

**UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ EKONOMII I ZARZĄDZANIA**

Kamil Waligóra

**DETERMINANTY ROZWOJU PAŃSTW
BRICS W ASPEKCIE MIĘDZYNARODOWEJ
KONKURENCYJNOŚCI**

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
dr. hab. Tadeusza Truskolaskiego, prof. UwB

Białystok 2019

Spis treści

Wykaz skrótów.....	5
Wstęp.....	9
I Konkurencyjność międzynarodowa państw	17
1. Konkurencyjność międzynarodowa w literaturze	17
2. Ewolucja myśli ekonomicznej o konkurencji i konkurencyjności w aspekcie czynników bogactwa narodów.....	31
3. Pomiar konkurencyjności międzynarodowej	44
4. Modele konkurencyjności międzynarodowej.....	51
5. Handel zagraniczny odzwierciedleniem konkurencyjności kraju	60
II Rozwój gospodarczy a integracja państw	69
1. Wprowadzenie do problematyki rozwoju gospodarek narodowych	69
2. Rozwój gospodarczy w literaturze ekonomicznej.....	74
3. Rozwój – na drodze do efektywniejszych społeczeństw.....	85
4. Rywalizacja, globalizacja, rozwój na przestrzeni wieków	95
5. Wybrane ugrupowania integracyjne a ich wpływ na rozwój świata	101
Rozdział III Geneza pozycji konkurencyjnej BRICS	115
1. Przemiany społeczno-gospodarcze w Brazylii po okresie rządów generałów	118
2. Modernizacja rosyjskiej gospodarki na gruncie doświadczeń ZSRR	129
3. Indie w okresie liberalizacji	145
4. Chińska Republika Ludowa w kierunku socjalistycznej gospodarki rynkowej.....	160
5. Republika Południowej Afryki w drugiej połowie XX wieku	175
Rozdział IV Handel międzynarodowy jako akcelerator rozwoju gospodarek BRICS	195
1. Handel zagraniczny w politykach państw BRICS	198
2. Systemy taryfowe BRICS	228
3. Systemy pozataryfowe BRICS.....	241
4. Kierunki zmian w zakresie składowych wolumenu wymiany gospodarek BRICS	259
5. Wymiana handlowa między państwami BRICS	328
Rozdział V Konkurencyjność międzynarodowa BRICS.....	353
1. Przyczyny przyspieszonego wzrostu gospodarczego BRICS na przełomie XX i XXI w.....	355
2. Kreowanie handlu światowego przez BRICS	363
3. Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne w aspekcie konkurencyjności gospodarek BRICS	380
4. Analiza pozycji konkurencyjnej państw BRICS na podstawie raportów konkurencyjności	396
5. BRI(C)S alternatywą dla USA – prognoza indywidualna i grupowa.....	416
Zakończenie	435
Bibliografia.....	449
Spisy tabel i wykresów.....	489
Aneks.....	495
Streszczenia	536

Wykaz najważniejszych skrótów

AfDB – *African Development Bank*, pol. Afrykański Bank Rozwoju

APEX - *Agência Brasileira de Promoção de Exportações e Investimentos*, pol. Brazylijska Agencja ds. Promocji Eksportu i Inwestycji

ARF – *ASEAN Regional Forum*; Platforma Dialogu składająca się z państw ASEAN i Państw Dialogu ASEAN

AT – *advanced technologies*, pol. zaawansowane technologie (w aspekcie dóbr i usług)

ASEAN – *Association of South-East Asian Nations*, pol. Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej

AU – *African Union*, pol. Unia Afrykańska

BEE – *Black Economic Empowerment*, polityka zadośćuczynienia względem okresu *apartheidu*

BRIC – BRICS przed 2011 r. tj. akcesją Republiki Południowej Afryki

BRICS – Brazylia, Rosja, Indie, Chiny, Republika Południowej Afryki

CACEX – *Carteira de Comércio Exterior do Banco do Brasil*; brazylijska agencja ds. kształtowania handlu zagranicznego ostatecznie zastąpiona przez APEX

CAN – *Comunidad Andina de Naciones*, pol. Wspólnota Andyjska

CEMAC – *Economic Community of Central African States*, pol. Wspólnota Gospodarcza i Walutowa Afryki Środkowej

CIA - *Central Intelligence Agency*, pol. Centralna Agencja Wywiadowcza USA

DI – *Democracy Index*, pol. wskaźnik demokracji

DN – dochód narodowy

EAC – *East African Community*, pol. Wspólnota Wschodnioafrykańska

EAS – *East Asia Summit*, pol. Forum Azji Wschodniej powstałe w 2005 r.

EAU – *Eurasian Union*, pol. Unia Euroazjatycka

EFTA – *European Free Trade Association*, pol. Europejskie Stworzyszenie Wolnego Handlu

EU/UE – *European Union*/Unia Europejska

Eurostat – *Statistical Office of the European Communities*, pol. Europejski Urząd Statystyczny

FAO – *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, pol. Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa

FDI/BIZ - *foreign direct investment*/bezpośrednie inwestycje zagraniczne

GATT – *General Agreement on Tariffs and Trade*, pol. Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu

GCC – *Gulf Cooperation Council*, pol. Rada Współpracy Zatoki Perskiej

GCI – *Global Competitiveness Index*, pol. Globalny Indeks Konkurencyjności (odnoszący się do gospodarek państw)

GDP/PKB – *gross domestic product*/produkt krajowy brutto

GVC – *global value chain*, pol. globalny łańcuch wartości

HDI – *human development index*, pol. wskaźnik rozwoju społecznego

HPI – *human poverty index*, pol. wskaźnik ubóstwa

HPtI – *happy planet index*, pol. wskaźnik szczęśliwości

HT – *high technology*, pol. wysokie technologie (w aspekcie dóbr i usług)

IBRD – *International Bank for Reconstruction and Development*, pol. Międzynarodowym Banku Odbudowy i Rozwoju

IBSA – Indie, Brazylia, Republika Południowej Afryki

IMD – Międzynarodowy Instytut Zarządzania Rozwojem

IMF/MFW – *International Monetary Fund*, pol. Międzynarodowy Fundusz Walutowy

KE – Komisja Europejska

KNU – klauzula najwyższego uprzywilejowania (dot. wymiany handlowej)

KTN – korporacje transnarodowe

LT- *low technology*, pol. niskie (mało zaawansowane) technologie (w aspekcie dóbr i usług)

LTO – *long-term orientation*, pol. Orientacja długoterminowa; jeden z wymiarów kultury autorstwa G. Hofstede

MERCOSUR – *Mercado Común del Sur*, pol. Wspólny Rynek Południa

NAFTA – *North American Free Trade Agreement*, pol. Północnoamerykański Układ Wolnego Handlu

NATO – *North Atlantic Treaty Organization*, pol. Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego

OEC – *Observatory of Economic Complexity*, pol. Obserwatorium Złożoności Gospodarczej

OECD – *Organisation for Economic Co-operation and Development*, pol. Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju

ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych

PNB – produkt narodowy brutto

PNN – produkt narodowy netto

SA/RPA – *South Africa*/Republika Południowej Afryki

SADC – *Southern African Development Community*, pol. Wspólnota Rozwoju Afryki Południowej

SLI – *satisfaction-with-life index*, pol. wskaźnik zadowolenia z życia

SSE – specjalne strefy ekonomiczne

TFP – *total factor productivity*, pol. ogólny wskaźnik produktywności

TiSA – *Trade in Services Agreement*, pol. Porozumienie w sprawie Handlu Usługami

TPP – *Trans-Pacific Partnership*, pol. Partnerstwo Transpacyficzne

TTiP – *Transatlantic Trade and Investment Partnership*, pol. Transatlantyckie Partnerstwo w dziedzinie Handlu i Inwestycji

ChRL – Chińska Republika Ludowa/Chiny

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

SRR – socjalistyczna republika radziecka

UNDP (ONZ) - *United Nations development programme*, pol. program (agenda) Narodów Zjednoczonych ds. rozwoju

WB/BŚ – *World Bank*, pol. Bank Światowy

WEF – *World Economic Forum*, pol. Światowe Forum Ekonomiczne

WHO - *World Health Organization*, pol. Światowa Organizacja Zdrowia

WTO – *World Trade Organization*, pol. Światowa Organizacja Handlu

QLI – *quality of life index*, pol. wskaźnik jakości życia

UEMOA – *Union Economique et Monétaire Ouest Africaine*, pol. Zachodnioafrykańska Unia Gospodarcza i Walutowa

UNASUR – *Unión de Naciones Suramericanas*, pol. Unia Narodów Południowoamerykańskich

US/USA – *United States/United States of America*, pol. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej

WAMZ – *West African Monetary Zone*, pol. Zachodnioafrykańska Strefa Walutowa

W rozprawie wykorzystywano również kody państw np. BRA, CHN, EU, IND, RUS, ZAF, US/USA stosowane przez organizacje światowe tj. Organizacja Narodów Zjednoczonych czy Bank Światowy zgodnie ze standardem ISO 3166-1.

W rozprawie stosowano międzynarodowo przyjęte skróty dla walut np. USD, PLN, EUR, RAD, zgodnie z normą ISO 4217.

Wstęp

Zmiany zachodzące w globalnym środowisku w drugiej połowie XX w. i kontynuowane w pierwszych dekadach XXI w. zmuszają do weryfikacji i precyzowania pojęć ekonomicznych, takich jak rozwój gospodarczy czy konkurencyjność. Pomimo bogatego dorobku ekonomii, powstałe w poprzednich dekadach teorie obfitujące w modele definiujące stadia rozwoju państw, wyznaczające w pewien sposób ścieżkę, którą należy pokonać, aby osiągnąć upragniony cel tj. bogactwo, okazują się mało skuteczne w nowej, cyfrowej rzeczywistości. Uzupełnienie tego obszaru wiedzy jest więc wymagane.

Rozwój od wielu lat jest przedmiotem zainteresowania badaczy. Doświadczenia naukowców pokazują, iż nie ma on uniwersalnego wymiaru. Efektem prac autora niniejszej rozprawy stało się zebranie szerokiego materiału badawczego, zgłębiono przyczyny endo- i egzogeniczne wzrostu i rozwoju gospodarczego BRICS. Tak zróżnicowana grupa umożliwiła dywersyfikację perspektyw wnioskowania, co okazało się cenne na drodze do zrozumienia rywalizacji międzynarodowej na polu gospodarczym.

Do analizy rozwoju niezbędne okazało się uściślenie zakresu, przedmiotu, przestrzeni i celu pomiaru. Dążenie do przedstawienia wielowymiarowości rozwoju, a nie płaskiego w swej naturze modelu dwuwymiarowego, zmuszało badacza do poszukiwania coraz to nowych płaszczyzn oceny. Ze względu na charakter rozprawy w toku prac przyjęto, iż rozwój będzie wymiarowany gospodarczo, minimalizując aspekty społeczne. Niemniej występowanie wspólnych mierników zachęcało do okresowych odniesień również do zagadnień trudno mierzalnych, pomijając kwantyfikowalne elementy. W ten sposób uzyskano niepowtarzalny dotychczas kształt analizy rozwoju nierozzerwalnie związane z konkurencyjnością.

Konkurencyjność międzynarodowa gospodarki krajowej jest rozumiana w dwojaki sposób: jako zdolność podmiotów funkcjonujących na terenie danego kraju do wytwarzania i sprzedaży na rynkach zagranicznych dóbr o cechach jakościowych bądź kosztowych korzystniejszych niż oferowane przez podmioty zagraniczne lub też posiadanie przez dane państwo niepowtarzalnych w danym układzie zasobów, stwarzanie warunków pozwalających przyciągnąć kapitał i go pomnażać (zdolność konkurencyjna). Umiejętności i zdolności zawarte są w politykach władz państwa (wpływają na np. tempo postępu technicznego w danym kraju, konkurencyjność przedsiębiorstw na rynku wewnętrznym i zagranicznym, poziom edukacji społeczeństwa): polityce podatkowej, pieniężnej, przemysłowej, ekologicznej, istniejących tradycjach handlowych, zasob-

bach naturalnych, polityce gospodarczej i handlowej (np. instrumenty wspierające przedsiębiorczość, kształtujące relacje międzynarodowe), a także poprawiające konkurencyjność rodzimych podmiotów (np. polityka celna) na rynkach zagranicznych.

O ile wielkość i struktura produkcji na potrzeby obywateli danego kraju świadczą o bogactwie społeczeństwa, trendach w zakresie konsumpcji (mogą być łączone z rozwojem społecznym), o tyle sprzężenie między rozwojem gospodarczym a konkurencyjnością lepiej wyjaśnia handel zagraniczny. To struktura wymiany ukazuje przewagi posiadane przez dany kraj. Obserwacja zachodzących zmian pozwala wnioskować o tempie i kierunkach rozwoju gospodarczego. Poza tym, np. szybsza ewolucja sfery produkcyjnej, tj. przechodzenie z poziomu państwa przetwórczo-wydobywczego do eksportera technologii niż u państw na podobnym etapie rozwoju, wielkości absolutnej, liczbie ludności, itd., potwierdza rosnącą konkurencyjność danego podmiotu. Handel jest więc źródłem wielu informacji, umożliwiając m.in. analizę trendów rozwojowych.

Od czasu Wielkich Odkryć Geograficznych rosło znaczenie gospodarek narodowych zlokalizowanych w Europie, a od XIX w. także w Ameryce Północnej. Dopiero druga połowa XX w. zaowocowała ponownym przesunięciem „gospodarczej osi Ziemi” (punktu będącego wypadkową wielkości PKB generowanego przez poszczególne kraje) z zachodu na wschód. Dynamika zmian demograficznych na świecie, rewolucja cyfrowa, liberalizacja gospodarki światowej i inne, przyczyniły się do wzrostu znaczenia państw rozwijających się w gospodarce światowej. Rola poszczególnych czynników endo- i egzogenicznych odpowiedzialnych za wzrost i rozwój gospodarczy ewoluowała.

Wzrost liczby i siły powiązań wielostronnych obejmujących zarówno kraje rozwinięte jak i rozwijające się przyczynił się do dyfuzji techniki i technologii. Te procesy były szczególnie korzystne pod względem rozwoju gospodarczego dla państw rozwijających się. Dynamika przepływu wiedzy, kapitału i innowacji okazała się na tyle duża, że w perspektywie kilku dekad doszło do wzrostu ich globalnej siły gospodarczej. Dotychczasowa przewaga powstała w wyniku wieków ekspansywnej i agresywnej polityki państw rozwiniętych, została zmarginalizowana. Zmiana globalnego układu sił gwarantującego społeczeństwom państw rozwiniętych pierwszeństwo w konsumpcji dóbr i usług staje się faktem. Rosnący potencjał dużych gospodarek klasyfikowanych jako rozwijające się, a także porozumień między nimi (np. BRICS) prowadzi do nacisku na globalne mechanizmy. Światowe instytucje gospodarcze ukształtowane na podstawie fuzji myśli europejskich i amerykańskich uczonych ulegają przemianom pod wpływem oczekiwań forum międzynarodowego.

Problemem poruszonym w rozprawie doktorskiej jest rosnąca destabilizacja gospodarki światowej w XXI w. Dawna koncepcja „Ładu Atlantyckiego”, w której kluczową rolę odgrywały USA i państwa Europy Zachodniej jest wypierana przez nową – koncepcję wielobiegunową, w której BRICS pełnią funkcję mocarstw kontynentalnych. Rodzi to poważne implikacje dla społeczeństw państw wysoko rozwiniętych, które w wyniku sprzężenia rynków i przepływu wartości zostają zmuszone do oddania części dotychczas konsumowanego bogactwa obywatelom Azji czy Ameryki Południowej. Podmiotem badania obrano kraje BRICS, natomiast jako punkt odniesienia w trakcie szczegółowych analiz wskazano USA i okresowo UE (do porównań grupowych).

Na wstępie prac przyjęto, iż BRICS są spełnieniem wizji nowego, policentrycznego świata, który zarządzany byłby przez porozumienie mocarstw kontynentalnych. Państwa BRICS w zajmowanych makroregionach mogłyby odgrywać rolę przywódców i kreatorów rozwoju, natomiast w skali globalnej jednoczyłyby się w zakresie rozwiązywania problemów ogólnoświatowych. Wzrost gospodarek BRICS przy zacieśnianiu wzajemnej współpracy może zagrozić stabilności dotychczasowego układu sił. Prowadziłoby to do osłabienia konkurencyjności USA i UE, ostatecznie odbierając im możliwość formowania gospodarki światowej wedle własnych oczekiwań, wartości i przekonań.

Problemem badawczym, który będzie rozpatrywany w ramach niniejszej rozprawy jest wskazanie endo- i egzogenicznych determinant rozwoju BRICS przyczyniających się do poprawy międzynarodowej konkurencyjności tych państw. Każde z państw tej grupy (niezależnie od występujących między nimi różnic), ze względu na tempo wzrostu i rozwoju gospodarczego stanowi wzór dla innych słabo rozwiniętych krajów.

W toku prac wskazano następującą hipotezę główną:

Rosnący udział państw BRICS w handlu międzynarodowym przyczynia się do przyspieszenia ich rozwoju i podwyższenia konkurencyjności

Natomiast wśród hipotez szczegółowych umieszczono następujące:

- elementem jednoczącym grupę BRICS był nierówny podział bogactwa światowego i udział w konsumpcji globalnej wynikający z warunków funkcjonalnych gospodarki światowej kształtowanych przez Europę Zachodnią i USA,
- wzrost gospodarczej roli BRICS pod koniec drugiej połowy XX w. był możliwy dzięki postępowi technicznemu i technologicznemu oraz globalizacji,
- przyspieszenie rozwoju gospodarczego BRICS było wynikiem zmian systemowych, liberalizacji handlu, napływu BIZ i ewolucji struktury produkcji,

- wzrost wielkości eksportu dóbr o znacznym stopniu przetworzenia i zaawansowanych technologicznie oraz wzrost uczestnictwa w globalnych łańcuchach tworzenia wartości świadczą o stosunkowo wysokim poziomie rozwoju gospodarczego BRICS,
- urynkowanie gospodarek BRICS doprowadziło do zwiększenia wymiany handlowej, a dalej do przyspieszenia ich wzrostu gospodarczego i znaczenia na arenie międzynarodowej.

W trakcie prac przyjęto hipotetyczno-dedukcyjny schemat prac. W rozprawie stosowano elementy ujęcia krytycystycznego, aby pobudzić dyskusję naukową. Zastosowana metodyka wnioskowania miała zapewnić weryfikację hipotezy głównej i szczegółowych. Poprzez analizę historyczną ewolucji BRICS bazującą na literaturze krajowej i zagranicznej, przez podejście statystyczno-opisowe, przegląd kluczowych wskaźników dotyczących m.in. wzrostu i rozwoju, handlu zagranicznego dostępnych w specjalistycznych rocznikach i elektronicznych bazach danych m.in. Banku Światowego, Międzynarodowego Funduszu Walutowego dokonywano oceny rozwoju gospodarczego. Komparacja uzyskanych wyników względem USA czy UE warunkowała dalszy proces pozycjonowania w oparciu o ranking konkurencyjności gospodarek narodowych Światowego Forum Ekonomicznego. W ten sposób starano się wyjaśnić przyczyny tak dynamicznego wzrostu gospodarczego oraz wnioskować nt. przyszłości podmiotów badania. Przedmiotem badania stały się mechanizmy i makro-trendy występujące w gospodarce światowej, a także okresowo w gospodarkach poszczególnych państw. Założono, iż konstrukcje formalne i para-formalne zapewniały tym państwom ponad normatywny wzrost. Ich analiza była więc niezbędna do poprawnego wyjaśnienia zmian zachodzących na poziomie makroekonomicznym.

Celem rozprawy stało się określenie źródeł gospodarczego sukcesu państw BRICS. W rozprawie badano m.in. ewolucję systemową, ich aktywność na arenie międzynarodowej, jak również wzajemną współpracę. Potwierdzeniem dla wnioskowania stała się przekrojowa analiza handlu zagranicznego. Szeroko rozumiany handel zagraniczny (jako polityka handlowa, narzędzia, import i eksport) stał się katalizatorem dla pomiaru konkurencyjności gospodarek narodowych. Na podstawie przeglądu danych z zakresu handlu zagranicznego przeprowadzono wnioskowanie odnośnie rozwoju gospodarczego, co pozwoliło na ocenę ewolucji modeli rozwoju gospodarczego.

Celem badawczym było wyznaczenie głównych czynników rozwoju BRICS poprzez eksplikację historyczną, przy pomocy analizy handlu zagranicznego, a konkretnie – określenie

poziomu rozwoju sfery produkcyjnej gospodarek i ich pozycjonowanie względem siebie i partnerów handlowych, a poprzez umiejscowienie w rankingach konkurencyjności międzynarodowej – dalszych perspektyw rozwoju gospodarczego. Jako cele aplikacyjne wskazano:

- zbadanie ewolucji systemowo-gospodarczej BRICS warunkującej wzrost konkurencyjności tych gospodarek,
- określenie warunków funkcjonalnych gospodarki światowej, globalnej sytuacji gospodarczej oraz geopolitycznej na początku XXI wieku,
- zidentyfikowanie zmian struktury produkcji na podstawie struktury handlu zagranicznego BRICS,
- określenie średniookresowej konkurencyjności BRICS,
- zbadanie zakresu integracji BRICS,
- wyznaczenie możliwych kierunków współpracy państw BRICS,
- wskazanie perspektyw w zakresie wzrostu i rozwoju gospodarczego BRICS.

W rozprawie wyodrębniono pięć części: dwie teoretyczne i trzy empiryczne. Ze względu na strukturę badania łączącą dwa stosunkowo rozległe zagadnienia, część teoretyczną podzielono między dwa rozdziały. Pierwszy poświęcono konkurencyjności międzynarodowej państw. Zaprezentowano m.in. rozwój teoretyczny zagadnienia, zwracając uwagę na jego osadzenie w empirii. Przedstawiono ewolucję myśli o konkurencyjności i konkurencji w aspekcie czynników tworzących bogactwo. Ewolucja tych kategorii zmuszała do stosowania zmiennych ujęć konkurencyjności, co zapewniało coraz rozleglejszą wartość poznawczą. Zaprezentowano wybrane definicje konkurencyjności. Przyjęto, że osią teoretyczną rozprawy stanie się wszechobecna rywalizacja. Co warte podkreślenia, zmianie ulegają płaszczyzny, okres, przedmiot, podmioty, itd., rywalizacji, natomiast cel jest zawsze jeden: maksymalizacja satysfakcji (rozumianej jako zysk w przedsiębiorstwie czy konsumpcja w społeczeństwie), która od wieków przybiera formę szeroko rozumianego bogactwa. Dalej przedstawiono różne metody pomiaru konkurencyjności wraz z najpopularniejszymi rankingami konkurencyjności państw. Wstępne rozważania teoretyczne wykazały, iż pryzmatem najlepiej łączącym konkurencyjność z rozwojem będzie handel międzynarodowy (przedstawiony w piątym fragmencie pierwszego rozdziału).

W drugim rozdziale przyjęto podobny schemat, tzn. rozpoczęto od uzasadnienia i uściślenia kategorii rozwoju. Potwierdzono, iż wiodącą płaszczyzną pozostanie gospodarka. Przedstawiono znaczenie rozwoju dla ewolucji narodów. Ważną determinantą rozwoju gospodarczego okazuje się globalizacja sensu *largo*. Związany z nią przepływ informacji przyspieszał zachodzące procesy, co przyczyniało się do dynamizacji zmian na świecie. Jedną z nich w poprzednim

wieku okazała się rosnąca potrzeba współpracy i integracji. Brazylia, Rosja, Indie, Chiny i RPA również podjęły się kooperacji w ściśle określonym zakresie. Z tego powodu ostatni fragment drugiego rozdziału poświęcono różnego rodzaju ugrupowaniom integracyjnym. W ten sposób starano się określić miejsce BRICS w obszarze porozumień międzynarodowych.

Przegląd literatury krajowej i zagranicznej pozwolił na doprecyzowanie definicyjne zagadnień tematycznych oraz określenie przebiegu i zakresu badania właściwego. Zastosowane zawężenie umożliwiło skupienie się na kwestiach ekonomicznych łączących konkurencyjność z rozwojem. Handel stał się naturalnym spoiwem między teoretycznymi zagadnieniami.

W całej rozprawie dominuje analiza chronologiczna. Jest to szczególnie dobrze zarysowane w trzech początkowych rozdziałach. Aby zrozumieć miejsce BRICS w globalnych relacjach gospodarczych, autor rozprawy postanowił wyjść od punktów przełomowych tworzących obraz gospodarki, definiujących oczekiwania społeczne, a więc wyznaczających kierunki politykom ogólnonarodowym. Początek XX w. obfitował w wydarzenia, które diametralnie zmieniły sposób zarządzania państwem, a także relacje między nimi. Nowy ład w gospodarce światowej pozwolił BRICS na budowanie samodzielności. Prezentacja tych procesów, podejmowanych decyzji, zachodzących przemian jest ważna, ponieważ rzutują one na politykę handlową tematycznych państw, relacje między strukturami społecznymi wewnątrz, a także uzasadniają przyczynę podjęcia współpracy w ramach BRICS.

Stosunkowo słaba siatka powiązań (gospodarczych, historycznych, kulturowych) BRICS zachęciła do podziału rozdziału trzeciego zgodnie z podmiotami badania. Separacja miała zapewnić wgląd w zindywidualizowane problemy budujące strukturę społeczno-gospodarczą, tworzące warunki do kształtowania własnego modelu rozwoju. Taki układ zapewnił również możliwość zdefiniowania indywidualnych i grupowych czynników zapewniających wzrost i warunkujących rozwój gospodarczy BRICS.

Czwarty rozdział rozpoczyna schematyczny rys polityki handlowej BRICS. Przedstawiono w nim schematy działania podmiotów badania zmierzające do tego samego celu, czyli zapewnienia sobie jak najlepszej pozycji konkurencyjnej. Drugi i trzeci podrozdział obfituje w rozległe analizy dotyczące barier w handlu zagranicznym. Zwrócono w nim uwagę m.in. na narzędzia stosowane przez poszczególne państwa, intensywność ich wykorzystania, a także relacje między partnerami handlowymi. Analiza tej przestrzeni pozwala zrozumieć miejsce jakie zajmują BRICS w globalnej wymianie. Kontrapunktami badania stały się USA i UE. Obrany schemat – od polityki handlowej, poprzez taryfowe i pozataryfowe ograniczenia handlu, po zmiany struktury eksportu i importu a także kierunki wymiany – gwarantował wielowymiarową analizę przez pryzmat założeń badawczych.

Warto zaznaczyć, iż czwarty i piąty podrozdział w rozdziale czwartym podejmują kwestie struktury handlu zagranicznego i kierunków wymiany handlowej. Struktura eksportu świadczy o poziomie zaawansowania gospodarki i przewagach sektorowych. Import informuje o słabościach, a także o potencjalnych kierunkach rozwoju gospodarki. Piąty fragment pozwolił na ocenę integracji grupy pod względem ekonomicznym.

Piąty rozdział poświęcono konkurencyjności państw BRICS. Ze względu na zastosowane już w pierwszym rozdziale zawężenie, skupiono się na kilku wybranych aspektach tj. udziale w gospodarce światowej i miejscu w jej strukturze, bezpośrednich inwestycjach zagranicznych i analizie pozycji konkurencyjnej na podstawie wybranego rankingu konkurencyjności. Określono przyczyny przyspieszonego wzrostu gospodarczego BRICS w badanym okresie, co pomogło usystematyzować czynniki odpowiedzialne za ugruntowanie pozycji konkurencyjnej tych państw. Piąty rozdział został wzbogacony o rozważania będące pokłosiem dyskusji naukowych oraz ankiety przeprowadzonej w ramach badania młodych naukowców w latach 2014-2015. W oparciu o rozważania zawarte w rozdziałach I-V niniejszej rozprawy oraz o wiedzę ekspercką próbowano m.in. wskazać szanse i zagrożenia, a także silne i słabe strony, które odpowiadają za zdolność konkurencyjną BRICS.

W trakcie prac nad rozprawą doktorską przeprowadzono krytyczny przegląd literatury przedmiotu w kontekście historyczno-terytorialnym. Źródła krajowe ukazały lukę wiedzy w stosunku do państw BRICS. Wzrost gospodarczy był w nich oceniany przez makro wskaźniki takie jak PKB, natomiast rozwój traktowany w aspekcie społeczno-gospodarczym. Konkurencyjność państw najczęściej mierzona jest szeroko rozumianą innowacyjnością, dobrze opisaną w literaturze. W przypadku zagranicznej literatury analizy skupiały się na pojedynczym aspekcie porównawczym np. wielkości handlu, bezpośrednich inwestycjach zagranicznych, czy wskaźnikach rozwoju społeczno-gospodarczego jak PKB per capita. Ważnym elementem prac okazały się więc źródła elektroniczne, w tym serwisy i bazy artykułów naukowych (m.in. BazHum, CEEOL, Ebsco), roczniki i statystyki publikowane przez czołowe instytucje zajmujące się gromadzeniem zróżnicowanych danych, tj. Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz walutowy, Obserwatorium Złożoności Gospodarczej, Eurostat, Organizację Narodów Zjednoczonych, Agencję Wywiadowczą USA. W ostatnim rozdziale wykorzystano również oceny i statystyki prezentowane przez Światowe Forum Ekonomiczne. Tak zróżnicowana grupa jak BRICS zmuszała do wykorzystania internetowych stron rządowych badanych państw. Główną trudność stanowiły źródła elektroniczne występujące w języku obcym innym niż angielski, co wydłużało proces poznawczy ze względu na potrzebę prowadzenia tłumaczeń.

Rozdział I Konkurencyjność międzynarodowa państw

1. Konkurencyjność międzynarodowa w literaturze

Kooperacja i rywalizacja w sferze gospodarczej występowała od zawsze. Relacje między partnerami były determinowane przede wszystkim przez zajmowane pozycje (obierane strategie) oraz potencjał (materialny i niematerialny) popularnie definiowany jako przewagi.¹ Te dwa pojęcia mają zastosowanie nie tylko do określania relacji międzyludzkich, ale także tych występujących między podmiotami prawnymi: przedsiębiorstwami czy państwami.

Wiek XV i kolejne² to okres nasilania się globalnej rywalizacji między narodami. Konkurowanie zmierzało do tworzenia bogactwa, które miało zapewnić dostatnie życie władcom, a dalej obywatelom. Okres Wielkich Odkryć Geograficznych wywołał radykalne zmiany w podejściu do oceny bogactwa kraju, zdolności jego rozwijania i powiększania. Kraje, które podjęły ryzyko związane z wyprawami na odległe ziemie, znacząco zwiększyły swoją pozycję polityczną i gospodarczą (np. Portugalia). Zamorskie ziemie rozwiązywały wiele ówczesnych problemów Europy m.in. związane z rosnącą liczbą ludności, czy niskim bezpieczeństwem i długim czasem podróży handlowych do Azji drogą lądową. Ten okres przyczynił się do zintensyfikowania walki polityczno-gospodarczej między krajami i przeniósł rywalizację na globalny poziom.³

Wzrost zainteresowania technikami rywalizacji, konkurencyjnością podmiotów, wzrostem gospodarczym i rozwojem społeczeństw prowadził do podejmowania badań.⁴ Ówczesni naukowcy skupiali się na opisie rzeczywistości, poszukiwaniu i wskazywaniu determinant przewagi podmiotów. Próbowano określić, dlaczego jedne państwa potrafią gromadzić bogactwo, a ich społeczeństwa – żyć dostatnio, a inne, pomimo teoretycznie porównywalnych, a nawet lepszych warunków (np. klimatycznych, zasobności w surowce), nie osiągają tego samego poziomu. Około trzech wieków zajęło opracowanie pierwszej, zwartej teorii na ten temat.⁵

¹ Roszkowska E., *Wybrane modele negocjacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011, s. 78-82.

² Poczynając od rewolucji w zakresie postrzegania przestrzeni i odkryć geograficznych, po rozprzestrzenianie się druku, a w konsekwencji dyfuzję informacji na coraz większą skalę: Szpak J., *Historia gospodarcza powszechna*, PWE, Warszawa 2007, s. 128-132.

³ Landes D.S., *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*, przekł. H. Jankowska, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2000, s. 196-215.

⁴ Szpak J., *Historia gospodarcza powszechna*, op. cit., s. 132-138.

⁵ Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

W kolejnych wiekach, naukowcy musieli zmierzyć się z problemem precyzowania pojęć dla tak rozbudowanej i ewoluującej formy badawczej. W efekcie poszukiwań powstały liczne definicje konkurencyjności międzynarodowej.⁶ Mimo olbrzymiej liczby ujęć jest to stosunkowo nowe sformułowanie.⁷ Wcześniej charakteryzowano ten obszar za pomocą kategorii takich jak: bogactwo (np. wielkość zasobów metali szlachetnych), pozycja geopolityczna (siła oddziaływania na sąsiadów bliższych i dalszych), przewaga eksportu nad importem oraz rzędy wielkości obu, przodownictwo w zakresie produkcji, techniki i technologii, bądź siła militarna.⁸

Pojęcia powiązane z hasłem „konkurencyjności międzynarodowej” (sensu *largo*) i częściowo określające genezę tego sformułowania to m.in.: wzrost, rozwój, postęp. Słowo: „międzynarodowa”, częściowo definiuje przestrzeń pomiaru. Wzmacnia globalne znaczenie rywalizacji. Do właściwego zrozumienia, wskazane jest dopełnienie w postaci określenia podmiotów, których dotyczy to sformułowanie. Są nimi „gospodarki krajowe/narodowe”. Doprecyzowanie podmiotu: „krajowa” a „narodowa” gospodarka, zależy od przyjętej techniki pomiaru. Pierwszy z przymiotników nadaje definicji charakter geograficzny, terytorialny. Kluczowe znaczenie odgrywa miejsce generowania wartości określone granicami administracyjnymi państwa. Natomiast drugie określenie odnosi się do czynnika ludzkiego, własności, a więc pomija bezpośrednio miejsce powstawania wartości. Historia, tradycja, język, etc. – to jednoczy przedstawicieli danego narodu i to na takiej populacji dokonuje się pomiaru.⁹ W języku potocznym terminy „wzrost”, „rozwój”, czy nawet „postęp” używane są zamiennie. W tekstach naukowych poszczególne definicje mają zgoła odmienne znaczenie.

Pierwszym omawianym, a wymienionym wyżej, pojęciem jest „wzrost”. Kojarzony przede wszystkim ze zwiększaniem się, nasilaniem, podnoszeniem, powiększaniem.¹⁰ W biologii łączony jest z rozwojem, opartym na wzroście wskaźników, tj. masy, wysokości, objętości.¹¹ W niniejszej rozprawie istotniejszy jest jednak aspekt gospodarczy i definicje wywodzące się

⁶ W. Bieńkowski już pod koniec XX wieku wspominał o ponad czterystu definicjach. Więcej w: Bieńkowski W., *Rola polityki rządowej w poprawie konkurencyjności kraju w warunkach globalizacji i integracji regionalnej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej”, nr 32, Poznań 2001, s. 95-96.

⁷ Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna i międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2007, s. 21-25, porównaj z: Bąkiewicz A., Żuławska U., *Rozwój w dobie globalizacji*, PWE, Warszawa 2010, s. 32-33.

⁸ Obecnie te i wiele innych wymienionych elementów traktuje się jako czynniki wpływające na pozycję konkurencyjną państwa.

⁹ Można to identyfikować z powszechnie występującym podziałem produktu na krajowy i narodowy. W literaturze często stosuje się określenie „konkurencyjność gospodarki narodowej” w odniesieniu do obszaru terytorialnego, dlatego w dalszej części niniejszej rozprawy oba pojęcia będą stosowane zamiennie przy uznaniu wiodącej roli obszaru i prawodawstwa lokalnego – dla zachowania porównywalności danych liczbowych.

¹⁰ *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Reader Digest, Warszawa 1998, s. 591.

¹¹ *Encyklopedia PWN*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3999289/wzrost.html>, (stan na dzień: 03.03.2013 r.).

stricte z ekonomii. Tak więc wzrost będzie rozumiany jako zwiększanie się wskaźników gospodarczych (wyrażanych jednostkowo). Gdy wartości sprowadzimy do porównywalności (przy pomocy np. standaryzacji, normalizacji, unifikacji), przekształcimy na dane statystyczne o jednorodnych odstępach czasowych wyrażonych w procentach, to możemy oceniać dynamikę wzrostu.¹² W ramach nomenklatury ekonomicznej „wzrost gospodarczy” to przeważnie wzrost produktu wytwarzanego:

- przez dane społeczeństwo (gospodarka narodowa),
- na terenie danego kraju (gospodarka krajowa).

Produkt Krajowy Brutto (PKB), Produkt Narodowy Brutto (PNB) i Dochód Narodowy (DN)^{13,14} wykazują długookresowo przeważnie jednokierunkowe tendencje zmian – zbieżność trendów¹⁵, dlatego w przeważającej większości porównań stosowano PKB. Jedynie w trakcie porównań wartości odbiegających od ww. agregatów wskazana zostanie technika doboru danych.^{16,17}

Warto dodać, że „wzrost” odnosi się do zmian o charakterze ilościowym. Jest to proces odwracalny, którego przeciwieństwem jest „regres gospodarczy”.¹⁸ Natomiast „rozwój” to termin określający długotrwały proces kierunkowych zmian, które można podzielić na etapy, podczas których dochodzi do różnicowania obiektu pod określonym względem. Następuje przechodzenie od form prostszych do bardziej złożonych.¹⁹ W przypadku podmiotów państwowych uwiadczenia się on m.in. w ewolucji struktur gospodarczych, społeczno-politycznych.²⁰

¹² Zestawienie kilku okresów umożliwia obserwację kierunkowania zmiennych, występowanie trendów. Określanie przyczyn, konsekwencji, a także prognozowanie o dalszych zmianach jest istotne m.in. w trakcie analizy konkurencyjności międzynarodowej gospodarki.

¹³ Dochód Narodowy, nazywany „Miarą dobrobytu ekonomicznego” (*Measure of Economic Welfare* → *Net Economic Welfare*); więcej w: Nordhaus W.D., Tobin J., *Is Growth Obsolete?*, [in:] *Economic Growth*, Wydawnictwo NBER, Columbia University Press, 1972.

¹⁴ Więcej w: Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2012, s. 402-405; Milewski R., *Elementarne zagadnienia ekonomii*, PWN, Warszawa 1999, s. 244-252.

¹⁵ Cameron R., *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych.*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2001, s. 12-13.

¹⁶ Zróżnicowanie w zakresie konstrukcji mierników wynika m.in. z chęci promowania własnej gospodarki przez władze danego państwa, np.: jeżeli gospodarka danego państwa jest w dużej mierze zależna od napływającego kapitału z zagranicy (liczne inwestycje zagraniczne przedstawicieli danego narodu; duże liczebnie diaspory) stosowany jest PNB; w sytuacji, gdy kraj jest raczej biorcą kapitału zagranicznego, korzystniejszy okazuje się PKB. Obecnie widoczny jest jednak trend do ujednocnienia statystyk w kierunku PKB, w ramach bloków współpracy np. UE.

¹⁷ W rozprawie przyjęto, iż stosowane będą jedynie mierniki uformowane przez uznane instytucje międzynarodowe (np. Bank Światowy). W ten sposób planowano ograniczyć rozbieżności między dostępnymi danymi, wynikające ze zróżnicowania konstrukcji narodowych indeksów.

¹⁸ Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata...*, op. cit., s. 11.

¹⁹ *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 10, PWN, Warszawa 1968, s. 148.

²⁰ Bossak J.W., *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2006, s. 13-15.

Rozwój gospodarczy to wzrost gospodarczy poprzedzony/połączony/zakończony działaniami o charakterze np. instytucjonalnym, organizacyjnym.²¹ Efektem rozwoju gospodarczego jest zmiana o charakterze jakościowym. Przykładem jest przechodzenie gospodarek od profilu²² rolniczego do przemysłowego, a dalej do usługowego połączone ze wzrostem ilości i jakości wytwarzanych dóbr i usług. Wynikiem przemian jest przyrost wyznaczników poziomu rozwoju gospodarczego, łączonych z np. jakością i długością życia.

„Postęp” to udoskonalenie czegoś bądź przejście ze stanu niższego na wyższy.²³ „Postęp gospodarczy” można uznać za wypadkową wzrostu i rozwoju gospodarczego. Jest to zmiana o istotnym charakterze, porównywalna z pokonaniem pewnego progu, wystąpieniem przełomu w konkretnym obszarze. „Rozwój” charakteryzuje się ciągłością i stabilnością. „Postęp” ma nagły i stosunkowo nieprzewidywalny charakter, dokonuje się skokowo.²⁴ Postępem było np. powstanie i masowe wykorzystanie prasy drukarskiej, zastosowanie maszyny parowej w przemyśle, czy w drugiej połowie XX w. – powstanie i upowszechnienie komputerów i Internetu (szereż: globalna informatyzacja życia).²⁵ Wymienione wyżej wynalazki i wydarzenia zmieniły mechanikę świata ingerując w podstawy jego funkcjonowania. Przyczyniły się one do przeobrażeń w zakresie technik: produkcji, pracy, sposobach wymiany handlowej, nauki, transportu, itd. Postęp często wiąże się ze zwykłą wartością wskaźników utożsamianych ze wzrostem. Zdarzenia zapoczątkowujące go i tworzące czasowe „punkty krytyczne” (inaczej nazywane również „kameniami milowymi”) są możliwe do zdiagnozowania na podstawie analizy statystycznej np. gwałtowności przekrojowych zmian w handlu zagranicznym, produkcji, itd.

Wielu autorów²⁶ starało się łączyć, tłumaczyć, a nawet oceniać (na gruncie teologii, etyki) powyższe pojęcia ekonomiczne.²⁷ To czy ocena, bądź przyjęta definicja nacechowana jest dodatnio czy ujemnie nie ma większego znaczenia w trakcie niniejszych rozważań.²⁸

²¹ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 616.

²² Mowa o strukturze gospodarki, która w teorii przechodzi stadia zależne od poziomu rozwoju czynników ekonomicznych i pozaekonomicznych (omawiane w np. teorii „fal rozwoju” A. Tofflera). Widocznym efektem zmian jest udział poszczególnych działów gospodarki danego państwa w tworzeniu produktu. Czasem wskazuje się również na procent społeczeństwa zatrudnionego w danej gałęzi gospodarki. Stadium bazowe to ziemia – rolnictwo. Kolejne to przemysł, usługi, a obecnie mówi się o usługach wysokiej technologii i komunikacji (usługi ICT). Klasyczny podział składa się z trzech (rolnictwo, przemysł, usługi) działów.

²³ *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Reader Digest, Warszawa 1998, s. 114.

²⁴ Bąkiewicz A., Żuławska U., *Rozwój w dobie globalizacji*, op. cit., s. 26.

²⁵ Zacher L. (red.), *Spoleczeństwo informacyjne. Aspekty techniczne, społeczne i polityczne*, Transformacje, Lublin-Warszawa 1992, s. 160-161.

²⁶ Warto przytoczyć twierdzenia wspomnianego już R. Cameron, czy jednego ze średniowiecznych teoretyków Kościoła Katolickiego – Św. Tomasza z Akwinu.

²⁷ W nowych definicjach coraz większą rolę odgrywa społeczny aspekt wzrostu i rozwoju państw.

²⁸ Od lat siedemdziesiątych XX wieku panuje przekonanie, że „rozwoju” w szerokim znaczeniu nie można traktować jednoznacznie pozytywnie. W ostatniej dekadzie pojawiły się nowe nurty w zakresie rozwoju: „rozwój społeczno-gospodarczy”, „zrównoważony” bądź „trwały rozwój” czy prezentowany również przez L. Zachera z Aka-

Punktem wyjściowym dla statycznej „konkurencyjności” jest dynamiczna „rywalizacja” – „konkurencja”. Jest to jedno z pojęć nieuświadomianych, jednak wszechobecnych.²⁹ Od wieków wszelkie organizmy żywe konkurują ze sobą o byt, czyniąc to bardziej lub mniej świadomie i w mniej lub bardziej bezwzględny sposób. Już w Starym Testamencie konkurencja między braćmi (Kainem i Ablem) o względy Boga doprowadziła do zbrodni.³⁰ Występuje ona wielokrotnie między różnymi postaciami, narodami, m.in. gdy Mojżesz doprowadził Izraelitów do Ziemi Obiecanej, ci musieli konkurować o tereny „otrzymane od Boga” z ludnością rdzenną.³¹

Konkurencja to zjawisko, w którym poszczególni uczestnicy dążą do zdobycia przewagi nad innymi.³² Wiąże się z szeroko pojętą rywalizacją, współzawodnictwem o np.: czynniki produkcji, rynki zbytu, konsumentów, dostawców, kanały dystrybucji. Powyższe podejście dotyczy przede wszystkim podmiotów gospodarujących na rynku – przedsiębiorstw (m.in. P. Krugman badając konkurencję i zdolność do niej definiował ją jako konkurencyjność elementów składowych gospodarki narodowej, podobnie do M.E. Portera).³³ Należy jednak pamiętać, że konkurencja odnosi się do wielu jednostek bądź ich grup uczestniczących w procesach gospodarczych. W takiej sytuacji możemy mówić o konkurencyjności systemu gospodarczego, przedsiębiorstwa, organizacji oraz pojedynczego pracownika. P. Kotler w swoich rozważaniach zachęcał do tworzenia podstaw konkurencyjności narodów, wskazując, że jest to poziom nadrzędny (ze względu na kreację i uprawnienia legislacyjne).³⁴

W części ujęć, konkurencyjność międzynarodowa gospodarek narodowych określana jest jako rywalizacja państw o udział w międzynarodowym podziale pracy.³⁵ Ta formuła skupia się na kapitale ludzkim. Należy zauważyć, że jest to tylko jeden z elementów konkurencyjności międzynarodowej. To stanowisko powstało w wyniku wieloetapowej i długookresowej ewolucji

demii Leona Koźmińskiego w Warszawie podczas Konferencji KUL w Nałęczowie 13-15 maja 2013 r. „anty-rozwoj”, polegający m.in. na życiu w ubóstwie, wstrzemięźliwości w zakresie konsumpcji czy redukcji przyrostu naturalnego (zgodnie z tezami o ograniczonych możliwościach rozwoju, w wyniku m.in. konsumpcji surowców nieodnawialnych, środowiska naturalnego).

²⁹ Konkurencja na poziomie nieuświadomianym, zgodnie z klasyfikacją np. G. Hofstede czy R. Gestelanda, za modelem E. Scheina wchodzi w zakres założeń podstawowych – wewnętrznych uwarunkowań, które wpisane są w naturę człowieka. Więcej w: Kostera M., *Postmodernizm w Zarządzaniu*, PWE, Warszawa 1996, s. 74-76.

³⁰ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wydawnictwo Pallotinum, Warszawa-Poznań 2000, s. 25.

³¹ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, op. cit., s. 170-171.

³² *Słownik języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, dostęp online, tytuł dostępu: <http://sjp.pwn.pl/slownik/2473260/konkurencja>, (stan na dzień: 18.04.2013 r.).

³³ Grupa Lizbońska, *Granice Konkurencji*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1996, s.145.

³⁴ Kotler Ph., Jatusripitak S., Measincee S., *Marketing narodów*, Wydawnictwo PSB, Kraków 1999, s. 46.

³⁵ Czajkowski Z., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie, definicje i modele*, [w:] Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski na tle zmian gospodarczych w krajach OECD – ewolucja znaczenia czynników konkurencyjności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010, s. 11.

myślenia.³⁶ Przyjmując szerszy pryzmat – konkurencyjnością możemy nazwać zdolność do podejmowania wyzwań, jakie niesie ze sobą konkurencja, a także samą umiejętność konkurowania na każdym poziomie rynku, niezależnie od typu i charakteru rywalizujących podmiotów.

Pojęcie konkurencyjności międzynarodowej tak zainteresowało teoretyków, że w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat powstały setki indywidualnych pomysłów na jego wyjaśnienie i usystematyzowanie.³⁷ Pierwsze wskazania odnośnie problemu (nie nazwanego jeszcze *stricte* konkurencyjnością międzynarodową) pojawiły się już kilka lat po zakończeniu II wojny światowej i miały związek z etapem istotnych zmian w globalnej gospodarce.³⁸ Modelowym przykładem ewolucji konkurencyjności jest Japonia – kraj dysponujący niewielką ilością zasobów naturalnych, geograficznie umiejscowiony w niesprzyjającym środowisku, który po zniszczeniach wojennych w bardzo szybkim tempie rekonstruował gospodarkę i w wielu dziedzinach stał się liderem. Później, zgodnie z teorią „klucza lejących gęsi” K. Akamatsu inne azjatyckie państwa - naśladowcy - zdobywały w pewnych sektorach przewagę.³⁹ Część państw w wyniku stosowania tego podejścia podjęła rywalizację z ówczesnym hegemonem – USA.⁴⁰ To w tym okresie B. Balassa (1964 r.) stwierdził, że konkurencyjność kraju uzależniona jest od zmian w relacji „koszt – cena”. Efektem tej zależności była poprawa zdolności do sprzedaży dóbr i usług na rynku wewnętrznym i zagranicznym.⁴¹ Definicja uznawana za pierwszą *stricte* dotyczącą tego zagadnienia pojawiła się w 1971 r. L. Uri, mówiąc o konkurencyjności międzynarodowej gospodarki wskazuje na: „zdolność do tworzenia warunków sprzyjających wysokim płacom realnym”⁴². Od tego momentu można uznać, że brak jest konsensusu w nauce co do definiowania tego pojęcia. Postrzeganie konkurencyjności międzynarodowej można uznać za bardzo subiektywne i zależne przede wszystkim od doświadczeń i dziedziny nauki z jakiej wywodzi się autor, natomiast pomiar (dobór zmiennych, specyfikę, pryzmat, itd.) za bardzo względny.⁴³

³⁶ Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski...*, op. cit., s. 11.

³⁷ Borowski J., *Koncepcje teoretyczne konkurencyjności międzynarodowej*, „Optimum. Studia Ekonomiczne. Czasopismo Poświęcone Potrzebom Nauki i Praktyki”, nr 4 (76), 2015, s. 29.

³⁸ Kaliński J., *Historia gospodarcza XIX i XX wieku*, PWE, Warszawa 2008, s. 267-279.

³⁹ Waligóra K., Waligóra T., *Przypadek rozwoju gospodarczego Japonii w teorii klucza lejących gęsi*, [w:] *Ekonomia Międzynarodowa*, Zeszyty naukowe SKN TIAL, nr 3, Łódź 2012, s. 28-39.

⁴⁰ Należy zaznaczyć, że teoria zakłada doganianie, a nie wyprzedzenie lidera. Jej celem jest stworzenie fikcyjnej szansy na przegonienie przodownika. Ten model poza Japonią (mniej lub bardziej świadomie) stosują w obszarach zależnych m.in. USA, Niemcy, Chiny. Na bazie podobnych przemyśleń J. Misala zdefiniował konkurencyjność międzynarodową określając ją jako szybki i zarazem zrównoważony rozwój kraju zgodny z ewolucją międzynarodowego układu gospodarczego. Wynika to z nieustannej ewolucji przewag komparatywnych poszczególnych państw oraz ich grup.

⁴¹ Burawski D., *Pojęcie konkurencyjności gospodarki w analizach ekonomicznych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne”, Wydawnictwo Uniwersytetu we Wrocławiu, nr 4, 2006, s. 55-66.

⁴² Więcej w: Uri P., *Bericht über der Wettbewerbsfähigkeit der Europäischen Gemeinschaft*, Luxemburg 1971.

⁴³ Bieńkowski W., *Reaganomika i jej wpływ na konkurencyjność gospodarki amerykańskiej*, PWN, Warszawa 1995, s. 21-22.

Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej często wiązana jest z rozwojem handlu międzynarodowego, migracją czynników wytwórczych i rozmieszczeniem działalności gospodarczej na świecie. Pojęcie w tym ujęciu ma silny związek ze wzrostem gospodarczym, jak również stanowi składnik rozwoju. Konkurencyjność międzynarodowa koreluje tym samym w bardzo dużym stopniu ze wzrostem i to za pomocą definiujących go wskaźników dokonuje się pomiarów. Kluczowy wkład do rozważań nt. wzrostu gospodarczego wnieśli: A.G.B. Fisher, C. Clark, S. Kuznets, J. Fourastic, Ch. Cherary, R.F. Harrod, E. Donar, R. Solow.⁴⁴

Kolejne wariacje teoretyczne nt. „konkurencyjności” są mniej lub bardziej złożone, dotyczą wielu bardzo zróżnicowanych problemów. Skupiają uwagę m.in. na różnych czynnikach produkcji⁴⁵, podmiotach gry rynkowej⁴⁶, instytucjach⁴⁷, wymianie⁴⁸, zatrudnieniu⁴⁹, itd. Ukierunkowane są na państwo⁵⁰, bądź też podmiotem tworzącym konkurencyjność określają przedsiębiorstwa⁵¹. Jeszcze inne łączą w sobie obie grupy w więzach współzależności i nierozzerwalności – wzajemnej interakcji prowadzącej do synergii.

Określanie przedmiotu rywalizacji również nastrocza wielu problemów. Dzisiaj konkurencja między państwami ma charakter multiobszarowy. Współzawodnictwo występuje na wielu polach. Rywalizuje się m.in. o: polityczne przywództwo, udział w globalnej wymianie, dostęp do surowców i kapitału, wiedzy i technologii, itd. W XXI w. podstawowy (prymitywny) cel rywalizacji stracił na znaczeniu. Zapomniano, że naturalnym celem międzyludzkiego współzawodnictwa (niezależnie od jego charakteru) jest przetrwanie.⁵² Podświadomie, walka na tym poziomie wciąż trwa. Zmiany ideologiczne, w tym kulturowa ewolucja umniejszyła jednak rolę

⁴⁴ Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 244-267.

⁴⁵ Radło M.J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki*, [w:] Bieńkowski W., *Czynniki i miary międzynarodowej konkurencyjności gospodarek w kontekście globalizacji – wstępne wyniki badań*, Prace i Materiały nr 284, Instytut Gospodarki Światowej, Warszawa 2008, s. 75.

⁴⁶ Brocka-Palacz B., *Uwagi o międzynarodowej konkurencyjności gospodarek – pojęcie, czynniki konkurencyjności, mierzenie zjawiska*, [w:] Bieńkowski W., *Czynniki i miary międzynarodowej konkurencyjności gospodarek w kontekście globalizacji – wstępne wyniki badań*, Prace i Materiały nr 284, Instytut Gospodarki Światowej, Warszawa 2008, s. 32.

⁴⁷ Bieńkowski W., *Instytucje jako czynnik konkurencyjności krajów postkomunistycznych. Kilka uwag ogólnych dotyczących Europy Środkowo-Wschodniej*, Instytut Gospodarki Światowej, nr 268, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2005, s. 10-11.

⁴⁸ Cho D., Moon H., *National Competitiveness: Implications for Different Groups and Strategies*, „International Journal of Global Business and Competitiveness”, vol. 1, no. 1, 2005, pp. 1-11.

⁴⁹ Fagerberg J., *International Competitiveness*, „The Economic Journal”, no. 98/1988, pp. 355-374.

⁵⁰ Bossak J.W., *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania międzynarodowej zdolności konkurencyjnej gospodarki Japonii*, Monografie i Opracowania nr 153, Wydawnictwo SGPiS, Warszawa 1984, s. 38-39.

⁵¹ Siebert H., *The Paradigm of Locational Competition*, Kiel Discussion Papers, no. 367, Kiel Institute of World Economics, Kiel 2000, p. 3.

⁵² Fagerberg J., Srholec M., Knell M., *The Competitiveness of Nations: Why Some Countries Prosper While Others Fall Behind*, „World Development” 35, no. 10, 2007, pp. 1595-1620, za: Czajkowski Z., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie, definicje i modele*, op. cit., s. 18.

bezpośredniej rywalizacji. Ze względu na charakter rozprawy, nacisk zostanie położony na rywalizację gospodarczą, jednak nie można w tak zintegrowanej i powiązanej rzeczywistości pozostawić bez komentarza również innych konfliktogennych pól. Niektórzy autorzy (np. A. Ivanov, H. Trabold) definiują konkurencyjność przy pomocy złożenia kilku elementów konkurencyjności na różnych poziomach (tzw. definicja schodkowa⁵³). Jedno z takich zestawień, autorstwa H. Trabolda, dzieli konkurencyjność na:⁵⁴

- zdolności wynikające z eksportu (sprzedawanie),
- zdolności wynikające z położenia (lokalizacja determinuje możliwości przyciągania kapitału/inwestycji),
- zdolności adaptacyjne (umiejętności dostosowawcze gospodarki do turbulencji na rynkach światowych),
- zdolności z zakresu kształtowania bogactwa (potocznie: zarabianie).

H. Trabold przedstawił elementy niezbędne do uzyskania „doskonałości w konkurencji”. Z perspektywy ekonomicznej, doskonałość należałoby rozumieć, jako maksymalizację – w tym wypadku – konkurencyjności.

Oprócz licznych i zróżnicowanych definicji będących wynikiem zestawienia odmiennych poglądów i szkół, niektórzy teoretycy, wraz z upływem lat istotnie modyfikowali pojęcia, podnosząc rangę jednych elementów, a obniżając inne. W trakcie wieloletnich rozważań przeszli prywatną ewolucję myślenia o konkurencyjności [Aneks 1.1 – Zestawienie wybranych definicji konkurencyjności międzynarodowej i pojęć pokrewnych autorstwa/współautorstwa J.W. Bos-saka powstałych na przestrzeni 30 lat (1984-2014)].

Pojęcie konkurencyjności międzynarodowej gospodarki w literaturze przedmiotu wyraźnie ewoluowało. Syntetyczne zestawienie definicji z ostatnich czterdziestu lat prezentuje w jednej ze swoich publikacji J. Misala.⁵⁵ Pierwsze z nich sygnalizowały przede wszystkim, że konkurencyjność międzynarodowa to zdolność do: tworzenia warunków dla wyższych dochodów; sprzedaży; sprostania konkurencji międzynarodowej. Dopiero w 1985 r. definicja autorstwa *U.S. Commission on Industrial Competitiveness* zwraca uwagę na poziom konkurencyjności gospo-

⁵³ Reiljan J., Hinrikus M., Ivanov A., *Key issues in defining and analysing the competitiveness of a country*, „Faculty of Economics and Business Administration”, Working Paper, no. 1, University of Tartu, Tartu 2000.

⁵⁴ Trabold H., *Die internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft*, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, nr 5, Vierteljahreshefte zur Wirtschaftsforschung, Berlin 1995, s. 182.

⁵⁵ Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 21-25.

darki danego kraju mówiąc, że jest to zdolność do wytwarzania dóbr i usług spełniających oczekiwania rynków międzynarodowych na wolnym rynku. Jednocześnie gospodarka taka miałaby działać na rzecz zwiększania realnych dochodów obywateli, poprawiając poziom ich życia.⁵⁶

Ciekawą definicję prezentuje również M.E. Porter.⁵⁷ Skupia on uwagę przede wszystkim na kształtowaniu produktywności krajowej (*national productivity*). To ujęcie zawęża zakres badawczy, aczkolwiek miało ono jednak wpływ na innych teoretyków i ich rozważania nt. konkurencyjności międzynarodowej.⁵⁸ M.E. Porter wyznaczył nowy kierunek poszukiwania źródeł przewag konkurencyjnych państw. 10 lat później ten sam autor w jednym ze swoich dzieł pisze, że „pojęcie konkurencyjności narodów jest bardzo trudne do zdefiniowania, zaś próba dokonania jej syntetycznej oceny dla całego narodu (państwa) jako takiego skazana jest na niepowodzenie”⁵⁹. Tutaj autor ma tylko częściowo rację. Faktycznie, zdefiniowanie konkurencyjności międzynarodowej przysparza wielu problemów. Jej mierzenie (zakładając margines błędu) i upublicznianie wyników przynosi korzyści, np. pod postacią efektu kreacji pozytywnych opinii.⁶⁰

Definicje Komisji Europejskiej (KE), „odnawiane” co kilka lat, zgodnie z politykami europejskimi (strategiami finansowania obszarów uznanych za „regiony słabiej rozwinięte”⁶¹, kluczowe, wymagające wsparcia w ramach konwergencji), skupiają się na aspekcie społecznym. Konkurencyjność jest w ich mniemaniu wyznaczana poprzez kształtowanie się dobrobytu społeczeństwa. Dynamika wzrostu jakości życia ma tutaj kluczowe znaczenie.⁶² Poziom wyższy niż w reszcie świata, przy stabilnej polityce zagranicznej – to główne założenia KE w ramach realizowanej polityki międzynarodowej konkurencyjności⁶³ prezentowanej pod koniec XX w. w dokumentach strategicznych.⁶⁴

⁵⁶ Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 22.

⁵⁷ Porter M.E., *The Competitive Advantage of Nations*, „Harvard Business Review”, 90211, 68, no. 2, March – April 1990, pp. 73-93.

⁵⁸ M.in. J.W. Bossak w książce pt.: *Konkurencja i współpraca międzynarodowa* z 2013 r. pisze: „źródła przewagi konkurencyjnej w coraz mniejszym stopniu wiążą się z wymianą handlową, a w coraz większym z przepływami kapitałowymi i innowacyjnością technologiczną, jakością instytucji i zarządzania”. Na początku XXI wieku wielu autorów wyraźnie rezygnuje z podejścia prezentowanego przez M.E. Portera, uznając, że ma ono zbyt wąski zakres nieoddający w pełni znaczenia omawianego zagadnienia.

⁵⁹ Radło M.J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki*, op. cit., s. 75.

⁶⁰ Wyniki z rankingów konkurencyjności mają wpływ m.in. na decyzje inwestorów o lokowaniu kapitału i produkcji. Poza tym, zachęcają władze niektórych państw do wdrażania reform co prowadzi do rozwoju.

⁶¹ Komisja Europejska, *Polityka spójności i Polska*, marzec 2014, s. 1.

⁶² Dokonuje się m.in. oceny: poziomu ochrony zdrowia, bezpieczeństwa życia jednostek ludzkich, stanu środowiska naturalnego, stopy życiowej mieszkańców, stanu transportu i komunikacji miejskiej, infrastruktury sportowej, sytuacji mieszkaniowej, możliwości edukacji i kształcenia, dostępności kultury, itd.

⁶³ Więcej: *European Commission*, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/competition/index_en.html, (stan na dzień: 02.10.2013 r.).

⁶⁴ Obecnie rozszerzono ją o zdolność kraju do uzyskiwania wyższego poziomu zatrudnienia oraz zdolność do osiągnięcia stabilnego wzrostu wartości PKB per capita.

Analogiczne podejście prezentuje R.B. Scott, który rozumie konkurencyjność gospodarczą jako zdolność do sprostania konkurencji międzynarodowej. Miarą osiągniętych wyników powinien być wzrost standardu życia. Zwraca on jednak uwagę, że wpływ korzystnego bilansu handlowego lub płatniczego i wzrost rezerw walutowych na ostateczny wynik pomiaru konkurencyjności w ramach badań powinien być ograniczony do minimum.⁶⁵

Pewne podobieństwo do definicji propagowanej przez KE⁶⁶ znaleźć można w podejściu C. Oughton'a i G. Whittam'a.⁶⁷ Ich zdaniem, konkurencyjność międzynarodowa to zdolność kraju do utrzymywania długookresowego wzrostu produktywności. Przekładać się to miało na podwyższenie standardu życia społeczeństwa przy wzroście zatrudnienia aż do osiągnięcia poziomu bezrobocia naturalnego.

Z kolei inne stanowisko w swojej książce⁶⁸ prezentuje N. von Tunzelmann, który definiuje konkurencyjność międzynarodową przez pryzmat przewodnictwa. Miałoby ono przebiegać na polu politycznym, technicznym i handlowym. Różnica przedstawia się w ramach pierwszego aspektu, ponieważ wyraźnie zrównał on przewagi polityczne z wymianą i poziomem naukowym gospodarki. Aspekt ten nie był tak wyeksponowany w żadnej z poprzednich definicji.

Niektórzy teoretycy definiują konkurencyjność poprzez złożenie definicji wcześniej istniejących. Wg K. Aiginger'a⁶⁹ międzynarodowa konkurencyjność kraju to zdolność do:

- a) Zapewniania równowagi zewnętrznej,
- b) Utrzymania dochodów czynników wytwórczych w zgodności z dążeniami narodowymi w pespektywie krótko- i długookresowej,
- c) Uzyskania zadowolenia z polityki makroekonomicznej, środowiskowej i społecznej.

Definicja ujmuje tym samym czynniki ekonomiczne i pozaekonomiczne. Konkurencyjność międzynarodowa prezentowana jest jako pojęcie interdyscyplinarne.

Znaczący wkład w zrozumienie konkurencyjności międzynarodowej wniósł W. Bieńkowski. Podzielił on konkurencyjność międzynarodową na konkurencyjność wynikową (pozycja konkurencyjna – bieżąca/statyczna) i czynnikową (zdolność konkurencyjna – przyszła/dynamiczna).⁷⁰ Pierwsza to osiągnięty przez dany kraj poziom rozwoju gospodarczego przedstawiany

⁶⁵ Scott R.B., *Capitalism. Its Origins and Evolution as a System of Governance*, Springer, New York 2011, p. 11, p. 27.

⁶⁶ Na jej podstawie UE aktualizowała definicję konkurencyjności międzynarodowej w kolejnych dokumentach.

⁶⁷ Oughton C., Whittam G., *Competitiveness. EU industrial strategy and subsidiarity*, [in:] Devine P., Katsoulacos Y., Sugden R., *Competitiveness, Subsidiarity and Industrial Policy*, Routledge, London 1996.

⁶⁸ Tunzelmann N., *Technology and Industrial Progress*, The Foundations of Economic Growth, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1995.

⁶⁹ Więcej w: Aiginger K., Landesmann M., *Competitive Economic Performance. USA vs. EU*, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Forschungsbericht, Wien, no. 291, 2002.

⁷⁰ Bieńkowski W., *Reaganomika i jej wpływ na konkurencyjność gospodarki amerykańskiej*, op. cit., s. 20.

za pomocą m.in. dochodu narodowego, poziomu efektywności wykorzystania czynników wytwórczych czy pozycji w handlu zagranicznym. Na zdolność konkurencyjną składają się natomiast wszystkie czynniki wpływające na możliwość konkurowania gospodarki krajowej na rynkach międzynarodowych i osiągnięciu przez nią określonej pozycji konkurencyjnej w kolejnych okresach. Mierzy się ją za pomocą „czynników opisujących wielkość, strukturę i wykorzystanie zasobów produkcyjnych, system społeczno-ekonomiczny, politykę ekonomiczną rządu oraz międzynarodowe otoczenie gospodarcze”⁷¹. W. Bieńkowski podkreśla, że zdolność to nie poprawa pozycji konkurencyjnej (*now, at the moment*), a umiejętność długookresowego, zyskowego rozwoju (*strategic grow*). Tym samym niektóre gospodarki mogą zajmować wysoką pozycję konkurencyjną, osiągniętą w wyniku zdarzeń przeszłych, a nie posiadać zdolności konkurencyjnej do zajmowania jej w przyszłości. Dodatkowo wskazuje, że istotne jest (dla uzyskania zdolności konkurencyjnej), aby zachodziła akumulacja i dbałość o strukturę eksportu współbieżną z trendami na rynkach światowych⁷². Autor podkreśla znaczenie budowania międzynarodowej strategii rozwoju gospodarczego kraju.

Z. Czajkowski zwraca uwagę, że większość definicji konkurencyjności zawiera hasła takie jak „zdolność” czy „potencjał”. Wg niego ogranicza to możliwość zastosowania metod ilościowych.⁷³ Po części nie można odmówić mu słuszności. Niestety metody ilościowe wielokrotnie zawodziły w trakcie konstruowania prognoz długookresowych.⁷⁴ Niemniej zachodzące zmiany są powszechnie opisywane statystycznie. Dlatego w dalszej części rozprawy wykorzystany zostanie mix obu tych podejść celem określenia konkurencyjności tematycznych podmiotów państwowych.⁷⁵

Konstruując tabelę złożoną z indykatorów teoretycznego występowania konkurencyjności międzynarodowej, Z. Czajkowski udowodnił, że nie ma zgody w literaturze przedmiotu co do definicji i mierników.⁷⁶ Tym samym wskazane jest podejście możliwie szerokie, uwzględniające

⁷¹ Radło M.J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki*, op. cit., s. 76.

⁷² Jeśli natomiast dane państwo jest już liderem, to musi wykazywać się współtworzeniem trendów światowych. Cel ten może być osiągnięty poprzez kreację (zgodnie z Triadą Shumpeterowską i podejściem podaźowym do innowacji) potrzeb konsumpcyjnych poprzez aktywność koncernów globalnych – KTN (korporacje transnarodowe). Więcej w: Rymarczyk J., *Internacjonalizacja i globalizacja przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2004, s. 61-62, porównaj z: Bossak J.W., Bieńkowski W., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna kraju i przedsiębiorstw. Wyzwania dla Polski na progu XXI wieku*, Wydawnictwo SGH w Warszawie, Warszawa 2004, s. 24.

⁷³ Czajkowski Z., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie, definicje i modele*, op. cit., s. 19-20.

⁷⁴ Przykładem są wydarzenia na Warszawskiej Giełdzie Papierów Wartościowych (2007/2008), kiedy to sprawdzalność prognoz konstruowanych metodą ilościową oscylowała w granicach 50% - równoważne z teoretycznym wyborem „orła lub reszki” na podstawie „rzutu monetą”.

⁷⁵ Metody jakościowe, pomimo starań ich autorów są subiektywne. Aby zapewnić porównywalność i obiektywność badaniom, nieuniknione jest stosowanie metod ilościowych, pomimo ich niedoskonałości.

⁷⁶ Czajkowski Z., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie, definicje i modele*, op. cit., s. 21-22.

takie parametry jak: zrównoważony bilans obrotów bieżących, wytwarzanie dóbr i usług, konkurencyjnych cenowo (i/lub jakościowo) na rynkach zagranicznych, wzrost PKB, wzrost dobrobytu społeczeństwa, produktywności, wysoki poziom wykorzystania czynników produkcji i inne. Tylko pomiar możliwie szerokiego spektrum wraz z analizą jakościową i trendów globalnych pozwoli na stworzenie prognoz możliwie skutecznie określających przyszłą sytuację danej gospodarki i jej konkurencyjność.

Na koniec rozważań definicyjnych należy się odnieść do tytułowej „determinanty”. Wg słownika wyrazów obcych „determinanta” (łac. *determinans*, *-ntis* ‘ograniczający, wyznaczający’ od *determinare* ‘ograniczać, wyznaczać’) oznacza przede wszystkim czynnik aktywny określony czynność bądź też bezpośrednio wyznaczający coś. W matematyce oznacza ono „wyznacznik”.⁷⁷ Tak więc determinantą w przypadku konkurencyjności międzynarodowej gospodarki może być zarówno czynnik zmaterializowany jak i nie-, statyczny bądź dynamiczny. Ma on „ograniczać”, konkretyzować przestrzeń rozwojową, poprzez zawężenie pojęciowe i określenie ram dla trendów, przebiegu zmiennych. Determinanty rozwoju mają określać „sposób” umożliwiający pokonanie konkurentów, zapewniając zwycięstwo w ramach rywalizacji globalnej.

Przeważnie determinanty wskazywano na podstawie analizy *ex post*. Tym razem podjęta zostanie jednak próba określenia w krótkiej (kilkuletniej) perspektywie czynnika/-ów, które mogą zdeterminować rozwój jak również przyczynić się do poprawienia konkurencyjności państw BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny, RPA).

Pełny, hierarchiczny model systemu kształtowania społeczno-ekonomicznej konkurencyjności gospodarki narodowej przedstawił U. Varblance. Na podstawie rozważań J. Rejljena, M. Hinrikusa, A. Ivanowa opracował schemat prezentujący elementy niezbędne do osiągnięcia nadrzędnego celu gospodarek rozwiniętych – dobrobytu⁷⁸. Dobrobyt powstaje w gospodarce cechującej się wysoką konkurencyjnością międzynarodową. Parametry pozwalające ocenić konkurencyjność skupione są w ramach trzech kategoriach: zdolności do sprzedaży, zdolności do dostosowania się, zdolności do kształtowania atrakcyjności kraju.⁷⁹ Tak rozumiana konku-

⁷⁷ Kamińska-Szmał I., *Słownik Wyrazów Obcych*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2001, s. 291.

⁷⁸ „Warunki materialne zapewniające wysoki poziom życia” – *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Reader Digest, Warszawa 1998, s. 175.

⁷⁹ Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 27-28.

rencyjność wpływa na dochody, które są wykorzystywane przez państwo do zapewnienia: swobody wyboru, wysokiego poziomu zdrowia, edukacji, długości życia, itd.. Zwycięstwo pozwala szybciej i w wyższym stopniu zapewnić zaspokojenie potrzeb własnego narodu.⁸⁰

Oprócz aspektu definicyjnego, równie ważne jest umiejscowienie danego pojęcia. J. Misala wiąże konkurencyjność międzynarodową z teoriami wzrostu. Wg jego koncepcji, konkurencyjność międzynarodowa wywodzi się z międzynarodowej polityki ekonomicznej, jak również z teorii handlu zagranicznego.⁸¹ Należy jednak podkreślić, że słowa „teoria”, nie wolno nadużywać, szczególnie w kontekście konkurencyjności międzynarodowej. Pod pojęciem teorii rozumie się przede wszystkim zbiór założeń, umocowaną definicję, klarowną specyfikację czynników determinujących jakiś podmiot lub przedmiot oraz metod i mierników. W tym wypadku zręby teorii konkurencyjności międzynarodowej są systematycznie dopracowywane. Jej podstawy są precyzowane, tak aby dostępne rozwiązania mogły zostać wdrożone do polityk państw znajdujących się na niższym (niż np. USA) poziomie rozwoju, dając im szansę na zmniejszenie luki rozwojowej.⁸²

Podsumowując, pojęcie konkurencyjności międzynarodowej jest postrzegane, definiowane i klasyfikowane na wiele sposobów. W trakcie oceny konkurencyjności podmiotów kluczową rolę odgrywa zestaw czynników materialnych i niematerialnych, które pozwalają danej gospodarce na rywalizację z innymi podmiotami państwowymi bezpośrednio na polu gospodarczym, a pośrednio w innych obszarach, tj.: społecznym, politycznym, technicznym i technologicznym, itd. Determinują one pozycję zajmowaną przez dany kraj, mogą tworzyć warunki do dalszej rywalizacji (zdolność), a dalej przyczyniają się do jego rozwoju.⁸³

Głównym celem konkurencji w skali międzynarodowej jest osiągnięcie szybszego rozwoju niż ma on miejsce w innych państwach. Aby gospodarka mogła być uznana za konkurencyjną,

⁸⁰ Varblane U., *Does the broadening of EU detain its competitiveness on the world market*, na podstawie referatu przedstawionego podczas konferencji międzynarodowej pt. „The Future Competitiveness of the EU and its Eastern Neighbours”, organizowanej w Turku przez Pan-European Institute, Turku 2006, s. 3; za: Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 27-28.

⁸¹ Misala J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*, PWE, Warszawa 2011, s. 16.

⁸² Taką rolę – hipotetycznie – ma spełniać ekonomia. Założenie jest jednak sprzeczne z duchem pierwotnej rywalizacji. Powielanie schematu teoretycznego (np. A. Smitha – Wielka Brytania kontra pozostałe państwa Europy i kolonie) prowadzi do kreowania gospodarki światowej w nurcie wyznaczonym przez „państwo – lidera”. Ekonomia w tej sytuacji nie wyjaśnia, a kreuje globalną politykę. Ugruntowanie takiego modelu teoretycznego na gruncie międzynarodowym pozwala utrzymać grono naśladowców, a więc podmiotów, które będą korzystały z technologii państwa wyżej rozwiniętego – przywódcy (twórcy teorii). Taki model uniemożliwia wyprzedzenie lidera, podobnie do teorii „klucza lecących gęsi”. Dostrzeżenie tej zależności – a więc potrzeby naśladownictwa połączonej z doskonaleniem rozwiązań – pozwala na faktyczne redukcje luki rozwojowej.

⁸³ Na gruncie wcześniejszych rozważań, autor rozprawy stworzył szeroką definicję konkurencyjności międzynarodowej adekwatną do określonego obszaru badawczego.

musi posiadać zdolność dostosowywania się i rozwoju, umiejętność wykorzystania szans i traktowania zagrożeń jako wyzwań.⁸⁴ Tak definiowana konkurencyjność gospodarki narodowej jawi się jako proces (przynajmniej w pewnym zakresie) mierzalny i sterowalny.⁸⁵

Gospodarkę narodową i jej konkurencyjność możemy rozpatrywać przez pryzmat mikro i makro. Mikro to podmioty składowe - konkurencja gospodarcza w ramach pojedynczej gospodarki – i ich współzawodnictwo o korzyści rynkowe (przede wszystkim wyższy zysk). Z kolei konkurencja między gospodarkami narodowymi przebiega zarówno między podmiotami państwowymi (reprezentowanymi przez rządy i ich politykę), jak i jednostkami wchodzącymi w skład danego kraju z odpowiadającymi im podmiotami w innym państwie. Walczą one o udział w ogólnoświatowym postępie, którego wymiernym efektem jest poprawa jakości życia społeczeństw.

W niniejszej rozprawie problematyka konkurencyjności rozpatrywana będzie przede wszystkim w skali makro. Podmiotem analiz będą BRICS. *Clue* rozprawy będzie stanowić konkurencyjność państw (każdego z osobna), a także pomiar ich szeroko rozumianej siły i potencjału w stosunku do hegemonów gospodarczych (USA i UE).

Powyżej przedstawiono tylko fragment występujących w literaturze przedmiotu definicji konkurencyjności międzynarodowej. Niektóre z proponowanych można uznać za zbyt ogólne, czy posiadające niewielką użyteczność badawczą, inne zaś są bardzo precyzyjne, ale odnoszą się tylko do wąskiego wycinka owego zagadnienia.

Celem doboru parametrów i techniki pomiar rozwoju odgrywa decydujące znaczenie przy ocenie konkurencyjności państw. Czy siła danego podmiotu leży bardziej po stronie przedsiębiorstw pochodzących z danej gospodarki⁸⁶, czy dawnych i do dziś uznawanych za ważne - surowców? Czy może dzisiejsza konkurencyjność to przede wszystkim kapitał ludzki, a dalej - wiedza? A może źródłem konkurencyjności jest model gospodarczy? Te i wiele innych kwestii zostanie poruszonych na kolejnych stronach niniejszej rozprawy.

⁸⁴ Bąkiewicz A., *Strukturalne aspekty rozwoju gospodarczego. Doświadczenia azjatyckie*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2010, s. 11.

⁸⁵ Autor stoi na stanowisku będącym miksem poglądów nt. konkurencyjności międzynarodowej prezentowanych m.in. przez: J.W. Bossaka, N. von Tunzelmana, J. Misali i W. Bieńkowskiego.

⁸⁶ Zgodnie z paradygmatem rozwoju wspomaganego przez działalność KTN autorstwa T. Ozawy; więcej w: Ozawa T., *Foreign Direct Investment and Economic Development*, „Transnational Corporations” 1992, no. 1.

2. Ewolucja myśli ekonomicznej o konkurencji i konkurencyjności w aspekcie czynników bogactwa narodów

„Z prochu powstałeś i w proch się obrócisz”⁸⁷ – to zdanie, zawarte w jednej z najstarszych ksiąg stanowiących fundament kultury europejskiej, wskazuje na ziemię jako źródło wszelkiego jestestwa, a zatem i bogactwa. To o ziemię toczyła się walka nie tylko między ludźmi, ale wszystkimi żywymi organizmami od zarania dziejów. Wszystko bierze swój początek z ziemi. Poprzez świadome oddziaływanie ludzi na nią uzyskiwane są wartości. To praca odróżnia ludzi od innych istot. Kolejne elementy tworzące bogactwo uzyskiwały miano kapitałów (finansowego, ludzkiego/wiedzy, rzeczowego, kulturowego, itd.).

Rywalizacja przebiegała kiedyś i przebiega do dnia dzisiejszego o każdy z wyżej wymienionych elementów, a także o nowe – będące wynikiem ewolucji myślenia o przewagach konkurencyjnych i źródłach bogactwa. Można stwierdzić, że występuje sprzężenie zwrotne między powyższymi, a przemianami w zakresie życia ludzkiego (techniki i charakteru pracy, charakteru wypoczynku i realizacji marzeń). Podstawą tych przeobrażeń jest odwieczne pragnienie dotyczące: poprawy własnego bytu – bogacenia się.⁸⁸ Ludzie od zawsze pragnęli ułatwić sobie życie. Z upływem lat zmieniały się jedynie czynniki to umożliwiające.

Konkurencja, a dalej konkurencyjność, łączy się z działalnością (gospodarczą). Konkurencyjność jest wymiarem, poprzez który można określać skuteczność podejmowanej aktywności. Jej istotą są świadome czynności wykonywane przez człowieka, który w pierwszej kolejności zaspokaja swoje podstawowe potrzeby.⁸⁹ Udoskonalanie działań, poprzez wdrażanie rozwiązań do procesów, będących wynikiem doświadczeń, prowadziło do wzrostu wydajności pracy umożliwiając maksymalizację użyteczności na coraz to wyższych poziomach.⁹⁰ Chęć zaspokajania coraz to nowych potrzeb powodowała, że przy ograniczoności zasobów, rywalizacja nasilała się. Kluczowe znaczenie miała umiejętność wykorzystywania dostępnego potencjału w taki sposób aby wytworzone dobra i usługi były „lepsze” od konkurencyjnych, tj. było ich więcej, ich jakość była wyższa przy tym samym koszcie bądź były tańsze od substytucyjnych. Uzyskane nadwyżki zachęcały do wymiany i prowadziły do pogłębiania korzystnych relacji z innymi pod-

⁸⁷ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, op. cit., s. 10.

⁸⁸ Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata...*, op. cit., s. 27-28.

⁸⁹ Pośrednio na ten temat traktuje: Sławik K., *Działalność gospodarcza. Kluczowe problemy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007, natomiast kwestie nieuczciwej konkurencji przedstawiono w interesujący sposób w: Barta J. (red.), *Zagadnienia nieuczciwej konkurencji*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 77, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.

⁹⁰ Marciniak S. (red.), *Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 246-247.

miotami. Intensyfikacja pozytywnych efektów spowodowała, że powtarzalna działalność nabrała charakteru gospodarczego.⁹¹ Poprzez to uproszczenie możemy wyjaśnić związek między elementami tworzącymi wartość, kreującymi bogactwo narodów a konkurencją, konkurencyjnością. Walka rozgrywa się również na poziomie makro o czynniki będące własnością całych społeczeństw tj.: ziemię, pracę (migracje), kapitał (w tym surowce), a w XXI w. również o wiedzę.

Wraz z upływem lat ewoluowała percepcja elementów przyczyniających się do tworzenia bogactwa. Jedne zyskiwały na znaczeniu, zastępując inne. Ten proces wymagał ciągłego udoskonalania polityk krajowych – tak, aby jak najskuteczniej wykorzystywać posiadane przewagi. Władze państw konfigurowały polityki w taki sposób aby zdominować rywalizację międzynarodową. Zanim jednak skonkretyzuje się elementy odpowiedzialne za konkurencyjność w tematycznej grupie BRICS, należy zwrócić uwagę na ewolucję myślenia o gospodarce i sposobach zarządzania nią. Przez wieki podejście do budowania przewag zmieniało się, wpływając na decyzje ówczesnych rządzących.

Przemiany strukturalne w gospodarce są jednymi z najważniejszych aspektów procesu gospodarczego.⁹² Do analizy przyjęto klasyczną strukturę działową gospodarki⁹³ (wzorując się m.in. na „falach rozwoju” A. Toflera⁹⁴), wyodrębniając: dział pierwotny (rolnictwo, górnictwo, leśnictwo, rybołówstwo), przemysł, usługi. Dodatkowe elementy (odpryskowe) powstające na styku tych działów oraz generowane przez nie coraz lepsze wyniki były źródłem przemian w sposobie myślenia o gospodarce, jej rozwoju i konkurencyjności.

Motorem ewolucji w okresie uznawanym za początek ludzkości (np. epoka kamienia łupanego) było zaspokajanie podstawowych potrzeb jednostkowych i grupowych. W kolejnych wiekach konkurencja na poziomie mikro występowała w ramach codziennych czynności: doskonalenia w zakresie budowy narzędzi, broni niezbędnej na polowaniach (drewniane harpuny, łupki do grotów włóczni, itd.) czy też umiejętnego wykorzystania i zastosowania w codziennym życiu kamieni, kości, skór, drewna, itd. – wszystkiego co można było znaleźć/pozyskać, a decydowało o przetrwaniu.⁹⁵ Grupy rywalizowały o: tereny łowieckie, miejsca szczególnie urodzajne – potencjał niezbędny do przetrwania i wzmocnienia przewag grupy. Można przypuszczać, że wymiana zdobytych i wytworzonych przedmiotów umożliwiła (nieświadome) powstanie ka-

⁹¹ Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, PWE, Warszawa 2013, s. 13, zobacz również: Chafuen A.A., *Wiara i wolność. Myśl ekonomiczna późnych scholastyków*, Wydawnictwo Arwil, Warszawa 2007, s. 40-50.

⁹² Meredyk K., *Ekonomia ogólna*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 357-358.

⁹³ Clark C., *Conditions of Economic Progress*, McMillan, London 1957, pp. 79-88.

⁹⁴ Szpak J., *Historia gospodarcza powszechna*, op. cit., s. 47.

⁹⁵ Geiss I., *Dzieje świata. Daty i kontekst historii powszechnej*, Wydawnictwo Książnica, Katowice 1997, s. 33.

tegorii wartości. Wartość wymienną określano na podstawie trudności związanych z pozyskaniem/wytworzeniem danego przedmiotu, jak również zasobów posiadanych przez drugą stronę. Była ona uzależniona od wielu czynników, w tym od zapotrzebowania potencjalnego kupującego. Decydowała subiektywna, często sytuacyjna ocena przydatności przedmiotu.⁹⁶ Barter był w tamtych czasach podstawową formą wymiany.⁹⁷ Społeczeństwo oparte na systemie plemiennym marginalizowało znaczenie pracy, wartości i wymiany. Grupa, dbając o siebie nawzajem, nie dostrzegała znaczenia indywidualnych umiejętności.⁹⁸

Oprócz konkurencji zewnętrznej (między grupami), dochodziło do rywalizacji wewnętrznej. Wygrywał i przewodził najsilniejszy. To od niego zależało przetrwanie grupy. Wadliwość (niepełnosprawność, starość, itd.) jednostki mogła wiązać się z odrzuceniem i wykluczeniem. Tym samym jednostkowy stopień użyteczności wyznaczał wartość osoby w zespole – umiejętności i zdolności stanowiły podstawę oceny potencjału konkurencyjnego.

Kolejne wieki przyniosły zmianę stylu życia na bardziej osiadły. To przyczyniło się do powstawania specjalizacji. Umiejętności były przekazywane i doskonalone przede wszystkim w ramach rodzin, co ograniczało rozprzestrzenianie się autorskich rozwiązań. Skupienie się na jednej specjalności zmusiło do nasilenia wymiany między społecznościami. Wraz ze wzrostem wydajności, wzrastało zapotrzebowanie na coraz to nowe usługi i produkty. Wartość określana była poprzez zdolności do wymiany oraz wzajemne relacje. W ten sposób żadna ze stron nie bogaciła się na samej transakcji. Wyraźna przewaga korzyści po którejś ze stron wynikała przeważnie z występowania czynnika losowego, np. wzrostu zapotrzebowania na coś albo okresowej rzadkości danego dobra.

W starożytności wytwórczość skierowana była przede wszystkim na zaspokojenie własnych (rodzinnych) potrzeb.⁹⁹ Osiadły tryb życia, stabilne warunki klimatyczne, długotrwałe kontakty między grupami umożliwiły rozwój wielu dziedzin. Nadmiar pewnych zasobów, prowadzący do nadwyżki, zmuszał do wymiany. Przyczynami powstawania nadwyżek były warunki zewnętrzne (korzystna dla upraw pogoda, czasy względnego pokoju, bezpieczeństwa, itd.)

⁹⁶ Marciniak S. (red.), *Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy*, op. cit., s. 179-180.

⁹⁷ Rutkowski M., *Historia gospodarcza starożytności od czasów prehistorycznych do upadku cesarstwa wschodniorzymskiego. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999, s. 18-19, zobacz również: Chafuen A.A., *Wiara i wolność...*, op. cit., s. 8.

⁹⁸ Rybicki P., *Struktura społecznego świata*, PWN, Warszawa 1979, s. 716.

⁹⁹ Rozwój wymiany nastąpił już w neolicie. Handel zyskiwał na znaczeniu wraz z rozwojem ludzkości, w tym techniką i technologią w zakresie rozwiązań transportowych. Więcej w: Rutkowski M., *Historia gospodarcza starożytności od czasów prehistorycznych do upadku cesarstwa wschodniorzymskiego. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999, zobacz również: Piskozub A., *Historia transportu*, Uniwersytet Gdański, Skrypty uczelniane, Gdańsk 1989.

i wewnętrznych (zdolności rolnicze, lepiej dobrane do warunków uprawy czy wyroby poszukiwane przez inne miasta/wioski). W tej epoce wzrosło znaczenie osób zajmujących się zawodowo wymianą. W sytuacji, gdy lokalny rynek nie był przygotowany do wchłonięcia wszystkich wytworzonych dóbr, potrzeba zadecydowała o pojawieniu się nowej grupy społecznej – kupców. Postęp w zakresie żeglarstwa umożliwił nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów z odleglejszymi krainami. Samodzielna sprzedaż dóbr była marginalizowana, schodząc do rangi lokalnej, dodatkowej działalności.

W czasach Ksenofonta, a później Platona i Arystotelesa postrzeganie konkurencyjności nadal skupione było wokół siły militarnej. Do działania mobilizował lęk przed brakiem towarów, który wyznaczał politykę gospodarczą ówczesnych władców.¹⁰⁰ Rywalizacja w tym okresie opierała się przede wszystkim na walce o ziemię, dobra, rynki zbytu i dostaw. O przewadze narodów decydowała siła militarna i dyplomacja. Już wtedy posiadano wiedzę, że konkurowanie w skali międzynarodowej jest łatwiejsze i skuteczniejsze, gdy dysponujemy większą ilością czynników produkcji.¹⁰¹

Wzrost roli kupiectwa (szczególnie za czasów Imperium Rzymskiego) przyczynił się do bogacenia co bieglejszych w tym fachu.¹⁰² W kolejnych wiekach lichwa stała się domeną wybranych narodów.¹⁰³ Ułatwiło to coraz większe skupienie jednostek ludzkich na samorealizacji i indywidualnej satysfakcji z konsumpcji (sfery zamożne). Takie zachowanie determinowało ostateczną cenę dobra, odseparowując ją od nakładów ponoszonych na jego wytworzenie. Wyższe zyski z konsumpcji takich dóbr zachęcały do handlu.

Rywalizacja pierwszych państw-miast dokonywała się głównie w zakresie zajmowania nowych terenów. Co silniejsze podmioty (ekonomicznie, militarnie, politycznie), podporządkowywały słabsze. Postęp naukowy i techniczny nie odgrywał tak dużej roli jak siła militarna. Rozwój cywilizacyjny nie gwarantował przetrwania. Wiele ówczesnie wysoko rozwiniętych cywilizacji upadło w zetknięciu z siłą wojskową zacofanych sąsiadów.^{104,105}

Średniowiecze cechuje wzmocnienie pozycji religii chrześcijańskiej w Europie. Kontynent pogrążył się w wewnętrznej walce rodów o władzę.¹⁰⁶ Kolejni książęta, królowie, cesarze

¹⁰⁰ Misala J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*, PWE, Warszawa 2011, s. 18.

¹⁰¹ Misala J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej...*, op. cit., s. 28.

¹⁰² Czerwiński M. (red.), *Cywilizacja pieniądza*, Wydawnictwo elektroniczne e-bookowo.pl, 2016, s. 134-135.

¹⁰³ Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata...*, op. cit., s. 41-42.

¹⁰⁴ Np. upadek Aten pod naporem Sparty w VI w. p.n.e., upadek Rzymu w V w. n.e. w wyniku najazdu Kartaginy, czy podbój Chin przez Mongołów w XIII w. n.e.

¹⁰⁵ Sirojć Z., *Zarys historii gospodarczej powszechnej ze słownikiem podstawowych pojęć i terminów*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012, s. 49.

¹⁰⁶ Kwiatkowski S., *Średniowieczne dzieje Europy*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007.

dążyli do łączenia obszarów wykorzystując religię. Hasło: „ekspansji chrześcijaństwa” było wielokrotnie wykorzystywane do powiększania polaci ziem, bądź tworzenia zależności między władcami. Procesy konsolidacyjne zachodziły również w Azji, czy Ameryce Południowej. Mongołowie w 1279 r. scalili znaczną część kontynentu azjatyckiego, co ograniczyło rywalizację między państwami i pozwoliło na dalszy, pokojowy rozwój. W Europie takie scalenie nie było możliwe przez wiele wieków.

Wzrost popularności chrześcijaństwa miał istotny wpływ na kształtowanie się tematycznych pojęć i wartości. Religia łączyła i dzieliła zarazem. Poglądy Św. Tomasza z Akwinu¹⁰⁷ (np. „ekonomia sprawiedliwa” i dogmat „słusznej ceny”) przyczyniły się do zmiany postawy względem wymiany i kupiectwa, tłumaczyły zależności społeczne, kreowały etos pracy¹⁰⁸ i szacunek do pracy rolnej. Jego filozofia skupiała się na ziemi jako kluczowej wartości dla człowieka i jego doczesnego bytu. Natomiast modlitwa, miała zapewnić przyszłe, niematerialne istnienie. Społeczeństwo feudalne, a w jego ramach rolnictwo, jeszcze przez wieki odgrywało kluczową rolę w gospodarkach wielu państw europejskich.¹⁰⁹ Wymiana handlowa była dopełnieniem tworzenia wartości. Ówczesni myśliciele podkreślali, że wymiana handlowa realizowana w uczciwy sposób (zgodnie z dogmatem zakładającym, że praca tworzy wartość produktu), jest zjawiskiem korzystnym dla obu stron. Dochodziło więc do wymiany, co (na chwałę Boga) pozwalało korzystniej spożytkować dary ziemi.¹¹⁰

Kolejny przełom w historii świata nastąpił w XIV w. i XV w. Wynalazki i osiągnięcia z zakresu technik podróżowania i technologii budowy statków pozwoliły na podporządkowywanie coraz odleglejszych ziem.¹¹¹ Wcześniej, ekspansja i konkurencja między państwami dokonywała się przede wszystkim na lądzie, bądź w stosunkowo niewielkich odległościach morskich. Wraz ze wzrostem liczby ludności i możliwości przemieszczania się konkurencja nabrała nowego wymiaru.¹¹² W kolejnych wiekach, nowe towary (np. przyprawy, napoje, metale) wzmocniły konkurencję na poziomie gospodarek narodowych. Ziemia traciła na znaczeniu. Teoretycy zaczęli poszukiwać nowych źródeł bogactwa narodów (bulioniści, merkantylści). Ich rozważania zapoczątkowały okres protekcjonizmu gospodarczego.¹¹³

¹⁰⁷ Rys filozoficzno-ekonomiczny postaci Św. Tomasza z Akwinu ujęto w: Cycjiura P., *Święty Tomasz z Akwinu a platonizm: metafizyka i teoria poznania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2008.

¹⁰⁸ Etos pracy w religii chrześcijańskiej pojawia się wielokrotnie. Jednym z bardziej znanych ujęć jest: módl się i pracuj (*Ora et labora*) – dewiza św. Benedykta z Nursji, zaadoptowana m.in. w protestantyzmie (luteranizm), a dalej propagowana w różnych częściach świata w nowych ujęciach, np. w RPA (Burowie).

¹⁰⁹ Zientara B., *Historia powszechna średniowiecza*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1998, s. 6-7, zobacz również: Skodlarski J., *Historia gospodarcza*, PWE, Warszawa 2012, s. 13-15.

¹¹⁰ Foltiński Z., *Teoria handlu międzynarodowego*, PWN, Warszawa 1970, s. 15-16.

¹¹¹ Orłowski B., *Najkrótsza historia wynalazków*, PZSWiR, Warszawa 1993, s. 20-21.

¹¹² Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata...*, op. cit., s. 66-69.

¹¹³ Kaliński J., *Zarys historii gospodarczej XIX i XX w.*, Wydawnictwo Efekt, Warszawa 2000, s. 20.

Czas wielkich odkryć geograficznych obfitował w szansę na zdobycie nowych przewag. Można nawet uznać, że była to kolejna rewolucja w historii ludzkości – handlowa.¹¹⁴ Przede wszystkim był to okres, który umożliwił uzyskanie dostępu do surowców i produktów rzadkich, państwom dotychczas nieposiadającym takiego potencjału. Liczyła się szybkość zajmowania nowych ziem i umiejętność podporządkowania ludności rdzennej, eksploataowania zasobów i ich eksportu w różne części świata.¹¹⁵ Przykłady skutecznie prowadzonej polityki kolonialnej stanowią np.: Portugalia czy Hiszpania.¹¹⁶ Niektóre państwa, jak np. Holandia, skupiły się przede wszystkim na wymianie (stając się międzynarodowymi pośrednikami i czyniąc z niej swoją kluczową kompetencję), zyskując w ten sposób globalne znaczenie gospodarczo-polityczne.

Cechy kupieckie zajmujące się handlem międzynarodowym zyskiwały przychyłność władców. Rola tego stanu dla narodu została dostrzeżona nawet przez teologów Kościoła. Ich interpretacje pism względem kupców stały się przychylniejsze. W tym okresie uznano umiejętności związane z handlem za niezbędne dla społeczeństwa, państwa.¹¹⁷

XV i XVI w. to czasy, w których maleje znaczenie odległości geograficznej. Dzieła rąk ludzkich z różnych części świata przewożone są setki a nawet tysiące kilometrów. Po odkryciu obu Ameryk oraz powstaniu bazy portowej niedaleko Przylądka Dobrej Nadziei (Bartolomeo Diaz, 1488 r.) rozpoczął się proces dyfuzji kultury europejskiej.¹¹⁸ Kolejne pięć wieków miało silny wpływ na ludność i kształtowanie wartości w dzisiejszych: Brazylii, RPA czy Indiach.

W tym okresie wymiana handlowa była źródłem tworzenia bogactwa narodu. Warunki naturalne oraz historyczne warunkowały specjalizację państw. Zarazem dążono do uzyskania wewnętrznej zdolności produkowania wszystkich niezbędnych i zarazem możliwie wysoko przetworzonych produktów. Konkurencyjność państwa postrzegana była przez pryzmat samowystarczalności. Bogactwo danego narodu powstawało w wyniku gromadzenia kruszców (bullionizm¹¹⁹) bądź walut obcych (realny merkantylizm¹²⁰) pochodzących z wymiany handlowej. Rywalizacja między gospodarkami przyjęła charakter gry o sumie zerowej.¹²¹

Ilość posiadanych kruszców stała się wyznacznikiem siły danego państwa.¹²² Dopiero w kolejnym okresie większego znaczenia miała (ponownie) nabrać praca i jej efektywność.¹²³

¹¹⁴ Chafuen A.A., *Wiara i wolność...*, op. cit., s. 10.

¹¹⁵ Sirojć Z., *Zarys historii gospodarczej...*, op. cit., s. 62-63.

¹¹⁶ Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata...*, op. cit., s. 109-116.

¹¹⁷ Tawney R.H., *Religia a powstanie kapitalizmu*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1963, s. 226.

¹¹⁸ Walczak-Duraj D., *Podstawy współczesnej socjologii*, Wydawnictwo Omega-Praxis, Pabianice 2006, s. 261.

¹¹⁹ Sirojć Z., *Zarys historii gospodarczej...*, op. cit., s. 98.

¹²⁰ Sirojć Z., *Zarys historii gospodarczej...*, op. cit., s. 144.

¹²¹ Roszkowska E., *Wybrane modele negocjacji*, op. cit., s. 236-241.

¹²² *Encyklopedia Historyczna Świata*, t. 5, Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Pres, Kraków 2000, s. 90.

¹²³ Lipiński E., *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*, PWN, Warszawa 1981, s. 104.

Ówczasie konkurencję zwyciężali ci, którzy potrafili kupić możliwie dużo surowców lub dóbr nie- lub mało- przetworzonych i po ich obróbce wyeksportować je znacznie drożej.¹²⁴ Takie postępowanie miało prowadzić do uzyskania międzynarodowej przewagi. Gospodarka była narzędziem – elementem gry politycznej. Skupienie zasobów i możliwości stanowienia praw w rękach stosunkowo niewielkiej części społeczeństwa powodowało, że w dłuższej perspektywie rosła luka dochodowa między zamożnymi a ubogimi (niższymi) klasami prowadząc do okresowych przesileń i rewolucji.¹²⁵

Założenia przyjęte w polityce J.B. Colberta, rozwijane w teoriach przez: T. Muna, W. Petty’ego czy G. Malynesa, zostały ostatecznie wyparte przez doktrynę nt. „niewidzialnej ręki rynku”.^{126,127} Odwrót od merkantylizmu był nieunikniony. Naśladownictwo w zakresie protekcjonizmu państwowego doprowadziło do wojen handlowych i w długim okresie obniżało sprawność gospodarek narodowych ówczesnych liderów.¹²⁸ Napływ kruszców z zagranicy wywołał wzrost cen towarów na lokalnym rynku.¹²⁹ W ten sposób malała konkurencyjność produkcji danego kraju. Protekcjonizmowi gospodarczemu sprzyjały monarchie, szczególnie te o charakterze absolutnym.¹³⁰ Długotrwała nadpodaż kruszców i jej negatywne efekty społeczne zachęcały do poszukiwania innych kierunków w zakresie polityki gospodarczej.

W kolejnych wiekach wielokrotnie dochodziło do ścierania się podejść protekcjonistycznych z teoriami gloryfikującymi wolność gospodarczą (*notabene* trwa to do dnia dzisiejszego).¹³¹ Rola produkcji i wymiany przy dynamicznym rozwoju techniki i technologii stale rośnie. Polityka merkantylistyczna staje się nieefektywna szczególnie w przypadku państw, które przodują w nauce i które cechuje znaczny postęp techniczny. Ziemia dalej traci na znaczeniu. Wydajność produkcji (mierzona ilością na poświęcony czas/nakład) staje się wyznacznikiem

¹²⁴ Landreth H., Colander D.C., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 58-59.

¹²⁵ Robbins L., *The Theory of Economic Development in the History of Economic Thought*, Macmillan, New York 1968, p. 159.

¹²⁶ Pomiędzy merkantylizmem a ekonomią klasyczną wystąpiło jeszcze kilka nurtów, m.in. fizjokratyzm. Wg fizjokratów to rolnictwo tworzy wartość dodaną, a wymiana handlowa odgrywa marginalną rolę. Nurt ten nie zdobył tak dużej popularności - nie miał takiego wpływu na polityki państw, tak jak merkantylizm czy np. ekonomia klasyczna.

¹²⁷ Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Wydawnictwo De Agostini Polska, Warszawa 2003.

¹²⁸ Glapiński A., *Meandry historii ekonomii*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2012, s. 114-116.

¹²⁹ Hutchinson M., *The School of Salamanca: Reading in Spanish Monetary Theory*, Clarendon Press, Oxford 1952, pp. 1544-1605.

¹³⁰ Munck T., *Europa XVII wieku 1598-1700. Państwo. Konflikty i porządek społeczny*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1998, s. 360.

¹³¹ W teoriach ekonomicznych spotykamy się z dwoma konkurencyjnymi, skrajnymi stanowiskami odnośnie gospodarki, a mianowicie z gospodarką zamkniętą (obecnie mówi się również „sterowaną” ze względu na rolę aparatu państwowego) i gospodarką otwartą (rynek, a w jego ramach popyt i podaż mają kluczowe znaczenie; najbliższy nurt - leseferyzm).

gospodarczej pozycji państwa. Rozwój techniki i technologii umożliwił m.in. przejście od manufaktur do produkcji fabrycznej.

W XVII w. i XVIII w. poszukiwano rozwiązań umożliwiających nawiązanie współpracy między rywalizującymi państwami. Kraje, które w wyniku kolonizacji znacznej części globu znalazły się na silniejszej pozycji, próbowały podporządkować sobie światowy handel. Postęp techniczny prowadzący do wyższej produktywności, przy wyczerpywaniu się modelu gospodarki ekspansywnej unaoczniał problem zbyt niskiej konsumpcji wewnętrznej. Poszukiwano więc możliwości sprzedaży swoich produktów poza zajmowanym obszarem. Wymagało to zmiany modelu polityki zagranicznej – uzasadnienia wymiany, a więc otwarcia gospodarczego kraju. Tak więc wskazane było podejście równoważące (przynajmniej w pewnym stopniu) interesy sprzedających i kupujących.¹³² Zręby nowej teorii bogactwa, wymiany i miejsca powstawania wartości stworzyli: A. Smith (teoria kosztów absolutnych), D. Ricardo (teoria kosztów komparatywnych), J.S. Mill (prawo wzajemnego popytu) i J.B. Say (prawo rynków).¹³³ Skupienie teorii ekonomicznych wokół wymiany i produkcji przy liberalizacji gospodarki i przepływie dóbr, usług, pracy i bogactwa w skali świata było wynikiem empirycznej porażki założeń merkantyliżmu. Istotny wpływ miały również zmiany w zakresie konsumpcji i osiągnięcia techniczne i technologiczne. Jednym z kluczowych odkryć w tym okresie było zastosowanie maszyny parowej w produkcji. To zapoczątkowało rewolucję przemysłową najpierw w Anglii, a następnie (wskutek dyfuzji techniki i technologii produkcji) również w innych państwach Europy.¹³⁴ Państwa-liderzy początkowo bronili dostępu do technologii. Jej dyfuzja była nieunikniona i przebiegała wraz z rosnącą dostępnością książek, coraz szybszym rozpowszechnianiem informacji i migracją ludności.^{135,136}

A. Smith, tworząc dzieło traktujące o „bogactwie narodów” wyraźnie odciął się od merkantylistów i fizjokratów. Chociaż czerpał on z doświadczeń obu nurtów, zaprzeczył, że podstawowym źródłem bogactwa jest ziemia.¹³⁷ Jego zdaniem kluczową rolę odgrywała praca. Za jej

¹³² Mowa o Wielkiej Brytanii – liderze technologicznym i produkcyjnym ówczesnego świata. Dystrybucja teorii ekonomicznych, dopasowanych do warunków i potrzeb Wielkiej Brytanii, umożliwiła podwyższenia tempa wzrostu oraz rozwoju i jego utrzymanie przez wiele lat. Brytyjska ekonomia, stanowiąca w zgodzie z warunkami gospodarczymi, umożliwiła stworzenie mitu państwa – lidera, który przelożył się na silną pozycję konkurencyjną, której inne kraje nie potrafiły osiągnąć przez dziesiątki lat.

¹³³ Landreth H., Colander D.C., *Historia myśli ekonomicznej*, op. cit., s. 93-115, 131-157, 184-188.

¹³⁴ Mautoux P., *Rewolucja przemysłowa w XVIII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957, s. 5.

¹³⁵ Kołodko G., *Wędrujący świat*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2008, s. 360-361.

¹³⁶ Kolonie zamorskie w Amerykach, Afryce czy w Azji nadal stanowiły przede wszystkim źródło surowców i miejsce zbytu wyrobów przetworzonych. Te tereny nie miały prawnej i faktycznej możliwości rozwoju. Utrzymanie tego stanu było korzystne dla państw – kolonizatorów.

¹³⁷ Smith A., *Bogactwo narodów*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa 1954, s. 3.

efekty – produkty – w ramach wymiany międzynarodowej można było uzyskać dobra wytwarzane przez inne państwa. On i jego uczniowie zwrócili uwagę na negatywne skutki długotrwałej nierównowagi w bilansie handlowym. Podstawą wymiany w ramach nowej teorii były obopólne korzyści. Doświadczenia z czasów merkantylizmu i rozwoju handlu zmusiły do zastosowania rozróżnienia między wartością wymienną a wartością użytkową.¹³⁸

Pionierska (jak na ówczesne czasy) teoria A. Smitha zakładająca racjonalność działań ludzkich, w długim okresie, okazała się zawodna. Założenia o automatyzmie mechanizmu rynkowego i samo równowadze oraz tworzeniu bogactwa, wartości z wymiany wymagały udoskonalenia.¹³⁹ Istotnym okazało się wprowadzenie specjalizacji międzynarodowej jako uzasadnienia dla nierównomiernego podziału zasobów i zróżnicowanego poziomu rozwoju gospodarek państw. Teoretyczna możliwość uzyskiwania korzyści z nierównomiernej efektywnie wymiany ułatwiła utrzymanie brytyjskiego modelu rozwoju przez kolejne kilkadziesiąt lat.¹⁴⁰ Kolejni badacze, zgodnie z duchem kapitalizmu, skupiali się przede wszystkim na aspekcie produkcyjnym. Produktywność stawała się wyznacznikiem konkurencyjności gospodarki.¹⁴¹

Koncepcja A. Smitha wskazuje na rolę akumulacji jako ważnego czynnika decydującego o konkurencyjności kraju, jego rozwoju, a dalej – produktywności kapitału.¹⁴² Źródłem wymaganej do rozwoju akumulacji były: płaca (kapitał z pracy własnej), zysk (kapitał jako gratyfikacja za ryzyko w ramach inwestycji) oraz renta (kapitał z ziemi).¹⁴³ Oszczędności, a następnie inwestycje pozwalały udoskonalać maszyny, zwiększać skalę produkcji. W przeciwieństwie do bulionistów A. Smith uważał, iż kapitał ma służyć przede wszystkim do przyspieszania wzrostu gospodarki, a nie tylko gromadzenia kruszców traktowanego jako korzyść sama w sobie. Rozwój

¹³⁸ McCreadie K., *Adam Smith. Bogactwo Narodów. Współczesne interpretacje klasycznej ekonomii*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2012, s. 26.

¹³⁹ Jodko M., *Racjonalność ekonomiczna: Smith czy Keynes?* [w:] Skodlarski J. (red.), *Historia gospodarcza i historia myśli ekonomicznej a teoria ekonomii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008, s. 114-123.

¹⁴⁰ Inne państwa starały się naśladować rozwój Wielkiej Brytanii, próbując zredukować dystans rozwojowy do lidera. Faktycznie nie mogły tego osiągnąć, ponieważ ich gospodarki, a więc również działania opierały się na naśladownictwie. Ekonomia klasyczna i odchodzenie od polityki merkantylistycznej było najkorzystniejsze dla lidera, który mógł eksportować swoje wysoko przetworzone produkty. Uzasadnieniem słuszności tej polityki były teorie ekonomiczne, które wykazywały, że tylko nieskrępowana wymiana przyniesie korzyści obu partnerom. Wiele lat zajęło naśladowcom dostrzeżenie zagrożenia, jakim była ta polityka dla ich gospodarek (szczególnie dla sektora produkcyjnego). Nie potrafili oni w odpowiednio krótkim czasie zniwelować luki technologicznej, np. udoskonalać maszyny importowane z Wlk. Brytanii, czy korygując procesy produkcyjne.

¹⁴¹ Przypadkiem państw słabiej rozwiniętych i w ramach ich gospodarek produktywnością i efektywnością zajmował się m.in. J.A. Schumpeter. Więcej w: Nazar S., *Wielkie poszukiwanie. Historia ekonomicznego geniuszu*, Wydawnictwo MT Biznes, Warszawa 2012, s. 226-227.

¹⁴² Landreth H., Colander D.C., *Historia myśli ekonomicznej*, op.cit., s. 95-96.

¹⁴³ McCreadie K., *Adam Smith. Bogactwo Narodów...*, op. cit., s. 30.

państwa jest więc zależny od proporcji między akumulacją i inwestycjami a bieżącą konsumpcją.¹⁴⁴ Kierowanie poziomem akumulacji społeczeństwa staje się domeną państw i jest traktowane jako jeden z instrumentów pozwalających na poprawę konkurencyjności gospodarki w dłuższym okresie.¹⁴⁵

W XIX wieku, twórczość F. Engelsa i K. Marksa zmieniła podejście do konkurencji, konkurencyjności oraz podziału i dystrybucji czynników takich jak praca, ziemia czy kapitał. Kluczowe znaczenie w ich modelu miała odgrywać produkcja, będąca wynikiem stale udoskonalanej pracy (techniki). Pozostałe elementy (wskazywane w XX w. jako jakościowe czynniki rozwoju), tj. struktura społeczna, charakter państwa, ideologia, to „nadbudowa” – ich znaczenie jest niewielkie.¹⁴⁶ Osią teorii F. Engelsa i K. Marksa była walka klas społecznych o dominację nad czynnikami produkcji. To ona miała wymuszać zmianę techniki produkcji, a dalej przyczyniać się do tworzenia dobrobytu i rozwoju danego społeczeństwa.¹⁴⁷

K. Marks traktował ludzką pracę jako podstawowy czynnik decydujący o wielkości i efektywności produkcji, a dalej przewadze konkurencyjnej danego narodu. Zwrócił uwagę na niedoskonałości założeń D. Ricarda, odrzucając zarazem rozważania T.R. Maltusa i „prawo rynków” J.B. Saya.¹⁴⁸ Procesy produkcji, wymiany i konsumpcji wg K. Marksa są współzależne. Charakter tych procesów powinien być analizowany poprzez poziom rozwoju sił wytwórczych i stosunków produkcji w ujęciu historycznym. Konkurencyjność narodów jest wynikiem kształtowania się stosunków produkcji, które mogą oddziaływać pozytywnie bądź negatywnie na rozwój sił wytwórczych danej formacji społeczno-ekonomicznej.¹⁴⁹

Innowacje, rozumiane jako postęp techniczny, zdaniem K. Marksa były czynnikiem, który pozwolił na wykształcenie się mechanizmów gospodarki światowej. Zróżnicowany rozwój poszczególnych państw był skutkiem niedoskonałej dyfuzji rozwiązań technicznych. Taki stan umożliwiał wyjaśnienie podziału korzyści wynikających ze specjalizacji i wymiany międzynarodowej. K. Marks zwracał uwagę na nieuchronność i cykliczności kryzysów w gospodarce światowej.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Lipiński E., *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*, op. cit., s. 301-302.

¹⁴⁵ Gorszą pozycję państw doganiających lidera w ramach ówczesnych teorii opisał m.in. F. List (jeden z twórców ekonomii politycznej). W połowie XIX w. stwierdził, iż kraje rozwijające się, by mieć szansę zmniejszyć dystans do Wlk. Brytanii, muszą w pewnym zakresie stosować politykę protekcyjną. Jego zdaniem ochrona rozwijających się gałęzi przemysłu w państwie „naśladowcy” jest niezbędna. Dopiero osiągnięcie np. podobnego poziomu produktywności pozwala na likwidację barier ochronnych.

¹⁴⁶ Marks K., *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1951.

¹⁴⁷ Marks K., Engels F., *Dziela*, t. 4, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1962.

¹⁴⁸ Więcej w: Pentecost E., *Macroeconomics. An Open Economy Approach*, Macmillan, London 2000.

¹⁴⁹ Misala J., *Historia rozwoju teorii i polityki konkurencyjności międzynarodowej*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2009, s. 26-27.

¹⁵⁰ Misala J., *Historia rozwoju teorii i polityki konkurencyjności...*, op. cit., s. 27.

Na początku XX wieku teorie o możliwości utrzymywania długookresowej równowagi między popytem i podażą na rynku krajowym i międzynarodowym nadal stanowiły bazę dla polityk handlowych poszczególnych państw. Znaczenie klasycznych czynników produkcji tj. ziemi, pracy, kapitału (przynajmniej w teorii) uległo deprecjacji. Uwagę przykuwała wymiana międzynarodowa i kształtowanie produkcji przy możliwie pełnym wykorzystaniu czynników produkcji.¹⁵¹ W tym okresie (na przełomie XIX i XX w.) powstały teorie dotyczące m.in.: kosztów realnych, kosztów alternatywnych, obfitości zasobów, i inne uznające rolę jaką odgrywała wymiana i wartość czynników produkcji. Niestety, teorie te przedstawiały przede wszystkim ogólne modele, co w praktyce powodowało ich zawodność i wywołało falę krytyki w połowie XX w.¹⁵²

Rozwój nauki i techniki umożliwiły ujawnienie się „nowych” rynków, mocniej przyciągających inwestycje.¹⁵³ Postęp w zakresie transportu zaowocował wyższą mobilnością, krótszym czasem przewozu i niższym kosztem, doprowadził do zwiększenia skali handlu, przenosząc konkurencję z relacji dwustronnych (gospodarek narodowych) na nowy, globalny poziom. Rozwój kolejnictwa, sieci połączeń drogowych i siatki połączeń lotniczych oraz transportu wodnego, które miały miejsce na początku XX w., przyczyniły się do zmiany subiektywnej oceny odległości – „przestrzeń skurczyła się”.¹⁵⁴ Coraz większą rolę w gospodarce zaczęły odgrywać bezpieczeństwo inwestycji (szczególnie po kryzysie finansowym z 1929 r.)¹⁵⁵, ludzie i ich umiejętności, wiedza oraz redukcja kosztów. Handel międzynarodowy stał się niezwykle istotny.¹⁵⁶ Kraje znacznie oddalone geograficznie od potencjalnych rynków zbytu uzyskiwały szansę wykorzystania swoich przewag do nadrobienia dystansu rozwojowego.

W efekcie stabilizacji międzynarodowej sytuacji politycznej, dynamicznego wzrostu liczby ludności i coraz silniejszego otwarcia gospodarek rozwiniętych (dyfuzji kapitału, innowacji) wystąpił dynamiczny wzrost gospodarki światowej. Okresy *prosperity* przerywały lata dekonjunktury, które wykazywały pewną cykliczność zaobserwowaną m. in. przez N. Kondratieva. Stało się to potwierdzeniem dla zawodności teorii o samodzielności mechanizmu rynkowego w ramach gospodarki światowej.

¹⁵¹ Problemem powiązania popytu i podaży zajmowali się m.in.: R.F. Edgeworth, R.F. Harrod, E. Heckscher, A. Marshall, B. Ohlin, V. Pareto, P.A. Samuelson, L. Walras, J. Viner.

¹⁵² Misala J., *Historia rozwoju teorii i polityki konkurencyjności...*, op. cit., s. 93-94.

¹⁵³ Nojszewska E., *Wprowadzenie do biznesu międzynarodowego*, WSiP, Warszawa 2002, s. 29.

¹⁵⁴ Wzrost procesów globalizacyjnych, rozwój techniki i technologii spowodował przemiany, które zunitaryzowały świat. Porównując czas trwania podróży wokół ziemskiego globu: w XVI w. – ok. 3 lata, XVIII-XIX w. – ok. 3 miesiące, koniec XX w. - 3 doby (samolotami rejsowymi z międzylądowaniami na wypoczynek i zwiedzanie). Odległość geograficzna w XXI w. traci na znaczeniu.

¹⁵⁵ Więcej w: Kindlerberg Ch., *The World in Depression*, University of California Press, California 1986.

¹⁵⁶ Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, PWE, Warszawa 2008, s. 13.

Po II wojnie światowej rynek USA w krótkim, kilkuletnim okresie, nie był w stanie samodzielnie rozładować nierównowagi podaży i popytu. Nadwyżkę produkcyjną generował przede wszystkim sektor zbrojeniowy. Warunkami dodatkowo ograniczającymi była zbyt niska konsumpcja wewnętrzna oraz potrzeba utrzymania zatrudnienia zarówno osób już znajdujących się na rynku pracy jak i weteranów. W takiej sytuacji potrzebna była nowa polityka, którą stworzył J.M. Keynes.¹⁵⁷

Dysproporcje rozwojowe uniemożliwiły ponowne wdrożenie zasad leseferyzmu w połowie XX w., co przyczyniło się do ponownego protekcjonizmu części gospodarek narodowych. Ubożenie słabo rozwiniętych państw w wyniku nierównowagi handlowej z krajami rozwiniętymi osiągnęło w tamtym okresie swoje apogeum. Dysproporcje były niszczące dla wszystkich gospodarek. Produkcja i zapewnianie pracy stały się priorytetami. Wysokie poziomy obu kojarzone były z dobrobytem. Wiele lat przed J.M. Keynes'em, A. Hamilton stworzył zaczątek, a A. List sformułował podstawy nowej fali protekcjonizmu. Jej praktyczne uzasadnienie znalazło ujście już w połowie XIX wieku w państwach rozwijających się. Branże funkcjonujące bez ochrony władz (np. nieobjęte cłami ochronnymi), nie były w stanie konkurować na rynku międzynarodowym.¹⁵⁸ Kilkadziesiąt lat później J.M. Keynes nie negował znaczenia wymiany międzynarodowej, jednak na fali poszukiwania *panaceum* przed kolejnymi kryzysami wskazywał na znaczenie państwa jako regulatora chroniącego zatrudnienie. Krótkookresowe wsparcie gospodarki było niezbędne do minimalizowania efektów niekorzystnej koniunktury. Ciągły wzrost produkcji i konsumpcji były priorytetami i gwarancją *prosperity*.¹⁵⁹

Nowy protekcjonizm J.M. Keynesa również okazał się zawodny. Do dnia dzisiejszego rządzący poszukują punktu równowagi między samodzielnością wolnego rynku, a interwencjonizmem państwowym. Proces ścierania się podejść jest szczególnie widoczny na poziomie politycznym.¹⁶⁰

Konkurencyjność gospodarek stała się przedmiotem badań dopiero od lat siedemdziesiątych XX w.¹⁶¹ Wcześniej wyjaśniano ją (nie definiując) poprzez hasła: nadwyżki handlowej, wysokiej produktywności w przemyśle, rolnictwie czy dobrobytu społecznego bądź bogactwa narodu. Konkurencyjność mogła zaistnieć dopiero w momencie dynamicznego przesuwania się

¹⁵⁷ Cave P., *John Maynard Keynes*, Continuum Encyclopedia of British Philosophy, t. 3, Continuum International Publishing Group, 2006, p. 1756-1759.

¹⁵⁸ Galbraith J.K., *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, PWE, Warszawa 1992, s. 97-98.

¹⁵⁹ Skousen M., *Narodziny współczesnej ekonomii. Żywoty i idee wielkich myślicieli*, Wydawnictwo Fijorr Publishing, Warszawa 2012, s. 436.

¹⁶⁰ Głapiński A., *Meandry historii ekonomii*, op. cit., s. 209-210.

¹⁶¹ Bąkiewicz A., *Strukturalne aspekty rozwoju gospodarczego...*, op. cit., s. 30-31.

przewag komparatywnych między gospodarkami uczestniczącymi w wymianie międzynarodowej. W drugiej połowie XX w. proces ten stał się bardzo intensywny, czego empirycznym efektem było osłabienie pozycji producentów przemysłowych i wysokich technologii USA w stosunku do np. Japonii.¹⁶² Konkurencyjność gospodarek okazała się zmienna nawet w krótkiej – kilku/kilkunastoletniej – perspektywie.

Koniec XX w. obfitował w wynalazki i odkrycia. Największym było stworzenie i rozpowszechnienie Internetu. Dostęp do tzw. sieci umożliwił przełamanie bariery geograficznej ograniczającej handel. Akt sprzedaży i kupna mógł być realizowany niezależnie od lokalizacji stron kontraktu bez opuszczania domu/biura.¹⁶³ Kluczowa okazała się umiejętność prosperowania w „e-świecie”. To tam obecnie powstaje bogactwo.

Koniec XX i początek XXI w. to okres ściągania się interesów konsumentów z producentami. W dobie Internetu masowa produkcja i specjalistyczna, zindywidualizowana wytwórczość mogą współistnieć. Ze względu na powszechną dyfuzję informacji, niezwykle trudno jest w XXI w. chronić wiedzę – wykorzystywaną jako kluczową przewagę. Nowe techniki konkurencji na zglobalizowanym rynku stają się szybko powszechne. Trudno długookresowo utrzymać przewagę wynikającą z posiadania jakichś informacji w „świecie on-line”. Walka konkurencyjna stale zmienia się, przenosząc się na nowe poziomy.

Podsumowując, ziemia, praca, kapitał oraz wiedza stanowią również obecnie elementy, które wpływają na dynamikę wzrostu gospodarek i rozwój społeczeństw. Ziemia i ukryte w niej surowce to podstawy rosyjskiego wzrostu. Chiny bazują obecnie na wiedzy, wychodząc jednak od pracy i przewag z nią związanych.¹⁶⁴ Kapitał ludzki – jego wielkość i różnorodność, np. poziom wykształcenia - zdecydował o obecnej przewadze Indii nad wieloma rozwijającymi się gospodarkami. RPA, ze względu na wieloletnie związki z Europą cechuje „zachodni” model polityczno-gospodarczy. Poza tym dysponuje ona jednymi z najżyźniejszych ziem w Afryce. Brazylia przeważa kosztowo nad sąsiadami, a ze względu na model proeksportowy i stabilność polityczną oraz dynamiczny rozwój kapitału ludzkiego przyciąga kapitał zagraniczny. Niektórzy teoretycy twierdzą jednak, że należy poprawić wykorzystanie wiedzy, której nośnikiem jest brazylijskie społeczeństwo.¹⁶⁵ Częściowo każde z BRICS naśladuje kierunki wyznaczone przez Europę i Amerykę Północną. Wykorzystują jednak potencjał, który już występuje a nie tworzą go

¹⁶² Kostkowska-Watanabe E., *Zmiany społeczne w Japonii w XIX i XX wieku*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2012.

¹⁶³ Coraz więcej firm ma swojej ofercie usługę *door to door* rozszerzaną o dodatkowe komponenty pozwalające ograniczać fizyczną obecność konsumenta w wielu miejscach.

¹⁶⁴ W przypadku wczesnego rozwoju ChRL w 2 poł. XX w. sprawdził się model dwusektorowy A.W. Lewisa. Więcej w: Lewis A.W., *Wzrost, wahania cykliczne 1870-1913*, PWN, Warszawa 1986.

¹⁶⁵ De Soto H., *O mistério do capital*, Editorial Record, Rio de Janeiro 2001.

na nowo. Umacniają posiadane przewagi by w innych obszarach postępować nieliniowo, co przynosi oczekiwane efekty w postaci wzrostu gospodarczego. Reasumując, można uznać, że żaden z czynników samodzielnie nie jest w stanie zdecydować o drastycznej przewadze konkurencyjnej danej gospodarki. Dopiero złożenie kilku czynników w odpowiednich proporcjach, na co najmniej średnim poziomie oraz uzyskanie kilku kluczowych przewag przy korzystnych uwarunkowaniach międzynarodowych pozwala na uzyskanie konkurencyjności umożliwiającej budowanie bogactwa kraju i przyspieszanie rozwoju. Żadne z państw świata nie funkcjonuje w próżni i – czy tego chcemy, czy nie – uczestniczymy w tej odwiecznej walce o zasoby. Dlatego tak ważne okazuje się zrozumienie kluczowych przewag i pomiar konkurencyjności gospodarek.

3. Pomiar konkurencyjności międzynarodowej

Rosnąca świadomość znaczenia konkurencyjności gospodarki narodowej spowodowała zmianę myślenia o czynnikach odpowiedzialnych za tworzenie bogactwa. Dzisiaj nikt nie próbuje wskazać jednego „złotego środka” do osiągnięcia sukcesu gospodarczego. Pod uwagę brane są liczne i mocno zróżnicowane kategorycznie zmienne. Na bazie różnorodnych złożań i zestawień tworzone są coraz to inne wskaźniki. Powstające modele są stale doskonalone. Można spotkać się z coraz większą ilością badań obfitujących w oceny jakościowe. Mnogość narzędzi wymaga przynajmniej częściowej systematyzacji. Świat nauki nie ustaje w poszukiwaniu najlepszego, a zarazem uniwersalnego zestawu miar, pozwalającego wielowymiarowo porównywać (zróżnicowane) kraje celem określenia ich konkurencyjności.¹⁶⁶

Technika pomiaru konkurencyjności międzynarodowej, w tym dobór zmiennych zależy od autora i przyjętej przez niego definicji oraz możliwości i dostępności danych statystycznych. Z. Czajkowski analizując metody pomiaru konkurencyjności, stworzył podział uwzględniający przede wszystkim stopień ich rozbudowania i charakter. Wydzielił on miary, schematy i modele.¹⁶⁷ Jego klasyfikacja (podejście rzeczowe i matematyczne) zawiera w pierwszej kategorii wskaźniki i indeksy tj. *Terms of Trade, Revealed Comparative Advantage, Human Development Index, Unit Cost at Domestic Prices*, a także “magiczny pięciokąt”.

Drugą kategorię, od wspomnianych miar odróżnia większy stopień skomplikowania. W ramach schematów analizy konkurencyjności międzynarodowej operacje przebiegają na zestawach walorów. Dokonywane są porównania i szczegółowe opisy. W tego typu podejściu nie

¹⁶⁶ Upraszczanie, a więc budowanie modeli wyjaśniających złożone zagadnienia leży u podstaw nauki.

¹⁶⁷ Czajkowski Z., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie, definicje i modele*, op. cit., s. 25.

jest ważne ustalenie zależności między zmienną wskazaną jako wyznacznik konkurencyjności a zmiennymi objaśniającymi, ale obliczenie nowego wskaźnika, który będzie podstawą do wyznaczenia poziomu konkurencyjności. W tej kategorii znajduje się większość podejść proponowanych w literaturze. Do najbardziej znanych należy „diament konkurencyjności” M. Porter’a i jego rozwinięcie stworzone przez J. Dunning’a.¹⁶⁸

Jak wskazuje Z. Czajkowski, podejście modelowe do pomiaru konkurencyjności¹⁶⁹ jest stosowane niezwykle rzadko. Jest to ujęcie trudno mierzalne m.in. ze względu na stopień skomplikowania i rozbudowaną strukturę. Jego sedno stanowi wybór odpowiedniego indykatora konkurencyjności oraz poszukiwanie zależności między nim a zestawem rzekomych determinant konkurencyjności. Tego typu podejście prezentują m.in. J. Fegerberg czy M. Meurers.¹⁷⁰ Oczywiście istnieje wiele innych podziałów pomiaru konkurencyjności międzynarodowej, których opis i charakterystyka mogłaby stanowić przedmiot całego opracowania.¹⁷¹

Wyznaczanie konkurencyjności bardzo często nosi znamiona ilościowe. Próby matematycznego dochodzenia do określania poziomu konkurencyjności bieżącej i przyszłej są obciążone znacznym ryzykiem popełnienia błędu. Oprócz omyłek rachunkowych, warto wskazać najważniejsze problemy, z jakimi musi borykać się badacz.

Jednym z najczęstszych błędów popełnianych podczas realizacji pomiaru ilościowego jest wykorzystywanie niejednorodnego zestawu indykatorów. Teoretycznie wskaźniki o tej samej nazwie powinny zawierać identyczny ładunek informacji, jednak wiele państw „udoskonalona” koszyk informacji statystycznych. W ten sposób pod tą samą kategorią mogą znajdować się zupełnie inne dane, co wynika z odmiennej metodologii gromadzenia, selekcji i doboru.

Inny problem to celowe modyfikowanie danych. Przykładem jest Chińska Republika Ludowa¹⁷², której instytucje statystyczne praktykują „korygowanie” danych. Okresowo problem ten dotyczy również państw wysoko rozwiniętych. W dobie kryzysu gospodarczego¹⁷³ problem

¹⁶⁸ Weresa M.A., *Systemy innowacyjne a konkurencyjność w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Prace i Materiały nr 311, Instytut Gospodarki Światowej, Warszawa 2012, s. 5.

¹⁶⁹ Szerzej w pkt. 1.4.

¹⁷⁰ Czajkowski Z., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie, definicje i modele*, op. cit., s. 26.

¹⁷¹ Więcej w: Siggel E., *International Competitiveness and Comparative Advantage: A Survey and a Proposal for Measurement*, [in:] *Journal of Industry, Competition and Trade*, vol. 6, no. 2/2006, pp. 137-159.

¹⁷² Druś M., *NYT: Chiny fałszują dane, aby ukryć skalę spowolnienia*, „Puls Biznesu”, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pb.pl/2625986,42098,nyt-w-chinach-falszuja-dane-aby-ukryc-skale-spowolnienia>, (stan na dzień: 12.07.2012 r.).

¹⁷³ Autor odwołuje się do negatywnych wydarzeń na rynkach finansowych w USA (2007/2008), których konsekwencje – ze względu na powiązania produkcyjne w gospodarce światowej, jak również znaczenie dolara amerykańskiego w rozliczeniach – przeniosły się na inne państwa.

z uczciwym przedstawianiem danych gospodarczych mają również największe światowe gospodarki, np. USA.¹⁷⁴ Dlatego tak ważna okazuje się weryfikacja danych.¹⁷⁵ Dodatkową formą ochrony rzetelności badania przed zjawiskiem „dostosowywania danych” do potrzeb np. politycznych, jest wykorzystywanie wspólnych źródeł dla wszystkich badanych podmiotów (statystyki instytucji międzynarodowych, m.in. Banku Światowego).

Kolejnym dylematem jest wybór wskaźników. Trudność sprawia m.in. określenie *ex ante* na ile pojedynczy czynnik wpływa na zmianę zdolności konkurencyjnej danego państwa. Odpowiedź na pytanie, np.: „dlaczego wzrost PKB *per capita* ma większą wagę w ramach modelu niż wskaźnik zadowolenia społecznego” utrudnia określenie właściwej rangi. Wśród badaczy znaleźliby się pewnie tacy, którzy argumentowaliby przeciwnie. Dobór odpowiednich zbiorów danych liczbowych ma kluczowe znaczenie dla wyniku i oceny konkurencyjności. Selekcja obciążona jest wysokim poziomem subiektywizmu, pomimo praktykowanego, statystycznego uzasadniania doboru zmiennych.

Adekwatność i wycena (szacowanie wagi) poszczególnych miar to kolejny problem. Badający wykorzystując własne doświadczenie oraz opierając się na uznanych metodach musi wskazać, które z indyktorów powinny znaleźć się w jego modelu. Jest to element stosunkowo łatwy do podważenia, a którego skuteczność może być zweryfikowana dopiero w odpowiednio dużej ilości pomiarów w perspektywie długookresowej. Niemniej jednak modele pozwalają na przybliżenie stanu faktycznego technicznie upraszczając pomiar. Pozwala to na np.: podejmowanie działań naprawczych, czy wzmacnianie pozytywnych symptomów występujących w danej gospodarce.

Ustalenie „właściwego” stopnia skomplikowania modelu nastęrcza wielu problemów. Uproszczony model składający się z kilku indyktorów może nie pozwalać na dostateczne odwzorowanie zachodzących zmian. Przypuszczalnie będzie się również charakteryzował niską skutecznością w stosunku do uzyskiwanych wyników *ex post*. Natomiast model bardzo złożony może być kosztowny (pozyskiwanie wielu danych z różnych źródeł) oraz prowadzić do spłaszczenia wyników. W takiej sytuacji kompetencja kluczowa bądź też przewaga danego państwa może zostać niedostatecznie wyeksponowana, co będzie się wiązało z wdrożeniem nieprawidłowych rozwiązań do polityki gospodarczej.

¹⁷⁴ PAP, *Spadek bezrobocia pocieszeniem dla Obamy*, „Puls Biznesu” dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pb.pl/2675861,4033,spadek-bezrobocia-pocieszeniem-dla-obamy>, (stan na dzień: 12.10.2012 r.).

¹⁷⁵ Korygowanie danych statystycznych to praktyka umożliwiająca tworzenie projekcji wyższej konkurencyjności państwa niż faktyczna. Państwa pozycjonowane wyżej, łatwiej pozyskują inwestorów, zaciągają zobowiązania, itd.

Badacz, ustalając pozycję konkurencyjną, przeważnie bazuje na danych historycznych i badaniach *ex post*.¹⁷⁶ Do pomiaru stosuje się m.in. udział w handlu światowym czy udział w PKB światowym (i jego wariacje). Zdolność konkurencyjna zmienia się w czasie, co oznacza, że skuteczniej można ją korelować z dynamicznymi wskaźnikami, np.: wzrostem nakładów na innowacje czy zmianami w dochodach gospodarstw domowych danego społeczeństwa. Coraz częściej pojawiają się również mierniki jakościowe opracowywane w taki sposób, aby możliwym było przeniesienie ich ładunku informacyjnego na grunt ilościowy.

Oprócz pomiaru bieżącej i przyszłej konkurencyjności, niektórzy badacze dokonują podziału między poziomy funkcjonalne. Taki sposób pomiaru wiąże się z różnym oddziaływaniem (siłą i zakresem) w stosunku do podmiotów gospodarujących na rynku, które tworzą wskaźniki decydujące o końcowej ocenie konkurencyjności gospodarki narodowej. Podejście systemowe reprezentują m.in. K. Esser, W. Hillebrand, D. Messner, J. Meyer-Stamer.¹⁷⁷ Podzielili oni konkurencyjność na cztery poziomy. Dopiero uzyskane wyniki cząstkowe, scalone i uśrednione, umożliwiają dokonanie oceny konkurencyjności gospodarki. Najwyższy z poziomów – „meta” - obejmuje czynniki społeczno-kulturowe oraz wpływ modeli społeczno-gospodarczych na rozwój gospodarczy. Poziom „makro” tworzy środowisko gospodarcze wyznaczone kierunkami polityki państwa i są to np. polityka budżetowa, fiskalna, monetarna, handlowa, walutowa, itp. „Mezo” to wyspecjalizowane polityki państwa, dotyczące np. edukacji, przemysłu, importu, infrastruktury, itp. Na poziomie „mikro” znajdują się wszystkie czynniki, które są bezpośrednio związane z działalnością przedsiębiorstw na rynku. Autorzy zdają się zapominać jednak o klasycznych indykatorach. Zwracają uwagę przede wszystkim na aktywną rolę państwa i aktorów społecznych, którzy w komitywie inicjują działania na rzecz wzmacniania konkurencyjności.

Konkurencyjność gospodarek narodowych na przełomie XX i XXI wieku stała się przedmiotem wielorakiej oceny. Zależnie od przyjętych założeń określone są indeksy pozwalające w końcowym stadium prac na prezentację wyników w postaci klasyfikacji państw. Moda na tworzenie globalnych rankingów spowodowała, że obecnie każda większa organizacja/institucja o charakterze międzynarodowym posiada własny zestaw wskaźników oceny państw. Jednym

¹⁷⁶ Korygując dotychczasowe modele zwraca się uwagę na ich skuteczność. Po uzyskaniu wyników, można je porównywać z faktycznymi danymi, a więc modyfikować strukturę narzędzia na kolejne okresy.

¹⁷⁷ Esser K., Hillebrand W., Messner D., Meyer-Stammer J., *Systemic Competitiveness New Challenges to Business Politics, Economics*, vol. 59, Institute for Scientific Cooperation, Tubingen 1999, p. 62; przyt. za: Żukrowska K., *Konkurencyjność systemowa w procesie transformacji. Przykład Polski* [w:] Podedworny H., Grabowiecki J., Wnorowski H., *Konkurencyjno gospodarki polskiej a rola państwa przed akcesją do Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000, s. 174.

z przykładów mody na indeksy jest *Global Creativity Index* (GCI).¹⁷⁸ Powstał on, ponieważ uważano, że konkurencyjność gospodarki narodowej jest często postrzegana poprzez posiadane zasoby służące generowaniu kreatywnych rozwiązań.¹⁷⁹ Te prowadzą do innowacji, które napędzają rozwój państwa na zasadzie sprzężenia zwrotnego.¹⁸⁰ Ze względu na swoją niszowość, GCI (tak jak inne tego typu indeksy) stanowi jedynie wskaźnik pomocniczy do określenia konkurencyjności, a nie samodzielny metodę.

Pomiar konkurencyjności poprzez zdolność dostosowawczą gospodarki do otoczenia – gospodarki światowej – przedstawia „Konsensus Waszyngtoński”¹⁸¹. Parametry określone w tym dokumencie wskazują, przez jakie aspekty można (czy też należy) dokonywać pomiaru. Mierniki *stricte* gospodarcze są w tym przypadku jednymi z wielu elementów służących do pomiaru i oceny. Dokonując odpowiedniego zwymiarowania i dookreślenia innych parametrów, można uzyskać zadowalającą analizę. W trakcie badania w tym nurcie należy uwzględnić m.in.: dyscyplinę fiskalną, reorientację wydatków publicznych (zdolność oraz bieżące dopasowanie do ogólnoświatowych trendów), reformy podatkowe, stopień liberalizacji polityki finansowej i handlowej, politykę kursową, otwarcie gospodarki na napływ kapitału zagranicznego i zdolność przyswajania bezpośrednich inwestycji zagranicznych (*foreign direct investments*, BIZ/FDI), dokonania w zakresie deregulacyjnym, poziom zabezpieczeń praw naturalnych – własności, skuteczność walki z korupcją, elastyczność rynku pracy, kodeksy i standardy w zakresie przepływu kapitału, niezależność banku centralnego, ilość i zakres świadczeń socjalnych oraz działalności w zakresie ograniczania ubóstwa. Te elementy tworzą punkt wyjścia do określenia otwartości gospodarki i jej zdolności do skutecznego funkcjonowania w zglobalizowanej rzeczywistości.¹⁸²

Narzędzia służące do badania konkurencyjności muszą być stale udoskonalane.¹⁸³ Aby poprawiać ich skuteczność dodaje się nowe indykatory. W trakcie badania należy zwrócić uwagę

¹⁷⁸ Indeks stworzony przez *Martin Prosperity Institute* (pod przewodnictwem R. Floridy) w 2004 r. W 2015 r. badaniem objęto 139 państw; pomiar składa się z zestawienia subindeksów, które wspólnie tworzą kategorie (3), a te uśrednione pozwalają na określenie pozycji zajmowanej przez dane państwo.

¹⁷⁹ Raszkowski A., *Zestawienie kreatywności krajów na przykładzie Global Creativity Index*, [w:] Fiedor B. (red.), *Ekonomia*, Wydawnictwo Uniwersytetu we Wrocławiu, Wrocław 2012, s. 12.

¹⁸⁰ Todaro M., Smith S., *Economic Development*, Pearson Education Limited, London 2009, p. 22.

¹⁸¹ Dokument autorstwa J. Williamson’a; zalecenia dla polityki gospodarczej USA. Obecnie stosowany m.in. przez IMF, WB. Stanowi punkt wyjściowy do pomiaru konkurencyjności gospodarki.

¹⁸² Leszczyński A., *Konsensus waszyngtoński po 20 latach. Spowiedź liberala*, „Gazeta Wyborcza”, wywiad z J. Williamson’em – twórcą Konsensusu Waszyngtońskiego, dostęp online, tytuł dostępu: http://wyborcza.pl/1,76842,7855340,Konsensus_waszyngtonski_po_20_latach_Spowiedz_liberala.html, (stan na dzień: 17.10.2012 r.).

¹⁸³ Turbulentność otoczenia, ciągła ewolucja wymiarów przestrzeni, a także podmiotów gospodarki światowej zachęca i zmusza zarazem do poszukiwania doskonalszych metod oceny.

na wiele zmiennych, ich chwilowe i długofalowe oddziaływania jak np.: na wpływ kursu walutowego na wynik gospodarki, jak i na różnicę między kursem nominalnym a kursem wg parytetu siły nabywczej.¹⁸⁴ Władze państw mają możliwość stosowania korzystnej dla siebie polityki informacyjnej. Niestety, często prowadzi to do stosowania takich mikro i makro mierników oraz narzędzi, które sztucznie kreują konkurencyjność gospodarki.¹⁸⁵ Przykładem może być administracyjne zaniżanie kursu walutowego, które jest korzystne przy gospodarce ukierunkowanej na eksport. W ostatnich kilku dziesięcioleciach z tej możliwości korzystała m.in. ChRL. Celem było podniesienie konkurencyjności własnych produktów, w wyniku zaniżenia wartości waluty narodowej względem walut wymiennych (przede wszystkim dolara amerykańskiego). Takie zachowanie umożliwiło redukcję luki technicznej w stosunku do bardziej rozwiniętych państw. Teoretycznie, w długim okresie, jest to działanie szkodliwe dla gospodarki takiego kraju (ustaje potrzeba rywalizacji i rozwoju produktów) i wiąże się z pogorszeniem stosunków z partnerami handlowymi.¹⁸⁶ Uwzględnienie kursu walutowego wydaje się istotne, ponieważ urealnia faktyczną konkurencyjność/wartość gospodarki. Regulacje w zakresie kursu walutowego można więc uznać za czynnik umożliwiający podniesienie konkurencyjności.¹⁸⁷

W ramach pomiaru konkurencyjności międzynarodowej gospodarek narodowych nie można bagatelizować ilości wskaźników dostępnych w literaturze przedmiotu. Do najważniejszych kryteriów podziału mierników konkurencyjności należą:¹⁸⁸

- a) Czasu
 - a. Statyczne,
 - b. Dynamiczne,
- b) Momentu pomiaru
 - a. ex ante,
 - b. ex post,
- c) stopnia i zakresu agregacji informacji i danych

¹⁸⁴ Bossak J.W., *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, op. cit., s. 126-127.

¹⁸⁵ Tworzenie „mitu” o przewadze konkurencyjnej jest korzystne dla danej gospodarki. Długotrwałe działania promocyjno-informacyjne mogą stworzyć międzynarodowe przekonanie, które będzie prowadziło np. do łatwiejszego pozyskiwania kapitału, czy zachęcało kapitał ludzki do migracji. Przykładem w XX w. były Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, które m.in. w Europie społeczeństwo postrzegało przez pryzmat „amerykańskiego marzenia”, „od pacybuta do milionera”. Takie przekonanie jest często silniejsze od danych makroekonomicznych.

¹⁸⁶ Polityka D. Trumpa zdaje się to potwierdzać. Wieloletnia dysproporcja w wymianie handlowej USA – Chiny zaowocowała zaostrzeniem relacji. Narastający protekcjonizm okazuje się – obecnie, tj. w 2018 r. – odpowiedzią na nierównowagę handlową, u której podstaw leży wspieranie eksportu m.in. poprzez korygowanie kursu walutowego.

¹⁸⁷ Bird G., Willett T.D., *Currency Wars. Rhetoric and Reality*, „World Economic” vol. 12, no. 4, 11-12/2011, pp. 121-136.

¹⁸⁸ Misala J., *Mierniki konkurencyjności gospodarki: aspekty teoretyczne i wnioski dla Polski*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2001, s. 6.

- a. syntetyczne,
- b. zdezagregowane.

Profesor E. Molendowski stwierdza, że „dla zapewnienia rzetelności międzynarodowych analiz miary konkurencyjności powinny charakteryzować się pewnymi właściwościami, jak np. (...):

- a) określania miary na poziomie sektora lub agregowania dla całej gospodarki narodowej,
- b) odnoszenia miary relatywnej do pewnej wielkości charakterystycznej dla gospodarki narodowej (np. do PKB czy eksportu ogółem),
- c) obliczanie wartości statycznej miary (np. dla roku bazowego),
- d) tworzenia wersji dynamicznej danej miary – do oceny natężenia i kierunku zmian analizowanej kategorii.”¹⁸⁹

W ten sposób zapewniona zostanie wymagana porównywalność i wiarygodność pomiarów. Należy pamiętać, że lista wytycznych odnośnie realizacji zadań badawczych jest nieskończona. Ważna jest więc krytyczna ocena naukowca dla własnej pracy.

Poszukując „idealnych indykatorów” należy stwierdzić, że nie istnieje jedna „właściwa” miara, równie skuteczna w przypadku dowolnej gospodarki, w pełni wyczerpująca zagadnienie pomiaru konkurencyjności. Aby właściwie porównać kilka państw wskazanym wydaje się odnalezienie kilku, kilkunastu, a nawet kilkudziesięciu mierników.¹⁹⁰ Określenie ich istoty i udziału w ramach konkurencyjności międzynarodowej gospodarki jest bardzo trudne. W takiej sytuacji - przy braku jednej, spójnej definicji i zróżnicowanych metodykach szacowania – można uznać, że zajmowanie się problematyką konkurencyjności międzynarodowej gospodarek jest pozbawione sensu. Jest to jednak myślenie z gruntu niewłaściwe. Dążenie do ideału – również w ramach zarządzania gospodarką – jest cechą naturalną, ludzką. Osiągnięcie wzrostu gospodarczego, przekładającego się na poprawę jakości życia społeczeństwa jest celem nadrzędnym wielu polityk (a przynajmniej być powinno).¹⁹¹ Poszukiwanie przyczyn wzrostu jednych i upadku drugich państw jest więc czymś co należy robić, uwzględniając role jakie pełni ekonomia. Wiedza na temat konkurencyjności jest z roku na rok coraz większa, pełniejsza i niektóre

¹⁸⁹ Molendowski E., Polan W., *Handel wewnątrzgałęziowy – miernikiem międzynarodowej pozycji konkurencyjnej gospodarek*, „Gospodarka Regionalna i Międzynarodowa”, Studia i prace wydziału nauk ekonomicznych i zarządzania, nr 41, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015, s. 15.

¹⁹⁰ Misztal P., *Wykorzystanie rankingów konkurencyjności do oceny konkurencyjności międzynarodowej gospodarek*, [w:] Noga M., Stawicka M.K., *Globalizacja a konkurencyjność w gospodarce światowej*, Wydawnictwo Ce-DeWu.pl, Warszawa 2008, s. 23-24.

¹⁹¹ Podstawowym zadaniem państwa jest służenie obywatelom i zapewnianie określonych (oczekiwanych) usług. Tak więc dążenie do wyższej konkurencyjności, jeżeli ta w efekcie przyniesie wyższy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego jest celem nadrzędnym władz każdego kraju.

zagadnienia są już stosunkowo dobrze wyjaśnione, np. zdolność konkurencyjna, pozycja konkurencyjna. W przyszłości, ze względu na możliwości techniczne i naukowe, pojawią się znacznie dokładniejsze pomiary, które pozwolą lepiej zrozumieć tę problematykę. Już dzisiaj wielu teoretyków przedstawia swoje modele, w ramach których dokonuje pomiaru konkurencyjności. Niektóry z nich urosły do rangi ogólnoswiatowych, o czym w dalszej części niniejszej pracy.

4. Modele konkurencyjności międzynarodowej

Jak już wspomniano, w badaniach dotyczących konkurencyjności międzynarodowej mamy do czynienia z mnogością definicji, metod i metodyk. Niektórzy autorzy podkreślają, że „konkurencyjność międzynarodowa państwa nie jest bezpośrednio mierzalną kategorią ekonomiczną, nie posiada realizacji liczbowych ani jednostek miary.”¹⁹² Ten sam autor dodaje zarazem, że składa się ona z szeregu mierzalnych i obserwowalnych zjawisk, których kolejności i znaczenia nie można ustalić w sposób obiektywny. Wydaje się, że można byłoby do tego dodać jeszcze kategorie niemierzalne, przenoszone na grunt mierzalności za pomocą oceny stopnia ich występowania, jak ma to miejsce przy kwantyfikacji danych z wywiadów, ankiet. Niemniej niektórzy teoretycy pokusili się o stworzenie modeli mających wyjaśniać, a nawet określać w sposób uniwersalny konkurencyjność państw.

Jednym z często wymienianych w literaturze modeli pomiaru konkurencyjności (głównie ze względu na przystępność) jest „romb Portera”.¹⁹³ Zanim przejdziemy do analizy tego modelu, warto wskazać dlaczego jest on tak istotny i odwołać się do jednej z definicji konkurencyjności międzynarodowej. Definicja zaproponowana przez J. Bossaka idealnie komponuje się z metodyką M.E. Portera. Wg J. Bossaka międzynarodowa zdolność konkurencyjna to zdolność do rywalizacji o korzyści związane z udziałem kraju w międzynarodowym podziale pracy.¹⁹⁴ Może być ona analizowana dynamicznie bądź statycznie. Pozycja konkurencyjna gospodarki narodowej dotyczy z reguły udziału danego kraju w międzynarodowym podziale pracy i obrotu gospodarczym. Jest to rynkowy wynik oceny tego, co przedsiębiorstwo na nim oferuje, mierzony najczęściej udziałem w rynku oraz określanego poprzez wynik finansowy firmy. Taki sposób

¹⁹² Czajkowski Z., Gomułka M., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki: metodologie pomiaru*, [w:] Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski na tle zmian gospodarczych w krajach OECD – ewolucja znaczenia czynników konkurencyjności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010, s. 37-38.

¹⁹³ Nazywany również diamentem Portera. Model obejmuje cztery kategorie mikroekonomiczne: strategia (struktura, rywalizacja firm), warunki (czynniki produkcji), sektory pokrewne i wspomagające oraz warunki popytu. Kilka lat później M.E. Porter dołączył do modelu kategorie makro: czynnik losowy i rząd.

¹⁹⁴ Bossak J.W., *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania...*, op. cit., s. 38-39.

podziału i zdefiniowania konkurencyjności międzynarodowej pokrywa się z ujęciem modelowym M.E. Portera. Autor w swoich rozważaniach skupiał uwagę na przedsiębiorstwach, czyli podmiotach zapewniających wzrost gospodarce. W „rombie” cztery elementy dotyczą przedsiębiorstw i są to: zasoby (naturalne, ludzkie, kapitałowe) i infrastruktura (informacyjna, techniczna, technologiczna, administracyjna, naukowa), koszyk konsumencki – zależny od poziomu rozwoju kraju i tradycjonalizmu kupujących, występowanie konkurencji, zarządzanie przedsiębiorstwami.¹⁹⁵ M.E. Porter w modelu oprócz bezpośredniego wskazania na rolę państwa np. w zakresie stanowienia prawa, wymienia poziom konkurencji gospodarek (poprzez czynniki charakterystyczne dla tego podmiotu tworzy klasyfikację w podziale na kategorie).¹⁹⁶ Pomiar realizowany jest poprzez pryzmat posiadanych zasobów, inwestycji, innowacyjności, które mają doprowadzić do powstania „bogactwa”. Gdyby spróbować ująć poszczególne państwa w powyższe kategorie i potraktować je na wzór poziomów rozwoju to otrzymalibyśmy swoistego rodzaju „drogę do bogactwa”. Na etapie czerpania bogactwa: z posiadanych zasobów znalazłyby się np. Arabia Saudyjska, Wenezuela, Meksyk, Rosja, z produkcji i przyciągania inwestycji - kapitału byłyby np. Chińska Republika Ludowa, Litwa, Łotwa, Węgry, z innowacyjności - np. Japonia, Tajwan, USA. Należy zaznaczyć, że podział ten jest dużym uproszczeniem i wyznaczone fazy należy traktować płynnie. Kraje trudno jest bezpośrednio zaklasyfikować do którejś z kategorii: Rosja coraz prężniej zabiega o inwestorów, chociaż nadal „motorem” gospodarki są surowce; ChRL obecnie znajduje się między punktem 2-gim a 3-cim – rozwój technologiczny jest jednym z priorytetów polityki Komunistycznej Partii Chin (KPCh). Wzrost liczby patentów (zarówno dynamika jak i wartość absolutna) w ostatnich latach wyraźnie pokazuje, że ChRL aspiruje do objęcia roli lidera rozwoju.¹⁹⁷

Model Portera skupia uwagę na charakterze popytu krajowego. Popyt w pewien sposób determinuje poziom rozwoju, a więc wpływa na decyzje rządu. W modelu ważny jest również czynnik losowy. Jest on trudny do klasyfikacji, kwantyfikowania, mierzenia i oceny. Jego wpływ na całość badania powinien być znikomy¹⁹⁸ ale przy wystąpieniu fluktuacji – bardzo duży. Określając zalety i wady Modelu Portera, na korzyść zaliczyć można skrupulatne przedstawienie elementów i wzajemnych relacji na poziomie mikro. Wymieniając najistotniejsze wady uwzględnić

¹⁹⁵ Porter M.E., *The Competitive Advantage of Nations*, „Harvard Business Review”, op. cit., pp. 73-93.

¹⁹⁶ Porter M.E., *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001, s. 191-244.

¹⁹⁷ PAP, *Chiny gonią światową czołówkę pod względem liczby zgłoszonych patentów*, „Puls biznesu”, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pb.pl/2571874,75647,chiny-gonia-swiatowa-czolowke-pod-wzglem-liczby-zgloszonych-patentow>, (stan na dzień: 12.10.2012 r.).

¹⁹⁸ W innym przypadku powinien być uwzględniony jako zmienna i mierzony/oceny.

należy pobieżne potraktowanie analizy otoczenia makroekonomicznego. Inni teoretycy zarzucają „diamentowi”, że w zbyt dużym stopniu uwzględnia rolę globalizacji dla konkurencyjności państw.¹⁹⁹ Model jest wynikiem analizy doświadczeń nt. rozwoju USA, UE i Japonii. Tym samym ma on ograniczoną skuteczność w przypadku innych państw.²⁰⁰ Stosując ten model należy pamiętać, że kluczowe znaczenie odgrywają przedsiębiorstwa, ich strategie, przemysły pokrewne i wspomagające. Tak więc nie jest to model pozwalający na jednoznaczne określenie najbardziej konkurencyjnego państwa.

W modelu systemowym²⁰¹ analiza skupia się wokół zdolności konkurencyjnej w otoczeniu, w mikro i „makro” skali (zgodnie z klasyfikacją autorów można zakwalifikować tutaj trzy pozostałe poziomy). Układ pomijający pozycję konkurencyjną gospodarki narodowej w dalszej analizie wydaje się być nieskuteczny.

Jeszcze inny model oceny zdolności konkurencyjnej państwa zaprezentowali W. Bieńkowski, M.A. Weresa i M.J. Radło.²⁰² Skupili oni uwagę na dwóch obszarach konkurowania, a mianowicie: na czynnikach produkcji i na rynkach zbytu produktów i usług.²⁰³ W ramach modelu przyjęli ocenę pięciu wymiarów, a mianowicie: przepływ siły roboczej, przepływ kapitału, udział w rynkach, korzyści z handlu oraz (w piątym elemencie) iloczyn udziału w rynku i korzyści z tego płynących. Ich rozważania skoncentrowane są wokół zasobów naturalnych, kapitału, pracy, położenia geograficznego, a także pośrednio wokół technologii i instytucji. W modelu pominięto aspekt polityczny, kulturowy, edukacyjny i infrastrukturalny. Autorzy w swoich przemyśleniach uzasadnili, że wybrane przez nich czynniki są fundamentalnymi aspektami konkurencyjności i wykorzystane miary najlepiej je charakteryzują.²⁰⁴ Model i jego możliwe praktyczne wykorzystanie stanowią znaczną wartość dla pomiaru konkurencyjności, dlatego zostanie on częściowo wykorzystany w dalszej części pracy.

Kolejne prezentowane modele to szeroko uznane i wykorzystywane konstrukcje (Tabela 1) pozwalające w stosunkowo dogłębny sposób zbadać konkurencyjność danej gospodarki. Modele konkurencyjności międzynarodowej państw prezentowane przez Światowe Forum Ekonomiczne (WEF), Bank Światowy (WB), Międzynarodowy Instytut Zarządzania Rozwojem (IMD) mają bardzo długą tradycję. Wymienione instytucje zajmują się m.in. pomiarem konkurencyj-

¹⁹⁹ Dunning J., *Multinationals, Technology and Competitiveness*, Unwin & Hyman, London 1988, pp. 65-67.

²⁰⁰ Krugman P., *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, „Foreign Affairs”, March 1994, pp. 36-39.

²⁰¹ Wspomniany w pkt 1.3 rozprawy.

²⁰² Więcej w: Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski na tle zmian gospodarczych w krajach OECD – ewolucja znaczenia czynników konkurencyjności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010.

²⁰³ Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 21-24.

²⁰⁴ Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski...*, op. cit., s. 39-42.

ności międzynarodowej gospodarek narodowych, jednak badań tych dokonują za pomocą zróżnicowanych metodyk. Dobór kategorii i czynników unaocznia kluczowe różnice, ukazując oczekiwania twórców względem wyników. Raport WEF dotyczy warunków rozwoju gospodarczego i zdolności państw do zapewnienia długookresowego wzrostu gospodarczego. Bank Światowy zwraca uwagę przede wszystkim na warunki w zakresie zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej, przychylność państwa w stosunku do inwestycji sektora prywatnego, aktywność władz na rzecz rozwoju przedsiębiorczości i przyciągania kapitału. Stąd charakterystyczna nazwa zestawienia Banku Światowego: „łatwość prowadzenia biznesu” (*Ease of Doing Business*). Ranking Proponowany przez IMD - *World Competitiveness Yearbook* – skupia się na pomiarze ogólnej zdolności konkurencyjnej państwa oraz podmiotów rynkowych.

Tabela 1 Wybrane kategorie pomiaru konkurencyjności w modelach: WEF, IMD, WB

Model: Kategoria /kryterium	Światowego Forum ekonomicznego (WEF)	Międzynarodowego Instytutu Zarządzania Rozwojem (IMD)	Banku Światowego (WB)
Poziom otwartości gospodarki	+	-	-
Ogólna sytuacja gospodarcza	-	+	+
Dynamika rozwoju gospodarczego	-	-	+
Zarządzanie gospodarką	+	+	+
Rola państwa/rządu	+	+	+/-
Finanse	+	-	+
Infrastruktura	+	+	+
Kapitał ludzki	+	-	+

Opracowanie własne na podstawie: oficjalna strona internetowa WEF, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.weforum.org/>, (stan na dzień: 10.11.2012 r.); oficjalna strona internetowa IMD, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.imd.org/>, (stan na dzień: 10.11.2012 r.); oficjalna strona internetowa WB, dostęp online, tytuł dostępu: www.worldbank.org, (stan na dzień: 10.11.2012 r.).

Global Competitiveness Report (opracowywany przez WEF) po raz pierwszy został opublikowany w 1979 r. Na początku obejmował zaledwie kilka czołowych gospodarek świata. Obecnie analizowanych jest 137 państw (edycja 2017-2018).²⁰⁵ Cechą tego, jak i wszystkich

²⁰⁵ Oficjalna strona internetowa Światowego Forum Ekonomicznego, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, (stan na dzień: 18.10.2018 r.).

ww. raportów jest dynamiczna ewolucja struktury pomiaru.²⁰⁶ Obecnie WEF stosuje wiele autorskich indeksów, np. *Growth Competitiveness Index* → *Global Competitiveness Index*, który wyraża zdolność konkurencyjną kraju. Jego rozbudowana struktura (ponad 100 elementów) powoduje, że proces badawczy jest bardzo złożony i wymaga znacznych nakładów: rzeczowych, kapitałowych, ludzkich, a także wiedzy i czasu. Pomiar podzielony jest na 12 filarów, które łącznie wyznaczają trend. Na jego podstawie określana jest konkurencyjność gospodarki. Są to:²⁰⁷

- a) Instytucje (np. jakość i sprawność instytucji publicznych, przestrzeganie praw własności, stosowanie etyki, występowanie korupcji, zaufanie do władz, itd.),
- b) Infrastruktura (np. kolejowa, drogowa, telefoniczna),
- c) Równowaga makroekonomiczna (np. inflacja, dług publiczny),
- d) Zdrowie i edukacja podstawowa (np. długość życia),
- e) Edukacja wyższa i zawodowa,
- f) Efektywność rynku dóbr i usług,
- g) Efektywność rynku pracy,
- h) Efektywność rynku finansowego (np. poziom rozwoju),
- i) Rozmiary rynku,
- j) Gotowość techniczna,
- k) Jakość środowiska biznesowego,
- l) Stopień innowacyjności (np. wydatki na B+R, stopień ochrony patentowej, itd.).

Poszczególne filary składają się z podkategorii (od 2-ch do ponad 20.), w ramach których każdy składnik jest wyceniany przez badaną grupę. Z naukowego punktu widzenia, pojawiają się tutaj wątpliwości, np. co do doboru i przebiegu badania, jak również słuszności końcowej oceny. Obiektywizm jest ograniczony – część materiału pozyskiwania jest na podstawie opinii ankietowych (subiektywne oceny przedstawicieli państw) co również może wzbudzać wątpliwości co do skuteczności wyników takiego badania. Jednak jest to jedynie fragment pomiaru, w niewielkim stopniu wpływający na całościową ocenę.

Podjęcie subiektywne w ramach takiego badania ma również swoje zalety. Ocena subiektywna pokazuje jakie są odczucia w stosunku do danego kraju. Indywidualne wrażenia inwestorów są równie często podstawą do podejmowania decyzji, co obiektywne, statystyczne

²⁰⁶ Opisując ten model, autor rozprawy świadomie pominął krytykę Światowego Forum Ekonomicznego i kierowane pod jego adresem oskarżenia o brak rzetelności. Ranking ma wielu zwolenników na całym świecie, jest wykorzystywany w trakcie analiz realizowanych przez znamienite osobistości ze świata nauki. Wskazany jest, aby mieć na uwadze skład WEF oraz jej nieoficjalne cele w trakcie stosowania tego rankingu.

²⁰⁷ Oficjalna strona internetowa Światowego Forum Ekonomicznego, op. cit., (stan na dzień: 11.09.2015 r.).

sprawozdanie. Wynika z tego, że nie tylko dane liczbowe są ważne w przypadku pomiaru konkurencyjności, ale również opinie.

Kolejna kwestia to porównywanie gospodarek o odmiennym poziomie rozwoju. Ten problem w niektórych teoriach jest szczególnie wyeksponowany. Jak wspomniano, ich podziału można dokonywać na wiele sposobów. Jednym z kryteriów jest stworzenie kategorii uwzględniającej wiodący sektor gospodarki (rolnictwo, przemysł, usługi) jako determinantę podziału. Poziom rozwoju państwa może być mierzony różnorodnie, np. poprzez dochód na mieszkańca, innowacyjność gospodarki, obowiązujący system gospodarczy i jego efekty czy udział w handlu światowym. Konstruując pomiar, WEF wykorzystało doświadczenia M.E. Portera (przedstawione m.in. w modelu rombu konkurencyjności).

WEF na wstępie do badania podzieliło kraje na trzy grupy. „Rozwój sterowany przez czynniki wytwórcze” to pierwszy z etapów ewolucji gospodarek. Są to gospodarki opierające się na niewykwalifikowanej i stosunkowo taniej sile roboczej oraz zasobach naturalnych. Przedsiębiorstwa rywalizują przede wszystkim w zakresie redukcji kosztów. Wg autorów, utrzymanie odpowiedniej konkurencyjności gospodarki zależne jest przede wszystkim od dobrze funkcjonujących instytucji, które wspierają tworzenie infrastruktury, stabilnej struktury makroekonomicznej kraju oraz wzmacniają i dbają o kondycję zdrowotną siły roboczej, zapewniając jej coraz lepszą edukację, dopasowaną do potrzeb rynku pracy. Uogólniając przyjęto, że są to państwa o PKB per capita rocznie niższym niż 2000 dolarów amerykańskich. Ma to związek z zależnością między dochodami, a potencjałem zakupowym i inwestycyjnym ludności. Oczywiście nie jest to sztywny wyznacznik. Odchylenia od przyjętego przedziału występują – nie dyskryminuje to państwa, które wg indeksów znajduje się na innym poziomie, niż to wynika z wielkości PKB.²⁰⁸ Taka klasyfikacja ma przede wszystkim ułatwić określanie bazowej kategorii państwa, co jest niezbędne do wyznaczenia pozycji w ogólnym rankingu konkurencyjności, a więc ma umożliwić dobór właściwych narzędzi oceny.

Drugą grupę tworzą państwa, których PKB per capita mieści się w przedziale od 2 do ok. 10 tys. dolarów amerykańskich (USD).²⁰⁹ Są to kraje nastawione na inwestycje. Kluczowym elementem gospodarki jest sektor produkcyjny. Widoczna jest dbałość o efektywność produkcji, poprawę jakości oferowanych dóbr. Konkurencja przenosi się na nowy poziom. Ważne są: wykształcenie (jego poziom i dopasowanie do potrzeb rynkowych) kapitału ludzkiego i jego duża

²⁰⁸ Oficjalna strona Światowego Forum Ekonomicznego, op.cit., (stan na dzień: 21.05.2015 r.).

²⁰⁹ Podziały względem PKB per capita nie są restrykcyjne. Kraj może znajdować się w innej kategorii jeżeli spełnia dodatkowe kryteria.

mobilność, sprawność rynku dóbr i usług, finansowego, itd. Natomiast trzecią kategorię stanowią państwa, w których rozwój przebiega w oparciu o innowacje. Marginalny wpływ na gospodarkę ma rolnictwo. Surowce i dobra mniej przetworzone są importowane, a kluczowe znaczenie mają usługi oraz przemysł wysokich (*high technologies*, HT) i zaawansowanych technologii (*advanced technologies*, AT). Takie gospodarki, cechuje dochód od 15 tys. USD wzwyż.²¹⁰

Bank Światowy raz do roku publikuje wyniki pomiaru konkurencyjności gospodarek narodowych – *Ease of Doing Business*. Model zawiera przede wszystkim zmienne określające zdolność do przyciągania kapitału i zwiększania dynamiki wzrostu gospodarczego. Wyższa pozycja w rankingu świadczy m.in. o tym, że w danym kraju występują bardziej przejrzyste regulacje prawne, sektor publiczny o relatywnie wyższej sprawności niż w innych państwach czy większa rzetelność władz i dbałość o przestrzeganie prawa. Pomiar dokonywany jest na ponad 5000 respondentów wywodzących się z różnych środowisk, w tym: przedstawiciele władz publicznych, prawnikach, konsultantach, księgowych, itd. Są to osoby, które mają bezpośrednie doświadczenia z regulacjami prawnymi dotyczącymi biznesu. Model podzielono na 11 kategorii pomiarowych:^{211,212}

- Zakładanie działalności (obejmuje analizę procedur, czas, jaki należy poświęcić na przeprowadzenie działań, kapitał wymagany na uruchomienie działalności),
- Uzyskiwanie pozwoleń na rozpoczęcie inwestycji (składa się z oceny procedur, czasu i kosztów różnego rodzaju kontroli budowlanych oraz pozwoleń),
- Energia elektryczna (koszt i czas niezbędny na uzyskanie przyłącza do sieci),
- Rejestracja (procedury, czas, koszt),
- Kredyt (dostępność, polityka informacyjna, system regulacyjny),
- Inwestorzy (jawność, zabezpieczenia interesów, odpowiedzialność zarządów),
- Podatki (zakres, stopień skomplikowania, skala obciążeń),
- Handel zagraniczny (czas, koszty, procedury umożliwiające działalność w skali międzynarodowej),
- Umowy (czas, koszty, procedury w zakresie zawierania i egzekwowania),
- Likwidacja działalności (czas, koszty, procedury związane z zakończeniem działalności, realna stopa odzysku zainwestowanego kapitału),

²¹⁰ Oficjalna strona Światowego Forum Ekonomicznego, op. cit., (stan na dzień: 21.05.2015 r.).

²¹¹ Oficjalna strona rankingu „Doing Business” Banku Światowego, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.doingbusiness.org/rankings>, (stan na dzień: 29.08.2018 r.).

²¹² Edycje rankingu do 2016 r. włącznie składały się z 10 kategorii (bez „rynku pracy”).

- Rynek pracy (regulacje dotyczące m.in. nawiązywania i rozwiązywania stosunku pracy, elastyczności umów, itd.).

Ranking Banku Światowego przyczynia się do korygowania błędów, a więc poprawy jakości polityk gospodarczych wielu państw. *Ease of Doing Business* jest wyznacznikiem gospodarczych zmian na świecie. Przykład stanowią liczne reformy wspierające przedsiębiorczość m.in. w Afryce, Ameryce Południowej czy Azji Mniejszej.²¹³ Różne składniki modelu są dokładnie opisane, stąd wiadomo w jakim kierunku powinny zmierzać reformy, czy jakie państwa warto naśladować aby podnieść własną pozycję w danej kategorii. Upowszechnianie zestawienia oraz jego popularność wśród inwestorów motywuje polityków. Niektórzy z nich wyznaczyli sobie cel, aby ich państwo poprawiło pozycję w rankingu. Tylko między kwietniem 2006 r. a czerwcem 2007 r. miało miejsce 200 reform w 98 krajach. Do dziesiątki najbardziej aktywnych państw należały: Egipt, Chorwacja, Ghana, Macedonia, Gruzja, Kolumbia, Arabia Saudyjska, Kenia, Chiny oraz Bułgaria.²¹⁴ Kategorie prezentowane w rankingu są na tyle nieskorelowane, że praktycznie nie występują sytuacje, aby ten sam kraj zajmował miejsca jednorodne w każdej z kategorii. Każde z państw ma swoje mocne i słabe strony, tak więc nawet ci teoretycznie „najlepsi” mogą coś zmienić/poprawić.

Również ten ranking, pomimo ciągłych korekt, nadal posiada wiele niedoskonałości.²¹⁵ Jednym z przykładów jest wskazanie Gruzji (raport z 2008 r.) jako lidera w ramach „elastyczności pracy”. Taki wynik spotkał się m.in. z krytyką Międzynarodowej Organizacji Pracy. Niefortunny sposób interpretacji (wyższa pozycja zależała od „łatwości w zatrudnianiu i zwalnianiu”) miernika pokazuje, że nie jest to ranking idealny.²¹⁶

Model Banku Światowego krytykowany jest również za nadmierne skupienie się na kwestiach dotyczących biznesu i sektora prywatnego, a zbyt małej uwadze dla spraw społecznych i administracyjnych. Zagadnienia z pogranicza tych dwóch kategorii są badane, jednak proces

²¹³ Więcej w: ET Bureau, *Political reform: To improve ease of doing biz*, „The Economic Times”, dostęp online, tytuł dostępu: http://articles.economicstimes.indiatimes.com/2010-11-22/news/27593659_1_business-activity-global-practices-transparency, (stan na dzień: 18.10.2012 r.); Lian L.W., *Reforms lift Malaysia to 18th in doing business ranking*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pemudah.gov.my/903>, (stan na dzień: 18.10.2012 r.).

²¹⁴ World Bank, *Doing Business 2008: Large Emerging Markets Reforming Fast; Egypt the Top Reformer, Eastern Europe Overtakes East Asia on Ease of Doing Business*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.worldbank.org/en/news/2007/09/26/doing-business-2008large-emerging-markets-reforming-fast-egypt-top-reformereastern-europe-overtakes-east-asia-ease-doing-business>, (stan na dzień: 19.10.2012 r.).

²¹⁵ Pinheiro-Alves E., Zambujal-Oliveira J., *The Ease of Doing Business Index as a tool for investment location decisions*, „Economics Letters”, vol. 117, no. 1, October 2012, pp. 66-70.

²¹⁶ *The IFIs' Use of Doing Business to Eliminate Workers' Protection: Analysis of Doing Business 2008 and new country evidence*, ITUC/Global Union's – Washington Office, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/doing_business.pdf, (stan na dzień: 18.12.2012 r.).

ten zakłada ukierunkowanie na sferę biznesu. Konkurencyjność gospodarek narodowych w modelu WB weryfikowana jest w sposób zbliżony do pomiaru wzrostu gospodarczego. Konkurencyjność, jak już wcześniej wskazywano, przebiega na znacznie szerszym polu, obejmującym wiele aspektów ilościowych i jakościowych. Dodatkowo, wyraźną wadą modelu jest analiza wyłącznie regulacji bezpośrednio wpływających na funkcjonowanie przedsiębiorstw bez badania innych warunków tj. bliskości znaczących rynków, jakości infrastruktury, stopy inflacji czy poziomu przestępczości.

World Competitiveness Yearbook to kolejny raport konkurencyjności, przedstawiany w niniejszej rozprawie. Powstaje on w oparciu o doświadczenia IMD - *International Institute for Management Development*. Jest to szkoła biznesu (Lozanna/Szwajcaria), która ze względu na swoją specyfikę organizacyjną i sposób wykładania jest uznawana za światowego pioniera. Prezentowany przez nią raport składa się obecnie z czterech kategorii (*Economic Performance, Government Efficiency, Business Efficiency, Infrastructure*) podzielonych na 20 elementów podlegającym pomiarowi. Te dzielą się na kolejne komponenty dochodzące w niektórych przypadkach do 300 pozycji. Niemniej jednak każdy z elementów ma wagę wynoszącą 0,05 co w końcowym efekcie zapewnia równowagę, jasność pomiaru i interpretacji. Raport skupia uwagę przede wszystkim na przedsiębiorstwach jako podmiotach tworzących wymierny efekt konkurencyjności państwa. Autorzy nie zapomnieli jednak o tym, że organizacje nie działają w próżni, dlatego model obejmuje środowisko – otoczenie biznesu. Model zawiera 2/3 danych tzw. twardych – wynikających ze statystyk, natomiast 1/3 to dane (postrzegane) miękkie, które są subiektywną oceną ankietowanych.

Ranking IMD, jak i wcześniej prezentowane, ma oczywiście wady i zalety. Wadą tego oraz większości wcześniej wymienianych mierników syntetycznych jest ich konstrukcja, zakładająca równoważenie się słabych i mocnych stron. Uśredniony wynik badania może wzbudzać wiele wątpliwości. Substytucyjność tak przedstawionych zmiennych ma stosunkowo ograniczony zakres. Ponadto istotna jest ranga poszczególnych miar, która może być niewspółmierna dla dwóch podmiotów państwowych opartych na odmiennych filarach wzrostu.

Podsumowując, istotnym problemem modeli zawierających złożone badania ilościowe i jakościowe jest porównywalność danych oraz to, że wszystkie kraje badane są pod względem tych samych charakterystyk (nie zawsze oddających specyficzne warunki funkcjonowania, np. geopolityczne). Duże ośrodki badawcze (np. wymieniane wyżej: WB, WEF, IMD) przeprowadzają badania, dzieląc je na mniejsze obszary. Następnie na zasadzie połączenia, ustalenia wag i zależności budowany jest wskaźnik ogólny. Przeważnie do weryfikacji stosują one szerokie

badania ankietowe (dane miękkie) oraz gromadzą dane statystyczne (dane twarde). Na takiej podstawie generowane są indeksy, a dalej miejsca zajmowane przez poszczególne państwa.

Niezależnie od zastrzeżeń jakie można mieć do każdego z rankingów, należy zauważyć, że mają one istotne znaczenie zarówno dla inwestorów, jak i dla państw (dynamiki ich wzrostu i rozwoju). Pierwsza grupa, wybierając kierunki lokowania kapitału, produkcji, sugeruje się tego typu wskazaniemi. Druga otrzymuje informację, w jakim zakresie należy zmienić funkcjonowanie państwa, tak aby przyciągnąć kapitał i zapewnić dobrobyt obywatelom.

5. Handel zagraniczny odzwierciedleniem konkurencyjności kraju

Wielu autorów zwraca baczną uwagę na handel zagraniczny oceniając konkurencyjności gospodarki.²¹⁷ Wymiana handlowa ujawnia przewagi jakimi dysponują poszczególne gospodarki. Pozwala stwierdzić, które działy, sektory, czy branże są konkurencyjne. Umożliwia określenie obszarów gdzie wzrost jest najszybszy, jak i tych, które wymagają działań naprawczych – wsparcia państwa. Poza tym np. analiza bilansu handlowego pozwala określić dostępność kapitału zagranicznego (a więc potencjalne zainteresowanie podmiotów zewnętrznych prosperowaniem na danym rynku), łatwość prowadzenia działalności, możliwości eksportowe i importowe z- i do- danego państwa. Rosnący udział w handlu międzynarodowym konkretnej gospodarki zachęca inwestorów do lokowania produkcji, a zarządzających funduszami do większego zainteresowania tymi państwami. Handel jest przedmiotem licznych umów międzynarodowych.²¹⁸ Rosnący udział danej gospodarki w handlu światowym świadczy o korzystnych perspektywach wzrostowych, a więc i o jej konkurencyjności.²¹⁹

Handel jest to odpłatna wymiana towarów i/lub usług czyli zakup towarów w celu ich dalszej odsprzedaży.²²⁰ Internacjonalizacja przedsiębiorstw w połączeniu z rozrastaniem się strumieni przepływu dóbr i usług doprowadziły do rozwinięcia się handlu zagranicznego.²²¹ W historii świata, skokowo dochodziło do dynamizowania wymiany międzynarodowej. Takie zdarzenia były powiązane z postępem, który zachodził w różnych dziedzinach życia ludzkiego, np.

²¹⁷ W Polsce są to m.in. W. Bieńkowski, J. Bossak, J. Grabowiecki, K. Meredyk, J. Misala, K. Starzyk, i inni.

²¹⁸ Dugiel W., *Transatlantyckie partnerstwo w dziedzinie handlu i inwestycji – wsparcie czy zagrożenie dla wielostronnych porozumień międzynarodowych?* „Public Policy Studies”, 2(2)/2014, KES, SGH, Warszawa 2014, s. 117.

²¹⁹ Etapowe podejście do rozwoju wymiany międzynarodowej łączy kwestię wielkości i charakteru wymiany handlowej z konkurencyjnością; więcej w: Balassa B., *A Stages Approach to Comparative Advantage*, „World Bank Staff Working Papers”, 1977, no. 284.

²²⁰ Szulce H., Chwałek J., Ciechomski W., Mielczarczyk Z., *Ekonomika handlu*, Wydawnictwa SiP, Warszawa 2008, s. 7.

²²¹ Stępień B., *Handel zagraniczny*, PWE, Warszawa 2012, s. 15-16.

osiągnięcia naukowe w zakresie podróżowania umożliwiły rozwój specjalizacji międzynarodowej i wymianę w skali całego globu.

Zapisy historyczne dotyczące handlu sięgają starożytności, natomiast wymiana miała miejsce od początków istnienia ludzkości. O występowaniu kategorii „handlu” można mówić, kiedy w społeczeństwie formuje się nowa grupa, zawodowo zajmująca się tą działalnością, czerpiąca korzyści z czynności kupna i odsprzedaży. Ówczesną wymianę kształtowały warunki naturalne. Powstające nadwyżki (duża ilość tych samych produktów) wraz z niemożnością zaspokojenia innych, zgłaszanych potrzeb zachęcały do wymiany. W sytuacji, gdy w skali lokalnej nie możliwe stawało się pozyskanie oczekiwanych dóbr i sprzedaż posiadanych nadwyżek produkcyjnych, z pomocą przychodziła wymiana w coraz większej geograficznie skali. Postęp cywilizacyjny i osiągnięcia takie jak np. szkło, papier, wyroby włókiennicze, zachęcały do podejmowania ryzyka związanego z dalekodystansowym transportem towarów. Społeczeństwa państw (miast) takich jak: Egipt, Fenicja, Babilonia, Indie, Chiny czy później Grecja, Rzym, które wytwarzały unikatowe w skali makroregionu/świata produkty przyciągały kupców. Miasta portowe dysponujące takimi wyrobami stawały się kierunkami podróży handlarzy z najodleglejszych części globu.²²²

Ograniczanie produkowanego asortymentu, specjalizacja (ze względu na dostępność zasobów, surowców, czynników produkcji, a nie świadomy wybór zmierzający do maksymalizacji zysku) w połączeniu ze wzrostem liczby ludności np. w Grecji spowodowała potrzebę importowania produktów rolnych. Kraje o coraz wyższym poziomie rozwoju, rezygnowały z wytwarzania części dóbr. Występująca nierównowaga wewnętrzna (nadprodukcja jednych, niedobór innych produktów) przyczyniała się do wzrostu wolumenu wymiany. Wojny, osiągnięcia techniczne i naukowe, nowe potrzeby, zachęcały do poszukiwania szlaków handlowych i realizowania wymiany w coraz to nowszych konfiguracjach z nowymi partnerami.

Średniowiecze, zapoczątkowane upadkiem rzymskiego imperium, przesunięciem centrum handlu do Bizancjum, ekspansją ekonomiczną Arabów, wywołały potrzebę oddzielenia cechów handlowych od władz państwa i ich wzmocnienie. Kupcy stanowili grupę, która stosunkowo szybko dostosowywała się do nowych warunków. Potrafili wykorzystać wojny do sprzedaży niezbędnych wyrobów, a kiedy ekspansja kupców arabskich zagroziła ich interesom w Azji Mniejszej i Afryce wspierali wyprawy krzyżowe. W kolejnych wiekach hasło: „krzewienie religii chrześcijańskiej” było nadużywane i nagminnie stosowane do podbojów handlowych.²²³ Kolejnym etapem było coraz silniejsze oddziaływanie bogacących się związków kupieckich

²²² Misala J., Sołdaczuk J., *Historia handlu międzynarodowego*, PWN, Warszawa 2001, s. 18-29.

²²³ Christiansen E., *The Northern Crusades*, Penguin Books, London 1997, pp. 263-288.

na władców. Handel generował pieniądze, a te pozwalały na tworzenie praw i nawiązywanie umów, a nawet prowadzenie wojen zbieżnych z interesami najbogatszych kupców. Wymiana handlowa przetrwała upadek feudalizmu, wykorzystując kształtujący się kapitalizm.

Odkrycia geograficzne zachęciły monarchów do rywalizacji w handlowym wyścigu po dominację na świecie. Pomimo okresowego osłabienia, kupcy przetrwali merkantylizm, wykorzystali rewolucję przemysłową i szybko dostosowywali się do coraz bardziej globalnej gospodarki. Ewolucja systemu (łatwość i dostępność) wymiany, wzmocniły ten proces. Osiągnięcia techniczne w transporcie, rozwijanie infrastruktury kolejowej, drogowej, morskiej i lotniczej ugruntowało znaczenie handlu, czyniąc z niego kluczową determinantę gospodarki światowej. Kolejne rewolucje przemysłowe zmieniały świat, ale nie umniejszały potrzebie wymiany. W XX w. coraz większe znaczenie zyskiwały usługi (w tym cyfrowe) świadczone również elektronicznie. Informatyzacja i robotyzacja umożliwiają podnoszenie efektywności gospodarek. Dal-
szy wzrost gospodarki światowej stanowi również wyzwanie dla handlu w XXI w.^{224,225}

Jednym z fundamentów procesów internacjonalizacji i globalizacji jest bez wątpienia problematyka handlu międzynarodowego (światowego). Likwidacja wielu ograniczeń, związanych z tempem i skalą przemieszczania się, przesyłania informacji i towarów pozwoliła rozwinąć się gospodarce światowej. Dopiero od Wielkich Odkryć Geograficznych można mówić o formowaniu się struktury międzynarodowej złożonej z organizacji międzynarodowych, państw, a od końca XIX wieku, również z korporacji transnarodowych. Obecnie, to te ostatnie odgrywają coraz większą rolę w gospodarce światowej.²²⁶

Handel zagraniczny opiera się na porozumieniach, zwanych transakcjami polegających na kupnie i sprzedaży.²²⁷ Transakcja w handlu zagranicznym jest zbiorem porozumień dotyczących bazowego przedmiotu oraz dodatkowych umów określających warunki wymiany, płatności, odpowiedzialności, itd.²²⁸ Transakcja jest zespołem działań związanych z przygotowaniem i realizacją umowy składających się m.in. z kontraktu, umowy z wywiadownią gospodarczą, umowy z pośrednikiem handlowym, umowy ze spedytorem, umowy z agencją celną, porozumienia z bankiem, umowy z ubezpieczycielem, czy np. umowy z instytucją poświadczającą parametry towaru. Sprawność tych elementów również wpływa na postrzeganą łatwość współpracy z danym krajem, a więc i na jego konkurencyjność.

²²⁴ Schwab K., *The fourth Industrial Revolution*, „Foreign Affairs”, Science & Technology, December 2015.

²²⁵ Gostomski E., Michałowski T., *Rola Internetu w handlu międzynarodowym*, „Współczesna Gospodarka”, 5(3), 2014, s. 11-25.

²²⁶ Zaorska A., *Korporacje transnarodowe. Przemiany, oddziaływania, wyzwania*, PWE, Warszawa 2006.

²²⁷ Tynel A., Funk J., Chwalej W., Pazdan M., *Międzynarodowe prawo handlowe*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2003, s. 76.

²²⁸ Stępień B., *Handel zagraniczny*, op. cit., s. 16.

W literaturze przedmiotu konkurencyjność międzynarodowa jest często łączona z handlem zagranicznym. Analiza zaledwie trzydziestu koncepcji i ośmiu indyktorów konkurencyjności przeprowadzona przez Z. Czajkowskiego, wykazała, że najczęściej występującymi zmiennymi są: wzrost gospodarczy/dobrobyt, zrównoważony bilans handlowy, konkurencyjność cenowa i/lub kosztowa, jakościowa/technologiczna, produktywność.²²⁹ Zwrócenie uwagi na elementy powiązane z wymianą międzynarodową nie jest przypadkowe. Ten katalizator pozwala na ocenę zmian zachodzących w globalnej gospodarce oraz na wskazanie obszarów, w których dana gospodarka jest szczególnie skuteczna.

Handel zagraniczny w wąskim ujęciu dotyczy obrotów towarowych danego kraju. W szerokim ujęciu uwagę zwraca się na łączne obroty danego kraju z zagranicą. Łączny obrót towarowy obejmuje pięć podstawowych elementów:²³⁰

- obroty towarowe,
- usługi o charakterze tradycyjnym (transport, spedycja, ubezpieczenia, usługi bankowe, rzeczoznawstwo, kontrolę ładunków, usługi pocztowo-telekomunikacyjne, składowe, itp.), które związane są bezpośrednio z przedmiotem obrotu,
- myśli naukowo-techniczne (np. patenty, licencje, usługi konsultingowe, itp.),
- wpływy i wydatki dewizowe z tytułu przemieszczania się ludności poza granice kraju (np. turystyka międzynarodowa, koszty utrzymania placówek dyplomatycznych, itp.),
- obroty kredytowo-kapitałowe.

Bilans płatniczy z zagranicą jest to sumaryczne zestawienie wszystkich międzynarodowych transakcji ekonomicznych i finansowych między podmiotem (badanym krajem) a pozostałymi podmiotami gospodarki światowej, przeważnie w okresie jednego roku. Bilans płatniczy z zagranicą składa się z: bilansu handlowego, bilansu obrotów niewidocznych oraz bilansu kapitałowego.²³¹ W ramach dalszego badania przedmiotem analizy będzie przede wszystkim bilans handlowy.

Bilans handlowy to zestawienie wpływów i wydatków z tytułu eksportu i importu dóbr i usług. Bilans handlowy jest dodatni, w przypadku nadwyżki eksportu nad importem, natomiast ujemny (deficyt), gdy wielkość importu w wielkościach absolutnych (wyrażonych w walucie obrachunkowej) jest większa niż eksportu. Trzecim przypadkiem jest sytuacja, w której wielkość eksportu jest równa wielkości importu – występuje zrównoważony bilans handlowy. W dalszej

²²⁹ Bieńkowski W., Weresa M.A., Radło M.J., *Konkurencyjność Polski...*, op. cit., s. 23.

²³⁰ Dudziński J., Narętkiewicz J., *Podstawy handlu zagranicznego*, Wydawnictwo Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu w Szczecinie, Szczecin 2002, s. 8.

²³¹ Noga M., *Makroekonomia*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 156.

części rozprawy uwaga zostanie zwrócona na bilans handlowy danego kraju, a w niektórych przypadkach również na bilans płatniczy. Pozwoli to na wskazanie obszarów, w których gospodarki badanej grupy przeważają nad innymi.

Czynniki wpływające na handel międzynarodowy możemy podzielić na: techniczne, strukturalne, koniunkturalne, instytucjonalne.²³² Do pierwszej kategorii zaliczyć możemy m.in. nowoczesne środki transportu, komunikacji, nowe metody sprzedaży i marketingu, czy automatyzację produkcji. Drugą kategorię współtworzą np.: rodzaj i znaczenie posiadanych surowców, warunki agroklimatyczne, kapitał ludzki, zasoby kapitału (uznawane za najistotniejszy czynnik w tej kategorii). Trzecia to przede wszystkim świadome działanie uczestników na charakter wymiany i funkcjonowanie handlu międzynarodowego jak również niezależne czynniki koniunkturalne wpływające na handel. Nie bez znaczenia są powiązania między poszczególnymi krajami. Czwartą kategorię współtworzą: ustrój polityczny, polityka gospodarcza państwa, traktaty i umowy międzynarodowe.

Na kształt handlu międzynarodowego wpływa wiele czynników. Każde państwo stara się koordynować działania na arenie międzynarodowej aby wzmacniać konkurencyjność przede wszystkim przedsiębiorstw krajowych, bądź prosperujących na terenie danego kraju z zamiarem eksportu/reeksportu. Wzajemne oddziaływanie na siebie polityk zagranicznych różnych państw tworzy unikalny kształt handlu międzynarodowego. Ma on ograniczoną czasowo stabilność. Ze względu na liczebność elementów oraz przeciwstawne interesy, a także zmienne losowe, pomimo ciągłego dążenia do równowagi, długotrwale w niej nie pozostaje. Oprócz różnego typu instrumentów wspierania eksportu, wzmacniania gospodarki poprzez rozwój strategicznych gałęzi, poszczególne państwa dostrzegają potencjał w porozumieniach międzynarodowych. Stąd tak duża popularność (biorąc pod uwagę liczbę porozumień czy przystępujących do nich państw) np.: EFTA, GATT czy TiSA regulujących warunki prosperowania podmiotów z różnych krajów. Celem umów jest zwiększenie udziału w korzyściach wynikających z uczestnictwa w wymianie międzynarodowej.²³³ Wspólnym mianownikiem regulującym handel nie jest jedynie zysk.

Istnieje wiele czynników poza ekonomicznych, które wpływają na wymianę handlową. W toku doświadczeń historycznych, znaczenia nabrała religia. Przez wiele lat determinowała kształt i pozycję społeczną kupców w społeczeństwie.²³⁴ Narody, które ceniły handel (np. Fenicjanie, Rzymianie, Holendrzy, Anglicy), zajmowały okresowo lepsze pozycje konkurencyjne,

²³² Bożyk P., Misala J., *Integracja ekonomiczna*, PWE, Warszawa 2003, s. 239-245.

²³³ Tokarska-Ołownia W., *Korzyści z eksportu w świetle tradycyjnych teorii wymiany międzynarodowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach”, nr 13, 2012, s. 58-65.

²³⁴ Wróbel A., *Czynnik religijny w teorii i praktyce handlu zagranicznego – wybrane przykłady*, [w:] Solarz A.M. (red.), *Religia w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2012, s. 74-75.

niż państwa w których umniejszono znaczenie wymiany. Niektóre religie wspierały pracowitość i zachęcały do działania, np. protestantyzm w Europie Zachodniej stanowiący podwaliny kapitalizmu.²³⁵ Przez kolejne kilka wieków utrzymywało się przeświadczenie o odwrotnej proporcjonalności znaczenia religii i bogacenia się. Rozwój oparty na modelu konsumpcyjnym wypierał religię z życia człowieka. Na początku XXI w. można mówić o odwróceniu tego trendu. Stosunkowo wysoki poziom życia niektórych społeczeństw przy wzroście znaczenia wiary zachęca do ponownej weryfikacji założeń rozdziałających rozwój gospodarczy od religii.²³⁶

Innym czynnikiem, okresowo ujemnie wpływającym na handel zagraniczny (w skali międzynarodowej) są konflikty zbrojne. Ograniczają one handel między zwaśnionymi państwami co negatywnie wpływa na gospodarki obu oraz podmiotów powiązanych.²³⁷ Jeżeli dodatkowo na terenie spornym znajdują się surowce o znaczeniu globalnym (np. ropa naftowa) powoduje to perturbacje przenoszące się na całą gospodarkę światową.²³⁸ Ustanawiane ograniczenia handlowe, w tym sankcje zmniejszają pulę korzyści wynikających z wymiany. Aktualny przykład stanowią relacje UE-Rosja (sankcje wzajemne za zajęcie ukraińskiego Krymu w 2014 r. przez Federację Rosyjską).

Struktura handlu zagranicznego poszczególnych państw prowadzi do ujawnienia ich przewag. Rosnący udział BRICS w handlu światowym zachęca do analizowania i interpretowania związku handlu z konkurencyjnością kraju. Tak zauważalny wzrost BRICS w handlu światowym jest wynikiem przewag, które ujawniły się w wyniku zbiegu pewnych zdarzeń, kumulacji globalnych potrzeb i rozwoju nauki. Nasilenie wymiany powoduje ujawnianie kolejnych przewag jak i słabości tych gospodarek. Obserwacja struktury i skali handlu w długim okresie pozwala na lepsze zrozumienie podstaw danej gospodarki.

Kolejna rewolucja – cyfrowa – w połączeniu z przeistaczającym się systemem gospodarki światowej²³⁹ oraz postępem w obszarze rozwiązań transportowych wyzwoliły potencjał BRICS. Duże rynki, stosunkowo dostępne geograficznie, przyjazne prawnie, politycznie, z tanim, wykształconym, zróżnicowanym i licznym kapitałem ludzkim mogły zaistnieć na arenie międzynarodowej w drugiej połowie XX w. Występujące wtedy warunki w gospodarce światowej premiowały również inne gospodarki o podobnych parametrach, np. Meksyk, Indonezję.

²³⁵ Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, tłum. Baran B., Miziński J., Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010.

²³⁶ Marczevska-Rytko M., *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, UMCS, Lublin 2010, s. 81.

²³⁷ Anderton Ch.H., Carter J.R., *The Impact of War on Trade*, „Journal of Peace Research”, vol. 38, no. 4, July 2001, pp. 451-455.

²³⁸ Gonzalez A., *Petroleum and its Impact on Three Wars in Africa: Angola, Nigeria and Sudan*, „Journal of Peace, Conflict and Development”, Issue 16, November 2010, p. 59.

²³⁹ Brynjolfsson E., McAfee A., *Wyścig z maszynami*, przekł. Sielicki M., Wydawnictwo Kurhaus, Warszawa 2015, s. 12-14.

W krajach rozwiniętych skupiła się produkcja HT oraz zaawansowane i nowoczesne usługi, natomiast produkcja rolnicza, wydobywanie surowców, produkcja wyrobów niezaawansowanych i średniozaawansowanych technicznie przenoszona była do państw rozwijających się. Nasilenie się globalnej konsumpcji, wykształcenie modelu posiadania w społeczeństwach państw rozwiniętych dynamizował zapotrzebowanie na różnego typu produkty co wspierało wzrost gospodarek rozwijających się, np. BRICS. Efektem przemian jakie następowały w ostatnim wieku było przekroczenie 50% udziału państw rozwijających się w światowej wymianie.²⁴⁰

Ten kierunek wzrostowy zdaje się jednak wyczerpywać. Coraz częściej mówi się o czwartej rewolucji przemysłowej, która rozpoczyna się w państwach rozwiniętych.²⁴¹ Będzie ona dotyczyła coraz powszechniejszego zastępowania pracy ludzkiej – robotami. Wysokie koszty pracy w państwach rozwiniętych zachęcają do poszukiwania rozwiązań o możliwie wysokiej wydajności pracy. Zaawansowane maszyny będą zastępować ludzi w coraz większej liczbie obszarów. Japonia stanowi przykład następujących zmian. Roboty wykonują tam prace pielęgniarstwa czy pomocy w różnego rodzaju instytucjach (np. na lotniskach, w hotelach). W połączeniu z pakietem stymulacyjnym przyjętym w ramach polityki rządu Japonii potocznie nazywanej Abenomiką²⁴², kraj ma szansę na stworzenie nowej puli wartości konkurencyjnej gospodarki niezbędnej do rywalizacji w kolejnych dziesięcioleciach. Postępująca ewolucja mechaniki świata będzie katalizatorem skuteczności polityk poszczególnych państw.

Kryzys gospodarki światowej w pierwszej dekadzie XXI w., który rozpoczął się w państwach rozwiniętych ukazał niedoskonałości dotychczasowego systemu. Obecne problemy państw rozwiniętych zachęcają do interwencjonizmu, prowadzą do reshoringu (w wyniku wzrostu kosztów pracy u dotychczasowych partnerów biznesowych). Druga, trzecia i czwarta dekada XXI w. będą więc okresem oceny obecnych polityk i parametrów poszczególnych państw (zarówno rozwiniętych jak i rozwijających się). Te z nich, które wykorzystają dopływ środków finansowych, technologii, włączenie do struktur globalnych, dostosują system gospodarczy do nowych warunków gry rynkowej, rozwiną nowe gałęzie przemysłu, wprowadzą innowacje i będą tworzyć nowe, mają szansę na utrzymanie pozycji konkurencyjnej. Ponownie to handel zagraniczny pozwoli na określenie jak zmienił się potencjał konkurencyjny BRICS. Ewolucję

²⁴⁰ Dudziński J., *Tendencje cen w handlu międzynarodowym w XXI wieku a eksport krajów rozwijających się*, [w:] Molendowski E., Mroczek A. (red.), *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Wyzwania integracji i rozwoju*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015, s. 165.

²⁴¹ Więcej w: Rifkin J., *Schylek siły roboczej na świecie i początek ery postronkowej*, przekł. Kania E., Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003.

²⁴² Grabowiecki J., *Abenomika – przełom czy kontynuacja w modelu społeczno-gospodarczym Japonii*, [w:] Molendowski E., Mroczek A. (red.), *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Wyzwania integracji i rozwoju*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015, s. 53-58.

jaka miała miejsce w ostatnim dziesięcioleciu obrazuje udział państw rozwijających się w łącznym światowym eksporcie dóbr przetworzonych, który wzrósł z 29% do 43% w latach 2000-2013. Tę zmianę wyjaśnia tzw. nowa geografia handlu rozwijana przez P. Krugmana.²⁴³ Utrudnić te przemiany może jednak dalsza ewolucja gospodarki światowej, która ponownie zmieni wagi poszczególnych przewag konkurencyjnych. Animatorami nowego kształtu są największe podmioty tj. USA, UE i ChRL wraz z ich blokami współpracy. Tak więc największą szansę na rozwój mają te z państw, które sympatyzują z najsilniejszymi podmiotami.

Analiza musi dotyczyć możliwie wielu sfer, które w pośredni lub bezpośredni sposób wpływają na obserwowany poziom konkurencyjności danej gospodarki.²⁴⁴ Chęć poznania swojej pozycji i zdolności konkurencyjnej jest uzasadniona m.in. ciągłą rywalizacją organizmów państwowych. Wzrost i rozwój gospodarczy są kluczowym celem makro polityk. Aktywność w tym obszarze potwierdza naturalna chęć polepszania własnego bytu, stąd dążenie do jak najwyższej i możliwie trwałej przewagi konkurencyjnej.

²⁴³ Dudziński J., *Nowe relacje cen a kierunki przekształceń struktury współczesnego handlu międzynarodowego. Wyzwania gospodarki globalnej*, „Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego, nr 31, Gdańsk 2012, s. 744-754.

²⁴⁴ Golka M., *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, s. 201-235.

Rozdział II Rozwój gospodarczy a integracja państw

1. Wprowadzenie do problematyki rozwoju gospodarek narodowych

Przyspieszenie tempa rozwoju gospodarczego wielu (przede wszystkim europejskich) państw nie byłoby możliwe, gdyby nie wzrost wymiany międzynarodowej zapoczątkowany Wielkimi Odkryciami Geograficznymi (od ok. XV w.).²⁴⁵ Wraz ze wzrostem znaczenia handlu i podporządkowaniem polityk państw maksymalizacji bogactwa można mówić o rozwoju postrzeganym przez pryzmat wzrostu gospodarczego. Dynamiczny rozwój państw w XIX i XX w. był wynikiem wzrostu znaczenia międzynarodowego podziału pracy, mobilności kapitału ludzkiego, wymiany handlowej oraz coraz większej dyfuzji informacji w skali globalnej. Ludzie świata nauki walnie przyczyniali się do kształtowania polityk władz w wielu państwach.²⁴⁶

Praktyczna adaptacja rozważań teoretycznych zaowocowała stworzeniem kategorii wykraczających poza przyjęte dotychczas wskaźniki wzrostu. Wyjaśnienia i dookreślenia wymagało wiele pojęć, w tym to, które zyskało na znaczeniu w wyniku nasilania się wymiany międzynarodowej i rozrastania trwalszych związków między państwami i podmiotami gospodarczymi prosperującymi w skali globalnej. „Przez pojęcie „gospodarka światowa” rozumie się na ogół ukształtowany historycznie system trwałych więzi produkcyjnych, technologicznych, handlowych, finansowych, informacyjnych i instytucjonalnych między gospodarkami różnych krajów, a także między innymi podmiotami, który włącza je w ogólnoświatowy proces produkcji i wymiany i który posiada odrębnie wykształcony poziom regulacji współzależności międzynarodowej.”²⁴⁷

W drugiej połowie XX w. doszło do niespotykanego w skali cywilizacji ludzkiej procesu integracji państw. Był to zarazem trzeci punkt zwrotny w historii systemów międzynarodowych – rozpowszechnienie modelu państwa suwerennego.²⁴⁸ Po raz pierwszy w historii świata procesy zacieśniania więzi, tych na nowo ukształtowanych instytucji, przebiegały w oparciu o współ-

²⁴⁵ Przy jednoczesnym powstawaniu i wdrażaniu innowacji z zakresu produkcji i transportu, które skokowo przyczyniały się do wzrostu wymiany.

²⁴⁶ Np.: A. Smith, F. List, K. Marks, J.M. Keynes, czy w Polsce: W. Grabski, czy M. Kalecki.

²⁴⁷ Marszałek A., *Integracja Europejska – uwarunkowania ekonomiczne*, [w:] Sporek T. (red.), *Integracja i globalizacja w wybranych dziedzinach współczesnego życia gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2011, s. 265.

²⁴⁸ Buzan B., Little R., *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 19-20.

pracę gospodarczą, bez użycia przemocy i eskalacji siły militarnej. Szczególnie w drugiej połowie XX w. wiele państw włączyło się w prace nad tworzeniem zintegrowanej gospodarki światowej i weszło w skład instytucji tworzących nowy ład gospodarczy.

Główną przyczyną zainteresowania współpracą polityczną, likwidacją barier handlowych i przestrzennych była rosnąca świadomość oficjeli państwowych o istocie, przyczynach i podstawach rozwoju. Niemożność samodzielnego zapewnienia oczekiwanej dynamiki rozwoju gospodarczego zachęciła do wzmacniania kontaktów z innymi krajami.

Wzrost współpracy państw na świecie nie przebiegał jednak równomiernie i w jednorodnym tempie. Wpływ na procesy integracyjne miały różnice wynikające m.in. z modelu funkcjonowania państwa, gospodarki, religii, zaszczości historycznych, czy poziomu rozwoju danego społeczeństwa. Niemniej druga połowa XX w. obfitowała w porozumienia międzynarodowe czy integrację w blokach współpracy o różnym stopniu zaawansowania. Były to następstwa dwóch procesów: globalizacji i regionalizacji.

Regionalizacja początkowo była odpowiedzią państw rozwijających się na przewagi państw rozwiniętych w trakcie pertraktacji handlowych czy politycznych. Tylko współpracując, państwa z danego regionu, mogły przeciwstawiać się największym korporacjom, których interesy reprezentowały rządy najbogatszych państw. Współpraca mniejszych podmiotów pozwalała realizować projekty, które samodzielnie były nieosiągalne. W ten sposób redukcja dotychczasowej luki rozwojowej między biednymi a bogatymi państwami świata stała się czymś realnym.

Współpraca w blokach gospodarczych miała pozytywny wpływ na podmioty prosperujące w państwach – sygnatariuszach porozumienia. Umożliwiła wykształcenie podstaw do- i rozpoczęcie rywalizacji przedsiębiorstw pochodzącym z państw rozwijających się. Podniesienie ich konkurencyjności i wzmocnienie potencjału umożliwiło szybsze wejście na rynek globalny.

Definicja „rozwoju” przez lata ewoluowała. Obecnie jest wiele nurtów uwydatniających znaczenie poszczególnych czynników, co wiąże się z wyciąganiem odmiennych wniosków i formułowaniem zróżnicowanych poglądów na jego temat.²⁴⁹ Literaturowa mnogość podejść potwierdza znaczenie „rozwoju” dla międzynarodowej społeczności.

Przyczyn wzmocnienia znaczenia rozwoju gospodarczego można upatrywać w rozbieżności pojęć, jaką oferowały teorie oscylujące wokół tego zagadnienia. Rozwój w klasycznym

²⁴⁹ Ewolucję podejścia do rozwoju w literaturze przedstawiono m.in. w: Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, PWE, Warszawa 2013.

podejściu, ukształtowanym przez teorie A. Smitha, D. Ricardo i innych, w ujęciu makro opisywany jest za pomocą przyrostu PKB, natomiast w ujęciu mikro – maksymalizacji przyrostu PKB per capita.

Z kolei rozwój gospodarczy we współczesnym ujęciu rozszerza te podejścia o korzyści natury niematerialnej tj. odczuwany, subiektywny i jednostkowy poziom/jakość życia czy długoterminową trwałość wzrostu, która jest efektem odpowiednich polityk władz krajowych, modernizacji instytucji, dopasowywania norm prawnych do specyfiki rynku, itd.²⁵⁰ Rozwój gospodarczy jest rozumiany jako ewolucja jakościowa systemu kapitalistycznego, związana ze zmianą struktury ekonomicznej systemu.²⁵¹ „Rozwój gospodarczy jest pożądanym, gdyż wiąże się z poprawą standardu życia społeczeństwa, rozwojem cywilizacji, poprawą jakości życia, a w znaczeniu *stricte* ekonomicznym wiąże się ze wzrostem dochodów.”²⁵²

W klasycznym ujęciu rozwoju gospodarczego, prezentowanym m.in. przez D. Begga, S. Fischera, R. Dornbuscha, kluczową rolę odgrywa PKB i mierniki pochodne, natomiast we współczesnych (koniec XX w. i pierwsza połowa XXI w.) pracach zwraca się coraz większą uwagę na aspekt społeczny, pisząc i mówiąc o rozwoju społeczno-gospodarczym. Do zmiany podejścia przyczynili się m.in. A. Sen i G. Ranis, wprowadzając do mierników rozwoju takie elementy jak np.: długość i jakość życia, zdrowie, poziom wykształcenia społeczeństwa i jakość oświaty.²⁵³

Tak więc poza ujęciem *stricte* gospodarczym - wpływającym na konkurencyjność narodową, potencjał inwestycyjny, pojęcie „rozwoju” może odnosić się także do kwestii politycznych, prawnych, sprawności instytucjonalnej. W części z nich, dużą rolę odgrywa czynnik ludzki; hasło: „rozwój” determinuje np. „dobre miejsce do życia”. Oczekiwania społeczeństw odgrywają kluczową rolę w nowopowstających teoriach rozwoju.²⁵⁴ W takich podejściach przeważający cel stanowi zapewnienie długotrwałego, zdrowego, szczęśliwego życia jak największej grupie spośród obywateli danego narodu (optymalnie – wszystkim).

Na początku prac nad tymi zagadnieniami warto stworzyć bazową typologię państw w odniesieniu do rozwoju. Zwracając uwagę na konkurencyjność bieżącą gospodarek oraz przyszłe tempo rozwoju, można podzielić je na:

²⁵⁰ To ujęcie będzie odgrywało kluczową rolę przy ocenie zmian zachodzących w BRICS. Fragmentarycznie uwzględniony zostanie również aspekt społeczno-gospodarczy.

²⁵¹ Romanow Z., *Historia myśli ekonomicznej w zarysie*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1997, s. 175.

²⁵² Knapińska M., *Rozwój gospodarczy w podstawowych miernikach makroekonomicznych*, Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze, nr 4, Zielona Góra 2016, s. 134.

²⁵³ Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2012, s. 531.

²⁵⁴ Proto E., Rustichini A., *GDP and life satisfaction: New evidence*, „VOX CEPR's Policy Portal”, dostęp online, tytuł dostępu: <http://voxeu.org/article/gdp-and-life-satisfaction-new-evidence>, (stan na dzień: 11.09.2016 r.).

- Kraje niżej rozwinięte i rozwijające się wolno – charakteryzuje je zacofanie społeczno-gospodarcze, skostniałe struktury państwowe, niedobory i luki prawne, niedostatki w zakresie praw własności i brak potencjału niezbędnego do przyszłego rozwoju; gospodarki narodowe tego typu potrzebują impulsu zewnętrznego, który pozwoli im uruchomić wewnętrzny (ukryty) potencjał, np. poprzez akumulację wartości,
- Kraje niżej rozwinięte i rozwijające się stosunkowo szybko – państwa, które przez wiele lat nie potrafiły wykorzystać potencjału bądź posiadały jego bardzo ograniczone ilości lub na skutek uwarunkowań historycznych czy przestrzennych nie miały możliwości zbudowania przewag we wcześniejszym okresie; obecnie, dzięki odpowiednim warunkom występującym w otoczeniu, zgłaszanym potrzebom oraz wewnętrznemu potencjałowi uzyskują znaczną dynamikę rozwoju,
- Kraje wyżej rozwinięte i rozwijające się wolno – państwa, które wykorzystały wczesno-okresowy potencjał, przy splocie korzystnych okoliczności zewnętrznych, jednak nie potrafiły stworzyć odpowiednich warunków do długookresowego wzrostu; ewolucja ich wewnętrznej struktury i warunków rynkowych doprowadziła do obniżenia konkurencyjności,
- Kraje wyżej rozwinięte i szybko się rozwijające – państwa, które osiągając wysoką pozycję porównawczą w zakresie rozwoju cały czas pracują nad generowaniem nowych ścieżek rozwoju i utrzymywaniem i kreowaniem potencjałów; w ten sposób same wpływają na swoją przyszłą zdolność i szybciej reagują na korzystne i niekorzystne zmiany w otoczeniu,

Każde państwo nie jest trwale umocowane w danej kategorii. Rozwój gospodarek narodowych to proces dynamiczny będący efektem nałożenia na siebie działań wewnętrznych i oddziaływania z zewnątrz. Pozycja zależy od tempa zmian u konkurentów. Tym samym możliwym jest wpływanie na dynamikę rozwoju poprzez zróżnicowane instrumentarium.

Coraz wyższy stopień zależności podmiotów zachęca do baczniejszej uwagi fluktuacji otoczenia – jego wpływu na konkurencyjność i rozwój. Definicje „gospodarki światowej” często podkreślają aspekt łączenia siecią gospodarczych, politycznych, społecznych, kulturowych, powiązań/zależności podmiotów uczestniczących w międzynarodowym podziale pracy i jej efektów.²⁵⁵ Należy pamiętać, że gospodarka światowa nie jest stabilnym tworem, a raczej dynamiczną strukturą złożoną z elementów, które przechodząc ciągłą ewolucję, wzajemnie na siebie

²⁵⁵ Sołdaczuk J., *Współczesna gospodarka światowa. Struktura, mechanizm, tendencje*, PWE, Warszawa 1987, s. 7-10.

oddziałują. Rozszerzając tę definicję o instytucjonalny charakter podmiotów, można stwierdzić, że jest to zbiorowość organizmów i instytucji funkcjonujących w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i ponadnarodowej, połączonych relacjami ekonomicznymi, zajmujących się działalnością gospodarczą.²⁵⁶ Ta definicja zwraca uwagę na wszystkie podmioty, jednak kluczowymi z punktu widzenia autora niniejszej rozprawy są gospodarki narodowe. Oczywiście gospodarkę światową możemy analizować m.in. w sensie geograficznym, ekonomicznym, czasowym czy systemowym.²⁵⁷ Takie zawężenia pozwalają na stworzenie klasyfikacji np. pod względem poziomu wzrostu, dynamiki, ruchów społecznych, przestrzennych, gospodarczych i politycznych więzi. W ten sposób powstaje możliwość porównywania konkurencyjności gospodarek narodowych oraz oceny ich rozwoju i potencjału do dalszej rywalizacji.

Utrzymanie tempa rozwoju, przy skokowo występujących przełomowych zmianach jest niezwykle trudne. Szczególnie mniejsze podmioty, mają ograniczony dostęp do korzyści wynikających ze wzrostu gospodarki światowej. Powyższe powodują, iż współcześnie rośnie znaczenie międzynarodowej integracji gospodarczej państw. W jej wyniku powstają ugrupowania, które umożliwiają zwiększenie korzyści z wymiany międzynarodowej, przyspieszenie wzrostu gospodarczego, a dalej rozwoju.

Integracja to proces scalania gospodarek narodowych. W efekcie dochodzi do powstania organizmu przekraczającego sumę potencjałów elementów składowych (efekt synergii²⁵⁸). Przeważnie (w pierwszych fazach) dotyczy zwiększania mobilności towarów i usług, czynników wytwórczych w ramach tworzonego ugrupowania. W ten sposób rywalizacja gospodarek narodowych, której źródłem jest chęć zwiększania dynamiki rozwoju, stała się możliwa dla słabszych politycznie i gospodarczo oraz mniejszych (np. ludnościowo, przestrzennie) podmiotów państwowych.

Na początku rozważań warto także prześledzić, jak zmieniało się podejście do rozwoju w literaturze ekonomicznej. To pozwoli zrozumieć, dlaczego uformowały się takie ugrupowania jak BRICS, które obecnie zyskują coraz większe znaczenie w gospodarce światowej.

²⁵⁶ Kisiel-Łowczyk A.B. (red.), *Współczesna gospodarka światowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994, s. 8-9.

²⁵⁷ Ciamaga L., *Światowa gospodarka rynkowa. Zmiany struktury*, PWN, Warszawa 1990, s. 9.

²⁵⁸ Powinien wystąpić – tylko wtedy uzasadniona będzie dalsza współpraca; może przybierać wymiar ekonomiczny jak i poza-. Podział nadwyżki wynikającej ze współpracy przebiega przeważnie nierównomiernie, najczęściej większe korzyści odnosi silniejszy z partnerów – o lepszej pozycji negocjacyjnej.

2. Rozwój gospodarczy w literaturze ekonomicznej

Rozwój – to pojęcie w XXI w. chętnie wykorzystywane nie tylko do opisu zjawisk biologicznych, ale również w ekonomii, polityce. W ekonomii i dziedzinach pokrewnych kształtowało się ono od około siedemdziesięciu lat czyli np. dłużej niż definicja konkurencyjności. Konkurencyjność stała się przedmiotem wzmożonego zainteresowania badaczy dopiero od lat osiemdziesiątych XX w.²⁵⁹ Oczywiście w porównaniu z dywagacjami dotyczącymi źródeł bogactwa narodów był to okres bardzo krótki. Zwiększone zainteresowanie analizami wzrostu gospodarczego, wyższa dostępność większej ilości danych pozwalająca tworzyć coraz doskonalsze agregaty, a dalej statystyki i modele umożliwiła znalezienie luki, która wymagała nowej nazwy. To identyfikacja wzrostu, jego źródeł, wzmacniania dynamiki, zaprzętała myśli teoretyków i praktyków.²⁶⁰ Nową przestrzeń silnie skorelowaną ze wzrostem nazwano: „rozwojem”.

Początki „rozwoju” postrzeganego przede wszystkim poprzez jego wymiar bazowy tj. „wzrost”, sięgają czasów najdawniejszych.²⁶¹ Pierwsze, względnie kompletne nowożytnie teorie ekonomiczne powstały w duchu „głodu za ziemią” charakterystycznego dla czasów starożytnych myślicieli.²⁶² A. Smith i J.S. Mill uzasadniali znacznie szybszy rozwój Europy niż np. Afryki lepszym położeniem geograficznym (np. pod względem klimatu, zagrożeń naturalnych) i zasobniejszym w surowce terytorium. Ziemia odgrywała kluczowe znaczenie. To wielkość i jakość tego zasobu decydowały o rozwoju (wyniku ekonomicznym państw). J.S. Mill zauważał jednak, że przedsiębiorczość mieszkańców może w pewnych obszarach zmniejszać niekorzystne walory środowiskowe.²⁶³ To podejście zapoczątkowało nowy nurt, którego przedstawiciele gło-

²⁵⁹ Adamkiewicz H.G., *Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni, Gdynia 1999, s. 49.

²⁶⁰ Michoń P., *Ekonomia bez tortu. Porównania społeczne a wzrost gospodarczy i szczęście*, [w:] Bartkowiak R. i inni (red.), *Spoleczna granica wzrostu gospodarczego. Przyczynek do ekonomii szczęścia*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013, s. 37-40.

²⁶¹ Znaczenie poszczególnych aspektów rozwoju zmienia się. W starożytności rozwój był podporządkowany: polityce i nauce, dyskursie dotyczącym jednostki i jej miejsca we wszechświecie, celowi życia ludzkiego. W średniowieczu ciężar rozwoju przesunięty zostaje na zagadnienia związane z kulturą, religią, tradycją. Od rewolucji przemysłowej rozwój ujmowany był w kategoriach rynkowych. To ten czynnik i „ekonomia” regulowały jego wielkość i kierunek. Aspekt materialnego bogacenia się odgrywał wiodącą rolę w trakcie określania poziomu rozwoju. Obecnie, racjonalizm jednostek prowadzi do podejmowania zarówno decyzji egzystencjalnych, jak i tych strategicznych z punktu widzenia trwałości cywilizacji ludzkiej w oparciu o matematyczne kalkulacje.

²⁶² Należy jednak zaznaczyć, że Greccy myśliciele oddzielali rozwój osobisty, duchowy. W kolejnych wiekach nastąpiło spłaszczenie i silniejsze powiązanie ujęcia gospodarczego z indywidualnym, jednostkowym wywyższeniem. Kwestie natury duchowej zostały w pewien sposób wcielone w ujęcie pracy i bogactwa. W XXI wieku następuje powrót do traktowania kwestii gospodarczych oddzielnie od rozwoju jednostkowego.

²⁶³ Bartkowiak R., *Współczesne teorie ekonomiczne*, „Rocznik Nauk Rolniczych”, seria G, t. 97, z. 2, Warszawa 2010, s. 19.

sili oderwanie kwestii tworzenia wartości (nadal rozumianego jako ilościowe korzyści) od miejsca. W kolejnych latach zwracano uwagę na inne czynniki mogące wpływać na rozwój gospodarczy w nie mniejszym stopniu niż lokalizacja.

T. Malthus i D. Ricardo utrzymywali, że wzrastająca liczba ludności stanowi zagrożenie – hamuje tempo rozwoju.²⁶⁴ To stwierdzenie potwierdzają XXI-wieczne Indie, gdy zastosujemy klasyczne mierniki, np. PKB per capita. Dynamiczny wzrost liczby obywateli ogranicza dynamikę rozwoju, a także uniemożliwia poprawę jakości życia mieszkańców.²⁶⁵ W ChRL polityka ograniczania przyrostu naturalnego²⁶⁶, przy równoczesnym wzroście wielkości dochodów per capita zapewniła poprawę stanu życia obywateli. Należy zauważyć, że Chiny we wcześniejszym okresie (przed 1977 r.) miały bardzo wysoki przyrost naturalny – budując potencjał, zwiększając masę absolutną – wielkość populacji. Dopiero zmiana podejścia władz do prokreacji („polityka planowania urodzin” realizowana w latach 1977-2015) umożliwiła planowanie i przyczyniła się do zdynamizowania wzrostu gospodarczego, a dalej rozwoju.

Znaczny przyrost liczby ludności (co najmniej kilku- kilkunasto- promilowy) prowadzi do nadmiernej konsumpcji dóbr naturalnych i przy braku odpowiednich środków ochronnych – do szybszego wyeksploatowania środowiska. Takie założenie jest prawdziwe w stosunkowo krótkim (kilkudziesięcioletnim) okresie. W dłuższym występuje postęp, który umożliwia efektywniejsze wykorzystanie posiadanych dóbr, a więc prowadzi do zwiększenia możliwości absorpcji. Zmiany techniczne i technologiczne umożliwiają ograniczenie konsumpcji dóbr naturalnych.²⁶⁷ Przykład stanowią USA, gdzie rosnąca liczba ludności w XX w. nie przyczyniła się do wyeksploatowania środowiska, a wręcz poczytywana była jako wzrost potencjału niezbędnego do dalszego rozwoju i rywalizacji międzynarodowej.²⁶⁸ Należy jednak podkreślić, że tempo przyrostu ludności było niższe od dynamiki wzrostu gospodarczego stymulowanego przemia-

²⁶⁴ Więcej w: Malthus T.R., *An Essay on The Principle of Population*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

²⁶⁵ Rosnąca liczba ludności zmusza władze do zapewniania przede wszystkim podstawowych usług publicznych. Taka gospodarka znajduje się w chronicznym niedoborze – tworzenie instytucji uwzględnia dane historyczne, a więc niedostosowane do przyszłej wielkości kapitału ludzkiego.

²⁶⁶ Przystosowanie liczby ludności stał się wolniejszy; w badanym okresie (funkcjonowania „polityki jednego dziecka” – lata 1977-2015) liczba ludności z każdym rokiem wzrastała.

²⁶⁷ Abstrahując, kraje o wyższym poziomie rozwoju a mniejszym potencjale środowiskowym zyskują na postępie, przy czym (równolegle) kraje o niższym poziomie rozwoju, dużym potencjale surowcowym – eksporterzy, negatywnie odczuwają obniżenie popytu na te zasoby. W kolejnych dziesięcioleciach, kraje w których paliwa kopalne stanowią ważny komponent struktury eksportu najsilniej odczuwają międzynarodowe trendy proekologiczne, w tym propagowanie polityki niskoemisyjnej (wykorzystywanie w energetyce technologii pomijających m.in. ropę naftową czy węgiel).

²⁶⁸ W ostatnich trzech dekadach XX w. widoczny był rosnący trend na rzecz *know how* – kapitał ludzki zyskiwał na znaczeniu w stosunku do pozostałych czynników produkcji. Wynikało to m.in. z narzuconego (przez państwa rozwinięte) kierunku rozwoju, premiującego przyrastanie sektora usług kosztem przemysłu i rolnictwa.

nami w zakresie techniki i technologii. Innowacyjne rozwiązania wdrażane do przemysłu, kreujące nowe potrzeby a pod nie – usługi, pozwalały na realizację potrzeb ludności, a nawet akumulować powstające nadwyżki. W ten sposób znajduje praktyczne uzasadnienie teoretyczne podejście prezentowane przez R. Solowa, T. Schultza czy M. Kremera. Wskazywali oni przede wszystkim na postęp techniczny jako ten element, który pozwala przesuwać granicę rozwoju na coraz wyższy poziom.²⁶⁹

Uzupełnieniem poprzednich podejść stała się teoria ludnościowa G. Beckera, która zakłada, że problemy z rosnącą liczbą ludności rozwiążą się samoistnie. Wg niego niektóre społeczeństwa na wysokim poziomie rozwoju świadomie decydują się na naturalne redukcje przyrostu populacji, uzyskując w ten sposób dodatkową wartość (produkt ekonomiczny) dla obecnych członków (ChRL decyzją administracyjną, w Europie Zachodniej wskutek decyzji indywidualnych – modelu wartości). W skali globalnej umożliwia to wykorzystanie wolnych zasobów naturalnych przez inne rosnące społeczności. Tak wyklarowany rozwój okazuje się procesem naprzemiennie domykającym i otwierającym się, który posiada cechy matematycznej sinusoidy (wynik wzrostu i spadku liczby ludności poszczególnych narodów). Efektem tego podejścia powinna być ponowna zachęta do wymiany zarówno w zakresie dóbr i usług, jak migracji ludności zgodnie z potrzebami rynku pracy. W ten sposób samoistnie następowałyby niezbędne przesunięcia w wyniku działania podstawowych sił rynkowych: popytu i podaży.

W powyższych teoriach duże znaczenie odgrywa środowisko: jego dostępność, obfitość i przychylność. Środowisko ma wpływ na rozwój gospodarczy, np. niekorzystne warunki w danym miejscu i czasie mogą go spowalniać, a nawet uniemożliwiać. Niestety utrudniona wycena tego parametru przyczynia się do ograniczenia wykorzystania środowiska przy pomiarze konkurencyjności gospodarek w ramach podejścia ilościowego. Pozostaje możliwość szacowania, np. jego czystości (stopniem zanieczyszczenia rzek, powietrza), dostępności (np. wody pitnej), zasobności (w surowce, paliwa kopalne), itd.

W XXI w. czynnik przestrzenny i kwestie środowiskowe są uznawane za jedne z ważniejszych. Niektórzy autorzy, np. A. Lösch wręcz uznają ich wiodącą rolę. Stwierdza on, że „tylko przestrzeń umożliwia istnienie odrębności, które następnie rozwijają się w czasie.”²⁷⁰ Tak więc zróżnicowanie rozwoju gospodarek narodowych jest czymś naturalnym i korzystnym, ponieważ prowadzi do ewolucji systemu gospodarki światowej.

²⁶⁹ Bartkowiak R., *Współczesne teorie ekonomiczne*, „Rocznik Nauk Rolniczych”, seria G, t. 97, z. 2, 2010, s. 24.

²⁷⁰ Lösch A., *Gospodarka przestrzenna. Teoria lokalizacji*, PWE, Warszawa 1961, s. 380.

Zmiany historyczne i instytucjonalne to, zaraz za warunkami geograficznymi i przyrodniczymi, czynniki wymieniane jako determinanty rozwoju państw.²⁷¹ Połączenie obu podejść dało początek strukturalizmowi (A. Hirschmann) wyjaśniającemu utrzymujący się podział na biednych i bogatych w skali globalnej.

Warunki historyczne pozwoliły niektórym narodom osiągać szybszy rozwój (tym, które np. nie znajdowały się w obszarach konfliktogennych). Instytucje były równie ważne – to przemiany w kierunku zagwarantowania prawa do własności prywatnej pozwalały rozwinąć się talentom jednostek ludzkich. Te, prowadząc działania gospodarcze, zapewniały wymagany wzrost – aktywizację pracy ludzkiej i wykorzystania zasobów. Dbłość o „swoje” przyczyniała się do rozwoju.

A. Hirschmann zwrócił również uwagę na kwestię przedsiębiorczości i zdolności społeczeństwa do podejmowania decyzji obarczonych znacznym ryzykiem. Gdy poziom obu jest zbyt niski, to państwo powinno przejąć rolę inicjatora i wspierać gospodarkę prowadząc do jej rozwoju.²⁷² Niektóre społeczeństwa nie posiadają w swej tradycji wzorców zachęcających do pomysłowości, a dalej – generowania wartości. Państwo zdaje się być w takiej sytuacji niezbędne do uruchomienia właściwych (z ekonomicznego punktu widzenia) zachowań społecznych. W innym przypadku – przy występującej znacznej przedsiębiorczości społeczeństwa i samodzielności w zakresie działalności – władze krajowe nie powinny nadmiernie ingerować w mechanizmy rynkowe. W takiej sytuacji rozwój będzie generowany przez jednostki indywidualnie, a obliczany (dla państwa) jako złożenie osiągnięć poszczególnych elementów.

Dualizm gospodarczy występuje w teoriach R. Prebischa, H. Singera, A.G. Franka czy I. Wallersteina. Państwa rozwijające się zostały w pewien sposób połączone z tymi lepiej rozwiniętymi siecią zależności (np. dostawami surowców), która ogranicza i uzależnia ich dalszy rozwój od kondycji partnera najsilniejszego i najmocniej skorelowanego gospodarczo. Relacje kształtują się wraz z podziałem na centrum i zależne peryferia.²⁷³ Przyczyną narastania problemów jest przede wszystkim zaobserwowana nierównowaga między partnerami wymiany handlowej. Podmiot słabszy (nieposiadający tak dużego potencjału mierzonego absolutną wartością gospodarki), w przypadku prób usamodzielnienia, był zmuszony do stosowania finansowych form promocji eksportu i ograniczania importu, co zarazem przyczyniało się do czasowego osłabienia tempa jego rozwoju.²⁷⁴

²⁷¹ Krugman P.R., Obstfeld M., *Ekonomia międzynarodowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 513.

²⁷² Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, op. cit., s. 133.

²⁷³ Friedman J., *Urbanisation, Planning and National Development*, Beverly Hills California, London 1973.

²⁷⁴ Wallerstein I., *Europejski Uniwersalizm. Retoryka Władzy*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2007, s. 66-87.

Dominujące w połowie XX w. koncepcje ekonomiczne koncentrowały się na związku wzrostu dochodu na głowę mieszkańca z rozwojem. Akumulacja kapitału traktowana była priorytetowo. Kolejne ujęcia rozwoju skupiały się na kwestii tworzenia inwestycji z generowanych oszczędności. Akumulacja, czy to rynkowa (w wyniku wymiany handlowej), czy jako przymusowe działanie (efekt polityki państwa) była wykorzystywana do zasilania wzrostu. Te miały przyczynić się do zwiększenia dynamiki wzrostu, czyli w ujęciu normatywnym – rozwoju.²⁷⁵

276

Potwierdzeniem powyższych założeń miał być model Harroda-Domara zakładający, że wzrost dochodu narodowego jest proporcjonalny do stopy oszczędności i odwrotnie proporcjonalny do kapitałochłonności produkcji.²⁷⁷ Ten model cechował się jednak znaczną niedokładnością i był nieskuteczny przy opisie sytuacji państw rozwijających się/słabo rozwiniętych.²⁷⁸

Powyższe założenia przyjmowane przy pomiarach opartych na substytucyjności wzrostu i rozwoju budzą jednak wiele wątpliwości. Problematyczna zdaje się być sytuacja, w której dana społeczność nie dysponuje możliwościami generowania nadwyżek – jest na bardzo niskim stadium rozwoju, nie posiada odpowiedniego uposażenia naturalnego, a czynniki zewnętrzne dodatkowo nie sprzyjają akumulacji. Taką ewentualność przedstawił G. Myrdal. W jego mniemaniu musiałyby nastąpić „coś bardzo istotnego”, co pozwalałoby na przejście na wyższe stadium rozwoju państwom, które nie posiadają przewag.²⁷⁹ Tak więc rola czynnika zewnętrznego i oddziaływania innych gospodarek jest duża. Stanowi zarazem zaprzeczenie dla twierdzeń o pozytywnej roli polityki protekcyjnej – ochronie gospodarki narodowej – poprzez stosowanie narzędzi charakterystycznych dla polityki celnej.

Teorię G. Myrdala stosowano jako bazę podczas konstruowania polityk państwowych zmierzających do wzmocnienia integracji i otwarcia handlowego gospodarek. Twierdzono, iż tylko dostęp do globalnego rynku i jego obfitości (np. w postaci zasobów naturalnych) może uruchomić procesy rozwojowe.

Do drugiej połowy XX w. podstawą teorii było poszukiwanie źródeł i możliwości przyspieszenia dynamiki rozwoju poprzez wzmaganie wzrostu gospodarczego. Tworzone wówczas

²⁷⁵ Meier G.M., *The Old Generation of Development Economists and the New*, [in:] Meier G.M., Stiglitz J.E. (red.), *Frontiers of Development Economics: The Future in Perspective*, Oxford University Press, Washington D.C., Oxford, New York 2001, p. 14.

²⁷⁶ To podejście zależy od wielu czynników, w tym od kultury. G. Hofstede wskazywał na „myślenie długookresowe”. Społeczeństwa, w których ono dominuje, chętniej oszczędzają. Odroczone konsumpcja, ma przyczynić się do późniejszego, wyższego potencjału, np. ich dzieci. W społeczeństwach państw rozwiniętych dominuje kult jednostki i jej potrzeb, co wiąże się ze znacznie niższym poziomem akumulacji gospodarstw domowych. Skłonność do oszczędzania jest ujemnie skorelowana z rozwojem mierzonym PKB per capita.

²⁷⁷ Bąkiewicz A., Żuławska U., *Rozwój w dobie globalizacji*, op. cit., s. 70.

²⁷⁸ Legiędź T., *Ewolucja ekonomii rozwoju*, „Gospodarka w praktyce i teorii”, 2013 nr 1 (32), s. 35.

²⁷⁹ Payne A., Phillips N., *Rozwój*, Wydawnictwo SiC!, Warszawa 2011, s. 92-94.

modele (np. „wielkiego pchnięcia” P. Rosensteina-Rodana)²⁸⁰ uwydatniały rolę czynnika państwowego w ramach generowania rozwoju. Wskazywano, że w państwach na wyższym poziomie rozwoju, o silniejszej pozycji przetargowej na globalnym rynku, kluczową rolę odgrywa popyt inwestycyjny. W państwach uboższych, dopiero wchodzących na ścieżkę rozwoju ważniejsze jest wspieranie podaży.²⁸¹

Wspieranie popytu inwestycyjnego nie jest zadaniem łatwym. Nawet w krajach o stosunkowo wysokim poziomie rozwoju i znacznych możliwościach akumulacji kapitału, występują trudności z jego pobudzeniem. Występujący tam popyt konsumpcyjny na dobra luksusowe może hamować inwestycje. Poza tym, część kapitału może być inwestowana za granicą, a nie lokalnie, co negatywnie wpłynie na wielkość realnej stopy inwestycyjnej (będzie niższa w porównaniu do potencjalnej).

Powiązanie poziomu rozwoju danej społeczności z inwestycjami w konkretnych sektorach gospodarki wydaje się słusznym założeniem. Inwestycje w określone branże mogą przyczynić się do przyspieszenia tempa wzrostu gospodarczego. Gospodarki o stosunkowo wysokim poziomie rozwoju powinny inwestować w produkcję kapitałochłonną, a te o niskich kosztach pracy - w pracochłonną. Mało tego – powinny poszukiwać sektorów, w których inni nie osiągnęli takiej wydajności, bądź oszczędności w zakresie kosztów. Tylko w ten sposób istnieje możliwość uzyskania przyrostu produktu w gospodarce i stworzenia trwałych przewag. Z czasem będzie następowało przechodzenie od działów pracochłonnych do kapitałochłonnych ze względu na proces bogacenia się ludności.²⁸² Takie podejście prezentowali m.in. A. Lewis, E. Schumacher czy A. Sen.

Obecnie możliwość zwiększania poziomu innowacyjności gospodarki stanowi przedmiot zainteresowania władz wielu państw. Jest wskazywana jako jeden z czynników niezbędnych do zapewnienia rozwoju.²⁸³ Jak podkreśla R. Ciborowski, w obecnym wieku kluczowe znaczenie ma stworzenie i wdrożenie mechanizmu pozwalającego na utrzymanie odpowiednio wysokiego tempa rozwoju lub przyspieszenie go na danym etapie rozwoju państwa przy danym poziomie innowacyjności określonego systemu gospodarczego.²⁸⁴

²⁸⁰ Ziewiec G., *Druga fala globalizacji (1950 – 1973)*, „Economic Studies”, nr 1 (LXVIII), Wydawnictwo PAN, Warszawa 2011, s. 54.

²⁸¹ Legiędź T., *Ewolucja ekonomii rozwoju*, op. cit., s. 41.

²⁸² Stosunkowo trudne okazuje się szybkie (ok. 1-2 dekad) przejście z poziomu produkcji LT na HT ze względu na niedobory wykwalifikowanych kadr, wiedzy, środków finansowych i doświadczenia. Udaje się to jedynie przy skoordynowaniu polityk państwa, przy zaangażowaniu społeczeństwa; częściej w społeczeństwie kolektywnym i o dużej liczebności oraz o podejściu długookresowym do życia.

²⁸³ Barroso E. i inni, *Europa 2020*, KOM (2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela, marzec 2010.

²⁸⁴ Ciborowski R., *Innowacje techniczne a system gospodarczy Wielkiej Brytanii*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999, s. 7-8.

W literaturze ekonomicznej można wyróżnić dwa podejścia do stadiów rozwoju gospodarek narodowych. Jedno - wskazujące, że każde z państw podąża tą samą drogą, czyli istnieje możliwość określania poziomu rozwoju i prognozowania kolejnych zmian. Drugie – mówiące o niejednorodności rozwoju, jego dynamiki i etapów. Oznacza to, że można określać bieżący poziom rozwoju, natomiast ograniczona jest możliwość wskazania przyszłych etapów rozwoju w perspektywie długoterminowej.

Przedstawicielem pierwszego z nurtów był W.A. Lewis. W latach pięćdziesiątych XX w. zaprezentował jeden z pierwszych modeli rozwoju dwusektorowego. Zakładał on, iż w państwach znajdujących się w początkowych fazach rozwoju, realnie funkcjonują dwie gospodarki charakteryzujące się odmienną produktywnością i wysokością płac. Obszary o wysokiej produktywności i płacach przyrównywane były do „wysp na morzu biedy”. Przeważającym był sektor oparty na niskiej produktywności i niskich płacach. Ostatecznie obszary zamożniejsze, na skutek akumulacji oraz dyfuzji miałyby wspomagać rozwój pozostałych części danego kraju, m.in. absorbując nadwyżki kapitału ludzkiego i wzmagając wzrost wynagrodzeń i konsumpcji.²⁸⁵

Jedno z podejść do stadiów rozwoju, jakie musi przejść każde z państw przedstawił w swoim manifeście K. Marks.²⁸⁶ Wskazał on wspólnotę pierwotną, niewolnictwo, feudalizm, kapitalizm i komunizm. Ten ostatni jest wg niego najwyższą i najdoskonalszą formą.

W opozycji do K. Marksa powstała teoria stadiów wzrostu gospodarczego W. Rostowa. Uwzględnił on zdarzenia gospodarcze i historyczne oraz przemiany wynikające ze wzrostu wiedzy i jej praktycznego zastosowania. W ten sposób stworzył sześć kategorii, które przechodziła Europa Zachodnia. Uznał on, że wszystkie inne państwa na świecie będą pokonywały tę samą drogę. I tak wymienił:²⁸⁷

- Społeczeństwo tradycyjne: oparte na rolnictwie i działalności związanej bezpośrednio z ziemią i jej płodami,
- Tworzenia warunków do startu (uruchomienia procesów zmiany stadium rozwoju) i przejścia od rolnictwa do wyższych poziomów, których źródłem były sprzyjające warunki ale i wynalazki umożliwiające zmianę czy przekształcenia w zakresie zależności społecznych,
- Moment przełomowy, tzw. start – ludność zaczyna się bogacić i ten cel staje się aktywatorem mechanizmów warunkujących dalszy wzrost,

²⁸⁵ Lewis W.A., *Economic Development with Unlimited Supply of Labour*, „The Manchester School” 1954, 2 (22), p. 139.

²⁸⁶ Marks K., Engels F., *Dzieła*, t. 4, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1962.

²⁸⁷ Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, op. cit., s. 115-118.

- Okres dochodzenia do dojrzałości, kiedy to państwo nabywa pewne cechy umożliwiające dynamiczny rozwój, oparty przede wszystkim na gospodarce; następuje tworzenie bądź napływ technologii,
- Okres dojrzałości gospodarczej, wysokiej konsumpcji masowej, to czas kiedy realizowana jest polityka państwa dobrobytu, celem staje się zaspokojenie potrzeb artykułowanych przez społeczeństwo,
- Okres postkonsumpcyjny – okres zaniechania nadmiernej konsumpcji i powrotu do wartości podstawowych, tj. środowiska czy rodziny.

Efektom rozważań teoretyków nt. rozwoju stały się (ponownie) polityki państw skupione na akumulacji. Ta miała zasilać inwestycje przedsiębiorstw i w ten sposób dynamizować wzrost. Poza tym, coraz częściej opowiadano się za liberalizacją handlu i sfery wymiany, poszukując w ten sposób panaceum na ograniczoną konsumpcję wewnętrzną.

Na tym gruncie już pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych ekonomiści coraz częściej wypowiadali się nt. kryzysu polityki interwencji. Dostrzegano wady planowania wynikające przede wszystkim z nieefektywności alokacji zasobów i powolności decyzyjnej państwa.²⁸⁸ Ułomności systemu planowania było znacznie więcej co doprowadziło do poszukiwania nowej drogi rozwoju. Coraz częściej wskazywano koncepcje liberalne jako panaceum na przeciągające się kryzysy gospodarcze państw rozwiniętych. Główny nurt uzupełniały: monetaryzm (M. Friedman), nowa ekonomia klasyczna (R. Lucas) czy ekonomia podaży (R. Mundell, A.Laffer).²⁸⁹

Nadmierny zachwyty nad pozytywnymi efektami liberalizacji handlu wywołał bezkrytyczne uwalnianie innych obszarów działalności gospodarczej, prowadząc do unifikacji życia ludzkiego. Wzrost integracji gospodarek doprowadził również do przenoszenia konsekwencji negatywnych zdarzeń, np. kryzys finansowy z początku XXI w., zapoczątkowany w państwach wysoko rozwiniętych, doprowadził do naruszenia podstaw wzrostu wielu gospodarek rozwijających się. Przyjęty model rozwoju gospodarki światowej powoduje, iż problemy sektorowe w największych państwach świata, wywołują negatywne konsekwencje u ich partnerów handlowych. Ostatecznie prowadzi to do obniżenia tempa rozwoju. Nierównowaga między podmiotami

²⁸⁸ Powolnością decyzji charakteryzują się demokratyczne systemy wielopartyjne sprawowania władzy w państwie. Skrócona ścieżka zarządcza może (choć nie musi) podnosić reakcyjność decyzyjną władz, podobnie do skupienia kontroli w ograniczonym liczebnie aparacie. Warunkiem skuteczności takiego systemu pozostaje jednak wiedza, umiejętności i cel (społeczny) władarzy.

²⁸⁹ Piasecki R., *Ewolucja teorii rozwoju gospodarczego krajów biednych*, [w:] Piasecki R. (red.), *Ekonomia Rozwoju*, PWE, Warszawa 2007, s. 19–20.

gospodarki światowej, dodatkowo obciąża najsłabsze podmioty – najsilniejsze, np. państwa rozwinięte, poprzez swoją walutę mogą wytransferować kryzys. To rodzi międzynarodowe niezadowolenie.²⁹⁰

Ostatnie siedemdziesiąt lat to okres wzmożonych badań nad problematyką rozwoju, jego istotą, a przede wszystkim nad poszukiwaniem jego źródeł. Skupienie na poszczególnych cechach rozwoju zmieniało się wraz z upływem lat i stopniem zrozumienia tego procesu. I tak można wyróżnić:

- rozwój jako wzrost produkcji, a dalej wzrost dochodu narodowego (lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX w.),
- rozwój społeczny mierzony tempem wzrostu dobrobytu społecznego, a konkretniej:
 - stały wzrost sił wytwórczych społeczeństwa, wzrost ilości i jakości dóbr materialnych i usług służących do zaspokojenia potrzeb ludzkich, jak również wzrost bogactwa i dobrobytu społeczeństw,²⁹¹
 - postęp gospodarczy lub też realny wzrost gospodarczy utożsamiany ze wzrostem realnej wartości konsumpcji per capita,²⁹²
- rozwój jako wykształcenie określonych mechanizmów funkcjonowania systemu:
 - skupionych na mobilizowaniu zasobów materialnych i ludzkich, które do tej pory nie były dostatecznie pobudzone i wykorzystywane w efektywny sposób.²⁹³

Te trzy ujęcia pokazują jak zmieniało się podejście do rozwoju – od wzrostu mierzonego w sposób ilościowy, po aspekty jakościowe związane z kapitałem ludzkim. W ten sposób rozwój, rozumiany jako wzrost, nabierał cech „rozwoju społeczno-gospodarczego”.

Od mierzenia rozwoju wyłącznie poprzez wskaźniki definiujące wzrost jako pierwszy odszedł D. Seers. W 1969 r. w jednej ze swoich prac wykazywał, że nie wzrost PKB per capita odgrywa kluczowe znaczenie, ale zmiany społeczne.²⁹⁴ Zaraz po nim G. Myrdal (1971 r.) rozpoczął prace nad udoskonalaniem teorii reform społecznych jako podstawy rozwoju.²⁹⁵ Redystrybucja dochodów od bogatszych do uboższych oraz zewnętrzne zasilenie w technologie gospodarek narodowych państw na niższym poziomie rozwoju miały przyczynić się do podniesienia ich potencjału, konkurencyjności, a w efekcie – rozwoju.

²⁹⁰ Jest to jedna z przyczyn powołania BRIC.

²⁹¹ Lange O., *Dziela*, t. 1, PWE, Warszawa 1973, s. 897.

²⁹² Little J.M., *Economic Development. Theory, Policy and International Relations*, Basic Books Inc., New York 1982, p. 6.

²⁹³ Hirschmann A.O., *The Strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven 1958, p. 5.

²⁹⁴ Seers D., *The Meaning of Development*, Institute of Development Studies Communication no. 44, 1969.

²⁹⁵ Myrdal G., *Przeciw nędzy na świecie. Zarys światowego programu walki z nędzą*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 1975.

Wpływ czynnika instytucjonalnego na rozwój powrócił w rozważaniach A. Wagnera. Sformułował on prawo stanowiące, że udział państwa w gospodarce rośnie wraz z zamożnością społeczeństwa. Okazuje się jednak, że nie sprawdza się ono w stosunku do wszystkich państw. Niektóre kraje słabo rozwinięte cechuje znaczny przerost sfery publicznej, a w gospodarkach wysoko rozwiniętych są również takie, które odznaczają się stosunkowo niskim stopniem regulacji i udziału państwa.

Podjęcie zapoczątkowanie przez D. Seersa nie wyklucza innych dróg do rozwoju. Zarówno te o silnej władzy państwowej i znacznej ingerencji w gospodarkę (np. Niemcy za czasów O. von Bismarcka), jak i państwa o stosunkowo liberalnej strukturze (np. Wielka Brytania za czasów M. Thatcher) potrafiły uzyskiwać dynamiczny wzrost i rozwój w dłuższej perspektywie. Ani Konsensus Waszyngtoński²⁹⁶, ani Konsensus z Santiago²⁹⁷ nie pozwoliły na jednoznaczne określenie, czy aktywność władz publicznych w sferze gospodarki ma pozytywny czy też negatywny wpływ na dynamikę rozwoju.²⁹⁸ Tak więc nie można jednoznacznie stwierdzić jak duży jest wpływ gospodarczej aktywności państwa na dynamikę rozwoju. Korelacja zdaje się występować w praktyce polityczno-gospodarczej, nie jest jednak stałą i zależy zarówno od czynników endogenicznych jak i egzogenicznych.

Równie ważne co definicja i sposób pomiaru wydają się sposoby zwiększania poziomu rozwoju. Podejmując próbę klasyfikacji podejść, należałoby wskazać co najmniej dwie kategorie ze względu na charakter dochodzenia do wysokiego poziomu rozwoju: liniowe (np. w ramach zamkniętych kategorii czy poprzez naśladownictwo innych podmiotów państwowych) i nieliniowe (wynikające z odmiennych uwarunkowań, które w efekcie pewnych wydarzeń potrafią dynamicznie się rozwijać).

Coraz więcej obszarów życia ludzkiego postrzeganych jest jako elementy mające wpływ na rozwój. Obecnie przyroda, praca ludzka, rozwój handlu czy innowacyjności może być nie tylko źródłem i miernikiem rozwoju, ale również decydować o konkurencyjności danej gospodarki. Na przełomie XX i XXI wieku nasiliły się badania nad sensem życia ludzkiego (w aspekcie jego przebiegu, a więc i celu), a to doprowadziło do poszukiwania nowych, często pozamaterialnych wyznaczników rozwoju.

²⁹⁶ Występuje w dwóch formułach: pierwotnej i rozszerzonej. Więcej w: Williamson J., *What Washington Means by Policy Reform*, [in:] Williamson J. (ed.), *Latin American Adjustment: How much has happened*, Institute for International Economics, Washington D.C. 1990, zobacz również: Stiglitz J.E., *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post – Washington Consensus*, UN University/World Institute for Development Economics, Helsinki 1998.

²⁹⁷ *Santiago Consensus*, ECLAC, Peru 2000, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/8/4968/DDR8i.pdf>, (stan na dzień: 22.06.2013 r.).

²⁹⁸ Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, op. cit., s. 172-174.

Ze względu na charakter rozprawy główne skupienie w części analitycznej (w tym, statystycznej) przebiegać będzie wokół pojęcia „rozwoju gospodarczego”, a więc transformacji gospodarczej, która umożliwi przejście z poziomu tzw. „niskiego dochodu”, do grupy państw o wyższym dochodzie per capita, nowoczesnej i innowacyjnej strukturze. Ważne są więc pozytywne przekształcenia struktur gospodarczych, które opisywane są zarówno ilościowo, jak i jakościowo.²⁹⁹ Ujęcie „rozwoju rozwoju społeczno-gospodarczego” zostanie przedstawione głównie w przypadku analiz retrospektywnych, a więc procesu dochodzenia do bieżącego (z perspektywy drugiej dekady XXI w.) poziomu konkurencyjności.

Podsumowując, należy stwierdzić, że istnieje całe bogactwo ujęć i czynników, potencjalnych składowych w zakresie określania rozwoju gospodarczego narodów.³⁰⁰ Rolą ekonomisty wg D.C. Northa, jest dbałość o zrozumienie procesu formowania, zmiany i rozwoju. Poznanie powinno obejmować zarówno kwestie polityczne jak i ekonomiczne.³⁰¹

Mnogość podejść do rozwoju wymaga wnikliwej selekcji i odrzucenia nieaktualnych oraz niedopracowanych ujęć. Pozostałe pozwalają na stwierdzenie, iż porównując gospodarki narodowe, ich poziom rozwoju czy konkurencyjności, należy definiować elementy odpowiedzialne za wzrost i za aspekt niematerialny życia ludzkiego i działalności gospodarczej. Dopiero w ten sposób można próbować je porównywać. Należy mieć jednak świadomość, że rozwój nie zawsze przebiega liniowo. Stadia rozwoju pozwalają tylko w przybliżony sposób oceniać miejsce danego państwa w gospodarce światowej. Nie są one jednak wyznacznikiem dalszej ścieżki rozwoju danej gospodarki. Przykłady Tajwanu, Korei Południowej potwierdzają, możliwość pominięcia pewnych etapów i stworzenia własnej drogi do zaawansowanego rozwoju.

Doświadczenia państw, którym udało się uzyskać ponad normalną dynamikę rozwoju w ostatnich latach są cenną wskazówką dla innych. Niektóre z doświadczeń warto więc wykorzystać, z kolei przed innymi działaniami należy się powstrzymać. W ten sposób można zbudować własny model rozwoju.

²⁹⁹ *The New Encyclopedia Britannica*, 15th Edition, vol. 4, Chicago 2003, pp. 355-356.

³⁰⁰ Miklaszewski S., *Kraje rozwijające się w światowym systemie gospodarczym*, op. cit., s. 18-20.

³⁰¹ North D.C., *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, Princeton 2005, p. 65.

3. Rozwój – na drodze do efektywniejszych społeczeństw³⁰²

Systemy wartości ukształtowane na gruncie historii, tradycji, religii, wielu wiekach, a nawet tysiącleciach doświadczeń tworzą program, którego efektem są zachowania społeczno-gospodarcze poszczególnych narodów wpływające na rozwój i jego kierunki. Za E. Scheinem można stwierdzić, że są to elementy nieuświadomiane i głęboko ukryte w jestestwie człowieka³⁰³ wpływające na dwa kolejne systemy wskazane przez B. Hawrylyshyna – sprawowania władzy i system ekonomiczny.

Tabela 2 Wpływ systemów wartości na systemy sprawowania władzy i systemy ekonomiczne

System wartości	System sprawowania władzy	System ekonomiczny
Indywidualistyczno – konkurencyjne	System przeciwwagi sił politycznych	Gospodarka wolnorynkowa
Umożliwiające współdziałanie w grupie	System partycypacyjno – konsensualny	Uzgadniana gospodarka wolnorynkowa
Egalitarystyczno – kolektywistyczne	Jednowładztwo	Gospodarka nakazowo – rozdzielcza

Zródło: Fragment Wykładu 2. z przedmiotu „Rynki Wschodzące we współczesnej gospodarce” autorstwa J. Grabowieckiego w roku akademickim 2012/2013 na studiach doktoranckich na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku.

W systemach wartości (Tabela 2) wskazanych przez B. Hawrylyshyna dominuje aspekt dochodzenia do rozwoju. Możliwe jest tzw. „samozbawienie” w kulturach cechujących się silnie indywidualistycznym podejściem, natomiast w skrajności – ideologii egalitarystyczno-kolektywistycznej – człowiek jest tylko elementem większego układu, któremu musi się podporządkować.

Religia, kultura i tradycja – wpływając na zachowania jednostek — również określają trajektorię rozwoju danej gospodarki. Od aktywności Św. Tomasza z Akwinu w cywilizacji europejskiej można upatrywać formowania systemu opartego na twierdzeniach teologicznych. To one wyznaczały kierunek rozwoju – stanowiły ważny element sprawowania władzy. W Azji już w V w. p.n.e. powstał system filozoficzno-religijny – konfucjanizm – który do dnia dzisiejszego tworzy profil społeczno-gospodarczych zachowań części obywateli państw azjatyckich. Nawet

³⁰² Podrozdział odwołuje się do prac Bohdana Hawrylyshyna, w szczególności do *Road Maps to the Future — Towards more effective societies*, Elmsford, Pergamon Press, New York 1980, i stanowi hołd za wkład tego ekonomisty w zrozumienie źródeł rozwoju.

³⁰³ Kostera M., *Postmodernizm w zarządzaniu*, PWE, Warszawa 1996, s. 75.

w starożytności władcy państw (z występującą religią dominującą), stanowiąc prawo, postępowali zgodnie z jej wytycznymi, np. odrzucając lichwę jako zajęcie niegodne czy zakazując pewnych działalności. To wpływało nie tylko na rozwój danej grupy ale również na społeczeństwa graniczące. Były one poddawane wpływowi impulsu kulturowego sąsiadów – przejmując fragmenty, bądź całość systemu.

Cech społeczeństwa indywidualistycznego można poszukiwać w USA. Ukształtowany tam system wartości, oparty na samodzielności, pracy i możliwościach osiągnięcia sukcesu, pozwolił na dynamiczny rozwój. Zgodnie z założeniem: od szczegółu do ogółu – jednostka ludzka pracując wpływa na otoczenie, a więc osoby z którymi koegzystuje, kontaktuje się i (ostatecznie) tworzy wartość całego społeczeństwa. Istotnym jest więc zachowanie możliwości niezależnego rozwoju i jego indywidualnej dynamiki.

Wiele państw należałoby umieścić między podejściem indywidualistycznym a kolektywnym w egalitarystycznej skrajności. Jest to spowodowane różnymi doświadczeniami historycznymi, religią, poziomem bezpieczeństwa międzynarodowego czy warunkami środowiska. Praktycznie każdy element otoczenia wpływa na jednostki ludzkie, kształtując ich postawy i prowadząc do obrania pewnego systemu, przekazywanego kolejnym pokoleniom.

Miks konfucjanizmu i komunizmu występuje w propozycji rozwoju Chińskiej Republiki Ludowej. Przemiany gospodarcze, następują przy utrzymaniu dotychczasowego systemu praw własności i wolności jednostki. Ze względów kulturowych - wielowiekowej tradycji - autorytarne podejście władz do zarządzania jest tam akceptowane³⁰⁴ i nie wpływa negatywnie na społeczną ocenę rozwoju państwa.

Chiński konfucjanizm stał się przewagą narodu chińskiego pod koniec XX w. Nie potępia on kopiowania, nie uznaje praw autorskich w europejskim rozumieniu. Konfucjanizm popiera naśladownictwo, które należy traktować jako pochwałę dla autora.³⁰⁵ Takie podejście do życia i działalności gospodarczej oraz funkcjonowania państwa, przy sprawnych mechanizmach zarządczych, umożliwia redukcję ekonomicznej luki rozwojowej w stosunku do zamożniejszych państw.

Systemy sprawowania władzy w poszczególnych państwach można uznać za cenzurkę systemu wartości narodów. Społeczeństwa indywidualistyczne cechuje możliwość aktywnego oddziaływania na swoich przedstawicieli w rządzie. Władze narodowe są odwzorowaniem grup

³⁰⁴ Wójcik A.I., *Konfucjanizm*, [w:] Szymanowska B. (red.), *Filozofia Wschodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001, s. 348–349.

³⁰⁵ Fabisiak R., *Technologie kopiuji, wklej*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pb.pl/3179817,54794,technologie-kopiuji-wklej>, (stan na dzień: 16.06.2013 r.).

społecznych o podobnych interesach, tworząc wzajemne przeciwwagi. Systemy USA, Wielkiej Brytanii to potwierdzają.

W niektórych państwach na świecie występują rządy autorytarne, czy wręcz dyktatorskie (Korea Północna, Białoruś, Zimbabwe), które zbliżone są do średniowiecznego sposobu sprawowania władzy przez monarchę. Przyczyn takiego stanu można poszukiwać w uwarunkowaniach historycznych oraz w niskim poziomie bezpieczeństwa zewnętrznego. Jednowładztwo pozwala na szybkie podejmowanie decyzji, co jest korzystne szczególnie w okresie wzmożonego zagrożenia.³⁰⁶

Można również zauważyć pewną prawidłowość: narody osiągające wyższy poziom rozwoju przechodzą do systemów bardziej demokratycznych. Rosnąca świadomość indywidualnego znaczenia jednostek wpływa na system sprawowania władzy. Podobnie jest z systemem ekonomicznym: im wyższy jest poziom rozwoju, tym społeczeństwa chętniej odchodzą od systemów centralnie planowanych, wybierając rozwiązania wolnorynkowe.

„We współczesnej myśli ekonomicznej dominuje przekonanie, że najlepszą formą jest gospodarka rynkowa, w której ludzka pomysłowość, przedsiębiorczość i skłonność do ryzyka w największym stopniu są wykorzystywane dla pożytku wspólnego.”³⁰⁷ Każde kolejne ujęcie wzrostu i rozwoju wiązało się z podejmowaniem kwestii społecznych, ich uwzględnianiem w polityce gospodarczej państwa. Ekonomia i procesy zachodzące w gospodarce przestały być jedynie modelowym założeniem. Podejmowane działania miały służyć człowiekowi – zapewniać konsumpcję na oczekiwanym poziomie, służyć jego satysfakcji.

Ideologia wpływa na rozwój jednostek w społeczeństwie, a więc przekłada się również na agregaty makroekonomiczne. W ten sposób system wartości, sposób sprawowania władzy, czy kierunkowanie wzrostu gospodarczego mogą przyczynić się do podwyższenia/obniżenia dynamiki rozwoju. Źródłem ideologii³⁰⁸ są ludzie – to oni bezpośrednio przyczyniają się do kształtowania warunków rozwoju. Warto więc zwrócić uwagę na możliwości pomiaru rozwoju uwzględniające ten czynnik niezbędny do wzrostu gospodarczego. Koniec XX i początek XXI wieku to okres *prosperity* i względnej stabilizacji w gospodarce światowej. Przyczynił się on do wzrostu liczby nowych ujęć tego zagadnienia.

³⁰⁶ W wielu państwach występuje system, który w okresie zagrożenia np. wojny daje znacznie większe uprawnienia decyzyjne najwyższemu przywódcom, redukując mechanizmy demokratyczne. Umożliwia to szybszą decyzyjność, tak wymaganą w momencie wysokiej fluktuacji otoczenia.

³⁰⁷ Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, op. cit., s. 80-81.

³⁰⁸ Definiowana współcześnie jako zbiór poglądów służących do interpretowania świata, a więc rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Takie ujęcie jest zbliżone do prezentowanego podziału w: Marks K., Engels F., *Ideologia niemiecka*, Dzieła t. 3, Warszawa 1961.

We współczesnych podejściach do pomiaru rozwoju ważną rolę ogrywa państwo jako legislator i monitorujący funkcjonowanie układu.³⁰⁹ Dlatego nie można pominąć jego roli oraz wpływu na zachodzące procesy. Przedmiotem badań nie jest określenie „właściwej” (z punktu widzenia maksymalizacji tempa rozwoju) wielkości udziału państwa w gospodarce.³¹⁰ Należy jednak zaznaczyć, że od momentu gdy władze państwowe stały się regulatorem mechanizmu rynkowego można mówić o ideologizacji rozwoju.

Rozwój można rozpatrywać na wiele sposobów, poczynając od ujęć całościowych (obejmujących ewolucję globalnych systemów, powiązań między podmiotami gospodarki światowej) po cząstkowe (dotyczące tylko wybranych aspektów – składników systemu społeczno-gospodarczego). Poza tym rozwój możemy analizować ilościowo i jakościowo bądź opisowo lub wartościująco.³¹¹ Podejścia tego typu wskazują, że nie tylko, a nawet nie przede wszystkim, „wzrost = rozwój”. Tym samym rozszerza to zakres miar jakie powinny być stosowane w trakcie jego szacowania.

Koniec XX w. obfitował w metodyki mierzenia rozwoju uwzględniające poza czynnikami definiującymi wzrost, również te pozaekonomiczne, ale mające wpływ na wyniki gospodarcze państw. Taki miks wskaźników jest obecnie stosowany przez wiele uznanych instytucji, np. przez Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ).³¹² Bogactwo nieliniowych ujęć, nowych sposobów pomiaru rozwoju powoduje, że wybrano kilka, które można uznać za sprawdzone i/lub powszechnie stosowane. Psychologia i socjologia w połączeniu z ekonomią zaczęły dominować w nowych podejściach do rozwoju. Odczucia jednostek ludzkich stały się wyznacznikiem rozwoju dla niektórych autorów, np. A. White’a.

Ideologia odnajduje również swoje miejsce w podejściach, które mają „społeczne oblicze”. Jednym z nich jest np. „zrównoważony rozwój”, którego korzenie sięgają XIX wieku i niemieckiego leśnictwa.³¹³ Zapowiedzią tak powszechnego oparcia o zrównoważony rozwój w go-

³⁰⁹ Legiędź T., *Ewolucja ekonomii rozwoju*, op. cit., s. 44.

³¹⁰ Łukawer E., *Rola i rodzaje koordynacji w rozwoju gospodarczym*, [w:] Woźniak G., *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, z. 2, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 16-17.

³¹¹ Chojnicki Z., *Podstawowe aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego*, [w:] Kukliński A. (red.), *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1989, s. 114.

³¹² Więcej informacji nt. wskaźników stosowanych przez powyższe organizacje na stronach internetowy: www.worldbank.org, www.imf.org, www.un.org.

³¹³ Grober U., *Deep roots - A conceptual history of „sustainable development” (Nachhaltigkeit)*, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Berlin 2007, s. 8–9.

spodarce światowej była „Ustawa o państwowej polityce wobec środowiska” z 1969 r. (obowiązująca od początku 1970 r.), którą USA wprowadziło jako pierwsze. Zintegrowała ona ustawodawstwo sektorowe, czyniąc z niego mantrę dla polityków.³¹⁴

Teoria zrównoważonego rozwoju w formule XXI-wiecznej dotyczy prawie wszystkich aspektów funkcjonowania świata. Podstawą podejścia jest uwzględnianie wpływu bieżących decyzji na kolejne pokolenia. Głównym założeniem jest gospodarowanie zasobami w taki sposób, aby rozwój nie odbywał się kosztem trwałego zużycia zasobów nieodnawialnych.³¹⁵ W ten sposób mają zostać zachowane (a nawet „odnowione”) zasoby, które pozwolą funkcjonować ludzkości w kolejnych stuleciach. Zrównoważony rozwój uwzględnia ograniczoność występującą w środowisku, zdrowie i bezpieczeństwo ludzi. Nadmierna konsumpcja nieuwzględniająca stopnia zużycia środowiska jest jednoznacznie potępiana.³¹⁶ Należy jednak zaznaczyć, że „zrównoważony rozwój” jest przez część społeczeństwa akademickiego postrzegany jako „ideologia humanistycznych myślicieli”³¹⁷, niż faktycznie przestrzegane rozwiązanie, które mogłoby być sposobem na realizację założeń kontrolowanego rozwoju.³¹⁸

„Podstawowym narzędziem monitoringu zrównoważonego rozwoju są wskaźniki trwałego i zrównoważonego rozwoju, które większość badaczy klasyfikuje wg trzech wymiarów: gospodarczego, społecznego oraz środowiskowego”.³¹⁹ Swoją propozycję przygotowała również Unia Europejska. Poprzez Europejski Urząd Statystyczny (Eurostat) zbudowała Indeks Zrównoważonego Rozwoju (*Sustainability Index*, SDI). Powstał on celem monitorowania i ewaluacji stopnia realizacji Strategii Zrównoważonego Rozwoju w państwach członkowskich UE. Obejmuje on:³²⁰

- a) Realny PKB per capita,
- b) Wydajność zasobów,

³¹⁴ Mikołajewicz Z., *Idea i praktyka zrównoważonego rozwoju*, [w:] Wilk K., Łyszczak M. (red.), *Gospodarka-przestrzeń-rozwoj*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, nr 1016, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 39.

³¹⁵ Berg J.C.J.M. van den, Nijkamp P.P., *Operationalizing sustainable development: dynamic ecological – economic model*, „Ecological Economic”, no. 4, 1991, p. 11-33, za: Godlewska J., *Propagowanie zrównoważonego rozwoju gminy*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2006, s. 5.

³¹⁶ Brundtland G.H., *Our Common Future*, Report of the World Commission on Environment and Development, United Nations 1987, dostęp online, tytuł dostępu: http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf, (stan na dzień: 14.06.2013 r.).

³¹⁷ Zacher L.: *Trwały rozwój – utopia czy realna możliwość?*, „Problemy Ekorozwoju”, vol. 3(2), 2008, s. 313.

³¹⁸ Kosiek T., *Zrównoważony rozwój - rozwiązanie czy ideologia?*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” seria: „Organizacja i Zarządzanie”, z. 85, nr 1943, Gliwice 2015, s. 233-242.

³¹⁹ Perło D., Roszkowska E., *Zastosowanie wybranych metod klasyfikacji do analizy zrównoważonego rozwoju*, [w:] Panek E. (red.), *Wzrost gospodarczy. Teoria. Rzeczywistość*, Zeszyty Naukowe nr 176, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2011, s. 372-373.

³²⁰ *Wskaźnik Zrównoważonego Rozwoju (SDI)*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/Wskazniki_SDI.pdf, (stan na dzień: 13.08.2013 r.).

- c) Zagrożenie ubóstwem bądź wykluczeniem społecznym,
- d) Wskaźnik zatrudnienia pracowników w starszym wieku,
- e) Średnią długość życia i lata zdrowego życia,
- f) Emisję gazów cieplarnianych i zużycie energii ze źródeł odnawialnych,
- g) Zużycie energii w transporcie w stosunku do PKB,
- h) Występowanie pospolitych gatunków ptaków oraz ochronę ławic ryb,
- i) Oficjalną pomoc rozwojową,
- j) „Dobre rządzenie”.

Powyższe kategorie tworzą przestrzeń pomiarową, które zasilane są danymi z różnych poziomów administracyjnych. Łączna ilość cząstkowych indykatorów to 84. Całość podzielona jest na trzy poziomy, które współtworzą kategorie wiodące. Dzięki takiej konstrukcji Eurostat ma możliwość kontrolowania elementów strategii w podziale na działania, cele operacyjne i ogólne (wiodące).

Zrównoważony rozwój oceniany jest poprzez skuteczność zachowania elementów przyrodniczych oraz poprawę jakości i długości życia danej społeczności. Mierząc go, zwraca się uwagę na koszty związane z zabezpieczaniem środowiska. Podstawowy miernik to koszt odtworzenia wartości przyrodniczej. Polityki państw wysoko rozwiniętych ukierunkowane są na pełne bądź częściowe realizowanie tego podejścia.³²¹

Alternatywę dla ujęcia rozwoju w kategoriach gospodarczych stanowi rozwój społeczny. Oceniany jest on np. za pomocą wskaźnika rozwoju społecznego (*Human Development Index*, HDI). Wynik pomiaru prezentowanego przez ONZ (a dokładniej Agendę ONZ ds. Rozwoju - UNDP) jest określany mianem „wskaźnika rozwoju ludzkiego” oraz „indeksu dobrobytu społecznego”. Takie podejście zawarte we wskaźniku może stanowić uzupełnienie mierników czysto ekonomicznych. Jest on kompozytem statystycznej długości życia ustalonej w momencie narodzin, poziomu edukacji i dochodu. Dzieli państwa na cztery kategorie rozwoju.

HDI powstał w 1990 r., a w 2010 r. zmodyfikowano jego składniki. Stworzył go pakietański ekonomista Mahbub ul Haq. Przekonał on do jego propagowania noblistę – Amartya Sena. Od 1993 r. HDI jest stosowany przez ONZ.³²² Celem autora HDI było stworzenie indeksu umożliwiającego ocenę m.in. gospodarczej konkurencyjności państwa poprzez czynnik ludzki.

³²¹ Zrównoważony rozwój jest jedną z wiodących inicjatyw dokumentu „Europa 2020”. Więcej w: Oficjalna strona UE poświęcona Strategii Europa 2020, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/europe2020/index_pl.htm, (stan na dzień: 12.09.2014 r.).

³²² Kompa K., *Budowa mierników agregatowych do oceny poziomu społeczno-gospodarczego rozwoju*, [w:] Rydzewska J (red.), *Ekonomika i organizacja gospodarki żywnościowej*, Zeszyty Naukowe SGGW, nr 74, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2009, s. 6.

Ujęto w nim m.in. długość życia, skolaryzację, umiejętność czytania i pisanie oraz PKB per capita.³²³

Upowszechnienie wyników HDI przyczyniło się do wdrożenia zmian w politykach wielu państw, prowadząc do poprawy warunków życia tych narodów. Wskaźnik wyznacza konkurencyjność państwa, ponieważ ukazuje stopień dbałości władz o obywateli. Im jest ona wyższa, tym jakość kapitału ludzkiego (zdrowie, wykształcenie) jest lepsza. Miejsce w rankingu wpływa na jej międzynarodowe postrzeganie. Gospodarka o wyższej pozycji w rankingu jest w stanie przyciągać lepszy kapitał ludzki – uzyskuje przewagę konkurencyjną. W ten sposób wzrasta zdolność do rywalizacji z innymi państwami.

W podobnym tonie co HDI utrzymany jest wskaźnik ubóstwa społecznego (*Human Poverty Index*, HPI) również stosowany przez ONZ - agendę do spraw rozwoju narodów zjednoczonych (UNDP). HPI jest uznawany za jeden z mierników w zakresie społecznego rozwoju intelektualno-gospodarczego. Jest rzadziej stosowany i mniej popularny niż HDI, jednak uważa się go za miernik lepszy niż HDI (i PKB/PKB per capita).³²⁴

UNDP stosuje dwa rodzaje HPI: HPI-1 dla krajów rozwijających się oraz HPI-2 dla krajów rozwiniętych. W HPI-1 pod uwagę brane są trzy elementy: długość życia (prawdopodobieństwo śmierci przed 40. rokiem życia szacowane w momencie narodzin), poziom edukacji (wskaźnik analfabetyzmu wśród dorosłych) oraz standard życia (dwie zmienne: liczba ludności bez dostępu do czystej wody pitnej, liczba niedożywionych dzieci). HPI-2 uwzględnia 3 poprzednie kategorie (delikatnie zmodyfikowane) i dodatkowo czynnik określany mianem: „wykluczenie społeczne” (odsetek bezrobotnych pozostających bez pracy powyżej 12 miesięcy). Wiek graniczny przy długości życia dla krajów rozwiniętych został ustalony na 60 lat. Również standard życia mierzony jest trochę inaczej, ponieważ wyznacza się go przy pomocy odsetka ludności dysponującego dochodem rozporządzalnym wyższym niż 50% mediany dla całego kraju.³²⁵ Wykorzystanie HPI jako wskaźnika pomocniczego umożliwia dookreślanie dobrobytu społecznego.

Identyczny skrót dla własnego indeksu stosuje brytyjski *think-tank* ekonomiczny z *New Economics Foundation*. W tym wypadku Wskaźnik Szczęśliwości (*Happy Planet Index*, HPI) obejmuje długość i jakość życia oraz poziom szczęścia. Analiza realizowana jest na podstawie

³²³ Nowak L., *Metodologia wyznaczania Wskaźnika Rozwoju Społecznego HDI*, [w:] Cellary W. (red.), *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego*, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, Warszawa 2002, s. 139.

³²⁴ Kompa K., *Budowa mierników agregatowych do oceny poziomu społeczno-gospodarczego rozwoju*, op. cit, s. 6-7.

³²⁵ Oficjalna strona internetowa Organizacji Narodów Zjednoczonych, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.un.org/en/>, (stan na dzień: 14.11.2012 r.).

badania ankietowy Instytutu Galupa i autooceny przedstawicieli badanych państw oraz stanu środowiska (liczba ha ziemi potrzebna do zaspokojenia krajowej konsumpcji).³²⁶ Wyniki tego rankingu są zupełnie inne niż w przypadku wskaźnika ONZ. Pierwsze miejsca w 2012 r. zajęły państwa z Ameryki Środkowej i Południowej. W rankingach ONZ czołowe miejsca zajmują państwa wysoko rozwinięte.

Wskaźnik szczęśliwości wyznacza nowy trend w zakresie oceny poziomu rozwoju. Za jego pomocą rozwój określić można jako poziom szczęścia osiągnięty (i deklarowany) przez daną społeczność. Może on być uzyskany na wiele sposobów, a co najważniejsze – przy różnym poziomie dochodów. To podejście potwierdza tezę, iż każdy kraj, a nawet region świata posiada własną ścieżkę rozwoju i głównym zadaniem władz jest umiejętne znalezienie drogi do osiągnięcia możliwie największej szczęśliwości.³²⁷ W opozycji znajduje się więc wzrost gospodarczy, któremu podporządkowywane są polityki państw, głównie dlatego, że jest stosunkowo łatwo mierzalny. Należy jednak pamiętać, że korelacja dochodu i zadowolenia z życia występuje – wzrost gospodarczy może spełniać rolę miernika rozwoju. Nie występuje jednak bezpośrednia, liniowa zależność. Na niskim poziomie dochodu występuje silniejsza korelacja, jednak wraz z jego wzrostem, inne potrzeby ludzkie (wyższego rzędu) zaczynają odgrywać większą rolę – zgodnie z piramidami potrzeb ludzkich (generatorami satysfakcji konsumentów).

Społeczny aspekt rozwoju ujęto we wskaźniku zadowolenia z życia (*Satisfaction-with-Life Index*, SLI). Stworzony w 2006 r. przez A.G. White'a zdobywa coraz większe uznanie międzynarodowego gremium. Indeks uwzględnia m.in. zdrowie, zamożność, dostęp do edukacji, stabilność polityczną, wolność, życie rodzinne, bezpieczeństwo w zakresie zatrudnienia i świadczeń socjalnych.³²⁸

Wskaźniki szczęśliwości są trudno mierzalne, a czynniki decydujące o zadowoleniu prawie nieuchwytnie w kwantyfikowalnych kategoriach. Szczęście jest ulotne, chwilowe. Pełne zadowolenie trwa przez moment, a następnie przemija.³²⁹ Nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy za

³²⁶ Więcej: strona „Nowej Ekonomii”, dostęp online, tytuł dostępu: www.neweconomics.org, (stan na dzień: 11.06.2013 r.) oraz strona poświęcona Wskaźnikowi Szczęśliwości, dostęp online, tytuł dostępu: www.happyplanetindex.org, (stan na dzień: 12.06.2013 r.).

³²⁷ Natura ludzka, względy kulturowe i cechy narodowe odgrywają tutaj bardzo dużą rolę. Może się okazać, że deklarowany poziom zadowolenia Polaków na poziomie 50 (w skali 100) jest wyższy niż 60 dla Amerykanów. Różnice w podejściach do życia (*I'm fine* Amerykanów, a „kiepsko” i „mogłoby być lepiej...” Polaków) powodują, że i ten indeks może być mało efektywny. Poprawę mogłoby zapewnić porównywanie danych w dłuższej (kilkudziesięcioletniej) perspektywie, zwracając uwagę na kierunek i dynamikę zmian zadowolenia obywateli danego podmiotu państwowego.

³²⁸ BBC UK, *Denmark 'happiest place on earth'*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/5224306.stm>, (stan na dzień: 17.06.2013 r.).

³²⁹ Przyczyną tego jest parametr wymiarowania – czas. Można więc porównać szczęście do równowagi rynkowej: krótkookresowo może wystąpić, jednak w dłuższej perspektywie następuje ciągle ścieranie się wielu czynników, które powodują wyjście ze stanu idealnego i ponowne do niego dążenie.

kilka bądź kilkadziesiąt lat będziemy bardziej, lub mniej, szczęśliwi. W ten sposób pozostaje jedynie pomiar bieżący z krótkookresową prognozą.

W ramach podejść do mierzenia szczęśliwości zakłada się, że człowiek w swej naturze dąży do zaspokojenia potrzeb i uzyskania jak najwyższego zadowolenia. Odniesienie do założeń piramidy potrzeb A. Masłowa jest tutaj wyraźne. Przy pomiarze szczęśliwości, stopień zadowolenia, będący wynikiem uzyskania określonych poziomów nasycenia potrzeb, mierzony jest jednak w dłuższej perspektywie.

Uzasadnienia słuszności podejścia opartego na szczęśliwości dokonał R. Easterlin. Dowiódł on, że zadowolenie z życia jest powiązane z poziomem dochodów jednak tylko do pewnego momentu. Tak więc zaspokojenie potrzeb niższego rzędu, umożliwia przejście na wyższy poziom – zgodnie z A. Masłowem. W ten sposób wzrasta szczęśliwość w danej grupie. Osiągany poziom zadowolenia ze wzrostu dochodów jest jednak różny w przypadku poszczególnych narodów, a nawet grup społecznych. Wraz z jego wzrostem, rosną również potrzeby duchowe, których często nie zaspokaja dochód.

Stosunkowo często używany jest również Wskaźnik Jakości Życia (*Quality of Life Index*, QLI) zaprezentowany w 2005 r. przez dziennikarzy „The Economist”. W jego skład wchodzi:

- a) Sytuacja materialna społeczeństwa (PKB per capita),
- b) Zdrowie (średnia oczekiwana długość życia),
- c) Stabilność polityczna i bezpieczeństwo,
- d) Życie rodzinne (wskaźnik rozwodów),
- e) Życie wspólnotowe (współlistnienie w grupie i/lub społeczności),
- f) Klimat i geografia,
- g) Bezpieczeństwo zatrudnienia (stopa bezrobocia),
- h) Wolność polityczna (wskaźnik wolności politycznych i praw obywatelskich),
- i) Równość płci – propozycje zarobków dla kobiet i mężczyzn w ostatnich latach oraz przeciętne zarobki obu grup.

Teoria perspektywy Kahemana i Tversky’ego głosi, że dużo silniej odczuwany jest ból po stracie niż radość z zysku.³³⁰ Jest to uzasadnienie dla zachowań społecznych w gospodarce -

W przypadku „szczęścia” dochodzą również strumienie – zaspokajane potrzeby, np. fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności, szacunku, samorealizacji. Należy pamiętać, że każda jednostka ludzka jest inna, a więc występowanie pewnych potrzeb, czy ich siła są silnie zindywidualizowane (zgodnie z podejściem idiograficznym); więcej w: Flett G.L., *Personality Theory and Research: An International Perspective*, Publisher: Wiley, New Jersey 2007.

³³⁰ Kahneman D., Tversky A., *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica”, XLVII, 1979, pp. 263-290.

dlaczego tak trudno jest nam podźwignąć się w okresie kryzysowym, a nie doceniamy efektów późniejszego wzrostu i poprawy warunków życia.

Rozwój określany poprzez jakość życia jest coraz częściej stosowany. To nie znaczy, że problemy metodologiczne zostały rozwiązane. Jednym z głównych problemów pozostaje definicja tej kategorii. Po drugie, kwantyfikacja jest mocno utrudniona przez system wartościowania jednostki (zarówno badawcza jak i podmiotu badania). Po wtóre ograniczeniem są instytucje, polityki, a także (ponownie) ludzie – decydenci i wykonawcy strategii na rzecz „poprawy jakości życia” społeczeństwa.

Podjęmowanych prób konstrukcji uniwersalnych mierników było wiele. W kolejnych latach pojawią się zapewne nowe, które jeszcze lepiej będą odwzorowywały rzeczywistość społeczno-gospodarczą. Niestety tworzenie syntetycznych agregatów okazuje się problematyczne. Niemożność zidentyfikowania i zestandaryzowania wszystkich składników rozwoju powoduje, że (przeważnie) mierniki są skupione na jakimś jednym jego aspekcie. Do przyczyn ułomności zbiorczego indeksu należy zaliczyć:

- Zindywidualizowane podejście do rozwoju uzależnione od sytuacji społecznej danej grupy ludzi, co przekłada się na odmienne postrzeganie tej kategorii,
- Trudność demarkacji pożądaných i niepożądaných czynników rozwoju, np. (surowce typu ropa naftowa – jej wydobycie i spalanie – przyczyniają się do pogłębienia problemów środowiskowych),
- Współmierność poszczególných determinant rozwoju (co niestety okazuje się często niewykonalne, ze względu na stricte jakościowy charakter),
- Trudność w pozyskiwaniu danych (miar) ze względu na odmienne standardy zbierania i upowszechniania informacji,

Zbieranie, gromadzenie, przetwarzanie danych jest jednak wymagane do wypracowania jednolitego i możliwie porównywalnego zbioru wskaźników, który umożliwi prowadzenie oceny rozwoju. Wyżej przedstawione indeksy są punktem wyjścia do dalszych prac.

Podsumowując, ważne jest więc zawężenie kategorii rozwoju do przedmiotu niniejszej rozprawy. Determinanty rozwoju w przeważającej części będą dotyczyć aspektów mierzalnych, gospodarczych, a ładunek społeczny będzie przekładał się przede wszystkim na kwestie prognozy.

To tylko wybrane sposoby pomiaru rozwoju. Zwolenników, jak i przeciwników wyżej wymienionych mierników jest wielu. Określenie czynników odpowiedzialnych za rozwój

w przypadku grupy państw, jak również wskazanie zależności między nimi i ich wpływu na konkurencyjność gospodarek wydaje się bardzo trudnym zadaniem. Jest to jednak czynność niezbędna do lepszego zrozumienia zasad jakimi rządzi się wieloznaczny i wieloaspektowy rozwój.

4. Rywalizacja, globalizacja, rozwój na przestrzeni wieków³³¹

Dążenie do wzrostu, a następnie rozwoju wznagalało rywalizację między państwami. Toczyła się ona przede wszystkim w makroregionach świata zlokalizowanych w Europie, Azji oraz północnej części Afryki. Momentem przełomowym, który doprowadził do przyspieszenia dynamiki zmian na Świecie, przeniesienia rywalizacji na wyższy poziom był okres Wielkich Odkryć Geograficznych.

Hasło „globalizacja” pierwszy raz pojawiło się w słowniku Webstera w 1961 r.³³² Natomiast osobą, która zainicjowała naukową dyskusję dot. tego zjawiska był M. McLuhan. Formułując termin „globalna wioska” dostrzegł, że w XX w. zniknęły ograniczenia (przestrzenne), które wcześniej hamowały rozwój. Nowinki techniczne umożliwiły diametralne zredukowanie czasu potrzebnego do przemieszczenia się między dowolnymi punktami na ziemi, jak również istotnie obniżyły koszty takiej podróży.³³³

Globalizacja to ogół procesów prowadzących do wzrostu interakcji między podmiotami gospodarki światowej.³³⁴ Często zwraca się uwagę na kurczenie przestrzeni społecznej będącej wynikiem osiągnięć w zakresie przemieszczania i wymiany informacji (szczególnie od momentu rewolucji informacyjnej).^{335,336}

J.E. Stiglitz globalizację określa jako „integrację krajów i obywateli świata, dokonującą się w wyniku redukcji kosztów transportu i komunikacji oraz zniesienia barier granicznych, który to proces umożliwia swobodny przepływ kapitału, wiedzy i siły roboczej.”³³⁷ M. Wolf ujmuje to pojęcie w sposób bardziej wizjonerski. Wg niego „globalizacja jest jak podróż. Ale jest

³³¹ Okres przyjęty jako wiodący w rozważaniach stanowi wynik analiz, obserwacji i porównań innych uznanych badaczy. Wiek XV został obrany (m.in. na podstawie twierdzeń I.M. Wallersteina) jako punkt graniczny od którego zaczęła kształtować się gospodarka światowa: Wallerstein I.M., *Aufstieg und künftiger Niedergang des kapitalistischen Weltsystems. Zur Grundlegung Vergleichender Analyse*, [in:] Senghaas D. (ed.), *Kapitalistische Weltökonomie. Kontroversen über ihren Ursprung und ihre Entwicklungsdynamik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt and Mein 1979.

³³² Encyclopedia Britannica, *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*, Unabridged, Meriam-Webster, London 1961.

³³³ McLuhan M., *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, WN-T, Warszawa 2004, s. 330.

³³⁴ Kempny M., *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa PWN, Warszawa 1998, s. 241.

³³⁵ Giddens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa 2004, s. 74-75.

³³⁶ Uwagę na aspekt „kurczenia się” świata zwrócili uwagę m.in.: M. McLuhan, M. Friedman, czy R. Robertson.

³³⁷ Stiglitz J.E., *Globalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 9.

to podróż do nieosiągalnego miejsca przeznaczenia: zglobalizowanego świata. Zglobalizowaną gospodarkę zdefiniować można jako taką, w której ani odległość, ani narodowe granice nie krępują transakcji gospodarczych. To byłby świat, w którym koszty transportu byłyby równe zero, a bariery stworzone przez zróżnicowane jurysdykcje zniknęłyby.”³³⁸ W ten sposób nastąpiłby upadek państw, a wszyscy mieszkańcy Ziemi stanowiliby McLuhan’owską społeczność „globalnej wioski”.

W wymiarze gospodarczym globalizacja polega na ujednoczeniu rynków i unifikacji towarów i usług. Procesy globalizacyjne przyczyniają się do redukcji bądź znoszenia barier występujących w handlu międzynarodowym. Duży stopień integracji państw wraz z sieciami różnorodnych zależności między podmiotami funkcjonującymi na wielu rynkach powodują, że wydarzenia z jednej części świata silnie oddziałują na bardzo odległe geograficznie regiony. Niemniej wzrastająca liczba więzi między krajami i internacjonalizacja przedsiębiorstw (aż po te największe – korporacje transnarodowe) przyczyniają się do intensyfikacji wzrostu gospodarczego, który może prowadzić do rozwoju.

Globalna gospodarka podlega ciągłym zmianom. Procesy zachodzące w gospodarce światowej można podzielić na dwie grupy:

- Integracyjne,³³⁹
- Globalizacyjne.³⁴⁰

Globalizacja stała się przedmiotem zainteresowania wielu badaczy. Te kilka powyższych definicji ukazuje, jak różnie można ją postrzegać. Warto więc wskazać te: cechy, określenia i opisy „globalizacji”, które występują w większości definicji, prowadząc do jej ujednoczenia. Są to:³⁴¹

- „Kurczenie się świata”,
- Powstanie globalnego rynku finansowego,
- Gwałtowny wzrost przepływów BIZ,
- Rozproszenie geograficzne procesów produkcyjnych,
- Instytucjonalizacja wielu sfer życia ludzkiego,
- Wykształcenie się czwartego działu gospodarki – informacyjnego,

³³⁸ Wolf M., *Will the Nation-states Survive Globalization?*, „Foreign Affairs”, no. 1(80), 2001, s. 178.

³³⁹ Oziewicz E. (red.), *Procesy integracyjne we współczesnej gospodarce światowej*, PWE, Warszawa 2001, s. 12-18.

³⁴⁰ Zorska A., *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, PWN, Warszawa 2000, s. 21-24.

³⁴¹ Orłowska R., Żołądkiewicz K., *Globalizacja i regionalizacja w gospodarce światowej*, PWE, Warszawa 2012, s. 25-26.

- Redefiniowanie znaczenia państw,
- Wzrost znaczenia organizacji międzynarodowych, porozumień integracyjnych i korporacji transnarodowych.

Globalizacja jest to proces, „w którym wydarzenia, działania i decyzje w jednej części świata mogą mieć poważne konsekwencje w odległych częściach globu.”³⁴² W ten sposób opisywane jest ryzyko postępowania procesów związanych z globalizacją. Silne powiązania rynków krajowych³⁴³ prowadzą do dyfuzji zarówno pozytywnych jak i negatywnych efektów. Globalizacja wg A. Scholte odnosi się do 5 kwestii. Są to:³⁴⁴

- Internacjonalizacja – umiędzynarodowienie (głównie przedsiębiorstw; spadek znaczenia cech narodowych w działalności gospodarczej),
- Liberalizacja – najpierw handlu, a następnie przepisów dotyczących np. przemieszczania się, kwestii nabywania praw, własności na terenie innych państw,
- Uniwersalizm – kulturowy; gusta i typy konsumenckie,
- Westernizacja/modernizacja – przyjmowanie stylu życia Amerykanów przez resztę świata,
- Globalny obszar – upadek koncepcji terytorium państwa.

Trzy pierwsze elementy tej koncepcji są zbieżne z innymi ujęciami, natomiast najwięcej wątpliwości niesie kategoria „westernizacji”. Przez kilka dekad, gdy Stany Zjednoczone Ameryki Północnej odgrywały wiodącą rolę w gospodarce światowej zjawisko naśladownictwa kulturowego faktycznie występowało. Dzisiaj można raczej mówić o przenikaniu się kultur, a nie o ustaleniu jednej nadrzędnej.³⁴⁵ Najprawdopodobniej, gdy w kolejnych dekadach, któreś z państw ponownie uzyska rolę hegemonu, reszta społeczeństw zacznie naśladować „zwycięzcę” również na polu społeczno-kulturowym.

³⁴² Haggett P., *Geography. A global Synthesis*, Prentice Hall, Harlow 2011, pp. 586-587.

³⁴³ Przenoszenie pozytywnych i negatywnych sygnałów z rynku jest tym silniejsze, im gospodarki są mocniej skorelowane więzami: walutowymi (np. wykorzystywanie USD w rozliczeniach/zamiast lokalnej waluty), handlem (kilkunasto- kilkudziesięcioprocentowy udział podmiotów we wzajemnej wymianie, wraz z dużym wpływem bilansu handlowego na budżet kraju), rynkiem pracy (np. przepływ środków od diaspory pracującej u sąsiada), itd.

³⁴⁴ Scholte A., *Globalization: a critical introduction*, Palgrave Macmillan, New York 2000, p. 16.

³⁴⁵ chyba, że oddzielimy ją od kwestii narodowych, skupiając się na modelu życia ludzkiego. Ten jednak kształtowany jest silniej przez przedsiębiorstwa o znaczeniu międzynarodowym. Można więc mówić nie tyle o „uzachodnieniu” życia na świecie, a budowie schematu funkcjonowania w oparciu o konsumpcję. Faktycznie, model ten najszybciej rozwijał się w gospodarkach wysoko rozwiniętych, a następnie przenikał do podmiotów na niższym poziomie rozwoju (niższych dochodach per capita).

Początków współzależności tematycznych pojęć tj. rywalizacji, globalizacji i rozwoju (nie tylko w sensie gospodarczym) poszukiwać można już kilka tysięcy lat temu.³⁴⁶ Należy jednak podkreślić, że w przeszłości globalizacja przebiegała na wąskich i ściśle określonych polach, np. kulturowym, politycznym, militarnym. Miała również mniejszy zakres – regionalny bądź kontynentalny. Obecnie procesy te dotyczą wszystkich możliwych aspektów życia ludzkiego.

Jak już wspomniano, rywalizacja między pierwszymi organizmami posiadającymi cechy państwowości (starożytne państwa-miasta) zachodziła jeszcze wiele wieków przed Chrystusem. Już ludy helleńskie prowadziły wojny, dokonywały wymiany, zawierały sojusze, aby osiągnąć korzyści dla swoich obywateli/wąskich grup społecznych.³⁴⁷

Zmiany w obszarze rywalizacji gospodarek narodowych przebiegały wraz z istotnymi i przełomowymi wydarzeniami w dziejach świata. Jednymi z nich były rewolucje: rolna (ok. 8000 r. p.n.e.)³⁴⁸ i przemysłowa (ok. 1750 r. n.e.).³⁴⁹ Inni wskazują na Wielkie Odkrycia Geograficzne przełomu XV i XVI wieku jako kolejny kluczowy moment dla powstawania nowego poziomu rywalizacji między państwami – wyjście poza Europę.³⁵⁰ Jeszcze inni - na wiek XX i XXI jako okres szczególnego rozwoju techniki i technologii, który doprowadził do przeniesienia się rywalizacji na nowy globalny poziom, angażując cały świat w niewspółmiernie większym stopniu niż miało to miejsce w czasach dawniejszych. Na punkt zwrotny w dziejach ludzkości wskazuje się również wynalazek Gutenberga ze względu na jego ideologiczny charakter – możliwość tworzenia historii w wersji papierowej na nieporównywalną do tej pory skalę – oraz powstanie: telegrafu, radiotelegrafu, telefonu, aż po komputery i Internet. Na początku XXI w. rywalizacja w przestrzeni wirtualnej jest równie ważna jak tworzenie fizycznych przewag. Obecne możliwości kreacji informacji (nie koniecznie przy pomocy faktów) w tym ładunku emocjonalnego i kierunkowego powodują, że e-opinie umożliwiają tworzenie rzeczywistości: obalanie rządów, czy ustanawianie nowego porządku. Kreacja jest często ważniejsza niż realne wyniki gospodarcze świadczące o sytuacji finansowej państwa. Przykładem wykorzystania tych narzędzi była organizacja działań podczas wojny domowej w Libii (2011 r.). Powstańcy wykorzystali media, a przede wszystkim Internet propagując treści i ustalając działania m.in. poprzez portale społecznościowe/komunikatory, co zadecydowało o efekcie. Tak więc szybkość, z jaką

³⁴⁶ Należy jednak podkreślić, iż w tamtym okresie nie funkcjonowały jeszcze pojęcia określające te zjawiska. Nie znaczy to jednak, że ich występowania nie dostrzegano.

³⁴⁷ Kumaniecki K., *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, PWN, Warszawa 1954, s. 70-71.

³⁴⁸ Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata...*, op. cit., s. 31.

³⁴⁹ Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, op. cit., s. 38.

³⁵⁰ Wosińska W., *Oblicza globalizacji*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2008, s. 29-30.

obecnie zachodzi rywalizacja, powstają przewagi jest znacznie większa niż w poprzednich wiekach. Globalizacja przekształca organizację przestrzeni społeczno-gospodarczej.³⁵¹

Interesujące podejście do globalizacji, rywalizacji i rozwoju prezentują C. Prestowitz³⁵² i A. Maddison³⁵³. Obaj podjęli się próby „splaszczczenia” rozwoju do wyniku gospodarczego (produktu). *Novum* jest długa (historyczna) perspektywa pomiaru mierzona wiekami.³⁵⁴ C. Prestowitz zwrócił uwagę na trzy etapy globalizacji. Pierwszy (od XV w. do końca II wojny światowej) obejmował okres, w którym udział Indii i Chin w generowaniu światowego PKB sukcesywnie spadał (od 75% do ok. 4-5%). Państwa europejskie z Portugalią, Hiszpanią, Wielką Brytanią na czele zapoczątkowały rywalizację o regionalny/globalny prym gospodarczy i polityczny.³⁵⁵ Rewolucja przemysłowa była apogeum *boomu* gospodarczego, który nie utrzymałby się bez zamorskich kolonii. Na początku drugiej połowy XX w., po dwóch wojnach światowych, większość ludności znalazła się w krajach socjalistycznych. Jednak to Ameryka Północna z USA (zwycięzcą II wojny światowej) na czele, nadawała tempo rozwoju gospodarce światowej. Drugi etap (lata 1947-2000) to czasy hegemonii USA, formowania się polityki międzynarodowej, tworzenia organizacji o charakterze globalnym zarówno w sferze bezpieczeństwa, jak i handlu. Instytucje takie jak: Bank Światowy i Międzynarodowy Fundusz Walutowy rozpoczęły działania polegający m.in. na oferowaniu pożyczek na cele rozwojowe państwom Trzeciego Świata. Był to impuls niezbędny do zmiany położenia gospodarczego i politycznego tych krajów. Poza tym powołano organizacje takie jak ONZ czy UNICEF, które prowadziły m.in. pomoc humanitarną ludności państw słabo rozwiniętych. Natomiast w trzecim etapie (od początku XXI w.) dochodzi do odrodzenia rywalizacji globalnej po okresie duopolu (USA-ZSRR) i późniejszej hegemonii USA. Przekształcenia polityczno-prawne, napływ kapitału i technologii z państw rozwiniętych, pozwoliły na dynamiczny rozwój otwierających się gospodarczo państw Trzeciego Świata. Przewagi jakimi dysponowały (niskie koszty produkcji, duży potencjał ludnościowy, dostępność surowców, proeksportowa gospodarka, itd.) umożliwiły im rywalizację z producentami z USA czy z UE. Ponowne podjęcie walki z państwami europejskimi i USA było możliwe ze względu na nasilenie procesów globalizacyjnych – burzących dotychczasowy porządek ekonomiczny.

³⁵¹ Czerny M., *Globalizacja a rozwój*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 16.

³⁵² Prestowitz C., *Three billion new capitalists. The great shift of wealth and power to the East*, Basic Books, New York 2005.

³⁵³ Maddison A., *Contours of the World Economy, 1-2030 A.D. Essays in Macroeconomic History*, Oxford University Press, Oxford – New York 2007.

³⁵⁴ Takie podejście ma oczywiście wiele ograniczeń: zmniejszoną rzetelność pomiaru, wykorzystywanie danych o różnym poziomie porównywalności, potrzeba uzupełniania danych na bazie prognozowania, różne granice podmiotów i poziom rozwoju (a więc ujmowanie wyników w danych statystycznych), itd., i jest obciążone niekwantyfikowalnym (ale znacznym) błędem statystycznym.

³⁵⁵ Miklaszewski S., *Kraje rozwijające się w światowym systemie gospodarczym*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007, s. 21.

A. Maddison w przeciwieństwie do C. Prestowitz'a dokonał próby określenia szacunkowych wartości PKB poszczególnych państw w okresie od początku nowej ery do 2030 r. W jego pracy zastosowano dwie metody określania PKB.³⁵⁶ Wartości przypuszczalne z okresu przed 1820 r. wydają się być mało wiarygodne, jednak przynajmniej szacunkowo pokazują jak wysoki poziom rozwoju prezentowały Chiny i Indie na wiele wieków przed ekspansją Europy.³⁵⁷ Azjatycki regres i dynamiczny rozwój Europy były ze sobą wyraźnie sprzężone. Wojny Opiumowe pogrążyły Chiny, a Indie zostały podporządkowane Koronie Brytyjskiej. Eksterminacja objęła ówczesne cywilizacje zlokalizowane m.in. w Ameryce Południowej czy Afryce. Dopiero pod koniec XX w. widoczne było odwrócenie trendu – przyspieszenie dynamiki rozwoju w państwach przez wiele lat uważanych za Trzeci Świat.³⁵⁸

Podsumowując rozważania nt. globalizacji, rywalizacji i rozwoju państw, warto dokonać podziału dziejów ludzkości.³⁵⁹ Obserwując zachodzące przemiany, mając na uwadze powyższe kategorie pojęciowe oraz doświadczenia innych badaczy, wskazano 5 okresów:

- Czasy starożytne – okres mocarstw regionalnych; globalizują silniejsze militarne narody tworząc imperia oparte na niewoli i poddaństwie; rywalizacja o ziemię; rozwój wiązany z jednostką ludzką i jej osiągnięciami w sferze nauki i polityki; regionalizacja i wielotorowość rozwoju państw oparta o historyczne zaszczości, kulturę i religię;
- Wielkie Odkrycia Geograficzne (przed- i po-) – okres obejmujący czasy dominacji Europy nad resztą świata pod względem militarnym, kulturowym, politycznym i ekonomicznym; globalizacja przenosi się na poziom międzykontynentalny (politycznie, kulturowo i gospodarczo); rywalizacja między państwami Europy Zachodniej o dominację w innych częściach świata;
- Rewolucja przemysłowa – liczne wynalazki: przyspieszające produkcję i prowadzące do wzrostu roli wymiany handlowej oraz szybkości przesyłu informacji; o sile i charak-

³⁵⁶ Maddison A., *Contours of the World Economy, 1-2030 A.D...*, op. cit., pp. 84-126.

³⁵⁷ Strona internetowa z modelem i bazami danych stosowanymi przez A. Maddisona, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.rug.nl/research/ggdc/>, (stan na dzień: 18.06.2014 r.).

³⁵⁸ JKW., *Gdzie leży gospodarcze centrum świata*, Pb.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://weekend.pb.pl/2630258,42064,gdzie-lezy-gospodarcze-centrum-swiata>, (stan na dzień: 18.06.2014 r.), porównaj z: Tabele wyników A. Maddisona, dostęp online, tytuł dostępu: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=pl&prev=/search%3Fq%3DContours%2Bof%2Bthe%2BWorld%2BEconomy,%2B1-2030%2BA.D%26client%3Dfirefox-a%26hs%3Dux3%26rls%3Dorg.mozilla:pl:official%26channel%3Dnp%26biw%3D1024%26bih%3D432&rurl=translate.google.pl&sl=en&u=http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/data/mpd_2013-01.xlsx&usq=ALkJrhgZIVt7oMRmXTToXSP7OqK6Mkx1yPw, (stan na dzień: 11.06.2013 r.).

³⁵⁹ Podział stworzony przez autora rozprawy był wzorowany na doświadczeniach: D. Helda, A. McGrewa, D. Goldblatta, J. Perratona, T. Lowiego, K.C. Davisa, E. Weinberga, W. Eubanka, i innych.

terze rywalizacji decydują państwa Europy Zachodniej z Wielką Brytanią na czele; rozwój postrzegany przez pryzmat wzrostu gospodarczego; wygrywają innowatorzy przemysłowi, kolonizatorzy; globalizacja opiera się na drenażu gospodarek kolonialnych i dystrybucji kultury europejskiej poza kontynent;

- Czasy po drugiej wojnie światowej – nowy porządek świata; zintensyfikowanie współpracy państw Zachodniej Europy; rozwój coraz częściej wiązany ze środowiskiem i kwestiami społecznymi; rywalizacja: państwa demokratyczne kontra państwa socjalistyczne;
- Koniec XX w. – rozpad ZSRR i początek wielobiegunowego wzrostu gospodarki światowej; rozwój postrzegany ~ jako PKB per capita traci na znaczeniu; ciężar w nowych teoriach rozwoju przesunięty na kwestie pozaekonomiczne; globalizacja na wszystkich możliwych polach; coraz silniejsza regionalizacja; rywalizacja państw oparta o wielkość handlu, efektywność produkcji i innowacje; duże znaczenie zdolności do przyciągania kapitału sensu *largo*;

Podsumowując powyższy podział, wymienione okresy pozwalają zaobserwować w sposób skonsolidowany zmiany jakie zachodziły w globalnej gospodarce. Ciągła ewolucja podmiotów i zależności między nimi jest wynikiem oddziaływania na siebie poszczególnych elementów układu.

5. Wybrane ugrupowania integracyjne a ich wpływ na rozwój świata

„Globalizacja nie służy dziś potrzebom licznych biednych na tym świecie. Nie służy najczęściej poprawie środowiska naturalnego.”³⁶⁰ Tak negatywna ocena wystawiona globalizacji przez J.E. Stiglitz’a nie jest odosobniona.^{361,362} Stanowi ona również dobry wstęp do omówienia zagadnienia integracji podmiotów państwowych. Ogólnoświatowe problemy łączą. Integrujące się państwa, pragną ochronić się przed negatywnymi skutkami zachodzących procesów, a korzystać z pozytywnych aspektów globalizacji. Tylko nielicznym państwom rozwijającym się (np. Wietnam, Chiny) udało się „wykorzystać” globalizację. Pozostałe funkcjonują

³⁶⁰ Stiglitz J.E., *Globalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 192.

³⁶¹ Polski autor, publicysta – R. Kapuściński – zwraca uwagę, iż globalizm to: „potężna technika połączona z zadufaną ignorancją, zażartym fanatyzmem i chciwym egoizmem. A do tego jeszcze niechęć uczenia się, obojętność na dołę Innego, brak życzliwości i dobroci.”, a także „Globalizm, jego niebezpieczeństwo: że jest to projekt odgórnego urzędnika świata. My wam dostarczymy, my was podłączymy, my wam zbudujemy. Bezosobowe my w niemożliwym do zidentyfikowania świecie.” – fragmenty z *Lapidarium* Ryszarda Kapuścińskiego.

³⁶² Jacek Kuroń (polski polityk, jeden z przywódców opozycji demokratycznej w okresie PRL) mówił, że kraje „Trzeciego Świata pogrążają się w cywilizacyjnej zapaści. Na to nakłada się globalizacja, która sprawia, że ci biedni ludzie widzą w telewizji, jak żyją bogaci w Europie czy Ameryce – i rodzi się wśród nich poczucie odepchnięcia. Z tego się robi piekielna mikstura, która może wysadzić nasz świat w powietrze.”

w globalnej gospodarce, stając się biorcami narzucanych procesów, ponosząc straty na korzyść bogatszych, wyżej rozwiniętych społeczeństw.

Integracja to proces, który polega na scalaniu gospodarek narodowych w jedną, spójną całość.³⁶³ Przeważnie przyczyną dla tego typu działań jest polityka (kwestie natury bezpieczeństwa, obronności, chęć zdobycia przewagi w organizacjach międzynarodowych, itp.). Integracja ma wzmocnić międzynarodową pozycję konkurencyjną podmiotów w niej uczestniczących – wymiar ekonomiczny.

Integrację należy odróżnić od współpracy międzynarodowej. Ta „druga” jest wcześniejszym etapem, a więc może (ale nie musi) prowadzić do integracji. Aby mogła wystąpić integracja, musi dojść do podjęcia pewnych decyzji – nawiązania współpracy.³⁶⁴ Podłoże może być różnorakie, np.: kulturalne, polityczne, gospodarcze.

Podstawowym założeniem integracji państw jest chęć uzyskania i utrzymania wysokiego tempa wzrostu gospodarczego przy równoważeniu bilansów płatniczych, czyli przy poziomie równowagi wewnętrznej i zewnętrznej. Jest to niezwykle trudne do osiągnięcia przez pojedyncze państwo na arenie międzynarodowej. W ramach grupy równoważenie bilansów jest działaniem oczekiwanym.

Integracja postępująca w aspekcie regionalnym jest wynikiem chęci stworzenia przewag poprawiających pozycję konkurencyjną państw o podobnych wzorcach kulturowych, tradycji, wspólnej historii. Tak więc rozwój regionalny to „wzrost potencjału gospodarczego (...) oraz trwała poprawa ich konkurencyjności i poziomu życia ludności, przyczyniające się do rozwoju społeczno-gospodarczego...”³⁶⁵

Do integracji szeroko rozumianych państw dochodziło już w starożytności. Budowały one bloki współpracy głównie z potrzeby obrony granic i na ściśle określony czas (np. państwamiasta w Grecji w trakcie wojen perskich w V w. p.n.e.). Rządziej opierała się ona na sferze gospodarczej. Głównym budulcem były konotacje rodzinne władców państw, co wzmocniało szanse na stworzenie trwałych powiązań. W kolejnych wiekach integracja miała podobne podłoże. Kluczowy okres to wiek XX – moment eskalacji procesów integracyjnych w skali globalnej. Jednym z elementów rzutujących na skuteczność i efektywność tych procesów jest zbliżony poziom rozwoju. To on wpływa na jakość konwergencji warunkowej i pozwala przypuszczać, że zostanie osiągnięty efekt synergii.³⁶⁶ Ważne jest również położenie obu podmiotów. Bliskość

³⁶³ Czernichowski K., *Integracja Afrykańska*, CeDeWu.pl Wydawnictwa Fachowe, Warszawa 2010, s. 95.

³⁶⁴ Balassa B., *Teorie integracji ekonomicznej*, [w:] Misala J. (red.), *Teoretyczne podstawy regionalnej integracji gospodarczej. Wybrane teksty*, Politechnika Radomska, Radom 2004, s. 11.

³⁶⁵ Kozak M., Pyszkowski A., Szewczyk R., *Słownik rozwoju regionalnego*, PARP, Warszawa 2001, s. 46.

³⁶⁶ Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, op. cit., s. 159.

geograficzna (przy braku negatywnych historycznych zaszczości) ułatwia nawiązywanie współpracy.

W teorii stosunków międzynarodowych wyróżnia się kilka rodzajów ugrupowań integracyjnych. Różnią się one przede wszystkim stopniem powiązania członków:³⁶⁷

- strefa częściowo wolnego handlu (likwidowane bądź zredukowane są wybrane bariery celne między członkami porozumienia),
- strefa wolnego handlu (partnerzy nie stosują ceł względem siebie),
- unia celna (partnerzy nie stosują ceł względem siebie, a poza tym prowadzą jedną politykę celną względem państw trzecich),
- wspólny rynek (unia celna wraz z wolnościami przepływu: towarów, usług, kapitału, pracy),
- unia gospodarcza (unia celna rozszerzona o wspólną politykę budżetową),
- unia walutowa (unia gospodarcza rozszerzona o wspólną politykę pieniężną),
- pełna unia ekonomiczna (harmonizacja polityki pieniężnej, podatkowej, konkurencji, itd.),
- całkowita unia polityczna (przekazanie organowi nadrzędnemu przez rządy krajowe władzy w zakresie gospodarki, polityki zagranicznej i społecznej; ustanowienie nadrzędnych organów międzynarodowych).

Najczęściej spotykanymi poziomami współpracy są unia celna i strefa wolnego handlu.³⁶⁸ Jest to wynikiem występowania bezpośrednich korzyści ze współpracy przy zachowaniu tożsamości i samostanowienia w pozostałych sferach.

Integracja, szczególnie na poziomie regionalnym, jest pochodną procesów globalizacyjnych zachodzących ze znacznie wyższą intensywnością od drugiej połowy XX w. Na świecie, szczególnie w okresie ostatnich sześciu dekad, znacząco wzrosła liczba ugrupowań integracyjnych.³⁶⁹ Kraje w nich zrzeszone realizują wspólne, ściśle określone cele. Współpracują, ponieważ wierzą, że razem mogą osiągnąć więcej niż w pojedynkę. Na każdym kontynencie powstają regionalne ugrupowania, które kształtują gospodarkę światową.³⁷⁰

³⁶⁷ Rymarczyk J. *Teoretyczne aspekty międzynarodowej integracji gospodarczej*, [w:] Rymarczyk J., Wróblewski M. (red.), *Pozaeuropejskie ugrupowania integracyjne*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2006, s. 17-18.

³⁶⁸ Wg danych Światowej Organizacji Handlu te dwie grupy stanowią ponad 90% wszystkich porozumień. *World Trade Organization database*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://ptadb.wto.org/SearchByCountry.aspx>, (stan na dzień 30.06.2016 r.).

³⁶⁹ Mazur G., *Regionalizacja światowego handlu – sprzeczność czy uzupełnienie układu wielostronnego?*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2012, nr 123, s. 129.

³⁷⁰ Wybór ugrupowań przedstawionych w dalszej części rozprawy nie jest przypadkowy. Autorowi rozprawy zależało na przedstawieniu zróżnicowanych grup pod względem integracji. Bazą stała się lokalizacja i potencjał: dobór w oparciu o położenie na konkretnych kontynentach oraz siłą ugrupowania (wewnętrzna – jako suma gospodarek

W Afryce najaktywniejsze są cztery ugrupowania integracyjne: Wspólnota Wschodnioafrykańska (EAC), Wspólnota Gospodarcza i Walutowa Afryki Środkowej (CEMAC), Zachodnioafrykańska Unia Gospodarcza i Walutowa (UEMOA) oraz Zachodnioafrykańska Strefa Walutowa (WAMZ). Każde z ugrupowań zrzesza państwa o podobnym poziomie rozwoju. Przeważnie istotne są powiązania językowe i historyczne, które pozwalają na prowadzenie wymiany handlowej.³⁷¹ Źródłem „powiązań” najczęściej bywają doświadczenia z czasów kolonialnych.

Pragnienie bogacenia się stanowi podstawową zachętę do nawiązywania relacji i integrowania, ponieważ zakłada się, iż wymiana handlowa między partnerami o podobnym poziomie rozwoju umożliwi szybszy wzrost poszczególnym państwom niż w przypadku występowania ograniczeń np.: stosowania polityki protekcjonistycznej i rozwoju autarkicznego. Wzajemne uzupełnianie się asortymentów wynikające ze zróżnicowanej sfery produkcji partnerów działa stymulująco na rozwój. Zrzeszonym gospodarkom łatwiej jest planować i realizować projekty m.in. z zakresu infrastruktury czy ochrony środowiska oraz zabiegać o lepsze warunki w zakresie handlu międzynarodowego.

W Afryce oprócz ugrupowań lokalno-regionalnych, funkcjonuje kontynentalne porozumienie – Unia Afrykańska (przed 1999 r. – Unia Jedności Afryki).³⁷² Istotną jej część stanowi Afrykańska Wspólnota Gospodarcza, której celem jest ustanowienie wspólnego rynku oraz banku centralnego emitującego jedną walutę. Unia Afrykańska ma jednak nikłe szanse na szybkie powołanie takiej instytucji ze względu na częste konflikty między członkami oraz ich dosyć duże zróżnicowanie gospodarcze, polityczne i prawne (poza państwami postkolonialnymi, które miały wspólnego okupanta).

Podłoże polityczne miało decydujące znaczenie w trakcie formowania Rady Współpracy Zatoki Perskiej (GCC – formalnie funkcjonuje od 1981 r.). Jej powstanie związane było z konfliktem irańsko-irackim z 1979 r. Kwestia bezpieczeństwa zaważyła o utworzeniu Rady, która w pewnym zakresie mogła wpływać na poczynania obu stron.³⁷³ Obecnie realizowane przez GCC cele: tworzenie wspólnego rynku, ujednocnianie systemu prawnego i gospodarczego, współpraca w zakresie komunikacji, transportu, rolnictwa i przemysłu mają pogłębić i wzmocnić

partnerów oraz zewnętrzna – oddziaływanie na arenie międzynarodowej), jego znaczeniem regionalnym i globalnym. W ten sposób stworzył listę wg której powstał niniejszy podrozdział.

³⁷¹ Ndiaye B., *Od Organizacji Jedności Afrykańskiej do Unii Afrykańskiej*, [w:] Żukowski A. (red.), *Z problemów społeczno-politycznych współczesnej Afryki Subsaharyjskiej*, t. 1, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2004, s. 96-98.

³⁷² Czernichowski K., *Integracja Afrykańska*, op. cit., s. 111.

³⁷³ Kowalewska K., *Państwa Rady Współpracy Zatoki wobec „arabskiej wiosny”*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr III-IV (23-24), 2012, s. 165-175.

relacje pomiędzy państwami. Dużą zaletą bloku złożonego z Arabii Saudyjskiej, Bahrajnu, Kataru, Kuwejtu, Omanu i Zjednoczonych Emiratów Arabskich jest jedność religijna, podobieństwo kulturowe i cele gospodarcze.³⁷⁴ Wzajemne kontakty między społecznościami państw ugrupowania są stosunkowo częste i powszechne, a przede wszystkim pozytywne, co ułatwia polityczną współpracę.

Arabska „Wiosna Ludów”³⁷⁵ przyczyniła się do wzmocnienia GCC i stworzenia planów zacieśniania współpracy państw zrzeszonych. Rada Najwyższa ugrupowania złożona z głów państw członkowskich podjęła decyzję (po wydarzeniach w Egipcie i obaleniu Hosniego Mubarak w 2011 r.) o rozpoczęciu starań zmierzających do przekształcenia sojuszu w konfederację.³⁷⁶ Ta zdecydowana postawa względem zmian zachodzących w tamtej części świata była wynikiem oddziaływania (a czasem jego braku) największych mocarstw. Zmienne stanowisko USA (prawie trzydziestoletnie poparcie rządów H. Mubarak zakończony w szybki i nieoczekiwany sposób; poparcie dla powstańców w innych państwach pomimo wcześniejszego wspierania reżimów) sprawiło, że przedstawiciele państw Zatoki Perskiej uznali współpracę za jedyną formułę mogącą przeciwdziałać w przyszłości podobnym zagrożeniom.

Unia Europejska utworzona na mocy Traktatu z Maastricht (1 listopada 1993 r.; jako organizacja międzynarodowa od 2009 r. na mocy Traktatu Lizbońskiego) ukształtowała się na bazie pierwszego powojennego ugrupowania – Wspólnoty Węgla i Stali (1951 r.). Sukces gospodarczy ugrupowania zachęcał kolejne państwa do aplikowania. W kolejnych latach zwiększał się zakres współpracy: od sektorowej, przez unię celną, walutową, aż po wspólny rynek.

Głównym celem integracji w pierwszych latach po II wojnie światowej było zapewnienie bezpieczeństwa. Powołanie organizacji pokojowej współpracy łączącej gospodarki Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, w jednej strukturze polityczno-administracyjnej miało ostatecznie zniechęcić do agresji względem europejskich partnerów.³⁷⁷ U podstaw europejskiego zjednoczenia leży wspólna historia i kultura narodów zamieszkujących ten kontynent, co ułatwiło podejmowanie współpracy.

Unia Europejska, ze względu na poziomy integracji i rozwoju, stanowi wzór dla inicjatyw w Ameryce Południowej czy Azji. Nie jest to jednak pierwsza próba zjednoczenia w tej części świata. Już w ramach Imperium Rzymskiego istniał jeden język (urzędowy – łacina), znak

³⁷⁴ Kowalewska K., *Państwa Rady Współpracy Zatoki*, op. cit., s. 165-166.

³⁷⁵ PAP, *Arabska Wiosna Ludów*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.wprost.pl/ar/229866/Arabska-wiosna-ludow/>, (stan na dzień: 11.06.2013 r.).

³⁷⁶ Grzywa M., *Stany Zjednoczone... Arabii? Początki integracji w regionie Zatoki Perskiej*, www.politykaglobalna.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.politykaglobalna.pl/2012/04/stany-zjednoczone-arabii-integracja-w-regionie-zatoki-perskiej/>, (stan na dzień: 13.06.2013 r.).

³⁷⁷ Marszałek A., *Integracja Europejska...*, op. cit., s. 270-271.

pieniężny, religia. Realizowano projekty o znaczeniu kontynentalnym, np. drogi czy infrastruktura portowa.³⁷⁸ Wyjątkowość UE jest związana z charakterem integracji: pokojowa i oparta na korzyściach dwu- i wielostronnych, prowadząca do dynamicznego rozwoju państw. Projekt pn. „Unia Europejska” to proces – jej struktura, skład, zakres współpracy członków – ewoluują. Obecnie liczy 28 państw.³⁷⁹ W instytucjach unijnych przeważa ekstensywne podejście do rozwoju. Ekspansywny jest wzrost ugrupowania, który wynika z kolejnych etapów rozszerzenia – przyjmowania kolejnych członków. Największy miał miejsce w 2004 r., gdy włączono 10 państw. Przyłączanie podmiotów słabszych do silniejszych – zamożniejszych ekonomicznie, na wyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, znacząco osłabia pozycję gospodarczą całej Wspólnoty (Strategie: „Lizbońska”³⁸⁰ i „Europa 2020”³⁸¹ priorytetowo traktowały redukcję rozbieżności w zakresie spójności), natomiast poprawia jej polityczne znaczenie i może być uznawane za sukces pod względem dyfuzji wartości demokratycznych, pokojowej ekspansji i krzewienia praw człowieka. Akcesja słabszych ekonomicznie państw wpływa negatywnie na budżet UE i społeczne nastroje rozszerzeniowe. Wraz z kolejnymi etapami akcesji, coraz większa liczba ludności wymaga wsparcia. Płatnikami netto do budżetu UE stają się kraje Europy Zachodniej. Taki sposób oceny uczestnictwa w UE przyczyniał się do narastania niechęci,³⁸² której bezpośrednim upustem było referendum w Wielkiej Brytanii w 2016 r. w którym zwyciężyli zwolennicy opuszczenia Wspólnoty. Zapoczątkowało to proces wyjścia z UE na podstawie artkułu 50 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej.³⁸³

Wskazując cele zawarte w „Traktacie o Unii Europejskiej”, które integrują grupę 28. państw, wymienić należy m.in.: zacieśnianie współpracy gospodarczej i likwidowanie barier w obrocie handlowym między państwami członkowskimi, wzmacnianie jedności Unii Europejskiej szczególnie w relacjach zewnętrznych – wspólna polityka zagraniczna, zapewnienie jednokowych norm prawnych i pełnej swobody przepływu ludzi w obrębie Unii, rozwijanie obszaru wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwego traktowania, poprzez wprowadzanie wspólnych

³⁷⁸ Szpak J., *Historia gospodarcza*, op. cit., s. 469.

³⁷⁹ dane na koniec 2018 r.

³⁸⁰ *Strategia Lizbońska*, z dn. 23 marca 2010 r., European Union Law, dostęp online, tytuł dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:c10241>, (stan na dzień: 28.09.2015 r.).

³⁸¹ *Strategia Europa 2020*, strona internetowa Komisji Europejskiej, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/europe2020/index_pl.htm, (stan na dzień 18.09.2016 r.).

³⁸² Ronek G., *Wielka Brytania we Wspólnotach Europejskich i Unii Europejskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych”, t. 4(40), 2/2012, s. 103-106.

³⁸³ Barcz J., *Brexit - w sprawie interpretacji postanowień art. 50 Traktatu o Unii Europejskiej*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 12/2016, s. 4-14.

norm prawnych, socjalnych i działań w zakresie stałej poprawy poziomu życia państw uboższych, ujednoczenie struktury gospodarczej krajów członkowskich, wyrównanie rozwoju gospodarczego regionów, polepszenie standardów życia.³⁸⁴

Unia Europejska w XXI w. nadal odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu standardów gospodarki światowej. Znaczny udział państw UE w PKB światowym (ok. 24% - wg statystyk: MFW³⁸⁵, OECD³⁸⁶ i Eurostat³⁸⁷ za 2014 r. zajmuje pierwsze miejsce przed USA i Chinami), znaczna przewaga technologiczna nad państwami rozwijającymi się oraz wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego powodują, że UE zapewne jeszcze przez kilka dekad będzie miała możliwość kształtowania zmian na świecie. Główny nacisk w pierwszej połowie XXI w. skupiony będzie na środowisku i wydłużaniu biologicznego życia ludzi w szczęśliwości i bezpieczeństwie.

Rosja, prawie dwadzieścia lat po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radziecki próbuje odbudować dawne imperium. Jednym z narzędzi służących wzmocnieniu powiązań między Federacją Rosyjską, a dawnymi republikami socjalistycznymi (tzw. państwami „satelickimi”) jest Unia Celna. Zapoczątkowana przez Rosję, Kazachstan i Białoruś w 2010 r., została określona mianem „Unii Eurazjatyckiej”, automatycznie stając się przeciwwagą dla rosnącego bloku państw w Unii Europejskiej.³⁸⁸

Głównym celem członków Unii Eurazjatyckiej jest likwidacja barier handlowych. Ma to uaktywnić podmioty biorące udział w wymianie handlowej i doprowadzić do podwyższenia efektywności funkcjonowania gospodarek składowych. Rozwiązania stosowane w tej unii (system ulg i ułatwień) zachęcają inne państwa do integracji. Upatrują one możliwości ograniczenia problemów związanych z eksportem na wiele, stosunkowo małych rynków o zróżnicowanych przepisach i barierach dostępu. Euroazjatycka Unia Celna liczy pięciu członków (oprócz założycielskiej trójki – Armenia i Kirgistan). 1 stycznia 2015 r. przekształconą ją w Eurazjatycką Unię Gospodarczą.

W Azji od 1967 r. funkcjonuje Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN). Obecnie zrzesza dziesięć państw. Są to kraje rozwijające się, na stosunkowo niskim

³⁸⁴ *Traktat o Unii Europejskiej*, C83, Tom 53, z dn. 30 marca 2010 r., dostęp online, tytuł dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:PL:HTML>, (stan na dzień: 17.06.2014 r.).

³⁸⁵ Oficjalna strona Międzynarodowego Funduszu Walutowego, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.imf.org/external/index.htm>, (stan na dzień: 15.06.2016 r.).

³⁸⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.oecd.org/redirect/statsportal/0,3352,en_2825_293564_1_1_1_1_1,00.html, (stan na dzień: 12.06.2016 r.).

³⁸⁷ Eurostat, *Bazy statystyk*, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Share_of_world_GDP_2004_and_2014.png, (stan na dzień: 12.06.2016 r.).

³⁸⁸ Czyżowicz W., *Unia celna Białorusi - Rosji - Kazachstanu i jej skutki dla polskich przedsiębiorców*, PARP, SGH, Warszawa 2009.

poziomie rozwoju. Podstawowym bodźcem do utworzenia ugrupowania było przeciwstawienie się ruchom komunistycznym w tym regionie świata. Zaogniona sytuacja między Malezją, Indonezją a Brunei również zachęcała do podjęcia współpracy w zakresie bezpieczeństwa.

Zgodnie z przyjętymi założeniami ASEAN ma promować stabilizację regionalną, wspierać tworzenie i respektowanie prawa, budować współpracę regionalną oraz przyczyniać się do zapewnienia ludziom rozwoju kulturalnego i socjalnego, życia w szczęściu, pokoju i wolności.³⁸⁹

Na początku XXI wieku kraje członkowskie ASEAN rozwijają się w bardzo zróżnicowanym tempie. Mimo, że gospodarcze uwarunkowania są ważne dla członków, to nie one są podstawą tego porozumienia. Celem integracji jest wzrost zrozumienia dla odmienności sąsiadów i chęć pokojowego rozwiązywania konfliktów zarówno między członkami jak i w regionie. Strefa wolnego handlu jaką tworzą państwa stowarzyszone jest otwarta dla innych partnerów. Uczestniczą w niej m.in. Unia Europejska, Rosja i Chiny. Takie podejście umożliwia wszystkim stronom realizację założeń gospodarki otwartej i zliberalizowanej.³⁹⁰ Niestety, nie wszystkie państwa potrafią w pełni korzystać z tego typu porozumień.

ASEAN w 2015 r. miał stworzyć jeden rynek, a na koniec 2016 r. doprowadzić do zerowego importu z państw nie wchodzących do tej grupy.³⁹¹ Te ambitne plany są jednak trudne do zrealizowania, ze względu na zróżnicowane powiązania członków ze sobą oraz z innymi państwami, np. ChRL i USA. ASEAN stara się podążać podobną drogą integracji jak Unia Europejska, jednak robi to przy mniejszym poziomie instytucjonalnego zaangażowania. Główne założenia wspólnoty gospodarczej to: jednolity rynek, konkurencyjność gospodarcza regionu, sprawiedliwy rozwój gospodarczy oraz integracja z gospodarką światową.³⁹²

Nawet najsilniejsze państwa chcą wykorzystywać możliwości jakie daje likwidacja barier handlowych. W ten sposób mogą eksportować produkty wyżej przetworzone, technologicznie zaawansowane, a importować surowce i produkty nisko przetworzone ograniczając koszty związane z obciążeniami celnymi i podatkami. Takie cele realizuje Północnoamerykański Układ

³⁸⁹ Oficjalna strona Państw Azji Południowo-Wschodniej, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.asean.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5, (stan na dzień: 15.06.2015 r.).

³⁹⁰ Stopień integracji z gospodarką światową może być mierzony m.in. przy pomocy indeksu globalizacji – KOF opracowanego przez A. T. Kearney. Więcej w: Dreher A., Noel G., Martens P., *Measuring globalization – gauging its consequences*, Springer, New York 2008. Indeks globalizacji znajduje się również na stronie: KOF Swiss Economic Institute, *KOF globalisation index*, dostęp online, tytuł dostępu: www.kof.ethz.ch/globalisation, (stan na dzień: 11.08.2017 r.).

³⁹¹ Ministry of International Trade and Industry of Malaysia, *ASEAN Economic Community (AEC)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://web.archive.org/web/20140820145429/http://www.miti.gov.my/cms/content.jsp?id=com.tms.cms.article.Article_b5e22087-c0a81573-aba0aba0-ab12873b, (stan na dzień: 4.10.2016 r.).

³⁹² Maralli A.A. (and others), *Rising as one: The Filipino nation towards the ASEAN Economic Community*, Local Government Academy, Manila 2015, p. 23.

Wolnego Handlu (NAFTA – od 1994 r.) zrzeszający USA, Kanadę i Meksyk. Państwa te nie posiadają ponadpaństwowych organów, co jednak nie utrudnia im realizacji wspólnie określonych celów. Są to:

- dobrobyt i rozwój,
- poprawa klimatu inwestycyjnego,
- warunki polityczne niezbędne do rozwoju,
- ustalanie cen ropy naftowej.

Stany Zjednoczone są największym (politycznym) beneficjentem współpracy i prowadzeniem dalszych działań w zakresie rozwoju ugrupowania. Celem strategicznym jest gospodarcza ekspansja terytorialna.³⁹³ USA (długookresowo)³⁹⁴ podejmowały się tworzenia globalnej gospodarki otwartej. Służą temu kolejne porozumienia międzykontynentalne. Zaliczyć do nich można Partnerstwo Transpacyficzne (TPP) i Transatlantyckie Partnerstwo w dziedzinie Handlu i Inwestycji (TTiP).³⁹⁵ Polityka USA uległa zmianie (ograniczenie współpracy gospodarczej oraz podniesienie ceł na dobra importowane) po objęciu prezydentury przez Donalda Trumpa na początku 2017 r.³⁹⁶ NAFTA w obecnej formie jest więc zagrożona – może zakończyć się np. zawarciem porozumień bilateralnych: USA – Kanada, USA – Meksyk.³⁹⁷

Kluczowe bloki integracyjne w Ameryce Południowej to: MERCOSUR i UNASUR. Pierwszy to „Wspólny Rynek Południa”, który zrzesza pięć państw z Brazylią na czele. Jest to porozumienie mające na celu realizację celów gospodarczych i wzrost gospodarczy członków. Posiada rozbudowane mechanizmy zarówno w zakresie wymiany między partnerami, jak i instrumenty polityki celnej względem państw trzecich.³⁹⁸

Trzydzieści lat po powstaniu Wspólnego Rynku Południa, w 2004 r. połączono MERCOSUR i Wspólnotę Andyjską (CAN) oraz przyłączono kilka państw niezależnych do nowej wspólnoty polityczno-ekonomicznej krajów południowoamerykańskich. W 2007 r. podjęto decyzję

³⁹³ Oficjalna strona Północnoamerykański Układ Wolnego Handlu, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.nafta-sec-alena.org/>, (stan na dzień: 16.07.2013 r.).

³⁹⁴ D. Trump – prezydent USA od 20 stycznia 2017 r. rozpoczął politykę interwencjonizmu handlowego (tworzenia barier handlowych). Wprowadzane przez niego cła m.in. na stal i aluminium (czerwiec 2018 r.) spotkały się z kontrą wymierzoną m.in. w amerykańskie alkohole, czy przemysł motoryzacyjny (motocykle). Wydaje się jednak, że straty finansowe jakie przynosi ta polityka spowodują jej zarzucenie jeszcze w tej, bądź w kolejnych kadencjach.

³⁹⁵ Żukrowska K., Janus J., Pokrywka Ł., *Transatlantyckie Partnerstwo Handlowo-Inwestycyjne. Sposób USA i UE na kształtowanie międzynarodowych stosunków gospodarczych*, Briefing Programowy, Instytut Kościuszkowski, Kraków 2013, s. 1-8.

³⁹⁶ Grzeszak A., *Trumponomika*, „Polityka”, nr 48 (3087), 2016, s. 44-46.

³⁹⁷ Stamenić S., Arnaudov M., *Challenges for NAFTA: renegotiation or disintegration*, „The Interview of International Affairs”, vol. 68, no. 1168, 11-12/2017, Belgrade 2017, pp. 23-36.

³⁹⁸ Oficjalna strona MERCOSUR, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.MERCOSUR.int/>, (stan na dzień: 11.06.2014 r.).

o utworzeniu organizacji międzynarodowej – Unii Narodów Południowoamerykańskich (UNASUR).³⁹⁹

Cele UNASUR stanowią wypadkową oczekiwań członków i dotychczasowych ustaleń składowych ugrupowań. Są to przede wszystkim:

- wspólna koordynacja polityki regionalnej i dyplomacji,
- konwergencja ugrupowań składowych i Chile w jedną strefę wolnego handlu,
- przyszła integracja fizyczna, energetyczna i komunikacyjna (np. międzynarodowe projekty drogowe: autostrada interoceaniczna),
- harmonizacja polityki rolnej w regionie,
- współpraca w zakresie: nauki, edukacji, kultury, między przedsiębiorstwami i społeczeństwami, wymiany technologii.

Jednym z głównych założeń jest pełna integracja państw członkowskich do 2019 r. W Południowej Ameryce formuje się więc organizacja na miarę Unii Europejskiej, liczbą ludności zbliżoną do NAFTA, natomiast poziomem rozwoju dużo niższym od obu.

Dotykając problematyki funkcjonowania ugrupowań międzynarodowych, należy zwrócić uwagę na miejsce jakie zajmuje każde z nich w strukturach międzynarodowych. Znaczenie i możliwość wpływania na gospodarkę światową są nie mniej ważne niż cele wewnętrzne i potencjał poszczególnych państw w ramach grupy.

Rada Współpracy Zatoki Perskiej (GCC) w coraz mniejszym zakresie oddziałuje na sferę gospodarczą członków m.in. w przypadku decyzji w sektorze wydobywania i dystrybucji paliw. Współpraca militarna i gospodarcza członków GCC przy obecnej, przychylniej postawie USA może umożliwić wzmocnienie międzynarodowej pozycji Rady. Państwa zrzeszone po przekształceniu w konfederację uzyskałyby znaczącą siłę militarną i pozycję gospodarczą w regionie, z potencjałem negocjacyjnym w kontaktach z Azją czy Afryką Północną. Niestety wewnętrzne walki o przywództwo, a także radykalne zmiany władz w sąsiadujących państwach utrudniają dalszą integrację.⁴⁰⁰

Unia Afrykańska w najbliższych latach raczej pozostanie w kontynentalnej stagnacji. Składowe – regionalne ugrupowania integracyjne – poza współpracą gospodarczą, nie będą odgrywać większej roli w skali świata. Najprawdopodobniej wzrośnie rola całej Afryki ze względu na przyspieszony wzrost gospodarczy, który jest efektem m.in. licznych inwestycji państw

³⁹⁹ Oficjalna strona UNASUR, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.UNASURsg.org/en>, (stan na dzień: 16.07.2015 r.).

⁴⁰⁰ House of Commons Foreign Affairs Committee, *British foreign policy and the 'Arab Spring'. Second Report of Session 2012-13*, London 2012, p. 75.

BRICS.⁴⁰¹ Dzięki poparciu partnerów, RPA może stać się państwem, które będzie nadawało kierunek i tempo rozwoju większej części Afryki. W przyszłości, dzięki historycznemu ładunkowi europejskich wartości systemowych i kontaktom biznesowym oraz wsparciu inwestycyjnym i politycznym BRIC z regionalnego mocarstwa będzie mogłoby objąć rolę kontynentalnego.

Obecny, stosunkowo wysoki w skali świata, stopień integracji Unii Europejskiej stanowi zagrożenie dla trwałości Wspólnoty. Brak jednomyślności decyzyjnej w sytuacji, gdy Europa boryka się z takimi problemami jak: rosnące bezrobocie, spadek konkurencyjności większości gospodarek czy niezgodności interesu w przypadku budżetu, polityki zagranicznej, migracyjnej, powodują iż trwałość tego ugrupowania w obecnej formie może być nie do utrzymania. Przy wysokim poziomie niezrozumienia problemów dotyczących poszczególne państwa członkowskie, rośnie ryzyko dalszego spowolnienia gospodarczego i utraty pozycji, jaką Unia Europejska posiada np. w kontaktach z USA, Rosją czy Japonią. Pierwszym symptomem było uruchomienie w 2015 r. TTiP bez udziału UE, a następnie brak porozumienia państw europejskich odnośnie warunków umowy z USA.⁴⁰² W 2018 r. zadeklarowano utworzenie oddzielnego budżetu dla państw tzw. „strefy euro”⁴⁰³, co w połączeniu z deklaracjami odnośnie kolejnej perspektywy finansowej (po 2021 r.), gdzie kwestie spójności mają odgrywać mniejszą niż dotychczas rolę, powoduje, iż prognozy odnośnie trwałości Unii Europejskiej są obciążone coraz większym ryzykiem.

W przypadku UE prawdopodobne są dwa scenariusze: pierwszy, polegający na zwiększeniu stopnia integracji poprzez utworzenie federacji na wzór USA lub Niemiec. W ten sposób państwa członkowskie ograniczyłyby suwerenność, na korzyść większego potencjału absolutnego Wspólnoty względem partnerów biznesowych. Drugi – rozpad Wspólnoty i powrót do poziomu współpracy gospodarczej państw w blokach o podobnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego⁴⁰⁴, na zróżnicowanych poziomach integracji, przede wszystkim gospodarczej. Ten proces pewnie będzie powolny i uzależniony od sytuacji gospodarczej państw występujących z UE.

Umowa Rosji, Kazachstanu i Białorusi ma coraz większe znaczenie w relacjach Europa – Azja. Największe problemy związane są z warunkami likwidacji barier handlowych i nierów-

⁴⁰¹ Nogaj W., *Chiny blisko z Afryką*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.coslychacwbiznesie.pl/gospodarka/chiny-blisko-z-afryka>, (stan na dzień: 29.12.2015 r.).

⁴⁰² Lidke R., *TTIP: interesy poszczególnych państw UE nie do pogodzenia*, polskieradio.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.polskieradio.pl/42/5351/Artykul/1661640,TTIP-interesy-poszczegolnych-panstw-UE-nie-do-pogodzenia>, (stan na dzień: 12.09.2016 r.).

⁴⁰³ Kraje członkowskie Unii Europejskiej, które zrezygnowały z walut narodowych, zastępując je Euro.

⁴⁰⁴ Np. państwa Europy Zachodniej, Środkowo-Wschodniej, grupa Wyszehradzka.

nowagą między partnerami. Sukcesy Unii mają kluczowe znaczenie dla Rosji. Stanowią o prestiżu Rosji, która w ten sposób akcentuje swoją strefę wpływów. Jest to sygnał przede wszystkim dla UE, gdzie umiejscowiona jest granica interesów. Tak więc rywalizacja między oboma podmiotami może w przyszłości rozgrywać się o pozostałe kraje satelickie Rosji, np. Ukrainę, czy Mołdawię.

ASEAN jako ugrupowanie integracyjne odgrywa odmienną rolę w gospodarce światowej. Jest to struktura, której zadaniem jest zapewnianie pokoju w regionie konfliktogennym. Kwestie gospodarcze miały dotychczas poboczne znaczenie. Ugrupowanie ma tworzyć warunki do stabilnego rozwoju w zgodzie między członkami. W skali światowej nie odgrywa znaczącej roli, mimo licznej (ok. pół miliarda ludzi) populacji.

NAFTA to przykład porozumienia o monocentrycznym układzie decyzyjnym i celowym. Nieoficjalnym, ale podstawowym zadaniem jest zapewnienie kontroli państwu wiodącemu w grupie (USA), nad przepływem dóbr i dostępem do surowców. To ono – jako pierwsze – czerpie korzyści ze współpracy. Inne państwa, jeżeli posiadają przewagi konkurencyjne (np. sektorowe), to również mogą skorzystać na współpracy (Kanada - surowce). W najmniej korzystnej sytuacji znajduje się Meksyk, który innowacyjnie traci, teoretycznie zyskując (finansowo) na sprzedaży surowców. Podział korzyści nie jest jednoznaczny, co wywołuje konflikty.⁴⁰⁵

Ugrupowanie państw złożonych z przedstawicieli Północnej Ameryki nie ma znaczenia globalnego. Regionalnie miało porządkować obszar szczególnego interesu (sektory ujęte jako strategiczne w danej gospodarce) między członkami, zabezpieczać gospodarkę USA i gwarantować bezpieczeństwo na kontynencie. NAFTA stanowi próbę jednostronnego narzucenia modelu funkcjonowania najsilniejszego partnera. Ostatecznie prowadzi do zmian w zakresie inwestycji, praw własności intelektualnej, zakupów rządowych oraz regulacji dotyczących zdrowia, żywności, a nawet środowiska.⁴⁰⁶ Za dostęp do rynku i obietnicę rozwoju gospodarczego państwa członkowskie są zobligowane do absorpcji rozwiązań, które zmieniają dotychczasowy sposób funkcjonowania wielu aspektów gospodarki.

UNASUR to ugrupowanie przynajmniej pod względem założeń strategicznych i wizji rozwoju zbliżone do UE. Podejmowanie się integracji społeczno-gospodarczej wielu partnerów o różnym poziomie rozwoju, przy licznych obszarach konfliktogennych między nimi jest czaso-

⁴⁰⁵ Minda A., *Kanada ogłasza cła odwetowe na produkty amerykańskie*, pap.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,1436501,kanada-min-spraw-zagranicznych-oglasza-cia-odwetowe-na-produkty-amerykanskie.html>, (stan na dzień: 26.06.2018 r.).

⁴⁰⁶ Alvarez Béjar A., *Economic Integration and Energy in Mexico, Before and After NAFTA*, „International Journal of Political Economy”, vol. 43, no. 2, Summer 2014, pp. 82-83.

chłonne i długotrwałe. Członkowie UNASUR deklarują, w przeciwieństwie do UE, że chcą stosunkowo szybko ustanowić organ zwierzchni o realnej władzy, większej niż ta, którą posiadają Komisja Europejska i Parlament Europejski w UE. W ten sposób istnieje możliwość stworzenia silnego bloku z centralnym organem decyzyjnym, który będzie mógł np. negocjować umowy międzynarodowe w imieniu całej grupy korzystając z przewag absolutnych powstałych ze zsumowania wyników gospodarek państw członkowskich. Ostatecznie oczekiwane jest wzrost tempa rozwoju gospodarczego całej grupy.⁴⁰⁷

Przewagę UNASUR nad UE jest występowanie tylko jednego członka o znacznie wyższym potencjale (np. PKB, liczbą ludności, powierzchnią, itd.) – Brazylia – niż drugi w grupie – Argentyna. Występowanie jednego mocarstwa kontynentalnego o pokojowych zamiarach ułatwia osiągnięcie porozumienia w sprawach istotnych dla całej grupy. Jego rola sprowadza się również do wyznaczania kierunku działań. W UE występuje system policentryczny. Niemcy, Francja, Wielka Brytania, a czasem również Włochy wpływają na podejmowanie decyzji Wspólnoty. Ich interesy nie zawsze są wzajemnie zbieżne. Podobnie grupy w ramach UE (państwa: eurolandu, słabiej rozwinięte, Europy Środkowo-Wschodniej) mają przeciwne cele. Ze względu na zbliżone potencjały czołowych członków UE, generuje to konflikty, które utrudniają sprawne podejmowanie decyzji. Grupy państw, w których występuje jeden lider o znacznej przewadze (mierzonej PKB, udziałem w handlu światowym, liczbą ludności, itp.) cechuje wyższa stabilność strategiczna, decyzyjna. Takie ugrupowania są również częściej postrzegane jako partnerzy globalni w przeciwieństwie do grup złożonych z podobnych podmiotów, gdzie nie ma jednoosobowego przywództwa – poszczególne kwestie muszą być ustalane z każdym państwem oddzielnie.

Reasumując źródłami eskalacji procesów powstawania bloków integracyjnych są czynniki o charakterze: politycznym, ekonomicznym, społecznym. Niezależnie od początkowych celów, w trakcie ewolucji przybierały różne formy. Jedne rozwijały się zarówno ekspansywnie, jak i ekstensywnie, z kolei inne łączyły się tworząc silniejsze instytucje. Niezależnie od kierunku wyżej wymienionych procesów należy stwierdzić, że integracja państw przebiegająca od połowy XX w. miała przede wszystkim pokojowy charakter. Jest to znaczący postęp w historii świata, będący wynikiem ewolucji całej globalnej społeczności.

⁴⁰⁷ Zmiany polityczne w Ameryce Południowej (umacnianie się centroprawicy), spowodowały niemożność wyboru nowego sekretarza generalnego (2017 r.), co doprowadziło (w kwietniu 2018 r.) do zawieszenia członkostwa: Argentyny, Brazylii, Chile, Kolumbii, Paragwaju i Peru. Dalsza, realna integracja może więc okazać się niemożliwa; więcej w: Gustavo Hernández A., *Whatever Happened to UNASUR?*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.caracaschronicles.com/2018/03/06/whatever-happened-unasur/>, (stan na dzień: 20.06.2018 r.), porównaj z: Paraguassu L., *Six South American nations suspend membership of anti-U.S. bloc*, reuters.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.reuters.com/article/us-unasur-membership/six-south-american-nations-suspend-membership-of-anti-u-s-bloc-idUSKBN1HR2P6>, (stan na dzień: 11.05.2018 r.).

Rozdział III Geneza pozycji konkurencyjnej BRICS

Brazylia, Rosja (FR), Indie, Chiny (ChRL) i Republika Południowej Afryki (RPA) to grupa silnie zróżnicowana nie tylko na płaszczyźnie ekonomicznej. Podstawą wzrostu gospodarczego każdego z tych państw były/są inne czynniki produkcji.⁴⁰⁸ Każde ze społeczeństw formowało się w odmiennych warunkach geopolitycznych, kulturowych, co doprowadziło do powstania niepowtarzalnych systemów polityczno-społecznych oraz ideologii. Gospodarki BRICS przez stulecia ewoluowały niezależnie od siebie. Od pierwszej dekady XXI w. nasila się oddziaływanie (ekonomiczny nacisk poprzez wymianę handlową) Chin na pozostałych partnerów. Kraje BRICS nie są zintegrowane ekonomicznie, poprzez np. formalizację relacji wielostronnych czy nadrzędnych instytucji (poza Bankiem Rozwoju BRICS⁴⁰⁹). Są członkami porozumień o charakterze gospodarczym niezależnie od pozostałych. Ze względu na sukcesy gospodarcze, w tym międzynarodowe zainteresowanie ich rozwojem, a także na chęć utrzymania tempa wzrostu gospodarczego, na początku XXI w. sformalizowały współpracę tworząc BRIC(S).

BRICS różnią się podejściem do rozwoju (m.in. naciskiem na kwestie dotyczące problemów natury społecznej, gospodarczej). Należy zauważyć, że państwa tej grupy dysponują znacznymi zasobami naturalnymi i terytorium, a także stosunkowo dużym potencjałem ludzkim (oprócz RPA), a w swoim makroregionie geopolitycznym nie posiadają bezpośredniej konkurencji z państw grupy (poza Azją, która historycznie, jak również kulturowo uległa podziałowi na strefy wpływów Rosji, Indii i Chin).⁴¹⁰ Utworzenie BRICS umocniło międzynarodową pozycję tych państw, legitymizując ich przywództwo nad krajami „biednego południa”.

⁴⁰⁸ W XX w. w przypadku Brazylii ważną rolę pełni rolnictwo, coraz częściej zastępowane przez przemysł, w Rosji – surowce, pomimo prób przesunięcia potencjału na przemysł. ChRL przeszły ewolucję od rolnictwa do przemysłu (od nisko zaawansowanych technologicznie produktów, do *high tech*), natomiast Indie wewnętrznie uzależnione od rolnictwa, na arenie międzynarodowej zyskiwały dzięki nisko-kosztowemu kapitałowi ludzkiemu (w okresie globalnego *outsourcingu*). RPA opierała wzrost na surowcach i rolnictwie, rozwijając (z sukcesem) wybrane sfery usług. Należy pamiętać, że źródła wzrostu nie są stałe. Wraz ze zmianą parametrów czynnika np. kapitału ludzkiego (PKB per capita w gospodarce, wykształceniem, stanem zdrowia i długością życia, deklarowanymi potrzebami, a także ceną jednostki pracy) zmienia się zapotrzebowanie. Dochodzi również do sprzężenia zwrotnego między czynnikami (poprzez poszukiwanie najefektywniejszej techniki wytwarzania). Proces prowadzi do ewolucji profilu gospodarczego kraju.

⁴⁰⁹ Waligóra K., Waligóra T., *Globalna współpraca Brazylii, Rosji, Indii, Chin i RPA - Bank Rozwoju BRICS*, [w:] Bocian A.F., Perło D., Piątkowski P. (red.), *Podlasie - wizje przemian i rozwoju*, Fundacja Promocji Rozwoju Podlasia, Białystok 2016, s. 244-255.

⁴¹⁰ Waligóra K., *RIC – kooperacja czy rywalizacja?*, [w:] Marszałek-Kawa J., Stańco-Wawrzyńska A. (red.), *Współpraca, konkurencja czy rywalizacja? Oblicza stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 15-36.

Determinantą ich globalnej pozycji okazał się ponadstandardowy (z perspektywy państw rozwiniętych) wzrost gospodarczy, który wystąpił pod koniec XX w. Analiza przemian wewnętrznych umożliwi lepsze zrozumienie celów grupy oraz strategii poszczególnych państw m.in. w zakresie: kierunków rozwoju wewnętrznego, ich wpływu na rozwój międzynarodowy.

Zgadzać się z przytaczanymi w rozprawie definicjami J.W. Bossaka, w tym tymi, które określają konkurencyjność kraju jako kształtowanie warunków: instytucjonalnych, makroekonomicznych, konkurencji, mechanizmu rynkowego w taki sposób, aby zapewnić fundamenty do rozwoju społeczeństwa we wszystkich przekrojach życia w turbulentnym otoczeniu,⁴¹¹ należy stwierdzić, iż rozwój społeczno-gospodarczy jest nierozzerwalnie związany z konkurencyjnością kraju. Można przyjąć, iż kraje konkurencyjne to te, których tempo rozwoju⁴¹² jest wyższe niż średnia dla wszystkich państw świata w danym czasie. Zmiany zachodzące w społeczeństwie (rozumiane jako postęp i wzrost jakości życia) korelują z konkurencyjnością danego kraju. Czynniki mające wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy są zarazem elementami, za pomocą których można oceniać konkurencyjność danej gospodarki.

Konkurencyjność gospodarki tworzy zestaw czynników, polityk, instytucji, które w połączeniu z kapitałami określają średni poziom produktywności kraju i gwarantują średnio- i długookresowy stabilny wzrost. Dodatkowo można przyjąć, że do określenia występowania oraz poziomu rozwoju niezbędna jest weryfikacja danych odnośnie poziomu życia obywateli, zatrudnienia, a także wielkości i stopy wzrostu PKB per capita. Tak więc ustalając pozycję konkurencyjną, pośrednio dokonujemy oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, a próbując prognozować dalsze zmiany – określamy przyszłą konkurencyjność.

Pozycję konkurencyjną państwa ocenia się m.in. poprzez: PKB, pozycję w handlu zagranicznym, jak również stopień wydajności czynników produkcji. Zestawienie wartości absolutnej PKB kraju z innymi podmiotami pozwala określić siłę gospodarczą oraz przetargową w stosunkach międzynarodowych. Poza tym, o rozwoju społeczeństwa decyduje wielkość PKB per capita. Jest to jeden z mierników jakości życia. Świadczy o większych możliwościach konsumpcyjnych społeczeństwa, o wykorzystaniu dóbr i usług „wyższego rzędu” tj. kultury, edukacji wyższej.⁴¹³ Państwa o wyższym PKB per capita są postrzegane jako „lepsze” – bardziej konku-

⁴¹¹ Misala J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*, PWE, Warszawa 2011, s. 63-64.

⁴¹² Ze względu na trudność związaną z mierzaniem rozwoju, wykorzystuje się składniki kwantyfikowalne, zbieżne z pomiarem wzrostu. Nie jest to błędem, ponieważ wzrost jest składnikiem rozwoju. Nie oddaje to jednak subiektywnego (ludzkiego) odczucia rozwoju.

⁴¹³ Księżyk M., *Ekonomia – podejście historyczne i prospektywne*, Wydawnictwo Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2012, s. 122-123.

rencyjne – bo są w stanie zapewnić wyższy poziom życia swoim mieszkańcom, a więc umożliwić im rozwój osobisty. To również zachęca kapitał ludzki z innych państw do imigracji. Przykład USA (w tym mity o „amerykańskim śnie”⁴¹⁴ – *American dream*) potwierdza, że odpowiednio wykorzystany trend imigracyjny może przyczynić się do wzrostu gospodarczego.

Oceniając pozycję konkurencyjną nie można zapominać o analizie PKB wg działów gospodarki. Klasyczny podział na rolnictwo, przemysł i usługi pozwala wnioskować o stadium rozwoju danej gospodarki, a więc o zmieniającym się potencjale wewnętrznym, a także pozycji względem innych państw.

Handel zagraniczny jest wyznacznikiem pozycji konkurencyjnej państwa. Im udział kraju w handlu światowym jest wyższy, tym pozycja przetargowa silniejsza. Poza tym istotne znaczenie ma udział dóbr przetworzonych w eksporcie – im większy, tym gospodarka wyżej rozwinięta i jej pozycja jest silniejsza. Poza tym, udział świadczy o możliwości kreacji rozwoju gospodarki światowej oraz (przy zestawieniu z udziałem w kreacji PKB) o stopniu integracji gospodarki kraju ze strukturą międzynarodową, a więc otwarciu.

Średnio- i długookresowa równowaga bilansu handlowego, świadczy o stabilnym rozwoju gospodarki. Nierównowaga objawiająca się przewagą eksportu nad importem może świadczyć o produkcyjnym nastawieniu gospodarki, która uzależnia swój wzrost od środków ze sprzedaży dóbr i usług za granicą, o słabym, wewnętrznym potencjale zakupowym. Jest to więc państwo, które nie dysponuje dość dobrze rozwiniętym rynkiem wewnętrznym, ze stosunkowo ubogim społeczeństwem, a gospodarka (jej stan, tempo rozwoju) jest mocniej uzależniona od fluktuacji światowych. Takie państwo charakteryzuje niższa stabilność rozwoju, a więc m.in. wyższe ryzyko inwestycyjne, co prowadzi do niższej konkurencyjności.

Ocena wydajności czynników produkcji danego kraju będzie przebiegać w oparciu o klasyczny podział na ziemię, pracę i kapitał. Wydajność pracy jest najczęściej przedstawiana jako iloraz realnego PKB przez liczbę pracowników w danej gospodarce lub liczbę przepracowanych godzin pracy w gospodarce. Produktywność pracy rośnie, jeżeli realny PKB zwiększa się szybciej niż liczba zatrudnianych pracowników (lub przepracowanych godzin). Wzrost wydajności pracy odgrywa kluczową rolę w przypadku gospodarek państw rozwijających się.

Suma produktywności wszystkich trzech czynników produkcji jest przedstawiana przy pomocy wskaźnika całkowitej produktywności czynników produkcji (*total factor productivity* – TFP, lub *multi-factor productivity* – MFP). Przedstawia wielkość produkcji na jednostkę nakładu tj. efektywność wykorzystania pracy i kapitału. Różnice występujące pomiędzy wydajnością

⁴¹⁴ Kamp D., *Rethinking the American Dream*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.vanityfair.com/culture/2009/04/american-dream200904>, (stan na dzień: 12.01.2018 r.).

pracy a całkowitą produktywnością czynników produkcji dla tych samych okresów wynikają przede wszystkim ze zmieniającej się, w przypadku tego drugiego wskaźnika, relacji kapitału do pracy. Produktywność można szacować za pomocą udziału poszczególnych czynników produkcji w tworzeniu PKB wg działów gospodarki w przeliczeniu na jednego zatrudnionego.

Punktem wyjścia do rozważań w przypadku każdej z gospodarek BRICS będą historyczne momenty przełomowe, dynamizujące rozwój społeczno-gospodarczy. W przypadku wszystkich gospodarek są to przemiany, które zaszły w XX w. W połączeniu z rewolucją cyfrową oraz procesami globalizacji skala i dynamika zmian, w tym nie tylko kwestie stricte gospodarcze, ale również te związane z poziomem życia ogółu społeczeństwa uległy znacznej poprawie.

1. Przemiany społeczno-gospodarcze w Brazylii po okresie rządów generalów

Brazylia to jedno z największych państw świata – zajmuje: 6. miejsce pod względem powierzchni (ok. 8,5 mln km² – prawie połowa powierzchni Ameryki Południowej)⁴¹⁵, 5. miejsce pod względem liczby ludności (ok. 206 mln osób – ok. 35% ludności na kontynencie)⁴¹⁶, 9. miejsce pod względem PKB (ok. 3,1 biliona USD w 2016 r.)⁴¹⁷. W Brazylii występują liczne bogactwa naturalne: ropa naftowa i gaz ziemny, węgiel kamienny, rudy żelaza, niklu, boksytu, chromu, cynku, miedzi, ołowiu, cyny, złota, kamieni szlachetnych, uranu czy soli kamiennej. Zasoby wielu z nich są bardzo duże oraz silnie eksploatowane o czym świadczy znaczny eksport (9. miejsce na świecie – producent paliw płynnych).⁴¹⁸ Ze względu na klimat i gleby duże, gospodarcze znaczenie odgrywa brazylijskie rolnictwo oraz hodowla bydła (pastwiska zajmują ok. 23,5% powierzchni). Poza tym, zajmuje wysokie pozycje ze względu na wielkość eksportu środków transportu, rudy żelaza, wyrobów chemicznych, tytoniu, kawy, kakao, trzciny cukrowej, tekstylii.⁴¹⁹ Należy jednak zauważyć, że pomimo bogactw naturalnych, korzystnych warunków klimatycznych i znacznego potencjału ludzkiego kraj od uzyskania niepodległości w 1825 r.

⁴¹⁵ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/br.html>, (stan na dzień: 20.11.2016 r.).

⁴¹⁶ Ibidem.

⁴¹⁷ International Monetary Fund, *Report for Selected Country Groups and Subjects (PPP valuation of country GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weo-data/weorept.aspx?pr.x=83&pr.y=10&sy=2016&ey=2020&scsm=1&ssd=1&sort=country>, (stan na dzień: 21.11.2016 r.).

⁴¹⁸ U.S. Department States of Energy, *Energy Report: Brazil 2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=BRA>, (stan na dzień: 11.04.2016 r.).

⁴¹⁹ Portal Promocji Eksportu, *Gospodarka Brazylii*, dostęp online, tytuł dostępu: http://saopaulo.trade.gov.pl/pl/brasil/article/detail,515,Gospodarka_Brazylii.html, (stan na dzień 18.11.2016 r.).

do połowy XX w. przeżywał marazm w rozwoju przeplatany krótkimi okresami wzrostu gospodarczego. Stan ten był efektem długotrwałego kolonializmu oraz ingerencji zewnętrznych, np. oddziaływaniem USA, powiązaniem z globalnymi systemami wymiany (np. poprzez zadłużenie zagraniczne). Czynniki anty-rozwojowe występowały również wewnątrz np. niestabilność polityczna (cechująca „młode demokracje”) czy korupcja.

W ramach niniejszego podrozdziału przedstawione zostaną najważniejsze wydarzenia, które doprowadziły do usamodzielnienia Brazylii oraz uwolnienia potencjału Brazylijczyków. Przybliżenie decyzji rządzących z wybranych okresów przed- i w trakcie kształtowania systemu demokratycznego umożliwi zrozumienie kierunku rozwoju brazylijskiej gospodarki. Prosofjalne i protekcyjnistyczne decyzje polityczne pod koniec XX i na początku XXI w. mają uzasadnienie w historii i związkach z innymi mocarstwami.

Potencjał Brazylii przez kilkaset lat ograniczała polityka kolonizatora – Portugalii. Z jednej strony przeniesienie wiedzy, wartości, osiągnięć prawnych, medycznych, technicznych i technologicznych do Ameryki Południowej pozwoliło na przyspieszenie rozwoju społecznego, z drugiej wywołało relatywną stagnację gospodarczą. Kraje takie jak Brazylija zepchnięto do roli dostawców surowców, taniej siły roboczej. Dodatkową korzyść stanowiła możliwość kształtowania przez państwo kolonizujące warunków wymiany. Obywatele kolonii, poza wąską grupą sprawującą władzę, podlegali relatywnemu ubożeniu.

Słabość państw europejskich po I. i II. wojnie światowej utrudniała utrzymanie odległych geograficznie kolonii, a pobudzone ruchy narodowościowe prowadziły do ograniczania roli monarchii. Uniezależnienie od Portugalii nastąpiło w 1825 r. – był to krótki okres Cesarstwa Brazylii. Wzrost oczekiwań społecznych prowadził do zmiany modelu sprawowania władzy i podziału bogactwa. W 1889 r. doszło do utworzenia republiki federacyjnej. Podjęto próbę wprowadzenia *quasi* demokratycznego ustroju. Niewielkie doświadczenia w tym zakresie powodowały, iż dochodzący do władzy nadużywali jej, a każda kolejna opozycja powielala ten schemat.

Pomimo problemów politycznych brazylijska gospodarka rozwijała się stosunkowo szybko. W drugiej połowie XX w. przeprowadzono wiele reform m.in. dotyczących płac, systemu sprawiedliwości, własności w tym ziemi rolnej, a także powzięto działania na rzecz industrializacji kraju. Słabość władz krajowych w latach 1950 – 1963 (m.in. częste dymisje, zmienność kierunków polityki poszczególnych rządów, wykorzystywanie wojska do walki politycznej) doprowadziła do upadku niestabilnego modelu demokratycznego. W latach 1964-1985 brazylijskie społeczeństwo poddawane było reżimowi w następstwie rządów wojskowych. Przyczyniło się to do spowolnienia gospodarki, ubożenia społeczeństwa i zapaści finansów publicz-

nych.⁴²⁰ Wcześniejsza dynamiczna industrializacja (1945-1964) – potencjalna szansa na poprawę sytuacji społeczno-gospodarczej brazylijskiego społeczeństwa i podniesienie międzynarodowej rangi kraju – została zaprzepaszczona. Początkowe sukcesy gospodarcze (jako następstwo *boomu* gospodarczego na świecie: w wyniku odbudowy Europy i wzrostu gospodarki USA) społeczeństwo powiązało z decyzjami dyktatury, co przyczyniło się do umocnienia reżimu w Brazylii. Krótkowzroczność decyzyjna, ideologizm polityczny i brak odpowiedniego przygotowania teoretycznego i praktycznego uzurpatorów wywodzących się w większości ze sfery militarnej przyczyniły się do narastania problemów ekonomicznych. Każda kolejna zmiana rządów negatywnie wpływała na gospodarkę i społeczeństwo.

Transformacja Brazylii była procesem długotrwałym. Początek przemian miał miejsce w połowie lat 70. XX wieku. Proces ten przebiegał etapowo. Można go podzielić na trzy okresy: lata 1974-1980, czyli tzw. otwarcie systemu (coraz większe znaczenie uzyskiwała oficjalna opozycja), lata 1981-1986 zwane czasem przyspieszenia demokratyzacji [doszło do pierwszych: bezpośrednich wyborów na gubernatorów stanów (1982 r.), pośrednich wyborów prezydenckich (1985 r.)], oraz lata 1986-1989 czyli tzw. „Nowa Republika” (uchwalono nową konstytucję i przywrócono bezpośrednie wybory prezydenckie).⁴²¹

Aktywatorem dla brazylijskiej transformacji stała się bardzo zła sytuacja najuboższej i zarazem najliczniejszej części społeczeństwa. Protesty przyczyniły się do powstania nowych grup politycznych, które stały się reprezentacją warstw społecznych (m.in. ruchu robotniczego z którego wywodził się Luiz Inácio Lula da Silva – prezydent Brazylii w latach 2003-2010).⁴²² Narastanie społecznego niezadowolenia i eskalacja niechęci względem wojskowego reżimu (protesty, zamieszki w największych miastach Brazylii) doprowadziły do złagodzenia autokratycznej polityki. Do bezpośrednich przyczyn upadku dyktatury wojskowej można zaliczyć m.in. zakończenie zimnej wojny oraz kompromitację władz wywodzących się z grupy wojskowych.⁴²³ Jako moment przełomowy – upadek ustroju autorytarnego – traktowane jest zaprzysiężenie José Sarney’a na prezydenta (1985-1990).

Ustanowienie demokratycznych zasad życia społecznego, politycznego oraz gospodarczego, a także stworzenie gwarancji wolności obywatelskich było trudne. Problemami pozostawały praktyki i prawa pozostałe po rządach wojskowych, a także mocno osadzony establishment,

⁴²⁰ Garcia D., *Not yet a democracy: establishing civilian authority over the security sector in Brazil – lessons for other countries in transition*, „The World Quarterly”, vol. 35, no. 3, 2014, pp. 491-493.

⁴²¹ Spyra J., *System konstytucyjny Brazylii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001, s. 19.

⁴²² BBC News, *Profile: Luiz Inacio Lula da Silva*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-10841416>, (stan na dzień: 14.01.2018 r.).

⁴²³ Spyra J., *Rola wojska w systemie politycznym Ameryki Łacińskiej*, [w:] Gawrycki M.F. (red.), *Dzieje kultury latynoamerykańskiej*, PWN, Warszawa 2009, s. 360.

który starał się zachować jak najwięcej przywilejów.⁴²⁴ W okresie największych fluktuacji politycznych, w tym funkcjonowania reżimów, urodziły się i dorosły dwa pokolenia Brazylijczyków. Społeczeństwo przyzwyczajało się do etatystycznych rządów. Takie środowisko trwale zmieniło społeczny sposób postrzegania: polityki, porządku gospodarczego i relacji międzyludzkich w i poza pracą czy stosunku do władzy. Przykładem tego modelu myślenia (czy też dojścia do niego) jest społeczne przekonanie o potrzebie zaangażowania państwa w gospodarkę. To struktury administracyjne powinny odpowiadać za tworzenie i rozwój przedsiębiorstw strategicznych z punktu widzenia państwa. Kontrola państwa nad gospodarką miała gwarantować suwerenną władzę nad zasobami naturalnymi oraz samowystarczalność. To przekonanie podtrzymywały w społeczeństwie kolejne władze. Już w latach 30. XX w. to przeświadczenie kształtowały nacjonalistyczne i populistyczne rządy w Nowym Państwie Getulio Vargasa, a w okresie dyktatury wojskowej władze, używając tej samej argumentacji, były organizatorami projektów z zakresu energetyki atomowej, tworzyły holding metalurgiczny Siderbras czy prowadziły działalność na rzecz zagospodarowywania Amazonii. Przypadkowość doboru gałęzi strategicznych, brak planu ich długotrwałego rozwoju oraz korupcja przyczyniały się do długookresowych strat gospodarczych, co pogarszało sytuację społeczeństwa. Bezpośrednim objawem problemów gospodarczych była szybko rosnąca inflacja (1987 r. – 395%, 1988 r. – 993%, 1989 r. – 1862%) i zadłużenie państwa oraz niski wzrost gospodarczy (1987 r. – 1,6%, 1988 r. – 2%, 1989 – 1,4%).⁴²⁵ Tak niekorzystna sytuacja w kraju doprowadziła do konfliktów w ramach ówczesnej opozycji i ścierania się różnych opcji o odmiennych wizjach rozwoju kraju. To tylko pogłębiało kryzys. Harmonizacja polityk nastąpiła w 1994 r. po wyborze na prezydenta Henrique Fernando Cordoso. W tym czasie wprowadzono „Plan Real”, którego bezpośrednim celem była eliminacja hiperinflacji. Do najważniejszych reform rządów H.F. Cordoso zaliczyć można ograniczenie monopolu państwowego w np. transporcie, energetyce i łączności, a także liberalizację zarządzania państwem.⁴²⁶

Dwadzieścia jeden lat autorytarnych rządów zakończyło ustanowienie nowej konstytucji (1988 r.), w której szczególną uwagę poświęcono prawom i wolnościom człowieka i obywatela jak również uprawnieniom społecznym i ekonomicznym.⁴²⁷ Akt przyjęcia nowej konstytucji

⁴²⁴ O'Donnell G., *Challenges to Democratization in Brazil*, „World Journal”, no. 5, 1988, p. 284.

⁴²⁵ Mainwaring S., *Democracy in Brazil and the Southern Cone: Achievements and Problems*, „Journal of Interamerican Studies and World Affairs”, 37(1), 1995, p. 115.

⁴²⁶ Giambiagi F., Ronci M.V., *Fiscal Policy and Debt Sustainability: Cardoso's Brazil, 1995-2002*, International Monetary Fund, 2004, pp. 30-32.

⁴²⁷ Spyra J., *System konstytucyjny Brazylii*, op.cit., s. 19.

miał dwojakie znaczenie: był potwierdzeniem stałości praw, w tym trwałości wdrożonych reform oraz wzmacniał demokratyczny wizerunek brazylijskiego rządu. Takie działania wspierały odbudowę zaufania oraz służyły procesom integracji regionalnej.⁴²⁸ Konstytucja potwierdziła przywództwo Brazylii wśród państw południa.

Transformacja dotyczyła również przyszłego stanowienia reprezentacji narodu – procesu wyboru władz. W 1980 r. dokonano pierwszej istotnej zmiany systemu wyborczego – wprowadzono bezpośrednio głosowanie na gubernatorów. Zmiana ta pozwoliła na wybór osób, które mogły lobbować w ramach Kongresu za decentralizacją fiskalną państwa. W kolejnych latach znacząco ograniczono uznaniowość w przekazywaniu środków z poziomu krajowego do regionów. W 1993 r. przeprowadzono reformę stabilizacyjną, której celem było przywrócenie równowagi fiskalnej oraz zmiana relacji między rządem federalnym a władzami regionalnymi. Wymagana była redukcja bardzo wysokiego zadłużenia stanów oraz ukonstytuowanie wszystkich transferów budżetowych. W tym celu ustalono m.in. limity zadłużenia regionów.⁴²⁹ Poza tym, przeprowadzono prywatyzację nierentownych przedsiębiorstw państwowych i dostosowano pozostałe do reguł rynkowych, zniesiono monopol państwowego giganta naftowego Petrobras, przyznano firmom prywatnym koncesje w transporcie kolejowym, na budowę dróg oraz sprzedano państwowe banki. Negatywne oceny zmian dotyczyły zarówno aspektu kulturowego – prywatyzacja przedsiębiorstw stanowiących dumę narodową, jak i społecznego – klasy bogatsze oraz najbiedniejsze poniosły najwyższe koszty przemian.⁴³⁰

Reformy dotyczyły również sytuacji społeczeństwa. Rozwój społeczno-gospodarczy wymagał większej dbałości o zdrowie, jakość życia, edukację. Celem reformy zdrowotnej było objęcie możliwie największej liczby obywateli podstawową opieką medyczną. Priorytetem stało się promowanie działań prewencyjnych w zakresie ochrony zdrowia i świadomości praw pacjentów.⁴³¹ Poza tym dokonano częściowej realokacji środków finansowych dla biednych rodzin, które posyłały swoje dzieci do szkół oraz przyspieszono reformę rolną dając niewielkie działki 700 tys. komun – rodzinom nie posiadającym dotąd własnej ziemi i pozostającym bez pracy [Ruch Rolników bez Ziemi (port. *Movimento Sem Terra*)].

⁴²⁸ Znojek B., *Brazylia i jej międzynarodowe ambicje*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, nr 2 (60), 2011, s. 9.

⁴²⁹ Brudzińska K.O., *Decentralizacja i demokratyzacja Brazylii – początek nowej drogi*, [w:] Gawrycki M.F. (red.), *Brazylia jako mocarstwo wschodzące*, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich, Warszawa 2013, s. 69.

⁴³⁰ Bresser-Pereira L.C., Maravall J.M., Przeworski A., *Economic Reforms in New Democracies: A social-democratic approach*, [in:] Smith W.C., Acuña C.H., Gamarra E. (eds.), *Theoretical and Comparative Perspectives for the 1990s*, Transaction Books, New Brunswick, USA 1994, pp. 185-199.

⁴³¹ Smith W.C., Acuña C.H., Gamarra E. (eds.), *Theoretical and Comparative Perspectives...*, op. cit., p. 69.

Należy zaznaczyć, że za rządów F.H. Cardoso przeprowadzono liczne reformy liberalizujące gospodarkę. W znacznej części założenia tej polityki były kontynuowane przez jego rywala politycznego i zarazem następcę.⁴³² W 2003 r. wybory prezydenckie wygrał Luiz Inácio Lula da Silva – przedstawiciel frakcji reprezentującej interesy najliczniejszej i najbiedniejszej warstwy społecznej. Hasła Partii Pracujących spotkały się z poparciem, ze względu na znaczne koszty dotychczasowych reform, poniesione przede wszystkim przez najbiedniejszą część Brazylijczyków. Gdy L.I. da Silva obejmował władzę największym problemem gospodarczym było zadłużenie: zagraniczne wynoszące 207 mld USD oraz wewnętrzne – 260 mld USD. Wsparcie finansowe Międzynarodowego Funduszu Walutowego (30 mld USD) nie pomogło zapewnić odpowiedniej wydolności aparatu państwowego. Radykalne działania naprawcze usprawniły gospodarkę i przyczyniły się do poprawy sytuacji najbiedniejszej części społeczeństwa.

Brazylia stanowi przykład państwa, które w bardzo krótkim okresie (jednej dekady), przyspieszyło rozwój społeczno-gospodarczy. Opracowany na nowo system redystrybucji dochodów pozwolił na poprawę bytu ok. 40 mln mieszkańców (1/4 populacji), a kolejne 40 mln wzbogaciło się na tyle, że zaliczono je do klasy średniej.⁴³³ Jeszcze w 2004 r. eksperci Banku Światowego wskazywali, że 20% najbogatszych obywateli posiada trzydzieści trzy razy większy udział w dochodzie narodowym niż przedstawiciele z dolnego kwintyla dochodowego.⁴³⁴ Zmniejszenie tego problemu było możliwe przy pomocy programów opartych na warunkowych świadczeniach pieniężnych,⁴³⁵ programach: dostępu do usług publicznych czy stymulowania zatrudnienia i wsparcia przedsiębiorczości.⁴³⁶

Brazylijskie władze w ostatnich latach XX i pierwszej dekadzie XXI w. właściwie wykorzystały światowy wzrost zapotrzebowania na surowce: postęp techniczny i technologiczny umożliwił efektywniejszą eksploatację złóż naturalnych, a większa integracja z gospodarką światową (liberalizacja handlu) umożliwiła czerpanie korzyści z wymiany międzynarodowej. Podstawowym celem władz było pobudzenie konsumpcji wewnętrznej, co udało się zrealizować

⁴³² Kingstone P.R., Power T.J., *Democratic Brazil Revisited*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2008, p. 82.

⁴³³ Mowa tu przede wszystkim o programach takich jak *Bolsa Família* (obejmuje ponad 22% gospodarstw domowych; realizuje cele z zakresu: edukacji, zdrowia oraz tworzenia wysokiej jakości kapitału ludzkiego), więcej w: Duranowski W., *Bolsa Família – innowacyjna metoda walki z wykluczeniem społecznym w Brazylii*, „Ekonomia Społeczna”, nr 2/2013 (7), 2013, s. 58-68.

⁴³⁴ World Bank, *Inequality and Economic Development in Brazil: A World Bank country study*, World Bank Publications, 2004, p. 3.

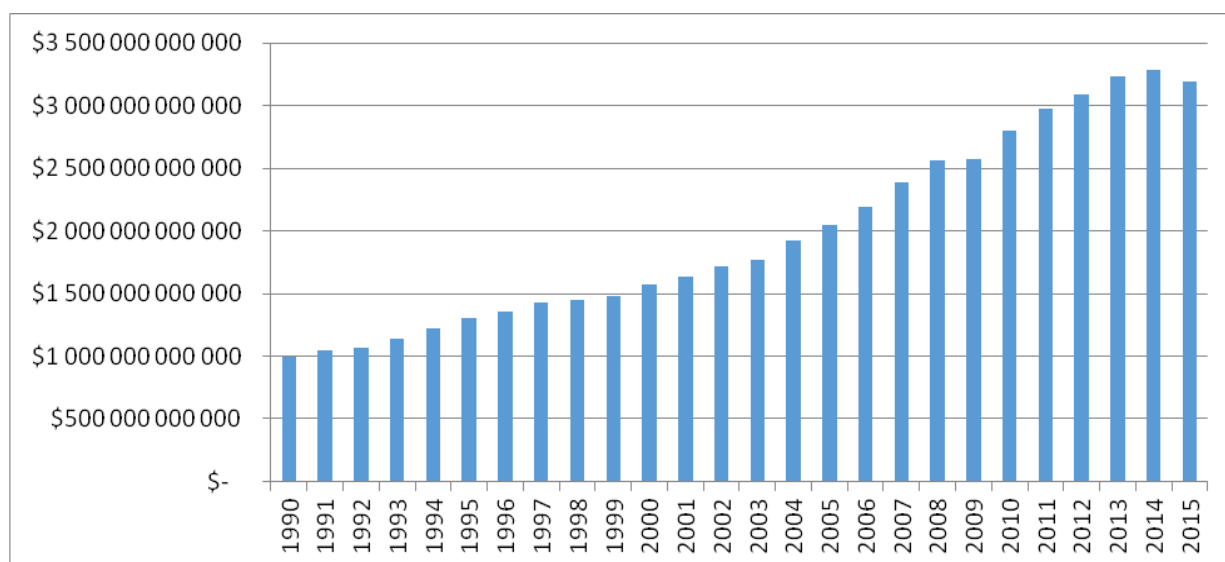
⁴³⁵ Otrzymywanie świadczeń warunkowano, np. przynajmniej jeden rodzic musiał podjąć się legalnej pracy zawodowej, wprowadzano zachęty finansowe aby posyłać dzieci do szkół. W ten sposób, oprócz bezpośredniej pomocy finansowej, podniesiono poziom wyedukowania społeczeństwa, zabezpieczając tym samym przyszłe potrzeby brazylijskiego rynku pracy.

⁴³⁶ Guerreiro Osório R., Ferreira de Souza P.H.G., *Bolsa Família after Brasil Carinhoso: an Analysis of the Potential for Reducing Extreme Poverty*, Research Brief „International Policy. Center for Inclusive Growth”, 3/2013, no. 41, pp. 1-2.

m.in. poprzez system socjalny oraz zamówienia publiczne. Pomogła również promocja eksportu i polityka wspierania firm prowadzących działalność produkcyjną, płacących podatki w Brazylii – tworzących miejsca pracy, produkujących głównie na eksport. Reformy ułatwiające wykorzystanie potencjału wewnętrznego, stabilizujące politykę, pobudzające inwestycje wewnętrzne, doprowadziły do zwiększenia napływu kapitału zagranicznego.

W ciągu ostatnich 25 lat (lata 1990-2015) liberalizacji gospodarki i demokratyzacji życia w Brazylii PKB wg parytetu siły nabywczej (*purchasing power parity*, PPP) w USD wzrósł ponad trzykrotnie (Wykres 1) a PKB per capita wzrósł o prawie 232%. W tym samym czasie PKB per capita w USA wzrosło o 233%.

Wykres 1 Brazylijski Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)

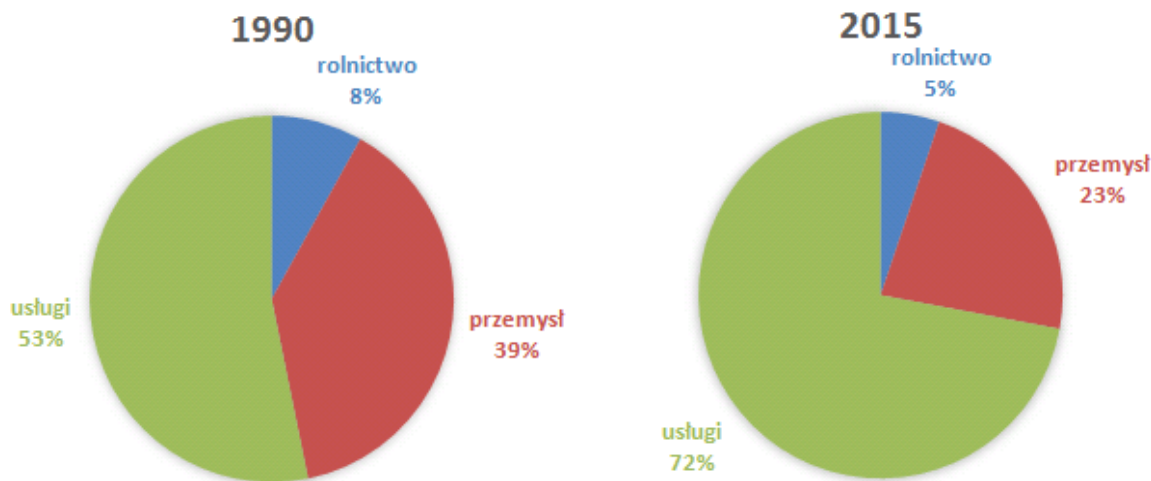
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Brazylia*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 18.12.2016 r.).

Zmiana struktury działowej brazylijskiej gospodarki (Wykres 2) świadczy o jej daleko idących przemianach technicznych i technologicznych. Jest również świadectwem poczynionych nakładów na edukację. Udział działu usługi w ogóle brazylijskiego PKB wzrósł z 53% do 72% w ciągu 25 lat. Przede wszystkim nastąpiło to kosztem przemysłu, a tylko nieznacznie – rolnictwa (zmiana z 8% na 5%).

Przesunięcie ciężaru generowania PKB na usługi było możliwe ze względu na wzrost nakładów na edukację oraz system świadczeń socjalnych i powiązanie obu. Programy umożliwiły poprawę stanu wiedzy i umiejętności społeczeństwa (programy np. „Nauka bez barier” – 1,5 mld USD na wsparcie studentów brazylijskich wyjeżdżających do najwyższej ocenianych

uczelnia na świecie, przede wszystkim w USA),⁴³⁷ co podniosło wartość kapitału ludzkiego i zaowocowało uaktywnieniem krajowej produkcji o wyższej wartości dodanej.

Wykres 2 Procentowy udział działów gospodarki w brazylijskim PKB w 1990 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Brazylia*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 18.12.2016 r.).

Polityce brazylijskiego otwarcia sprzyja postępująca integracja światowego handlu, w tym szczególnie w regionie Ameryki Łacińskiej, słabnące perspektywy rozwojowe (oparte dotychczas na edukacji i podnoszeniu dochodów najuboższych – wyższy poziom użyteczności/satysfakcji z konsumpcji) i poszukiwanie nowych źródeł wzrostu. Dotychczasowe wsparcie eksportu i ograniczanie importu przestaje być efektywne pod względem społeczno-gospodarczym. Nadal do najpoważniejszych barier rozwojowych zaliczyć można rozbudowaną biurokrację, stosunkowo słabo rozwiniętą przedsiębiorczość, niski (pomimo znaczącej poprawy w ostatnich latach) poziom inwestycji infrastrukturalnych w stosunku do średniej światowej.

Kraje BRICS, w tym Brazylię, cechuje niski stopień długokresowego zbilansowania wymiany zagranicznej. Struktura handlu potwierdza, iż Brazylia importuje wysoce przetworzone dobra, natomiast eksportuje mało przetworzone produkty oraz surowce. Uczestnictwo w międzynarodowej wymianie handlowej wspiera procesy rozwojowe, jeżeli jest realizowane w sposób zbilansowany. Nadwyżka eksportu nad importem powinna zasilać polityki wspierające rozwój społeczno-gospodarczy.

⁴³⁷ Deruy E., *Why Brazilians want to study in the U.S.*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://splinternews.com/why-brazilians-want-to-study-in-the-u-s-1793842333>, (stan na dzień: 13.01.2018 r.).

Wykres 3 Bilans handlowy Brazylii w mld USD (lata 1995-2015)

Legenda:

niebieska linia – export

czerwona linia – import

Źródło: Obserwatory of Economic Complexity, *Country profile: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).

W latach 1995-2015 wzrósł udział dóbr i usług importowanych z 7% do 14% w rocznym PKB, natomiast eksportu z 8% do 13%.⁴³⁸ Zwiększył się więc stopień integracji Brazylii z gospodarką światową. W 2015 r. była ona jednak dopiero 24. państwem pod względem wielkości eksportu (mierzonej jako wartość USD) natomiast w światowym imporcie zajęła 25. miejsce (Wykres 3). Względna równowaga bilansu w ostatnich kilku latach (XX/XXI w.), a także długotrwała przewaga eksportu nad importem wspierała brazylijskie przedsiębiorstwa oraz umożliwiła wzrost konsumpcji społeczeństwa.⁴³⁹

W ostatnich dwóch dekadach zmieniło się nasilenie kontaktów handlowych z poszczególnymi partnerami. Coraz większego znaczenia nabiera wymiana Chin – kraje Ameryki Południowej. Tylko w okresie od 2000 r. do 2010 r. wolumen wymiany między Chinami a Ameryką Łacińską wzrósł dwudziestokrotnie. W przypadku Brazylii jeszcze w 1995 r. ponad 20% importowanych dóbr i usług pochodziło z USA. W tym samym czasie eksportowano 21%. W 2010 r.

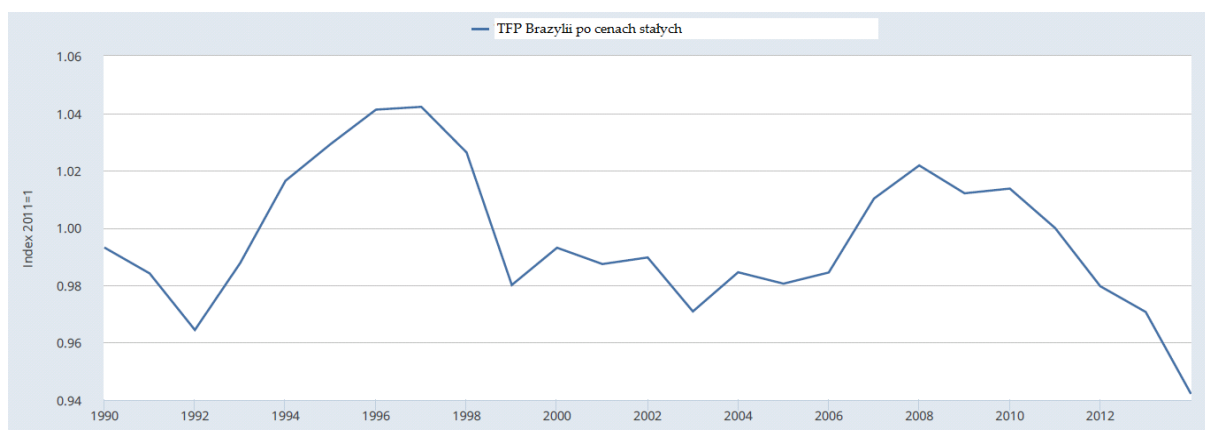
⁴³⁸ World Bank, *Export of goods and services (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>, (stan na dzień: 21.12.2016 r.).

⁴³⁹ Należy zauważyć, iż do przełomu XX w. i XXI w. Brazylijczycy konsumowali przede wszystkim dobra podstawowe. Wraz ze wzrostem dochodów ludności, rośnie zainteresowanie dobrami luksusowymi, a także usługami, które aparat państwowy stara się kontrolować. Państwowe programy wspomaganie tzw. *public-champions* nie prowadzą jednak do rozwoju produkcji (w tym innowacyjnej), a są nową formą protekcjonizmu, która sprzyja korupcji; mechanizm opisano w: Hausner J., Paprocki W., *Firma – Idea oraz rozwój technologii a interwencjonizm*, Publikacja Europejskiego Kongresu Finansowego, Centrum Myśli Strategicznych, Sopot 2017.

udział USA w brazylijskim imporcie spadł do 15%, zrównując się z chińskim, natomiast brazylijski eksport wynosił odpowiednio 10% i 17% całego wolumenu.⁴⁴⁰ Widoczny jest więc spadek powiązań Brazylii z USA oraz zacieśnianie relacji z Chinami (BRICS).

Produktywność gospodarki mierzona za pomocą całkowitej produktywności czynników produkcji pozwala (częściowo) określić efektywność wykorzystania kapitału i wydajność pracy. Indeks TFP w przypadku Brazylii wahał się od 0,94 do 1,04 (przyjmując wartość TFP z 2011 r. za bazową). Nie można również jednoznacznie stwierdzić, czy gospodarka Brazylii znajduje się pod jego względem w trendzie wzrostowym czy spadkowym. Wahania cykliczne były mocno powiązane z sytuacją na rynkach światowych oraz stanem finansów publicznych. Duża zmienność produktywności jest negatywnie postrzegana przy ocenie konkurencyjności gospodarki.

Wykres 4 Produktywność czynników produkcji w Brazylii w latach 1990-2014

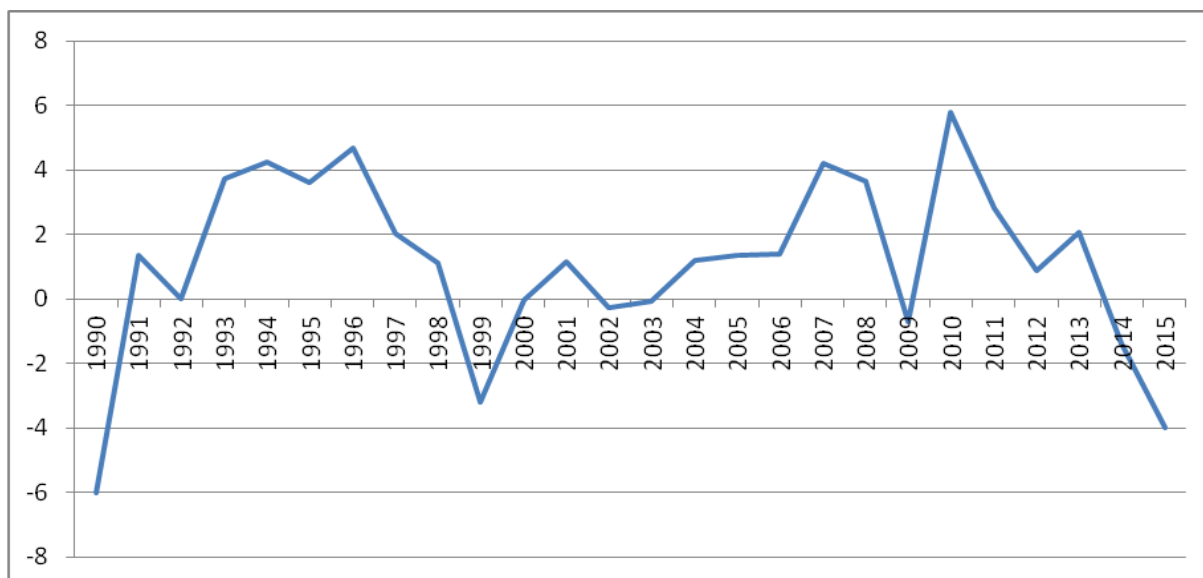
Źródło: Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Natomial Prices for Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNABRA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).

Długookresowa (lata 1965-2014) obserwacja pozwala stwierdzić, iż najwyższy wzrost produktywności odnotowano w 1980 r. (1,29) natomiast wyniki osiągnięte w latach 2012-2014 są współbieżne z uzyskanymi na przełomie lat 70. i 80. XX wieku. Nie znaczy jednak, że jest ona niższa pod względem wartości absolutnych (niezależnie, czy to dla pracy, czy kapitału). Wydajność całej gospodarki rosła ze względu na rozwój produkcji kapitałochłonnej oraz zwiększania się liczby osób pracujących. Powyższy wykres (Wykres 4) przedstawia jedynie zmianę

⁴⁴⁰ World Bank, *World Development Indicators*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.world-bank.org/data/reports.aspx?Code=BRA&id=556d8fa6&report_name=Popular_countries&popularitytype=country&ispopular=y, (stan na dzień: 22.12.2016 r.).

produktywności na jednostkę. Nie oddaje ona jednak absolutnej produktywności, ponieważ pomija m.in. długość tygodnia pracy, czasu poświęcanego na zarobek. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na produktywność kapitału ludzkiego na godzinę pracy (Wykres 5).

Wykres 5 Zmiana procentowa wydajności pracy na przepracowaną godzinę w Brazylii (lata 1990-2015)

Źródło: The Conference Board. Trusted Insights for Business Worldwide, *Growth of Labor Productivity per hour worked, percent change*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.conference-board.org/data/economydatabase/index.cfm?id=27762>, (stan na dzień: 28.12.2016 r.).

Produktywność obniżała się w okresach wprowadzania nowych polityk ingerujących w rynek, np. 1990 r. – okres demokratyzacji i reform strukturalnych, lata 1999-2000 – narastanie dysproporcji społecznych i ubożenie ludności, istotny wzrost liczby osób czynnych zawodowo na rynku pracy czy lata 2015-2016 – spadek PKB porównywalny do kryzysu z początku XX w. dług publiczny wynoszący ok. 70% PKB przy koszcie obsługi na poziomie ok. 7% PKB. Zmianie, oprócz ilości kapitału ludzkiego, ulegała również jakość. Należy ją rozumieć, jako wzrost/spadek liczby osób czynnych zawodowo z wykształceniem wyższym i specjalistycznym. Od 2000 r. do 2015 r. (średniorocznie) jakość kapitału poprawiała się. Wskaźnik wahał się w przedziale od 0,3 do 0,5 (w latach 1990-1999 – od 0,1 do 0,2) rok do roku. Zmiany w zakresie ilości czynnego zawodowo kapitału ludzkiego dostępnego na brazylijskim rynku pracy były znacznie większe. Najsilniejszy spadek liczby czynnych zawodowo osób nastąpił w 1996 r.

i 2009 r. (odpowiednio: -2,4% i -2,5%), a największy wzrost w 1999 r., 2004 r., 2010 r. (odpowiednio: 5,8%, 4,2%, 3,8%).⁴⁴¹

Na pozycję konkurencyjną brazylijskiej gospodarki ma również wpływ ocena stabilności, skuteczności i efektywności rządów. W 2016 r. rozpoczęto operację śledczą „Myjnia” (port. *Lava Jato*), która ujawniła nielegalne powiązania między biznesem a politykami. Jednym z podejrzanych o nadużywanie władzy publicznej był Luiz Inácio Lula da Silva.^{442,443} W połowie 2016 r. w wyniku impeachmentu usunięto prezydent Dilmę Rousseff z urzędu. Ponad połowa członków brazylijskiego parlamentu ma zarzuty o korupcję, a prawie 15% - wyrok.⁴⁴⁴ Postępowania antykorupcyjne dotyczyły również prezydenta Michela Temera oraz innych byłych prezydentów Brazylii, co świadczy o skali problemu.⁴⁴⁵

2. Modernizacja rosyjskiej gospodarki na gruncie doświadczeń ZSRR

Federacja Rosyjska jest największym państwem na świecie pod względem powierzchni (ponad 17 mln km²; ponad 22 tys. km granicy)⁴⁴⁶ oraz 6. największym państwem i 3. największym imperium w historii świata.⁴⁴⁷ Pod względem liczby ludności zajmuje 9. miejsce (ok. 142,3 mln).⁴⁴⁸ Rosja należy do największych gospodarek świata, pod względem PKB zajmuje 7. miejsce na świecie (3,7 biliona USD w 2016 r.).⁴⁴⁹ Kraj dysponuje największymi na świecie zasobami naturalnymi paliw kopalnych, w tym ropy naftowej (1. miejsce na świecie pod względem wielkości wydobycia w 2015 r.), gazu ziemnego, węgla, minerałów złóż pier-

⁴⁴¹ The Conference Board, *The Conference Board Total Economy Database*, November 2016, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.conference-board.org/data/economydatabase/>, (stan na dzień: 4.01.2017 r.).

⁴⁴² Stasiński M., *Brazylia sędzi władzę*, wyborcza.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wyborcza.pl/1,75399,20727293,brazylia-sadzi-wladze.html?disableRedirects=true>, (stan na dzień: 6.01.2017 r.).

⁴⁴³ Ostatecznie skazany na 12 lat pozbawienia wolności za przyjęcie korzyści majątkowych w wysokości ok. 1,2 mln USD; więcej w: Orłowski M., *Były prezydent Brazylii Lula da Silva skazany na 12 lat za korupcję, oddał się w ręce policji*, wyborcza.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wyborcza.pl/7,75399,23241119,byly-prezydent-brazylia-lula-da-silva-skazany-na-12-lat-za.html?disableRedirects=true>, (stan na dzień: 18.04.2018 r.).

⁴⁴⁴ Domosławski A., *Igrzyska przed igrzyskami*, polityka.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1658250,1,brazylia-obala-prezydent-rousseff-ale-nie-tylko-przez-afere-korupcyjna.read>, (stan na dzień: 7.01.2017 r.).

⁴⁴⁵ Brito R., Brooks B., McCool G., *Brazilian president Temer denies reported new corruption allegations*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.reuters.com/article/us-brazil-corruption-temer/brazilian-president-temer-denies-reported-new-corruption-allegations-idUSKBN1HY25D>, (stan na dzień: 29.06.2018 r.).

⁴⁴⁶ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/rs.html>, (stan na dzień: 21.11.2016 r.).

⁴⁴⁷ Taagepera R., *Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia*, „International Studies Quarterly”, 41 (3), September 1997, pp. 492–502.

⁴⁴⁸ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: Russia*, op. cit., (stan na dzień: 11.10.2017 r.).

⁴⁴⁹ International Monetary Fund, *Report for Selected Country Groups and Subjects (PPP valuation of country GDP)*, op. cit., (stan na dzień: 21.11.2016 r.).

wiastków ziem rzadkich, drewna. Rosja zajmuje piąte miejsce pod względem ilości produkowanej energii elektrycznej na świecie (2015 r.).⁴⁵⁰ Jest również czołowym eksporterem surowców energetycznych na świecie.

Rosja jest członkiem wielu międzynarodowych organizacji, m.in. Rady Bezpieczeństwa ONZ, G20, Unii Celnej, Wspólnoty Niepodległych Państw, Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej, Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Odgrywa znaczącą rolę w polityce światowej zarówno ze względu na historyczne uwarunkowania oraz siłę militarną (2. miejsce w 2016 r.).⁴⁵¹ Zarówno aktywność w organizacjach międzynarodowych, jak i bezpośrednia potęga wojskowa oraz zdolność bojowa pozytywnie wpływają na ocenę konkurencyjności gospodarki.

W ramach niniejszego podrozdziału przedstawione zostaną wydarzenia oraz decyzje na płaszczyźnie ideologiczno-ekonomicznej jakie podejmowali rosyjscy reformatorzy w pierwszym okresie transformacji gospodarki, po rozpadzie Związku Radzieckiego. Omówione zostaną także: mechanizm wprowadzania reform, alternatywne programy na rzecz poprawy sytuacji ekonomicznej kraju, krytyka niespójnych długofalowo decyzji rządu (w aspekcie uniemożliwiania realizacji dotychczas wytyczonych celów). W połączeniu z przyjętymi wskaźnikami pozwoli to na ocenę bazowego poziomu rozwoju i konkurencyjności rosyjskiej gospodarki.

Od pierwszych lat po powstaniu Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) był przedmiotem licznych opracowań, ponieważ jak podkreślano, system kapitalistyczny powstawał ewolucyjnie, natomiast centralnie sterowany socjalizm – doświadczalnie.⁴⁵² ZSRR stało się więc przykładem utopii, która (aby przetrwać) musiała rywalizować i zwyciężyć z najsilniejszymi przedstawicielami „starego systemu” – państwami Europy Zachodniej i USA. Socjalizm w rosyjskim wydaniu okazał się porażką społeczno-gospodarczą, a decydujące znaczenie w procesie tworzenia Rosji miał rozpad ZSRR. Rozpoczął się on wraz z ogłoszeniem suwerenności przez Radę Najwyższą Estońskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Estońska SRR) w listopadzie 1988 r., a zakończył deklaracją o rozwiązaniu ZSRR uchwaloną przez Radę Republik Najwyższej Rady ZSRR pod koniec grudnia 1991 r.⁴⁵³

Wśród przyczyn rozkładu ZSRR należy wymienić reformy (lata: 1985-1991), które miały poprawić funkcjonowanie Związku a doprowadziły do osłabienia systemu politycznego. Kluczowe znaczenie miały: przebudowa (*pieriestrojka*), przyspieszenie gospodarcze (*uskorienie*),

⁴⁵⁰ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: Russia*, op. cit., (stan na dzień: 21.11.2016 r.).

⁴⁵¹ Global Firepower, *Countries Ranked by Military Strength in 2016*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>, (stan na dzień: 10.01.2017 r.).

⁴⁵² Grabowiecki J., *Kierunki doskonalenia systemu planowania i zarządzania Związkiem Radzieckim*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 2, Lublin 1968, s. 91-92.

⁴⁵³ Sakwa R., *The Soviet collapse: Contradictions and neo-modernisation*, „Journal of Eurasian Studies”, vol. 4(1), January 2013, pp. 65-66.

jawność społeczna (*glasnost*). Założeniem reform była modernizacja gospodarki prowadząca do urynkowienia wybranych obszarów. Planowano również zwiększenie swobód obywatelskich, co miało zapewnić legitymizację władzy i utrzymanie rządów M. Gorbaczowa. Ważnym elementem planu była poprawa relacji z państwami zachodnimi. Ostatecznie pakiet reform miał – poprzez poprawę jakości życia społeczeństwa – doprowadzić do utrzymania ideologii komunistycznej w ZSRR.⁴⁵⁴

Zaproponowane „przyspieszenie” gospodarcze faktycznie dotyczyło przesunięcia środków finansowych do przemysłu ciężkiego, maszynowego. Kompleksy przemysłowo-obronne, posiadające wieloletnie powiązania z dygnitarzami partii rządzącej uzyskały znaczącą przewagę w postaci wsparcia finansowego. Równolegle wstrzymywano przemiany m.in. w rolnictwie i ograniczono wzrost innych gałęzi gospodarki.⁴⁵⁵ Kryzys gospodarczy miał ustąpić w wyniku nasilenia inwestycji w sektor zbrojeniowy, ponieważ jego rolą była dyfuzja osiągnięć technologicznych i technicznych. Ponad dwukrotne zwiększenie wydatków inwestycyjnych (po 1986 r.) nie przyniosło oczekiwanych skutków. Doprowadziło m.in. do narastania długu (wewnętrznego i zewnętrznego), pogłębienia dysproporcji budżetowych, osłabienia produkcji dóbr konsumpcyjnych prowadząc do degradacji całego rynku.⁴⁵⁶

Celem reform M. Gorbaczowa (1985-1991) była również społeczna poprawa wizerunku władzy.⁴⁵⁷ Skupienie na tej kwestii spowodowało pominięcie *stricte* makroekonomicznych aspektów. Poprawę sytuacji wewnętrznej utrudniała niespójność planów sektorowych, marnotrawstwo środków produkcji wynikające z dyktatu planistycznego i kolektywnego zarządzania czynnikami produkcji, wysokie koszty utrzymania armii oraz industrializacja, która nie uwzględniała kosztu ekologicznego. Dodatkowymi efektami było osłabienie rubla (RUB), ubożenie społeczeństwa, narastanie wymiany barterowej, niska podaż dóbr w sklepach.⁴⁵⁸

Zadłużenie ZSRR w ostatnich latach funkcjonowania narastało lawinowo. Poważnymi obciążeniami finansowymi były: sponsorowanie reżimów, partii i ruchów komunistycznych na świecie, koszty związane ze zbrojeniami, niskie ceny ropy naftowej, zniesienie cenzury i mi-

⁴⁵⁴ Kenez P., *Odkłamana historia Związku Radzieckiego*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2008, s. 297.

⁴⁵⁵ Skrzypek A., *Druga smuta. Zarys dziejów Rosji 1985 – 2004*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2004, s. 12-13.

⁴⁵⁶ Marciniak W., *Rozgrabione Imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2001, s. 105-106.

⁴⁵⁷ Ostatecznie, zbyt duże skupienie na bieżących kosztach społecznych reform wydłużyło cały proces reformacji i doprowadziło do długotrwałego kryzysu społeczno-gospodarczego. Okres ten ukazał słabość partii rządzącej, która obawiała się utraty pozycji, a także była podzielona wewnętrznie – sporami o przywództwo.

⁴⁵⁸ Oniszczyk W., *Czynniki zewnętrzne transformacji gospodarki Rosji: handel zagraniczny, kapitał zagraniczny, transfer technologii*, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2002, s. 22-23.

litarna interwencja w Afganistanie, która wpłynęła na odrodzenie się ruchów religijnych i nacjonalistycznych szczególnie w muzułmańskich regionach ZSRR. Splot kryzysu wewnątrzpaństwowego i niekorzystnej sytuacji geopolitycznej wzmocnił aspiracje niepodległościowe w niektórych SRR.⁴⁵⁹ Ruchy narodowościowe budowały kapitał społeczny na przekonaniu, że uwolnienie się od centralnego sterowania z Moskwy pozwoli wyprowadzić daną republikę z marazmu gospodarczego.

Dodatkowym, destrukcyjnym bodźcem dla ZSRR była ówczesna polityka zagraniczna USA (za prezydentury R. Regana) opierająca się na walce z komunizmem. USA wspierało (finansowo, politycznie, a nawet militarnie) państwa i organizacje walczące z komunizmem, wdrożenie nowych technologii i wzmocnienie programu zbrojeń strategicznych w Europie, prowadzenie polityki surowcowej na rynkach światowych wymierzonej w strategiczne przychody ZSRR (np. ceny ropy naftowej na rynkach światowych), a także propagowanie islamizacji w Azji Środkowej wymierzonej przeciw ZSRR.⁴⁶⁰ Pogarszający się stan gospodarek SRR – kryzys demokracji ludowej – powodował wzmocnienie ruchów niepodległościowych.

Pakiet reform przyjętych w ostatniej dekadzie istnienia ZSRR nie doprowadził do naprawy systemu finansów publicznych i oczekiwanego wzrostu gospodarczego. Zakładano, iż wzrost gospodarczy, poprawa warunków życia ludności i zwiększenie swobód osłabią nastroje rewolucyjne. Inwestycje ponoszone przede wszystkim w sektorze zbrojeniowym nie doprowadziły do przełamania kryzysu. Narastanie dysproporcji budżetowych, zwiększanie wewnętrznego i zewnętrznego zadłużenia, pogorszenia dostępności i jakości dóbr konsumpcyjnych oraz wzrost napięć społecznych wymusiły wprowadzenie rozrachunku gospodarczego.⁴⁶¹ Przez cały okres funkcjonowania ZSRR wiele wskaźników gospodarczych, w tym produkt narodowy netto obniżało wartość – jeszcze w latach 1956-1960 wynosił ok. 10% średniorocznie, natomiast w 1986-1990 było to zaledwie 2,7% przy bardzo niskich wskaźnikach odtworzenia w przemyśle.⁴⁶² Reformy nie rozwiązały fundamentalnych problemów gospodarczych.

W okresie ZSRR trudno jest mówić o międzynarodowej konkurencyjności gospodarki. Teoretycznie można byłoby dokonać podziału ZSRR na poszczególne republiki i mierzyć je oddzielnie. Porównywanie funkcjonowania republik (sprawności gospodarczej) w stosunku do in-

⁴⁵⁹ Czachor R., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014, s. 79.

⁴⁶⁰ Bilveer S., *Jemaah Islamiyah*, [in:] Wilson J. Swati P. (eds.), *Terrorism in Southeast Asia: Implications for South Asia*, ORF-Pearson-Longman, Singapore and Delhi 1995, p. 130.

⁴⁶¹ Marciniak W., *Rozgrabione Imperium...*, op. cit., s. 105-106.

⁴⁶² Oniszczyk W., *Czynniki zewnętrzne transformacji gospodarki Rosji...*, op. cit., s. 22.

nych państw świata byłoby utrudnione ze względu na inne systemy miar (m.in. składowe produktu krajowego/narodowego), brak jednolitej metodyki zbierania danych, model zarządzania zachęcający do „kreowania” pozytywnych statystyk. Przyjęta natura systemu gospodarczego uniemożliwiła przygotowanie wartościowych danych.⁴⁶³ Poza tym, nadrzędne znaczenie za czasów ZSRR miał rozwój przemysłu i zbrojeń, kosztem konsumpcji i poprawy warunków życia społeczeństwa. Wydajność osiągnęto poprzez „socjalistyczne współzawodnictwo pracy” – zachęty do przekraczania osiągniętych dotychczas norm.⁴⁶⁴

Pozytywnie na konkurencyjność rosyjskiej gospodarki wpłynęła zmiana priorytetów decyzyjnych. W ZSRR dominowała ideologia, która stanowiła wartość nadrzędną nad gospodarką. W nowym ustroju – Federacji Rosyjskiej – prymat miał wieść czynnik ekonomiczny. Zmiana podejścia wynikała m.in. ze znacznego zadłużenia ZSRR, które przejęło na siebie nowe państwo. W 1994 r. skumulowany dług po ZSRR wyniósł ok. 105 mld USD, z czego 75% stanowiły zobowiązania względem Klubu Paryskiego i Klubu Londyńskiego. Kosztowność realizacji reform wymusiła zaciąganie zobowiązań, które były dostępne pod warunkiem spłat dotychczasowego zadłużenia. Ostatecznie, w sierpniu 2017 r. Rosja spłaciła ostatnie zobowiązania, pozostając jedynie z obciążeniami finansowymi zaciągniętymi w ramach okresu od utworzenia Federacji Rosyjskiej.⁴⁶⁵

Handel zagraniczny Związku Radzieckiego (poza SRR) odgrywał znikomą rolę. Długookresowa analiza danych handlowych była praktycznie niemożliwa ze względu na wielokrotną zmianę systemu pomiarowego.⁴⁶⁶ Wartym odnotowania jest to, iż pod koniec funkcjonowania ZSRR (1985 r.) odpowiadał on za ok. 5% wyniku gospodarczego (w 1995 r. – ponad 55% PKB).⁴⁶⁷ Sytuacja zmieniła się od momentu przejęcia władzy przez B. Jelcyna, który samodzielnie utworzył rząd i stanął na jego czele. Podjęto próbę oddzielenia geopolityki od gospodarki (wprowadzano standardy wolnorynkowe), co pozytywnie wpłynęło na jej postrzeganie przez inwestorów i wierzycieli. Decyzje polityczne coraz częściej uwzględniały rachunek ekonomiczny.

Ostatnia dekada XX w. w całym bloku państw komunistycznych przyniosła radykalne zmiany. Głównym twórcą nowego ładu w Rosji był J.T. Gajdar. Jako zwolennik gospodarki wolnorynkowej przygotował pakiet reform, który w ciągu dekady przystosował gospodarkę

⁴⁶³ Sulek M., *Programowanie gospodarczo-obronne*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2008, s. 17.

⁴⁶⁴ Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999, s. 1020-1026.

⁴⁶⁵ Trusewicz I., *Rosja spłaciła dług ZSRR*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.rp.pl/Dane-gospodarcze/308229909-Rosja-splacila-dlug-ZSRR.html>, (stan na dzień: 16.01.2018 r.).

⁴⁶⁶ Belkindas M.V., Ivanova O.V., *Foreign trade statistics in the USSR and successor states*, The World Bank, „Studies of economies in transformation”, no. 18, Washington D.C. 1995, pp. 10-12.

⁴⁶⁷ World Bank, *Trade (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>, (stan na dzień: 28.12.2017 r.).

do funkcjonowania w schematach światowych. W momencie upadku ZSRR doszło do regresu gospodarczego – produkt krajowy skurczył się o ok. 9 punktów procentowych, a bezrobocie wzrosło do ok. 15% – realnie było znacznie wyższe. Dodatkową trudność podczas procesu reformacji stanowiła korupcja. Jej poziom był porównywalny do np. Etiopii.⁴⁶⁸

Celem wicepremiera J.T. Gajdara były minimalizacja inflacji oraz ograniczenie deficytu budżetowego,⁴⁶⁹ minimalizacja ingerencji władz w handel, a dalej deregulacja rynku nieruchomości. Swobodny obrót towarami i usługami miał pobudzić przedsiębiorczość i uruchomić społeczne pokłady samodzielności finansowej. Przyjęto, iż monopole są szkodliwe dla społeczeństwa, tak więc realizując politykę wolnej konkurencji prowadzono prywatyzację i demontaż dotychczasowych powiązań. Zmiany dotyczyły również przepływu środków finansowych, np. możliwe było otwieranie kont bankowych i dokonywanie wpłat i wypłat bez zezwolenia władz.

Przyjęto, iż warunkiem poprawy sytuacji gospodarczej jest wolność w zakresie dokonywania zakupów oraz legalizacja własności prywatnej i zarządzania nią. Wdrażano politykę fiskalną eliminującą nierentowne przedsiębiorstwa z rynku. W tym samym okresie doszło do nasilenia działań opozycji o poglądach proinflacyjnych. Niezadowolenie konsumentów i producentów z dotychczasowych reform doprowadziło do umocnienia tego antagonistycznego (w stosunku do popierających wolny handel) bloku. W lipcu 1992 r. prezes Banku Centralnego Rosji podjął decyzję o złagodzeniu linii kredytowej, wdrażając program preferencyjnych pożyczek skierowanych do przedsiębiorstw państwowych,⁴⁷⁰ co zwiększyło masę pieniądza w obiegu pogłębiając inflację.⁴⁷¹ Ta decyzja doprowadziła do negatywnej oceny całości działań rządu.

Na realizację polityki monetarnej, oprócz antyrządowych działań Banku Centralnego Rosji wpływało wykorzystanie tej samej waluty, co w pozostałych SRR. W ten sposób kraje pozostające w tej samej strefie mogły transferować koszty własnych reform i działać przeciwnie w stosunku do polityki władz moskiewskich. Nacjonalizacja waluty została przeprowadzona pod koniec 1992 r., gdy wiele negatywnych skutków współdzielenia pieniądza już wystąpiło.

⁴⁶⁸ Transparency International, *Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.transparency.org/country/RUS>, (stan na dzień: 19.01.2018 r.).

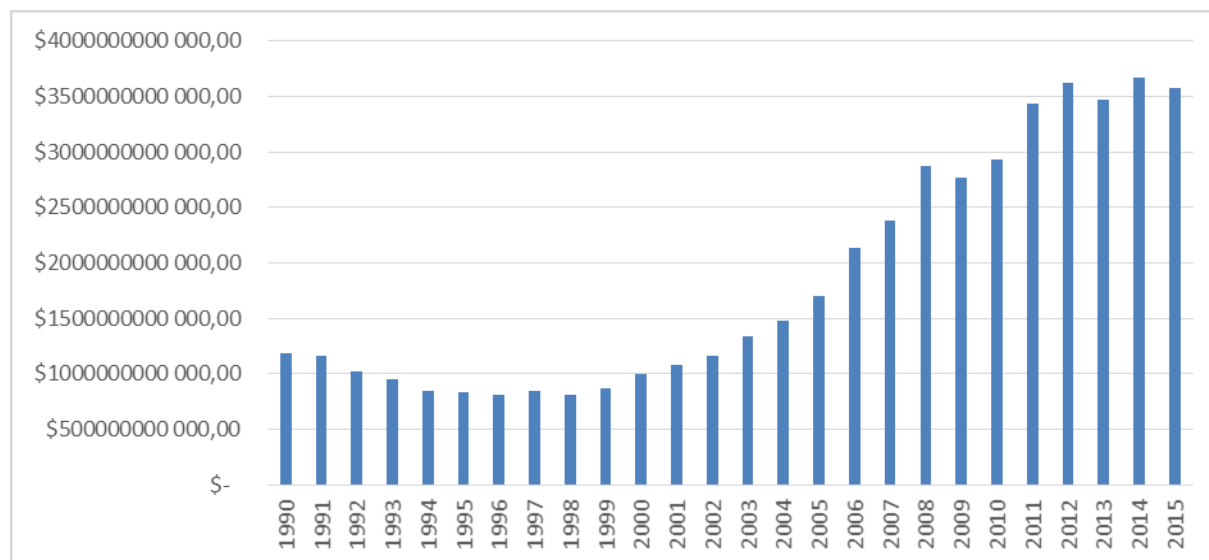
⁴⁶⁹ Uznano, iż gwarancją napływu środków do gospodarki jest jej stabilizacja, natomiast warunkiem sprawnych rządów – zrównoważony budżet. Stąd pomysł wdrożenia działań prowadzących do zmniejszenia zadłużenia, a także obniżenia inflacji.

⁴⁷⁰ Łamiąc tym samym kluczowy z postulatów reform J.T. Gajdara. W ten sposób doszło do wydłużenia procesu reformacji rosyjskiej gospodarki. Kraj pozostawał w marazmie znacznie dłużej niż planowano, a negatywne konsekwencje (np. braki zaopatrzeniowe, spowolniony wzrost gospodarczy, bezrobocie) rosyjskie społeczeństwo odczuwało nawet kilkanaście lat później.

⁴⁷¹ Gavrov S., *Modernizacja imperium Rosji. Uaktualnienie do wzmocnienia imperium*, URSS, Moskwa 2004, s. 202.

Dane statystyczne z 1992 r. potwierdziły, iż największym płatnikiem podczas okresu urynkowania gospodarki stało się społeczeństwo. Nastąpił istotny spadek produkcji we wszystkich działach oprócz dóbr podstawowych, konsumpcyjnych. Negatywnie wpłynęło to również na wielkość generowanego produktu krajowego (Wykres 6). Ze względu na spowolnienie wdrażania reform, marazm gospodarczy trwał aż do lat 1996-1998.

Wykres 6 Rosyjski Produkt Krajowy Brutto (paritet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Rosja*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 24.12.2016 r.).

Kluczowe dla dalszej realizacji reform okazały się dane z końca 1992 r. Proces urynkowania potwierdził nieefektywność wielu przedsiębiorstw (dane dotyczące wielkości produkcji). Jedynie w przypadku dóbr podstawowych nie odnotowano spadku wytwórczości. Słabość polityczna ówczesnego rządu i prezydenta, względem populistycznej części Dumy spowodowała, iż ze stanowiska premiera odsunięto J.T. Gajdara.⁴⁷²

Reformy w pierwszych latach po upadku ZSRR przyczyniły się m.in. do pobudzenia samodzielności gospodarczej w części społeczeństwa, wiążąc pracę zarobkową z możliwością posiadania na własność i konsumpcją. Poza tym, polityka równoważenia finansów państwa pozwoliła ustabilizować rosyjskiego rubla prowadząc do wzrostu jego znaczenia w handlu. Prywaty-

⁴⁷² Obarczenie J.T. Gajdara winą, za pogorszenie stanu życia społeczeństwa umożliwiło B. Jelcynowi dalsze sprawowanie władzy. Było również sygnałem, iż blok reformatorski nie jest dość silny by realizować założony plan. Ostatecznie doprowadziło to do spowolnienia procesu urynkowania. Zgodnie z oczekiwaniami opozycji wydłużono w czasie wiele działań dostosowawczych, co przełożyło się na pogłębienie problemu nierównowagi budżetowej.

zacja zmusiła zarządzających do uwzględnienia rachunku ekonomicznego w działalności gospodarczej, potrzeb związanych z popytem i jego mierzeniem oraz dopasowania się do funkcjonowania rynku, na którym występuje konkurencja i rywalizacja o klienta.

Zarówno w okresie rządów M. Gorbaczowa jak i J.T. Gajdara nie rozwiązano problemu korupcji. Mechanizm redystrybucji dochodów w latach 80. i 90. XX w. nie został udoskonalony, co przy silnych powiązaniach kadr dyrektorskich (spółek państwowych i administracji publicznej) z politykami powodowało zatrzymywanie większości wypracowanych korzyści przez wąską grupę społeczną. Chęć utrzymania tego stanu powodowała, iż przeprowadzenie jakichkolwiek reform w należyty sposób nie było możliwe. W okresie transformacji i przez ok. połowę kolejnej dekady jedynie niewielka część środków z budżetu krajowego trafiała na naukę, kulturę i szkolnictwo. Pogarszający się poziom życia spowodował, iż jedynie w latach 1990-1993 wye-migrowało z Rosji ok. 4500 naukowców.⁴⁷³

W połowie 1993 r. rosyjskie władze zdecydowały o ograniczeniu ceł i subsydiów w eksporcie i imporcie, ze względu na wzrost rezerw walutowych. Te ostatnie, negatywnie wpłynęły na poziom inflacji, który nadal był nadmiernie wysoki. Na koniec 1993 r. deficyt budżetu państwa był niższy o dwa punkty procentowe od założeń rocznego planu. Wsparcie Międzynarodowego Funduszu Walutowego (*International Monetary Fund, IMF/MFW*) umożliwiło zmniejszenie długu zewnętrznego w stosunkowo krótkim okresie (z 61,3% PKB w 1993 r. do 22,2% PKB w 1996 r.) do akceptowalnego (zdaniem pożyczkodawców) poziomu.⁴⁷⁴ Restrykcyjna polityka monetarna doprowadziła do ograniczenia masy pieniądza w obiegu, a więc również kredytów dla (w większości jeszcze) nierentownych przedsiębiorstw, czego skutkiem był spadek produkcji. W drugiej połowie 1994 r. rząd podjął decyzje o wsparciu rolnictwa, co tym samym wiązało się z odejściem od polityki antyinflacyjnej. Taka zmienność polityki gospodarczej doprowadziła do gwałtownego osłabienia kursu rosyjskiego rubla w połowie października 1994 r.⁴⁷⁵ Pomimo szybkiej reakcji władz (po kilku dniach doszło do stabilizacji kursu), gwałtowna zmiana naruszyła zaufanie inwestorów do polityków i elektoratu do systemu finansowego.

⁴⁷³ Westernhagen N., *Systemic Transformation, Trade and Economic Growth: Developments, Theoretical Analysis and Empirical Results*, „Springer Science & Business Media”, 2012, p. 56.

⁴⁷⁴ Kapur I., Mensbrugge E., *External Borrowing by the Baltics, Russia and Other Countries of the Former Soviet Union: Developments and Policy Issues*, International Monetary Fund, WP/97/72, June 1997, p. 24.

⁴⁷⁵ Currency Converter, *United States dollar (USD) and Russian ruble (RUB) Year 1994 Exchange Rate History*. Source: CBR, dostęp online, tytuł dostępu: <https://freecurrencyrates.com/en/exchange-rate-history/USD-RUB/1994/cbr>, (stan na dzień: 23.01.2018 r.).

Pomimo kapitałochłonnej wojny w Czeczenii⁴⁷⁶, która istotnie obciążyla rosyjski budżet, udało się osiągnąć większość z założeń gospodarczych: deficyt na koniec 1995 r. wyniósł 7% PKB, a Bank Centralny dysponował rezerwami walutowymi w wysokości 17 mld USD. Niższe niż zakładano przychody budżetowe, nie zaważyły na ogólnie dobrym wyniku gospodarki na koniec 1995 r. ze względu na radykalne obniżenie wydatków (najsilniejsza redukcja dotyczyła szkolnictwa, armii oraz systemu dopłat dla przedsiębiorców). Dzięki tym działaniom wzrosło zainteresowanie obligacjami skarbu państwa, co przełożyło się na wzrost zadłużenia wewnętrznego.

W 1997 r. pojawiły się symptomy kryzysu gospodarczego. Pomimo poprawy głównych wskaźników, gospodarka nie wykazywała poprawy podstaw wzrostowych, w tym efektywności produkcji, która mogła umożliwić rywalizację na rynku międzynarodowym przy określonym poziomie kosztów. Bardzo dynamiczny wzrost zadłużenia wewnętrznego stał się jednym z czynników przyczyniających się do wzrostu obserwowanego ryzyka inwestycyjnego. Przy spadku cen ropy naftowej na rynkach światowych (1997-1998), która była istotnym składnikiem eksportu, doszło do nie zrównoważenia wymiany handlowej, a dalej budżetu kraju. Powierzchnowość reform, opierających się przede wszystkim na poprawie wskaźników makroekonomicznych, bez ingerencji w schematy funkcjonalne gospodarki, doprowadziła do niewydolności systemu finansowego.⁴⁷⁷

Niepewność inwestycyjna przyczyniła się do obniżenia zaangażowania zagranicznego kapitału inwestycyjnego w rosyjskie papiery wartościowe. W kolejnych miesiącach doszło do spekulacji na rynku walutowym, co zmusiło Bank Centralny Rosji do ponadnormalnej aktywności – sprzedaży rezerw dewizowych i podniesienia stóp procentowych. Kryzys bankowy, przy spadku popytu na pieniądź i odpływie środków finansowych z kraju, doprowadził do nasilenia inflacji. Spadek wartości RUB względem USD został zahamowany w połowie 1999 r. m.in. w wyniku wsparcia uzyskanego od MFW.⁴⁷⁸ Społeczeństwo bardzo negatywnie oceniało pierwszą dekadę przemian, ponieważ największe koszty zostały przerzucone na najniższe warstwy społeczne. Poza tym, Rosja po rozpadzie ZSRR – zdaniem ludności – straciła pozycję jednego z dwóch mocarstw światowych, a polityka zagraniczna B. Jelcyna nie poprawiła tego stanu.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Gordon M.R., *Russia Says Cost of Chechen War Far Exceeds Estimate*, The New York Times, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.nytimes.com/2000/01/25/world/russia-says-cost-of-chechen-war-far-exceeds-estimate.html>, (stan na dzień: 22.01.2018 r.).

⁴⁷⁷ Mau V.A., *Russia's Economy in an Epoch of Turbulence: Crises and Lessons*, Routledge 2018, pp. 68-70.

⁴⁷⁸ International Monetary Fund, *Press Release no. 99/35: IMF Approves Stand-by Credit for Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9935>, (stan na dzień: 21.01.2018 r.).

⁴⁷⁹ Hicks N., *Failure of the Russian Democratic Reforms: The Democratization of the Big Bear*, University of South Florida, California 2003.

Kryzys finansowy zmusił do realizacji kolejnych reform, w tym uściślenia systemu podatkowego, dalszej prywatyzacji oraz restrykcji finansów publicznych. Trudności ekonomiczne przemian ustrojowych przyniosły pozytywne efekty, m.in. w postaci coraz większej liczby ustaw urynkawiających gospodarkę. W ten sposób Rosja ograniczała ryzyko inwestycyjne, stając się krajem o znacznym potencjale inwestycyjnym. O skuteczności strategii rozwoju świadczy odnotowany wzrost gospodarczy: realny PKB w 2000 r. wyniósł 8,3%, a w 2001 r. – 5%.⁴⁸⁰ Działania władz doprowadziły do stabilizacji polityki pieniężnej i fiskalnej oraz pierwszej nadwyżki budżetu federalnego (2000 r.) od czasów upadku ZSRR i powstania Federacji Rosyjskiej. Jej osiągnięcie było jednak niezwykle trudne, także ze względu na czynniki pozaekonomiczne.

Po rozpadzie ZSRR, reformach urynkawiających, w tym prywatyzacji, powstała luka produkcyjno-usługowa w gospodarce. Proces przemian zapoczątkowany w okresie rządów B. Jelcyna wiązał się z upadłością wielu, nierentownych przedsiębiorstw i redukcją mocy produkcyjnych. Występujące niedobory rynkowe mogły być zaspokojone przez zewnętrznych producentów. Początkowy import, władze chciały zastąpić produkcją wewnętrzną. Stąd potrzeba zmian legislacyjnych, które ułatwiały prowadzenie działalności gospodarczej i zachęcały do lokowania produkcji (strefy ekonomiczne, ulgi i zwolnienia podatkowe) w Rosji. Stanowcza polityka Kremla zapewniająca stabilność wewnętrzną (w tym również gospodarczą), a także działania na rzecz ocieplenia międzynarodowego wizerunku powodowały, iż Rosja była coraz korzystniej postrzegana przez inwestorów zagranicznych.

Za główne sukcesy gospodarcze w latach 2000-2004 można uznać: wdrożenie reformy umożliwiającej obrót ziemią w Rosji, uściślenie ściągłości podatków, wprowadzenie liniowego podatku PIT (13%) i ustanowienie reżimu budżetowego (zapisano maksymalne wielkości: długu i deficytu) oraz zmianę systemu emerytalnego.⁴⁸¹ Dużym osiągnięciem było uzyskanie statusu gospodarki rynkowej (zdaniem USA i UE), co oznaczało m.in., obniżenie ceł na wyroby z Rosji, lepszą pozycję w trakcie postępowań przeciw dostawcom stosujących *dumping*, czy wykorzystującym nieakceptowane formy wsparcia eksportu, a także przedsiębiorcom rosyjskim oskarżonym o stosowanie tego typu środków przy eksporcie na teren USA lub UE.⁴⁸²

Skuteczność W. Putina podczas pierwszej kadencji przyczyniła się do jego wyboru na prezydenta w latach 2004-2008 oraz umocnienia jego otoczenia polityczno-gospodarczego.

⁴⁸⁰ Chiodo A.J., Owyang M.T., *A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998*, „Economic Research Review”, Federal Reserve Bank St. Louis, vol. 84, no. 6, November/December 2002, p. 14.

⁴⁸¹ Rogoża J., Wiśniewska I., *Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina*, „CES Studies”, nr 11/2003, Warszawa 2003, s. 7-18.

⁴⁸² Kostecki M.B., *Wybrane aspekty wzajemnych relacji Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską w świetle dokumentów prawno międzynarodowych*, „Studia Lubuskie”, nr 2/2006, PWSZ, Sulechów 2006, s. 187.

Druga kadencja, ze względu na poprawę stanu finansów państwa i stabilność systemu gospodarczego, miała upłynąć na rekultywacji edukacji i opieki zdrowotnej, inwestycjom w mieszkalnictwo i rolnictwo. W jej trakcie wzrosło znaczenie przemysłu (przy realnym spadku jego udziału w tworzeniu PKB Rosji). Coraz większe znaczenie w gospodarce odgrywały: budownictwo, produkcja dóbr spożywczych i mniej zawansowanych wyrobów przemysłowych. Wzrosły: dochody ludności [PKB per capita (PPP) w 2000 r. wynosiło 6825 USD rocznie, natomiast w 2008 r. – 20164 USD]⁴⁸³, liczba osób zaliczana do klasy średniej, dostępność kredytów konsumpcyjnych i pod zakup nieruchomości.⁴⁸⁴

W latach 2004-2008 działania najwyższych oficjeli i grup interesu określono mianem państwowego kapitalizmu.⁴⁸⁵ Dokonywano prywatyzacji publicznych, a także przejęć przedsiębiorstw w ramach „strategicznych” obszarów gospodarki tworząc monopolistów państwowych. Autorytaryzm w zarządzaniu państwem doprowadził do naruszenia podstawowych wolności obywatelskich, w tym niezależności mediów.⁴⁸⁶ Wyraźnym sygnałem podważającym demokratyczne mechanizmy sprawowania władzy było postępowanie przeciw opozycjonście – M. Chodorkowskiemu, które doprowadziło do sprzedaży JUKOS-u w 2004 r. po zaniżonej cenie).⁴⁸⁷

W latach 2008-2012 prezydentem Rosji został D. Miedwiediew, a W. Putin – premierem. Zmiana kierownictwa FR była zgodna z Konstytucją, gwarantując zarazem utrzymanie władzy przez najwyższych urzędników i oligarchów popierających W. Putina. Trzecie zwycięstwo wyborcze prowadziło do dalszego umacniania powiązań polityczno-biznesowych, a ostatecznie do narastania korupcji. Zarazem podejmowano działania ocieplające zewnętrzny wizerunek Rosji, które miały uwiarygodnić rosnącą siłę gospodarczą państwa oraz prorynkowy kurs władz, np. w 2012 r. Rosja przystąpiła do Światowej Organizacji Handlu (*World Trade Organization*, WTO).⁴⁸⁸

⁴⁸³ World Bank, *GDP per capita, PPP (current international \$) – Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=RU>, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).

⁴⁸⁴ Yemelianova T., Ежегодно объем потребительского кредитования в России удваивается, dostęp online, tytuł dostępu: <https://web.archive.org/web/20111021205725/http://bank.samaratoday.ru/showNews.php?id=News=741>, (stan na dzień: 26.01.2018 r.).

⁴⁸⁵ Baker P., *Putin's Kremlin Asserting More Control of Economy*, Washington Post, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A37580-2004Jul8.html>, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).

⁴⁸⁶ np. w 2006 r. zamordowano dziennikarkę A. Politkowską. Tylko w latach 2000-2008 zginęło 111 dziennikarzy, którzy krytykowali władzę; więcej w: Karp H., *Dziennikarze w Rosji Putina. W szóstą rocznicę śmierci Anny Politkowskiej*, „Moja Rodzina”, 10/2012, s. 22.

⁴⁸⁷ TVPinfo, *Udziałowcy Jukosu nie dostaną gigantycznego odszkodowania od Rosji*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.tvp.info/24973243/udzialowcy-jukosu-nie-dostana-gigantycznego-odszkodowania-od-rosji>, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).

⁴⁸⁸ World Trade Organization, *Russia Federation and the WTO*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/russia_e.htm, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).

Po kolejnych wyborach prezydenckich (2012 r.) urząd prezydencki ponownie objął W. Putin. Kadencję rozpoczął od wydania czternastu dekrétów określających ramy działań na kolejne cztery lata. Dotyczyły one m.in.: podniesienia jakości i dostępności edukacji i służby zdrowia, dalszego szkolenia pracowników wykwalifikowanych, rozwoju budownictwa mieszkaniowego, stosunków z UE, przemysłu zbrojeniowego, a także więzi etnicznych.⁴⁸⁹ Zaproprowany program zmian społeczno-gospodarczych na lata 2012-2016 był łądząco podobny do tego z lat 2000-2004. Ambitne projekty modernizacji rosyjskiej gospodarki były jednak niewspółmierne do możliwości budżetowych. Inwestorzy zagraniczni nie byli w stanie zaakceptować kolejnej dekady *status quo* wybranych producentów skupionych wokół obozu prezydenta. To negatywnie wpłynęło na inwestycje zagraniczne i obniżyło konkurencyjność inwestycyjną gospodarki. W kolejnych latach doszło do koncentracji własności, a dalej majątku narodowego w ramach grupy polityczno-ekonomicznej obozu prezydenckiego. Okres reformacji rosyjskiej gospodarki (ok. 20 lat od rozpoczęcia przemian) doprowadził do silnego podziału społeczeństwa wg dochodów. Największymi poszkodowanymi przemian okazali się najbiedniejsi obywatele, którzy bezpośrednio ponosi konsekwencje decyzji czołowych polityków.

Negocjacyjna przewaga Rosji wzrasta głównie ze względu na nowe projekty gazowe – NORSTREAM I i II, które uniezależniają FR od państw tranzytowych (głównie Europy Środkowo-Wschodniej). Dodatkowo *lobbying* rosyjski uniemożliwił rozwój projektów konkurencyjnych np. *Nabucco*.⁴⁹⁰ Rosja, dostrzegając wysoki poziom uzależniania od kontrahentów z Europy Zachodniej, coraz aktywniej dywersyfikuje rynki zbytu, np. inwestując w transsyberyjskie elementy infrastruktury przesyłu surowców.⁴⁹¹ Poza tym rośnie zabezpieczenie energetyczne poprzez inwestycje w technologie jądrowe oraz w elektrownie wodne. Dodatkowo rozpoczęto prowadzenie inwestycji odtworzeniowych zgodnie ze „Strategią Energetyczną Federacji Rosyjskiej do roku 2035” m.in. w zakresie przetwarzania i dystrybucji ropy i gazu.⁴⁹²

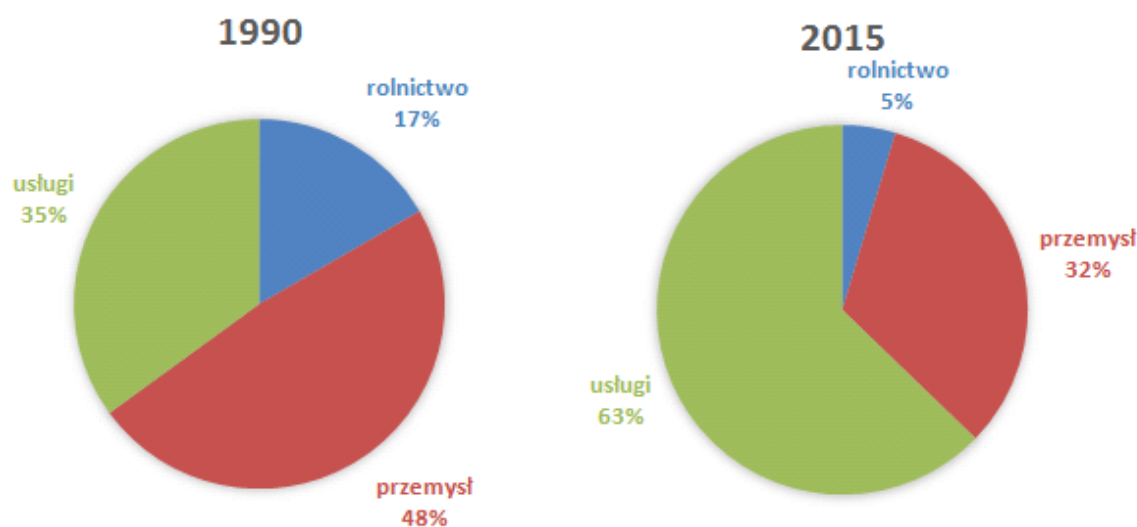
⁴⁸⁹ PAP, *Seria dekrétów Putina*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://gosc.pl/doc/1149331.Seria-dekretow-Putina>, (stan na dzień: 25.01.2018 r.).

⁴⁹⁰ Łakoma A., *Węgry poparły rosyjski gazociąg, choć nie służy UE*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.rp.pl/artukul/99803-Wegry-poparly-rosyjski-gazociag--choc-nie-sluzy-UE.html>, (stan na dzień: 27.01.2018 r.).

⁴⁹¹ Ciszak P., *Rosja i Chiny połączą się gazociągiem z Syberii*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/rosja-i-chiny-polaczyly-sie-gazociagiem-z,138,0,2341258.html>, (stan na dzień: 27.01.2018 r.).

⁴⁹² Ministry of Energy of the Russian Federation, *Energy Strategy of the Russian Federation until 2035*, Moscow 2014.

Wykres 7 Procentowy udział działów gospodarki w rosyjskim PKB w 1990 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Rosja*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 19.12.2016 r.).

Dzięki wdrożeniu mechanizmu rynkowego w większości sektorów gospodarki możliwe były tak radykalne zmiany struktury wytwarzania. W ciągu ćwierćwiecza wpływ usług na tworzenie PKB wzrósł prawie dwukrotnie, kosztem rolnictwa (17% PKB w 1990 r.; 5% PKB w 2015 r.) oraz przemysłu, który w 1990 r. tworzył prawie połowę PKB, natomiast w 2015 r. zmniejszył się do 1/3PKB (Wykres 7). Produkt krajowy w tym okresie wzrósł prawie trzykrotnie, a największy przyrost wystąpił w usługach.

Ze względu na znacznie większe znaczenie eksportu dla możliwości płatniczych budżetu państwa w przypadku Rosji niż Brazylii (jako % PKB, odpowiednio: w 1995 r. – 55% w stosunku do 17% i w 2015 r. – 49% do 27%) występuje dodatnia dysproporcja w wymianie handlowej.⁴⁹³ Nadwyżka generowana jest przede wszystkim przez przedsiębiorstwa z działów tradycyjnych. W Rosji odnotowano również znaczny napływ inwestycji zagranicznych, szczególnie w drugiej kadencji prezydenckiej W. Putina.⁴⁹⁴ Ponownie, intensywny wzrost wystąpił w 2013 r. – rok przed Igrzyskami Olimpijskimi w Soczi.⁴⁹⁵ Pomimo wskazywanych sukcesów, produktywność czynników produkcji po okresie przemian diametralnie spadła.

⁴⁹³ World Bank, *Trade (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>, (stan na dzień: 28.12.2017 r.).

⁴⁹⁴ Trading Economics, *Russia Foreign Direct Investment - Net Flows*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/russia/foreign-direct-investment>, (stan na dzień: 22.01.2018 r.).

⁴⁹⁵ MKOL, *Olympic Games: Sochi 2014*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.olympic.org/sochi-2014>, (stan na dzień: 27.01.2018 r.).

Wykres 8 Bilans handlowy Rosji w mld USD (lata 1995-2015)

Legenda:

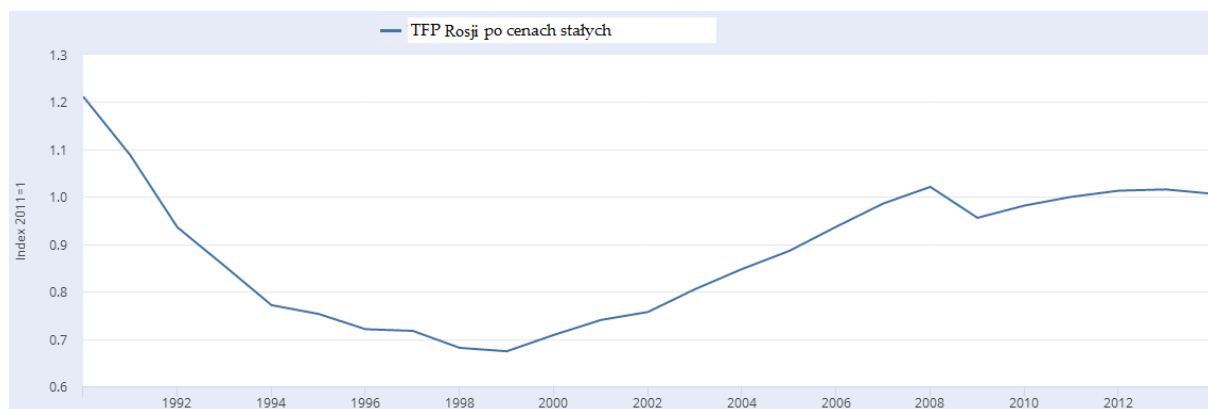
niebieska linia – export

czerwona linia – import

Źródło: Obserwatory of Economic Complexity, *Country profile: Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/#Exports>, (stan na dzień: 22.12.2016 r.).

Od 1999 r. następował powolny wzrost, aż do 1,02 w 2008 r. co można byłoby uznać za sukces po 16 latach załamania produktywności, które było wynikiem zachodzących przemian w gospodarce (Wykres 9). Dynamiczny wzrost produktywności (trwający dekadę) bardzo pozytywnie wpłynął na postrzeganie rosyjskiej gospodarki. Późniejsze załamanie było wywołane zawirowaniami na rynkach światowych oraz zrewidowaniem fundamentalnych podstaw gospodarki rosyjskiej. Wzrost w drugiej dekadzie XXI w. ma porównywalną dynamikę do notowanego przez np. USA co powoduje, iż nie dochodzi do wyrównywania poziomu produktywności.

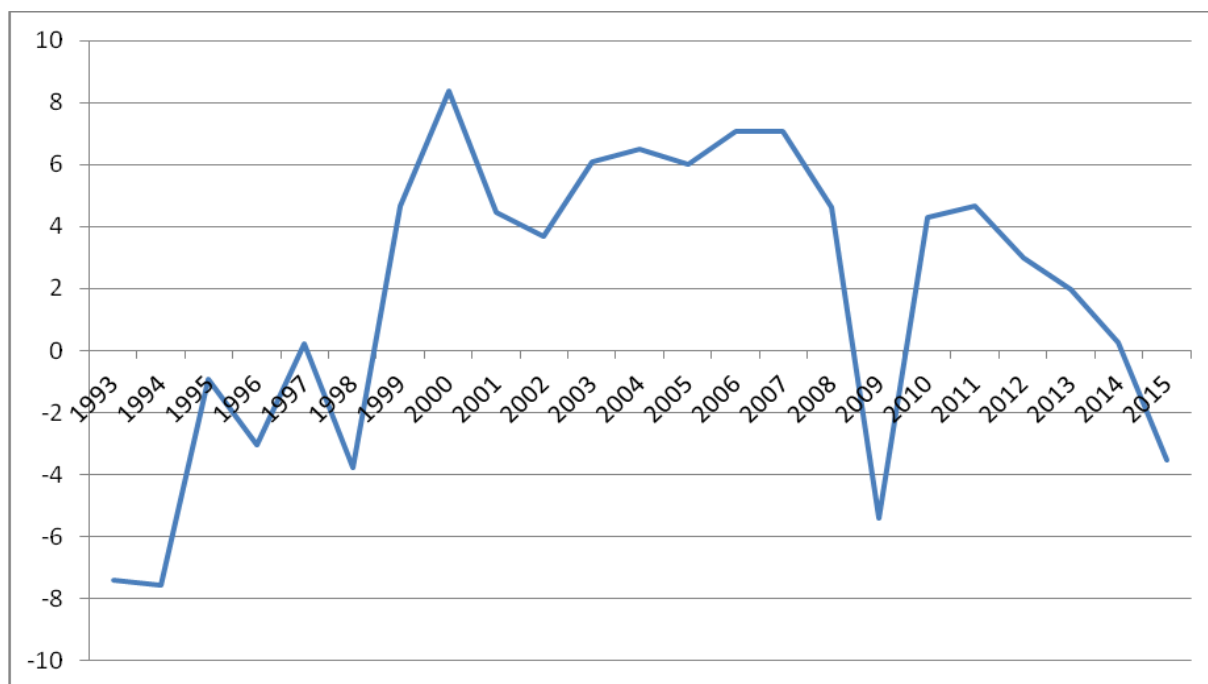
Wykres 9 Produktywność czynników produkcji w Rosji w latach 1990-2014

Źródło: Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Nomial Prices for Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNARUA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).

Dynamika zmian wydajności pracy⁴⁹⁶ w okresie transformacji gospodarczej i w pierwszych latach funkcjonowania FR, aż do końca 1998 r. była ujemna. Proces transformacji ograniczył liczbę przedsiębiorstw na rynku, prowadząc zarazem do zmniejszonego zapotrzebowania na pracę. Wykorzystanie kapitału ludzkiego nie było adekwatne do potencjału społecznego. Zmiana nastąpiła dopiero po radykalnych reformach, które usunęły nieefektywne podmioty z rynku. Wzrost dynamiki produktywności następował w wyniku uwolnienia gospodarczego, reform upraszczających różne obszary działalności gospodarczej (istotne okazały się zmiany podatkowe i technik rozliczeń). Spowodowało to, iż w okresie 2000-2008, kiedy w gospodarce pozostały podmioty, które przeszły restrukturyzację urynkawiającą ich mechanizmy zarządcze i produkcyjne oraz w czasie znacznego napływu kapitału i technologii z zagranicy, wzrost produktywności dochodził do 6 punktów w skali roku. Kryzys na rynkach międzynarodowych naruszył ten pozytywny trend, ukazując wiele niedoskonałości podmiotów rynkowych.

Wykres 10 Zmiana procentowa wydajności pracy na przepracowaną godzinę w Rosji (lata 1993-2015)

Źródło: The Conference Board. Trusted Insights for Business Worldwide, *Growth of Labor Productivity per hour worked, percent change*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.conference-board.org/data/economydatabase/index.cfm?id=27762>, (stan na dzień: 28.12.2016 r.).

Wydajność pracy na przepracowaną w gospodarce godzinę w latach 1993-2015 potwierdza przypuszczenia, iż sytuacja gospodarcza w Rosji uległa szczególnej poprawie w dwóch

⁴⁹⁶ W przypadku Rosji, dane dotyczące wydajności pracy są publikowane od 1993 r.

pierwszych kadencjach rządów W. Putina (Wykres 10). Pozytywny wpływ miały inwestycje zagraniczne na terenie Rosji. Dodatkowo przedsiębiorstwa dokonując restrukturyzacji, adaptowały zachodnie rozwiązania techniczne i technologiczne. W pierwszej dekadzie po przemianach ustrojowych napływ BIZ wahało się od 2 do 4 mld USD rocznie, natomiast od 2000 r. do 2008 r. wzrosły z poziomu 2,68 mld USD do 74,78 mld USD.⁴⁹⁷ Przyczyniało się to do zmian w technikach wytwarzania, prowadząc do wzrostu wydajności pracy.

Trwająca w ostatnich latach recesja, jako następstwo kryzysu gospodarczego lat 2007-2009, wewnątrznie była skutkiem braku istotnych reform pozwalających poszukiwać nowych możliwości na budowanie zdywersyfikowanego wzrostu gospodarczego. Ostatecznie to surowce zdominowały gospodarkę rosyjską. Sprzyjały temu ich stosunkowo wysokie ceny na rynkach światowych, zniechęcając zarazem do poszukiwania alternatyw wzrostu gospodarczego.⁴⁹⁸ Ograniczenia strukturalne przyczyniały się do stosunkowo niskiej stopy inwestycji prywatnych. Te i wcześniej wymieniane bariery łącznie powodowały, iż sektory pozaenergetyczne modernizowały się bardzo wolno. Zmienić ten układ może realizacja pakietu reform upraszczających przepisy i ułatwiających inwestowanie. Nadal wymagane jest wzmacnianie praw związanych z własnością prywatną. Poza tym brakuje gwarancji egzekwowania umów. Należałoby również zmniejszyć standardy operacyjne, rachunkowe i licencyjne.

Ostatecznie należy stwierdzić, iż gospodarka Rosji zbliżyła się do modelu rynkowego, zachowując nadrzędną (strategiczną) decyzyjność najwyższych przedstawicieli aparatu państwowego. W przypadku oceny konkurencyjności gospodarki nie należy traktować tego negatywnie. Takie podporządkowanie pozwala na szybsze reakcje – z pominięciem standardowych mechanizmów sprawczych różnych szczebli, jak w przypadku państw w pełni demokratycznych, co ostatecznie może pozytywnie wpływać na odbiór takiej gospodarki.⁴⁹⁹ Silna i zrównoważona polityka proinwestycyjna, niezależnie od przyjętego modelu sprawowania władzy, może zapewnić wysoki wzrost gospodarczy.

⁴⁹⁷ World Bank, *Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=RU>, (stan na dzień: 26.02.2018 r.).

⁴⁹⁸ Należy zwrócić uwagę na poziom monopolizacji personalnej – jednostki przychylnie władzy kontrolują przemysł paliwowy na wszystkich etapach łańcucha wartości. W ten sposób ropa nadal pozostaje kluczowym elementem struktury finansów publicznych; więcej w: Filipiak A., Muszyński M., *To będzie jego ostatnia kadencja. Jaki pomnik postawi sobie Putin?*, forbes.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.forbes.pl/gospodarka/gospodarka-rosji-wychodzi-z-recesji-ale-wzrost-pkb-jest-kruchy/55py2vn>, (stan na dzień: 06.07.2018 r.).

⁴⁹⁹ Warunkiem jest stabilność i przewidywalność władzy. Wskazane jest budowanie rozwoju w oparciu o długookresowe strategie i ich skrupulatna realizacja. Upraszczenie przepisów, zmniejszanie obciążeń fiskalnych i swoboda działalności gospodarczej są oczekiwane przez kapitał inwestycyjny – pozytywnie oddziałują na postrzeganą konkurencyjność takiej gospodarki.

W przeciwieństwie do Brazylii, w Rosji tylko w niewielkim stopniu wzrost gospodarczy przełożył się na rozwój ogółu społeczeństwa.⁵⁰⁰ Poza wzrostem gospodarczym, istotną okazuje się redystrybucja dochodów, która umożliwia poprawę warunków życia. Im większa liczba ludności korzysta ze wzrostu gospodarczego, tym większy potencjał kapitału ludzkiego w kolejnych okresach, a więc możliwości innowacyjne gospodarki. To również konsumpcja, która umożliwia zwiększenie oraz rozszerzenie produkcji. Klasa średnia w Rosji, pomimo wcześniejszego wzrostu w pierwszej dekadzie XXI w., w drugiej – zmniejsza się.⁵⁰¹ Dochodzi do tego m.in. w wyniku pogłębiania zróżnicowania dochodów w społeczeństwie rosyjskim w skutek nierównomiernego dostępu do zasobów oraz przenoszenia kosztów makroekonomicznych, w tym efektów kryzysów gospodarczych, na najuboższe części społeczeństwa. Jest to możliwe dzięki istnieniu społecznych mitów o wrogach zewnętrznym i mocarstwowości Rosji.⁵⁰²

3. Indie w okresie liberalizacji

Indie to kraj położony w Azji Południowej. Zajmuje 8. miejsce pod względem powierzchni na świecie (prawie 3,3 mln km²; ok. 13,9 tys. km granicy)⁵⁰³ oraz 2. miejsce pod względem liczby ludności (1,28 mld osób).⁵⁰⁴ Indyjska gospodarka pod względem wielkości PKB PPP w 2016 r. zajęła 3. miejsce (8,8 mld USD) wśród państw świata.^{505,506} Indie są drugą co do wielkości społecznością (po USA) deklarującą posługiwanie się językiem angielskim. Censur z 2001 r. wskazywał na ok. 125 mln osób posługujących się językiem angielskim.⁵⁰⁷

⁵⁰⁰ Wzrost poziomu życia największej i zarazem najbiedniejszej części społeczeństwa nie leży w interesie obecnej władzy. Utrzymywanie zróżnicowania dochodów, w tym grup społecznych o najniższych dochodach jest charakterystyczne dla społeczeństw antydemokratycznych, a więc znacznie częściej popierających częściowy bądź całkowity autorytaryzm władzy. Niski poziom dochodów może więc zapewniać poparcie polityczne niezbędne do sprawowania władzy, jak ma to miejsce za rządów W. Putina; więcej w: Brzeziński M., *Nierówności dochodowe i majątkowe w Europie – fakty, przyczyny, konsekwencje*, [w:] Kleer J., Prandecki K., *Zróżnicowanie dochodowe i społeczne Europy*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa 2017, s. 6.

⁵⁰¹ PAP, *Rosja: klasa średnia topnieje w oczach, ludzie biednieją*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1481729,Rosja-klasa-srednia-topnieje-w-oczach-ludzie-biednieja>, (stan na dzień: 28.01.2018 r.).

⁵⁰² Bil I., Otlowski T., *Federacja Rosyjska jako mocarstwo? Stan obecny i perspektywy*, Amicus Europae, Warszawa 2008, s. 2-3.

⁵⁰³ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/in.html>, (stan na dzień: 21.12.2016 r.).

⁵⁰⁴ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: India*, op. cit., (stan na dzień: 28.06.2018 r.).

⁵⁰⁵ International Monetary Fund, *Report for Selected Country Groups and Subjects (PPP valuation of country GDP)*, op. cit., (stan na dzień: 11.11.2016 r.).

⁵⁰⁶ czwarte, jeżeli UE uznajemy za podmiot podlegający ocenie – substytucyjny względem państwa; w takim przypadku pierwsze miejsce zajmują Chiny, drugie - UE, trzecie - USA, a czwarte - Indie).

⁵⁰⁷ Ministry of Home Affairs, Government of India, *Census of India: 2001*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.censusindia.gov.in/2011-common/census_data_2001.html, (stan na dzień: 30.01.2018 r.).

Indyjską gospodarkę w ostatnich trzech dekadach cechowało wysokie tempo wzrostu gospodarczego – podobnie do ChRL.⁵⁰⁸ Pomimo iż większość PKB powstaje w usługach (52,9% PKB w 2016 r.)⁵⁰⁹, to od pięciu dekad (niezmiennie) znaczenie rolnictwa jest stosunkowo duże, szczególnie w przypadku zatrudnienia (prawie połowa społeczeństwa utrzymuje się z pracy w rolnictwie).⁵¹⁰ Indie są producentem m.in.: ryżu, pszenicy, nasion oleistych, bawełny, juty, herbaty, trzciny cukrowej, soczewicy, cebuli, ziemniaków, owiec, kóz, drobiu, ryb oraz produktów/wyrobów powstających na ich bazie. Struktura gospodarki zmienia się – rośnie rola usług i przemysłu.⁵¹¹ W indyjskim przemyśle duże znaczenie odgrywają: tekstylia, chemikalia, w tym nawozy sztuczne, przetwórstwo spożywcze, stal i wyroby stalowe, sprzęt transportowy, cement, górnictwo, ropa naftowa, maszyny, oprogramowanie, farmaceutyki. Do największych gałęzi w przemyśle indyjskim zaliczyć można: przemysł samochodowy, metalowy, włókienniczy, tekstylny i odzieżowy, farmaceutyczny, chemiczny i petrochemiczny, maszynowy, wydobywczy, elektryczny, gazowy, telekomunikacyjny, informatyczny i filmowy.⁵¹²

Indie są m.in. członkiem G20, Szanghajskiej Organizacji Współpracy, IBSA⁵¹³, ARF⁵¹⁴, EAS⁵¹⁵, BRICS. Uznawane za ważnego partnera w regionie Azji Południowej przez USA i UE są krajem, w którym występuje silne zróżnicowanie dochodów obywateli. Jest to pokłosie utrzymującego się od wielu wieków podziału kastowego.⁵¹⁶ Indyjskie władze zniosły konstytucyjnie

⁵⁰⁸ kilku-, kilkunastoprocentowe (rok do roku) wzrosty wielkości PKB w ostatnich dekadach XX w. Wyniki BRICS były jednak niższe niż np. „azjatycki tygrysów”. Fenomen inwestycyjny tej grupy był jednak związany nie tyle z wielkością przyrostu PKB ale zmianą polityki, ku gospodarce wolnorynkowej.

⁵⁰⁹ World Bank, *Services, etc., value added (% of GDP) – India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=IN>, (stan na dzień: 31.01.2018 r.).

⁵¹⁰ International Labour Organization, *India Labour Market Update*, ILO Country Office for India, July 2016, pp. 2-4.

⁵¹¹ W 2016 r. Indie zajęły 21. miejsce w skali świata ze względu na tempo wzrostu przemysłu (7,5%).

⁵¹² Central Intelligence Agency, *The World Factbook: India*, op. cit., (stan na dzień: 21.11.2016 r.).

⁵¹³ Forum Dialogu powstałe w 2003 r., skupia trzy duże pluralistyczne, wielokulturowe i wielorasowe społeczeństwa z trzech kontynentów: Brazylię, Indie i RPA. Grupa określa siebie jako porozumienie państw południa, o podobnym sposobie postrzegania zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Ich celem jest rozwój zmierzający do dobrobytu narodów i społeczeństw.

⁵¹⁴ Platforma Dialogu składająca się z państw ASEAN i Państw Dialogu ASEAN; nazywane Regionalne Forum ASEAN (ARF); utworzone w 1993 r. jako regionalna współpraca w dziedzinie bezpieczeństwa i platforma dialogu ARF składa się z 27 państw członkowskich. Należą do nich 10 członków ASEAN (Brunei Darussalam, Kambodża, Indonezja, Laos, Malezja, Myanmar, Filipiny, Singapur, Tajlandia i Wietnam); 10 partnerów dialogu ASEAN (Australia, Kanada, Chiny, UE, Indie, Japonia, ROK, Nowa Zelandia, Rosja i Stany Zjednoczone Ameryki); i 7 innych krajów, a mianowicie, Bangladesz, KRLD, Mongolia, Pakistan, Papua Nowa Gwinea, Timor Wschodni i Sri Lanka.

⁵¹⁵ Forum Azji Wschodniej powstałe w 2005 r., składające się z 18 krajów regionu Azji i Pacyfiku, utworzone w celu realizacji celów: pokoju, bezpieczeństwa i dobrobytu w regionie. Rozwinęła się jako forum strategicznego dialogu i współpracy w kwestiach politycznych, bezpieczeństwa i ekonomicznych wspólnych dla regionu i odgrywa ważną rolę w architekturze regionalnej.

⁵¹⁶ Relacje społeczne wpływają również na pozycję kobiety i mężczyzny w społeczeństwie, na pełnione przez nich role. W 2014 r. zaledwie 31,1% kobiet w Indiach pracowało zawodowo. W tym samym czasie wskaźnik aktywności zawodowej dla mężczyzn wynosił 75,7%. Indie nie wykorzystują potencjału, wynikające z podobnej do Chin, liczby ludności, co – pomimo sukcesów w zakresie tempa wzrostu PKB i rozwoju wybranych branż – ogranicza możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego; więcej w: International Labour Organization, *India Labour Market Update*, ILO Country Office for India, July 2016, p. 1.

(1950 r.) ten model relacji społecznych, zrównując prawnie wszystkich obywateli w nowo powstałym państwie. System kastowy jak i inne indyjskie tradycje przetrwały w społeczeństwie i są nadal hołubione (szczególnie przez niżej sytuowanych i mieszkańców obszarów wiejskich). Te – historyczno-kulturowe – aspekty wpływają na sposób rozwoju gospodarki i ocenę jej konkurencyjności.

Indie uzyskały niepodległość w 1947 r. (od Wielkiej Brytanii) i jako niezależne państwo z ustrojem republikańskim istnieje od połowy XX w. (w 1950 r. przyjęto ustawę zasadniczą). Wcześniej (od 1858 r.) Indie funkcjonowały raczej jako europejskie określenie obszaru w Azji Południowej zamieszkiwanego przez hindusów. Jednolitość prawną na arenie międzynarodowej Indie zawdzięczają m.in. okresowi kolonialnemu. Brytyjczycy podbijali poszczególne ziemie od ok. 1600 r., natomiast pełne podporządkowanie uzyskali w latach: 1848-1947. Tym samym ograniczyli możliwość budowania świadomości narodowej ludności poszczególnych księstw, które w brytyjskich Indiach stały się guberniami.

Podstawowym zadaniem Indii było zaspokajanie potrzeb kolonizatora. Brytyjczycy przekształcali Indie, tak by realizować zamówienia z Europy. Zarazem Indusi stali się odbiorcami brytyjskich nadwyżek produkcyjnych. W tamtym okresie, dominowało rabunkowe podejście w stosunku do podbitych obszarów. Nakładano wysokie podatki i ograniczano możliwość rozwoju starając się utrzymać istniejący *status quo*. Bezpośrednia zależność gospodarcza i polityczna powodowała, iż Indie przez prawie 100 lat były dawcą wartości (w postaci, pracy, dóbr i usług), a biorcą praw, struktur i norm umożliwiających lepsze zarządzanie podbitym obszarem. Ostatecznie przyczyniły się one do stworzenia podstaw indyjskiej państwowości i świadomości.

W historii, Indie zaledwie kilkakrotnie jednoczyły się (terytorialnie, poprzez mechanizm sprawowania władzy, w granicach zbliżonych do tych z końca XX w.). Grupy etniczne, tworzyły mniejsze i samodzielne jednostki administracyjne, które z powodzeniem koegzystowały. Nie istniała potrzeba pełnej integracji. Od XVI w. obszar Azji Południowej podlegał silnym wpływom europejskim. Państwa kolonizujące propagowały rozwiązania europejskie na podbitych ziemiach np. systemy prawne, społeczne, czy religijne. Obecny kształt państwa, Indusi zawdzięczają okresowi kolonialnemu. Na poziomie widocznych aspektów kultury, Brytyjczycy ukształtowali zasady funkcjonowania wielu sfer życia ludzkiego, w tym dokonali formalizacji i standaryzacji relacji na linii obywatel – władza. W tym okresie zreformowano m.in. oświatę, wprowadzając edukację podstawową na szeroką skalę, czy rozpoczęto budowanie klasy intelektualnej, która miała docelowo odpowiadać za realizację przedsięwzięć o wyższym poziomie skomplikowania w tej części świata, np. zarządzać dobrami Korony Brytyjskiej w tej części świata. Dostęp do wiedzy i rozwinięcie się lokalnej elity intelektualno-politycznej uruchomiło działania

na rzecz indyjskiej niepodległości. Podsycanie konfliktów wewnętrznych (m.in. na tle religijnym) po II wojnie światowej doprowadziło do podziału Indii Brytyjskich na muzułmański Pakistan i Indie. Kraje pozostają w stanie ciągłego napięcia po trzech otwartych konfliktach wojennych, co grozi ponowną eskalacją przemocy.⁵¹⁷

Globalna dekolonizacja po II wojnie światowej umożliwiła indyjskim ruchom narodowym uzyskanie niepodległości. Indie pozostały jednak członkiem Wspólnoty Narodów.⁵¹⁸ Decydującą rolę w momencie utworzenia Indii odegrał Indyjski Kongres Narodowy z J. Nehru na czele. Pierwszą dekadę rządów cechowała sekularyzacja, wdrażanie podstaw ekonomiki socjalnej oraz prowadzenie nieinwazyjnej czy wręcz obojętnej polityki zagranicznej. Indie, podobnie jak Chiny, deklarują niechęć do zbrojnej formy mocarstwowości, w tym ingerencji w sprawy wewnętrzne innych państw. Nie wyklucza to jednak posiadania licznej armii, w tym broni atomowej.⁵¹⁹

W początkowym okresie rządów, J. Nehru tworząc „Indie” adaptował ustrój polityczny wzorowany na modelach zachodnioeuropejskich i amerykańskim, uznając iż demokracja w połączeniu z konstytucyjnymi gwarancjami równości obywateli, pozwoli na stworzenie jednego narodu. Podstawą gospodarczego ładu, była koncepcja utopii socjalistycznej. Indie, jako model wzrostu gospodarczego, przyjęły propozycję P.Ch. Mahalanobisa.⁵²⁰ Jego model zakładał, iż wysoki standard konsumpcji będzie możliwy do osiągnięcia pod warunkiem rozbudowy przemysłu wytwarzającego dobra produkcyjne. W modelu założono, iż powstałe moce wytwórcze sektora produkcji, nastawione na dobra inwestycyjne zwiększą w długim okresie produkcję przeznaczoną do konsumpcji bezpośredniej. Było to swoiste rozwinięcie modelu K. Marksa.⁵²¹ W okresie rządów J. Nehru, a później jego córki – I. Ghandi, podejmowano próby połączenia podstaw socjalizmu z elementami gospodarki rynkowej. Ważnym elementem były kilkuletnie plany gospodarcze. Pomimo deklarowanych podobieństw model ten był odmienny od przyjętego w ZSRR czy Chinach. Indyjski, mieszany model gospodarczy nazywany był „nehruizmem”.⁵²²

⁵¹⁷ Więcej nt. bieżących relacji Indie-Pakistan w: Kugiel P., *Napięcia w relacjach Indie-Pakistan: konsekwencje międzynarodowe*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych”, nr 32 (1474), marzec 2017.

⁵¹⁸ The Commonwealth, *Member Countries*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://thecommonwealth.org/member-countries>, (stan na dzień: 31.01.2018 r.).

⁵¹⁹ Kristensen H.M., Norris R.S., *Status of World Nuclear Forces*, Federation of American Scientists, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>, (stan na dzień: 01.02.2018 r.).

⁵²⁰ Ghosh J.K., *Mahalanobis and the art and science of statistics: the early days*, „Indian Journal of History of Science”, 29(1), Calcutta 1994.

⁵²¹ Więcej w: Marks K., *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, t. 1, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1951.

⁵²² Bywalec G., *Determinanty procesów decentralizacji finansów publicznych Indii*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2005, s. 44-174.

Przyjęte założenia były wypadkową teorii J.M. Keynesa, amerykańskiego podejścia wyrażonego hasłem „*New Deal*” oraz doświadczeniami ZSRR w zakresie industrializacji.⁵²³

Konkurencyjność indyjskiego społeczeństwa miała wynikać z liczebności, przy zachowaniu istniejącej struktury własności poszczególnych czynników produkcji. Dyfuzja podejścia socjalistycznego i kapitalistycznego w przypadku Indii nie była jednak zbyt udana, ponieważ wzrost gospodarczy przez kilka pierwszych dziesięcioleci wynosił zaledwie kilka procent, w przeciwieństwie do państw „bliższych” zarówno kapitalizmowi, jak i socjalizmowi.⁵²⁴

Polityka rządu w pierwszych latach po powstaniu Indii (1950-1964) zmierzała do obniżenia roli klasy właścicieli ziemskich, dotychczasowej grupy uprzywilejowanych przedsiębiorców. W ten sposób chciano odbudować tradycje regionalne, w tym poprawić sytuację mniejszości religijnych i niższych kast społecznych. Ówczesna silna socjalizacja wynikała przede wszystkim z rozwarstwienia społecznego po okresie kolonialnym oraz funkcjonowania komunizmu w ZSRR, którego hasła trafiały na podatny grunt. Rozwarstwienie społeczne i poziom zubożenia, niski poziom wyedukowania większości populacji ułatwiały propagowanie założeń o socjalistycznej sprawiedliwości.

W 1966 r. doszło do radykalizacji poglądów wśród indyjskich partii politycznych. Ze względu na oczekiwania społeczne, na kontynuatorkę przemian wybrano I. Ghandi – przedstawicielkę lewicowego socjalizmu. Założeniem planu reorganizacji gospodarczej była przede wszystkim poprawa stanu życia najuboższej części społeczeństwa. Wdrażane reformy gospodarcze umożliwiły uzyskanie tempa wzrostu PKB na poziomie ok. 5% rocznie (1974-1979).⁵²⁵ Powodzenie planu przełożyło się pośrednio na dochody ludności – te wzrosły o ponad 5% w badanym okresie.⁵²⁶ Kluczowe znaczenie w poprawie warunków życia odegrały programy dotyczące przemian rolnych, tzw. „zielone rewolucje”, prowadzone m.in. przy wsparciu ONZ.⁵²⁷

W latach 80. XX w. doszło do nasilenia ruchów opozycyjnych, które doprowadziły do kilkuletniego odsunięcia od władzy I. Ghandi. Pomimo perturbacji politycznych, jej program był realizowany aż do 1984 r. W przeciwieństwie do poprzednich lat rządów, które cechowało znaczne rozluźnienie finansów publicznych, w latach 1979-1984 I. Ghandi za cel postawiła sobie

⁵²³ Chandra B., Mukherjee A., Mukherjee M., *India after Independence*, Viking Penguin India, New Delhi 1999, s. 341.

⁵²⁴ World Bank, *GDP (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (stan na dzień: 01.02.2018 r.).

⁵²⁵ Dash L.N., *World Bank and economic development of India*, APH Publishing, New Delhi 2000, p. 375.

⁵²⁶ Kelly D.A., Rajan R.S., Goh G.H., *Managing Globalisation: Lessons from China And India*, World Scientific Publishing, 2006, s. 62.

⁵²⁷ Pingali P.L., *Green Revolution: Impacts, limits, and the path ahead*, PNAS, vol. 109(31), USA 2012, pp. 12302–12308.

usprawnienie funkcjonowania państwa. Program zakładał m.in. ograniczenie wydatków publicznych, podniesienie efektywności funkcjonowania przedsiębiorstw państwowych oraz deregulację, która miała pobudzić sektor prywatny. Reformy dotyczyły przede wszystkim rozbudowy przemysłu ciężkiego, zapewnienia Indiom samowystarczalności, niezależności od kapitału zagranicznego, rozwoju technologii atomowych i ich wykorzystania w energetyce. Długotrwałe reformy nie przyniosły oczekiwanych skutków: ograniczenia bezrobocia, skokowego zwiększenia zatrudniania w usługach i przemyśle⁵²⁸, ograniczenia przeludnienia na wsi, ubóstwa i konfliktów etniczno-religijnych.

Konflikty wewnętrzne wynikały m.in. ze znacznej niespójności społeczeństwa (pomijając system kastowy). Powstanie Indii zmuszało do poszukiwania konsensusu między zróżnicowanymi grupami etniczno-religijnymi, w tym przedstawicielami hinduizmu i islamu. Wewnętrzne problemy wykorzystywali sąsiedzi, np. Chiny. Popierając Pakistan – część Indii Brytyjskich, która stała się krajem muzułmańskim w przeciwieństwie do hinduistycznych Indii – prowadziły do destabilizacji regionu i narastania konfliktu. Stabilność polityczna i bezpieczeństwo międzynarodowe Indii zależały od np. silnej armii; ta wymagała kosztownych zbrojeń. W efekcie odkładano reformy, uznając wiodącą potrzebę rozwoju militarne.

W przeciwieństwie do I. Gandi, jej syn – R. Gandi, jako premier w latach 1984-1989 przeprowadził liczne reformy modernizujące gospodarkę. Długookresowy cel, którym było uniezależnienie się od USA został pośrednio osiągnięty. R. Gandi doprowadził do zwiększenia nakładów na naukę, dostrzegając potencjał wynikający z postępu technicznego i technologicznego. Ponadto zmniejszono: wielkość importu, wysokość podatków i ograniczono cła w obszarze technologii i produktów informatycznych. Istotnym warunkiem przemian społeczno-gospodarczych było wdrożenie programu (ind. *Jawahar Navodaya Vidyalaya*) skierowanego do wiejskiej części społeczeństwa, polegającego na zapewnieniu bezpłatnej edukacji – 12 klas. Za jego rządów doszło również do rozszerzenia dostępu do telefonii, pogłębienia i zwiększenia dostępności edukacji wyższej, a także zmniejszenia bądź zniesienia kontroli państwa w wielu obszarach rynku, w tym w zakresie zakupu dóbr i pozyskiwania kapitału.⁵²⁹

R. Gandi uznawał, iż rozwój Indii musi być bliższy charakterystyce USA niż ZSRR. Decyzja była spowodowana obserwacją kilku dekad funkcjonowania kapitalizmu i socjalizmu

⁵²⁸ Przyjęte pakiety reform były wdrażane ze znacznym opóźnieniem. Zmiany społeczno-gospodarcze postępowały, jednak nie tak szybko jak oczekiwano. Proces ich wdrażania można nazwać „powolnym ewolucjonizmem”.

⁵²⁹ Aghion P. (and others), *The Unequal Effects of Liberalization: Evidence from Dismantling the License Raj in India*, „American Economic Review 2008”, vol. 98(4), pp. 1397–1412.

oraz ich efektów. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, a także silny związek kapitalizmu z demokracją w amerykańskim wydaniu, przekonał premiera o słuszności przyjętej polityki.

W przedostatniej dekadzie XX w. władze Indii dążyły do normalizacji stosunków z USA. Współpraca gospodarcza i naukowa umożliwiła przyspieszenie wzrostu gospodarczego w kolejnych dekadach i lepsze wykorzystanie potencjału anglojęzycznej części społeczeństwa w ramach rozwijających się usług międzynarodowych (głównie IT i ICT). Premier nie rozwiązał jednak problemów strukturalnych, które narastały przez dziesięciolecia, np. wysokiego poziomu korupcji wśród urzędników, co wyniosło pracę w indyjskiej służbie publicznej do roli społecznego marzenia.⁵³⁰ Cała gospodarka była obciążona przez system socjalistyczny, który uniemożliwiał podjęcie rywalizacji międzynarodowej, gdzie panowały zasady wolnego rynku. Dużą zaletą Indii, w przeciwieństwie do ZSRR, było utrzymanie wysokiego poziomu samodzielności finansowej społeczeństwa, ponieważ nie zlikwidowano instytucji własności prywatnej, samozatrudnienia. Natomiast pod koniec XX w. wśród głównych problemów Indii wymieniano:⁵³¹

- niedostosowaną strukturą gospodarki do potrzeb wewnętrznych i zewnętrznych:
 - wiodące: przemysł ciężki i wydobywczy o niskiej efektywności i znacznej kapitałochłonności,
 - nadmierną ochronę gospodarki krajowej (np. w imporcie: licencje, zakazy, cła) prowadzącą do utrzymywania nierentownych projektów biznesowych, ograniczającą napływ kapitału finansowego z zagranicy,
 - niską konkurencyjność w wyniku ograniczonego napływu technologii,
 - powszechną korupcję wynikającą m.in. z niejasności przepisów oraz nadmiernej ilości uprawnień pracowników administracji publicznej,
- bardzo dużą liczbę regulacji nakładanych na sektor prywatny, prowadzących do korupcji, hamowania przedsiębiorczości, uniemożliwiających planowanie i racjonalizację,
- postrzeganie wskaźników dotyczących bezrobocia i postępu technicznego jako przeciwnych, co prowadziło do celowego ograniczania rozwoju aby utrzymywać nieefektywne miejsca pracy,
- nadmierną ochronę prawną pracowników prowadzącą do wzrostu kosztów,
- realizację celów politycznych (programów), kosztem efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw państwowych, prowadzącą do zaniżonej wyceny produktów w stosunku do poniesionych nakładów, szczególnie w przypadku dóbr konsumpcyjnych,

⁵³⁰ Desikan S., *A career in civil services*, thehindu.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.thehindu.com/features/education/careers/a-career-in-civil-services/article7411347.ece>, (stan na dzień: 12.07.2018 r.).

⁵³¹ Chandra B., Mukherjee A., Mukherjee M., *India after Independence*, op. cit., pp. 357-364.

- nadmierne dotowanie z budżetu państwa przedsiębiorstw publicznych poprzez np. umarzanie pożyczek i kredytów.

Istniejące niedoskonałości gospodarcze rodziły konflikty. Populistyczne podejście polityków prowadziło do poszukiwania winnych, co nasilało konflikty na tle religijnym i etnicznym. Postęp technologiczny umożliwił dostęp do informacji coraz większej części populacji, a te zwiększały poczucie niesprawiedliwości. Z jednej strony oczekiwano naprawy skorumpowanego systemu kastowego, z drugiej liczna ludność uprzywilejowana nie chciała zrezygnować z posiadanej przewagi. Reformy liberalizacyjne miały m.in. ograniczyć liczebność administracji, pracowników państwowych zakładów, a także ograniczyć dostęp do licznych świadczeń, poprawić efektywność państwowej części przedsiębiorstw (restrukturyzacja/likwidacja), dopuścić na rynek przedsiębiorstwa zagraniczne wraz z ich technologiami i kapitałem. Wdrażanie kolejnych reform utrudniała niechęć do zmian (liberalizacji przepisów) wśród polityków niezależnie od ugrupowania. Partie lewicowe obawiały się obniżenia ochrony pracowniczej i świadczeń na rzecz ubogich, a prawicowe – naruszenia *status quo* indyjskich przedsiębiorstw.

Ostatnia dekada XX w. była dla Indii przełomowa: rządzący uznali ułomności budowania autarkii gospodarczej oraz potrzebę i chęć uczestnictwa w mechanizmach gospodarki światowej. Wybory parlamentarne (1991 r.) umożliwiły zmianę modelu myślenia o Indiach i ich potędze polityczno-gospodarczej. Nowym premierem został S.P.V. Narashima Rao, nieobciążony doświadczeniami rodziny Ghandi. W ciągu planu pięcioletniego (pomimo mniejszościowego rządu) zrealizował uzgodnione reformy, konsekwentnie wdrażając założenia m.in. polityki ekonomicznej (M. Singh). Realizację programu umożliwił poważny kryzys finansów publicznych, który wymagał natychmiastowego rozwiązania. To zjednoczyło parlamentarzystów wokół planu naprawczego dla Indii.

W pierwszej połowie lat 80. XX w. deficyt na rachunku bieżącym pozostawał poniżej 1,5% PKB. W drugiej połowie, wystąpił drastyczny wzrost deficytu spowodowany procesem liberalizacji handlu i rynku finansowego. W 1991 r. Indie dotknął kryzys finansów publicznych wymuszając proces reform. Początkowo pozostawiono m.in. nierozwiązane problemy: korupcji i biurokracji, polityki socjalnej i zabezpieczenia pracowniczego oraz wysokich dotacji dla przedsiębiorstw publicznych. Niemniej ułatwiono import i zniesiono licencje handlowe oraz obniżano taryfy celne. Nagły wzrost eksportu nie wyrównał równoczesnego wzrostu wartości importu, co doprowadziło do obniżenia kursu indyjskiej rupii. Dodatkowo wzrost importu paliw w ciągu trzech lat (1987-1989) wzrósł o ponad 40%, co przy powolnym przyroście produkcji krajowej

przełożyło się na rosnący dług.⁵³² Czynnikiem pogarszającymi sytuację gospodarczą Indii stały się: skutki wojny w Zatoce Perskiej (USA – Irak), a więc wzrost cen ropy naftowej na światowych rynkach, przy utracie wpływów finansowych od diaspory pracującej w tym regionie świata, a także rozpad Związku Radzieckiego i transformacja ustrojowa w Europie Środkowo-wschodniej.⁵³³ Wymagane było wsparcie MFW, który uzależniał pomoc od wprowadzenia reform. To ułatwiło premierowi S.P.V. Narashimie Rao pozyskanie niezbędnego poparcia.

Przyjęty pakiet miał uchronić Indie przed realizacją tylko części reform wymaganych przez pożyczkodawców. Zmiany dotyczyły zarówno gospodarki, jak i przyszłego rozwoju społeczno-gospodarczego. Do najważniejszych zadań zaliczyć należy:⁵³⁴

- ograniczenie liczby gałęzi z 17 do 8 w 1991 r., a docelowo do 4, które należały do wyłącznego obszaru zarządzania publicznego (tzw. branże strategiczne); pozostawiono przedsiębiorstwom państwowym: energetykę atomową, wydobywanie i przetwórstwo metali przydatnych w energetyce jądrowej, przemysł zbrojeniowy, przemysł środków transportu kolejowego,
- zniesienie znacznej liczby koncesji na działalność gospodarczą; w przemyśle pozostawiono je jedynie w 18 gałęziach (np.: w sprawach bezpieczeństwa wewnętrznego i obrony narodowej, społecznych, strategicznych, ochronie środowiska, wytwarzaniu produktów niebezpiecznych, artykułów luksusowych),
- dopuszczenie firm zagranicznych do inwestowania na terenie Indii, w tym zakupu większościowych pakietów akcji w indyjskich spółkach, bez specjalnych pozwoleń,
- decentralizacja administracji poprzez utworzenie lokalnych samorządów,
- decentralizacja finansów publicznych poprzez zwiększenie roli budżetów stanowych i jednostek niższych szczebli,
- modyfikacje podatków celem stabilizacji wpływów w oparciu o system gospodarki rynkowej,

⁵³² Cerra V., Saxena S.C., *What caused the 1991 currency crisis in India?*, „IMF Working Paper”, WP/00/157, October 2000, pp. 3-5.

⁵³³ Zmiany ustrojowe w tej części świata, w tym okresowe pogorszenie finansów publicznych wielu państw w tej części Europy, pociągnęły za sobą zmniejszenie wolumenu indyjskiego eksportu. Jeszcze na początku ostatniej dekady XX w. obszar ten odpowiadał za ok. 40% indyjskiego eksportu. Należy podkreślić, iż Indie miały również dodatnie saldo w obrotach handlowych z tą grupą państw. Po 1989 r. eksport został mocno ograniczony, a reformy liberalizujące gospodarkę państw Europy Środkowo-Wschodniej doprowadziły do wzrostu ich efektywności. Podniesiona konkurencyjność międzynarodowa produktów, przy zmianie profilu gospodarczego i bogaceniu się społeczeństw przyczyniła się do pogorszenia bilansu handlowego po stronie Indii. Ówczesny sukces indyjskiego eksportu wynikał przede wszystkim ze słabości partnerów handlowych, a nie wewnętrznych przewag.

⁵³⁴ Misra S.K., Puri V.K., *India Economy – Development Experience*, Himalaya Publishing House, Mumbai-Delhi-Nagpur-Bangalore-Hydrabad 2000, pp. 305-308, 590-611.

- dewaluacja rupii i zapewnienie wymiennalności waluty narodowej (pełna – osiągnięta w 1994 r.),
- usunięcie systemu regulacyjnego odnośnie przedmiotu eksportu i importu, a także znaczące obniżenie cel,
- rozwinięcie systemu finansowego poprzez stworzenie podstaw do stabilnego funkcjonowania rynku finansowego; w 1991 r. utworzono Komitet ds. Sektora Finansowego, który odpowiadał za przygotowywanie reform niezbędnych do zapewnienia sprawności instytucji i bezpieczeństwa na rynku finansowym; ostatecznie rynek został otwarty dla inwestorów zagranicznych,
- restrukturyzacja i prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych, której podstawowym organem stała się Rada ds. Przemysłowej i Finansowej Rekonstrukcji (BIFR).

Pomimo reform urynkawiających, utrzymano kluczową cechę gospodarek socjalistycznych – centralne planowanie. Nadal realizowane były plany pięcioletnie, jednak miały one bardziej ramowy wymiar. Plany prezentowały zestaw zadań oraz celów nadrzędnych, które miały determinować strategie władz poszczególnych szczebli. Drugim elementem, którego nie udało się wyeliminować był nadmierne rozbudowany sektor przedsiębiorstw państwowych. Pomimo restrukturyzacji, jego prywatyzacja nie była tak silna jak planowano i nadal (w pierwszych dekadach XXI w.) odgrywa ważną rolę w gospodarce.

Jeszcze w 1991 r. – w momencie wdrażania zmian decydujących o przyszłym wzroście gospodarczym, PKB rosło w tempie 1,06% w stosunku do 1990 r. Jednak już w 1992 r. wzrost do roku poprzedniego wyniósł 5,48%. W kolejnych latach wahał się w przedziale od ok. 4% do ponad 8% rocznie.⁵³⁵ Osiągnięcia Indii, działania na rzecz urynkowienia, ich efekty pozytywne wpłynęły na wizerunek władz. Inwestorzy zagraniczni i instytucje finansowe również docenili przyjęty kierunek zmian.

W 2004 r. premierem został autor postulatów rozluźnienia gospodarczego z 1991 r. – M. Singh. Pozytywnie wpłynęło to na napływ inwestycji zagranicznych, stabilizowało gospodarkę. Już w 2005 r. odnotowano ponad 9% wzrost gospodarczy w stosunku do 2004 r.⁵³⁶ W kolejnym planie pięcioletnim utrzymano politykę rozluźnienia, co przyczyniło się do rozwoju inicjatywy gospodarczej. Dodatkowo, rząd rozpoczął prowadzenie kampanii informacyjnych

⁵³⁵ World Bank, *GDP growth (annual %)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/india>, (stan na dzień: 02.02.2018 r.).

⁵³⁶ Ibidem.

na rzecz powrotu do kraju dobrze wykształconych Indusów, co zaowocowało poprawą salda migracji pod koniec pierwszej dekady XXI w.⁵³⁷

Ważnymi czynnikami rozwoju gospodarczego Indii okazały się inwestycje w edukację, a także liberalne podejście do innowacji. Taka polityka była popierana przez młodą część społeczeństwa, wiązała się również z napływem kapitału ludzkiego i finansowego do Indii. Dopływ środków finansowych z indyjskich diaspor, inwestycje zagraniczne oraz duża liczba anglojęzycznej ludności zachęcała obcokrajowców do realizacji przedsięwzięć biznesowych. Młodzi i dobrze wykształceni obywatele uzyskali możliwość zmiany swojego stanu posiadania. Zaczęli tworzyć klasę średnią, która nie występowała w społeczeństwie indyjskim podczas funkcjonowania modelu socjalistycznego w gospodarce. Wzrost zamożności zachęcał do konsumpcji, która w pierwszym okresie przemian prowadziła do wzrostu popytu na lokalne produkty. Dalszy wzrost dochodów umożliwiał coraz bardziej zróżnicowaną konsumpcję, co ostatecznie przekładało się na zwiększony import (od 1996 r. do 2008 r. wartość importowanych dóbr i usług wzrosła prawie 8-krotnie).⁵³⁸

Wzrost gospodarczy Indii, pomimo wdrożonych przemian strukturalnych, nadal był silnie zależny od koniunktury w rolnictwie. Ze względu na niski poziom mechanizacji, a także tradycyjne metody uprawy, występuje silna korelacja między warunkami pogodowymi a wielkością zbiorów. Dodatkowym czynnikiem, który negatywnie wpływa na tempo przyrostu PKB Indii są wahania cen na rynku płodów rolnych i surowców. Indie, jako „kraj-producent” silnie odczuwają zmiany popytu światowego. Ze względu na potencjał finansowy partnerów handlowych, Indie nie są w stanie skutecznie bronić się przed przenoszeniem kosztów wahań cyklicznych powstających w państwach wyżej rozwiniętych. Pomimo inwestycji w: irygację na polach, edukację rolną, mechanizację, system ubezpieczeń rolnych, itd., indyjskie rolnictwo cechuje niska efektywność.⁵³⁹ To, w połączeniu z długotrwałym procesem decyzyjnym (np. w przypadku wahań koniunkturalnych w okresie funkcjonowania planu pięcioletniego), ogranicza sprawność gospodarki. W okresie rządów Indyjskiej Partii Ludowej, motoryka działań władz okazała się bardzo zachowawcza. Korekty do planu pięcioletniego nie nadążały za zmianami rynkowymi,

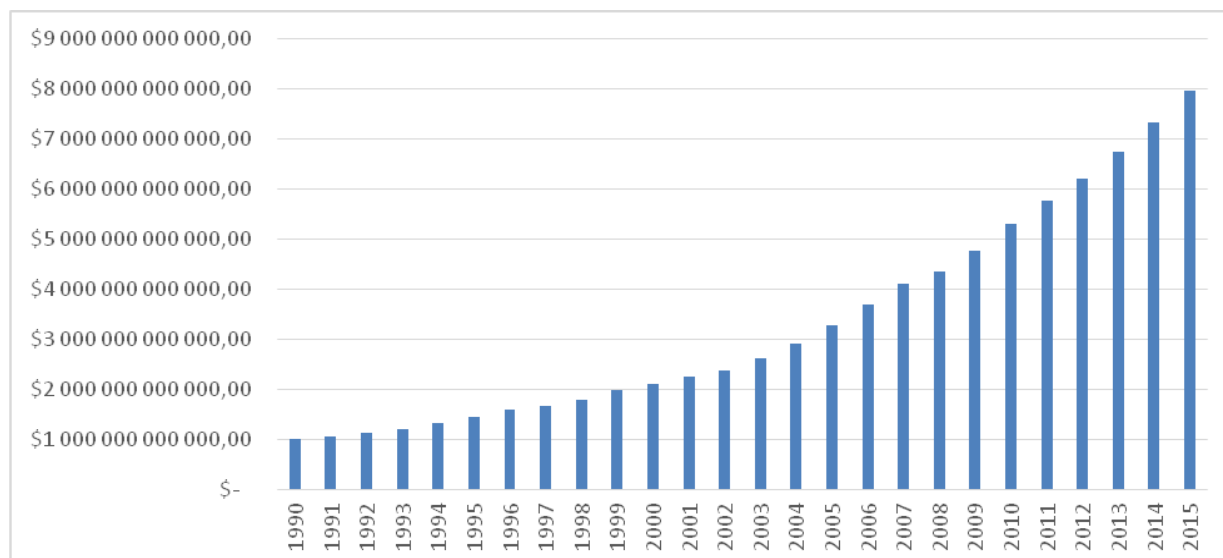
⁵³⁷ Górak-Sosnowska K. (red.), *W stronę rozwoju. Drogi Azji i Afryki*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2009, s. 144-145.

⁵³⁸ World Bank, *India: Imports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/india>, (stan na dzień: 03.02.2018 r.).

⁵³⁹ Do przyczyn niskiej wydajności indyjskiego rolnictwa zaliczyć należą: brak/niski poziom wiedzy o nowych metodach uprawy i hodowli, małą powierzchnię gospodarstw (większość poniżej 2ha) co uniemożliwia reinwestowanie, niski dostęp do kredytów rolnych, tradycyjne metody uprawy, niski poziom mechanizacji, erozja gleby, problemy z pozyskiwaniem wody, zniszczenia wywołane nadmiernym stosowaniem nawozów sztucznych, niedobór środków ochrony roślin, niedobór nasion o wysokiej wydajności, niedostateczna ochrona państwa na rzecz długookresowej rentowności gospodarstw, itd.

co doprowadziło do obniżenia dynamiki wzrostu (PKB rosło w tempie 1-2% rocznie, przy pozostałych latach na poziomie 7-9% rocznie). W całym badanym okresie (lata 1990-2015) PKB Indii wzrósł 8-krotnie (Wykres 11).

Wykres 11 Indyjski Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)

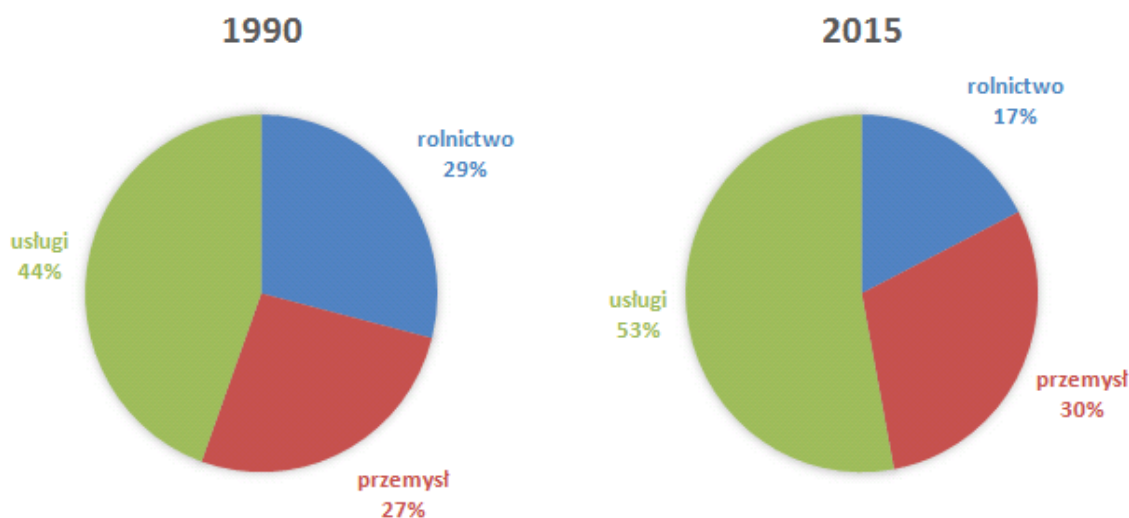
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Indie*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 18.12.2016 r.).

W ostatnich trzech dekadach struktura indyjskiej gospodarki znacząco się zmieniła (Wykres 12). Programy społeczno-gospodarcze lat 80. i 90. XX w., w tym: dotyczące rozwoju szkolnictwa, edukacji wyższej i specjalistycznego kształcenia, przy dodatkowym wsparciu wyedukowanych imigrantów umożliwiły przyspieszenie wzrostu gospodarczego kraju. Głównym elementem decydującym o wzroście potencjału gospodarki okazał się sektor usług. Zarówno okres agrarny, jak i etap industrializacji nie przyniosły tak znaczącej poprawy warunków życia setek milionów Indusów. Po liberalizacji rynku, to usługi, ze względu na kontakty z Europą oraz coraz lepsze relacje z rozwijającymi się gospodarkami w makroregionie, zapewniły Indiom ponadnormalny wzrost. Tylko w latach 1990-2015 usługi zwiększyły udział w generowanym PKB z 44% do 53%, natomiast rolnictwo zmniejszyło z 29% do 17% (Wykres 12). Odnosząc to do zatrudnienia: w 1990 r. w rolnictwie pracowało ok. 63% ludności, w 2015 r. 46%, natomiast wzrosła liczba osób pracujących w usługach z 21,8% ogółu w 1990 r. do 29,8% w 2015 r.⁵⁴⁰ Na każdą z osób pracujących w usługach i przemyśle, przypadła znacznie większa część PKB niż w przypadku rolnictwa (odpowiednio w 1990 r. 1,92 i 0,46, natomiast w 2015 r. 1,54 i 0,37). Produkcja

⁵⁴⁰ World Bank, *Employment in services (% of total employment) (modeled ILO estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS>, (stan na dzień: 04.02.2018 r.).

rolna (w tym: rolnictwo, leśnictwo, kopalnictwo, rybołówstwo) zwiększyła się w ciągu pierwszych piętnastu lat po reformach (w cenach stałych) o ok. 60%, przemysłowa (w tym budownictwo, rzemiosło, produkcja właściwa) o 180%, a wartość usług wzrosła o ok. 236%. Doszło więc do wyraźnego przewartościowania, w którym kluczową rolę odegrały usługi. Indie, nie rywalizując bezpośrednio z przemysłowymi Chinami, zaspokoiliły popyt na relatywnie tani kapitał ludzki, posiadający wiedzę i znajomość języków obcych wymaganych przez partnerów zagranicznych.

Wykres 12 Procentowy udział działów gospodarki w indyjskim PKB w 1990 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Indie*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 18.12.2016 r.).

Na rządy M. Signha (2004-2014) oraz N. Modiego (2014-) przypadły trzy stosunkowo zbliżone do siebie plany pięcioletnie [Aneks 3.3 – Cele indyjskich planów pięcioletnich na lata 2002-2017]. W pierwszej kadencji M. Signha osiągnięto znaczną część założeń planu pięcioletniego. Zapewniło mu to możliwość kontynuacji służby na stanowisku premiera. Negatywnie na konkurencyjność Indii wpłynął (nadal) stosunkowo wysoki poziom centralizacji władzy, który utrudniał dopasowanie polityki gospodarczej do zróżnicowanych regionów. W tej sytuacji, tylko część z nich korzystała na polityce zagranicznej rządu.

Rządy M. Signha, a następnie N. Modiego cechowała liberalizacja, urynkowienie (rzeczywiste, a nie teoretyczne), które ewolucyjnie prowadziło do przejścia gospodarki z systemu socjalistycznego na kapitalistyczny. Jednym z elementów było zniesienie planów pięcioletnich (ostatni z nich zakończył się w marcu 2017 r.) i wprowadzenie elastycznych planów trzyletnich

(o zmiennej strukturze i warunkowaniu lokowania środków). Większe znaczenie ma mieć skuteczność wydatkowania środków, a nie ogólna wizja rozwoju. Stany, które operatywnie zrealizują zlecone zadania, mają szansę w kolejnych okresach otrzymać więcej środków niż te, które będą wykorzystywać pieniądze z budżetu centralnego w mniej efektywny sposób.⁵⁴¹

Wykres 13 Bilans handlowy Indii w mld USD (lata 1995-2015)

Legenda:

niebieska linia – export

czerwona linia – import

Źródło: Obserwatory of Economic Complexity, *Country profile: India*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ind/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).

Uwolnienie gospodarki zostało przeprowadzone zgodnie z oczekiwaniami MFW.⁵⁴² Zmiany wewnętrzne połączono z modyfikacją modelu wymiany handlowej; dokonano liberalizacji mechanizmów, zezwalając na wzrost importu. Ostatecznie doprowadziło to do nierównowagi między eksportem a importem (Wykres 13).

Długotrwała nadwyżka importu jest akceptowana, o ile cechuje ją zakup dóbr inwestycyjnych. Celem takiego podejścia jest pobudzenie rodzimej gospodarki, poprzez implementację najlepszych światowych rozwiązań. Ostatecznie ma to prowadzić do wzrostu efektywności produkcji.

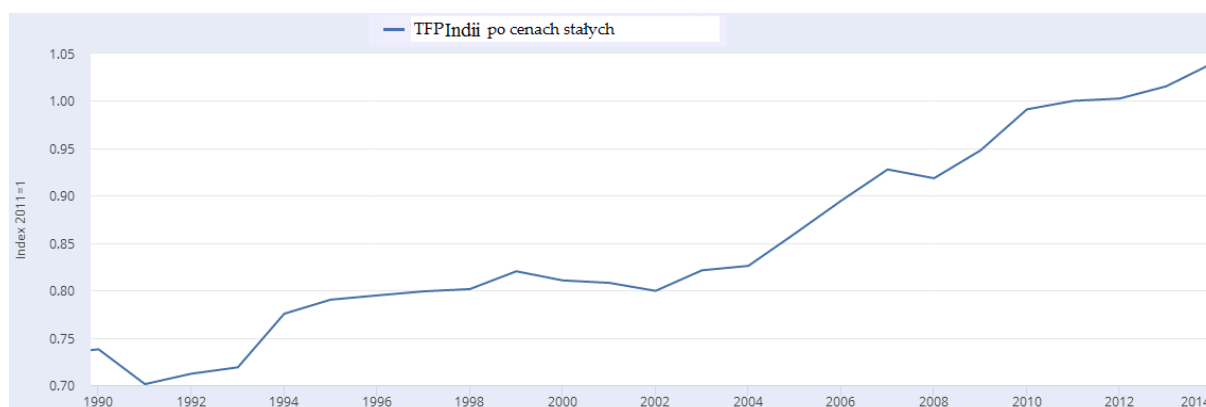
⁵⁴¹ Economic Times, *The end of Five-Year Plans: All you need to know about this big policy change*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/the-end-of-five-year-plans-all-you-need-to-know-about-this-big-policy-change/printarticle/58162236.cms>, (stan na dzień: 03.02.2018 r.).

⁵⁴² Madaan D.K., *India's New Economic Policy - a Macro Study*, „Indian Journal Of Asian Affairs”, vol. 8/9, no. 1/2, 1995-1996, pp. 108-110.

Import przewyższający eksport w przypadku Indii wynika m.in. z opóźnienia rozwoju gospodarczego w stosunku do państw wyżej rozwiniętych, w tym technologicznego, które dotyczy większości gałęzi przemysłu, a także istotnej okresowo różnicy wielkości popytu do podaży, przekraczającego możliwości produkcyjne. Problem ten mógłby zostać rozwiązany w wyniku wzrostu produkcji krajowej, jednak niska stabilność gospodarcza powoduje, iż ryzyko inwestycyjne jest stosunkowo duże – bezpieczniejszy okazuje się import. Również czynniki natury administracyjnej np. skomplikowanie przepisów, ograniczają aktywność biznesową Indusów.

Dotychczas głównym czynnikiem konkurencyjności Indii był kapitał ludzki o określonych cechach. Kluczowe znaczenie odgrywała znajomość języka angielskiego oraz niższy niż w krajach wysoko rozwiniętych koszt jednostki pracy. *Outsourcing* rozpowszechniony pod koniec XX w. sprawiał, iż dobrze wyedukowana część indyjskiego społeczeństwa mogła stać się podwykonawcą zadań zleconych. Znajomość języka angielskiego w połączeniu z dostępem do globalnej sieci przesyłu informacji stała się kluczową zaletą Indii. Rozwijający się sektor usług IT/ICT umożliwił wykorzystanie potencjału Indii.

Wykres 14 Produktywność czynników produkcji w Indiach w latach 1990-2014

Źródło: Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Nominal Prices for India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNAINA632NRUG>, (stan na dzień: 29.12.2016 r.).

Tempo wzrostu produktywności czynników produkcji przyspieszyło: po wdrożeniu pierwszych reform liberalizujących gospodarkę, a później w momencie objęcia urzędu premiera przez twórcę nowego modelu – M. Signha. Poza krótkotrwałymi załamaniem, dynamika wzrostu produktywności czynników produkcji była bardzo wysoka (Wykres 14). Tak w przypadku Indii, jak i Chin niedostępne są nawet szacunkowe dane dotyczące produktywności na godzinę pracy zatrudnionego. Wynika to przede wszystkim z pracy, w tym nierejestrowanej, licznego

żelaza, rtęci, cyny, wolframu, manganu, molibdenu, wanadu, magnetytu, aluminium, ołowiu, cynku, pierwiastków ziem rzadkich, uranu, boksytu, metali szlachetnych oraz soli kamiennej.⁵⁵¹ Duże znaczenie w Chinach odgrywa przemysł ciężki, maszynowy, stoczniowy, elektroniczny, produkcja samochodów ciężarowych czy nawozów. Nadal duże znaczenie mają tradycyjne gałęzie przemysłu takie jak: włókiennicza, bawełniana, cukrownicza, mięsna, tytoniowa i herbaciana. Postęp produkcji zaowocował wzrostem eksportu wyrobów przetworzonych.⁵⁵²

W niniejszym podrozdziale przedstawiony zostanie proces ewolucji ChRL od dyktatu ideologii po imperatyw bogacenia się. Tempo zachodzących zmian i ich pozytywny charakter (np. wzrost stabilności społeczno-politycznej) prowadziły do poprawy wizerunku Chin na arenie międzynarodowej. Przegląd decyzji jakie podejmowano od zakończenia II wojny światowej, a szczególnie po upadku rządów Mao Zedonga umożliwia zrozumienie źródeł sukcesu chińskiego modelu rozwoju.

Jak w większości państw rozwijających się, charakteryzujących się dużą (kilkusetmilionową i więcej) populacją wiejską i areałem ziem biologicznie sprzyjających uprawom, rolnictwo odgrywa znaczącą rolę. W 1978 r. w Chinach przeprowadzono reformę rolną, która w połączeniu z polityką otwarcia gospodarczego zapewniła bezpieczeństwo żywnościowe.⁵⁵³ Zmiany pozwoliły na stworzenie modelu rolnictwa, który przy pomocy ok. 10% światowej ziemi uprawnej umożliwiła zaspokojenie potrzeb żywieniowych ok. 20% ludności świata. Chiny są pierwszym producentem ryżu na świecie, wytwarzają jedną czwartą światowego zboża, bawełny, owoców, warzyw, drobiu, jaj i produktów pochodzenia rybnego.⁵⁵⁴ Chiny usilnie rozwijały rolnictwo (w dwunastym planie pięcioletnim). W ostatnich dekadach zmechanizowano proces uprawy (w tym sadzenia i zbioru), obejmując nim ok. 60% powierzchni.

W przeciwieństwie do np. Indii, ChRL realizuje rozbudowane programy poza-socjalne na rzecz przesunięcia ludności z obszarów wiejskich i powiększania (scalania) powierzchni gospodarstw, w tym liczebności stad zwierząt hodowlanych aby osiągnąć wyższą wydajność

⁵⁵¹ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: China*, op. cit., (stan na dzień: 22.01.2018 r.).

⁵⁵² Observatory of Economic Complexity, *China: export*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/>, (stan na dzień: 05.02.2018 r.).

⁵⁵³ Drugim, ważnym z punktu widzenia chińskiego rolnictwa i spełnienia trzech kluczowych warunków: samowystarczalności żywnościowej, podniesienie dochodów rolniczych, integracji z rynkami światowymi poprzez liberalizację handlu, był 2001 r. – przyjęcie do WTO; więcej w: Wieliczko B., *Polityka rolna Chin po 1978 r.*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”, *Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 15 (XXX), z. 1, 2015.

⁵⁵⁴ Food and Agriculture Organization of the United Nations, *China at a glance*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.fao.org/china/fao-in-china/china-at-a-glance/en/>, (stan na dzień: 06.02.2018 r.).

na jednego zatrudnionego w rolnictwie. Poza tym ludność wiejska jest objęta programami rozwoju infrastruktury. Celem jest zwiększenie dostępu do: wody pitnej, sieci elektrycznej, sieci gazowej.⁵⁵⁵

Okres kolonialny (XVI-XIX w.) osłabił międzynarodową pozycję Chin. Negatywnie wpłynął na wzrost gospodarczy i doprowadził do obniżenia konkurencyjności. Chińską gospodarkę osłabiły konflikty zewnętrzne np. „wojny opiumowe” (XIX w.) i wewnętrzne, które trwały aż do 1949 r., gdy władzę objęła Komunistyczna Partia Chin, z Mao Zedongiem na czele.⁵⁵⁶ Hasła równości i sprawiedliwości społecznej trafiły na podatny grunt, co pozwoliło na wdrażanie planów pięcioletnich realizowanych przez Komunistyczną Partię Chin.

Ze względu na narastający autorytaryzm władzy, w tym bardzo szybki proces umocnienia aparatu państwowego (szczególnie w okresie 1966-1970) od momentu formalnego powstania ChRL zrealizowano dwanaście planów pięcioletnich. Obecnie realizowany jest XIII (2016-2020).⁵⁵⁷

W pierwszym okresie przywództwo (praktycznie jednoosobowe) Mao Zedonga umożliwiło realizację intensywnego programu rozwoju przemysłu oraz socjalizacji politycznej, społecznej i gospodarczej. Zniszczenia wojenne i próby naruszania niezależności politycznej w okresie wojny domowej (wsparcie USA dla Kuomintangu, a ZSRR dla KPCh) spowodowały, iż radykalizacja władzy spotkała się z aprobatą społeczną. Zgodnie z duchem komunizmu rozpoczęto proces reorganizacji państwa. Reformy poprzedziło przyjęcie modelu rozwoju społeczno-gospodarczego autorstwa ZSRR. Przyspieszenie gospodarcze, które miało być wynikiem przemian w przemyśle (przede wszystkim ciężkim) na zasadzie dyfuzji rozwiązań i obrotu kapitałowego, powinno wspierać inne gałęzie gospodarki, w tym rolnictwo. Proces kolektywizacji rolnictwa wymagał jednak reformy agrarnej; z tego powodu podjęto np. decyzję o wzmacnianiu dużych jednostek rolnych. Jako kluczową formę przyjęto spółdzielnię rolną, która po zaspokojeniu wewnętrznych potrzeb, nadwyżki miała oferować pozostałej części społeczeństwa. Na późniejszych etapach przekształceń pogłębiono proces łączenia oraz starano się kontrolować wielkość produkcji rolnej i kanały sprzedaży. Reforma rolna generalnie dotyczyła m.in. centralizacji zarządzania, przywiązania ludności do ziemi i długookresowego, odgórnego planowania. Przy

⁵⁵⁵ People's Bank of China, *The 12th Five-year Plan for the Development and Reform of the Financial Industry*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.csrc.gov.cn/pub/csrf_en/newsfacts/release/201210/W020121010631355001488.pdf, (stan na dzień: 06.02.2018 r.).

⁵⁵⁶ Eberhard W., *A History of China*, Published by Cosimo Classics, New York 2005, p. 198.

⁵⁵⁷ Central Committee of the Communist Party of China, *The 13th Five Years Plan for Economic and Social development of the People's Republic of China 2016–2020*, Central Compilation & Translation Press, Beijing 2015.

wsparciu planistów z ZSRR budowano socjalistyczną strukturę przemysłu oraz rozwijano spółdzielnie producentów rolnych. Proces ten okazał się bardzo kosztowny i nieefektywny: łączna produkcja państwowych, spółdzielczych i współwłasności państwowo-prywatnych spadła z 21,3% w 1952 r. do 8,3% w 1957 r.⁵⁵⁸ Dokonano również przekształceń w handlu, które umocniły państwowy kapitalizm, modyfikując pozostałości własności prywatnej.

W ramach pierwszego planu pięcioletniego zrealizowano prawie 600 projektów infrastruktury przemysłu ciężkiego, które nie zapewniły jednak oczekiwanego wzrostu produkcji. Dodatkowo rolnictwo rozwijało się zbyt wolno, by zapewnić szybko rosnącej populacji odpowiednie zabezpieczenie żywnościowe. Sama reforma rolna wymagała inwestycji i czasowo ograniczyła produkcję rolną. Ostatecznie polityka trzech czerwonych sztandarów, a w jej ramach „wielkiego skoku gospodarczego” (1958-1962) zakończyła się klęską głodu.⁵⁵⁹

Pomimo wsparcia ZSRR, w podobnym przedziale czasu, zarejestrowany wzrost gospodarczy był znacznie niższy w ChRL niż w np. USA. Ochrona przed kapitalizmem przy wdrażaniu socjalizmu nie przyniosła oczekiwanej przewagi. Fiasko współpracy z ZSRR doprowadziło do pogorszenia relacji między władzami obu państw. Dodatkowo występowała wyraźna niezgodność poglądów odnośnie kierunków rozwoju komunizmu.⁵⁶⁰ Chińczycy, dostrzegając nieskuteczność wytycznych ZSRR przestali realizować zalecane programy. Podważano słuszność radzieckich strategii oraz sposobów realizacji przedsięwzięć.⁵⁶¹

Podczas pierwszej dekady budowania socjalistycznej utopii w ChRL, w niektórych obszarach gospodarki doszło do wzrostu produkcji np. wydobycia węgla (podwojona w latach 1952-1957). Rolnictwo, rzemiosło, przemysł lekki i ciężki osiągnęły oczekiwany wzrost produkcji. Był on mocno zróżnicowany (najsilniejszy w przemyśle ciężkim, najslabszy w rolnictwie). Wzrost okupiony był znacznym wysiłkiem społecznym. Uznając potrzebę inwestowania, ograniczano konsumpcję. Doprowadziło to do regresu społeczeństwa – zubożenia jeszcze większej części populacji, a także głodu i wzrostu śmiertelności. Rolnictwo, ze względu na ograniczone (w stosunku do pozostałych obszarów) finansowo inwestycje rozwijało produkcję znacznie wolniej niż np. przemysł ciężki, co przyczyniało się do problemów z wyżywieniem ludności. Inwestycje państwowe przyczyniły się do wzrostu zadłużenia sektora publicznego.

⁵⁵⁸ Kirkland E., *Przemysł pełnoletni: biznes, praca i polityka publiczna*, Nowy Jork 1961, s. 165.

⁵⁵⁹ Więcej w: Dikköter F., *Wielki głód. Tragiczne skutki polityki Mao 1958–1962*, Wydawnictwo Czarne, Warszawa 2013.

⁵⁶⁰ Wg Mao Zedonga socjalizm, a dalej komunizm powinien mieć indywidualny, narodowy charakter. Dopiero w takiej formule mógł być uznany za skuteczny system; więcej w: Rumiancew A., *Źródła i ewolucja „idei Mao Tse-tunga”*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1974, s. 34-35.

⁵⁶¹ Berberoglu B., *Związek Radziecki i Chiny: analiza porównawcza ich stadiów rozwoju gospodarczego*, „Międzynarodowy przegląd współczesnej socjologii”, nr 17 (2), 1987, s. 285-286.

W pierwszych dwóch dekadach wzrosła liczba regulacji dotyczących działalności przemysłowej i handlu oraz nasiliły się kontrole publiczne nad funkcjonowaniem podmiotów prosperujących w tych obszarach rynku. Władze stosowały przede wszystkim presję finansową, a tylko w wybranych obszarach zachęty do rezygnacji z samodzielności biznesowej. Celem władz było związanie 100% produkcji na terenie Chin z aparatem państwowym.⁵⁶² Pod koniec pierwszej dekady funkcjonowania ChRL, 2/3 przedsiębiorstw była własnością państwa, a pozostałe prosperowały w partnerstwie publiczno-prywatnym. Podobnie było w rolnictwie – ok. 60% wszystkich rolników działało w ramach spółdzielni.

Rewolucja społeczno-gospodarcza przeprowadzona za rządów M. Zedonga tworzyła filary do rozwoju przemysłu ciężkiego, w tym wydobycia surowców i ich obróbki. ChRL zyskała możliwość powielania maszyn (na bazie rozwiązań z ZSRR) oraz technologii wymaganą do rozwoju energetyki. W trakcie pierwszego i drugiego planu pięcioletniego, produkcja przemysłowa rosła ok. 16-18% rocznie, przy dochodzie narodowym na poziomie ok. 9% rocznie do 1957 r.⁵⁶³

W efekcie przemian realizowanych przez biuro polityczne i administrację doszło do spadku efektywności produkcji rolnej, którego bezpośrednią przyczyną były nieodpowiednie uprawy prowadzone przez niskowyzkwalifikowane osoby. W ciągu dwóch lat (1958-1960) produkcja rolna zmniejszyła się o 75%. Problemy z dostarczeniem produktów rolnych oraz bezpośrednio w przemyśle z np. zapewnieniem odpowiedniej jakości produktów, czy efektywnością produkcji doprowadziły do spadku: w przemyśle ciężkim o ok. 50% i w lekkim o ok. 20%.⁵⁶⁴

Po okresie przyspieszonej industrializacji (przesunięto prawie 100 mln rolników do przemysłu stalowego), która wymusiła ograniczenie konsumpcji na wsi doprowadzając do śmierci kilkanaście milionów chińczyków, władze planowały rozwiązać problem niedoboru żywności, odzieży i innych dóbr podstawowych. Opozycjoni wobec polityki Mao Zedonga: Liu Shaoqi, Chen Yuna i Deng Xiaopinga, przygotowali i realizowali od 1961 r. program naprawy gospodarczej. W jego ramach przeprowadzono m.in. likwidację spółdzielni, umożliwiając rolnikom

⁵⁶² Kierunek przemian jasno określił przywódca ChRL: „Celem rewolucji socjalistycznej jest wyzwolenie sił wytwórczych. Przekształcenie indywidualnej własności w rolnictwie i rzemiośle w socjalistyczną własność kolektywną i przekształcenie własności kapitalistycznej w prywatnym przemyśle i handlu we własność socjalistyczną nieuchronnie doprowadzi do ogromnego wyzwolenia sił wytwórczych. Powstaną wówczas warunki społeczne do potężnego rozwoju produkcji przemysłowej i rolnej.”; Fragment przemówienia Mao Zedonga na Najwyższej Konferencji Państwowej (25 stycznia 1956 roku).

⁵⁶³ Należy podkreślić, iż międzynarodowe statystyki wskazywały na znaczne problemy gospodarcze ChRL. Bank Światowy szacował iż w 1961 r. ChRL odnotowała ok. 27% spadek produktu krajowego World Bank, *China: GDP (annual growth in %)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 06.02.2018 r.).

⁵⁶⁴ Polit J., *Chiny. Historia państwa świata w XX wieku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004, s. 222-223.

uprawę ziemi znajdującej się przy domach, a część środków finansowych skierowanych na rozwój przemysłu ostatecznie przeznaczono na urządzenia niezbędne do realizacji zadań rolnych i rozwoju przemysłu lekkiego.⁵⁶⁵

Celem rządzących ChRL w kolejnej dekadzie był rozwój obronności i postęp technologiczny, który ponownie wymagał znacznych nakładów finansowych i wyrzeczeń społecznych. Co ważne, zwrócono uwagę na poprawę jakości produkcji (a nie tylko ilości), jak również na różnorodność, tak by budować samodzielność ekonomiczną. Jako dodatkowe cele wskazano rozwój: transportu, handlu, kultury, edukacji i badań naukowych. Wprowadzone regulacje w przeciągu kilku lat przywróciły chińską gospodarkę na ścieżkę wzrostu, co było wielkim osiągnięciem po bardzo wyczerpującej finansowo i społecznie „polityce wielkiego skoku”. Od 1962 r. Mao Zedong rozpoczął walkę z opozycjonistami, zarzucając zaproponowanej polityce cechy kapitalistyczne. Kolejne lata poświęcił na przygotowania do „rewolucji kulturalnej”, która miała ugruntować jego dyktaturę. Była ona zarazem okresem niszczenia mienia narodowego oraz coraz silniejszej izolacji, w tym budowania negatywnej narracji w kontaktach z zagranicą (m.in. doprowadzono w 1969 r. do konfliktu granicznego z ZSRR⁵⁶⁶). Walka o władzę w 1967 r. doprowadziła do naruszenia jedności społeczeństwa, grożąc wybuchem wojny domowej. W kolejnych latach Mao Zedong, przy wsparciu wojska i lokalnych grup oddanych działaczy, realizował program usuwania przeciwników.

Porażka polityki ówczesnego wodza doprowadziła do wzmocnienia opozycji. W latach 80. XX w. coraz silniejszą grupę stanowili zwolennicy reform gospodarczych (np. Deng X., Zhou E.). Po śmierci Mao Z. w 1976 r. doszło do krótkotrwałej walki o władzę zakończonej zniesieniem „rewolucji kulturalnej” i ustanowieniem nowej konstytucji (1978 r.).⁵⁶⁷ Pod koniec tego samego roku, KPCh przyjęła zaproponowany przez Denga X. program reform gospodarczych, który miał przywrócić znaczenie handlu i wymiany międzynarodowej.

Plan pięcioletni na lata 1976-1980 był realizowany dwutorowo. W pierwszym okresie przyjęto ambitne założenia, niemożliwe do zrealizowania przy ówczesnym stanie gospodarki. Wymiar planu miał charakter wyraźnie ideologiczny. W 1978 r. wprowadzono zmiany, które urzeczywistniły oczekiwania. Założono, że przemysł (jako całość) powinien podlegać zasadom

⁵⁶⁵ Kajdański E., *Chiny. Leksykon: historia, gospodarka, kultura*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2005, s. 156.

⁵⁶⁶ Kuisong Y., *The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement*, „Cold War History” Journal, vol. 1, 1/2000, pp. 21-52.

⁵⁶⁷ Heer P., *The 1978 Constitution of People's Republic of China*, „Socialist Law Review”, no. 4, 1978, pp. 309-313.

popytu i podaży, a więc przyszła wielkość produkcji powinna być jedynie prognozowana. Podejmowane przez władze działania powinny wspierać a nie narzucać rozwiązania gospodarcze.

W ostatnich trzech latach Piątego Planu Pięcioletniego roczny wzrost produktu krajowego oscylował na poziomie ok. 8%.⁵⁶⁸ W kolejnym okresie przyjęto, iż należy reformować gospodarkę w taki sposób, aby utrzymać socjalistyczne podejście w relacjach państwo-obywatel, natomiast w gospodarce wprowadzać mechanizmy rynkowe bliższe kapitalizmowi, co wynikało m.in. z otoczenia – charakteru gospodarki światowej.

Ze względu na zachodzące przemiany przygotowane strategie na kolejną dekadę były znacznie bardziej złożone. Musiały uwzględniać planowane reformy, które pozwoliłyby rozwiązać dotychczasowe problemy społeczno-gospodarcze, jak również doprowadzić do stabilizacji gospodarczej, w tym wysokiego poziomu wzrostu gospodarczego. Ważnym celem okazało się utrzymanie podaży produktów konsumpcyjnych na odpowiednio wysokim poziomie i dopasowywanie go do rosnącej siły nabywczej i zmieniających się oczekiwań. Dodatkowym warunkiem było zapewnienie stabilności cen na rynku. Kolejne warunki dotyczyły produkcji, w tym oszczędności czynników (materiałów, energii) – warunkiem stała się poprawa efektywności, a nie jedynie wzrost wartości absolutnej produkcji. Cele te osiągnano m.in. poprzez zachęty do wdrażania nowych technologii, w tym wysoki poziom oszczędności w całej gospodarce. Dodatkowo wdrażano program rozbudowy infrastruktury, budownictwa mieszkaniowego. Ważnym aspektem stała się polityka fiskalna – celem była równowaga między wydatkami a wpływami i inwestycjami w gospodarkę. Dokonano również rekultywacji kultury i nauki, dążąc do odtworzenia wartości jednoczących chińskie społeczeństwo. Rozwój społeczno-gospodarczy, w tym poprawa warunków bytowych miała zostać osiągnięta m.in. poprzez politykę „planowania urodzin” (1977-2015), która utrudniała posiadanie więcej niż jednego dziecka.⁵⁶⁹ Program (w początkowym okresie) przyczynił się do poprawy warunków życia w pierwszych dekadach od wprowadzenia, w tym przede wszystkim do wzrostu wskaźników (ilościowych) dobrobytu. W drugiej dekadzie XXI w. można zaobserwować liczne, negatywne konsekwencje długotrwałej polityki regulacji urodzin, m.in. zdrowotne, demograficzne czy finansowe.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ World Bank, *China: GDP (annual growth in %)*, op. cit., (stan na dzień: 06.02.2018 r.).

⁵⁶⁹ Polityka jednego dziecka była wielokrotnie krytykowana za brak humanitaryzmu. Konsekwencje długookresowe okazują się bardzo poważne, prowadząc do niewydolności systemu socjalnego i narażając Chiny na przyszłe, poważne, negatywne konsekwencje gospodarcze; więcej w: Hasketh T. (and others), *The effects of China's One-Child Family Policy after 25 Years*, „New England Journal of Medicine”, 353, no. 11, 2005, pp. 1171-1176.

⁵⁷⁰ Więckowski H., *Polityka jednego dziecka i jej wpływ na strukturę demograficzną Chińskiej Republiki Ludowej*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1(25), 2014, s. 59-60.

Reformy podjęte pod koniec lat 80. XX w. odegrały kluczową rolę w procesie zapewnienia konkurencyjności międzynarodowej chińskiej gospodarce. Połączenie reform dostosowawczych (do mechanizmu rynkowego) w gospodarce autorstwa Denga X., a także otwarcie gospodarcze (rozluźnienie polityki handlowej, w tym dopuszczenie podmiotów zagranicznych do większej aktywności na chińskim rynku), przy wsparciu rynku pracy i zwiększonych nakładach na kapitał ludzki (edukacja oraz badania naukowe) zadecydowały o pozytywnych ocenach (wewnętrznych i zewnętrznych) chińskiej gospodarki. Niskie koszty pracy (w skali globalnej) przy rozległym i zróżnicowanym rynku, dużym dostępie do kapitału ludzkiego o szerokim spectrum wiedzy i umiejętności, a także surowców, przy stosunkowo niskich kosztach transportu oraz wysokim tempie wymiany informacji spowodowały, iż Chiny stały się interesującym rynkiem dla globalnych koncernów. Globalizacja stała się szansą na osiągnięcie celów chińskich władz.⁵⁷¹ Te oczekiwały napływu kapitału jak i technologii, którą następnie skrzętnie kopowano.⁵⁷²

Efektom polityki modernizacji był kilkunastopunktowy wzrost gospodarczy w kolejnej dekadzie⁵⁷³, wysokie (kilkunastoprocentowe) nakłady roczne na infrastrukturę i modernizację technologii. Dochody budżetu państwa wzrastały o ok. 10-12%. Władze realizowały program, mając na uwadze równowagę między przychodami i wydatkami. Kluczowe dla dalszej modernizacji kraju okazały się rosnące wpływy z handlu zagranicznego. Były one doskonałym źródłem dewiz niezbędnych do realizowania przedsięwzięć wymagających zakupu urządzeń i technologii za granicą. Projekty w tamtym okresie dotyczyły m.in. energetyki, infrastruktury drogowej i kolejowej, budownictwa.⁵⁷⁴ Sukcesy gospodarcze, a także rosnące oczekiwania władz względem tempa rozwoju gospodarczego dowiodły, iż niezbędna jest dalsza integracja z mechanizmami gospodarki światowej. Wzrost wielkości handlu zagranicznego przyspieszył od ok. 2002-2004 r., po dołączeniu Chin do WTO.⁵⁷⁵ Udział w międzynarodowym porozumieniu handlowym zapewnił Chinom dalszy dopływ dewiz – środków na przebudowę gospodarki.

Rozwiązania wprowadzane w ChRL były wdrażane w dwojaki sposób: adaptowane (jako „najlepsze praktyki światowe” – a więc te, które zostały już sprawdzone przez inne podmioty

⁵⁷¹ Meredith R., *Chiny i Indie. Supermocarstwa XXI wieku*, tłum. Falkowski W., Wydawnictwo Media Lazar, Warszawa 2009.

⁵⁷² Guangzhou A., Jefferson G.H., *A great wall of patents: What is behind China's recent patent explosion?*, „Journal of Development Economics”, vol. 90(1), September 2009, pp. 57-68.

⁵⁷³ World Bank, *China: GDP (annual growth in %)*, op. cit., (stan na dzień: 07.02.2018 r.).

⁵⁷⁴ World Bank, *Net trade in goods (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 07.02.2018 r.).

⁵⁷⁵ ChRL jest członkiem Światowej Organizacji Handlu od grudnia 2001 r.; więcej w: World Trade Organization, *China and the WTO*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/china_e.htm, (stan na dzień: 22.07.2018 r.).

i przynosiły korzyści) bądź testowo-wdrożeniowe, np. na terenie specjalnych stref ekonomicznych (SSE). Struktura gospodarki, w tym nadrzędność aparatu państwowego pozwala na wdrażanie innowacyjnych pomysłów w wybranych przedsiębiorstwach/branżach. Program korekt w chińskim systemie gospodarczym pozwala na wprowadzanie najlepszych rozwiązań (uznanych za najkorzystniejsze) na poziom krajowy.⁵⁷⁶

Ósmy i dziewiąty „plan pięcioletni” (lata 1991-2000) upłynęły na rozwiązywaniu problemów związanych z urynkawianiem gospodarki. Sektorowe sukcesy były coraz lepiej widoczne. Wraz ze wzrostem efektywności wytwarzania (szczególnie wysokim w latach 1990-2000) doszło do ponad dwukrotnego wzrostu PKB na zatrudnionego.⁵⁷⁷ Chiny stały się czołowym producentem drobnej elektroniki, sprzętu rtv i agd, produktów spożywczych, bawełny, chemii rolniczej oraz energii. Dalsze sukcesy były możliwe ze względu na samokrytykę władz i umiejętność dostosowywania się do zmian otoczenia, czego przykładem było wdrożenie reform ważnych z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego (1997 r.):⁵⁷⁸

- państwo prawa – opieranie działalności organów administracji publicznej tylko i wyłącznie na normach i przepisach, czym zerwano z uznaniowością i ograniczono korupcję,
- ukonstytuowanie wyborów władz na wsiach,
- zmniejszenie liczby urzędów i ministerstw, ograniczenie zatrudnienia,
- komercjalizacja i prywatyzacja przemysłu państwowego,
- rozwijanie projektu specjalnych stref ekonomicznych.

Sukcesy kolejnych reform spowodowały, iż bezpośrednie inwestycje zagraniczne (netto) były coraz większe o czym świadczył m.in. ich udział w PKB Chin, który w latach 1981-1990 wynosił średniorocznie ok. 0,6%, natomiast w kolejnego dekadzie (lata 1991-2000) wynosił już 4,1% PKB.⁵⁷⁹

Ostatnie dwie dekady XX w. to okres obfitujący w inwestycje infrastrukturalne. Były one realizowane kosztem bieżącej konsumpcji. W latach 1981-1990 średniorocznie wynosiły ok. 29% PKB, natomiast w kolejnej dekadzie osiągnęły prawie 33% PKB rocznie.⁵⁸⁰ Sukcesy

⁵⁷⁶ Szymański W., *Czy globalizacja musi być irracjonalna?*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2007, s. 184-185.

⁵⁷⁷ World Bank, *China: GDP per employed*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 12.02.2018 r.).

⁵⁷⁸ Gawlikowski K. (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Przemiany polityczne i społeczne*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 119.

⁵⁷⁹ World Bank, *China: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).

⁵⁸⁰ World Bank, *China: Gross fixed capital formation (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).

gospodarcze ośmieliły władze do jeszcze radykalniejszych reform: dokonano gruntownej przebudowy systemu podatkowego (decentralizacja), w tym ustanowienia podatku od wartości dodanej, przeprowadzono deregulację rynku pozostawiając mechanizmy makro kontroli, oddzielono finansowanie przedsięwzięć gospodarczych od uwarunkowań politycznych, skupiając się na parametrach ekonomicznych, zredukowano rolę przedsiębiorstw sektora publicznego pozwalając na rozwijanie przedsiębiorstw prywatnych, a często dążąc do zwiększania przez nie masy celem późniejszej rywalizacji na rynkach światowych. Ponadto zwiększono liczbę obszarów, które mogły stać się celem lokowania kapitału zagranicznego w uproszczonej regule. Te działania zapewniły wysoką dynamikę przyrostu obrotów w handlu zagranicznym (średniorocznie 19,5%; w latach 1981-1985 – 12,8%, a w 1986-1990 – 10,6%). Dodatkowo ważnym aspektem były wygenerowane oszczędności w gospodarce, które w latach 1990-2000 wzrosły ponad trzykrotnie.⁵⁸¹

Ważnym osiągnięciem na drodze do poprawy konkurencyjności gospodarki i rozwoju społeczno-gospodarczego było rozszerzenie konsumpcji i reforma rolna. W efekcie tych przedsięwzięć, tylko w latach 1980-1995 najbiedniejsza część społeczeństwa (ok. 85 mln żyjących za mniej niż 1 USD dziennie w 1980 r.) zmniejszyła się o ok. 20 mln osób. Proces podnoszenia jakości życia wymuszał urbanizację, a ta – inwestycje w budownictwo mieszkaniowe. W latach 1980-1995 wybudowano prawie 4,5 mld m² mieszkań (dla porównania, w kolejnych okresach przyrost był mniejszy: 4,13 mld m² mieszkań w latach 1995-2010).⁵⁸²

Państwo, poza gospodarką, nadal ingerowało w sposób życia obywateli. Przykładem była polityka jednego dziecka, która statystycznie poprawiła warunki bytowe najbiedniejszych rodzin (poprzez wzrost PKB per capita).⁵⁸³ Wzrósł również dostęp do dóbr wyższego rzędu i mediów np. odbiór częstotliwości radiowych w latach 1980-1990 był stosunkowo niewielki. Dzięki wysokiej aktywności inwestycyjnej rozszerzono sieć uzyskując pokrycie 80-82% kraju w 1995 r.⁵⁸⁴ Kontrola nad zakresem oraz dostępem do informacji w ChRL odgrywa nadal istotną rolę.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ World Bank, *China: Gross savings (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).

⁵⁸² Zan Y., Jie C., *Housing Affordability and Housing Policy in Urban China*, Springer Publishing house, Heidelberg 2014, pp. 91-92.

⁵⁸³ World Bank, *China: Population growth (annual %)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).

⁵⁸⁴ Worden R.L., Dolan R.E. (ed.), *China: A Country Study*. GPO for the Library of Congress, Washington 1987.

⁵⁸⁵ Bamman D., O'Connor B., Smith N., *Censorship and Deletion Practices in Chinese Social Media*, „First Monday” vol. 17(3-5), 2012.

W ramach nowej gospodarki rynkowej w socjalistycznym ujęciu program planowania pięcioletniego został utrzymany, jednak Komitet Centralny KPCh przyjął również plany sektorowe oraz długookresowe np. w 1995 r. inter-sektorową strategię rozwoju do 2010 r.⁵⁸⁶ W planie zapisano m.in. zmniejszenie wzrostu populacji, zwiększenie PKB (w odniesieniu do 1980 r. – poczwórne), wyeliminowanie ubóstwa, ustanowienie kompletnego systemu dla funkcjonowania nowoczesnych przedsiębiorstw. Chińskie władze szczególnie potencjał dostrzegały w edukacji i rozwijaniu przemysłu o coraz wyższym poziomie zaawansowania (np. „*Spark Plan*”).⁵⁸⁷

Multiobszarowa polityka proeksportowa wraz z polityką proinnowacyjną umożliwiły uzyskanie ponadnormalnego i długotrwałego wzrostu gospodarczego. Co ważne, pozyskiwane na bazie handlu zagranicznego środki w znacznej mierze były reinwestowane, zasilając kolejne przedsięwzięcia biznesowe. Procesy inwestycyjne dotyczyły na równi sektora publicznego jak i prywatnego, co jest anomalią nie tylko w przypadku BRICS, ale również przy porównaniach do państw wysoko rozwiniętych.⁵⁸⁸ Tylko w latach 1990-2015 PKB wzrósł 17,5 razy (PKB USA w tym okresie wzrosło trzykrotnie).⁵⁸⁹

Liberalizacja wymiany międzynarodowej w przypadku ChRL miała swój indywidualny charakter. Wraz z obniżeniem ceł oraz redukcją barier pozataryfowych utrzymano np. regulowany kurs juana.⁵⁹⁰ Likwidację wielu barier handlowych wymusiła akcesja do WTO. Niemniej uwierzytelniła międzynarodowo chińską gospodarkę. Członkostwo zapewniło chińskim przedsiębiorcom i ich produktom równe traktowanie na rynkach ponad 150 państw świata.

Zmiana podejścia do handlu – wzrost jego znaczenia w polityce wewnętrznej, w tym planowaniu długookresowym – oraz przystąpienie do WTO można uznać za czynniki umożliwiające rozwój gospodarczy.⁵⁹¹ Przystąpienie do międzynarodowego porozumienia handlowego wiązało się z zarzuceniem strategii izolacji gospodarczej zapoczątkowanej podczas rządów Mao

⁵⁸⁶ Qiwei Ch., Ying J., *The state of the market and the contrarian strategy: evidence from China's stock market*, „Journal of Chinese Economic and Business Studies”, vol. 10(1), 2012, pp. 96-97.

⁵⁸⁷ China.org, *Ninth Five-Years Plan in Retrospect: China's Technological Progress*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.china.org.cn/95e/95-english3/15.htm>, (stan na dzień: 12.08.2017 r.).

⁵⁸⁸ Podobnie jest w przypadku oszczędności prywatnych, które zależnie od roku (lata 2000-2015) wahają się w granicach 27-39% dochodu. Pozostałe nacje świata oszczędzają mniej np. drugie miejsce w tym okresie zajmowali Szwajcarzy z oszczędnościami na poziomie 12-18%; więcej na: Organisation for Economic Co-operation and Development, *Household savings*, oecd.org, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm>, (stan na dzień: 24.07.2018 r.).

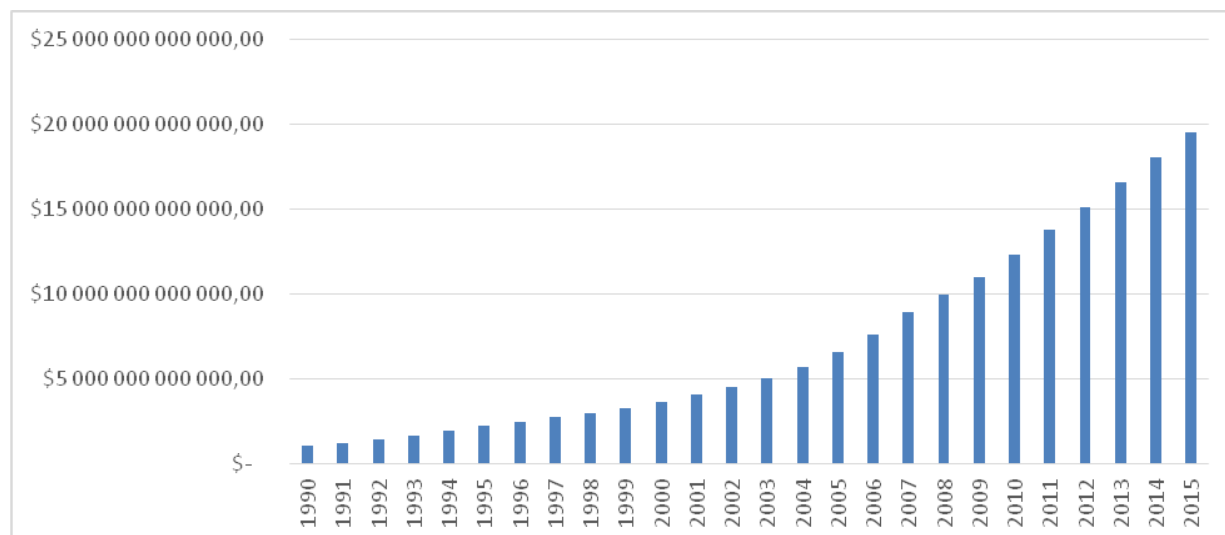
⁵⁸⁹ World Bank, *China: GDP (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).

⁵⁹⁰ Mucha-Leszko B. (red.), *Współczesna gospodarka światowa. Główne centra gospodarcze*, UMCS, Lublin 2007, s. 307.

⁵⁹¹ Sporek T. (red.), *Świat, Europa i Polska w dobie współczesnych przemian gospodarczych*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 2007, s. 55.

Zedonga. W ten sposób Chiny, uwalniając potencjał wewnętrzny, mogły zdynamizować wzrost gospodarczy (Wykres 15).

Wykres 15 Chiński Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Chiny*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 24.07.2017 r.).

W wyniku akcesji do WTO i coraz lepszych perspektyw gospodarczych, a także stabilności wewnętrznej (w tym politycznej) nasilał się napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych powodując, iż Chiny stały się ich największym biorcą na przełomie XX i XXI w. Proces napływu BIZ zapoczątkowało utworzenie SSE, następnie możliwość lokowania kapitału poza strefami (1984 r.), reformy dotyczące spółek (w tym utworzenie kategorii spółek akcyjnych), wdrożenie regulacji (MFW) w zakresie transakcji zagranicznych (1996 r.), a następnie włączenie do WTO (2001 r.) wraz z liberalizacją gospodarki ChRL.⁵⁹²

Handel zagraniczny w okresie reorganizacji struktury gospodarczej zdominowany surowce, półprodukty i produkty niezbędne do produkcji, dobra inwestycyjne niezbędne do rozwijania potencjału i zapewnienia dalszego wzrostu gospodarczego. Utrzymywane nadwyżki (przewaga eksportu nad importem) zapewniały dopływ kapitału na kolejne inwestycje (Wykres 16).

Wspieranie napływu BIZ było elementem strategii rozwijania potencjału technologicznego. Za jego pomocą tworzono nowe miejsca pracy m.in. w przemyśle. W ten sposób Chiny z kraju rolniczego przekształcały się w gospodarkę industrialną. Konstrukcja prawna pozyskiwania BIZ i utrzymywania produkcji pochodzenia obcego na terenie ChRL pozwoliła na dopływ technologii, zachęcała do rozwoju edukacji, umożliwiała naśladownictwo i pobudzała rodzimą

⁵⁹² Mucha-Leszko B. (red.), *Współczesna gospodarka światowa. Główne centra gospodarcze*, op. cit., s. 314.

innowacyjność.⁵⁹³ Długofalowo miało to prowadzić do wzrostu liczebności grupy konsumentów klasy średniej o specjalistycznym wykształceniu, która pobudzi rynek wysokich technologii w Chinach.

Wykres 16 Bilans handlowy Chin w mld USD (lata 1995-2015)

Legenda:

niebieska linia – export

czerwona linia – import

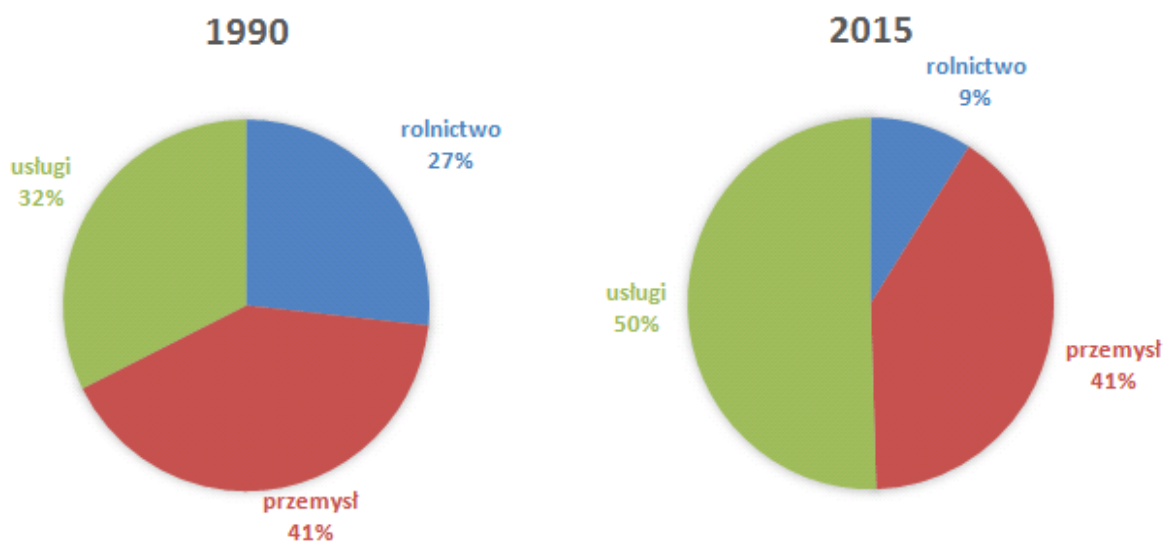
Źródło: Obserwatory of Economic Complexity, *Country profile: China*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).

Tak szybka przebudowa tak dużej gospodarki, była wielkim osiągnięciem. Inwestycje władz w połączeniu z napływem technologii oraz kapitału ludzkiego (np. absolwentów zagranicznych uczelni chińskiego pochodzenia) o wysokich kwalifikacjach umożliwił rozwój usług przy utrzymaniu względnego udziału stosunku wielkości PKB w przemyśle. Jeszcze w 1990 r. chińska gospodarka była wyraźnie przemysłowa (z cechami przemysłowo-rolniczej), natomiast w 2015 r. z całą pewnością można ją zaliczyć do usługowo-przemysłowych (91% PKB). Rolnictwo sukcesywnie traciło udział w kształtowaniu PKB. Jeszcze w 1980 r. wносиło ok. 30% PKB, w 1990 r. – 27 %, by po kolejnych 25. latach zmniejszyć swój udział do 9% (Wykres 17).

Zmiana modelu gospodarczego umożliwiła przesunięcie setek milionów osób do sektorów gospodarki, których dynamika wzrostu jest znacznie wyższa niż w tradycyjnych, a także efektywność pracy umożliwia uzyskanie większych korzyści z zainwestowanej jednostki kapitału rzeczowego i ludzkiego.

⁵⁹³ Kawa K. (red.), *Chińska polityka zagraniczna i jej uwarunkowania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 267-268.

Wykres 17 Procentowy udział działów gospodarki w chińskim PKB w 1990 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Chiny*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 18.12.2016 r.).

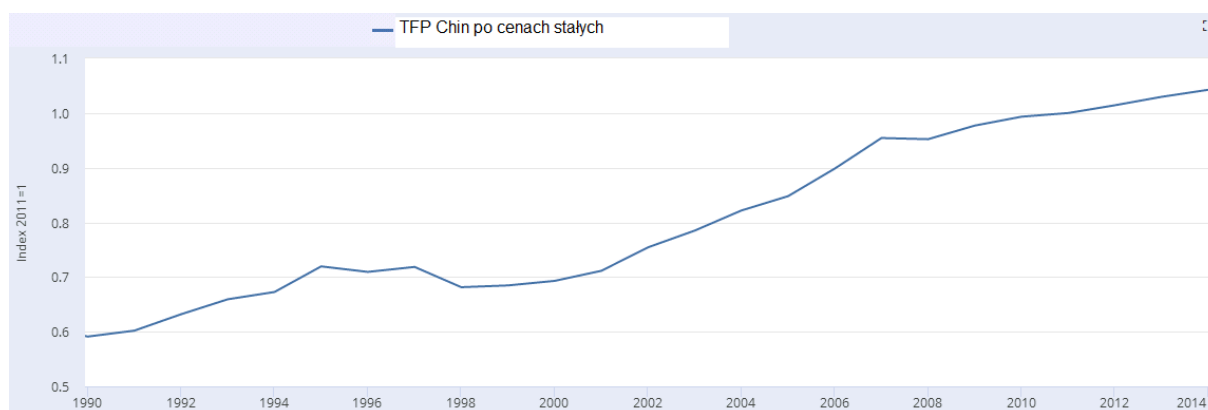
Analizując produktywność czynników produkcji należy zauważyć, że w prawie całym okresie reformacji dochodzi do wzrostu wartości (w odniesieniu do produktywności z roku 2011). Tym samym można uznać, iż chińska gospodarka jest stale rozwijana, zgodnie z koncepcją innowacyjnego przemysłu (Wykres 18). Stabilny wzrost efektywności gospodarowania czynnikami produkcji jedynie w przypadku Chin (z BRICS) przebiega tak stabilnie. Jest to zasługą m.in. zintegrowanego programu etapowych reform oraz „gospodarki dostosowania”, w której aparat państwowy dokładnie analizuje działania największych partnerów handlowych i gospodarek świata, reaguje w przypadku niekorzystnych trendów, mobilizuje rozwój perspektywicznych obszarów produkcji. Kolejne plany pięcioletnie podtrzymywały ten kierunek całościowo ewoluując w kierunku wzrostu dobrobytu społeczeństwa, poprzez wzmocnienie produkcji na rynek wewnętrzny [Aneks 3.4a – Cele chińskich planów pięcioletnich na lata 2000-2015].

Kolejne sukcesy gospodarcze (np. w latach 2011-2015 bezpośrednie inwestycje zagraniczne wyniosły ok. 620 mld USD, czyli osiągnięto wzrost o ok. 30% w porównaniu do lat 2006-2010, natomiast chińskie inwestycje zagraniczne dla tego samego okresu wzrosły o ok. 14,2%)⁵⁹⁴ wzmocniały dotychczasową linię programową władz. Chiński model zdaje się

⁵⁹⁴ The State Council, The People's Republic of China, *China 12th Five-Year Plan review: All major targets fulfilled*, dostęp online, tytuł dostępu: http://english.gov.cn/news/video/2015/12/28/content_281475262177333.htm, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).

sprawdzać w przypadku gospodarki na stosunkowo niskim poziomie rozwoju, z dużym potencjałem ludnościowym o niskich kosztach pracy. Należy podkreślić jednak, że nie jest on stały – wymaga dostosowywania do zmieniających się parametrów (zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych). Świadomość zachodzących w otoczeniu zmian i elastyczność programowa władz pozwoliły na rozwinięcie głównych sektorów gospodarki, a następnie ich modyfikację i przejście w kierunku obszarów o wyższym zwrocie jednostkowych (średnich i wysokich technologii). Utrzymaniu wysokiego tempa sprzyjały reformy, które umożliwiały urynkowanie kolejnych przestrzeni gospodarczych.⁵⁹⁵ Wzrost otwartości gospodarczej Chin w połączeniu z coraz większą skalą BIZ, przy wysoce efektywnej polityce proeksportowej wspieranej polityką monetarną, a także przy chińskim podejściu do pracy i specyfice rynku, zapewniły długotrwały wzrost gospodarczy.

Wykres 18 Produktywność czynników produkcji w Chinach w latach 1990-2014

Źródło: Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Natomial Prices for China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNACNA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).

Ponadnormalny wzrost gospodarczy (w latach 1980-2000 – kilkunastoprocentowy; w pierwszej i drugiej dekadzie XXI w. na poziomie 7-9% rocznie) umożliwił rozwój społeczno-gospodarczy. W tym aspekcie dużą rolę odgrywają plany pięcioletnie, które kwantyfikują każdy element życia ludzkiego. Zgodnie z zaleceniami KPCh unowocześnianie chińskiej gospodarki musi być realizowane równoległe do unowocześniania całego chińskiego społeczeństwa. Po wy-

⁵⁹⁵ Na podobieństwo strategii zastępowania produktu nowszą wersją; udoskonalenia modelu gospodarczego nie odbywały się skokowo, a etapowo, dzięki czemu w pełni wykorzystywano potencjał każdej zmiany, zachęcając inne grupy inwestorów do podejmowania działalności na terenie ChRL.

soce udanej migracji systemowej z komunizmu do chińskiej wersji socjalizmu, w drugiej dekadzie XXI w. przyszedł czas na przejście do gospodarki wiedzy, innowacji, w której najnowocześniejsze technologie ukierunkują rozwój świata pod chińskim przywództwem.⁵⁹⁶

Cztery dekady chińskiej ewolucji (1978-2018) można podzielić poprzez charakter i zakres przeprowadzanych reform [Aneks 3.4b – Etapy reform ChRL w latach 1978-2018]. Daje to pogląd na przebieg zmian: od izolacji, przez ścieżkę kontrolowanego otwarcia (gospodarczego), w kierunku centralizacji władzy – imperatywu jednostki przewodniczącego KPCh.⁵⁹⁷

Pozycja konkurencyjna ChRL jest wypadkową doświadczeń z rekultywacją systemu gospodarki otwartej i socjalizmu społeczno-politycznego. Wzrost gospodarczy KPCh przekuł na poprawę sprawności gospodarki. Zaproponowany miks rozwiązań liberalizujących dostęp do rynku, prowadzący do wzrostu wielkości wymiany handlowej oraz interwencji punktowej w różnych obszarach gospodarki pozwalających na wzrost przedsiębiorstw i ochronę rodzimych rozwiązań technicznych i technologicznych przyniósł pozytywne efekty dla chińskiego społeczeństwa (w latach 1978-2015 doszło do ponad 50-krotnego wzrostu PKB per capita)⁵⁹⁸. Zmiany legislacyjne poprawiły konkurencyjność ChRL, czyniąc z niej jedno z mocarstw światowych.

5. Republika Południowej Afryki w drugiej połowie XX wieku

RPA jest najmłodszym (stażem) członkiem BRICS. Wartości absolutne stawiają Republikę Południowej Afryki znacznie „niżej”, czyniąc z niej swoistego rodzaju dodatek do BRIC. Pod względem powierzchni zajmuje dopiero 26. miejsce na świecie,⁵⁹⁹ ze względu na liczbę ludności – 25. miejsce (55,9 mln w 2016 r.),⁶⁰⁰ natomiast 31. miejsce pod względem PKB (ok. 752 mld USD w 2016 r.).⁶⁰¹ RPA określane jest mianem „gospodarki wschodzącej”, bazującej na sektorze wydobywczym – znacznych zasobach naturalnych. Jest krajem zasobnym w:

⁵⁹⁶ Kaliński A., *Strefy gospodarcze w Chinach – eksperyment bez końca*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/strefy-gospodarcze-w-chinach-eksperyment-bez-konca/>, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).

⁵⁹⁷ Babones S., *China's Constitutional Amendments Are All About The Party, Not The President*, forbes.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.forbes.com/sites/salvatorebabones/2018/03/11/chinas-constitutional-amendments-are-all-about-the-party-not-the-president/#57568a081615>, (stan na dzień: 24.07.2018 r.).

⁵⁹⁸ World Bank, *China: GDP per capita (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, (stan na dzień: 27.07.2018 r.).

⁵⁹⁹ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sf.html>, (stan na dzień: 20.12.2016 r.).

⁶⁰⁰ World Bank, *South Africa: Population, total*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=ZA>, (stan na dzień: 12.02.2018 r.).

⁶⁰¹ International Monetary Fund, *Report for Selected Country Groups and Subjects (PPP valuation of country GDP)*, op. cit., (stan na dzień: 21.11.2017 r.).

złoto, platynę, diamenty, chrom, węgiel, rudę żelaza, mangan, nikiel, fosforany, cynę, pierwiastki ziem rzadkich, uran, miedź, wanad, sól, a także gaz ziemny.⁶⁰² Z tego powodu przez wiele lat rozwój tego obszaru podlegał łączeniu elementów gospodarki ekspansywnej (polityce podboju i podporządkowania stosunkowo niewielkiej liczebnie części społeczeństwa) oraz ekstensywnej. Intensyfikacja produkcji i postęp technologiczny przez wiele dziesięcioleci nie były wymagane ze względu na stosunkowo dużą powierzchnię niezamieszkałą oraz dysproporcje społeczne (niewielka klasa panująca – rasa biała⁶⁰³ oraz liczna ludność rolniczo-robotnicza – rasy czarnej i kolorowi). Od 1994 r. – zniesienia *apartheidu* - wszystkie grupy etniczne i językowe posiadają reprezentację we władzach państwa. Ludność RPA jest określana mianem „tęczowego społeczeństwa”⁶⁰⁴ – władze RPA podejmowały próbę zjednoczenia obywateli.

Podrozdział prezentuje piątego członka BRICS, który nawet w tej zróżnicowanej grupie mocno się wyróżnia. Źródeł rozwoju RPA należy poszukiwać zarówno w uwarunkowaniach międzynarodowych jak i charakterze rozwoju kraju, który przez wiele lat był zależny od państw wysoko rozwiniętych. W ten sposób jest on podobny do np. „brytyjskich” Indii czy „portugalskiej” Brazylii. Kształtowanie gospodarki RPA było więc wypadkową warunków miejscowych i systemów narzucanych z zewnątrz. System segregacji rasowej pośrednio aplikowany wraz z poglądami kolonizatorów, a później wzmacniany przez mit narodowo-religijny wpłynął również na gospodarkę RPA. Kolonializm odcisnął się piętnem na społeczeństwie tego kraju, stając się kluczowym problemem przyszłego rozwoju RPA, pomimo posiadania licznych surowców, korzystnemu geograficznie położeniu (na szlakach handlowych) i przyjaznej strefie klimatycznej.

Wielkie Odkrycia Geograficzne i rozwój technik nawigacji przyczyniły się do globalnej migracji ludności. Przewaga technologiczna, w tym militarna Europejczyków doprowadziła do osłabienia pozycji rdzennej (afrykańskiej) ludności, a na niektórych terenach do jej eksterminacji. Na zajętych obszarach wprowadzano europejskie rozwiązania prawne, polityczne, gospodarcze, a także porządek i styl życia (np. religie). Przyspieszenie polityki imperialnej nastąpiło w połowie XVII w. wraz z powstaniem portu zaopatrzeniowego (Holenderska Kompania Wschodnioindyjska) na Przylądku Dobrej Nadziei (1652 r.) – dzisiejsze *Cape Town*.⁶⁰⁵ Początkowo port odgrywał rolę bazy zaopatrzeniowej dla statków niderlandzkich, które zmierzały

⁶⁰² Central Intelligence Agency, *The World Factbook: South Africa*, op. cit., (stan na dzień: 20.12.2016 r.).

⁶⁰³ Zależnie od okresu byli to głównie niemieccy i holenderscy (a także w mniejszości: skandynawscy, polscy, portugalscy, włoscy, hiszpańscy, szkoccy, angielscy, irlandzcy i walijscy) osadnicy, (później również angielscy/brytyjscy). Wieloletnie koegzystencja grupy rasy białej w środowisku złożonym głównie z czarnoskórych, doprowadziła do ukształtowania Burów. Ich potomkowie w XX w. określali siebie mianem Afrykanerów.

⁶⁰⁴ Kellerman S., *The rainbow nation*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.dreamstoreality.co.za/the-rainbow-nation/>, (stan na dzień: 10.03.2018 r.).

⁶⁰⁵ Cullinan P., *Robert Jacob Gordon 1743-1795: The Man and His Travels at the Cape*, Struik Winchester Published, Johannesburg 1992, p. 62.

w kierunku azjatyckim.⁶⁰⁶ Od tego momentu Holendrzy, Niemcy i Francuzi wysyłali ekspedycje morskie, których zadaniem było zasiedlenie i uprawa podbitych ziem (odbierając je rdzennej ludności np. Bantu⁶⁰⁷).

Kolonie przyłaskową od XVIII w. kontrolowali Brytyjczycy. Ich aktywność pozostawała niewielka aż do 1886 r. kiedy to odkryto w jej okolicach pokłady złota (rok później – diamentów). Od tego czasu Brytyjczycy prowadzili regularne walki z Burami o te tereny. Co istotne, do najcięższych prac, np. w kopalniach kierowano ludność czarnoskórą.⁶⁰⁸ Ludność rasy białej sprawowała własność, władzę i kontrolę nad danym obszarem produkcji w gospodarce. Ostatecznie okres wojen o przywództwo nad Południową Afryką zakończyło utworzenie Związku Południowej Afryki w 1910 r. jako dominium brytyjskiego.^{609,610}

Wysoki poziom autonomii Związku Południowej Afryki (oznaczający podmiot między: samo stanowiącą społecznością kolonii a niezależnym państwem) w ramach Imperium Brytyjskiego miał zapewnić stabilność i poddaństwo obszaru zarządzanego przez ludność afrykańską. Z drugiej strony powodował, iż uprzywilejowanie białoskórych w nowym systemie sprawowania władzy przyczyniało się do narastania konfliktów etnicznych. Wojny na terenie Europy umożliwiły pełne uniezależnienie (1931 r.) na mocy Statutu Westminsterkiego, który zniósł ostatnie uprawnienia rządu brytyjskiego w stosunku do Południowej Afryki.⁶¹¹ Utworzenie Republiki Południowej Afryki – nastąpiło w 1961 r.⁶¹²

Po II wojnie światowej nasilił się proces marginalizacji ludności czarnoskórej. Burowie/Afrykanerzy (ludność białoskóra), przekonani o swojej wyższości nad pozostałą częścią społeczeństwa budowali mit o „narodzie wybranym”, który musi przeciwstawić się „czarnemu niebezpieczeństwu”.⁶¹³ Wybory z 1948 r. wygrały partie nacjonalistyczne, reprezentujące interesy białoskórych Afrykanerów (na mocy wcześniejszych przepisów tylko ludność białego koloru skóry mogła głosować) łącząc się trzy lata później w Partię Narodową⁶¹⁴, która stworzyła

⁶⁰⁶ Gann L. H., Duignan P., *Colonialism in Africa*, Cambridge 1969, p. 88.

⁶⁰⁷ PWN, *Bantu*, Encyklopedia elektroniczna PWN, dostęp online, tytuł dostępu: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Bantu;3874159.html>, (stan na dzień: 17.02.2018 r.).

⁶⁰⁸ Crush J., *Swazi migrants Workers and the Witwatersrand gold mines 1886-1920*, „Journal of Historical Geography”, vol. 12(1), January 1986, pp. 27-40.

⁶⁰⁹ Więcej w: Leśniewski M., *Miejsce Południowej Afryki w kształtowaniu koncepcji polityki imperialnej Wielkiej Brytanii, 1899–1914*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001.

⁶¹⁰ Rooyen J., Right H., *New White Power in South Africa*, New York 1994, pp. 87-167.

⁶¹¹ *Statute of Westminster, 1931*, Published by Her Majesty's Stationery Office, London 1931.

⁶¹² Butler J., Stultz M.N., *The South African general election of 1961*, „Political Science Quarterly”, vol. 78, no. 1, 1963, pp. 86-110.

⁶¹³ Damski P.P., *W drodze do apartheidu. Historia Afryki Południowej w wielkim skrócie (cz. 1)*, histmag.org, dostęp online, tytuł dostępu: <https://histmag.org/W-drozdze-do-apartheidu.-Historia-Afryki-Poludniowej-w-wielkim-skrocie-cz.-1-4328>, (stan na dzień: 11.03.2018 r.).

⁶¹⁴ Rhodie N.J., Venter H.J., *Apartheid: A Socio-historical Exposition of the Origin and Development of the Apartheid Idea*, HAUM Published, Cape Town 1959, pp. 160-162.

dominujący do 1994 r. system społeczny opierający się na podziale rasowym – *apartheid*.⁶¹⁵ *Apartheid* w języku *afrikaans* znaczy „segregacja”, „separacja”. Nowy system społeczno-polityczny opracowano na uniwersytecie w Stellenbosch, a jego założenia ogłosił premier Związku Południowej Afryki – Daniel F. Malan.⁶¹⁶

Przez prawie połowę dwudziestego wieku głównym czynnikiem determinującym wewnętrzną i zewnętrzną politykę rządu RPA był *apartheid*. Jego celem było utrzymanie podziału społeczeństwa na podporządkowaną czarną i kolorową większość oraz na białych, dominujących w życiu polityczno-gospodarczym państwa. Strzeżony przez aparat państwowy system opierał się na ponad stu ustawach i regulował każdy element życia mieszkańców RPA, tworząc państwo totalitarne.⁶¹⁷

Chęć utrzymania nadrzędnego statusu społecznego ludności białej spotkała się z krytyką ONZ (1966 r.), która nazwała system segregacji rasowej RPA – zbrodnią przeciw ludzkości.⁶¹⁸ Przez wiele lat władze RPA opierały się międzynarodowemu sprzeciwowi. Działania na rzecz wzrostu praw czarnoskórej większości oraz innych nacji rozpoczęto w połowie lat osiemdziesiątych XX w. W 1984 r. przyznano ludności kolorowej i azjatyckiej prawa polityczne. Niezadowolone czarnoskórej części społeczeństwa z powodu powolnych przemian prowadziło do ekstremizmu. Pod koniec dekady doszło do zbrojnych walk między Afrykańskim Kongresem Narodowym a Zuluskim Ruchem „Inkatha” (Partią Wolności Inkatha). Ostatecznie, w 1989 r. gdy prezydentem RPA został F.W. de Klerk doszło do prawnego zniesienia podziałów rasowych. W 1990 r. zalegalizowano funkcjonowanie partii opozycyjnych i zwolniono więzionych działaczy (m.in. N. Mandelę). W 1994 r. odbyły się demokratyczne wybory, które przypieczętowały odejście od polityki *apartheidu*. Zmiany (w tym podpisanie Deklaracji Praw Człowieka) umożliwiły zniesienie międzynarodowych sankcji, a także umożliwiły ponowny akces RPA do Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) czy wstąpienie do ONZ.⁶¹⁹

W drugiej połowie XX w. kluczowe znaczenie w gospodarce RPA odgrywało wydobywanie i (częściowe) przetwórstwo surowców, a także rolnictwo. To one odpowiadały za większość wytwarzanego produktu krajowego. Zobowiązania wynikające ze współpracy powojennej

⁶¹⁵ Więcej w: Joyce P., *The Making of a Nation: South Africa's Road to Freedom*, Zebra Press Published, Cape Town 2007.

⁶¹⁶ Maksymow K., *Przeobrażenia polityczne i społeczne w Południowej Afryce - od apartheidu do czasów współczesnych*, „Forum Politologiczne”, t. 13, Olsztyn 2012, s. 519.

⁶¹⁷ Grinberg D., *Geneza apartheidu*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980, s. 34-53.

⁶¹⁸ Booysen H., *Convention on the Crime of Apartheid*, „South African Yearbook of International Law”, vol. 2, 1976, p. 56.

⁶¹⁹ South Africa History Organisation, *United Nations and Apartheid Timeline 1946-1994*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.sahistory.org.za/topic/united-nations-and-apartheid-timeline-1946-1994>, (stan na dzień: 18.02.2018 r.).

(Związek Południowej Afryki opowiedział się po stronie aliantów) wiązały się z kontaktami gospodarczymi z Wielką Brytanią. Ówczesna struktura społeczna (stosunek rasy białej do czarnoskórej w 1951 r. wynosił: 1:3)^{620,621} zachęcała do utrzymywania *status quo* Afrykanerów. Ich dotychczasowe miejsce w gospodarce, wysoki poziom wykształcenia oraz kulturowe umocowanie do sprawowania władzy powodowało, iż zajmowali oni stanowiska kierownicze i przywódcze. Przy stosowaniu polityki społecznego wyzysku czarnoskórych pracowników możliwym było prowadzenie niskokosztowego wydobycia oraz uprawy rolnej, głównie na eksport. W ten sposób w latach 50. XX w. średnioroczny wzrost gospodarczy był porównywalny do np. Japonii. Wojenny (i powojenny) system zarządzania zachęcał władze do stosowania mechanizmów kontrolnych i ingerencji w funkcjonowanie gospodarki. Władze RPA interweniowały w przemysł przetwórczy (jego strukturę, a także kierunki rozwoju). Drugim obszarem, który cieszył się szczególnym zainteresowaniem władz, było rolnictwo. Wspierano programy komercyjnej uprawy kukurydzy i pszenicy. Władze do realizacji inwestycji rządowych powołały *Industrial Development Corporation* (IDC). Rolą tej korporacji były m.in. działania wspomagające, w tym pobudzające nowe obszary produkcji. Powołano również państwowe przedsiębiorstwa zajmujące się produkcją: nawozów, chemikaliów, paliw i uzbrojenia. Zarówno produkcja przemysłowa, jak rolna rozwijały się bardzo dynamicznie, a do 1970 r. produkcja pod względem generowanego PKB przekroczyła wydobycie.⁶²²

W latach 60.-70. XX w. wystąpiło spowolnienie w rolnictwie i przemyśle (miejsce RPA w światowym eksporcie częściowo zajmowały państwa Ameryki Południowej oraz azjatyckie), co wynikało m.in. z szybszego postępu technicznego i technologicznego państw europejskich (presja kosztowa) niż w RPA oraz stosunkowo niewielkiej części społeczeństwa Południowej Afryki odpowiedzialnej za tworzenie PKB w sektorach o wyższej wartości dodanej. Przyjęty model społeczny ograniczał rozwój osobisty (np. dostęp do wykształcenia) ludności czarnoskórej, gwarantując „tanią” roboczogodzinę, co przy stosunkowo dużych zasobach tego kapitału pozycjonowało RPA jako „montera” w światowym łańcuchu produkcji. Pod koniec tego okresu doszło jednak do przyspieszenia wzrostu w branżach: ubezpieczeniowej, finansowej oraz

⁶²⁰ Maksymow K., *Przeobrażenia polityczne i społeczne w Południowej Afryce...*, op. cit., s. 524.

⁶²¹ W 2014 r. stosunek ludności czarnoskórej do białej wynosił 10:1; więcej w: Central Intelligence Agency, *The World Factbook: South Africa*, op. cit., (stan na dzień: 29.07.2018 r.).

⁶²² Byrnes R. M. (ed.), *South Africa: A Country Study*, GPO for the Library of Congress, Washington 1996, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.loc.gov/item/96048983/>, (stan na dzień: 22.04.2017 r.).

w transporcie.⁶²³ Sektorowy wzrost był wynikiem m.in. położenia RPA⁶²⁴, a także dobrze wykształconej ludności rasy białej, która znała lokalną (afrykańską) specyfikę rynku oraz coraz aktywniejszego przemieszczania się globalnego kapitału w poszukiwaniu wyższej stopy zwrotu.

Problem niskiej konkurencyjności był przez wiele lat niedostrzegany ze względu na korzystne trendy w gospodarce światowej, w tym stosunkowo długi okres wzrostu cen surowców. Wzrostowi gospodarczemu RPA pomagał stosunkowo wysoki kurs złota i innych surowców pod koniec lat 70. XX w. Osiągane przychody zasilaly pozostałe obszary gospodarki, umożliwiając im rozwój. Ostatecznie prowadziło to do wzrostu nowych gałęzi gospodarki, a więc ograniczania roli surowców w tworzeniu PKB. Proces ten był jednak powolny, a budowanie kapitału intelektualnego ograniczone prawnie. W latach 80. XX w. doszło do załamania kursu złota (spadek względem USD o prawie połowę)⁶²⁵, co miało bezpośrednie przełożenie na m.in. trudności w imporcie maszyn i podzespołów niezbędnych do utrzymania produkcji. W kolejnych latach przyczyniło się to do załamania eksportu.

Pomimo potencjalnie korzystnej sytuacji międzynarodowej (zniszczenia w wielu częściach świata uniemożliwiającej produkcję i uprawę; znaczny popyt globalny wywoływany dynamicznym wzrostem liczby ludności) na początku drugiej połowy XX w. RPA nie modernizowało się dostatecznie szybko by konkurować na arenie międzynarodowej nowymi przewagami. W rolnictwie ograniczeniem okazywał się niskokosztowy system uprawy, silnie podatny na susze (najpoważniejsze w latach 1960-1966 i 1981-1985). Problemem pozostawały uzależnienie przychodów z eksportu od cen wąskiej grupy surowców, w tym złota, a także niepełne wykorzystanie liczebnego potencjału społeczeństwa.⁶²⁶ Długofalowo prowadziło to do osłabienia konkurencyjności gospodarki.

Od czasu odkrycia pokładów złota i innych metali ziem rzadkich, władze wielokrotnie stawały przed problemem zrównoważenia tej części gospodarki innymi. Chęć budowania długookresowej samowystarczalności gospodarczej okazywała się zbyt słaba, w stosunku do finansowego potencjału wynikającego ze sprzedaży surowców. Prowadziło to do konsumpcji posiadanych zasobów, wydłużając czas realizacji reform. Poszczególne rządy poprzez inwestycje sektorowe starały się zachęcać kapitał krajowy i międzynarodowy do aktywności gospodarczej,

⁶²³ Ibidem.

⁶²⁴ RPA jako państwo tranzytowe, istotne z punktu widzenia łańcuchów multimodalnych – ułatwia handel państw europejskich i północnoamerykańskich z południową częścią Afryki. Często wchodzi w rolę montera produktów, które łatwiej jest transportować w elementach z różnych części świata.

⁶²⁵ stooq.pl, *Kurs XAU/USD: 1968-2018*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://stooq.pl/q/?s=xauusd&d=20180316&c=50y&t=l&a=ln&b=0>, (stan na dzień: 19.03.2018 r.).

⁶²⁶ Byrnes R. M. (ed.), *South Africa: A Country Study*, GPO for the Library of Congress, Washington 1996, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.loc.gov/item/96048983/>, (stan na dzień: 22.04.2017 r.).

tak by uzyskać efekt mnożnika. Niestety sposób w jaki realizowano wsparcie, prowadził do monopolizacji poszczególnych branż i tylko w niewielkim stopniu ograniczał import.

W latach 80. XX w. spadek dochodów ze sprzedaży złota, rosnące ceny (importowanej) ropy naftowej i nasilająca się konkurencja międzynarodowa w zakresie tradycyjnych towarów eksportowych wywołały recesję w RPA. Na problemy finansowe nałożył się kryzys w rolnictwie wywołany suszami na przełomie lat 80. i 90. XX w. Te problemy w połączeniu z coraz silniejszą presją zagraniczną (m.in. ONZ) na zniesienie polityki segregacji rasowej doprowadziły do ogólnego obniżenia tempa wzrostu gospodarczego do poziomu ok. 1,5% w latach 80. XX w. W połączeniu ze stosunkowo wysokim przyrostem liczby ludności spowodowało to obniżenie PKB per capita, które w 1990 r. było porównywalne do tego z 1970 r.⁶²⁷

Ze względu na surowcowy charakter produkcji RPA, nie była ona w stanie rozwijać się w tempie porównywalnym do gospodarek państw europejskich.⁶²⁸ Przy utracie części dochodów z handlu międzynarodowego w ostatnich dekadach XX w., rozbudowany aparat państwowy stał się poważnym obciążeniem dla budżetu. Istotny wpływ na deregulację systemu segregacji rasowej miały sankcje USA i Wielkiej Brytanii (1986 r.).⁶²⁹ Zachowanie strategicznych partnerów handlowych RPA nasiliło problemy gospodarcze, które zmusiły władze do przyspieszenia reform. Poza tym stało się źródłem późniejszej reorganizacji polityki zagranicznej – wytyczenia nowych kierunków współpracy. Ostatecznie, w kolejnych latach wzrosła rola gospodarek wschodzących, w tym partnerów z BRICS.⁶³⁰

W całym okresie powojennym aż po przemianę końca XX w. to rząd wyznaczał i kontrolował tempo i kierunek rozwoju RPA. Pomimo deklarowanej wolności gospodarczej, pod koniec funkcjonowania polityki segregacji rasowej państwo było właścicielem prawie 2/5 aktywów majątkowych, w tym hut metali, produkcji broni i obróbki surowców energetycznych. Rządzący wielokrotnie deklarowali chęć przeprowadzenia decentralizacji (systemu zarządzania dobrami publicznymi) jednak poza krótkotrwałymi akcjami prywatyzacyjnymi i wsparcia przedsiębiorczości prywatnej, faktycznie jej nie realizowano. Dopiero w ostatnich dwóch dekadach XX w. podjęto politykę zorientowaną na rynek, gwarantując prawnie obszary interwencji publicznej. Początkowo zwiększono m.in. nacisk na uprzemysłowienie lokalne. Celem były wzrost zatrudnienia i zmniejszenia importu dóbr, a także wzmocnienie rodzimego przemysłu przetwórczego

⁶²⁷ Ibidem.

⁶²⁸ Patek A., Rydel J., *Najnowsza historia Świata*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997, s. 232.

⁶²⁹ Żukowski A., *System konstytucyjny Republiki Południowej Afryki*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003, s. 18-19.

⁶³⁰ Waligóra K., *Rola RPA w chińskim impulsie gospodarczym dla Afryki*, [w:] Bocian A.F. (red.), *Globalizacja - polityka – etyka*, t. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2013 s. 138-166.

(również na eksport) opierającego się na wyrobach o wyższej wartości dodanej kosztem dotychczasowego modelu sprzedaży surowców. Faktycznie, dopiero w pierwszej dekadzie XXI w. doszło do nasilenia wymiany handlowej w oparciu o nowy model wzrostu gospodarczego, głównie za sprawą bezpośrednich kontaktów przedstawicieli partii rządzącej z władzami najsilniejszych gospodarczo państw Azji (w tym z ówczesnymi BRIC).

Strategia władz wzmacniała dotychczasowy schemat wzrostu gospodarki RPA opierający się na eksporcie surowców i produktów rolnych. Zakładała nacjonalizację kluczowych – zdaniem rządzących – branż. Przyznać należy, że strategia przyczyniała się do napływu inwestycji zagranicznych, które miały zapewnić rozwój. Prób prywatyzacji publicznych przedsiębiorstw było stosunkowo niewiele. Problemem pozostawała wielkość korporacji publicznych, których kapitał przekraczał możliwości rodzimych grup, a przy spadku potencjału inwestycyjnego z zagranicy oczekiwania prywatyzacyjne okazały się niemożliwe do zrealizowania. W ten sposób, aż do 1994 r. nie przeprowadzono znaczących sprzedaży. W 1995 r. Rząd Jedności Narodowej opracował własny program prywatyzacji. Propozycje władz spotkały się z silnymi protestami związków zawodowych, które obawiały się spadku zatrudnienia w wyniku restrukturyzacji przedsiębiorstw publicznych.⁶³¹

Zerwanie z polityką segregacji rasowej doprowadziło do zniesienia handlowych sankcji międzynarodowych, a to przyczyniło się do pobudzenia gospodarki. Przyspieszył napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych i zwiększyły się obroty handlowe. Ożywienie nie trwało jednak długo. Ograniczeniem okazała się stagnacja na rynku surowcowym, a także nowa polityka społeczno-ekonomiczna rządu RPA.⁶³² Stabilność aparatu państwowego nadal uzależniona była od sprzyjającej koniunktury w kilkunastu branżach.

Podjęmowane w kolejnych latach działania polityczne zmierzały przede wszystkim do wzrostu roli czarnoskórych obywateli w życiu gospodarczym. Przygotowana na początku XXI w., a wdrożona w latach 2001-2003, polityka „czarnej inicjatywy ekonomicznej” (*Black Economic Empowerment* - BEE) miała na celu wyrównanie szans czarnoskórej ludności na rynku pracy i w działalności gospodarczej. W kolejnych latach dokonywano rozszerzeń i zaostreżeń ustawodawstwa doprowadzając m.in. do sytuacji dyskryminacji ludności białoskórej,

⁶³¹ Country Studies, *South Africa: Role of the Government (parastals)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://countrystudies.us/south-africa/63.htm>, (stan na dzień: 25.03.2018 r.).

⁶³² Początkowo władze zmierzały do „zadośćuczynienia” czarnoskórym obywatelom, co doprowadziło do zakłóceń na rynku pracy (emigracja dobrze wykształconych, młodych przedstawicieli rasy białej) i ograniczania kapitału finansowego i ludzkiego na terenie RPA (np. w wyniku określania liczby stanowisk w przedsiębiorstwach dla przedstawicieli poszczególnych ras). W drugiej dekadzie po upadku systemu segregacji nie rozwiązano jednak problemów gospodarczych, które były pokłosiem reform. Wzrost znaczenia populistycznych partii, których elektoratem jest uboga ludność czarnoskóra doprowadził do wzrostu nienawiści rasowej względem białoskórej części obywateli.

np. wprowadzono kolejność zatrudniania preferującą czarnoskórych, wymagany minimalny udział procentowy czarnoskórych obywateli w zarządzie firmy, na stanowiskach kierowniczych, czy procesy wyłączenia białoskórych farmerów. Obostrzenia dotyczą przede wszystkim kontraktów rządowych, które stanowią znaczny procent ogółu konsumpcji.⁶³³

Wielkość produktu krajowego jest uzależniona od decyzji (i możliwości finansowych) sektora publicznego, a nie od efektywności poszczególnych gałęzi gospodarki. Aparat państwowy bezpośrednio nadzoruje znaczną część przedsiębiorstw (jako właściciel i regulator), aktywnie wpływa na wielkość i charakter wymiany międzynarodowej (interwencjonizm bazujący na ograniczeniach i preferencjach władz). Wpływa to na wielkość PKB w średnim okresie (2-3 lat). PKB RPA w długim okresie zachowuje się stosunkowo stabilnie. Odchylenie wartości od średniej w okresie od 1960 r. do 2015 r. wynosiło 2,44 (np. Brazylia – 3,87). Zmiany rok do roku dochodziły do 8-10 punktów procentowych.⁶³⁴ Taką chwiejność wielkości produktu należy tłumaczyć m.in. powolną reakcją władz publicznych na zmiany gospodarcze oraz coraz szybszymi możliwościami dostosowania inwestorów do sytuacji rynkowej ze względu na wzrost płynności kapitału spekulacyjnego.

Przemiany społeczno-gospodarcze realizowane zarówno w ostatnich latach polityk segregacji jak i zaraz po niej (w tym przepisy o obowiązkowych, minimalnych wskaźnikach zatrudnienia ludności czarnoskórej na stanowiskach kierowniczych), nie przyczyniły się do istotnej poprawy warunków życia najuboższej części ludności. Bezrobocie w 1994 r. wynosiło ok. 4,4-5,0%, natomiast w kolejnych latach wzrosło do ok. 25% (1998 r.) i utrzymuje się nadal (w 2015 r. 25,2%).⁶³⁵

RPA, ze względu na nadal silne powiązania gospodarcze z państwami wysoko rozwiniętymi (z Europy i Ameryki Północnej)⁶³⁶, dobrze rozwinięty sektor bankowy oraz charakter gospodarki (wydobycie surowców, przemysł skupiony na półproduktach głównie na rynek afry-

⁶³³ Ciesielski M., *Nowy apartheid – coraz mniej białych w RPA. Opowieść Bura*, forsal.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://forsal.pl/artykuly/1077046,nowy-apartheid-coraz-mniej-bialych-w-rpa-opowiesc-bura.html>, (stan na dzień: 24.03.2018 r.).

⁶³⁴ World Bank, *Countries indicators*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/>, (stan na dzień: 27.03.2018 r.).

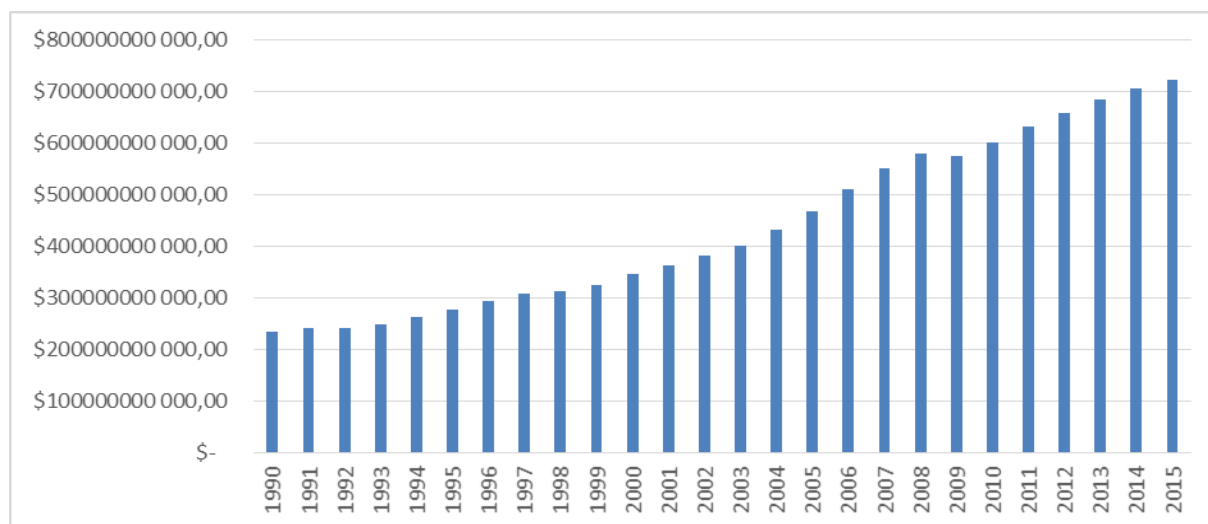
⁶³⁵ World Bank, *South Africa: Unemployment, total (% of total labor force) (national estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=ZA>, (stan na dzień: 18.03.2018 r.).

⁶³⁶ Pomimo niechęci politycznej po okresie blokady gospodarczej, RPA nie była w stanie zrezygnować ze współpracy. System gospodarki światowej, w tym konstrukcja międzynarodowych łańcuchów produkcji (o ile przestrzega się podstawowego celu – działania dla zysku), uniemożliwia jednostronne zerwanie relacji z wybranymi partnerami bez naruszania innych związków. Możliwe byłoby ich zastąpienie (co następuje) przez partnerów z innych części świata, pod warunkiem, iż zapewnią oni oczekiwany dopływ kapitału, BIZ oraz technologii.

kański) jest biorcą dekonjunktury światowej. Od recesji w 2000 r. RPA nie była w stanie zreanimować gospodarki. Skutki ogólnoświatowego załamania gospodarczego w 2009 r. wystąpiły również w RPA, prowadząc do pogłębienia i utrwalenia negatywnych trendów.

Wzrost gospodarczy w pierwszych dekadach XXI w. opierał się przede wszystkim na wzroście konsumpcji prywatnej⁶³⁷ i publicznej. Inwestycje zagraniczne oraz prywatne po okresie sankcji gospodarczych i przemianach 1994 r. charakteryzują się wyższą ostrożnością i podniesionym poziomem asekuracyjnych zachowań. Ich poziom nie jest również tak wysoki jak w poprzednim systemie funkcjonalnym państwa. Niekorzystna sytuacja społeczno-gospodarcza prowadzi do narastania przestępczości, która jest wskazywana jako jeden z głównych czynników ryzyka w przypadku prowadzenia działalności gospodarczej, a jej koszty ogólnogospodarcze porównywalne są m.in. z tymi jakie ponoszą Rosja czy Brazylia.⁶³⁸

Wykres 19 RPA: Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Republika Południowej Afryki*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 25.02.2017 r.).

Wielkość PKB wg parytetu siły nabywczej (w USD) w przypadku RPA jest silnie powiązana ze światowymi trendami na rynkach surowcowych. Południowa Afryka jest również traktowana jako obszar lokowania produkcji małozaawansowanych wyrobów i montowni (m.in.

⁶³⁷ Co było wynikiem m.in. programów na rzecz poprawy warunków płacowych i pozapłacowych pracy, podnoszenia dochodów najuboższych grup, a także szerokokorozumianej polityki socjalnej. W przeciągu pięciu lat od zarzucenia polityki segregacji rasowej wiele z programów zarzucono bądź zmniejszono ich skalę, co zaowocowało m.in. uwypukleniem nierówności dochodowych. Wskaźnik GINI'ego w 1993 r. wynosił 59,3, natomiast w 2014 r. – 63; więcej w: World Bank, *GINI index (World Bank estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, (stan na dzień: 30.07.2018 r.).

⁶³⁸ Stone Ch., *Crime, Justice, and Growth in South Africa: Toward a Plausible Contribution from Criminal Justice to Economic Growth*, „CID Harvard University”, Working Paper, no. 131, August 2006, p. 11.

samochodów) z przeznaczeniem na rynek afrykański. Wzrost gospodarczy jest spowalniany m.in. przez rolnictwo silnie uzależnione od warunków klimatycznych, a także dynamicznie zmieniające się trendy konsumpcyjne w gospodarce światowej.

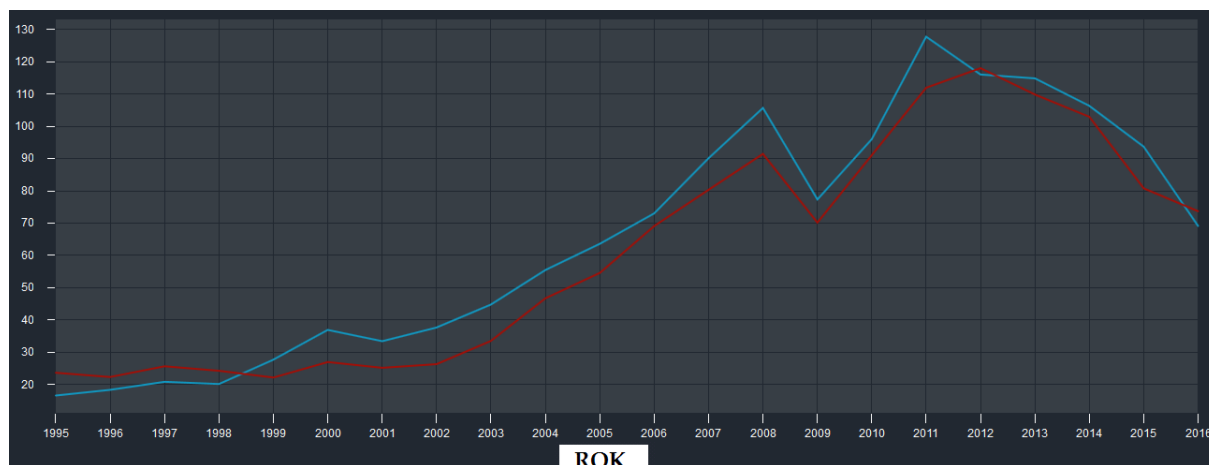
Po zniesieniu systemu segregacji rasowej oczekiwano przyspieszenia gospodarczego, głównie ze względu na uwolnienie potencjału ciemnoskórej części społeczeństwa. Oczywiście, wymagany był odpowiedni czas na dostosowanie systemowe, np. podniesienie poziomu wykształcenia, poprawę warunków życia, w tym zapewnienie podstawowych świadczeń, a także pobudzenie przedsiębiorczości. Badany okres (ok. 20 lat po formalnym zakończeniu *apartheidu*) powinien umożliwić weryfikację skuteczności długofalowych działań władz w tym zakresie. Nowe, lepiej wyedukowane pokolenie powinno zasilić rynek pracy, przyczyniając się do rozwoju gospodarki. Teoretycznie proces ten powinien doprowadzić do wzrostu gospodarczego przy bardziej zrównoważonym podziale dochodów – do wzrostu klasy średniej, a więc również konsumpcji.

Poza załamaniem (wynikającym przede wszystkim z ogólnoswiatowych kryzysów gospodarczych) wzrost gospodarczy RPA można uznać za stabilny. W całym badanym okresie (latach 1990-2015) doszło do 3-krotnego powiększenia wartości absolutnej PKB (Wykres 19). Był to wynik zaledwie porównywalny do Brazylii czy Rosji, natomiast znacznie niższy niż Chin czy Indii (odpowiednio: 17,5 i 8-krotny wzrost). Ponadto w całym okresie, zaledwie w ciągu czterech lat wzrost gospodarczy był wyższy od średniej światowej (w 1996 r., 2001 r., 2002., 2005 r.). W latach 1990-2015 wzrost gospodarczy RPA był wolniejszy niż średnia dla świata o ok. 23%.

Wpływ na całościowy wynik gospodarczy mierzony m.in. PKB ma wymiana handlowa. Wspominana struktura produkcji z przeznaczeniem na eksport (wysoce uzależniona od cen i trendów światowych na rynkach surowcowych) stoi w sprzeczności z importem, który determinowany jest głównie przez bieżącą konsumpcję oraz potrzeby przemysłowe. Władze od wielu lat sprawują aktywną kontrolę nad wielkością i zakresem przedmiotowym wwozu, tak by występowała równowaga/nadwyżka eksportu.

Polityka proeksportowa nie uległa zmianie po przemianach ostatniej dekady XX w. Pojmowano działania na rzecz ograniczenia wywozu surowców (po uwzględnieniu wymaganej wielkości niezbędnej do zapewnienia dopływu dewiz umożliwiających regulowanie zobowiązań międzynarodowych), rozwijania produkcji półproduktów i dóbr wyżej przetworzonych. Ze względu na znaczne rozwarstwienie społeczne nie udało się doprowadzić do trwałego i istotnego zmodyfikowania portfela produkcyjnego RPA (poza np. medycyną, motoryzacją, bankowością).

Wykres 20 Bilans handlowy Republiki Południowej Afryki w mld USD (lata 1995-2015)

Legenda:

niebieska linia – export

czerwona linia – import

Źródło: Obserwatory of Economic Complexity, *Country profile: South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).

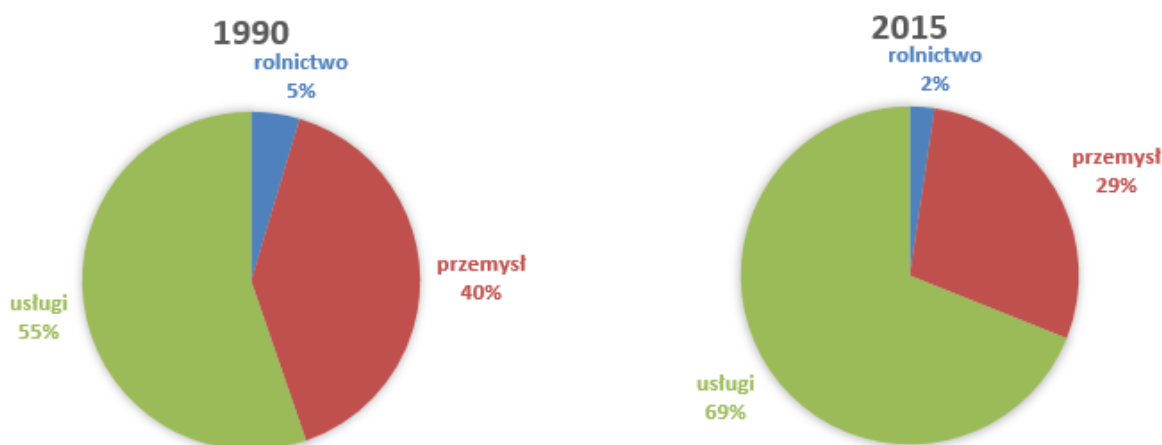
W XXI w. władze starają się korygować wielkość i strukturę importu, tak by bilansować wymianę (Wykres 20) oraz zachęcać do zastępowania wwozu produkcją krajową. Pośrednio takie zachowanie wynika ze stosunkowo słabej pozycji przetargowej RPA w stosunku do głównych partnerów handlowych (Chiny, USA). Przyjęty model przyczynia się do narastania zależności – szczególnie w stosunku do ChRL – co ogranicza możliwość samostanowienia gospodarczego, a najwyższych urzędników i polityków zachęca do korupcji (w przypadku np. przetargów rządowych).

Między 1998 r. a 1999 r. władzom RPA udało się ustabilizować wielkość wymiany i stosunek między eksportem i importem. Było to możliwe w wyniku stosunkowo korzystnej (pro-wzrostowej) sytuacji międzynarodowej, a także zniesieniem sankcji międzynarodowych. Okres światowego wzrostu gospodarczego zachęcał również do przepływu kapitału do krajów rozwijających się, a także do inwestycji bezpośrednich. Dynamika wzrostu gospodarczego RPA nadal silnie podatna była na wahania cen międzynarodowych, a sztuczna stabilizacja importu prowadziła do niezadowolenia społecznego (m.in. w wyniku niedoboru pewnych grup produktów bądź radykalnego wzrostu ich cen). Po stosunkowo trudnym okresie końca pierwszej dekady XXI w. doszło do destabilizacji struktury wymiany. Część kapitału wycofana w tym okresie z RPA (również jako efekt polityki promocji czarnoskórych pracowników, która ograniczyła potencjał rynku

pracy, podwyższyła ryzyko inwestycyjne) nie powrócił do kraju w kolejnych latach. Te problemy nasiliły się wraz z rozszerzeniem BEE.

Black Economic Empowerment prowadzi m.in. do prawnych obowiązków zatrudniania czarnoskórej ludności na stanowiskach kierowniczych, a nawet zarządczych. Taka polityka spotyka się z otwartą niechęcią korporacji międzynarodowych zatrudniających na podstawie kwalifikacji. W ten sposób pośrednio przyczyniono się do ograniczenia sprawności funkcjonowania wielu przedsiębiorstw, ponieważ na krajowym rynku pracy występowała niedostateczna liczba wysoce wykwalifikowanej ludności czarnoskórej. Polityka ta prowadzi również do narastania konfliktów na tle rasowym. Wzrosło poczucie zagrożenia wśród mniejszości, w tym przede wszystkim ludności rasy białej, co prowadzi do sprzedaży/likwidacji przedsiębiorstw i emigracji. Kolejne ustawy propagowane przez populistyczne partie rządzące RPA utrzymane są w duchu „białego rasizmu”, czego przykładem są np. propozycje ustaw wyłączeniowych bez odszkodowania.⁶³⁹

Wykres 21 Procentowy udział działów w PKB gospodarki Republiki Południowej Afryki w 1990 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: Republika Południowej Afryki*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 17.12.2016 r.).

Proces „zadośćuczynienia” w RPA toczący się od ponad dwudziestu lat prowadzi m.in. do spadku potencjału pracowniczego (głównie zmniejszenia liczby: pracowników nisko kosztowych, a także wysoce wykwalifikowanych), a więc bezpośrednio uderza w rolnictwo i przemysł.

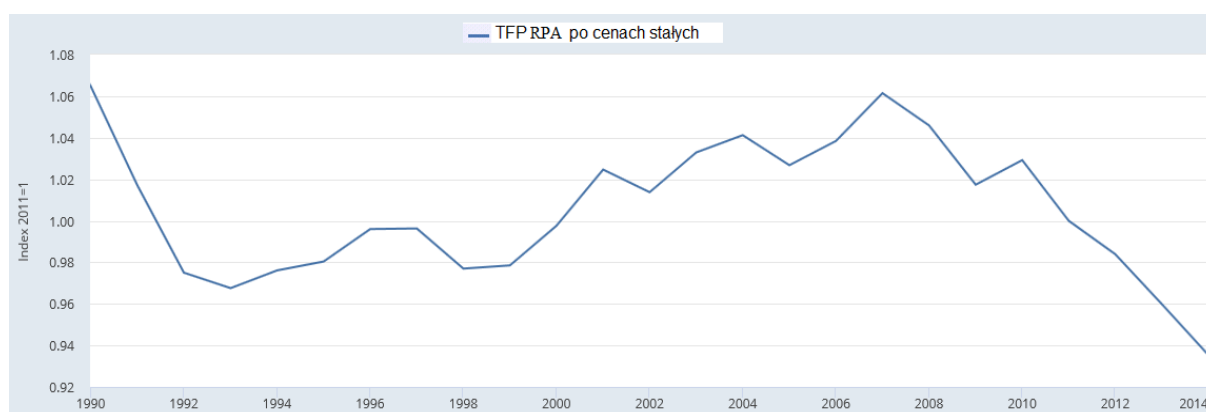
⁶³⁹ Gumede A., Mbatha A., *Why Land Seizure is back in new in South Africa*, bloomberg.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-01/why-land-seizure-is-back-in-news-in-south-africa-quicktake-q-a>, (stan na dzień: 30.03.2018 r.).

W 1994 r. w rolnictwie pracowało ok. 16% społeczeństwa, natomiast w 2015 r. – 6,2%.⁶⁴⁰ Miało to bezpośredni wpływ na wielkość produkcji rolnej i jej efektywność.

Zaproponowany przez rządzących model wzrostu gospodarczego, oparty na ideologii wyrównywania szans, był przeprowadzany bez należytej analizy konsekwencji. Przebieg oraz charakter zmian prawnych przyczynił się do wzrostu ryzyka inwestycyjnego w dwóch pierwszych działach gospodarki, m.in. ze względu na wyższą trudność sprzedaży aktywów (co-raz bardziej restrykcyjne przepisy prawne skorelowane z kolorem skóry sprzedających i kupujących) oraz dłuższy okres zwrotu z inwestycji niż w przypadku usług. Struktura gospodarcza RPA bez głębszej analizy mogłaby być uznana za przykład kraju, który zmodyfikował strukturę zgodnie z etapami rozwoju gospodarczego (Wykres 21). Głębsza analiza pozwala dostrzec m.in. niską konkurencyjność przemysłu, niedostatek pracowników w rolnictwie i wzrost liczby usług, które przejmują część pracowników z innych działów.

W 1990 r. rolnictwo i przemysł odpowiadały za blisko połowę produktu krajowego RPA. Dwadzieścia pięć lat później była to zaledwie 1/3 (Wykres 21). Wzrost usług, w tym dynamika rynku sprawiły, iż doszło do tak silnego zróżnicowania struktury generowanego produktu. Poza tym, rolnictwo i przemysł wykazują (przejściowe) problemy, których rozwiązanie jest zależne zarówno od decyzji wewnętrznych (głównie polityki, która zagwarantuje prawa i stabilność gospodarczą), jak i zewnętrznych czynników (np. klimatu, światowych trendów konsumpcji).

Wykres 22 Produktywność czynników produkcji w Republice Południowej Afryki w latach 1990-2014

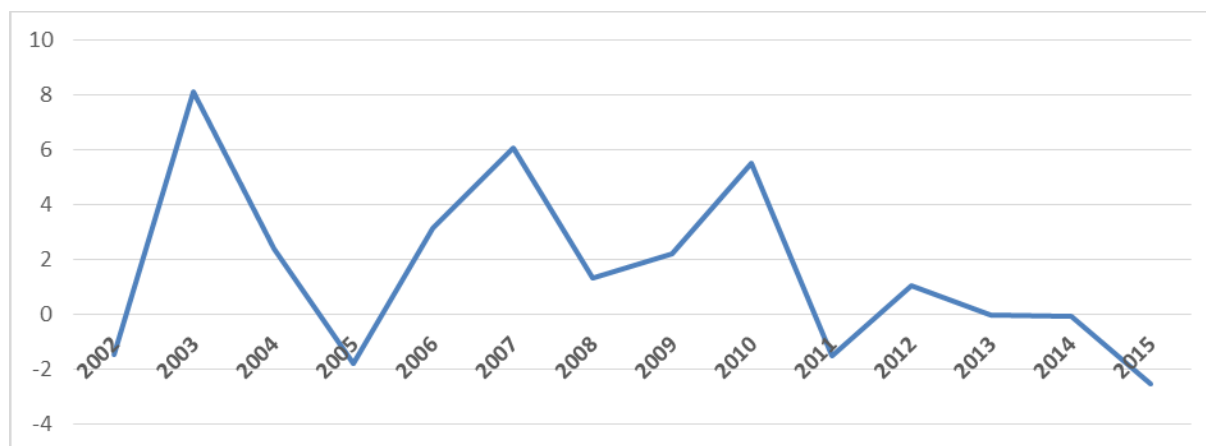
Źródło: Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Natomial Prices for South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNASAA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).

⁶⁴⁰ World Bank, *Employment in agriculture (% of total employment)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 30.03.2018 r.).

Od 1964 r. do 1990 r. wskaźnik produktywności czynników produkcji w RPA przekraczał 1.0. Ostatnie lata funkcjonowania polityki segregacji rasowej cechowała niższa produktywność w stosunku do wartości bazowej z 2011 r. (Wykres 22). Teoretycznie można by to tłumaczyć procesami reorganizacyjnymi w gospodarce. Warto jednak podkreślić, iż kluczowym elementem przemian nie miała być reforma gospodarcza, a społeczno-prawna. Tak więc efekty gospodarcze są raczej pokłosiem relacji społecznych i reintegracji na nowych warunkach.

W pierwszej dekadzie XXI w. produktywność czynników produkcji była stosunkowo wysoka (w 2006 r. – 1.06), aż do światowego kryzysu gospodarczego. Od tego momentu, wraz z nasilaniem politycznych ograniczeń społeczno-ekonomicznych doszło do spadku produktywności czynników produkcji. Nie jest to związane z dostępem do nowych technologii, a bardziej z nieuregulowanymi kwestiami dotyczącymi własności ziemi oraz systemami prawnego wsparcia wybranych grup społecznych.

Wykres 23 Zmiana procentowa wydajności pracy na przepracowaną godzinę w RPA (lata 2002-2015)

Źródło: The Conference Board. Trusted Insights for Business Worldwide, *Growth of Labor Productivity per hour worked, percent change*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.conference-board.org/data/economydatabase/index.cfm?id=27762>, (stan na dzień: 28.12.2016 r.).

Wydajność na roboczogodzinę poza 2005 r. i po 2011 r. była stosunkowo wysoka (Wykres 23). Spadek w drugiej dekadzie XXI w. wynikał z marazmu rozwojowego w działach uznawanych za strategiczne dla gospodarki (np. motoryzacji i energetyce), oraz politycznych i destrukcyjnych zarazem zmian w rolnictwie. Opierając analizę na wskaźniku wydajności pracy na godzinę trudno oceniać makro kondycję gospodarki RPA. Dopiero analiza danych sektorowych i wydarzeń, które miały miejsce wewnątrz kraju, jak i trendów ogólnoswiatowych, pozwala powiązać problemy rasowo-etniczne z efektywnością gospodarki. Trudność analizy wy-

nika przede wszystkim z ograniczeń miernika tego typu. Wskaźnik wydajności uwzględnia jedynie wydajność pracy zatrudnionych. Nie koreluje to z liczebnością populacji i liczbą pracujących w gospodarce. Statystyczne ujęcie – wskaźnik wydajności pracy – świadczy jedynie o występujących problemach strukturalnych, nie definiując ich źródeł. Te przyczyniły się do zmniejszenia liczby godzin przepracowanych w gospodarce m.in. w wyniku likwidacji stanowisk pracy.

Na podstawie powyższej analizy można by stwierdzić, iż RPA nie przystaje do pozostałych członków. Należy jednak podkreślić, że cała grupa jest silnie zróżnicowana – więcej elementów ich różni, niż łączy. RPA jest krajem ukształtowanym na bazie kultury europejskiej, z jej systemem prawnym, o wysoko rozwiniętych, wybranych branżach nowoczesnych, zarazem z silnym rozwarstwieniem społecznym, a przy tym modelem sprawowania władzy cechującym państwa europejskie. Z drugiej strony splot wydarzeń i problemów, np.: polityka państw wysoko rozwiniętych w drugiej połowie XX w. potępiająca system segregacji rasowej, uzależniająca od kwestii światopoglądowych współpracę gospodarczą, przejście władzy w 1994 r. przez czarnoskórą większość oraz potrzeba budowania rozwoju w oparciu o nowe przewagi sprawiły, iż kraj ten wpisuje się w mit multikulturowości państw założycielskich BRICS.⁶⁴¹

W drugiej dekadzie XXI w. PKB RPA wytwarza ok. 1/4 kontynentalnego produktu. Aktywność międzynarodowa RPA jest rozwijana m.in. w: Światowej Organizacji Handlu (WTO – od 1995 r.), Południowo-Afrykańskiej Wspólnocie Rozwoju (SADC), Banku Światowym (WB), Międzynarodowym Funduszu Walutowym (IMF), Afrykańskim Banku Rozwoju (AfDB), Międzynarodowym Banku Odbudowy i Rozwoju (IBRD), Unii Afrykańskiej (AU), Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ).⁶⁴² Uwierzytelnia to politykę władz danego kraju, a więc pozytywnie wpływa na jego konkurencyjność.

RPA, ze względu na jakość struktur prawnych, w tym ochronę własności intelektualnej, praw własności oraz skuteczności rozwiązywania sporów handlowych jest bardzo wysoko pozycjonowane w porównaniach międzynarodowych. Stabilność finansowa i prawna oraz stosunkowo niskie koszty pracy (w porównaniu do państw Europy Zachodniej i USA, a także części państw Afryki i Azji) powodują, iż RPA jest lokowane w pierwszej 20-30. najatrakcyjniejszych miejsc do inwestycji na świecie (ranking A.T. Kearney). Dodatkową zachętą są działania rządu

⁶⁴¹ RPA jest uzupełnieniem reprezentacji kontynentów i ras świata znajdujących się w opozycji do USA i UE.

⁶⁴² Ministerstwo Gospodarki, *Go Africa: RPA*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.goafrica.gov.pl/RPA/uczestnictwo_w_wielostronnych_organizacjach, (stan na dzień: 16.02.2018 r.).

RPA, m.in. w ramach przyjętego w 2012 r. Narodowego Planu Infrastrukturalnego, który zakłada przeznaczenie 450 mld USD, w ciągu 15 lat na inwestycje kolejowe, drogowe i portowe.⁶⁴³

W drugiej dekadzie XXI w. RPA jest krajem, którego przemysł opiera się głównie na montowaniu wyrobów korporacji zachodnioeuropejskich, a od XXI w. również chińskich. Można uznać go za państwo z kategorii nowo uprzemysłowionych (podobnie do Chin, Brazylii i Indii), o średnim poziomie innowacyjności produkcji.⁶⁴⁴ Dominującą rolę odgrywają dobrze rozwinięte: finanse, prawo, medycyna, komunikacja, energetyka i transport. Giełda RPA jest 17. największą giełdą świata.⁶⁴⁵

Na niekorzyść działają nierozwiązane problemy społeczne, w tym sporne interesy ludności rasy białej dominującej formalnie do 1994 r. w stosunku do czarnoskórej większości obywateli RPA. Pomimo dwudziestu lat deregulacji, które miały wyrównać szanse wszystkich obywateli to nadal 10% białej ludności kontroluje 95% gospodarki, a 10% białych farmerów posiada 80% najlepszych ziem uprawnych.⁶⁴⁶ To w połączeniu z korupcją wywołuje silne fale protestów i nienawiści rasowej.

Podsumowując, w trzecim rozdziale przedstawiono i oceniono przemiany (od ewolucyjnych – jak brazylijska demokratyzacja ustroju politycznego, po rewolucyjne – jak odejście od polityki segregacji rasowej w RPA), które umożliwiły BRICS zmianę trajektorii rozwoju. Pośrednio sukces każdego z nich wynikał z jednakowego celu – chęci zbliżenia się do państw wyżej rozwiniętych pod względem poziomu życia. Narzędziem realizacji okazało się urynkowanie. Droga do uzyskania tego celu była jednak odmienna.

Brazylijska, indyjska czy chińska „ewolucja” opierała się na przewagach kosztowych, których źródłem był duży (liczebnie) i/lub szybko przyrastający kapitał ludzki. Inwestycje w jego rozwój poczynione przez powyższe państwa pozwoliły na przyspieszenie wzrostu. Każde z nich stało się krajem korzystnym do lokowania inwestycji produkcyjnych. Rozwój gospodarki wymagał jednak czegoś więcej – stałej ewolucji. Przyrastać musiała liczba coraz lepiej wykształconych obywateli, tak by nowe branże o coraz wyższym poziomie zaawansowania technologicznego mogły się rozwijać. Najszybciej do dynamicznych zmian w otoczeniu dostosowuje się chiński rynek pracy.

⁶⁴³ Bonikowska M., Rabiej P., Turkowski A., *Republika Południowej Afryki bez Mandeli*, raport Think Tanku Centrum Stosunków Międzynarodowych, grudzień 2013, s. 3.

⁶⁴⁴ Waugh D., *Manufacturing industries Geography: An Integrated Approach*, Nelson Thornes, 2000, pp. 563–579.

⁶⁴⁵ World Federation of Exchanges, *Monthly Reports: South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.world-exchanges.org/home/index.php/statistics/monthly-reports>, (stan na dzień: 10.03.2018 r.).

⁶⁴⁶ Pusch C., *In what condition is the state of the nation?*, „New African”, February 2015, Issue 547, p. 45.

Wymagane są działania korygujące kurs w poszczególnych politykach i strategiach, aby skutecznie wykorzystywać szanse występujące w otoczeniu. W niektórych BRICS ich źródłem okazały się czynniki ideologiczne, jak w przypadku Rosji i RPA. Wymuszone przemiany pociągnęły za sobą również te o charakterze gospodarczym. Władze każdego z państw w momencie pogorszenia sytuacji gospodarczej zdały sobie sprawę z wagi, jaką w nowej erze ludzkości zaczął odgrywać cyfrowy dostęp do informacji. Łatwość obserwowania życia innych, w tym ich sposobów konsumpcji, pracy czy odpoczynku powodował, iż coraz większą rolę zaczęły pełnić kwestie materialne. Liberalizowano więc handel, ułatwiając dostęp do krajowego rynku korporacjom międzynarodowym, zarazem starając się zapewnić warunki do lokowania inwestycji i absorpcji wysoko zaawansowanych technicznie i technologicznie rozwiązań. Zakres przemian był jednak w każdym przypadku inny, co przedstawiono w tym podrozdziale. Jak się okazało, nie zawsze pełny liberalizm dawał najlepsze efekty, jednak próby izolacji zawsze wiązały się ze spowolnieniem i niedostosowaniem między popytem i podażą na rynku. Niewykluczone, iż wynikało to z ułomności ówczesnego wnioskowania i systemów pomiaru, a także ograniczonej zasobności gospodarek. To uniemożliwiało realizację potrzeb na oczekiwanym społecznie poziomie. W przyszłości, wraz z dalszym rozwojem technologii, procesy planowania mogą okazać się coraz bardziej skuteczne, minimalizując straty wynikające z kapitalistycznego modelu zarządzania, zbliżając go do schematów centralnego planowania. W tym jednak wypadku głównym planistą okazuje się popyt społeczny, który jest coraz lepiej prognozowany.

Przybliżenie się do celu jakim jest dobrobyt społeczny wymagało od wszystkich BRICS przemian strukturalnych, politycznych, a nawet ideologicznych. Zmiany dotyczyły: struktury gospodarki narodowej, podnoszenia kwalifikacji kapitału ludzkiego, dostępności przestrzennej produkcji, aktywności innowacyjnej. Państwa BRICS rozwijały przedsiębiorczość, tworzyły warunki do napływu BIZ, realizowały badania i zachęcały sektor prywatny do rozwoju technologicznego. Poza tym tworzyły infrastrukturę dla rozwoju kapitału ludzkiego i budowały instytucje w celu wzmacniania kapitału społecznego. BRICS zwiększyły swoje międzynarodowe zaangażowanie, upatrując w otwarciu i liberalizacji szansy na redukcję luki rozwojowej. Działania podejmowane przez władze były ukierunkowane na wzrost konkurencyjności międzynarodowej.

Determinantami rozwoju w przypadku BRICS okazały się klasyczne czynniki produkcji takie jak ziemia, praca i kapitał. Warunkiem wzrostu ich znaczenia, a następnie wyróżnienia kapitału ludzkiego – jako kluczowego dla rozwoju globalnej gospodarki usługowo-produkcyjnej – okazały się przemiany techniczno-technologiczne. BRICS ze względu na potencjał absolutny oraz przewagi kosztowe uzyskały szansę na budowanie własnego rozwoju.

W powyższym rozdziale opisano kształtowanie się podstaw konkurencyjności, określono ich miejsce w przestrzeni ekonomiczno-politycznej gospodarki światowej, wskazano wybrane ograniczenia dalszego wzrostu gospodarczego. Potwierdzeniem empirycznym wystąpienia przemian – rozwoju gospodarczego – będzie analiza handlu zagranicznego.

Potencjał BRICS, ich ewolucja oraz uzyskane miejsce w strukturze gospodarki światowej przekładają się na zmiany, jakie zachodzą w handlu międzynarodowym. Szczególnie struktura towarowej części wymiany – jej ewolucja – jest swoistego rodzaju lustrem gospodarki, które pozwala określić, czy doszło do zmian jakościowych, a więc faktycznego rozwoju gospodarczego.

Rozdział IV Handel międzynarodowy jako akcelerator rozwoju gospodarek BRICS

Handel międzynarodowy, w przypadku wszystkich BRICS, stał się nośnikiem nowych możliwości pozwalających zdynamizować wzrost i rozwój gospodarczy. W okresie gospodarczego zamknięcia BRICS rozbudowywały wybrane, strategiczne sektory zdaniem ich władz. Analiza w trzecim rozdziale ukazała, iż każde z BRICS obrało inną drogę w zakresie liberalizacji gospodarki, otwarcia na kapitał zewnętrzny i aktywności podmiotów zagranicznych. Wszystkie starały się interweniować w obszarach, które uznawano za gwarancję bezpieczeństwa, tj. w rolnictwie, przemyśle ciężkim, zbrojeniowym, maszynowym. Późniejsze ograniczanie interwencjonizmu państwowego pozwoliło podnieść konkurencyjność przedsiębiorstw, umożliwiając im wzrost w okresie zwiększonej partycypacji gospodarki w handlu światowym.

W pierwszej części rozdziału zaprezentowano ewolucję podejścia władz poszczególnych BRICS do wymiany handlowej w ramach gospodarki światowej. Należy podkreślić, iż droga jaką pokonały BRICS w zakresie liberalizacji gospodarczej była bardzo różna. Na początku drugiej połowy XX w. większość z nich wykazywała znaczny poziom interwencjonizmu. Chiny, Rosja, a dalej Brazylia, Indie i RPA – tak można byłoby uszeregować kraje tej grupy pod względem stopnia „zamknięcia gospodarczego” i gospodarczej aktywności państwa. Aparat publicznym w każdym z BRICS był w mniejszym lub większym stopniu zaangażowany w tworzenie prawa, kształtowanie rynku, wspierając bądź zastępując własność prywatną i przedsiębiorczość. Zmiana podejścia (ukierunkowanie prorynkowe i proeksportowe) w kolejnych dekadach przy sprzyjających warunkach zewnętrznych (internacjonalizacji kapitału i przedsiębiorstw; wzroście popytu na surowce) pozwoliła na wzrost powiązań międzynarodowych, a te na zwiększenie wymiany handlowej.

W dalszej części przedstawiono systemy taryfowe stosowane przez BRICS. Te pozwalają wnioskować o sile i/lub słabości gospodarki w perspektywie branżowej. Umieszczenie taryf i ich wielkość świadczy o obszarach szczególnie ważnych dla państwa, zarazem charakteryzujących się względną słabością – niską konkurencyjnością. Większość z BRICS stosuje rozbudowane systemy taryfowe, a to wskazuje na (nadal) stosunkowo wysoki poziom interwencjonizmu. Warto jednak podkreślić, iż BRICS w wybranych obszarach rynku zmniejszają bariery, co świadczy o ich konkurencyjności.⁶⁴⁷ Podrozdział trzeci uzupełnia to zagadnienie o środki

⁶⁴⁷ Likwidacja pośrednich przewag jest wymuszona przez partnerów biznesowych i chęć uczestniczenia w porozumieniach handlowych; świadczy jednak o wzroście przewag konkurencyjnych, które gwarantują możliwość nawiązania rywalizacji z innymi podmiotami na globalnym rynku.

poza celne stosowane przez BRICS. W sumie (drugi i trzeci podrozdział) umożliwiają wnioskowanie na temat polityki handlowej. Dane ukazują poziom ingerencji w mechanizm rynkowy. Wysoki poziom stymulacji (o ile występuje), wsparcia krajowej produkcji potwierdza jej niską konkurencyjność.

Dalej zaprezentowano przemiany, jakie zaszły w gospodarce BRICS. Analizie poddano produkcję na cele eksportowe. Wykorzystano klasyfikację produktów HS 1988/92, co umożliwiło określenie zmian jakie zaszły w gospodarkach tych państw w okresie 1995-2015.⁶⁴⁸ Kraje w których dochodzi do wzrostu udziału sektorów o wyższej wartości dodanej rozwijają się dynamiczniej – łatwiejsza jest akumulacja kapitału i rywalizacja o premię za pierwszeństwo dla innowatora.

Analiza danych z zakresu handlu zagranicznego pozwoliła również na przygotowanie piątego podrozdziału traktującego o wymianie wewnętrznej w ramach grupy BRICS. Teoretycznie nawiązanie współpracy powinno prowadzić do integracji, a więc do zwiększenia handlu między członkami BRICS. Takie porozumienie mogłoby prowadzić do zastąpienia dotychczasowych partnerów biznesowych członkami z ugrupowania.

Dalej przedstawiono zróżnicowanie BRICS wykorzystując analizę opisową. Piąty podrozdział jest uzupełnieniem statystycznej prezentacji handlu na przykładzie BRICS. Pośrednio zostały w nim wyrażone autorskie opinie, dotyczące współpracy gospodarczej badanej grupy. Przekroje handlu zagranicznego umożliwiają ocenę oddziaływania na gospodarkę światową, co w przypadku BRICS zaprezentowano w niniejszym rozdziale.

Handel międzynarodowy, po dekonunkturze pierwszej połowy XX w. będącej wynikiem wojen, które zredukowały moce produkcyjne wielu państw (szczególnie w Europie), ponownie rozkwitał napędzany rosnącą konsumpcją będącą efektem dynamicznego wzrostu liczby ludności. Ówczesnie funkcjonujące przedsiębiorstwa, po okresie wzmożonej produkcji – realizacji zamówień wojennych, ponownie przestawiano na działalność komercyjną. Względna stabilizacja w skali globalnej, a więc podniesienie międzynarodowego poziomu bezpieczeństwa

⁶⁴⁸ Przyjęty okres badawczy wynikał przede wszystkim z dostępności danych statystycznych; te z wcześniejszych lat były istotnie wybrakowane a sposób ich pozyskiwania i publikacji dla BRICS – różny. Reformy gospodarcze, a także korzystanie z finansowej pomocy zagranicznej i chęć uczestnictwa w porozumieniach handlowych zmusiła BRICS do przyjmowania ujednoliconych kategorii umożliwiając raportowanie. Niemniej jednak okres 20 lat umożliwia ocenę zmian strukturalnych poprzez analizę importu i eksportu. Analiza handlu pozwala wnioskować np. wzrostu/spadku międzynarodowej konkurencyjności wybranych branż, zmianach wewnętrznych (np. spadku konkurencyjności niskokosztowego kapitału ludzkiego, wzroście znaczenia innowacyjności i specjalizacji; wzroście zapotrzebowania na surowce energetyczne – industrializacji, itd.), czy ogólnie – o sile gospodarczej.

(m.in. w wyniku tworzenia porozumień na rzecz utrzymania pokoju i rezygnacji z kolonii) zaczęło do poszukiwania nowych rynków. Handel międzynarodowy okazał się rozwiązaniem zapewniającym obu stronom korzyści.⁶⁴⁹

W handlu międzynarodowym w ostatnim półwieczu wystąpiło wiele przeobrażeń, związanych m.in. z: postępem technicznym i technologicznym, liberalizacją obrotów, a także coraz silniejszym wzrostem gospodarczym w nowych (poza Ameryką Północną i Europą) regionach świata. Jedną z konsekwencji tych procesów jest wzrost udziału krajów rozwijających się w światowym handlu. Klasyczne teorie handlu międzynarodowego w drugiej połowie XX w., szczególnie te wskazujące na determinanty wymiany jakimi są zróżnicowanie partnerów i przewagi komparatywne⁶⁵⁰ przeżywały swoisty renesans.

Wewnętrzna ograniczoność zasobów gospodarek narodowych, zróżnicowane możliwości pozyskiwania czynników produkcji w danym czasie przyczyniają się do koncentracji państw na wybranych dziedzinach produkcji, ściśle określonych branżach. Rozwiązaniem niedoboru czynników produkcji oraz dóbr konsumpcyjnych okazuje się handel zagraniczny, który może być źródłem umożliwiającym pozyskanie surowców, półproduktów i produktów oraz techniki i technologii.

Wraz z nasilaniem globalizacji, w XX w. doszło do spadku znaczenia podejść gloryfikujących samowystarczalność kraju. Rosło znaczenie specjalizacji i świadomość korzystnych (finansowo) efektów rozdrobnienia łańcucha produkcji pomiędzy różne kraje na całym świecie. Wytwarzanie wielu dóbr i świadczenie usług prowadzi do rozproszenia czynników wytwórczych między wiele obszarów produkcyjnych, a to przekłada się na zmniejszenie efektywności ich wykorzystania. Ograniczenie liczby gałęzi, skupienie środków na tych, które determinowane były posiadanymi i potencjalnymi (możliwymi do uzyskania w sposób relatywnie tani i szybki) czynnikami produkcji, poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz dostępną techniką i technologią sprawiały, iż możliwe jest obniżenie jednostkowego kosztu wytwarzania, prowadząc do powiększenia korzyści skali. W połączeniu z międzynarodową wymianą handlową, możliwe staje się zaspokajanie bardzo zróżnicowanych potrzeb na znacznie wyższym poziomie niż w przypadku izolacji, utopijnej samodzielności gospodarczej we wszystkich sferach.

⁶⁴⁹ Kraje ze zdegradowaną tkanką produkcyjną na bazie pożyczek zagranicznych mogły konsumować wytwory z państw, które dysponowały nadwyżkami po wojnach. Ze względu na chęć utrzymania międzynarodowego bezpieczeństwa, taka polityka powiązania gospodarczego była promowana przez rządy większości państw świata. Uznawano, iż rezygnacja z ograniczeń handlowych pozwoli na czerpanie korzyści obu stronom.

⁶⁵⁰ Mińska-Struzik, E., *Rozważania nad aktualnością tradycyjnej teorii handlu międzynarodowego*, „Gospodarka Narodowa”, 1/2014, s. 74.

Warto zwrócić uwagę, iż polityka handlowa jest silnie związana z innymi aspektami funkcjonowania państwa, np. historią, geopolityką czy makroekonomią. Handel między gospodarkami państw europejskich wynosił ponad 60% wymiany światowej jeszcze pod koniec XIX w. W kolejnych dekadach handel kumulował się wokół gospodarek wysoko rozwiniętych i w makroregionach świata. W 1913 r. państwa europejskie generowały 61% handlu światowego, natomiast: Ameryki – 24%, Azja – 11% i Afryka – 4%.⁶⁵¹ Zniszczenia wojenne w pierwszych czterech dekadach XX w. i zmiana sposobu myślenia o wolności, funkcjonowaniu państwa i suwerenności doprowadziła do zwiększania wymiany z innymi podmiotami w skali świata. Chęć pomocy gospodarczej często przeważała nad rachunkiem ekonomicznym. Uznawano, iż wdrażanie chociaż fragmentarycznych (iluzorycznych?) reform demokratyzujących i liberalizujących gospodarki w innych częściach świata, tj. poza Europą i Ameryką Północną powinno być nagradzane, np. zwiększeniem wymiany handlowej, pomocą finansową, technologiczną. W ten sposób Europa, a później również USA pobudzały resztę państw świata do aktywności gospodarczej. W pierwszej połowie XX w. centrum wymiany wyraźnie przesunęło się w kierunku USA i Kanady, a wraz z nasileniem globalizacji w drugiej połowie XX w. – na kraje azjatyckie.

1. Handel zagraniczny w politykach państw BRICS

Polityka handlowa jako element kształtowania polityki gospodarczej funkcjonuje tak długo, jak można mówić o handlu i istnieniu państw. Polityka handlowa określana jest zamiennie mianem polityki zagranicznej, zagranicznej polityki handlowej czy też handlowej polityki międzynarodowej. Jej przedmiotem są decyzje władz podejmowane w stosunku do odpłatnej wymiany dóbr i usług między podmiotami krajowymi a zagranicznymi. Celem decyzji władz jest określanie wielkości, kierunków i zakresu czy też struktury wwozu i wywozu.⁶⁵² Polityka handlowa może obejmować ogół stosunków ekonomicznych z zagranicą.

Do podstawowych instrumentów polityki handlowej zaliczyć można:⁶⁵³

- Cła na towary importowane,
- Ograniczenia ilościowe, np. kontyngenty,

⁶⁵¹ Lubbe A., *Imperium europejskie? Ekspansja Europy a powstanie gospodarki światowej*, PWN, Warszawa 1982, s. 140-158.

⁶⁵² Krugman P., Obstfeld M., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, PWN, Warszawa 1997, s. 133.

⁶⁵³ Begg D., *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2003, s. 405-406.

- Bariery pozataryfowe – są to różnego typu przepisy prawne dyskryminujące produkty bądź podmioty pochodzenia zagranicznego, ograniczające dostęp do krajowego rynku, np. normy fitosanitarne, wydłużone procedury rejestracyjne, indywidualne normy bezpieczeństwa, itd.,
- Subwencje eksportowe – są udzielane przedsiębiorstwom wytwarzającym dobra i usługi na eksport, celem wzmocnienia ich konkurencyjności międzynarodowej; umożliwiają obniżenie ceny detalicznej produktu na rynkach zagranicznych.

Władze każdego z państw świata starają się wspierać produkcję rodzimą. Mnogość narzędzi polityki handlowej pozwala stworzyć własny miks, dopasowany do poziomu rozwoju gospodarki i sytuacji poszczególnych obszarów rynku. Rywalizacja na polu gospodarczym jest coraz silniejsza. W takiej sytuacji nawet niewielka pomoc administracji publicznej może zdecydować o lepszej pozycji produktów krajowych na rynkach zagranicznych. Kształtowanie struktury importowanych dóbr pozwala natomiast pozyskiwać technologię niezbędną do rozwoju gospodarczego, a ograniczać dostęp dobrom substytucyjnym do krajowej produkcji.

W ostatnich czterech dekadach XX w. bariery handlowe na świecie zostały zredukowane do historycznie niskiego poziomu.⁶⁵⁴ Liberalizacja handlu doprowadziła do wzrostu gospodarczego. Rządy BRICS, pomimo różnych podejść ideologicznych, przeprowadziły (kontrolowane) otwarcie gospodarcze. W każdym z przypadków miało ono inny wymiar oraz dotyczyło różnych sektorów gospodarki. Należy zauważyć, że w ramach gospodarki światowej, większość państw stosuje tylko wybrane elementy polityki wolnego handlu, a więc nie rezygnuje ze stosowania taryf celnych, subsydiów czy kontyngentów.⁶⁵⁵

Władze każdego z państw na świecie prowadzą bardziej lub mniej swobodną politykę handlową, lokując swoją gospodarkę między dwoma skrajnymi podejściami: gospodarką otwartą a zamkniętą. W 2015 r. wg analiz Banku Światowego do państw o najwyższych taryfach celnych należały: Bahamy, Benin, Bermudy, a do podmiotów o najniższych (bliskich lub równych zero): Singapur, Makao (Chiny), Hong Kong (Chiny), Szwajcaria.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ Kovak B.K., *Local labor market effects of trade policy*, „American Economic Review”, 4(11)/2011, p. 2.

⁶⁵⁵ W 2017 r. nawet największe podmioty gospodarcze jak USA, UE czy Chiny stosują względem siebie taryfy celne. Światowa Organizacja Handlu optuje za pełnym uwolnieniem handlu. W ramach racjonalizacji dopuszcza się asymetryczną liberalizację taryfową. Odnosi się to przede wszystkim do zróżnicowanych możliwości poszczególnych podmiotów gospodarki światowej, m.in. pod względem rozwoju gospodarczego. W ramach WTO był to sposób na wprowadzenie większej liczby krajów do systemu handlu opartego na jednolitych zasadach. Kraje o różnym poziomie rozwoju z różnymi gospodarkami, o zróżnicowanej wrażliwości politycznej na liberalizację handlu i stosujące różne praktyki taryfowe nie mogłyby zgodzić się na identyczne stawki celne.

⁶⁵⁶ World Bank, *Tariff rate, applied, weighted mean, all products (%)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.WM.AR.ZS>, (stan na dzień: 28.09.2017 r.).

Politykę handlową należy traktować jako strumień, który zmienia się pod wpływem wielu czynników. Często i stosunkowo gwałtowną przyczyną modyfikacji (poza danymi z gospodarki krajowej) są zmiany na najwyższych stanowiskach władzy. W pewnym stopniu polityka handlowa jest skorelowana z poziomem rozwoju gospodarczego – gospodarkom na niższym poziomie rozwoju częściej bliżej jest do polityki protekcyjnistycznej niż do wolnego handlu.⁶⁵⁷

Wolny handel powinno cechować zerowe oddziaływanie władz narodowych na wymianę handlową realizowaną przez przedsiębiorstwa krajowe z podmiotami pochodzącymi z innych państw. W takim ujęciu, gwarantowany jest swobodny dostęp podmiotów z innych państw do krajowego rynku. Nie istnieją ograniczenia co do wielkości importu i eksportu. Nie występuje jakakolwiek forma dyskryminacji produktów pochodzących z innych państw. Celami takiej polityki jest obniżenie cen (ze względu na wzrost konkurencji rynkowej), zwiększenie podaży produktów, wzrost innowacyjności oraz wydajności produkcji. Samo podejście wywodzi się z liberalizmu gospodarczego – nurtu leseferystycznego.

Pośrednim źródłem dzisiejszego rozumienia polityki wolnego handlu jest teoria przewag komparatywnych. Z perspektywy państwa rozpatrywany jest bilans kosztów i korzyści całego społeczeństwa. Akceptowalne są więc takie zmiany, które prowadzą do przyrastania korzyści absolutnych przy mniejszej stracie np. gdy korzysta większość społeczeństwa, a traci jedynie niewielka jego część. Zgodnie z efektywnością w sensie Kaldora-Hicksa, ze środków (korzyści) pozyskanych w ten sposób powinny zostać zniwelowane straty poniesione przez grupy społeczne, które straciły na otwarciu gospodarczym.

Drugim, skrajnym podejściem jest protekcyjnizm, który zakłada ochronę rodzimej produkcji i handlu krajowego przed konkurencją z zagranicy. W skrajnym przypadku prowadzi on do izolacji gospodarczej. Głównymi narzędziami są w tym przypadku cła (importowe i eksportowe), koncesje i zakazy. Chętnie stosowane są również rozwiązania prawne ograniczające możliwość zwiększania udziału w rynku krajowym przedsiębiorstwom zagranicznym (np. maksymalny udział kapitałowy w spółkach, ograniczona możliwość samodzielności gospodarczej rezydentów, a także niemożność prowadzenia działalności w konkretnych jej rodzajach) czy pre-

⁶⁵⁷ Różnice w taryfach celnych członków Światowej Organizacji Handlu są efektem wielostronnych negocjacji handlowych rozpoczętych w 1947 r. Sześć dekad rozmów doprowadziło do stopniowego zmniejszania barier handlowych w skali światowej. Formuła redukcji stawek celnych pozwoliła krajom na wcześniejszych etapach, o względnie niższym poziomie rozwoju i mniejszych gospodarkach (pod względem wartości absolutnych), obniżyć taryfy wolniej i w sposób mniej radykalny, niż miało to miejsce w przypadku najwyżej rozwiniętych państw świata. Określone jeszcze w ramach GATT warunki pozwalają m.in. na stosowanie preferencji w handlu dla krajów rozwijających się i słabo rozwiniętych.

ferowanie podmiotów o kapitale narodowym przy zamówieniach publicznych. Ochrona krajowych producentów może również dotyczyć stosowania premii eksportowych, które przyczyniają się do (sztucznego) podwyższenia efektywności produkcji.⁶⁵⁸ Do form protekcjonizmu zaliczyć można również przepisy sanitarno-zdrowotne, przepisy o ochronie środowiska naturalnego, itd. – narzędzia te zaliczane są do neoprotekcjonizmu.⁶⁵⁹

Protekcjonizm handlowy może być wspierany polityką monetarną. Kształtowanie kursu walutowego ułatwia spłacanie zobowiązań oraz wspiera politykę gospodarczą rządu, w tym umożliwia promowanie eksportu (zaniżona wartość kursu waluty krajowej zapewnia relatywnie korzystniejszą pozycję przetargową produktów z danej gospodarki na rynkach międzynarodowych). Przykładem stosowania takiej polityki są XX-wieczne Chiny – administracyjne regulowanie wartości juana.⁶⁶⁰

Wielu autorów, w tym J.M. Keynes uważa, iż stosowanie protekcjonizmu w pewnym zakresie jest niezbędne, ponieważ przyczynia się do poprawy *terms of trade*, ograniczenia (pośrednio – przez produkty) napływu taniej siły roboczej, a także pomocą przy przywróceniu pełnego zatrudnienia. Ciche przyzwolenie na protekcjonizm występuje w odniesieniu do gospodarek rozwijających się. Słabo rozwinięty przemysł, zacofana produkcja cechuje się m.in. przestarzałymi technologiami, występowaniem przewag kosztowych, wielkością produkcji zależną od liczby pracujących, niskim poziomem przetworzenia surowców, uczestnictwem jedynie w niewielkim wycinku globalnego łańcucha wartości, itd. Taka gospodarka nie jest w stanie konkurować wytwórczo z importem produktów z krajów znajdujących się na wyższym etapie rozwoju gospodarczego, dysponujących efektywniejszymi technologiami produkcji. Rozwiązaniem okazuje się np. nałożenie ograniczeń wwozowych. Występujący w gospodarkach na niższym poziomie rozwoju niedobór kapitału na np. badania i rozwój, przy niekontrolowanym otwarciu gospodarczym może doprowadzić do ograniczenia krajowej produkcji, wzrostu bezrobocia, narastania problemów społeczno-gospodarczych. Kontrolowany protekcjonizm pozwala na nawiązanie rywalizacji cenowej, rozwijanie krajowej produkcji, a więc budowanie potencjału niezbędnego do konkurowania na rynkach światowych. W dłuższej perspektywie – wraz ze wzrostem absolutnej masy przedsiębiorstw, a więc poprawą techniki i technologii wytwarzania – wsparcie państwa powinno zostać ograniczone. Świadomość nieuchronności tych działań

⁶⁵⁸ Kalina-Prasznik U. (red.), *Leksykon polityki gospodarczej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 193.

⁶⁵⁹ Więcej w: Ławniczak R., *Bariery pozataryfowe: narzędzia polityki handlowej i neoprotekcjonizmu lat siedemdziesiątych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1975.

⁶⁶⁰ Gruszeński T., *Juan wychodzi z cienia, wchodzi do koszyka SDR*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/yuan-wychodzi-z-cienia-wchodzi-do-koszyka-sdr/>, (stan na dzień: 30.09.2016 r.).

mobilizowałyby do dalszych inwestycji w badania i rozwój. Należy zauważyć, że „protekcjonizm wychowawczy” sięga XIX w. i stosowany był przez XX-wieczne, wysoko rozwinięte gospodarki względem ekspansji produktów pochodzenia brytyjskiego.⁶⁶¹ Obecnie elementy protekcjonizmu wychowawczego stosują np. państwa azjatyckie, by umożliwić wzrost przedsiębiorstw krajowym i pobudzić wewnętrzny rozwój techniki i technologii.

Każde z państw BRICS prowadzi autonomiczną politykę handlową. Wszystkie stosują bezpośrednie i pośrednie formy protekcjonizmu (dozwolone przez WTO), a ich rozwój zdynamizowało w dużej mierze ograniczenie interwencjonizmu i przejście (przynajmniej sektorowo i etapowo) do mechanizmów wolnego handlu.

Przed II Wojną Światową w Brazylii polityka handlowa decydowała o wysokości dochodów państwa. Po wojnie w brazylijskiej gospodarce nadal przeważały uprawy rolne pod eksport. Występowało uzależnienie wpływów do budżetu od cen: kawy, cukru, kauczuku czy też złota. Zgodnie z ogólnoswiatowymi trendami, coraz większego znaczenia nabierała industrializacja. We wczesnych latach pięćdziesiątych XX w. w Brazylii promowano uprzemysłowienie, ze względu na możliwości generowanie znacznie lepszych wyników finansowych niż z np. rolnictwa. Docelowo, brazylijski handel miał opierać się na wytworach zindustrializowanej gospodarki. Potrzebna więc była polityka handlowa wspierająca eksport.

Spadek cen na rynkach światowych podczas kryzysu z 1929 r. zmusił rządzących do większej kontroli i ograniczeń w zakresie importu i eksportu. Negatywne doświadczenia ze stosunkowo dużego uwolnienia rynku rzutowały na długookresowe podejście do polityki handlowej. Protekcjonizm przyczynił się do wzmocnienia i wzrostu przemysłu ulokowanego przede wszystkim w São Paulo i jego okolicach. Sukcesy gospodarcze będące następstwem tych decyzji doprowadziły rządzących w połowie XX w. do celowego zmniejszania importu coraz większej ilości dóbr. Miało to pobudzić produkcję krajową, prowadzić do rozwoju technicznego i technologicznego oraz zwiększenia zatrudnienia. Polityka handlowa musiała uwzględniać presję rolną. Potrzeba przesunięcia mas ludności ze wsi do innej pracy wynikała z wielu czynników. Dynamiczny wzrost liczby ludności (w 1900 r. Brazylię zamieszkiwało ok. 17 mln ludzi, a w 1960 r. ponad 72 mln)⁶⁶² przy ograniczeniach technicznych i technologicznych okazywał się poważnym problemem dla rolniczej Brazylii.

⁶⁶¹ Koziar J., *Nie ma gospodarki bez polityki gospodarczej państwa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.salon24.pl/u/ekonomiapolityczna/319355,nie-ma-gospodarki-bez-polityki-gospodarczej-panstwa-4>, (stan na dzień: 12.11.2015 r.).

⁶⁶² World Bank, *Population of Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=sp_pop_totl&hl=pl&dl=pl#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=sp_pop_totl&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country: BRA&ifdim=region&hl=pl&dl=pl&ind=false, (stan na dzień: 28.09.2017 r.).

Niedobór kapitału finansowego (głównie dewiz), przy niskim poziomie wiedzy i doświadczenia gospodarczego rządzących z zakresu efektywnego wykorzystania narzędzi polityki handlowej prowadził do bardzo wybiórczego i niedoskonałego działania. W latach 1953 – 1957 próbowano wykorzystać możliwość regulowania kursu walutowego, stosowania zróżnicowanych kursów wymiany do realizacji transakcji, tak by zniechęcić do importu. Wprowadzono również prawo, które nie zezwalało na import substytutów dóbr produkowanych na terenie Brazylii. Ze względu na rozległość innych ograniczeń było ono nieskuteczne.⁶⁶³ Na koniec tego okresu kraj dysponował ponad trzema tysiącami taryf stosowanych w handlu zagranicznym. System wymagał stworzenia zaplecza administracyjnego i mechanizmów pozwalające na ciągłe regulowanie taryf zgodnie z bieżącymi celami rozwoju. Dodatkowo ważną rolę pełniły wnioski rodzimych przedsiębiorców o objęcie wyrobów ochroną handlową. Taki system docelowo miał sprzyjać producentom wyrobów konsumpcyjnych na rynek krajowy, a także przyczynić się do importu kapitału zagranicznego oraz materiałów niezbędnych do produkcji.

W 1964 r. skorygowano politykę handlową Brazylii. Aktywizowano eksport, prowadząc działania na rzecz rozszerzenia dostępności pewnych produktów, półproduktów i surowców, które miały wspomóc przedsiębiorców. Kluczowe decyzje podjęto w 1967 r. Wtedy to ponad połowę taryf obniżono o co najmniej kilkadziesiąt procent.⁶⁶⁴ Zwiększyło to wolumen wymiany, zasilając rynek wewnętrzny i zachęcając krajowe przedsiębiorstwa do większej konkurencji. Otwarcie w polityce zagranicznej w latach 1967 – 1973 zapewniło wzrost gospodarczy. W tym okresie rosła dynamika wzrostu PKB Brazylii (z 30,5 mld USD do 79,3 mld USD).⁶⁶⁵ Okres otwarcia gospodarczego przerwał wzrost cen ropy naftowej w 1974 r. Przyczynił się on do powstania ok. 4,7 mld USD deficytu w bilansie płatniczym.⁶⁶⁶

W połowie 1974 r. stawki celne na ponad 900 importowanych produktów zostały podwojone. W ciągu kolejnych miesięcy nasilano protekcjonizm. Wzmocniono program promocji eksportu. Na początku tego okresu powołano Departament Handlu Zagranicznego (CACEX), który był bezpośrednio odpowiedzialny za stanowienie programów importowych. Funkcjonowanie tej i podobnych jednostek prowadziło do sytuacji, w których umowy eksportowe i importowe były zawierane bądź modyfikowane nie na podstawie rachunku ekonomicznego, ale w skutek decyzji

⁶⁶³ Fishlow A., *Foreign trade regimes and economic development: Brazil*, Paper presented at a conference in Bogota, Colombia 1975, p. 29.; Carvalho J.L., Haddad C.L., *Foreign Trade Strategies and Employment in Brazil*, [in:] Krueger A.O. (ed.), *Trade and Employment in Developing Countries*, vol. 1, University of Chicago Press, Chicago 1980, p. 34.

⁶⁶⁴ Carvalho J.L., Haddad C.L., *Foreign Trade Strategies and Employment in Brazil*, op. cit., p. 37.

⁶⁶⁵ World Bank, *Country data: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/brazil>, (stan na dzień: 15.04.2017 r.).

⁶⁶⁶ Trading Economics, *Brazil balance of trade 1959-2018*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/brazil/balance-of-trade>, (stan na dzień: 18.08.2018 r.).

administracyjnych i politycznych. W ten sposób ograniczano swobodę działania. Restrykcyjna polityka handlowa i wykorzystanie możliwości regulowania kursu walutowego zaowocowało w 1984 r. nadwyżką handlową w wysokości 6,1% PKB. Ten sukces był okupiony wysokim kosztem społecznym – inflacja wynosiła ponad 200% rocznie. Dostrzeżona zależność między wzrostem importu, a obniżeniem inflacji doprowadziła do obniżenia taryf celnych.⁶⁶⁷

Problem z hiperinflacją w 1986 r. zmusił rządzących do kolejnych ustępstw. Przygotowano program, który miał doprowadzić do zamrożenia cen. W ramach zagranicznej polityki gospodarczej ustalono jedynie kurs walutowy; poza tym nie dokonano żadnych zmian w polityce handlowej. Prowadzono działania na rzecz zmniejszenia inflacji. Przyjęta polityka w zakresie zwiększenia dochodów krajowych, zachowania stałego kursu nominalnego i spadku realnych stóp procentowych wywołała gwałtowny wzrost popytu, który przyczynił się do intensyfikacji importu i spadku eksportu.

W 1987 r. wprowadzono nowy plan (po Planie Cruzado) – Plan Bressera. W przeciwieństwie do poprzedniego, zaprzestano prób stabilizacji wewnętrznej przy pomocy polityki handlowej. Celem nowego planu były jedynie delikatne korekty wysokości taryf.⁶⁶⁸ W ten sposób do końca 1987 r. zapewniono częściowe zrównoważenie obrotów bieżących oraz poprawiono sytuację w zakresie płatności zewnętrznych. Pozytywne zmiany gospodarcze przyczyniły się do podjęcia decyzji o liberalizacji polityki handlowej. Rozpoczęto od skrócenia listy ograniczeń importowych, zmniejszono wymogi w zakresie finansowania przywozu, a pod koniec 1989 r. CACEX ogłosił zwiększenie liczby programów importowych. Poza tym, dokonano uproszczenia istniejącego systemu taryfowego oraz obniżono stawki. Zredukowano również rozpiętość stawek i ich zmienność.

Trudna sytuacja sektora państwowego (deficyt) doprowadził do przyjęcia planu zamrożenia płac i kursu walutowego (1989 r.). Dalej prowadzono politykę rozluźnienia handlu zagranicznego, obniżając cła wwozowe. Nie wpłynęło to negatywnie na ożywienie przemysłu, które miało miejsce na przełomie dwóch ostatnich dekad XX w. Rada Polityki Celnej (CPA) pod koniec 1989 r. obniżyła średnie taryfy importowe o kolejne pięć punktów procentowych. Wiele ograniczeń zniesiono m.in. na wwóz: sprzętu elektrycznego, dóbr inwestycyjnych, wyrobów chemicznych.

W kolejnych latach nie doszło do radykalnej zmiany polityki handlowej. Jedynym z istotnych posunięć była likwidacja CACEX i ustanowienie w jego miejsce Technicznego Koordynatora ds. Handlu (CTIC). Był to jeden z etapów walki z korupcją w sektorze publicznym. W ciągu

⁶⁶⁷ Salvatore D. (ed.), *National Trade Policies*, Elsevier, Amsterdam 2014, p. 354.

⁶⁶⁸ Nazmi N., *Economy Policy and Stabilization in Latin America*, Routledge, New York 2015, pp. 112-116.

kolejnych dwóch lat skrócono czas akceptacji pozwoleń importowych, licencje wydawano w ciągu pięciu dni, a sam akt nadania stał się operacją formalną. CTIC stała się przede wszystkim agencją sprawozdawczą i rejestracyjną, której uprawnienia były mocno ograniczone w stosunku do CACEX.⁶⁶⁹ W 1991 r. połączono CPA z CTIC, tworząc Techniczny Urząd ds. Taryf Celnych (CTT).

Obniżki taryf celnych przeprowadzone w latach 1991-1994 r. były największe w historii. Miały istotny wpływ na wielkość redukcji barier ochronnych brazylijskiego handlu od kilku dziesięcioleci. W ten sposób umożliwiono import m.in. technologii, która była niezbędna do rozwoju kluczowych działów gospodarki. Ostatecznie, redukcja barier taryfowych i pozataryfowych doprowadziła również do obniżenia kosztów inwestycji, co zwiększyło ich liczbę i skalę, przyczyniło się do napływu tańszego sprzętu elektrycznego i elektronicznego, który przełożył się na wzrost gospodarczy.^{670,671} Sukcesy gospodarcze ponownie spowolniły proces deregulacji handlu.

Raport WTO z 2000 r. zwracał uwagę na to, iż mimo dalszego zmniejszania liczby dekreto-ów i uchwał dotyczących handlu międzynarodowego, poziom protekcjonizmu w Brazylii pozostaje na wysokim poziomie. Zmienność przepisów i niejednorodność to dwa elementy, które zdaniem ekspertów ze WTO szczególnie negatywnie wpływają na przedsiębiorczość w Brazylii.⁶⁷² Problemy budżetowe i potrzeby na realizację programów społecznych spowodowały, iż średnia wysokość taryf celnych wzrosła z 12,5% w 1996 r. do 13,7% w 2000 r., chociaż władze obiecywały redukcję. Stosowano również pozwolenia na przywóz, aczkolwiek jedynie w celach statystycznych. Poza tym korzystano z metod budowania przewag konkurencyjnych na pograniczu wykorzystania *dumpingu* cenowego. Pozytywnie należy ocenić natomiast wzrost zabezpieczeń z zakresu własności intelektualnej i egzekwowania prawa w tym zakresie, co zachęciło międzynarodowe koncerny do lokowania produkcji w Brazylii.⁶⁷³

W pierwszych dwóch dekadach XXI w. Brazylia uczestniczyła w kolejnych postępowaniach na rzecz liberalizacji handlu. Jako członek WTO (od 1995 r.) Brazylia jest zobowiązana

⁶⁶⁹ Country Studies, *Brazil Trade Policies*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://countrystudies.us/brazil/80.htm>, (stan na dzień: 22.08.2017 r.).

⁶⁷⁰ Blyde J., *Convergence Dynamics in Mercosur*, [in:] Blyde J., Giordano P., (eds.), *Deepening Integration in Mercosur: Dealing with Disparities*, Inter-American Development Bank, Washington D.C. 2008.

⁶⁷¹ Liberalizacja handlu prowadziła do zwiększania importu i ograniczenia produkcji krajowej. Nikłe przewagi brazylijskich przedsiębiorstw w bardziej zaawansowanych technologicznie obszarach powodowały, że wraz z importem, dochodziło do eksportu potencjalnych stanowisk pracy. Sytuacja na brazylijskim rynku pracy uległa pogorszeniu, co prowadziło do zwiększenia różnicowania poziomu życia; więcej w: Moreira M.M., Nejberg S., *Trade liberalisation in Brazil: Creating or exporting jobs?*, „The Journal of Development Studies”, vol. 36(3), pp. 86-95.

⁶⁷² World Trade Organization, *Trade Policy Reviews: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/tp_r_e/tp140_e.htm, (stan na dzień: 12.03.2015 r.).

⁶⁷³ World Trade Organization, *Trade Policy Reviews: Brazil*, op. cit., (stan na dzień: 13.03.2015 r.).

do czynienia postępów na rzecz znoszenia barier. Wraz ze zmieniającym się układem sił politycznych w brazylijskim społeczeństwie korygowana jest wysokość taryf i stopień obostrzeń w handlu zagranicznym. Zarówno Rada Handlu Zagranicznego (CAMEX) jak i Departament Ochrony Handlowej (DECOM) podejmują decyzje mając na uwadze ograniczanie konkurencji dla przedsiębiorstw brazylijskich. Doświadczenia drugiej połowy XX w. zdają się nie być dostatecznie brane pod uwagę. Kryzys gospodarczy z pierwszej dekady obecnego wieku ponownie doprowadził do podniesienia taryf. Sytuacji nie poprawił nawet wybór Roberto Azevedo na przewodniczącego WTO w 2013 r. (w 2017 r. wybrany ponownie).⁶⁷⁴ Brazylia pozostaje jednym z państw, w którym protekcjonizm w handlu zagranicznym jest stosunkowo często stosowany. Zarówno w 2014 r. jak i 2015 r. nie podjęto żadnych działań na rzecz uruchomienia postępowań zmierzających do likwidacji barier.⁶⁷⁵

W ZSRR, którego następcą jest Federacja Rosyjska, handel zagraniczny odgrywał marginalną rolę. Gospodarka została podporządkowana ideologii komunistycznej. Tworzono system samowystarczalny. Wymiana realizowana była głównie w ramach bloku państw komunistycznych i zachodziła często na zasadzie barteru. Szacunki dotyczące handlu zagranicznego Rosyjskiej Federacyjnej SRR wskazują na zaledwie kilka-, kilkanaście procent w tworzeniu PKB rocznie (w tym 2/3 realizowano w ramach państw komunistycznych).⁶⁷⁶

Porażka komunizmu wojennego doprowadziła do przejścia na Nową Politykę Ekonomiczną (NEP). NEP była bardziej liberalna – zakładała m.in. wsparcie gospodarcze przez kapitał zagraniczny.⁶⁷⁷ Aktywność handlowa rozpoczęła się wraz z powstaniem Ludowego Komisariatu Handlu Zagranicznego w 1921 r. Zakładano, iż NEP przyczyni się do decentralizacji gospodarki. Realnie, władze utrzymały kontrolę nad importem i eksportem poprzez urzędy i wyspecjalizowane przedsiębiorstwa obejmujące nadzór i realizujące transakcje w handlu zagranicznym.

W 1928 r. wraz z rozpoczęciem realizacji pierwszego planu pięcioletniego, rząd podjął decyzję o restrukturyzacji operacji w ramach handlu zagranicznego. W 1930 r. na mocy dekretu wyeliminowano wszelkie prywatne praktyki handlowe, ustanawiając zarazem system monopolistyczny. Polegał on na zwierzchniej roli Ludowego Komisariatu Handlu Zagranicznego nad monopolami obejmującymi określoną grupę towarową. W konstytucji ZSRR z 1936 r. wyraźnie

⁶⁷⁴ World Trade Organization, *WTO Director-General: Roberto Azevêdo*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/dg_e/dg_e.htm, (stan na dzień: 12.09.2017 r.).

⁶⁷⁵ Ministerstwo Rozwoju RP, *Notka informacyjna o polsko-brazylijskich stosunkach gospodarczych*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.mr.gov.pl/media/28621/Brazylia_4_11_2016.pdf, (stan na dzień: 15.12.2016 r.).

⁶⁷⁶ Country Studies, *Russia: The Era of the New Economic Policy*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://countrystudies.us/russia/9.htm>, (stan na dzień: 25.04.2018 r.).

⁶⁷⁷ Fitzpatrick S., *The Russian Revolution*, Oxford University Press, Oxford 1994, pp. 93-96.

ograniczono import celem budowy państwa w pełni socjalistycznego.⁶⁷⁸ Rządzący obawiali się, iż handel zagraniczny będzie zakłócał działania władz oraz będzie miał destrukcyjny wpływ na rynek wewnętrzny w zakresie popytu i podaży. Import ograniczono do urządzeń umożliwiających rozwój przemysłu.

Po II wojnie światowej alianci i kraje sympatyzujące z nimi, reprezentujące wartości demokratyczne nałożyły sankcje i ograniczyły bądź zaprzestały handlu z ZSRR. Handel zagraniczny ZSRR w połowie XX w. opierał się na bloku państw Europy Środkowej i Wschodniej – objętych radziecką strefą wpływów – oraz częścią Azji, w tym ChRL. Dopiero po śmierci J. Stalina doszło do wzrostu zainteresowania handlem zagranicznym upatrując w nim źródła środków niezbędnych do prowadzenia działań ideologicznych. Po uruchomieniu Ministerstwa Handlu Zagranicznego, które przejęło obowiązki Ludowego Komisariatu Handlu Zagranicznego, utworzono Państwowy Komitet ds. Zewnętrznych Stosunków Gospodarczych (1955 r.). Jego zadaniem było zarządzanie programami mającymi na celu importowanie rozwiązań technologicznych i pomocy zagranicznej oraz wsparciu eksportu.⁶⁷⁹ Ministerstwo pełniło nadrzędną rolę w procesie zawierania i negocjowania umów międzynarodowych, jedynie w wybranych przypadkach umożliwiając pozostałym samodzielne działania.

W 1988 r. doszło do ponownej reorganizacji i w miejsce dotychczasowych instytucji utworzono Ministerstwo Spraw Zagranicznych.⁶⁸⁰ W ten sposób władze, pomimo rzekomego reformowania systemu utrzymywały monopol na handel zagraniczny. Administracyjne modyfikacje nie wpłynęły na skalę wymiany handlowej, która nadal miała bardzo małe znaczenie dla wzrostu gospodarczego. Była to świadoma działalność polityczna – jeszcze w 1985 r. eksport i import odpowiadały za jedynie 4% PKB Związku Radzieckiego – której celem było utrzymanie społeczeństwa w przekonaniu o samowystarczalności oraz ograniczenie ingerencji innych państw w politykę wewnętrzną. Faktycznie dalej realizowano strategię produkcji dóbr inwestycyjnych kosztem konsumpcyjnych⁶⁸¹, co przy znacznym zamknięciu gospodarczym nie miało większego sensu.

Wymiana handlowa ZSRR z innymi państwami uzależniona była od bieżących stosunków dyplomatycznych. W przypadku pogorszenia relacji z USA handel z krajami bloku socjali-

⁶⁷⁸ *Constitution of The Union of Soviet Socialist Republics*, adopted at the Extraordinary Eighth Congress of Soviets of the U.S.S.R., December 5, 1936, dostęp online, tytuł dostępu: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/1936-en.pdf>, (stan na dzień: 24.08.2017 r.).

⁶⁷⁹ Dyker D.A., *Restructuring the Soviet Economy*, Routledge, London 1992, pp. 45-46.

⁶⁸⁰ Gibbons J.H. (ed.), *Technology and East-West Trade*, DIANE Publishing, Washington DC 1983, pp. 213-214.

⁶⁸¹ Ellman M., *Socialist Planning*, Cambridge University Press, Cambridge 1979, p. 120.

stycznego był traktowany jako bufor. Wymuszony politycznie i militarnie handel z krajami Europy Środkowo-Wschodniej redukowano w okresach zwiększonej wymiany z krajami Europy Zachodniej i USA, a zwiększano w momencie pogorszenia relacji.⁶⁸²

W Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republice Radzieckiej stosowano różne systemy finansowania handlu zagranicznego zależnie od przynależności ideologicznej partnerów. Z krajami uprzemysłowionymi, demokratycznymi handel realizowano za waluty wymienialne. Kupowano dobra konsumpcyjne, inwestycyjne, a eksportowano surowce i energię. Z Republikami Radzieckimi czy krajami takimi jak: Finlandia, Chiny czy Jugosławia dokonywano rozliczeń w oparciu o rubla bądź stosując pewne formy barteru lub rozliczeń wartości za dobra w dłuższych cyklach. Tutaj przedmiotem wymiany były maszyny, uzbrojenie oraz częściowo surowce (głównie energetyczne) w zamian za wyroby spożywcze i surowce.⁶⁸³

Związek Radziecki w ramach polityki handlowej prowadził programy pomocowe (1965-1985), które dotyczyły państw Trzeciego Świata. Ich podstawą była wypłata środków oraz subsydiów handlowych. W ten sposób realizowano politykę promocji komunizmu.⁶⁸⁴ Na koniec tego okresu, ze względów finansowych, tę część polityki zagranicznej mocno ograniczono. Przyczyną problemów budżetowych były m.in. wahania cen ropy naftowej, które prowadziły do problemów ze zrównoważeniem bilansu handlowego. W ciągu dekady wahania zmusiły do silnego zadłużenia ZSRR w bankach zlokalizowanych w Londynie, Frankfurtu, Paryżu, Luksemburgu i Wiedniu. Dług próbowano uregulować, zwiększając eksport surowców. W ten sposób zwiększono ekspozycję budżetu na fluktuacje cen tej grupy dóbr na rynkach światowych.

Dostrzegając potrzebę integracji gospodarczej, w tym uczestnictwa w porozumieniach handlowych, przedstawiciele ZSRR w ostatnich dekadach XX w. rozpoczęli starania o członkostwo w WTO (zakończony już jako Federacja Rosyjska w 2012 r.).⁶⁸⁵ Poza tym, w 1988 r. ZSRR podpisało umowę normalizacyjną z Europejską Wspólnotą Gospodarczą. Przeprowadzono również zmiany w strukturach zarządzania handlem zagranicznym, w tym ograniczono biurokrację, przyznawanie bezpośrednich praw do handlu wybranym przedsiębiorstwom oraz uproszczono ustawodawstwo w zakresie realizacji przedsięwzięć gospodarczych z kapitałem zagranicznym.

⁶⁸² Bacon E., Sandle M., *Brezhnev Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2002, pp. 40-48.

⁶⁸³ Guan Fu G., *Soviet and to the Third World, an analysis of its strategy*, „Soviet Studies”, vol. 35, no. 1, January 1983, pp. 71-89.

⁶⁸⁴ Katz M.N., *The Soviet Union and The Third World*, „Current History”, October 1986, pp. 329-339.

⁶⁸⁵ World Trade Organization, *Members and Observers*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, (stan na dzień: 03.10.2017 r.).

Zmiany kontynuowano po przekształceniu w Federację Rosyjską, co przyczyniło się do zwiększonego napływu inwestycji zagranicznych, w tym absorpcji zachodnich rozwiązań technicznych i zarządczych. Ostatecznie doprowadziło to do oczekiwanego wzrostu gospodarczego.

Po rozwiązaniu Związku Radzieckiego pod koniec 1991 r. władze FR rozpoczęły realizację reform mających przekształcić gospodarkę centralnie planowaną w gospodarkę rynkową. W Rosji liberalizowano politykę handlową (szczególnie aktywnie wraz z chęcią wejścia do WTO). Występowało bardzo duże zainteresowanie eksportem produktów własnych jak również zakupem wysoko przetworzonych. W liberalizacji polityki gospodarczej upatrywano szansy na pozyskanie kapitału oraz technologii z działów, które do tej pory w Rosji praktycznie się nie rozwijały, np. elektronika, inżynieria medyczna, robotyka.⁶⁸⁶ Wzrost inwestycji przyczyniał się do zwiększenia dochodów budżetowych.

Władze rosyjskie podejmują działania na rzecz poprawy ładu korporacyjnego i prywatyzacji przedsiębiorstw publicznych. Celem jest zwiększenie ogólnej produktywności i konkurencyjności. Realizacji reform nie ułatwia zmienność światowych cen surowców, co zmusza władze do interwencji. Nadal występuje niewystarczająca dywersyfikacja rosyjskiego eksportu. Rząd FR, po kryzysie z 2008 r. oraz w wyniku efektów sankcji gospodarczych za politykę agresji przeciw Ukrainie, wdrożył plan stabilizujący sektor bankowy oraz substytucję importu. Zachęty przewidziane w polityce przemysłowej przybierają wiele form, w tym bezpośrednie dotacje na infrastrukturę, ulgi podatkowe i preferencje w rządowych zamówieniach publicznych.⁶⁸⁷

Do 2015 r. za kształtowanie polityki handlowej odpowiadały: Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Po utworzeniu Unii Euroazjatyckiej (2015 r.) kwestie związane z kształtowaniem warunków wymiany przekazano Euroazjatyckiej Komisji Gospodarczej. Odpowiada ona za kształtowanie: stawek taryfowych, handlu tranzytowego, środków pozataryfowych (np. kontyngentów taryfowych, licencji importowych i procedur dotyczących handlu), polityki celnej (opłat i zasad ustalania kraju pochodzenia), egzekwowania praw własności intelektualnej, itd.⁶⁸⁸

Handel zagraniczny pozostaje narzędziem wywierania wpływu na państwa znajdujące się (z perspektywy geopolitycznej władz Rosji) w strefie wpływów. FR dostrzega konkurencję w UE i USA, próbując rywalizować z nimi na polu politycznym i militarnym ale ustępując

⁶⁸⁶ Należy zauważyć, że transfer technologii był jednym z elementów polityki poprawy stosunków Państw Zachodnich z ZSRR, a później z Federacją Rosyjską. W ten sposób próbowano zachęcić państwa komunistyczne do zmian: demokratyzacji i liberalizacji; więcej w: Gibbons J.H. (ed.), *Technology and East-West Trade*, op. cit., pp. 205-249.

⁶⁸⁷ World Trade Organization, *Trade Policy Review: Russian Federation*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp445_e.htm, (stan na dzień: 18.08.2018 r.).

⁶⁸⁸ Ibidem.

w kwestiach gospodarczych. Ze względu na niejednorodność i słabość decyzyjną UE nakładane są embarga na produkty pochodzące z dawnych państw bloku sowieckiego, np. Polskę czy Ukrainę. Polityka handlowa jest prowadzona równoległe do dyktatu geopolityki. Widoczne było to podczas wojny w Osetii Południowej (2008 r.) czy działań na Krymie (2014 r.).

Rosja wykorzystuje również te same narzędzia co państwa rozwinięte, a więc buduje bloki gospodarczej współpracy, np. BRICS czy Unia Euroazjatycka. W ten sposób poszukuje możliwości stworzenia gospodarczej przeciwwagi. Kluczowe znaczenie odgrywa polityka mocarstwowości Rosji, która jest traktowana priorytetowo, ponad rachunek ekonomiczny.

Indie do 1947 r. znajdowały się pod panowaniem Wielkiej Brytanii. Polityka zagraniczna, tak jak i jej handlowy aspekt był podporządkowany interesom Korony Brytyjskiej. Postkolonialne Indie, na bazie stworzonych struktur, interesów i kontaktów handlowych funkcjonowały w podobnym schemacie. Jeszcze w czasie określanym mianem „Indii Brytyjskich”, Wielka Brytania zapewniła sobie preferencyjne taryfy na import do Indii w porównaniu do tych stosowanych względem Francji, Belgii czy Japonii. Na wzór brytyjski już w 1882 r. marginalne taryfy celne zbliżyły się do zera, zapewniając prawie wolny handel.⁶⁸⁹

W okresie międzywojennym kryzys gospodarczy spowodował osłabienie pozycji handlowej Indii. W latach 1928-1932 eksport Indii zmniejszył się o 71%, co doprowadziło również do spadku importu (o 65%). Gospodarka indyjska, opierająca się na rolnictwie i dopiero rozwijającym się przemyśle straciła wypracowany dotychczas udział w handlu światowym (w 1913 r. – 4,1%, a w 1938 r. – 2,6%).⁶⁹⁰ Indie w tym czasie eksportowały wąską grupę surowców i półproduktów, przez co ich gospodarka była podatna na dekonjunkturę w gospodarkach wyżej rozwiniętych. II wojna światowa ekonomicznie okazała się okresem korzystnym dla gospodarki indyjskiej: wzrosło zapotrzebowanie na tekstylia, metale oraz chemię. Koszty, które miała ponosić Wielka Brytania ze względu na niekorzystną sytuację polityczno-ekonomiczną w Europie dystrybuowano (np. przy pomocy cen) do kolonii, w tym do Indii.

W okresie międzywojennym rząd Indii przyjął deklarację, iż pełne wykorzystanie zasobów w sposób ekonomicznie uzasadniony będzie wymagało powzięcia ochrony nowych gałęzi przemysłu. W 1923 r. powołano Radę Taryfową, której zadaniem było wdrożenie propozycji ochrony przedsiębiorstw zlokalizowanych na terenie Indii (szczególnie z zakresu wydobywania i przetwarzania żelaza i stali). Działania ochronne – ze względu na wpływ Brytyjczyków – były

⁶⁸⁹ Roy J., Banerjee P., Mahanta A., *The Evolution of Indian Trade Policy: State Intervention and Political Economy of Interest Groups*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.ipekpp.com/admin/upload_files/Report_3_54_The_2552084041.pdf, (stan na dzień: 06.10.2017 r.).

⁶⁹⁰ Statistical Office of the United Nations, *International trade statistics 1900 – 1960*, MGT(62)12, May 1962, pp. 30-31.

niewspółmierne do potrzeb. W 1939 r. powołano Narodową Komisję Planowania, której zadaniem było przygotowanie Planu Rozwoju Gospodarczego Indii (1944-1945), w tym polityki handlowej.⁶⁹¹ Punktem spornym rozmów między władzami a przedsiębiorcami był zakres interwencji państwa. Przedstawiciele władzy chcieli utrzymania wiodącej roli państwa w strategicznych sektorach: górnictwie i metalurgii, budownictwie oraz w projektach wymagających dużych nakładów kapitałowych. Utrzymanie tych obszarów pozwoliłoby państwu kontrolować handel oraz inwestycje w wielu gałęziach przemysłu, wykorzystując pozwolenia i zezwolenia. Sektor prywatny miałby przede wszystkim produkować dobra konsumpcyjne. Przedsiębiorcy nie zgodzili się na takie rozwiązanie. Oczekiwali przede wszystkim wsparcia rządu w projektach infrastrukturalnych, łatwiejszego dostępu do kapitału oraz ochrony przed zewnętrzną konkurencją.⁶⁹²

Pierwsze plany (w okresie samodecyzyjności władz indyjskich) zakładały włączenie Indii do sieci współpracy i mechanizmów gospodarki światowej na zasadach ustalonych jednostronnie przez władze. Rozwój relacji zewnętrznych podporządkowywano potrzebom wewnętrznym. Indie w połowie XX w. były w pewien sposób unikalną gospodarką – z silnym, rozbudowanym sektorem prywatnym oraz stosunkowo zaawansowaną bazą przemysłową. Zaraz po uzyskaniu niepodległości Indie należały do gospodarek silnie zorientowanych na wymianę. Dopiero kolejne rządy i zmiany polityk prowadziły do ograniczania niezależności, wzrastania systemu kontroli i wzrostu inwestycji państwowych kosztem prywatnych.

Realizacja polityki gospodarczej prowadziła do restrykcji ilościowych (inwestycji, importu i eksportu, technologii, itd.). Ograniczenie konkurencji międzynarodowej spowodowało spadek zainteresowania konkurencyjnością wśród przedsiębiorców – zgoda na sprzedaż oznaczała dystrybucję produktów, a nie poszukiwanie odbiorców. W tej sytuacji pozycja handlowa Indii była coraz słabsza. Minimalizowano import, starając się w ten sposób wspierać produkcję lokalną. Rozwój przemysłu doprowadził jednak do nierównowagi w bilansie płatniczym. Rząd rozpoczął proces zwiększania wysokości taryf celnych. W kolejnych okresach zwiększano ich zakres i skalę, co spowodowało iż Indie na koniec wieku były zaliczane do państw o najwyższych taryfach handlowych.⁶⁹³

Strategie handlowe przyjmowane przez indyjskie władze przez prawie całą drugą połowę XX w. były ukierunkowane na substytucję importu oraz promocję eksportu (okresowo w różnym natężeniu, zależnie od relacji z ZSRR i USA, a także wewnętrznych grup interesu). Początkowo

⁶⁹¹ Bajaj A., *Economic Planning in India. Structure and Process*, dostęp online, tytuł dostępu: www.jcdavdasuya.com/images/form/econo.pdf, (stan na dzień: 19.08.2018 r.).

⁶⁹² Banerjee P., *Constrained Optimization: The State and the Indian Entrepreneur*, Doctoral Working Paper Series, no. 0607 002, School of Public Policy, George Mason University, 2007, p. 26.

⁶⁹³ Bipan Ch., Panikkar K.N., *India's Struggle for Independence*, Penguin Books, New Delhi 1989, p. 12.

traktowano handel jako możliwość wzmacniania wzrostu gospodarczego, traktując go jako uzupełnienie niedoborów na krajowym rynku i źródło szeroko rozumianego materiału inwestycyjnego. Konstrukcja polityki handlowej opierała się więc na założeniach teoretycznych z przed kilku wieków. Zachowanie gospodarek wschodzących z Azji było bardzo podobne do państw położonych w Ameryce Południowej. Pod względem taryf celnych i charakteru polityki handlowej, odpowiednikiem Indii w Ameryce Południowej była Brazylia. Takie zachowanie władz można uzasadniać m.in. potrzebą utrzymania suwerenności, obawami przed utratą władzy w wyniku zależności handlowej, którą kojarzono z okresem kolonialnym. Wolny handel z krajami rozwiniętymi był często traktowany właśnie w ten sposób ze względu na utrzymywanie zależności „kraj rolno-surowcowy” (biedny) – „kraj przemysłowy” (bogaty).

Indie, niezależnie od stosowanej polityki handlowej, starały się utrzymywać polityczne kontakty z krajami rozwiniętymi, reprezentując kraje rozwijające się. Przykładem tego podejścia było poparcie *Bretton Woods* czy uczestnictwo w powstawaniu GATT. Indie traktowane były jako lider do rozmów ze strony „biednego południa”. Chęć utrzymania tej pozycji zmuszała do podejmowania decyzji handlowych obarczonych kosztem politycznego poparcia. Pomimo ówczesnego indyjskiego interwencjonizmu, kolejne rundy rozmów handlowych doprowadziły do ustępstw – częściowej rezygnacji z interwencjonizmu, np. warunków korzystania z ograniczeń ilościowych i importowych czy koncesji w ramach preferencji handlu. Indie mogły pobierać należności celne, niezależnie od tego, czy celem było stopniowe zastąpienie importu czy poszerzenie źródeł dochodu budżetu państwa. Zagwarantowano realizację celów związanych z planowaniem i równowagą budżetową (w tym kontrolą inflacji). Uczestnictwo w porozumieniach sprawiło, iż środowisko zewnętrzne pozytywnie wpływało na rozwój w kraju. Wzrost handlu światowego, w połączeniu z dynamicznym wzrostem konsumpcji w krajach rozwiniętych i zapotrzebowaniem na siłę roboczą z państw rozwijających się stanowiły właściwe warunki dla wzrostu indyjskiego przemysłu. Bezpośrednią konkurencję stanowiły nowo uprzemysłowione państwa wschodnioazjatyckie i Japonia. Indie w kolejnych latach objął nacjonalizm ekonomiczny, w przeciwieństwie do realizowanych przez Koreę Południową czy Tajwan strategii wolnego handlu. Dodatkowo konflikty graniczne (z Pakistanem, czy nowo powstającymi państwami państwowymi na przestrzeni spornej z ChRL), kryzys walutowy oraz nieurodzaj w rolnictwie doprowadziły do ponownego nasilenia interwencjonizmu. Do lat 70. XX w. dominowały przedsiębiorstwa państwowe ze względu na system monopolu organizacji handlowych oraz licencji i kontyngentów przywozowych. Wzrost taryf celnych doprowadził do dużej dysproporcji między cenami krajowymi a międzynarodowymi wielu produktów.

Przez prawie 40 lat po uzyskaniu niepodległości w Indiach panowało przekonanie, iż należy rozwijać się w kierunku samowystarczalności gospodarczej. Okres ten można określić mianem fazy ograniczania importu i substytucji eksportu (lata 1950-1970). Uznawano, iż pozwoli to na przyspieszenie industrializacji, a jednocześnie pozwoli ograniczyć wywóz dewiz. W tym okresie dominowało kontrolowane i restrykcyjne środowisko gospodarcze. Polityka handlowa była ukierunkowana na rozwijanie indyjskiej gospodarki – importowano przede wszystkim to, co pozwalało na inwestycje. Polityka skierowana na rynek wewnętrzny dominowała również w drugim okresie (1970-1990), kiedy to zwiększono zachęty eksportowe i liberalizowano import. Uznano, iż dotychczasowy model nie pozwala na rozwój społeczno-gospodarczy, a silne ograniczenia negatywnie wpływają na przedsiębiorstwa. Indie w polityce gospodarczej przyjęły programy na rzecz liberalizacji, prywatyzacji i czerpania z globalizacji.⁶⁹⁴ W związku z tym indyjska gospodarka, która od prawie czterdziestu lat była prawie zamkniętą, stała się stosunkowo liberalna. Przyjęcie strategii otwarcia było zasadniczym odstępstwem od stosunkowo protekcyjnej polityki handlowej realizowanej w poprzednich latach.

Uwalnianie indyjskiej gospodarki postępowało od końca lat osiemdziesiątych XX w. Lobby przemysłowe naciskało na rząd, aby uelastyczniał politykę dotyczącą importu surowców i maszyn. Dlatego już w 1985 r. wprowadzono pięć punktów, które miały zliberalizować politykę gospodarczą i handel.⁶⁹⁵ Ta częściowa liberalizacja umożliwiła powstanie nowych podmiotów gospodarczych, w tym wprowadzenie na indyjski rynek firm zagranicznych z ich *know how*. W ten sposób zapoczątkowano m.in. rozwój branży IT i sektora motoryzacyjnego, który jest obecnie jednym z największych pod względem wielkości indyjskiego eksportu.⁶⁹⁶ W podobnym okresie dynamiczny rozwój przeżywał sektor informatyczny. Wprowadzone reformy pozwoliły na rozwój przedsiębiorczości i wzmocnienie już istniejącego środowiska biznesowego.

Kolejny etap liberalizacji polityki gospodarczej przypadający na lata 1991-1995 przyczynił się do zwiększenia dynamiki wzrostu wymiany handlowej. Coraz silniejszy sektor prywatny w gospodarce, przy proinnowacyjnych politykach państwa (np. zwiększone finansowanie uczelni wyższych i ośrodków badawczych), mógł korzystać z importu rozwiązań i niezbędnych

⁶⁹⁴ Hiranandani V., *Disability, Economic Globalization and Privatization: A case study of India*, „Disability Studies Quarterly”, vol. 30, no. 3/4, 2010., dostępny online, tytuł dostępu: <http://dsq-sds.org/article/view/1272/1302>, (stan na dzień: 11.05.2018 r.).

⁶⁹⁵ Dotyczyły one: prawie piętnastokrotnego zwiększenia liczby tzw. licencji otwartych (brak ograniczeń podmiotowych w zakresie wwozu) na import wybranych produktów, ograniczenia udziału monopoli państwowych na przywóz produktów, wdrożenia systemu zachęt eksportowych, tak by ograniczyć fluktuacje kursu rupii indyjskiej, deregulacji kontroli państwowej nad przemysłem (np. wielkością produkcji), uwolnienie kursu rupii indyjskiej; więcej w: Tripathi D., *The Oxford History of Indian Business*, Oxford University Press, Oxford 2004, p. 318.

⁶⁹⁶ Więcej w: Nag, B., *Trade liberalization and international production networks: Experience of the Indian automotive sector*, [in:] Mikic M., Pasha M. (ed.), *Fighting Irrelevance: The Role of Regional Trade Agreements in International Production Networks in Asia*, UNESCAP, Indian Institute of Foreign Trade, New Delhi 2011.

surowców, rozpoczynając również ekspansję na rynki zagraniczne. Obroty handlowe Indii dynamicznie rosły. Od 1977 r. Indie nie posiadały jednak zrównoważonego bilansu handlowego. Przeważający import przyczyniał się do wzrostu gospodarczego, prowadząc równoległe do narastania długu.⁶⁹⁷

Ważne zmiany dla obrotu międzynarodowego przyniosła ustawa o handlu zagranicznym i regulacjach z nim związanych z 1992 r. Zarządzającym kwestiami eksportu i importu została Dyrekcja Generalna ds. Handlu Zagranicznego. Głównym celem ustawy było zapewnienie wzrostu handlu zagranicznego poprzez ułatwianie importu i zwiększanie wywozu z Indii. Ustawa o handlu zagranicznym zastąpiła wcześniejsze prawo znane jako Ustawa o przywozie i wywozie (kontrola) z 1947 r. Ta i kolejne reformy prowadziły do obniżenia barier taryfowych i pozataryfowych. Jednym z przykładów zmiany podejścia do wymiany międzynarodowej było obniżenie w ciągu 15 lat (1990-2005) ceł na maszyny, urządzenia transportowe i dobra przemysłowe z poziomu ok. 80% do 15%.⁶⁹⁸

Władze Indii aż do końca XX w. starały się utrzymywać wielkość importu i eksportu na porównywalnym poziomie. W pierwszych dwóch dekadach XXI w., po zmianie podejścia – uznaniu, iż zliberalizowany handel powinien zapewnić dopływ technologii, nawet poprzez gotowe produkty, zachęcając tym samym do produkcji krajowej – import rósł znacznie szybciej niż eksport. Bilans handlowy potwierdzał problemy strukturalne indyjskiej gospodarki. Znaczny przyrost liczby ludności, silne zróżnicowanie dochodów społeczeństwa, przy niedostatecznej konkurencyjności, produktywności wielu sektorów gospodarki i rozluźnieniu polityki handlowej powodowało narastanie deficytu w obrotach. Dodatkowo integracja w ramach BRICS ograniczyła (przede wszystkim polityczną) możliwość walki handlowej z Chinami. Indyjski import z Chin tylko w okresie 2007-2017 wzrósł ponad dwukrotnie, przy prawie niezmienionej wielkości eksportu.⁶⁹⁹ Władze indyjskie przyczyną tego stanu obarczają szybki rozwój telekomunikacji i postępującą informatyzację kraju, które pod względem technicznym zabezpieczają produkty chińskie.^{700,701} Zwiększenie deficytu wynikało z eksportu produktów podstawowych, płodów

⁶⁹⁷ Trading Economics, *India balance of trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/india/balance-of-trade>, (stan na dzień: 27.09.2017 r.).

⁶⁹⁸ Gasiorek M. (and others), *Qualitative analysis of a potential Free Trade Agreement between the European Union and India, Annex 1: Analysis of trade and production structures and implications for non-tariff barriers, services and regulatory parts of an FTA*, Centre for the Analysis of Regional Integration at Sussex, Brighton 2007, p. 7.

⁶⁹⁹ Na koniec tego okresu import z Chin do Indii był sześciokrotnie większy niż eksport.

⁷⁰⁰ Mallapur Ch., *India's Trade Deficit With China Up Two-Fold In A Decade To 2016-17; Can India Benefit From US-China Trade War?*, dostęp online: tytuł dostępu: <http://www.indiaspend.com/cover-story/indias-trade-deficit-with-china-up-two-fold-in-a-decade-to-2016-17-can-india-benefit-from-us-china-trade-war-17649>, (stan na dzień: 19.08.2018 r.).

⁷⁰¹ Tym samym indyjskie władze uspokajają społeczeństwo (i inwestorów?) stwierdzając, że dysproporcja w handlu z Chinami występuje, ale nie należy jej się obawiać. To, co kupują Indie w Chinach (zdaniem polityków) wspiera

rolnych i surowców w kierunku Chin, które cechuje niska wartość jednostkowa i niższa wartość dodana niż innych grup produktów. Liberalizacja polityki handlowej w Indiach doprowadziła do narastania nierównowagi i utrzymania wiodącej roli sektorów tradycyjnych.

Reformy z 1991 r.: demontaż kontroli produkcji przemysłowej, zniesienie licencji importowych, znaczne obniżenie taryf celnych i utrzymanie realistycznego kursu walutowego na arenie międzynarodowej postrzegane były jako realizacja zobowiązań podjętych podczas Rundy Urugwajskiej w WTO.⁷⁰² Indie w ramach porozumienia powzięły zobowiązania w ramach 33 działów gospodarki. Rozluźnienie polityki w sektorze usług umożliwiło napływ kapitału zagranicznego oraz nowych technologii.⁷⁰³ Nie były to jednak działania pełne, ponieważ Indie wykorzystywały możliwość częściowego wprowadzania zmian oraz okresu ochronnego, np. w ramach praw patentowych uzyskano gwarancje wyłączności od 14 do 20 lat w ramach produktów i procesów. Zobowiązania w zakresie patentów na produkty farmaceutyczne i chemiczne spełniono do 2007 r. (kolejne przepisy korygujące wprowadzono w latach: 1999, 2002, 2005, 2006). Kwestie dotyczące dywidend, obrotu papierami wartościowymi i własności wdrożono do 2001 r.

Indyjska wymiana handlowa, pomimo relatywnego podporządkowania mechanizmowi rynkowemu, nadal stanowiła narzędzie do realizacji polityki mocarstwowej. Indie postrzegają siebie jako gracza światowego. W wyniku uwolnienia gospodarczego doszło do zacieśnienia więzów z państwami europejskimi i USA na niekorzyść relacji z państwami azjatyckimi. Wymusił to przede wszystkim import zaawansowanych technologicznie produktów oraz eksport wyrobów rolnych i działalność w ramach globalnego *outsourcingu*. W XXI w. indyjskie władze dokonują reorientacji, tak by odzyskać pozycję na kontynencie. Sieć zależności z azjatyckimi partnerami budują w oparciu o łańcuchy wartości dodanej, kształtując przepisy i zachęty w taki sposób, aby przedsiębiorcy na podwykonawców wyrobów wybierali sąsiadów Indii. Jest to również uzasadnione potrzebą zrównoważenia aktywności Chin i narastania jednostronnej zależności gospodarczej od produktów pochodzących z tego kraju.

Indie pod koniec XX i na początku XXI w. aktywnie rozwijały stosunki handlowe uczestnicząc m.in. w porozumieniach takich jak: SAPTA, ISLFTA czy APTA⁷⁰⁴. Indie zawierają umowy również z grupami takimi jak MERCOSUR czy ASEAN. Należy jednak zauważyć,

przede wszystkim rozwój indyjskiego przemysłu *high-tech*. W przyszłości ma doprowadzić do przyspieszenia wzrostu gospodarczego.

⁷⁰² Ashok V., *India and the Uruguay Round*, „Economic and Political Weekly”, vol. 23, no. 45/47, Special Number November 1988, pp. 2371-2385.

⁷⁰³ Gasiorek M. (and others), *Qualitative analysis of a potential Free Trade Agreement...*, op. cit., pp. 60-62.

⁷⁰⁴ Porozumienie złożone z Bangladeszu, Chin, Indii, Laosu, Korei Południowej, Mongolii i Sri Lanki; najstarsze porozumienie handlowe w Azji, zawarte w 1975 r.

że w większości porozumień z państwami azjatyckimi, silniejszą pozycję wykorzystują Indie, regulując wymianę w taki sposób, aby nadal mieć bezpośredni wpływ na rozwój wybranych sektorów gospodarki.⁷⁰⁵

Indyjska polityka handlowa służy do realizacji celów ogólnogospodarczych. Warto wspomnieć m.in. o: przyspieszeniu wszystkich typów działalności, globalnym zorientowaniu produkcji, stymulowaniu trwałego wzrostu gospodarczego, zapewniającego dostęp do surowców, półproduktów i komponentów, a także inwestycji niezbędnych do produkcji, wzmocnieniu indyjskiego rolnictwa, przemysłu i usług, w tym zwiększaniu konkurencyjności międzynarodowej tych działów (by rosło w nich zatrudnienie), itd., aby ukazać, jak mocno władze Indii są obecnie zainteresowane współuczestnictwem w wymianie międzynarodowej.⁷⁰⁶ Tak określone cele pokazują, iż Indie (podobnie jak ChRL) aspirują do miana światowego producenta zróżnicowanych wyrobów. Mają jednak rywala na północy, który wyprzedza Indie pod względem zaawansowania i jakości produkcji.

Indie kontynuują działania na rzecz liberalizacji polityki gospodarczej i ułatwienia wymiany handlowej. Ograniczają obostrzenia celne w obszarach, które dotychczas były traktowane jako strategiczne (np. rolnictwo). Równoległe prowadzone są działania mające na celu umożliwienie BIZ w całej gospodarce (w ostatnim czasie – kolejowym i ubezpieczeniowym), a nie tylko w wybranych sektorach. Indie nadal stosują politykę regulacji cen towarów rynkowych poprzez m.in. krótkookresowe zmiany ceł. Stosowany reżim powoduje wzrost kosztów finalnych produktów, co ogranicza korzyści czerpane z ich importu i konsumpcji.

Indyjskie władze kształtują politykę handlową w makroregionie; wspierają wielostronne porozumienia handlowe i są stroną bądź gwarantem w regionalnych. Uczestnictwo w procesach integracji handlowej ma zapewnić dostęp do nowych rynków przedsiębiorstwom pochodzenia indyjskiego. Celem indyjskiego rządu jest zapewnienie 3,5% udziału w światowym handlu do 2020 r.⁷⁰⁷ Indie nadal pozostają jednym z najaktywniejszych członków WTO pod względem stosowania działań *antydumpingowych*. Zarazem silnym wsparciem objęte jest rolnictwo, a także surowce energetyczne. Problemem w zakresie liberalizacji handlu pozostają zamówienia rzą-

⁷⁰⁵ Ministry of Commerce and Industries in India, *Free Trade Agreements. Frequently Asked Questions*, dostęp online, tytuł dostępu: http://commerce.nic.in/trade/FAQ_on_FTA_9April2014.pdf?id=9&trade=i, (stan na dzień: 11.08.2017 r.).

⁷⁰⁶ Guruprasad M., *Economics for Everyone - India's Foreign Trade Policy (FTP/EXIM)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.indiaonline.com/article/news-top-story/economics-for-everyone-india%E2%80%99s-foreign-trade-policy-ftp-exim-115052500326_1.html, (stan na dzień: 20.08.2018 r.).

⁷⁰⁷ IANS, *India aspires to reach 3.5% of global trade by 2020: Nirmala Sitharaman*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.business-standard.com/article/economy-policy/india-aspires-to-reach-3-5-of-global-trade-by-2020-nirmala-sitharaman-116121700555_1.html, (stan na dzień: 15.01.2017 r.).

dowe, które wykorzystywane są jako narzędzie realizacji celów społeczno-ekonomicznych. Pomimo zezwolenia na konkurencję zagraniczną w przetargach, stosowane są kryteria premiujące indyjskich przedsiębiorców. Polityka handlowa Indii jest więc w swej strukturze podobna do państw wysoko rozwiniętych, przeciwnie do tej obowiązującej w ChRL.

Chińskie otwarcie (gospodarcze) rozpoczęło się dopiero w 1978 r. Polityka gospodarcza od 1949 r. opierała się na dyktacie ideologicznym, skupionym wokół jednej partii i jednego przywódcy – Mao Zedonga. W tym okresie, przez prawie 30 lat budowano system gospodarczy na inwestycjach przemysłowych, w oparciu o konsumpcję wewnętrzną⁷⁰⁸ i ograniczoną rolę wymiany międzynarodowej. Jednak jeszcze w XIX w. Chiny cechowała względna aktywność handlowa – głównie przez porty morskie w Hong Kongu i Szanghaju.

Handel zagraniczny ponownie stał się kluczowym czynnikiem chińskiego wzrostu gospodarczego pod koniec XX w. Obecnie rekultywuje się plany dotyczące „Jedwabnego Szlaku”. Jego początków należy jednak szukać już w II w. p.n.e. Chiński handel był prowadzony zarówno drogą lądową, jak i morską. Handel zagraniczny był traktowany jako element dodatkowy i mało znaczący – cesarstwo chińskie miało być samowystarczalne. Od XIV w. do początku XX w. pomniejszono rolę handlu zagranicznego. Jednym z przykładów były działania chińskich władz zmierzające m.in. do ustanowienia stref handlu międzynarodowego (na mocy traktatu w Nankinie z 1842 r. ustanowiono pięć „portów traktatowych”, w których możliwy był handel z zagranicą).⁷⁰⁹

Po „pierwszej wojnie opiumowej” Chiny utworzyły eksterytorialne dzielnice europejskie (m.in. dla przedstawicieli: Wielkiej Brytanii, USA i Francji) w największych portach i miastach,

⁷⁰⁸ Sposób definiowania „konsumpcji wewnętrznej” w krajach wysokorozwiniętych, a w ówczesnej ChRL był zupełnie inny. Konsumpcja w Europie Zachodniej miała charakter zindywidualizowany – poprzez złożenie powstawał agregat pozwalający na określenie popytu na poszczególne dobra. Wzrost gospodarczy opierał się na mechanizmie rynkowym, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości zakupowych społeczeństwa. Konsumpcja wewnętrzna w ChRL polegała przede wszystkim na zużyciu surowców, półproduktów i produktów do produkcji (inwestycje), a konsumpcja obywateli była jedynie niewielkim składnikiem. Od drugiej dekady XXI w. dochodzi do zmiany podejścia do wzrostu i rozwoju gospodarczego. Władze ChRL chcą budować przyszłą potęgę chińskiej gospodarki na konsumpcji obywateli. Taka dywersyfikacja (stymulantami wzrostu gospodarczego pozostaje eksport; ma go uzupełniać rosnąca konsumpcja Chińczyków) ma uchronić kraj przed skutkami globalnych kryzysów.

⁷⁰⁹ Takie postępowanie może budzić niezrozumienie w badaczach niezaznajomionych z historią relacji Chin z resztą świata. Chiny wielokrotnie w swej długiej historii były okupowane. Następowoło to nie tylko w okresach słabości polityczno-militarnej, ale również w czasach względnej siły gospodarczej. Pokojowe podejście chińskich władz, w połączeniu ze znacznym potencjałem technologicznym, surowcowym i ludnościowym zachęcało inne państwa do podejmowania prób zdominowania polityczno-gospodarczego, czy nawet fizycznego zajęcia terytorium Chin. Długookresowe podejście do życia (osiągania celów) Chińczyków powoduje, iż doświadczenia odgrywają kluczową rolę w trakcie podejmowania decyzji. Z tego powodu, Chiny wielokrotnie próbowały ograniczyć wpływ innych podmiotów na rynek wewnętrzny i stabilność realizacji planu rozwoju Wielkich Chin.

gdzie możliwy był handel zagraniczny.⁷¹⁰ To doświadczenie zaważyło na charakterze polityki zagranicznej Chin. Kolejni rządzący za wszelką cenę starali się utrzymywać autonomię.

Polityka handlowa aż do drugiej połowy XX w. okazywała się dosyć restrykcyjna. Dotyczyło to przede wszystkim ograniczenia wielkości wymiany, zakresu produktowego czy określenia konkretnych państw i obszarów, z którymi można było handlować. Dodatkowo obowiązywał system czasowych koncesji handlowych dla cudzoziemców. Chińskie władze świadomie minimalizowały handel uznając, iż tylko w ten sposób można pobudzić wzrost własnej gospodarki i uchronić społeczeństwo przed europejską dominacją.

W drugiej połowie XIX w. kolejne militarne porażki doprowadziły do narzucenia Chinom niekorzystnego systemu „współpracy” handlowej. W wyniku ustaleń kraje takie jak Wielka Brytania, Japonia, Rosja czy USA uzyskały zwierzchnictwo nad licznymi terytoriami, w tym ośrodkami handlu zlokalizowanymi w portach, a Chiny zmuszono do płacenia kontrybucji. Umowy doprowadziły do przekształcenia Chin w państwo pół-kolonialne.⁷¹¹

Już na początku XIX w. Chiny utraciły możliwość samorozwoju. W wyniku zmasowanych działań militarnych ówczesnych mocarstw zostały pozbawione licznych terytoriów (m.in. prowincja Yunnan, Birma, Sikkim – Wielka Brytania w latach 1876-1890; wyspy Riukiu i Tajwan – Japonia w latach 1872-1879; prowincja Annam – Francja 1885 r.), stref wpływów (np. zwierzchnictwa nad Koreą) czy decyzyjności w zakresie działania miast portowych (np. w Dalian i Artur - Rosja, czy Jiaozhou – Niemcy, Weihai – Wielka Brytania).⁷¹² Jednym z dobitniejszych przykładów słabości władzy w Chinach było rozpoczęcie budowy linii kolejowej w Mandżurii przez Rosję. W 1899 r. USA uzyskały przywileje określane mianem „otwartych drzwi”, w tym m.in. do swobodnego działania poza strefami wpływów poszczególnych mocarstw.⁷¹³ Nieliczna, aczkolwiek rosnąca grupa drobnych przedsiębiorców, burżuazji dostrzegła różnice w rozwoju Chin a innych państw świata, co prowadziło do wystąpień przeciw władzy. Ostatecznie umożliwiło to utworzenie Republiki Chińskiej (1911 r.). Obalenie cesarstwa wiązało się z zerwaniem wszystkich wcześniejszych ustaleń w zakresie handlu. Rok później powołano Kuomintang, który podjął się walki przeciw dyktatorowi, którym został generał Yuan Shikai. W 1915 r. Japonia poparła dążenia dyktarskie Yuana, stawiając dwadzieścia jeden żądań,

⁷¹⁰ Keller W., Li B., Shiue C.H., *China's Foreign Trade: Perspectives From the Past 150 Years*, Princeton University, University of Colorado, CEPR, November 2010, p. 3.

⁷¹¹ Guo R., *Understanding the Chinese Economies*, Academic Press, London 2012, pp. 271-272.

⁷¹² Rodziński W., *Historia Chin*, Wydawnictwo im. Ossolińskich, Warszawa 1974, s. 483-519.

⁷¹³ Ibidem, s. 521-524.

w zamian za które mieli udzielić mu wsparcia wojskowego przeciw Kuomintangowi.⁷¹⁴ Dotyczyły one zwierzchności nad prowincjami i ułatwień w zakresie handlu, co mogło ponownie doprowadzić do monopolizacji chińskiego rynku. Walki wewnętrzne o władzę między lokalnymi watażkami reprezentującymi odmienne ideologie ograniczały możliwość handlu i znacząco podnosiły jego ryzyko.

W wyniku wybuchu I Wojny Światowej Wielka Brytania, Francja, Niemcy i Rosja istotnie zmniejszyły naciski polityczne i gospodarcze na Chiny. Wzrosła aktywność Japonii i USA. Kolonialna postawa państw europejskich względem Chin w 1919 r. na konferencji paryskiej doprowadziła do masowych demonstracji („Ruch 4. Maja”) oraz restauracji Kuomintangu. Chińczycy nie potrafili zaakceptować narzuconych im przywilejów państw europejskich (m.in. w zakresie handlu) i roszczeń w stosunku do terytorium Chin. Warunki ustalano bez zgody przedstawicieli Państwa Środka. Takie działania Europy tylko wzmacniały ruchy narodowościowe i wyzwolenicze, które uzyskały wsparcie od ZSRR. Wymiernym efektem współpracy chińskich narodowców z ZSRR było powstanie w 1921 r. Komunistycznej Partii Chin. Prowadzona w kolejnych latach walka o władzę między KPCh i Kuomintangiem ostatecznie doprowadziła do zapaści gospodarczej, którą wykorzystała Japonia zajmując znaczne terytorium Chin i ustanawiając Państwo Mandżurskie (1932 r.). Połączone siły KPCh i Kuomintangu nie były w stanie przeciwstawić się inwazji japońskiej. Dopiero rozpoczęcie wojny Japonii z USA w 1941 r., a ostatecznie pokonanie jej w 1945 r., umożliwiło odbudowę Chin. Pomimo kilku lat wspólnej walki chińskich frakcji ideologicznych przeciw Japończykom, już w 1946 r. ponownie doszło do rywalizacji między Kuomintangiem i Komunistami, przy wsparciu odpowiednio: USA i ZSRR. Ostatecznie wojska KPCh w 1949 r. zajęły Pekin i Mao Zedong proklamował utworzenie Chińskiej Republiki Ludowej.⁷¹⁵ W ten sposób polityka gospodarcza, w tym handlowa, zostały podporządkowane ideologii komunistycznej.

Chiny w okresie rządów Mao Zedonga często przedstawiane są jako przykład „gospodarki zamkniętej”. Jest to pewne nadużycie, ponieważ handel zagraniczny był dalej prowadzony (np. z państwami komunistycznymi). Chiny nie odgrywały istotnej roli w wymianie międzynarodowej, a handel służył raczej do bilansowania gospodarki i wspierania jej wzrostu niż do społecznej konsumpcji.⁷¹⁶ Jedne z pierwszych decyzji politycznych dotyczyły nacjonalizacji ziemi

⁷¹⁴ Spencer C. (ed.), *The Encyclopedia of World War I. A Political, Social, and Military History*, ABC-CLIO Tucker, Santa Barbara 2005, p. 1191.

⁷¹⁵ Di H., *The Most Respected Enemy: Mao Zedong's Perception of the United States*, Cambridge University Press on behalf of the School of Oriental and African Studies, „The China Quarterly”, no. 137, March 1994, pp. 144–158.

⁷¹⁶ Zhang Y., *China in International Society Since 1949: Alienation And Beyond*, Macmillan, Basingstoke 1998, pp. 26-31.

i własności, np.: rozdzielono 47 mln hektarów ziemi między 300 milionów chłopów, znacjonalizowano własność zagraniczną na terenie Chin. Kolejne plany pięcioletnie prowadziły do wzrostu własności publicznej, którą zarządzał aparat administracji państwowej. Chiny propagując komunizm wspierały (również finansowego) grupy na terenie Azji, reprezentujące podobną ideologię, np. w 1950 r. Korei Północnej. Na przełomie 1953 r. i 1954 r. przygotowano podstawy tzw. okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu, który wpłynął na politykę handlową.

Handel zagraniczny po II wojnie światowej przez kolejne dwie dekady stanowił zaledwie ok. 2% PNB. Wzrost udziału handlu w produkcie kraju nastąpił dopiero w ostatniej dekadzie rządów Mao Zedonga, by na koniec tego okresu stanowić ok. 6% PNB. KPCh wykorzystywała import przede wszystkim do łagodzenia przejściowych niedoborów w zakresie: żywności, bawełny, a także długookresowe braki wybranych surowców, wyrobów przemysłowych, nawozów chemicznych czy produktów wykonanych ze stali. Kupowano również sadzonki i urządzenia umożliwiające przeprowadzenia rewolucji agrarnej. W imporcie dominowały produkty średnio- i wysoce zaawansowane technologicznie. Takie działania miały doprowadzić do pobudzenia podobnych obszarów wewnątrz ChRL, przyczynić się do wzrostu gospodarczego. Wymianę handlową prowadzono przede wszystkim z państwami komunistycznymi, a kluczowym partnerem pozostawał ZSRR.

Celem eksportu było zapewnienie środków do spłaty pożyczek finansujących import. Całkowity handel w 1959 r. wynosił równowartość 4,3 mld USD ale w kolejnych latach doszło do zapaści produkcji rolnej, co ostatecznie doprowadziło do ograniczenia zakupów maszyn, ziarna i sadzonek. Przyjęta polityka samowystarczalności spowodowała obniżenie wymiany handlowej w 1962 r. do 2,7 mld USD.⁷¹⁷ W kolejnych latach gospodarka chińska stabilizowała się, co ponownie doprowadziło do wzrostu zamówień u zagranicznych dostawców. Wymianę handlową ponownie ograniczono podczas rewolucji kulturalnej (1966-1976).

Modernizacja gospodarki zaproponowana przez Zhou Enlaia i Deng Xiaopinga oraz wzrost kontaktów z państwami znajdującymi się poza blokiem komunistycznym spowodowały zwiększenie wymiany handlowej. Od 1970 r. do 1975 r. handel wzrósł dwukrotnie osiągając prawie 14 mld USD, co rocznie dawało ok. 9% wzrost. W tym okresie udział wymiany handlowej w tworzeniu PNB wzrósł z 1,7% do 3,9%.⁷¹⁸

⁷¹⁷ Observatory of Economic Complexity, *China: export*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/line/sitc/export/chn/all/show/1962.2016/>, (stan na dzień: 22.08.2018 r.).

⁷¹⁸ Ortiz-Ospina E., Roser M., *International Trade. Published online on 2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://ourworldindata.org/international-trade>, (stan na dzień: 29.10.2017 r.).

Bezpośrednimi przyczynami wzrostu udziału Chin w wymianie międzynarodowej było osłabienie pozycji Mao Zedonga, a następnie jego śmierć, pogarszanie się relacji z ZSRR, a także powzięcie strategii zakładającej wymianę handlową z państwami kapitalistycznymi (w 1972 r. ówczesny prezydent USA Richard Nixon odwiedził ChRL). W tym okresie wolumen wymiany wzrastał nieznacznie, a Chiny nadal nie odgrywały większej roli w skali świata.⁷¹⁹

Pierwszym sygnałem nadchodzących zmian w zakresie handlu i inwestycji zagranicznych było obwieszczenie o międzynarodowej roli Chin z 1974 r. Deng Xiaoping zaproponował w nim teorię trzech światów, w które USA i ZSRR to rywalizujące ze sobą supermocarstwa, natomiast pozostałe kraje umiejscowione są w jednej z dwóch kategorii: „państw rozwiniętych”, lub „Trzeci Świat” – kraje rozwijające się. Podczas wystąpienia zapewnił, iż Chiny nie dążą do bycia światowym hegemonem, a ich celem jest pokojowy rozwój poprzez otwarcie gospodarcze.⁷²⁰

Zmiana strategii rozwoju chińskiej gospodarki nastąpiła w 1978 r. Deng Xiaoping zapoczątkował reformy gospodarcze, określane mianem „programu czterech modernizacji” dotyczących rolnictwa, przemysłu, obrony narodowej oraz nauki i techniki.⁷²¹ Zmiany wewnętrzne połączono z procesem otwierania gospodarki na technologię i kapitał zagraniczny. Oczekiwano napływu inwestycji zagranicznych. Powstrzymanie maoistycznej strategii rozwoju, która nie przyniosła oczekiwanych skutków i wdrożenie polityki proeksportowej otwartości stały się głównymi zadaniami chińskich władz w ostatnich dekadach XX w.

W wyniku przemian stale wzrastała rola handlu zagranicznego. Państwo przechodziło reorganizację. Prowadzono decentralizację mechanizmów sterowania wymianą międzynarodową. Rozpoczęte procesy zaowocowały: wprowadzeniem ram prawnych dla inwestycji zagranicznych różnych kategorii oraz napływu kapitału, utworzeniem specjalnych stref ekonomicznych, itd. Skutkiem zmian był wzrost BIZ w ChRL. Chiny weszły na ścieżkę integracji w łańcuchu wartości produkcji globalnej. Już w 1979 r. całkowity handel chiński wyniósł 27,7 mld USD. Udział handlu w tworzenia PKB Chin zmienił się z 4,95% w 1970 r. do 19,9% w 1980 r.⁷²²

⁷¹⁹ Breslin S., *How China Changed the Global Economy and the Global Economy Changed China: Thirty Years of Investment and Trade*, University of Warwick, Coventry 2008, p. 3.

⁷²⁰ Gillespie S., *Diplomacy on a south-south dimension: The legacy of Mao's three-worlds theory and the evolution of Sino-African relations*, *Diplomacy on a South-South Dimension, Intercultural Communication and Diplomacy*, dostęp online, tytuł dostępu: www.diplomacy.edu/sites/default/files/IC%20and%20Diplomacy%20%28FINAL%20Part8.pdf, (stan na dzień: 31.10.2017 r.).

⁷²¹ Kowalik T., *Systemy gospodarcze. Efekty i defekty reform i zmian ustrojowych*, Fundacja Innowacja, Warszawa 2005, s. 22.

⁷²² World Bank, *Merchandise trade (% of GDP) – China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/TG.VAL.TOTL.GD.ZS?locations=CN&view=chart>, (stan na dzień: 31.10.2017 r.).

Handel zagraniczny w kolejnych dekadach stał się siłą napędową chińskiej gospodarki. Jemu podporządkowywano kolejne strategie sektorowe. Rozszerzono wachlarz wsparcia eksportu poza standardowe mechanizmy i narzędzia. Władze kontrolowały m.in. kurs walutowy zaniżając wartość juana, poziom płac, obniżając koszty pracy w gospodarce czy kontrolując ceny surowców i części produktów, itd. W ten sposób władze podnosiły konkurencyjność chińskiej produkcji – obniżając koszty cząstowe ostatecznego produktu. Taka polityka pod koniec XX w. doprowadziła do powstania największych w skali świata rezerw walutowych.⁷²³ Dodatkowo wsparciem okazywały się: dostępność tanich kredytów udzielanych producentom – eksporterom przez banki państwowe, które dominują w sektorze, a także małorestrykcyjna polityka ekologiczna i niski poziom zabezpieczenia praw pracowniczych. Już po trzydziestu latach Chiny awansowały z 16. eksportera świata na 2. i zwiększyły udział wymiany handlowej w PKB do 63,97% w 2006 r.⁷²⁴

W latach 1986-1992 doszło do rozluźnienia polityki celnej i zmniejszenia ograniczeń prawnych. Na początku tego okresu powstał dokument (tzw. „dwadzieścia dwie regulacje”), który zoptymalizował środowisko inwestycyjne (ułatwiając absorpcję kapitału zagranicznego), m.in. poprzez ulgi podatkowe, niższe opłaty z najmu i dzierżawy oraz umożliwiając częściowe wyprowadzanie generowanych zysków z Chin. Ulgi dotyczyły *join venture*, które łączyły do tychczas partnera zagranicznego z chińskim na pięćdziesiąt lat. Korekta polityki przyczyniła się do wzrostu liczby inwestycji zagranicznych nie tylko w celu produkcji na rynek chiński, ale również na rzecz eksportu do innych państw. W ten sposób Chiny stały się światowym podwykonawcą wielu produktów.

Duży wpływ na handel zagraniczny miało również włączenie Chin do WTO (2001 r.), co pozytywnie wpłynęło na decyzje inwestorów i przyczyniło się do dalszego urynkowienia gospodarki, w tym zmniejszania ograniczeń handlowych i dalszych działań na rzecz uwolnienia kursu chińskiej waluty.⁷²⁵ Chiny starały się w ten sposób naśladować „azjatyckie tygrysy”, które poprzez umiędzynarodowienie osiągnęły sukces gospodarczy. Chiny, przystępując do WTO musiały m.in. zredukować stawki celne, ograniczyć subsydiowanie krajowych przedsiębiorstw czy regulację kursu walutowego.⁷²⁶ Istotnym postępem było podpisanie umów o wolnym handlu z m.in. Australią, Koreą Południową, Szwajcarią, Pakistanem czy grupą ASEAN.

⁷²³ Skopiec D.A., *Polityka kursu walutowego Chin jako czynnik globalnej nierównowagi płatniczej*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013, s. 139–244.

⁷²⁴ World Bank, *Merchandise trade (% of GDP) – China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/TG.VAL.TOTL.GD.ZS?locations=CN&view=chart>, (stan na dzień: 31.10.2017 r.).

⁷²⁵ World Trade Organization, *China and the WTO*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/china_e.htm, (stan na dzień: 01.11.2017 r.).

⁷²⁶ Skopiec D.A., *Polityka kursu walutowego Chin...*, op. cit., s. 56-57.

Chińskie władze, promując eksport, zachęcając przedsiębiorców do inwestowania w różnych częściach świata, potrafią obserwować działania innych państw wyciągając wnioski z sukcesów i porażek. W ten sposób korygują polityki, by w przyszłości ograniczyć konsekwencje braku dywersyfikacji źródeł rozwoju. Światowy kryzys gospodarczy początku XXI w. spowodował, iż dokonano rewizji dotychczasowych strategii i postanowiono oprzeć dalszy wzrost na konsumpcji wewnętrznej (udział handlu w PKB w 2016 r. wynosił niecałe 33%), utrzymując wiodącą rolę państwa w gospodarce. Chiny nie zaprzestały rozbudowy korporacji międzynarodowych i powiązań inwestycyjnych.⁷²⁷ Władze pamiętają również o potrzebie budowy transnarodowej infrastruktury („Jedwabny Szlak” drogą lądową, kontrolowanie Morza Południowochińskiego). W ten sposób kształtowane są nowe przewagi, które mają zapewnić wzrost gospodarczy w kolejnych dekadach.

RPA, kształtując politykę handlową, czerpała z wieloletnich doświadczeń i kontaktów z państwami europejskimi. Na początku XX w. – jeszcze jako Związek Południowej Afryki – jej głównym partnerem handlowym pozostawała Wielka Brytania. Uniezależnienie (1931 r., a ostatecznie w 1961 r.) przez kilka dekad nie wpłynęło na zmianę kierunków wymiany handlowej. Mało tego, przedstawiciele Wielkiej Brytanii często starali się ingerować w działanie aparatu kształtującego się państwa, np. w okresie II wojny światowej wpłynęli na RPA, by nie sprzedawała złota Niemcom (Bank Anglii zagwarantował stałe ceny odkupu). Nawet pod koniec XX w. (czyli po trudnym okresie przemian społecznych i sankcji międzynarodowych) największymi partnerami handlowymi pozostawały: Wielka Brytania, Niemcy, USA oraz Japonia.⁷²⁸

Na tak silne związki ekonomiczne z państwami europejskimi istotny wpływ miał okres kolonializmu. Prawa adaptowane z Europy i zakorzeniona w kulturze wyższość przedstawicieli rasy białej, przy chęci utrzymania przez zamożną część społeczeństwa *status quo* przyczyniły się do powstania przepisów o segregacji rasowej (1856 r.). Nasilanie się tego typu przepisów (w pewien sposób dyskryminujących część społeczeństwa) było realizowane szczególnie na terytoriach zależnych od Wielkiej Brytanii.⁷²⁹ *Apartheid* przyczynił się do powstania problemów społeczno-ekonomicznych kraju, które rzutowały na politykę zagraniczną.

⁷²⁷ Wocheń K., *Ekspansja firm chińskich jako instrument realizacji polityki zagranicznej Państwa Środka. Rosnąca rola chińskich korporacji w wybranych regionach świata*, [w:] Pietrasiak M., Kamiński T. (red), *China goes global. Rosnące znaczenie Chin na arenie międzynarodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 32.

⁷²⁸ World Trade Integrated Solution, *South Africa – trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/1992/TradeFlow/Import>, (stan na dzień: 01.11.2017 r.).

⁷²⁹ Mathieson S., Atwell D., *Between Ethnicity and Nationhood: Shaka Day and the Struggle over Zuluness in post-Apartheid South Africa*, [in:] Bennett D., *Multicultural States: Rethinking Difference and Identity*, Routledge, London 1998, p. 122.

Eksport po II wojnie światowej był zdominowany przez surowce i produkty rolne. Przyczyną tego stanu był model rozwoju gospodarczego, którego podstawę stanowiła tania siła robocza. Produkty przetworzone, zaawansowane technologicznie były importowane. Taki model wymiany międzynarodowej przyczyniał się do powolnego ubożenia całej gospodarki – relacja wymienna stale ograniczała rozwój gospodarczy, spychając RPA do roli dostawcy surowców i płodów rolnych – przy bogaceniu się grupy sprawującej władzę, a także części społeczeństwa, którą można określić mianem „właścicieli”. Gospodarka surowcowo-rolna dominowała przez ok. 2-3 dekady po zakończeniu II Wojny Światowej. Jej modyfikację wymusiły kryzysy gospodarcze, narastanie dysproporcji społecznych i nacisków zewnętrznych na rzecz zmiany modelu społeczno-politycznego, a także postęp techniczny, który zachęcał do poszukiwania nowych przestrzeni do generowania zysku (np. branże: finansowa, transportowa, medyczna).

Wzrost gospodarki w siódmej i ósmej dekadzie XX w. oparto na inwestycjach w urządzenia portowe, linie kolejowe i kopalnie, co przyczyniło się do wzrostu przychodów z eksportu np. rud metali. W tym okresie Rada Handlu i Przemysłu RPA wprowadziła programy dostosowania strukturalnego dla różnych gałęzi przemysłu i program motywacyjny wywozu. Zmniejszono taryfy celne na import surowców wykorzystywanych do produkcji na eksport. Jednym z efektów programów na rzecz dywersyfikacji produkcji i wydobywania było zmniejszenie znaczenia złota w wywozie z RPA z 56% dochodów w 1980 r. do 36% w 1992 r.^{730,731} W tym okresie rząd starał się również ograniczyć import, głównie produktów luksusowych i substytutów produkcji rodzimej, celem ochrony krajowych przedsiębiorstw. Wykorzystano do tego celu: taryfy przywozowe, dopłaty (w 1989 r. dopłaty wyniosły nawet 60%, hamując popyt na konkurencyjne produkty zagraniczne) i pozwolenia. Większość taryf zlikwidowano bądź radykalnie zmniejszono w ostatniej dekadzie XX w. (głównie po tzw. „Rundzie Urugwajskiej” WTO).⁷³²

Rząd RPA bardzo długo (prawie do końca XX w.) stosował klasyczną politykę protekcjonizmu handlowego, promując (za pomocą mechanizmów taryfowych i pozataryfowych) wywóz i ograniczając import. Celem było stworzenie nadwyżki handlowej (i nadwyżki rezerw walutowych) niezbędnych do spłaty występującego zadłużenia. Zgodnie z oficjalnymi szacunkami

⁷³⁰ *South Africa's Mineral Industry 1991/1992*, Republic of South Africa's Department of Mineral and Energy Affairs, Minerals Bureau, pp. 18-22, porównaj z: Fliess, B., Idsardi E., Rossouw R., *Export controls and competitiveness in African mining and minerals processing industries*, „OECD Trade Policy Papers”, no. 204, OECD Publishing, Paris 2017.

⁷³¹ W 2016 r. eksport złota stanowił 20% całkowitego eksportu z RPA; więcej na: Observatory of Economic Complexity, *South Africa exports*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/>, (stan na dzień: 23.08.2018 r.).

⁷³² Fileke N.S., *The Uruguay Round of Trade Negotiations: An Overview*, „New England Economic Review”, May/June 1995, p. 5.

w 1993 r. wartość eksportu wyniosła prawie 35% PKB. Na początku 1995 r. import zaczął przewyższać eksport, a nadwyżka handlowa RPA zaczęła maleć. W kolejnych dwóch dekadach import nieznacznie przewyższał eksport z czasowymi odchyleniami na korzyść wywozu.⁷³³

Nasilenie *apartheidu* przy ogólnoswiatowej polityce walki z dyskryminacją doprowadziło do nałożenia przez ONZ embarga na RPA (1973 r.; weszło w życie w 1976 r.)⁷³⁴ co nie pozostało bez wpływu na wymianę handlową między RPA a resztą świata.⁷³⁵ Zniesienie polityki podziału rasowego w 1994 r. i wdrożenie nowej konstytucji zrównującej prawa obywateli uspokoiło napięcia społeczne i pozytywnie wpłynęło na międzynarodowe postrzeganie tego kraju. W kolejnych latach zniesiono karę śmierci, zreformowano ustawodawstwo dotyczące gruntów i własności oraz redystrybucji dochodów, a także wprowadzono prawo pracy. Stabilna i demokratyczna polityka pozytywnie wpłynęła na ocenę RPA przez inwestorów zagranicznych.⁷³⁶

Ze względów geograficznych i politycznych, handel Afryki Południowej z resztą Afryki w ostatnich dekadach rośnie.⁷³⁷ Do ostatniej dekady XX w. opierał się w większości na wyrobach naturalnych, produktach rolnych. Przez wiele lat handel odbywał się pół- i nielegalnie. *Apartheid* był przyczyną ustanowienia zakazu handlu przez Organizację Jedności Afryki.⁷³⁸ Zimbabwe, Zambia i Mozambik były największymi rynkami afrykańskimi.⁷³⁹

Do połowy lat osiemdziesiątych XX w. prowadzona polityka ekonomiczna ukierunkowana była na wzmacnianie pozycji uprzywilejowanej pozycji rasy białej w społeczeństwie. To ona decydowała o polityce zagranicznej, kształtowała politykę handlową, eksploatując zarówno zasoby naturalne jak i pozostałą część społeczeństwa. Rozwój przemysłu był uzależniony od dostępu do kapitału i technologii, a te były limitowane i koncesjonowane przez aparat państwowy, a także sankcje międzynarodowe. Gospodarcze naciski zagraniczne osłabiały gospo-

⁷³³ World Integrated Trade Solution, *South Africa Trade Summary*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/2016/Summary>, (stan na dzień: 02.11.2017 r.).

⁷³⁴ United Nations, *International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid approved by the General Assembly, Resolution 3068(XXVIII)*, UN, adopted 1973, in use from 1976.

⁷³⁵ Byrnes R. M. (ed.), *South Africa: A Country Study*, GPO for the Library of Congress, Washington 1996, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.loc.gov/item/96048983/>, (stan na dzień: 23.04.2017 r.).

⁷³⁶ World Bank, *South Africa: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=ZA>, (stan na dzień: 24.08.2018 r.).

⁷³⁷ Jak już wspomniano, ze względu na wcześniejszy system zależności prawno-politycznej RPA prowadziło wymianę handlową przede wszystkim z Wielką Brytanią, a następnie innymi państwami europejskimi. Obecnie, ze względu na stosunkowo wysoki poziom rozwoju wielu branż (na tle państw Afryki), RPA staje się dostawcą dóbr i usług o coraz wyższej wartości dodanej dla pozostałych państw na kontynencie.

⁷³⁸ Więcej w: Demana N.J., *The Organisation of American Unity and the isolation of South Africa 1963-1984*, Rand Afrikaans University, Johannesburg 1996.

⁷³⁹ World Integrated Trade Solution, *South Africa Trade Summary*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/2016/TradeFlow/Export>, (stan na dzień: 02.11.2017 r.).

darke, która nie posiadała podstaw wewnętrznego wzrostu. Restrykcje międzynarodowe doprowadziły do spadku już wypracowanego potencjału wewnętrznego i zubożenia wszystkich obywateli. Ujemny PKB per capita odnotowywano od końca 1989 r. (w 1992 r. zanotowano najsilniejszy spadek – minus 4,4% w stosunku do poprzedniego roku), aż do 1994 r. co potwierdza, iż oddziaływanie polityczno-gospodarcze na RPA było bardzo silne.⁷⁴⁰ Dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX w. rozpoczęto liberalizację handlu, która doprowadziła do zwiększenia importu, zarazem prowadząc do obniżenia kosztów produkcji i jej rentowności. W dłuższej perspektywie zmiany doprowadziły do wzrostu eksportu innych niż surowce produktów szybciej niż notowany był wzrost importu. W pierwszej dekadzie XXI w. zidentyfikowano główne przeszkody wzrostu wymiany handlowej, zaliczając do nich: zmienność walutową, niski poziom rozwoju infrastruktury, niewłaściwe wzorce pracy i stosowania prawa pracy, wysokie bariery wejścia na rynek i nieprzejrzyste otoczenie prawne, braki w strukturze i mechanizmach państwowych.⁷⁴¹

Wraz z ustaniem sankcji (1994 r.) Szwajcaria stała się największym importerem diamentów południowoafrykańskich. W 1996 r. UE przyznała RPA kwalifikowane członkostwo w Konwencji z Lomé (obowiązująca od 1997 r.), która dała krajom Afryki, Pacyfiku i Karaibów preferencyjny dostęp do rynków europejskich. W 1999 r. UE zawarła „*The Trade, Development and Cooperation Agreement*”, dokument który reguluje handel między RPA i państwami UE.⁷⁴²

RPA są członkiem porozumień międzynarodowych w zakresie handlu, w tym Południowoafrykańskiej Unii Celnej (SACU)⁷⁴³ czy WTO. SACU umożliwia swobodny przepływ towarów między państwami członkowskimi, które mają wspólną procedurę rachunkowości i strukturę taryfową. Członkostwo w WTO jest zarazem aktywatorem inwestycji, ponieważ potwierdza spełnianie kluczowych warunków bezpiecznego i stabilnego funkcjonowania gospodarki w ramach struktury światowej, a także umożliwia władzom zaciąganie korzystniejszych pożyczek, ze względu na lepsze oceny instytucji certyfikujących państwa (tzw. *rating*).

⁷⁴⁰ World Bank, *South Africa: GDP per capita growth (annual %)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?locations=ZA>, (stan na dzień: 24.08.2018 r.).

⁷⁴¹ Edwards L., Lawrence R.Z., *South African trade policy matters: trade performance and trade policy*, „NBER Working Paper Series”, no. 12760, Cambridge 2006, pp. 4-5.

⁷⁴² Polska Agencja Inwestycji i Handlu, *RPA: relacje gospodarcze z UE*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.goafrica.gov.pl/RPA/relacje_gospodarcze_z_UE, (stan na dzień: 02.11.2017 r.).

⁷⁴³ Południowoafrykańska Unia Celna (*Southern African Customs Union - SACU*) jest najstarszą unią celną na świecie. Jej historia sięga czasów kolonialnych. Powstała w 1889 r., kiedy to brytyjska Kolonia Przylądkowa podpisała Konwencję Unii Celnej z Wolnym Państwem Oranią (niepodległym państwem burskim). Na mocy porozumienia podpisanego 29 czerwca 1910 r. SACU unia poszerzyła się o Basutoland (obecnie Lesoto), Beczuanę (obecnie Botswanę), Suazi i Niemiecką Afrykę Południowo-Zachodnią (obecnie Namibię), dając początek Południowoafrykańskiej Unii Celnej, liczącej 5 państw (Botswana, Lesoto, Namibia, RPA oraz Suazi). Siedzibą SACU jest Windhuk w Namibii. Więcej w: Łaźniewska E., Deszczyński P., *Kompendium wiedzy o organizacjach międzynarodowych*, Warszawa 2011.

Wraz ze zniesieniem sankcji na RPA w ostatniej dekadzie XX w. wzrosło zainteresowanie inwestowaniem w tym kraju. Delegaci z RPA samodzielnie próbowali nawiązać stosunki handlowe, np. w 1991 r. przedsiębiorcy i przedstawiciele administracji rządowej wzięli udział pierwszy raz od wielu lat w targach międzynarodowych.⁷⁴⁴ RPA przez wiele lat skupiało się na rozwijaniu przemysłu. Liczne inwestycje lokowano w górnictwie i przemyśle lekkim. Dodatkowo w latach 70. XX w. włączono przemysł maszynowy do kluczowych obszarów rozwoju państwa. Ze względu na sytuację gospodarczą wywołaną m.in. sankcjami międzynarodowymi występował deficyt w finansach państwa, a władze miały ograniczone możliwości zaciągania kredytów. Ostatecznie w 1984 r. kredyty stanowiły 70% wszystkich zobowiązań zagranicznych RPA, a inwestycje bezpośrednie zaledwie 27%. Ze względu na kolejne sankcje międzynarodowe, RPA została pozbawiona dalszego kredytowania, a inwestorzy zagraniczni wstrzymali dalsze inwestycje. Przez kolejne 5-6 lat (do upadku *apartheidu*) dochodziło do amortyzowania już wypracowanych osiągnięć bez możliwości ich rozwijania. Sankcje dotknęły również firmy pochodzące z RPA notowane na giełdach światowych, np. w Londynie. Wzrost notowań, będący następstwem przemian gospodarczych, a także rozluźniania polityki społecznej, miał miejsce w 1993 r. na Giełdzie Papierów Wartościowych w Johannesburgu. Główny indeks wzrósł wtedy o prawie 50% w ujęciu rocznym.⁷⁴⁵

Dane statystyczne z ostatniej dekady XX w. potwierdzały zmianę zachowań inwestorów zagranicznych w stosunku do gospodarki RPA: odnotowano znacznie więcej inwestycji portfelowych niż bezpośrednich.⁷⁴⁶ Poza tym, większość BIZ była realizowana w formie spółek z rodzimymi podmiotami oraz poprzez zakupy już istniejących przedsiębiorstw. Największe inwestycje w tym okresie realizowały przedsiębiorstwa amerykańskie. Ich miejsce w połowie pierwszej dekady XXI w. zaczęli zajmować przedsiębiorcy azjatyccy, głównie z ChRL.⁷⁴⁷

Przed kryzysem zadłużenia z 1985 r. bilans handlowy RPA odzwierciedlał cykle koniunkturalne z rynków światowych. Na tej podstawie można było również wnioskować o sytuacji budżetu państwa. W czasach wzrostu importu, gdy deficyt na rachunku bieżącym stawał się zbyt duży, rząd wdrażał restrykcyjną politykę pieniężną i fiskalną, aby zmniejszyć popyt i od-

⁷⁴⁴ Country Studies, *South Africa: Foreign Trade and Investment*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://countrystudies.us/brazil/80.htm>, (stan na dzień: 29.08.2017 r.).

⁷⁴⁵ Johannesburg Stock Exchange, *Historical Market Data*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.jse.co.za/services/market-data/historical-data>, (stan na dzień: 04.11.2017 r.).

⁷⁴⁶ World Bank, *South Africa: indicators*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?locations=ZA>, (stan na dzień: 24.08.2018 r.).

⁷⁴⁷ Lai King E., *How China perceives South Africa as an investor destination*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.businesslive.co.za/bd/opinion/2017-01-04-how-china-perceives-sa-as-an-investor-destination-and-it-is-not-a-rosy-picture/>, (stan na dzień: 04.11.2017 r.).

wrotnie w przypadku nadwyżek eksportowych. Problemem pozostawało silne uzależnienie wielkości wymiany (a konkretnie: eksportu) od stosunkowo wąskiej grupy produktów/surowców. Po 1985 r. RPA była silnie zadłużona i aby utrzymać płynność należało prowadzić politykę w taki sposób, by stale występowała nadwyżka na rachunku bieżącym. Do 1990 r. rezerwy złota i walut pokrywały jedynie 6-8 tygodni importu.⁷⁴⁸ Z tego powodu RPA na kilka lat stała się krajem eksportującym posiadany kapitał, aby pokryć dotychczasowe zobowiązania.

RPA coraz lepiej dywersyfikuje wymianę międzynarodową. Proces ten przebiega nie tylko w ujęciu podmiotowym, ale również przedmiotowym. Przykładem jest eksport złota, które przez wiele lat dominowało w całości wywozu z RPA. W drugiej dekadzie XXI w. złoto nie jest tak istotnym produktem w przypadku eksportu z RPA (6. miejsce pod względem produkcji w 2015 r. na świecie; w 1970 r. 2. miejsce). Wydobywanie w ostatniej dekadzie oscyluje na poziomie ok. 150 ton rocznie (w latach 1969-70 ok. 1000 ton rocznie).^{749,750} Ma to pozytywny wpływ na walutę (większa stabilność) oraz na handel (pobudzenie innych działów gospodarki).

Podsumowując, należy stwierdzić, iż odejście wszystkich BRICS od autarkicznego modelu rozwoju i pełnej kontroli władz nad gospodarką przyspieszyło ich wzrost. Miernikiem zmian okazuje się handel, który ulega przekształceniom wraz ze zmieniającymi się podmiotami gospodarki światowej. Ocena konkurencyjności gospodarczej wymaga analizy bieżących elementów polityki wewnętrznej i zagranicznej wyrażonych m.in. w postaci systemu taryf celnych, umów o współpracy gospodarczej czy świadczeń i ulg na rzecz inwestorów zagranicznych.

2. Systemy taryfowe BRICS

W połowie drugiej dekady XXI w. w systemie gospodarki światowej, gdzie większość podmiotów dąży do liberalizacji handlu międzynarodowego, cło stanowi najczęściej stosowany instrument polityki handlowej. Cło występuje jako opłata pobierana od towaru sprowadzanego z zagranicy, a więc jako efekt wwozu na teren kraju (lub strefy państw objętych wspólnym systemem ceł). Cło ma wymiar widocznego (bezpośredniego) ograniczenia, które musi być akceptowane przez strony wymiany.

⁷⁴⁸ Country Studies, *South Africa: Foreign Trade and Investment*, op. cit., (stan na dzień: 29.08.2017 r.).

⁷⁴⁹ Jason K., Ruiz J., Chesley J., Titley S., *The Origin of Gold in South Africa*, „American Scientist”, vol. 91, November-December 2003, pp. 534-531.

⁷⁵⁰ Spadek produkcji złota w RPA wynika m.in. ze względu na: wyczerpywanie się stosunkowo łatwo dostępnych zasobów, wzrost kosztów wydobywania oraz coraz częstsze strajki (na tle rasowym i płacowym).

Cła są formą wielostronnej ochrony producentów krajowych, ale również konsumentów – zgodnie z przyjętą ideologią konsumpcji, zaleceń względem zdrowia, ekologii, itd. Opieką państwa obejmowana jest produkcja substytucyjna bądź zbliżona pod względem sposobu zaspokojenia zgłaszanego na rynku popytu. Rzadziej cła wykorzystywane są, by równoważyć bilans płatniczy.⁷⁵¹ Formuła cła zakłada podwyższenie końcowego kosztu zakupu wwożonego produktu, obniżając w ten sposób jego konkurencyjność na rynku krajowym. Tym samym, wyroby substytucyjne pochodzenia krajowego są relatywnie tańsze, a więc cechuje je większa konkurencyjność. Taki sposób prowadzenia polityki handlowej jest szczególnie skuteczny w słabo rozwiniętych gospodarkach, o mało zróżnicowanej produkcji i konsumpcji – cena produkcji i detaliczna odgrywają kluczową rolę przy wyborze produktów.

Cła regulowane są przez państwa bądź instytucje w ramach prawa celnego. Umowy bilateralne są najczęściej stosowaną formą porozumień w sprawie wymiany handlowej. Mogą one zawierać np. kwestie związane ze stosowaniem klauzuli największego uprzywilejowania (KNU). Towary nią objęte są traktowane ulgowo, np. stosowane są względem nich najniższe możliwe (minimalne) stawki celne.⁷⁵² Wśród typów stawek celnych wymienić można m.in. autonomiczne (stosowane np. w stosunku do państw, względem których nie przyznano KNU, nie należą do WTO, nie przyznano stawek preferencyjnych), konwencyjne (np. zgodne z ustaleniami w ramach WTO, którym przyznano KNU), preferencyjne (stosowane w stosunku do niektórych towarów np. pochodzących z państw rozwijających się), obniżone (np. w ramach stref wolnego handlu; mogą przyjmować zerową stawkę celną). Połączenie powyższych w ramach sklasyfikowanych spisów towarów (np. według pochodzenia, stopnia przetworzenia) objętych cłem określa się mianem taryf celnych.⁷⁵³

Cła mogą przyjmować wymiar procentowego udziału w cenie towaru (cło *ad valorem*), bądź sumy pobieranej od ciężaru, objętości lub liczby sztuk danego dobra (tzw. cło specyficzne). Występują również cła mieszane (kombinowane) – towary objęte są zarówno formułą cła specyficznego jak również stawką procentową. Poza tym, zależnie od kraju pochodzenia towaru można wyróżnić stawki maksymalne (dla wszystkich państw, które niezaliczane są do grupy uprzywilejowanych w ramach umów, bądź nie wchodzą do wspólnych stowarzyszeń preferencyjnych), stawki minimalne (w stosunku do partnerów objętych KNU) i preferencyjne. Częściej stosowane są również złożone taryfy celne, które dla każdego towaru określają co najmniej dwie

⁷⁵¹ Okresowo wszystkie z BRICS stosowały w tym celu cła. W ten sposób, przy niskim poziomie dewiz, zabezpieczyły możliwość regulacji zobowiązań.

⁷⁵² Budnikowski A., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, PWE, Warszawa 2006, s. 265.

⁷⁵³ Brzeziński B., Olesińska A., *Prawo finansów publicznych*, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2017, s. 308.

stawki celne. Rzadkością są cła tranzytowe, czasem spotykane są cła eksportowe (np. na surowce), a najczęściej występują cła importowe.⁷⁵⁴

Ze względu na wzrost natężenia konkurencji na globalnym rynku coraz popularniejsze okazują się cła *antydumpingowe* i kompensacyjne. Ich stosowanie jest podyktowane wykorzystaniem przez partnera np. zróżnicowanych form wsparcia eksportu, które prowadzą do ponadnormalnej konkurencyjności produktów. W takiej sytuacji kraj, do którego miałyby być wwiezione produkty po zaniżonych cenach⁷⁵⁵ stosuje cła, których celem jest ochrona rodzimej produkcji.

Uczestnictwo wszystkich państw BRICS w porozumieniu jakim jest WTO zmusza do przestrzegania wielu reguł ustalania barier celnych. Warto jednak zwrócić uwagę, że państwa rozwijające się/słabiej rozwinięte często obejmowane są systemami ulg w postaci np. możliwości stosowania większej palety narzędzi polityki handlowej czy mniej restrykcyjnymi regulacjami odnośnie technik protekcyjnych.

Państwa BRICS chętnie posługują się narzędziami pozwalającymi kontrolować skalę oraz przedmiot eksportu i importu. W XX w. władze tych państw starały się uniknąć utraty niezależności⁷⁵⁶ na rzecz państw wyżej rozwiniętych. Obawa wynikała również z okresowych niestabilności władzy podczas reform systemów: prawnych, politycznych, społecznych i gospodarczych. Doświadczenia wynikające z czasów kolonialnych i zakończenia I wojny światowej, podczas którego kraje wysoko rozwinięte podzieliły między siebie autorytarnie inne obszary tworząc strefy wpływów, wywołały we władzach państw rozwijających się poczucie chronicznego zagrożenia. Obawa przed ponowną utratą niezależności przenosiła się na różne poziomy zarządzania państwem, w tym na gospodarke.

Po około 3-4 dekadach kształtowania się nowego ładu międzynarodowego, doszło do pogłębiania relacji nie tylko w ramach wspólnych grup rozwojowych, ale również w skali globalnej. Pół wieku względnego bezpieczeństwa i autonomicznego rozwoju doprowadziło do większej otwartości i zaufania względem innych państw. W drugiej połowie XX w. coraz więcej państw zacieśniało relacje handlowe, uznając znaczenie tego obszaru dla utrzymania wzrostu

⁷⁵⁴ Brzeziński B., Olesińska A., *Prawo finansów publicznych*, op. cit., s. 309-310.

⁷⁵⁵ Mowa o poziomie cen niższych niż na rynku krajowym producenta, bądź po cenach niższych od kosztów ich wytworzenia. *Dumping* cenowy może przybierać formę okresowych, sporadycznych działań (np. okresowa nadprodukcja rolna), monopolistyczny (którego celem jest dominacja na rynku partnera handlowego), *ekodumpingu* (występujący w przypadku produkcji państw, które nie przestrzegają norm produkcji, ochrony środowiska), czy stałą (w przypadku monopolistów, np. na rynku surowcowym).

⁷⁵⁶ Niezależność stosunkowo nowych państw była zagrożona nie tyle od strony politycznej, co ekonomicznej. Szczególnie w drugiej połowie XX w. procesy globalizacyjne powodowały, iż dominacja odbywała się przede wszystkim na polu gospodarczym. Kraje na niższym poziomie rozwoju, z niestabilnym systemem sprawowania władzy, były szczególnie podatne na wpływy silniejszych podmiotów państwowych.

gospodarczego i przyspieszenia rozwoju. Wszystkie z państw BRICS są członkami licznych porozumień gospodarczych (dwo- i wielostronnych), współtworzą strefy wolnego handlu, unie celne, a Rosja nawet wspólny rynek w ramach Unii Euroazjatyckiej. Dostęp do coraz większej liczby rynków (a więc klientów) zapewnia aktywne uczestnictwo w porozumieniach.

Należy podkreślić, iż w XX w. (pomimo często powtarzanych, mylnych przekonań) żadne z BRICS nie izolowało się całkowicie od innych państw. Kontakty zagraniczne były kształtowane przez władze w taki sposób, aby służyły przede wszystkim realizacji celów politycznych. Tak więc realizowano wymianę gospodarczą, która wspierałaby osiągnięcie celów ideologicznych czy podtrzymywanie dobrych relacji z innymi podmiotami państwowymi. Dopiero w ostatnich dekadach XX w. we wszystkich państwach BRICS doszło do przewartościowania celów i prowadzenia polityk pozaekonomicznych w taki sposób, aby wspierać wzrost gospodarczy. Nie wykluczało to stosowania narzędzi charakterystycznych dla protekcyjizmu gospodarczego, natomiast chęć korzystania z efektów wymiany międzynarodowej, w tym w porozumień handlowych, zmuszała do nałożenia ram na działania władz.

Badając konkurencyjność BRICS, a także ich ewolucję systemową należy zwrócić uwagę na stosowane środki taryfowe i pozataryfowe. Zwiększone wykorzystywanie narzędzi w jakimś obszarze gospodarki może świadczyć m.in. o słabości danego sektora, wewnętrznej (np. politycznej) potrzebie jego rozwijania bądź postrzeganiu czynników zewnętrznych, np. polityk gospodarczych innych państw jako zagrożeń (obrona niezależności polityczno-ekonomicznej).

Przykładowo stosowane ograniczenia celne w przypadku rolnych grup produktowych mogą definiować rolny charakter gospodarki. Do głównych przyczyn stosowania wysokiej ochrony celnej branży rolnej zaliczyć można m.in.: znaczny udział rolnictwa w tworzeniu PKB (np. w 2015 r. PKB generowany w rolnictwie Luksemburga wyniósł 0,23%, natomiast w Togo – 39,77%)⁷⁵⁷ czy ludności utrzymującej się z pracy na roli, silnego lobby właścicieli ziemskich, niskiej produktywności. Częściej cła stosowane są w gospodarkach na niskim poziomie rozwoju, ze stosunkowo słabą pozycją przetargową na arenie międzynarodowej (mała wielkość absolutna, nieznaczące ekonomicznie i politycznie w makroregionach).

W BRICS można zaobserwować liczne działania protekcyjnistyczne. W przypadku ww. rolnictwa, szczególnie w polityce handlowej Brazylii, Indii i RPA [Aneks 4.2a – Taryfy importowe dla BRICS oraz USA i UE w 2015 r.] występują liczne ograniczenia. Nie jest to cecha

⁷⁵⁷ World Bank, *Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>, (stan na dzień: 12.05.2018 r.).

wyłącznie tych gospodarek. W skali całego świata, rolnictwo odgrywa szczególną rolę.⁷⁵⁸ Większość państw stara się dbać o utrzymanie produkcji rolnej nawet kosztem obniżonej efektywności wykorzystania czynników produkcji, stosując zróżnicowany mix mechanizmów taryfowych i pozataryfowych.

Kraje BRICS cechuje porównywalny bądź wyższy udział importu dóbr spożywczych w USD w stosunku do dóbr pozarolniczych niż w USA (5,5%) czy UE (ok. 7%). Najwyższy stosunek produktów rolniczych do pozarolniczych cechuje Rosję - 14,3%. Przyczyn tego stanu należy upatrywać przede wszystkim w zapóźnieniu rolnictwa w stosunku do innych gałęzi gospodarki, skupieniu władz na rozwijaniu przemysłu i uzależnieniu budżetu państwa od handlu surowcami. Dane odnośnie wysokości taryf celnych świadczą o zróżnicowaniu poszczególnych BRICS. Formy i siła wsparcia definiują obszary szczególnego zainteresowania władz.

W XXI w. usługi odgrywają coraz większe znaczenie w gospodarkach państw rozwiniętych. Tempo wzrostu przedsiębiorstw prosperujących w tym sektorze zachęca władze słabszych gospodarczo państw do podejmowania działań na rzecz rozwijania tej części gospodarki. Następuje to kosztem wzrostu produktywności np. w rolnictwie czy przemyśle. Obszary pozostające poza szczególnym zainteresowaniem władz częściej (zapobiegawczo) obejmowane są mechanizmami ochronnymi.

Zbiornicze dane odnośnie ograniczeń celnych nie dają jednak odpowiedzi, które obszary podlegają szczególnemu wsparciu władz, a także w ramach których branż stosowane są najsilniejsze ograniczenia wwozowe. Przykładowo, rolnictwo obejmuje uprawę roli i roślin oraz chów i hodowlę zwierząt. Warto zwrócić również uwagę na kategorie pozarolnicze, ponieważ to one informują o szczeblu (poziomie) rozwoju gospodarki i parametrach takich jak np. zamożność społeczeństwa (poziom dochodów ludności), koszty pracy, zaawansowanie edukacji, itd.

W przypadku Brazylii najwyższe średnie wysokości cel wynoszą: 48,8 dla wyrobów pochodzenia mlecznego oraz 55 dla bawełny (zarazem jest to stawka maksymalna). W ramach tej kategorii nie ma produktów, które objęte byłyby całkowitymi zwolnieniami importowymi.⁷⁵⁹ To samo dotyczy wielu innych grup produktów np.: kawy i herbaty, cukru, wyrobów tytoniowych. W pozostałych grupach produktów rolnych/pochodzenia rolnego (średnie) taryfy są bliskie stawkom maksymalnym [Aneks 4.2b – Brazylia: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów]. Warto zauważyć, że Brazylia jako członek *Cairns* (*Cairns*

⁷⁵⁸ Rolnictwo zapewnia bezpieczeństwo żywnościowe, niezależnie od presji politycznej w przypadku specjalizacji gospodarki, a także umożliwia zabezpieczenie życia ludności w okresie kryzysu lub wojny.

⁷⁵⁹ Warto zauważyć, że Brazylia pragnie uchronić się za światowego producenta i eksportera żywności. Największym zagrożeniem okazuje się jednak rywalizacja w makroregionie – sąsiednie państwa dysponują (branżowo) porównywalnymi kosztami. Stąd obostrzenia, pomimo uczestnictwa w handlowych porozumieniach regionalnych.

Group of Fair Trading Nations) dąży do liberalizacji obrotu produktami rolnymi. W ramach WTO tworzy wspólny front wraz z 18. państwami rolniczymi (łącznie odpowiadającymi za 25% światowego eksportu produktów rolnych), zabiegając o ograniczenie subsydiów eksportowych, zwiększony dostęp do rynków państw rozwiniętych i zmniejszenia krajowych dopłat do produkcji rolnej.⁷⁶⁰

Brazylia pozostaje ważnym uczestnikiem światowego handlu niektórymi produktami rolnymi. Wydajność pracy w rolnictwie pozostaje stosunkowo niska w porównaniu z resztą gospodarki. Brazylia w ostatnich dekadach stale zmniejsza wsparcie dla producentów rolnych, stosując przede wszystkim: administrowane stopy procentowe i preferencyjne linie kredytowe, mechanizmy wspierania cen i uprawy, wsparcie rolnego systemu ubezpieczeniowego. Utrzymuje kilka krajowych ośrodków wsparcia rolnictwa. Państwo nadal pozostaje gwarantem ceny minimalnej na wiele produktów rolnych.

W przypadku brazylijskich produktów pozarolniczych (surowców i dóbr przetworzonych) maksymalne cła wynoszą 35%. Import jest również silnie regulowany, jednak występuje większe zróżnicowanie stosowanych narzędzi i wykorzystanie kategorii uprzywilejowania. Przyjęty model wyraźnie premiuje import surowców, zachęcając do ich przetwarzania na terenie kraju. Oczywiście, występują kategorie takie jak np. drewno surowe, produkty z drewna i pośrednie, które w przeważającej większości nie podlegają zwolnieniom. Jest to uzasadnione znacznymi zasobami lokalnymi danych grup surowcowych i struktury produkcyjnej gospodarki.

O ile w przypadku importu paliw średnia celna wynosi aż 35%, to faktycznie objętych nią jest kilka procent importu. Do większości wwozu z tej kategorii stosowane są KNU. W ramach tej kategorii 97% importu objętych jest zwolnieniami. Surowce, półprodukty i produkty z tej kategorii warunkują funkcjonowanie gospodarki. Stanowią ok. 10% ogółu importu Brazylii (2015 r.). Na wyroby tekstylne i ubrania nie stosuje się zwolnień celnych i nie występują zwolnienia w ramach klauzul. Urządzenia przemysłowe, maszyny i sprzęt elektryczny, urządzenia transportowe objęte są stosunkowo wysokimi stawkami celnymi (średnie od 31,9% do 33%), natomiast w ramach klauzuli są one znacznie niższe (średnie od 12,8% do 18,2%). Są to też ważne kategorie w ramach całego importu, ponieważ stanowią ponad 40% ogółu importowanych dóbr. Władze Brazylii starają się w ten sposób równoważyć ochronę rodzimych producentów i potrzebę pobudzenia przemysłu i konsumpcji wewnętrznej.

Taka struktura taryf importowych świadczy o zapotrzebowaniu na surowce, dobra wysokoprzetworzone i inwestycyjne. Zmniejszające się stawki celne w kategoriach poza rolniczych,

⁷⁶⁰ Cairns Group, *O grupie Cairns*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://cairnsgroup.org/Pages/Introduction.aspx>, (stan na dzień: 27.08.2018 r.).

a szczególnie na dobra inwestycyjne, to pozytywna prognoza dla rozwoju brazylijskiej gospodarki. Warto zauważyć, że w tej części gospodarki zmniejsza się zapotrzebowanie na taką ochronę – produkcja okazuje się coraz bardziej konkurencyjna na międzynarodowym rynku. Wysokie zapotrzebowanie na paliwa i metale, przy stosunkowo luźnej polityce importowej (znaczna część objęta zwolnieniami) świadczy o konsumpcji tych dóbr, a więc rosnącej produkcji.

W pierwszej dekadzie XXI w. brazylijska gospodarka napędzana była popytem krajowym. Po 2013 r. weszła w okres dekonjunktury, który w latach 2015-2016 był szczególnie silny. Wywołały go pogarszające się warunki handlu i polityczna niepewność (kryzys korupcyjny). Brazylijska gospodarka pozostaje ukierunkowana na rozwój wewnętrzny, a handel towarami i usługami stanowi około 25% PKB. Trendy w handlu zagranicznym i BIZ odzwierciedlają stałe znaczenie UE jako głównego dostawcy Brazylii i kluczowego rynku docelowego, chociaż w 2015 r. Chiny stały się najważniejszym celem eksportu towarów brazylijskich.

Obserwując działania rządu i jednostek odpowiedzialnych za kształtowanie brazylijskiej polityki handlowej, można stwierdzić iż: władze dążą do coraz większej integracji Brazylii z globalnymi łańcuchami wartości. Kluczowym celem okazuje się podnoszenie konkurencyjności produktów krajowych. Większość działań ma wymiar liberalizujący; władze starają się poprzez politykę gospodarczą, wspierać innowacyjność i zatrudnienie. Pomimo deklaracji zmian w programach: rozwoju i importu technologii, przyciągania inwestycji zagranicznych, dywersyfikacji eksportu,⁷⁶¹ zmiany są raczej kosmetyczne.

Taryfy celne pozostają jednymi z głównych instrumentów polityki handlowej Brazylii oraz znaczącym, choć malejącym źródłem dochodów podatkowych (3,6% łącznych wpływów podatkowych w 2016 r.). Brazylia stosuje Wspólną Taryfę Zewnętrzną w ramach MERCOSUR (tzw. *common external tariff* – CET) z niektórymi krajowymi odstępstwami. Stawka KNU obowiązująca w Brazylii w 2017 r. Jest w całości *ad valorem* i obejmuje 19 poziomów (od 0% do 55%). W pierwszej dekadzie XXI w. średnia stosowana stawka KNU nieznacznie spadła z 11,7% w 2012 r. do 11,6% w 2017 r.⁷⁶²

W związku z przystąpieniem Rosji do WTO w 2012 r. władze zobowiązały się do redukcji taryf celnych do 2020 r. Od 2012 r. Średnie stawki KNU zostały obniżone z 11% do 8,3%. W 2016 r. średnia stosowana stawka KNU na produkty rolne wynosiła 14,6%, podczas gdy dla towarów nierolniczych – 6,5%. Od 1 stycznia 2015 r. Federacja Rosyjska zastosowała

⁷⁶¹ Cła wywozowe pozostają w mocy w odniesieniu do surowych skór i skórek, papierosów oraz broni i amunicji.

⁷⁶² World Trade Organization, *Trade policy Review: Brazil*, WT/TPR/S/358, Genewa 2017.

wspólną taryfę zewnętrzną w ramach Unii Euroazjatyckiej (EAU). Cła inne niż *ad valorem* (mieszane i szczególne) dotyczą mniej niż 15% grup taryfowych (koniec 2015 r.).⁷⁶³ Warto podkreślić, że między członkami EAU nie występują cła. Na koniec czerwca 2015 r. Członkowie EAU zapewniali preferencyjny dostęp do rynku 103 krajom rozwijającym się i 48 krajom najsłabiej rozwiniętym.

W przypadku Rosji średnie obciążenia stawkami celnymi na produkty zwierzęce, nabiał, owoce, oleje spożywcze, cukier i wyroby cukiernicze, tytoń i wyroby tytoniowe wynoszą od kilku do kilkunastu procent. Najwyższe maksymalne stawki celne, niezależnie czy realizowane w standardowej procedurze importowej czy przy klauzuli najwyższego uprzywilejowania wynoszą 233% dla wyrobów tytoniowych i 80% dla produktów pochodzenia zwierzęcego, a więc są wyższe niż stosowane przez Brazylię. Wyjątkową kategorię w tym zestawieniu stanowi bawełna, która jest w 100% zwolniona z ceł. Stanowi jednak zaledwie 0,1% wszystkich importowanych dóbr [Aneks 4.2c – Rosja: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów]. Warto jednak podkreślić, że strategiczni partnerzy Rosji mogą liczyć na przyznanie KNU.

W przypadku dóbr pozarolniczych stawki celne wynoszą po kilka procent, ale ich zróżnicowanie jest równie duże, co w przypadku produktów rolnych. I tak dla ryb i produktów rybnych maksymalna stawka wynosi 115%, a stosowana 7,6%, natomiast dla paliw maksymalna 5%, a stosowana 5%. Szczególnymi zwolnieniami z cła objęte są urządzenia elektryczne i maszyny, ponieważ ostatecznie zwolnienia dotyczą w obu przypadkach po ok. 70% importu, a ich udział wynosi odpowiednio 11,9% i 19,4% w imporcie [Aneks 4.2c – Rosja: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów].

Taka konstrukcja ceł, przyjęte zakresy ich regulowania, możliwości stanowienia ulg dają jednak pole do nadużyć (korupcji). Model wspiera rozwój przemysłu, a ogranicza import np. posiadanych surowców. Ze względu na niskie ceny produkcji własnej, stosowane taryfy są stosunkowo niskie. Teoretycznie, przyjęty model powinien pobudzić rodzimą produkcję.

Rosja stosunkowo niedawno przystąpiła do WTO (2012 r.) jednak pomimo tego, szybko realizuje zobowiązania dotyczące dostępu do rynku towarów i usług. Jest stroną umowy o technologii informacyjnej i obserwatorem wielostronnego porozumienia w sprawie zamówień rządowych (GPA). Ponadto, od połowy 2012 r., Federacja Rosyjska podejmuje działania na rzecz

⁷⁶³ World Trade Organization, *Trade Policy Review: Russian Federation*, WT/TPR/S/345, Genewa 2016.

usprawnienia operacji celnych. Jednym z rozwiązań jest tzw. „pojedyncze okno”, które usprawnia formalności celne. Zunifikowana platforma informacyjna *Seaport Portal* służy do obsługi i przetwarzania celnego ładunku w rosyjskich portach morskich.⁷⁶⁴

Indie są jednym z państw założycielskich GATT/WTO i silnym zwolennikiem wielostronnego systemu handlu światowego. Z tego powodu historycznie były stronami niewielu regionalnych porozumień handlowych. Jednakże, pomimo zastrzeżeń Indii do takiej formy kształtowania relacji gospodarczych, regionalizm staje się w coraz większym stopniu elementem ogólnego celu polityki handlowej. Władze Indii coraz częściej korzystają również z bilateralnych umów, aby zwiększyć dostęp krajowych produktów do rynku zagranicznego.

Indie jako państwo rolnicze (ponad połowa osób aktywnych zawodowo i ponad 18% PKB) stosuje wysokie bariery celne dostępu do rynku. Średnie indyjskie stawki w przypadku produktów rolnych i pochodzenia rolnego wynoszą ponad 100%. Tylko w przypadku nabiału średnie stawki celne są na poziomie 65%. Maksymalne stawki (w ramach KNU) w ramach produktów rolnych i pochodnych mogą wynosić od 30% (dla bawełny) do 150% (w przypadku wyrobów zbożowych i tytoniowych). Tylko w stosunku do owoców, wyrobów zbożowych, bawełny i niektórych innych wyrobów są stosowane zwolnienia celne. Ostatecznie w 2015 r. import wyrobów rolnych stanowił jedynie 6,2% ogółu importu [Aneks 4.2d – Indie: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów]. Ograniczenia prowadzą do utrzymywania niskiego poziomu importu produktów pochodzenia zwierzęcego i roślinnego.

Maksymalne stawki celne na produkty rolne i spożywcze dochodzą do 300% (oleje i produkty na bazie oleju), a w przypadku KNU do 150%. Jest to wyraźny sygnał dla producentów zagranicznych, iż ten dział gospodarki jest bardzo słaby, a zarazem kluczowy dla realizacji polityki władz centralnych. Stosowanie tego typu protekcjonizmu nie prowadzi jednak do rozwoju rolnictwa, a jedynie umacnia jego niską konkurencyjność. Brak pomysłu władz na rozwiązanie problemów społecznych przyczynia się do utrzymywania marazmu.

W przypadku pozostałych grup produktów stawki są o 1/2, a nawet o 1/3 niższe. Częściej stosowane są również wyłączenia. Urządzenia elektryczne, maszyny i inne elementy odpowiedzialne za rozwój przemysłu są opodatkowane stawkami wynoszącymi ok. 30% (maksimum 40%). To stosunkowo dużo jak na kraj rozwijający się, który chce doprowadzić do przy-

⁷⁶⁴ World Trade Organization, *Trade Policy Review: Russian Federation*, WT/TPR/S/345, Genewa 2016.

spieszenia ewolucji gospodarczej. Realnie jednak stawki są niższe, ponieważ znaczna część importu objęta jest włączeniami, co (jak w przypadku Rosji) może prowadzić do nadużyć. Indie są zaliczane do krajów o wysokim poziomie korupcji.⁷⁶⁵

Średnia stawka celna w ramach KNU wzrosła z 12% w 2011 r. do 13% w 2015 r. Odzwierciedla to wzrost ceł na produkty rolne, zwłaszcza zboża i produkty na ich bazie, nasiona oleiste, tłuszcze, cukry i słodcyce. Średnia dla produktów nierolniczych (9,5%) jest znacznie niższa niż średnia dla produktów rolnych (36,4%). Pomimo tak wysokich maksymalnych stawek, największy odsetek taryf (ponad 70%) był przedmiotem stawki celnej między 5% a 10%, podczas gdy 10,7% stawek celnych mieściło się między 0-5%.

Informacja o wysokości stawek celnych zamieszczana jest w corocznym budżecie. Faktycznie, w ciągu roku ulegają wielokrotnym korektom. Oprócz standardowej stawki celnej importerzy są zobowiązani do uiszczenia dodatkowej opłaty i specjalnego cła dodatkowego zamiast podatków lokalnych. Aby ustalić efektywną stawkę celną na konkretny produkt, należy zapoznać się z osobnymi schematami celnymi i akcyzowymi, co zwiększa złożoność taryfy. System celny Indii obejmuje głównie stawki *ad valorem* (około 94%).

Indyjskie maksymalne stawki celne są znacznie wyższe niż te stosowane przez innych członków WTO, zwłaszcza w przypadku wielu produktów rolnych. Granice ustawione na stosunkowo wysokim poziomie umożliwiają rządowi aktywne reagowanie w następstwie zmian rynkowych. Z drugiej strony, utrudniają handel z Indiami ze względu na niski poziom przewidywalności decyzji władz odnośnie stawek.

W ostatniej dekadzie Indie kontynuowały starania na rzecz liberalizacji i ułatwiania handlu (np. upraszczając proces samooceny w procedurach celnych czy znosząc część wymogów w stosunku do handlu produktami rolnymi). Niemniej jednak struktura taryfowa pozostaje złożona (m.in. w zakresie udzielania zezwoleń i pozwoleń, taryf celnych o wielu wyjątkach, stawki różnicowane pod względem np. produktu, użytkownika, programu promocji eksportu), a średnia stawka celna KNU wzrosła w ostatnich kilku latach.⁷⁶⁶

Chińska gospodarka przechodzi nie tyle ewolucję, co rewolucję (ze względu na bardzo szybkie tempo przemian). Postęp techniczny i technologiczny prowadzi do bogacenia się społeczeństwa. Dynamika postępu w rolnictwie jest niższa niż w pozostałych działach (aczkolwiek zauważalna, m.in. spadek liczby zatrudnionych a wzrost wydajności), stąd dostrzegalny trend proimportowy (długookresowe obniżanie stawek celnych) na produkty pochodzenia rolnego.

⁷⁶⁵ Gupta T., *Asia's Five Most Corrupt Countries*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.forbes.com/sites/tanvigupta/2017/03/13/asias-five-most-corrupt-countries/#3af770b6a985>, (stan na dzień: 22.12.2017 r.).

⁷⁶⁶ World Trade Organization, *Trade Policy Review: India*, WT/TPR/S/375, Genewa 2015.

Władze KPCh rozwijają również mechanizmy etapowego transferowania nadwyżek kapitału ludzkiego z terenów wiejskich do nowo powstających miast. W ten sposób poprawiane są również wskaźniki dotyczące poziomu życia na wsi (PKB per capita).

ChRL nadal chroni krajowe rolnictwo, co widoczne jest w przypadku wysokości maksymalnych stawek z- i bez zastosowania klauzul najwyższego uprzywilejowania. Najwyższe dopuszczalne stawki celne wynoszą 65% (w przypadku wyrobów zbożowych i tytoniu). Stosowane są jednak dużo niższe: od 11,1% na oleje po 27,4% na cukry i słodcyce. Wyłączenia stanowią kilka procent ogółu importu [Aneks 4.2e – ChRL: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów]. Warto jednak zwrócić uwagę, iż regularnie dochodzi do ograniczania stawek, co świadczy o wzroście potencjału sektora rolnego.

Rosnąca klasa średnia wymusza import coraz bardziej zróżnicowanych produktów, również takich, które nie występują w chińskich strefach klimatycznych. Chiny w drugiej dekadzie XXI w. są importerem netto produktów rolnych (w 2017 r. 6,3% całkowitego przywozu towarów). Chińska strategia rolna zakłada m.in.: promowanie ekologicznej produkcji, rozbudowę łańcucha przemysłowego i łańcucha wartości w obszarach powiązanych, pobudzanie innowacji i konsolidację rozwoju obszarów wiejskich. Chiny planują również pogłębić reformę mechanizmów ustalania cen dla głównych produktów rolnych, aby wzmocnić rolę mechanizmów rynkowych. W tym celu wdrażają pilotażowy system zarządzania gruntami. Poluzowanie kontroli praw do eksploatacji gruntów przy jednoczesnym zachowaniu zasady zbiorowej własności ziemi wydaje się jednak trudne do pogodzenia.⁷⁶⁷

Średnia stawka celna w ramach KNU w 2015 r. wynosiła ok. 9,6%. Władze ChRL stopniowo, ale regularnie obniżają stawki celne. Przeprowadzona w grudniu 2017 r. reforma doprowadziła do obniżenia stawek celnych na około 200 produktów konsumpcyjnych. Większość stawek celnych (99,6%) określana jest *ad valorem*, co upraszcza import. Średnia stawka celna dla produktów pochodzenia rolnego wynosi 14,6% i 8,5% dla produktów nierolnych. Około 10% taryf jest bezcelowych.⁷⁶⁸

Stosunkowo niskie stawki celne na pozostałe produkty i półprodukty oraz znaczna liczba wyłączeń z pobierania cła, szczególnie w przypadku elementów do produkcji właściwej potwierdzają siłę przetwórczej, przemysłowej części chińskiej gospodarki. ChRL z eksportera surowców (jeszcze w połowie XX w.) stała się ich importerem oraz światowym dystrybutorem różnego typu produktów nisko- i średniozaawansowanych. Coraz częściej w ofercie pojawiają się rów-

⁷⁶⁷ World Trade Organization, *Trade Policy Review: China*, WT/TPR/S/313, Genewa 2018.

⁷⁶⁸ Ibidem.

niez wyżej zaawansowane produkty, co jest wynikiem zarówno umiejętności naśladowania rozwiązań, jak i rozwijania własnych.⁷⁶⁹ Stabilność rozwoju klasy średniej wymaga dostępu do różnego typu urządzeń, co powoduje, iż te kategorie są często obejmowane wyłączeniami. Chiny dokładały starań, aby zreformować i zharmonizować swoje procedury celne. Około 1/3 importu jest deklarowana w ramach tzw. „pojedynczego okna”. Chiny zaakceptowały porozumienie w ramach WTO w sprawie ułatwień w handlu we wrześniu 2015 r.⁷⁷⁰

RPA jest członkiem SACU. Powiększony rynek posiada wspólne instytucje odpowiedzialne za kreowanie warunków współpracy handlowej w imieniu członków porozumienia. Rynek wewnętrzny złożony z ok. 63 mln konsumentów od ponad wieku łączy unia celna. W ramach WTO państwa członkostwie SACU przedstawiają tożsamą politykę celną.

W RPA decyzje w sprawie polityki taryfowej są podejmowane w odniesieniu do poszczególnych sektorów. Strategie branżowe w ramach całościowej polityki rządu mają kluczowe znaczenie przy ustalaniu stawek celnych. Przykładem kreacji kierunków produkcji jest np. zmniejszanie bądź usuwanie ceł w przypadku wyrobów substytucyjnych rodzimej produkcji, których główną przewagą jest niski koszt siły roboczej. W ten sposób władze chcą zmienić system wytwórczy, który przez kilka dekad bazował na nierównościach rasowych. Cła są tym wyższe, im znaczenie (z perspektywy np. wzrostu zatrudnienia, wartości dodanej) danej grupy produktów jest ważniejsze. Branże strategiczne są więc chronione, aby zapewnić długoterminową stabilność gospodarczą i zagwarantować tworzenie miejsc pracy.

Pomimo klimatycznie korzystnych warunków w RPA (na tle państw Afryki) dla rozwoju rolnictwa, tego typu produkcja nie jest dostatecznie efektywna w skali świata. Jest to efekt stosowanego do końca XX w. modelu rozwoju obszarów wiejskich. Opierał się on na budowaniu przewag kosztowych dużych gospodarstw rolnych. Po 1994 r. dokonano rozdrobnienia gruntów, co osłabiło produkcję rolną. Stawki celne dochodzą nawet do kilkuset procent (wyroby zbożowe czy tytoniowe), a dla poszczególnych kategorii średnie oscylują od 28,3% dla owoców poprzez 41,7% dla produkcji zwierzęcej po 93,2% dla produktów mlecznych [Aneks 4.2f – RPA: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów]. Pomimo tak wysokich stawek startowych, stosowane są liczne zwolnienia, które są efektem polityki klauzulowej oraz łączenia kontyngentów i ceł. RPA zabezpiecza się wysokimi stawkami maksymalnymi na wypadek istotnych i negatywnych zmian cenowych na rynkach światowych. Realnie (w drugiej dekadzie XXI w.) więcej niż połowa wyrobów pochodzenia zwierzęcego i mniej więcej połowa

⁷⁶⁹ Lexology.com, *SIPO Releases Patent Statistics of China for 2016*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=1e7beeec-ad63-4b21-8a99-7e5e67212cf5>, (stan na dzień: 22.12.2017 r.).

⁷⁷⁰ World Trade Organization, *Trade Policy Review: China*, WT/TPR/S/313, Genewa 2018.

importowanej kawy i herbaty, cukru są objęte zerową stawką. Taka konstrukcja, przy bieżącej i dynamicznej analizie zapotrzebowania, pozwala zminimalizować niedobory wewnętrzne i ograniczyć nadmierne zadłużanie się budżetu państwa w wyniku rosnącego importu.

Surowce i produkty pozarolnicze również objęte są licznymi zwolnieniami. W ramach KNU ponad 90% importu urządzeń nieelektrycznych jest objęte zerową stawką celną. Taka polityka wynika z chęci rozwijania gospodarki – stąd stosunkowo niskie stawki celne. Rozbudowany system zwolnień, jest wynikiem długotrwałych powiązań gospodarczych oraz sympatii politycznych. Ostatecznie prowadzi to do ograniczania utrudnień importu w stosunku do „zaprzyjaźnionych państw”, np. ChRL.

Taryfy w RPA należą do złożonych; poza *ad valorem* występują również mieszane, a także zmienne cła i ich połączenia z innymi instrumentami polityki handlowej. Cła *ad valorem* stanowią około 3,8% (w 2009 r. – 3,2%) całkowitych linii taryfowych. Stawki taryfowe wykazują względnie wysoką dyspersję. Zerowa stawka celna dotyczy ponad połowy taryf importowych. Objęte są nią m.in.: żywe zwierzęta, produkty pochodzenia zwierzęcego, nawozy, korek, drewno, jedwab, niektóre minerały (np. nikiel, ołów i cynk) i inne metale nieszlachetne. Najwyższa stawka *ad valorem* (96%) dotyczy 14 linii taryfowych, w tym głównie produktów mleczarskich.⁷⁷¹

Rolnictwo w RPA pozostaje sektorem najbardziej chronionym za pomocą ceł (średnia dla wszystkich grup to ok. 10%). Ochrona taryfowa dla towarów nierolnych jest nieznacznie niższa (wynosi średnio ok. 8%). Przyjęty system taryfowy zdaje się skutecznie chronić działy słabo rozwinięte i przyczyniać się do rozwoju produkcji obfitującej w dobra przetworzone.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż polityki handlowe BRICS pod względem ceł na tle tych stosowanych przez USA i UE są stosunkowo restrykcyjne i mało przejrzyste. W przypadku Indii i Brazylii stawki celne są kilku-, a nawet kilkunastokrotnie wyższe niż w państwach rozwiniętych. Do tej grupy dołącza również RPA, stosująca zróżnicowane systemy ochronne rolnictwa (cła + kontyngenty). Istotna zmienność stawek celnych nie służy długookresowym inwestycjom, napływowi BIZ. Taka polityka krótkookresowo może wpłynąć pozytywnie na mniej konkurencyjne (globalnie) branże. W długiej, prowadzi do chronicznej nierównowagi, obniżając potencjał działów objętych ochroną państwa.

Kraje BRICS, oprócz Rosji i Chin, pozostają państwami rozwijającymi się. Potwierdza to analiza szczegółowych stawek celnych i chronionych obszarów rynku.⁷⁷² Prawdopodobne jest

⁷⁷¹ World Trade Organization, *Trade Policy Review: South Africa*, WT/TPR/S/324, Genewa 2015.

⁷⁷² Bazę analityczną zapewniły opracowania Światowej Organizacji Handlu dostępne na oficjalnej stronie internetowej pod adresem: www.wto.org.

jednak dalsze obniżanie cel i upraszczanie mechanizmów taryfowych ze względu na coraz silniejsze powiązanie gospodarcze z innymi państwami. Aktywność w grupach regionalnych i instytucjach międzynarodowych, np. w WTO, zmusza do poszukiwania możliwości redukcji ograniczeń handlowych, które ostatecznie wpływają negatywnie na rozwój gospodarczy. Niestety, cła są również źródłem finansowania słabszych gospodarek, stąd oprócz realizacji interesów wybranych grup producentów, są one mechanizmem do zasilania budżetu państwa i ochrony przed nadmiernym zadłużeniem kraju, a to zachęca do ich stosowania.

3. Systemy pozataryfowe BRICS

Analizując instrumenty polityki handlowej, w ramach najprostszego podziału wskazać można: cła, środki parataryfowe oraz pozataryfowe. W stosunku do drugiej i trzeciej kategorii stosowane jest też pojęcie „środków pozataryfowych” sensu *largo*. Mieści ono w sobie zarówno pojęcie środków parataryfowych i środków pozataryfowych sensu *stricte*. Poza tym, można je podzielić na te, które pobudzają eksport przyczyniając się do wzrostu zaangażowania rodzimych producentów w wymianę i te, które odpowiadają za ograniczanie importu (np. cła).

Wśród środków wspierających protekcjonizm gospodarczy wymienić można opłaty wyrównawcze, pozwalające na redukcję różnicy rynkowej (cena detaliczna) między produktami importowanymi i krajowymi, podatki nakładane na wybrane dobra (np. przyprawy importowane, owoce, alkohol) czy dodatkowe opłaty związane z powzięciem zamiaru importu jakichś dóbr. Ważną kategorią są również ograniczenia administracyjne dotyczące np. ilości importowanego towaru, norm technicznych i sanitarnych, realizacji zamówień rządowych, wymogów składnika krajowego (m.in. dotyczące udziału elementów pochodzenia krajowego w końcowym produkcie), współuczestniczenia podmiotu krajowego w transakcji, czy też poręczenia, reguł ustalania pochodzenia produktu, subtydiów oraz *dumpingu*. Poza tym mogą występować również depozyty importowe (kaucja importera wpłacana na nieoprocentowany rachunek przed dokonaniem przywozu; zwracana po upływie określonego czasu), podatki importowe (w formie kwotowej lub procentowej od wartości importu), ceny minimalne i maksymalne, regulacje kursowe (walut).

Państwa BRICS, chcąc uczestniczyć w handlu międzynarodowym, podporządkowują się regulacjom o charakterze globalnym. Takowe tworzone są m.in. przez instytucje, porozumienia handlowe, w tym Światową Organizację Handlu. BRICS modyfikują wewnętrzne przepisy oraz dopasowują wachlarz narzędzi polityki handlowej do ustaleń międzynarodowych.

Jak już omówiono w poprzednim punkcie, poziom ceł dla poszczególnych BRICS jest zróżnicowany. Niemniej w ramach WTO posługują się one elementami polityki handlowej, która jest powszechnie uznana oraz stosują cła na uzgodnionym poziomie.

W dalszej części podrozdziału analiza pozataryfowych elementów polityki handlowej (sensu *largo*) będzie prowadzona w oparciu o kategoryzację narzędzi oraz zakres informacyjny pochodzący z WTO. Brazylia, Indie i RPA, w ramach GATT a następnie WTO współuczestniczą w formowaniu warunków handlu światowego. Z BRICS najmłodsza stażem jest Rosja (2012 r.), natomiast Chiny uczestniczą w porozumieniu od 2001 r. Niemniej długość uczestnictwa w WTO nie jest skoreowana z ilością i rozległością narzędzi stosowanych przez poszczególne BRICS. Kraje zaliczane do grupy słabiej rozwiniętych korzystają z premii, które powstały na łamach tzw. Rund WTO.⁷⁷³ Trwają jednak starania na rzecz równoważenia interesów handlowych państw znajdujących się na różnym poziomie rozwoju.

WTO dzieli środki pozataryfowe podejmowane przez poszczególne kraje na:⁷⁷⁴

- Techniczne:
 - Sanitarne i fitosanitarne (SPS) – mające wpływ na takie obszary jak: stosowanie środków ochrony roślin bądź innych substancji odpowiadających za wzrost, rozwój, a także zabezpieczających przed chorobami rośliny i zwierzęta, czyli szeroko rozumiane bezpieczeństwo żywności. Poza tym w skład tej kategorii wchodzi: kwarantanny, wymogi higieniczne, certyfikacja, testowanie i inspekcja oraz wszelkie dobrowolne normy również w zakresie bezpieczeństwa żywności,
 - Techniczne bariery handlu (TBT) – odnosi się do środków takich jak: etykietowanie, znakowanie, pakowanie, a także ograniczeń mających na celu ochronę środowiska naturalnego np. chęć uniknięcia zanieczyszczenia wody, powietrza, gleby oraz normy dotyczące specyfikacji technicznych i wymagań jakościowych,
- Ochrony handlu:
 - *Antydumpingowe* (ADP) – związane ze stosowaniem różnych cen produktów na eksport i na rynku krajowym; kraj, który jest poszkodowany w skutek stosowania takiej polityki handlowej przez innego partnera może rozpocząć postępowanie w ramach WTO o nałożenie środków zaradczych; art. VI GATT (1994) wyraźnie zezwala na nałożenie szczególnego cła *antydumpingowego* na przywóz z określonego źródła,

⁷⁷³ Dugiel W., *Światowa Organizacja Handlu a kraje rozwijające się*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie”, nr 24, 2009, Warszawa 2009, s. 33-34.

⁷⁷⁴ Market Acces Map, *Short manual for using the classification of non-tariff measures*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.macmap.org/Content/NTM_classification_June_2008.pdf, (stan na dzień: 31.08.2018 r.).

przekraczającego stawki obowiązujące, w przypadkach gdy *dumping* powoduje lub może wyrządzić szkodę przemysłowi krajowemu lub materialnie opóźnia powstanie przemysłu krajowego,

- Wyrównawcze – np. dodatkowe cło stosowane przez kraj – importera w sytuacji, gdy producenci w kraju – eksportera otrzymują pomoc finansową państwa (subsydia eksportowe), która zaburza realne przewagi konkurencyjne produkcji, a więc celowo zakłóca funkcjonowanie mechanizmu rynkowego,
- Środki ochronne (SG) – są to środki tymczasowe, stosowane jedynie w uzasadnionym przypadku np. gdy zostanie stwierdzone, że przywóz powoduje poważną szkodę dla przemysłu krajowego. Środki ochronne, w przeciwieństwie do środków *antydumpingowych* i wyrównawczych, nie wymagają stwierdzenia „nieuczciwej” praktyki – (zasadniczo) muszą być stosowane na podobnej zasadzie co KNU. Takie środki przyjmują formę np. zawieszenia koncesji; mogą składać się z ilościowych ograniczeń przywozowych lub podwyżek ceł do poziomu wyższego niż obowiązujący.
- Dotyczące rolnictwa:
 - Specjalne środki ochrony rolnej (SSG) – środki te umożliwiają nałożenie dodatkowych ceł na produkty rolne, jeżeli ich wielkość przywozu przekracza określone poziomy progowe lub jeżeli ceny spadną poniżej określonego poziomu progowego; mają zapobiegać zakłóceniom wynikającym z gwałtownego wzrostu importu, rażąco niskich cen w imporcie. Może dotyczyć jedynie produktów przekraczających kontyngent taryfowy.
 - Kontyngenty taryfowe (TRQ), których konstrukcja opiera się na powiązaniu ceł z wielkością absolutną importu; w ten sposób możliwy jest import wybranych kategorii dóbr w ściśle określonej wielkości, przy cłach preferencyjnych. Powyżej ustalonej wielkości import jest nadal możliwy ale przy znacznie wyższych taryfach, tak by produkty importowane nie zaburzały funkcjonowania substytucyjnej produkcji w kraju importera,
 - Subsydia wywozowe – jest to narzędzie, którego zadaniem jest zwiększenie zainteresowania przedsiębiorców krajowych – wywozem; do głównych instrumentów w ramach subsydii zaliczyć można: płatności bezpośrednie (poprawiające ostateczną konkurencyjność jednostki produktu), pożyczki o niskich kosztach, ulgi podatkowe dla eksporterów, międzynarodowe kampanie reklamowe finansowane przez budżet państwa, itd.,

- Inne:
 - Ograniczenia ilościowe (QR) – są to środki, które pozwalają na ograniczenia ilościowe (importu i/lub eksportu), a także sezonowe, np.: kontyngenty globalne, niezatwierdzone licencjonowanie, itd.; nie zalicza się do nich ograniczeń nałożonych w wyniku np.: porozumień SPS czy TBT, procedury automatycznego wydawania pozwoleń na przywóz oraz kontyngenty taryfowe,
 - Państwowe przedsiębiorstwa/instytucje handlowe (STE) – to instytucje, które są wspierane przez władze konkretnego państwa (są np. własnością/powołane przez rząd); państwowe przedsiębiorstwa handlowe są legalnymi podmiotami handlowymi i podlegają zasadom GATT; łamanie zasad, ustanawianie praw niezgodnych z umowami nadrzędnymi, jednostronne warunkowanie wymiany jest raportowane w ramach WTO,

Należy podkreślić, że statystyki WTO obejmują środki zarówno w przygotowaniu jak i w użyciu, podejmowane w ramach i poza ustaleniami porozumień, a więc działania, które są bezpośrednim objawem narodowego protekcjonizmu gospodarczego. Warunkiem pozytywnej oceny konkurencyjności danej gospodarki jest przejrzystość zasad również względem handlu międzynarodowego. Wyżej należy ocenić prostotę systemu oraz jego stabilność. Kraj o (teoretycznie) wyższych stawkach celnych może być lepiej oceniony przez inwestorów niż gospodarka o niższych taryfach, ale wysokiej ich zmienności i nieprecyzyjnych zasadach polityki handlowej. Poza tym, wysoka zmienność warunków koegzystencji w gospodarce światowej świadczy o słabych podstawach wzrostowych danej gospodarki. Warto więc przeanalizować profile pozataryfowe poszczególnych BRICS na bazie danych WTO (2006-2017) i zestawić je z działaniami podejmowanymi przez „liberalne” podmioty gospodarki światowej: UE i USA [Aneks 4.3a – Wykresy Światowej Organizacji Handlu dla Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE przedstawiające zainicjowane i obowiązujące procedury związane ze środkami pozataryfowymi w latach 2006-2017].

W przypadku Brazylii najczęściej stosowane są normy sanitarne/fitosanitarne odnoszące się do bezpieczeństwa żywności. Regulacje dotyczą praktycznie wszystkich typów produktów rolnych poczynając od nasion, poprzez owoce i warzywa, po zwierzęta żywe i mięso.⁷⁷⁵ W 2006 r. zgłoszono ich najwięcej, bo 116. W każdym kolejnym roku liczba nowo inicjowanych zmniejszała się. Ponowny wzrost wystąpił w drugiej dekadzie XXI w. Jeszcze w 2013 r. wniesiono 40 nowych regulacji fitosanitarnych, natomiast już w 2014 r. – 92. Dotyczyły one przede

⁷⁷⁵ World Trade Organization, *Brazil: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://itip.wto.org/goods/Forms/GraphView.aspx?period=y&scale=ln>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

wszystkim różnego rodzaju pestycydów, głównie ich stężenia/ilości i dopuszczalnych rodzajów. Wzrost ograniczeń okazał się trwały i w kolejnych latach liczba nowych wytycznych utrzymywała się w granicach 100 rocznie.

Środki ochronne z obszaru SPS nie były wymierzone przeciwko konkretnemu partnerowi. Zakres i przedmiot regulacji był podyktowany występującą kulturą produkcji i chęcią przeciwdziałania napływowi upraw znacząco odbiegających jakościowo i parametrycznie od występujących na terenie kraju. Do wyjątków zaliczyć można działania bilateralne przeciw np. Ekwadorowi (banany) czy USA (nasiona krokosza).⁷⁷⁶

W badanym okresie również Rosja podnosiła kwestię norm fitosanitarnych. Od 2013 r. przepisów wpływających na handel publikowano po kilkanaście rocznie. Dotyczyły one zróżnicowanych produktów i były wymierzone przede wszystkim w państwa UE, USA i Ukrainę (po 2014 r.), aczkolwiek stronami niektórych aktów były również Indie czy Brazylia (import wołowiny).

W przypadku Indii normy sanitarne i fitosanitarne używane były stosunkowo rzadko aż do 2014 r. (9 przepisów), by w kolejnych latach dojść do prawie 40 aktów rocznie. Indie rozpoczęły kontrolę m.in. napływających do kraju sadzonek roślin, miodu, wołowiny, soli, sztucznych słodzików i dodatków do pieczywa, tłuszczu, zwierząt hodowlanych i produktów pochodzenia zwierzęcego, ryb, produktów mlecznych, itd. Wszystkie regulacje miały charakter ogólnoświatowy (a nie jak w przypadku np. Rosji – w stosunku do konkretnych partnerów handlowych). Część regulacji SPS dotyczyła również zawartości szkodliwych substancji w produktach spożywczych; takie działanie władz należy ocenić pozytywnie. Wśród szczególnych obaw sanitarnych i fitosanitarnych w tym okresie Indie wskazywały na: awokado z Chile, drzewo tekowe z Kolumbii, wieprzowinę z UE, orzechy nerkowca z Senegalu.⁷⁷⁷

ChRL bardzo aktywnie korzysta z norm sanitarnych i fitosanitarnych, regulując przedmiot obrotu z zagranicą. W badanym okresie najwięcej procedur rozpoczęto w latach: 2009 – 82, 2011 – 160, 2013 – 88, 2015 – 338. W 2016 r. i 2017 r. Chiny zaproponowały znacznie mniej, niż w poprzednich okresach, regulacji z tego zakresu.⁷⁷⁸ Dotyczyły one m.in. konkretnych produktów, takich jak: rzepak, ryż, miód, jaja, cukier, grzyby, mleko i produkty mleczne, produkty

⁷⁷⁶ World Trade Organization, *Brazil: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

⁷⁷⁷ World Trade Organization, *India: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 27.08.2018 r.).

⁷⁷⁸ World Trade Organization, *China: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/GraphView.aspx?period=y&scale=ln>, (stan na dzień: 28.08.2018 r.).

mięsne i zbożowe, produkty mrożone, zawierające kofeinę, a także norm sanitarnych dot. pakowania i przechowywania, kontaktu żywności z określonymi substancjami, w tym konserwantów oraz ich zawartości w żywności. Odbiorcami większości regulacji byli wszyscy partnerzy handlowi Chin. Wyjątkowe kwestie – ograniczenia nakładane *ad hoc* – stanowił import z obszarów zachorowań zwierząt, np. w stosunku do: UE (wieprzowina z terenu objętego afrykańskim pomorem świń) czy Brazylii (na wołowinę – ograniczenia zostały zdjęte w 2017 r.).⁷⁷⁹

W badanym okresie RPA bardzo rzadko korzystało z ograniczeń fitosanitarnych. Rocznie ustanawiano do kilku norm (55 zainicjowanych, w tym zaledwie cztery stosowane). Proponowane obostrzenia dotyczyły m.in. bydła, owiec i kóz, ptaków i jaj, a także mrożonego mięsa, kukurydzy (nasion i ziaren), wieprzowiny i wołowiny oraz ich przetworów, a także produktów mlecznych. Większość przepisów dotyczyła wszystkich partnerów handlowych (poza wyjątkami odnoszącymi się do UE, Belgii, Namibii, Brazylii).⁷⁸⁰

W porównaniu do państw BRICS, USA stosuje liczne środki z kategorii sanitarnych i fitosanitarnych, aczkolwiek w ostatnich latach zmniejszyło się ich natężenie. W 2006 r. USA zainicjowały 300 postępowań, w 2007 r. 206, w 2008 r. 119. W kolejnych latach było ich kilkadziesiąt rocznie. Łącznie w badanym okresie USA zainicjowały ich 2337, a wdrożyły 667.⁷⁸¹ Podnoszone regulacje dotyczyły m.in.: środków ochrony roślin, zawartości substancji w produktach spożywczych, warunków przechowywania, składowania, pakowania, itd. Objęte są nimi najróżniejsze grupy produktów, poczynając od warzyw i owoców, po nasiona i substancje wspomagające wzrost, hodowlę zwierząt i produkty pochodzenia zwierzęcego. Generalnie obostrzenia dotyczą wszystkich państw świata, ale coraz liczniejsze są również regulacje kierunkowe, wymierzone w konkretnych partnerów handlowych np. BRICS, a szczególnie w Chiny i Brazylię.

Unia Europejska wdrożyła do stosowania (w badanym okresie) czterokrotnie mniej norm sanitarnych i fitosanitarnych niż USA. Łączna liczba środków SPS w użyciu dla UE była dwukrotnie niższa niż stosowane przez Brazylię. Regulacje nakładane na handel dotyczyły m.in. ochrony przed rozprzestrzenieniem epidemii chorób z poszczególnych części świata (za-

⁷⁷⁹ World Trade Organization, *China: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 28.08.2018 r.).

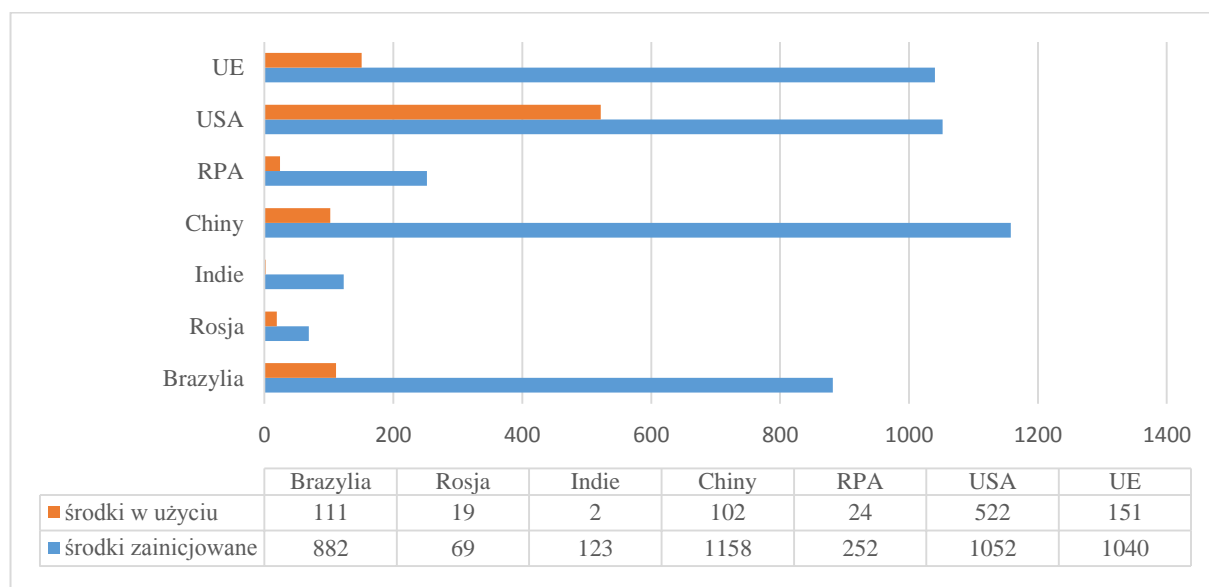
⁷⁸⁰ World Trade Organization, *South Africa: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 29.08.2018 r.).

⁷⁸¹ World Trade Organization, *USA: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/GraphView.aspx?period=y&scale=ln>, (stan na dzień: 28.08.2018 r.).

równy dotyczących roślin i zwierząt), norm sanitarnych i fitosanitarnych stosowanych w wewnętrznych relacjach wymiennych w ramach UE (przyjmowanych przez Parlament Europejski) – implementowanych następnie na poziom handlu zagranicznego z państwami trzecimi. Coraz częściej – w ramach „wyjątkowych” procedur SPS jako strona oskarżona występują Rosja, Brazylia, Chiny, Indie i USA.

W przypadku norm sanitarnych i fitosanitarnych można przyjąć, iż kraje BRICS stosują zbliżone środki do państw wysoko rozwiniętych. Skala implementacji i szczegółowości regulacji jest jednak nieporównywalnie mniejsza. Brazylia, Indie, a szczególnie Rosja i RPA nie nadużywają środków tego typu. Chiny i USA w ostatnim czasie wyraźnie zaostrzyły wzajemną politykę handlową, wykorzystując SPS jako narzędzie do realizacji celów geopolitycznych.

Wykres 24 Techniczne bariery w handlu BRICS, USA i UE (WTO, czerwiec 2018 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 20.08.2018 r.).

Poza Brazylią i Chinami BRICS stosunkowo rzadko wykorzystują „techniczne bariery handlowe” jako narzędzie rywalizacji handlowej. W latach 2006-2017 Brazylia średniorocznie podnosiła ok. 60-80 tematów z kategorii TBT (wdrażając ok. 10%), Rosja do 2013 r. prawie nie korzystała z tych narzędzi (6-7 średniorocznie), Indie ok. 10 rocznie (zaledwie 1% z nich jest w użyciu), a RPA – ok. 25 rocznie (faktycznie implementowano w tym okresie ok. 10%). Chiny najwięcej zainicjowały w 2008 r. (179) i w 2009 r. (200). W kolejnych latach wartość ta zmie-

niała się w przedziale 50-120 z drobnymi odchyleniami, np. w 2015 r. i 2016 r. były to odpowiednio 27 i 24 postępowania, dając średniorocznie ok. 100 regulacji. Realnie wdrożono mniej niż 9% z nich (Wykres 24).

Zainicjowane i funkcjonujące obecnie środki dotyczyły bardzo zróżnicowanych kategorii. Każde z państw BRICS realizowało indywidualną politykę gospodarczą [Aneks 4.3b – Wybrane kategorie produktów objętych technicznymi barierami handlu przez: Brazylię, Rosję, Indie, Chiny i RPA oraz USA i UE]. TBT stosowane zarówno przez państwa rozwinięte jak i rozwijające się dotyczyły m.in.: specjalnych wymagań rejestracyjnych w trakcie wwozu, prowadzenia i zakresu testów jakości, bezpieczeństwa, warunków produkcji (techniki, materiałów), czy zasad działania (np. wymieniano dopuszczalne normy głośności dla odkurzaczy) i oddziaływania (na np. zdrowie człowieka, jakość środowiska). Większość z BRICS stosuje ograniczenia w obszarze rolnictwa i przetwórstwa produktów rolnych, a także w branżach strategicznych (np. wydobywanie, przetwarzanie paliw). Ten sam model sankcjonowania wwozu stosują kraje rozwinięte reprezentowane przez USA i UE. Pula kategorii produktowych jest jednak różna.⁷⁸²

Chiny są postrzegane jako trudny rywal przez inne podmioty gospodarki światowej. Świadczy o tym zachowanie partnerów handlowych, którzy coraz częściej konstruują środki mające na celu ograniczyć import chińskich produktów. Dowodzi to konkurencyjności chińskiej gospodarki.⁷⁸³ Coraz silniejsza pozycja chińskich marek na rynku międzynarodowym jest traktowana przez partnerów handlowych jako zagrożenie. Stąd coraz więcej ograniczeń wymierzonych jest bezpośrednio w chińską produkcję. BRICS również ograniczają wwóz produktów z USA i UE. Analiza struktury TBT wskazuje na podobieństwo modeli interwencjonizmu państw z różnych poziomów rozwoju gospodarczego.⁷⁸⁴ Wszyscy gracze globalnego rynku dążą do zabezpieczenia podstawowych potrzeb społecznych (np. w zakresie konsumpcji, szczególnie dóbr podstawowych; stąd stosunkowo silne wspieranie rolnictwa) oraz rozwijania branż o dużym znaczeniu dla gospodarki i/lub innowacyjnych.

⁷⁸² Ciekawe jest występowanie pewnych schematów, które wskazują na przewagi bezwzględne kraju będącego odbiorcą regulacji, np. większość badanych państw w specjalnych SPS, czy TBT stosuje ograniczenia na np. wołowinę pochodzenia brazylijskiego (i lub argentyńskiego), owoce i niektóre produkty spożywcze z Indii, RPA. Świadczy to o przewagach bezwzględnych, np. wynikających z warunków klimatycznych czy zasobności w surowce.

⁷⁸³ Jest to wniosek na podstawie analizy całościowej stosowania specjalnych środków w ramach WTO. Częstkowe badania potwierdzają, iż interwencjonizm gospodarczy stosowany przez ChRL jest rozległy nie tylko podmiotowo ale i przedmiotowo, dotycząc przenikających się obszarów rynku i ingerując w wiele regulacji. Polityki państwa są prowadzone w taki sposób aby wspierać eksport, co prowadzi do poprawy konkurencyjności chińskich produktów na rynkach międzynarodowych.

⁷⁸⁴ Trudno jest więc poszukiwać przewag w obszarze silnie usankcjonowanym umowami międzynarodowymi. Stosowane bariery kierunkowe są jednak wyraźnym sygnałem dla występowania konkurencyjności u partnera objętego nimi.

Przegląd BRICS wraz ze stosowanymi i inicjowanymi przez nie środkami w ramach barier technicznych (według klasyfikacji WTO) pozwala zanegować twierdzenie o korelacji niskiego poziomu rozwoju gospodarczego z zaostrzaniem protekcjonizmu handlowego. Przynajmniej w przypadku barier technicznych w handlu, najwięcej ograniczeń w badanym okresie wdrożyły USA i państwa UE (Wykres 24). Należy zaznaczyć, że pod względem absolutnej liczby konsumentów są to znacznie mniejsze rynki niż np. Chin czy Indii. Teoretycznie – za np. F. Listem – można byłoby założyć, iż to kraje BRICS jako słabsze gospodarczo państwa będą statystycznie dominowały w zestawieniu. Przypuszczalnie to one powinny stosować bariery, aby ograniczyć dostęp do własnego rynku.⁷⁸⁵ Należy tu się jednak odwołać m.in. do teorii przewag komparatywnych, gdzie podmioty o niskich kosztach produkcji mogą rywalizować z wysoko wydajnymi gospodarkami. Ważny jest przedmiot produkcji, a dalej eksportu. W tym wypadku pomocna okazała się międzynarodowa płynność kapitału (wynikająca z coraz mniejszego przywiązania narodowego korporacji), która wspierała wzrost (chłonnych konsumpcyjnie) gospodarek na niższym poziomie rozwoju – biorców kapitału – niż państw, z których kapitał pochodził. Światowe rozluźnienie polityki handlowej okazywało się przyspieszać absorpcję kapitału i dyfuzję rozwiązań technicznych i technologicznych, a więc i ewolucję tych podmiotów.

Skąd zatem tak silny interwencjonizm wśród państw wysoko rozwiniętych? Dlaczego USA i UE stosują tak rozbudowaną strukturę ograniczeń sanitarnych i fitosanitarnych, a także barier technicznych, które przyczyniają się do redukcji wwozu? Jest to szczególnie silne w przypadku branż, które wewnątrz-gospodarczo cechuje niższy poziom efektywności produkcji, ale relatywnie duży impakt społeczny, np. stosunkowo liczna grupa pracujących (m.in. produkcja rolna, hodowla zwierząt, górnictwo, przemysł samochodowy) czy produkcja bezpośrednio i intensywnie wpływająca na inne grupy społeczne. Wydaje się, iż głównym powodem interwencjonizmu w rolnictwie pozostaje dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego. Ze względu na doświadczenia historyczne, rolnictwo – pomimo mniejszej wydajności (jak również przyrostu efektywności) niż pozostałe sektory gospodarki – jest traktowane priorytetowo. Niemniej istotnym uzasadnieniem dla protekcjonizmu w tym obszarze jest gwarancja (stosunkowo łatwego) dostępu do żywności dla wszystkich grup społecznych. Warunkiem jest więc zapewnienie odpowiedniego (dla producentów i konsumentów) poziomu cen produktów rolnych. Sytuacja branży rolnej ma istotny wpływ na stabilność polityczno-społeczną w danym

⁷⁸⁵ I tak się dzieje, ale w ściśle określonych sektorach. Państwa starają się kontrolować wydobywanie surowców, czy dostęp do produkcji rolnej. Branżowo, również występują ograniczenia, które wynikają z bieżących strategii rozwojowych.

kraju. Gwarancją produkcji jest jej opłacalność. Interwencja publiczna musi więc występować, jeżeli np. wolny handel nie gwarantowałby spełnienia powyższych warunków.

Procedowane przepisy z zakresu SPS i TBT poza utrudnianiem wwozu gwarantują również parametry oczekiwane społecznie m.in. jakość czy bezpieczeństwo produktów. Pozwalają na zachowanie standardów, które są powszechnie uznawane i poszukiwane. SPS i TBT chronią więc również konsumentów, którzy – jako słabsza strona rynku – mogliby np. nie dysponować odpowiednimi narzędziami, aby pozyskać odpowiednio szeroką informację o produktach i ich parametrach. Warto jednak zaznaczyć, iż chęć sprzedaży na takim rynku wiąże się z przymusem (a więc i kosztem) dostosowania się do wymogów stawianych dostawcom produktów. Ograniczają one wielkość handlu, a więc prowadzą do częściowej rezygnacji z idei wolnego rynku. Należy jednak zaznaczyć, iż w ostatniej dekadzie zarówno Brazylia jak i Chiny rozpoczęły procedowanie (pod względem liczby środków TBT) porównywalne np. do USA.

Postępowania *antydumpingowe* cechuje stosunkowo wąski i dookreślony zbiór przedmiotów i warunków stosowania. Kraj podnoszący (nakładający) środki *antydumpingowe* wskazuje kraj/grupę państw, która podlega obostrzeniom. W tej kategorii wymieniane są konkretne produkty, a nie jak w SPS czy TBT grupy dóbr, warunki produkcji, pakowania czy zawartości określonych substancji, wymogi dot. bezpieczeństwa, itd. Można więc uznać, że jest to jedna z kategorii środków ograniczających handel, potwierdzająca występowanie istotnych dysproporcji (w zakresie szeroko rozumianej konkurencyjności) między podmiotami w państwach wchodzących w spór bądź samymi państwami (co wynika ze stosowania mechanizmów sztucznie podnoszących konkurencyjność rodzimej produkcji). Warto jednak zauważyć, że kraj procedujący zwraca się w tej sprawie do WTO, przez co cała procedura jest transparentna.

Wszystkie badane państwa stosowały środki *antydumpingowe* na bardzo zróżnicowane produkty [Aneks 4.3c – Przedmioty postępowań *antydumpingowych* w Brazylii, Rosji, Indiach, Chinach, RPA, USA i UE]. Z BRICS najczęściej spraw w latach 2006-2017 podnosiły Indie (268), Brazylia (169), Chiny (86), a najmniej Rosja (20) i RPA (30). Najaktywniejsze okazały się USA (324), natomiast UE wniosła tylko nieznacznie więcej niż 3-krotnie liczniejsze Chiny, a ponad dwukrotnie mniej niż Indie (116).⁷⁸⁶

Należy podkreślić, że w przypadku kategorii ADP po stronie skarżonej dominują Chiny (Tabela 3). Nie ma znaczenia, czy są to kraje opozycyjne jak USA, UE, czy partnerskie – z bloku BRICS. Najwięcej postępowań w tym okresie – w stosunku do ChRL – podniosły USA (110),

⁷⁸⁶ World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://itip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 02.09.2018 r.).

a dalej Indie (93). Taka postawa państw rozwijających się i rozwiniętych względem Chin świadczy o licznych obawach względem sposobu prowadzenia polityki gospodarczej przez to azjatyckie mocarstwo.

Tabela 3 Środki antydumpingowe w latach 2006-2017 – kraje BRICS, USA i UE i trzech adresatów sankcji o największej liczbie postępowań

Kraj nakładający (liczba stosowanych środków ADP)	Brazylia (169)	Rosja (20)	Indie (268)	Chiny (86)	RPA (30)	USA (324)	UE (116)
Kraje objęte środkami - trzy państwa wg największej liczby postępowań [liczba stosowanych środków (ADP)]	1. Chiny (57) 2. USA (15) 3. Niemcy (10)	1. Chiny (9) 2. Ukraina (7). 3. Indie (1), Niemcy (1), Turcja (1), Włochy (1),	1. Chiny (93) 2. Korea Południowa (23) 3. Tajwan (20)	1. USA (19) 2. Japonia (17) 3. UE (15)	1. Chiny (9) 2. Indie (3) 3. Indonezja (2), Holandia (2), Niemcy (2), Tajwan (2), Wielka Brytania (2)	1. Chiny (110) 2. i 3. Korea Południowa (23), Tajwan (23)	1. Chiny (56) 2. Rosja (9) 3. Tajwan (6)

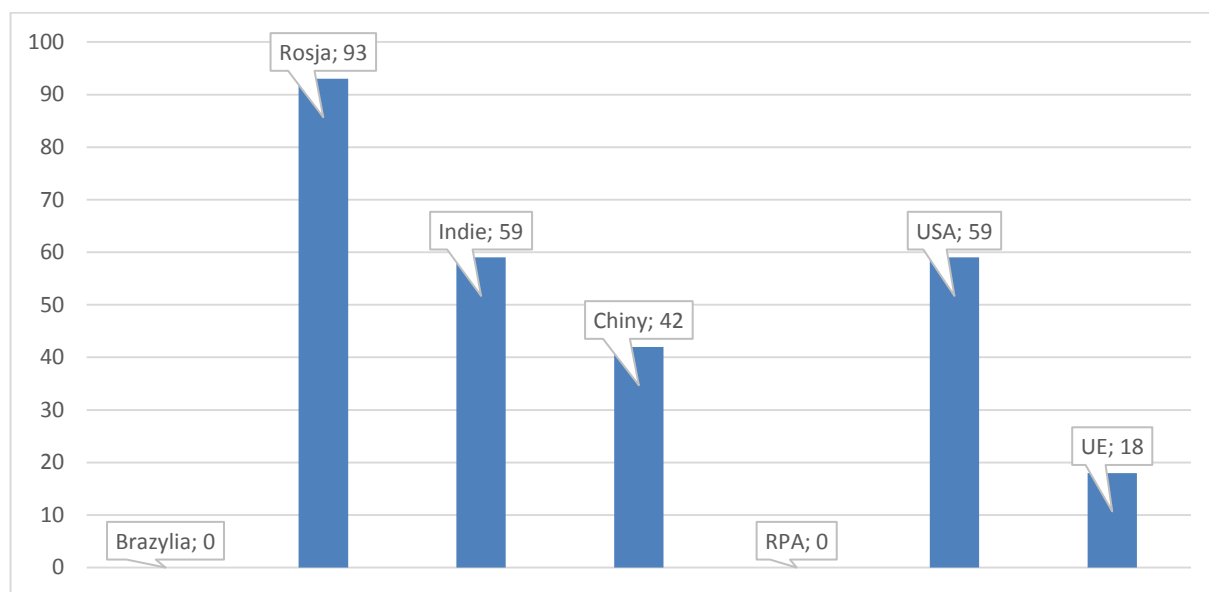
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 22.08.2018 r.).

Ograniczenia ilościowe są stosowane znacznie rzadziej ze względu na *stricte* interwencyjny wymiar tego typu środków. Stosowanie tego typu narzędzi jest (najczęściej) podyktowane relacjami z partnerami handlowymi. Ograniczenia ilościowe służą również jako środek do okazywania niezadowolenia z polityki partnera handlowego. Jest to forma bezpośredniego, gospodarczego oddziaływania na poziom produkcji tego podmiotu. W ten sposób kraj ustanawiający ograniczenia stara się wpłynąć na np. postępowanie partnera w newralgicznych kwestiach (bezpieczeństwa w regionie, stosowania broni chemicznej, atomowej, przestrzegania umów międzynarodowych, pokojowego rozwoju, itd.). W przypadku UE stosowanie ograniczeń ilościowych jest ujęte w Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej i może być podyktowane m.in. chęcią zagwarantowania: „moralności publicznej, porządku publicznego, bezpieczeństwa publicznego, ochrony zdrowia i życia ludzi i zwierząt lub ochrony roślin, ochrony narodowych dóbr kultury

o wartości artystycznej, historycznej lub archeologicznej, bądź ochrony własności przemysłowej i handlowej.”⁷⁸⁷

Ograniczenia ilościowe są wyrazem arbitralnej dyskryminacji. Środki tego typu są częściej wykorzystywane przez państwa o silnych monopolach w określonych obszarach rynku. Stosowane ograniczenia mają zapewnić im (monopolistom) stabilne funkcjonowanie, zagwarantować oczekiwaną wielkość i cenę sprzedaży.

Wykres 25 Liczba handlowych ograniczeń ilościowych stosowanych przez BRICS, USA i UE (WTO, czerwiec 2018 r.)

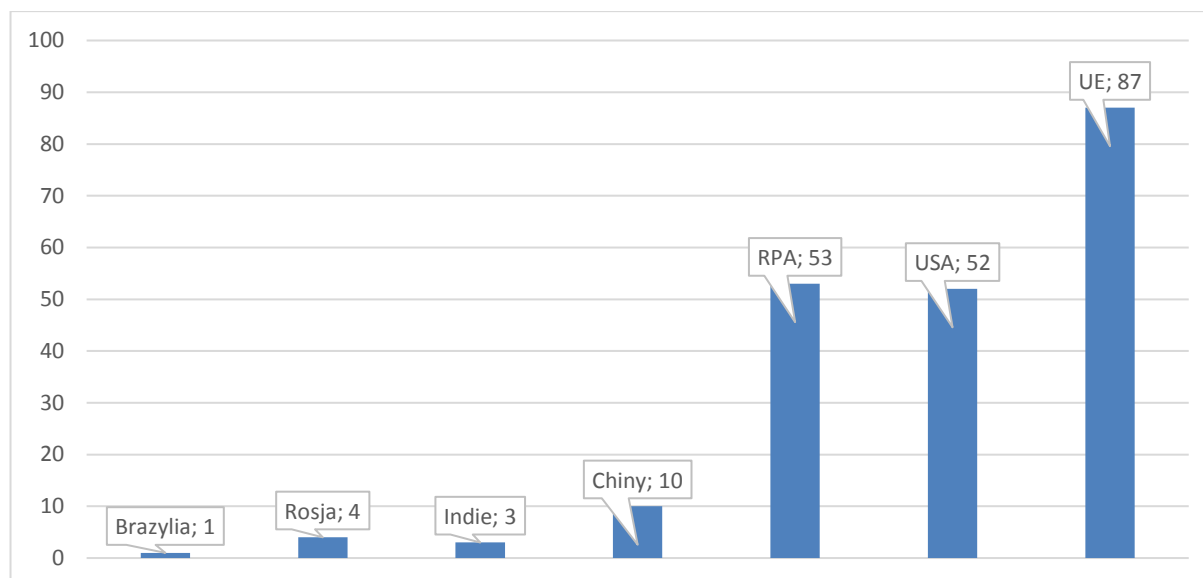
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: quantitative restrictions in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

Wykres (Wykres 25) dowodzi dysproporcji w stosowaniu środków z kategorii QR wśród badanych państw. Najwięcej aktywnych ograniczeń (pod względem ilości środków) w połowie 2018 r. posiadała Rosja, a dalej USA i Indie.⁷⁸⁸ Stosunkowo aktywne w stosowaniu tego typu środków okazały się również Chiny. Brazylia i RPA nie stosowały tego rodzaju środków w badanym okresie. Warto jednak zaznaczyć, że ograniczenia ilościowe są uzupełniane często o kontyngenty taryfowe, czyli połączenie ograniczeń celnych ze środkami poza celnymi.

⁷⁸⁷ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, art. 36, 2012/C 326/01, Dziennik Urzędowy C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390.

⁷⁸⁸ W przypadku Rosji przyczyn należy upatrywać w pogarszających się relacjach z UE; Indie większość ograniczeń ilościowych wprowadziły w 2012 r. i dotyczyły one produktów pochodzenia rolnego, tekstyliów, a także wybranych wyrobów przemysłowych, podobny wymiar miały ograniczenia wprowadzane przez USA (w 2012 r. i 2014 r.).

Wykres 26 Liczba kontyngentów taryfowych stosowanych przez BRICS, USA i UE (WTO, czerwiec 2018 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: tariff-rate quotas in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

O ile ograniczenia ilościowe można traktować jako narzędzie służące realizacji polityk pozagospodarczych, o tyle kontyngenty taryfowe są rozwiązaniem umożliwiającym korygowanie ilości i dostępności poszczególnych produktów na rynku kraju importującego. Są więc wyrazem interwencji w mechanizm rynkowy. Określone przez władze zapotrzebowanie na produkty z danej kategorii realizowane jest przy niższych stawkach celnych, natomiast powyżej stosowane są znacznie wyższe. Ma to np. obniżyć import danej kategorii produktów, poprawiając bilans handlowy państwa. Nie wyklucza to jednak wwozu – wysokie zapotrzebowanie na rynku kraju importującego nadal może być zaspokajane (przy odpowiednio wyższej cenie finalnej dobra). Tego typu środek, chociaż teoretycznie podobny do QR, nie wyklucza prawa do wwozu, co jest ważną cechą właściwych relacji handlowych.

Kontyngenty taryfowe są stosowane w bardzo ograniczonym zakresie przez BRICS (Wykres 26). To narzędzie przeważa wśród państw rozwiniętych, a także w RPA. Przy wykorzystaniu tego narzędzia rząd (teoretycznie) zachęca rodzimych producentów do zaspokojenia występującego popytu. Tak jak przy ograniczeniach ilościowych, wskazane jest jednak działanie zintegrowane w wielu obszarach gospodarki. Wdrożenie kontyngentów taryfowych jest stosunkowo łatwym, ale i mało efektywnym narzędziem wspierania krajowej produkcji. Państwa BRICS, oprócz RPA, nie stosują środków tego typu w rolnictwie, np. na wypadek sytuacji kryzysowych (np. nagłego wzrostu przywozu spowodowanego urodzajem w innej części świata). Światowa Organizacja Handlu zaznacza, iż specjalne zabezpieczenia rolne mogą być stosowane

jedynie w odniesieniu do produktów już objętych kwotowaniem w ramach linii taryfowych. Nie można ich jednak stosować do przywozu w ramach kontyngentów taryfowych. Można z nich korzystać tylko wtedy, gdy rząd wcześniej zastrzegł prawo do ich stosowania w harmonogramie zobowiązań w zakresie rolnictwa.⁷⁸⁹

Stosowane kontyngenty taryfowe łączą w sobie ograniczenie ilościowe i kwotowe. Przeważnie mechanizm działania obejmuje podwyższenie stawek celnych wraz ze wzrostem importowanej ilości w przekroju rocznym. Ten system prowadzi do radykalnego ograniczenia wwozu określonych grup produktów i podniesienia ich cen na rynku lokalnym, np. w 2013 r. ustanowiono kontyngent taryfowy na przywóz drobiu mrożonego z gatunku hodowanego w USA (wewnętrzny kontyngent taryfowy wynosił 16,4%, a poza kontyngentem 27%).⁷⁹⁰ W ten sposób umożliwiono konsumpcję w określonym zakresie, redukując zarazem ryzyko nadmiernej konkurencji dla rodzimych producentów drobiu. Warto podkreślić, że takie mechanizmy negatywnie wpływają na produkcję krajową, ponieważ poprzez sztuczne obniżenie konkurencyjności wyrobów zagranicznych nie mobilizuje się lokalnych producentów do podnoszenia efektywności.

Państwa BRICS w badanym okresie praktycznie nie stosowały środków wyrównawczych.⁷⁹¹ Unia Europejska nałożyła 16 środków (m.in. w stosunku do: Kanady – Biodiesel, Chin – wybrane produkty z papieru, stali, panele i szkło słoneczne, a także wyroby z włókna szklanego, Indii - PET (politereftalan etylenu), systemy elektrod grafitowych, druty i pręty ze stali nierdzewnej, rury i przewody z żeliwa sferoidalnego). W tym zestawieniu krajem, który najsilniej ingerował w mechanizm rynkowy były USA. Przegląd 93. wdrożonych środków potwierdza przypuszczenie, iż Chiny – pod względem konkurencyjności produktów – są „bliżej” państw rozwiniętych niż pozostałe BRICS, np. w stosunku do Brazylii środki wyrównawcze dotyczyły m.in. konstrukcji żelaznych, stali różnego typu, o tyle w przypadku ChRL środki dotyczyły wielu kategorii wyrobów w tym: środków chemicznych, cegieł, wyrobów z aluminium, ale również opon czy pojazdów osobowych). Są to kategorie zarezerwowane dla państw dysponujących określonym poziomem rozwoju, a więc również wiedzy technicznej i technologii. Stosowanie środków wyrównawczych przez USA (w stosunku do chińskiej produkcji) utwierdza w przypuszczeniu, iż konkurencyjność ChRL wykracza poza kategorię państw rozwijających się.

⁷⁸⁹ World Trade Organization, *Market access: special agricultural safeguards (SSGs)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/negs_bkgrnd11_ssg_e.htm, (stan na dzień: 14.11.2017 r.).

⁷⁹⁰ IBP, US-South Africa, *Economic and Political Cooperation Handbook*, International Business Publications, Washington DC 2016, p. 297.

⁷⁹¹ World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: countervailing in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

Środki ochronne i specjalne środki ochronne⁷⁹² stosowane są przede wszystkim przez UE i USA. Podstawą ich wdrożenia jest znaczący wzrost wwozu określonych produktów, co może zagrozić produkcji krajowej. Istotnym warunkiem jest ich ustanawianie względem wszystkich podmiotów, a także (wraz) z planem restrukturyzacji, który zapewni konkurencyjność danej produkcji. Do zastosowania tego typu środków konieczne jest „stwierdzenie, że dany przywóz wywarł negatywny wpływ na sytuację gospodarczą krajowego przemysłu, tzn., że przemysł poniósł szkodę. Innymi słowy organy prowadzące dochodzenie muszą wykazać, że między przywozem a szkodą wyrządzoną przemysłowi istnieje związek przyczynowy.”⁷⁹³ Kluczowe znaczenie w tej sytuacji odgrywa więc interes publiczny, np. utrzymanie miejsc pracy w danej branży. Główną zaletą (w przeciwieństwie do ograniczeń ilościowych i kontyngentów taryfowych) jest możliwość zastosowania cel ochronnych już w momencie rozpoczęcia dochodzenia.

W przypadku UE specjalne środki ochronne dotyczyły m.in. drobiu, nabiału i cukru.⁷⁹⁴ Związane było to z ogólnym trendem ochrony produktów rolnych i pochodzenia rolnego w krajach rozwiniętych. USA (ponownie) stosowało liczne środki (prawie 500 ustanowionych w badanym okresie), chroniąc bardzo zróżnicowane kategorie: poczynając od produktów rolnych, przez produkty przemysłu spożywczego, aż po np.: krystaliczne krzemowe ogniwa fotowoltaiczne czy pralki.⁷⁹⁵ Stosowanie tego typu narzędzi bezpośrednio świadczy o niskiej konkurencyjności produktów objętych środkami pochodzących z tych gospodarek.

Z badanej grupy w latach 2006-2017 subsydia eksportowe stosowały jedynie: Brazylia, RPA, USA i UE. Nie jest to jednak prawda, ponieważ dane WTO informują tylko o subsydiach bezpośrednich. Pozostałe państwa, ze znaczącą przewagą Chin w tym zestawieniu stosują na-

⁷⁹² „Członek WTO może stosować środek ochronny tylko po przeprowadzeniu dochodzenia przez właściwe władze tego Członka zgodnie z procedurami uprzednio ustanowionymi i opublikowanymi zgodnie z Artykułem X GATT 1994. Dochodzenie to obejmuje publikację obwieszczenia odpowiednio informującego wszystkie zainteresowane strony, jak również publiczne przesłuchania, lub inne odpowiednie środki, w ramach których importerzy, eksporterzy i inne zainteresowane strony będą mogły przedstawić dowody i swoje stanowisko (...), między innymi, w kwestii, czy zastosowanie środka ochronnego będzie lub nie w interesie publicznym. Właściwe władze opublikują raport przedstawiający wyniki swojego dochodzenia i umotywowane wnioski, do których doszły we wszystkich istotnych problemach taktycznych i prawnych.” Źródło: Komisja Europejska, *Porozumienie w sprawie środków ochronnych*, Document 21994A1223(15), dostęp online, tytuł dostępu: [http://ec.europa.eu/assets/near/neighbourhood-enlargement/ccvista/pl/21994a1223\(15\)-pl.doc](http://ec.europa.eu/assets/near/neighbourhood-enlargement/ccvista/pl/21994a1223(15)-pl.doc), (stan na dzień: 15.09.2018 r.).

⁷⁹³ Komisja Europejska, *Instrumenty ochrony handlu. Środki antydumpingowe, antysubsydjne i ochronne. Przewodnik dla eksporterów z UE*, dostęp online, tytuł dostępu: trade.ec.europa.eu/doclib/html/146713.htm, (stan na dzień: 15.09.2018 r.).

⁷⁹⁴ World Trade Organization, *European Union: safeguards and special safeguards in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

⁷⁹⁵ World Trade Organization, *United States: safeguards and special safeguards in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

rzędzia, które pod względem celu można traktować jako subsydia. W ramach zobowiązań akcesyjnych do WTO Chiny eliminowały bezpośrednie formy wsparcia dla przedsiębiorstw państwowych, które zgodnie z rachunkiem ekonomicznym przynosiły straty. W kolejnych latach (cała pierwsza dekada XXI w.) okazało się, że firmy tego typu zaczęły podlegać innym (bardziej złożonym) formom wsparcia, których warunki dostępowe czyniły z nich narzędzia podobne do subsydiów eksportowych, np. w latach 2002-2004 państwowe banki zwiększyły udzielanie pożyczek o prawie 60% dla podmiotów eksportujących. Warto zaznaczyć, że były one realizowane na bardzo preferencyjnych warunkach. Mało tego, znaczna część z nich została umozniona.⁷⁹⁶ Tak więc na samym przykładzie ChRL można stwierdzić, iż kategoria WTO pod nazwą subsydia eksportowe jest obarczona istotnym błędem poznawczym.

USA subsyduje eksport m.in.: masła, sera, jajek, wieprzowiny, drobiu, ryżu, pszenicy.⁷⁹⁷ W przypadku UE wspierany jest eksport np.: alkoholu, mięsa wołowego, sera, jaj, owoców i warzyw, oliwy z oliwek, wieprzowiny, drobiu, rzepaku, tytoniu, cukru.⁷⁹⁸ Najwięcej z badanej grupy, bo aż 62 (trzykrotnie więcej niż UE) środki stosuje RPA. Do kategorii podlegających subsydiowaniu należą m.in.: skrobia i kleje powstające na jej bazie, tłuszcze pochodzenia zwierzęcego, jęczmień, piwo, mięso bydlęce, chleb, ciasto, ciastka, herbatniki, bulwy, korzenie i liście ozdobne, masło, ser, wyroby tytoniowe, owoce cytrusowe, soki owocowe, kakao, bawełna, cięte i suszone kwiaty, karma dla psów i kotów, jaja, skóry i skórki, miód, kukurydza, melasa, orzechy, owies, makaron, wieprzowina, drób, przyprawy, napoje spirytusowe, cukier i wyroby cukiernicze, tapioka, ocet, produkty winiarskie.⁷⁹⁹ Subsydia eksportowe na produkty rolne w przypadku USA i UE są spowodowane m.in. chęcią utrzymania odpowiedniego poziomu cen produktów rolnych na rynku krajowym lub utrzymania wielkości produkcji. Wysoka wydajność produkcji rolnej nie gwarantuje przewagi cenowej na rynkach światowych, głównie za sprawą średniego poziomu cen na dobra i usługi na rynku krajowym. Kraje wyżej rozwinięte, chcąc utrzymać produkcję rolną, muszą zagwarantować odpowiedni poziom cen, pozwalający na zaspokojenie potrzeb wśród producentów rolnych. Zbyt niski poziom cen doprowadziłby do powstrzymania się od produkcji i ostatecznie zmusił do importu produktów zagranicznych.

⁷⁹⁶ Więcej na temat form wsparcia produkcji na eksport przez Chiny w: Haley U.C.V., Haley G.T., *Subsidies to Chinese Industry: State Capitalism, Business Strategy, and Trade Policy*, Oxford University Press, New York 2013.

⁷⁹⁷ World Trade Organization, *United States: export subsidies in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

⁷⁹⁸ World Trade Organization, *European Union: export subsidies in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

⁷⁹⁹ World Trade Organization, *South Africa: export subsidies in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

Ze względu na strategiczny charakter żywności dla stabilności gospodarczej, kraje wysoko rozwinięte decydują się na wielowymiarowe wspieranie producentów rolnych. W przypadku RPA sytuacja jest bardziej złożona, ponieważ dodatkowym elementem oddziałującym na subsydia są silne lobby producentów rolnych (choć zmniejszające oddziaływanie w kolejnych latach XXI w.), a także przeważająca polityka kraju agrarnego, którego przewagą jest sprzyjający klimat. Poza tym, po przemianach 1994 r. i reformach prowadzących do rozdrabniania areału ziemskiego i produkcji rolnej, spada efektywność produkcji, co przyczynia się do obniżenia konkurencyjności wyrobów z RPA na rynkach światowych. Nieefektywność części produkcji musi więc być wspierana przez państwo aby nie doprowadzić do drastycznego jej ograniczenia i zniszczenia kultury rolnej na znacznych obszarach kraju.

Ostatnią kategorią z zakresu środków pozataryfowych wskazywaną przez WTO są Państwowe Przedsiębiorstwa/Organizacje Handlowe (*State Trading Enterprises*, STE). Są to podmioty upoważnione przez państwa (na zasadzie własności, kontroli bądź wsparcia) do realizacji (przeważnie sektorowej) polityki handlowej. W ten sposób łączą one producentów, zapewniając im m.in. lobbowanie w instytucjach międzynarodowych, promocję na rynkach światowych.⁸⁰⁰

Wśród badanych państw niekwestionowanym liderem w aktywności STE są Chiny. W badanym okresie aż 171 środków z chińskich STE znalazło się w użyciu, w Indiach było to 29, w USA – 4, a w UE – 1. O ile w przypadku Chin STE obejmują najróżniejsze obszary rynku, a uzasadnienia ich funkcjonowania są bardzo ogólne i powtarzalne (powoływanie się na bezpieczeństwo konsumentów, gwarancje dostępności produktów, itd.), o tyle przykład z UE – szwedzka „Systembolaget AB” zajmująca się napojami alkoholowymi (prewencja; głównym zadaniem jest ograniczenie spożycia tego typu używek), ukazuje zupełnie inny cel funkcjonowania tych podmiotów. W przypadku USA były to cztery podmioty, których obszarem działania są: wyroby spożywcze, ropa naftowa, izotopy, energia elektryczna. Są to więc obszary wskazywane jako strategiczne dla bezpieczeństwa narodowego. Na podstawie danych WTO można stwierdzić, że kraje wysoko rozwinięte wykorzystują STE przeważnie do utrzymania stabilności obszarów rynku o szczególnym znaczeniu dla ogółu gospodarki bądź zapewnienia bezpieczeństwa, w tym życia i zdrowia obywateli. Kraje rozwijające się częściej traktują STE jako narzędzie do polityki proeksportowej, wzmacniając działanie grup interesów, poprzez integrację podmiotów o podobnych, substytucyjnym profilu działalności gospodarczej.

Podsumowując, występują różnice w zakresie stosowania poszczególnych narzędzi pozataryfowych między krajami wysoko rozwiniętymi (reprezentowanymi w badaniu przez USA

⁸⁰⁰ World Trade Organization, *State trading enterprises*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/statra_e/statra_e.htm, (stan na dzień: 14.09.2018 r.).

i UE), a krajami rozwijającymi się – BRICS (Tabela 4). Cechą charakterystyczną dla państw wysoko rozwiniętych jest stosowanie przede wszystkim narzędzi z pierwszych trzech kategorii (TBT, SPS, ADP), a także ceł wyrównawczych. Niemniej Chiny, Indie i Brazylia coraz skuteczniej wykorzystują również te narzędzia do kształtowania relacji handlowych (widoczny dynamiczny wzrost inicjacji środków SPS i TBT w drugiej dekadzie XXI w.). W przypadku kategorii: „środki ochronne” i „specjalne środki ochronne” jednoznacznie dominowały państwa wysoko rozwinięte. Przyczyn należy upatrywać w dynamicznie zmieniającej się konsumpcji – powyższe środki umożliwiają na wczesnym etapie zastosowanie sankcji. W przypadku ograniczeń ilościowych wwozu, subsydiów eksportowych i środków z kategorii STE dominowały kraje rozwijające się (reprezentowane przez BRICS).

Tabela 4 Zestawienie kategorii środków stosowanych przez BRICS oraz USA i UE (łącznie) wg klasyfikacji Światowej Organizacji Handlu za lata 2006-2017

kategoria środków poza taryfowych	środki w przygotowaniu/stosowaniu	BRICS	USA i UE
Sanitarne i Fitosanitarne	środki zainicjowane	2486	2861
	środki w użyciu	580	820
Techniczne bariery	środki zainicjowane	2484	2092
	środki w użyciu	258	673
Antydumpingowe	środki zainicjowane	106	69
	środki w użyciu	573	440
Wyrównawcze	środki zainicjowane	3	29
	środki w użyciu	8	109
Środki ochronne	środki zainicjowane	3	30
	środki w użyciu	5	36
Specjalne środki ochronne	środki zainicjowane	0	0
	środki w użyciu	0	567
Kontyngenty taryfowe	środki zainicjowane	0	0
	środki w użyciu	71	139
Ograniczenia ilościowe	środki zainicjowane	0	0
	środki w użyciu	194	77
Działania krajowych przedsiębiorstw/instytucji handlowych	środki zainicjowane	0	0
	środki w użyciu	200	5
Subsydia eksportowe	środki zainicjowane	0	0
	środki w użyciu	78	33

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 14.08.2018 r.).

Każde z państw posiada własny, неповtarzalny mikś środków pozataryfowych. Kształt gospodarki, w tym profil produkcyjny narzuca pewne zachowania, których wyrazem jest stosowanie poszczególnych środków ochronnych, a zarazem rezygnacja z innych. Niemniej należy stwierdzić, że z BRICS jedynie Chiny wspierają coraz częściej produkty o wysokiej wartości dodanej. Pozostałe państwa „ochronę” skupiały wokół produktów wydobywania i przetwórstwa, produkcji rolnej, itd., czyli kategorii o wysokim wkładzie pracy ludzkiej. Tak więc konkurencyjność poszczególnych BRICS jest silnie zróżnicowana, a poziom interwencjonizmu raczej porównywalny do państw wyżej rozwiniętych (aczkolwiek oparty na innych narzędziach).

4. Kierunki zmian w zakresie składowych wolumenu wymiany gospodarek BRICS

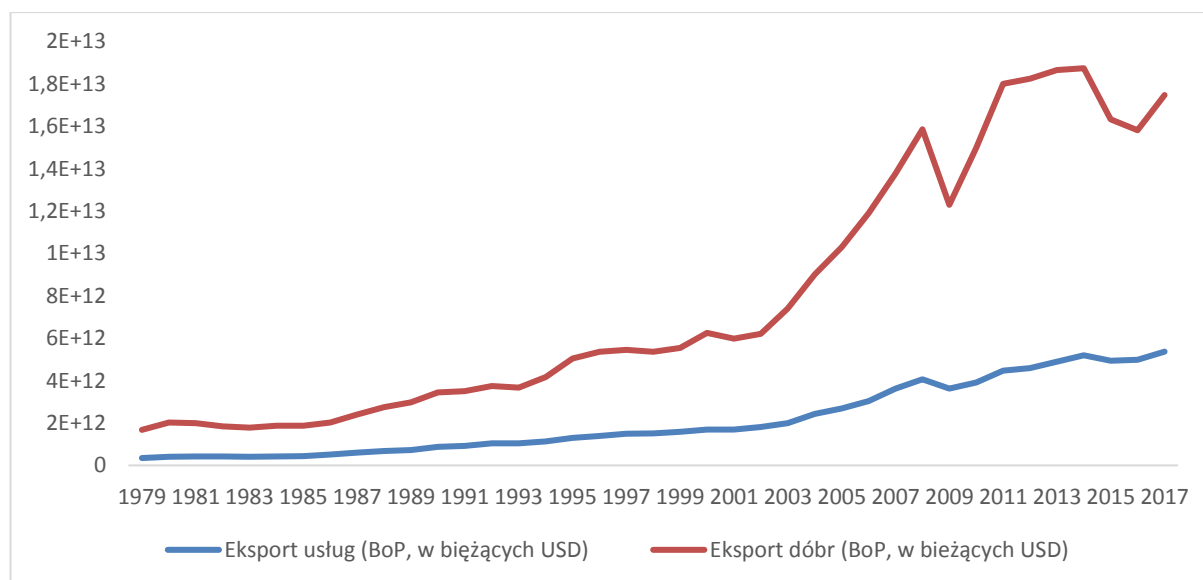
W XX w. charakter wymiany handlowej państw BRICS z resztą świata można było definiować przy pomocy klasycznych teorii ekonomii. Istotne znaczenie w ówczesnej strukturze relacji handlowych odgrywały różnice w relatywnym uposażeniu państw w czynniki produkcji, a także położenie geopolityczne i warunki klimatyczne. Dodatkowo ówczesny poziom rozwoju gospodarczego i relacje międzynarodowe miały bezpośredni wpływ na technologie wykorzystywane w danej gospodarce, a więc przedmiot produkcji.⁸⁰¹ Analiza tamtego okresu pozwalała na stwierdzenie, iż dochodziło do intensyfikacji wymiany międzygałęziowej, ujawniały się również przewagi komparatywne, szczególnie w zakresie dóbr pracochłonnych, nisko- bądź nieprzetworzonych. Poza tym, BRICS cechował niski poziom zaawansowania technologicznego, a wykorzystywane techniki pracy uzależnione były przede wszystkim od dostępności czynnika ludzkiego i surowców. Coraz silniejsze zmiany (w wyniku postępu technicznego i technologicznego, a także względnie wysokiego poziomu bezpieczeństwa międzynarodowego) w gospodarce światowej, następowały mniej więcej od lat 70. XX w. Ich bezpośrednim efektem była coraz intensywniejsza wymiana handlowa.

Kraje BRICS w pierwszych dekadach XX w. czyli w okresie kształtowania niezależnej państwowej podejmowały próby wzmocnienia i rozwinięcia rodzimego przemysłu i zagwarantowania możliwie dużej niezależności produkcyjnej. Był to okres nieufności między partnerami wymiany – stosowano liczne i stosunkowo wysokie bariery handlowe, chcąc ograniczyć dostęp

⁸⁰¹ Tempo dyfuzji innowacji istotnie wzrosło pod koniec XX w. wraz z pojawieniem się nowych możliwości technicznych głównie informacyjnych (i teleinformacyjnych), które w połączeniu z globalną ekspansją korporacji zapewniły podstawy do lokowania produkcji w krajach rozwijających się, dysponujących przewagami kosztowymi, szczególnie na rynku pracy, istotnymi dla mało skomplikowanej produkcji.

do krajowego rynku, obawiając się ponownej ingerencji zewnętrznej.⁸⁰² Ponadto specjalizowały się w eksporcie dóbr o niskim poziomie wartości dodanej, wartości wymiennej oraz o stosunkowo niskiej jakości. Większość ich handlu realizowana była z najbliższymi sąsiadami. Wraz z kolejnymi dekadami i osiągnięciami w zakresie wymiany informacji i transportu (obniżenie kosztów oraz przyspieszenie działań) państwa te stały się dostawcami dóbr dla gospodarek wysoko rozwiniętych o stosunkowo wysokim koszcie jednostki pracy. Duże znaczenie dla tego procesu miały integracja i globalizacja oraz przyspieszenie procesów liberalizujących w gospodarce światowej.

Wykres 27 Eksport dóbr i usług w skali świata w latach 1979-2017 (Bilans płatniczy, w bieżących USD)

Legenda: okres odpowiada dostępnym w Banku Światowym danym historycznym na dzień: 18.09.2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Światowy, *Metadane: eksport dóbr i usług*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 18.09.2018 r.).

W ostatnich dziesięcioleciach Brazylia ewoluowała z kraju rolniczego w gospodarkę usługową (prawie 76% PKB w 2016 r.).⁸⁰³ Niemniemie jednak zajmuje pierwsze miejsce na świecie w uprawie kawy, trzciny cukrowej, kakaowca (2. miejsce na świecie) bananów, ryżu, fasoli, tytoniu, słonecznika, pszenicy, bawełny, buraków cukrowych, agawy sizalskiej, a także roślin oleistych (czołowy producent soi – 2. miejsce na świecie) oraz owoców cytrusowych

⁸⁰² Protekcjonizm, a nawet izolacjonizm (głównie okresowy) był charakterystyczny dla stosunkowo młodych państwowości, szczególnie dla tych, które wcześniej były pod okupacją, pełniły funkcję kolonii dla innych państw, bądź utraciły suwerenność w wyniku rozbiorów/podziałów/rozrastania się stref wpływów silniejszych militarnie i ekonomicznie podmiotów.

⁸⁰³ Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística, *Quarterly National Accounts*, dostęp online, tytuł dostępu: https://ww2.ibge.gov.br/english/estatistica/indicadores/pib/pib-vol-val_201504_3.shtm, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).

(4. miejsce), papai, ananasów, awokado, manioku (2. miejsce). Jest także czołowym producentem w zakresie hodowli bydła (2. miejsce na świecie) oraz chowu trzody chlewnej (4. miejsce). Jeszcze na przełomie XIX i XX w. głównym produktem eksportowym Brazylii (ponad 60% eksportu) była kawa.⁸⁰⁴

W Rosji jedną trzecią PKB tworzy przemysł, a prawie dwie trzecie usługi. Rolnictwo to mniej niż 5% PKB.⁸⁰⁵ W okresie komunizmu, rosyjskie rolnictwo było traktowane w specyficzny sposób: władze deklarowały, iż ma ono istotne znaczenie, aczkolwiek to inne obszary gospodarki otrzymywały finansowe wsparcie rozwoju. Rywalizacja z państwami demokratycznymi zachęcała kremłowskie władze do szczególnego zainteresowania bezpieczeństwem militarnym i rozwijaniem przemysłu (głównie ciężkiego). W ostatnich dekadach XX w., a najsilniej w okresie przejścia z gospodarki nakazowej na system rynkowy, rolnictwo straciło wiodącą rolę. Duże gospodarstwa państwowe utraciły ochronę państwa, a gwarancje sprzedaży zostały zastąpione mechanizmem rynkowym. Rolnictwo odczuło presję na reorganizację i restrukturyzację. Okres ten spowodował zmniejszenie inwentarza żywego oraz popytu na pasze. Ostatecznie zmniejszono również powierzchnię zasiewów o kilkadziesiąt procent. Na mocy dekretu ówczesnego prezydenta Borysa Jelcyna (1991 r.) kolchozy i sowchozy miały zostać przekazane społeczeństwu. Bezpośrednim efektem było utworzenie kolektywów pracowniczych, które objęły w nich własność. Kolejne regulacje zapewniły obrót ziemią i potwierdziły własność prywatną.

Rolnictwo zostało w pewien sposób uznane za sektor schyłkowy w okresie Federacji Rosyjskiej. Pomimo tego, Rosja zajmuje 1. miejsce jako producent agrestu, 2. w przypadku żyta, marchwi, paneli drewnianych, 3. – suszonego grochu, pszenicy, ziemniaków, dynii, kapusty, rzepy, ogórka, lnu i konopi, czwarte – buraka cukrowego, piwa, surowca drzewnego, czy hodowli drobiu, a 7. – trzody chlewnej.⁸⁰⁶ Dopiero w pierwszej dekadzie XXI w. doszło do faktycznej reorganizacji rolnictwa i wzrostu roli korporacji rolnych. To one zyskują coraz większą rolę w produkcji rolnej oraz eksporcie rosyjskich produktów spożywczych.⁸⁰⁷ Sankcje nałożone na Rosję po aneksji Krymu w drugiej dekadzie XXI w. spowodowały, iż wartość rubla znacząco

⁸⁰⁴ Baer W., *A Economia Brasileira*, Nobel, São Paulo 2003, p. 143.

⁸⁰⁵ Central Intelligence Agency, *Economy of Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).

⁸⁰⁶ Wiking, *Rolnictwo na świecie*, Wydawnictwo Edukacyjne Wiking, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.wiking.edu.pl/article.php?id=271>, (stan na dzień: 21.11.2017 r.).

⁸⁰⁷ Kramer A.E., *Drought in Russia Ripples Beyond the Wheat Fields*, „The New York Times”, August 27, 2010.

spadła. W ten sposób produkty rolne z Rosji stały się bardziej konkurencyjne na rynkach światowych oraz spadł popyt krajowy na produkty zagraniczne. W efekcie rosyjskie rolnictwo objęło drugie miejsce pod względem wielkości eksportu, wyprzedzając produkcję zbrojeniową.⁸⁰⁸

W 2016 r. indyjskie rolnictwo odpowiadało za 17,4% PKB, przemysł za 28,8% PKB, a 46,2% PKB generowały usługi.⁸⁰⁹ Ze względu na stosunkowo dużą liczbę ludności (prawie połowa społeczeństwa) utrzymującej się z pracy na roli, władze starają się utrzymać sprzedaż produktów krajowych na poziomie pozwalającym zapewnić minimalny poziom życia tej części obywateli. Od 1951 r. udział rolnictwa w PKB stale zmniejsza się, ale nadal pozostaje znaczącym elementem ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego obywateli.⁸¹⁰

Indie są głównym producentem: ryżu, prosa, pszenicy, kukurydzy, jęczmienia, kawy i herbaty, a także orzechów (kokosowych, ziemnych), wielu przypraw, bawełny, juty i roślin oleistych. W hodowli przeważa bydło.⁸¹¹ Rolnictwo w 2016 r. stanowiło jedynie 13,2% eksportu (np. paliwa i kopaliny to ok. 15,7%, a największą część eksportu stanowią produkty przemysłowe – 68,4%).⁸¹² Władze, dążąc do wzrostu wydajności rolnictwa, przeznaczały środki na inwestycje i bezpośrednie wsparcie rolników w: nawadnianiu, rozwoju technologicznym (narzędzia, urządzenia), stosowaniu nowoczesnych praktyk rolniczych i zapewnieniu kredytów rolnych i dotacji. W porównaniu do średniej dla świata (w drugiej dekadzie XXI w.), wydajność indyjskiego rolnictwa w zakresie plonów nie przekracza jednak 30-50%. Niska wydajność powoduje, iż Indie są znaczącym importerem żywności.

Chiny w drugiej połowie XX w. istotnie zmodyfikowały swój profil produkcyjny. Jeszcze w latach 50. i 60. poprzedniego wieku kluczową rolę odgrywało rolnictwo, które było źródłem utrzymania większości społeczeństwa. Kolejne plany kilkuletnie za czasów Mao pobudzały produkcję, okupując wzrost negatywnymi skutkami społecznymi. Faktyczne przyspieszenie wzrostu produkcji przemysłowej rozpoczęło się mniej więcej od ósmej dekady XX w. wraz z rozluźnieniem polityki zagranicznej. Ewolucja gospodarcza nie została jednak zatrzymana na etapie industrializacji kraju. Proces ekonomicznej ekspansji, w tym przyciągania korporacji prowadził do gromadzenia nowoczesnych technologii i wzrostu sektora usług, który w 2016 r.

⁸⁰⁸ Tygodnik Rolniczy, *Rolnictwo w Rosji przeżywa niesamowity rozkwit*, Tygodnik „Poradnik Rolniczy”, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.tygodnik-rolniczy.pl/articles/aktualnosci/_rolnictwo-w-rosji-przezywa-niesamowity-wzrost/, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).

⁸⁰⁹ Central Intelligence Agency, *Economy of India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).

⁸¹⁰ World Bank, *India: agriculture (percent of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/india>, (stan na dzień: 19.09.2018 r.).

⁸¹¹ Central Intelligence Agency, *Economy of India*, op. cit., (stan na dzień: 22.11.2017 r.).

⁸¹² World Bank, *Country Profile: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile, (stan na dzień: 26.11.2017 r.).

wytworzył 51,6% PKB (rolnictwo 8,6%, a przemysł 39,8%). W eksporcie przeważają jednak produkty przemysłowe, które w 2016 r. stanowiły ponad 94% ogółu.⁸¹³ Należy jednak zauważyć, iż w ostatnich latach zmienia się struktura chińskiego eksportu w kierunku bardziej zaawansowanych technologicznie produktów, natomiast w imporcie rolę straciły wyroby przemysłowe na rzecz spożywczych (co potwierdza np. bilans handlowy USA-Chiny w 2016 r.). Chińczycy importowali najwięcej zbóż, ziaren/nasion oraz owoców, natomiast eksportowali elektronikę i drobne urządzenia elektryczne i mechaniczne.⁸¹⁴ Zgodnie z dotychczasowymi badaniami wzrostu i rozwoju gospodarczego państw, klasyfikującymi je względem wiodącej produkcji i eksportu dóbr, można stwierdzić, iż Chiny poprawiły pozycję względem innych podmiotów stając się krajem przemysłowym z aspiracjami do gospodarki usługowej.

Chińskie rolnictwo stale poprawia wydajność. Chiny są największym producentem i konsumentem produktów pochodzenia rolnego. Praktycznie wszystkie grunty orne, są wykorzystywane. Chiny są największym na świecie producentem ryżu. Znajdują się również w czołówce producentów pszenicy, kukurydzy, tytoniu, soi, ziemniaków, sorgo, orzeszków ziemnych, herbaty, prosa, jęczmienia, nasion oleistych, wieprzowiny i ryb.⁸¹⁵ Kluczowe pozycje w eksporcie zajmują bawełna i nasiona roślin oleistych. Wydajność produkcji rolnej jest wysoka ze względu na intensywną uprawę. Eksport produktów rolnych nie odgrywa jednak tak dużego znaczenia jak pozostałe sektory gospodarki.

W przypadku RPA ciekawostką stanowi zakres ochrony taryfowej i pozataryfowej w porównaniu do znaczenia rolnictwa dla finansów państwa. Na tle pozostałych BRICS jest to pewien wyróżnik, który świadczy o specyficznej roli rolnictwa, wynikającej m.in. z historycznych doświadczeń (Burowie byli bezpośrednio związani z ziemią jako źródłem bogactwa i miejscem pracy). Stosunkowo wysoka ochrona produkcji rolnej nie jest powiązana z wielkością generowanego produktu krajowego przez ten sektor gospodarki. Rolnictwo w 2016 r. odpowiadało za 2,4% PKB, przemysł – 29% PKB, a usługi – 68,6% PKB.⁸¹⁶ RPA na tle innych państw Afryki, posiada stosunkowo dobre warunki do produkcji rolnej oraz zasoby umożliwiające wydobycie i produkcję. W RPA od połowy XX w. intensywnie rozwijane były pozostałe sektory gospo-

⁸¹³ Central Intelligence Agency, *Economy of China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cn.html>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).

⁸¹⁴ Office of the United States Trade Representative, *The People's Republic of China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).

⁸¹⁵ Central Intelligence Agency, *Economy of China*, op. cit., (stan na dzień: 23.11.2017 r.).

⁸¹⁶ Central Intelligence Agency, *Economy of South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sf.html>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).

darki, co pozwoliło na przemianę z kraju rolniczego w państwo o wysokim poziomie dywersyfikacji (poczynając od górnictwa i rolnictwa, przetwórstwa żywności, produkcji odzieży i tekstyliów, montażu pojazdów, energetyki, a kończąc na usługach finansowych i turystyce).⁸¹⁷

Rolnictwo RPA daje ok. 10% formalnego zatrudnienia. Jest to wskaźnik stosunkowo niski w porównaniu do pozostałej części Afryki (np. w krajach Afryki Subsaharyjskiej jest to ok. 60%).⁸¹⁸ RPA należy do największych producentów: korzeni cykorii (4. miejsce), grejpfrutów (4. miejsce), gruszek (9. miejsce), zbóż (5. miejsce), kukurydzy (7. miejsce), agawy sizalowej (10. miejsce).⁸¹⁹ Duże znaczenie w przypadku wyrobów rolnych i spożywczych mają winogrona. W tej kategorii eksportowej wino stanowi do 40% dochodów. Świeże owoce również są dobrym produktem eksportowym ze względu na okres dojrzewania, który przypada na miesiące zimowe w Europie.

RPA dokonuje reorganizacji gospodarki w kierunku dywersyfikacji sektorów z naciskiem na edukację i usługi. Prognozy dotyczące zmian klimatycznych wskazują na znaczne pogorszenie warunków rolnych w ciągu następnych pięćdziesięciu lat.⁸²⁰ Należy podkreślić, iż problemem w RPA pozostaje własność ziemi (np. Ustawa o restytucji ziemi (nr 22) z 1994 r. z późniejszymi zmianami).⁸²¹ Niepewna sytuacja właścicielska białych rolników powoduje ograniczanie inwestycji w rolnictwie.

Można uznać, iż wszystkie państwa dostrzegają słabość rozwoju gospodarczego opartego na rolnictwie. Znacznie niższa efektywność na jednego zatrudnionego w rolnictwie w stosunku do robotników przemysłowych czy pracowników w usługach powoduje, iż oczekiwany wzrost gospodarczy jest niemożliwy do osiągnięcia. Stąd podejmowane działania na rzecz przesunięcia jak największej części ludności do pozostałych dwóch sektorów gospodarki.

Kluczowe znaczenie dla BRICS miał okres mniej więcej od ostatniej dekady XX w., kiedy to doszło do rozpowszechnienia technologii umożliwiających globalny kontakt w trybie *stream* i pozostawanie (praktycznie ciągle) *online*, tworząc zarazem nowe usługi i przedmioty konsumpcji. Państwa grupy BRICS diametralnie odmieniły struktury generowania dochodu, co przełożyło się również na strukturę handlu. Produkt krajowy w przypadku wszystkich BRICS jest w coraz większym stopniu tworzony w usługach, a coraz mniej w rolnictwie (Tabela 5).

⁸¹⁷ Deloitte, *South Africa: Investor's Handbook 2014/15*, Department Trade and Industry of South Africa, Johannesburg 2015, pp. 39-52.

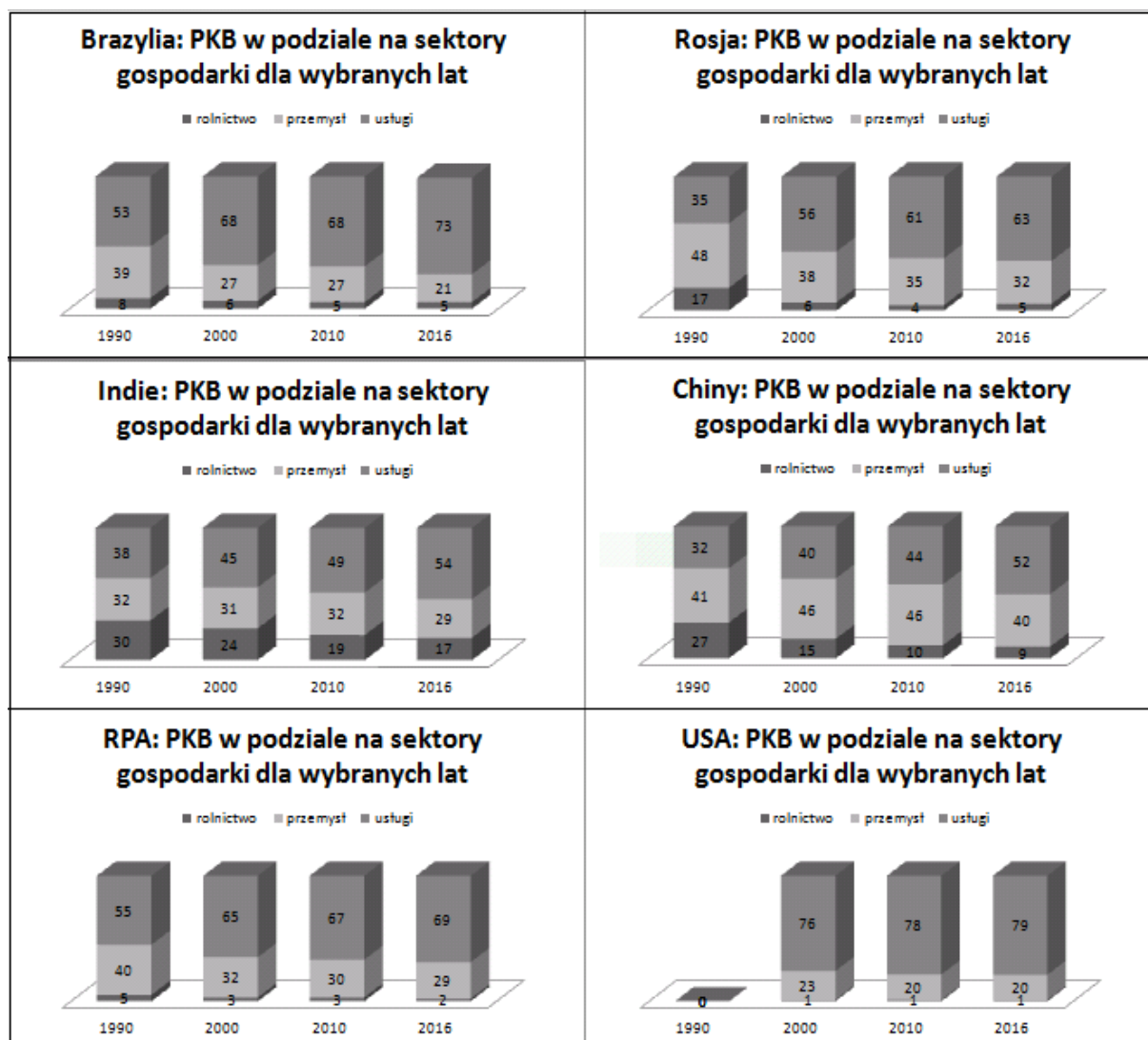
⁸¹⁸ Food and Agriculture Organization of the United Nations, *Over 1 billion people are employed in world agriculture*, FAO, Johannesburg 2011, p. 19.

⁸¹⁹ Food and Agriculture Organization of the United Nations, *South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/202>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).

⁸²⁰ Shanahan M. (and others), *Climate change in Africa: a guidebook for journalists*, UNESCO, Paris 2013, p. 48.

⁸²¹ Justice Ministry, *Restitution of land rights act*, no. 22/1994, 25 November 1994, dostęp online, tytuł dostępu: www.justice.gov.za/lcc/docs/1994-022.pdf, (stan na dzień: 12.03.2018 r.).

Tabela 5 PKB w podziale na sektory gospodarki dla BRICS i USA w wybranych latach

Legenda:

* przyjęto trójsektorowy podział gospodarki: rolnictwo, przemysł, usługi; tworzą łącznie 100% PKB.

** dane dla USA za 1990 r. w statystykach Banku Światowego – niedostępne.

Źródło: World Bank, *Country Profile: Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile, (stan na dzień: 26.11.2017 r.).

W ciągu zaledwie półtorej dekady kraje BRICS znacząco przebudowały struktury gospodarek zgodnie z trendami światowymi w zakresie generowania wartości dodanej. Struktura tworzenia PKB w Brazylii jest już zbliżona (procentowo) do USA. W Indiach, Chinach i Rosji wyraźnie zmniejszył się udział rolnictwa w tworzeniu PKB. Jeszcze na początku ostatniej dekady struktury gospodarcze Indii i Chin w porównywalnym stopniu odpowiadały za tworzenie produktu krajowego. W 2016 r. chińskie rolnictwo tworzyło zaledwie kilka, a w przypadku Indii

17% PKB. Należy jednak zaznaczyć, że w BRICS w rolnictwie znajduje zatrudnienie znacznie większa część społeczeństwa niż w państwach wysoko rozwiniętych, co uwypukla problem niskiej efektywności tego sektora.

W dalszej analizie skupiono się przede wszystkim na eksporcie i imporcie dóbr, ponieważ w przypadku BRICS stanowią one ok. 90% ogółu realizowanej wymiany, mają więc decydujący wpływ na bilans handlowy, a dalej na sytuację gospodarczą kraju i ukazują kierunki rozwoju. Jeszcze na początku ostatniej dekady XX w. wielkość eksportu usług w stosunku do ogółu eksportu w BRICS wahała się od 9% (Brazylia) do 20% (Indie). W tym czasie usługi w eksporcie w przypadku USA i UE stanowiły odpowiednio: 28% i 22%. W 2015 r. w ramach BRICS najmniejszy udział usług w eksporcie deklarowały Chiny (9%), natomiast najwyższy - Indie (36%). W eksporcie USA i UE usługi stanowiły odpowiednio 33% i 28% ogółu eksportu.⁸²²

W BRICS sektor przemysłowy stanowi ważne ogniwo wzrostu i rozwoju gospodarczego, ponieważ rola produkcji dóbr na eksport jest ważnym czynnikiem kształtowania relacji międzynarodowych. Przemysł w porównaniu do sektora usług jest stosunkowo silnie skorelowany z koniunkturą międzynarodową ze względu na uczestnictwo tych państw w łańcuchach tworzenia wartości. BRICS jako gospodarki rozwijające się są podwykonawcami (*outsourcing*) dla przedsiębiorstw i konsumentów zlokalizowanych w innych częściach świata.

O poprawie konkurencyjności świadczyć mogą m.in. zmiany w strukturze produkcji na eksport. Jeżeli występuje przejście od produktów bazujących na przewagach kosztowych (np. surowce, tania w skali świata siła robocza) do dóbr o wyższym poziomie zawansowania, to można stwierdzić, iż uległa poprawie pozycja takiego państwa w relacjach wymiennych. Jeżeli w eksporcie dominują produkty rolne, surowce, wyroby niskoprzetworzone, a w imporcie wysokoprzetworzone, zaawansowane technicznie i technologicznie, maszyny i urządzenia, to świadczy to o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Oczekiwane jest więc odwrócenie tych proporcji.

Dane odnośnie produktów (wg klasyfikacji HS 1988/92) w ramach importu i eksportu dla państw BRICS są regularnie gromadzone przez Bank Światowy od 1995 r. (w przypadku Rosji od 1996 r.), umożliwiając ocenę zmian modelu produkcyjnego gospodarki. Przy interpretacji wyników analizy świadomie pominięto czynniki zewnętrzne, które miały wpływ na wielkość handlu z- i do- danego państwa. Przyjęty okres badawczy, uwzględniający cykliczne zmiany w gospodarce światowej oraz dane dotyczące absolutnych wartości importu i eksportu

⁸²² World Bank, *Exports of goods and services (BoP, current US\$): Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

dla poszczególnych państw potwierdziły, iż wpływ czynników koniunkturalnych na końcowy wynik jest znikomy. W większości przypadków dwudziestoletni okres umożliwił określenie trendu (jego cech, tj. kierunku, tempa, itd.) w zakresie wymiany danej kategorii produktów. W ten sposób uzyskano również informację nt. produkcji w badanych państwach, w tym jej konkurencyjności w poszczególnych obszarach rynku.

Kody HS umożliwiają klasyfikację taryf celnych produktów.⁸²³ Poza tym, pozwalają na tworzenie statystyk globalnych ze względu na jednorodność danych z poszczególnych państw. Skodyfikowanych jest ok. pięć tysięcy grup produktowych, które oznaczone są sześciocyfrowym kodem. Kodyfikacja została uporządkowana zgodnie z prawną i logiczną strukturą opartą na międzynarodowo ustalonych zasadach. Międzynarodowy komitet HS zapewnia jednolitą i oficjalną interpretację kodów na całym świecie.⁸²⁴

Pierwsza z kategorii (*animals* – zwierzęta; HS 1-5) obejmuje m.in. zwierzęta żywe, mięso i podroby jadalne, mięczaki, skorupiaki, ryby, produkty mleczarskie, jaja, miód, inne jadalne produkty pochodzenia zwierzęcego). W drugiej kategorii określanej mianem produktów pochodzenia roślinnego (*vegetables* – warzywa; HS 6-15) znajdują się m.in.: drzewa żywe i inne rośliny, bulwy, korzenie, itp., kwiaty cięte, liście ozdobne, warzywa, owoce, orzechy, skórki owocowe, kawa, herbata, przyprawy, zboża, produkty przemysłu młynarskiego, nasiona, ziarna, rośliny przemysłowe i lecznicze, słomy i pasze, gumy i żywice naturalne, soki i ekstrakty roślinne, inne produkty pochodzenia roślinnego, tłuszcze i oleje pochodzenia zwierzęcego i roślinnego w różnej postaci oraz produkty powstałe na ich bazie. Trzecią kategorię tworzą gotowe artykuły spożywcze (np. przetwory z mięsa, skorupiaków, mięczaków i innych, cukry i wyroby cukiernicze, kakao i przetwory na jego bazie, przetwory zbożowe oraz te na bazie owoców i warzyw), napoje bezalkoholowe, alkoholowe i ocet, a także odpady spożywcze (w tym pasze gotowe dla zwierząt) oraz tytoń i przemysłowe namiastki tytoniu (*food products* – produkty spożywcze; HS 16-24). W kolejnej znajdują się produkty mineralne (*minerals* – minerały; HS 25-26), w tym m.in.: sól, siarka, ziemia i kamienie, materiały gipsowe, wapno i cement, rudy metali, żużel i popiół. W piątej kategorii ujęte są szerokokorozumiane paliwa (*fuels* – paliwa; HS 27), w tym: paliwa mineralne, oleje mineralne i inne produkty destylacji, substancje bitumiczne i woski mineralne.

⁸²³ Więcej na: United Nations, International Trade Statistics Knowledgebase, *Harmonized Commodity Description and Coding Systems (HS)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://unstats.un.org/unsd/tradekb/Knowledgebase/50018/Harmonized-Commodity-Description-and-Coding-Systems-HS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

⁸²⁴ W rozprawie doktorskiej przyjęto układ stosowany w opracowaniach Banku Światowego. Metodyka badań dostępna na: World Integrated Trade Solutions, *Reference Data*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/referencedata.html>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

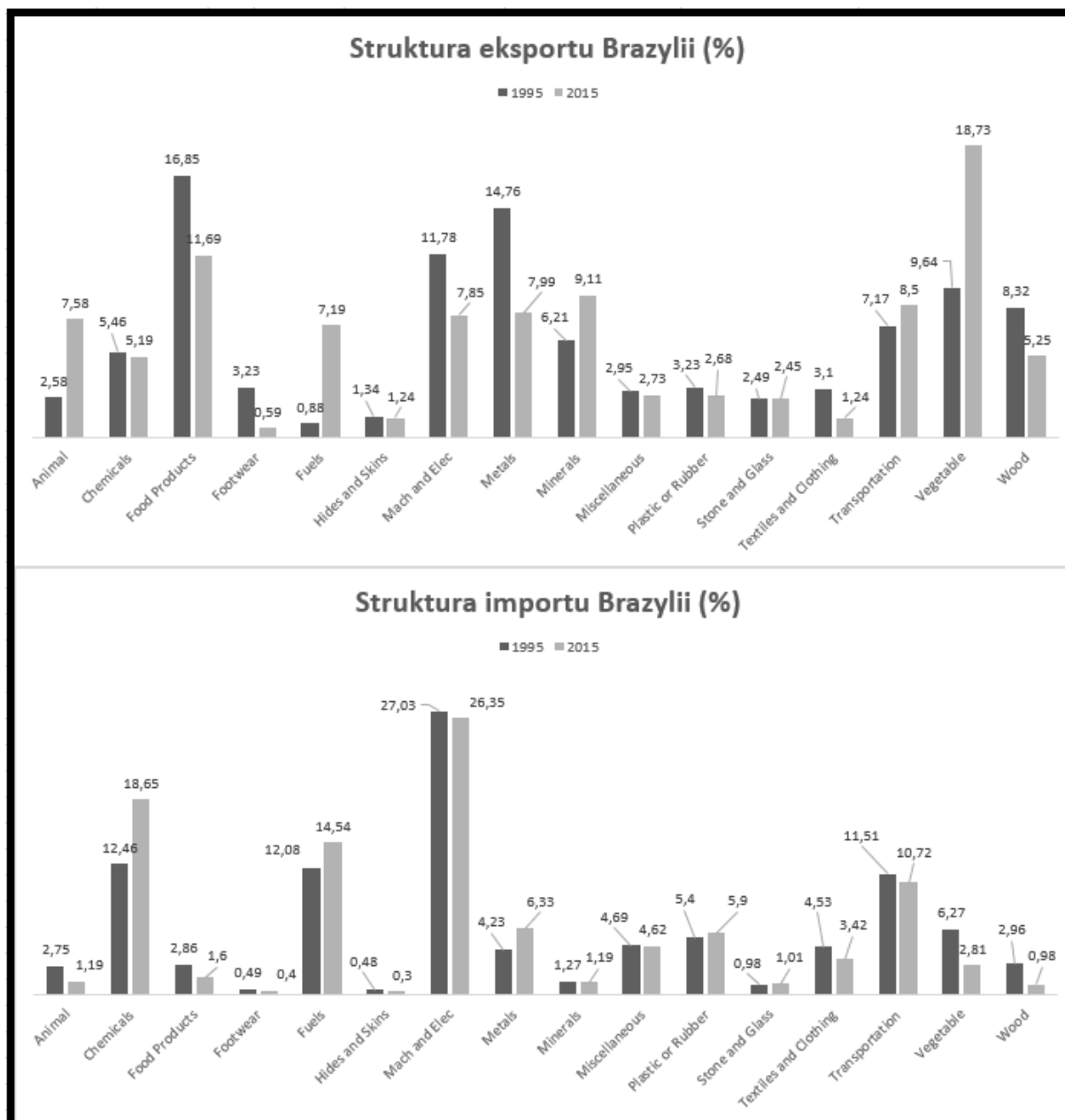
W szóstym (*chemicals* – chemikalia; HS 28-38) znajdują się m.in.: chemikalia organiczne, chemikalia nieorganiczne oraz ich związki z metalami, pierwiastkami, również promieniotwórczymi, produkty farmaceutyczne, nawozy, garbniki i środki barwiące i ich pochodne, olejki eteryczne i rezinoidy, preparaty perfumeryjne, kosmetyczne i toaletowe, mydło i środki powierzchniowo czynne, preparaty piorące, smary, woski syntetyczne, preparaty do czyszczenia lub szorowania, świece i artykuły podobne, pasty modelarskie, woski dentystyczne, substancje białkowe, skrobie modyfikowane, kleje, enzymy, materiały wybuchowe i pirotechniczne, materiały łatwopalne, materiały foto- i kinematograficzne oraz inne produkty chemiczne). Siódmą kategorię (*plastic or rubber* – tworzywa sztuczne; HS 39-40) tworzą m.in.: tworzywa sztuczne i kauczuk oraz artykuły pochodne na ich bazach. Ósma to skóry (*hides and skins* – skóry i skórki; HS 41-43), a w ich ramach m.in.: skóry i skórki surowe oraz wyprawione, artykuły ze skóry wyprawionej, np. wyroby siodlarskie rymarskie czy torebki, skóry futerkowe i sztuczne oraz produkty na ich bazie. W dziewiątym dziale (*wood* – drewno; HS 44-49) znajdują się m.in.: drewno i artykuły z drewna, w tym węgiel drzewny, korek i artykuły na jego bazie, wyroby ze słomy i innych materiałów do wyplatania, ścier drzewny, materiały celulozowe, papier, tektura i podobne, książki, gazety, znaczki, kalendarze i podobne. Dziesiątą kategorię zatytułowaną (*textiles and clothing* – materiały włókiennicze i ubrania; HS 50-63) współtworzą m.in.: jedwab, wełna, bawełna, pozostałe włókna roślinne i przędze, włókna ciągle chemicznie, pasek i podobne, wata, filc, włókniny, powrozy, linki, liny, dywany oraz pozostałe pokrycia podłogowe, tkaniny specjalne, materiały włókiennicze, igłowe i koronki, tkaniny obiciowe, pasmanteria i hafty, tekstylia impregnowane, powleczone, pokryte lub laminowane, artykuły włókiennicze dla przemysłu, dzianiny oraz artykuły odzieżowe na ich bazie, odzież używana, szmaty i używane artykuły włókiennicze oraz inne nieujęte w pozostałych kategoriach. Po ubraniach w jedenastej kategorii (*footwear* – obuwie; HS 64-67) umieszczono m.in.: obuwie i elementy składowe, nakrycia głowy, parasole różnego typu, laski, stołki myśliwskie, bicze, szpicruty i podobne, pióra i puch oraz pochodne, kwiaty sztuczne oraz artykuły z włosów ludzkich. Dwunastą kategorię (*stone and glass* – kamień i szkło; HS 68-71) tworzą artykuły z kamienia, gipsu, cementu, azbestu i podobnych, wyroby ceramiczne, szkło i wyroby szklane oraz perły naturalne lub hodowlane, kamienie szlachetne lub półszlachetne, metale szlachetne, metale platerowane metalem szlachetnym i artykuły z nich, a także sztuczna biżuteria i monety. W trzynastej kategorii (*metals* – metale; HS 72-83) umieszczono m.in.: żeliwo, stal, miedź, nikiel, aluminium, ołów, cynk, cynę oraz artykuły wytwarzane na ich bazie, a także inne metale nieszlachetne, narzędzia, przybory, noże, łyżki, widelce oraz inne artykuły różne z metali nieszlachetnych. W ramach czternastej kategorii (*machinery and electrical* – maszyny i urządzenia elektryczne; HS 84-85) znalazły się m.in.: sprzęt

elektryczny oraz części do niego, urządzenia do rejestracji i odtwarzania dźwięku, urządzenia telewizyjne do rejestracji i odtwarzania obrazu i dźwięku oraz części i wyposażenie dodatkowe do tych artykułów, reaktory jądrowe, kotły, maszyny i urządzenia mechaniczne oraz części do nich. W przedostatniej, piętnastej kategorii (*transportation* – transport; HS 86-89) umiejscowiono m.in.: lokomotywy pojazdów szynowych, tabor szynowy i jego części, osprzęt i elementy torów kolejowych lub tramwajowych i ich części, komunikacyjne urządzenia sygnalizacyjne wszelkich typów, mechaniczne (włącznie z elektromechanicznymi), pojazdy nieszynowe oraz części i akcesoria do nich, statki powietrzne i kosmiczne oraz części do nich, statki, łodzie oraz inne konstrukcje pływające i części do nich. W ostatniej kategorii (*miscellaneous* – różne; HS 90-97) znalazły się m.in.: przyrządy i aparatura np. optyczne, fotograficzne, kinematograficzne, pomiarowe, kontrolne, precyzyjne, medyczne, chirurgiczne, zegary, zegarki i części do nich, instrumenty muzyczne, broń i amunicja oraz części i akcesoria do powyższych, różne artykuły przemysłowe, meble, pościel, materace, stelaże, poduszki i podobne, lampy oraz inne tego typu urządzenia nie ujęte w innych kategoriach, zabawki, gry, artykuły sportowe jak również części i akcesoria do nich, dzieła sztuki, przedmioty kolekcjonerskie i antyki. Analiza powyższych kategorii, długookresowa zmiana wielkości eksportu i importu, może ułatwić określenie zakresu ewolucji gospodarki i tempa jej rozwoju. Przyjąć można m.in., iż korzystniejszy jest eksport produktów spożywczych niż artykułów w ramach kategorii zwierzęta (większy nakład pracy, wartość dodana, a więc i ostateczny zysk z jednostki produktu); to samo dotyczy kategorii, w których dominują „surowe dobra”, np.: paliwa nieprzetworzone, surowce kopalne, drewno, itp. w połączeniu z silnym importem np. maszyn i urządzeń elektrycznych, obuwia, odzieży, co może świadczyć o słabości gospodarki – jej niskim poziomie rozwoju, a także (zależnie od uwarunkowań historycznych) np. postkolonialnym charakterze. Warto więc wnikliwie przyjrzeć się danym statystycznym z państw BRICS, aby lepiej zrozumieć charakter przemian jakie miały w nich miejsce.

W 1995 r. w brazylijskim eksporcie (Wykres 28) dominowały produkty spożywcze, metale, urządzenia mechaniczne i elektryczne (łącznie ok. 43% wartości ogółu eksportu). Dwadzieścia lat później kluczowe znaczenie odgrywały produkty pochodzenia roślinnego, a także (ze znacznie mniejszym udziałem) artykuły spożywcze i metale (łącznie ok. 40% wartości ogółu eksportu). Nieznacznie zmniejszył się eksport produktów wyżej przetworzonych, średnio- i wysoko zaawansowanych technologicznie. Świadczy to o roli, jaką pełni Brazylia w gospodarce światowej. Wzrost gospodarczy i rozwój wielu gałęzi przemysłu i usług przełożył się przede wszystkim na konsumpcję wewnętrzną, a nie produkcję na eksport (co wynika m.in. z dotychczasowych ustaleń badawczych w ramach: analizy historycznej, znaczenia handlu zagranicznego

dla ekonomicznej stabilności gospodarki oraz struktury sektorowej). Wzrost eksportu dóbr z sektora tradycyjnego świadczy m.in. o wzroście ekstensywności i intensywności rolnictwa, zwiększeniu efektywności wydobywania (wydajniejsze urządzenia pozwalające na szybsze wydobywanie, odnajdywanie nowych złóż, itd.), a więc również o wzroście konkurencyjności tych obszarów sfery wytwórczej względem partnerów handlowych.

Wykres 28 Struktura eksportu i importu Brazylii (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r.

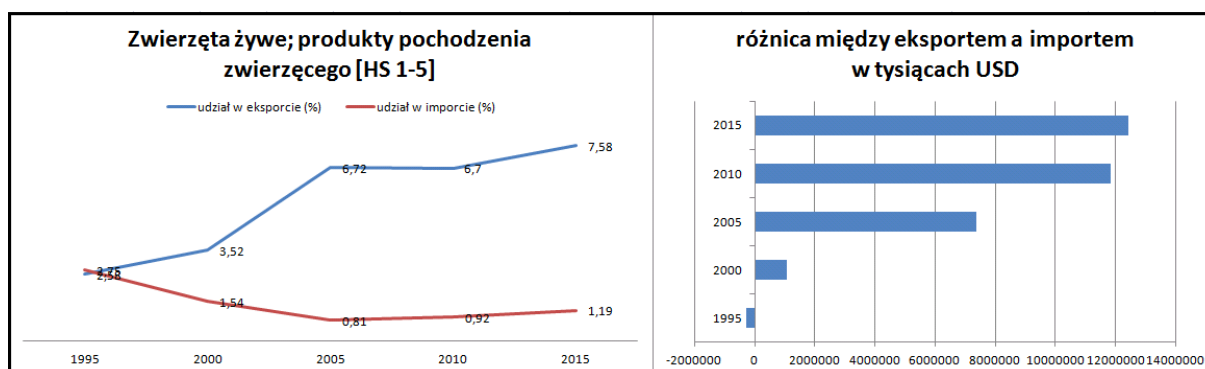

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Country Profile: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile, (stan na dzień: 26.11.2017 r.).

W przypadku brazylijskiego importu niezmiennie wiodącą rolę pełnią maszyny i urządzenia elektryczne, stanowiąc ponad jedną czwartą ogółu importowanych dóbr (Wykres 28). O 50% wzrósł import wyrobów chemicznych oraz metali, a o ok. 20% paliw. Największy spadek importu odnotowano w przypadku takich kategorii jak: zwierzęta, produkty spożywcze, produkty pochodzenia roślinnego, ubrania oraz drewno. Zmianę kategorii dóbr importowanych potwierdzają m.in. dane dotyczące poprawy efektywności rolnictwa⁸²⁵ oraz wzrost i charakter konsumpcji brazylijskiego społeczeństwa. Niestety wysoki udział maszyn i urządzeń elektrycznych, różnego rodzaju środków transportu i części do nich oraz wyrobów chemicznych świadczy o generalnie stosunkowo niskiej konkurencyjności brazylijskiego przemysłu w stosunku do produktów importowanych. Zapotrzebowanie zgłaszane przez brazylijskie społeczeństwo, które weszło w etap rozwoju opartego na konsumpcji jest więc realizowane przez podmioty krajowe i zagraniczne. Te drugie zyskują szybciej klientów na obszarach rynku uznanych za perspektywiczne (i innowacyjne).

Zestawienie zmian struktury eksportu i importu Brazylii w latach 1995-2015 pozwala stwierdzić, iż wystąpił pozytywny, wzrostowy trend w imporcie paliw (świadczący o rosnącym zapotrzebowaniu, niestety szybciej w obszarze konsumentów niż producentów), a zarazem wzrost eksportu w ramach tej kategorii, ale m.in. produktów przetworzonych (pochodnych procesu rafinacji) oraz spadek importu środków transportu na korzyść ich eksportu.

Wykres 29 Brazylia: zwierzęta żywe - eksport i import w latach 1995-2015

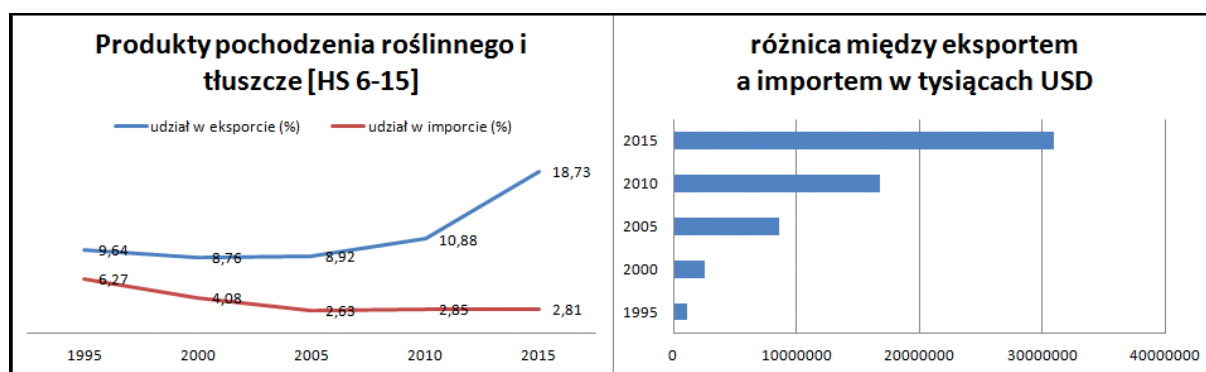

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

⁸²⁵ Zmniejszyła m.in. liczba osób zatrudnionych w rolnictwie z ok. 25% w 1995 r. do 15% w 2015 r.; więcej na: World Bank, *Brazil: Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/sl.agr.empl.zs>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

Wzrost eksportu zwierząt żywych i produktów pochodzenia zwierzęcego wyrażony w tysiącach USD jest szczególnie dobrze widoczny w prawym bloku wykresu (Wykres 29). Jeszcze w 1995 r. Brazylia w ramach tej kategorii więcej importowała niż eksportowała, już po dekadzie (w 2005 r.) eksport był 13,4 razy wyższy od importu. W 2015 r. różnica ta zmalała do ok. 7 razy, przy ogólnej stabilizacji stosunku eksportu do importu. Pomimo wzrostu udziału w ogóle eksportu w ostatniej dekadzie doszło do faktycznego zmniejszenia się różnicy między eksportem a importem w tej kategorii, co świadczy o wyższej dostępności produktów z tych kategorii dla rosnącego liczebnie brazylijskiego społeczeństwa (w latach 1995-2015 wzrosła o ok. 25% przy prawie dwukrotnym wzroście PKB per capita).⁸²⁶

Wykres 30 Brazylia: produkty pochodzenia roślinnego - eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

W eksporcie produktów pochodzenia roślinnego, w tym tłuszczy widoczny jest stały, wzrostowy trend (Wykres 30). Różnica między eksportem a importem mierzona w wartościach absolutnych (w USD) rośnie na korzyść tego pierwszego. Jeszcze w 1995 r. stosunek eksportu do importu wynosił 1,32, by w 2000 r. stanowić już 2,12, a następnie po kolejnych pięciu latach wzrosnąć do 5,46 i dalej w 2015 r. do 7,43.

Brazylijskie rolnictwo przechodzi radykalne zmiany. Ich celem jest optymalizacja produkcji zarówno w zakresie chowu zwierzęcego jak i upraw.⁸²⁷ Ze względu na stosunkowo dużą powierzchnię (5. miejsce na świecie)⁸²⁸ oraz żyzność i różnorodność biologiczną, a także sprzy-

⁸²⁶ World Bank, *Brazil: Population, GDP per capita*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/brazil>, (stan na dzień: 22.09.2018 r.).

⁸²⁷ Kennedy C.M. (and others), *Optimizing land use decision-making to sustain Brazilian agricultural profits, biodiversity and ecosystem services*, „Biological Conservation”, vol. 204, Part B, 12/2016, pp. 221-230.

⁸²⁸ Central Intelligence Agency, *Economy of Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/br.html>, (stan na dzień: 21.11.2017 r.).

jające warunki klimatyczne, Brazylia umacnia pozycję jednego z czołowych producentów rolnych. Wykorzystanie przewagi naturalnej w tym wypadku uzasadnia przyjęty model rozwoju gospodarczego (w tym ekspansję eksportową branży spożywczej). Na międzynarodową pozycję Brazylii wpływają dobrze zarządzane i coraz lepiej rozpoznawalne w skali światowej przedsiębiorstwa produkujące i eksportujące produkty tego typu, np. JBS S.A. – koncern, którego głównym obszarem działania jest przetwórstwo mięsa i produkcja wyrobów z niego, zajmujący w 2017 r. 191. miejsce na liście największych firm świata (*Fortune Global 500*).⁸²⁹

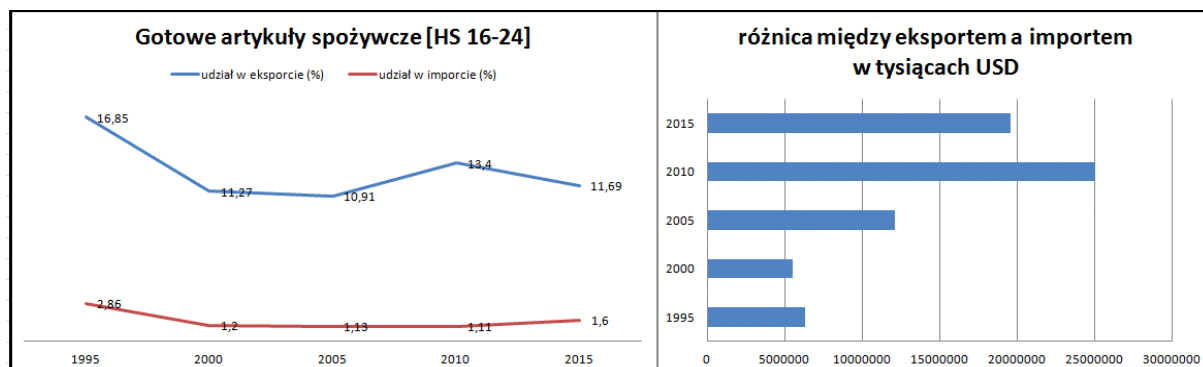
Zarówno wzrost eksportu dóbr z kategorii HS 1-15 w ostatnim ćwierćwieczu XX w. jak i późniejsze spowolnienie eksportu, a nawet procentowy wzrost importu tego typu dóbr świadczą o przemianach społeczno-gospodarczych w Brazylii. Po pierwsze, można mówić o częściowym (przy występujących ograniczeniach naturalnych i techniczno-technologicznych) wyczerpywaniu się potencjału rolnictwa. W pewnym zakresie te ograniczenia może pokonać intensyfikacja produkcji rolnej, w tym stosowanie upraw o podwyższonej odporności i wydajności. Po drugie, w Brazylii mamy doczynienia z narastaniem konsumpcji wewnętrznej, która ogranicza potrzebę eksportu produktów pochodzenia rolnego. Wraz ze wzrostem dochodów społeczeństwa, pod warunkiem wyższego tempa wzrostu społeczno-gospodarczego niż inne państwa, powinien rosnąć import produktów spożywczych niewystępujących na lokalnym rynku. Prawdopodobnie ten czynnik może ponownie zachęcić do eksportu produktów rolnych. Warto jednak zauważyć, że rolnictwo będzie się stawać coraz mniej konkurencyjne międzynarodowo (ze względu na wzrost kosztów pracy). Wymagane jest więc jego stałe doskonalenie i takie planowanie budżetu państwa, aby zagwarantować utrzymanie już funkcjonującej produkcji. Długookresowe przyrastanie importu (ponownie) mogłoby doprowadzić do nierównowagi bilansu płatniczego (*ceteris paribus*).

Potwierdzeniem powyższych wniosków są eksport i import dóbr z kategorii HS 16-24. W przypadku gotowych artykułów spożywczych widoczny jest szybszy regres eksportu. Spada udział tej kategorii w eksporcie ogółem, a rośnie (aczkolwiek powoli) w imporcie ogółem (Wykres 31). W zestawieniu wartości absolutnych eksportu i importu nadal dominuje ten pierwszy. Stosunek bezwzględnej przewagi eksportu nad importem w kolejnych punktach badawczych zmieniał się odpowiednio: 5., 9., 15., 13., 8. Tak więc również ta kategoria utwierdza w przekonaniu, iż konsumpcja wewnętrzna – zarówno wynikająca ze wzrostu PKB per capita w bieżących

⁸²⁹ Fortune Magazine, *Global 500*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://fortune.com/global500>, (stan na: 10.12.2017 r.).

USD (w latach 1995-2015 wzrósł dwukrotnie)⁸³⁰, jak i liczby ludności (w latach 1995-2015 wzrosła o 1/4)⁸³¹ – decydowała o kształcie zależności między eksportem a importem na gotowe wyroby spożywcze.

Wykres 31 Brazylia: gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

W przypadku produktów z kategorii HS 25-26, czyli szeroko rozumianych produktów mineralnych, w badanym okresie po początkowym wzroście nastąpił wyraźny spadek przewagi eksportu nad importem (

Wykres 32). Wahania wielkości eksportu wynikały jednak nie tyle z sytuacji brazylijskich podmiotów prosperujących w tym obszarze, co z trendów w gospodarce światowej – dekonjunkury na rynkach surowcowych. Ze względu na stosunkowo duże złoża takich surowców jak: sól, siarka, wapno, itd., znaczna ich część jst eksportowana. W badanym okresie największa dysproporcja na korzyść eksportu pojawiła się w 2010 r. (15-krotność importu w USD). Średnio w całym okresie eksport dziesięciokrotnie przewyższał import.

W 2017 r. Brazylia została sklasyfikowana jako piętnaste państwo świata pod względem wielkości złóż ropy naftowej oraz dziesiąte pod względem dziennej wielkości wydobycia paliw płynnych.⁸³² Decydujące znaczenie w tej kategorii ma *Petrobras* – brazylijski koncern naftowy zajmujący się wydobyciem i przetwórstwem ropy naftowej i gazu ziemnego. W 2017 r. to przedsiębiorstwo zajmowało 75. miejsce w rankingu *Fortune Global 500*.⁸³³

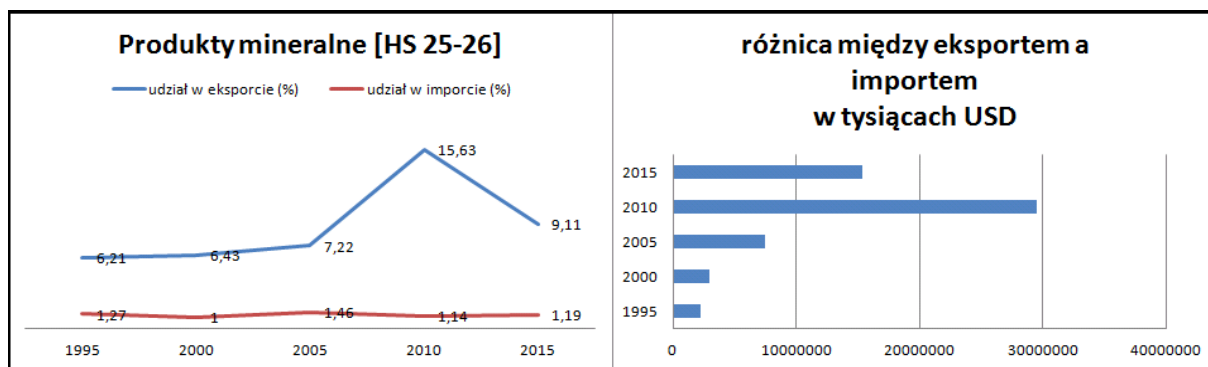
⁸³⁰ World Bank, *International Statistics Database: GDP per capita in current USD*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.google.pl/publicdata/Explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&hl=pl&dl=pl#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=ny_gdp_pcap_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country: BRA&ifdim=region&tdim=true&hl=pl&dl=pl&ind=false, (stan na dzień: 10.12.2017 r.)

⁸³¹ World Bank, *Brazil: Population*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/brazil>, (stan na dzień: 22.09.2018 r.).

⁸³² ENI, *World Oil Review 2017*, vol. 1, Roma 2017, p. 8.

⁸³³ Fortune Magazine, *Global 500*, op. cit., (stan na: 10.12.2017 r.).

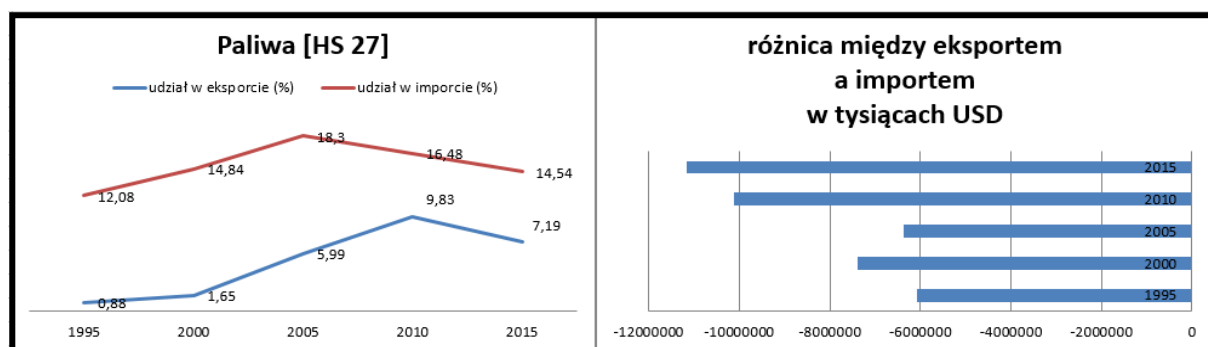
Wykres 32 Brazylia: minerały – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

W 2015 r. import produktów i surowców w kategorii HS 27 (paliwa) był prawie dwukrotnie wyższy niż eksport (w USD). W ciągu całego badanego okresu przeważał import, co było wynikiem dynamicznego wzrostu gospodarczego i wzrostu konsumpcji wśród konsumentów detalicznych. Rodzime przedsiębiorstwa paliwowe zyskują jednak na znaczeniu i spada dysproporcja między eksportem i importem paliw (Wykres 33). Spadek eksportu i importu (w USD) w ostatnich latach badanego okresu był spowodowany m.in. powiązaniem korupcyjnymi w Brazylii (np. sprawa *Petrobrasu*)⁸³⁴, czego konsekwencje poniosło całe społeczeństwo (w tym gospodarka).

Wykres 33 Brazylia: paliwa – eksport i import w latach 1995-2015

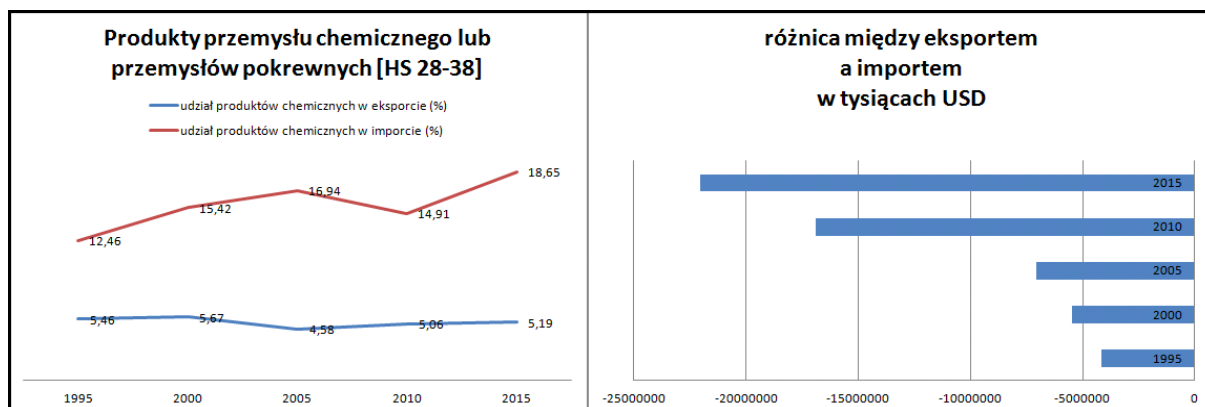

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

⁸³⁴ Watts J., *Operation Car Wash: Is this the biggest corruption scandal in history?*, theguardian.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/01/brazil-operation-car-wash-is-this-the-biggest-corruption-scandal-in-history>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

Warto dodać, że Brazylii stosunkowo powszechnym paliwem do silników spalinowych jest mieszanka etanolu i benzyny (np. E85 – 85% etanolu i 15% benzyny). Etanol jest wytwarzany z naturalnych zasobów, w tym składowych trzciny cukrowej – produktu powszechnie uprawianego w Brazylii. To pozwala na ograniczenie zużycia regularnego paliwa, a więc pozytywnie wpływa na bilans handlowy.

Wykres 34 Brazylia: chemikalia – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

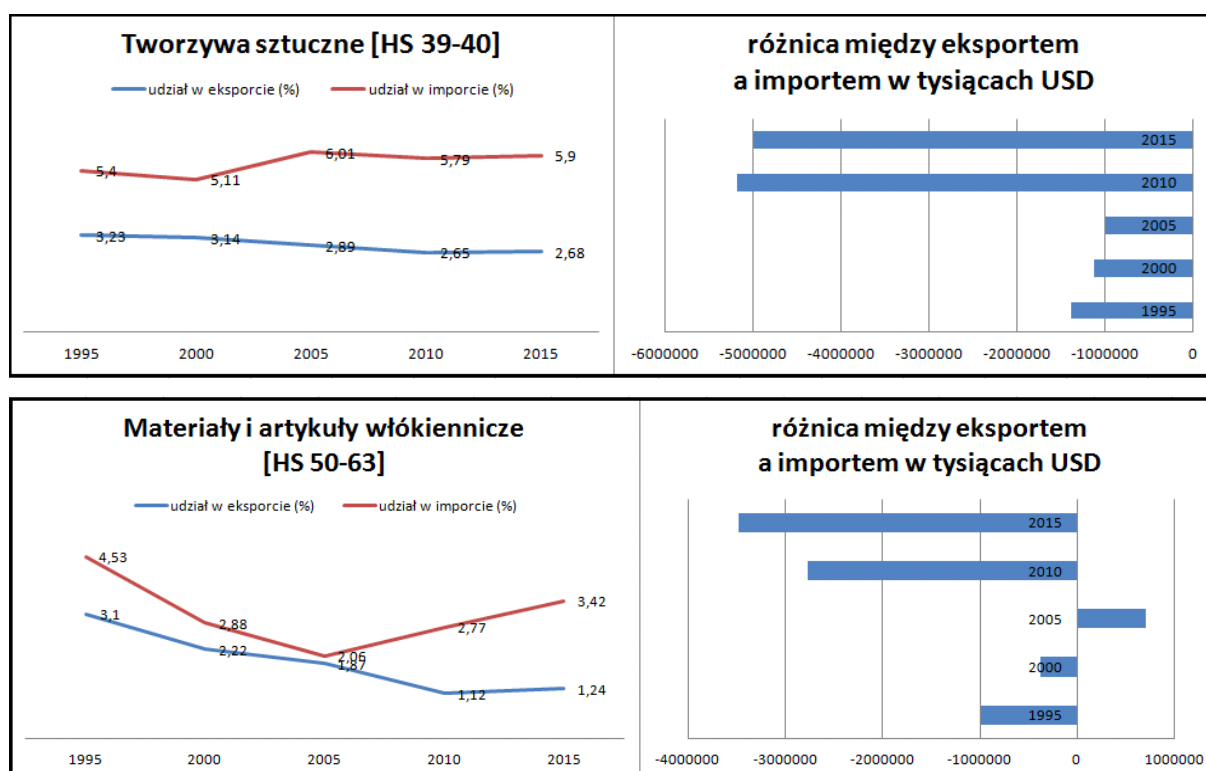
Produkty chemiczne to kolejna kategoria (HS 28-38), która szczególnie w przypadku importu odgrywa istotne w brazylijskim bilansie handlowym (Wykres 34). Brazylia nie posiada tradycji perfumierskich czy farmaceutycznych. W poprzednich dekadach produkty chemiczne były importowane m.in. z USA. Niski potencjał branży krajowej wynika pośrednio z popytu generowanego powszechnym na przełomie XX i XXI w. modelem konsumpcji, budowanym na reklamach.⁸³⁵ Duże korporacje z USA czy Europy, wiodące prym od dziesięcioleci, również wśród brazylijskich konsumentów znajdują uznanie, co przekłada się na większe zainteresowanie produktami importowanymi. Zmiana tego stanu może nastąpić w momencie umiejscowienia lokalnych producentów jako dostawców do dużych sieci sklepów i długofalowe działania na rzecz poprawy jakości i kształtowania wizerunku marki. Pomocne są również działania władz zachęcające do konsumpcji rodzimych produktów. W ciągu 20 lat (1995-2015) stosunek między importem a eksportem wahał się od 2,3 (w 2005 r.) do 3,2 (w 2015 r.). Stabilizacja trendu ukazuje

⁸³⁵ Model dyfuzji zachowań konsumenckich, określane mianem np. „makdonaldyzacji”, był wspierany dostępnością informacji i rozwijaniem marketingu miksu. Znane marki wraz z ekspansją na nowe geograficznie rynki budowały wyobrażenie opierające się na micie wyższości „zachodnich” produktów nad substytutami. Konsument korzystający z dóbr wytwarzanych w krajach wysokorozwiniętych podnosił status społeczny. Był uznawany za „lepszego”, zamożniejszego niż ten korzystający z dóbr lokalnych producentów.

współbieżny wzrost do ogółu bilansu handlowego i tempa wzrostu konsumpcji w brazylijskim społeczeństwie.

Import dóbr z kategorii tworzyw sztucznych oraz podobnych, a także tekstyliów i ubrań przeważa nad eksportem. Kwotowo w 2005 r. eksport odzieży był nawet większy niż import, ale w dłuższej perspektywie te parametry powróciły do długookresowego trendu (Wykres 35). W ostatnim dziesięcioleciu przewaga importu nad eksportem (wielkości absolutne w USD) wyniosła w przypadku wyrobów z plastiku i podobnych 1,97, a odzieży 2,46. W przypadku tych kategorii ważnymi partnerami okazują się USA i Argentyna. Szczególnie Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, dysponujące relatywnie tańszymi nośnikami energii (gaz łupkowy) są w stanie zaoferować wyroby (HS 39-40) niezbędne do wzrostu brazylijskiego przemysłu.

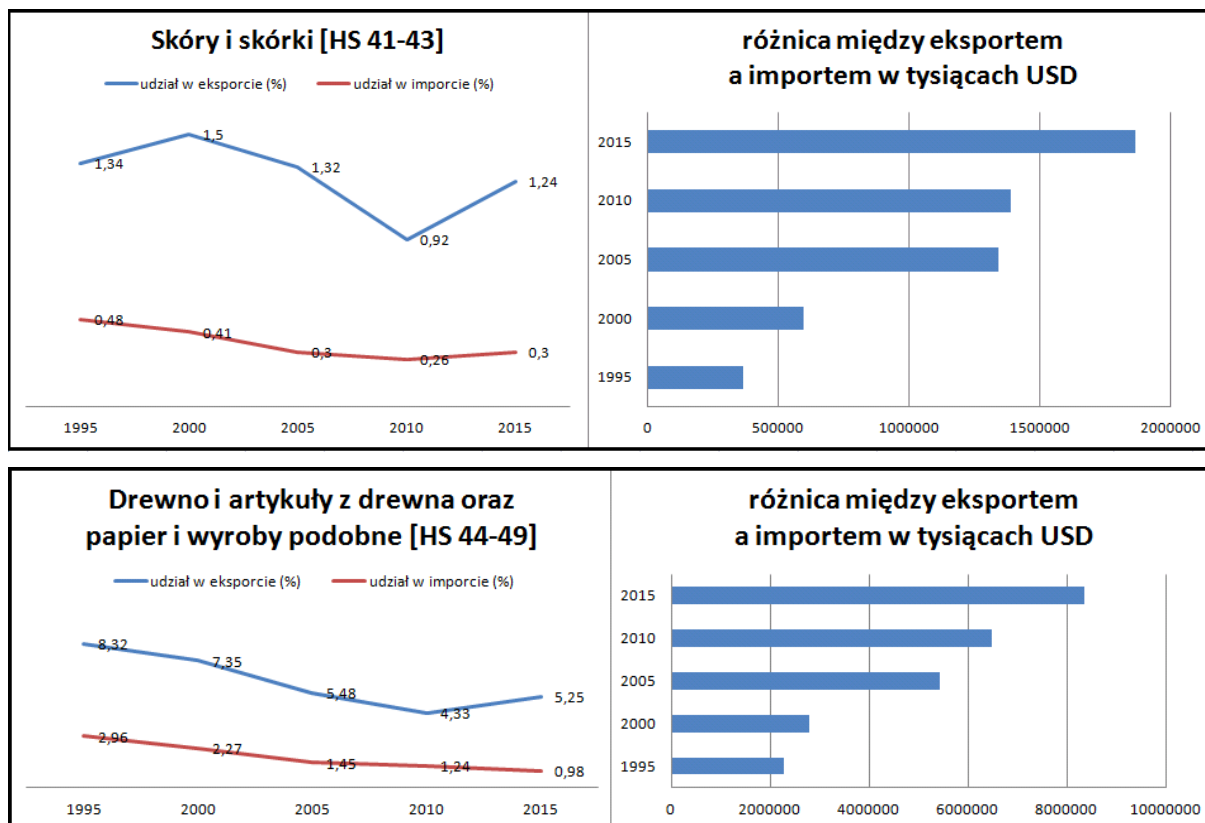
Wykres 35 Brazylia: tworzywa sztuczne oraz materiały włókiennicze – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

W przypadku skór i skórek, drzewa i artykułów drewnianych, kamienia i szkła i obuwia przeważa eksport (Wykres 36). W przypadku skórek i skór oraz drewna eksport dominuje nad importem. Przewaga ta zdaje się pogłębiać, świadcząc o silnej, międzynarodowej pozycji producentów wytwarzających dobra z kategorii HS 41-49. Pomimo wzrostu wartości absolutnej eksportu tych dóbr, udział w ogóle eksportu i importu jest stosunkowo stabilny i niski.

Wykres 36 Brazylia: skóry i skórki, drewno i artykuły z drewna – eksport i import w latach 1995-2015

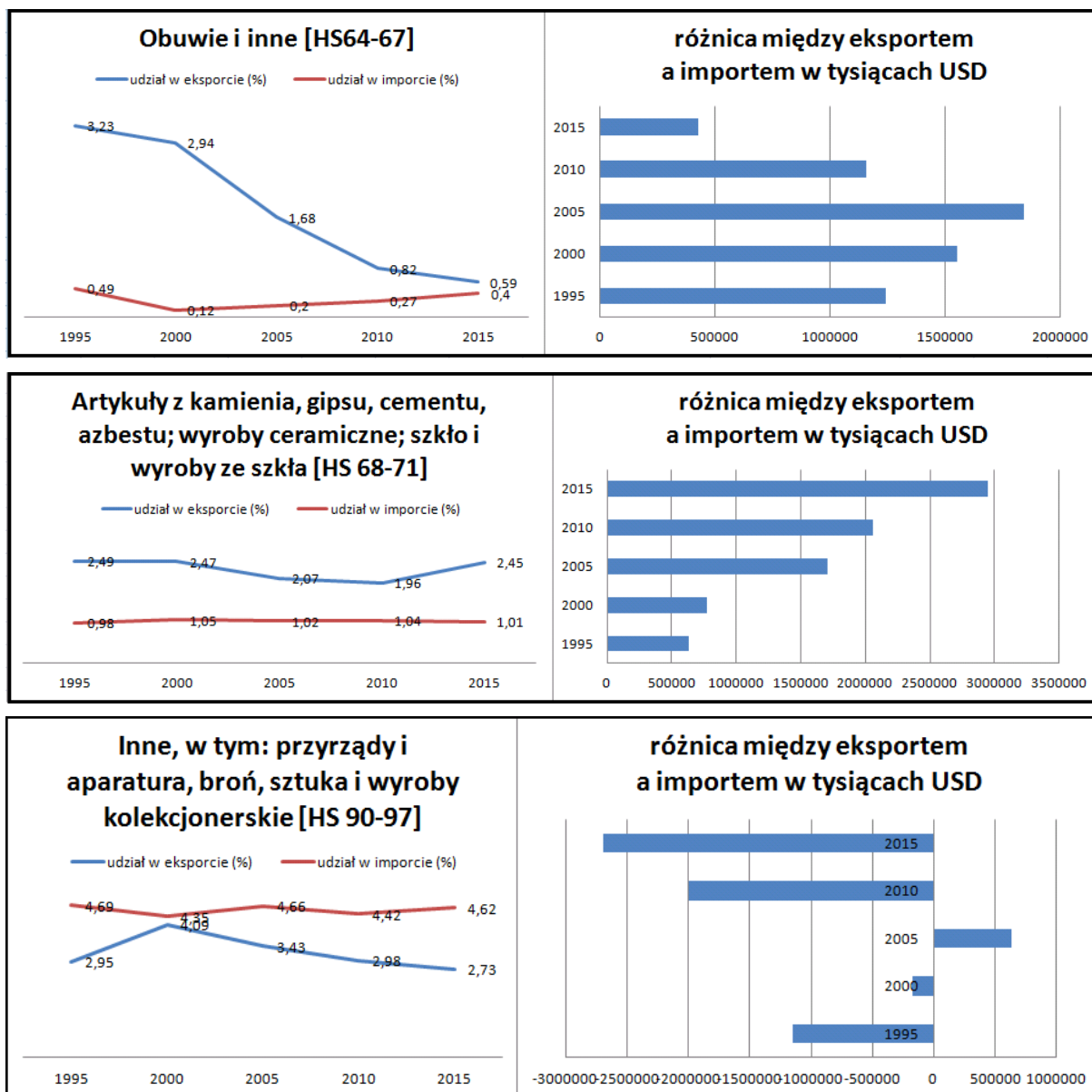
Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

Bogactwo brazylijskiej flory i fauny umożliwia i zarazem zachęca do dalszego rozwoju gospodarki ekspansywnej. Taka polityka niestety bardzo często nie uwzględnia kosztu ekologicznego, wynikającego ze zmiany ekosystemu (a dalej klimatu) i potrzeby odtworzenia/zastąpienia go w przyszłości. Przewaga rynkowa powstaje głównie w wyniku stosunkowo niskiej ceny surowca oraz niskich kosztów pracy. Wzrost udziału tych kategorii w ogóle eksportu nie jest więc ostatecznie korzystny, ponieważ świadczy o niedostatecznej konkurencyjności innych obszarów gospodarki, które powinny zachęcać do redukcji/rezygnacji z działalności niskokosztowej. Przegląd szczegółowy powyższych kategorii HS potwierdza również, że w obu przypadkach produkty eksportowane cechuje niski stopień przetworzenia.

Dobra z kategorii kamień i szkło (HS 68-71) stanowią niewielki odsetek importu i eksportu. W ostatnich dwóch dekadach regularnie wzrasta dysproporcja na korzyść eksportu (Wykres 37). Branże w ramach tej kategorii rozwijają się za trendem, jaki wykazuje cała gospodarka. Dóbr z kategorii różne (HS 90-97) Brazylia importuje ok. 5%. Jedynie udział w eksporcie zmienił się okresowo, jednak długoterminowo pozostaje na poziomie ok. 2,8%. Nie jest to obszar

o dużym znaczeniu handlowym, jednak kategorii typu broń⁸³⁶ czy przyrządy specjalistyczne świadczą o potencjale gospodarki (w tym jej innowacyjności). Wartości szczegółowe potwierdzają sektorowe zdolności Brazylii, jednak nie są one odpowiednio wzmacniane kierunkową polityką zagraniczną (jak to robią np. Chiny czy USA), promującą krajowe rozwiązania na skalę światową.

Wykres 37 Obuwie, kamień i szkło i inne– eksport i import w latach 1995-2015

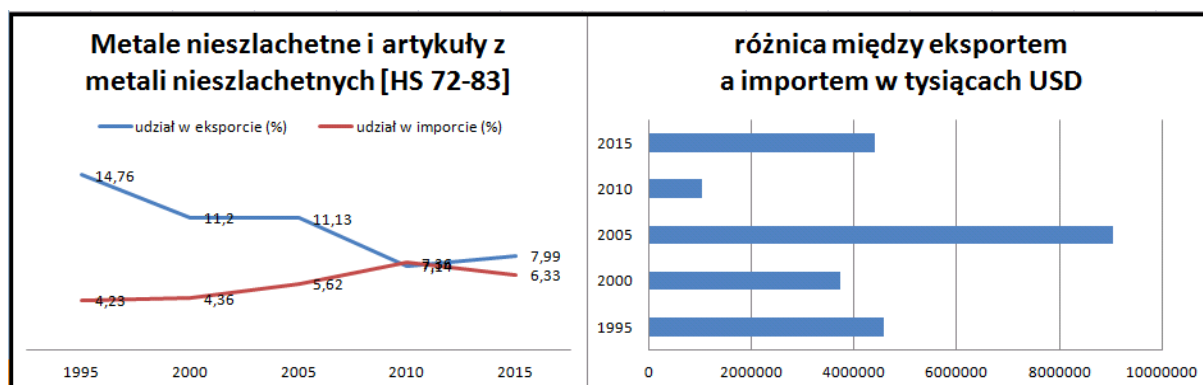

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

⁸³⁶ W ramach dóbr z kategorii HS 90-97 coraz większego znaczenia nabiera eksport brazylijskiej broni. Tylko w latach 2010-2015 średnioroczny wzrost wynosił 1,5%; więcej na: Observatory of Economic Complexity, *Brazil: military weapons (exports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

Gospodarcze relacje Brazylii w Ameryce Południowej, jak również z Chinami i innymi krajami azjatyckimi powodują, iż niektóre wyroby manufakturalne o większej wartości dodanej są importowane. Potwierdza to trend widoczny na wykresie pt. obuwie i inne (Wykres 37). Dobra z kategorii HS 64-67 w ostatnich latach sprzedawane były przede wszystkim na rynek Ameryki Północnej (prawie połowa), a dalej do Europy i Ameryki Południowej (po ok. 15-18% produkcji). Konkurencja azjatycka w ostatnich dwóch dekadach okazała się bardzo silna. Brazylia w 2015 r. importowała obuwie głównie z Wietnamu (ok. 30%), a dalej z Indonezji (ok. 10-12%) i Chin (5-6%).⁸³⁷ Zmniejszający się udział w eksporcie ogółem, a także w stosunku do importu, świadczy m.in. o zmianie przewag, w tym spadku konkurencyjności kosztowej (cena jednostki pracy), a także o zwiększonym dostępie konkurencyjnych (głównie niskokosztowych) wyrobów do światowego rynku. W badanym okresie doszło do zwiększonego zastępowania produkcji brazylijskiej innymi (np. azjatyckimi) dobrami.⁸³⁸

Wykres 38 Brazylia: metale nieszlachetne – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 09.12.2017 r.).

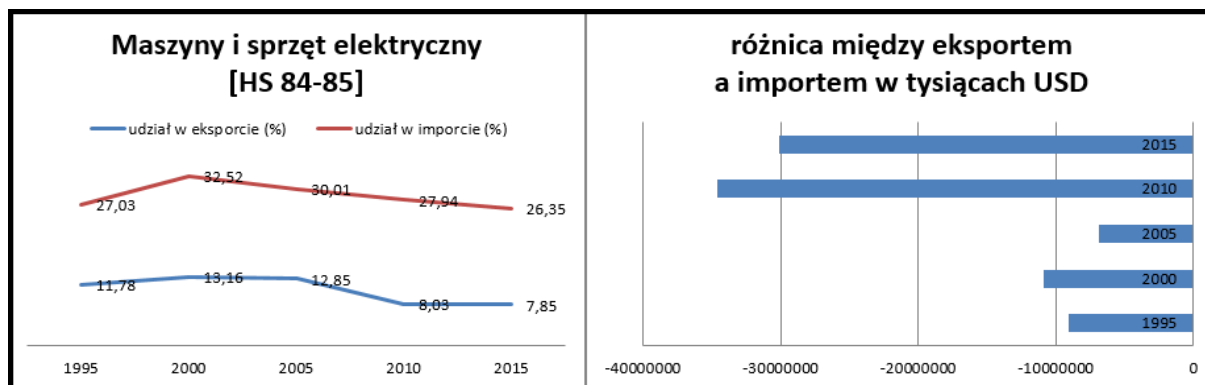
Na wykresie (Wykres 38) widoczny jest trend, który potwierdza wysoką zależność brazylijskich przedsiębiorstw z obszaru wydobywania i obróbki metali nieszlachetnych oraz artykułów

⁸³⁷ Observatory of Economic Complexity, *Brazil: footwear and others (imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

⁸³⁸ Wypieranie jest dopuszczalne, gdy inwestycje kierowane są do obszarów gospodarki o wyższym stopniu wzrostu, tak by przejść od produkcji pracochłonnej do kapitałochłonnej. Szczegółowa analiza struktury i kierunków brazylijskiego eksportu i importu, a także rozwoju poszczególnych sektorów gospodarki, nie pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, czy proces zastępowania rodzimej produkcji dóbr mniej przetworzonych jest świadomy, czy też nie. Można jedynie przypuszczać, iż działania władz są odpowiedzią na wypadkową różnych czynników zewnętrznych, a także kierowaniem się podstawowym celem – do wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego („bogacenia się” opisywanego w ramach rozdziałów teoretycznych niniejszej rozprawy), przy względnej bierności względem trendów ogólnoswiatowych. Jest to zachowanie charakterystyczne dla większości państw świata. W BRICS odmienne podejście (w aspekcie gospodarki) prezentują tylko Chiny.

produkowanych na ich bazie od zmian koniunktury w gospodarce światowej. Kryzys gospodarczy z pierwszej dekady XXI w. przełożył się również na spadek eksportu do gospodarek *stricte* przemysłowych, a także wyżej rozwiniętych, ze względu na ogólnoświatowy spadek konsumpcji. Ostatecznie po załamaniu w 2010 r. następuje ponowny wzrost eksportu.

Wykres 39 Brazylia: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 09.12.2017 r.).

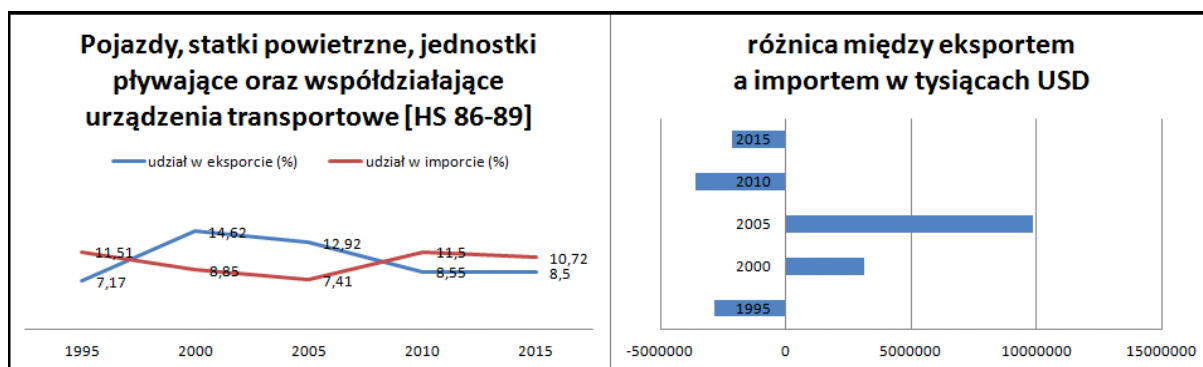
Jedną z większych kategorii w zakresie importu (1/4 ogółu importowanych dóbr niezmiennie od dwudziestu lat) mają dobra z kategorii maszyny i urządzenia elektryczne (Wykres 39). Po dwóch dekadach przemian, które doprowadziły do ograniczenia poziomu ubóstwa w Brazylii, wzrostu wyedukowania społeczeństwa, można byłoby spodziewać się również redukcji luki między eksportem a importem. Analiza szczegółowa potwierdza, iż w ciągu lat 2010-2015 wystąpił spadek importu praktycznie wszystkich dóbr z tej kategorii (poza np. świecami zapłonowymi do silników spalinowych, maszynami odlewniczymi, kotłami, elementami elektronicznymi do łodzi). W tym okresie wzrósł zarazem eksport m.in. turbin gazowych, prądnic wodnych i wiatrowych czy żurawi budowlanych. Coraz większego znaczenia w eksporcie nabierają produkty z zakresu wytwarzania i przesyłu zielonej energii, elementy elektroniczne do komputerów, elektryczne części samochodowe.⁸³⁹

Zmniejszający się udział w imporcie ogółem maszyn i sprzętu elektrycznego mógłby świadczyć o wykorzystaniu potencjału wynikającego z pozyskania wiedzy (m.in. w wyniku napływu BIZ oraz rozwoju kapitału ludzkiego), jej przetworzenia w gospodarce i zastąpienia produkcją własną, również na eksport. W eksporcie ogółem udział tego typu produktów spadł z 11,78% do 7,85% w latach 1995-2015. Stosunek wartości absolutnych dóbr z kategorii HS 84-

⁸³⁹ Observatory of Economic Complexity, *Brazil: machines (exports & imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

85 wyrażonych w USD importu do eksportu wynosi ok. 2,5 w całym dwudziestoletnim okresie. Przewaga importu jest więc znacząca. W połączeniu ze znaczącą poprawą w rozwoju społeczno-gospodarczym, w tym zwiększonymi nakładami na edukację początkową w poprzednich okresach (m.in. za czasów rządów prezydenta da Silvy), może to świadczyć o niedostatecznym potencjale innowacyjnym, wynikającym m.in. ze zbyt niskiego finansowania edukacji na wyższych poziomach.

Wykres 40 Brazylia: transport – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 09.12.2017 r.).

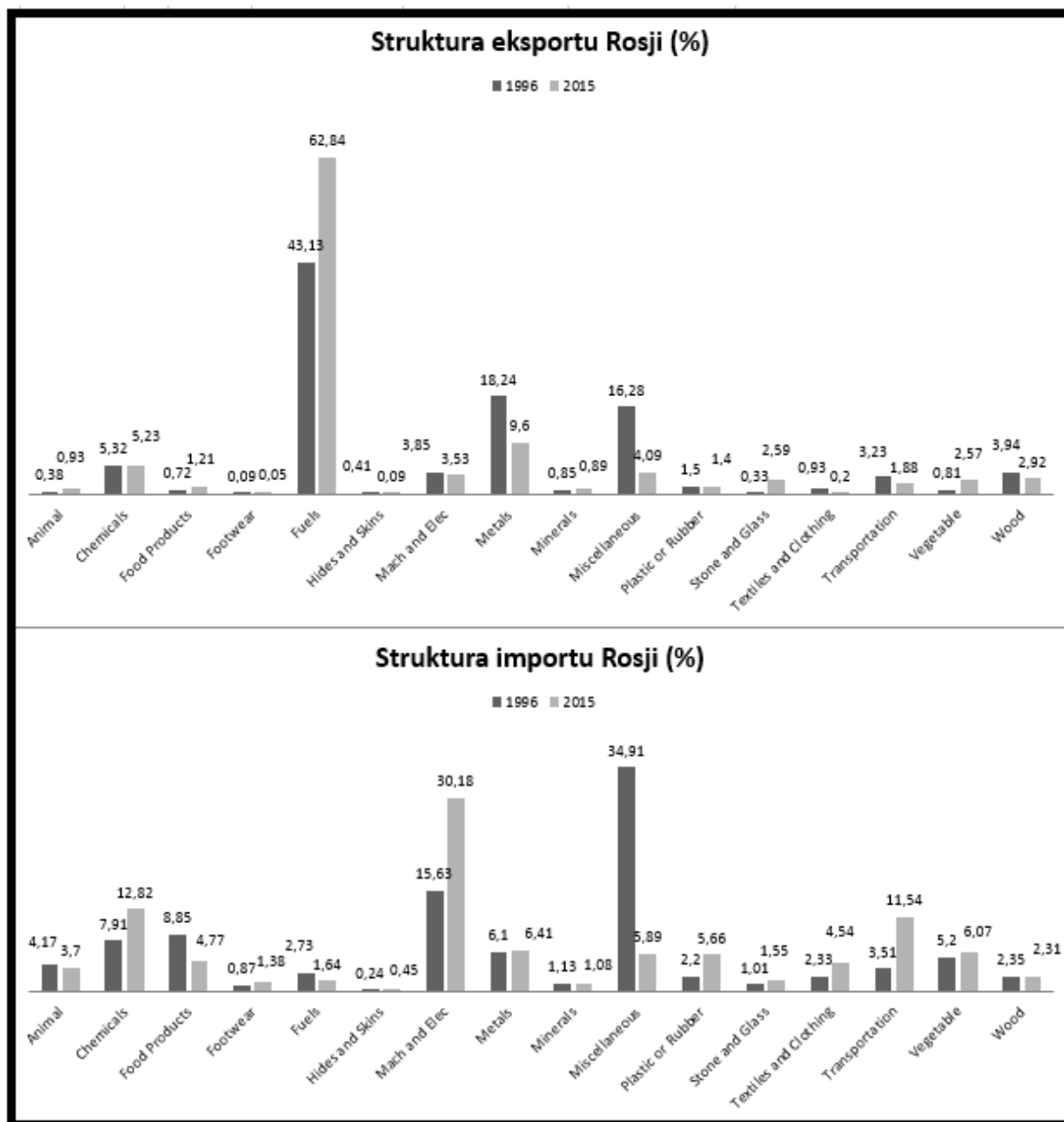
Brazylia jest dziewiątym krajem świata pod względem liczby wyprodukowanych samochodów osobowych (2016 r.).⁸⁴⁰ Należy jednak zwrócić uwagę, iż jest raczej montownią niż pierwotnym producentem aut. Tradycje w tym zakresie sięgają połowy XX w., kiedy to Brazylia produkowała m.in. VW Garbusa (łącznie ponad 3,3 mln sztuk). Nie można również przeceniać eksportu samochodów – w pierwszej dekadzie XXI w. jedynie 10% z wyprodukowanych w Brazylii pojazdów trafiało na eksport. W przypadku statków (powietrznych czy wodnych) wyróżnia się Embraer – narodowy producent samolotów cywilnych i wojskowych. Rocznie sprzedaje ok. 200 samolotów różnego typu (221 w 2015 r. – 24% kategorii transport)⁸⁴¹ Pomimo tych sukcesów, w bilansie handlowym rośnie import pojazdów z tej kategorii. W 2015 r. produkty zaklasyfikowane jako HS 86-89 stanowiły 10,7% importu i 8,5% w eksporcie, przy czym stosunek importu do eksportu wyniósł 1,85. Jeszcze w 2005 r. proporcja była odwrotna – na korzyść

⁸⁴⁰ The Statistic Portal, *Passenger car production in selected countries in 2016, by country*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.statista.com/statistics/226032/light-vehicle-producing-countries/>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

⁸⁴¹ embraer.com, *Embraer Releases: results*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://embraer.com/global/en/news>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

eksportu – i wynosiła 2,8 (Wykres 40). Pomimo dobrych wyników zarówno branży motoryzacyjnej w Brazylii jak i w pozostałych gałęziach transportu, widoczna jest utrata pozycji w przypadku eksportu na korzyść znacznie szybciej rosnącego importu.

Wykres 41 Struktura eksportu i importu Rosji (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1996 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Country Profile: Russian Federation*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=Country-Profile, (stan na dzień: 28.11.2017 r.).

Największe państwo świata pod względem powierzchni i wielkości zasobów mineralnych – Federacja Rosyjska – opiera handel zagraniczny na surowcach (Wykres 41). Kluczową

rolę odgrywają paliwa. W 1996 r. stanowiły one ponad 43% ogółu wyeksportowanych dóbr. W 2015 r. paliwa stanowiły prawie 63% eksportu. Wydobycie, produkcja i sprzedaż sektora energetycznego odpowiada za ok. 50% PKB Rosji. Dominacja przedsiębiorstw wydobywczych i przetwórczych z branży paliwowej jest więc nie do przecenienia. Trzy kolejne pod względem wielkości kategorie to metale, chemikalia i różne (w tym broń), przy czym w oficjalnych statystykach eksport broni stanowił 1,8% (2015 r.) ogółu eksportowanych dóbr. O ile w eksporcie zmiany procentowe w badanym okresie nie były zbyt duże (odchylenia na poziomie kilku procent), o tyle w imporcie w 1996 r. dominowała kategoria różne (HS 90-97) z udziałem na poziomie ok. 34%, natomiast w 2015 r. pierwszą pozycję objęła kategoria maszyny i sprzęt elektryczny (HS 84-85) z udziałem na poziomie 30%. W 2015 r. większego znaczenia nabrały również: chemikalia, transport oraz tworzywa sztuczne.

Na dane statystyczne należy nałożyć filtry uwzględniające sytuację geopolityczną w drugiej dekadzie XXI w. Fluktuacje wewnętrzne i zewnętrzne (w tym sankcje UE nakładane na Rosję od marca 2014 r.⁸⁴² czy kilkudziesięcioprocentowe wahania cen ropy na rynkach światowych w krótkich, kilkumiesięcznych cyklach) nie pozostawały bez wpływu na sytuację gospodarczą oraz budżetową.

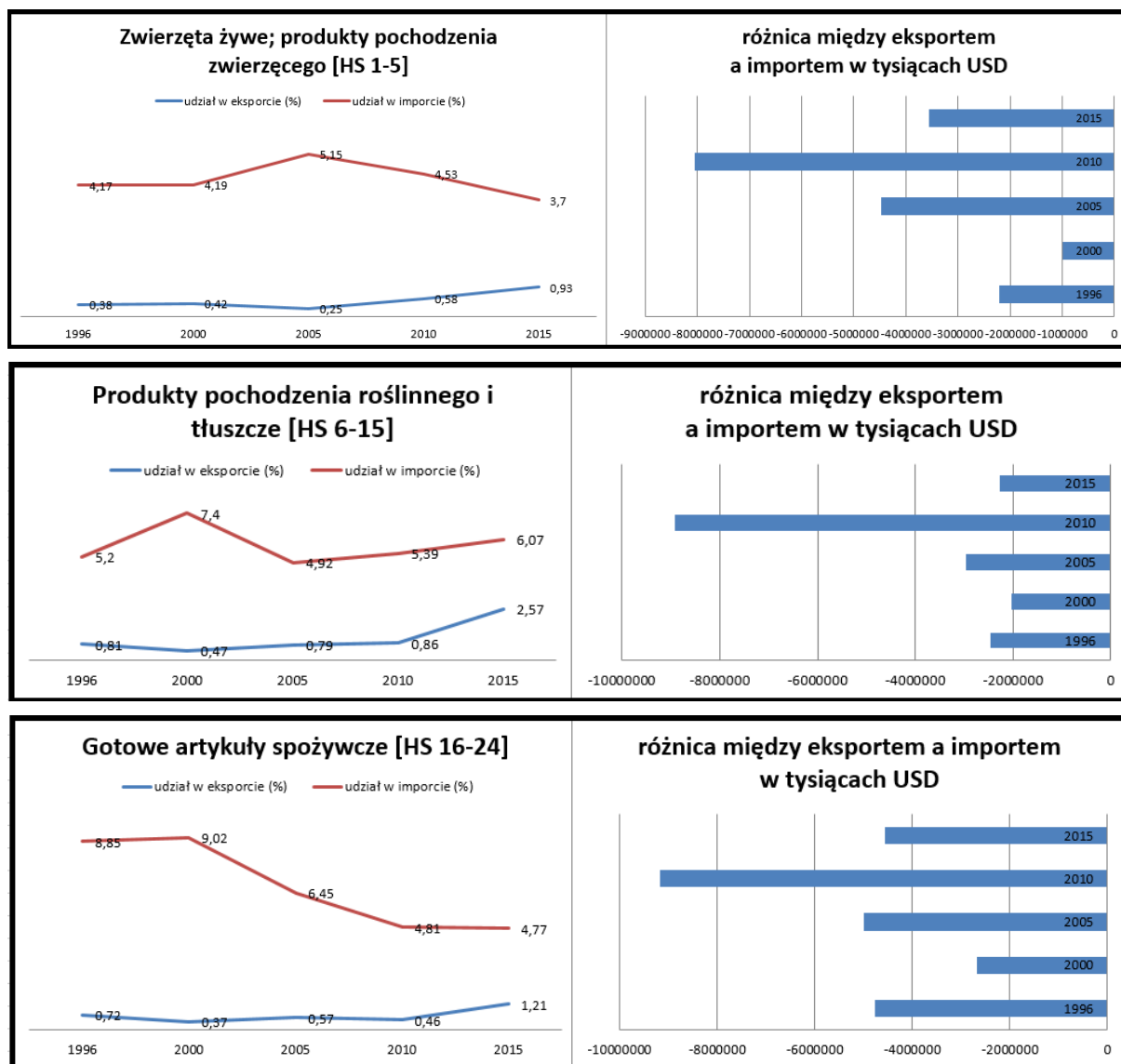
Łącznie produkty z kategorii HS 1-24 odpowiadają za ok. 5% eksportu i ok. 15% ogółu importu do Rosji (Wykres 42). Ze względu na stosunkowo niskie wartości absolutne widoczne są silne wahania na wskaźnikach porównawczych (eksport/import w tysiącach USD). Analiza trendu w tym wypadku zdaje się bezcelowa, również ze względu na czynniki zewnętrzne, które miały bezpośredni wpływ na wielkość eksportu oraz importu (ograniczenia importowe na produkty rolno-spożywcze w odwecie za sankcje UE nałożone na Rosję). Zaburzenie w statystykach było szczególnie silne pod koniec badanego okresu tj. w 2015 r.

Generalnie udział rolnictwa w handlu zagranicznym Rosji nie jest zbyt duży. Przemysł tego kraju w ramach produkcji niektórych owoców, zbóż czy alkoholu nie ma większego wpływu na stabilność finansową gospodarki, o ile import nie jest w jakiś sposób sztucznie ograniczany. W eksportowej produkcji rolnej Rosji największy udział mają spółki powstałe na bazie konsolidacji areału ziemskiego. To one najsilniej odczuły pozytywne skutki sankcji względem

⁸⁴² Rosińska-Bukowska M., *Handel rolno-spożywczy UE-Rosja - efekty rosyjskich sankcji*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”, Problemy Rolnictwa Światowego, t. 15 (XXX), z. 1, 2015, s. 113-114.

żywności z UE. W efekcie polityki władz wzrosło zapotrzebowanie na rynku krajowym, na którym zmniejszyła się presja konkurencyjna.⁸⁴³ Potencjał rolniczy Rosji jest nadal bardzo duży, ale pozostaje niewykorzystany m.in. z powodu niskiej efektywności produkcji rolnej i dużych obszarów nieużytków rolnych.⁸⁴⁴

Wykres 42 Rosja: zwierzęta żywe, produkty pochodzenia roślinnego i tłuszcze, artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1996-2015

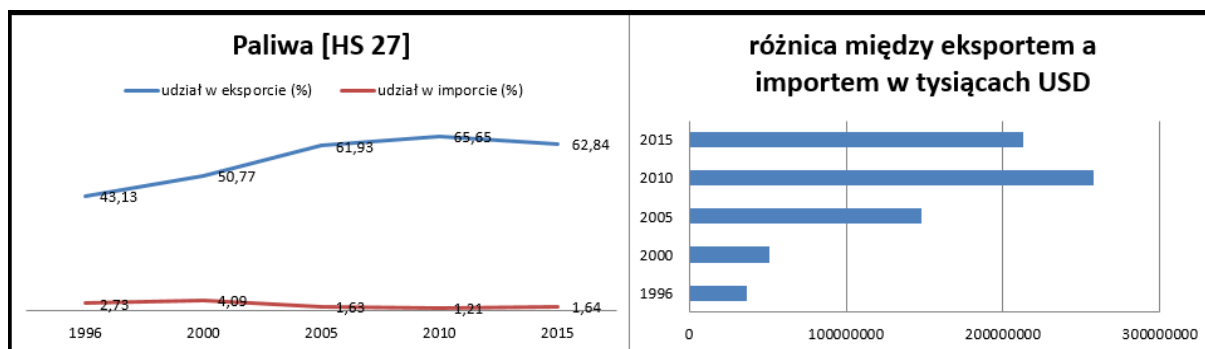
Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

⁸⁴³ Tygodnik Rolniczy, *Rolnictwo w Rosji przeżywa niesamowity wzrost*, Tygodnik „Poradnik Rolniczy”, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.tygodnik-rolniczy.pl/articles/aktualnosci/_rolnictwo-w-rosji-przezywa-niesamowity-wzrost/, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

⁸⁴⁴ Dzun W., *Stan i perspektywy rozwoju rolnictwa Rosji*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 2, Warszawa 2009, s. 10-11.

Najwięcej produktów rolnych – poza UE – trafia m.in. do Chin, Egiptu, Arabii Saudyjskiej, Iranu, Azerbejdżanu, Libii, Nigerii i RPA. Głównymi dobrami w tym wypadku są zboża, oleje roślinne, drób, ryby i owoce morza.⁸⁴⁵ Natomiast przedsiębiorstwa rolne i spożywcze w Rosji zajmują miejsca dopiero pod koniec pierwszej setki największych firm pod względem przychodów (np. Miratorg, Nestle Russia, PepsiCo).⁸⁴⁶

Wykres 43 Rosja: paliwa – eksport i import w latach 1996-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

Spadek wartości wymiennej rubla (od początku 2010 r. do końca 2015 r. wartość rosyjskiej waluty względem dolara amerykańskiego spadła o połowę)⁸⁴⁷ oraz spadek ceny ropy naftowej (od początku 2010 r. do końca 2015 r. – spadek o ok. 40%)⁸⁴⁸ negatywnie wpłynęły na bilans handlowy, a dalej na budżet Rosji. W przypadku FR rośnie udział paliw w eksporcie. Władze starają się wyrównać niedobory budżetowe poprzez zwiększone wydobycie i eksport surowców energetycznych.⁸⁴⁹ Trzy największe rosyjskie firmy pod względem przychodów: Gazprom, Lukoil, Rosneft operują w obszarze surowców energetycznych (ropa i gaz). Kontrolę nad cenami surowców ułatwia forma zarządu nad Gazpromem (w ramach państwowego koncernu) i Rosneftem (ponad połowa akcji w posiadaniu państwa). Jedynie Lukoil jest spółką akcyjną z rozdrobnionym pakietem własnościowym. Sprzedaż paliw ma decydujące znaczenie dla ogółu eksportu. Tylko w ostatnich dwóch dekadach udział dóbr z kategorii HS 27 wzrósł

⁸⁴⁵ Nowak B., *Rosja dostarcza żywność dla całego świata*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://trans.info/rosja-dostarcza-zywnosc-dla-calego-swiata-56e18a36bfba0557610683e-15150>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

⁸⁴⁶ *РБК 500: Крупнейшие компании России*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.rbc.ru/rbc500/>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

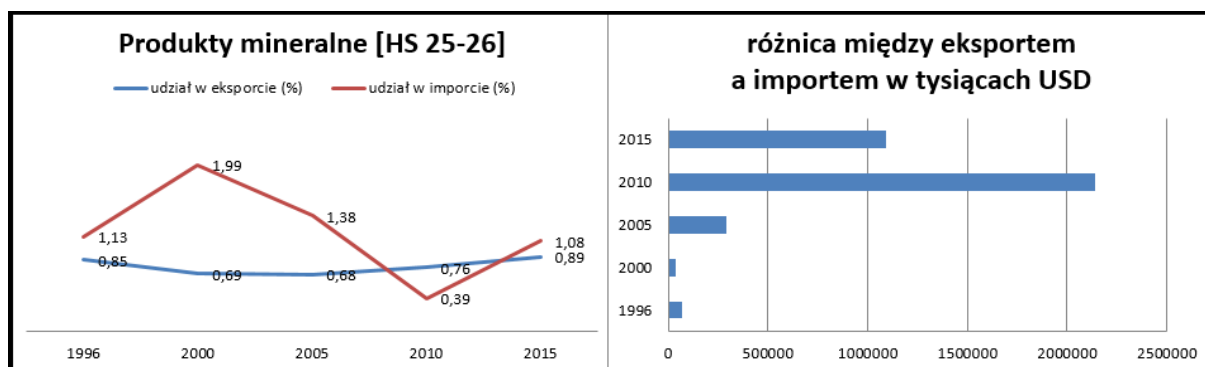
⁸⁴⁷ XE.com, *XE Currency Charts: RUB to USD*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.xe.com/currency-charts/?from=RUB&to=USD&view=5Y>, (stan na dzień 13.12.2017 r.).

⁸⁴⁸ Bankier.pl, *Notowania: ropa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.bankier.pl/inwestowanie/profile/quote.html?symbol=ROPA>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

⁸⁴⁹ Uzależnienie od wydobycia i eksportu surowców, zamiast rozwijania branż innowacyjnych, perspektywicznych, jest szczególnie częste w przypadku państw o znacznych zasobach naturalnych. W BRICS podobnie do Rosji postępują władze RPA, eksportując złoto.

o ok. 20 punktów procentowych w ogóle eksportu (Wykres 43). Potwierdza to rolę, jaką odgrywają zasoby naturalne w tym postsowieckim mocarstwie.

Wykres 44 Rosja: minerały – eksport i import w latach 1996-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

W przypadku eksportu i importu minerałów utrzymuje się wzrost sprzedaży, licząc w dolarach amerykańskich. W latach 2000-2005 jego wartość wzrosła dwukrotnie, a w całym okresie 4-krotnie. W przypadku importu trend jest podobny (3-krotny wzrost w latach 1995-2015). Utrzymuje się również stały i zarazem stosunkowo niski udział w całości importu i eksportu (Wykres 44).

Dobra z kategorii HS 28-38 w 2015 r. stanowiły odpowiednio 12,8% ogółu importu i 5,23% eksportu. Stosunek wartości absolutnych zmieniał się z poziomu 1,02 (import/export), by z czasem przewaga wwozu wzrosła do 1,3 (Wykres 45).

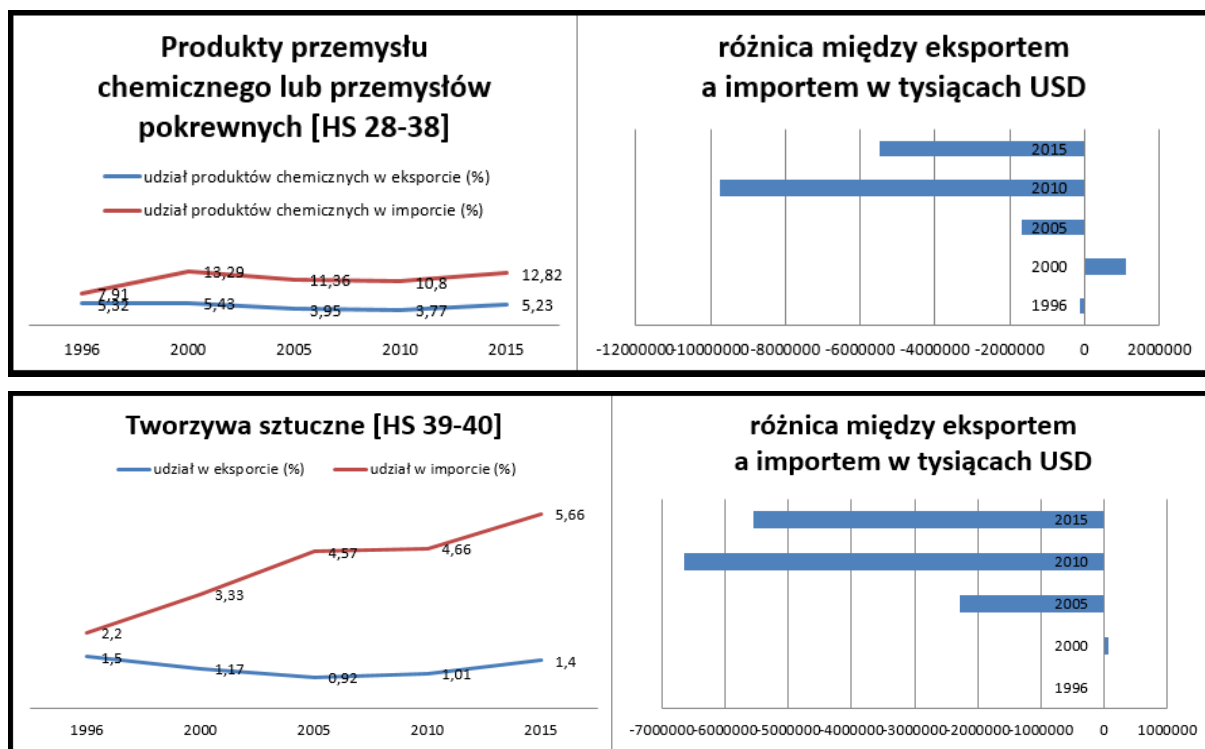
W eksporcie dominują nawozy sztuczne, azotowe, potasowe (łącznie ok. 40% kategorii chemikalia w 2015 r.), natomiast w imporcie – leki (ok. 1/3 kategorii chemikalia w 2015 r.).⁸⁵⁰ Rosyjskie marki kosmetyków, środków czyszczących i piorących czy chemii przemysłowej nie należą do najbardziej rozpoznawalnych na rynkach międzynarodowych. W FR dominują lokalni producenci, którzy prosperują raczej na rynkach regionalnych i w krajach federacji (pierwsi przedstawiciele branż z omawianego obszaru rynku znajdują się poza pierwszą pięćdziesiątką największych firm w Rosji).

Długookresowy stosunek eksportu i importu w przypadku dóbr z kategorii tworzywa sztuczne był podobny do dóbr z kategorii chemikalia, tzn. w 1996 r. wykazywał zrównoważenia importu z eksportem (1,01). W 2015 r. różnica wynosiła 2,15 – przewaga importu (Wykres 45).

⁸⁵⁰ Observatory of Economic Complexity, Russia: *chemical products (exports & imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

Import wyrobów chemicznych i tworzyw sztucznych wynikał m.in. z rosnącego zapotrzebowania przemysłu w momencie i po uwolnieniu rynku (koniec XX w.) spod bezpośredniej kontroli państwa. Tempo wzrostu popytu było zbyt duże na ówczesne możliwości rosyjskiego przemysłu. Ostatecznie doszło do specjalizacji produkcji, która zaowocowała wzrostem importu nie tylko chemii, plastiku, ale również ubrań, skór (Wykres 45).

Wykres 45 Rosja: produkty chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1996-2015

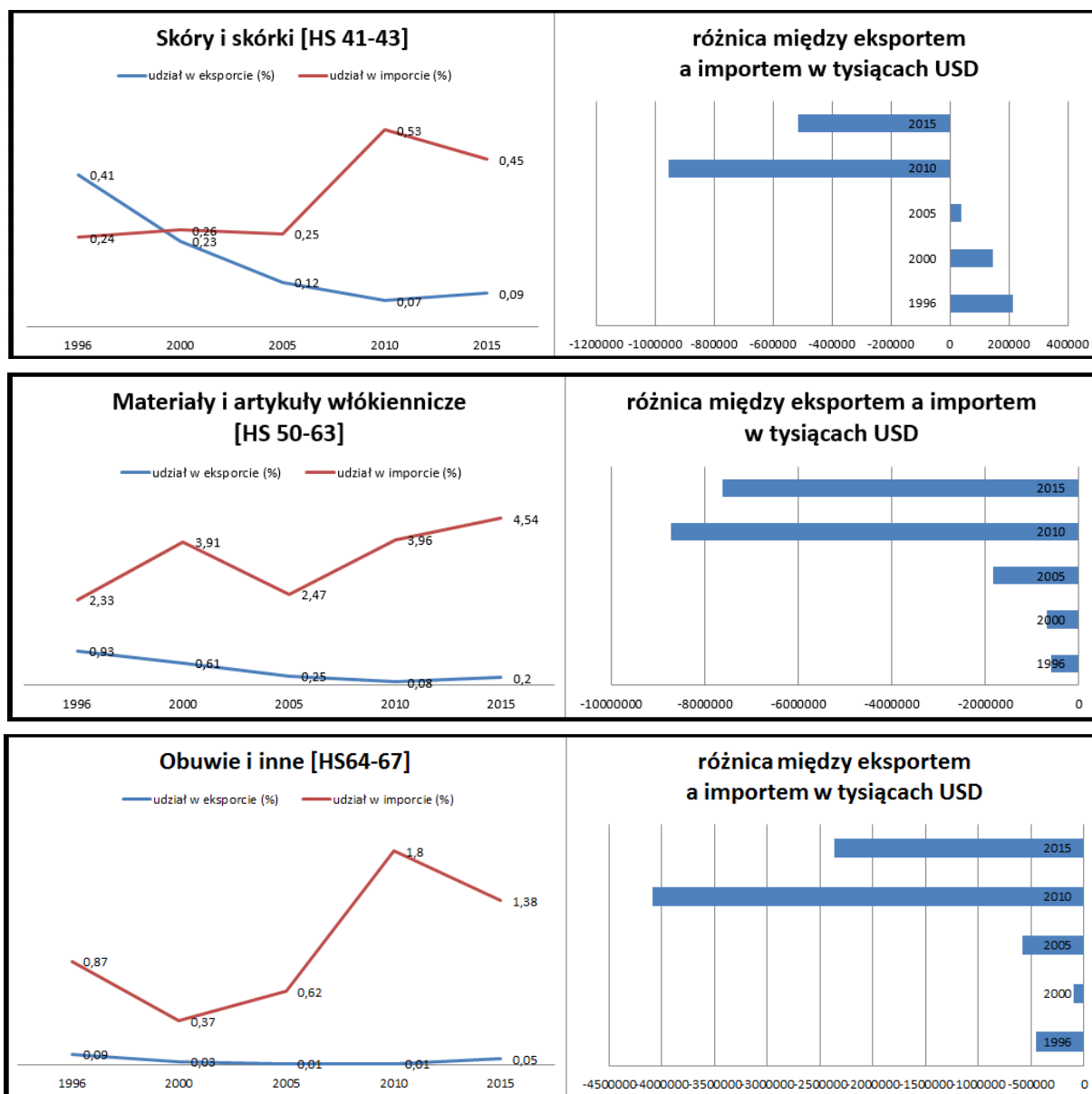
Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

W przypadku surowców i półproduktów w ramach przemysłu odzieżowego na początku badanego okresu przeważał nieznacznie eksport. W 2015 r. doszło do całkowitego odwrócenia tego trendu. Świadczy to m.in. o rosnącym zapotrzebowaniu społeczeństwa, ponieważ ostateczne produkty tylko w niewielkim stopniu są eksportowane. W ramach gotowych wyrobów również dominuje import (w 1996 r. – 1,75, w 2015 r. – 12,19; imp/exp).

W kategorii obuwi od kilku lat dominują te same kategorie tzn. ok. 30% eksportu stanowią buty skórzane, a następnie obuwi tekstylne i gumowe (po ok. 20% eksportu każde). Natomiast w imporcie dominują dwie kategorie: obuwi skórzane i gumowe (łącznie ok. 70% importu). Generalnie od wielu lat obuwi jest mało znaczącym składnikiem wymiany FR. Warto

zwrócić uwagę, iż eksport szacowany jest w setkach milionów USD natomiast import w miliardach USD. Powyższy wykres (Wykres 46) potwierdza przewagę importu nad eksportem w przypadku obuwia. Pomimo zasobności w surowce niezbędne w tej branży oraz wysokiego popytu wewnętrznego ta branża rozwija się powoli.

Wykres 46 Rosja: skóry i skórki, artykuły włókiennicze, obuwie – eksport i import w latach 1996-2015

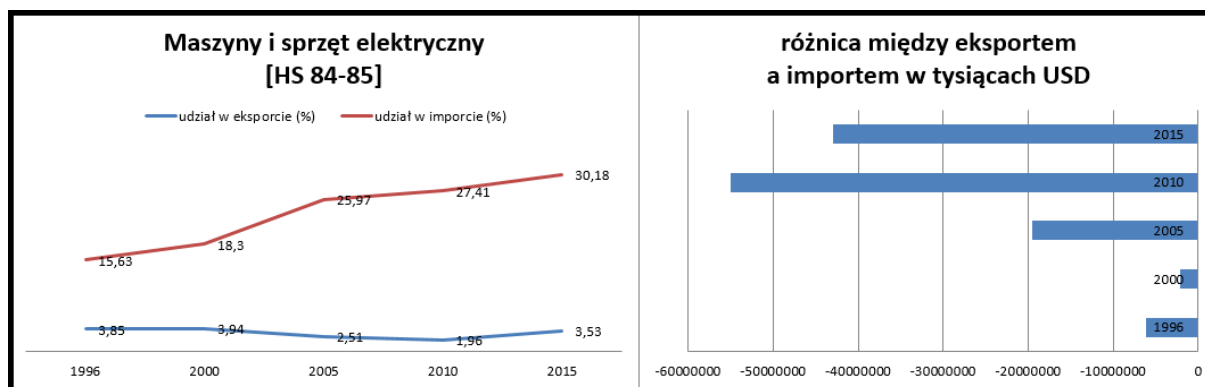

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

Udział w imporcie i eksporcie urządzeń i części z kategorii maszyny i sprzęt elektryczny świadczy o poziomie uprzemysłowienia gospodarki, jej innowacyjności. W eksporcie w 2015 r.

przeważały turbiny gazowe i reaktory nuklearne (łącznie 25% eksportu z tej kategorii HS).⁸⁵¹ Eksport dotyczył przede wszystkim stosunkowo powszechnych rozwiązań elektrycznych, elektronicznych oraz prostych maszyn. W przypadku rosyjskiego importu udział dóbr HS 84-85 wzrósł dwukrotnie, natomiast kwotowo (w USD) – prawie 6-krotnie. W tym zakresie w Rosji niewiele się zmieniło. Średnio i wysoko zaawansowane rozwiązania są nadal importowane, a wzrost gospodarczy – wzrost konsumpcji detalicznej – tylko to potęguje (Wykres 47). Eksportowane z Rosji maszyny i sprzęt elektryczny to zaledwie kilka procent ogółu eksportu, aczkolwiek tutaj też widoczny jest wzrost – w USD wartość eksportu wzrosła 3,55 razy w latach 1996-2015. Jest to jednak wielkość zbieżna z ogólnym wzrostem wymiany handlowej.

Wykres 47 Rosja: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1996-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

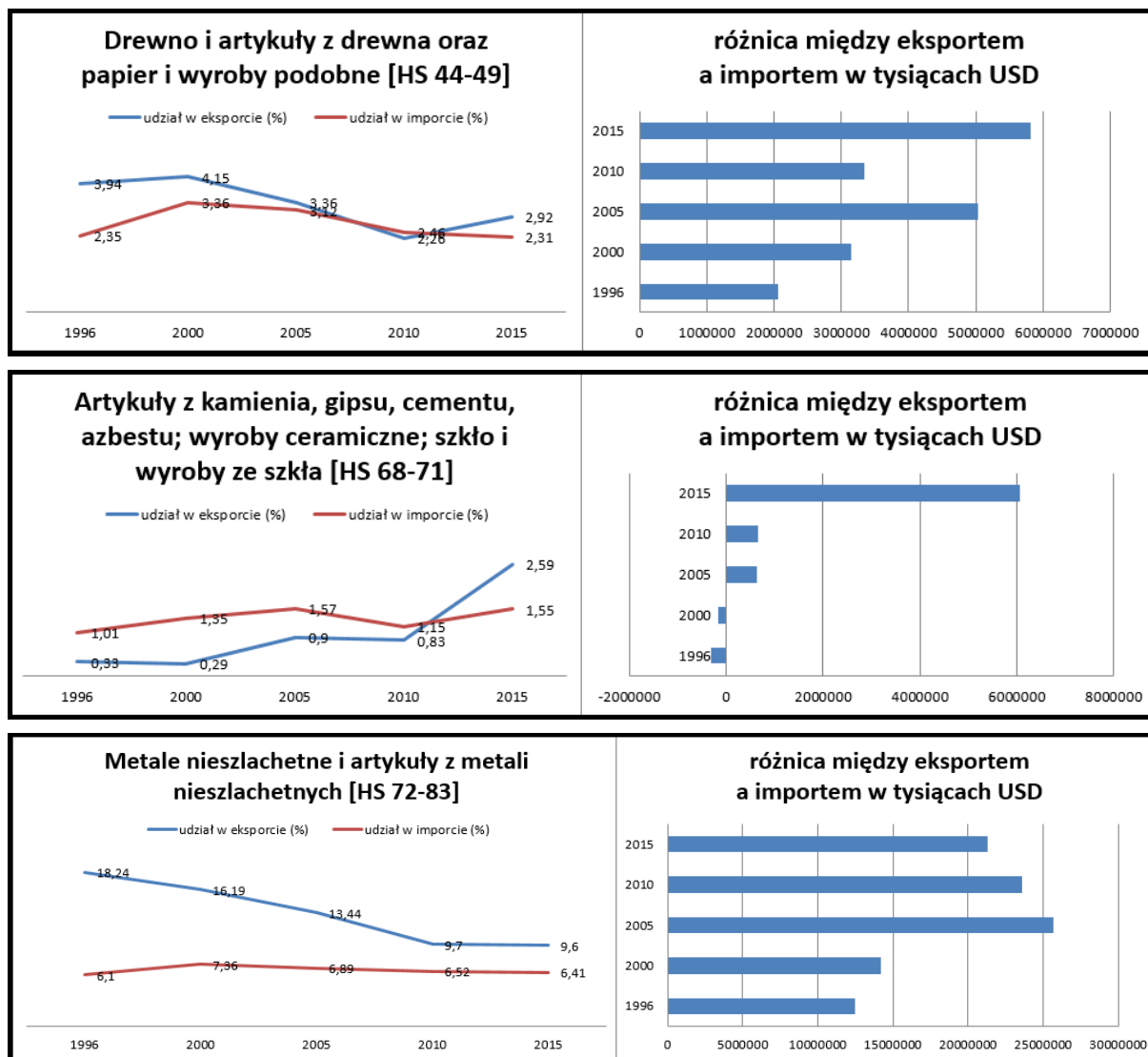
Rosja jest krajem surowcowym, co potwierdza eksport w kategoriach drewno, kamień i szkło oraz metale nieszlachetne (HS 44-49, 68-83). W trzech powyższych kategoriach dochodzi jednak do silnego różnicowania (lata 1996-2015); o ile w przypadku drewna eksport utrzymuje się na stałym poziomie (ok. 2,4 exp/imp) przy wzroście o 189% (USD) w ciągu dwudziestu lat, o tyle w przypadku kamienia i szkła można zauważyć intensywny wzrost względem innych kategorii (udział w eksporcie z 0,33% na 2,59%) bilansowych, a eksportu względem importu – 3,13 (Wykres 48). Eksport metali nieszlachetnych w badanym okresie wzrósł (w USD) dwukrotnie (import – trzykrotnie), jednak jego udział w ogóle eksportu maleje (z 18,24% do 9,60%).

Przetarte drewno, a więc ścięte drzewa pozbawione kory stanowią połowę rosyjskiego eksportu. Łącznie z surowym drewnem (drzewo ścięte, nieobrobione) jest to prawie 70%. Ponownie zaskakuje, iż rosyjski przemysł nie wykazuje zainteresowania przetwórstwem, a więc

⁸⁵¹ Observatory of Economic Complexity, Russia: *machinery (exports & imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

zwiększeniem wartości produktu. Sprzedaż surowców w takiej formie przynosi najmniejsze korzyści i jest raczej przykładem agresywnej względem środowiska gospodarki wewnętrznej. W imporcie dominują płyty wiórowe i sklejki drewniane wykonane w różnej technologii (ok. 35-40% importu).⁸⁵²

Wykres 48 Rosja: drewno, kamień i szkło, metale nieszlachetne – eksport i import w latach 1996-2015

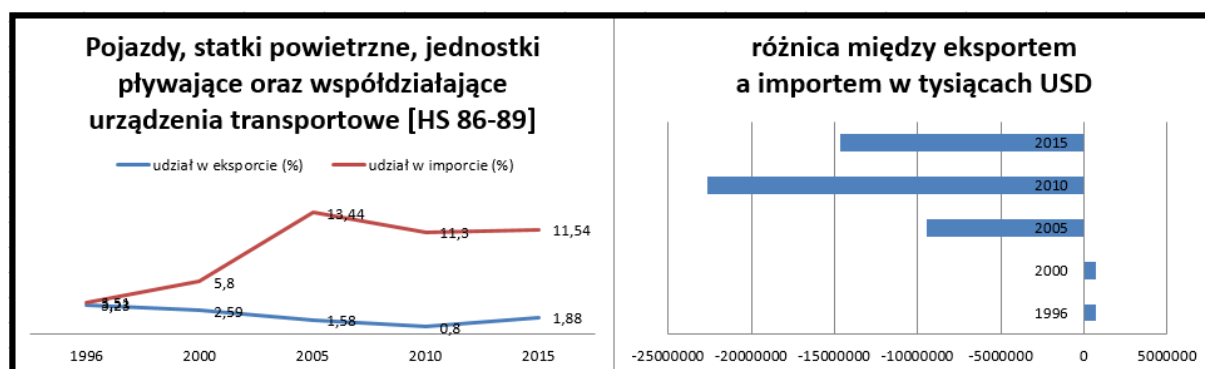
Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

Transport (HS 86-89) to kolejna kategoria, której import bardzo szybko rośnie (prawie 10-krotny wzrost w latach 1996-2015 w USD). Import różnego typu środków transportu nastę-

⁸⁵² Obserwatory of Economic Complexity, *Country profile: Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/>, (data dostępu: 26.01.2017 r.).

pował szczególnie szybko od początku XXI w. (Wykres 49). Recesja gospodarcza mająca miejsce od 2014 r. w niewielkim stopniu wpłynęła na zmianę tego trendu. Spadek kursu rubla względem dolara i euro spowodował społeczne zainteresowanie zakupem różnego typu dóbr, w tym samochodów (w 2015 r. samochody i części do nich odpowiadały za ponad połowę importu dóbr z tej kategorii). Trend ten odwrócił się w kolejnych latach (w kolejnym roku odnotowano 36% spadek sprzedaży nowych aut).⁸⁵³

Wykres 49 Rosja: transport – eksport i import w latach 1996-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

Spadek importu w ramach ostatniej z badanych kategorii (różne; HS 90-97) może świadczyć o wzroście nowoczesności gospodarki i np. samodzielnym wytwarzaniu aparatury specjalistycznej. W tym przypadku dochodzi jednak równolegle do spadku wielkości eksportu (w latach 1996-2015 zmniejszył się o 2,5%; import o 50%). Duże znaczenie dla utrzymania wielkości absolutnej (w USD) eksportu dóbr z tej kategorii HS ma sprzedaż broni (przykładowo w 2013 r. wzrost eksportu broni wyniósł 20%, w 2014 r. 48%, a w 2015 r. 6,2%).⁸⁵⁴ W latach 2012-2016 Rosja była drugim (po USA) eksporterem broni na świecie.⁸⁵⁵

Spadek udziału w handlu wynika również z prób pobudzenia produkcji krajowej oraz znacznie szybszego wzrostu pozostałych kategorii bilansowych. W ten sposób dochodzi do procentowego spadku udziału zarówno w eksporcie jak i imporcie. Realny spadek dotyczy jednak

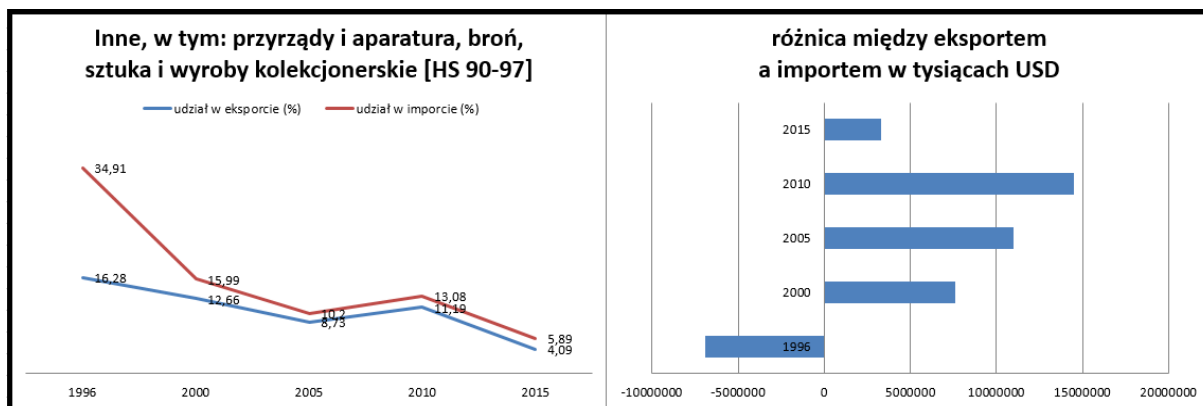
⁸⁵³ Stolyarov G., Stubbs J., *Russia's crisis produces a paradox: surging luxury car sales*, reuters.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.reuters.com/article/us-russia-autos/russias-crisis-produces-a-paradox-surgings-luxury-car-sales-idUSKCN0VB1NX>, (stan na dzień: 12.12.2017 r.).

⁸⁵⁴ Kottasova I., *Russia's arms sales rising while America's drop*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://money.cnn.com/2016/12/05/news/economy/arms-sales-russia-u-s-/index.html>, (stan na dzień: 12.12.2017 r.).

⁸⁵⁵ SIPRI, *The state of major arms transfers in 8 graphics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.sipri.org/commentary/blog/2017/state-major-arms-transfers-8-graphics>, (stan na dzień: 13.12.2017 r.).

wszystkich podkategorii poza kilkoma (np. bronią). Wypracowana od początku XXI w. przewaga eksportu nad importem, wynikająca z bardzo dynamicznego wzrostu sprzedaży broni i uzbrojenia, obniża się głównie ze względu skalę ograniczeń nałożonych na Rosję po agresji względem Ukrainy.

Wykres 50 Rosja: różne – eksport i import w latach 1996-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).

Podsumowując, dane odnośnie handlu zagranicznego Rosji potwierdzają jej stosunkowo niską konkurencyjność. Zasobność kraju ogranicza potrzebę przebudowy gospodarki. Władze FR korzystają przede wszystkim z międzynarodowego impaktu, jaki zapewniają surowce energetyczne – dobra poszukiwane przez partnerów z różnych stron świata. Niewielka grupa decyzyjna wraz z ugruntowanym systemem powiązań polityczno-biznesowych pozwala utrzymywać Rosję w strukturze państwa surowcowego. Jest to szkodliwe dla ogółu społeczeństwa, które w skali świata ubożeje.⁸⁵⁶

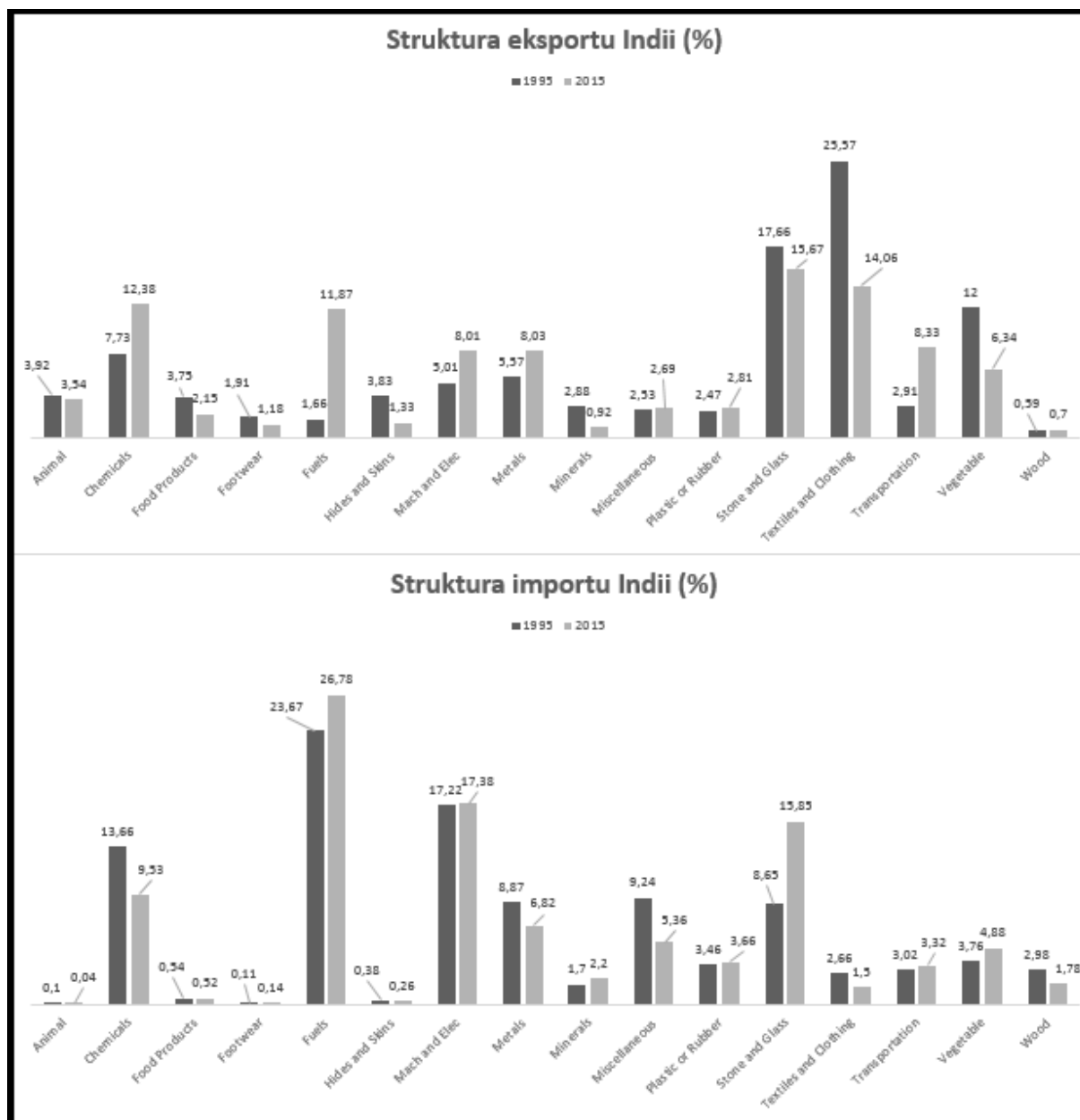
Bank Światowy klasyfikuje indyjską gospodarkę na siódmej pozycji (PKB nominalne) i trzeciej pozycji (PKB realne) w 2016 r.⁸⁵⁷ Zarazem dochód przeliczony na jednego mieszkańca uświadamia badacza, iż Indie to kraj licznych sprzeczności i ukrytych słabości. Słabości sektorowe (m.in. prawne, zaszczości historyczne, niedobory wiedzy i technologii) prowadzą do ograniczania tempa wzrostu gospodarczego (szczególnie w porównaniu do Chin). Indie należą do państw o jednym z najwyższych wskaźników ubóstwa, co wpływa negatywnie na jakość, a pozytywnie na koszt jednostki pracy. Poza tym, obowiązujące w Indiach (stosunkowo niskie) normy środowiskowe, warunków pracy, itd. redukują koszty osobowe produkcji. Zachęcają do

⁸⁵⁶ World Bank, *Russian Federation: Poverty & Equity Data Portal*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://poverty-data.worldbank.org/poverty/country/RUS>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

⁸⁵⁷ World Bank, *Gross domestic product 2016*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/download/GDP_PPP.pdf, (stan na dzień: 13.12.2017 r.).

działalności w branżach, które do realizacji zadań produkcyjnych wymagają dużych nakładów taniej siły roboczej. Zarazem zniechęcają do inwestycji w informatyzację i cyfryzację produkcji – technologie.

Wykres 51 Struktura eksportu i importu Indii (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Country Profile: India*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile, (stan na dzień: 26.11.2017 r.).

Na konkurencyjność indyjskiej produkcji negatywnie wpływają znaczne utrudnienia w zakresie zakładania i prowadzenia przedsiębiorstwa, duża zmienność i niejasność przepisów

oraz niska jakość systemu usług publicznych, w tym opieki zdrowotnej, edukacji, systemu emerytalnego. W zakresie realizacji zadań biznesowych problemem okazuje się niska jakość i mała dostępność infrastruktury transportowej⁸⁵⁸ oraz niski poziom bezpieczeństwa (osobistego i gospodarczego).

Indie to kraj rozwijający się o znacznym potencjale wynikającym przede wszystkim z dużego rynku (1,28 mld osób w 2017 r.) oraz korzystnej struktury wieku (ponad 66% to osoby w wieku 15-64 lata; w wieku przedprodukcyjnym znajduje się ponad 27% ludności).⁸⁵⁹ Teoretycznie, powinno to zachęcać do lokalizacji zróżnicowanej produkcji na terenie Indii, również tej z przeznaczeniem na eksport.

Struktura eksportu i importu przedstawiona na wykresie (Wykres 51) świadczy o dużej dynamice przemian zachodzących w indyjskiej gospodarce. W 1995 r. w indyjskim eksporcie dominowały produkty z kategorii HS: 6-15, 39-40, 50-63 (łącznie ok. 55% wartości eksportu w USD), by po dwóch dekadach (w 2015 r.) stanowić 36% eksportu, ustępując miejsca chemikaliom (HS 28-38; zmiana z 7,73% na 12,8%) i paliwom (HS 27; zmiana z 1,66% na 11,87%).

Indyjski import zdominowały paliwa (1/4 ogółu importu), natomiast dalsze miejsca zajmują: maszyny i sprzęt elektryczny, kamień i szkło oraz wyroby chemiczne. Należy jednak zaznaczyć, że pomimo długotrwałego uczestnictwa w GATT (od 1948 r.) i w WTO (od 1995 r.), czyli porozumieniach zapewniających dostęp do międzynarodowego rynku na korzystniejszych zasadach niż podmioty trzecie, nie osiągały równie wysokiego wzrostu poszczególnych sektorów gospodarki jak np. Chiny.

Kategorie HS od 1 do 24 związane z rolnictwem. Ich łączny udział w eksporcie zmniejszył się do ok. 12%, natomiast w imporcie wzrósł do ok. 5,5% (Wykres 52). Jest to zgodne z trendem w całej gospodarce – rolnictwo indyjskie w latach 1995-2015 zmniejszyło udział w tworzeniu PKB o połowę. W 2015 r. najważniejsze kategorie eksportowe stanowiły: ryż, skorupiaki, mięso wołowe (łącznie ok. 5% ogółu eksportu).⁸⁶⁰ Ze względu na występujący potencjał pod względem klimatycznym oraz liczbę aktywnej zawodowo ludności, rolnictwo mogłoby stanowić ważną kategorię eksportową. Niski stopień mechanizacji i efektywności produkcji rolnej powodują, iż Indie nie wykorzystują naturalnego potencjału. Poza tym, statystyki eksportowe potwierdzają utratę przewag wynikających z powolnych zmian w tym obszarze gospodarki. Dalsze rozdrabnianie gospodarstw (ze względu na rosnącą liczbę ludności) prowadzi do spadku

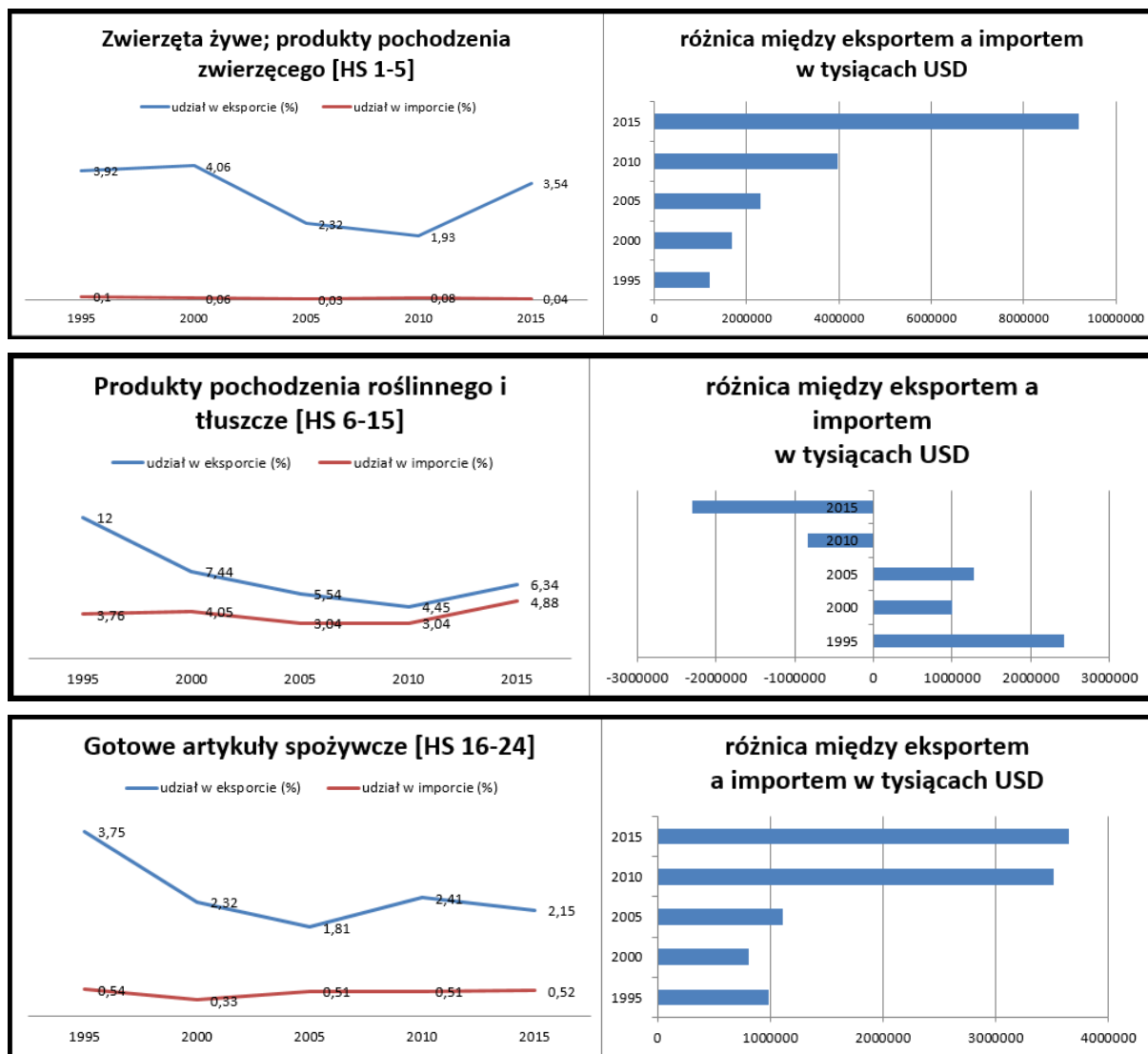
⁸⁵⁸ Podobnie jak w przypadku Brazylii, większość dróg nie jest pokryta asfaltem, co ogranicza ich możliwości przewozowe – podnosi ryzyko niedostarczenia/zniszczenia ładunku.

⁸⁵⁹ Central Intelligence Agency, *The World Factbook: India*, op. cit., (stan na dzień: 13.12.2017 r.).

⁸⁶⁰ Observatory of Economic Complexity, *India: exports*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ind/>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

konkurencyjności rolnictwa i wzrostu różnicowania produkcji (zamiast oczekiwanej przez władze – specjalizacji).

Wykres 52 Indie: zwierzęta, produkty roślinne, gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015

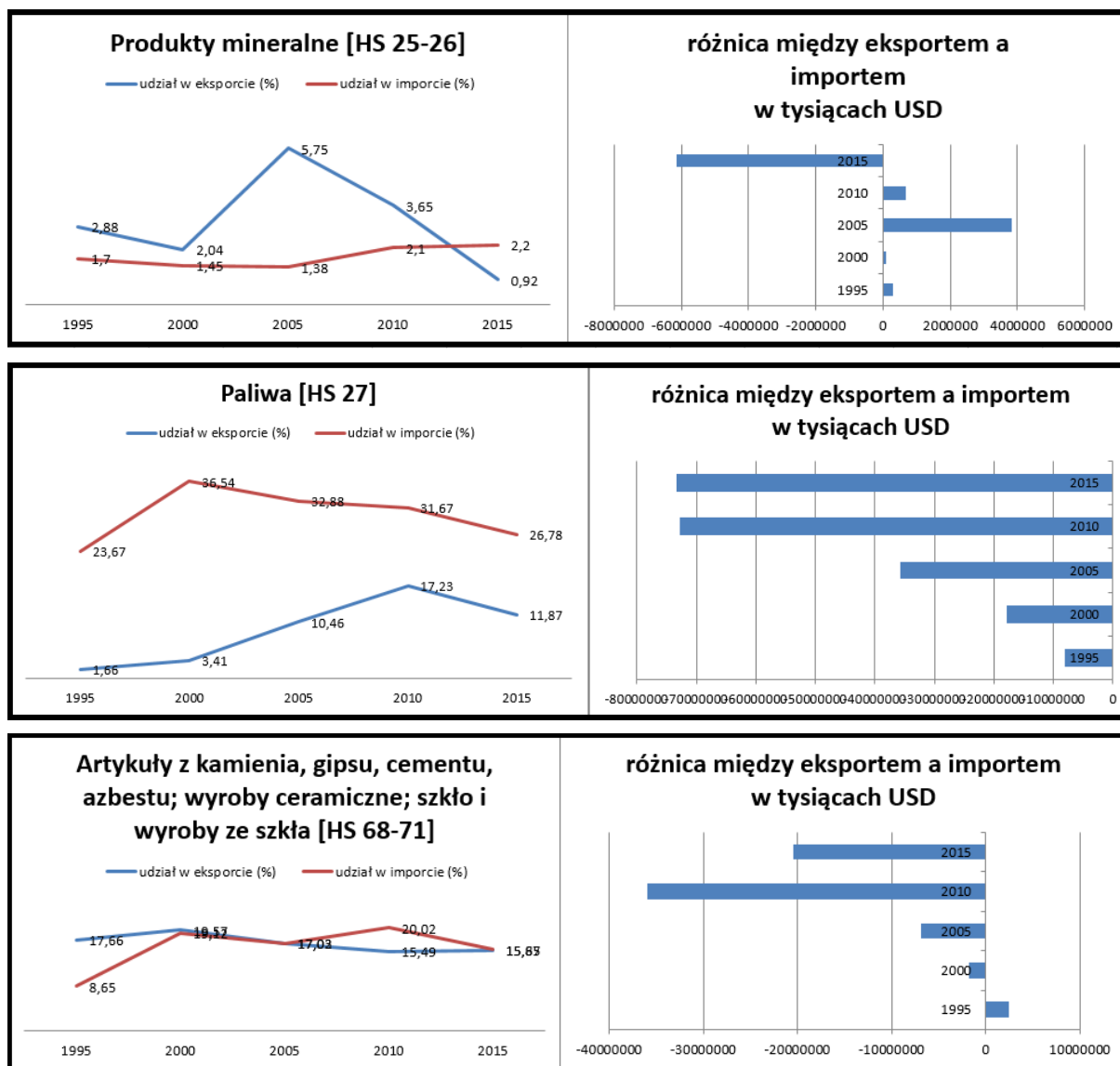

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Jedynie w przypadku produkcji zwierzęcej eksport w latach 1995-2015 rósł szybciej niż import (odpowiednio stosunek wartości w USD w 2015 r. do 1995 r.: 7,54 i 4,67). W przypadku produktów pochodzenia roślinnego oraz gotowych artykułów spożywczych wzrost importu był znacznie wyższy (odpowiednio: trzykrotny i dwukrotny), co świadczy o słabości rodzimej produkcji, która nie mogła zaspokoić popytu krajowego. Wszystkie trzy kategorie nie mają jednak

zbyt dużego znaczenia na całość bilansu handlowego (1/10 eksportu i 1/20 importu) ze względu na utrzymujący się ich niski udział (Wykres 52).

Wykres 53 Indie: minerały, paliwa, kamień i szkło – eksport i import w latach 1995-2015

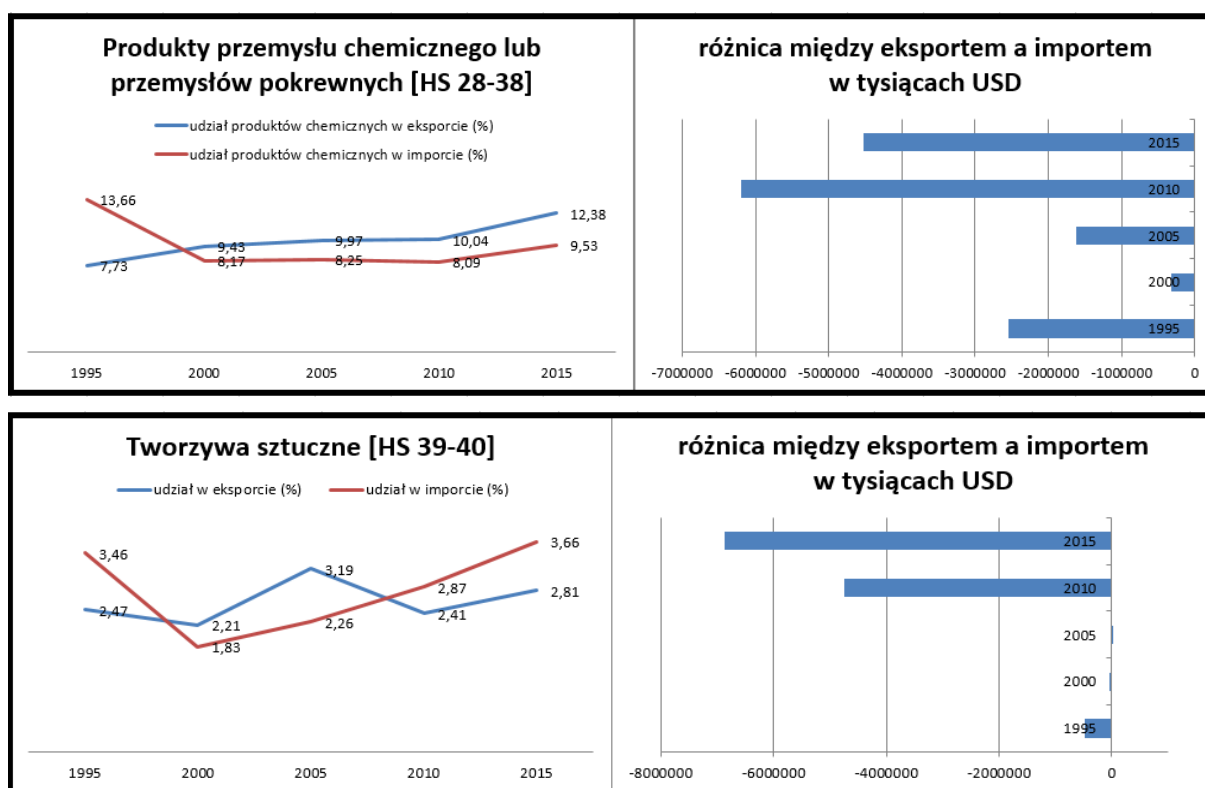

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Surowce, półprodukty i produkty z kategorii HS od 25-27 oraz 68-71, odpowiadają w eksporcie za ok. 27%, a w imporcie za ok. 45% w 2015 r. Wszystkie wykazują deficyt w bilansie płatniczym oraz dynamiczny wzrost importu (w przypadku paliw 12-krotny wzrost w latach 1995-2015). Zarazem Indie dysponują znacznymi zasobami minerałów i paliw kopalnych, które nie zaspokajają potrzeb głównie ze względu na ich odkrywkowy charakter.

W imporcie paliw dominowała nieprzetworzona ropa naftowa, pochodząca głównie z Arabii Saudyjskiej, Iraku i Iranu (47% importowanej w 2015 r.). Co ciekawe, przetworzona ropa (rafinowana ropa naftowa) w 2015 r. stanowiła 8,7% ogółu indyjskiego eksportu. Utrzymanie wzrostu gospodarczego zmusza do zwiększania importu surowców i produktów z powyższych kategorii. Poza paliwami, znaczny wzrost importu miał miejsce również w przypadku wyrobów z kamienia, szkła, cementu, itd. (w latach 1995-2015 prawie 20-krotny pod względem wartości w USD). Do wykorzystania zasobów ziemi, czyli wydobycia i ich przetworzenia niezbędne są technologie.

Wykres 54 Indie: wyroby chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Zarówno w przypadku produktów z kategorii HS 28-38 (chemikalia) jak i tworzyw sztucznych (HS 39-40) przeważa import. Produkty wytwarzane przez szeroko rozumianą branżę chemiczną (w tym m.in. farmaceutyki czy produkty pirotechniczne) stały się jednym z kluczowym obszarów zainteresowania władz, jako przestrzeń gospodarcza o znacznym potencjale ze względu na możliwą do uzyskania – wyższą wartość z zainwestowanej jednostki kapitału niż

w rolnictwie. Poziom płac i bieżący poziom rozwoju indyjskiego przemysłu zachęca do rozwijania branż, które wymagają zarówno umiejętności i wiedzy, jak również znacznych zasobów stosunkowo taniej siły roboczej.

Udział wyrobów chemicznych w całości indyjskiego eksportu zwiększył się o 5 punktów procentowych w latach 1995-2015. Indyjski przemysł chemiczny w 2016 r. uzyskał szóste miejsce na świecie pod względem sprzedaży (w 2013 r. – miejsce siódme).⁸⁶¹ W ramach tej kategorii panuje duże zróżnicowanie struktury dóbr wywożonych z Indii – zapakowane leki stanowią ok. 5%, natomiast kolejne pozycje: związki heterocykliczne azotu, syntetyczne substancje barwiące, pestycydy, kwasy nukleinowe, cykliczne węglowodory (łącznie ok. 4% eksportowanych chemikaliów). Siła przemysłu chemicznego Indii opiera się przede wszystkim na dużej liczbie pracowników i dostępności siły roboczej o określonych kwalifikacjach. Dostęp do surowców jest tutaj również ważny. Utrzymanie wzrostu wymaga jednak przede wszystkim unowocześnienia tego sektora, aby mógł konkurować w skali międzynarodowej (np. innowacyjnością czy kapitałochłonnością). W porównaniu do sąsiada – Chin – rynek ten jest prawie 17-krotnie mniejszy (w 2016 r. sprzedaż produktów chemicznych w Indiach wyniosła ok. 82,84 mld USD, gdy w ChRL – 1395 mld USD; światowy rynek chemiczny był wart 3662 mld USD).⁸⁶²

Warto zaznaczyć, że pomimo rozwoju branży chemicznej jej bilans handlowy jest ujemny. Wartości absolutne eksportu i importu potwierdzają, iż konsumpcja krajowa rośnie szybciej niż wzrasta konkurencyjność tej branży w skali świata. W ten sposób rynek jest zajmowany przez producentów zagranicznych, głównie azjatyckich. Dystans między branżą chemiczną w Chinach a Indiami nadal rośnie. Indie w ostatniej dekadzie utrzymywały udział sprzedaży produktów branży chemicznej na poziomie ok. 2-2,2% w skali świata.

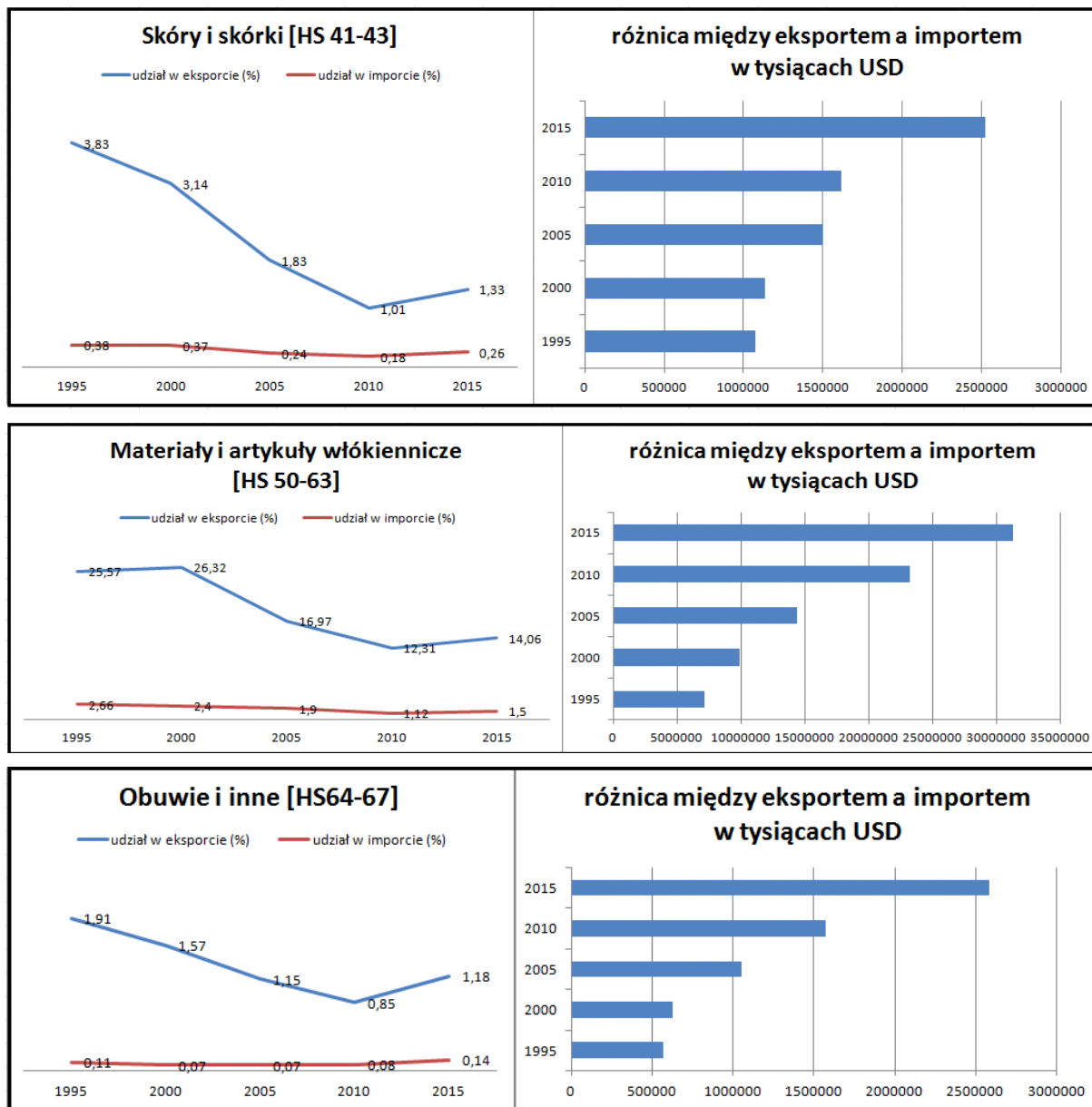
Produkty z kategorii skóry, ubrania, obuwie (HS 41-43, 50-67) odpowiadały za ok. 16% eksportu i ok. 2% importu w 2015 r. (Wykres 55). Pomimo iż od wielu lat udział powyższych kategorii był w indyjskim eksporcie stosunkowo wysoki (w badanym okresie wahał się od 14% do 31% ogółu), to coraz silniejsza konkurencja np. ze strony Bangladeszu, Chin, Filipin ograniczyła tempo wzrostu. W ostatnich dekadach nadal eksport przewyższał import. Długoterminowo, nie można bagatelizować tempa wzrostu obu; ostatecznie to eksport wzrastał wolniej niż import. W latach 1995-2015 eksport wzrósł: skór – 3-krotnie, odzieży – 4,5-krotnie, a obuwia – 5-krotnie. W tym samym czasie import skór, odzieży, obuwia wzrósł odpowiednio: 7-, 6-, 13-

⁸⁶¹ Government of India, Ministry of Chemicals & Fertilizers Department of Chemicals & Petrochemicals Statistics and Monitoring Divisions, *Chemicals & Petrochemicals Statistics at a Glance: 2016*, New Delhi 2016, pp. 4-5.

⁸⁶² European Chemical Industry Council, *Facts & Figures 2017: Asia chemicals production outpaces other regions*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://fr.zone-secure.net/13451/451623/#page=5>, (stan na dzień: 14.12.2017 r.).

krotnie. Tak więc Indie, pomimo znacznego udziału w tym rynku, nie rozwijają dostatecznie szybko tych obszarów gospodarki i tracą wypracowaną pozycję.

Wykres 55 Indie: skóry, obuwie, odzież – eksport i import w latach 1995-2015

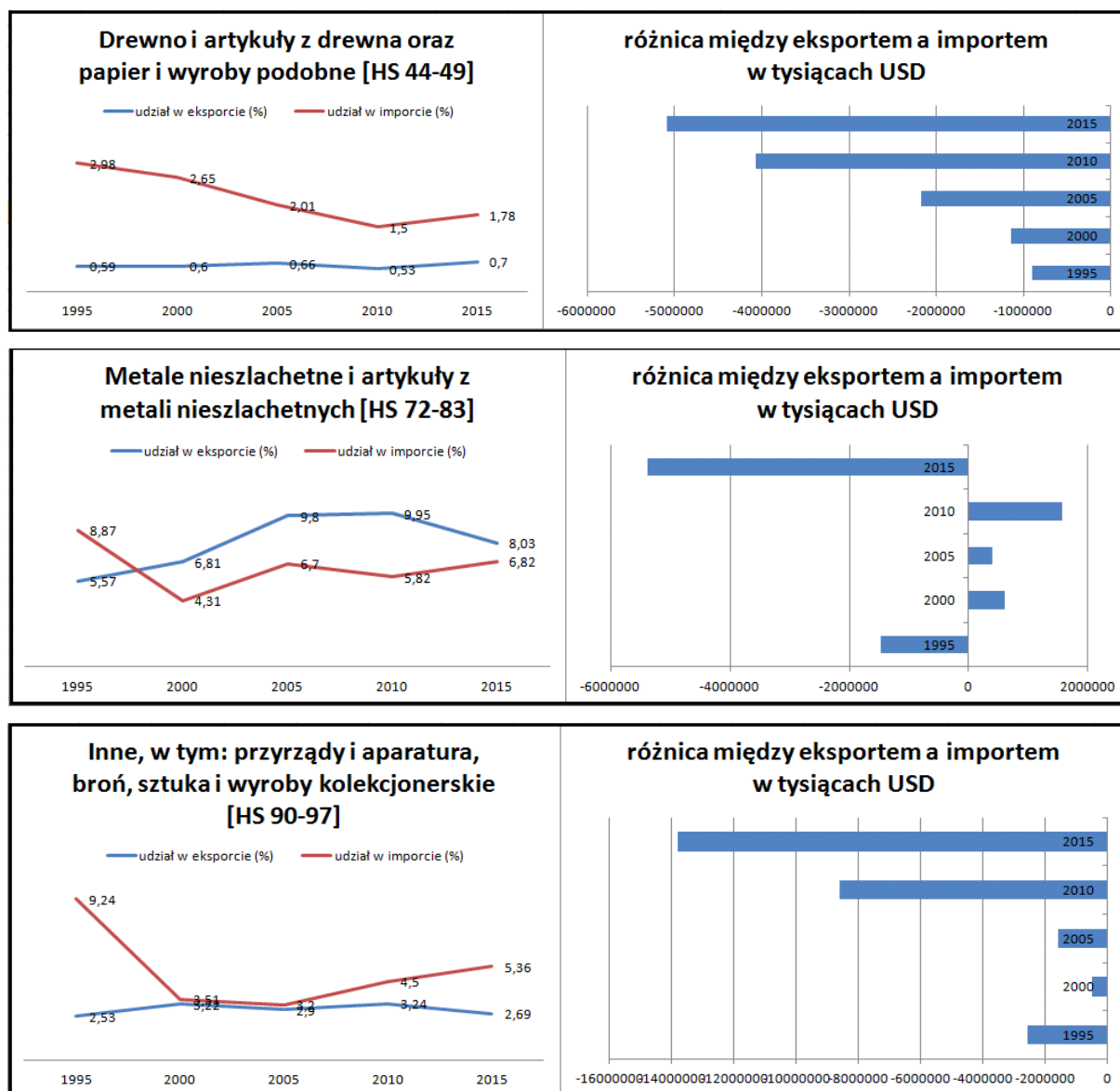

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Kolejne analizowane kategorie to: drewno (HS 44-49), metale (HS 72-83), a także różne/pozostałe (HS 90-97). W zestawionych poniżej kategoriach (Wykres 56) przeważa import nad eksportem (stosunek importu do eksportu: drewno – 3,73, metale – 1,25, pozostałe – 2,94). Pozytywnie można natomiast ocenić tempo wzrostu eksportu, które w poszczególnych grupach

było wyższe niż importu. Długookresowo (przy założeniu), że trend zostanie utrzymany może dojść do wyrównania się wielkości importu i eksportu.

Wykres 56 Indie: drewno, metale, różne – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

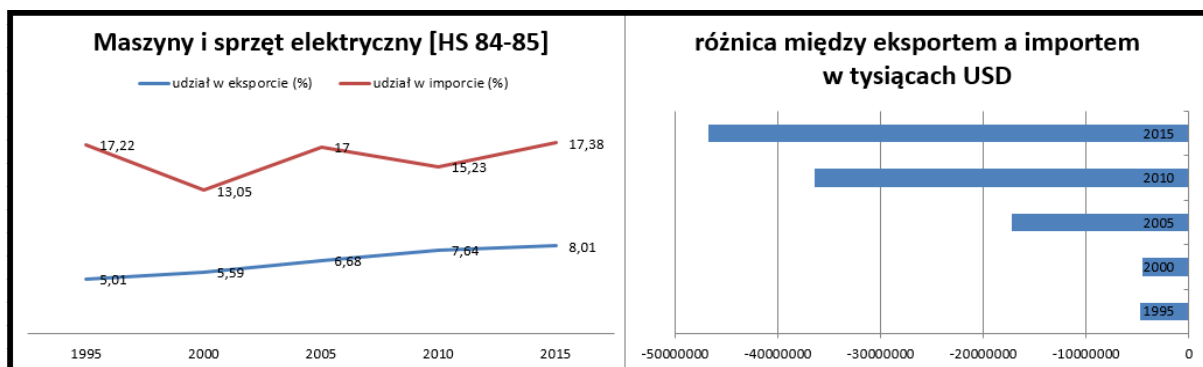
Indie są ważnym światowym importerem złota (ponad 35 mld USD w 2015 r.; 9,6% indyjskiego importu).⁸⁶³ Ze względów kulturowych wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa import metali i kamieni szlachetnych może wzrastać.

⁸⁶³ Observatory of Economic Complexity, *India: imports (gold & diamonds)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/ind/all/show/2015/, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

W drugiej dekadzie XXI w. Indie modernizują swoją armię.⁸⁶⁴ Indyjski przemysł zbrojeniowy odpowiada za ok. 50% krajowego zapotrzebowania na sprzęt wojskowy. Reszta jest importowana – Indie są największym importerem broni (w USD) na świecie (ok. 15% światowej sprzedaży w 2015 r.). W latach 2012-2016 aż 68% importowanej broni pochodziło z Rosji, a dalej z USA (14%).⁸⁶⁵

Rola indyjskiej produkcji zbrojeniowej rośnie, co potwierdzają dane odnośnie sprzedaży broni.⁸⁶⁶ USA traktują Indie jako sojusznika, który może stać się (pożądaną przez nich) konkurencją dla chińskiej gospodarki, m.in. w zakresie produkcji i eksportu uzbrojenia. Potwierdzają to doniesienia o przyszłym ulokowaniu produkcji samolotów F-16 w Indiach (kooperacja z koncernem TATA) celem dalszego eksportu gotowych samolotów i ich podzespołów (docelowo ma to być jedyny zakład produkujący tego typu samoloty na świecie).⁸⁶⁷ Konkurencyjne rozwiązanie Saaba (samolot: Gripen) również wymaga działań we współpracy (aczkolwiek obecnie bez planów produkcji kompletnych samolotów na eksport), stąd powiązanie z indyjską firmą zbrojeniową Adani Group.⁸⁶⁸

Wykres 57 Indie: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

⁸⁶⁴ Przyczyn nasilenia wydatków zbrojeniowych jest wiele, jednak kluczową pozostaje rosnąca siła głównego partnera, a zarazem indyjskiego konkurenta w tej części świata – Chińskiej Republiki Ludowej. Siła militarna jest również gwarancją globalnego znaczenia danego państwa – ułatwia negocjacje międzynarodowe.

⁸⁶⁵ SIPRI, *The state of major arms transfers in 8 graphics*, op. cit., (stan na dzień: 13.12.2017 r.).

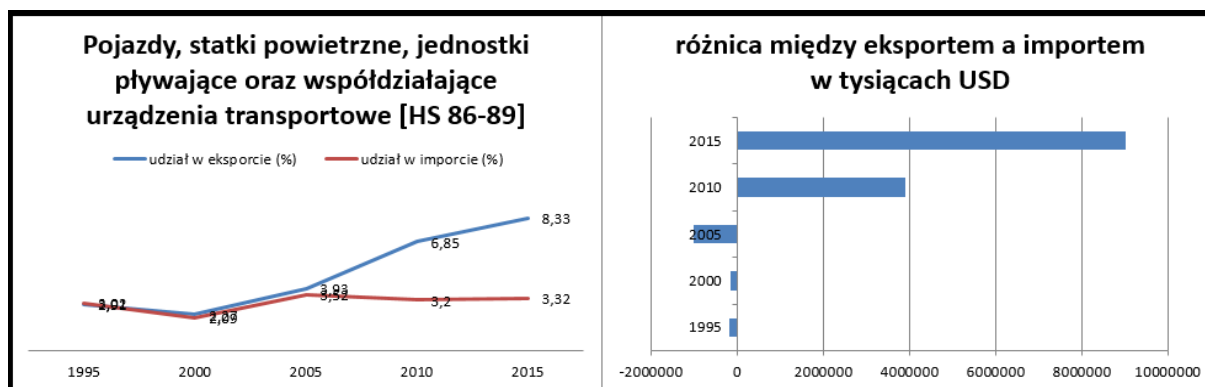
⁸⁶⁶ Trading Economics, *India weapons sales*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/india/weapons-sales>, (stan na dzień: 12.01.2018 r.).

⁸⁶⁷ Sarma Ch., *We are excited about making F-16 aircraft in India: Lockheed Martin Official*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.thehindubusinessline.com/economy/logistics/we-are-excited-about-making-f16-aircraft-in-india-phil-shaw-ceo-lockheed-martin/article9992134.ece>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

⁸⁶⁸ Sputniknews, *Rude Awakening for F-16, Gripen: India May Opt for Twin-Engine Fighter Jets*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://sputniknews.com/military/201711251059424956-f16-india-twin-engine/#comments>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

Udział importu maszyn i urządzeń elektrycznych w ogóle dóbr importowanych przez Indie utrzymuje się na poziomie wynoszącym ok. 17%. Pozytywnym trendem jest natomiast wzrost eksportu, który zwiększył się ponad 13-krotnie w latach 1995-2015, czyli szybciej niż import (Wykres 57). Pomimo poprawy relacji eksport/import, nadal przeważa ten drugi (w 2015 r. ponad 3-krotnie większy). W 2015 r. w imporcie dominowały telefony i komputery – 23%, natomiast w eksporcie: transformatory elektryczne, zawory, urządzenia do transmisji (ok. 15%).⁸⁶⁹ W imporcie indyjskim duże znaczenie odgrywają urządzenia i maszyny dla energetyki, górnictwa, przetwórstwa spożywczego, a także przemysłu stoczniowego. Indyjskie władze, szczególnie w realizacjach związanych z bezpieczeństwem energetycznym, wymagają kompleksowych realizacji, co mocno ogranicza pole inwestorom z mniejszych grup kapitałowych. Indie, pomimo sukcesów branż, np. IT⁸⁷⁰ czy medycznej (w ramach *outsourcingu*) do dalszego rozwoju wymagają importu technologii. Sukces wybranych branż wynikał m.in. z położenia geograficznego, demokratycznego systemu sprawowania władzy i względnej stabilności, pewnej ugodowości ideologicznej oraz przewidywalności prawnej. Poza tym, Indie są drugim krajem na świecie (po USA) pod względem największej liczby osób posługujących się językiem angielskim – wg szacunków z 2001 r. jest ich ok. 250 mln osób.⁸⁷¹ Jest to ważny aspekt, szczególnie w przypadku lokowania centrów usług zdalnych.

Wykres 58 Indie: transport – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

⁸⁶⁹ Observatory of Economic Complexity, *India: machines (exports & imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ind/>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

⁸⁷⁰ W pierwszej dekadzie XXI w. indyjskie firmy IT wykonywały przede wszystkim zlecenia od przedsiębiorstw z Wielkiej Brytanii i USA (ok. 85%). Więcej: Kobayashi-Hillary M., *Outsourcing to India*, Springer, New York 2006, pp. 28-37.

⁸⁷¹ Rukmini S., *Sanskrit and English: there's no competition*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.the-hindu.com/data/sanskrit-and-english-theres-no-competition/article6630269.ece>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

Produkty z kategorii HS 86-89 odgrywają coraz większą rolę w indyjskim eksporcie. Jeszcze na początku XXI w. Indie importowały 25% więcej niż eksportowały w ramach różnego typu pojazdów. W 2015 r. eksport był o 79% wyższy od importu wyrażonego w dolarach amerykańskich (Wykres 58). W Indiach ulokowany jest największy, prywatny koncern samochodowy (Tata Motors), zarazem indyjski gigant przemysłowy - Tata Group. Poza tym, światowe koncerny motoryzacyjne, coraz chętniej lokują produkcję w Indiach. Do głównych zalet tej branży zaliczyć można: wciąż nieprzepełniony rynek lokalny i stosunkowo małą konkurencję, co czyni je dobrym ośrodkiem sprzedaży i produkcji na eksport. Zaletą produkcji w tym kraju jest konkurencyjność kosztów produkcji i opłacalność eksportu przy spadającej wartości indyjskiej rupii względem dolara amerykańskiego. Sprzedaż mniejszych i mikro aut wykazuje duży potencjał w Azji, a zwłaszcza w Indiach. Rosnąca populacja miejska sprawia, iż kompaktowe modele stanowią blisko połowę sprzedawanych samochodów osobowych na indyjskim rynku. Już teraz eksport indyjskich samochodów osobowych jest o połowę większy od eksportu z Chin.⁸⁷²

Podsumowując, zmiany w strukturze indyjskiego eksportu i importu w badanym okresie nie były znaczące. Większość grup produktów utrzymała pozycje (wyrażone procentowym udziałem w handlu). W eksporcie procentowo spadła rola ubrań i wyrobów tekstylnych. Było to pokłosiem wzrostu zapotrzebowania na produkty chemiczne i paliwa w gospodarce, a także spadkiem konkurencyjności produktów indyjskich na rynkach światowych. Kraje azjatyckie – bezpośredni sąsiedzi Indii, skutecznie rozwijają produkcję dóbr podstawowych i małozaawansowanych. Ich głównym inwestorem stają się Chiny, które coraz aktywniej dywersyfikują aktywa w skali makroregionalnej i światowej.

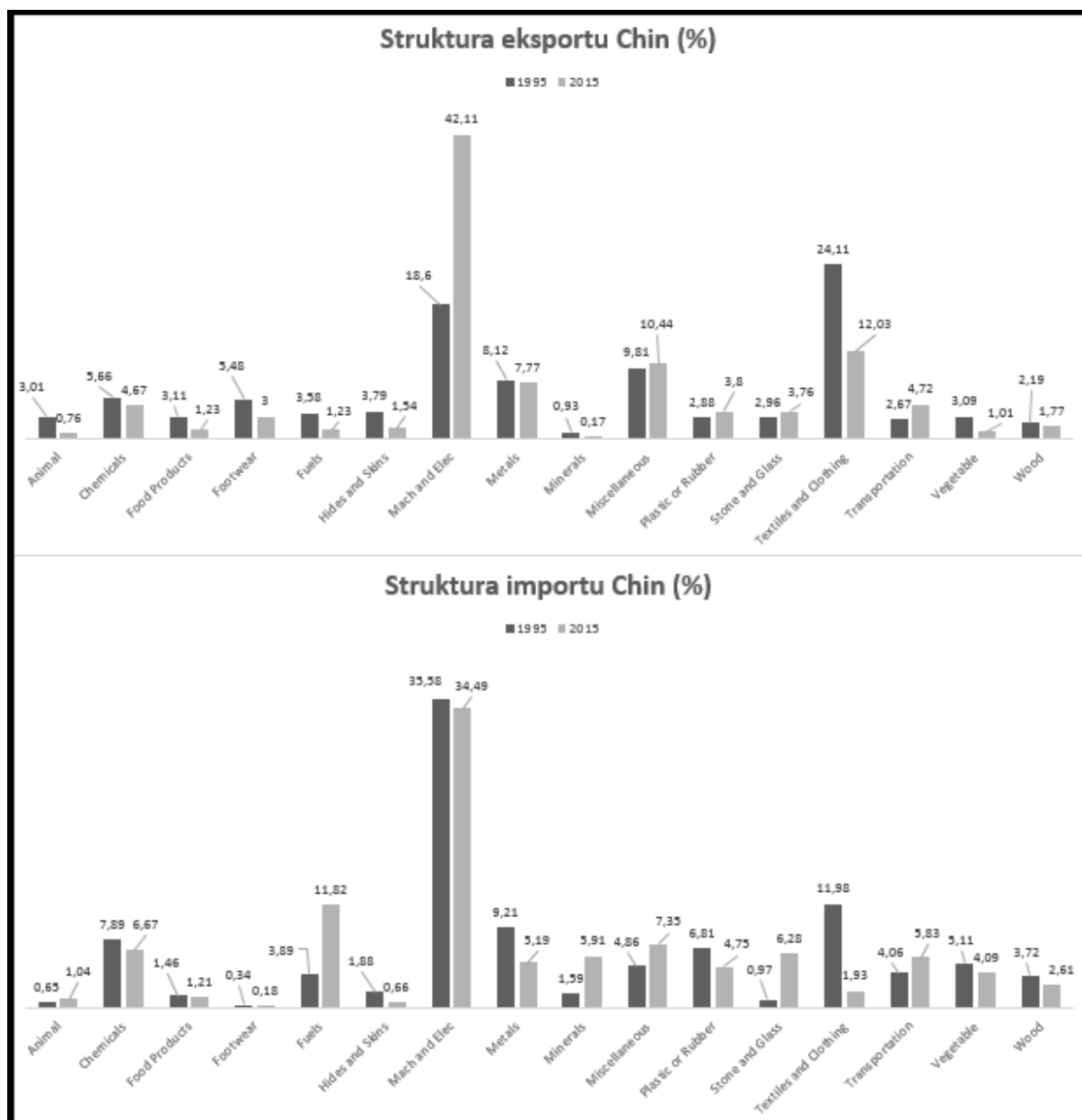
Chiny są największym eksporterem na świecie, a w imporcie zajmują drugie miejsce (2015 r.).⁸⁷³ Pomimo tego, wpływ handlu na chińską gospodarkę (a dalej stabilność budżetu narodowego) nie jest aż tak duży jak np. w Rosji czy RPA. W 2015 r. w ChRL eksport stanowił 21,97% PKB (w przypadku: Brazylii 12,89%, Indii – 19,94%, Rosji – 28,67%, RPA – 30,37%). W Unii Europejskiej eksport stanowił ok. 45% PKB, a w USA – 12,5% (2015 r.).⁸⁷⁴

⁸⁷² Borkowska M., *Ford zwiększa produkcję w Indiach*, Portal Spraw Zagranicznych, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.psz.pl/141-indie/ford-wybiera-indie-do-produkcji-swoich-samochodow>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

⁸⁷³ Observatory of Economic Complexity, *China: exports & imports*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).

⁸⁷⁴ World Bank, *Exports of goods and services (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?name_desc=false, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).

Wykres 59 Struktura eksportu i importu Chin (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Country Profile: China*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile, (stan na dzień: 28.11.2017 r.).

Udział eksportu w tworzeniu PKB ma szczególne znaczenie w momencie kształtowania polityki zagranicznej. Kierunki eksportowe Chin są silnie zróżnicowane. Największym (pod względem wolumenu wymiany) partnerem pozostają USA. W 1995% odpowiadały za 24,2% eksportu z Chin, natomiast w 2015 r. za 18%. Warto dodać, iż w badanym okresie wzrastała liczba partnerów wymiany handlowej, jak również rozdrobnienie wymiany (zarówno w imporcie

jak i eksporcie).⁸⁷⁵ Można stwierdzić, iż ważnym celem (oprócz wzrostu wywozu) polityki handlowej Chin była dywersyfikacja partnerów, tak by minimalizować poziom zależności od pojedynczego podmiotu, maksymalizując korzyści finansowe.

W strukturze importu i eksportu pozytywnie należy ocenić wysoki udział maszyn i sprzętu elektrycznego. Produkty z tej kategorii HS świadczą zarówno o stosunkowo wysokim poziomie rozwoju gospodarczego jak i zapotrzebowaniu na technologię. Wielkość produkcji urządzeń elektrycznych i elektronicznych, a także rosnąca krajowa konsumpcja tego typu dóbr (m.in. wzrost wybranych wskaźników dóbr wysoko zaawansowanych w imporcie) świadczą o istotnych przemianach zachodzących w Chinach. Potwierdza to spadek udziału kategorii HS tekstylia i ubrania w eksporcie i zarazem wzrost udziału w imporcie (Wykres 59). Świadczy to o przechodzeniu chińskiego rynku pracy z okresu mobilizacji taniej i niskowyzkwalifikowanej siły roboczej w okres zapotrzebowania na zróżnicowane i lepiej wykwalifikowane kadry.

Wzrost importu dóbr z kategorii: kamień i szkło, paliwa oraz minerały potwierdza, iż ChRL jest krajem przetwórczym, a nie wydobywczym – wartość dodana jest niezależna od zasobności w surowce. Umiejętność pozyskania surowców z zewnątrz, ich wykorzystanie w przemyśle celem odsprzedaży powstałych produktów z zyskiem jest przewagą przynależną gospodarkom posiadającym przewagi konkurencyjne. Dotychczas ten model był domeną państw uznawanych za wysoko rozwinięte. Przełamanie hegemonii „państw północy” przez Chiny zmienia postrzeganie dotychczasowego modelu gospodarki światowej. Wzrost gospodarczy ChRL, opierający się głównie na sile (konkurencyjności) przemysłu, wymagał różnego typu surowców, w tym energetycznych. Gwarancją dalszego wzrostu jest dostęp do paliw (HS 27). Blok współpracy m.in. z Rosją (BRICS) ma to zapewnić.

Pozytywnie należy ocenić wzrost eksportu i importu w kategorii różne (Wykres 59). W badanym okresie ChRL znacząco rozwinęła sektory związane z zaawansowanymi i specjalistycznymi produktami. Potwierdzeniem sukcesu gospodarczego jest dynamicznie rosnąca liczba milionerów, a nawet miliarderów.⁸⁷⁶ Zwiększa to konsumpcję dóbr luksusowych, rzadkich (w tym antyków, dzieł sztuki, niszowych pojazdów, drogich łodzi, śmigłowców, itd.).

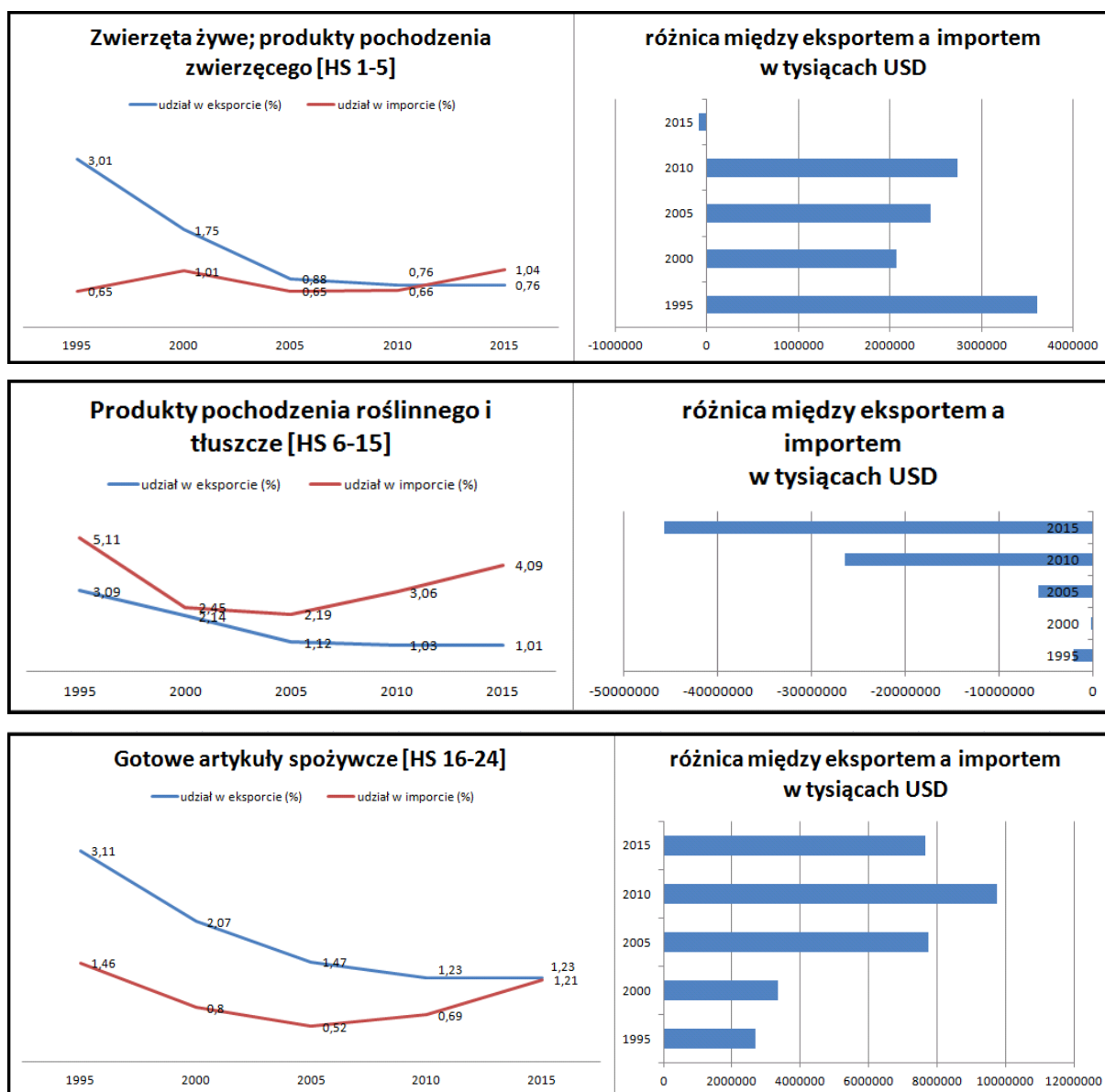
Proces kształtowania struktury ludności miejskiej i wiejskiej nie pozostał bez wpływu na trzy powyższe statystyki (Wykres 60). Pomimo wzrostu efektywności rolnictwa, rosnące dochody ludności chińskiej zachęcają do rozszerzania konsumpcji dóbr spożywczych. Porównując

⁸⁷⁵ World Trade Integrated Solution, *China – trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2015/TradeFlow/Export>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).

⁸⁷⁶ Hurun Report, *2017 Hurun Global Rich List*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.hurun.net/EN/HuList/Index?num=8407ACFCBC85>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).

skalę importu dóbr z kategorii HS 1-24 do nadwyżki w bilansie generowanej przez eksport produktów z kategorii średnio i wysoko zaawansowanych można stwierdzić, iż jest to naturalne następstwo osiągniętego rozwoju społeczno-gospodarczego. Zmianę profilu eksportowego należy ocenić pozytywnie – uzyskany kształt zbliża ChRL do gospodarek wysoko rozwiniętych.

Wykres 60 Chiny: zwierzęta, produkty roślinne i oleje, gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015

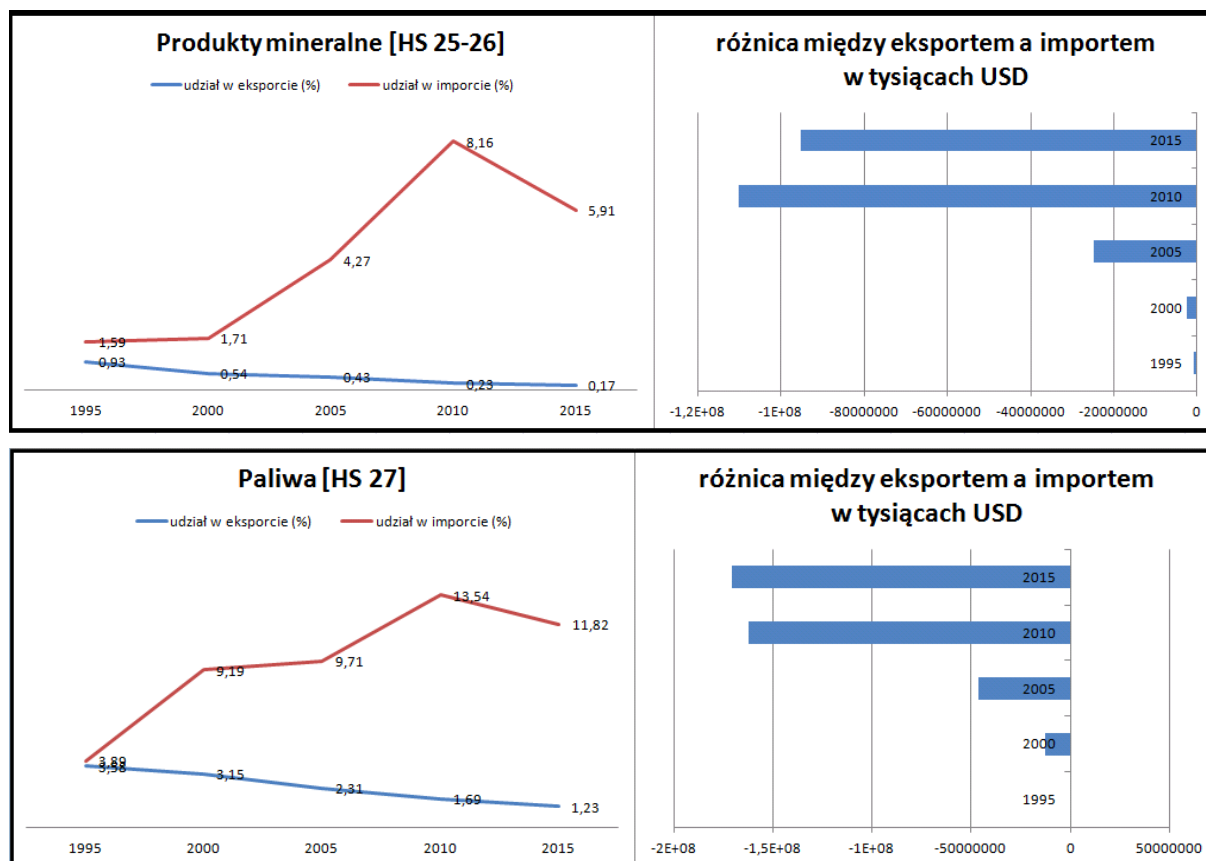

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Warto zestawić zmianę udziału kategorii HS 1-24 w eksporcie (wyraźny spadek) z wartościami absolutnymi wymiany tych dóbr w latach 1995-2015. Jak się okazuje, spadek wymiany

był jedynie pozorny. Stosunek wielkości eksportu w USD z 2015 r. do 1995 r. wynosił odpowiednio dla: HS 1-5 – 3,87, HS 6-15 – 4,99, HS 16-24 – 6,03).⁸⁷⁷

Wykres 61 Chiny: minerały, paliwa – eksport i import w latach 1995-2015

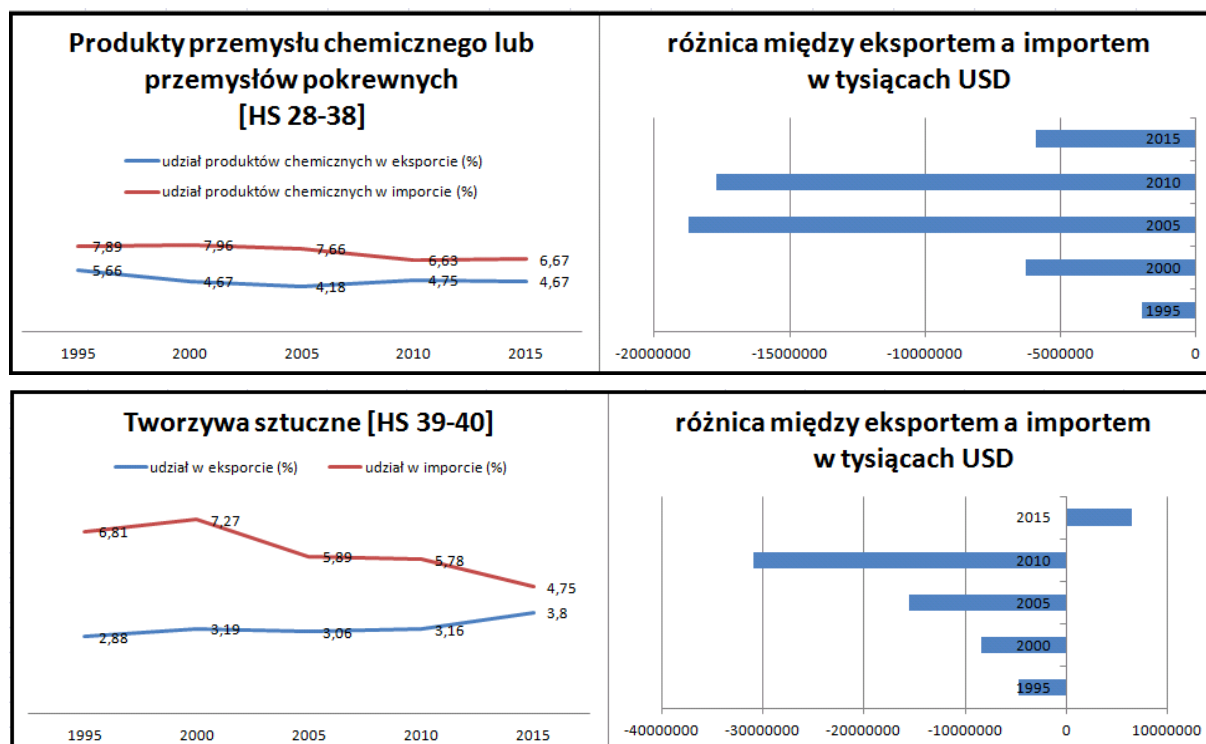

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Produkty z kategorii HS od 25 do 40 w 2015 r. stanowiły łącznie 9,87% eksportu i 31,07% importu. Dwadzieścia lat wcześniej było to odpowiednio 13,36% i 20,07% (Wykres 61, Wykres 62). Chińska gospodarka pochłania coraz większe ilości surowców i półproduktów, by móc wytwarzać coraz bardziej zaawansowane produkty. Długotrwały wzrost to sukces, ponieważ wiele gospodarek w okresie przemian strukturalnych rozwija się skokowo, przez dekady pozostając na pewnym poziomie, poszukując możliwości dalszego wzrostu. Fundamentem chińskiego wzrostu jest ciągle doskonalenie i dopasowywanie parametrów rozwoju do informacji z rynku.

⁸⁷⁷ Zmianę roli Chin w gospodarce światowej ukazuje choćby import soi (głównie z USA), jej przetworzenie w olej sojowy – ważny składnik eksportu z kategorii HS 1-24. Producenci z ChRL uczestniczą na różnych etapach w łańcuchach tworzenia wartości, maksymalizując wykorzystanie dostępnych zasobów kapitałowych. W pewnym sensie to kraje wysoko rozwinięte nie wykorzystują dostępnego potencjału – rezygnują z samodzielnego przetwarzania surowców i płodów rolnych, stając się biorcą gotowych wyrobów.

Wykres 62 Chiny: produkty chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

W każdej z grup (HS 25-40) w badanym okresie wzrósł zarówno eksport jak i import. Eksport (w USD) dóbr z kategorii minerały w latach 1995-2015 wzrósł prawie 3-krotnie, a import – 47-krotnie; w przypadku paliw: eksport wzrósł ponad 5-krotnie, a import prawie 39-krotnie; w przypadku wyrobów chemicznych: eksport wzrósł ponad 12-krotnie, a import prawie 11-krotnie; w przypadku tworzyw sztucznych: eksport wzrósł ponad 20-krotnie, a import prawie 9-krotnie. W przypadku produktów z kategorii HS 28-40 eksport rósł szybciej niż import. Obie grupy rozwijają się szczególnie dynamicznie, o czym świadczy wielkość produkcji etylenu, kwasu siarkowego, amoniaku, nawozów sztucznych, włókien syntetycznych czy polipropylenu.⁸⁷⁸

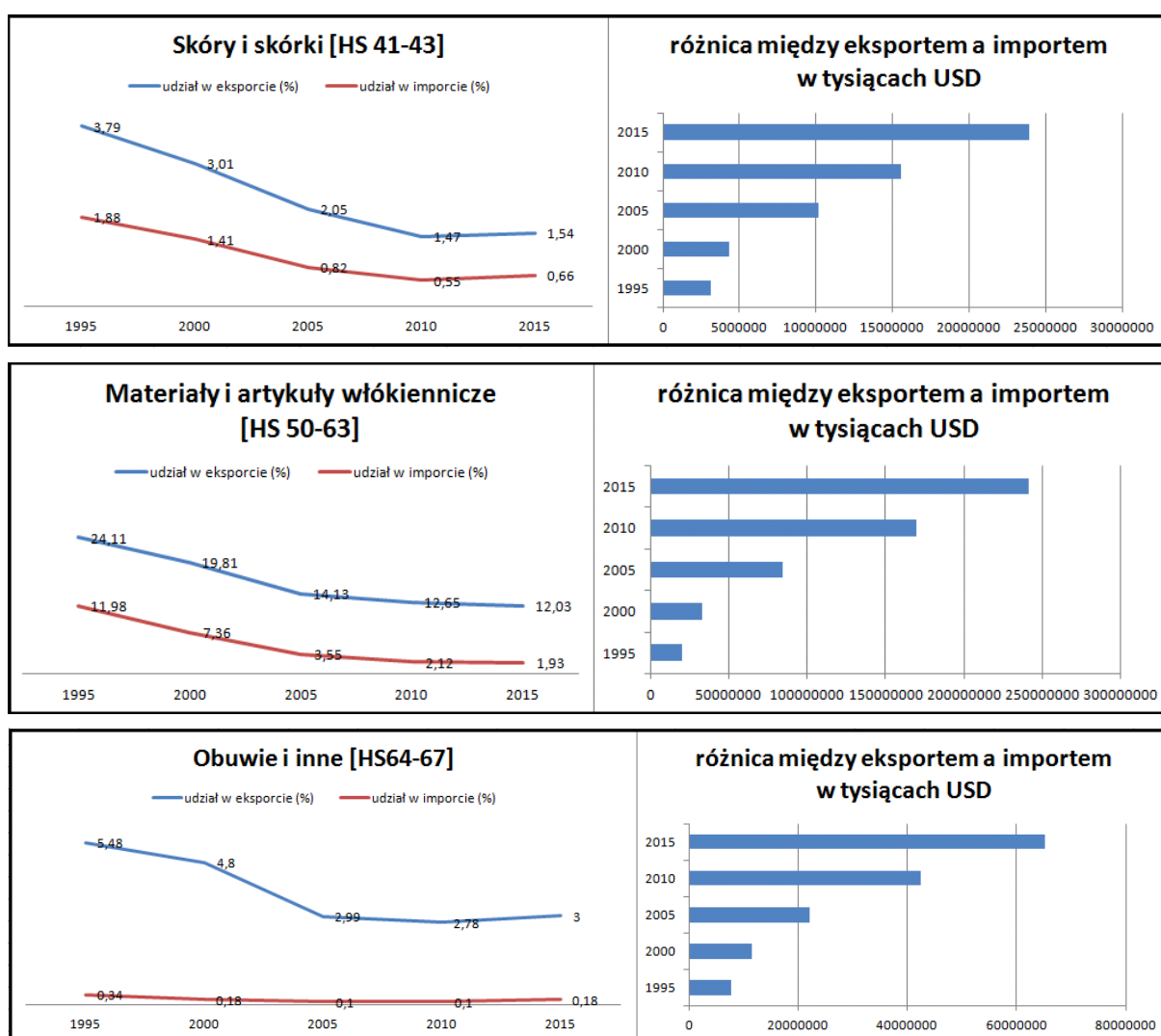
Tworzywa sztuczne coraz częściej są importowane, co wynika ze zmieniającego się charakteru chińskiej produkcji. Wytwarzanie komponentów o wysokim udziale nakładów pracy

⁸⁷⁸ Portal GoChina, *Wiodące branże produkcyjne*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.gochina.gov.pl/index/?id=fbd7939d674997cdb4692d34de8633c4>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).

w koszcie jednostkowym delegowane są na podwykonawców. Takie przesunięcie w ramach łańcucha produkcji wiąże się z wypchnięciem prostych prac na zewnątrz gospodarki. Statystycznie maleje więc różnica między eksportem i importem (Wykres 62).

Chiny cechuje wysoki, kilkudziesięcioprocentowy wzrost produkcji farmaceutycznej w ostatniej dekadzie. Jest to wynik zarówno wejścia Chin do struktur WTO, jak i wzrostu inwestycji w bazy naukowo-badawcze niezbędne do rozwoju tej branży. W drugiej dekadzie XXI w. w ChRL zarejestrowanych było ponad 1500 firm farmaceutycznych pochodzących z całego świata, których udział w produkcji leków ogółem wyniósł ok. 30%.⁸⁷⁹

Wykres 63 Chiny: skóry, ubrania, obuwie – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

⁸⁷⁹ Pharmafile, *Top Pharmaceutical Markets 2016: China*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pharmafile.com/news/511869/top-pharmaceutical-markets-2016-china>, (stan na dzień: 16.12.2017 r.).

Wyroby ze skór i skórek, tekstylia, obuwie i inne – dobra z kategorii HS 41-43 oraz 50-67 w ciągu dwudziestu lat (1995-2015) zmniejszyły udział zarówno w eksporcie jak i imporcie ogółem. Ma to związek m.in. z możliwościami, jakie występują w gospodarce centralnie planowanej. Podejmowanie decyzji produkcyjnych uzależniono od stopy zwrotu.⁸⁸⁰ Planowanie ułatwia stabilizacja liczby ludności Chin, która na koniec badanego okresu kształtowała się na poziomie ok. 1,3-1,4 mld osób (w latach 1995-2015 wzrosła o 14%). Statystyczny przyrost udziału w wymianie handlowej omawianych kategorii HS ograniczyła wyższa dynamika wzrostu w innych branżach. Analiza w oparciu o wartości absolutne pozwala stwierdzić, iż w przypadku skór i skórek tempo wzrostu eksportu i importu było podobne (ok. 3-krotne), natomiast wartość absolutna (w USD) w przypadku eksportu wzrosła ponad 6-krotnie, a importu prawie 5-krotnie. W przypadku ubrań i innych materiałów włókienniczych import w USD wzrósł zaledwie dwukrotnie, tracąc równocześnie ok. 10 punktów procentowych udziału w ogóle importu w latach 1995-2015 (Wykres 63). Udział eksportu tych dóbr w całości chińskiego eksportu zmniejszył się (z 24% do 12% w latach 1995-2015). Zarazem doszło do prawie 8-krotnego wzrostu wartości wymiany (w USD). Było to połączone z usamodzielnianiem (uniezależnianiem od szerokorozumianego kapitału zagranicznego) branż odpowiedzialnych za produkcję dóbr z kategorii HS 40-43, 50-67. Ekspansja eksportu (rozszerzanie rynków sprzedaży) zapewniła wzrost – dopływ kapitału niezbędnego do powiększania produkcji.

W 2015 r. w ramach tekstyliów najważniejsze kategorie produktów stanowiły: czysta przędza bawełniana, wełna i surowa bawełna (łącznie 32% importu tej kategorii HS). Głównymi dostawcami w 2015 r. byli odpowiednio: przędzy bawełnianej – Indie (34%), wełny – Australia (66%), surowej bawełny – USA (38%). W eksporcie dominowały damskie ubrania (nie z dzianiny), których udział w ubraniach wyniósł 8,8%. Drugie miejsce zajęły swetry z dzianiny (8,5%). Głównymi odbiorcami byli odpowiednio: Japonia – 10%, Niemcy – 6,9%.⁸⁸¹

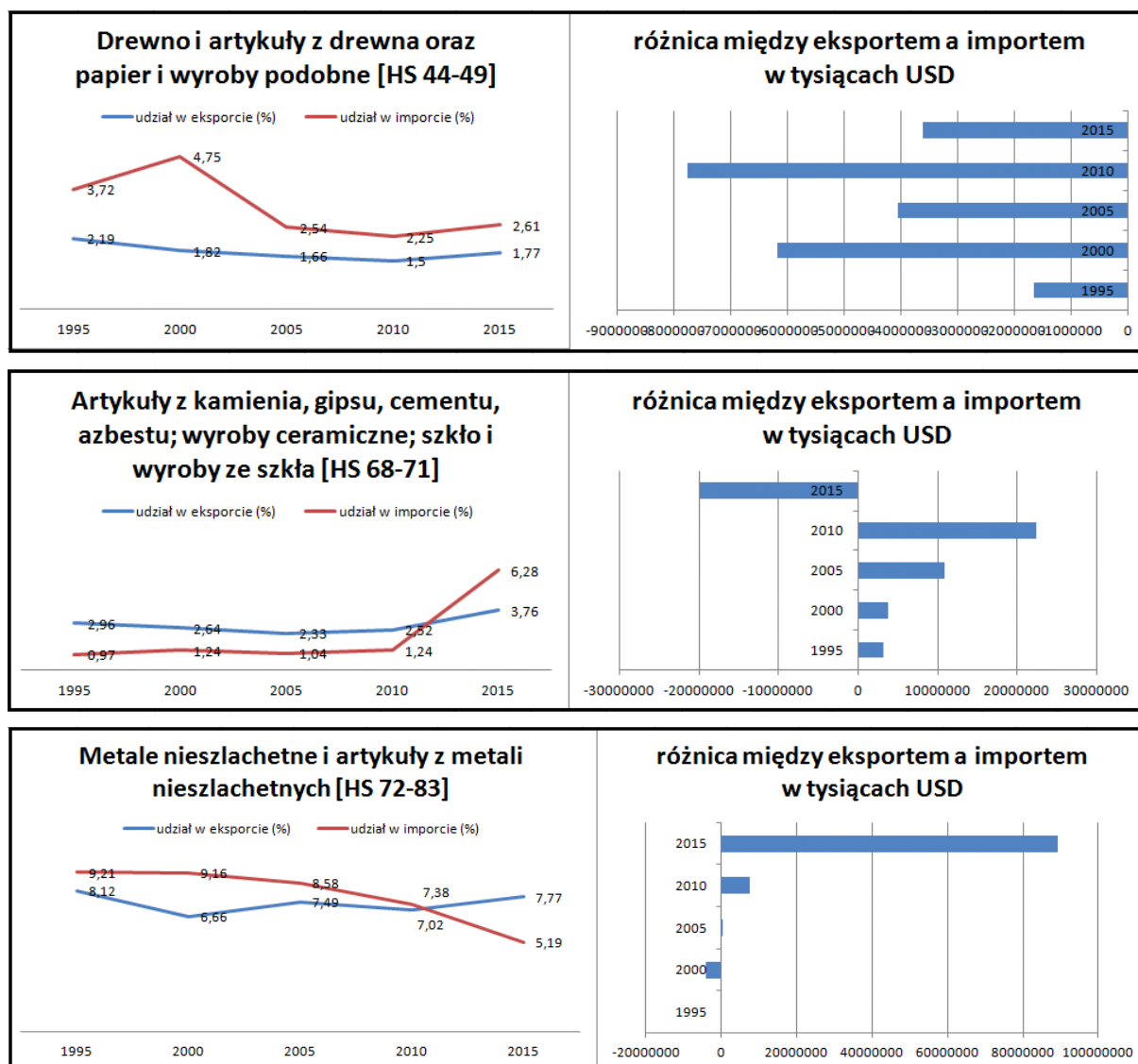
W przypadku dóbr z kategorii obuwie również doszło do wzrostu wartości absolutnej eksportu i importu (odpowiednio 8,4 i 6,8 w latach 2015/1995) i zarazem spadku udziału w ogóle chińskiej wymiany zagranicznej (Wykres 63). Warto zaznaczyć, że coraz więcej chińskich firm

⁸⁸⁰ Władze ChRL pośrednio ingerują w decyzje produkcyjne, m.in. stosując systemy ulg i zwolnień, wsparcie eksportowe dla wybranych branż czy specjalne formy finansowania na rozwój (np. branż innowacyjnych). W ten sposób inwestowano w sektory rynku o wyższej stopie zwrotu i potencjale wzrostowym. Niemniej również działy tradycyjne odnotowały wzrost absolutnej wartości eksportu – rosła ich konkurencyjność w skali świata.

⁸⁸¹ Observatory of Economic Complexity, *China: textiles (exports & imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).

z powyższych kategorii HS przenosi produkcję do państw ościennych, poszukując przewag kosztowych.

Wykres 64 Chiny: drewno, metale, kamień i szkło – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

W 1995 r. eksport w stosunku do importu produktów z kategorii kamień i szkło (HS 68-71) wynosił 3,43. Po dwudziestu latach doszło do odwrócenia proporcji (0,8 – eksport/import). Łącząc dane dotyczące eksportu wraz z wielkością produkcji i całościowym charakterem przemian chińskiej gospodarki w ciągu ostatnich kilku dekad można stwierdzić, iż redukcja a nawet odwrócenie relacji między eksportem a importem jest naturalne i pozytywne (w aspekcie wzrostu gospodarczego).

W eksporcie w 2015 r. dominowały: kamień budowlany, szkliwiona ceramika, porcelanowe zastawy stołowe, wyroby ozdobne ze szkła, bezpieczne szkło (stosowane np. w szybach samochodowych). Łącznie odpowiadały one za ok. 42% eksportu dóbr HS 68-71. W imporcie w 2015 r. dominowały: szkło lane lub walcowane, szkło z oszlifowanymi krawędziami, włókna szklane, szklane kulki, inne wyroby z kamienia – łącznie ok. 57% importu. W eksporcie dominowały produkty przetworzone, natomiast w imporcie – surowce w stanie wstępnie przetworzonym. Produkty powstałe na ich bazie są niezbędne m.in. w nowoczesnych branżach, np. produkcji urządzeń elektronicznych (ekrany urządzeń mobilnych, np. *smartphone'ów*), czy w przemyśle samochodowym. Ważnym konsumentem importu jest również budownictwo. W ciągu dwudziestu badanych lat (1995-2015) import wzrósł 82 razy, a eksport 19 (Wykres 64).

W przypadku wyrobów z drewna (dobra sklasyfikowane w HS 44-49) udział eksportu jak i importu zmniejszył się w ogóle wymiany handlowej Chin. Jest to zarazem kolejna kategoria, która wykazała istotny wzrost wolumenu importu i eksportu przy spadku udziału w całości handlu zagranicznego: absolutna wartość eksportu wzrosła 12-krotnie, a importu 9-krotnie. Po kilkunastu latach dominacji importu nad eksportem (w USD) – stosunek 1,3-2,3 w latach 1995-2010 – dochodzi do stabilizacji relacji. W 2015 r. import był wyższy od eksportu o ok. 9% w USD (Wykres 64).

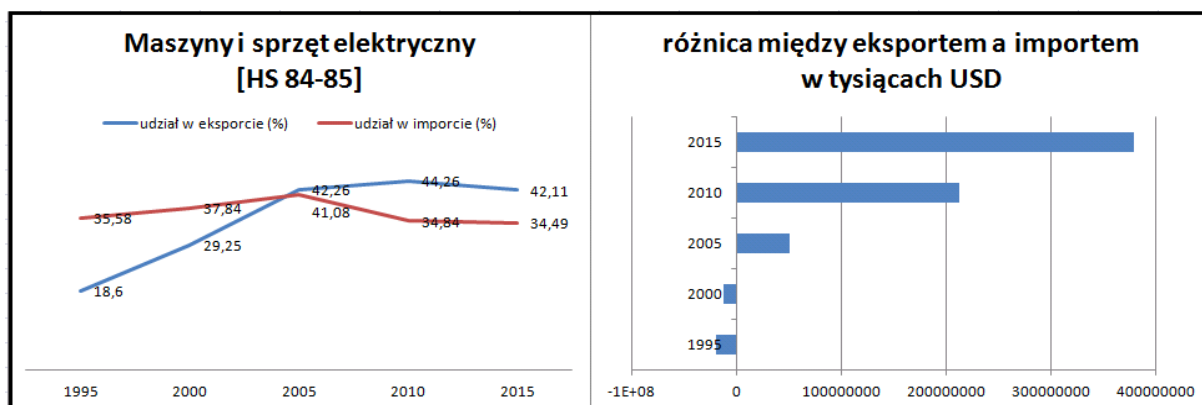
Kategoria metale (HS 72-83) potwierdza ewolucję chińskiej gospodarki: od podwykonawcy narzędzi i prostych urządzeń do wytwórcy średnio- i wysokozaawansowanych dóbr. Jeszcze w 1995 r. występowała względna równowaga wielkości eksportu i importu (w USD) dóbr HS 72-83. Po dwudziestu latach stosunek eksportu do importu wyniósł ponad 2. Eksport w badanym okresie wzrósł 14-krotnie, a import 7-krotnie (Wykres 64). Najsilniejszy wzrost eksportu (o ok. 60%) odnotowano w pięcioleciu 2010-2015.

Prawie 1/4 importu z kategorii HS 72-83 w 2015 r. stanowiła rafinowana miedź, a wraz z miedzianym złodem i surową miedzią odpowiadały za ponad 1/3. Chiński eksport surowców, półproduktów i produktów z metali jest silnie zróżnicowany. Największą podkategorię tworzą struktury z żelaza (są to m.in. mosty, słupy, wieże, belki, kolumny). W latach 2010-2015 odpowiadały za ok. 4-6% eksportu z kategorii HS 72-83.⁸⁸² Analizując z perspektywy międzynarodowej, Chiny są największym światowym producentem dóbr z kategorii struktury z żelaza – w 2015 r. odpowiadały za 25% światowego eksportu (drugie miejsce zajęły Niemcy – 10%).⁸⁸³

⁸⁸² Observatory of Economic Complexity, *China: metals (exports & imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).

⁸⁸³ Observatory of Economic Complexity, *Iron structures trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/hs92/7308/>, (stan na dzień: 30.05.2018 r.).

Wykres 65 Chiny: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Udział dóbr z kategorii maszyny i sprzęt elektryczny (HS 84-85) w chińskim imporcie w latach 1995-2015 wynosił ok. 1/3 ogółu (w USD). Jego przyrost w badanym okresie był zbliżony do wzrostu (12-krotnego) całkowitego wolumenu importu do Chin. Eksport charakteryzowała znacznie wyższa dynamika. Jeszcze na początku ostatniej dekady XX w. był on dwukrotnie niższy od importu (w USD); w 2015 r. eksport przewyższył import o 65%. Udział w eksporcie ogółem wzrastał z poziomu 18,60% w 1995 r. do 42,11% w 2015 r. (Wykres 65). Ostatecznie, tylko w badanym dwudziestoleciu, eksport dóbr z kategorii HS 84-85 wzrósł prawie 35-krotnie.

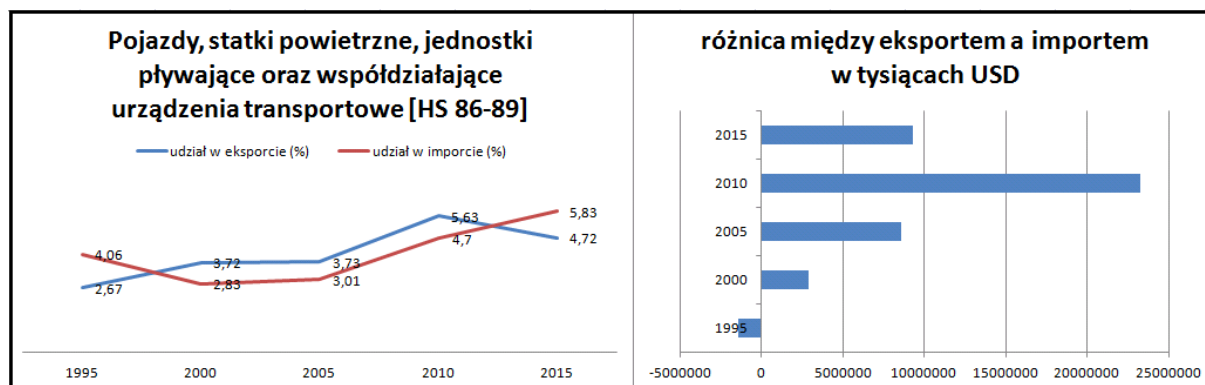
W eksporcie dóbr HS 84-85 przeważały komputery, sprzęt nadawczy i telefony (razem ok. 40%), natomiast w imporcie układy scalone (półprzewodniki, czipy) – ok. 30% w 2015 r., które w 87,5% pochodziły z Azji (głównie z Korei Południowej, Malezji i Japonii).⁸⁸⁴

Transport (HS 86-89) to kolejny obszar, w którym Chiny dążą nie tylko do wzrostu udziału w światowym eksporcie, ale również do zwiększenia rozpoznawalności krajowych marek na rynkach międzynarodowych. Jeszcze w połowie ostatniej dekady XX w. wartość importu (w USD) dóbr z kategorii HS 86-89 przewyższała o 35% eksport, natomiast już na przełomie wieków, w 2000 r. to eksport był wyższy o 45% od importu (Wykres 66). W 2016 r. Międzynarodowa Organizacja Producentów Pojazdów Samochodowych (*Organisation Internationale des Constructeurs d'Automobiles* – OICA) poinformowała, iż Chiny wyprodukowały 28,1 mln pojazdów (na drugim miejscu uplasowały się USA – 12,2 mln). Roczny wzrost (2016 r. do 2015 r.)

⁸⁸⁴ Observatory of Economic Complexity, *China: integrated circuits (imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/chn/show/8542/2015/, (stan na dzień: 30.05.2018 r.).

produkcji w przypadku ChRL wyniósł 14,5%. Tak znaczny wzrost produkcji świadczy o wysokim tempie rozwoju społeczno-gospodarczego (w tym samym okresie Indie wyprodukowały 4,5 mln pojazdów notując 7,9% wzrostu).⁸⁸⁵ Chiny są również jedynym tak dużym rynkiem o rosnącym trendzie produkcji pojazdów od kilku dekad.⁸⁸⁶

Wykres 66 Chiny: transport – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Chiny w ostatnich dekadach XX w. były znaczącym importerem broni i sprzętu specjalistycznego. Służyło to przede wszystkim pogłębieniu wiedzy technicznej i wykorzystaniu zakupionych technologii do rozwoju własnych rozwiązań. Po kilkunastu latach, ChRL rozpoczęła proces komercyjnego wykorzystania osiągnięć branży obronnej, co zaowocowało awansem (między 2013 r. z 5. pozycji na 3. w 2015 r.) w rankingu największych eksporterów broni.⁸⁸⁷ W 2016 r. Chiny wyeksportowały broń o wartości 374 mln USD (import wyniósł 18,2 mln USD).⁸⁸⁸ Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) poinformował również, iż dwa czołowe miejsca tego rankingu zajmują USA i Rosja. Można przypuszczać, iż w kolejnych latach chiński eksport dóbr z kategorii HS 90-97 wzrośnie w raz ze wzrostem sieci powiązań gospodarczych również w ramach BRICS.

⁸⁸⁵ OICA, *2016 Production Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.oica.net/category/production-statistics/2016-statistics/>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).

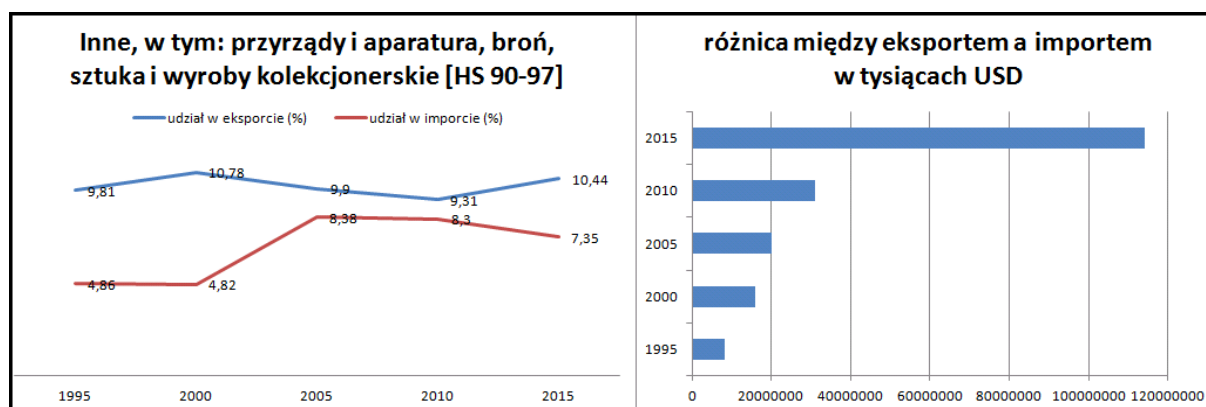
⁸⁸⁶ Tang R., *The Rise of China's Auto Industry and Its Impact on the U.S. Motor Vehicle Industry*, Analyst in Industrial Organization and Business, 2009, p. 4.

⁸⁸⁷ SIPRI, *International arms transfers*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending/international-arms-transfers>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).

⁸⁸⁸ Observatory of Economic Complexity, *China: weapons (exports & imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/>, (stan na dzień: 29.05.2018 r.).

Zarówno w imporcie jak i eksporcie od dwóch dekad dobra z kategorii różne odgrywają istotną rolę, stanowiąc ok. 10% ogółu eksportowanych oraz 4-7% importowanych dóbr (Wykres 67). W latach 1995-2015 wystąpił 16-krotny wzrost eksportu i 19-krotny importu.

Wykres 67 Chiny: różne – eksport i import w latach 1995-2015

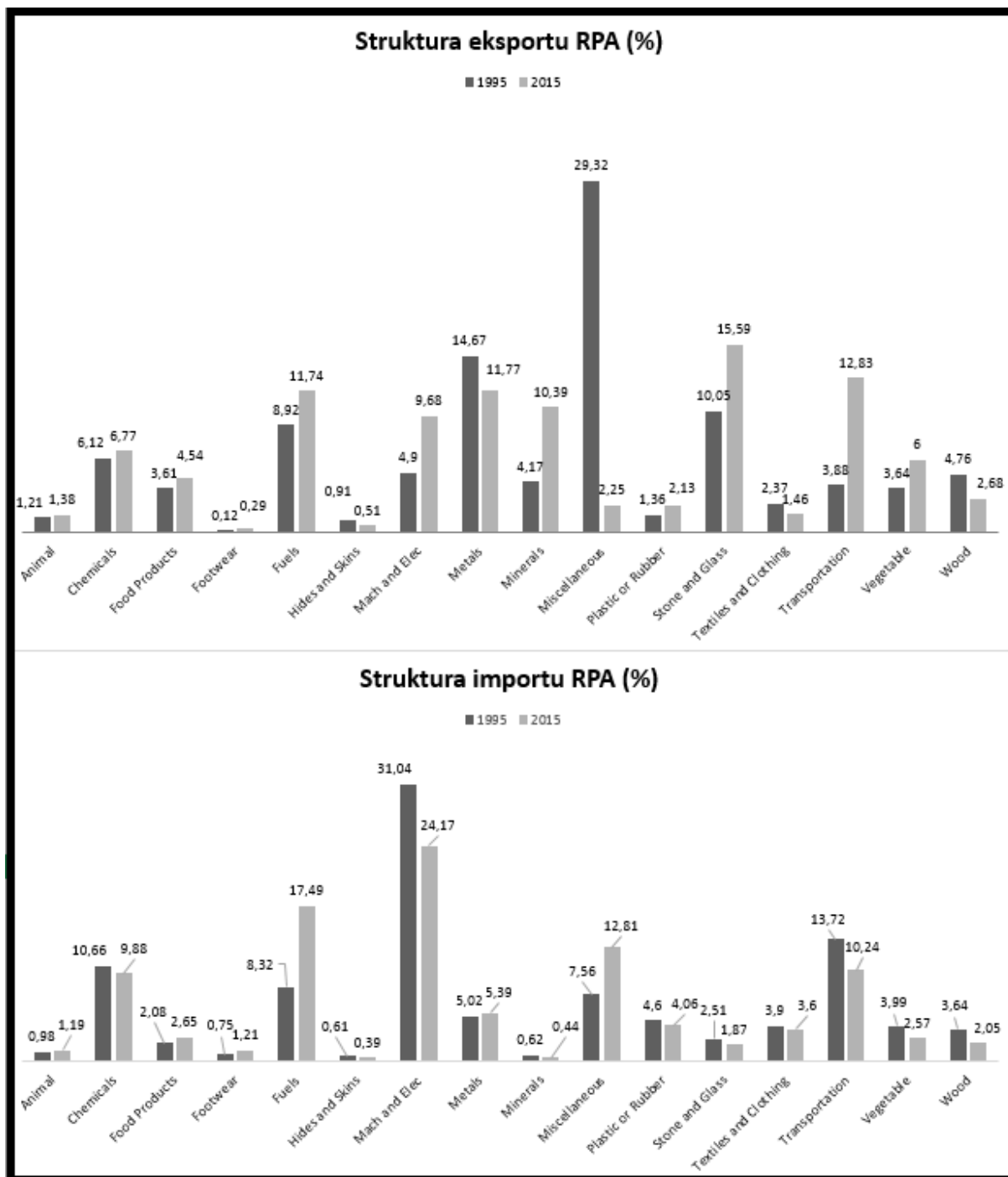
Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Struktura chińskiego eksportu i importu potwierdza, iż w przeciągu ostatnich dwóch dekad (lata 1995-2015) doszło do zmiany struktury produkcji. Wzrastała wymiana dóbr przetworzonych o dużym jednostkowym nakładzie kapitału. Wykorzystanie potencjału wewnętrznego wraz z możliwością uczestnictwa w międzynarodowej wymianie zapewniła ChRL wysoką dynamikę rozwoju gospodarczego. Statystyki eksportu i importu, wraz ze szczegółowymi podziałami kategorii grup produktów potwierdzają zmianę globalnej, gospodarczej pozycji Chin.

Do 1995 r. w eksporcie RPA dominowały produkty z kategorii: różne (29,32%), metale (14,67%), kamień i szkło (10,05%), natomiast w imporcie: maszyny i sprzęt elektryczny (31,04%), transport (13,72%), chemia (10,66%). Działania władz RPA na rzecz dywersyfikacji eksportu zaowocowały już w 2015 r. korzystniejszą strukturą. Pierwsze trzy miejsca zajęły produkty z kategorii: kamień i szkło (15,59%), transport (12,83%), metale (11,77%) – łącznie 40,2%. W imporcie RPA (2015 r.) pierwszą trójkę objęły: maszyny i sprzęt elektryczny (24,17%), paliwa (17,49%), różne (12,81%). Szczęólnego znaczenia nabrał import paliw, co jest związane z rosnącymi potrzebami energetycznymi kraju (Wykres 68). W 2016 r. import jedynie nieprzetworzonej ropy naftowej stanowił 8,5% ogółu importu RPA.⁸⁸⁹

⁸⁸⁹ Observatory of Economic Complexity, *South Africa: exports & imports*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/>, (stan na dzień: 29.12.2017 r.).

Wykres 68 Struktura eksportu i importu RPA (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r.

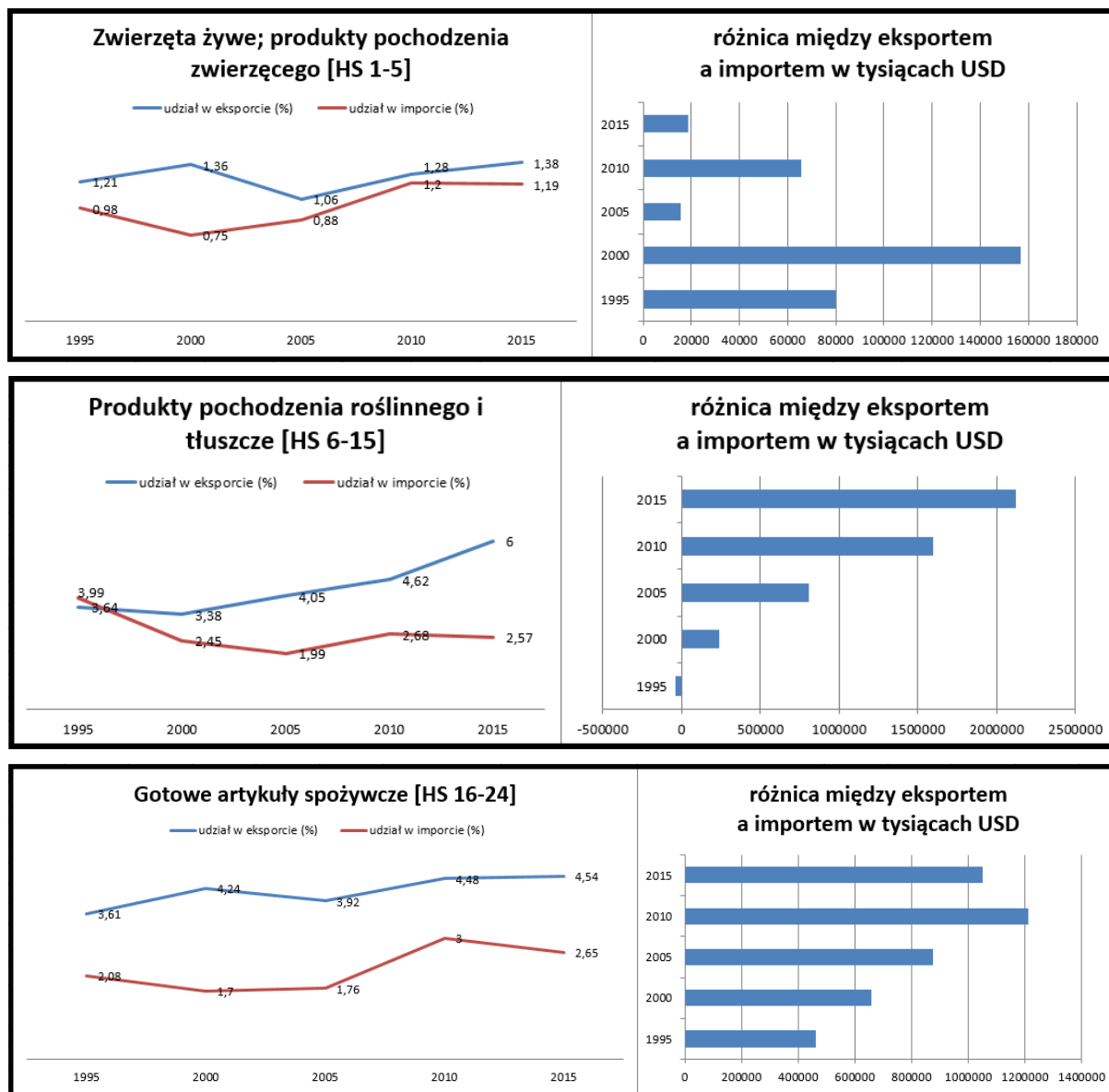

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank, *Country Profile: South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).

RPA, ze względu na położenie (południowa część globu), jest ważnym dostawcą artykułów spożywczych (przede wszystkim owoców) do Europy w okresie kalendarzowej zimy

(w 2015 r. 54% wyeksportowanych cytrusów trafiło na rynek europejski).⁸⁹⁰ Produkty spożywcze z kategorii HS 1-24 w 2015 r. stanowiły ponad 18% eksportu w przypadku Afryki Subsaharyjskiej i prawie 15% w przypadku Europy.

Wykres 69 RPA: zwierzęta żywe, produkty pochodzenia roślinnego, gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015

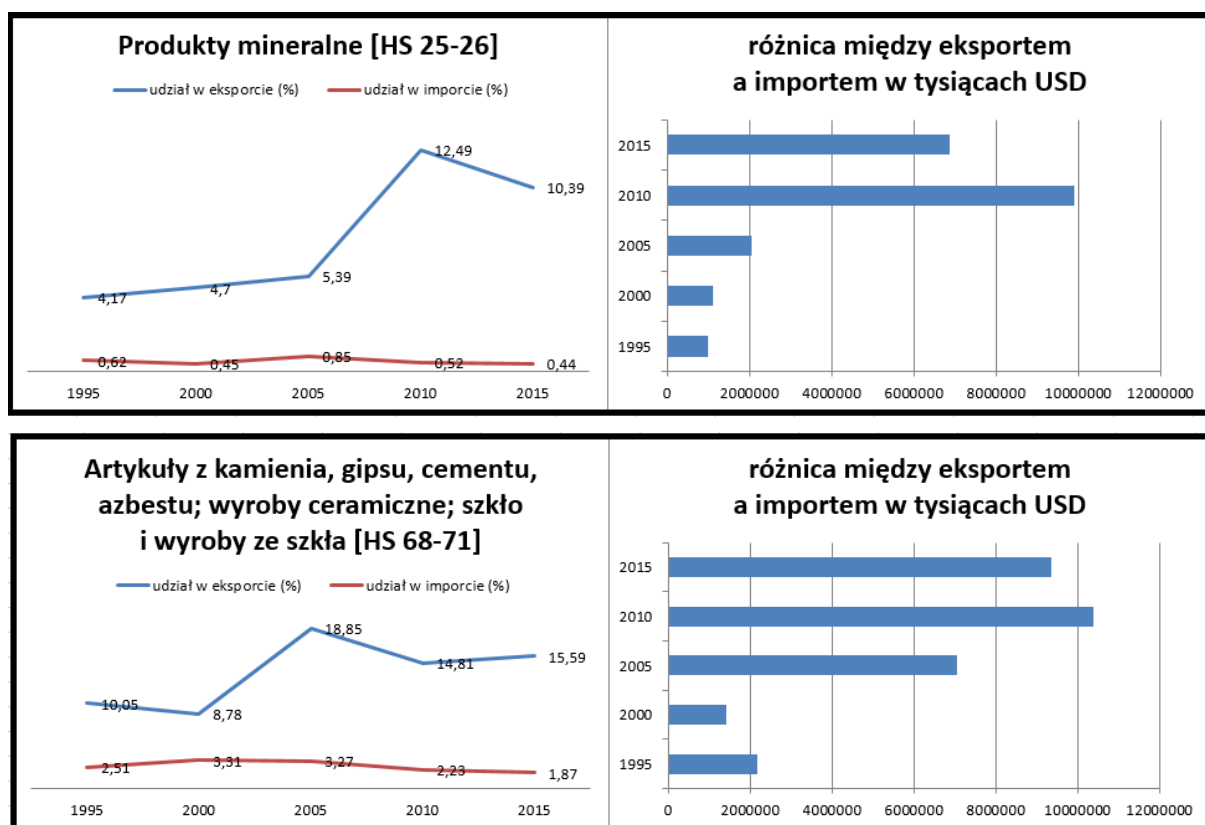
Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

⁸⁹⁰ Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Citrus to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/0805/2015/, (stan na dzień: 22.09.2018 r.).

W ramach wszystkich grup produktowych HS 1-24 w latach 1995-2015 stosunek między eksportem a importem pozostawał na podobnym poziomie od 1,26 do 1,8 (eksport/import). Eksport wzrósł 3,5-krotnie, a import prawie 3-krotnie (Wykres 69).

W produktach zwierzęcych dominują ryby stanowiąc połowę eksportu, natomiast w imporcie mięso drobiowe. Pomimo korzystnych warunków klimatycznych i stosunkowo dobrej sytuacji na rynku pracy (niskie koszty, wysoka dostępność pracowników o niskich kwalifikacjach), krajowa produkcja nie jest dostatecznie wysoka aby zaspokoić oczekiwania konsumentów. Pomimo kilku lat ograniczania wwozu, celem wsparcia rozwoju rodzimej produkcji, w połowie 2018 r. władze RPA ponownie rozluźniły politykę zgadzając się na zwiększenie importu.⁸⁹¹

Wykres 70 RPA: minerały, drewno, kamień i szkło, metale – eksport i import w latach 1995-2015

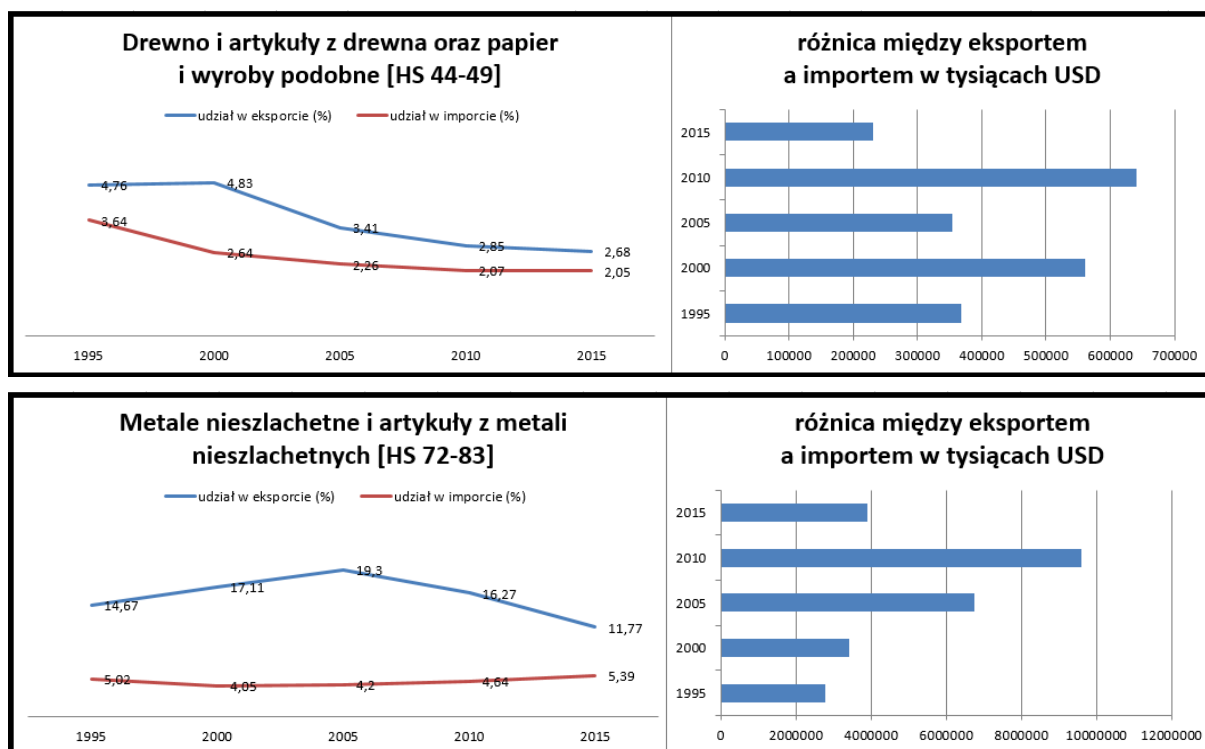

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

⁸⁹¹ PAP, *MRiRW: Polski drób można już eksportować do RPA*, polskieradio.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.polskieradio.pl/42/273/Artykul/2176461,MRiRW-Polski-drob-mozna-juz-eksportowac-do-RPA>, (stan na dzień: 11.08.2018 r.).

Kategorie surowcowe tj. dobra HS 25-26, 44-49, 68-83, w przypadku struktury handlowej RPA, w latach 1995-2015 cechował wyższy poziom eksportu niż importu (Wykres 70, Wykres 71). Władzom RPA, ze względu na obfite zasoby surowców naturalnych, bardzo ciężko jest zerwać z kolonialnym charakterem gospodarki (rolno-wydobywczym). Aspiracje władz zmieniają w kierunku przemysłu, który zaczyna powoli dominować w strukturze gospodarczej RPA.

Wykres 71 RPA: minerały, drewno, kamień i szkło, metale – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

W eksporcie HS 44-49 dominuje drewno opałowe (ponad połowa eksportu z tej kategorii, w tym 4/5 do Japonii w 2015 r.).⁸⁹² Import to przede wszystkim: drewno cięte, sklejka i płyta pilśniowa (łącznie ok. 54% w 2016 r.).⁸⁹³ Import HS 25-26 to przede wszystkim ropa naftowa. W eksporcie dominują (razem ok. 50%) dwie kategorie: brykiet węglowy i ruda żelaza. Dobra z kategorii HS 68-71 są silnie zróżnicowane i trudno jest wskazać jeden element o znacznej (kilkunastoprocentowej) przewadze nad innymi w imporcie lub eksporcie. Niepokojące jest jedynie

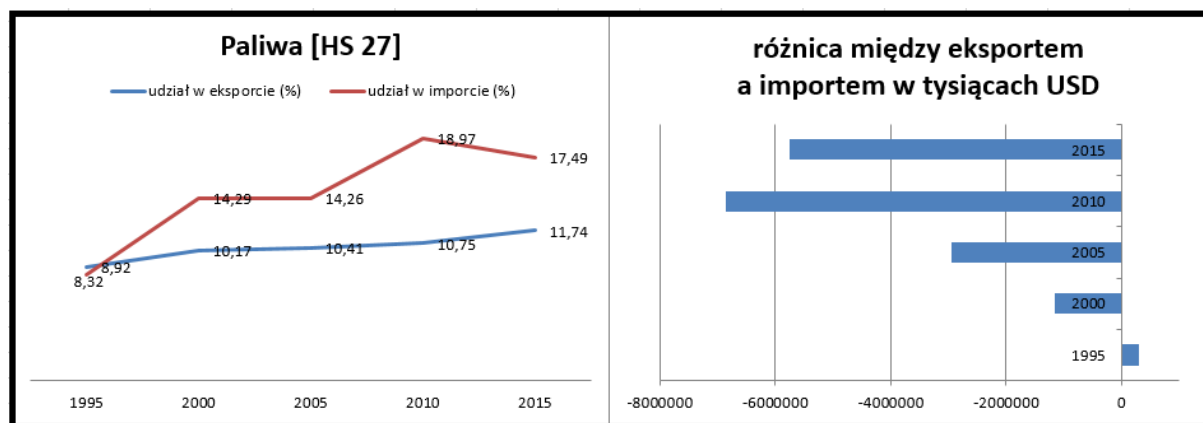
⁸⁹² Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Fuel Wood to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/4401/2015/, (stan na dzień: 12.08.2018 r.).

⁸⁹³ Observatory of Economic Complexity, *South Africa: exports & imports*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/>, (stan na dzień: 08.09.2018 r.).

to, iż eksport to zaledwie 1/3 importu (co istotne, na czołowych pozycjach w imporcie znajdują się dobra przetworzone). Nie jest to trend korzystny dla gospodarki RPA.

W ramach produktów z kategorii metale (HS 72-83) pozytywnym jest to, iż w imporcie dominują czyste surowce np. miedź, a nie dobra przetworzone. W eksporcie 1/3 stanowią stopy żelaza eksportowane głównie do Chin (w 2015 r. – 23%).⁸⁹⁴

Wykres 72 RPA: paliwa – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Wzrost gospodarczy spowodował, iż w latach 1995-2015 import paliw wzrósł ponad 6-krotnie, a dynamika względem ogółu wymiany handlowej była prawie dwukrotnie wyższa (Wykres 72). Stosunek eksportu do importu w 1995 r. wynosił 1,13, by po dwudziestu latach wynieść 0,58. Paliwa w kolejnych latach powinny nadal dominować w imporcie.

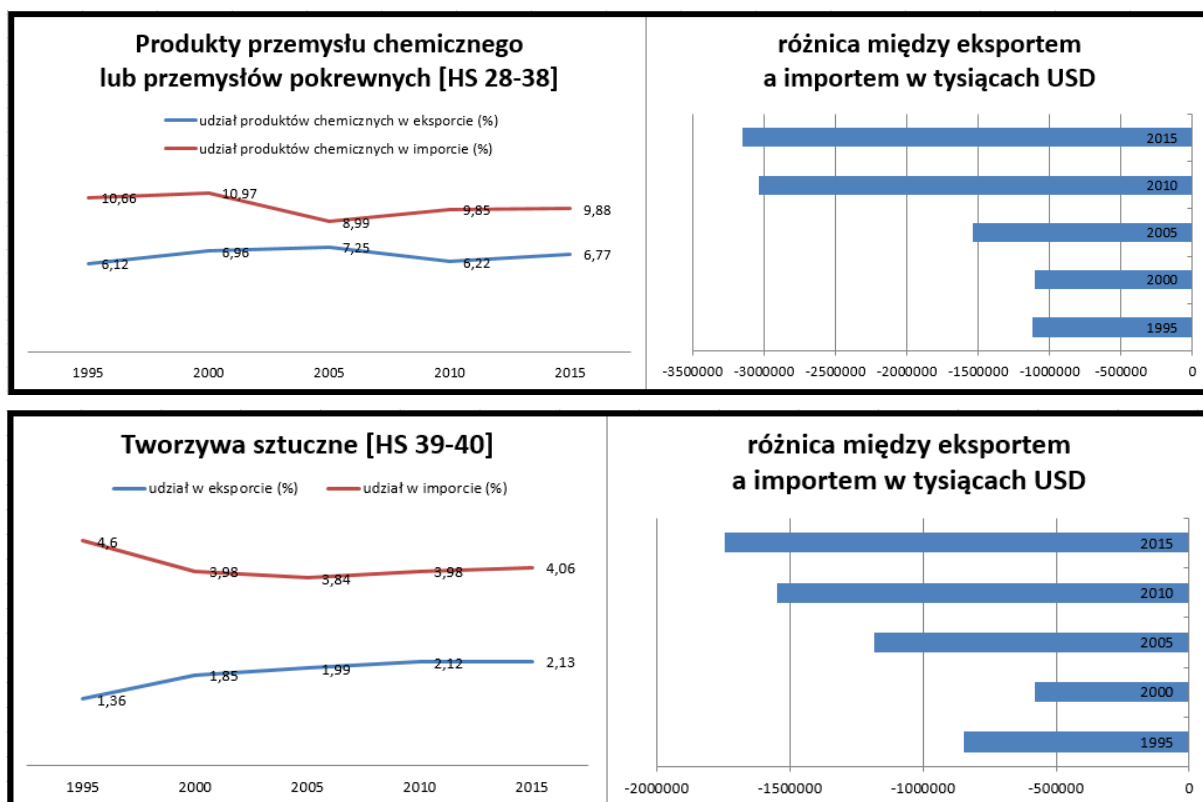
Stosunek importu do eksportu w przypadku produktów przemysłu chemicznego przez lata 1995-2015 wahał się w niewielkim zakresie (od 1,45 do 1,66). Import i eksport w całym dwudziestoleciu rósł w podobnym tempie (odpowiednio: 2,76 i 2,73). W ramach przemysłu chemicznego trudno jest wskazać dominujący składnik eksportu.⁸⁹⁵ Dywersyfikację można uznać za zaletę, ponieważ zapewnia względną samowystarczalność kraju, jak również za wadę – rozdrobnienie utrudnia rywalizację na rynkach światowych.⁸⁹⁶ Potwierdzeniem słabości – szczególnie w aspekcie produkcji leków – jest prawie dwukrotnie większy import od eksportu (w USD).

⁸⁹⁴ Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Ferroalloys to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/7202/2015/, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

⁸⁹⁵ Observatory of Economic Complexity, *South Africa: exports & imports*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/>, (stan na dzień: 08.09.2018 r.).

⁸⁹⁶ Majoji T., Veldhuizen P., *The Chemicals Industry in South Africa*, „Global Outlook”, American Institute of Chemical Engineers, July 2015, pp. 46-51.

Wykres 73 RPA: produkty chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1995-2015

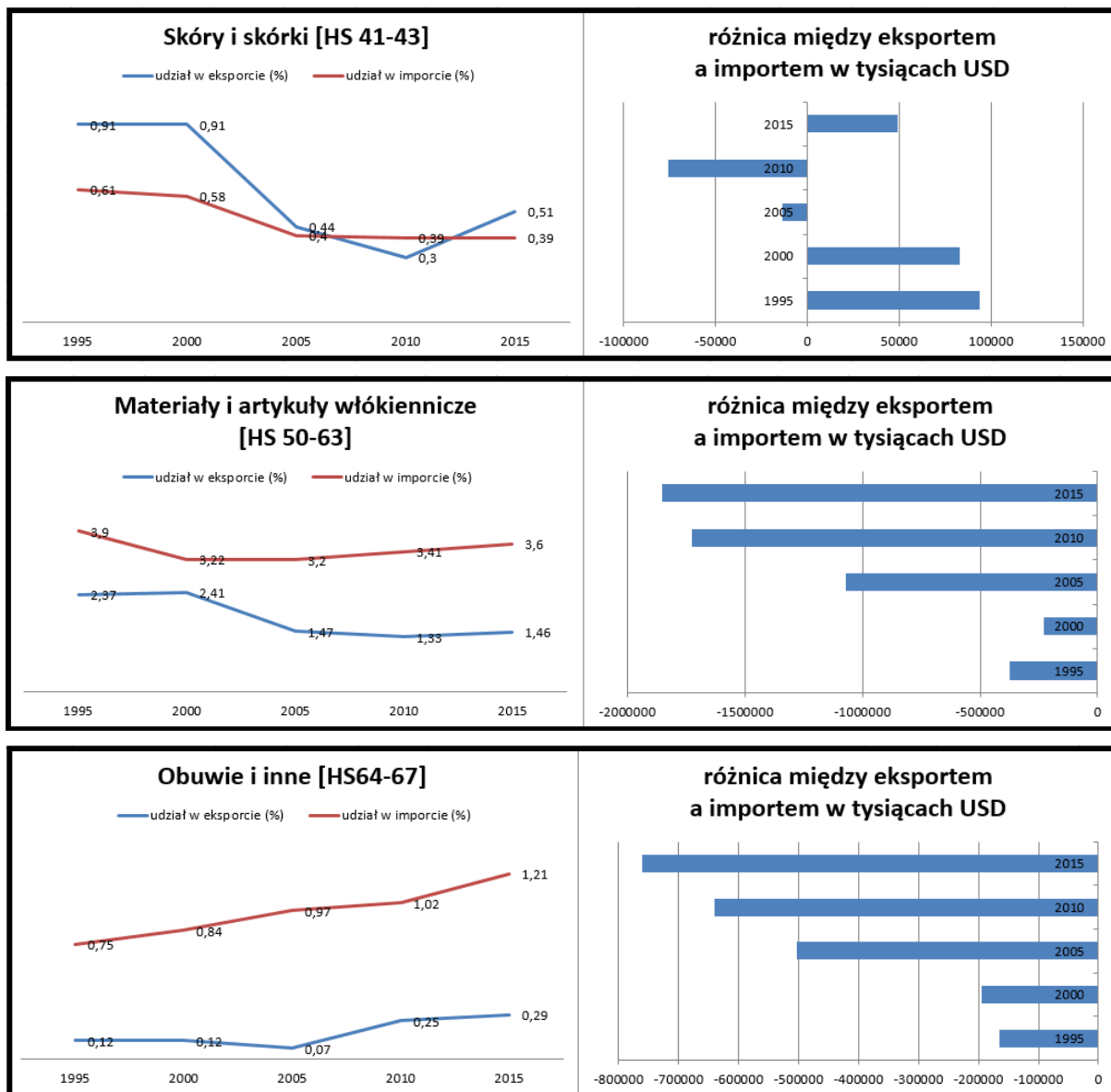
Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

Początkowy okres nasilenia relacji między RPA a ChRL doprowadził do osłabienia wytwórczości dóbr z kategorii HS 41-43, a szczególnie HS 50-67. Rywalizacja z proeksportową gospodarką okazała się niezmiernie trudna. Model, który stosowały Chiny, tj. wielopoziomowe wsparcie eksportu wraz z występowaniem na terenie Afryki licznej społeczności pochodzenia chińskiego (zajmującej się handlem – głównie dóbr importowanych z ChRL), tworzył przewagi konkurencyjne. Przełom XX i XXI w. był okresem osłabiania branż: odzieżowej i obuwniczej na terenie RPA.

Przemysł odzieżowy w ostatniej dekadzie został silnie zasilony inwestycjami chińskimi, a dalszy wzrost płac w ChRL prowadzi do ograniczania tego typu produkcji. Ostatecznie korzystają na tym kraje dysponujące niskokosztowymi zasobami ludzkimi, takie jak RPA. Dochodzi do (powolnego) odwrócenia relacji między partnerami: Chiny coraz częściej stają się odbiorcą dóbr (

Wykres 74) wytwarzanych na terenie RPA. Dodatkowo chińskie inwestycje przyczyniają się do nasilenia ekspansji zagranicznej na rynki sąsiadów geograficznych. Można przypuszczać, iż w kolejnych latach dojdzie do zwiększenia dynamiki eksportu.

Wykres 74 RPA: skóry i skórki, odzież, obuwie – eksport i import w latach 1995-2015

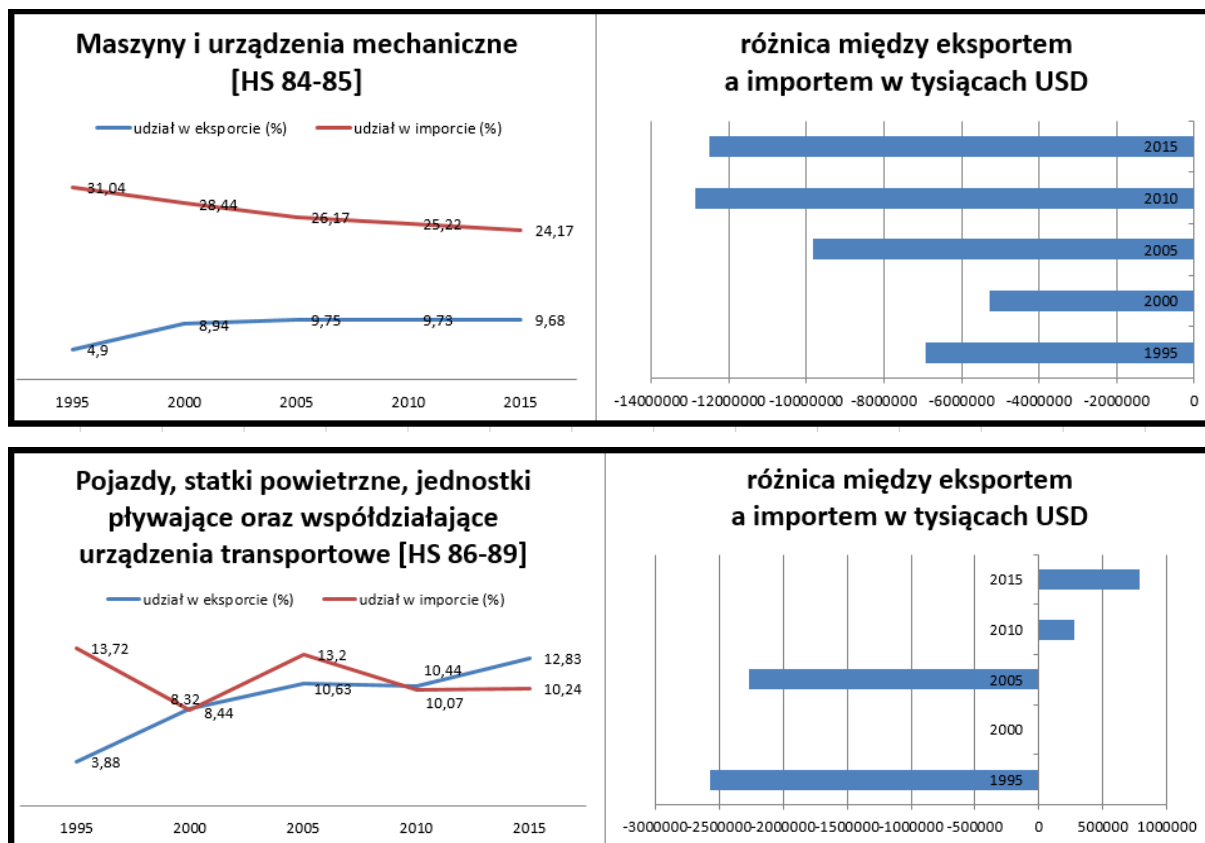

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).

Produkty z kategorii HS 41-43, 50-67 stanowią ok. 5% ogółu importu i ok. 2% eksportu (Wykres 74). Oprócz obuwia (HS 64-67) w latach 1995-2015 przeważał import, notując również szybsze tempo wzrostu niż w przypadku eksportu. Szczególnie silny wzrost importu nastąpił po kryzysie z 2009 r. Od połowy drugiej dekady XXI w. widoczna była poprawa konkurencyjności tej części gospodarki – doszło do podwojenia wielkości eksportu.⁸⁹⁷

⁸⁹⁷ Flanders Investment & Trade Embassy of Belgium, *South African Retail Fact Sheet Apparel*, Gauteng 2016, pp. 9-10.

Wykres 75 RPA: maszyny i sprzęt elektryczny, transport – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).

Ważnymi z punktu widzenia poziomu rozwoju gospodarczego są kategorie eksportowe określane mianem: maszyn i urządzeń elektrycznych (HS 84-85), a także transport (HS 86-89). Eurostat określa je mianem średnio zaawansowanych technologii (trzeci w czterostopniowej skali; 4 – oznacza bardzo zaawansowane technologie, np. elektronikę czy branżę medyczną).⁸⁹⁸ W ramach struktury produkcyjnej RPA, jak i w eksporcie widoczny jest nacisk władz (np. inwestycje, zwolnienia podatkowe) na zwiększanie wytwórczości. RPA w pewnym sensie pełni rolę montowni dóbr z powyższych kategorii HS na rynek afrykański. Ulokowani są w nim wszyscy najwięksi producenci samochodów na świecie, część od pierwszej połowy XX w. Władze wielokrotnie zwracały uwagę to, iż branża motoryzacyjna ma docelowo być siłą napędową gospodarki ze względu na silne powiązania z innymi obszarami gospodarki (ok. 30% przedsiębiorstw

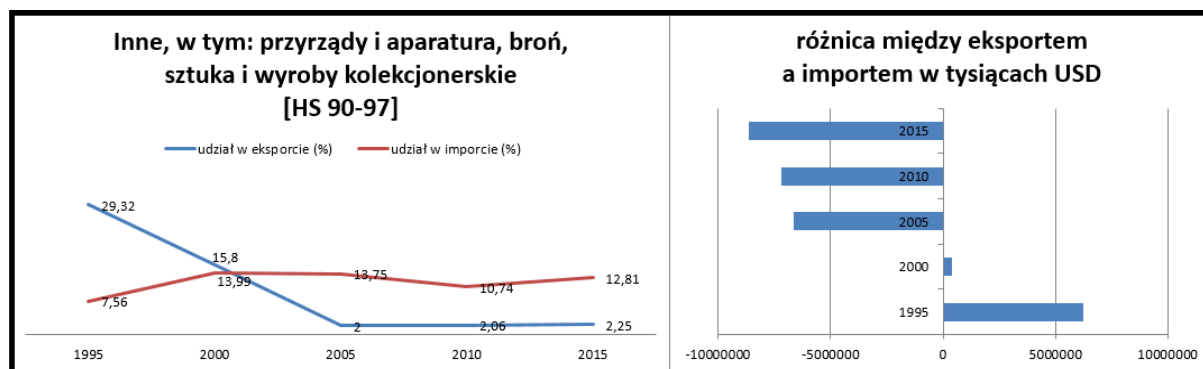
⁸⁹⁸ Eurostat, *Glossary: High-tech classification of manufacturing industries*, dostęp online, tytuł dostępu: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:High-tech_classification_of_manufacturing_industries, (stan na dzień: 30.09.2018 r.).

jest powiązanych z branżą motoryzacyjną).⁸⁹⁹ Celem jest nie tylko montaż, ale również produkcja wielu elementów pojazdów, co miałyby prowadzić do pobudzania kolejnych obszarów rynku. Przykładowo części do silników eksportowane są m.in. Niemiec, USA i Tajlandii (łącznie 76% w 2015 r.).⁹⁰⁰ RPA stała się ważnym elementem łańcucha wartości w globalnej branży motoryzacyjnej.

Dodatkową korzyścią z lokowania produkcji w RPA pozostaje względna stabilność polityczna i gospodarcza (w porównaniu do innych podmiotów państwowych w regionie), która umożliwia rozwijanie produkcji (w stosunkowo bezpiecznych pod względem prawnym i społecznym warunkach) na eksport do pozostałych państw afrykańskich. W XX w. ten czynnik miał decydujące znaczenie dla korporacji z USA i Europy. Obecnie również państwa BRICS (a przede wszystkim Chiny) wykorzystują kontakty RPA do realizacji celów gospodarczych.⁹⁰¹

W latach 1995-2015 eksport maszyn i sprzętu elektrycznego wzrósł ponad 4-krotnie przy trochę ponad 2-krotnym wzroście importu. W przypadku transportu było to odpowiednio: 8-krotny i 2-krotny wzrost (w USD). Udział w eksporcie ogółem obu grup zwiększył się: maszyny zyskały prawie 5 punktów, natomiast pojazdy – prawie 9 (Wykres 75). Jest to istotny sukces RPA na drodze ku dalszemu wzrostowi gospodarczemu po rewolucji społeczno-ideologicznej końca XX w.

Wykres 76 RPA: różne – eksport i import w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).

⁸⁹⁹ Davies R., *Speech about car industry (2014)*, Department Trade and Industry, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.thedti.gov.za/editspeeches.jsp?id=3083>, (stan na dzień: 19.12.2017 r.).

⁹⁰⁰ Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Engine Parts to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/8409/2015/, (stan na dzień: 26.05.2018 r.).

⁹⁰¹ Waligóra K., *Rola RPA w chińskim impulsie gospodarczym dla Afryki*, op. cit., s. 138-166.

Import w ramach kategorii HS 90-97 w latach 1995-2015 wzrósł 5-krotnie przy spadku importu o ok. 80%. W tym okresie również udział w całości eksportu z RPA zmniejszył się z 29,3% do niewiele ponad 2,2%, przy wzroście importu z 7,6% do 12,8% (Wykres 76).

Podsumowując, w przypadku wszystkich BRICS w latach 1995-2015 doszło do zmian struktury tworzenia wartości, przesunięcia ciężaru wytwórczego na przemysł i usługi. Analiza ogólna wykazała, iż w ramach BRICS pod względem np. PKB absolutnego Brazylia, Rosja i RPA zbliżyły się do struktury prezentowanej przez państwa wysoko rozwinięte (wzrost znaczenia usług kosztem przemysłu i rolnictwa). Konstrukcja tworzenia dochodu nie jest jednak jedynym wyznacznikiem konkurencyjności. Świadczy przede wszystkim o preferencjach społecznych, a więc o oczekiwaniach (wewnętrznych i zewnętrznych – generowanych na globalnym rynku) względem konsumpcji. W przypadku Indii mamy do czynienia ze stale znaczącym sektorem rolnym, a także stosunkowo dużym udziałem usług – szczególnie w eksporcie. Konsumpcja wewnętrzna zogniskowana jest wokół produktów spożywczych i przemysłu. Indie to kraj, który z BRICS cechuje wysoki udział usług w eksporcie (ok. 1/3 wielkości absolutnej eksportu w drugiej dekadzie XXI w.). Usługi są przede wszystkim domeną państw niewielkich powierzchnią czy liczbą ludności, ze słabą bazą surowcową, bądź gospodarek o bardzo wysokim poziomie rozwoju technologicznego, gdzie występuje niedobór pracy – cena jednostkowa jest stosunkowo wysoka. W świadczeniu globalnych usług ważnym okazuje się dostęp do kapitału ludzkiego o wysokich kwalifikacjach (w tym językowych) i dużym zróżnicowaniu (lekarze – specjaliści, architekci, programiści, finansisci, itd.). Indie, na tle innych gospodarek usługowych, posiadają przewagę w postaci rozległego kapitału społecznego, który jest bardziej konkurencyjny kosztowo. Warto jednak zwrócić uwagę, że w BRICS branżowo (np. medycyna, finanse) podobną funkcję pełni RPA ze względu na silne związki z państwami Europy Zachodniej. W kolejnych dekadach ważnym podmiotem świadczącym globalne usługi staną się Chiny ze względu na znaczne nakłady na B+R oraz liczbę ludności zapewniającą zróżnicowanie edukacji i kwalifikacji. Na obecnym etapie (pierwsza i druga dekada XXI w.) to przemysł pozostaje główną siłą napędową wzrostu gospodarczego w przypadku BRICS. Handel międzynarodowy ma więc kluczowe znaczenie dla definiowania przewag.

Struktura produkcji – przynajmniej teoretycznie – powinna zmieniać się w taki sposób, aby kraj produkował te wyroby, które jest w stanie wykonać najtaniej i najlepiej, a pozostałe importować.⁹⁰² O ile nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie co jest lepsze: nadwyżka eks-

⁹⁰² Marciniak S. (red.), *Elementy makro- i mikroekonomii dla inżynierów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 290.

portu czy może importu w bilansie handlowym, o tyle struktura wymiany świadczy o przewagach rozwojowych danej gospodarki. Generalnie można przyjąć, iż kraje eksportujące płody rolne, surowce i produkty niskozaawansowane technicznie posiadają gorszą pozycję bieżącą od eksportujących produkty średnio- i wysokozaawansowane oraz importujących płody rolne i surowce (a więc wykorzystujących kapitał ludzki w produkcji i usługach kosztem rolnictwa i wydobywania). W tej perspektywie – USA przegrywają z Chinami.⁹⁰³ Można więc stwierdzić, że w XXI w. doszło do odwrócenia globalnych relacji między poszczególnymi „graczami” gospodarczej rozgrywki.

Największym przemianom została poddana chińska gospodarka. Zmiany struktury eksportu i importu, a także kierunki w latach 1995-2015 świadczą o słuszności podjętych działań reformacyjnych. ChRL przechodzi ponadnormalną (ze względu na niezwykle krótki okres) transformację z podmiotu rolno-przemysłowego w przemysłowo-usługowy. Przyjęty sposób społecznego podziału bogactwa, w tym podział między bieżącą konsumpcją i akumulacją zapewnia Chinom kontrolę nad innymi podmiotami gospodarki światowej. Brazylia, Indie i Rosja pozostają krajami rolniczo-surowcowymi pomimo podejmowanych prac (np. przyjęty system premiowania w brazylijskich przetargach publicznych firm krajowych, indyjska presja eksportowa czy rosyjski system zarządzania sferą surowcową, który w przynajmniej pierwszym okresie rządów W. Putina był prywatyzowany). Brazylia w niektórych branżach uzyskuje wysokie międzynarodowe pozycje (np. naftowa, lotnicza). W przypadku np. branży motoryzacyjnej pomimo teoretycznie wysokiej pozycji międzynarodowej (pod względem absolutnej wielkości produkcji) występuje duża zależność od koncernów globalnych; podobnie jest w przypadku RPA w Afryce. Oba kraje stały się montowniami globalnych koncernów. Nie wystąpiło – jak w przypadku Chin – przeniesienie rozwiązań technicznych do własnej gospodarki, ich doskonalenie i wdrożenie we własnych podmiotach. Bezpieczeństwo ekonomiczne Rosji nadal warunkowane jest światowymi cenami surowców. Władze zmniejszają udział surowców w wielkości budżetu FR, ale jest to powolny proces. Przemian nie ułatwia zaczepna polityka międzynarodowa moskiewskich władz. Indie podejmują próby pobudzenia wybranych sektorów gospodarki (w tym: chemicznego, tekstylnego), natomiast ich sukces mocno ogranicza słabość aparatu państwowego, który nie jest stały (model demokratyczny). Powoduje to zarzucanie realizowanych dotychczas strategii, zamykanie rozwojowych projektów, a ze względu na potrzebę negocjowania wydatkowania środków publicznych prowadzone są bardzo szczątkowe reformy mające na celu pobudzenie gospodarki. Handel w przypadku Indii (jak np. w Polsce) okazuje się narzędziem do budowania

⁹⁰³ USA importują z Chin m.in. produkty spożywcze, natomiast otrzymują elektronikę – produkty średnio- i wysoko- zaawansowane.

relacji międzynarodowych np. z Rosją czy USA. Rachunek ekonomiczny jest więc jedynie jednym z czynników warunkujących podejmowanie decyzji politycznych. Przemysł staje się więc zakładnikiem/wykonawcą zlecanych zadań. Liberalne podejście do gospodarki i indyjskiego handlu zagranicznego spycha indyjski przemysł do roli podwykonawcy i montera, ograniczając możliwości realizacji indywidualnych projektów (poza korporacjami typu TATA, które – ze względu na finansowy potencjał – mogą wpływać na władze). W RPA występuje silna dywersyfikacja produkcji i nacisk na gałęzie powiązane z motoryzacją. Władze również w tym państwie oczekują przede wszystkim inwestycji zagranicznych, dbając o bilans handlowy, a nie dokonując ułatwień – przede wszystkim niezbędnych do uwolnienia krajowego potencjału, które pomogłyby lokalnym producentom rozwinąć się i wyjść na rynki zagraniczne.

Duży potencjał surowcowy w państwach BRICS oraz sprzyjające warunki klimatyczne powodują, iż kraje korzystając z tych walorów pozostają producentami niskoprzetworzonych i mało wartościowych produktów. Jedynie Chiny, uzyskując przewagę eksportu należycie ją reinwestowały, rozwijając kolejne obszary gospodarki. Poza tym, produkcję pracochłonną i o niskiej wartości dodanej przenosiły – naśladując rozwój państw wysoko rozwiniętych ale realizując to nie w okresie wieków a dekad, głównie przy pomocy narzędzi dostępnych dla władz w gospodarce centralnie planowanej.

5. Wymiana handlowa między państwami BRICS^{904,905}

Wzrost gospodarczy poszczególnych państw jest skorelowany ze wzrostem gospodarki światowej – tym mocniej, im większy jest udział handlu w tworzeniu PKB danego kraju, a także im silniej państwo jest powiązane gospodarczo w łańcuchach tworzenia wartości.⁹⁰⁶ Wzrost wolumenu wymiany międzynarodowej pozytywnie wpływa na wzrost gospodarczy kraju, ponieważ przekłada się m.in. na wielkość konsumpcji, inwestycje, a także wielkość i stabilność budżetu

⁹⁰⁴ Do napisania poniższego rozdziału posłużyły wyniki m.in. BMN-426, autorskiego projektu pt. „Przemiany w strukturach gospodarek państw BRICS – determinanty rozwoju”, zrealizowany w Zakładzie Polityki Regionalnej i Zarządzania Projektami, na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku (2014-2015).

⁹⁰⁵ Zestawienia tabelaryczne wykorzystane w niniejszym podrozdziale znalazły się również w jednym z opracowań podsumowujących wyniki BMN-426; Waligóra K., *Integracja gospodarcza państw grupy BRICS - handel zagraniczny*, [w:] Sporek T., Czech A. (red.), *Zjawiska i procesy w globalnej gospodarce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2018, s. 73-83.

⁹⁰⁶ Góra J., *Globalne łańcuchy wartości jako narzędzie badania globalizacji*, „Organizacja i Kierowanie”, 2/2013 (155), s. 43-64.

państwa. Pod koniec XX w. kraje, które zwiększały współpracę gospodarczą dostosowywały się do mechanizmów gospodarki światowej, rozwijały się dynamiczniej.⁹⁰⁷

Wzrost gospodarczy cechujący kraje BRICS na przełomie XX i XXI w. potwierdził skuteczność stosowania polityki otwarcia gospodarczego. Liberalizacja handlu nie przekładała się jednak liniowo na wzrost gospodarczy. Wiele zależało od wykorzystania potencjału wewnętrznego podczas rozluźniania warunków dostępu do rynku krajowego. Polityka gospodarcza władz mogła zarówno bronić nierentownych gałęzi gospodarki kosztem pogarszania relacji handlowych, jak i być wsparciem dla wybranych obszarów produkcji w rolnictwie, przemyśle czy usług pod warunkiem liberalizacji w innych, będących przedmiotem zainteresowania podmiotów zagranicznych. Ostateczny bilans zależał od wykorzystania konkurencyjności punktowej gospodarki, a także jej rozwijania w oparciu o schumpeterowski model powstawania innowacji.⁹⁰⁸ Zdolność tworzenia i akumulacji oszczędności wewnątrz gospodarki, napływ kapitału i technologii z zewnątrz przy jego transformacji umożliwiał postęp, a więc zwiększenie efektywności (pracy i/lub kapitału), prowadząc do poprawy konkurencyjności gospodarki.

Okres przyjęty do analizy partnerów handlowych BRICS (lata 1995-2015) wynika m.in. z momentu formalizacji grupy (2006/2009). Jego długość pozwala to na ocenę zmian kontaktów handlowych BRICS, zarówno przed jak i po powstaniu grupy. Wagę relacji handlowych podnosi m.in. znaczenie wielkości eksportu i importu na PKB kraju czy wielkość wymiany z danym partnerem (wzajemne uzależnienie gospodarcze). Im mniejsze zróżnicowanie partnerów handlowych i im większy udział handlu w tworzeniu PKB, tym kraj jest bardziej zależny od gospodarki światowej i innych podmiotów państwowych. Można wnioskować, że taki podmiot jest mniej konkurencyjny. Poza tym, taka analiza pozwala na ukazanie relacji w grupie, a więc potwierdzenie bądź podważenie deklarowanej na spotkaniach BRICS równowagi między poszczególnymi partnerami. Członek grupy, który w największym stopniu odpowiada za eksport do poszczególnych państw grupy, zarazem będzie w największym stopniu oddziaływywał na pozostałych. W przypadku państwa importującego, będzie to świadczyło o niższej konkurencyjności w stosunku do podmiotu eksportującego. Nierównowaga bilansu płatniczego będzie tylko potęgować to uzależnienie.

⁹⁰⁷ Więcej w: Sporek T. (red.), *Gospodarka Światowa w XXI wieku – mechanizmy i sprzężenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013.

⁹⁰⁸ Więcej w: Schumpeter J.A., *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, McGraw Hill, New York 1964.

Bezpośredni wpływ na wielkość i strukturę wymiany państw rozwijających się mają kraje wysoko rozwinięte. Kluczowe okazują się oczekiwania (popyt) i potencjał (przewagi) kluczowego partnera handlowego. Brazylia, jak i cała Ameryka Południowa w XX w. pozostawała pod wpływem USA. W latach 1995-2005 Brazylia eksportowała do USA między 1/6 a 1/5 ogółu dóbr (w USD). W kolejnych latach udział eksportu do USA zmniejszał się, by w okresie 2010-2015 wynosić od 9% do 13%. Sukcesywnie pozycję głównego odbiorcy przejmowały Chiny. Było to związane z budowaniem współpracy, która powinna opierać się na (przynajmniej częściowym) zagwarantowaniu partnerowi handlowemu zbytu jego własnej produkcji. Struktura handlu była jednak wyraźnie kierunkowana pod zasoby – ten obszar brazylijskiej gospodarki szczególnie interesował Chiny. Jeszcze w 1995 r. 2,6% eksportu Brazylii trafiało do ChRL, natomiast dwie dekady później było to 18,6% (Tabela 6).

Tabela 6 Pięciu największych partnerów Brazylii wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
USA	18,92	USA	24,29	USA	19,24	Chiny	15,58	Chiny	18,63
Argentyna	8,69	Argentyna	11,32	Argentyna	8,38	USA	9,75	USA	12,67
Japonia	6,67	Holandia	5,07	Chiny	5,77	Argentyna	9,34	Argentyna	6,7
Holandia	6,27	Niemcy	4,58	Holandia	4,46	Holandia	5,18	Holandia	5,26
Niemcy	4,64	Japonia	4,49	Niemcy	4,25	Niemcy	4,09	Niemcy	2,71
Chiny	2,59	Chiny	1,97	Rosja	2,46	Rosja	2,1	Indie	1,89
Rosja	1,22	Rosja	0,77	RPA	1,16	Indie	1,76	Rosja	1,29
Indie	0,69	RPA	0,55	Indie	0,96	RPA	0,66	RPA	0,71
RPA	0,56	Indie	0,39						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 22.08.2017 r.).

Rynki: indyjski, rosyjski i południowoafrykański nie są przedmiotem szczególnego zainteresowania brazylijskich eksporterów, co pośrednio wynika z trudności funkcjonowania na wielu rynkach, a także stosunkowo słabego zaplecza informacyjnego dla przedsiębiorstw. Jak w większości gospodarek, brazylijski system publiczny zapewnia podstawową wiedzę na temat funkcjonowania innych gospodarek, jednak zakres i dokładność informacji nie są zadowalające. Ze względu na np. ograniczenia językowe występuje niepełna informacja odnośnie produkcji przedsiębiorstw rosyjskich, indyjskich i południowoafrykańskich.⁹⁰⁹ Odwrotnie: w przy-

⁹⁰⁹ Istotne znaczenie ma wielkość rynku lokalnego. Chińskie KTN zaczynały od dominacji na krajowym rynku. Wzrost umożliwił akumulację niezbędną do ekspansji zagranicznej. W ten sposób chińskie marki, na podobieństwo m.in. tych z USA stają się globalne w przeciwieństwie do marek z Rosji czy RPA, które nie mają dość dużego

padku brazylijskich podmiotów gospodarczych, Indie, Rosja i RPA nie są przedmiotem zainteresowania, ze względu na bariery techniczne i prawne, wielkość rynku, odmienność kulturową i odległość geograficzną, a co najważniejsze – strukturę produkcji i przewagi rynkowe. W całym okresie udział eksportu z Rosji, Indii i RPA w wielkości eksportu do Brazylii ogółem zmienił się nieznacznie (razem oscylował w granicach 3%). Trudno jest również wskazać trend oraz kierunek zmiany dla tej grupy państw.

W brazylijskim imporcie również doszło do zastąpienia partnera z Ameryki Północnej - USA (23,7% w 1995 r.; 15,6% w 2015 r.) partnerem z Azji – ChRL (0,78% w 1995 r.; 17,92% w 2015 r.). Brazylia z pozostałych BRICS w latach 1995-2015 importowała od 1,8% do ok. 3,3%. (Tabela 7). Chiny zapewniły sobie miejsce na brazylijskim rynku poprzez wielopoziomowy *dumping*. Był on wymierzony we wszystkie państwa świata, w tym w USA. Poza tym, ważne okazywało się bezpośrednie zacieśnianie relacji (zarówno na poziomie polityki, jak i biznesu).

Tabela 7 Pięciu największych partnerów Brazylii wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
USA	23,73	USA	23,34	USA	17,47	USA	15,07	Chiny	17,92
Argentyna	10,7	Argentyna	12,25	Argentyna	8,48	Chiny	14,15	USA	15,61
Niemcy	10,09	Niemcy	7,93	Niemcy	8,35	Argentyna	7,99	Niemcy	6,05
Włochy	5,88	Japonia	5,3	Chiny	7,28	Niemcy	6,51	Argentyna	6
Japonia	5,07	Włochy	3,89	Japonia	4,63	Korea Południowa	4,66	Korea Południowa	3,16
Chiny	0,78	Chiny	2,19	Indie	1,63	Indie	2,35	Indie	2,5
RPA	0,55	Rosja	1,02	Rosja	0,98	Rosja	1,06	Rosja	1,3
Rosja	0,34	Indie	0,49	RPA	0,46	RPA	0,41	RPA	0,38
Indie	0,26	RPA	0,41						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 22.08.2017 r.).

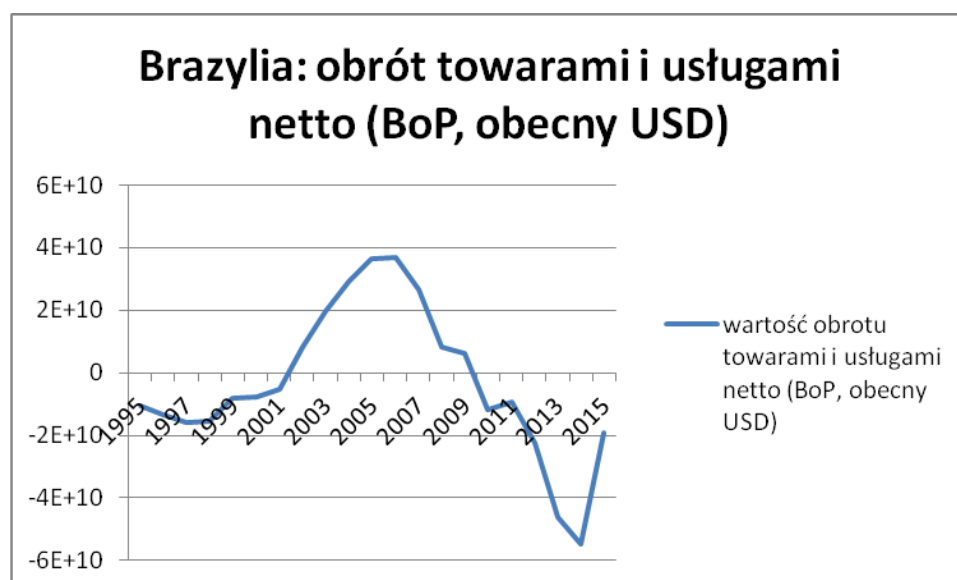
Stosunek wymiany handlowej w przypadku Brazylii podlega przemianom: coraz więcej eksportu i importu realizowanych jest w BRICS. Jeszcze w 1995 r. Rosja, Indie, Chiny i RPA

rynku lokalnego umożliwiającego zbudowanie zaplecza do ekspansji. Oczywiście dużą rolę w procesie wzrostu odegrał sektor publiczny, który umożliwił wzrost i wspierał ekspansję zagraniczną zarówno w przypadku USA i Chin. Brazylia i Rosja przyjęły inną drogę: wsparcie dużych producentów na lokalnym rynku (premia), a niskie przy ekspansji zagranicznej. W efekcie spada konkurencyjność tych podmiotów i brakuje zachęt do rozszerzania działalności. Indie posiadają potencjał ludnościowy, jednak problemem okazuje się niski poziom dochodów konsumentów, co negatywnie wpływa na popyt a dalej strukturę produkcji, a więc potencjał wzrostowy (w tym szczególnie tych przedsiębiorstw o wyższym poziomie zaawansowania produktów, wyższej cenie). Ważne byłoby wspieranie właśnie tych przedsiębiorstw, które wykazują chęć ekspansji zagranicznej.

odpowiadały za odbiór ok. 5% brazylijskiego eksportu i dostarczały ok. 2% produktów. W 2015 r. było to odpowiednio: 22,5% oraz 22,1 %. Kraje wysoko rozwinięte, utrzymujące się w pierwszej piątce eksporterów i importerów to USA i Niemcy. W 1995 r. brazylijskie przedsiębiorstwa wyeksportowały do nich ponad 23,5% dóbr, a importowały 33,7%. W 2015 r. było to odpowiednio 15,4% oraz 21,7% (Tabela 7).

Pięciu największych partnerów w 1995 r. w eksporcie z Brazylii odpowiadało za 45,2% wymiany handlowej, a w 2015 r. za 46%. Istotniejsza okazuje się konsolidacja partnerów handlowych. W przypadku pięciu największych partnerów w ramach importu do Brazylii w 1995 r. udział wynosił 55,5%, a w 2015 r. 48,7%. Zarówno w przypadku eksportu jak i importu w ciągu dwóch dekad, 50% udziału przypadało na zaledwie pięciu partnerów handlowych, co można uznać za niekorzystne szczególnie w momencie fluktuacji na rynkach międzynarodowych.

Wykres 77 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Brazylia (lata 1995-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: World Bank, *Net trade in goods and services (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.GSR.GNFS.CD>, (stan na dzień: 29.12.2017 r.).

Korelacja między wymianą handlową a tempem wzrostu gospodarki światowej jest stosunkowo duża. Okres *boomu* gospodarczego pierwszej dekady XXI w. pozytywnie wpłynął na brazylijską gospodarkę. Jako państwo, które jest podwykonawcą podzespołów oraz montownią makroregionalną, eksportowała coraz więcej dóbr. Popyt na surowce i płody rolne dodatkowo potęgował nadwyżkę handlową. Załamanie gospodarcze, występujące od mniej więcej 2007 r. wskazywało na pogarszającą się sytuację zewnętrzną. Ta, ze względu na słabość krajo-

wego rynku oraz powiązania w ramach globalnego łańcucha produkcji, przełożyła się na wzmocnienie problemów wewnętrznych. Regres utrzymywał się również po 2010 r., kiedy to część gospodarek średnio i wysoko rozwiniętych ponownie odnotowało dodatnie wyniki. Słabość i niestabilność władzy doprowadziła do niedostatecznych działań zapobiegawczych. W kolejnych latach zabrakło planu naprawczego dla gospodarki w tym wsparcia (rodzimego) eksportu. To wydłużyło kryzys wewnętrzny, prowadząc do ujemnego bilansu płatniczego w latach 2010-2015 (Wykres 77). Dopiero w 2016 r. ponownie wystąpiła przewaga eksportu nad importem.

Brazylia zwiększa skalę wymiany handlowej (mierzoną w USD). W niewielkim stopniu wzrasta również udział wymiany handlowej w tworzeniu PKB. Jest to jednak proces powolny ze względu na politykę ochrony rodzimych przedsiębiorstw, stosowane bariery poza- i taryfowe. Brazylijski progresywny protekcjonizm nie służy pozyskiwaniu BIZ.⁹¹⁰

Rosja to kraj ekonomicznie uzależniony od posiadanych zasobów naturalnych, z wysokim udziałem handlu zagranicznego (głównie ropą, gazem i węglem) w tworzeniu PKB. Rozpad ZSRR pod koniec XX w. był również momentem przełomowym w przypadku doboru partnerów handlowych, ponieważ większą rolę (przynajmniej na początkowym etapie przemian) zaczęły odgrywać czynniki ekonomiczne – możliwość zasilenia budżetu państwa i zapewnienia względnej efektywności wykorzystania surowców.

W przypadku FR (nadal – po rozpadzie ZSRR i przeprowadzeniu reform gospodarczych w ostatniej dekadzie XX w.) duże znaczenie odgrywa kremlowska geopolityka, która dominuje nad rachunkiem ekonomicznym. Chęć oddziaływania na globalne relacje stała się narzędziem do m.in. utrzymania władzy przez rządzące jednostki. Decyzje o rozwoju np. dystrybucji czy wstrzymaniu dostaw surowców⁹¹¹, dużych inwestycjach publicznych, współpracy handlowej podejmowane są na podstawie relacji politycznych.

Białoruś i Ukraina, socjalistyczne republiki radzieckie do ostatniej dekady XX w., odpowiadały za ok. 10% rosyjskiego eksportu i 15-20% importu. W 2015 r. w eksporcie żadna z SRR nie znalazła się w grupie pięciu największych partnerów, natomiast w przypadku importu do Rosji, jedynie Białoruś (4,4%). Rosja eksportowała głównie do państw UE. W piątce największych odbiorców rosyjskich dóbr znalazły się dodatkowo Japonia (4,2%) i Chiny (8,2%). W przypadku

⁹¹⁰ World Bank, *Doing Business 2017*, 14th edition, Washington 2017, p. 195.

⁹¹¹ Miało to miejsce m.in. w przypadku Ukrainy, która jeszcze w 1996 r. odpowiadała za 8,5% rosyjskiego eksportu. Coraz silniejsze uniezależnianie się dawnych socjalistycznych republik prowadziło do napięcia politycznego, które w przypadku Ukrainy miało swoje *apogeu*m w 2006 r. (a kolejne kryzysy polityczno-gospodarcze wystąpiły w: 2008 r. i 2014 r.). Wielokrotnie Rosja wykorzystywała możliwość wstrzymywania dostaw surowców do poszczególnych państw, celem realizacji przyjętej polityki zagranicznej. Więcej w: Kosowska K., Kosowski P., *Wpływ konfliktu gazowego z Ukrainą na zmianę polityki zewnętrznej Gazpromu*, „Rynek Energii”, nr 3 (118), 2015, s. 29.

importu, po dominacji Niemiec w pierwszej dekadzie XXI w. (11-14%) ciężar wymiany przeniósł się na Chiny. Jeszcze w 2000 r. odpowiadały za 2,8% importu do Rosji (w 2010 r. ponad 17%). W kolejnych latach dynamika zajmowania rynku zmniejszyła się. Ostatecznie, w 2015 r. ChRL dostarczała 19,3% ogółu importowanych dóbr do Rosji (Tabela 8).

Handel zagraniczny w 2015 r. odpowiadał za ponad 49% PKB Rosji. Z tego większość powstawała w sektorach bezpośrednio związanych z wydobyciem i przesyłem surowców energetycznych. W 1996 r. było to 43%, natomiast w 2015 r. 62% ogółu eksportowanych dóbr.⁹¹² Rośnie więc uzależnienie budżetu państwa od przychodów z tej kategorii dóbr. Rosja eksportuje prawie 3/4 wydobywanego gazu do odbiorców w Europie.⁹¹³

Tabela 8 Pięciu największych partnerów Federacji Rosyjskiej wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1996*, 2000, 2005, 2010, 2015

1996*		2000		2005		2010		2015	
Ukraina	8,52	Niemcy	8,95	Holandia	10,19	Holandia	13,41	Holandia	11,69
Niemcy	7,98	Włochy	7,04	Niemcy	8,17	Włochy	6,14	Chiny	8,24
USA	5,71	Białoruś	5,4	Włochy	7,89	Chiny	4,98	Włochy	4,71
Chiny	5,36	Chiny	5,09	Chiny	5,4	Białoruś	4,55	Niemcy	4,63
Szwajcaria	4,52	Ukraina	4,87	Ukraina	5,14	Niemcy	3,99	Japonia	4,19
Indie	0,89	Indie	1,05	Indie	0,96	Indie	1,36	Indie	1,32
Brazylia	0,12	Brazylia	0,25	Brazylia	0,25	Brazylia	0,43	Brazylia	0,56
RPA	0,03	RPA	0,03	RPA	0,01	RPA	0,01	RPA	0,08

* W przypadku Federacji Rosyjskiej pełne dane statystyczne dotyczące importu i eksportu były dostępne od 1996 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 22.08.2017 r.).

Coraz większego znaczenia po przemianach ustrojowych końca XX w. nabierały kontakty gospodarcze z państwami Europy Zachodniej. Słabość rosyjskiego przemysłu, niedorozwój rynku usług, niedobór technologii powodował, iż zwiększenie kontaktów handlowych i coraz silniejsze otwarcie prowadziło do zepchnięcia Rosji do roli „neokolonii” – państwa, które ze względu na zacofanie nie jest w stanie rywalizować w handlu czynnikami pozakosztowymi.

Bardzo często gospodarki posiadające relatywnie duże zasoby surowców, powierzchnię, korzystne warunki klimatyczne dla rolnictwa, ze stosunkowo młodymi strukturami państwo-

⁹¹² World Integrated Trade Solution, *Trade Stats: Russian Federation*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/1996/Summary>, (stan na dzień: 28.08.2017 r.).

⁹¹³ Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady: Europejska strategia bezpieczeństwa energetycznego*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/itre/dv/comcom%282014%290330/comcom%282014%290330_pl.pdf, (stan na dzień: 26.12.2017 r.).

wymi, w momencie przyjęcia założeń wolnego handlu (uczestnictwo w porozumieniach gospodarczych, posiadając słabszą pozycję przetargową) akceptują sprzedaż surowców i płodów rolnych kosztem zwiększenia importu dóbr średnio- i wysokozaawansowanych. Początkowo było tak m.in. w przypadku Chin (szczególnie w ostatnich trzech dekadach XX w.), kiedy to stały się eksportem dóbr małozaawansowanych. Umiejętna polityka oszczędności wewnętrznych – opóźnienie konsumpcji celem realizacji inwestycji, wynikająca z nadwyżki eksportu nad importem – pozwoliła na rozwój poszczególnych gałęzi przemysłu i wdrożenie nowych, a także rozwinięcie własnych technologii. W przypadku Rosji, tylko w niewielkim stopniu potencjał surowcowy zasila inwestycje rozwojowe, w tym te, które cechuje wysoki poziom innowacyjności.

W rosyjskim imporcie dominują maszyny grzewcze, komputery i inny sprzęt elektroniczny, nadawczy, telefony, auta i inne pojazdy, kosmetyki i leki.⁹¹⁴ To wymusza nawiązywanie kontaktów handlowych z wysoko rozwiniętymi gospodarkami, np. państwami Europy Zachodniej, USA, Japonią, Koreą Południową. Chiny coraz silniej monopolizują rosyjski rynek, również w ramach produktów średnio- i wysokozaawansowanych.

Tabela 9 Pięciu największych partnerów Federacji Rosyjskiej wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1996*, 2000, 2005, 2010, 2015

1996*		2000		2005		2010		2015	
Ukraina	10,29	Niemcy	11,51	Niemcy	13,45	Chiny	17,02	Chiny	19,26
Niemcy	8,53	Białoruś	10,95	Ukraina	7,92	Niemcy	11,62	Niemcy	10,39
Kazachstan	4,97	Ukraina	10,78	Chiny	7,36	Ukraina	6,12	USA	6,29
USA	4,78	USA	7,98	Japonia	5,91	Japonia	4,48	Białoruś	4,37
Białoruś	4,76	Kazachstan	6,49	Białoruś	5,79	Włochy	4,38	Włochy	4,34
Chiny	1,64	Chiny	2,8	Brazylia	2,38	Brazylia	1,78	Brazylia	1,6
Indie	0,99	Indie	1,64	Indie	0,79	Indie	0,94	Indie	1,24
Brazylia	0,33	Brazylia	1,14	RPA	0,15	RPA	0,21	RPA	0,32
RPA	0,1	RPA	0,21						

* W przypadku Federacji Rosyjskiej pełne dane statystyczne dotyczące importu i eksportu były dostępne od 1996 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 22.08.2017 r.).

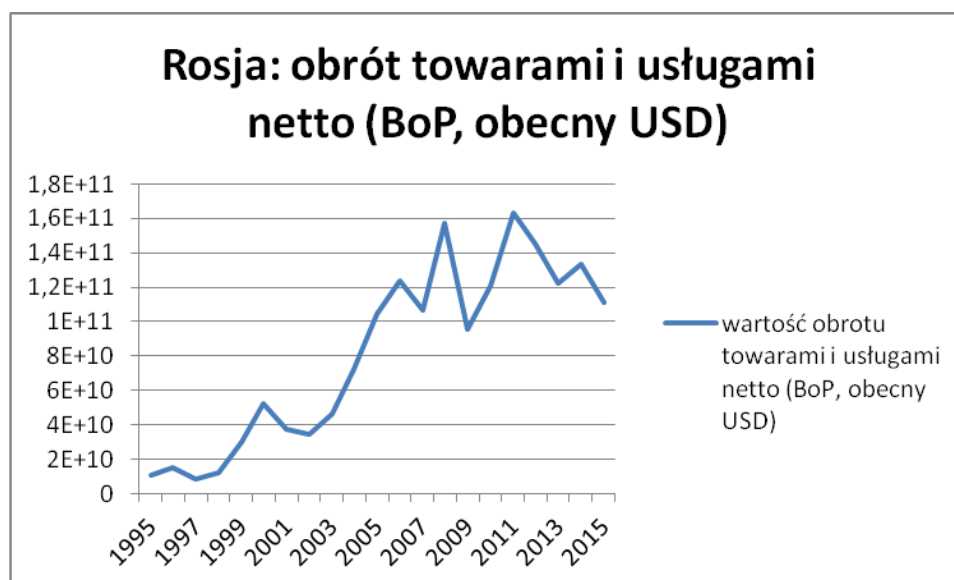
Kraje BRICS (poza Chinami) w badanym okresie nie stworzyły trwałych powiązań gospodarczych z Rosją. Zarówno w eksporcie (w 1996 r. – 1%, a w 2015 r. – 2%) jak i imporcie (w 1996 r. – 1,5%, w 2015 r. – 3,3%) odpowiadały za kilka procent wymiany FR. Niewielki wzrost wynikał przede wszystkim z deklaracji zwiększania wymiany w ramach ugrupowania.

⁹¹⁴ Observatory of Economic Complexity, *Russia imports*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/>, (stan na dzień: 31.12.2017 r.).

Politycznie starano się wpłynąć na zwiększenie wymiany, jednak ostateczny efekt okazuje się być znikomy. Chiny pogłębiały relacje gospodarcze, zabiegając przede wszystkim o dostęp do licznych surowców. Kluczowe znaczenie okazały się mieć nienajlepsze relacje Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską oraz USA, co zaowocowało zwiększonym zainteresowaniem dywersyfikacją odbiorców. Te sprzyjające – z perspektywy Chin – warunki wykorzystano, podpisując długookresową umowę między FR i ChRL na dostawy ropy i gazu. Działania dwustronne potwierdziły również, że BRICS nie jest stroną relacji gospodarczych, a jedynie otoczką dla indywidualnych interesów poszczególnych państw.

W przypadku Rosji, pięciu największych partnerów handlowych w zakresie eksportu odpowiadało za 32,09% wywozu w 1996 r., natomiast w 2015 r. – 33,46%. Należy zwrócić uwagę, iż w pierwszej piątce państw, które są odbiorcami rosyjskich surowców i wyrobów, znajdują się aż trzy podmioty z UE – Holandia, Włochy i Niemcy (łącznie ponad 21% eksportu w 2015 r.). Unia Europejska jest odbiorcą ok. 50% rosyjskich produktów, a także dostawcą ok. 40% wyrobów – występuje wysoki poziom zależności gospodarczej Rosji od UE. Pięciu największych partnerów w przypadku importu do Rosji odpowiadało za 33,33% w 1996 r. i 44,65% w 2015 r. (Tabela 9). Wzrasta stopień koncentracji wwozu w przypadku dostawców, co raczej można uznać za negatywny trend dla konkurencyjności gospodarki.

Wykres 78 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Rosja (lata 1996-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: World Bank, *Net trade in goods and services (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.GSR.GNFS.CD>, (stan na dzień: 31.12.2017 r.).

Rosnące znaczenie surowców (w tym paliw płynnych i stałych) na rynkach światowych – bezpośrednio zależne od koniunktury światowej – w przypadku handlu dodatkowo spotęgowało wymianę. Rosnący popyt na surowce energetyczne prowadził do dalszego zwiększania wydobycia i eksportu. Napływ środków pieniężnych do rosyjskiego budżetu nie przełożył się na dynamikę rozwoju społeczno-gospodarczego, za co można obarczyć m.in. autorytarny charakter zarządzania państwem. Rosja jako państwo surowcowe odczuła załamanie światowej koniunktury gospodarczej pod koniec pierwszej dekady XXI w. W kolejnych latach do pogorszenia obrotów przyczyniły się m.in. konflikty militarne, w których brała udział Rosja oraz obniżające się ceny ropy naftowej spowodowane m.in. brakiem porozumienia państw OPEC.

Tabela 10 Pięciu największych partnerów Indii wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
USA	17,37	USA	21,97	USA	16,48	Zjednoczone Emiraty Arabskie	12,44	USA	15,25
Japonia	6,97	Hong Kong	6,5	Zjednoczone Emiraty Arabskie	8,39	USA	10,7	Zjednoczone Emiraty Arabskie	11,34
Wielka Brytania	6,33	Zjednoczone Emiraty Arabskie	5,75	Chiny	7,16	Chiny	7,91	Hong Kong	4,59
Niemcy	6,22	Wielka Brytania	5,21	Singapur	5,41	Hong Kong	4,31	Chiny	3,62
Hong Kong	5,73	Japonia	4,31	Wielka Brytania	4,94	Singapur	4,11	Wielka Brytania	3,36
Rosja	3,29	Rosja	2,02	RPA	1,4	Brazylia	1,66	RPA	1,44
RPA	1,07	Chiny	1,73	Brazylia	0,97	RPA	1,66	Brazylia	1,17
Chiny	1,05	RPA	0,73	Rosja	0,7	Rosja	0,63	Rosja	0,61
Brazylia	0,27	Brazylia	0,45						

Zródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 29.08.2017 r.).

Indie to kraj BRICS, który posiada najwięcej cech państwa demokratycznego. Jego wieloletnie związki z państwami zachodnimi przełożyły się na różne aspekty funkcjonowania kraju, np. na porządek prawny, polityczny czy relacje handlowe. W badanym okresie kluczowym odbiorcą indyjskich produktów okazały się USA (w 1995 r. – 17,37%, w 2000 r. – 21,97%, w 2005 r. – 16,48%, w 2010 r. – 10,7%, a w 2015 r. – 15,25%). Ze względu na strukturę produkcji wynikającą z przewag środowiskowych, rynku pracy, kosztów, pozostałe kraje BRICS na początku XXI w. są raczej konkurencją dla Indii.

W badanym okresie nieznacznie wzrósł eksport do Chin i Brazylii (Tabela 10). BRICS łącznie odpowiadały za kilka procent eksportu Indii (od ok. 4% do 10% w latach 1995-2015). W drugiej dekadzie XXI w. ponownie zyskują na znaczeniu kontakty gospodarcze z państwami rozwiniętymi – eksport do nich utrzymywał się na kilkudziesięcioprocentowym poziomie.

Tabela 11 Pięciu największych partnerów Indii wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
USA	10,47	Belgia	6,12	Chiny	7,22	Chiny	11,78	Chiny	15,77
Niemcy	8,57	Wielka Brytania	5,97	USA	5,9	Zjednoczone Emiraty Arabskie	8,83	Arabia Saudyjska	5,46
Japonia	6,73	USA	5,42	Szwajcaria	5,04	Szwajcaria	6,34	Szwajcaria	5,4
Wielka Brytania	5,2	Szwajcaria	5,26	Niemcy	3,94	Arabia Saudyjska	5,82	USA	5,24
Belgia	4,62	Japonia	4,19	Belgia	3,67	USA	5,46	Zjednoczone Emiraty Arabskie	5,19
Rosja	2,25	Chiny	2,79	RPA	1,91	RPA	1,97	RPA	1,61
Chiny	2,21	RPA	2,63	Rosja	1,45	Rosja	1,03	Rosja	1,16
Brazylia	0,71	Rosja	1,03	Brazylia	0,63	Brazylia	0,92	Brazylia	1,05
RPA	0,67	Brazylia	0,34						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 30.08.2017 r.).

W przypadku indyjskiego importu dominują chińscy producenci. Władze w Pekinie wspierają rodzimych wytwórców w ekspansji na rynki zagraniczne, uznając, że tylko w ten sposób naród chiński może się bogacić.⁹¹⁵ Chinom wystarczyły niecałe dwie dekady, by zyskać pierwsze miejsce z ponad trzykrotną przewagą nad drugim dostawcą do Indii – Arabią Saudyjską (Tabela 11). Wzrost udziału w indyjskim imporcie ogółem z poziomu ok. 2,2% w 1995 r. na 15,8% w 2015 r. można uznać za bezprecedensowy. Niesamowitość tego zjawiska podkreślają napięte relacje polityczne między oboma państwami, wynikające z przenikających się stref wpływów i nieuregulowanej linii granicznej.⁹¹⁶ Import z Chin obnaża problemy Indii – sektorowe niedoskonałości, które wynikają z zacofania produkcji oraz zmienności polityki. Każdego

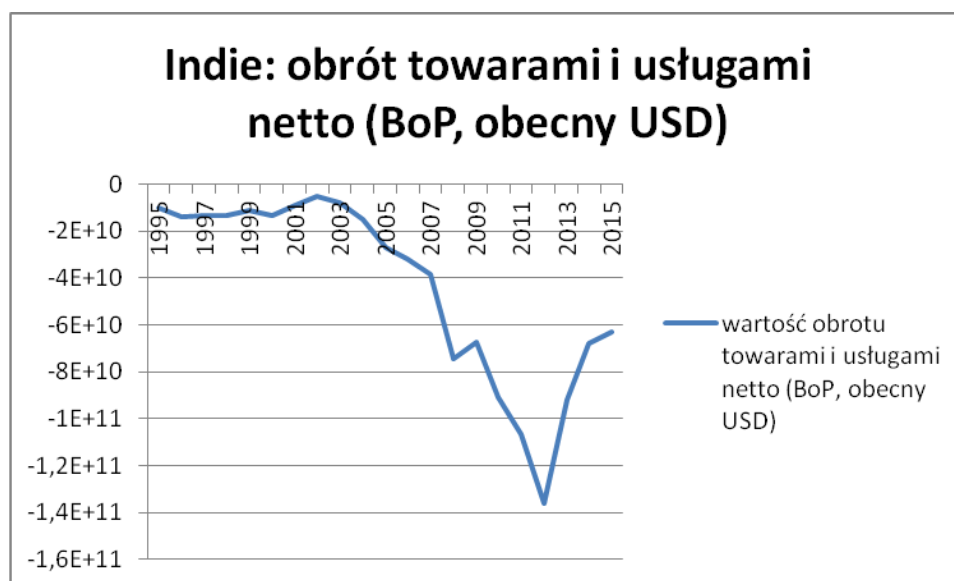
⁹¹⁵ W polityce ChRL jest widoczne odwołanie do tradycyjnych teorii ekonomii, w tym akumulacji bogactwa kosztem innych państw.

⁹¹⁶ Chudhury D.R., *Doklam discussed, Pakistan skipped: Here's what happened at the 1 hour meet between Xi and Modi*, „The Economic Times”, dostęp online, tytuł dostępu: economictimes.indiatimes.com/articleshow/60372716.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).

roku na indyjskim rynku coraz większą przestrzeń zajmują chińscy producenci. Pomimo wzrostu indyjskiej produkcji w obszarach takich jak tworzywa sztuczne, produkty chemiczne, kosmetyki, światowy prym wiodą chińscy producenci. Porównanie poziomu dynamiki poszczególnych branż potwierdza relatywną utratę przestrzeni rynkowej przez indyjskie produkty. Poziom dostępności rynku, który zwiększył się po nawiązaniu relacji w ramach BRICS doprowadził do nasilenia importu z Chin.

Powstanie grupy nie doprowadziło do istotnego zwiększenia zaangażowania dostawców z BRICS (poza Chinami) do Indii. Rosja, Brazylia i RPA odpowiadały za: w 1995 r. – 3,63%, w 2000 r. – 4%, w 2005 r. – 3,99%, w 2010 r. – 3,92%, w 2015 – 3,82% (Tabela 11). Wzrost roli dostawców z Chin wystąpił kosztem firm z Niemiec i USA. Struktura wymiany świadczy o tym, iż Chiny cechowała wysoka konkurencyjność szczególnie w ramach produktów pochodzących z kategorii: maszyny i sprzęt elektryczny oraz pojazdy. W innych obszarach – dobra wyższego rzędu – dominacja chińska była równie wysoka.

Wykres 79 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Indie (lata 1995-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: World Bank, *Net trade in goods and services (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.GSR.GNFS.CD>, (stan na dzień: 31.12.2017 r.).

Indie od wielu lat cechuje ujemny bilans handlowy (Wykres 79). Ze względu na eksport dóbr nisko przetworzonych oraz wyrobów pochodzenia rolnego (tekstyliów, skór, wyrobów rzemieślniczych, surowców mineralnych i kamieni szlachetnych, a także herbaty, itd.) są silnie uzależnione od czynników zewnętrznych, w tym warunków pogodowych (urodzaju) oraz podlegają wahaniom koniunkturalnym. Taką strukturę produkcji cechuje również niski zysk jednostkowy

– wymagany jest wysoki obrót towarami celem uzyskania nadwyżek. Przy stale rosnącej populacji (a więc i potrzebach konsumpcyjnych) wytworzenie nadwyżek akumulacyjnych na cele inwestycyjne jest stosunkowo trudne (szczególnie w kapitalistycznej formie zarządzania podziałem zasobów). Szansą na odwrócenie tego trendu jest pobudzenie obszarów rodzimej produkcji z zakresu: maszyn i urządzeń elektrycznych, chemii, tworzyw sztucznych, itp., czyli takich, w których zysk jednostkowy jest większy niż w przypadku wydobycia czy produkcji rolnej. Na poprawę bilansu płatniczego Indii wpływ mogłaby mieć bardziej stanowcza polityka względem strategicznych sektorów produkcji, tak by doprowadzić do wzrostu ich efektywności i zapewnić możliwość rywalizacji na rynkach światowych.

Zmiana trendu (dodatnie przepływy; nadwyżka w rozliczeniu rocznym) w bilansie płatniczym kraju będzie możliwa, jeżeli władze indyjskie zaczną dynamicznie inwestować w kapitał ludzki. Obecnie potencjał zgromadzony w społeczeństwie jest marnotrawiony. Realizowane programy mają charakter szczątkowy i zachowawczy, co prowadzi do ograniczania tempa rozwoju intelektualnego. Poza tym „presja demokracji i kapitalizmu” powoduje, iż efekt skali, mogący wystąpić na tak dużym rynku konsumenckim, jest wykorzystywany przez zagranicznych, a nie krajowych producentów.⁹¹⁷ Dodatkowym bodźcem powinny być inwestycje infrastrukturalne, które ułatwiłyby eksport produktów. Niemniej jednak nawiązanie rywalizacji na polu eksportowym przy tak ograniczonym spektrum przewag okazuje się niewystarczająca. W przyszłości, o ile Chiny utrzymają trend prowadzący do wzrostu PKB per capita, Indie mogą zastąpić ChRL w ramach produkcji małozaawansowanej i niskokosztowej. Polem, które początkowo (na przełomie XX i XXI w.) zdominowały Indie był *outsourcing* usług. Premia pierwszeństwa okazuje się jednak kończyć. Aby utrzymać trend wzrostowy wymagane byłyby jednak silniejsze działania władz na rzecz eksportu usług. Dotychczasowy poziom zaangażowania sektora publicznego ukierunkowany jest przede wszystkim na kraje anglojęzyczne co osłabia tempo wzrostu tego obszaru indyjskiego rynku. Dotychczasowe działania indyjskich władz, w tym próba dywersyfikacji produkcji (w BRICS podobną ścieżką podąża RPA) nie przynosi oczekiwanych skutków. Przy stosunkowo wysokim uczestnictwie w handlu międzynarodowym i zależności rodzimej gospodarki od trendów światowych (ponad 40% udział handlu zagranicznego w kreacji PKB) specjalizacja produkcji mogłaby poprawić bilans handlowy kraju.

ChRL weszła w okres przemian gospodarczych po 1978 r. Wraz z polityką „otwarcia gospodarczego” doszło do nawiązania relacji gospodarczych z państwami dotychczas powstrzy-

⁹¹⁷ Mitręga-Niestrój K., Puszer B., *Globalny kryzys finansowy a kraje BRIC*, CeDeWu, Warszawa 2013, s. 57.

mującymi się od wymiany z państwami komunistycznymi. Wiara przedstawicieli państw wysoko rozwiniętych w możliwość wsparcia demokratycznych zmian w chińskim społeczeństwie poprzez handel przyczyniła się do globalnego sukcesu ChRL.

Celem reform gospodarczych było wsparcie eksportu i pozyskanie inwestycji zagranicznych (środków finansowych i technologii). Przyjęta polityka nie wykluczała również stosowania protekcyjizmu w wybranych obszarach rynku – wzmacniając rodzimą produkcję. Ze względu na strukturę i sposób sprawowania władzy zapewniono ponadnormalne jak na średnią światową oszczędności. Kosztem poprawy jakości życia chińskiego społeczeństwa realizowano politykę inwestycyjną, zmierzającą na początkowym etapie do generowania jak największych nadwyżek w handlu zagranicznym i akumulacji. Środki wykorzystywano do ekspansji na rynki zagraniczne. Przyjęta polityka pozwoliła na szybsze zredukowanie luki rozwojowej (w stosunku do gospodarek państw zachodnioeuropejskich) niż w przypadku realizowania konsumpcji bieżącej, na przemian z rozwijaniem przewag (przykład: Brazylia w XX w.).

W badanym okresie największym partnerem handlowym Chin pozostawały USA (pomimo deklaracji BRICS o budowaniu współpracy przeciw dotychczasowemu łaadowi gospodarczemu stanowionemu przez „państwa zachodnie” – UE i USA). Deklaracje BRICS pozostawały więc w sprzeczności z modelem bogacenia się przyjętym przez władze ChRL. Realizacja polityki gospodarczej kraju wiodła jednak prymat nad publicznymi deklaracjami o współpracy. Handel zagraniczny odgrywał również istotną rolę w przypadku tworzenia PKB kraju. Dopiero po światowym kryzysie gospodarczym pierwszej dekady XXI w. nastąpiła korekta polityki rozwoju – silniejsze wsparcie otrzymała produkcja ukierunkowana na zaspokojenie konsumpcji wewnętrznej.⁹¹⁸

W przypadku wymiennych relacji Chin widoczne są silne związki z państwami wysoko rozwiniętymi. Władze ChRL dążą do „wyrównywania”⁹¹⁹ bilansu płatniczego z poszczególnymi partnerami. Piątkę największych eksporterów niezmiennie tworzyły: USA, Japonia, Korea Południowa, Hong Kong, Niemcy.

Za około 16-18% eksportu Chin ogółem odpowiadają USA (Tabela 12). W ciągu dwóch dekad, udział partnerów z BRICS wzrósł z ok. 2,5% do ok. 5% eksportu ChRL. Pierwszych pięciu partnerów handlowych Chin odpowiada za ponad 46% eksportu ogółem. Można więc

⁹¹⁸ Coraz częściej deklarowane jest wsparcie działań na rzecz wzrostu klasy średniej, co ma przyczynić się do zwiększenia konsumpcji. Chiny są jednak świadome ułomności takiego systemu (chińska demografia, w długiej perspektywie, wyklucza skuteczność takiego planowania), dlatego dywersyfikują sieć odbiorców, m.in. rozwijając zróżnicowane szlaki zbytu produktów.

⁹¹⁹ Partner nie może mieć poczucia nierównowagi, stąd polityka zagraniczna, a w jej ramach dyplomacja obfitująca o zapewnienia na rzecz bilansowania wymiany. Ostatecznie nie dochodzi do zmiany stanu wymiany. Faktycznie władze ChRL dążą do dominacji handlowej w relacjach z innymi państwami.

stwierdzić, iż współpraca w ramach BRICS nie przełożyła się na zmianę relacji handlowych między członkami grupy.

Tabela 12 Pięciu największych partnerów Chin wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
Hong Kong	24,19	USA	20,93	USA	21,42	USA	17,99	USA	18,00
Japonia	19,13	Hong Kong	17,86	Hong Kong	16,34	Hong Kong	13,84	Hong Kong	14,65
USA	16,62	Japonia	16,72	Japonia	11,02	Japonia	7,67	Japonia	5,96
Korea Południowa	4,50	Korea Południowa	4,53	Korea Południowa	4,61	Korea Południowa	4,36	Korea Południowa	4,45
Niemcy	3,81	Niemcy	3,72	Niemcy	4,27	Niemcy	4,31	Niemcy	3,03
Rosja	1,12	Rosja	0,9	Rosja	1,73	Indie	2,59	Indie	2,55
Indie	0,51	Indie	0,63	Indie	1,17	Rosja	1,88	Rosja	1,53
Brazylia	0,51	Brazylia	0,49	Brazylia	0,63	Brazylia	1,55	Brazylia	1,20
RPA	0,43	RPA	0,41	RPA	0,50	RPA	0,68	RPA	0,70

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 30.08.2017 r.).

W chińskim imporcie doszło do zmiany procentowego udziału poszczególnych grup produktów. Coraz większą rolę zaczęły odgrywać dobra konsumpcyjne, surowce, paliwa. Jednak nadal importuje się bardzo zaawansowane technologicznie produkty i usługi. Kluczowymi dostawcami pozostawały: Japonia, Korea Południowa, USA i Niemcy (Tabela 13).

O ile we wczesnych latach transformacji, czyli w ostatnich dekadach XX w., w eksporcie Chin do USA dominowały: odzież, obuwie oraz mało zaawansowane technologicznie maszyny i urządzenia domowe, to już na koniec badanego okresu (w 2015 r.) największy udział w eksporcie stanowiły maszyny i urządzenia elektryczne (ponad 43% eksportu; w 1995 r. zaledwie 22%) o coraz wyższym poziomie zaawansowania. Dobra nieprzetworzone i nisko przetworzone, surowce i płody rolne, stanowiły zaledwie kilkanaście procent eksportu.⁹²⁰

Żadne z państw BRICS nie jest w stanie zapewnić Chinom rozwiązań technologicznych na porównywalnym poziomie co wyżej wymienione kraje, stąd zainteresowanie importem z BRICS jest stosunkowo znikome. W badanym dwudziestolecu Rosja zmniejszyła swój udział, natomiast Brazylia i RPA zyskały (łącznie: w 1995 r. – 4,63%, a w 2015 r. – 7,22%).

⁹²⁰ World Integrated Trade Solution, *China: Product Group*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2015/TradeFlow/EXPIMP/Partner/USA/Product/sector/Show/Product%20Group;XPRT-TRD-VL;MPRT-TRD-VL;XPRT-PRDCT-SHR;MPRT-PRDCT-SHR;RCA;AHS-WGHTD-AVRG;MFN-WGHTD-AVRG;/Sort/XPRT-TRD-VL>, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).

Tabela 13 Pięciu największych partnerów Chin wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
Japonia	21,96	Japonia	18,44	Japonia	15,21	Japonia	12,66	Korea Południowa	10,38
USA	12,20	Korea Południowa	10,31	Korea Południowa	11,64	Korea Południowa	9,91	USA	8,95
Korea Południowa	7,79	USA	9,94	USA	7,39	USA	7,36	Japonia	8,51
Hong Kong	6,50	Niemcy	4,62	Niemcy	4,66	Niemcy	5,32	Niemcy	5,21
Niemcy	6,09	Hong Kong	4,19	Malezja	3,04	Australia	4,38	Australia	4,39
Rosja	2,88	Rosja	2,56	Rosja	2,41	Brazylia	2,73	Brazylia	2,64
Brazylia	0,93	Brazylia	0,72	Brazylia	1,51	Rosja	1,86	Rosja	1,98
RPA	0,52	India	0,60	Indie	1,48	Indie	1,49	RPA	1,80
Indie	0,30	RPA	0,46	RPA	0,52	RPA	1,07	Indie	0,80

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 30.08.2017 r.).

W trakcie wzrostu gospodarczego władze ChRL przykładały bardzo dużą wagę do stworzenia chińskich odpowiedników zachodnich rozwiązań technologicznych. Imitowano zarówno rozwiązania materialne jak i niematerialne – usługi. Dzięki tej polityce, w krótkim czasie powstały produkty zdolne rywalizować z zachodnimi odpowiednikami, np. Alibaba (chiński Amazon), Baidu (chińskie Google), WeChat (chiński Facebook) i Xiaomi (chińskie Apple).⁹²¹

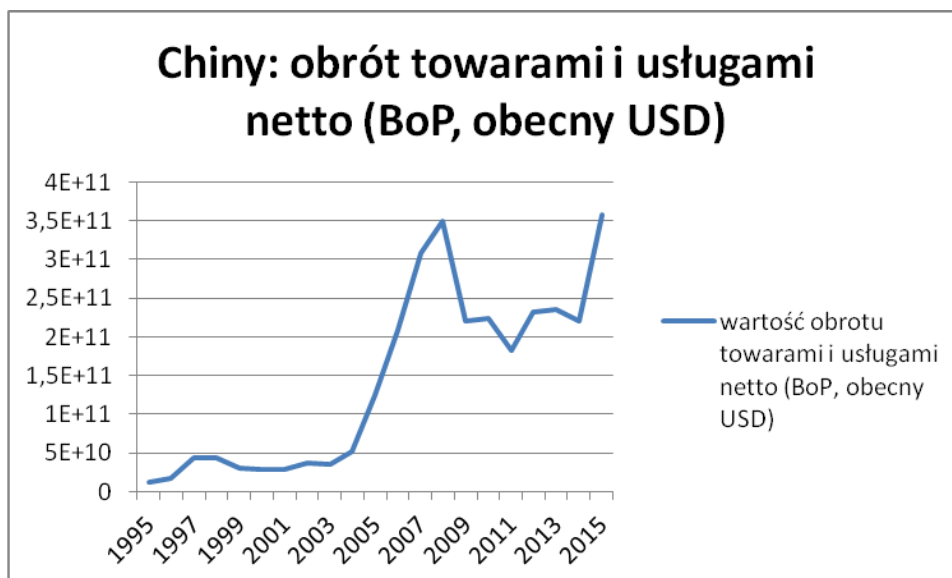
Absolutna wielkość wymiany handlowej Chin jest diametralnie wyższa niż pozostałych członków grupy. Jeszcze w 1995/1996 r. wielkość chińskiego eksportu stanowiła ok. 76% sumy Brazylii, Rosji, Indii i RPA (importu – 74%). W 2015 r. chiński eksport był 2,61 razy większy od sumy eksportu pozostałych BRICS (w USD), natomiast import trochę ponad dwukrotnie większy. Tak różne tempo wzrostu (w jakże krótkim – dwudziestoletnim okresie) unaocznia różnicę w konkurencyjności poszczególnych podmiotów.

Wzrost chińskiego eksportu i importu, a następnie poprawa bilansu handlowego była wynikiem m.n. wstąpienia Chin do WTO (2001 r.) i dalszej, kontrolowanej deregulacji własnego rynku. W efekcie inne państwa zezwoliły na większą ekspansję chińskim producentom. Po załamaniu gospodarki światowej przez kilka lat doszło do spowolnienia, które stosunkowo szybko

⁹²¹ Goyal M., *How China beats India hollow in trade and dominates Indian homes, markets and economy*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/china-dominates-indian-homes-markets-and-economy-as-trade-deficit-widens/articleshow/59611452.cms>, (stan na dzień: 02.01.2018 r.).

przekuto w nową politykę rozwoju. Problem spowolnienia zniwelowano z nadwyżek bilansu płatniczego (Wykres 80). Już w 2015 r. nadwyżka eksportu osiągnęła nowy szczyt (2,27 bln USD).⁹²²

Wykres 80 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Chiny (lata 1995-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: World Bank, *Net trade in goods and services (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.GSR.GNFS.CD>, (stan na dzień: 31.12.2017 r.).

RPA jest członkiem BRICS od grudnia 2010 r.⁹²³ Okres badawczy tylko w niewielkim stopniu uwzględnia aktywność RPA jako elementu tej struktury. Miejsce RPA było następstwem wcześniejszego rozluźnienia polityki gospodarczej względem BRIC. Umożliwiono im m.in. zwiększenie zaangażowania na rynku południowoafrykańskim oraz wspierano ekspansję na pozostałe rynki państw tego kontynentu. Samo przyjęcie RPA budziło wiele wątpliwości. Analizy ekonomiczne rynków wschodzących, będące aktywatorem zawiązania BRIC, nie wspominały o RPA jako równorzędnym podmiocie dla np. Rosji czy Brazylii, nie mówiąc już o Indiach czy Chinach. Ówczesni członkowie uzasadniali akcesję m.in. potrzebą reprezentacji

⁹²² World Integrated Trade Solution, *Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/1995/TradeFlow/EXPIMP/Partner/WLD/Product/all-groups#>, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).

⁹²³ South African Government, *BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.gov.za/about-government/brics-brazil-russia-india-china-south-africa>, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).

Afryki w grupie, której celem jest obrona interesów państw Trzeciego Świata.⁹²⁴ Podstawą akcesji stała się gospodarcza aktywność Chin w Afryce. Powiązanie regionalnego mocarstwa jakim jest RPA w Afryce z interesami BRICS miało przyspieszyć ekspansję grupy w tej części świata.

Odmienność RPA na tle członków grupy potwierdza struktura kontaktów handlowych. Powiązania gospodarcze wskazują na dużą rolę państw wysoko rozwiniętych. W eksporcie przez wiele lat dominowali odbiorcy z: Wielkiej Brytanii, USA, Niemiec, Japonii (Tabela 14). W ostatnich latach w pierwszej piątce państw, do których RPA eksportuje najwięcej pozostały jedynie USA i Niemcy (łącznie 13,6% ogółu). Miejsce państw wysokorozwiniętych zajęły Chiny (8-10%) oraz Namibia i Botswana odpowiadając łącznie za ok. 11% eksportu z RPA.

Z pozostałych państw BRICS w ciągu lat 1995-2015 poza Chinami (zmiana udziału w eksporcie z RPA z 1,03% do 8,33%), najwięcej zyskały relacje z Indiami (z 0,67% do 4,52%). Zarówno Brazylia jak i Rosja nie były rynkami szczególnego zainteresowania eksporterów z RPA (Tabela 14).

Tabela 14 Pięciu największych partnerów RPA wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
Wielka Brytania	8,32	USA	9,16	Japonia	10,96	Chiny	9,80	Chiny	8,33
USA	7,60	Wielka Brytania	8,70	Wielka Brytania	10,64	USA	8,69	USA	7,54
Japonia	6,38	Niemcy	7,22	USA	10,41	Japonia	7,78	Niemcy	6,09
Niemcy	4,97	Japonia	5,15	Niemcy	7,09	Niemcy	6,65	Namibia	5,52
Zimbabwe	4,44	Holandia	3,84	Holandia	4,98	Botswana	5,05	Botswana	5,45
Chiny	1,03	Indie	1,41	Chiny	2,91	Indie	3,67	Indie	4,52
Brazylia	1,03	Chiny	1,27	Indie	2,49	Brazylia	0,86	Brazylia	0,71
Indie	0,67	Brazylia	0,77	Brazylia	0,67	Rosja	0,34	Rosja	0,36
Rosja	0,23	Rosja	0,12	Rosja	0,15				

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 30.08.2017 r.).

W przypadku importu do RPA, ostatnie dwie dekady należały do Chińczyków. Udział chińskich produktów wzrósł z 3,72% do 18,35% ogółu importowanych dóbr do RPA w 2015 r. (Tabela 15). Warto zaznaczyć, że występuje ujemny bilans handlowy z Chinami, który w badanym okresie jeszcze się pogłębił. W 2015 r. dysproporcja w handlu na niekorzyść RPA (import/eksport) osiągnęła 2,5.

⁹²⁴ Waligóra K., *Światowy kryzys gospodarczy początku XXI wieku: „New Deal” wg BRICS*, [w:] Bocian A.F. (red.), *Globalizacja – polityka – etyka. Tom 2*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012, s. 179-181.

RPA w przeciwieństwie do pozostałych państw południowej i środkowej części Afryki posiada stosunkowo silnie rozwinięty przemysł. Szczególne znaczenie odgrywiają: rolnictwo i przetwórstwo rolno-spożywcze oraz przemysł samochodowy i pośrednie. Istotnymi elementami gospodarki są również branże: metalurgiczna, chemiczna i odzieżowa. RPA nadal importuje przede wszystkim maszyny i urządzenia, paliwa, wyroby chemiczne. W ramach tych kategorii, kluczową rolę odgrywiają: komputery, telefony, sprzęt niezbędny do nagrywania i łączności, samochody osobowe i statki powietrzne oraz części do nich, ropa naftowa i paliwa, leki i inne wyroby chemiczne.⁹²⁵ Przedstawiona struktura popytu determinuje relacje handlowe. W imporcie dominowały kraje wyżej rozwinięte oraz dostawcy paliw, np. Nigeria. Do końca XX w. w trójce największych (pod względem wartości absolutnej importu) partnerów handlowych dostarczających produkty do RPA znalazły się Niemcy, USA i Wielka Brytania, odpowiadając za ok. 30-35% importu. Od XXI w. dynamicznie rósł import z Chin, wypierając pozostałych partnerów. W latach 1995-2015 Niemcy utraciły ok. 4% rynku, przy dwukrotnym wzroście wielkości importu w USD, USA – ok. 6% rynku, przy ponad 70% wzroście wielkości importu w USD, a Wielka Brytania – ok. 8% rynku, przy ok. 15% spadku wielkości importu wyrażonego w USD. W tym samym okresie Chiny zwiększyły udział w rynku RPA z 1,9% w 1995 r. do 18,35% w 2015 r., natomiast pod względem wartości wymiany doszło do 29-krotnego wzrostu. Najwięcej straciła więc Wielka Brytania, którą zastąpiły Chiny, dostarczając tańsze produkty w danych kategoriach użytkowych.

W badanym okresie wzrósł import z Indii z 0,2 mld USD w 1995 r. i udziału w rynku na poziomie 0,73% do prawie 4 mld USD w 2015 r. i udziale w rynku na poziomie prawie 5%. Jeszcze w 1995 r. z Indii importowano głównie tekstylia i odzież, skóry, produkty pochodzenia roślinnego, by dwie dekady później obrót dotyczył przede wszystkim: paliw, wyrobów chemicznych oraz środków transportu i części do nich.⁹²⁶

Pozostałe kraje BRICS tylko w niewielkim stopniu zwiększyły udział w imporcie RPA. Brazylia w 1995 r. odpowiadała za 0,9%, Rosja – 0,13%, natomiast w 2015 r.: Brazylia za 1,61%, a Rosja za 0,47% (Tabela 15). Stopień powiązania tych gospodarek był więc większy, jednak nie można przypisać tego nawiązaniu relacji w ramach BRICS. Brazylia, Rosja, Indie i Chiny łącznie zwiększyły udział w imporcie do RPA z 3,66% w 1995 r. do 25,38% w 2015 r. W 2015 r. USA, Wielka Brytania i Niemcy dostarczały ok. 21,5% dóbr do RPA, a więc mniej niż BRICS.

⁹²⁵ Observatory of Economic Complexity, *South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/>, (stan na dzień: 02.01.2018 r.).

⁹²⁶ World Integrated Trade Solution, *Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/1995/TradeFlow/EXPIMP/Partner/WLD/Product/all-groups#>, (stan na dzień: 03.01.2018 r.).

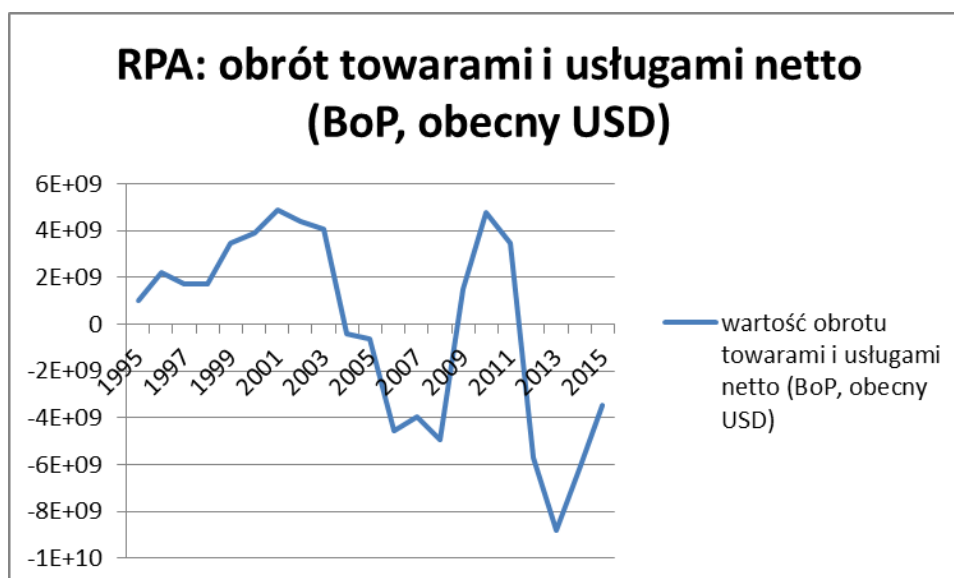
Tabela 15 Pięciu największych partnerów RPA wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015

1995		2000		2005		2010		2015	
Niemcy	16,49	Niemcy	13,16	Niemcy	14,02	Chiny	13,84	Chiny	18,35
USA	11,81	USA	11,9	Chiny	8,99	Niemcy	10,94	Niemcy	11,84
Wielka Brytania	10,97	Wielka Brytania	8,41	USA	7,9	USA	7,21	USA	6,65
Japonia	10,17	Japonia	7,96	Japonia	6,75	Japonia	5,12	Nigeria	5,75
Iran	4,51	Arabia Saudyjska	7,55	Arabia Saudyjska	5,54	Arabia Saudyjska	3,91	Indie	4,95
Chiny	1,9	Chiny	3,72	Brazylia	2,38	Indie	3,43	Brazylia	1,61
Brazylia	0,9	Brazylia	1,1	Indie	2	Brazylia	1,65	Rosja	0,47
Indie	0,73	Indie	0,95	Rosja	0,18	Rosja	0,13		
Rosja	0,13	Rosja	0,29						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 30.08.2017 r.).

RPA w okresach deficytu na rachunku obrotów bieżących wykazywała również deficyt fiskalny (podobnie jak Brazylia), czego przyczyną było spadek cen na międzynarodowym rynku surowców oraz spowolnienie gospodarki światowej. Takie zdarzenia wywoływały gwałtowne działanie państwa, co owocowało ponownym, znacznym przyspieszeniem gospodarczym i nadwyżką bilansu płatniczego (Wykres 81).

Wykres 81 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – RPA (lata 1995-2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: World Bank, *Net trade in goods and services (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BN.GSR.GNFS.CD>, (stan na dzień: 31.12.2017 r.).

Po 2012 r. ponownie wystąpiła przewaga importu nad eksportem. Dodatkowym bodźcem zaburzających równowagę płatniczą RPA są zagraniczne inwestycje kapitałowe i bezpośrednie. Ich nierówny (między poszczególnymi latami) strumień, zależny w dużej mierze od koniunktury światowej, przyczynia się do naruszania dyscypliny fiskalnej państwa. Mechanizmy stabilizacyjne okazują się zbyt słabe. Rozwiązaniem problemu wysokiej fluktuacji mogłaby okazać się polityka zachęcająca do silniejszego powiązania kapitału z gospodarką.⁹²⁷ Takie działanie w przypadku państwa stosunkowo małego a pod względem liczby ludności i PKB mogłoby zostać jednak odebrane negatywnie, jako próba ustanowienia protekcjonizmu i zerwanie z wolnym rynkiem. Stosowanie takich narzędzi przez większe podmioty jest jednak akceptowane w przypadku większych państw świata, np. Brazylii czy Chin.

Wzrost roli BRICS w strukturze i kierunkach wymiany handlowej, w tym szczególnie Chin, działa destabilizująco na bilans płatniczy. Chiny importując m.in. surowce w przypadku pogorszenia koniunktury gospodarczej same redukują produkcję, co przekłada się na zmniejszony popyt z RPA. Import deklarowany przez RPA ma swoje odzwierciedlenie w konsumpcji detalicznej społeczeństwa. Kryzysy surowcowe, pośrednio również przekładają się na popyt RPA. Poza tym, dopływ kapitału i inwestycji do RPA, w tym w kluczowych obszarach tj. infrastruktura publiczna, jest ściśle powiązany z coraz większą skalą importu chińskich produktów, która powoduje wypieranie przedsiębiorstw rodzimych, a więc przyczynia się do ograniczania oszczędności i inwestycji krajowych.⁹²⁸

Podsumowując należy stwierdzić, iż wzrost gospodarczy BRICS jest silnie skorelowany z ich gospodarczą aktywnością międzynarodową wyrażoną w postaci handlu (bezpośrednio) i (pośrednio) w polityce handlowej (w tym w ograniczeniach poza- i taryfowych). Współpraca państw grupy może przyczyniać się do wzrostu gospodarczego pod warunkiem, że wszyscy partnerzy odnotują korzyści z wymiany.

Najsilniejszy wzrost gospodarczy BRICS odnotowało w ostatnich dekadach XX i na początku XXI w. Powstanie BRICS jest skorelowane z nasileniem ekspansji chińskich producentów na rynkach państw całej grupy. Należy jednak zaznaczyć, iż powstanie grupy nie jest tego bezpośrednią przyczyną. Chiny jako partner handlowy zyskały pozycję głównego dostawcy i odbiorcy w wielu gospodarkach. Tym samym stwierdzenie, iż utworzenie BRICS w wyraźny spo-

⁹²⁷ Strauss I., *Understanding South Africa's current account deficit: The role of foreign direct investment income*, „Africa Economic Brief”, vol. 6(4), 2015, pp. 2-13.

⁹²⁸ Waligóra K., *Wielokulturowość w przedsiębiorstwie: chińska ekspansja w Afryce*, [w:] Bernat T. (red.), *Zarządzanie przedsiębiorstwem we współczesnej gospodarce*, Szczecin 2013, s. 651-652.

sób pomogło chińskim producentom zająć rynki Brazylii, Rosji, Indii i RPA byłoby nieuprawnione. Władze ChRL realizując politykę gospodarczą poprzez umowy dwustronne, zapewniają zbyt coraz wyżej przetworzonych wyrobów, warunkując również zakup produktów poszukiwanych albo niekonkurencyjnych w stosunku do rodzimej produkcji. Żadne z państw w XXI w. nie prowadzi tak skomplikowanej polityki względem importu i eksportu jak Chiny.

O poziomie przewagi chińskiej gospodarki nad partnerami świadczą wartości absolutne w zakresie handlu np.: w 2015 r. Indie wyeksportowały zaledwie 12,5% tego co Chiny, Rosja – 12,3%, Brazylia – 9%, a RPA – 4%.⁹²⁹ Nie są to więc równorzędni partnerzy, co dodatkowo ogranicza możliwości prowadzenia satysfakcjonujących negocjacji.

Wymiana w ramach BRICS ma docelowo uniezależnić te gospodarki od USA i UE. Ostatecznie doszło jednak do zwiększenia koncentracji wymiany z 5-10 największymi partnerami, często z dominacją Chin zarówno w imporcie jak i eksporcie. W ten sposób BRI(C)S zamiast poprawić pozycję konkurencyjną, np. poprzez dywersyfikację rynków zbytu, uniezależnienie się od wąskiego grona dostawców, doprowadziło do jej osłabienia. Na koniec 2015 r. Chiny stały się kluczowym dostawcą dla Brazylii (17,9%), Rosji (19,3%), Indii (15,8%), RPA (18,4%).

Powstanie BRICS nie przyczyniło się do obniżenia zależności tych państw od niewielkiej grupy dostawców (w 2015 r. pięciu największych partnerów stanowiło: dla Brazylii – 45,97%, dla Rosji – 33,46%, dla Indii – 38,16%, dla Chin – 46,09%, dla RPA – 32,93% ogółu wyeksportowanych produktów) i dostawców (w 2015 r. na pięciu największych partnerów przypadało: dla Brazylii – 48,74%, dla Rosji – 44,65%, dla Indii – 37,06%, dla Chin – 37,44%, dla RPA – 47,54% ogółu importowanych produktów).⁹³⁰ Dodatkowym negatywnym elementem był wysoki (kilkudziesięcioprocentowy) poziom uzależnienia kondycji finansów publicznych od handlu zagranicznego (handel jako % PKB). W tym wypadku, szczególnie zagrożony okazuje się wzrost gospodarczy RPA i Rosji, a w mniejszym stopniu Chin i Indii. Jedynie Chiny dokonały gruntownej przebudowy planu rozwoju na bazie doświadczeń kryzysu gospodarczego końca pierwszej dekady XXI w., opierając przyszły wzrost na wyższym tempie przyrostu konsumpcji wewnętrznej.

⁹²⁹ Central Intelligence Agency, *The World Factbook 2016 edition*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2078rank.html>, (stan na dzień: 05.01.2017 r.).

⁹³⁰ w 2015 r. w przypadku USA, Niemiec czy Wielkiej Brytanii poziom dywersyfikacji eksportu i importu był podobny i wynosił odpowiednio dla pięciu największych partnerów: 49,97% i 59,06%, 38,13% i 37,61%, 44,95% i 47,85%.

Podsumowując czwarty rozdział niniejszej rozprawy, należy zwrócić uwagę, że protekcyjizm gospodarczy ma wiele wymiarów. Może dotyczyć m.in. przepisów prawnych i stosowania ograniczeń względem zagranicznych podmiotów gospodarczych, wewnętrznej struktury produkcji, w tym strategicznych obszarów rynku, politycznego wsparcia idei np. komunizmu, czy może być pokłosiem wewnętrznych zależności i podziałów społecznych, w tym kultury.

W pierwszym podrozdziale omówiono zmiany, jakie zaszły w sposobie postrzegania handlu zagranicznego przez władze poszczególnych państw. W XX w. wzrosła świadomość możliwości dynamizacji wzrostu gospodarczego jakie daje wymiana międzynarodowa. Włączenie się wszystkich BRICS (niezależnie czy nastąpiło z inicjatywy własnej, czy w wyniku zniesienia ograniczeń międzynarodowych – RPA) w globalny handel umożliwiło ich porównywanie względem innych podmiotów. W ten sposób możliwym stało się późniejsze określenie przestrzeni szczególnej dominacji produkcyjnej – przewag.

Z perspektywy niniejszego badania ciekawe okazało się porównanie narzędzi taryfowych i pozataryfowych stosowanych przez BRICS, a także USA i UE. W tym zestawieniu „liberalne podejście” prezentowała UE, natomiast pozostałe BRICS nie odstawały istotnie pod względem ilości stosowanych ograniczeń. Mało tego, zestawiając liczbę stosowanych środków pozataryfowych z np. liczbą ludności albo wielkością rynku w USD okazuje się, że to USA stosują najwięcej ograniczeń. BRICS nie mają jednolitego modelu postępowania względem wwozu – nie tworzą np. unii celnej, chociaż niezależnie bywają ich członkami. Charakterystyczne dla BRICS jest stosowanie uproszczonych mechanizmów ograniczeń wwozu: ceł oraz kontyngentów. W ilości środków w ramach kategorii środków fitosanitarnych i barier technicznych prym wiodą kraje wysoko rozwinięte. Badanie ukazało również wzrost globalnej świadomości odnośnie globalnej ekspansji Chin. Stosowane przez ChRL (coraz bardziej wyrafinowane) mechanizmy wsparcia eksportu postrzegane są przez inne państwa jako zagrożenie. Chiny starają się naginać międzynarodowe zasady handlu do zdobycia przewagi. Nie tylko USA i UE, ale również pozostali członkowie grupy podnoszą postępowania *antydumpingowe* przeciw ChRL w ramach WTO.

Kolejny podrozdział ukazał ewolucję gospodarek BRICS poprzez strukturę wymiany. Upraszczając można stwierdzić, iż w obszarach konkurencyjnych międzynarodowo wzrastał eksport, natomiast w tych o relatywnie niższej konkurencyjności – dominował import. Pomiar miał jednak charakter jedynie wycinku analitycznego. Zestawienie ze strukturą produkcji, relacjami handlowymi, a także systemami wewnętrznymi, w tym sprawowania władzy i politykami (również zagraniczną) umożliwił wyciągnięcie wniosków nt. ewolucji struktur gospodarczych BRICS. Taka analiza umożliwiła wnioskowanie nt. rozwoju gospodarczego państw grupy

BRICS. Brazylia i Indie sektorowo uzyskały przewagi, RPA i Rosja pozostają w marazmie, natomiast Chiny przesuwają konkurencyjność w kierunku coraz bardziej zaawansowanej produkcji.

Do analizy dołączono rozważania nt. przewag bezpośrednich (klasycznych) gospodarek narodowych i ich wpływ na wymianę międzynarodową. Odniesiono się również do budowania relacji z poszczególnymi podmiotami globalnej gospodarki na przykładzie BRICS. Na tej podstawie wnioskowano, iż samo utworzenie grupy pomogło jedynie Chinom wspierać ekspansję gospodarczą, nie prowadząc do zacieśniania relacji wymiennych między członkami.

Handel międzynarodowy został wykorzystany do przedstawienia rozwoju gospodarczego tych państw oraz podkreślenia determinant (przewag bezwzględnych). Stał się on również punktem wyjścia do dalszych rozważań, głównie nt. konkurencyjności tych gospodarek. Wymiana handlowa – zmiana jej wielkości i struktury jest również wyznacznikiem dalszego rozwoju. Na jego podstawie można wnioskować o umiejętnościach władz odnośnie budowania wizji rozwoju kraju, jak i efektywności promocji gospodarki.

Warte podkreślenia jest to, iż szeroko rozumiana wymiana międzynarodowa była ważnym – jeżeli nie najważniejszym – ogniwem na drodze do gospodarczego przyspieszenia BRICS. Odpowiadała ona za redukcję luki rozwojowej w stosunku do gospodarek wysoko rozwiniętych. Podkreślenia wymaga fakt, iż wymiana handlowa wewnątrz grupy BRICS została zdominowana przez Chiny. Kontakty gospodarcze z ChRL zapewniły pozostałym członkom dostęp do szerokiej palety tanich produktów, które niwelowały technologiczną lukę w codziennej konsumpcji. O ile ekonomicznie – nierównowagę w bilansach między gospodarkami BRICS (przewaga Chin nad pozostałymi partnerami) należy traktować negatywnie, jako formę monopolizacji gospodarek partnerów handlowych, o tyle szeroko – zwiększyła dostęp do dóbr konsumowanych na świecie. Napływ tanich produktów naśladujących wzornictwem i myślą producentów z USA i UE wyzwolił potrzebę konsumpcji, umożliwiając ją zarazem. „Potrzeba jest bodźcem myśli, myśl podnieca do czynu”⁹³¹ – i tak też dzieje się z gospodarkami, które zostają włączone w mechanizmy globalnej wymiany.

⁹³¹ Steinbeck J., *Grona Gniewu*, przekładu A. Liebfelda, Prószyński i S-ka, Warszawa 2012, s. 171.

Rozdział V Konkurencyjność międzynarodowa BRICS

Po analizie przemian gospodarczych jakie zaszły w państwach BRICS warto odnieść się do zagadnień związanych z konkurencyjnością. Przestrzeni gospodarczej nie da się i co najważniejsze – nie powinno oddzielać od konkurencyjności. Choć ta druga ma wymiar bardziej multiobszarowy, ponieważ dotyka zarówno zagadnień fundamentalnych, wskazując na znaczenie wielkości mierzalnych (np. handlu zagranicznego, BIZ), jak i kwestii psychologicznych związanych z decyzyjnością ludzi (zbiorową – skwantyfikowaną w politykach państwa oraz indywidualną – przedsiębiorców i konsumentów).

Jak wskazywano w rozdziałach teoretycznych niniejszej rozprawy, konkurencyjność wiąże się z człowiekiem i jego chęcią panowania nad rzeczywistością. Pragnieniem zdobywania, zaspokajania potrzeb, bogacenia się. Podejmowane są próby mierzenia siły i zakresu rywalizacji i efektów konkurencji. Doświadczenia z dziedziny ekonomii w połączeniu z doświadczeniem matematyków pozwalają na tworzenie indeksów służących do porównywania badanych podmiotów. Przy ich pomocy konkurencja gospodarcza nabiera więc mierzalnego wymiaru.

W stosunkowo pokojowym otoczeniu, a więc w drugiej połowie XX i pierwszych dekadach XXI w., rywalizacja przyjmowała wymiar przede wszystkim gospodarczy.⁹³² Wraz ze wzrostem znaczenia kapitału ludzkiego dla sprawności gospodarki oraz przy wzmocnieniu celu gospodarowania jakim jest zadowolenie jednostek (stawiana na równi z poprawą jakości życia), rywalizacja przenosiła się na pole społeczno-gospodarcze. Ten stosunkowo niezagospodarowany obszar stał się polem do analiz interdyscyplinarnych. Na bazie podejść gloryfikujących człowieka i jego potrzeby powstawała coraz większa liczba indeksów. Konkurencja była wymiarowana społecznie, a coraz mniej gospodarczo. Niemniej najważniejszy aspekt tej rozprawy wymusza przede wszystkim skupienie na kwestiach mierzalnych. Wynik gospodarczy – niezależnie od sposobu jego osiągnięcia – pozwala na obiektywną weryfikację stanu danego państwa.

Handel międzynarodowy, w przypadku wszystkich BRICS, stał się nośnikiem nowych możliwości, które zapewniły im warunki do rozwoju. Z tego powodu pierwszy podrozdział traktuje o czynnikach zewnętrznych, które umożliwiły podniesienie dynamiki wzrostu gospodarczego, podnosząc konkurencyjność m.in. BRICS. Poziom wykorzystania tego zewnętrznego po-

⁹³² Okresowo przewagę budowano również na sile militarnej („zimnowojenny wyścig zbrojeń”) czy też polityczno-instytucjonalnej (przywództwo opierające się na współpracy np. *Bretton Woods*, Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy).

tencjału był uzależniony od konkurencyjności skumulowanej w różnych obszarach funkcjonowania gospodarki. Splot czynników endo- i egzogenicznych ukazuje więc przewagi i szanse, jakie zapewniły BRICS wyższą pozycję w nieformalnym, a wręcz subiektywnym rankingu konkurencyjności światowej.

W drugim podrozdziale odwołano się do pozycji jaką BRICS zajęły w światowej produkcji. Generalnie wszystkie badane państwa podążyły drogą industrializacji. Jej przebieg i charakter był jednak zróżnicowany. Dane dotyczące m.in. eksportu i importu dóbr konsumpcyjnych i inwestycyjnych, a także dywersyfikacji siatki produktów (różnorodności produkcji) pozwalają określić znaczenie gospodarki w strukturze gospodarki światowej. Dodatkowo umożliwiają porównywanie podmiotów, a więc ocenę ich konkurencyjności względem siebie.

Katalizatorem oceny konkurencyjności gospodarczej BRICS są BIZ. Zdolność do ich przyciągania i absorpcji jest wyrazem występującej przewagi. Pozytywne trendy w przepływie kapitału (np. wzrost inwestycji w nowoczesne technologie) dobrze świadczą o konkurencyjności gospodarki. W trzecim podrozdziale umieszczono również udział BRICS w globalnym łańcuchu wartości dodanej. Poziom uczestnictwa, a także system powiązań wertykalnych i horyzontalnych świadczą o sile i stabilności danej gospodarki.

Chęć uczestnictwa w korzyściach związanych z międzynarodowym procesem dyfuzji postępu technicznego i technologicznego zachęcała do podejmowania prób przyciągania BIZ. Kraje rozwijające się redukowały stawki celne i ograniczały bariery techniczne, podpisywały umowy handlowe, naśladując rozwiązania stosowane w państwach wysoko rozwiniętych. Traktowanie BIZ jako czynnika rozwoju ekonomicznego przyczyniło się do wdrożenia polityki otwarcia gospodarczego np. w: Korei Południowej, Singapurze, Malezji czy na Tajwanie, co przyspieszyło ich rozwój gospodarczy, poczynając od lat 60. XX w.⁹³³ Oczywiście proces liberalizacji wywoływał obawy dotyczące m.in. wyższej zmienności sytuacji rynkowej. Niemniej napływ BIZ traktowano jako szansę na *know how*. Dostęp do kapitału, wiedzy, kontaktów, rynków zbytu umożliwiał uczestnictwo w międzynarodowych procesach wytwórczych. Uwolnienie krajowego rynku, zapewniając napływ BIZ, zapewniło włączenie do globalnej sieci produkcji i konsumpcji i było formą nauki dla krajowych podwykonawców – szansą na rozwój i budowanie potencjału konkurencyjnego.

Czwarty podrozdział poświęcono analizie danych z rankingu Światowego Forum Ekonomicznego. Indeks WEF określający konkurencyjność gospodarek zestawiono z dotychczasowymi analizami. Opisywany w drugim rozdziale wymiar rankingu WEF ukazał w ograniczonym

⁹³³ Janasz K., *Kapitał w finansowaniu działalności innowacyjnej przedsiębiorstw w Polsce. Źródła i modele*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010, s. 62.

zakresie problem pozycjonowania państw w ramach kategorii jaką jest „konkurencyjność”. Pomimo stosunkowo najlepszego odwzorowania ujęcia prezentowanego w niniejszej rozprawie, długookresowe wyniki WEF z poszczególnych kategorii odbiegają od danych makro, np. trendów w zakresie napływu kapitału, BIZ czy wymiany handlowej. Świadczy to o złożoności problemu pomiaru konkurencyjności, w którym ważną rolę odgrywają oceny subiektywne badaczy jak i późniejszych czytelników raportów.

1. Przyczyny przyspieszonego wzrostu gospodarczego BRICS na przełomie XX i XXI w.

W trzecim rozdziale zostały opisane przemiany państw BRICS, które poprzez dostosowanie się do mechanizmów światowych poprawiły pozycję konkurencyjną. W ten sposób stały się liderami wzrostu w zajmowanych geograficznie regionach świata. Pod koniec XX w. modyfikacje systemów gospodarczych, sprawowania władzy, dostosowanie do warunków globalnego rynku, liberalizacja gospodarek i stabilizacja wewnętrzna (zarówno prawna, polityczna, jak i gospodarcza) zapewniły oczekiwany wzrost gospodarczy. Ewolucje, których beneficjentami byli obywatele tych pięciu państw nie byłyby możliwe, gdyby nie zachodzące rewolucje w różnych przestrzeniach życia w wyniku globalizacji.⁹³⁴ Stąd potrzeba nazwania i dookreślenia wspólnych parametrów endo- i egzogenicznych, zapewniających tej grupie państw postęp niezbędny do zmiany miejsca w gospodarce światowej – wzrostu owocującego zmianą pozycji konkurencyjnej.

Poszczególne kategorie czynników odpowiedzialnych za wzrost gospodarczy BRICS odnotowany od połowy XX w. do połowy drugiej dekady XXI w. można podzielić na endo- i egzogeniczne.⁹³⁵ Do wewnętrznych czynników charakterystycznych dla wszystkich członków BRICS zaliczyć można:

- liberalizację przepisów gospodarczych, umożliwiających realizację przedsięwzięć w szerszym zakresie przestrzennym i tematycznym (z części branż zdjęto bezwzględne ograniczenia wyłączone dla sektora publicznego), zróżnicowanym podmiotom (dostęp dla przedsiębiorstw zagranicznych, możliwość tworzenia spółek w partnerstwie),

⁹³⁴ Procesy te zostały opisane w rozdziale 2.4 niniejszej rozprawy.

⁹³⁵ W dalszej części tekstu zostały wskazane jedynie najważniejsze (zdaniem autora niniejszej rozprawy) czynniki.

- wsparcie polityczne i prawne eksportu, dążące do zwiększenia jego roli w przypadku dochodów budżetowych i zapewniające trwalsze powiązanie z mechanizmami gospodarki światowej,
- rezygnacja z utopijnego podejścia do gospodarki – samowystarczalności (aczkolwiek politycznie takie ujęcia nadal występują),
- stabilizację wewnętrzną poprzez zapewnienie w miarę przejrzystych zasad sukcesji władzy (niezależnie od sposobu jej sprawowania i wyboru),
- zapewnienie względnej stabilności kursu walutowego i akceptowalnej (głównie przez inwestorów zagranicznych) względnej równowagi budżetowej i bilansu handlowego,
- inwestycje w: rozwój szeroko rozumianej infrastruktury, nowych gałęzi gospodarki, absorpcję kapitału zagranicznego, w tym techniki i technologii wytwarzania (innowacje),
- inwestycje w kapitał ludzki, zwiększenie poziomu wykształcenia społeczeństwa, podniesienie kwalifikacji umożliwiających absorpcję BIZ,
- zmiany prawne zbliżające poszczególne obszary gospodarki do modelu państw zachodnioeuropejskich (np. w zakresie roszczeń między partnerami handlowymi, praw pracy, odszkodowań, zawierania i realizacji umów, własności, rozliczeń międzynarodowych i transferu środków),
- zwiększenie politycznego zainteresowania pokojowym rozwojem w grupach tematycznych, np. gospodarek o podobnym profilu produkcji, o podobnej skali czy problemach społeczno-gospodarczych.

Wyżej wymienione kategorie nie stanowią katalogu zamkniętego. BRICS dokonały korekt w systemach: sprawowania władzy, funkcjonowania gospodarki, przestrzeni społecznej, które pozwoliły na przyspieszenie wzrostu gospodarczego. Każde zrobiło to niezależnie i wedle uznania władz.

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż państwa BRICS nie podążyły drogą wytyczoną przez gospodarki wysoko rozwinięte z USA na czele. Nie wybrały miksu warunkowanego demokracją i kapitalizmem. Nie liberalizowały wszystkich przestrzeni życia; skupienie skierowane było przede wszystkim na gospodarkę. Oczywiście nie znaczy to, iż nie są one demokratyczne, aczkolwiek granica między demokracją a np. autorytaryzmem nie jest w pełni czytelna.⁹³⁶ Każde

⁹³⁶ Jednym z mierników pozwalających na częściowe zrozumienie zagadnienia demokracji jest Wskaźnik Demokracji (*Democracy Index* – DI) – indeks opracowywany przez Economist Intelligence Unit (jednostkę badawczą tygodnika *The Economist*) opisujący stan demokracji w 167 krajach świata. Wg DI za 2017 r. BRICS zajmują odpowiednio: RPA – 41. miejsce, Indie – 42. miejsce, Brazylia – 49. miejsce, Rosja – 135. miejsce, Chiny – 139. miejsce; więcej w: Economist Intelligence Unit, *Democracy index 2017: Free Speech under attack*, The Economist Intelligence Unit Limited 2018, London 2018, pp. 5-8.

z państw grupy obrało własną drogę. Najbliżej modelu zachodnioeuropejskiego znalazły się RPA i Indie. Brazylia znajdowała się pod silnym wpływem USA. W okresie rządów Luli Da Silvy (w pierwszej dekadzie XXI w.) budowała system socjalny, poprawiając jakość kapitału ludzkiego, łącząc demokratyczny system sprawowania władzy i partycypacji społecznej z interwencjonizmem – ochroną krajowego przemysłu w duchu samodzielności produkcyjnej i industrializacji.⁹³⁷

ZSRR był swoistego rodzaju doświadczeniem. Implementacja myśli komunistycznej prowadzona nie w ramach laboratoryjnego modelu, a na tkance ludzkiej – podobnie jak w ChRL – w wydaniu moskiewskim okazało się porażką. Przyjęty model intensywnego rozwoju przemysłu, zbrojeń, w duchu rywalizacji z USA, doprowadził do zapaści gospodarczej i przymusu poszukiwania wsparcia poza blokiem socjalistycznym. Pożyczki zagraniczne (z państw wyżej rozwiniętych i międzynarodowych instytucji finansowych np. MFW) warunkowane były wdrożeniem reform liberalizujących gospodarkę. W ten sposób ukierunkowano zmiany systemowe, prowadząc do otwarcia gospodarczego, zapewniającego napływ BIZ (a więc innowacji, technologii, które pozwoliły na podniesienie poziomu rozwoju gospodarczego). Odbyło się to jednak na zasadzie „małego ekonomicznego oszustwa” – w okresie rządów B. Jelcyna większość prywatyzowanych przedsiębiorstw przechodziła na własność oligarchów skupionych wokół zwycięskiego obozu władzy.⁹³⁸

Indyjskie władze, po uzyskaniu niezależności od Wielkiej Brytanii i przyjęciu konstytucji, na początku drugiej połowy XX w. wykazywały zainteresowanie socjalizmem. Ten epizod może być oceniany bardzo różnie – zależnie od przyjętej płaszczyzny badawczej. Pod względem gospodarczym, stosunkowo duży poziom izolacji pozwolił na industrializację i umacnianie wybranych branż. Związek z blokiem państw socjalistycznych zapewnił środki niezbędne do przemian. Późniejsze rozluźnienie i poszukiwanie partnerów po stronie państw kapitalistycznych (okresowo widoczne w akcjach pożyczkowych po 1970 r.) wynikało przede wszystkim z zapotrzebowania na środki finansowe i trudnej sytuacji najbiedniejszej części społeczeństwa. Dopiero ostatnie dwie dekady XX w. zaowocowały reformami gospodarczymi, wymuszonymi społecznym niezadowoleniem. Indie traktowane były jako demokratyczny wzór w tej części świata, co poprawiało nienajlepszy wizerunek gospodarczy.

⁹³⁷ Eberhart P., *Studia nad geopolityką XX wieku*, IGiZP PAN, Warszawa 2013, s. 71.

⁹³⁸ Oczekiwanie USA i instytucji finansowych takich jak MFW były jasne: finansowanie przemian strukturalnych za możliwość realizacji inwestycji na rosyjskim rynku, w tym uczestnictwo w przejęciach spółek. Te warunki realizowano tylko w znikomym zakresie. Strategiczne obszary: surowce, finanse – przejęli ludzie skupieni wokół partii rządzącej i prezydenta. W okresie rządów W. Putina władze na Kremlu dokonywały uniezależnienia finansowego zarówno od oligarchów, jak i międzynarodowych instytucji finansowych.

Podobnie do ZSRR, projekt socjalizacji gospodarczej ChRL okazał się bardzo kosztowny społecznie, co zmusiło KPCh do zmiany paradygmatów rozwojowych. W przeciwieństwo jednak do północnego sąsiada, tutaj partia rządząca odpowiednio wcześniej rozpoczęła wprowadzanie zmian, co pozwoliło jej utrzymać system sprawowania władzy. Momentem przełomowym okazała się śmierć twórcy chińskiej wersji komunizmu i dojście do władzy bardziej liberalnej części KPCh. Reformy testowane i wdrażane etapowo, przy utrzymaniu chińskiego podejścia: „naśluduj i ulepszaj”, pozwoliły na stworzenie unikatowego, innowacyjnego modelu wzrostu, który stosunkowo szybko doprowadził do rozwoju gospodarczego na niespotykaną dotychczas skalę. Promowanie eksportu kosztem dobrobytu społecznego i uwarunkowań środowiskowych pozwoliło na zapewnienie Chinom roli wiodącego dostawcy wielu produktów, nazywanego „fabryką świata”. Wprowadzone reformy w ramach kolejnych planów pięcioletnich zapewniały coraz większą integrację z gospodarką światową, zachęcały do napływu kapitału zagranicznego. Zmiany gospodarcze umożliwiły zbudowanie pozycji chińskich marek, co przełożyło się na bogacenie się społeczeństwa. Ostatecznie to jednak partia rządząca kieruje cele i rozwija gospodarkę w tempie i skali jaka ich zdaniem jest najważniejsza dla chińskiego społeczeństwa.

W przypadku RPA trudno jest wskazać jednoznaczny, ekonomiczny bądź polityczny przełom zapewniający pobudzenie rozwoju. Wykorzystywany w drugiej połowie XX w. model wzrostu w oparciu o surowce i tani kapitał ludzki zapewniał długookresowy wzrost. Ograniczał zarazem potencjał intelektualny kraju, dzieląc obywateli wg koloru skóry. Taki model wzrostu nie rozwiązywał problemów strukturalnych, np. dotyczących rolnictwa, własności czy uzależnienia stabilności gospodarki od wąskiej grupy produktów. Stosunkowo duży i łatwy dostęp do surowców, w tym m.in. złota powodował, iż modernizacji kraju i poszukiwania nowych, stabilniejszych ścieżek rozwoju gospodarczego były zarzucane. Dopiero nałożenie sankcji (w 1986 r. pod naciskami międzynarodowymi przyłączyły się USA i Wielka Brytania – partnerzy strategiczni RPA) zmusiło władze do faktycznego wprowadzenia zmian w systemie społeczno-politycznym. Momentem przełomowym dla gospodarki RPA okazało się zniesienie sankcji międzynarodowych jako następstwo rezygnacji z polityki *apartheidu*. Przyczyniło się to do postrzegania RPA jako kraju stabilniejszego, zgodnego z oczekiwaniami społeczności międzynarodowej. Wzrost konkurencyjności nie wynikał więc z istotnej zmiany w procesach gospodarczych, a z kwestii społeczno-politycznych.

Wzrost roli BRICS w gospodarce światowej nie jest tylko wynikiem wewnętrznych przemian. Te były następstwem doświadczeń historycznych, a także ich występowanie było warunkowane czynnikami zewnętrznymi. Należy zwrócić uwagę, iż druga połowa XX w. to okres

stosunkowo spokojny politycznie, a pod koniec wieku – po porażce państw rozwijających socjalizm/komunizm – w miarę jednorodny pod względem ideologicznym, co ułatwiało nawiązywanie pokojowych relacji. To ułatwiło podejmowanie decyzji biznesowych dotychczas uważanych za bardzo ryzykowne, w odległych regionach świata, np. w Ameryce Południowej, Afryce czy Azji. Kapitalizm zachęcał do poszukiwania jak najwyższej stopy zwrotu, a wymienione kontynenty posiadały pokłady zróżnicowanych zasobów, które nie były jeszcze tak wykorzystane jak w Europie czy Ameryce Północnej. Stąd coraz częściej rozwijana była gospodarcza strona relacji, głównie przez podmioty międzynarodowe, w tym korporacje transnarodowe, z obniżeniem potrzeby rozpowszechniania demokracji.

Od drugiej połowy XX w. w gospodarce światowej przeważa podejście integracyjne. Dochodzi do wymiany doświadczeń na zróżnicowanych polach życia ludzkiego i zacieśniania relacji. Celem takich działań jest przede wszystkim podniesienie poziomu globalnego bezpieczeństwa i czerpanie wielostronnych korzyści ze współpracy. Obecnie istnieje wiele organizacji międzynarodowych zrzeszających dziesiątki, a nawet setki państw. Ich wymiar funkcjonalny jest zróżnicowany, poczynając od kwestii: gospodarczych (WTO), zdrowotnych (WHO), po militarne, odpowiadające za bezpieczeństwo (NATO czy ONZ). Poza tym, występuje wiele porozumień kontynentalnych i regionalnych, co umacnia współpracę między państwami, stabilizując sytuację międzynarodową. Wzrost bezpieczeństwa globalnego zachęca do inwestycji.

W przypadku rozwoju gospodarczego BRICS szczególne znaczenie miał moment przystąpienia poszczególnych członków grupy do WTO. BRICS otrzymały dostęp do nowych rynków, co pozwoliło na weryfikację dotychczasowej dojrzałości rodzimego rynku, produkcji. Moment akcesji i kolejne lata po nim wiązały się ze wzrostem skali wymiany międzynarodowej i pozwoliły na dalszy rozwój gospodarczy w wyniku eksportu produktów, a dalej dyfuzji innowacji. Akcesja do WTO pozytywnie wpłynęła na subiektywnie postrzeganą (np. przez inwestorów) konkurencyjność członków BRICS. Warunkiem przystąpienia do organizacji jest realizacja wymiany handlowej w ściśle określony sposób, zgodnie z obowiązującymi, międzynarodowymi przepisami, respektowanie umów i rozstrzyganie kwestii spornych na gruncie prawa międzynarodowego, a więc ułatwiając funkcjonowanie zewnętrznym podmiotom; te aspekty miały duże znaczenie dla wytworzenia, utrwalenia i umocnienia relacji handlowych państw BRICS z resztą świata.

Wzrost wymiany handlowej zachęcał do wykorzystania potencjału kapitałowego (rzeczowego i ludzkiego) bezpośrednio w tych gospodarkach. Tworząc miejsca pracy zwiększano

zarazem potencjał zakupowy, co dalej prowadziło do wzrostu konsumpcji.⁹³⁹ Przedsiębiorstwa z państw wysoko rozwiniętych, na których doszło do zaostrzenia konkurencji, poszukiwały właśnie takich możliwości. Przykładowo PKB per capita w Wietnamie w latach 1985-2015 wzrósł prawie siedmiokrotnie.⁹⁴⁰ Bezpośrednio przyczyniło się to do zwiększenia konsumpcji, a także zmiany parametrów użytkowanych dóbr – wzrósł popyt na coraz droższe i lepsze jakościowo produkty, bardziej znane marki, np. z Europy Zachodniej czy USA. Proces ten nie byłby jednak możliwy, gdyby nie internacjonalizacja przedsiębiorstw, której skala dynamicznie rosła w drugiej połowie XX w. Oderwanie coraz większej liczby korporacji od kapitału z jednego kraju było możliwe dzięki globalnym przepływom finansowym i rozdrobnieniu pakietów własnościowych. Globalizacja przedsiębiorstw sprawiła, iż podstawowym wyznacznikiem funkcjonowania stał się zysk. Interes narodowy – zgodnie z duchem kapitalizmu – miał znaczenie jedynie w kwestiach podatkowych. Prywatyzacja, a więc uwolnienie wartości od przynależności narodowej, umożliwiło jeszcze silniejsze poddanie decyzyjności kadry zarządzającej, rachunkowi ekonomicznemu. Tego typu przedsiębiorstwa przeniosły się na wyższy krąg – globalny – docierając ze swoimi produktami i usługami do najodleglejszych zakątków świata zapewniając zarazem wyrównywanie poziomu rozwoju gospodarczego (wraz z eksportem rozwiązań technicznych i technologicznych oraz udostępnianiem na lokalnych rynkach swoich produktów). Ostatecznie prowadziło to również do rozwoju społeczno-gospodarczego, postrzeganego między innymi jako możliwość posiadania pewnych dóbr i usług.

Taki powszechny dostęp do rynków gospodarek wschodzących nie byłby możliwy bez rozwoju teleinformatyki. Przesył danych na bardzo duże odległości w trybie ciągłym pozwolił na kontrolowanie przedsięwzięć, składanie i realizację zamówień, przepływ środków finansowych niezależnie od położenia kontrahentów. Giełdy lokalizowane w państwach rozwijających się odegrały istotną rolę w procesie kształtowania gospodarki światowej.⁹⁴¹

Możliwości techniczne i technologiczne w zakresie zarządzania globalnym portfelem inwestycyjnym w ostatnich dekadach XX w. znacząco wzrosły. Za sprawą teleinformatyki, Internetu, dostępności przestrzennej (rozwijaniu infrastruktury) oraz technicznej (coraz mniejsze

⁹³⁹ Szczególnie dwie ostatnie dekady XX w. wiązały się z bardzo szybkim wzrostem konsumpcji; analizując tempo pozyskiwania surowców, które przez XX w. (z pominięciem okresu wojennego) utrzymywało się na poziomie 4–5% rocznie, porażający jest fakt, że ich zużycie w latach 1981–1995 było większe przez cały okres do 1980 roku; więcej w: Górka K., *Zasoby naturalne jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii”, nr 3(36), 2014 s. 34-50.

⁹⁴⁰ World Bank, *GDP per capita (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, (stan na dzień: 10.08.2018 r.).

⁹⁴¹ Gupta R., *Impact of globalization on stock market development in India*, „Global Business Review” no. 12(1), January 2011, pp. 69-84.

i wydajniejsze urządzenia do obsługi przesyłu danych) rozpowszechniania finansowych transakcji elektronicznych wzrosła rola rynków dotychczas znacznie oddalonych geograficznie. Wzrost dostępności przestrzennej (w wyniku innowacji technologicznych – nowych środków transportu, obniżenia kosztów transportu) przy relatywnie niższych kosztach produkcji zachęcał do *outsourcingu*. W ostatniej dekadzie XX w. nastąpił skokowy wzrost BIZ; na początku XXI wieku ich wartość osiągnęła ponad 1,3 biliona USD. Dziesięć lat później przekroczyła 1,6 biliona USD. Kapitał z państw wysoko rozwiniętych chętnie przenosił się do gospodarek rozwijających się, które modernizowały swoje gospodarki, uwalniając coraz większą przestrzeń – udostępniając ją podmiotom zagranicznym.

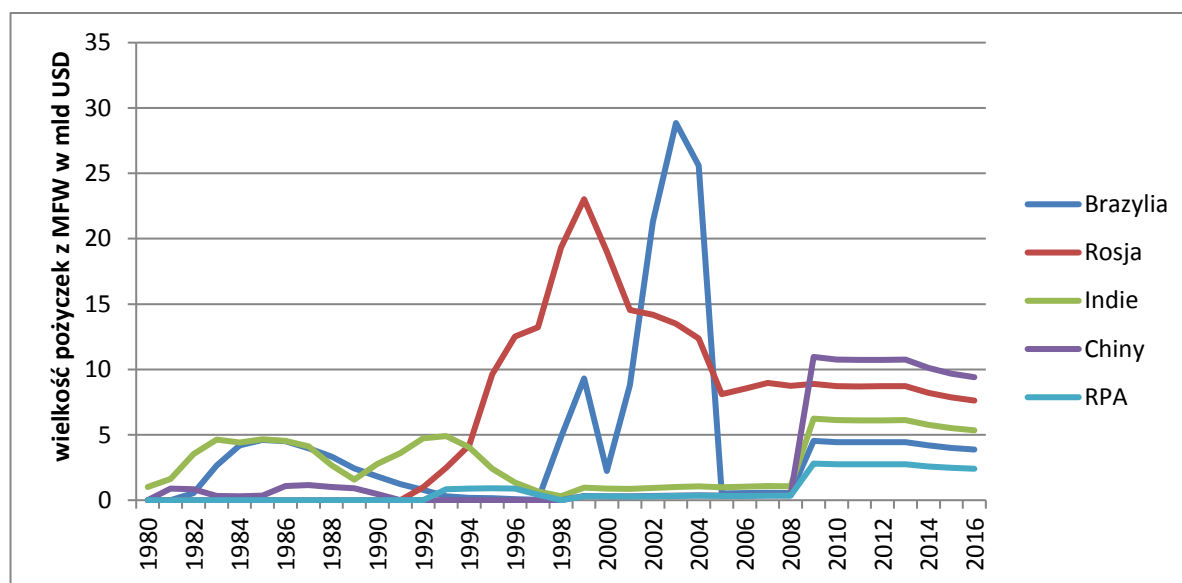
Zmiana modelu społeczno-kulturowego, wzrost konsumpcji społeczeństw, spadek dzietności w krajach wysoko rozwiniętych (w wyniku zmiany priorytetów życiowych) sprawił, iż rynki takich państw przestawały być atrakcyjne dla kapitału. Spadająca stopa zwrotu inwestycji, często rosące koszty społeczne pracy (nie tylko wynikające ze zmniejszania się liczby dostępnych pracowników, ale również z obciążeń podatkowych – wzrost oczekiwań socjalnych względem aparatu publicznego wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym kraju) czy skomplikowanie i namierna ilość przepisów prawnych powodująca trudności w funkcjonowaniu na rynku powodowały, iż coraz korzystniejszymi stawały się rynki gospodarek na niższym poziomie rozwoju. Warto zwrócić uwagę, iż wielu producentów przedstawiając innowacje na rynkach rozwiniętych, przesuwało dotychczas produkowane dobra na rynki państw rozwijających się, (słusznie) uznając, że tańsze, ale nowoczesne produkty zrealizują zapotrzebowanie na tego typu dobra. Rosnąca dostępność nowych rynków (w wyniku otwarcia gospodarczego) o stosunkowo słabych podstawach przedsiębiorczości sektora prywatnego i publicznego, kilkudziesięciu- i kilkusetmilionowych rynkach zbytu, zachęcała przedsiębiorstwa do ekspansji z coraz to szerszą paletą produktów. W ten sposób powiększono zwrot z wcześniejszych inwestycji w rozwój technologii.

Konsumenci w gospodarkach określanych mianem nowo uprzemysłowionych czy rozwijających się nie byli jednak jedynie biorcami rozwiązań. Lokowana produkcja wymagała kapitału ludzkiego o coraz wyższych kwalifikacjach. W przypadku tak dużych rynków jak Chiny i Indie pozyskanie pracowników o wymaganych kwalifikacjach i umiejętnościach było znacznie łatwiejsze niż w Brazylii, Rosji czy RPA. Większość z BRICS inwestowała w kapitał ludzki uznając, że jego rozwój pozwoli na podniesienie poziomu efektywności produkcji, a dalej na zmianę profilu gospodarki narodowej, prowadząc do jej wzrostu; w ten sposób podnoszono konkurencyjność. Osiągnięcia Chin i Brazylii na rzecz rozwoju klasy średniej, która rozwija wewnętrzną wartość infrastruktury technicznej są szczególnie warte podkreślenia. Część z BRICS

dokonało spektakularnego przekształcenia gospodarek profilując je w kierunku schematu państw wysoko rozwiniętych (przewaga usług, kilkunastoprocentowy udział przemysłu i kilkuprocentowy – rolnictwa). W usługach najszybciej rośnie efektywność pracy – chcąc niwelować lukę w rozwoju, należy wchodzić w branże o możliwie wysokiej stopie zwrotu, zaawansowane technologicznie. Szczególnie skuteczne w tym zakresie okazały się Chiny, a sektorowo – pozostałe BRICS.

Wzrost znaczenia kapitału ludzkiego względem pozostałych czynników w ostatnich dekadach XX w. umożliwił dużym gospodarkom (powyżej 100 mln) dynamizowanie rozwoju gospodarczego. Umiejętne rozwijanie infrastruktury edukacyjnej, naukowej zaowocowało zwiększoną liczbą osiągnięć, absorpcją rozwiązań, a także tworzeniem nowych. Takie podejście owocuje rozwojem kapitału społecznego, intelektualnego, który pozwala na nawiązanie globalnej rywalizacji gospodarczej. Społeczeństwa BRICS w ten sposób były w stanie nawiązać rywalizację w przestrzeni międzynarodowego podziału pracy. Kraje te coraz częściej uczestniczyły w łańcuchach produkcji, stając się ich ważnymi elementami.

Wykres 82 Wykorzystanie kredytów z MFW w latach 1980-2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie: World Bank, *Use of IMF credit (DOD, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DIMF.CD?locations=BR&view=chart>, (stan na dzień: 11.06.2018 r.).

BRICS decyzję o liberalizacji gospodarki i rozluźnieniu polityki handlowej podejmowały w wyniku oddziaływania zróżnicowanych czynników endo- i egzogenicznych. Jednym z poważniejszych problemów, który mobilizował rządzących był niedobór kapitału, który zagrażał sta-

bilności państwa. Problemy finansowe zmuszały BRICS do zaciągania pożyczek w krajach wysoko rozwiniętych (cechujących się nadwyżkami kapitałowymi) i instytucjach międzynarodowych, np. MFW (Wykres 82). Często wsparcie uzależniano od przeprowadzenia reform liberalizujących gospodarkę i zwiększających dostęp kapitału zagranicznego i przedsiębiorstw międzynarodowych do rynku pożyczkobiorcy. Można więc stwierdzić, że to państwa wysoko rozwinięte w duchu krzewienia kapitalizmu – jako źródła demokracji i wolności – stworzyły sobie konkurencję gospodarczą.

Podsumowując należy stwierdzić, iż podstawową siłą zmian w gospodarce światowej była chęć bogacenia się. To naturalne oczekiwanie poprawy warunków życia zachęcało do nasilania obrotu towarowego w skali globalnej, a później przyczyniało się do rozwoju usług. Ostecznie – w wyniku poszukiwania nowych przestrzeni rywalizacji – wzrastała innowacyjność w różnych obszarach, w tym telekomunikacji. Narastała potrzeba przepływu czynników produkcji, a wraz z nimi kapitału. Było to pokłosiem wysokiego zainteresowania obrotem towarami o wysokim poziomie zaawansowania, a więc stosunkowo dużej wartości dodanej, a także ich częściami składowymi. Wzrastała w skali globalnej wymiana patentami, licencjami, itd., co prowadziło do jeszcze szybszej dyfuzji rozwiązań. Zmiany realizowane wewnątrz BRICS były więc odpowiedzią na ewoluujące trendy w gospodarce światowej, których motorem podstawowym pozostawała chęć zaspokojenia zindywidualizowanych potrzeb. Jej wyraz pozostawał charakterystyczny dla każdej kultury, narodowości, zgodnie z etosem/ideologią.

2. Kreowanie handlu światowego przez BRICS

Od połowy XX w. doszło do istotnego zwiększenia wielkości międzynarodowej wymiany handlowej. Globalny (nominalny) produkt brutto wzrósł z 1,36 bln USD w 1960 r. do 30,84 bln USD w 1995 r., ostatecznie osiągając 74,61 bln USD w 2015 r. Udział handlu zagranicznego w tworzeniu globalnego produktu w tym okresie wzrastał z ok. 1/4 w 1960 r. do trochę powyżej 2/5 w 1995 r. i po prawie 3/5 w 2015 r.⁹⁴² Handel międzynarodowy odegrał ważną rolę w przyroście globalnego produktu. Jest to więc ważny – z ekonomicznego punktu widzenia – parametr, mogący potwierdzić bądź podważyć znaczącą rolę danego kraju w gospodarce światowej.

⁹⁴² World Bank, *Nominalny Produkt Krajowy Brutto: Świat*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.google.pl/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&hl=pl&dl=pl, (stan na dzień: 05.01.2018 r.).

Od drugiej połowy XX w. rośnie wpływ państw BRICS na kształtowanie gospodarki światowej, a dalej ładu politycznego. Szczególnie w ostatnich trzech dekadach państwa BRICS znacząco zwiększyły wolumen wymiany handlowej. Każde z BRICS stało się liderem w produkcji wybranych dóbr. Przedsiębiorstwa – marki – pochodzące z rynków wschodzących są coraz lepiej rozpoznawane przez konsumentów z różnych stron świata. Ekspansja kapitałowa (związana m.in. z przejmowaniem przedsiębiorstw pochodzących z państw wysoko rozwiniętych) zapewnia *know how* o lokalnych rynkach, a także technologie uznawane za oczekiwane (popyt). Warto jednak podkreślić, iż wysoki udział w wytwarzaniu jakichś wyrobów w skali świata nie świadczy o wzroście/spadku konkurencyjności gospodarki oraz wzroście/spadku jej wpływu na trendy w globalnej gospodarce. Dlatego istotne jest mierzenie globalnego oddziaływania przez makro wskaźniki, dodatkowo uzupełniając je informacjami rynkowymi i danymi mikro.

Sektorowe problemy produkcyjne spowodowane np. nieurodzajem w przypadku ziarna kawy – przy rynku, na którym dominuje niewielka liczba podmiotów (ok. 1/3 pochodzi z Brazylii; łącznie ok 10 państw-producentów) – silnie wpływają na światowe ceny. Jeden produkt, tylko w znikomym stopniu jest w stanie wpłynąć na wynik gospodarki światowej. Duże podmioty państwowe, o zdywersyfikowanej produkcyjnie gospodarce, dominacji produktów na wielu rynkach, mogą silnie oddziaływać makroregionalnie – wszystkie z BRICS pośrednio pełnią taką rolę (w stosunku do państw „sąsiadów” na zajmowanym kontynencie/kontynentach). Przykładowo: uzależnienie surowcowe Europy od rosyjskich zasobów energetycznych, przy zmienności cen ropy i produktów ropopochodnych ma stosunkowo duży wpływ na globalną koniunkturę gospodarczą (w 2015 r. UE odpowiadało za ok. 16,96% PKB, PPP w bieżących USD).⁹⁴³ Największy, bieżący (połowa drugiej dekady XXI w.) wpływ na gospodarkę światową można przypisać ChRL. Chiny posiadają znaczną liczbę ludności (18.64% populacji świata w 2015 r.)⁹⁴⁴, rosnącą siłę nabywczą oraz potencjał eksportowy (11,43% światowego eksportu ogółem w 2015 r.)⁹⁴⁵ i importowy (9,86% światowego importu ogółem w 2015 r.)⁹⁴⁶. Indie, pomimo podobnej liczby ludności, nie posiadają tak dużego wpływu na gospodarkę światową. Ich wpływ może być mierzony od strony dostawcy wybranych produktów rolno-spożywczych.

⁹⁴³ World Bank, *GDP, PPP (current international \$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/region/world>, (stan na dzień: 03.11.2018 r.).

⁹⁴⁴ World Bank, *China: Population*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/region/chn>, (stan na dzień: 03.11.2018 r.).

⁹⁴⁵ World Bank, *Exports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 02.11.2018 r.).

⁹⁴⁶ World Bank, *Imports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 02.11.2018 r.).

Niskie dochody per capita indyjskiej ludności (w 1995 r. – 23% średniej PKB per capita dla wszystkich państw świata i odpowiednio w 2015 r. – 39%)⁹⁴⁷ nie pozwalają na porównywalny do liczby ludności wpływ na globalny import produktów. Brazylia i RPA są zbyt małymi podmiotami (pod względem wielkości rynków: pracy, produkcji, konsumpcji), żeby zagrozić stabilności rozwoju gospodarki światowej. Mają natomiast wpływ na ceny konkretnych dóbr, których są kluczowymi eksporterami np. kawa z Brazylii, czy owoce z RPA. Potencjał gospodarczy największych podmiotów gospodarki światowej powoduje, iż pozostałe państwa uzależnione są od decyzji podejmowanych przez władze globalnych producentów i konsumentów. Dopasowanie własnej podaży produktów i usług do światowego popytu jest tym łatwiejsze, im zasady wymiany są prostsze. Chęć ułatwiania wymiany zachęca do nawiązywania współpracy gospodarczej z większymi podmiotami gospodarki światowej lub też bezpośrednimi sąsiadami. Wynikiem wnioskowania o synergii wynikającej ze współpracy gospodarczej było powstanie np. UE - wdrożenie założeń jednolitego rynku.⁹⁴⁸

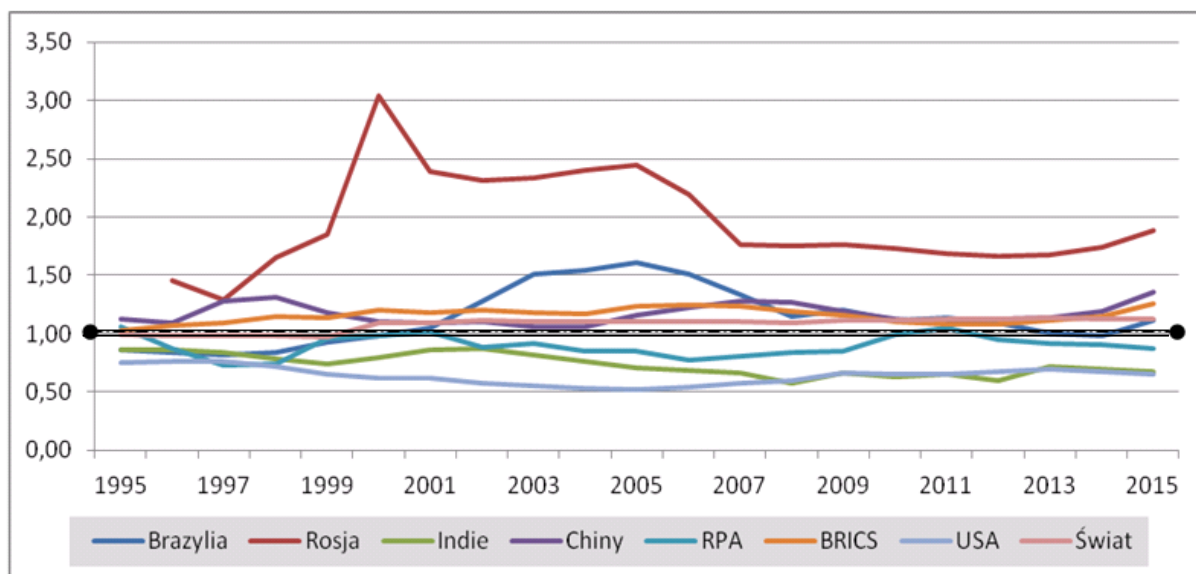
Wymiana handlowa w poszczególnych gospodarkach badanej grupy ma bardzo różny wpływ na tworzenie PKB. Dla stabilności gospodarczej ważniejszy okazuje się jednak stosunek między wielkością eksportu a importu. Teoretycy wskazują, iż najkorzystniejszą sytuacją jest równowaga tych dwóch wielkości. W przypadku państw rozwijających się korzystna jest nadwyżka eksportu prowadząca do napływu kapitału, który następnie zostaje wykorzystany do modernizacji gospodarki. Warunkowo można również zaakceptować sytuację w której dominuje import o ile dotyczy dóbr inwestycyjnych, technologii, a nie konsumpcji.

Pomimo najwyższej nadwyżki handlowej Rosji, to Chiny zdają się najefektywniej wykorzystywać akumulowany kapitał. Indie i RPA w badanym okresie podążały ścieżką zarezerwowaną dla państw wysoko rozwiniętych, których społeczeństwa zadłużają się na konsumpcję. To bardzo niebezpieczny gospodarczo wybór dla rozwijających się gospodarek. Ryzyko – warunkujące m.in. pożyczki zagraniczne – oceniane jest przede wszystkim poprzez zdolność do regulowania zobowiązań. Ocena zdolności przeprowadzana jest przez instytucje wywodzące się z wysoko rozwiniętych gospodarek świata, co w pewien sposób uzależnia przyszłe postępowanie tych podmiotów od oczekiwań najsilniejszych państw świata. Brak politycznej roztropności prowadzi w pewnym sensie do nowej formy uzależnienia państw względem siebie. Przyczynia się to do utrzymania, a nawet pogłębienia dystansu rozwojowego.

⁹⁴⁷ World Bank, *GDP per capita, PPP (current international \$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>, (stan na dzień: 02.11.2018 r.).

⁹⁴⁸ Unia Europejska wraz ze wzrostem integracji, spójności i jednolitości wewnętrznej odgrywa coraz większą rolę w gospodarce światowej. Przedstawiciele BRICS nie podejmują aktywnych działań (jak np. w UE – wspólny rynek) na rzecz integracji gospodarczej państw.

Wykres 83 Stosunek eksportu do importu dla państw BRICS, USA i średniej dla świata w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 06.01.2018 r.).

W badanym okresie (1995-2015) Rosja wyraźnie odznaczała się na tle pozostałych BRICS pod względem wielkości nadwyżki eksportu nad importem. Władze FR – stosunkowo nowego państwa, powstałego pod koniec XX w., które przejęło zobowiązania ZSRR – wykorzystały posiadany potencjał surowcowy do stabilizowania narodowego budżetu. Trudności, jakie wystąpiły na etapie wdrażania reform, wymagające zaciągania pożyczek zagranicznych, ostatecznie zmusiły Rosję do wyprzedawania majątku narodowego. W kolejnych latach uznano, że metodą na powstrzymanie procesu niekontrolowanej prywatyzacji może być stabilizacja budżetu FR w wyniku eksportu surowców energetycznych. Ostatecznie doprowadziło to do nadużywania zasobów, ignorując potrzebę dalszego reformowania, unowocześniania gospodarki. Pomimo stworzonego bufora ze środków pozyskanych na eksporcie ropy i jej pochodnych, w okresach dekoniunktury spowodowanych np. spadkiem cen ropy widoczny jest wyraźny wzrost wielkości eksportu (Wykres 83).

Chińskie władze starają się stale utrzymywać nadwyżkę eksportu nad importem, nie przekraczając jednak stosunku 1,5:1 (Wykres 83). Takie podejście pozwala kontrolować wielkość krajowej konsumpcji, produkcji, a także dostosowywać politykę eksportową. Nie powoduje zaburzeń cenowych, które mogłyby szybko zmniejszyć poziom oszczędności budżetowych wygenerowanych przez władze centralne. Środki gromadzone w systemie są reinwestowane, co po-

zwala na przesuwanie potencjału gospodarczego do coraz bardziej zaawansowanych branż. Kontrola wielkości eksportu i importu i stabilizowanie relacji w tunelu nadwyżki handlowej pozwala krajowi rozwijającemu się na zmniejszanie luki rozwojowej. W tym parametrze należy upatrywać jednego z powodów dzisiejszego sukcesu gospodarczego Chin.

W badanym okresie brazylijską gospodarkę cechowała wysoka zmienność. Początkowy sukces przekuto na poprawę warunków życia najbiedniejszej części społeczeństwa. Następnie narastająca sfera socjalna wywołała nawis w gospodarce, który po kryzysie pod koniec pierwszej dekady XXI w. doprowadził do gospodarczego marazmu. Poddanie się mechanizmom gospodarki światowej wywołuje rozliczne problemy, a przy niskiej elastyczności polityki i dużej zmienności władz (wynik demokracji, cykli wyborczych) prowadzi do wysokiej niestabilności. Ostatecznie przekłada się to na niedobór strategicznego planowania i wdrażania wizji rozwoju społeczeństwa brazylijskiego.

RPA, a szczególnie Indie cechuje nadwyżka importu nad eksportem (Wykres 83). Profil zakupowy świadczy o bieżącej konsumpcji. Efektem długotrwałej nierównowagi jest osłabienie gospodarki (w tym waluty), co ostatecznie prowadzi do negatywnej oceny takiego podmiotu przez inwestorów zagranicznych. W tej chwili oba kraje nie rokują na istotną i stałą poprawę (przynajmniej równoważenie się) stosunku eksportu do importu.

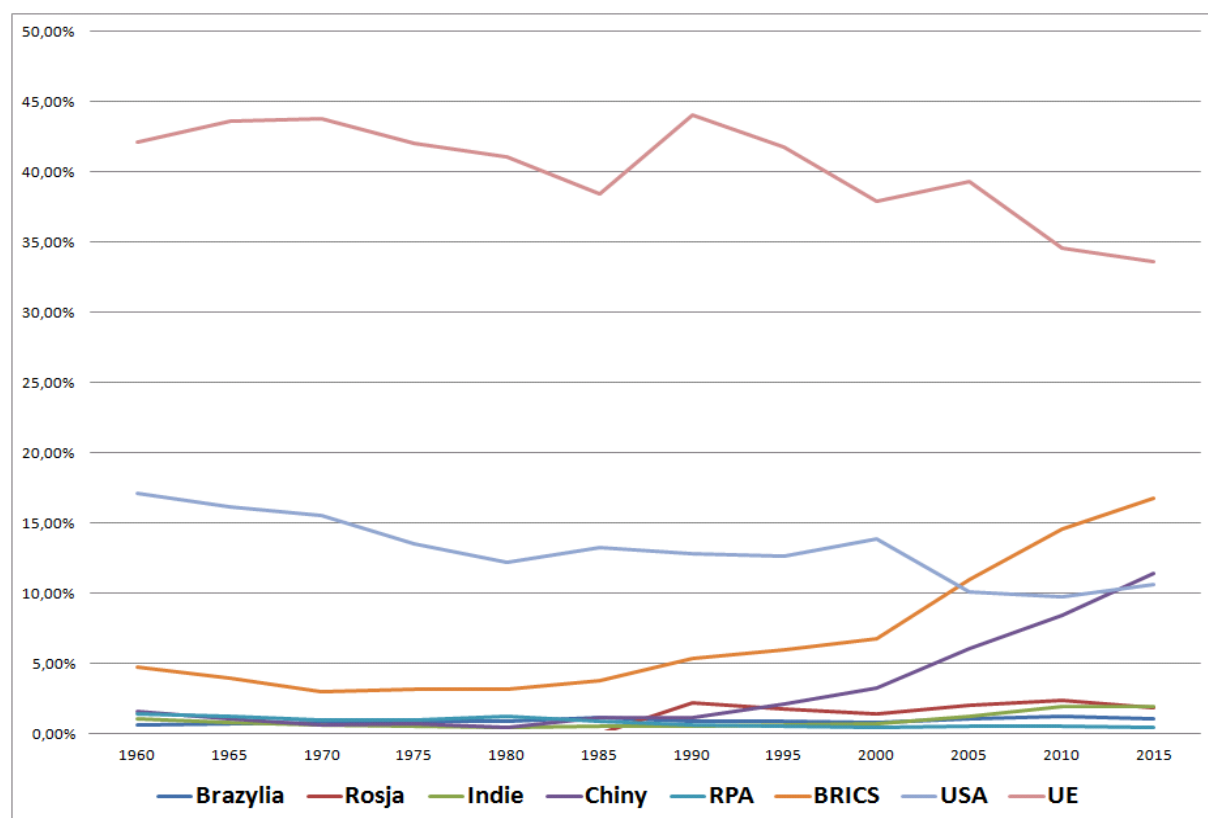
Partnerzy handlowi BRICS w ciągu ostatnich kilku dekad modernizowali swoje gospodarki (sektorowo/generalnie). Zmieniały się również związki między poszczególnymi partnerami, co również wpływało na podmioty trzecie (np. w wyniku nasilenia *outsourcingu* w ostatnich dekadach XX w.). Intensywność współpracy, w tym wymiany handlowej korelowała ze zmianami profili produkcyjnych. Dostęp do informacji, statystyk, możliwość porównywania parametrów gospodarek prowadziła do wyższego poziomu świadomości mechanizmów odpowiedzialnych za tworzenie i utrzymanie wzrostu gospodarczego. Szczególnie podmioty państwowe o silnej władzy centralnej przy skrupulatnym planowaniu miały możliwość realizowania polityki w oparciu o wypadkowe dane makro i z gospodarek partnerów handlowych. W wyniku współpracy dochodziło do przemian społecznych i politycznych, które były niezbędne do rozszerzania kooperacji z podmiotami gospodarującymi w skali globalnej.

Wzrost udziału BRICS w globalnym eksporcie i imporcie świadczy o ich pozycji względem innych gospodarek. Chęć współpracy – zainteresowanie wymianą handlową – innych państw z grupą BRICS będzie tym większa, im wyższy będzie ich wpływ na funkcjonowanie gospodarki światowej. Im te gospodarki będą gospodarczo silniejsze (nastąpi wzrost produktywności i innowacyjności, wielkości PKB, udziału w handlu, etc.) tym większy będzie ich wpływ

na stanowienie globalnych reguł wymiany handlowej. Tak więc ekonomiczna *prosperita* prowadzi do wzmocnienia konkurencyjności, a w kolejnych cyklach do samonapędzającego się sprzężenia zwrotnego.

Rosnąca rola BRICS w gospodarce światowej prowadziła do globalnej deregulacji kierunków konsumpcji i produkcji. Coraz większego znaczenia nabiera handel makroregionalny. BRICS przewodzą w makroregionach, głównie dzięki wielkości (liczba ludności) i sile gospodarczej mierzonej PKB. W 2015 r. to kraje rozwinięte generują większość (ponad 3/5) światowego PKB. W XXI w. świat podzielił się na trzy centra gospodarcze: Azja i Pacyfik, Europa i Azja Centralna, USA i Kanada (Ameryka Północna). Łącznie wytworzyły ok. 4/5 globalnego PKB (każde po ok. 1/3 tej wielkości). Z BRICS pierwsza czwórka (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny) odpowiada za ok. 22% światowego PKB (w 2015 r.).⁹⁴⁹ RPA ze względu na wielkość absolutną gospodarki znajduje się dopiero w okolicach 40 miejsca pod względem PKB. BRICS stały się więc ważnym ogniwem gospodarki światowej.

Wykres 84 Udział państw BRICS oraz USA i UE w światowym eksporcie w latach 1960-2015

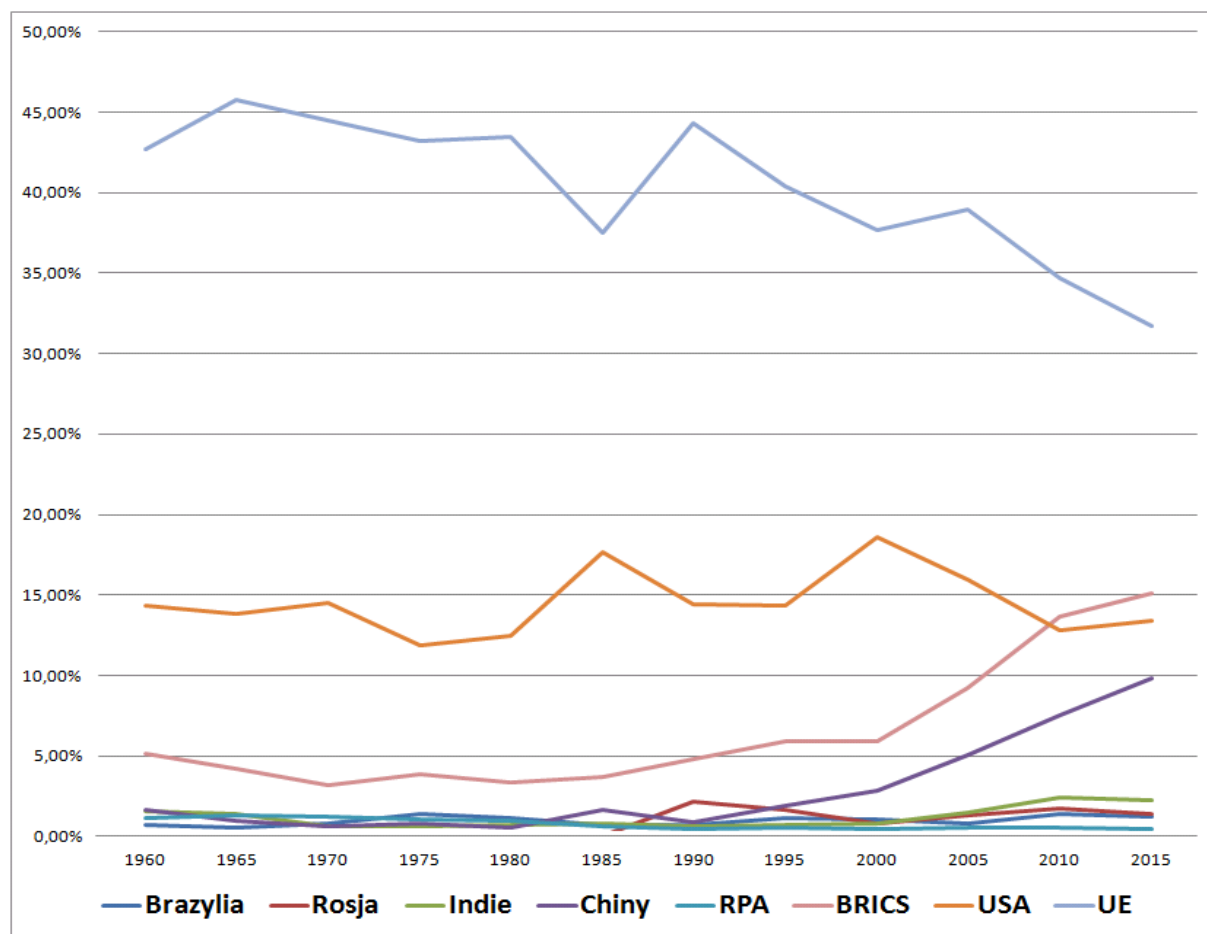
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Bank, *Exports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 30.11.2017 r.).

⁹⁴⁹ World Bank, *Statistics data: GDP*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (stan na dzień: 06.01.2018 r.).

Od drugiej połowy XX w. wzrastała rola państw BRICS w handlu zagranicznym (Wykres 84, Wykres 85). Porównując zarówno poszczególne państwa grupy z USA i UE oraz grupę jako całość, można zauważyć, iż kluczowym statystycznie podmiotem jest ChRL. Pozostałe państwa tylko w niewielkim stopniu przyczyniają się do wzrostu udziału całej grupy w eksporcie.

Przedstawiony na wykresach okres (55 lat) pozwala na ocenę udziału państw wysoko rozwiniętych (reprezentowanych przez USA i UE) i rozwijających się (reprezentowanych przez BRICS) w globalnym eksporcie i imporcie. Kluczową rolę w BRICS odegrały Chiny, które wyznaczały trend całej grupy zarówno w przypadku eksportu jak i importu. Wzrost udziału w globalnym eksporcie i imporcie był szczególnie szybki od ostatniej dekady XX w. Chiny, a za nimi BRICS, „odebrały” po kilka punktów procentowych USA i UE. Tym samym można stwierdzić, iż wystąpił rozwój gospodarczy, który doprowadził (w pewnym zakresie) do zniwelowania wielkości luki rozwojowej między BRICS (Chinami) a krajami wysoko rozwiniętymi (USA i UE).

Wykres 85 Udział państw BRICS oraz USA i UE w światowym imporcie w latach 1960-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Bank, *Imports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 30.11.2017 r.).

O ile UE utrzymała przewagę absolutnej wielkości eksportu nad importem, o tyle USA od dekad notuje ujemny bilans handlowy. Trzy spośród pięciu państw BRICS w latach 1995-2015 notowały przewagę eksportu nad importem (Brazylia, Rosja, Chiny).⁹⁵⁰ W ten sposób pozyskiwały środki, umożliwiające wzmocnienie gospodarki bądź konsumpcję. Akumulację najlepiej spożytkowały Chiny, czego rezultatem jest najwyższa dynamika wzrostu eksportu i importu z BRICS. Sukces eksportowy nie wynika tylko z wewnętrznych przemian i umiejętnego wykorzystania poszczególnych polityk. Duże znaczenie miały m.in. postęp w zakresie środków transportu (obniżenie kosztów, wydłużenie tras i skrócenie czasu podróży), przesył informacji i rozwój sieci komunikacji. Rewolucja cyfrowa zdynamizowała wymianę gospodarczą; zgłaszane zainteresowanie w dowolnej części świata mogło być prawie natychmiast zaspokojone produkcją ulokowaną w innej części świata. Aby móc skutecznie eksportować i importować, należało rozwijać infrastrukturę transportową, co najskuteczniej czyniły Chiny.⁹⁵¹

Wzrost udziału BRICS w eksporcie świadczy o m.in. rosnącym znaczeniu produkcji materialnej i niematerialnej z tych państw w konsumpcji światowej. Wzrost udziału w światowym eksporcie przekłada się na umocnienie pozycji konkurencyjnej państw BRICS. Poprawa BRICS osiągnięta jest kosztem osłabienia pozycji państw rozwiniętych (przede wszystkim członków UE oraz USA) – ze względu na zero-jedynkowy charakter tej rywalizacji.

W krótszych cyklach, np. analizując ćwierćwiecze albo kilka dekad, można dokładniej oszacować zmiany statystyczne i wychwycić kluczowe momenty wpływające na przyspieszenie procesów. W latach 1995-2015 nie wszystkie z BRICS w równym stopniu przyczyniały się do wzrostu roli całej grupy w gospodarce światowej [Aneks 5.1 – Wykresy przedstawiające udział w światowym eksporcie i imporcie państw BRICS i USA w latach 1995-2015]. Dominacja Chin doprowadziła do korelacji między wzrostem udziału tego kraju w światowym eksporcie a trendem dla całej grupy. W tym okresie pozycja Rosji i Brazylii zmieniła się tylko nieznacznie, wzrosła Indii (1,45% w 2015 r. to nadal niewiele w porównaniu do Chin, które mają podobną liczbę ludności), a RPA – zmalała. Udział Chin wzrastał kosztem państw rozwiniętych – USA utraciło ok. 4 punkty procentowe [Aneks 5.1 – Wykresy przedstawiające udział w światowym

⁹⁵⁰ RPA uzyskało premię po zniesieniu *apartheidu*; w skali świata nie była ona jednak odczuwalna, ze względu na wielkość państwa. Indie długookresowo notują deficyt, co – pomimo znacznego zainteresowania inwestorów stosunkowo dużym rynkiem konsumenckim – negatywnie wpływa na podejmowanie decyzji biznesowych, ponieważ podnosi ryzyko. Bezpośrednim efektem „słabości” gospodarczej Indii jest kurs rupii (na początku 2000 r. za jednego dolara amerykańskiego płacono ok. 43 rupie indyjskie, natomiast na koniec 2015 r. już 66). Osłabienie się waluty negatywnie oddziałuje na inwestycje długoterminowe. Poza tym, inwestorom zagranicznym trudno jest szacować zyski, przy stosunkowo wysokiej zmienności kursu walutowego.

⁹⁵¹ Więcej o aktywności Chin w RPA: Mokonyama M.T., Vilana M., Mpondo B., *Strategic role of transport in BRICS group of countries and lessons for South Africa*, SATC, CSIR International Convention Centre, Pretoria 2013.

eksportcie i imporcie państw BRICS i USA w latach 1995-2015]. Należy jednak zwrócić uwagę, iż długookresowo eksport globalny rósł, a więc poszczególne kraje musiały eksportować więcej niż średni wzrost w gospodarce światowej, aby odnotować wzrost udziału w globalnym eksporcie.

Podobnie w przypadku importu najwyższą dynamikę wzrostu odnotowały Chiny. W ciągu 25 lat prawie 8 punktów procentowych wzrósł udział ChRL w globalnym imporcie. W tym samym czasie USA zmniejszył się o ok. 2 punkty – tym samym narosła dysproporcja między importem a eksportem. Ostatnie dwie dekady obnażyły słabość gospodarki USA, która coraz częściej przegrywa z potencjałem państw rozwijających się. Cała grupa BRICS zyskała ok. 10 punktów procentowych [Aneks 5.1 – Wykresy przedstawiające udział w światowym eksporcie i imporcie państw BRICS i USA w latach 1995-2015]. Brazylia, Rosja i RPA utrzymały swój udział, natomiast Indie zwiększyły trzykrotnie do poziomu 2,42% w 2015 r.

Dekompozycja grupy i analiza indywidualnych zmian wielkości eksportu pozwala stwierdzić, iż członków cechuje wysoka zmienność wielkości eksportu w poszczególnych latach. Wszystkie państwa niezależnie od wielkości i przewag eksportowych, podlegały wahaniom gospodarki światowej. Potwierdza to ich stosunkowo wysoki poziom integracji ze strukturą globalną. Przyjęty dwudziestopięcioletni okres tj. ostatnia dekada XX i półtorej dekady XXI w. ukazuje dynamikę zmiany wielkości eksportu i importu.⁹⁵²

Z państw BRICS jedynie Brazylia, Indie i Chiny odnotowały wzrost udziału w globalnym eksporcie o odpowiednio (24%, 277% i 869%). Rosja i RPA utraciły pozycję na korzyść innych gospodarek świata (Tabela 16). Zmniejszająca się konkurencyjność zaowocowała spadkiem zamówień, a dalej spowolnieniem gospodarczym. Warto jednak zauważyć, że państwa takie jak USA, czy kraje UE również „utraciły” pozycję w stosunku do tej z 1990 r. W przypadku USA spadek wyniósł ok. 1/5, a UE 1/4. Potwierdza to obserwowane przesunięcie sił produkcyjnych do Azji i Ameryki Południowej. Należy jednak pamiętać, iż pod względem udziału w eksporcie USA i UE razem w 2015 r. odpowiadały za ponad 44% światowego eksportu, czyli ponad dwukrotnie więcej niż pięć państw BRICS łącznie. Warto jednak zaznaczyć, że udział całej grupy BRICS od 1960 r. do 2015 r. wzrósł 3,5-krotnie, a USA i UE zmniejszył się o 1/4. Kraje BRICS uzyskały wysoką dynamikę zmian, która pozwala im w coraz większym stopniu oddziaływać

⁹⁵² Obrany moment graniczny – wartość eksportu/importu z roku 1990 jako 100% – w przypadku części państw tej grupy był pewnym przełomem (w 1985 r. dochodzi do demokratyzacji systemu politycznego w Brazylii; w 1991 r. powstaje Federacja Rosyjska, w 1994 r. upada *apartheid* w RPA, a wraz z nim znoszone są sankcje międzynarodowe). Dla Chin i Indii, rok 1990 miał mniejsze znaczenie, aczkolwiek globalnie stanowi on koniec pewnej epoki wraz z upadkiem tzw. „żelaznej kurtyny”. Od tego momentu, wraz z rozwojem Internetu i ogólnym postępem technicznym i technologicznym, w oparciu o chęć bogacenia się, możliwym staje się szybszy wzrost globalnej konsumpcji, która zachęca do wymiany handlowej.

na globalne trendy. Niespójność UE powoduje jednak, że wskazywane 33,6% w 2015 r. jest niewspółmierne do indywidualnych wyników poszczególnych gospodarek. Warto więc większą uwagę przyłożyć do wyników indywidualnych, a te wskazują, iż Chiny, Rosja, Indie znajdują się w grupie 20 największych eksporterów w 2016 r. (odpowiednio: 1., 17., 20. miejsce). Drugie miejsce zajmują USA, a z UE aż siedem państw znajduje się w grupie największych eksporterów świata (3. miejsce zajmują Niemcy).⁹⁵³

Tabela 16 Wzrost/spadek wielkości eksportu BRICS, USA i UE względem eksportu światowego odpowiednio do pozycji zajmowanej w 1990 r.

Kraj	1990*	1995	2000	2005	2010	2015
Brazylia	100%	102%	96%	119%	142%	124%
Rosja	100%	83%	66%	95%	108%	84%
Indie	100%	116%	146%	237%	377%	377%
Chiny	100%	179%	276%	519%	720%	969%
RPA	100%	85%	74%	84%	90%	72%
USA	100%	99%	108%	79%	76%	83%
UE	100%	95%	86%	89%	79%	76%

* wartość eksportu w USD z 1990 r. przyjęto jako bazową - 100%.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Bank, *Exports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 30.11.2017 r.).

Zestawienie zmiany eksportu oraz importu dla BRICS oraz ich największych konkurentów (USA i UE) w stosunku do zmiany wielkości absolutnej dla świata ukazuje relatywne wzmocnienie bądź osłabienie pozycji konkurencyjnej. W ten sposób możemy mówić o wzmocnieniu bądź pogorszeniu pozycji w handlu międzynarodowym (pomimo wzrostu wolumenu wymiany). Poszczególne podmioty badawcze w analizowanym okresie zachowywały się w odmienny sposób.

W przypadku Brazylii zarówno eksport jak i import wykazywał tendencję wzrostową. Brazylia zwiększyła zakres i wielkość eksportu. Jednym z państw, które przyjęły znaczną część (ok. 1/5 w 2015 r.) wytwórczości brazylijskiej gospodarki były Chiny. Brazylijski import zwiększył się jeszcze mocniej, ponieważ aż o 65% w ciągu dwudziestu pięciu lat. Przyczynami przyspieszenia było odejście od gospodarki wojennej na rzecz kapitalistycznej, uwolnienie potencjału społecznego, a także wzrost klasy średniej, która pobudzała konsumpcję przy wkładzie pracy w gospodarkę. Import dynamizowała zarówno polityka socjalna (gospodarka wykazywała

⁹⁵³ The Statistics Portal, *Leading export countries worldwide in 2016 (in billion U.S. dollars)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.statista.com/statistics/268184/leading-export-countries-worldwide/>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

branżowe niedobory) jak i inwestycje. Na przesunięciu znacznej części społeczeństwa z poziomu ubóstwa do wyższych klas zyskały przede wszystkim koncerny zagraniczne, które stosunkowo szybko zaspokajały zgłaszane zapotrzebowanie.

Rosja po rozpadzie ZSRR przeszła przez okres przymusowych reform urynkawiających struktury produkcyjne. Liberalizacja (przede wszystkim sfery produkcyjnej) gospodarki doprowadziła do zamknięcia nierentownych przedsiębiorstw. To miało bezpośredni i negatywny wpływ na wielkości eksportu i importu. Władze Rosji – podobnie jak ZSRR – wykorzystują gospodarkę do realizacji celów geopolitycznych. Wiąże się to z kontrolowaniem wielkości i struktury oraz kierunków geograficznych wwozu i wywozu. Poza tym, lobby skupione wokół aparatu partyjnego dąży do umocnienia krajowych producentów (niezależnie od ich rentowności międzynarodowej i konkurencyjności), co wyklucza pełne wykorzystanie potencjału wynikającego z handlu zagranicznego. Utrzymanie postsowieckiej specyfiki działalności gospodarczej przy częściowym przestawieniu na prymat rachunku ekonomicznego wiąże się z występowaniem znacznego kosztu społecznego. Ogranicza to tempo rozwoju gospodarczego, prowadząc do utraty pozycji na rzecz innych podmiotów gospodarki światowej.

Przeciwnie do Rosji, w Indiach narasta deficyt handlowy. W badanym okresie nierównowaga pogłębiała się. Pomimo coraz aktywniejszej wymiany handlowej i bezpośredniego zajęcia coraz większej powierzchni globalnego rynku, Indie coraz silniej zadłużają się na poczet bieżącej konsumpcji. Pośrednio jest to wynikiem rosnącej liczby ludności, wysokiego poziomu ubóstwa i relatywnie wysokiego popytu (w stosunku do krajowej produkcji) na dobra podstawowe. Struktura eksportu i importu⁹⁵⁴ potwierdziła niższą konkurencyjność indyjskiej produkcji niż partnerów handlowych z państw azjatyckich, a także UE.

Przemiany, które zaszły w RPA po 1994 r. doprowadziły do regresu gospodarczego. Polityka wyrównywania praw obywateli, prowadząca do zadośćuczynienia względem ludności czarnoskórej, spowodowała zmniejszenie liczby wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwach (rasy białej), co przełożyło się na pogorszenie konkurencyjności przedsiębiorstw.⁹⁵⁵ Deregulacja doprowadziła do niepewności, która przełożyła się m.in. na zmniejszony eksport. Spadła liczba dużych gospodarstw rolnych oraz ich efektywność. Eksport w 2015 r. stanowił zaledwie 72% tego z 1990 r. W przypadku importu dochodziło do odchyłań o ok. 20% od średniej, co było zasługą restrykcyjnej i zmiennej polityki władz. Teoretycznie

⁹⁵⁴ Omawiana w poprzednim rozdziale (przyp. aut.).

⁹⁵⁵ Ze względu na dotychczasową strukturę demograficzną, edukację ludności, przedsiębiorstwa nie były w stanie zastąpić ubytku pracowników rasy białej. Ostatecznie wiązało się to z redukcją całkowitego zatrudnienia, rezygnacją z działalności, bądź osłabieniem potencjału wynikającego z utraty wykwalifikowanych pracowników.

miało to zapewnić bezpieczeństwo finansom publicznym i stabilność wartości randa (ZAR). Ostatecznie (na koniec 2015 r.) przyczyniło się do osłabienia tempa wzrostu gospodarczego.

Tabela 17 Wzrost/spadek wielkości importu BRICS, USA i UE względem importu światowego odpowiednio do pozycji zajmowanej w 1990 r.

Kraj	1990*	1995	2000	2005	2010	2015
Brazylia	100%	157%	140%	113%	192%	165%
Rosja	100%	77%	37%	61%	82%	64%
Indie	100%	111%	133%	232%	393%	360%
Chiny	100%	217%	323%	579%	851%	1115%
RPA	100%	110%	87%	112%	116%	100%
USA	100%	100%	129%	111%	89%	93%
UE	100%	91%	85%	88%	78%	72%

* wartość eksportu w USD z 1990 r. przyjęto jako bazową - 100%.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Bank, *Imports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 30.11.2017 r.).

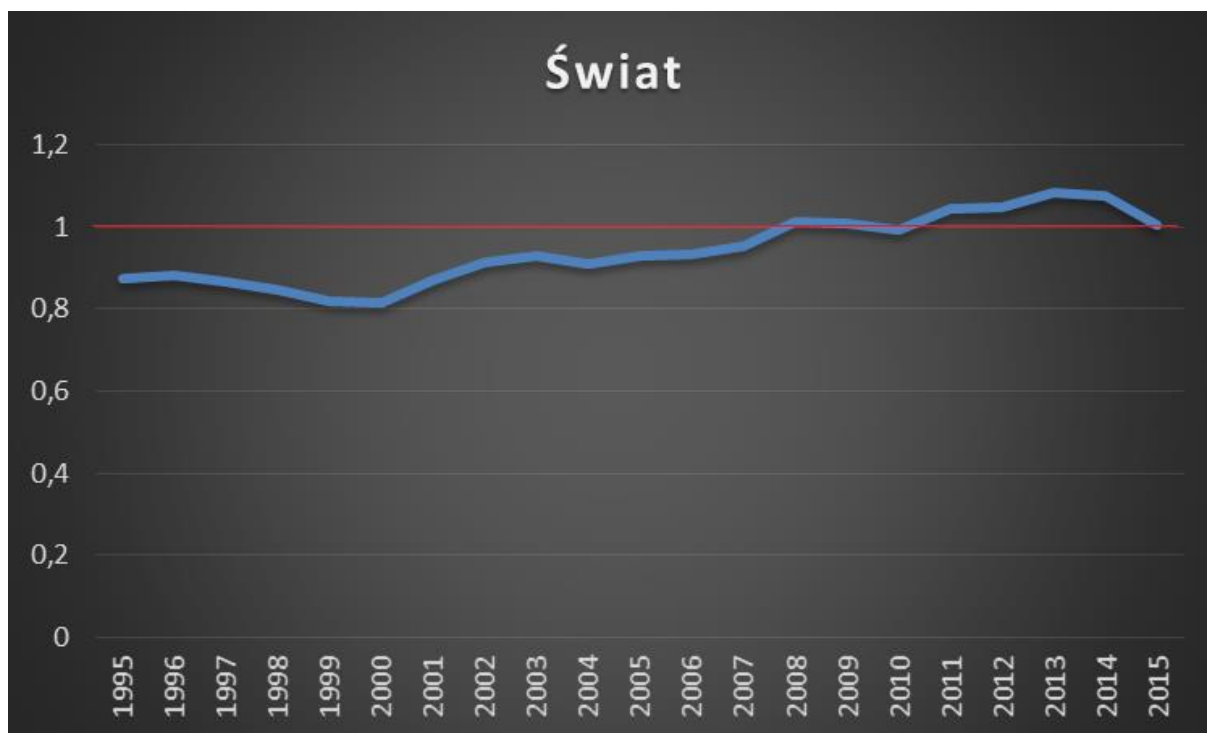
Wzrost udziału eksportu z danego kraju w stosunku do absolutnej wielkości światowego eksportu (a więc wzrost procentowego udziału kraju w wymianie międzynarodowej) świadczy o przewagach produkcyjnych i/lub usługowych gospodarki. Rosnący eksport to popyt na produkty z danego kraju w innych państwach. To również środki finansowe, które ostatecznie trafiają do gospodarki eksportera. Wzrost eksportu świadczy zarówno o bieżącym potencjale gospodarki (jej konkurencyjności) jak i o możliwościach, jakie niesie ze sobą napływ kapitału związany z wymianą. Przy odpowiednio wysokiej stopie oszczędności i inwestycji umożliwia odtworzenie i zwiększenie przyszłego potencjału wytwórczego. Nadwyżki mogą również zostać przeznaczone na rozwój społeczno-gospodarczy ludności danego kraju.

Wzrost udziału w światowym imporcie świadczy m.in. o rosnącym popycie wewnątrz gospodarki, który nie jest zaspokajany przez wewnętrzne mechanizmy wytwórcze i dystrybucyjne. Zależnie od struktury importu, może być też objawem przyszłego skoku rozwojowego – zakupu technologii, maszyn i urządzeń HT, surowców energetycznych. Wzrost importu dóbr inwestycyjnych (przynajmniej teoretycznie) jest sygnałem, świadczącym o rywalizacji kraju na arenie międzynarodowej, a więc o przyszłej konkurencyjności.

Długotrwała przewaga importu nad eksportem prowadzi do ujemnego bilansu handlowego, co przekłada się m.in. na wzrost deficytu publicznego, zadłużenia zagranicznego, a dalej osłabienie konkurencyjności gospodarki. Jest to trend niebezpieczny dla stabilności wzrostu gospodarczego, o ile importowane są przede wszystkim dobra konsumpcyjne. Wysoki wolumen

importu przy ujemnym saldzie obrotów może wiązać się z inwestycjami realizowanymi w gospodarce, co w przyszłości będzie prowadziło do zwiększenia wielkości eksportu. Długotrwały ujemny bilans handlowy, wspierany deficytem budżetowym prowadzi do obniżenia międzynarodowych ocen gospodarki narodowej, co ogranicza inwestycje zagraniczne. Ostatecznie, negatywna ocena agencji ratingowej może przyczynić się do regresu gospodarczego.⁹⁵⁶

Wykres 86 Stosunek wartości eksportu dóbr konsumpcyjnych do dóbr kapitałowych w gospodarce światowej w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats: Import (USD)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/country-indicator.aspx?lang=en>, (stan na dzień: 03.01.2018 r.).

Wskazuje się, iż najlepsza dla gospodarki jest równowaga bilansu handlowego. Należy jednak zwrócić uwagę, iż przyspieszenie rozwoju gospodarczego wymaga kapitału (w tym finansowego). Środki na zakup technologii i modernizację gospodarki można pozyskać z długu wewnętrznego bądź zewnętrznego, z oszczędności – społecznej rezygnacji/odłożenia konsumpcji⁹⁵⁷ bądź z zewnątrz poprzez np. dodatni bilans handlowy. Nie ma jednak jednoznacznej odpo-

⁹⁵⁶ Więcej nt. znaczenia ratingów w: Stasch B., *Ewolucja metod oceny ryzyka kredytowego inwestowania w skarbowe papiery dłużne w czasie globalnego kryzysu finansowego na przykładzie wybranych krajów europejskich*, praca doktorska, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań 2017, s. 42-74.

⁹⁵⁷ Należałoby się odwołać do aspektów psychologicznych, różnicujących poszczególne nacje poprzez podejście do czasu. Zgodnie z badaniami G. Hofstede [więcej w: Hofstede G., *Cultures and Organizations. Software*

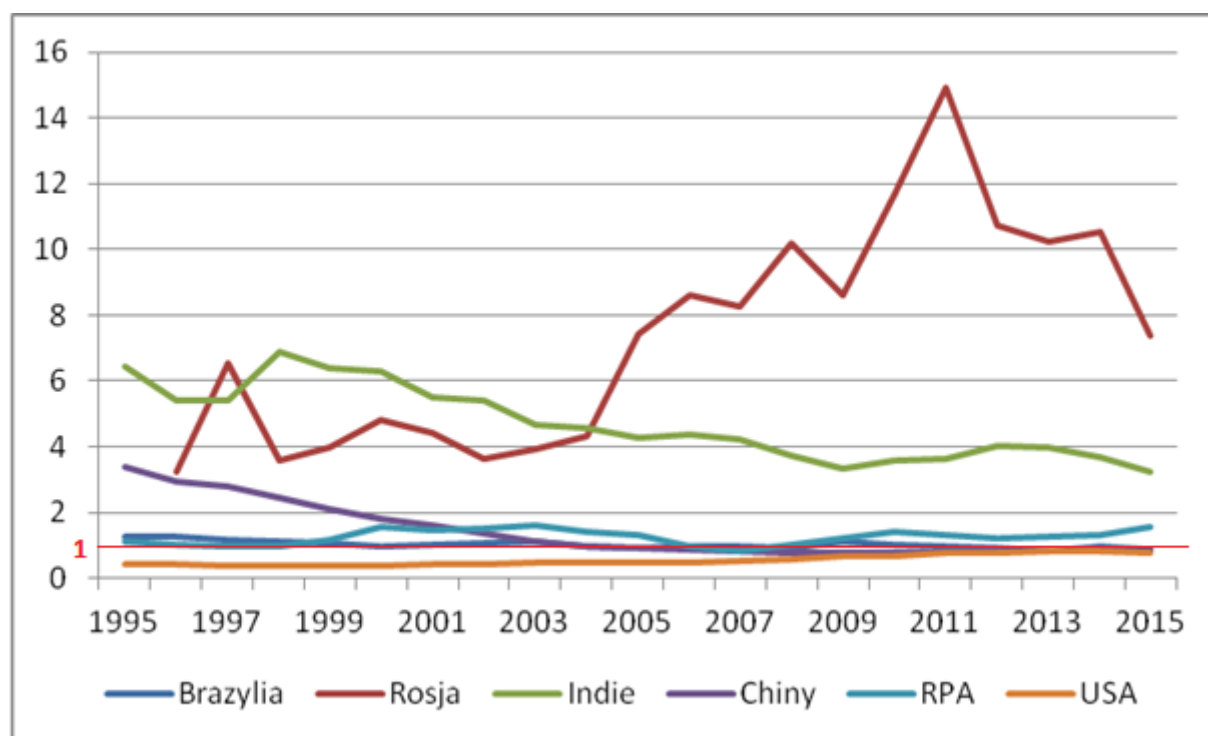
wiedzi na pytanie: czy deficyt handlowy jest oznaką słabości gospodarki, a więc prowadzi do obniżenia jej konkurencyjności, czy wręcz siły, ponieważ umożliwia kupowanie produktów za granicą za krajową walutę, która musi być oceniana jako względnie cenna przez partnerów. Pomocne może okazać się więc porównanie eksportu i importu dóbr kapitałowych i konsumpcyjnych. Wykorzystanie deficytu handlowego w celu konsumpcji bieżącej należy ocenić negatywnie, natomiast celem zakupu dóbr kapitałowych, technologii – pozytywnie.

Pod koniec XX w. w eksporcie przeważały dobra inwestycyjne, co wiązało się z budowaniem mocy produkcyjnych w globalnej gospodarce. Przesunięcie mocy wytwórczych z krajów wysoko rozwiniętych do rozwijających się wiązało się z potrzebą inwestowania i rozwijania zaplecza produkcyjnego. Długookresowa analiza pokazuje, że przy ówczesnym poziomie cen oraz globalnego popytu i podaży konsumentów i producentów, stosunek ten aż do 2008 r. był na korzyść produkcji dóbr inwestycyjnych. Kryzys 2007/2008 ukazał wadliwość przyjmowanych założeń o braku barier konsumpcji i zmusił do zweryfikowania konkurencyjności gospodarujących podmiotów. Ze względu na wzrost ryzyka przedsiębiorstwa ograniczyły inwestycje (popyt). Od tego momentu wystąpiła przewaga eksportu dóbr konsumpcyjnych nad inwestycyjnymi. Pośrednio był to wynik polityki prowadzonej w państwach wysoko rozwiniętych, gdzie próbowano ograniczyć skalę kryzysu. Pobudzenie konsumpcji miało prowadzić do utrzymania mocy produkcyjnych. W krajach rozwiniętych, ze względu na sposób wyboru władz, wzrasta znaczenie polityki społecznej, zaspokajania potrzeb konsumpcji indywidualnej, kosztem rozwijania bazy produkcyjnej. Społeczeństwa państw wysoko rozwiniętych nie chcą rezygnować z konsumpcji nawet w okresie kryzysu. Dopiero w 2015 r. doszło do ponownego wyrównania proporcji między dobrami inwestycyjnymi i konsumpcyjnymi (Wykres 86).

W ramach eksportu w latach 1995-2015 z BRICS najwięcej dóbr konsumpcyjnych w stosunku do dóbr inwestycyjnych wyeksportowała Rosja (Wykres 87). Wynika to przede wszystkim z klasyfikacji paliw i pochodnych ropy, które mogą służyć w dwojaki sposób. FR miała również najsilniej niezrównoważony eksport między tymi dwiema kategoriami (odchylenie standardowe – 3,33; w przypadku Brazylii – 0,12, RPA – 0,22).

of Mind, McGRAW-Hill, New York 1997.], z BRICS myślenie LTO (orientacja długoterminowa) jest najsilniejsze wśród Chińczyków. To ułatwiało władzom realizację reform skomplikowanych, długotrwałych i obciążających społeczeństwo.

Wykres 87 Stosunek eksportu dóbr konsumpcyjnych do produkcyjnych (inwestycyjnych) w latach 1995-2015 dla BRICS i USA

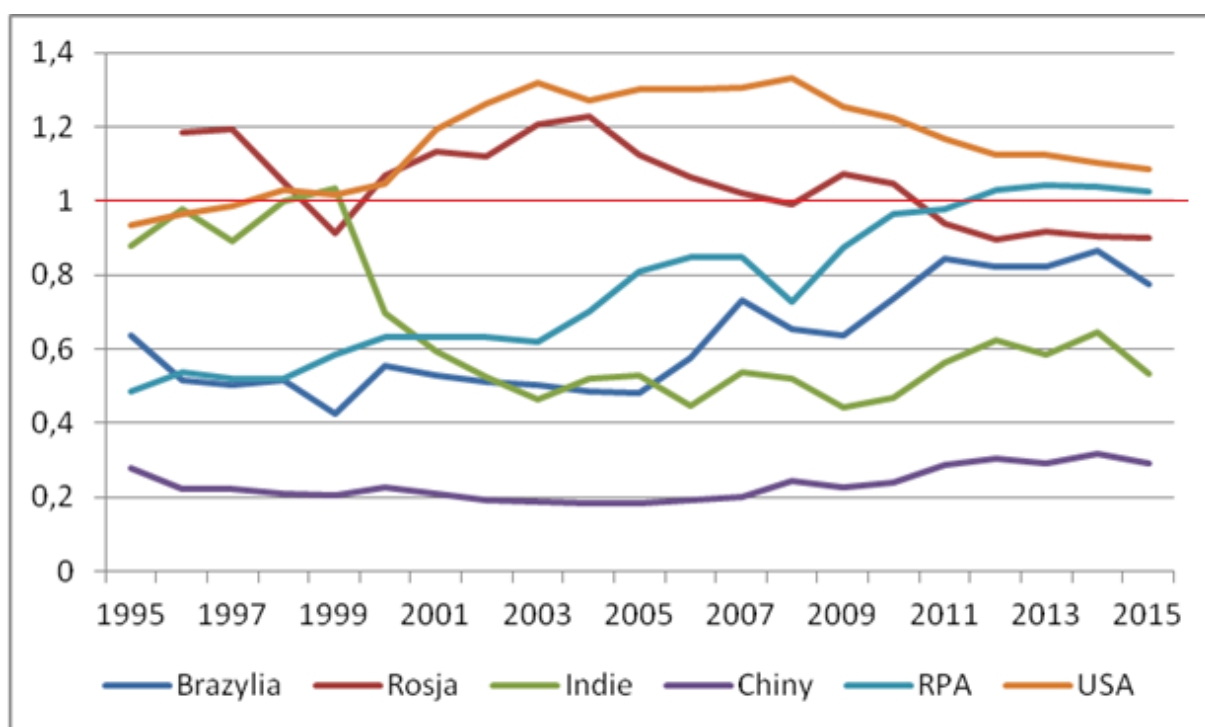
Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats: Import (USD)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/country-indicator.aspx?lang=en>, (stan na dzień: 07.01.2018 r.).

W Indiach doszło do zmniejszenia przewagi eksportu dóbr konsumpcyjnych nad inwestycyjnymi z 6,43 w 1995 r. do 3,22 w 2015 r. Brazylia, Chiny w badanym okresie zmieniły proporcje między eksportowanymi dobrami. Początkowo dominowały przede wszystkim konsumpcyjne (1995 r.: Brazylia – 1,27; Chiny – 3,4), by od ok. 2004 r. doszło do przewagi dóbr inwestycyjnych. Ostatecznie oba państwa utrzymały przewagę dóbr inwestycyjnych na koniec badanego okresu (stosunek dóbr konsumpcyjnych do inwestycyjnych w 2015 r. wynosił odpowiednio: Brazylia – 0,87, Chiny – 0,85). Jest to sygnał świadczący o zmianie pozycji tych gospodarek (wzroście zaawansowania produkcji), o ich postępie.

Wzrost zapotrzebowania na produkty inwestycyjne z Brazylii i Chin świadczy m.in. o stosunkowo zaawansowanym charakterze produkcji na eksport, przy zarazem jej wysokiej konkurencyjności na rynku międzynarodowym. Kraj wysoko rozwinięty – USA – pogorszył stosunek eksportu dóbr konsumpcyjnych do inwestycyjnych z 0,42 w 1995 r. do 0,75 w 2015 r. Należy jednak dodać, iż USA eksportuje więcej dóbr inwestycyjnych niż konsumpcyjnych, posiadając również przewagę w stosunku do Brazylii i Chin. Niemniej jednak trendy w obu przypadkach są odmienne i przy utrzymaniu tempa wzrostu wskaźników i rozwoju gospodarczego, Chiny powinny do końca dekady uzyskać lepszy stosunek badanych typów dóbr niż USA.

W przypadku importu dóbr konsumpcyjnych i inwestycyjnych w latach 1995-2015 cztery z pięciu państw BRICS na koniec badanego okresu odnotowały wskaźnik poniżej 1. Świadczyło to o większej wartości (w USD) importowanych dóbr produkcyjnych niż konsumpcyjnych, a więc o działaniach na rzecz przyrostu masy inwestycyjnej gospodarek. Realizowane inwestycje w kolejnych latach powinny zapewnić tym gospodarkom szybszy wzrost gospodarczy. Jedyne RPA, podobnie do państw rozwiniętych jak np. USA, importowało więcej dóbr konsumpcyjnych (Wykres 88).

Wykres 88 Stosunek importu dóbr konsumpcyjnych do produkcyjnych (inwestycyjnych) w latach 1995-2015 dla BRICS i USA

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats: Import (USD)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/country-indicator.aspx?lang=en>, (stan na dzień: 07.01.2018 r.).

Odroczenie konsumpcji na rzecz inwestycji pozwala badanym gospodarkom rozwijać zaplecze produkcyjne, a więc przyczynia się do zmniejszenia dystansu technologicznego, prowadząc do rozwoju gospodarczego. Z BRICS najniższy (najkorzystniejszy z punktu widzenia rozwoju gospodarczego) współczynnik miały Chiny, a następnie Indie. W przypadku drugiego z wymienionych państw doszło również do największej zmiany proporcji po 1998 r. (po nałożeniu sankcji przez USA za próby nuklearne); od 1999 do 2003 r. proporcja zmieniła się z 1,03 na 0,46 (Wykres 88). Chiny cechuje najwyższa w BRICS stabilność i trwałość procesu formowania układu między importem dóbr konsumpcyjnych a produkcyjnych.

W procesie zajmowania globalnego rynku ważnym aspektem jest dywersyfikowanie eksportu, tak by jak największa przestrzeń rynkowa zdominowana była przez krajową produkcję. Wpływ danego kraju na międzynarodowy rynek będzie tym większy, im oferowane na międzynarodowych rynkach produkty będą spełniać większą liczbę oczekiwań konsumentów. Stąd ważne jest różnicowanie kategorii produktów jak i samych produktów w ramach eksportu.

WTO wg klasyfikacji HS 1988/1992 uszeregowała państwa pod względem rozpiętości oferty eksportowej. Oczywiście nie dziwi fakt, iż na czele zestawienia znalazły się „duże” podmioty, takie jak Chiny, UE i USA. Potencjał produkcyjny zezwala im na znaczną dywersyfikację struktury produkcji dóbr oferowanych na rynkach międzynarodowych. Każde z tych państw eksportuje ok. 5 tys. różnych pozycji wymienionych w klasyfikacji HS. Na 146 przebadanych państwach mniej niż jedna trzecia eksportuje ponad 500 pozycji produktów. Pozostałe, małe gospodarki, eksportują zwykle mniej niż 100 pozycji.

Indeks dywersyfikacji produktów zaproponowany przez WTO pozycjonuje kraje od 0 do 12 (12 otrzymuje podmiot, który oferuje najwięcej pozycji HS w ramach eksportu, jak największej ilości partnerów, w jak najszerszym strumieniu). Poniższa tabela przedstawia pozycję państw BRICS oraz USA i UE (Tabela 18).

Tabela 18 Indeks dywersyfikacji produktów HS dla BRICS oraz USA i UE za lata 2000-2014⁹⁵⁸

Rok \ Kraj	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Brazylia	9,8	9,8	9,8	9,9	10	10,1	10,2	10,2	10,1	10,1	10,1	10,2	10,1	10,1	10,1
Rosja	9,2	9,2	9,2	9,2	9,3	9,3	9,4	9,3	9,3	9,3	9,3	9,4	9,4	9,4	9,4
Indie	10	10	10,1	10,2	10,3	10,4	10,5	10,6	10,6	10,6	10,7	10,8	10,9	10,9	10,9
Chiny	11,1	11,1	11,2	11,3	11,4	11,5	11,6	11,7	11,7	11,7	11,8	11,9	11,9	11,9	11,9
RPA	9,2	9,2	9,2	9,3	9,4	9,4	9,4	9,4	9,5	9,4	9,4	9,5	9,5	9,5	9,5
USA	11,5	11,5	11,5	11,5	11,5	11,5	11,6	11,6	11,5	11,5	11,6	11,6	11,6	11,6	11,6
UE	11,8	11,8	11,8	11,8	11,8	11,9	11,9	11,9	11,8	11,8	11,9	11,9	11,9	11,9	11,9

Zródło: opracowanie własne na podstawie: World Trade Organization, World Tariff Profiles 2017, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization, International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, pp. 232-235.

Wszystkie kraje w powyższym zestawieniu odznaczały się stosunkowo wysokim poziomem dywersyfikacji. Z BRICS najlepszy wynik uzyskały Chiny (11,9 w 2014 r.). UE również posiadała 11,9 a USA 11,6 punkta. Co ciekawe, zarówno USA jak i UE od 2000 r. podniosły swoją pozycję zaledwie o 0,1 punkta, w przeciwieństwie do Chin, gdzie zmiana wyniosła 0,8

⁹⁵⁸ Dane za 2015 r. nie są jeszcze dostępne na oficjalnej stronie Światowej Organizacji Handlu (aktualizacja na: 04.11.2018 r.); wcześniejsze dane występują tylko od 1998 r. – do celów porównawczych wystarczył 15-letni okres.

punkta. Znaczny postęp wykazały również Indie (z 10 w 2000 r. do 10,9 w 2014 r.). Pozostałe BRICS również poprawiły pozycje o 0,2-0,3 punkta. Tak więc można stwierdzić iż eksport pochodzący z BRICS jest stosunkowo silnie zróżnicowany, co w ujęciu konkurencyjności należy ocenić pozytywnie. Poza tym, wszystkie BRICS podejmują działania na rzecz redukcji luki do najsilniejszych podmiotów gospodarki światowej.

Reasumując, gospodarki BRICS w ostatnich dwóch dekadach poprawiły konkurencyjność na tle innych podmiotów globalnego rynku wymiany. Wnioskując na podstawie wielkości eksportu i importu poszczególnych BRICS w stosunku do absolutnej wielkości eksportu i importu w gospodarce światowej można stwierdzić, iż największą konkurencyjnością cechują się ChRL. Zarówno tempo, jak i poziom zajęcia globalnego rynku były najwyższe. ChRL stała się światowym mocarstwem gospodarczym. Pod względem wartości absolutnej eksportu i importu może rywalizować z USA, a wraz z BRICS podjąć wyzwanie negocjowania reguł handlu z UE. Brazylia, Rosja, Indie i RPA nawet wspólnie nie są w stanie rywalizować podmiotami takimi jak UE czy USA. Przedstawiona w poprzednim rozdziale struktura eksportu i importu oraz wielkości potwierdzają, iż nadal ta grupa pozostaje w kategorii krajów rozwijających się.

W przypadku eksportu i importu dóbr konsumpcyjnych i produkcyjnych pozytywnie należy ocenić szczególnie ChRL, Indie i Brazylię. Przewaga importu dóbr inwestycyjnych pozwala przypuszczać, iż – pod warunkiem utrzymania tego trendu – w kolejnych latach dojdzie do oczekiwanego rozwoju gospodarczego.

Dywersyfikacja struktury eksportu wszystkich BRICS jest na stosunkowo wysokim poziomie, co podnosi ich konkurencyjność na rynkach światowych. Szczególne miejsce w rankingu WTO zajmują ChRL. ChRL jest liderem dywersyfikacji – chińskie produkty stanowią alternatywę praktycznie w każdej kategorii HS dla wyrobów pochodzących z państw wysoko rozwiniętych. Wszystkie BRICS w ostatnich dwudziestu latach odegrały istotną rolę w gospodarce światowej.

3. Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne w aspekcie konkurencyjności gospodarek BRICS

Wskaźniki dotyczące inwestycji zagranicznych, a szczególnie kategoria BIZ, ułatwiają ocenę dłuookresowej konkurencyjności gospodarki. Podejmując decyzję inwestycyjną, podmioty zagraniczne, bazując na dziesiątkach a nawet setkach stron danych statystycznych prognozują, która z potencjalnych lokalizacji inwestycji przyniesie najwyższą stopę zwrotu z inwe-

stycji przy określonym ryzyku. W ostatnich dziesięcioleciach dochodziło do przenoszenia produkcji z państw wysoko rozwiniętych do tych na niższym poziomie rozwoju np. do BRICS. Pojęciem szerszym znaczeniowo od BIZ jest międzynarodowy przepływ kapitału i to od niego należy rozpocząć analizę tego zagadnienia.

Międzynarodowy przepływ kapitału (zarówno pod względem przedmiotowym jak i podmiotowym) może dynamizować wzrost gospodarki. Przy nadmiernym napływie środków finansowych z zewnątrz może deregulować finanse państwa przyjmującego, zaburzając ocenę ryzyka inwestycyjnego. W okresie osłabienia koniunktury, kapitał spekulacyjny może stosunkowo szybko realokować się w skali świata, pogłębiając lokalne efekty spowolnienia gospodarczego. Do podniesienia poziomu ryzyka przyczyniają się również instytucje pozostające poza bezpośrednią regulacją państwa np. parabanki. W 2012 r. największy system parabankowy występował w USA (26 bln USD), natomiast najszybciej ten rynek rozwijał się w Chinach (42% wzrostu). Podobnie było w gospodarkach rozwijających się, np. Indiach czy RPA.⁹⁵⁹ Pomocne przy ocenie ryzyka tego typu okazują się np.: indeks S&P, indeks VIX (indeks zmienności cen opcji notowanych na CBOE) oraz indeks RAI (*Risk Appetite Index*) autorstwa Credit Suisse.⁹⁶⁰

Do głównych przyczyn transferu kapitału w skali międzynarodowej zaliczyć można m.in. możliwość uzyskania wyższej stopy zwrotu w krótkim czasie, łatwiejszy dostęp do surowców, możliwość transferu technologii wraz z kapitałem, co pozwala na uzyskanie przewagi na lokalnym rynku, względne bezpieczeństwo inwestycyjne, w tym przestrzeganie prawa, możliwość omięcia barier celnych, gwarancje praw własności. Ruchy kapitału znajdują swoje odzwierciedlenie w bilansie płatniczym. Ich źródłem jest m.in. eksport i import towarów i usług, udzielanie i zaciąganie pożyczek, kredytów (np. sprzedaż obligacji), zakup i sprzedaż zagranicznych papierów wartościowych, utworzenie bądź przejęcie przedsiębiorstwa przez rezydentów (związane z napływem kapitału i/lub technologii). Narodowy Bank Polski w publikacji pt.: „Przepływy kapitału w krajach rozwijających się w latach 2000-2011” zaprezentował zestawienie determinant przepływów kapitałowych (Tabela 19), które cechuje wysoka trafność w odniesieniu do rynków wschodzących.

Jednym z oczekiwanych przez polityków i ekonomistów elementów międzynarodowego przepływu kapitału są BIZ. Polegają one na przejściu praw własności do zagranicznego przedsiębiorstwa, celem uzyskania kontroli i generowania zysków. Cel ten jest realizowany poprzez:

⁹⁵⁹ Gostomski E., Michałowski T., *Próby uregulowania sektora parabankowego na świecie*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Oeconomica”, nr 6(317), 2015, s. 137.

⁹⁶⁰ Więcej w: Forbes K.J., Warnock F.E., *Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment*, NBER, MIT –Sloan Scholl of Management, University of Virginia, Charlottesville 2011.

zakup udziałów w już istniejących firmach, założenie filii własnego przedsiębiorstwa za granicą, nabycie majątku umożliwiającego rozszerzenie działalności, utworzenie *joint venture* w komi-tywie z podmiotem zagranicznym. Oczekiwanymi formami inwestycji bezpośrednich są *green-field* (tworzenie od podstaw zakładów produkcyjnych w kraju-biorcy przez przedsiębiorcę/podmiot z kraju dawcy) i *brownfield* (inwestycje w ramach fuzji i przejęć, realizowane celem po-nownego wykorzystania ruchomości i nieruchomości i niematerialnych wartości podmiotu na te-renie kraju-biorcy kapitału).⁹⁶¹

Tabela 19 Czynniki endo- i egzogeniczne powodujące przepływy kapitału w krajach rozwijających się

	Czynnik	Zmiana Czynnika ↑	Oddziaływanie na przepływy kapitału: (↑) napływ (↓) odpływ	Zmiana Czynnika ↓	Oddziaływanie na przepływy kapitału: (↑) napływ (↓) odpływ
Zewnętrzne -push	<i>Stopa procentowa w krajach rozwiniętych</i>	↑	↓	↓	↑
	<i>Podaż pieniądza w krajach rozwiniętych</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Globalna awersja do ryzyka</i>	↑	↓	↓	↑
	<i>Sytuacja gospodarcza i perspektywy w krajach rozwiniętych</i>	↑	↓	↓	↑
Wewnętrzne -pull	<i>Liberalizacja transakcji bilansu płatniczego</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Stopa procentowa</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>PKB</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Inflacja</i>	↑	↓	↓	↑
	<i>Zadłużenie zagraniczne</i>	↑	↓	↓	↑
	<i>Sytuacja fiskalna</i>	↑	↑/↓	↓	↑/↓
	<i>Stabilność kursu walutowego</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Otwartość gospodarki (wielkość handlu)</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Rozwój rynku finansowego</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Zmiany indeksów giełdowych</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Jakość czynników wytwórczych oraz instytucji</i>	↑	↑	↓	↓
	<i>Integracja gospodarcza i finansowa</i>	↑	↑/↓	↓	↑/↓

Źródło: Narodowy Bank Polski, *Przepływy kapitału w krajach rozwijających się w latach 2000-2011*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.nbp.pl/publikacje/przeplywy/przeplywy.pdf>, (stan na dzień: 10.10.2018 r.).

Podstawy teoretyczne dotyczące BIZ wniósł B. Ohlin. Wg niego BIZ gwarantują dostęp do podaży czynników produkcji, a także umożliwiają pokonywanie przeszkód w handlu.⁹⁶²

⁹⁶¹ Oczkowska R., *Międzynarodowa ekspansja przedsiębiorstw w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 218.

⁹⁶² Ohlin, B., *Interregional and international trade*, Harvard University Press, Cambridge 1933, [in:] Bortoluzzo M.M., Sakurai S.N., Bortoluzzo A.B., *Allocation of foreign direct investment across brazilian states*, „Estudos Econômicos”, 43(2), April/June 2013, São Paulo 2013, pp. 241-269.

Ważny wkład wniósł S.H. Hymer, który badał ekspansję przedsiębiorstw w aspekcie teorii organizacji. Uznał on, iż lokalne odmienności (kulturowe, polityczne, prawne, ekonomiczne, społeczne, itd.) muszą być „słabsze” od przewag posiadanych przez przedsiębiorstwa.⁹⁶³ Z drugiej strony, zmniejszenie barier lokalnych będzie zachęcało BIZ do lokowania się na rynkach o wyższym potencjale sprzedażowym czy dysponujących niskokosztowym dostępem do czynników produkcji.

Nie bez znaczenia dla rozwoju handlu zagranicznego okazały się badania R. Vernona odnośnie cyklu życia produktu. Przedsiębiorstwa wraz ze wzrostem zaspokajają rynek własny, a następnie te z rynków zagranicznych, które cechuje podobna struktura cech popytowych. Przy dalszym postępie, w tym nasileniu relacji konkurencyjnych, przedsiębiorstwo poszukuje kolejnych przewag, w tym możliwości obniżenia kosztów działalności – stąd zainteresowanie *outsourcingiem*. Model R. Vernona sugeruje, iż BIZ mają miejsce przy względnej dojrzałości danego rynku, a także handlu zagranicznego państw.⁹⁶⁴

W ramach teorii bazujących na: niższych kosztach przepływu kapitału można wskazać takich autorów jak P.J. Buckley (1976) i M. Casson (1981), natomiast na znaczeniu dostępu do surowców, rynków zbytu, itd. – prace J.H. Dunninga (1981).⁹⁶⁵ Niektórzy autorzy (np. I.A. Moosa) analizując BIZ sugerowali, iż służą one przede wszystkim realizacji ekspansjonistycznych i monopolistycznych zapędów firm międzynarodowych.⁹⁶⁶ Nie należy jednak zapominać o pozytywnej, społecznej roli tego typu inwestycji, pomijając korzyści dla budżetu państwa goszczącego, a mianowicie: odpowiadają za tworzenie miejsc pracy, zapewniają środki niezbędne do realizacji czynności życiowych, a wypracowane nadwyżki lokują m.in. w krajowym systemie bankowym, który wspiera przedsiębiorczość. Jest to więc ważny element wzrostu gospodarczego kraju, mogący przyczynić się do jego rozwoju. Uzasadnieniem utrzymania napływu BIZ może być np. chęć tworzenia niskokosztowych powiązań, wynikających z rozwoju pionowego i poziomego korporacji transnarodowych (KTN).⁹⁶⁷ Takie przedsiębiorstwo, zakładając spółkę w kraju goszczącym uzyskuje np. dostęp do czynników produkcji w zamian gwarantując napływ rozwiązań umożliwiających produkcję.

⁹⁶³ Hymer S.H., *The international operations of national firms: a study of direct foreign investment*, Phd thesis, MIT, Cambridge 1960 [in:] Bortoluzzo M.M., Sakurai S.N., Bortoluzzo A.B., *Allocation of foreign direct investment across brazilian states*, „Estudos Econômicos”, 43(2), April/June 2013, São Paulo 2013, pp. 241-269.

⁹⁶⁴ Vernon R., *International Investment and International Trade in the Product Cycle*, „The Quarterly Journal of Economics”, 80(2), 1966, pp. 190-207.

⁹⁶⁵ Dunning J.H., *Explaining the international direct investment position of countries: towards a dynamic or developmental approach*, „Review of World Economics” (Weltwirtschaftliches Archiv), 117(1), 1981, pp. 30-64.

⁹⁶⁶ Więcej w: Moosa I.A., *Foreign direct investment: theory, evidence, and practice*, Palgrave Macmillan, New York 2002.

⁹⁶⁷ Du J., Lu Y., Tao Z., *FDI location choice: agglomeration vs institutions*, „International Journal of Finance & Economics”, 13(1), 2008, pp. 92-107.

Dotychczasowe badania empiryczne m.in. P. Nunnenkampa, J. Spatza, B. Blonigena, R.B. Daviesa, K. Heada dowodzą, iż inwestycje w ostatnim ćwierćwieczu XX w. w krajach rozwijających się zostały zaindukowane potrzebami: uniknięcia ograniczeń importowych (np. kwotowych), eksportowych czy zmniejszenia kosztów produkcji. Poza tym – od strony czynników przyciągających BIZ – wskazywano stabilność polityczną i społeczną, dostępność surowców, potencjał wzrostu gospodarki lokalnej, stabilność inflacyjną i walutową. Ważnym czynnikiem okazała się również edukacja; stwierdzono, iż występuje korelacja między napływem BIZ a zmniejszaniem się różnicy w zakresie liczebności i jakości kapitału ludzkiego.⁹⁶⁸

Ważny wkład w zrozumienie przyczyn przepływów kapitałowych, wyboru miejsca lokowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych miały badania M. Amala i F. Seabry.⁹⁶⁹ Ich zdaniem kluczowe dla napływu BIZ były relacje handlowe kraju goszczącego inwestycje zagraniczne z krajem – dawcą, a także ryzyko polityczne, stopień swobody gospodarczej i włączenie do obszaru regionalnej (np. gospodarczej) integracji.

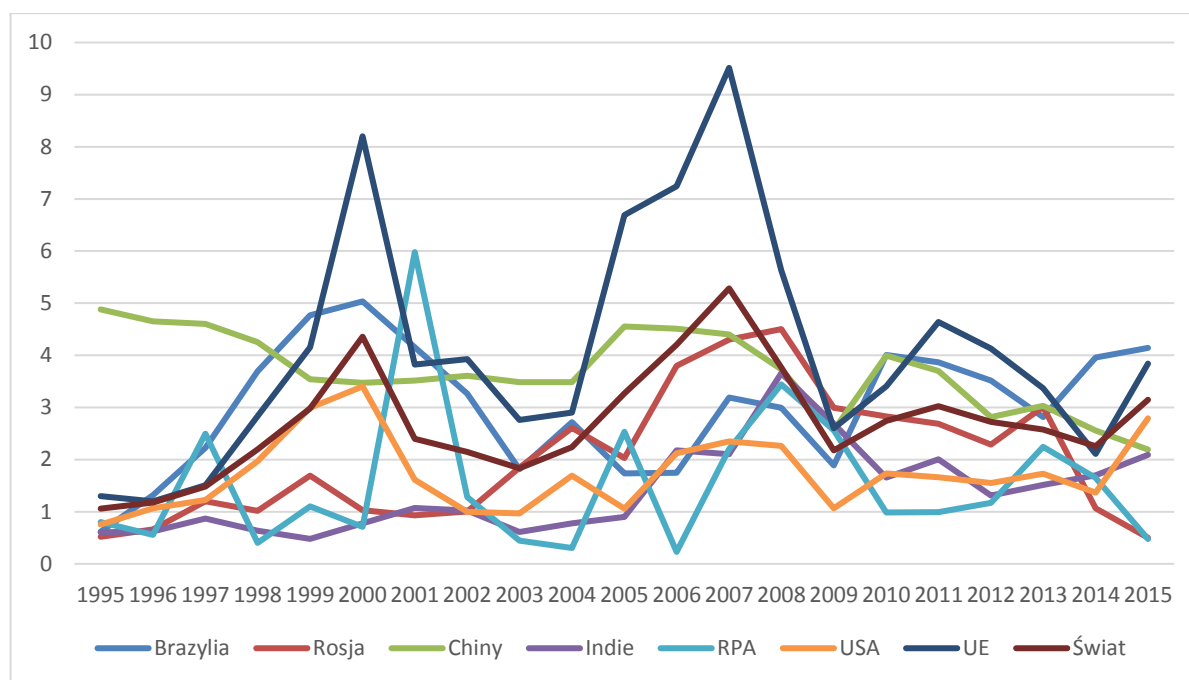
Oceniając konkurencyjność państw przez pryzmat BIZ należy stwierdzić, iż ten z podmiotów jest bardziej konkurencyjny, który absorbuje ich więcej niż średnia dla wszystkich państw świata bądź niż podmioty uznawane za najważniejszych konkurentów. Poza tym, udział BIZ w tworzeniu PKB pokazuje ich znaczenie dla rozwoju gospodarczego, świadcząc o jego fundamentach. Długookresowo wskaźnik ten powinien być niższy od średniej, co by potwierdzało, iż dany kraj posiada już zaplecze kapitałowe – potencjał inwestycyjny. Może więc aspirować do miana państwa wyżej rozwiniętego niż bezpośredni biorcy. Kraje BRICS od momentu dopuszczenia kapitału zagranicznego do rynku krajowego stały się również biorcami korzyści płynących z BIZ.

Ważny aspekt stanowią również środki akumulowane w gospodarce w postaci BIZ. Zdolność do pozyskiwania i zatrzymywania BIZ określa długotrwałe przewagi danej gospodarki i poziom jej uczestnictwa w mechanizmach światowych. Dodatkowo analizę w podrozdziale wzbogacono o makro dane dotyczące inwestycji zewnętrznych. Poziom rozwoju gospodarczego (definiowany m.in. zaawansowaniem technologicznym produkcji) i akumulacja kapitału zachęcają do inwestycji zagranicznych (sprzężenie zwrotne), co ma miejsce w przypadku państw BRICS.

⁹⁶⁸ Nunnenkamp P., Spatz J., *Determinants of FDI in developing countries: has globalization changed the rules of the game?*, „Transnational Corporations” 11(2), 2002, pp. 2-34; Blonigen B., Davies R.B., Head K., *Estimating the knowledge-capital model of the multinational enterprise*, „American Economic Review”, 93(3), 2003, pp. 980-994, [za:] Bortoluzzo M.M., Sakurai S.N., Bortoluzzo A.B., *Allocation of foreign direct investment across brazilian states*, „Estudos Econômicos”, 43(2), April/June 2013, São Paulo 2013, pp. 241-269.

⁹⁶⁹ Amal M., Seabra F., *Determinantes do investimento direto externo na América Latina: uma perspectiva institucional*, „Revista Economia”, 8(2), 2007, pp. 231-247.

Wykres 89 Bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (% PKB) w latach 1995-2015 dla BRICS, USA, UE i świata.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: World Bank, *Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 16.03.2018 r.).

W przypadku BRICS największą stabilnością wielkości napływu BIZ do PKB w większości badanych lat cechowały się Chiny. Wzrost tego wskaźnika w przypadku UE w latach: 1999-2000 i 2004-2007 przełożył się na ogólny wzrost agregatu. Dłuższa analiza potwierdza zmianę znaczenia BIZ dla BRICS – z dynamizatora przemian na ważny element zwiększania potencjału gospodarczego o względnie wysokiej stabilności [Aneks 5.3a – Wykresy opracowane na podstawie baz danych Banku Światowego, dotyczące Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE przedstawiające: bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wypływy netto (BoP, bieżące USD) w latach 1995-2015 przyjmując sumę roczną obu kategorii jako 100%]. Pośrednio na powyższym wykresie (Wykres 89) można zaobserwować przesunięcie strumienia przepływu globalnych inwestycji zagranicznych z Chin na inne państwa. Odbiorcą stają się sąsiadujące gospodarki słabiej rozwinięte, co pośrednio wynika m.in. ze spadku konkurencyjności kosztowej chińskiej produkcji, a bezpośrednio ze wzrostu i umiędzynarodowienia chińskich przedsiębiorstw, które zgodnie z przedstawianymi teoriami poszukują nowych rynków zbytu, ograniczając przestrzeń geograficzną między miejscem produkcji a konsumpcji. Nagromadzenie kapitału w Chinach zachęca do poszukiwania wyższej stopy zwrotu w innych branżach, na innych rynkach.

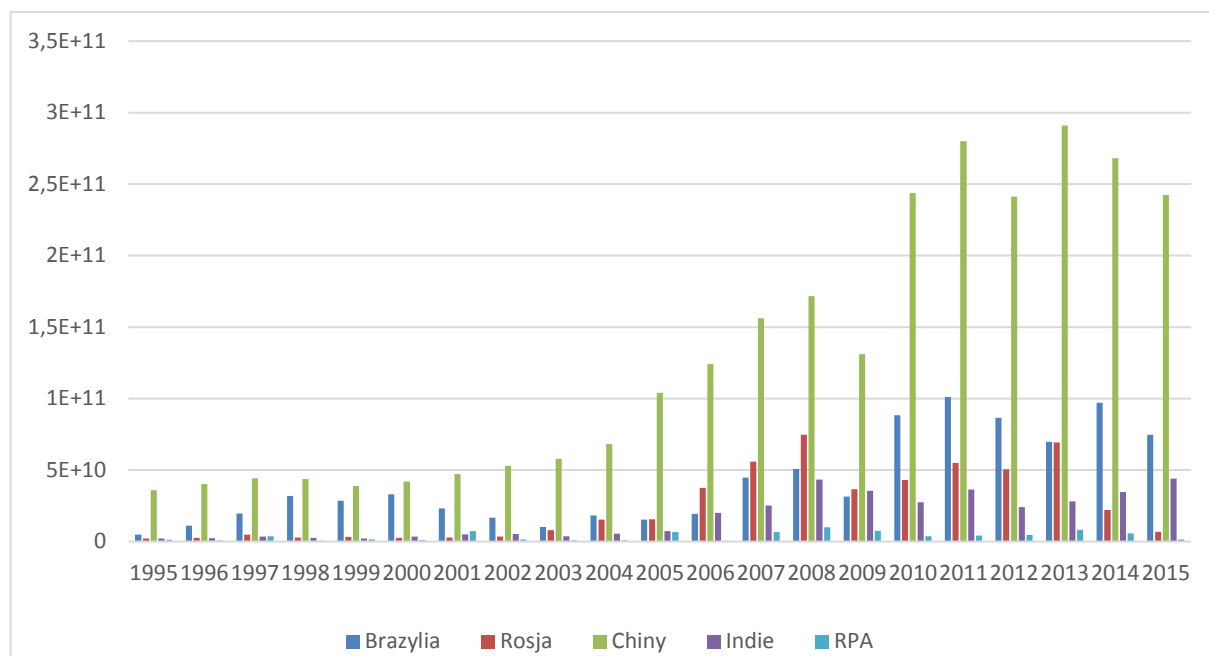
Wzrost napływu BIZ odegrał stosunkowo dużą (aczkolwiek mniejszą niż w przypadku Chin) rolę w rozwoju gospodarczym Brazylii. Redukcja wielkości napływu BIZ od połowy pierwszej dekady XXI w. wynikała m.in. ze zmiany podejścia do rozwoju gospodarczego państwa. Elementów odpowiedzialnych za utratę konkurencyjności było wiele. Warto jednak wskazać trzy z nich, a mianowicie: korupcję, narastający interwencjonizm połączony z wykorzystaniem zamówień publicznych do wspierania przedsiębiorstw pochodzących z Brazylii oraz nasiłanie polityki socjalnej. Na przełomie XX i XXI w. podejmowano działania na rzecz wzrostu liczby osób posiadających podstawowe wykształcenie oraz dbałość o rozwój kapitału ludzkiego (edukację na wyższych szczeblach), a także poprawę poziomu życia należy ocenić pozytywnie. W kolejnych latach doszło jednak do rozrostu systemu społecznego, co obciążało budżet państwa, a także zwiększyło konsumpcję krajową, obniżając (statystycznie) udział BIZ w PKB. Nierozwiązane problemy takie jak rozrost administracji i niejasne powiązania biznes-polityka powodowały, iż Brazylii sukcesywnie traciła wizerunek państwa o sprzyjającym środowisku biznesowym. W drugiej dekadzie XXI w. doszło do stagnacji napływu BIZ. Od 2009 r. wystąpił ponowny wzrost napływu BIZ wraz z poprawą koniunktury gospodarczej w Ameryce Południowej i Łacińskiej. Przegląd statystyk świadczy jednak o nietrwałości poprawy w przypadku Brazylii.

Niska stabilność, przewidywalność władz po okresie rządów L.I. da Silvy powoduje, iż tempo napływu BIZ spada. Brak działań naprawczych i innowacyjności strategii rozwoju względem państw regionu wyraźnie ogranicza konkurencyjność Brazylii. Brakuje również pomysłów na dalsze rozwijanie kapitału ludzkiego. Można mieć więc wątpliwości co do kierunku rozwoju społeczno-gospodarczego. Dotychczasowy sukces polegający na poprawie warunków bytowych kilkudziesięciu milionów obywateli doprowadził do wzrostu konsumpcji wewnętrznej. Wraz ze zmianą struktury rynku pracy (wzrost liczby lepiej wykształconych obywateli) i wzrostem kosztu jednostki pracy, nie wdrożono ułatwień w zakresie prowadzenia działalności z zakresu średnio- i zaawansowanych technologii.

Najsilniej podatna na napływ BIZ okazała się RPA, zarazem wykazując wysoką zmienność strumienia w badanym okresie, co przełożyło się na nierównowagę ogólną w gospodarce (Wykres 89). Pośrednio wynikało to z już występującej nierównowagi w finansach państwa, bilansie handlowym, a także zmienności cen surowców na rynkach światowych. Poza tym, niestabilność polityczna [najpierw usunięcie T. Mbeki (2009 r.), a później dymisja J. Zumy; w obu przypadkach utrata stanowiska prezydenta w związku z podejrzeniami o korupcję] dodatkowo (ujemnie) wpływała na wielkość absorpcji BIZ (Wykres 90). Niezmiennie problemem pozostaje

brak całościowej strategii odnośnie inwestycji zagranicznych, co skutkuje zmiennością decyzji władz, podnosząc tym samym ryzyko.

Wykres 90 Bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) w latach 1995-2015 dla Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA

Źródło: opracowanie własne na podstawie: World Bank, *Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 20.03.2018 r.).

Nie bez znaczenia okazała się wielkość handlu zagranicznego i bariery na niego nakładane. Warunkowały one decyzje inwestycyjne podmiotów ulokowanych na terenie RPA, ograniczając rolę przedsiębiorstw zagranicznych. Polityka handlowa obfitująca w mechanizmy bezpośredniej kontroli wielkości i zakresu przedmiotowego importu i eksportu przyczyniła się do ostudzenia potencjału inwestycyjnego. Znaczenie BIZ w RPA wzrośnie najprawdopodobniej wraz z poprawą poziomu życia obywateli (wzrostem konsumpcji większej części społeczeństwa), a także zwiększeniem stabilności prawnej i politycznej w tym makroregionie.

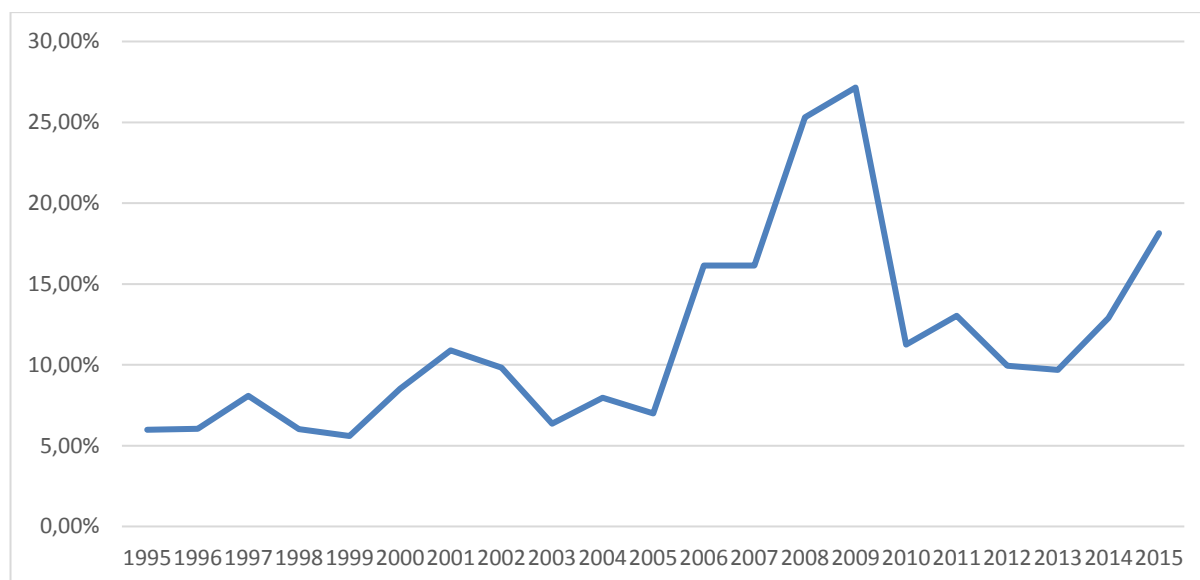
Indie odnotowały najwyższy wzrost BIZ przed i w trakcie kryzysu finansowego na świecie w pierwszej dekadzie XXI w. Kapitał w tym okresie chętniej podejmował decyzje o realokacji, wybierając m.in. Indie chętniej niż kraje wysoko rozwinięte. Wyższa stopa zwrotu z inwestycji w indyjskiej gospodarce, przy stosunkowo niskim (na koniec pierwszej dekady XXI w.) poziomie ryzyka⁹⁷⁰ stanowiły podstawę do przenoszenia produkcji. Chłonność rynku

⁹⁷⁰ W krajach wysoko rozwiniętych system powiązań kapitałowych – szczególnie w sektorze finansowym – był znacznie wyższy, co wiązało się z przenoszeniem konsekwencji kryzysu na kolejne kraje.

(ze względu na stosunkowo niskie dochody większości społeczeństwa), a także duży poziom skomplikowania prawnego powodują, iż Indie „przegrywają” rywalizację o BIZ z innymi państwami w regionie np. Bangladeszem, Tajlandią czy Wietnamem.

Relacja między wielkością absolutną napływu BIZ w poszczególnych latach do Indii i Chin ukazuje dysproporcję w zakresie konkurencyjności obu podmiotów (Wykres 91). Warto jednak podkreślić, że szybszy rozwój gospodarczy ChRL jest korzystny dla Indii, ponieważ samoistnie przestają one rywalizować w niszach rynku cechujących się niskim kosztem jednostkowym wykorzystywanej pracy ludzkiej. W kolejnych dekadach – o ile nie wystąpi pogorszenie relacji politycznych z Chinami – BIZ mogą pochodzić właśnie od północnego sąsiada.

Wykres 91 Stosunek wielkości wpływów bezpośrednich inwestycji zagranicznych netto (BoP, bieżące USD) Indii do Chin w latach 1995-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie: World Bank, *Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 20.03.2018 r.).

Dynamiczny wzrost napływu BIZ do Rosji nastąpił mniej więcej od pierwszej dekady XXI w. Silniejszy wzrost po 2006 r. był wywołany ogólnie korzystną sytuacją na rynkach międzynarodowych przy stosunkowo stabilnej polityce wewnętrznej Rosji. Występujące zachęty w stosunku do zagranicznych inwestorów przy wyraźnie przyjaznej polityce prezydenta FR i Dumy spowodowały zwiększenie napływu BIZ. Warto zaznaczyć, że jeszcze na początku przemian ustrojowych wielkość napływu BIZ w stosunku do ich odpływu była czterokrotnie wyższa by, do końca XX w. oba strumienie wyrównały się. Dysproporcja, tym razem na korzyść odpływu BIZ, powstała od przełomu 2012/2013 r. i utrzymywała się w kolejnych latach [Aneks 5.3a – Wykresy opracowane na podstawie baz danych Banku Światowego, dotyczące Brazylii,

Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE przedstawiające: bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) w latach 1995-2015 przyjmując sumę roczną obu kategorii jako 100%].

W FR, podobnie jak w Indiach, BIZ odpowiadają za 0,5 do 2,5% PKB, z ponadnormalnym wzrostem w latach 2006-2010 do nawet 4,5% PKB. Porównanie absolutnej wielkości napływu i odpływu BIZ w badanym okresie [Aneks 5.3a – Wykresy opracowane na podstawie baz danych Banku Światowego, dotyczące Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE przedstawiające: bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) w latach 1995-2015 przyjmując sumę roczną obu kategorii jako 100%] świadczy jednak o dojrzałości rosyjskiego rynku. Spadek atrakcyjności był spowodowany przede wszystkim zmianą retoryki władz rosyjskich (na bardziej imperialistyczną) w kontaktach z byłymi SRR. Pogorszenie relacji i aneksja Krymu wiązały się z sankcjami międzynarodowymi, które przyczyniły się do ograniczenia wielkości BIZ. Niemniej Rosja, ze względu na znaczące zasoby surowców energetycznych jest nadal ważnym partnerem dla UE (stąd w przypadku poprawy relacji politycznych wystąpi prawdopodobnie wzrost inwestycji zagranicznych na terenie Rosji).

BIZ, przynajmniej teoretycznie (zgodnie z koncepcją M.E. Portera), powinny pozytywnie wpłynąć na pewne grupy czynników decydujących o konkurencyjności kraju, np. wyposażenie w czynniki wytwórcze, pobudzać czynniki popytowe, rozszerzać strukturę gospodarki, poprawiać warunki tworzenia, organizacji i zarządzania przedsiębiorstwami.⁹⁷¹ Tak więc BIZ pozwalają na ocenę poziomu rozwoju gospodarczego kraju.⁹⁷²

Wzrost wielkości wymiany handlowej między państwami wynikał m.in. z przyczyn wewnętrznych np. rozluźnienia polityk: gospodarczej i handlowej, połączonych z wybranymi elementami demokratyzacji życia politycznego i społecznego, stabilizacją gospodarczą i zaangażowaniem w budowanie relacji dwu- i wielostronnych w ramach porozumień międzynarodowych, obniżaniem barier handlowych. W relacjach z otoczeniem należy wskazać na postęp techniczny i technologiczny prowadzący do przyspieszenia zawierania transakcji kupna-sprzedaży ponad granicami państw, a także obniżenie kosztów transportu w skali globalnej. Rola rozwiązań teleinformatycznych i ich umasowienie w ostatnich dekadach XX w. jest nie do przecenienia.⁹⁷³ Dostęp do wiedzy (w trybie prawie ciągłym i wzrost dynamiki dyfuzji) umożliwił redukcję

⁹⁷¹ Porter M.E., *The competitive advantage of nations*, New York 1990, pp. 545-546.

⁹⁷² Zachorowska A., *Ryzyko działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2006, s. 33-34.

⁹⁷³ Haliżak E., *Ideowe problemy globalnego ładu liberalnego w gospodarce światowej – rola i znaczenie Washington Consensus*, [w:] Haliżak E., Kuźniar R., *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Warszawa 2004, s. 15-24.

luki rozwojowej występującej dotychczas między resztą świata a wysoko rozwiniętymi gospodarkami.

Nie bez znaczenia okazały się działania WTO na rzecz redukcji ograniczeń w handlu, m.in. postanowienia Rundy Urugwajskiej (1986 r.) doprowadziły do dziesięciokrotnego obniżenia wysokości ceł.⁹⁷⁴ Rozwój KTN wraz z liberalizacją handlu światowego prowadził do nasilenia światowej ekspansji produkcji, w tym specjalizacji i podziału procesów, nie tylko w granicach jednego kraju, ale również w skali świata. Uzasadnieniem dla przenoszenia i podziału (specjalizacji) produkcji okazało się poszukiwanie nowych rynków zbytu (te w krajach rozwiniętych cechowały ograniczenia wynikające m.in. z tempa wzrostu gospodarczego, przyrostu ludności i nasycenia rynku – konkurencji) oraz miejsc posiadających przewagę kosztową (w zakresie np. dostępu do tańszych niż w gospodarkach rozwiniętych surowców czy siły roboczej) niezbędne w przypadku lokowania produkcji na eksport. Silnym czynnikiem dynamizującym przepływ kapitału, wiedzy, a dalej produktów i usług w skali globalnej było tworzenie porozumień handlowych redukujących bariery między państwami.

Duża dynamika zmian w gospodarce światowej, w tym zmniejszanie barier handlowych, coraz szybsza wymiana informacji, obniżanie kosztów transportu, prowadziła do spadku przeciętnego poziomu cen. Skróceni uległ cykl życia poszczególnych produktów, a wzrosła geograficzna rozległość łańcucha tworzenia wartości dodanej oraz rola innowacji, zwiększyła się także liczba substytutów. Te zmiany przyczyniły się do powstania nowych strumieni handlowych niewystępujących dotychczas (np. rynek aplikacji mobilnych) jak i poszerzenia już istniejących kanałów.⁹⁷⁵

Absorbacja BIZ wymagała od państw rozwijających się ponadnormalnej elastyczności politycznej i wytrwałości w budowaniu relacji. Świadomość znaczenia napływu BIZ do gospodarki pomagała w delikatnym i cierpliwym działaniu. Liderem w zakresie elastyczności decyzyjnej i trafności prognoz dotyczących zmian w gospodarce światowej w ostatnich dekadach XX w. wśród państw BRICS okazały się władze ChRL. Przeprowadzona modernizacja chińskiej gospodarki: od profilu rolniczego po przemysłowy i proeksportowy oraz podjęta (na początku XXI w.) decyzja o rozwijaniu sektora usług i konsumpcji wewnętrznej⁹⁷⁶ pokazała kunszt decy-

⁹⁷⁴ World Trade Organization, *The Uruguay Round*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm, (stan na dzień: 01.12.2017 r.).

⁹⁷⁵ Dzun A., *Globalizacja a współczesny handel międzynarodowy*, [w:] Wolska G. (red.), *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013, s. 84.

⁹⁷⁶ People's Daily Online, *The 19th National Congress of the Communist Party of China*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://19th.cpcnews.cn/english/index.html>, (stan na dzień: 03.12.2017 r.).

zyjny partii rządzącej, którego zabrakło wielu krajom wysoko rozwiniętym. Sposób w jaki określano kluczowe sektory, rozwijano i konstruowano prawno-polityczny porządek wewnętrzny i relacje na zewnątrz umożliwił zachowanie wysokiej dynamiki wzrostu gospodarczego przez trzy kolejne dekady.

Po 1978 r. decyzje chińskich władz centralnych miały ułatwiać generowanie produktu, co umożliwiło również poprawę wykorzystania potencjału ludzkiego niż bezpośrednio sąsiadowi – Indiom (w 1980 r. liczba ludności ChRL wynosiła 981 mln, a Indii – 697 mln; w 2015 r.: ChRL – 1,37 mld, Indie – 1,31 mld)⁹⁷⁷. Znacznie szybszy przyrost liczby ludności, a więc rynku konsumentów, powinien przyczynić się do wzmożonego zainteresowania inwestowaniem w Indiach. Indie, przynajmniej teoretycznie, w drugiej połowie XX w. posiadały lepszą pozycję przetargową. Jednak to korzyści zaoferowane przez chińskie władze oraz model prowadzenia rozmów w oparciu o bezpośrednie korzyści finansowe bez potrzeby włączania w to praw człowieka, kwestii środowiskowych, praw pracy, itd. spowodował, iż to Chiny na przełomie XX i XXI w. stały się centrum światowej produkcji. Państwa takie jak Rosja czy RPA wzmocniły swoją pozycję gospodarczą (uwierzyteliły się na arenie międzynarodowej) dopiero po przemianach, które miały miejsce odpowiednio: w 1991 i 1994 r. W ich przypadku otwarcie gospodarcze i stabilizacja wewnętrzna zwiększyły liczbę i wielkość inwestycji kapitałowych i bezpośrednich.

Centralizacja władzy w Rosji i silne podporządkowanie administracji centralnej w Brazylii utrudniało wykorzystanie zasobów krajowych. Po przemianach końca XX w. silniej powiązano te gospodarki z mechanizmami światowymi, co bezpośrednio i pozytywnie wpłynęło na wyniki. Oczywiście każde z państw grupy, zgodnie z wiedzą i podejściem prezentowanym przez władze, stosowała systemy zachęt i ograniczeń, które w różnym stopniu wpływały na charakter inwestycji i rozwój globalnych sieci powiązań kapitałowych na ich terenie.

Warto zaznaczyć, że pomimo odmienności kulturowej, systemowej, politycznej to kraje BRICS przyciągały w pierwszej dekadzie XXI w. znaczną część światowej puli BIZ. Głównymi inwestującymi były kraje rozwinięte. Zamiast lokować środki w nowo powstałych państwach demokratycznych – po udanych transformacjach, m.in. w Europie Środkowej – dwukrotnie częściej wybierano państwa rozwijające się z odległych części świata. Tylko do przełomu 2006/2007 (momentu formalnego powstania BRIC) do Brazylii, Rosji, Indii i ChRL napłynęło łącznie ponad 1 bln USD (w ramach skumulowanych BIZ).⁹⁷⁸ Nie bez znaczenia okazały się

⁹⁷⁷ World Bank, *Population*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, (stan na dzień: 02.12.2017 r.).

⁹⁷⁸ UNCTAD, *Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>, (stan na dzień: 23.03.2018 r.).

takie czynniki jak: wzrost gospodarczy (wyższy niż w krajach rozwiniętych), stan finansów publicznych czy saldo na rachunku obrotów bieżących tych państw.

Ważnym aspektem BIZ jest możliwość rozwijania krajowej sfery wytwórczej, zaczynając od „naśladownictwa”. Kopiowanie importowanych rozwiązań, ich imitacja przyczynia się do wyuczenia techniki i wdrożenia technologii w gospodarce i stanowi wstęp do dalszego działania - tworzenia własnych innowacji. Pozwala na rozwijanie wzorów, działań organizacyjnych, produkcyjnych czy relacji z konsumentami. BIZ okazują się więc nie tylko dopływem kapitału do gospodarek, ale mają znacznie szersze znaczenie, dostrzegalne m.in. w ramach uczestnictwa państw w globalnych łańcuchach tworzenia wartości.⁹⁷⁹

WTO dla każdego z jej członków opracowała skrócony dokument pt. „Wartość dodana w handlu i uczestnictwo w globalnych łańcuchach wartości” (*Trade in value added and global value chains*).⁹⁸⁰ Przegląd opracowań pozwala stwierdzić, iż BRICS w zróżnicowany sposób wykorzystywały szanse wynikające z napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

W przypadku uczestnictwa w globalnym łańcuchu wartości (*global value chain – GVC*) warto zwrócić uwagę na dwa wybrane wskaźniki z zestawienia WTO, a mianowicie: partycypację wsteczną⁹⁸¹ i partycypację przednią⁹⁸². Na podstawie danych WTO, możliwe jest także oszacowanie pozycji danej gospodarki w globalnych łańcuchach wartości. Powtarzalność pomiaru pozwala na ocenę tempa wzrostu udziału względem innych grup państw (gospodarek rozwijających się i gospodarek rozwiniętych). Umożliwia to określenie poziomu specjalizacji danego kraju. „Kraj znajdujący się w początkowej fazie łańcucha produkcji, prawdopodobnie charakteryzuje się wysoką partycypacją przednią (dodatni indeks pozycji w globalnych łańcuchach wartości). Jeśli natomiast indeks partycypacji wstecznej jest dość wysoki, to prawdopodobnie importuje dużo towarów pośrednich i specjalizuje się w ostatnich etapach produkcji (ujemny indeks pozycji w globalnych łańcuchach wartości).”⁹⁸³

W przypadku państw BRICS partycypacja przednia w 1995 r. wynosiła: dla Brazylii – 15,3%; Rosji – 23,1%; Indii – 13,6%; Chin – 9,9%; RPA – 20,5%; a dla USA – 19,3%. W 2011 r.

⁹⁷⁹ Więcej w: Nessel K., *Internacjonalizacja usług z perspektywy globalnych łańcuchów wartości*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 226, Katowice 2015, s. 95-108.

⁹⁸⁰ Analiza WTO przeprowadzona była w okresie 1995-2011, jest więc użyteczna z perspektywy przyjętego, dwudekadowego okresu oceny BRICS.

⁹⁸¹ Partycypacja wsteczna (*backward GVC participation*); jest to zagraniczna wartość dodana, która została zaimportowana i użyta w dalszym procesie produkcji celem eksportu.

⁹⁸² Partycypacja przednia (*forward GVC participation*); są to powiązania „w dół” łańcucha i dotyczą krajowej wartości dodanej, która po wyeksportowaniu została wykorzystana w dalszym procesie produkcji, a następnie wyeksportowana do krajów trzecich.

⁹⁸³ Nacewicz-Twardowska A., *Partycypacja Polski w globalnych łańcuchach wartości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 498, 2017, s. 229-230.

było to dla Brazylii – 24,9%; Rosji – 38,8%; Indii – 19,1%; Chin – 15,6%; RPA – 26,5%; natomiast dla USA – 25,2% [Aneks 5.3b – Zestawienia Światowej Organizacji Handlu dotyczące udziału w tworzeniu wartości dodanej oraz uczestnictwa kraju w globalnych łańcuchach wartości dla Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE w latach 1995-2011]. Partycypacja wsteczna dla BRICS i USA w 2011 r. wynosiła odpowiednio dla: Brazylii – 10,7%; Rosji – 13,7%; Indii – 24,0%; Chin – 32,1%; RPA – 19,5%; USA – 15%. Brazylia, Rosja, RPA i USA w 2011 r. miały wyższy wynik partycypacji przedniej niż wstecznej. Okazuje się, że na tle BRICS USA importują stosunkowo mało rozwiązań. USA cechuje partycypacja przednia. Jej wzrost o 6 punktów procentowych w okresie 1995-2011 świadczy o charakterze produkcji z USA – surowce i półprodukty, a dalej dobra inwestycyjne. W tym zestawieniu najwyższymi indeksami partycypacji wstecznej cechują się Indie i Chiny. Przewaga partycypacji wstecznej nad przednią w przypadku gospodarki indyjskiej wynosiła 5 punktów procentowych, natomiast dla Chin – 16,5 punkta procentowego. Świadczy to o dalszym występowaniu przewag kosztowych, które zachęcają do lokowania montowni wyrobów. Tak dużą różnicę należy ocenić pozytywnie. Chiny wzmocniły na tyle gospodarkę, iż jedna trzecia wartości dodanej importu jest zużywana do produkcji wyrobów końcowych. Warto podkreślić, iż procentowa zmiana indeksu ewolucji całkowitego udziału GVC w latach 1995-2011 dla Chin wynosiła 18,6%, i odpowiednio średnie dla państw rozwijających się i rozwiniętych wyniosły: 13,1% i 8,0%. Widoczne jest więc wysokie tempo przemian, które prowadzi do zmniejszania luki rozwojowej. Chiny stają się coraz bardziej konkurencyjne. W przypadku pozostałych BRICS, Brazylia i Rosja nieznacznie zredukowały całkowitą różnicę w stosunku do gospodarek rozwiniętych (odpowiednio: 14,0% i 14,3%), natomiast RPA oddaliło się od tego celu (10,3%). Ponownie bardzo dobry wynik odnotowały Indie – 21,2% [Aneks 5.3b – Zestawienia Światowej Organizacji Handlu dotyczące udziału w tworzeniu wartości dodanej oraz uczestnictwa kraju w globalnych łańcuchach wartości dla Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE w latach 1995-2011] co potwierdza pozytywną zmianę polityczną. Wzrosło znaczenie produkcji na eksport, ułatwiono również import komponentów do produkcji, co pozwala na coraz lepsze wykorzystanie globalnych powiązań w oparciu o przedsiębiorstwa krajowe i zagraniczne.

Podsumowując należy zauważyć, iż wszystkie z BRICS, pomimo licznych osiągnięć i stosunkowo wysokiego tempa absorpcji inwestycji zagranicznych, a także wzrostu ich roli w globalnym łańcuchu wartości, nadal znajdują się na pozycji „goniącego” w stosunku do pań-

stw rozwiniętych. BIZ determinowały rozwój Chin, będąc istotnym czynnikiem ich transformacji, prowadząc wzrost konkurencyjności międzynarodowej chińskiej gospodarki.⁹⁸⁴ Indie i Chiny wyraźnie i pozytywnie odstają od BRICS pod względem kształtowania globalnej pozycji w generowaniu wartości dodanej. W przypadku pozyskiwania FDI dominują Chiny i Brazylia. Porównując absolutną wartość napływu BIZ do USA i UE oraz do BRICS nadal przeważają kraje rozwinięte. Niemniej jednak kraje rozwijające się akumulują coraz większe środki, które reinwestowane wewnątrz ich gospodarek, prowadzą do wzrostu i rozwoju gospodarczego. Tak lokowane środki stają się również naturalnym stabilizatorem w okresie globalnej dekonunktury czy kryzysów gospodarczych. Inwestorzy, szczególnie w takim okresie, silniej dostrzegają występujące różnice między państwami, dokonując m.in. oceny fundamentalnej.⁹⁸⁵ Coraz ważniejszą rolę w takiej sytuacji odgrywają inwestorzy krajowi. W czasie kryzysu finansowego powrót kapitału w wyniku aktywności inwestorów krajowych może zrównoważyć wpływ kapitału zabieranego przez inwestorów zagranicznych.⁹⁸⁶

Polityka 45. prezydenta USA prowadzi do destabilizacji międzynarodowej sytuacji gospodarczej, co z perspektywy USA, które utraciły wiele przewag gospodarczych może okazać się korzystne. Przynajmniej historycznie – wzrost napięcia międzynarodowego nie służy wzrostowi gospodarczemu państw rozwijających się. Ranking A.T. Kerney’a dotyczący zaufania inwestorów do poszczególnych rynków zdaje się potwierdzać tę prawidłowość.⁹⁸⁷ Na pierwszym miejscu w 2018 r., jako kraj cieszący się najwyższym zaufaniem wśród inwestorów, znalazły się USA (poprawiając wynik z 2,03 na 2,09), natomiast z BRICS w pierwszej (publikowanej) 25. państw są: Chiny (5. pozycja – spadek o dwie pozycje w stosunku do 2017 r.), Indie (11. pozycja – spadek o trzy pozycje w stosunku do 2017 r.) i Brazylia (25. Pozycja – spadek o 9 pozycji w stosunku do 2017 r.).⁹⁸⁸

⁹⁸⁴ Starzyk K., *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w gospodarkach Azji i Pacyfiku*, Semper, Warszawa 2001, s. 31.

⁹⁸⁵ W okresie koniunktury gospodarczej decyzje podejmowane są na bazie przeświadczenia i ogólnego międzynarodowego pędu inwestycyjnego co przyczynia się do dalszego napływu inwestycji; działanie to wyjaśnia m.in. teoria „samospełniającej się przepowiedni”.

⁹⁸⁶ Forbes K., *Kapitał ucieka tylko z niestabilnych rynków*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/kapital-ucieka-tylko-z-niestabilnych-rynkow/>, (stan na dzień: 28.03.2018r.).

⁹⁸⁷ Wskaźnik zaufania inwestycji zagranicznych (*A.T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index*) przygotowany przez A.T. Kearney to coroczne badanie, które śledzi wpływ (faktycznych i prawdopodobnych) zmian politycznych, ekonomicznych i prawnych na zachowania inwestorów (BIZ) i preferencje decyzyjne prezesów, dyrektorów finansowych i innych czołowych menedżerów firm z listy *Global 1000*. Raport zawiera szczegółowe komentarze na temat rynków poszczególnych państw i wpływu różnych globalnych problemów handlowych na ich atrakcyjność dla FDI, a także ranking 25 najlepszych krajów.

⁹⁸⁸ Kearney A.T., *The 2018 Foreign Direct Investment Confidence Index*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.atkearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index>, (stan na dzień: 10.09.2018 r.).

Państwa grupy BRICS, aby dalej być biorcami inwestycji zagranicznych muszą kontynuować reformy prawne i ekonomiczne. Wskazane jest również proklamowanie zmian społecznych i politycznych, tak by przejrzystość decyzyjna w kraju goszczącym kapitał i świadomość społeczna płynących z tego korzyści były jak największe. Kapitał zagraniczny będzie się osiedlał w gospodarkach o najlepszych cechach, tzn. takich, które gwarantują możliwie wysoką stopę zwrotu z inwestycji przy określonym poziomie ryzyka. Wraz ze wzrostem gospodarczym i zwiększaniem się liczby podmiotów gospodarujących na danym rynku, zmieniają się warunki rywalizacji i spada stopa zwrotu z inwestycji. Stąd bardzo ważne okazują się działania władz państw mające na celu obniżanie bądź niwelowanie barier utrudniających/uniemożliwiających prowadzenie działalności (koncesje, pozwolenia) bądź negatywnie wpływających na międzynarodową ocenę ryzyka inwestycyjnego. Z tego powodu, kolejny fragment rozprawy zostanie poświęcony międzynarodowej pozycji BRICS w wybranych rankingach konkurencyjności.

Państwa BRICS coraz częściej wykazują chęć pozyskiwania BIZ z konkretną wiedzą, do konkretnych obszarów rynku, tak by je w przyszłości rozwinąć. Zwrot polityczny w kierunku protekcyjnizmu nie pomaga tym gospodarkom, które nie utworzyły jeszcze dostatecznie silnego zaplecza wiedzy, umiejętności i techniki, a także o słabej wewnętrznej koniunkturze pobudzonej konsumpcją wewnętrzną. Do pozyskania inwestycji z obszarów rynku charakteryzujących się wysokim zaawansowaniem technologicznym wymagane są m.in.: otwartość na napływ BIZ i dalsza liberalizacja rynku, stworzenie instytucji odpowiedzialnej za wspieranie i selekcję potencjalnych inwestorów, tak by na rynek trafiały tylko te oczekiwane, stąd potrzeba stworzenia listy sektorów mogących uzyskać przewagę na rynku międzynarodowym (np. ze względu na sytuację na rynku pracy, występujące już zakłady produkcyjne, powiązania handlowe). Nie mniej ważny okazuje się rozwój infrastruktury technicznej np. portów morskich czy lotniczych, sieci energetycznej czy wodociągowej. Idealna współpraca z inwestorem powinna również owocować systemem edukacji, który będzie rozwijał się w kooperacji z przedsiębiorcami, poniekąd w odpowiedzi na ich zapotrzebowanie. Tak powstający rynek pracy będzie gwarancją powiązań wstecznych do gospodarki rodzimej czyli opisywanej już absorpcji i skutecznej implementacji rozwiązań.⁹⁸⁹ Kraje rozwijające się, w tym BRICS powinny również zwrócić uwagę, jakie firmy (w tym te z kapitałem zagranicznym) najsilniej wpływają na rozwój rynku pracy, tworząc np.

⁹⁸⁹ Boly A. (and others), *Diaspora Investments and Firm Export Performance in Selected Sub-Saharan African Countries*, „World Development”, no. 59, 2014, pp. 422-433.

dobrze płatne stanowiska czy też odpowiadają za wielkość eksportu i uczestnictwo w międzynarodowych łańcuchach wartości.⁹⁹⁰ Polityka zagraniczna powinna uwzględniać możliwość rozwijania tych przedsiębiorstw, które budują produkt gospodarki narodowej.

Sukcesy gospodarcze BRICS potwierdzone m.in. wielkością i tempem napływu BIZ w ostatnich dekadach XX w. bazowały na zróżnicowanych czynnikach. Podstawy fundamentalne takie jak potencjał absolutny (przestrzeń, zasoby, kapitał ludzki) były niezauważane aż do ostatnich dekad XX w. Zmiana postrzegania związana była również z czynnikami poza ekonomicznymi, np. wzrostem stabilności politycznej. Jako pierwsi w państwa BRICS uwierzyli prezesi największych korporacji świata, którzy dostrzegli potrzebę poszukiwania przewag kosztowych niemożliwych do osiągnięcia na rynkach o wysokiej konkurencji. Stosunkowo słabo rozwinięte rynki BRICS były źródłem taniego kapitału ludzkiego oraz zasobów niezbędnych w procesach wytwórczych. Dopiero później, na bazie zwiększonego obrotu towarowego i pozytywnych danych makroekonomicznych zaczęły powstawać bardzo korzystne publikacje i prognozy BRICS. To one pobudziły mniejszych pod względem zasobności finansowej inwestorów, nasilając przepływ kapitału do tych gospodarek. BIZ były więc symptomem pozytywnych przemian, które zachodziły na rynkach BRICS, umacniając je zarazem. Rynki wschodzące rozwijały się na pozafundamentalnym zaufaniu. Momentem przełomowym okazał się kryzys finansowy. Wzrost ryzyka wywołał odpływ kapitału. Wielkość i tempo odpływu oraz okres, w jakim kraje BRICS były w stanie odbudować wzrost gospodarczy potwierdzają ich konkurencyjność.

4. Analiza pozycji konkurencyjnej państw BRICS na podstawie raportów konkurencyjności

Wraz z końcem lat osiemdziesiątych XX w. ocena konkurencyjności gospodarek coraz częściej przyjmowała wymiar pozafizyczny. Parametry takie jak: zasobność w surowce naturalne, powierzchnia czy klimat nadal pełniły ważną rolę, jednak za najważniejszy uważano kapitał ludzki. Wynikało to głównie z postępu technicznego i technologicznego, który budowany był wokół rozwijającej się cyfrowej rzeczywistości. Umożliwił on mniejszym liczebnie gospodarkom zwiększenie potencjału finansowego w bardzo krótkim (kilkunastoletnim) czasie. Idee schumpeterowskie stały się na tyle ważne, iż to dostęp do wysoce wykwalifikowanych fachowców wyznaczał możliwości kształtowania rozwoju gospodarczego. Kapitał ludzki o wysokiej

⁹⁹⁰ Reich R., *Who Is Us?*, „Harvard Business Review”, no. 68(1), 1990, pp. 53-64.

jakości stał się ważną zmienną edogeniczną w modelach konkurencyjności.⁹⁹¹ Kolejne poszerzały jedynie zbiór zmiennych oraz ich wagi, starając się definiować konkurencyjność państw.

Raporty konkurencyjności omówione w podrozdziale 1.4 niniejszej rozprawy publikowane są cyklicznie, należą do najlepiej rozpoznawalnych na forum międzynarodowym i najczęściej cytowanych.⁹⁹² Ze względu na charakter – zogniskowanie na konkretnych parametrach (np. prowadzeniu działalności gospodarczej, modelu społeczno-gospodarczym, tempie i charakterze rozwoju) – i pochodzenie jednostek badawczych⁹⁹³, rankingi uznaje się za sprawdzone źródło informacji umożliwiające porównywanie i pozycjonowanie gospodarek. Każdy z raportów: autorstwa Międzynarodowego Instytutu Zarządzania Rozwojem, Banku Światowego i Światowego Forum Ekonomicznego ma trochę inny charakter, stąd ostateczna ocena – wyrażona pozycją w rankingu – jest różna. Niemniej ze względu na podobieństwo wskaźników tematycznych (np. dotyczących wzrostu gospodarczego, poziomu korupcji, innowacji, itd.) przyjętych w rankingach WEF i IMD, a także szerszą perspektywę pierwszego z rankingów, do dalszej oceny BRICS wybrano tylko jeden z nich. Dodatkowo wykorzystano wyniki rankingu Banku Światowego uznając, iż ma on charakter *stricte* gospodarczy – informuje więc o przyjazności środowiska względem przedsiębiorców w danym kraju, możliwości rozwijania produkcji i sprzedaży (w tym eksportu), a dalej wyznacza potencjał do endogenicznego rozwoju gospodarczego.

Oba rankingi (WEF i WB) mają ograniczony czasowo wymiar⁹⁹⁴, co nie pozwala na długookresowe wnioskowanie np. w aspekcie przemian, które zaszły w drugiej połowie XX w. w gospodarkach BRICS i ich wpływie na konkurencyjność tych podmiotów. Niemniej jednak rankingi ukazują zmianę w perspektywie ok. jednej dekady, jak na tle innych państw kraje BRICS modyfikują swoje gospodarki. Ranking WB pokazuje więc, które kraje potencjalnie korzystniej wypadają zarówno w kwestii przyciągania inwestycji *brown* i *green field*, a także wzmacniania aktywności, przedsiębiorczości gospodarczej, jak również długofalowo – które z nich szybciej dostosowują przepisy w tym kierunku. Można więc stwierdzić, że wyniki rankingu *Doing Business* są wyznacznikiem zmiany zdolności konkurencyjnej.

⁹⁹¹ Fagerberg J., *Technology and international differences in growth rates*, „Journal of Economic Literature”, no. 32(3), 1994, p. 1168.

⁹⁹² Molendowski E., *Czynniki determinujące pozycję konkurencyjną gospodarki - Polska na tle państw grupy wyszechradzkiej w okresie poakcesyjnym*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 49/2, 2017, s. 3.

⁹⁹³ Ton badań nadają państwa wysoko rozwinięte. To ich „sukces” społeczno-gospodarczy jest wyznacznikiem dla innych gospodarek; staje się on miarą do której porównywane są inne państwa. Pośrednio, podejście to wynika również z wielkości niepodważalnych do jakich należy m.in. PKB i jego wielkość na jednego mieszkańca.

⁹⁹⁴ Do dalszej analizy wykorzystane zostaną dane wystandaryzowane, upublicznione i udostępniane przez WEF i WB. Okres analityczny musiał zostać skrócony do najdłuższego porównywalnego statystycznie przedziału czasowego (2006-2015). Okresowo wykorzystywane będą dane z szerszego zakresu, celem ukazania zmian długofalowych.

Ranking WEF skupia się na ocenie dobrobytu danego społeczeństwa. Przedstawiane składowe i wyniki państw w poszczególnych kategoriach – jak w przypadku rankingu BS – mają służyć decydentom podczas przygotowywania i realizacji reform. Ranking odnosi się zarówno do kwestii mikro- jak i makroekonomicznych, co pozwala lepiej określić niedoskonałości i znaleźć źródła przewagi konkurencyjnej danej gospodarki.

Tabela 20 Pozycja Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA i USA w Global Competitiveness Index (2006-2017)

liczba państw poddanych analizie w danej edycji rankingu	125 131 134 139 139 142 144 148 144 140 138 137												Spadek /wzrost
kraj - miejsce w rankingu	2006 2007	2007 2008	2008 2009	2009 2010	2010 2011	2011 2012	2012 2013	2013 2014	2014 2015	2015 2016	2016 2017	2017 2018	(2006 2017)
Brazylia	66	72	64	56	58	53	48	56	57	75	81	80	-14
Rosja	59	58	51	63	63	66	67	64	53	45	43	38	21
Indie	42	48	50	49	51	56	59	60	71	55	39	40	2
Chiny	34	34	30	29	27	26	29	29	28	28	28	27	7
RPA	35	44	45	45	54	50	52	53	56	49	47	61	-26
USA	1	1	1	2	4	5	7	5	3	3	3	2	-1

Zródło: opracowanie własne na podstawie danych World Economic Forum, *Global Competitiveness Report (2006-2017)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.weforum.org/reports>, (stan na dzień: 12.09.2018 r.).

Ocena konkurencyjności na bazie całościowego indeksu (*Global Competitiveness Index*) daje pogląd na temat miejsca BRICS w gospodarce światowej – zdaniem ekspertów WEF. Jedną z czołowych gospodarek, w stosunku do których budowany jest indeks, są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej zajmujące w badanym okresie pozycje od 1 do 3 zależnie od roku (Tabela 20). Sytuacja gospodarcza USA, w tym zadłużenie sektora publicznego oraz deficyt w handlu zagranicznym od strony makroekonomicznej obniżają konkurencyjność tego państwa. Niemniej w rankingu WEF jest on stawiany za jeden z przykładów.⁹⁹⁵

Najwyższą pozycję wśród BRICS w 2017 r. zajmowały Chiny (27. miejsce), a najniższą – Brazylia (80. miejsce). Największy awans w okresie 2006-2017 z BRICS zanotowała Rosja (21. miejsc), a spadek – RPA (26. miejsc). Brazylia utraciła 14 pozycji, przy zaledwie 0,004 punktowym spadku (w skali od 1 do 7). Pośrednio wynikało to ze zwiększenia liczby badanych podmiotów (między skrajnymi latami ich liczba wzrosła o 12). Bezpośrednio, brak postępu prowadził do spadku w rankingu. Większość podmiotów stara się stale doskonalić, co powoduje

⁹⁹⁵ WEF, *Global Competitiveness Index: downloads*, dostęp online, tytuł dostępu: http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/downloads/?doing_wp_cron=1544365321.9594149589538574218750, (stan na dzień: 15.09.2018 r.).

wzrost wskaźników. Chiny w tym samym okresie poprawiły ogólny wskaźnik o 0,34 (a Rosja – 0,31). Aby awansować, należy rozwijać się szybciej niż konkurencja.

W indeksie WEF przyjęto jednak, iż nie będzie to porównanie względem pozycji, która nie oddaje względnej konkurencyjności podmiotu m.in. ze względu na zmienną liczbę państw poddawanych badaniu czy wartości składowej (oceny) która nie pozwala wnioskować o konkurencyjności, nie znając ocen innych podmiotów. Stąd wnioskowanie będzie prowadzone na bazie przekształcenia pozycji ogólnej i składowych – tzw. „filarów” – poprzez odniesienie każdorocznej wartości indeksu do liczby państw biorących udział w danym badaniu, a dalej standaryzacji w kierunku siatki centylowej. „Dzięki tej mierze można dla każdego numeru obserwacji uporządkowanej zbiorowości określić procent zbiorowości znajdującej się powyżej lub poniżej tej obserwacji. Biorąc pod uwagę przykładowo dwudziesty piąty percentyl, interpretuje się, że 25% obserwacji ma wartość mniejszą lub równą wartości percentyla dwudziestego piątego a 75% ma wartość większą lub równą tej wartości.”⁹⁹⁶ W ten sposób – przedstawione zmiany w perspektywie dekady będą pozwalały na wyciągnięcie wniosków odnośnie konkurencyjności państw BRICS względem innych krajów. Dopelnieniem merytorycznego ujęcia będą wyniki BRICS i USA (jako podmiotu kontrolnego) uzyskane w rankingu Banku Światowego.

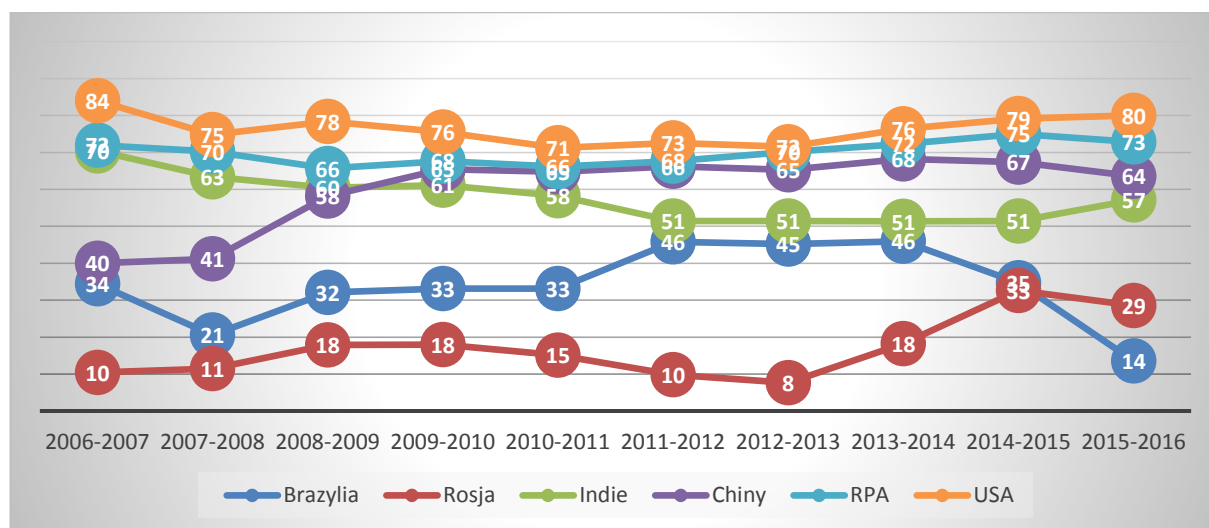
Indeks „łatwości prowadzenia biznesu” autorstwa Banku Światowego od bieżącej edycji (na 2019 r.) zawiera 11 kategorii (dodatkowo: „regulacje rynku pracy”). Do porównań z rankingiem WEF wykorzystano wyniki z lat 2006-2015 (10 kategorii) ze względu na zbliżone techniki pomiaru w kolejnych edycjach. W wybranych obszarach przedstawiono statystyki za dłuższy okres. Ze względu na specjalistyczny charakter pomiaru rankingu Banku Światowego, w przypadku państw takich jak Chiny występują luki w danych spowodowane m.in. restrykcyjną polityką informacyjną. Niemniej ranking *Doing Business* będzie dobrym – bo *stricte* techniczno-ekonomicznym – uzupełnieniem raportów WEF.

Pierwsza składowa indeksu WEF (nazywana również filarem konkurencyjności), czyli „instytucje” jest oceną m.in. poziomu respektowania praw własności, w tym intelektualnych, zaufania do polityków i transparentności decyzji politycznych, niezależności sądów, poziomu nierównowagi (faworyzowania) między branżami czy też przedsiębiorstwami w stosunku do sta-

⁹⁹⁶ Zimny A., *Statystyka opisowa*, Państwowa Szkoła Wyższa w Koninie, Konin 2010, s. 22.

nowienia prawa, przejrzystości finansów publicznych, rozrzutności/marnotrawstwa środków publicznych, siły ochrony inwestorów i inwestycji.⁹⁹⁷ Wykres przedstawia oceny tego filaru konkurencyjności dla BRICS oraz USA w okresie od przełomu 2006/2007 do 2015/2016 (Wykres 92).

Wykres 92 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filary I - instytucje) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 12.10.2018 r.).

USA w takiej kategorii są jednym z państw wzorcowych. W badanym okresie najlepszy wynik zanotowały w edycji 2006/2007, zajmując 20. lokatę, natomiast w 2012/2013 – 41. miejsce. Ich pozycja wahała się między 20-30 procent najlepszych państw. Wynika to przede wszystkim z stosunkowo dużej transparentności rządów, stosowania mechanizmów demokratycznych (uznawanych przez twórców rankingu za ówczesnie najlepsze dostępne rozwiązanie), skuteczności systemu kontroli i sądownictwa.

Najwyższy wzrost wśród BRICS odnotowały Chiny, które z 75. pozycji awansowały na 51. Poprawie uległo zabezpieczenie praw własności, w tym intelektualnych, natomiast – nadal – stosunkowo niska jest siła zabezpieczenia inwestorów (miejsce 110/140). Istotny wzrost zanotowała również FR, jednak w tym przypadku bazowy poziom był bardzo niski. Setna pozycja na 140 państw biorących udział w badaniu nadal jest bardzo niska i negatywnie wpływa

⁹⁹⁷ WEF, *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 12.10.2018 r.).

na ocenę konkurencyjności tego kraju. Zaufanie do polityków czy etyka w postępowaniu firm (miejsca w połowie rankingu) to nadal za mało, by Rosja mogła zająć wyższą lokatę.

W ocenie WEF, „instytucje” w Indiach i Brazylii uległy znacznemu pogorszeniu. Jeszcze na początku drugiej dekady XXI w. Brazylia zbliżyła się do mediany, natomiast w kolejnych latach doszło do wyraźnego spadku. Było to wynikiem przede wszystkim utraty zaufania do polityków i sposobu zarządzania państwem, a także narastania ukrytego protekcjonizmu, który faworyzował przedsiębiorstwa krajowe (zmiana pozycji z 82 na 121). Indie, podobnie do RPA na początku okresu badawczego były bardzo wysoko notowane (głównie za demokratyczny charakter sprawowania rządów), a mianowicie plasowano je na 37. pozycji (RPA – 35.). W kolejnych latach Indie traciły, ostatecznie uzyskując 60. lokatę. Na podstawie pozycji absolutnej RPA w podindeksie „instytucje” można wnioskować, iż również obniżyła notowania – z 35. na 38. – natomiast z siatki centylowej wynika, iż doszło do poprawy konkurencyjności.⁹⁹⁸ W RPA wysoko oceniane jest zabezpieczenie praw własności i inwestorów, natomiast bardzo nisko m.in. koszty związane z wysoką przestępczością, a także zaufanie do polityków i skuteczność podziału środków publicznych.⁹⁹⁹

Drugim filarem konkurencyjności wg WEF jest agregat pod nazwą „infrastruktura” rozumiana jako: jakość infrastruktury drogowej, kolejowej, morskiej i lotniczej, zarówno punktowej jak i liniowej, jakość zasilania elektrycznego (liczba przerw w dostawach w ciągu doby, awarii, itd.), a także wskaźniki jak np. liczba linii telefonicznych czy telefonów mobilnych na stu mieszkańców.¹⁰⁰⁰

W tej kategorii widoczna jest wyraźna dysproporcja między krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się. BRICS zajmuje pozycje trochę wyższe od średniej dla państw rozwijających się. Chiny i Rosja odsunęły się od średniej, poprawiając pozycje w badanym okresie i osiągając centyle w przedziale 70-80, co można uznać za bardzo dobry wynik w stosunku do ich PKB per capita. W tej kategorii RPA zostało bardzo wysoko ocenione pod względem jakości infrastruktury powietrznej (2015/2016 – 14. miejsce), a najgorzej pod względem jakości zasilania elektrycznego (2015/2016 – 116. miejsce). Spadek RPA jest również spowodowany coraz głębszą obstrukcją systemu planowania długookresowego. Infrastruktura, oprócz najważniejszych hubów, jest coraz bardziej zaniedbywana, co przekłada się na pogarszające się miejsce w rankingu.

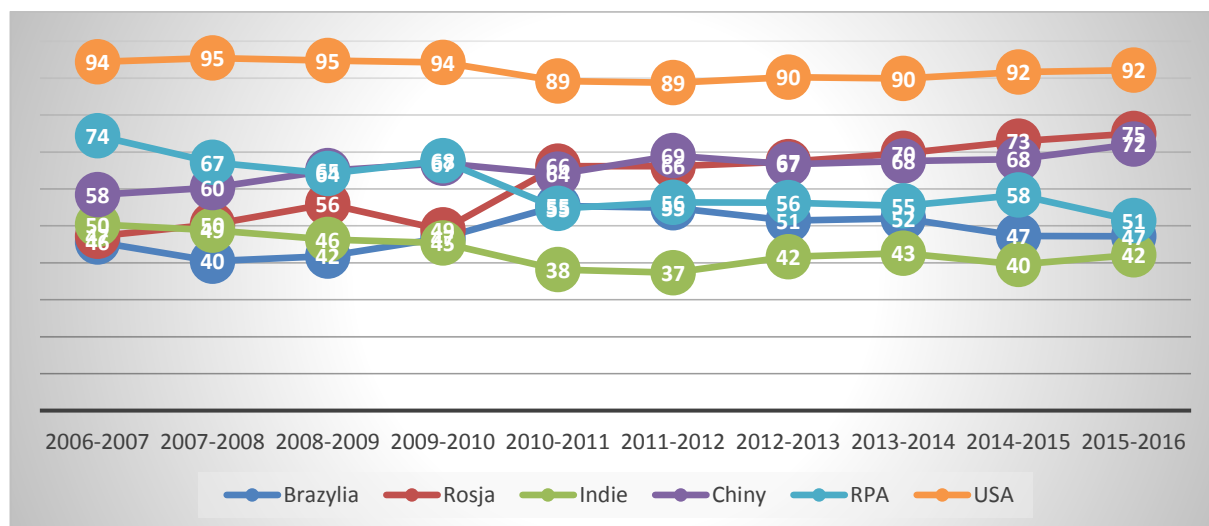
⁹⁹⁸ Na tym przykładzie udowodniono słuszność zastosowania siatki centylowej do oceny konkurencyjności BRICS. Pozycja w rankingu obciążona była błędem wynikającym m.in. ze zmieniającej się liczby badanych podmiotów w kolejnych edycjach rankingu.

⁹⁹⁹ WEF, *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 12.10.2018 r.).

¹⁰⁰⁰ Ibidem.

Indie również pogorszyły pozycję odsuwając się od mediany w kierunku 40. centyla, natomiast Brazylia utrzymała pozycję poniżej mediany (Wykres 93).

Wykres 93 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filary II - infrastruktura) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

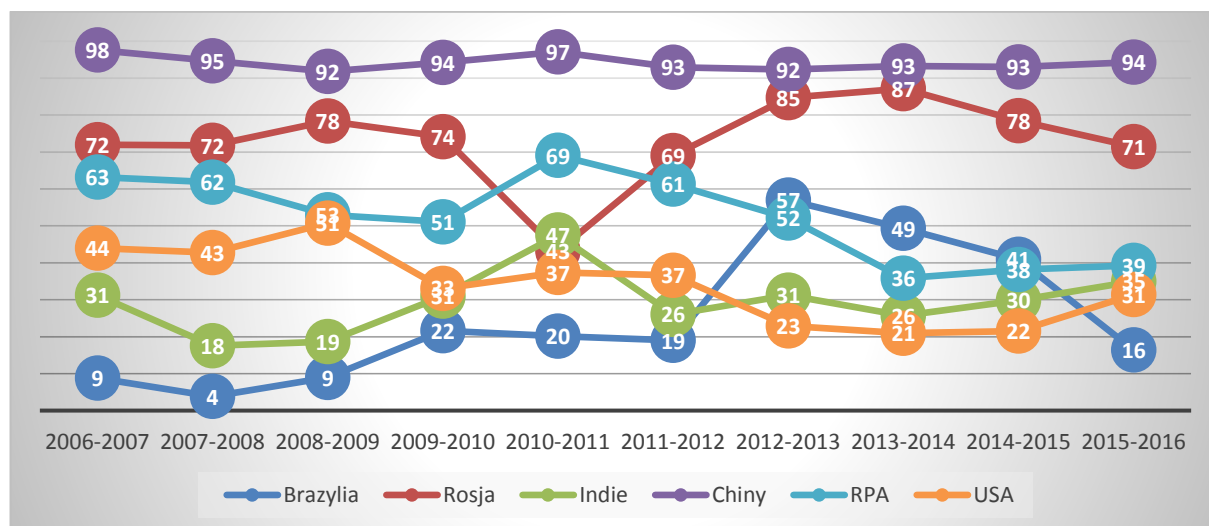
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 12.10.2018 r.).

Kolejną grupę określono mianem „środowiska makroekonomicznego”. W jego skład wchodzi m.in.: procentowa zmiana inflacji, wielkości oszczędności w budżecie krajowym, dług publiczny jako procent PKB. W tej kategorii kluczowa okazuje się stabilność finansów publicznych oraz przewidywalność decyzyjna. Są to warunki niezbędne do zapewnienia długotrwałego wzrostu i rozwoju gospodarczego.

W tej kategorii Chiny mogą pochwalić stosunkowo długookresowym, wysokim wynikiem, którego podstaw należy szukać w znacznych oszczędnościach publicznych, stosunkowo niskiej (jak na kraj rozwijający się, a także w stosunku do zmiany PKB) inflacji, a także rozważnej (mało agresywnej, zmiennej) polityce wydatków publicznych. Rosja, ze względu na dodatnie bilanse również znajduje się powyżej 70. centyla. Ciekawe jest to, że w ocenie ekspertów WEF równie niestabilne co USA są budżety RPA i Indii. Na wynik USA wpłynęło przede wszystkim ogólne zadłużenie, natomiast w przypadku pozostałych państw przyczyny leżą głównie po stronie inflacji i chwiejności bilansu. Ostatecznie wszystkie trzy notowały wyniki między 30. a 40. centylem. Duża zmienność pozycji Brazylii wynikała m.in. ze zmiany, jaka zaszła w ocenie zdolności kredytowej kraju, a także stabilności bilansu płatniczego. Niemniej Brazylia w całym

okresie notowała pozycje od 4. centyla, po 57., plasując się ostatecznie w 16. centylu (Wykres 94).

Wykres 94 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filary III - środowisko makroekonomiczne) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

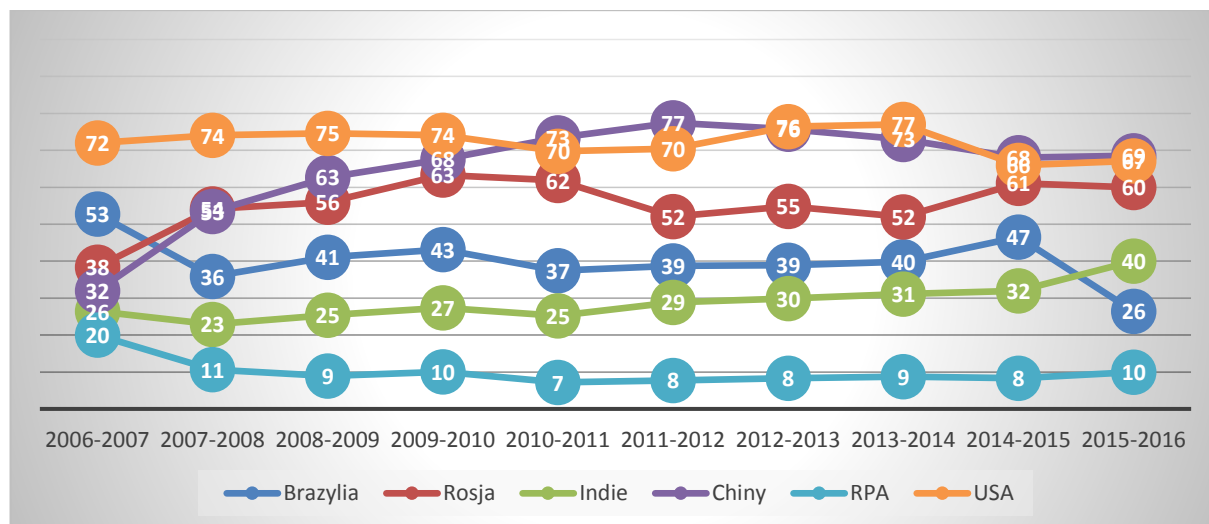
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 12.10.2018 r.).

Czwarty filar konkurencyjności WEF to „zdrowie i edukacja podstawowa”. W przeciwieństwie do poprzednich, odnosi się on przede wszystkim do kwestii związanych z zachorowalnością na choroby (np. malaria, HIV) i systemu reagowania, a także oczekiwanej długości życia. Poza tym pod uwagę brany jest dostęp do edukacji podstawowej.¹⁰⁰¹ Są to najmniej „ekonomiczne” aspekty uwzględnione w całym rankingu, jednak ich wyniki (np. zdrowie społeczeństwa) przekładają się na wzrost gospodarczy i stanowią o potencjale konkurencyjnym.

Wyniki porównywalne do państw rozwiniętych w kategorii „zdrowie i edukacja podstawowa” z BRICS uzyskały Chiny. Rosja znalazła się zaledwie kilka centyli poniżej. Notowany poziom stanu zdrowia i analfabetyzmu społeczeństwa w tych dwóch państwach jest porównywalny do USA. Warto podkreślić, iż Rosja i Chiny jeszcze dekadę wcześniej klasyfikowane były bliżej 30-40. centyla. Indie poprawiły wynik z poziomu między 20. a 30. centylem na 40. Brazylia jeszcze w połowie pierwszej dekady XXI w. klasyfikowana była powyżej mediany. Na koniec badanego okresu znajdowała się dopiero w 26. centylu, natomiast RPA utraciło 10 centyli (Wykres 95).

¹⁰⁰¹ WEF, *GCI Historical Dataset 2006-2015*, op. cit., (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

Wykres 95 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filary IV - zdrowie i edukacja podstawowa) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

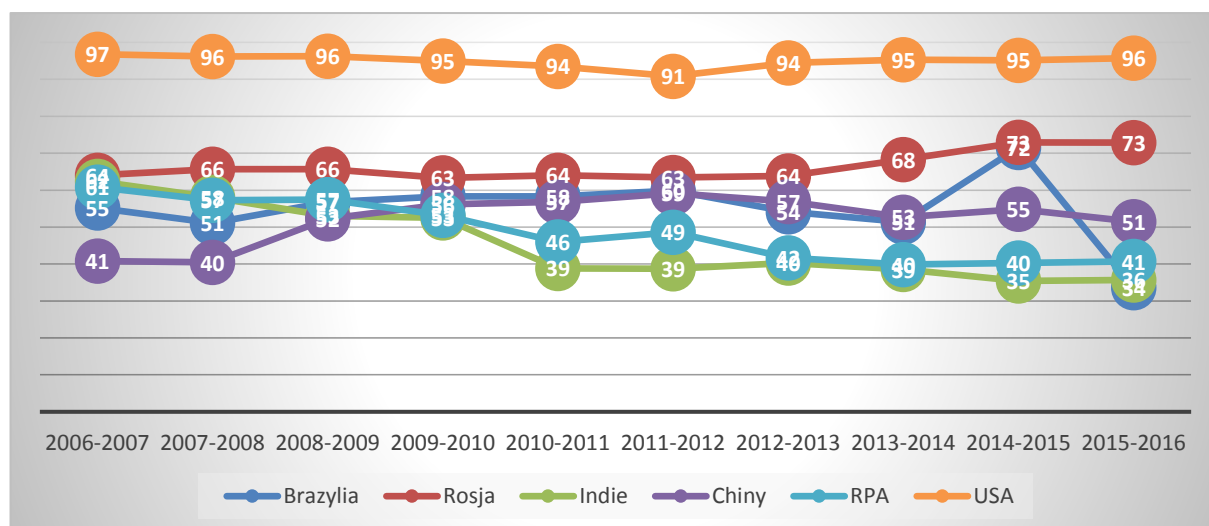
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

Piąty filar – „edukacja wyższa” – obejmuje m.in.: procent osób w danej kategorii wiekowej na drugim i kolejnym stopniu edukacji, jakość edukacji w całym systemie oraz wybranych komponentach (np. naukach technicznych) czy dostęp do internetu w szkołach. Ten komponent ocenia dostępność kapitału ludzkiego o wysokich kwalifikacjach. Wynik jest więc szczególnie ważny w aspekcie potencjału konkurencyjnego gospodarki narodowej. To kryterium diametralnie zmienia ocenę całego systemu edukacji, ukazując (nadal) słabszą pozycję państw rozwijających się, reprezentowanych w badaniu przez BRICS (Wykres 96).

Słaba pozycja Brazylii w tym indeksie wynika z oceny całego systemu edukacji, w tym szczególnie niskiej jakości studiów matematycznych i inżynierskich. Te dwa obszary obniżyły wynik podindeksu, plasując Brazylię bliżej 30. centyla. Pozostałe kategorie, np. dostęp do internetu w szkołach, plasują ten kraj w połowie stawki. Chiny – generalnie – znalazły się trochę powyżej 50. centyla. Szczególnie pozytywnie oceniono dostęp do internetu w szkołach oraz ogólną jakość edukacji. Rosja jako państwo silnie związane historycznie z Europą edukację ma na stosunkowo wysokim poziomie. W ostatnich dwóch latach objętych badaniem znalazła się powyżej 70. centyla. W przypadku RPA i Indii doszło do znacznego pogorszenia relatywnej oceny tej sfery. Inne państwa szybciej reformowały swoje systemy edukacji. Zarówno RPA jak i Indie borykają się z systemem nierównowagi (odpowiednio na tle rasowym i religijnym) jed-

nostek w społeczeństwie wynikającym z podbudowy kulturowej. Ma to również wpływ na poziom korzystania z edukacji przez poszczególne grupy. Ostatecznie, negatywnie wpływa na rynek pracy i jego zasobność w kwalifikacje i umiejętności.

Wykres 96 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filarek V - edukacja wyższa) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

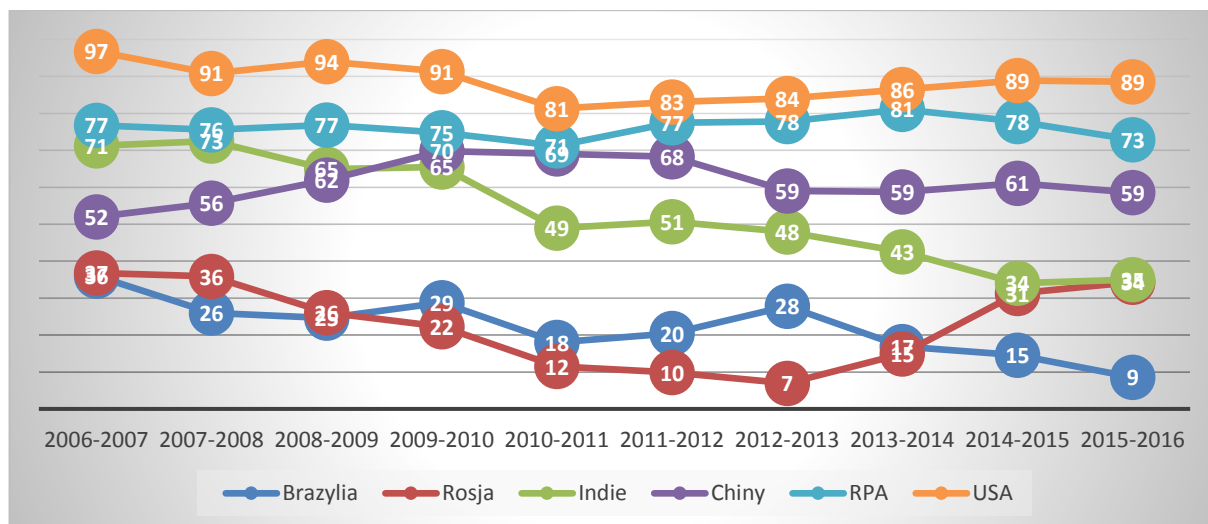

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

Szósty filar („efektywność rynków towarowych”) tworzą wystandaryzowane dane odnośnie: wysokości ceł, stopnia orientacji rynku na klienta, poziomu zróżnicowania potrzeb konsumentów, siły konkurencji, efektywności polityki antymonopolowej, liczby procedur i dni niezbędnych do uruchomienia działalności, wysokości podatków, redukowania barier handlowych, wpływu regulacji prawnych na inwestycje bezpośrednie, itd. BRICS – ponownie – zostały ocenione w bardzo zróżnicowany sposób.

RPA zostały sklasyfikowane między 70. a 80. centylem (Wykres 97). Szczególnie wysokie pozycje RPA zajmowało w ocenie polityki antymonopolowej (w edycjach 2011/2012 i 2012/2013 było to odpowiednio: 7. i 6. miejsce). Procedury związane z rozpoczynaniem działalności oraz skomplikowane regulacje odnośnie BIZ (w edycji 2015/2016: 94. i 99. miejsce) są najpoważniejszymi słabościami tego filaru konkurencyjności. O ile „trudności” prawne inwestowania w RPA mogą być podyktowane m.in. nacjonalistycznym podejściem władz, o tyle niezrozumiałe jest tworzenie i nasilanie barier utrudniających zakładanie działalności, a więc rozwijanie przedsiębiorczości.

Wykres 97 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filary VI - efektywność rynków towarowych) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

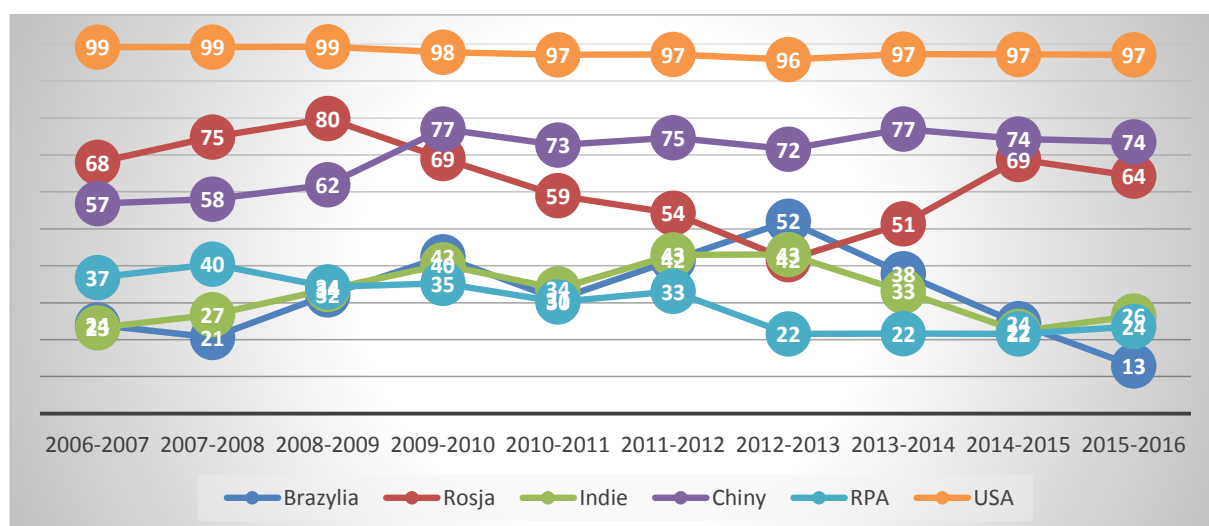
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej znalazły się blisko 90. centyla. Największym problemem amerykańskiej gospodarki okazuje się wysoki poziom importu w stosunku do PKB. Niżej w tym podrankingu znalazły się Chiny. Nisko oceniono liczbę dni i procedur wymaganych do rozpoczęcia działalności gospodarczej. „Sztucznie” pozycję Chin w ramach szóstego filaru zawiąza ocena kosztów polityki rolnej. Pośrednio wynika to z uproszczonego założenia, iż wyższe noty otrzymuje ten, kto ogranicza wsparcie niż kraj o rozbudowanej strategii. Indie i Rosja znalazły się w podobnej części rankingu (ok. 35. centyla). Wynik Indii po defragmentacji nadal pozostaje słaby (w większości podkategorii Indie zajmują lokaty między 80-100). Szczególnie nisko oceniono liczbę procedur i dni niezbędną do rozpoczęcia działalności gospodarczej. W przeciwieństwie do Indii, w Rosji te kategorie były bliskie przeciętnej dla wszystkich badanych państw. Natomiast szczególnie nisko oceniono wysokie koszty polityki rolnej.

Brazylia pod koniec badanego okresu znalazła się w grupie 10% najsłabszych państw. Prosocjalny system publiczny, nastawiony nacjonalistycznie do biznesu nie realizował reform, które zapewniłyby jedynie utrzymanie pozycji względem zachodzących zmian. Tak niskie oceny wynikają pośrednio z niskiej stabilności gospodarki i coraz silniejszego ukierunkowania polityki na wzrost obciążeń i redystrybucję bezzwrotną do biedniejszej części społeczeństwa. Niejasność mechanizmów i korupcja nie sprzyjają realizacji zadań polityki makroekonomicznej.

„Efektywność rynku pracy” (siódmy filar indeksu konkurencyjności WEF) odgrywa decydujące znaczenie w aspekcie konkurencyjności gospodarek lepiej rozwiniętych, o decydującym znaczeniu technologii, innowacji oraz usług dla tworzenia PKB. System umożliwiający pozyskanie, utrzymanie i rozwój pracownika, a także jego stosunkowo szybkie przesunięcia (minimalizujące okres pozostawania bez pracy), będzie wspierał dalszy rozwój gospodarki. Elastyczność rynku pracy, rozumiana jako łatwość w nawiązywaniu i rozwiązywaniu stosunku pracy, rozliczaniu nadgodzin, itd. przez pracodawców będzie wyżej oceniana niż rynek zachowawczo-ochronny (pracownika). Przy pozyskiwaniu kapitału ludzkiego z zagranicy duże znaczenie odgrywa wysokość płac oraz innych świadczeń na tych samych stanowiskach względem innych państw. Poza kosztami, produktywność kapitału ludzkiego okazuje się wyznacznikiem determinującym lokowanie produkcji o konkretnych parametrach.

Wykres 98 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar VII - efektywność rynku pracy) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

Rynek pracy w USA został sklasyfikowany bardzo wysoko w całym badanym okresie (pozycje między 1. a 4.). „Model polityki rynku pracy stanowi integralny element modelu gospodarczego”¹⁰⁰², co w przypadku USA wiąże się z tradycjami liberalnymi i przedsiębiorczymi. Rynek ten można uznać za relatywnie produktywny (w odniesieniu do innych gospodarek wysoko rozwiniętych), przy stosunkowo niskich kosztach (porównując te same stanowiska

¹⁰⁰² Hajder K., *Ewolucja amerykańskiego modelu rynku pracy*, „Przegląd Politologiczny”, nr 4/2012, Poznań 2012, s. 95.

w branżach bardziej zaawansowanych technicznie i technologicznie), zróżnicowany pod względem kwalifikacji, umiejętności i wiedzy, a także w miarę stabilny (pod względem wielkości zatrudnienia i bezrobocia, w tym jego trwałości w gospodarce). Na ocenę wpłynęła długofalowa strategia pozyskiwania specjalistów z całego świata, a także niskie koszty przestojów spowodowanych np. zwolnieniami lekarskimi i łatwość zawierania umów o pracę.

Z BRICS ponownie Chiny znalazły się w górnej części skali (między 70. a 80. centylem). W Chinach jedynie koszty związane z nadmiarowym zatrudnieniem negatywnie wpływały na pozycję w podrankingu. W pozostałych obszarach wyprzedzały większość państw biorących udział w rankingu (lokaty od 17-73 w edycji 2015/2016). „Rynek pracy” to kolejny filar, w którym obniżyły się oceny Brazylii. Ocena profesjonalizmu zarządzania w gospodarce drastycznie zmalała (w badanym okresie o 18 pozycji). W pozostałych kategoriach Brazylia znajduje się w ostatniej ćwiartce miejsc. Jedynie utrzymanie kapitału ludzkiego jest klasyfikowane ok. połowy miejsc rankingowych, natomiast pozyskiwanie bliżej 90. miejsca. Poza Brazylią, również rynki pracy RPA i Indii sklasyfikowano na odległych pozycjach. W Indiach szczególnie dobrze oceniono łatwość zatrudniania i zwalniania, a także zdolność do pozyskiwania i utrzymywania talentów. Na niską całościową ocenę miały wpływ m.in.: słaba kooperacja między instytucjami rynku pracy a pracodawcami oraz niski wskaźnik zatrudnienia kobiet w stosunku do mężczyzn. W stosunku do Indii, w RPA wyżej oceniono m.in. niższe koszty związane z redukcją niepotrzebnego, nadmiarowego zatrudnienia, a także profesjonalizm zarządzania (kwalifikacje menedżerów wyżej cenione, niż np. narodowość czy powiązania). Słabiej oceniono m.in. elastyczność umów; w RPA wyraźnie wspiera się pracowników, dając im szerokie zabezpieczenie prawne.

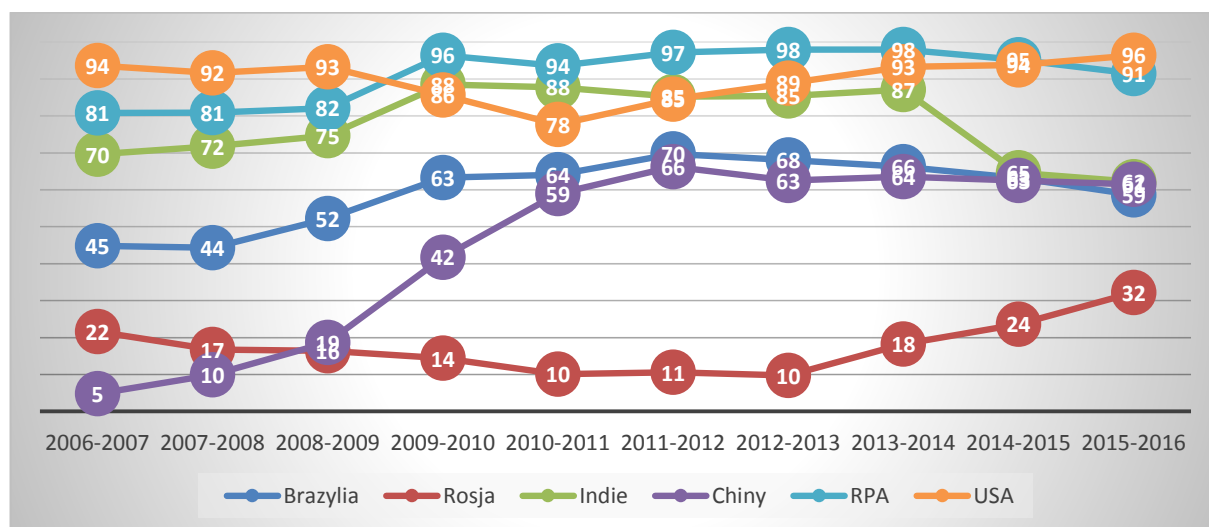
Rosja, po stosunkowo dobrym wyniku pod koniec pierwszej dekady XXI w. obniżyła, a następnie wyrównała do ok. 64 centyla (Wykres 98). W trakcie badania nie powstały m.in. rozwiązania skierowane na utrzymanie i pozyskiwanie talentów czy obniżające koszty pracy. Nisko oceniane są również rozwiązania podatkowe, regulujące zatrudnienie (np. wielkość).

RPA pod względem potencjału i efektywności rynku finansowego okresowo wyprzedzało USA (Wykres 99). Jak wspomniano we wcześniejszych fragmentach rozprawy, gospodarkę Południowej Afryki cechuje bardzo wysoki poziom rozwoju wybranych sektorów i branż, natomiast zacofanie innych. Rynek finansowy, budowany na anglosaskim systemie, stał się ważnym ogniwem gospodarki, a giełda w Johannesburgu jest największą w Afryce.

W podindeksie ósmym znalazły się m.in.: przystępność i dostępność usług finansowych, finansowanie lokalnego rynku akcji, dostępność finansowania (pożyczki, kredyty) w tym *venture capital*, solidność banków, bezpieczeństwo transakcji finansowych i przejrzystość prawna. W takim podindeksie Indie, Chiny i Brazylia znalazły się blisko 60. centyla. O ile w przypadku

Chin można mówić o znaczącej poprawie – wynikającej m.in. z rozwoju IT i transakcji na odległość, a także systemu bankowego i rozliczeń, o tyle Indie wyprzedziło ok. 10% analizowanych gospodarek (Wykres 99). Rosja, ze względu na zawilóść rozliczeń, niejasne powiązania, słabość sektora finansowego (wymagane okresowe wsparcie instytucji publicznych), a także zaufanie społeczne – oceniana jest stosunkowo nisko. W rankingu uznano, iż 68% badanych państw jest bardziej konkurencyjna pod względem rynku finansowego od FR.

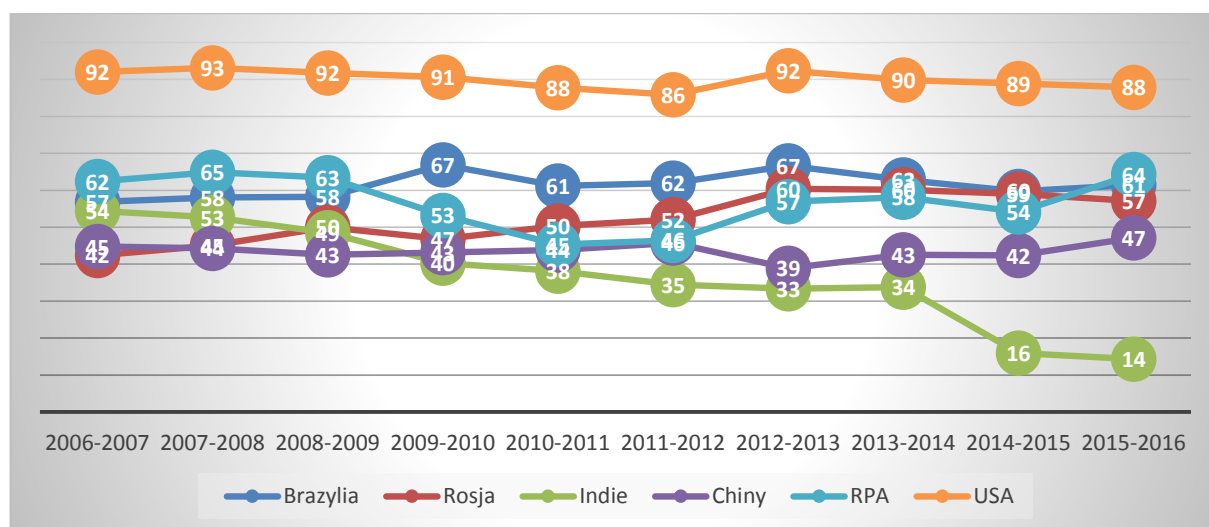
Wykres 99 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar VIII – rozwój rynku finansowego) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

Dziewiąty filar („gotowość technologiczna”) ocenia sprawność techniczno-technologiczną gospodarki, jej zdolność do rozwoju. USA oraz państwa Skandynawskie oceniane są stosunkowo wysoko, ze względu na proinnowacyjny charakter wielu polityk. W opozycji do nich znajdują się państwa BRICS. Dotychczas (do połowy drugiej dekady XXI w.) były one głównie biorcami zaawansowanych rozwiązań technologicznych, podwykonawcą elementów, przy aplikacji z zewnątrz. Pomiar dostępności i wykorzystania starszych technologii, liczby firm będących w stanie absorbować najnowsze technologie, wykorzystania Internetu, pozyskiwania inwestycji zagranicznych, w tym wielkości transferu technologii, itd. umożliwiają ocenę zdolności gospodarki do rozwoju nowoczesnych branż. BRICS w tym zestawieniu w większości prezentują podobny poziom (ok. 45.-65. centyl). Jedynie Indie odnotowały poważny spadek w zestawieniu, z 54 centyla na 14. (Wykres 100).

Wykres 100 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar IX – gotowość technologiczna) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

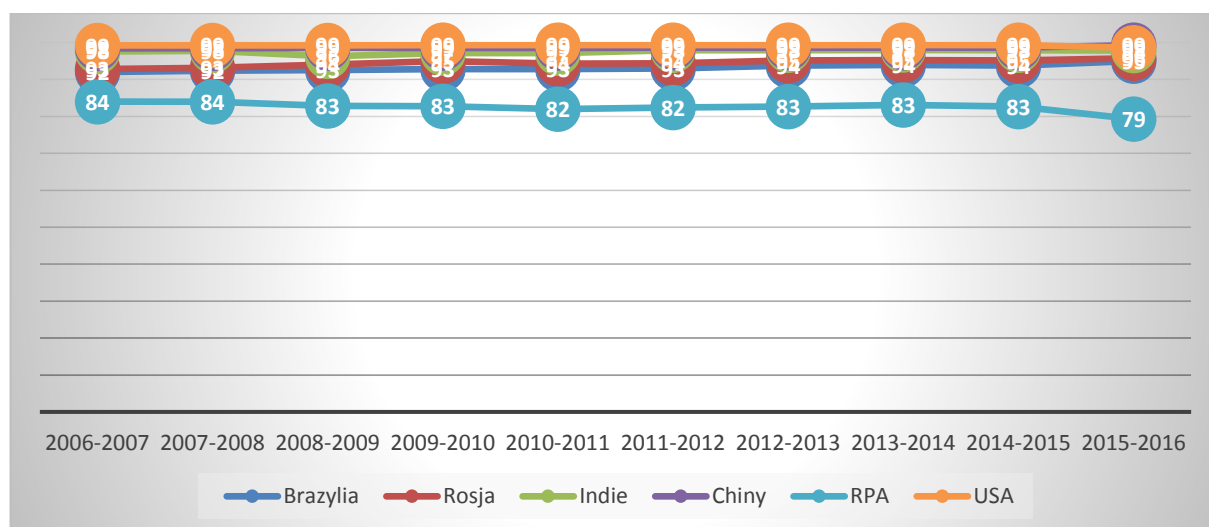

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

Brazylia i Rosja pozytywnie wyróżniają się pod względem dostępności Internetu szerokopasmowego. FR jest również wysoko oceniana pod względem liczby użytkowników Internetu w stosunku do całego społeczeństwa. Bardzo nisko natomiast oceniono transfer technologii (w rankingu 2015/2016 – 115. miejsce). W przypadku Indii, najwyższe miejsce ze składowych podindeksu zajmuje transfer technologii (95. miejsce). Przyczyn utraty pozycji należy upatrywać przede wszystkim w zbyt wolnym wdrażaniu nowinek technicznych w gospodarce. Jest to pośrednio wynikiem stosunkowo wysokiego poziomu liberalizmu, który prowadzi do niskiego wsparcia rozwoju sieci poza największymi aglomeracjami. Dodatkowo niski poziom dochodów ludności powoduje, iż dostęp do sieci pozostaje raczej dobrem luksusowym. Indyjskie przedsiębiorstwa bazujące na konkurencyjności kosztowej również nie są w stanie absorbować odpowiednio dużej ilości innowacji technicznych i technologicznych. Stan ten jest trudny do zmiany bez wsparcia władz centralnych, a te mają ograniczone możliwości oddziaływania ze względu na konstrukcję relacji między jednostkami terytorialnymi w kraju.

„Wielkość rynku” – 10 filar indeksu WEF – składa się z czterech elementów: PKB, eksportu jako procent PKB, rynku krajowego, rynku zagranicznego (udział w handlu światowym). Jest to więc część indeksu pośrednio omawiana w rozdziale dotyczącym handlu. Tutaj skupienie pada na zaledwie cztery aspekty, które mają określić potencjał rynku.

Wykres 101 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar X – wielkość rynku) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

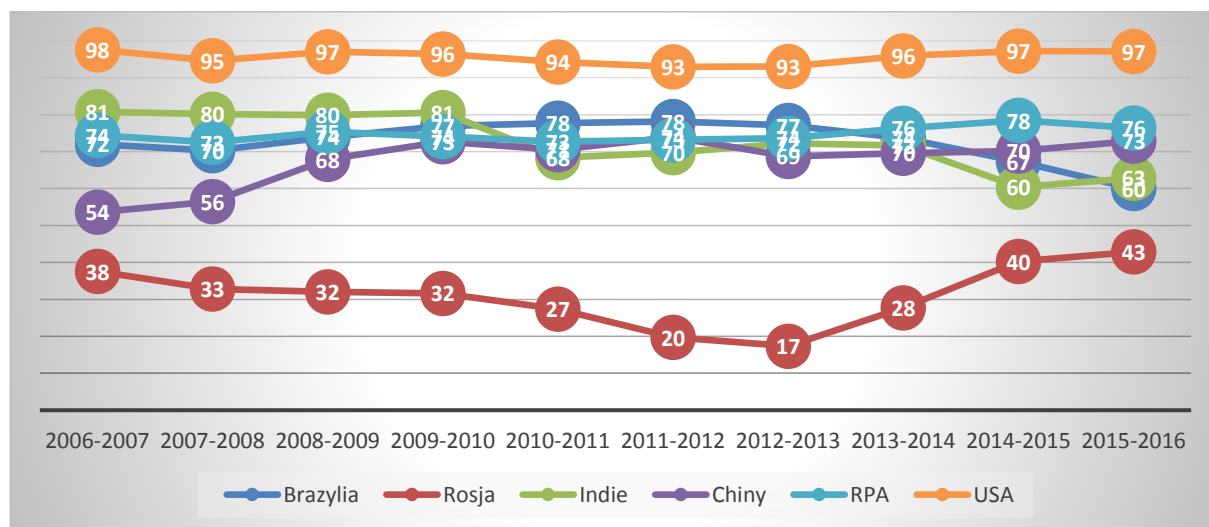
Wszystkie BRICS pod względem wielkości rynku i udziału w gospodarce światowej notowane są między 80. a 100. centylem (Wykres 101). Cechą charakterystyczną grupy jest wielkość tych państw. Ze względu na wykorzystanie indeksu przy trzeciej i czwartej składowej, poziom wygładzenia w całym badanym okresie jest stosunkowo duży. Niemniej położenie BRICS na siatce pozwala stwierdzić, iż wielkość tych gospodarek jest czynnikiem pozytywnie wpływającym na ich konkurencyjność (niezależnie czy od strony popytowej, czy podażowej).

Jedenasty podindeks „złożoność biznesu” oznacza poziom zaawansowania i rozbudowania instytucjonalnego obszaru przedsiębiorczości. Mieszczą się w nim m.in.: ilość i jakość lokalnych dostawców, rozwój klastrów, źródła przewag konkurencyjnych przedsiębiorstw (gdzie wyżej oceniane są przewagi w zakresie zaawansowania technologicznego niż kosztowe), złożoność procesów produkcyjnych, mechanizmy kontroli międzynarodowej dystrybucji, wartość dodana w łańcuchu wartości. W tym podindeksie znalazły się więc elementy pozwalające stwierdzić, jak rozbudowane jest zaplecze produkcyjne w gospodarce, a także jak duża jest jego konkurencyjna wartość.

Największy postęp wystąpił w przypadku ChRL. Reformy liberalizujące handel zagraniczny oraz coraz silniejsze zaangażowanie w rozwijanie zróżnicowanej produkcji własnej zapewniło przejście z 54. centyla (w edycji 2006/2007) do 73. centyla (w edycji 2015/2016). RPA plasowała się w 25% najwyższych ocenionych państw. Jest to przede wszystkim zasługa powiązań z Europą Zachodnią (inwestycji), a także coraz lepszych relacji z Chinami. Brazylia i Indie

na koniec badanego okresu znalazły się ok. 60. centyla (Wykres 102). Wynikało to głównie ze zbyt wolnego wzrostu branż, niskiej aktywności na rzecz rozwoju (pomijając próby tworzenia sztucznych przewag wykorzystując pewne preferencje względem krajowych przedsiębiorstw), a także szybszego tempa przekształceń w innych państwach. Ostatecznie oba kraje straciły względem konkurentów.

Wykres 102 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar XI – złożoność biznesu) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

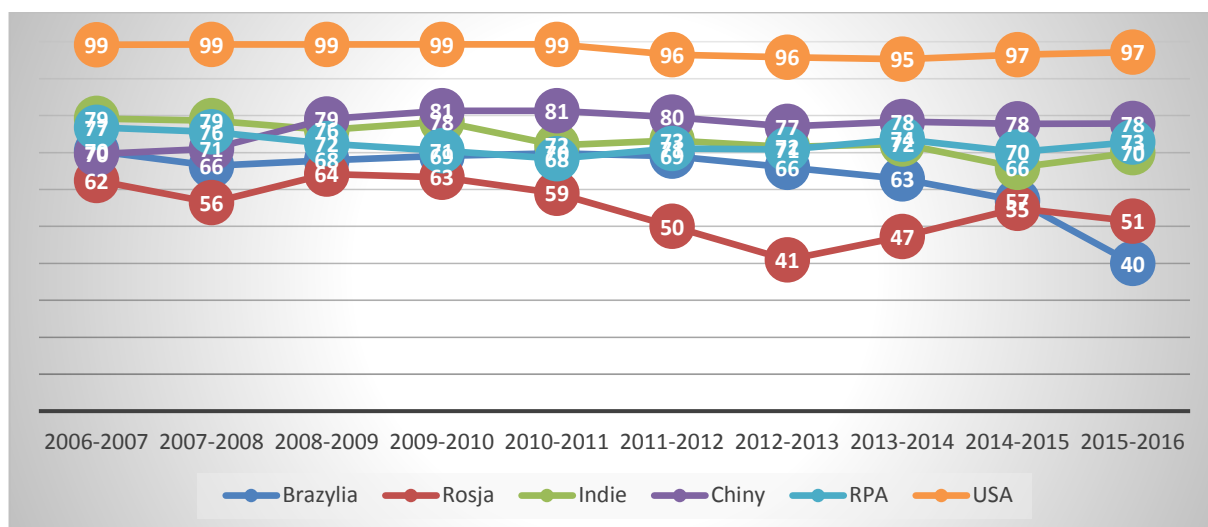

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

W dwunastym filarze – „innowacjach” – decydującym o przyszłej konkurencyjności gospodarki znalazły się takie parametry jak: zdolność do generowania innowacji, jakość instytucji naukowych (m.in. badań), wydatki przedsiębiorstw na B+R, powiązania między nauką a biznesem, dostępność naukowców i inżynierów (specjalistów wysokiej klasy), liczba patentów.

W tej kategorii trzy z pięciu państw BRICS znalazły się między 70. a 80. centylem, co należy uznać za dobry wynik (jak na państwa rozwijające się). Ich aspiracje są jednak znacznie większe, co widoczne jest w postępie zmian prawno-politycznych. Chińskie makrostrategie umożliwiają przedsiębiorstwom krajowym absobcję rozwiązań, a ze względu na rosnącą skalę – rozwijanie własnych pomysłów. Wzrost liczby zgłaszanych przez Chińczyków patentów w ostatnich dwóch dekadach świadczy o rewolucji technologicznej jaka miała tam miejsce. Indie coraz częściej przegrywają rywalizację z konkurencją na terenie Azji, np. przedsiębiorstwa indonezyjskie wydają więcej na B+R niż indyjskie. Indie pozycjonowane są względem taniego i łatwo dostępnego kapitału ludzkiego. Takie podejście opóźnia tempo rozwoju gospodarczego.

Wykres 103 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar XII – innowacje) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 13.10.2018 r.).

RPA szczególnie niskie noty uzyskało za niewielką ilość zamówień rządowych na produkty z kategorii wysokich technologii oraz za niską dostępność specjalistów (naukowców i inżynierów). W pierwszym przypadku, wynika to z ograniczonego budżetu państwa, a w drugim ze zmian polityczno-społecznych, które powodują, iż RPA przestaje być krajem przyciągającym wysoko wykwalifikowany kapitał ludzki.

Innowacyjność w przypadku Rosji hamowana jest przez branże tradycyjne. Silne lobby wydobywczo-przetwórcze, paliwowe nie dostrzega potrzeby rozwijania nowych technologii. Występujący efekt skali i wysoka zasobność w surowce zniechęcają do inwestycji w B+R. Większość składowych podindeksu „innowacje” w przypadku Brazylii wykazuje długookresową tendencję spadkową. W badanym okresie wystąpił marazm spowodowany nadmiernym skupieniem na polityce socjalnej i rozdawnictwie, a także na zabezpieczeniu interesu wybranych grup społecznych. Stało się to m.in. kosztem dalszej liberalizacji gospodarczej. Dopiero pod koniec 2017 r. widać pewne zmiany, które przypuszczalnie zachęcą naukowców i fachowców do pozostania i rozwijania się na terenie Brazylii. Nadal brakuje jednak całościowej polityki i mechanizmów, które umożliwiłyby prowadzenie długofalowych badań w gospodarce i wspierały przedsiębiorstwa w działalności badawczo-rozwojowej.

Wyniki absolutne indeksu konkurencyjności WEF różnią się od pozycji zajmowanych przez badane podmioty w *Doing Business* Banku Światowego. W edycji 2018 wzięło udział 190

państw (dane za lata 2015-2017; zależnie od dostępności); Brazylia objęła 109. lokatę, Rosja – 31. miejsce, Indie uplasowały się na 77. pozycji, Chiny – 46. miejsce, RPA – 82. miejsce (USA – 8. miejsce).¹⁰⁰³ Standaryzacja wyników obu rankingów pozwala stwierdzić, iż różnica w ocenie: Brazylii wynosi 3. centyle, Rosji – 16. centyli (na korzyść Banku Światowego), Indii – 2. centyle, Chin – 4. centyle, RPA – 8. centyli (na korzyść WEF), a USA – 2. centyle.

Tabela 21 Ranking Doing Business za 2018 r. - wybrane kraje¹⁰⁰⁴

	miejsce w rankingu <i>Doing Business</i>	zakładanie działalności	pozwolenia i procedury związane z inwestycjami	energia elektryczna	procedury rejestracyjne (administracyjne)	kredyty	zabezpieczenie inwestorów	podatki	handel zagraniczny	umowy	likwidacja działalności
Brazylia	109	140	175	40	137	99	48	184	106	48	77
Rosja	31	32	48	12	12	22	57	53	99	18	55
Indie	77	137	52	24	166	22	7	121	80	163	108
Chiny	46	28	121	14	27	73	64	114	65	6	61
RPA	82	134	96	109	106	73	23	46	143	115	66
USA	8	53	26	54	38	3	50	37	36	16	3

Legenda:

zielone wypełnienie – pozycja wyższa w danej kategorii niż w całym rankingu

czerwone wypełnienie – pozycja niższa w danej kategorii niż w całym rankingu

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rankingu *Doing Business* autorstwa Banku Światowego, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.doingbusiness.org/rankings>, (stan na dzień: 25.09.2018 r.).

W rankingu WB wyniki punktowe umożliwiają ocenę postępów poszczególnych państw względem innych. W ostatnie dekadzie widoczne jest m.in. osłabienie tempa rozwoju USA i państw europejskich, natomiast znaczne przyspieszenie w gospodarkach rozwijających się, w tym BRICS. Niemniej nadal zajmują one odległe pozycje (Tabela 21).

Brazylia w dostępie i cenach energii elektrycznej została sklasyfikowana na 40 pozycji, a w przypadku umów (ich przestrzeganie i regulacji prawnych gwarantujących ich wykonanie) na 48 pozycji na 190 państw. Do rozwiązania pozostają jednak kwestie związane m.in. z podatkami (jeden z gorszych wyników), pozwoleniami czy zakładaniem działalności. Utrata pozycji

¹⁰⁰³ Oficjalna strona rankingu „Doing Business” Banku Światowego, op. cit., (stan na dzień: 25.09.2018 r.).

¹⁰⁰⁴ Wyjaśnienie zakresu poszczególnych kategorii pomiarowych rankingu Banku Światowego znalazło się w rozdziale 1.4.

w rankingu przez Brazylię jest wywołana przede wszystkim powolnością reform liberalizujących system. Inne państwa znacznie szybciej doskonalili badane mechanizmy, np. rozpoczęcie działalności w Brazylii w 2003 r. wiązało się z przymusem przejścia przez piętnaście procedur i poniesieniem kosztów na poziomie ok. 36% dochodów per capita. Rozpoczęcie działalności wymagało poświęcenia ok. 152 dni. W 2015 r. obowiązkowych było 11 procedur, kosztowało ok. 3,8% dochodu per capita i trwało 83 dni.

Rosja z BRICS jest na najwyższej pozycji – 31. Najniżej oceniono handel zagraniczny ze względu na zawłość i zmienność procedur. Jest to związane z wykorzystaniem tego obszaru regulacji do prowadzenia geopolityki przez władze. Niemniej negatywnie wpływa na ocenę konkurencyjności rosyjskiej gospodarki.

Indie znalazły się dopiero na 77. pozycji w rankingu WB. Niemniej w zakresie zabezpieczenia inwestorów zajęły 7. miejsce – wyższe niż np. USA. Dostatecznie oceniono również ceny i dostępność energii (rozpatrywano przedsiębiorstwa), a także łatwość zaciągania kredytów, w tym koszty i procedury. Najgorzej oceniono procedury administracyjne. Duża władza urzędników i uznaniowość decyzyjna aparatu publicznego utrudnia prowadzenie działalności gospodarczej.

Założyć działalność w Chinach jest łatwiej niż np. w USA. ChRL zajmuje pozycje w pierwszej trzydziestce również w przypadku dostępu i cen energii elektrycznej a także w przypadku postępowań przed organami publicznymi. Najwyższą pozycję w 2018 r. zajęła w przypadku kategorii „umowy” – 6. Najniżej sklasyfikowano Chiny w przypadku kategorii: „podatki” oraz „postępowania i procedury niezbędne do rozpoczęcia projektów inwestycyjnych”. W obu kwestiach system jest progresywny i dostosowawczy, stąd niższe noty. Władze sprawują bezpośrednią pieczę nad skalą i zakresem inwestycji. Ten obszar jest poddany szczególnej obserwacji i silnie regulowany.

RPA, podobnie jak Indie, adaptowała anglosaski system prawny. Procedury chroniące inwestorów zostały docenione 23. lokatą. W pozostałych kategoriach jest już znacznie gorzej. Zakładanie działalności, procedury i postępowania względem nowych inwestycji, zawieranie i przestrzeganie umów czy handel zagraniczny mocno obniżyły pozycję RPA w rankingu, zapewniając 82. miejsce.

Techniczny charakter rankingu WB – statystyczny, a nie uznaniowy wymiar zmiennych – powoduje, iż wynik jest odzwierciedleniem zestawienia państw względem obowiązujących w nich procedur. Nie oddaje jednak pełni wysiłku, jaki należy włożyć w rozpoczęcie czy prowadzenie działalności np. w kontakty nieformalne, relacje ze sferą publiczną czy konkurencją, itd. Pomija on aspekty społeczne, związane z myśleniem kolektywnym, które zawiera indeks WEF.

Poza tym zakres tematyczny zmiennych indeksu Banku Światowego jest ograniczony do zagadnień z pogranicza finansów, zarządzania, rachunkowości. Jest on rozszerzany o pewne obszary, które są trudno mierzalne – jak zachowania na rynku pracy – jednak nawet w stosunku do nich dobierane są takie parametry, aby można było kwantyfikować wyniki. Trudno jest stwierdzić, które podejście jest „skuteczniejsze” w ocenie konkurencyjności gospodarek narodowych. Każde stanowi fragment obrazu funkcjonowania rynku. Oba rankingi umożliwiają konfrontację badanych podmiotów i ocenę zachodzących w nich zmian. Jest to ważne zarówno dla tworzących fundamenty prawne (polityków), jak i beneficjentów rozwiązań (inwestorów, pracodawców, pracowników).

We wstępnej ocenie autora niniejszej rozprawy, powyższe rankingi mają wpływ na poszczególne grupy interesu (polityków, ekonomistów, dziennikarzy, a dalej inwestorów, pracowników, itd.), co powoduje, iż miejsce w rankingu albo ocena jakiegoś parametru może aktywować działania poszczególnych grup. W ten sposób rankingi nie tylko byłyby miarą dotychczasowej konkurencyjności państw, ale odpowiadałyby za ich przyszłą zdolność. Mało tego, ocena (w pewien sposób subiektywna) autorów rankingu mogłaby powodować określone zachowania inwestorów i np. ograniczać napływ BIZ. W wyniku negatywnej oceny mogłoby dochodzić do pogłębiania problemów, a dobra – zachęcałaby inwestorów do lokowania przedsięwzięć – wzmacniałaby wzrost i rozwój gospodarczy. Można więc założyć, iż rankingi mogą tworzyć przyszłą konkurencyjność państw. Niemniej jednak, ta hipoteza wymaga weryfikacji w kolejnych badaniach.

5. BRI(C)S alternatywą dla USA – prognoza indywidualna i grupowa

W niniejszym podrozdziale przedstawione zostały przemyślenia dotyczące przyszłości BRICS bez określania perspektywy czasowej. Są one pokłosiem badań prowadzonych w ramach całej rozprawy doktorskiej. Do wnioskowania wykorzystano również wyniki z ankiety online przeprowadzonej w 2015 r. na grupie ekspertów zajmujących się analizą gospodarki światowej, konkurencyjnością państw, wzrostem i rozwojem, a także którymś bądź wszystkimi państwami z grupy BRICS.¹⁰⁰⁵ Ze względu na niewielką liczbę wypełnionych kwestionariuszy będą one jedynie uzupełnieniem własnych badań.

¹⁰⁰⁵ Waligóra K., *Przemiany w strukturach gospodarek państw BRICS – determinanty rozwoju*; Projekt zrealizowany na Wydziale Ekonomii i Zarządzania ze środków Uniwersytetu w Białymstoku w ramach Badań Młodych Naukowców (BMN-426) w latach 2014-2015; badanie ankietowe prowadzono lato/jesień 2015 r. przy wykorzystaniu narzędzi dostępnych na: <http://moje-ankiety.pl>

Jak już wspomniano w rozdziałach teoretycznych, integracja w światowej gospodarce nasiliła się w drugiej połowie XX w. Szczególnie mniejsze podmioty państwowe liczące po kilkanaście, kilkadziesiąt milionów obywateli w blokach współpracy poszukują bezpieczeństwa, możliwości zwiększania wzrostu gospodarczego, korzystania z osiągnięć naukowych i kulturalnych sąsiadów czy wzmocnienia rangi politycznej na arenie międzynarodowej. Jaki był więc cel powołania BRICS? Czym jest ta grupa? Jakie jest jej miejsce w gospodarce światowej?

Grupa powstała jako wypadkowa dotychczasowych sukcesów gospodarek BRICS oraz paramedialnego zainteresowania ich wzrostem. Chęć podtrzymania koniunktury gospodarczej i wykorzystania współpracy do realizacji wspólnych celów w polityce zagranicznej wymierzonej przeciw dotychczasowemu układowi stała się motorem działań na rzecz przeprowadzenia pierwszych spotkań rozpoznawczych, a dalej integracji formalnej. Poziom formalizacji narastał wraz z kolejnymi spotkaniami. Podbudową stał się mit o reprezentacji państw „biednego południa” (choć Rosja jest raczej przedstawicielem „starego układu” północy). Takie nieścisłości nie przeszkadzały jednak ogłosić się obrońcami państw rozwijających się, dawnych państw kolonialnych, którzy walczą ze „złym Zachodem”. Spiowem grupy stała się więc niechęć względem USA i nadużywania przez nie pozycji światowego lidera (zgodnie z hasłem „*America First*” autorstwa W. Wilsona). Walka z polityką neokolonialną stała się podstawą działań w instytucjach międzynarodowych takich jak np. ONZ. Kwestie gospodarcze, pomimo utworzenia funduszu rezerwowego i wspólnego banku rozwoju zdają się być pomijane. Każde z państw rozwija się niezależnie, a umowy handlowe mają charakter bilateralny. Trudno jest również mówić, iż powstaniu grupy przyświecał cel stworzenia multilateralnego porządku. Wzajemna nieufność, słabe związki gospodarcze, różne wizje rozwoju w makroregionach powodują, iż BRICS to zgrupowanie liderów. Każdy z nich gra indywidualnie, łącząc się jedynie w kwestiach politycznych, aby blokować amerykański etos demokracji.

Przedstawiciele państw BRICS we wspólnych deklaracjach zwracali uwagę na potrzebę reformy międzynarodowego systemu finansowego i monetarnego, a także zwiększenie wpływu państw rozwijających się na funkcjonowanie Banku Światowego, Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Organizacji Narodów Zjednoczonych. Ponad dekada od pierwszego spotkania pokazała jednak, że każde z państw chce jedynie jak największego wpływu dla siebie. Niemniej deklaracje pozytywnie wpłynęły na decyzje powyższych organizacji i tak np. IMF umieścił chińskiego juana w koszyku SDR (2016 r.).¹⁰⁰⁶ Chiński juan staje się więc jedną z walut o charakterze

¹⁰⁰⁶ Christina Lagarde z IMF zwróciła uwagę, iż włączenie chińskiego juana do koszyka SDR to kamień milowy w integracji chińskiej gospodarki z globalnym systemem finansowym; więcej na: International Monetary Fund, *IMF Adds Chinese Renminbi to Special Drawing Rights Basket*, dostęp online, tytuł dostępu:

światowym (jak np. euro czy dolar amerykański).¹⁰⁰⁷ Waluty pozostałych BRICS nie osiągnęły podobnej pozycji.

Grupa BRICS jest więc luźnym układem o niskim poziomie formalizacji i instytucjonalizacji przede wszystkim na poziomie politycznym. W światowej gospodarce trudno jest określić jej miejsce, ponieważ każde z państw członkowskich na większości pól negocjacyjnych reprezentuje własny interes. Nie można go porównywać do porozumień czysto gospodarczych i tym bardziej do np. UE – tworu o bardzo wysokiej i wielopoziomowej integracji. Wspólne cele mają charakter ogólnych założeń i są realizowane wyłącznie w momencie, gdy nie kolidują z indywidualnymi praktykami.

W trzeciej dekadzie XXI w. pozycja grupy na tle innych ugrupowań integracyjnych raczej się nie zmieni. Pogłębienie relacji jest blokowane przez nieufność partnerów względem siebie. Indyjskie władze obawiają się dominacji Chin w Azji. Poziom rozwoju jaki osiągnął północny partner, miejsce w gospodarce światowej, siła przyciągania technologii i inwestycji przyciąga indyjskie władze. nierozwiązane problemy we wzajemnych relacjach (np. granice, panowanie na Morzu Południowochińskim, rozwój mniejszych państw w Azji południowej i wschodniej) ograniczają współpracę hamując integrację grupy BRICS. Gospodarczo liczba pól niekolektywnych wzrasta. Władze Indii zdają się tego niezauważać, a może nie chcą? Bliskość geograficzna sprzyja porozumieniom, natomiast historia i geopolityka – nie. Czas pokaże, czy np. Indie i Chiny będą w stanie kooperować, dzieląc między siebie poszczególne branże produkcji. Analizowane dotychczas dane (m.in. dotyczące produkcji na eksport, napływu BIZ czy rynku pracy) ukazują szanse na pogodzenie interesów gospodarczych.

Wielkość terytorium Rosji, przy stosunkowo niskiej gęstości zaludnienia i słabym zagospodarowaniu przestrzennym zachęca Chińczyków do ekspansji gospodarczej. Przeceniana jest jednak bezpośrednia kolonizacja wschodniej części FR, która wg ekspertów w kolejnych dwóch, trzech dekadach będzie miała charakter szczątkowy.¹⁰⁰⁸ Sami Chińczycy nie są zainteresowani życiem w systemie społecznym, ekonomicznym i prawnym Rosji.¹⁰⁰⁹ Przyszłe relacje integracyjne przy zerwaniu z retoryką „strachu przed wrogiem” po stronie rosyjskiej byłyby więc pożądane, prowadząc do wzrostu gospodarczego. Na dynamicznym rozwoju Chin Rosja mogłaby skorzystać nie tylko sprzedając surowce, ale również aplikując o środki w ramach inwestycji

<https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/09/29/AM16-NA093016IMF-Adds-Chinese-Renminbi-to-Special-Drawing-Rights-Basket>, (stan na dzień: 15.08.2018 r.).

¹⁰⁰⁷ Markiewicz M., *Internacjonalizacja juana chińskiego w kontekście kryzysu finansowego*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Oeconomica”, nr 273, 2012, s. 213-228.

¹⁰⁰⁸ Alexeev M., *Chinese Migration into Primorskii Krai: Economic Effects and Interethnic Hostility*, [in:] Tabat S. (ed.), *Slavic Eurasia's Integration into the World Economy and Community*, Sapporo 2004, p. 336.

¹⁰⁰⁹ Gelbras V., *Chinese Migration in Russia*, „Russia in Global Affairs”, vol. 3, no. 2, April-June 2005, p. 179.

zagranicznych południowego sąsiada. Władze FR zdają się nie dostrzegać surrealizmu rywalizacji z USA, ignorując (?) sąsiedztwo nowego mocarstwa światowego – ChRL.

Brazylia i RPA wykazują niskie zainteresowanie integracją gospodarczą w ramach BRICS. Jest to spowodowane odległością geograficzną i samodzielnością polityczną obu podmiotów w makroregionach świata. Budowanie wspólnych mechanizmów i oddzielnych zasad ponad stosowanymi bilateralnie i w ramach organizacji takich jak WTO są nieuzasadnione ekonomicznie. Należy również podkreślić, że obu państwom – historycznie oraz częściowo prawnie i mentalnie – bliżej jest do państw europejskich.

Ze względu na opisywane w rozprawie dysproporcje między członkami (zarówno absolutne, jak i rozwojowe) dyskusja co do przyszłości grupy powinna się opierać na założeniu, iż to Chiny są liderem i to one narzucają tempo integracji. ChRL będzie wykorzystywać współpracę do realizacji własnych celów. Dotychczas każdy z członków na bazie BRICS budował polityczną pozycję międzynarodową. Najprawdopodobniej grupa będzie nadal narzędziem politycznego nacisku na państwa demokratyczno-kapitalistyczne. BRICS jako całość subiektywnie wzmacnia konkurencyjność członków grupy. Niemniej formuła jest już nadwyrężona co powoduje, iż długookresowo nie da się budować na nim przewagi konkurencyjnej bez silnych, indywidualnych fundamentów. Jak będzie przebiegał rozwój poszczególnych państw grupy? Jakie są ich kluczowe problemy utrudniające lub uniemożliwiające pokonanie kolejnego etapu rozwoju?

Poza nadmiernym wspieraniem krajowych przedsiębiorstw (m.in. systemem zamówień publicznych), problemem pozostaje infrastruktura. Brazylię można i trzeba oceniać w skali makro, jednak każdy ze stanów jest zupełnie inny, co powoduje, że w jednym chętnie osiedlają się firmy zagraniczne, a w innym panuje silne zacofanie. W całej Brazylii występuje niedobór infrastruktury wszelkiego typu, poczynając od dróg asfaltowych. Jedynie największe miasta można porównywać z tymi znajdującymi się w krajach wysoko rozwiniętych. Jednak także i tutaj, *favela* wpisane w ich krajobraz ukazują faktyczne miejsce Brazylii na mapie rozwojowej świata.

Rozwój infrastruktury portowej i lotniczej ułatwiłby brazylijskim firmom eksport, natomiast drogowej i kolejowej – zapewniłby bardziej równomierny rozwój kraju. Szansą Brazylii są surowce i ich wykorzystanie – na wzór np. Norwegii – na cele rozwojowe. Stworzenie mechanizmu gwarantującego zasilanie sfery B+R w szczególnie rozwiniętych i znaczących pod względem wielkości generowanego przychodu obszarów gospodarki zapewniłby stabilny rozwój. Stabilizacja rozwoju jest zachętą dla BIZ – należy ją więc doceniać.

Potencjał Brazylii ukryty jest również w kapitale ludzkim, który może być lepiej wykorzystywany. Warunkiem jest jednak silniejsze umiędzynarodowienie. Nacjonalizm gospodarczy

i problemy prawno-ekonomiczne (wskazywane m.in. w trakcie analizy rankingów konkurencyjności) muszą zostać możliwie szybko rozwiązane, aby nie zaprzepaścić dotychczasowych osiągnięć. Prezydent Brazylii J. Bolsonaro obiecuje przeprowadzenie reform gospodarczych i zerwanie z dotychczasowym socjalizmem. Zwiększenie zainteresowania władz poprawnością funkcjonowania gospodarki może zapewnić Brazylii wyjście z marazmu rozwojowego.

Problemem, który szczególnie silnie dotyka Brazylię, Rosję i Indie jest korupcja. Zerwanie ze stereotypem skorumpowanego urzędnika jest niezwykle trudne ale bardzo ważne. Dotychczasowe trudności negatywnie wpływają na kapitał inwestycyjny, który postrzega ten problem jako bardzo ważny. Korupcja w działalności gospodarczej jest ważnym składnikiem oceny ryzyka opłacalności inwestycji. Im jest ona częstsza, tym chęć realizacji zadań gospodarczych jest mniejsza. Ocena konkurencyjności jest więc słabsza. Rozrost administracji, szczególnie w przypadku Brazylii i Indii, mnogość procedur i zezwoleń jakie należy uzyskać oraz duża ilość czasu zniechęcają do aktywności gospodarczej. Te obszary wymagają bezwzględnych reform.

Rosja w XXI w. staje przed licznymi wyzwaniami. Pomimo względnej stabilności władzy – prezydentem w 2018 r. wybrany po raz czwarty na urząd został W. Putin – konkurencyjność gospodarki jest stosunkowo niska, a rozwój powolny. Pośrednio przyczynia się do tego opisywana na łamach rozprawy korupcja i nepotyzm sektora publicznego, wykorzystywanie systemu i służb publicznych do realizacji celów gospodarczych jednostek skupionych wokół władzy. Poza tym, imperialne podejście najwyższych władz widoczne w agresywnej retoryce, prowadzi do konfliktów międzynarodowych. Sprzyja temu mentalność społeczeństwa, chociaż ubożego to przekonanego o swojej wyższości nad innymi narodami. Czasy carskie, a później okres ZSRR, opierały się na ciągłej rywalizacji, walce z wrogami Rosji. Taki model sprawowania władzy wymaga stanowczości od najwyższych jej przedstawicieli, szczególnie w kwestii polityki zagranicznej, a więc i w kwestiach handlu. Prorządowa polityka informacyjna skrzętnie ukrywa faktyczny wymiar wydarzeń dając do zrozumienia, iż działania rządu i prezydenta są jedynie odpowiedzią na zachowanie innych państw. Ostatecznie prowadzi to do izolacji Rosji, która obniża tempo wzrostu gospodarczego. Rosnące dysproporcje społeczne zdają się nie być wystarczające do zmiany systemu władzy i nowego podziału bogactwa narodowego.

Geopolityka Rosji w najbliższych latach raczej się nie zmieni, co będzie negatywnie wpływać na gospodarkę, w tym absorcję inwestycji zagranicznych i technologii. Pod względem rozwoju niewiele zmieniło się od czasów ZSRR. Nadal przemysł ciężki odgrywa kluczową rolę w zakresie badań. To on jest źródłem nowych rozwiązań technologicznych. Pozostałe działy rozwijają się wolniej i to w oparciu o technikę i technologię z zewnątrz.

Problemem Rosji pozostaje niska efektywność wykorzystania środków budżetowych. Scentralizowana formuła podziału środków powoduje, iż większość z regionów zmienia się bardzo powoli. Europejska część pozostaje tą lepiej rozwiniętą, a działania na rzecz aktywizacji wschodniej skupiają się na infrastrukturze niezbędnej do eksploatacji zasobów. Stąd narastające obawy po stronie rosyjskiej względem liczniejszego społeczeństwa chińskiego, które miałyby kolonizować Rosję. Stosunkowo niewielka liczba ludności względem powierzchni powoduje, iż Rosja nie potrafi (nie może?) zmienić modelu wzrostu, ograniczyć priorytety dla sektora zbrojeniowego.

W kolejnych latach najprawdopodobniej nie dojdzie do spektakularnej zmiany podejścia względem gospodarki. Przemysł będzie modernizowany pod dyktando największych przedsiębiorstw oraz branż strategicznych. Rozwijać się będą technologie militarne i kosmiczne, a wydobycie pozostanie najważniejszym źródłem dochodów budżetowych. Zmiany tego stanu nie wywołają również czynniki zewnętrzne, np. przejście sektora energetycznego w Europie na zasilanie elektryczne i gazowe. Gaz nadal jest importowany z Rosji, a prąd powstaje m.in. ze spalania paliw kopalnych. Nawet w przypadku dynamicznego rozwoju OZE w Europie, Chiny zgłaszają znaczny popyt. Tak więc czynniki zewnętrzne nie sprzyjają reformom gospodarczym.

Do największych problemów, z którymi rządzący będą musieli się zmierzyć, należy starzenie się społeczeństwa i wyludnianie peryferyjnych regionów, rozwarstwienie społeczne, a także stosunkowo wysokie bezrobocie. Ostatni z problemów wymaga rozwiązań strukturalnych. Produkcję w Rosji cechuje niska opłacalność nawet nie uwzględniając dodatkowych kosztów w postaci łapówek. Wykorzystywane technologie nie pozwalają na nawiązanie rywalizacji z przedsiębiorstwami europejskimi, amerykańskimi czy azjatyckimi. Rosja wymaga zasilenia najnowszymi technologiami i stabilnej polityki zagranicznej, która wynikałaby z potencjału produkcyjnego kraju.

Indyjskie społeczeństwo można uznać za najuboższe z BRICS pod względem liczby osób żyjących za najniższą stawkę. To główny problem, którego żadne władze nie były dotychczas w stanie rozwiązać. Szybki i niekontrolowany wzrost liczby ludności jest problemem, którego prawdopodobnie nie da się rozwiązać prawnie. System administracyjny nie zapewnia dostępu do podstawowych mediów takich jak woda, czy prąd, a także możliwości rozwoju osobistego. Pośrednio za ten stan odpowiadają podziały społeczne. Pomimo pokojowego charakteru polityki zagranicznej Indii, wewnątrz występują spory na tle etnicznym i religijnym. W połączeniu z administracją o niskiej jakości, długotrwałymi procedurami, arbitralnością decyzji, niejasnością prawa kraj ten przegrywa rywalizację z sąsiadami o inwestorów zagranicznych. Co ciekawe,

w trakcie badania niewielu ekspertów wskazało na problem nadmiernej ochrony celnej czy liczbę sporów handlowych z partnerami.

Rozwiązania wymagają problemy społeczne. Kolejna dekada będzie pewnie upływać na zwiększaniu pokrycia siecią wodociągową, na elektryfikacji przestrzeni. Poza nimi należy jeszcze wskazać potrzebę modernizacji sektora energetycznego, podniesienie dostępności do podstawowych mediów, w tym gwarancje dostaw – niezbędne do utrzymania ciągłości produkcji. Rozbudowa infrastruktury technicznej jest więc niezbędna do podniesienia konkurencyjności indyjskiej gospodarki. Korzystne warunki klimatyczne przy lepszym zarządzaniu gospodarką rolną mogłyby zagwarantować umiarkowane, stabilne tempo wzrostu indyjskiej gospodarki i zabezpieczać potrzeby żywnościowe. Wymagana jest jednak modernizacja i mechanizacja rolnictwa, o której rządzący z wielkich miast wyraźnie zapominają. Wzrost potencjału konsumpcyjnego społeczeństwa stałby się również motorem przemian. Warto więc byłoby rozpocząć modernizację właśnie od sektora rolnego, w którym pracuje największa część społeczeństwa. Chiny, w przeciwieństwie do Indii wybrały rozwój multidziałowy. W ten sposób konsumpcję można było zaspokajać w większości własną produkcją. Indie rozwijały rolnictwo ekspansywnie, a przemysł tylko w wybranych branżach. Wykorzystywano narzędzia bezpośredniego protekcjonizmu, co zniechęcało do inwestowania w innowacje. Rozwój usług był stymulowany z zewnątrz. Zasługą rządzących było wykorzystanie pozytywnego trendu w gospodarce światowej. Potencjał ten zdaje się maleć przy rosnącym wykształceniu kapitału ludzkiego w Chinach.

Problemem Indii wymagającym możliwie szybkiego rozwiązania jest zły stan środowiska naturalnego. Grabieżczy wzrost (podobnie jak w Chinach) doprowadził do zatrucia gleby, wód i powietrza. Część obszarów nie nadaje się już do życia, w innych podejmowane są próby rekultywacji środowiska. Niestety decyzje władz w tym zakresie zdają się być szczątkowe, niepowiązane. Stefy zamieszkałe cechuje wysoki poziom zanieczyszczenia. Nie funkcjonuje gospodarka odpadami, nieprzestrzegane są normy związane z odprowadzaniem nieczystości. Zakłady produkcyjne nie dbają o zdrowie pracowników, o otoczenie. Koszty środowiskowe produkcji ponosi nieświadome tego procederu społeczeństwo.

Indie w kolejnej dekadzie będą nadal brylować pod względem wartości absolutnych, jednak utrzymanie tempa rozwoju gospodarczego jest raczej wątpliwe. Brakuje zindywidualizowanej strategii rozwoju, a także wiary w potrzebę i słuszność zmian. Spersonalizowana wizja rozwoju w oparciu o tradycję i rosnącą liczbę ludności – to jest kluczowe wyzwanie Indii. Społeczeństwo z marazmu może obudzić narastający konflikt z Pakistanem czy Chinami.

Chiny, po etapie rozwoju gospodarczego, wraz z hamującym tempem wzrostu i spadającymi możliwościami ukrywania potencjału zmieniają kurs polityczny. Namiastką zachodzących

przemian politycznych, które mają niebagatelne znaczenie dla gospodarki, było ustanowienie jednowładztwa w KPCh. Na XIX Zjeździe KPCh zdecydowano o kontynuacji otwarcia gospodarczego, ale pod kontrolą aparatu państwowego. Chiński socjalizm, chociaż zupełnie inaczej rozumiany niż kilka dekad wcześniej – uznany został za najlepszy z możliwych systemów. Demokracja (również ta gospodarcza) nie jest korzystna dla Chińczyków. „Myśli” Xi Jinpinga stały się oficjalną ideologią Chin zawartą w statucie partii.¹⁰¹⁰ Kraj będzie nadal rządzony przez KPCh, która musi zachować monopol na przewodnią rolę.¹⁰¹¹ Kierunek na rzecz otwarcia gospodarczego, w tym uwolnienia handlu, zależeć będzie nie tyle od jednej partii, a od jednego człowieka, jak miało to miejsce w latach 1949-1978.

Gospodarczy sukces Chin wraz z budową komunistycznej utopii (ale nadal o przewadze znaczenia gospodarki) podważył słuszność demokratyzacji wszystkich narodów świata. Krzewiąc wartości zachodnioeuropejskie, często odwoływano się do dobrobytu występującego np. w USA. Wiązano demokrację z kapitalizmem, a te z bogactwem. Doświadczenia przełomu XX i XXI w. zdają się negować te założenia. W ten sposób Chiny zdobyły miejsce w polityce międzynarodowej na równi z USA.

Głównym problemem dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego może się okazać bariera środowiskowa. Przez ostatnie pół wieku niszczone florę i faunę. Rozwój technologiczny zbliżył Chiny do państw wysoko rozwiniętych, jednak postęp został okupiony poważnymi stratami środowiskowymi. Chiny są największym emitentem zanieczyszczeń powietrza na świecie. W przeciwieństwie do Indii bardzo szybko modyfikują swoją politykę rozwojową, dostrzegając problem nadmiernej emisji gazów cieplarnianych. Poprawie gospodarki energetycznej mają służyć OZE. Rząd w Pekinie inwestuje więcej niż jakikolwiek inny kraj świata w energetykę wiatrową, słoneczną i wodną. Poprawa jakości środowiska będzie więc jednym z kluczowych celów najbliższej dekady, a może i następnych.

Ważnym problemem Chin wymagającym rozwiązania będzie starzenie się społeczeństwa. Pośrednio wynika to z wielu lat prowadzenia polityki regulacji liczby urodzin, a bezpośrednio ze wzrostu zamożności chińskiego społeczeństwa. Cele życiowe ulegają zmianie na wzór państw wysoko rozwiniętych. Problem finansowy związany ze starzeniem się społeczeństwa nie jest jeszcze tak poważny jak w krajach rozwiniętych np. chiński emeryt w 2017 r.

¹⁰¹⁰ Pomorski M., *Chiny: po kongresie. Wraca kult jednostki*, „Kurier Poranny”, 25.10.2017, nr 207 (8588), s. 11.

¹⁰¹¹ Winiecki J., „*Nasz model może być inspiracją dla innych.*” *XIX zjazd Komunistycznej Partii Chin*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1724356,1,nasz-model-moze-byc-inspiracja-dla-innych-trwa-9-zjazd-komunistycznej-partii-chin.read>, (stan na dzień: 20.10.2017 r.).

otrzymywał ok. 83% ostatniej pensji natomiast brytyjski – 29%, a amerykański – 49%.¹⁰¹² Obecny przyrost naturalny powoduje, iż w kolejnych dekadach wysokość emerytury będzie coraz niższa, prowadząc do narastania problemów budżetowych.

Z powyższym wiąże się kwestia opieki zdrowotnej. Koszty z nią związane procentują m.in. większą wydajnością pracy i długością życia. Co warto odnotować, wg danych Banku Światowego w 2015 r. średnio długość życia w Brazylii i Chinach była nieznacznie niższa niż w USA (odpowiednio o dwa i trzy lata) natomiast w Rosji aż o 7 lat. Długość życia w Indiach i RPA to odpowiednio 68 i 62 lata. Daje to pogląd nt. warunków życia i poziomu opieki medycznej. Nadal jest to więc poważne wyzwanie dla wszystkich BRICS.

Chiny muszą sobie poradzić również z dynamiczną migracją wewnętrzną oraz odpływem wykwalifikowanych i zamożnych członków społeczeństwa za granicę. W kolejnych dekadach może okazać się to poważnym problemem, ponieważ rosnący dostęp do informacji pomimo cenzury władz powoduje, iż ludność chce mieć możliwość konsumowania również dóbr dotychczas nieosiągalnych w Chinach. Coraz więcej zamożnych Chińczyków lokuje swoje środki za granicą np. w nieruchomości, co zachęca do przebywania poza granicami kraju. Wiedza, umiejętności i pracowitość wpisana w chińską kulturę jest ceniona, stąd zainteresowanie KTN takimi pracownikami. Specyfika chińskiego sposobu zarządzania krajem powoduje, iż problem ten może zostać rozwiązany w radykalny sposób np. poprzez kontrolę przepływu ludności i przymusowe powroty pod groźbą np. wyroku.

Rozwój gospodarczy to również zmiana profilu produkcyjnego, przed którą Chiny nie są w stanie się obronić. Mimo usilnych prób kontrolowania procesów produkcji, przyjęty model dozwala *outsourcing*, z którego coraz częściej korzystają chińscy przedsiębiorcy. Produkcja przenoszona jest do innych państw w regionie (np. odzieżowa), co pozwala na budowanie relacji handlowych oraz wspiera rozwój Azji. Chiny rywalizują z coraz to innymi gospodarkami wraz z nowo osiąganymi poziomami rozwoju poszczególnych branż. Do tej pory zintegrowana polityka na różnych szczeblach, postrzegana wielowymiarowo, gwarantowała zwycięstwo. Kolejnym problemem może się jednak okazać bycie liderem. To zaskakujące, ale o ile wszystkie państwa świata rywalizują ze sobą, starając się wyprzedzić inne, o tyle lider musi stale utrzymywać wysokie tempo wzrostu i proponować nowe rozwiązania, które znajdą odbiorców na świecie. Rola lidera jest niezwykle ciężka do utrzymania. Wymaga stałego rozwoju o wysokiej dynamice. Wymaga zerwania z modelem naśladownictwa. Teraz to od producentów chińskich będzie się

¹⁰¹² Organisation for Economic Co-operation and Development, *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris 2017, dostęp online, tytuł dostępu: https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en, (stan na dzień: 12.09.2018 r.).

wymagało kreatywności i innowacyjności. To chińskie produkty powinny być naśladowane. Kolejna dekada upłynie więc pod znakiem wojny handlowej w obszarze produktów o wysokim poziomie zaawansowania technologicznego z najwyżej rozwiniętymi gospodarkami świata na czele z USA.

Poza tym chińskie władze będą zapewne realizować programy na rzecz ograniczania korupcji i nepotyzmu na rzecz modelu biznesowego zarządzania sektorem publicznym. O ten aspekt można jednak być spokojnym, ponieważ kultura chińska bardzo negatywnie podchodzi do korupcji, a dotychczasowe sprawy tego typu były rozwiązywane z całą surowością.

Problemem trochę niedostrzeżanym również przez ekspertów okazuje się poziom zabezpieczenia chińskiej gospodarki w surowce i paliwa. To prawda, iż zmieniająca się struktura gospodarcza powoduje zmniejszenie zapotrzebowania na surowce (wraz z rozwojem usług), a rozwój OZE powinien umożliwić przynajmniej częściową dywersyfikację źródeł energii, ale procesy te są stosunkowo powolne w odniesieniu do problemu. Ważne w tym zakresie będą więc dobre relacje m.in. z Rosją gwarantujące dostawy surowców energetycznych niezbędnych przede wszystkim chińskiej produkcji.

W kolejnych dekadach rozwoju gospodarczego raczej nie uda się podtrzymać inwestycjami infrastrukturalnymi, budownictwem mieszkaniowym. Te obszary były i nadal będą ważne, jednak zapotrzebowanie na infrastrukturę spada, a w budownictwie mieszkaniowym widoczne są już symptomy przyszłego kryzysu nadpodaży. Problem ten Chiny będą musiały rozwiązać w trzeciej dekadzie XXI w. W innej sytuacji niezadowolenie społeczne może zachwiać dotychczasowym systemem społeczno-politycznym.

Narastający konflikt z USA prowadzi do coraz większego skupienia na konsumpcji wewnętrznej. O ile model wzrostu oparty na eksporcie był stosunkowo przewidywalny o tyle nowy model okazuje się trudniejszy do prognozowania. Wzrost gospodarczy nie jest już tak wysoki jak w ostatnich dekadach XX w., jednak jego stabilność (o ile da się w miarę skutecznie prognozować popyt i kontrolować podaż) może być większa niż w dotychczasowej strategii wzrostu. Kolejne 2-3 dekady pokażą, czy przyjęta polityka okazała się słuszna i Chiny utrzymają wzrost gospodarczy, redukując lukę rozwojową do gospodarek europejskich i USA.

Do problemów, które w ocenie eksperckiej zajęły dalsze miejsca zaliczyć można wyludnianie się terenów rolniczych, które skutkuje ograniczaniem produkcji spożywczej, kilkukrotnie niższą efektywność jednostki pracy niż w krajach wysoko rozwiniętych, postępujące procesy urbanizacyjne i narastanie problemów charakterystycznych dla wielkich metropolii, nasilanie się *reshoringu* w skali świata. Stosunkowo niebezpieczne (pośrednio związane z nadaniem dodatkowych uprawnień przewodniczącemu KPCh) mogą okazać się pogłoski o przyszłym ograniczeniu

podejścia *tao guang yang hui* w polityce zagranicznej i wejście w fazę prezentacji siły. Dotychczas chiński rozwój (deklarowany i faktyczny) miał pokojowy charakter, jednak w wypowiedziach przywódców ChRL coraz częściej pojawia się retoryka imperialistyczna.

Stosunkowo dobra pozycja konkurencyjna RPA uzyskana w wyniku przemian po 1994 r. (m.in. zdjęcie międzynarodowych sankcji gospodarczych) zapewniła wzrost wymiany handlowej i uczestnictwo w globalnych łańcuchach wartości. Demokratyzacja systemu prawnopolitycznego oraz działania na rzecz stabilności gospodarczej poprawiły wizerunek międzynarodowy RPA. Coraz lepiej rozwinięte obszary takie jak np. branża finansowa, medyczna, motoryzacyjna, wzmagają zainteresowanie inwestorów z całego świata. Niemniej połowa drugiej dekady XXI w. zmusza do przeglądu problemów rzutujących na dalszy rozwój tej gospodarki.

Głównym okazuje się problem dezintegracji społeczeństwa. Kapitał polityczny budowany jest na agresji względem ludności o białym kolorze skóry. Nasila to niechęć między obywatelami. Radykalne wypowiedzi czarnoskórych polityków podsycają konflikt. Stają się przyzwoleniem do eskalacji przemocy, która niszczy wielokulturowe społeczeństwo. Niepewność negatywnie wpływa na konkurencyjność RPA. Problem ten musi zostać jak najszybciej rozwiązany, aby RPA mogło się dalej rozwijać i czerpać korzyści z turystyki, a także z międzynarodowego przepływu wiedzy i kapitału. Z powyższym wiąże się coraz silniejszy odpływ wysoko wykwalifikowanych pracowników. W ostatnich latach wzrosło ryzyko utraty zdrowia, a nawet życia w RPA.¹⁰¹³ Poprawie sytuacji nie sprzyja system zatrudniania i wspierania przedsiębiorczości oparty pośrednio na wskaźnikach rasowych. Dotychczasowe osiągnięcia m.in. w medycynie mogą zostać zaprzepaszczone, jeżeli nie wzrośnie poziom bezpieczeństwa.

Kolejnym ważnym problemem okazuje się niedoinwestowane sektorów wydobywczego i energetycznego prowadzące do ich zacofania technicznego i technologicznego, a dalej do niskiej konkurencyjności kosztowej. W okresie segregacji rasowej niskie koszty jednostkowe pracy gwarantowały niskie koszty pracy, tworząc konkurencyjność międzynarodową, a zarazem hamując postęp. Obecnie te branże cechuje niska efektywność. Ze względu na wagę obu dla stabilności rozwoju gospodarczego, wymagane są istotne nakłady na modernizację. Z pomocą przychodzą inwestorzy z Chin i Indii, otrzymując w zamian dostęp do rynku i możliwość eksploatacji zasobów. W ten sposób RPA przeszło od kolonializmu europejskiego do neokolonializmu azjatyckiego. Nic nie wskazuje na zmianę tego trendu w najbliższych latach.

¹⁰¹³ Liczba morderstw, które mają miejsce w RPA przyrównywana jest do okresu wojny; więcej na: Burke J, *South Africa: murders surge by more than 7% in a year*, theguardian.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.theguardian.com/world/2018/sep/11/south-africa-murders-surge-by-more-than-7-percent-in-a-year>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).

Poza tym rozwiązania wymaga kwestia „niesprawiedliwego” podziału dóbr narodowych między przedstawicieli rasy białej i czarnej. Dotychczasowe propozycje np. w zakresie nowego podziału ziemi rolnej okazywały się silnie dyskryminujące. Wymagane jest jednak jakieś działanie, aby uspokoić nie tylko nastroje społeczne, ale i inwestorów zagranicznych. Kolejnym problemem jest chaotyczna urbanizacja będąca wynikiem m.in. upadku systemu segregacji rasowej i reformy rolnej. Osoby (głównie czarnoskóre) pozostające bez pracy coraz częściej osiedlają się na obrzeżach miast. Strefy te rozrastają się na tyle szybko, nierównomiernie i w pogwałceniu zasad bezpieczeństwa, że zagrażają one zarówno ich mieszkańcom, jak i stref przyległych, zurbanizowanych zgodnie z obowiązującymi regulacjami. Poza tym, rośnie w nich przestępczość a mieszkańcy nie mają dostępu do podstawowych mediów. Przestrzenie tego typu, jak brazylijskie *fawele*, obniżają wartość a dalej konkurencyjność sąsiadujących obszarów. Powstawanie tego typu stref jest pokłosiem problemów strukturalnych i społecznych.

Kwestia liberalizacji gospodarki to również temat, który władze będą musiały podjąć w kolejnej dekadzie. Dotychczasowy sposób zarządzania w oparciu o rozbudowany i dynamiczny system środków regulujących handel nie sprawdzał się, wywołując bardzo silne wahania rynkowe. Liberalizacja wymiany nasila jednak import produktów z Azji (m.in. z Chin i Indii), które wypierają rodzimą produkcję. Stąd aparat państwowy nie chce rezygnować z posiadanych uprawnień do regulacji. Taki system zachęca do korupcji, która ostatecznie ogranicza potencjał rozwojowy gospodarki.

Warto również odwołać się do czynników rozwoju opisywanych m.in. w trzecim rozdziale. To nie tylko materialne aspekty, ale również prawne czy społeczne wartości umożliwiały wzrost gospodarczy. Niemniej waga poszczególnych czynników rozwoju gospodarczego zmienia się zarówno w czasie, wraz ze zmianami w gospodarce światowej, jak i modernizacją gospodarki narodowej. Odniesienie do podstaw ekonomii, gdzie wskazywano, iż produkcja (sensu *largo*) przechodzi od pracochłonnej do kapitałochłonnej nie zawsze się sprawdza. Przyrost liczby ludności w Chinach i Indiach obecnie czyni z nich jedne z największych państw świata, duże rynki konsumenckie i ważnych producentów. Przemiany jakie zaszły w XX w. w ich gospodarkach, zmierzające od rolnictwa przez przemysł do usług ukazały znaczenie kapitału ludzkiego. Wielkość rynku zachęcała kapitał zagraniczny, a ten przyczyniał się do rozwoju produkcji, odpowiadając za stronę popytową. Rosnąca liczba miejsc pracy wywoływała wzrost konsumpcji. Ta przyczyniała się do poszerzenia produkcji, itd. Kapitał ludzki był więc bardzo ważny dla globalnie lokujących produkcję korporacji międzynarodowych. Po okresie rozwijania coraz bardziej zaawansowanej produkcji przyspieszył proces wdrażania usług, stąd przesunięcie mas ludzkich z rolnictwa (wsi) do przemysłu i usług (miast). Szybkość tego procesu w przypadku

Chin była na tyle wysoka, że etap utraty wartości pracy na rzecz kapitału był praktycznie nieodczuwalny. Dalszy rozwój przy tak dużej liczbie ludności o zróżnicowanym wykształceniu jest łatwiejszy, ponieważ integracja z innymi państwami jest mniej potrzebna z punktu widzenia budowania przewag konkurencyjnych. Kraj jest bardziej niezależny. Tak więc po historycznie okresowym etapie „spadku wartości” pracy ludzkiej, jest ona rekultywowana w nowym świecie usług, wiedzy i *know how*. W ten sposób uzasadniona jest integracja państw świata. Budowanie bloków współpracy jest ważne choćby w aspekcie budowania jednolitego rynku konsumpcyjnego, który stanowi przedmiot zainteresowania KTN. Największe gospodarki świata są więc na uprzywilejowanej pozycji.

Gwarancją dalszego wzrostu jest rozwój kapitału ludzkiego. Dotychczasowe reformy wzmocniły edukację, jednak nie jest ona dostatecznie silna na wyższych poziomach. Poza tym, dostęp do edukacji podstawowej i średniej nie jest równomierny przestrzennie i klasowo. Nadal te kwestie wymagają uwagi i inwestycji. Chęć awansu gospodarczego, kreowania postępu, uczestniczenia w zaawansowanych procesach wytwórczych wymaga wzmocnienia sfery edukacji wyższej oraz większych nakładów na badania i rozwój. Największe postępy w ostatnich dwóch dekadach uczyniły Chiny i Brazylia, a w czterech Indie. Oberwując programy na kolejne lata można stwierdzić, iż jedynie Chiny mają plan poparty możliwościami finansowymi. Brazylia i Indie chcą się rozwijać, jednak nie posiadają koncepcji całościowej zmiany z gwarancjami budżetowymi. W RPA na pierwszym miejscu znalazły się kwestie dotyczące czarnoskórej większości, w tym edukacja podstawowa i praca za godziwą stawkę. Rosja, pomimo stosunkowo wysokiego poziomu tej sfery na tle grupy, nie jest w stanie pokonać barier jakie powstają ze względu na wysoki poziom zróżnicowania dochodów społeczeństwa i znaczna, odległość od szkół. W Rosji powstaje wiele koncepcji wzmocnienia przemysłu poprzez edukację, jednak ich realizacja jest daleka od założeń. Można przypuszczać, iż w kolejnych dwóch, trzech dekadach największe postępy poczynią Chiny napędzane konsumpcją i produkcją na eksport, prawdopodobne są również przemiany w Brazylii i Indiach pod warunkiem, że zagwarantowane zostanie finansowanie i zwiększony dostęp do edukacji wyższej.¹⁰¹⁴

Czy więc BRICS ma rację bytu, jeżeli w jego skład wchodzi tak zróżnicowane podmioty gospodarki światowej o stosunkowo dużym potencjale? Co może wpływać na ich dalszą integrację, a co będzie prowadzić do rozłamu BRICS? Jako czynnik dezintegrujący wskazać można nadmierny protekcyjizm. Wzrost wymiany między członkami BRICS, chociaż niewielki i jed-

¹⁰¹⁴ Więcej na temat edukacji w BRICS w: Waligóra K., *Edukacja w państwach BRICS*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 2 (38), 2017, s. 233-248.

nostronny (Chiny dominowały na rynkach partnerów, a nie odwrotnie) ma znaczenie dla trwałości grupy. Narzędzia wymierzone w partnera np. poprzez WTO (postępowania *antydumpingowe*) naruszają relacje, wzmagając podejrzliwość partnerów. Obawy prowadzą do nasilania rywalizacji między członkami. Najgroźniejszy może okazać się wymiar militarny. Kwestie gospodarcze mogą stabilizować, ponieważ początkowa rywalizacja może w przyszłości okazać się motorem przemian np. Chiny rozwijające coraz bardziej zaawansowaną produkcję coraz chętniej inwestują w Indiach, poszukując niskokosztowego kapitału ludzkiego. Niemniej rywalizacja o wpływy w makroregionach świata może prowadzić do rozłamu w grupie. Szczególnie zagrożony okazuje się obszar Azji, gdzie występuje trzech z pięciu członków grupy.¹⁰¹⁵ Narastanie antagonizmów gospodarczych może ożywić uspięne dotychczas konflikty graniczne i pobudzić do rozszerzania agresywnej polityki zagranicznej na inne państwa w regionie.

Problemem na rzecz integracji może okazać się niespójna wizja odnośnie gospodarki światowej. Kwestiami spornymi między członkami BRICS mogą być np. ceny surowców (w grupie są zarówno producenci jak i konsumenci), kształtowanie relacji gospodarczych, strefy wpływów, mechanizmy kontroli rynków czy cele ogólnoświatowe (np. ekologia). Wśród BRICS, to Chiny mogą być traktowane jako globalny decydent. Impakt gospodarczy powoduje, iż rozwój tego państwa wpływa na sytuację gospodarczą w pozostałych częściach świata. Chiny i USA, mimo wzajemnej niechęci politycznej, stają się tandemem gospodarczym, który decyduje o stabilności wzrostu gospodarki światowej. Na bazie chińskiej przewagi ekonomicznej narasta nieufność wśród pozostałych członków grupy.

Brak zaufania członków do siebie nawzajem, marazm w relacjach gospodarczych, zachęcają do realizacji własnej polityki gospodarczej pomijającej kwestie grupy. Zbliżenie wybranych członków (np. Brazylii z USA, RPA i Indii z Wielką Brytanią) z krajami wysoko rozwiniętymi może grozić rozpadem grupy. Sugestia benefitów w przypadku zerwania porozumienia BRICS może zachęcić któregoś z członków. Niemniej podejście mocarstwowe każdego z członków (może poza RPA) powoduje, iż integracja w BRICS jest hamowana, ale i wątpliwe są silne alianse poza ugrupowaniem.

Po wtóre, retoryka siły militarnej ZSRR, a później FR prowadzi do osłabienia grupy BRICS. Jeszcze w pierwszej dekadzie XXI w. można było odnieść wrażenie, iż geopolityka Rosji nie stoi w sprzeczności z rozwojem Indii i Chin. W grupie BRICS to Rosja odgrywała rolę

¹⁰¹⁵ Więcej w: Waligóra K., *RIC – kooperacja czy rywalizacja?*, [w:] Marszałek-Kawa J., Stańco-Wawrzyńska A. (red.), *Współpraca, konkurencja czy rywalizacja? Oblicza stosunków międzynarodowych w Azji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 15-36.

podmiotu silnego na podłożu zbrojnym, a Chiny – gospodarczym. Ta wzajemna symbioza zdawała się gwarancją pokojowego rozwoju obu mocarstw. Obecnie FR pozostająca w stosunkowo napiętych stosunkach dyplomatycznych z UE (ze względu na działania na terenie Ukrainy i aktywność szpiegowską w Wielkiej Brytanii) oraz rywalizująca na polu militarnym na Bliskim Wschodzie z USA staje się potencjalnym problemem dla grupy. Trudno jest przewidzieć, czy w sytuacji otwartego konfliktu zbrojnego z UE czy USA pozostałe państwa poprą Rosję. Dodatkowo rozwój militarny Chin powoduje, iż znaczenie FR w grupie BRICS spada.

Integrację wspierają instytucje, jednak i one mogą być źródłem konfliktu. W przypadku porażki banku rozwoju albo funduszu ratunkowego projekt funkcjonujący pod akronimem BRICS może zostać zakończony. Ważna jest również zgodność odnośnie strategii funkcjonowania obu instytucji. Ryzyko może jednak się opłacić. Obie instytucje mogą pełnić rolę kontrolowanego wsparcia nie tylko BRICS, ale i państw sympatyzujących, a więc wykluczać potrzebę korzystania ze środków MFW czy BS – instytucji, które łączą pomoc z przymusowymi reformami np. wdrażaniem demokracji, otwarciem gospodarczym na zasadach WTO, itd.

Ponadto ważnym czynnikiem osłabiającym państwa BRICS, ale wzmacniającym współpracę między nimi może stać się silniejsza integracja gospodarcza między USA i UE. Wątpliwa, aczkolwiek możliwa współpraca między USA i UE, wypierająca przede wszystkim Chiny z obszaru korzyści wymiany międzynarodowej (poprzez zerwanie z postanowieniami WTO i nałożenie ceł zaporowych na produkty pochodzące z ChRL i/lub innych państw), mogłaby osłabić BRICS, a nawet wprowadzić je w okres okresowego regresu gospodarczego. Takie działanie długookresowo mogłoby mieć pozytywny wpływ na BRICS. O ile Chiny coraz mocniej opierają rozwój na konsumpcji wewnętrznej, a Brazylia odniosła początkowe sukcesy na tym polu, to pozostałe BRICS czerpią korzyści z wymiany międzynarodowej. Narastanie globalnego protekcjonizmu mogłoby pobudzić podaż (choć z perspektywy gospodarki światowej – nieefektywną) i przyspieszyć proces uniezależniania się gospodarek krajowych od wymiany z państwami wysoko rozwiniętymi.

Na korzyść BRICS przemawiałby dalszy, zrównoważony wzrost gospodarczy. To w okresie stosunkowo dobrej koniunktury doszło do zainteresowania możliwościami współpracy. Integracja tematyczna w polityce zagranicznej miała umożliwiać realizację wspólnych i indywidualnych celów państw grupy. Dbłość o wzrost gospodarczy może więc być spoiwem BRICS. Utrzymanie wzrostu może się okazać szczególnie trudne w przypadku wystąpienia wojen handlowych. Poza tym, wzrost gospodarczy grupy napędzany był inwestycjami z zewnątrz. Obecnie Chiny, Rosja, częściowo Brazylia są w stanie podtrzymać wzrost inwestycjami wewnętrznymi prywatnymi i publicznymi, natomiast Indie i RPA potrzebują partnerów z zewnątrz.

Tę lukę mogą z powodzeniem wypełnić inwestorzy z Chin. Współpraca w BRICS może więc gwarantować dalszy rozwój gospodarczy wraz z lokowaniem coraz bardziej zaawansowanej produkcji.

Z powyższym wiąże się aspekt wymiany handlowej. Wyraźnie dezintegracji nie służy wzrost wielkości wymiany handlowej. Do końca XX w. kraje BRICS prezentowały stosunkowo podobny poziom rozwoju społeczno-gospodarczego (Brazylia, RPA i Rosja ok. 0,20-0,25 PKB per capita PPP USA, natomiast Indie i Chiny ok. 0,06-0,08 PKB per capita PPP USA w 2000 r.), co odwzorowywała ich konsumpcja i częściowo produkcja. Obecnie przyspieszenie rozwoju w części grupy BRICS pozwoliło zredukować lukę w stosunku do USA. W 2016 r. PKB per capita Brazylii – 0,26; Rosji – 0,43; Indii – 0,11; Chin – 0,27; RPA – 0,23; do PKB per capita USA [Aneks 5.5 – Wykresy – opracowania własne na podstawie danych PKB per capita Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA]. Z BRICS jedynie Chiny regularnie i dynamicznie zmniejszały dysproporcję do krajów rozwiniętych reprezentowanych przez USA (w przypadku PKB per capita tylko w latach 2000-2016 zmiana z 8% PKB per capita USA na 27%). Pozytywnie należy ocenić zmiany w Chinach i Rosji (aczkolwiek wynik Rosji jest obciążony błędem wynikającym z uzależnienia gospodarki od cen surowców na rynkach światowych). Pozostałe BRICS likwidowały lukę rozwojową stosunkowo powoli. W ten sposób doszło do do zróżnicowania sfery produkcyjnej, a więc ograniczenia przestrzeni potencjalnej konkurencji w grupie. Szczególnie dobrze jest to widoczne w przypadku Chin i Indii, gdzie źródła konkurencyjności przestały być jednorodne. Handel wewnątrz grupy może więc przyczyniać się do zacieśniania relacji i uodparniania się na kryzysy w gospodarkach wysoko rozwiniętych. Pierwszym symptomem uniezależnienia staje się częstsze stosowanie walut krajowych w rozliczeniach między tymi krajami (pominięcie dolara amerykańskiego).

Katalizatorem przemian w BRICS może być pozyskanie nowego członka. Zainteresowanie udziałem w tym porozumieniu wykazuje co najmniej kilkanaście państw, przy czym Indonezja, kraj położony w Oceanii, z islamem jako dominującą religią zdaje się być potencjalnie najlepszym wyborem na drodze do budowania multireligijnego i międzykontynentalnego porozumienia. Indonezja byłaby uzupełnieniem BRICS i jego nowym wymiarem potrzebnym do budowania przewodnictwa „państw południa” w gospodarce światowej.

Teoretycznie elementami podtrzymującymi istnienie grupy mogłyby być sukcesy wspólnego banku rozwoju bądź pewne przywiązanie do wielobiegunowości gospodarki światowej. Bank zdaje się być jednak tworem testowym i wymierzonym raczej w wizerunkowy wymiar grupy, formą promocji, a więc podstrzymania dobrej koniunktury. Natomiast trudno jest mówić

o wizji wielobiegunowości przy stosunkowo odmiennych politykach zagranicznych poszczególnych członków. Bardziej prawdopodobny zdaje się przyszły konflikt między partnerami grupy na kontynencie azjatyckim (w perspektywie długookresowej) pod warunkiem wyraźnego osłabienia USA i UE. Utrata pozycji państw rozwiniętych przynajmniej w perspektywie najbliższych dwóch dekad wydaje się mało realna. Z tego powodu deklarowana wizja równości państw i wielobiegunowości ma rację bytu jako środek do powiększenia wpływu państw rozwijających się reprezentowanych przez BRICS na gospodarkę światową.

BRICS nie można odmówić innowacyjności rozwoju. Sposób w jaki zmieniają się ich gospodarki, a także społeczeństwa tylko częściowo przystaje do wizji państw zachodnioeuropejskich. Każde z państw jest swoistego rodzaju testem form i technik zarządzania gospodarką. W tym stosunkowo trudnym okresie badawczym systemy zarządzania centralnie o szczupłym aparacie zarządczym okazują się szczególnie skuteczne. Decyzyjność skupiona w wąskim gronie, bądź jednoosobowo (Rosja, Chiny), pozwala na szybkie reagowanie. Jest to ważne zarówno w geopolityce, jak i wizerunkowo. Poza tym, w drugiej dekadzie XXI w., po doświadczeniach związanych z kryzysem finansowym, który przenosił się z państw rozwiniętych na rozwijające się doszło do uprawomocnienia „kapitalizmu państwowego”, którego przedstawicielami są Brazylia, Chiny czy Rosja.¹⁰¹⁶ Ten nowy model zarządzania jest wypadkową kapitalizmu i centralizacji decyzyjnej w gospodarce. Niemniej jego wymiar praktyczny zdaje się sprawdzać. Jest to kolejny argument za przyznaniem BRICS wyższej oceny konkurencyjnej, niż ta, którą otrzymują w rankingach prowadzonych przez instytucje zachodnioeuropejskie i amerykańskie.

Podsumowując rozdział piąty należy stwierdzić, iż wpływ gospodarek państw rozwijających się na stabilność globalnego systemu ekonomicznego jest coraz większy. Miały one udział w załamaniu międzynarodowej równowagi płatniczej. Pośrednio były współwinne kryzysowi finansowemu z przełomu XX i XXI w.¹⁰¹⁷ To potwierdza ich rosnącą rolę w gospodarce światowej, a także stosunkowo wysoki poziom oddziaływania na funkcjonowanie państw wysoko rozwiniętych. Dotychczas to kraje Europy Zachodniej oraz USA narzucały pozostałym państwom kierunki rozwoju. W XXI w. zmniejsza się ta dysproporcja między Północą a Południem, co rodzi potrzebę ponownej weryfikacji narzędzi oceny gospodarek narodowych. Rosnący wpływ

¹⁰¹⁶ Kohli A., *Coping with globalization: Asian versus Latin American strategies of development, 1980-2010*, „Brazilian Journal of Political Economy”, 32(4), 2012, pp. 531-532.

¹⁰¹⁷ Starzyk K., *Gospodarki wschodzące jako element przemian struktury gospodarki światowej*, „International Business and Global Economy”, 25/1, 2016, s. 125-128.

na gospodarkę światową świadczy również o coraz wyższej konkurencyjności państw rozwijających się względem państw rozwiniętych.

Omówione w piątym rozdziale czynniki endo- i egzogeniczne potwierdzają, iż BRICS do pobudzenia potencjału wewnętrznego potrzebowały sprzyjających warunków makroekonomicznych. Motorem przemian stało się rozluźnienie polityki handlowej, w tym oderwanie kapitału od płaszczyzny narodowej. W ten sposób chęć zysku wzmacniała przepływ kapitału, a dalej innowacji. Poszczególne państwa, chcąc możliwie najefektywniej wykorzystać zewnętrzny potencjał, musiały modyfikować indywidualny model wzrostu. Model M. Portera definiujący siły wpływające na podmioty gospodarki światowej zdaje się więc nadal być aktualnym.

Do zmiany ekonomicznego obrazu świata przyczyniły się BIZ. W rozprawie, przepływy BIZ wykorzystano do przedstawienia rosnącej konkurencyjności BRICS. Należy podkreślić, iż BIZ stały się potwierdzeniem postępujących zmian, w których kraje rozwijające się nabierały coraz większego znaczenia. W badanym okresie napływ BIZ potwierdził ich stosunkowo wysoką konkurencyjność, natomiast wielkość absolutna uwierzytelniła miejsce na gospodarczej mapie świata.

Ważnym punktem omawianym w teoretycznej części rozprawy były indeksy konkurencyjności. W piątym rozdziale wykorzystano opisane zagadnienie. Na bazie indeksu WEF zaprezentowano trendy cząstkowe w zakresie konkurencyjności BRICS. Analiza pozwoliła na stwierdzenie, iż narzędzia służące do oceny konkurencyjności mają wątpliwą skuteczność aplikacyjną. Miejsca BRICS w rankingu były stosunkowo zróżnicowane i zmieniały się w czasie. Występowała słaba korelacja z trendami makroekonomicznymi. Niemniej renoma takich indeksów powoduje, że na ich podstawie podejmowane są subiektywne oceny konkurencyjności. Powielanie i propagowanie takich indeksów przyczynia się do modelowania globalnych decyzji inwestycyjnych. Nie można więc bagatelizować raportów konkurencyjności, ponieważ wpływają one na międzynarodowy wizerunek danej gospodarki.

W ostatnim podrozdziale przedstawiono kluczowe problemy decydujące o konkurencyjności BRICS oraz ich przyszłości. Wykorzystano dyskusję naukową do wypracowania stanowiska względem trwałości funkcjonalnej grupy. Jej poziom integracji jest dyskusyjny, a przyszłość zdaje się jeszcze bardziej niepewna. Wspólne instytucje są jedynie namiastką współpracy. Gospodarcza analiza zdaje się to potwierdzać. Zróżnicowany poziom konkurencyjności członków grupy oraz tempo ich rozwoju zmuszają do negatywnej oceny dla całej grupy. Niemniej poszczególni członkowie osiągają sukcesy i w makroregionach świata (niezależnie od okresowych problemów gospodarczych) zajmują wiodące pozycje, przewodząc w grupach regionalnych.

Prognozowanie na podstawie szeregów czasowych ma poważną wadę w odniesieniu do mało stabilnych strumieni. Konkurencyjność jest zmienna w czasie, co powoduje, iż okresowo państwo zyskuje/traci względem innych podmiotów – punktów odniesienia. Te również zmieniają swoje pozycje, co czyni z wniosku złożony model. BRICS w badanym okresie poprawiły pozycję konkurencyjną, biorąc pod uwagę parametry oceniane w piątym rozdziale. Niemniej ryzyko zmienności koniunktury jest szczególnie w przypadku państw o stosunkowo słabym aparacie publicznym i wysokiej zmienności politycznej. W takiej ocenie lepiej wypada stabilność, a tę gwarantują systemy niedemokratyczne czy *quasi* demokracje. Natomiast BRICS rozpatrywane jako całość najprawdopodobniej będą dalej zyskiwać na znaczeniu względem państw rozwiniętych.

Zakończenie

Opisowy charakter ekonomii przez wiele setek lat dominował w gospodarce światowej. Nauki ekonomiczne jeszcze pięć wieków temu miały niewielki wpływ na zmiany zachodzące w gospodarce światowej. Z biegiem lat wraz z ekspresją konsumpcji, zmniejszaniem się roli religii i duchowości w życiu człowieka, a także rozwojem handlu w oparciu o osiągnięcia techniczne i technologiczne ekonomia pozytywna wraz ze wzrostem znaczenia nauki ustępowała miejsca normatywnej. Rosło zaangażowanie społeczno-polityczne osób zajmujących się naukami ekonomicznymi. Naukowcy zajmowali coraz ważniejsze funkcje publiczne, stając się współodpowiedzialnymi za rozwój. Ekonomia normatywna zyskiwała na znaczeniu. W XXI w. obie funkcje ekonomii tj. wyjaśniająca i wartościująca występują łącznie. Implikacje wzrostu znaczenia wiedzy i dostępu do niej przekładają się na zmiany w gospodarce światowej.

Wykorzystywanie nauki, a w jej ramach ekonomii (czy też ekonomiki) do kształtowania otoczenia było domeną najsilniejszych państw w danym okresie dziejów. Możliwość tę wykorzystywała np. Wielka Brytania (koncepty A. Smitha i D. Ricardo) kreując handel zagraniczny, a także gwarantując sobie przepływ rozwiązań technicznych. USA przyjęły trochę inną drogę, a mianowicie tworzyły instytucje o charakterze międzynarodowym, które ze względu na strukturę wartości rozpowszechniały korzystny dla nich model funkcjonalny gospodarki światowej. Można również wskazać pomniejszych sukcesy w zakresie kreacji gospodarki, np. XIX w. Niemcy, gdzie wdrażano protekcyjizm propagowany przez F. Listę czy naśladownictwo wzrostu Japonii w drugiej połowie XX w. przez państwa azjatyckie. Kraje, które w przyszłości chciałyby być uznane za najbardziej konkurencyjne muszą zastąpić również w tym zakresie dotychczasowych liderów.

Przegląd literatury krajowej i zagranicznej pozwolił stwierdzić, iż chęć bogacenia się pozostaje siłą napędową decyzji jednostek ludzkich. Współistnienie wielu podmiotów powoduje, iż rywalizują one o ograniczone zasoby. Konkurencja jest więc zjawiskiem naturalnym, które definiuje relację między podobnymi pod względem oczekiwań podmiotami. Konkurencyjność staje się ostatecznie wymiarem pozwalającym porównywać (w ściśle określonych ramach) podobne pod jakimś względem podmioty.

Porównywanie do USA czy grup państw do UE jest popularne w literaturze. Odnoszenie do liderów rankingów, np. konkurencyjności zdawało się być uzasadnione podłożem teoretycznym. Autor rozprawy podczas dobierania materiału porównawczego postanowił dodatkowo wykorzystać deklaracje BRICS. Przedstawiciele tych państw wielokrotnie po przeciwnej stronie

(jako konkurentów) stawiają USA oraz UE. Tak więc to one zachęciły do prezentowania porównań właśnie w ten sposób, a nie odnosząc do innych państw w regionach świata, które na początku drugiej połowy XX w. charakteryzowały się podobną strukturą produkcji, wielkością PKB czy PKB per capita albo przechodziły podobne przemiany gospodarcze (m.in. poprzez liberalizację handlu podejmowały próbę włączenia w mechanizmy gospodarki światowej).

Na poziomie gospodarki narodowej ocena konkurencyjności okazała się niezwykle trudna. Wielowymiarowość zagadnienia nie ułatwiała wnioskowania, jednak profilowanie gospodarek pozwoliło na stwierdzenie, iż każde z BRICS poprawiło konkurencyjność gospodarczą w długim (kilkudokadowym) okresie. Całościowa ocena gospodarek podmiotów badania nie była jednoznaczna, niemniej od strony rozwoju gospodarczego i potencjału ekonomicznego postęp jest niepodważalny. Ten pozytywnie wpłynął na pozycję konkurencyjną tych państw. Zdolność konkurencyjna jest jednak bardzo różna i powinna być raczej oceniana przez pryzmat poszczególnych sektorów. Każde z BRICS dysponuje potencjałem i przewagami umożliwiającymi dalszy wzrost i rozwój. Warunkiem okazuje się elastyczność, której większości z nich brakuje. Ograniczeniem okazuje się rozrost aparatu publicznego, a hamulcem – sfery socjalnej.

Zaprezentowane w rozdziałach teoretycznych przemiany w gospodarce światowej potwierdziły, iż gospodarki państw BRICS zyskały możliwość rozwoju ze względu na szanse pojawiające się w makro otoczeniu. Globalizacja, liberalizacja wymiany, postęp techniczny i technologiczny odegrały kluczową rolę, pobudzając potencjał wewnętrzny. W rozdziałach trzecim i częściowo w czwartym przedstawiono reformy, jakie pozwoliły krajom BRICS czerpać korzyści wynikające z wymiany międzynarodowej. Ich rozwój gospodarczy został potwierdzony w ramach rozległej analizy handlu zagranicznego. Zestawienie elementów takich jak: bezpośrednie inwestycje zagraniczne, udział BRICS w światowym handlu i tworzeniu produktu czy miejsce w rankingu Światowego Forum Ekonomicznego umożliwiło analizę konkurencyjności BRICS, która potwierdziła, iż gospodarki zarządzane przez stosunkowo wąski aparat o ograniczonej pomocy socjalnej są wyżej pozycjonowane.

Kraje BRICS były reklamowane jako panaceum na niedoskonałości demokracji i wolnego rynku, kapitalizmu albo jako liderzy nowego otwarcia gospodarczego państw rozwijających się. Nie są one aż tak konkurencyjne jak opisują je prospekty reklamowe produktów inwestycyjnych czy książki paranaukowe. Niemniej jednak nie można im odmówić pewnych przewag i sukcesów, które pozwalają na rywalizację o kapitał zagraniczny i innowacje. Jedną z nich jest wielkość rynku, która (poza RPA), stawia te kraje w pierwszej dziesiątce największych podmiotów gospodarki światowej. W kolejnych dekadach wielkość rynku nadal powinna odgrywać

istotną rolę. Dostosowanie przedsiębiorstw do działalności na każdym rynku wymaga podobnych procedur. Wielkość rynku jest więc ważnym wyznacznikiem opłacalności ekspansji. Stąd nie bez przyczyny powstaje stosunkowo dużo ugrupowań integracyjnych likwidujących np. bariery handlowe i prawne między członkami.

Ewolucja gospodarki światowej w połowie XX w., w której doszło do restauracji znaczenia klasycznych czynników produkcji i wyróżnienia kapitału ludzkiego była szczególnie korzystna dla dużych geograficznie i liczebnie państw. W tym otoczeniu, współczesne teorie rozwoju traktują o zasobach endogenicznych (kapitału ludzkiego, instytucji, zasobów naturalnych, konsumpcji i inwestycji). Wśród nich kluczowe miejsce zajmuje kapitał ludzki sensu largo, który w przypadku regionów i/lub państw słabiej rozwiniętych jest szansą na pokonanie barier peryferyjności ekonomicznej.

Gospodarka światowa w drugiej połowie XX w. premiowała gospodarki dysponujące przewagami kosztowymi. Możliwość zadłużania się konsumentów, a nawet całych państw bez jednoznacznie wyznaczonych granic prowadziła do budowania zależności w skali globalnej. Na tym procesie zyskują gospodarki państw rozwijających się. To w ich kierunku następuje przepływ kapitału, wiedzy, technologii. Internacjonalizacja przedsiębiorstw oraz liczne porozumienia handlowe między państwami zachęcają do migracji kapitału.

Duże znaczenie dla wzrostu gospodarczego BRICS na przełomie XX i XXI w. miała zmiana kierunków światowej wymiany handlowej, wynikająca ze zmiany przewag komparatywnych. Ewolucja tych przewag, jako wypadkowa przemian zachodzących w różnych obszarach życia ludzkiego i środowisku, przyczyniła się do poszukiwania i zawierania nowych relacji gospodarczych.

Rozwój oceniany był przez czynniki występujące w przeszłości, częściowo oddziałujące na dzisiejszy rozwój badanej grupy państw. Ostatecznie jednak należy przyznać, iż rozwój wiążący się z ciągłą zmianą prowadzi do zmieniania się zależności i znaczenia między poszczególnymi determinantami. Trendy wewnątrz państw jak i w gospodarce światowej nie są stałe, co powoduje potrzebę ciągłego dostosowania.

Turbulentność globalnego środowiska powoduje utratę jednych przewag na rzecz innych, co przyczynia się do zmian profili produkcyjnych poszczególnych gospodarek. Rosnące zapotrzebowanie na pewne grupy produktów czy usług prowadziło do wzrostu gospodarczego podmioty będące w stanie je wytworzyć i dostarczyć. Popyt generowany w gospodarkach wysoko rozwiniętych wymuszał reformy dostosowawcze w państwach – producentach. Chęć partycypacji w korzyściach wynikających z globalnej wymiany wymuszała wdrażanie reform, a te – mo-

dernizację. Ostatecznie dochodziło do przemian, które prowadziły do przesunięcia kapitału ludzkiego, rzeczowego, jak i finansowego do działów cechujących się wyższą efektywnością i zwrotem z jednostki poniesionego nakładu.

Podsumowując, konkurencyjność gospodarki jest więc zdolnością do ciągłego dostosowywania się (w odpowiedzi na trendy wewnętrzne – informacje płynące z rynku krajowego – jak i zewnętrzne – pochodzące z gospodarki światowej, a więc z innych państw), która zapewnia rozwój gospodarczy. Jeżeli gospodarka jest konkurencyjna, a może być jedynie w stosunku do innych gospodarek, to i rozwój gospodarczy będzie występował. Natomiast utrata konkurencyjności będzie wpływać negatywnie na stabilność funkcjonowania kraju, ograniczać wzrost gospodarczy, prowadząc do zahamowania rozwoju.

W drugą stronę: rozwój gospodarczy pozytywnie wpływa na subiektywne oceny konkurencyjności kraju. Pozwala więc dynamizować wzrost gospodarczy bazując na środkach pochodzących z zewnątrz. Te kierowane są do państw, które rozwijają się szybciej. Kluczowe znaczenie okazują się mieć polityki stabilizujące, świadczące o strategicznej postawie rządzących względem kraju, gwarantujące środowisko przyjazne przedsiębiorczości, inwestycjom. Ograniczanie ryzyka ma więc kluczowe znaczenie i jest pozytywnie odbierane przez inwestorów zagranicznych.

Te cechy w połowie drugiej dekady XXI w. z BRICS posiadają Chiny i Rosja. Oba państwa cechuje silna autorytarna władza, która gwarantuje stabilność. W przypadku Chin postawa pokojowa w polityce zagranicznej jest jednak lepiej oceniana niż retoryka agresji Kremla. W pozostałych BRICS sytuacja wygląda odmiennie. Niska stabilność polityczna i nadmierna ingerencja aparatu publicznego (prowadząca zbyt często do korupcji) w Brazylii, Indiach, RPA obniżają subiektywną ocenę konkurencyjności. Znaczenie występowania systemu demokratycznego w danym kraju okazuje się niewielkie zarówno dla korporacji transnarodowych (skupionych na zysku) jak i konsumentów (maksymalizujących zaspokojenie potrzeb).

Jeszcze w pierwszej połowie XX wieku państwa tej grupy (poza Rosją) nie posiadały mechanizmów niezbędnych do konkurowania na globalnym rynku, nie miały potencjału niezbędnego do wpływania na decyzje ogólnoświatowe i nie były traktowane jak partnerzy państw Europy Zachodniej czy USA. Część z nich pozostawała bierna w kontaktach z innymi państwami i prowadziła prawie autarkiczną politykę. Obecnie, w wyniku coraz większego otwarcia gospodarczego państw, powstawania i prężnego działania organizacji wspierających handel międzynarodowy (np. WTO) czy działalności kredytowo-pomocowej instytucji takich jak Bank Światowy lub Międzynarodowy Fundusz Walutowy, a także prawie nieograniczonemu przepływowi

kapitału finansowego, pracy, wiedzy, itd., państwa rozwijające się mogły uruchomić skrywany potencjał.

Z BRICS jedynie Chiny zdają się budować całościową strategię rozwoju. ChRL w drugiej dekadzie XXI w. jest na etapie poszukiwania luk w funkcjonującym systemie. Jak większość naśladowców w poprzednich dekadach, dostosowała się do obowiązujących zasad. Szukała jednak najlepszych rozwiązań na całym świecie, a nie całościowo implikowała jeden model z któregoś z państw rozwiniętych. Wykorzystały m.in. doświadczenia japońskie w zakresie zaniżania kursu walutowego. Poza tym duże nakłady poniesiono na edukację uznając, że jest ona gwarancją utrzymania ewolucji gospodarczej. Kolejnym charakterystycznym elementem jest wspomniane myślenie długoterminowe wynikające z kulturowego podejścia do czasu. Zaowocowało ono umiejętnością odkładania konsumpcji, a więc generowania oszczędności. Na etapie rozwijania gospodarki był to bardzo ważny aspekt. W przeciwieństwie do pozostałych państw grupy Chiny poszukują obszarów niezagospodarowanych i całościowej możliwości oddziaływania na system. BRICS (w tym instytucje powołane w jego ramach) stał się jednym z narzędzi tej polityki. Ważnym aspektem mogącym zapewnić Chinom przyszłe przywództwo w gospodarce światowej jest wbudowane w kulturę doskonalenie. To ta cecha umożliwiła wzrost gospodarczy. Kapitalizm okazał się plastycznym materiałem, który może budować chińską gospodarkę w zgodzie z ugruntowanym modelem sprawowania władzy. Z BRICS tylko Chiny aspirują do roli narratora globalnej gospodarki.

Z perspektywy rozwoju państw Europy Środkowo Wschodniej w tym szczególnie Polski zdaje się być bardzo ważna obserwacja wzrostu i rozwoju gospodarczego, a także zmian konkurencyjności państw rozwijających się. Analiza przebiegu zmian zachodzących w gospodarkach BRICS wskazuje, iż nie ma jednego, „najsukuteczniejszego” schematu rozwoju, a więc takiego, który gwarantowałby nieprzerwany wzrost gospodarczy. Co najważniejsze, taki model musiałby zapewniać coraz wyższą konkurencyjność i zwycięstwo w rywalizacji o bogactwo. Każde z państw dysponowały odmiennym wachlarzem przewag wewnętrznych, prosperowało w innej tkance gospodarki światowej, mając innych partnerów biznesowych. Sukces gospodarczy opiera się jednak na umiejętności wykorzystywania występujących trendów i przewidywania kolejnych. BRICS rozwijały się szybciej (pomijając warunki zewnętrzne) w okresach wysokiej stabilności politycznej, gospodarczej, społecznej, liberalizacji wymiany handlowej, dążenia do podniesienia potencjału posiadanych czynników produkcji (np. inwestycji w edukację). Wraz z rozwojem gospodarczym, a dalej społecznym, konkurencyjność oparta na tradycyjnych czynnikach produkcji i przewadze kosztowej zanika. Jej miejsce zajmuje innowacyjność i zdolność do ciągłego doskonalenia, a także elastyczność decyzyjna. Elastyczność decyzyjna władz i długookresowa

wizja przemian gospodarki w oparciu o trendy wewnętrzne i zewnętrzne odgrywa kluczowe znaczenie. Stąd też kluczowym wnioskiem z ogółu prac stała się wyższość wąskiego (jedno- bądź kilkuosobowego) aparatu zarządczego niż rozbudowanego systemu administracyjno-proceduralnego. Należy jednak zaznaczyć, iż powyższe wnioskowanie dotyczyło tylko i wyłącznie kwestii gospodarowania.

Wnioski z poszczególnych etapów badania (podsumowania trzeciego, czwartego i piątego rozdziału) ukazały luźne podobieństwa w zakresie rozwiązań makroekonomicznych, systemowych mających zapewnić państwom BRICS oczekiwany rozwój. Większość BRICS rozpoczęła drogę do rozwoju ze stosunkowo niskiego poziomu tj. jako kraje rolniczo-przemysłowe na etapie industrializacji, o niskim PKB per capita, niedoborach na rynku wewnętrznym, z niestabilnym systemem sprawowania władzy, itd.). Kilka dekad niezależności ukazało kontrasty między BRICS. Pod koniec drugiej dekady XXI w. różnią się pozycją konkurencyjną, podstawami wzrostu gospodarczego, systemem polityczno-prawnym i miejscem w gospodarce światowej.

Przewagi BRICS bardzo się różnią, co prezentowano w rozdziałach trzecim, czwartym i piątym. Badane podmioty dążyły do pobudzenia wymiany handlowej, aspirując do postrzegania ich jako gospodarek wolnorynkowych. To miano gwarantowało specjalne warunki – możliwość handlu z członkami WTO. Poziom urynkowienia nadal jest różny, jednak wzrost pozycji konkurencyjnej nie byłby możliwy bez działań na rzecz liberalizacji gospodarki i jej otwarcia na rynki zagraniczne.

Polityki handlowe, modele taryfowe i pozataryfowe ukazały rozliczne różnice między BRICS. Potwierdziły również, że ich gospodarki (a może i systemy polityczno-administracyjne) nie są dość silne, by zrezygnować z możliwości kontroli bezpośredniej wwozu i wywozu. Stwierdzono również, że Chiny są najczęstszym oskarżonym w ramach postępowań w Światowej Organizacji Handlu. Wykazało to, iż system gospodarki światowej ma rozliczne luki, które to pozwoliły ChRL na ponadnormalny wzrost. Trzeba więc wyraźnie zaznaczyć, że wykorzystanie niedoskonałości przyczyniło się do wzrostu przewag produkcji, eksportu BRICS na rynkach światowych.

Ich potencjał, konkurencyjność potwierdził napływ BIZ. Wzrost wielkości importu BIZ w ostatnich kilku dekadach był ważnym czynnikiem wspierającym przekształcenia w sferze produkcyjno-usługowej oraz na rynku pracy. Oczekiwane jest jednak przyszłe odwrócenie trendu, tzn. zwiększanie inwestycji bezpośrednich. To potwierdziłoby, iż dany kraj znajduje się na stosunkowo wysokim poziomie rozwoju. Z BRICS istotna zmiana zachodzi jedynie w Chinach, które stają się globalnym inwestorem. Przepływy kapitałowe z Rosji do innych państw świadczą

o niewykorzystanym potencjale wewnętrznym, niskiej stabilności sektora finansowego i chęci ochrony wypracowanych wartości. Całościowy pomiar zmian w tym zakresie byłby ciekawym uzupełnieniem dotychczasowych badań.

Konkurencyjność BRICS nie jest jeszcze na poziomie państw rozwiniętych. Ranking WEF potwierdził, iż Chiny i Rosja zapewniły sobie relatywnie wysokie miejsca. Pozostałe BRICS podejmują próby przejścia na wyższy poziom rozwoju. Utrudnieniem okazują się niedoskonałe systemy planistyczno-decyzyjne. Kształtująca się kultura sprawowania władzy degeneracyjnie wpływa na jej skuteczność. Zbyt wolno postępują zmiany, co może prowadzić do ograniczenia potencjału.

Państwa grupy BRICS, zgodnie z globalnymi trendami w zakresie integracji zacieśniają współpracę (przede wszystkim polityczną, a dalej gospodarczą). W 2018 r. są na etapie formowania i rozwijania wspólnych instytucji, dookreślania zakresu współpracy i realizowania wspólnej polityki globalnej. Pierwsze formalne instytucje: Bank Rozwoju BRICS oraz Walutowy Fundusz Rezerwowy umacniają dotychczasową pozycję grupy w strategicznych regionach świata i na arenie międzynarodowej. BRICS poprzez integrację działań gospodarczych i politycznych chcą poprawić pozycję konkurencyjną. Współpraca ma również zabezpieczyć globalne interesy – równoważyć sprzeczne dążenia państw „Północy” i „Południa”.

Reasumując, analiza sfery gospodarczej (w oparciu o warunki relacji w polityce handlowej oraz parametry handlu) podważyła początkowe założenie o nasilaniu integracji gospodarczej między członkami BRICS w pierwszej dekadzie XXI w. BRICS nie są dostatecznie zwartą grupą, by rywalizować z ugrupowaniami typu UE.

Analiza kierunków wymiany handlowej w BRICS ukazała istotną dysproporcję między partnerami. Potwierdzono, iż współpraca gospodarcza nie jest priorytetem grupy. Rosnąca siła ekonomiczna Chin zakłóca równowagę korzyści z wymiany. Wraz z narastaniem różnic BRICS może stawać się coraz bardziej niewygodną strukturą dla słabszych partnerów. Niemniej brak alternatywy na arenie międzynarodowej powoduje, iż dotychczas przeważała chęć rywalizacji z USA i UE ponad dyskomfort powstający w wyniku nierównoważenia handlu z Chinami. W kolejnych dekadach może ona zagrozić projektowi, jakim jest BRICS.

BRICS jak większość gospodarek rozwijających się, pozostaje silnie uzależnione ekonomicznie od państw wysoko rozwiniętych. Pomimo zakończenia okresu kolonializmu, zasady wymiany zapewniają utrzymanie *status quo* państwom wysoko rozwiniętym. Kraje słabo rozwinięte opierały swój wzrost na rosnącej konsumpcji w państwach wysoko rozwiniętych. Warunkiem trwałości takiej polityki jest jednak posiadanie przewag kosztowych. Utrzymanie tego

stanu w naturalny sposób nie jest możliwe. Chiny wspierały swoją gospodarkę w sztuczny sposób (m.in. kursem waluty, pożyczkami proeksportowymi), dając czas na planowanie i dostosowanie do nowych warunków. Pozostałe zbyt szybko konsumowały efekty *prosperity*, co kłóci się z długookresowym wzrostem napędzanym inwestycjami.

Długookresowo wzrost gospodarczy, którego następstwem jest bogacenie się społeczeństwa, prowadzi do wzrostu oczekiwań konsumpcyjnych wewnątrz gospodarki. Wymaga to diametralnego przebudowania mechanizmów kształtujących rozwój gospodarczy. Wymagane jest elastyczne reagowanie na zmiany zarówno wewnętrzne jak i zewnętrzne. Niezbędne jest poszukiwanie nowych nisz rynkowych dla rodzimej gospodarki, które zapewnią awans na ścieżce rozwoju. Każde kolejne miejsce powinno wynikać z potencjału gospodarki np. innowacyjności, wydajności pracy. Wymaga to stałego definiowania oczekiwań, celów oraz potencjalnej konkurencji. Jak się okazuje, jest to możliwe do osiągnięcia, co potwierdziła ChRL w latach 1980-2015.

W toku prac próbowano zbadać, na ile modele rozwoju BRICS są innowacyjne. Objętość fizyczna rozprawy i rozległość tematyczna zmuszały do ograniczenia zakresu badań. Niemniej stwierdzono, iż w pierwszych dekadach po przemianach liberalizujących gospodarki BRICS naśladowały państwa rozwinięte. Kraje rozwijające się musiały dostosować się do obowiązujących zasad funkcjonowania gospodarki światowej. W drugiej dekadzie XXI w., wraz ze wzrostem międzynarodowego znaczenia tych państw, wzmocnieniem ich siły przetargowej widoczne jest coraz silniejsze oddziaływanie na trendy w gospodarce światowej, a nawet ich kształtowanie, co potwierdzają najnowsze publikacje z zakresu BRICS.

Wzrost gospodarczy BRICS zaprzecza jednej ścieżce rozwoju, na szczycie której znajduje się demokracja i kapitalizm. Kapitalizm można wiązać z innymi systemami, jak również jego wymiar może być zróżnicowany i w pewien sposób kontrolowany. Warto również podkreślić, iż Chiny wykorzystały luki w ustaleniach WTO, relacjach dwustronnych czy też braki w regulacjach w nowo powstających sferach rynku (handel elektroniczny) co umożliwiło im bardzo szybki, spektakularny sukces gospodarczy. Skostniałość systemu dostosowawczego w państwach UE i w USA sprawiła, iż kraj rozwijający się wykorzystał ich potencjał techniczny i technologiczny. Koniem trojańskim okazały się KTN, dążące do obniżania kosztów produkcji za wszelką cenę oraz nadmierna konsumpcja w zachodnich społeczeństwach.

Jednym z podstawowych celów integracji gospodarczej państw jest chęć uzyskania i utrzymania wysokiego tempa wzrostu gospodarczego przy równoważeniu bilansów płatniczych. Celem współpracy jest zapewnienie równowagi wewnętrznej i zewnętrznej. Jest to prawie

nie osiągalne przez pojedyncze państwo, natomiast w grupie staje się możliwe. W BRICS nie chodzi do równoważenia bilansu płatniczego, nie występuje więc integracja gospodarcza w definicyjnym rozumieniu. Osiągane korzyści polityczne (na koniec 2018 r.) są najważniejszym aspektem współpracy. Sfera gospodarcza realizowana w systemie bilateralnym wynika ze znacznego pokrycia produkcji i eksportu względem oferty partnerów. Znacznie częściej można więc mówić o rywalizacji gospodarczej niż współpracy. Chiny przodują w budowaniu relacji handlowych z pozostałymi członkami, jednak nie jest to wyższa aktywność niż względem państw trzecich. Pod względem poziomu integracji gospodarczej BRICS znajdują się na samym początku ścieżki. W ich przypadku można mówić o strefie częściowo wolnego handlu (likwidowane bądź redukowane są wybrane bariery).

W rozprawie potwierdzono, iż BRICS powstały jako kontrpunkt dla USA i państw Europy Zachodniej. Zarówno prezentacja struktury grupy, w tym stopnia powiązań (odniesienia do funkcjonujących bloków współpracy w gospodarce światowej XX w.) między państwami, jak i jej charakteru potwierdzają, iż jest to podmiot opozycyjny, który przy pomocy nieformalnej legitymizacji działania w imieniu państw rozwijających się oddziałuje na instytucje międzynarodowe.

Przedstawiciele państw BRICS wielokrotnie podkreślali potrzebę przebudowy gospodarki światowej, aby podział korzyści był bardziej „sprawiedliwy” między północ i południe globu, między państwa wysoko rozwinięte i resztę świata. Ich działania są wymierzone w destabilizację dotychczasowego systemu. W odniesieniu do tych deklaracji zaskakujące zdaje się to, iż Chiny najlepiej dopasowały się do istniejącego systemu. Były w stanie odpowiedzieć na globalny popyt, dominując wiele obszarów rynku. Z ideologicznego punktu widzenia dziwi, że najważniejszy gwarant systemu (USA) poprzez D. Trumpa dąży do jego destabilizacji. Odpowiedzią okazują się podstawowe siły napędzające ludzką cywilizację. USA chcą utrzymania pozycji, więc dążą do rywalizacji i zwycięstwa. Przedstawiciele USA uznali, iż powzięcie jakichkolwiek działań jest lepsze niż zaniechanie (stosowane przez kilka ostatnich dekad). Założono, że gwałtowne odejście od dotychczas ukształtowanych podziałów produkcyjno-konsumpcyjnych zapewni chaos. Ten po jakimś czasie zastąpi równowaga, która będzie wynikiem chwilowej weryfikacji konkurencyjności podmiotów. Czy będzie to korzystniejsze dla USA? Tego nie wiadomo. Pewne jest jednak, że relacje wymienne w długim okresie prowadzą do spadku globalnego znaczenia USA, a przyczyną tego jest m.in. gospodarka. Zachowania władz USA i Chin w ostatniej dekadzie potwierdzają upadek *status quo* USA w gospodarce światowej. Co podkreślono w piątym rozdziale – Chiny gospodarczo znajdują się ponad pozostałymi BRICS. Grupa

jest więc (głównie politycznym i wizerunkowym) wsparciem Chin na drodze do globalnego przywództwa.

Koncepcja wielobiegunowa ma szansę utrzymywać się jeszcze przez kilka dekad pod warunkiem względnej stabilności dotychczasowych mechanizmów gospodarki światowej. Działania zmierzające do naruszenia tej równowagi mogą doprowadzić do sprawdzenia faktycznych zdolności poszczególnych państw (finansowych, politycznych, militarnych), co może doprowadzić do wyłonienia się nowych liderów. Państwa Europy Zachodniej i USA powinny dopasować się do nowej rzeczywistości i postępować zgodnie z deklarowanymi dotychczas stanowiskami o równości w zakresie praw i dostępu do dóbr między wszystkimi ludźmi.

Gwarancją rozwoju gospodarki światowej w obecnej formie, a więc rywalizacji międzynarodowej w aspekcie innowacji i efektywności produkcji będzie utrzymanie polityki na rzecz redukcji barier handlowych. Pozaekonomicznym czynnikiem determinującym wzrost jest utrzymanie przyrostu liczby ludności. Dywersyfikując wymianę handlową i inwestycje, władze ChRL wykorzystują doświadczenia praktyczne i teoretyczne z zakresu zarządzania strategicznego. Obawę może jedynie budzić kwestia sprzedaży z odroczonym terminem płatności, ryzykiem zawartym w walucie o niskiej stabilności. Jednak i tutaj ChRL prowadząc politykę zagraniczną stosuje premie wiążące kraj korzystający z nią np. poprzez długoterminowe kontrakty, a nawet prawa własności w inwestycjach, zasobach, itd. Natomiast przyszłą gwarancją własności okaże się rozwijana sfera militarna, która zapewni ChRL respektowanie praw międzynarodowych na odległych kontynentach.

Analiza różnego rodzaju porozumień dowiodła, że w grupach państw posiadających kraj wiodący (o przewadze mierzonej PKB, udziałem w handlu światowym, liczbą ludności, itp.) występuje wizja strategicznego rozwoju. Dodatkowo cechują się one wyższą stabilnością decyzji. Takie ugrupowania są postrzegane jako w miarę jednorodne na arenie międzynarodowej. Osoba przywódcy największego z partnerów jest głosem grupy.

Warunkiem ustanowienia takiego rozwiązania w BRICS jest akceptacja pozostałych partnerów. Może okazać się to problematyczne ze względu na miks kultur i doświadczeń poszczególnych państw. Jako dawne kolonie cenią sobie niezależność. Niemniej faktycznie proces ten w BRICS zachodzi: Chiny podporządkowują sobie pozostałych partnerów gospodarczo, a inwestycje w zbrojenia, rozwój militarny zapewni im przewagę negocjacyjną na każdym polu. Może to wywołać przyszłą kolizję oczekiwań w grupie. Obecny poziom integracji pozwala na wysoką niezależność, co w pewien sposób gwarantuje trwałość tej grupie.

Państwa BRICS gospodarczo, politycznie i coraz częściej militarnie zaczynają osłabiać pozycję dawnych hegemonów tj. Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej czy Unii Europejskiej. Ich systemy: ekonomiczne, polityczne, wartości znacząco różnią się od tych wypracowywanych przez chrześcijańską kulturę Europy. Coraz silniejsza współpraca tej grupy stanowi wyraźne zagrożenie dla dotychczasowego porządku, w tym polityki pokojowego rozwoju i rozwoju społeczeństw w duchu demokracji.

Problem jakim jest zmiana globalnego ładu gospodarczego, którego źródłem jest wzrost roli państw rozwijających się, nazywanych też krajami „biednego południa”, zdaje się coraz poważniejszy. Konsekwencje w długim okresie odczuwają społeczeństwa państw rozwiniętych – pośrednio w wyniku uwolnienia przepływów kapitałowych, globalizacji, wzrostu KTN – m.in. w postaci pogorszenia jakości środowiska naturalnego. Nowy porządek gospodarczy, który kształtuje się ewolucyjnie w XXI w. wymaga większego zrozumienia od rządzących z państw rozwiniętych (wychowanych w kulturze zachodnioeuropejskiej), ponieważ tworzony jest w oderwaniu od dotychczasowych wartości. Co ciekawe, w gospodarce światowej dochodzi do przesunięcia wartości z Zachodu na Wschód, a także wzrostu konsumpcji w regionach, które po okresie Wielkich Odkryć Geograficznych w niewielkim stopniu uczestniczyły w procesie podziału bogactwa ludzkości. Zarazem stwierdzono, iż dynamika wzrostu gospodarczego ChRL powoduje, iż koncepcja współpracy w zakresie makro problemów mocarstw kontynentalnych jest wątpliwa. Różnicowanie grupy BRICS i rozwój zachodzący w tak dużej gospodarce jaką jest ChRL powoduje, iż większe szanse zdaje się mieć koncepcja przejścia. Obecny (pokojowy) charakter rozwoju Chin powoduje, iż USA zdają się utrzymywać pozycję globalnego lidera, z którym na polu militarnym rywalizuje Rosja. Wzrost gospodarczy dużych liczebnie i powierzchni państw sprawił, iż dotychczasowi hegemoni nie mogą w pełni samodzielnie podejmować decyzji o charakterze globalnym. Prawdopodobnie w trzeciej dekadzie XXI w. trend ten się utrzyma. Mocarstwa kontynentalne będą odgrywać rolę liderów rozwoju. Ich rynki, ze względu na wielkość, będą wyznacznikami sytuacji w danej części świata. Sygnały z tych dużych gospodarek będą coraz silniej oddziaływać na gospodarkę światową, a więc wszystkie państwa. Stopień integracji jest już na tyle istotny, że nie da się oderwać od siebie poszczególnych komponentów. Chiny, podejmując się rywalizacji globalnej, przyjęły jako kluczowy wyznacznik możliwość budowania potencjału. Ten wyznaczają ich coraz rozleglejsze geograficznie inwestycje. Rządzący ChRL w najlepszy sposób zrozumieli zasady stworzone przez dawnych kolonizatorów. Ich polityka gospodarcza ma na celu zawłaszczenie bazy surowcowej, produkcyjnej, sprzedażowej, co w kolejnych dekadach będzie gwarantowało Chinom coraz silniejszą

pozycję negocjacyjną i akceptowalną na arenie międzynarodowej. To Chiny, a nie BRICS jako całość mogą zagrozić zachodniemu porządkowi gospodarczemu.

Chiny gospodarczo dominują w BRICS co przekłada się na przyszły charakter tej grupy. Wspólny głos członków na forum międzynarodowym uwiarygodnił pokojowy charakter rozwoju ChRL. Agresywna polityka Rosji „przykrywała” ekspansję gospodarczą Chin. Reprezentacja państw słabiej rozwiniętych zapewniła Chinom nieoficjalny mandat do składania żądań względem dotychczasowych liderów gospodarki światowej. Chińska monopolizacja gospodarek narodowych np. na terenie Afryki ma wymiar neokolonializmu. W przeciwieństwie do pierwotnego ma on pokojowy charakter. W zamian za dostęp do surowców, władze otrzymują inwestycje infrastrukturalne i kredyty. Jest to forma podporządkowania polityczno-gospodarczego, która umożliwia rozwój społeczno-gospodarczy. Chiny starają się nie ingerować w kulturę i wartości wewnętrzne. Możliwość osiągnięcia korzyści materialnych jest jedynym wyznacznikiem. To jest znacznie lepiej odbierane niż poprzednie podejście m.in. USA czy instytucji światowych (np. Banku Światowego), które pomoc uzależniały od reform. Transparentność celów odgrywa tutaj kluczowe znaczenie.

Rozprawa stała się również miejscem do krytycznej analizy rozwoju gospodarczego państw rozwijających się w aspekcie globalnej konkurencji. Taki cel zaowocował przemyśleniami z zakresu rozwoju gospodarczego i szerzej – społeczno-gospodarczego. Ze względu na przyjęty zakres badania pominięto m.in. zmiany środowiska (wody, powietrza, gleby) będące następstwem aktywności gospodarczej. Niemniej na zakończenie niniejszej rozprawy, uznając iż ekonomia jest ważnym składnikiem nauk społecznych, warto podkreślić, iż rozwój gospodarczy BRICS został okupiony bardzo silnymi, a wręcz w niektórych sferach nieodwracalnymi zniszczeniami środowiska implikującymi na życie i zdrowie człowieka. Szczególne dysfunkcje objęły Chiny i Indie, co bezpośrednio wpływa na dzisiejszą jakość życia ich populacji. Gospodarka grabieżcza inwestorów zagranicznych w Brazylii (USA) czy RPA (ChRL) prowadziła do eksploatacji zasobów bez oceny zagrożeń długofalowych dla flory i fauny. Natomiast w ZSRR po okresie industrializacji, a później w FR przy utrzymaniu produkcji ciężkiej i wydobywania węgla przyczyniano się do utraty wartości ekologicznych przynależnych światowej społeczności.

Wraz z transformacją zachodzącą w gospodarce światowej ewoluują również teorie rozwoju. Konkurencyjność nabiera nowych wymiarów. Przebiega na coraz większej liczbie płaszczyzn między wszystkimi możliwymi kategoriami podmiotów. Zmieniają się czynniki odpowiedzialne za podnoszenie dynamiki wzrostu i rozwoju gospodarczego. Z tego powodu analiza rozwoju gospodarczego w niniejszej rozprawie ma specyficzny wymiar. Odnosi się do zagadnienia

wzrostu gospodarczego, czerpiąc zeń mierniki. Zarazem pomija wskaźniki jakościowe, odnoszące się do rozwoju społeczno-gospodarczego. Takie działanie było zamierzone. Zbyt często w XXI w. krytykuje się rozwój gospodarczy za jego ekonomiczne (definiowane jako „niehumanitarne”) nacechowanie. Wynika to pośrednio z łączenia go z podstawową siłą jaką reprezentuje pieniądz – kwantyfikowalnym przepływem wartości. Nie można jednak zapominać o tym, że wartość wytwarzają ludzie poprzez własną pracę. Wnioskując w ten sposób, rozwój gospodarczy jest wyznacznikiem aktywności i wnoszenia wartości na globalny rynek pracy. Stąd w rozprawie głównym wymiarem rozwoju stała się wymiana handlowa uzupełniona przez BIZ w aspekcie konkurencyjności. Takie ograniczenie pozwoliło na ocenę rozwoju gospodarczego na gruncie ekonomii, co generalnie było niezwykle trudne do osiągnięcia ze względu na trudność oderwania się od uwarunkowań kulturowych. Rozprawa z całą pewnością nie jest wolna od wady jaką jest miejsce badacza w gospodarce, jego wykształcenie, przekonania, wartości, wiedza, itd. nabyte w toku doświadczeń. Niemniej podjęto próbę oddzielenia tego obszaru od badanej sfery. Zawarte w rozprawie oceny mogą więc być dyskusyjne, ponieważ naruszają zachodnioeuropejski model myślenia o funkcjonowaniu społeczeństwa, a wokół niego – gospodarki. Rozwój państw takich jak Chiny zachęca do otwartości na nowe, nieliniowe rozwiązania.

Przyszły kierunek rozwoju gospodarki światowej jest nieznanym. Trudno jest jednoznacznie określić czynniki odpowiedzialne za kierunki zmian. Łatwiejsze wydaje się wnioskowanie odnośnie pewnych makro trendów. Wraz ze wzrostem dochodu ludności dochodzi m.in. do spadku dzietności, zmiany profilu konsumpcji, przesunięcia społecznej mentalności w kierunku indywidualizmu. Tak więc pomimo różnic kulturowych występuje pewna zbieżność między gospodarkami narodowymi ulokowanymi na całym świecie. Podstawą okazuje się chęć bogacenia się i zaspokajania zindywidualizowanych potrzeb w jak najlepszy sposób. Motorem rozwoju cywilizacji ludzkiej będzie właśnie ta sama siła wynikająca z bycia człowiekiem – wrodzonego egoizmu.

Kraje BRICS tworzą nową rzeczywistość, która uzupełnia nisze w gospodarce światowej. Niektórzy autorzy wskazują, że obecnie kreowany model rozwoju ChRL przybiera formę „kapitalizmu totalitarnego”, będącego formą kapitalizmu patriotycznego bądź narodowego. Taka forma charakteryzuje w różnym stopniu pozostałe BRICS. Jej szczególnym elementem jest utajony protekcjonizm, który przejawia się we wszystkich aspektach funkcjonowania gospodarki. Nie ma jednak wymiaru bezpośrednio dyskryminującego, a jedynie preferencje, które pozwalają na wsparcie rodzimej przedsiębiorczości. I tak jak w prawie Kopernika-Greshama, od-

nośnie wypierania pieniądza lepszego przez gorszy, tak w XXI w. mamy do czynienia z wypieraniem modelu prospołecznego, w którym jakość życia jednostek odgrywa coraz większą rolę przez system opierający się na makro danych i przewagach absolutnych.

Bibliografia

Pozycje literaturowe

- Adamkiewicz H.G., *Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni, Gdynia 1999.
- Aghion P. (and others), *The Unequal Effects of Liberalization: Evidence from Dismantling the License Raj in India*, „American Economic Review 2008”, vol. 98(4).
- Aiginger K., Landesmann M., *Competitive Economic Performance. USA vs. EU*, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Forschungsbericht, Wien, no. 291, 2002.
- Alexeev M., *Chinese Migration into Primorskii Krai: Economic Effects and Interethnic Hostility*, [in:] Tabat S. (ed.), *Slavic Eurasia's Integration into the World Economy and Community*, Sapporo 2004.
- Alvarez Béjar A., *Economic Integration and Energy in Mexico, Before and After NAFTA*, „International Journal of Political Economy”, vol. 43, no. 2, Summer 2014.
- Amal M., Seabra F., *Determinantes do investimento direto externo na América Latina: uma perspectiva institucional*, „Revista Economia”, 8(2), 2007.
- Anderton Ch.H., Carter J.R., *The Impact of War on Trade*, „Journal of Peace Research”, vol. 38, no. 4, July 2001.
- Ashok V., *India and the Uruguay Round*, „Economic and Political Weekly”, vol. 23, no. 45/47, Special Number November 1988.
- Bacon E., Sandle M., *Brezhnev Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2002.
- Baer W., *A Economia Brasileira*, Nobel, São Paulo 2003.
- Balassa B., *A Stages Approach to Comparative Advantage*, „World Bank Staff Working Papers”, 1977, no. 284.
- Balassa B., *Teorie integracji ekonomicznej*, [w:] Misala J. (red.), *Teoretyczne podstawy regionalnej integracji gospodarczej. Wybrane teksty*, Politechnika Radomska, Radom 2004.
- Bamman D., O'Connor B., Smith N., *Censorship and Deletion Practices in Chinese Social Media*, „First Monday” vol. 17(3-5), 2012.
- Banerjee P., *Constrained Optimization: The State and the Indian Entrepreneur*, Doctoral Working Paper Series, no. 0607 002, School of Public Policy, George Mason University, 2007.
- Barcz J., *Brexit - w sprawie interpretacji postanowień art. 50 Traktatu o Unii Europejskiej*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 12/2016.
- Barroso E. i inni, *Europa 2020*, KOM (2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela, marzec 2010.
- Barta J. (red.), *Zagadnienia nieuczciwej konkurencji*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 77, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.
- Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*, PWE, Warszawa 2013.
- Bartkowiak R., *Współczesne teorie ekonomiczne*, „Rocznik Nauk Rolniczych”, seria G, t. 97, z. 2, Warszawa 2010.
- Bąkiewicz A., *Strukturalne aspekty rozwoju gospodarczego. Doświadczenia azjatyckie*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2010.
- Bąkiewicz A., Żuławska U., *Rozwój w dobie globalizacji*, PWE, Warszawa 2010.
- Begg D., *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2003.

- Belkindas M.V., Ivanova O.V., *Foreign trade statistics in the USSR and successor states*, The World Bank, „Studies of economies in transformation”, no. 18, Washington D.C. 1995.
- Berberoglu B., *Związek Radziecki i Chiny: analiza porównawcza ich stadiów rozwoju gospodarczego*, „Międzynarodowy przegląd współczesnej socjologii”, nr 17 (2), 1987.
- Berg J.C.J.M. van den, Nijkamp P.P., *Operationalizing sustainable development: dynamic ecological – economic model*, „Ecological Economic”, no. 4, 1991.
- Bieńkowski W., *Instytucje jako czynnik konkurencyjności krajów postkomunistycznych. Kilka uwag ogólnych dotyczących Europy Środkowo-Wschodniej*, Instytut Gospodarki Światowej, nr 268, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2005.
- Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski na tle zmian gospodarczych w krajach OECD – ewolucja znaczenia czynników konkurencyjności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010.
- Bieńkowski W., *Reaganomika i jej wpływ na konkurencyjność gospodarki amerykańskiej*, PWN, Warszawa 1995.
- Bieńkowski W., *Rola polityki rządowej w poprawie konkurencyjności kraju w warunkach globalizacji i integracji regionalnej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej”, nr 32, Poznań 2001.
- Bil I., Otłowski T., *Federacja Rosyjska jako mocarstwo? Stan obecny i perspektywy*, Amicus Europae, Warszawa 2008.
- Bilveer S., *Jemaah Islamiyah*, [in:] Wilson J. Swati P. (eds.), *Terrorism in Southeast Asia: Implications for South Asia*, ORF-Pearson-Longman, Singapore and Delhi 1995.
- Bipan Ch., Panikkar K.N., *India's Struggle for Independence*, Penguin Books, New Delhi 1989.
- Bird G., Willett T.D., *Currency Wars. Rhetoric and Reality*, „World Economic” vol. 12, no. 4, 11-12/2011.
- Blonigen B., Davies R.B., Head K., *Estimating the knowledge-capital model of the multinational enterprise*, „American Economic Review”, 93(3), 2003, pp. 980-994, [in:] Bortoluzzo M.M., Sakurai S.N., Bortoluzzo A.B., *Allocation of foreign direct investment across brazilian states*, „Estudos Econômicos”, 43(2), April/June 2013, São Paulo 2013.
- Blyde J., *Convergence Dynamics in Mercosur*, [in:] Blyde J., Giordano P., (eds.), *Deepening Integration in Mercosur: Dealing with Disparities*, Inter-American Development Bank, Washington D.C. 2008.
- Bohdan Hawrylyshyn B., *Road Maps to the Future — Towards more effective societies*, Elmsford, Pergamon Press, New York 1980.
- Boly A. (and others), *Diaspora Investments and Firm Export Performance in Selected Sub-Saharan African Countries*, „World Development”, no. 59, 2014.
- Bonikowska M., Rabiej P., Turkowski A., *Republika Południowej Afryki bez Mandeli*, raport Think Tanku Centrum Stosunków Międzynarodowych, grudzień 2013.
- Booyesen H., *Convention on the Crime of Apartheid*, „South African Yearbook of International Law”, vol. 2, 1976.
- Borowski J., *Koncepcje teoretyczne konkurencyjności międzynarodowej*, „Optimum. Studia Ekonomiczne. Czasopismo Poświęcone Potrzebom Nauki i Praktyki”, nr 4 (76), 2015.
- Bossak J.W., Bieńkowski W., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna gospodarki i przedsiębiorstw. Wyzwania dla Polski na progu XXI wieku*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2004.
- Bossak J.W., *Konkurencja i współpraca międzynarodowa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.

- Bossak J.W., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki polskiej – ujęcie instytucjonalne*, [w:] Grabowiecki J., Podedworny H., Wnorowski H., *Konkurencyjność gospodarki polskiej a rola państwa przed akcesją do Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.
- Bossak J.W., *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania międzynarodowej zdolności konkurencyjnej gospodarki Japonii*, Monografie i Opracowania nr 153, Wydawnictwo SGPiS, Warszawa 1984.
- Bossak J.W., *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2006.
- Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, PWE, Warszawa 2008.
- Bożyk P., Misala J., *Integracja ekonomiczna*, PWE, Warszawa 2003.
- Breslin S., *How China Changed the Global Economy and the Global Economy Changed China: Thirty Years of Investment and Trade*, University of Warwick, Coventry 2008.
- Bresser-Pereira L.C., Maravall J.M., Przeworski A., *Economic Reforms in New Democracies: A social-democratic approach*, [in:] Smith W.C., Acuña C.H., Gamarra E. (eds.), *Theoretical and Comparative Perspectives for the 1990s*, Transaction Books, New Brunswick, USA 1994.
- Brocka-Palacz B., *Uwagi o międzynarodowej konkurencyjności gospodarek – pojęcie, czynniki konkurencyjności, mierzenie zjawiska*, [w:] Bieńkowski W., *Czynniki i miary międzynarodowej konkurencyjności gospodarek w kontekście globalizacji – wstępne wyniki badań*, Prace i Materiały nr 284, Instytut Gospodarki Światowej, Warszawa 2008.
- Brudzińska K.O., *Decentralizacja i demokratyzacja Brazylii – początek nowej drogi*, [w:] Gawrycki M.F. (red.), *Brazylia jako mocarstwo wschodzące*, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich, Warszawa 2013.
- Brynjolfsson E., McAfee A., *Wyścig z maszynami*, przekł. Sielicki M., Wydawnictwo Kurhaus, Warszawa 2015.
- Brzeziński B., Olesińska A., *Prawo finansów publicznych*, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2017.
- Brzeziński M., *Nierówności dochodowe i majątkowe w Europie – fakty, przyczyny, konsekwencje*, [w:] Kleer J., Prandecki K., *Zróźnicowanie dochodowe i społeczne Europy*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa 2017.
- Budnikowski A., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, PWE, Warszawa 2006, s. 265.
- Burawski D., *Pojęcie konkurencyjności gospodarki w analizach ekonomicznych*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne”, Wydawnictwo Uniwersytetu we Wrocławiu, nr 4, 2006.
- Butler J., Stultz M.N., *The South African general election of 1961*, „Political Science Quarterly”, vol. 78, no. 1, 1963.
- Buzan B., Little R., *Systemy międzynarodowe w historii świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Bywalec G., *Determinanty procesów decentralizacji finansów publicznych Indii*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2005.
- Bywalec G., *Kierunki i efekty reform gospodarczych w Indiach*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2009.
- Cameron R., *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych.*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2001.
- Carvalho J.L., Haddad C.L., *Foreign Trade Strategies and Employment in Brazil*, [in:] Krueger A.O. (ed.), *Trade and Employment in Developing Countries*, vol. 1, University of Chicago Press, Chicago 1980.
- Cave P., *John Maynard Keynes*, Continuum Encyclopedia of British Philosophy, t. 3, Continuum International Publishing Group, 2006.

- Central Committee of the Communist Party of China, *The 13th Five Years Plan for Economic and Social development of the People's Republic of China 2016–2020*, Central Compilation & Translation Press, Beijing 2015.
- Cerra V., Saxena S.C., *What caused the 1991 currency crisis in India?*, „IMF Working Paper”, WP/00/157, October 2000.
- Chafuen A.A., *Wiara i wolność. Myśl ekonomiczna późnych scholastyków*, Wydawnictwo Arwil, Warszawa 2007.
- Chandra B., Mukherjee A., Mukherjee M., *India after Independence*, Viking Penguin India, New Delhi 1999.
- Chiodo A.J., Owyang M.T., *A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998*, „Economic Research Review”, Federal Reserve Bank St. Louis, vol. 84, no. 6, November/December 2002.
- Cho D., Moon H., *National Competitiveness: Implications for Different Groups and Strategies*, „International Journal of Global Business and Competitiveness”, vol. 1, no. 1, 2005.
- Chojnicki Z., *Podstawowe aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego*, [w:] Kukliński A. (red.), *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1989.
- Christiansen E., *The Northern Crusades*, Penguin Books, London 1997.
- Chuntao L., Yun X., Xin X., *Influence of Chinese entrepreneurial companies' internationalization on independent innovation: Input incentive effect and efficiency improvement effect*, „China Journal of Accounting Research”, vol. 10(3), 2017.
- Ciamaga L., *Światowa gospodarka rynkowa. Zmiany struktury*, PWN, Warszawa 1990.
- Ciborowski R., *Innowacje techniczne a system gospodarczy Wielkiej Brytanii*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999.
- Clark C., *Conditions of Economic Progress*, McMillan, London 1957.
- Crush J., *Swazi migrants Workers and the Witwatersrand gold mines 1886-1920*, „Journal of Historical Geography”, vol. 12(1), January 1986.
- Cullinan P., *Robert Jacob Gordon 1743-1795: The Man and His Travels at the Cape*, Struik Winchester Published, Johannesburg 1992.
- Cyciura P., *Święty Tomasz z Akwinu a platonizm: metafizyka i teoria poznania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2008.
- Czachor R., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014.
- Czajkowski Z., Gomułka M., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki: metodologie pomiaru*, [w:] Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski na tle zmian gospodarczych w krajach OECD – ewolucja znaczenia czynników konkurencyjności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010.
- Czajkowski Z., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. Pojęcie, definicje i modele*, [w:] Bieńkowski W., Radło M.J., Weresa M.A., *Konkurencyjność Polski na tle zmian gospodarczych w krajach OECD – ewolucja znaczenia czynników konkurencyjności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010.
- Czernichowski K., *Integracja Afrykańska*, CeDeWu.pl Wydawnictwa Fachowe, Warszawa 2010.
- Czerny M., *Globalizacja a rozwój*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Czerwiński M. (red.), *Cywilizacja pieniądza*, Wydawnictwo elektroniczne e-bookowo.pl, 2016.
- Czyżowicz W., *Unia celna Białorusi - Rosji - Kazachstanu i jej skutki dla polskich przedsiębiorców*, PARP, SGH, Warszawa 2009.

- Dash L.N., *World Bank and economic development of India*, APH Publishing, New Delhi 2000.
- Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999.
- De Soto H., *O mistério do capital*, Editorial Record, Rio de Janeiro 2001.
- Deloitte, *South Africa: Investor's Handbook 2014/15*, Department Trade and Industry of South Africa, Johannesburg 2015.
- Demana N.J., *The Organisation of American Unity and the isolation of South Africa 1963-1984*, Rand Afrikaans University, Johannesburg 1996.
- Di H., *The Most Respected Enemy: Mao Zedong's Perception of the United States*, Cambridge University Press on behalf of the School of Oriental and African Studies, „The China Quarterly”, no. 137, March 1994.
- Dikköter F., *Wielki głód. Tragiczne skutki polityki Mao 1958–1962*, Wydawnictwo Czarne, Warszawa 2013.
- Du J., Lu Y., Tao Z., *FDI location choice: agglomeration vs institutions*, „International Journal of Finance & Economics”, 13(1), 2008.
- Dudziński J., Narękiwicz J., *Podstawy handlu zagranicznego*, Wydawnictwo Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu w Szczecinie, Szczecin 2002.
- Dudziński J., *Nowe relacje cen a kierunki przekształceń struktury współczesnego handlu międzynarodowego. Wyzwania gospodarki globalnej*, „Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego”, nr 31, Gdańsk 2012.
- Dudziński J., *Tendencje cen w handlu międzynarodowym w XXI wieku a eksport krajów rozwijających się*, [w:] Molendowski E., Mroczek A. (red.), *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Wyzwania integracji i rozwoju*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015.
- Dugiel W., *Światowa Organizacja Handlu a kraje rozwijające się*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie”, nr 24, 2009, Warszawa 2009.
- Dugiel W., *Transatlantyckie partnerstwo w dziedzinie handlu i inwestycji – wsparcie czy zagrożenie dla wielostronnych porozumień międzynarodowych?*, „Public Policy Studies”, 2(2)/2014, KES, SGH, Warszawa 2014.
- Dunning J., *Multinationals, Technology and Competitiveness*, Unwin & Hyman, London 1988.
- Dunning J.H., *Explaining the international direct investment position of countries: towards a dynamic or developmental approach*, „Review of World Economics” (Weltwirtschaftliches Archiv), 117(1), 1981.
- Duranowski W., *Bolsa Família – innowacyjna metoda walki z wykluczeniem społecznym w Brazylii*, „Ekonomia Społeczna”, nr 2/2013 (7), 2013.
- Dyker D.A., *Restructuring the Soviet Economy*, Routledge, London 1992.
- Dzun A., *Globalizacja a współczesny handel międzynarodowy*, [w:] Wolska G. (red.), *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013.
- Dzun W., *Stan i perspektywy rozwoju rolnictwa Rosji*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 2, Warszawa 2009.
- Eberhard W., *A History of China*, Published by Cosimo Classics, New York 2005.
- Eberhart P., *Studia nad geopolityką XX wieku*, IGiZP PAN, Warszawa 2013.
- Economist Intelligence Unit, *Democracy index 2017: Free Speech under attack*, The Economist Intelligence Unit Limited 2018, London 2018.
- Edwards L., Lawrence R.Z., *South African trade policy matters: trade performance and trade policy*, „NBER Working Paper Series”, no. 12760, Cambridge 2006.

- Ellman M., *Socialist Planning*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Encyclopedia Britannica, *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*, Unabridged, Meriam-Webster, London 1961.
- Encyklopedia Historyczna Świata*, t. 5, Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Pres, Kraków 2000.
- ENI, *World Oil Review 2017*, vol. 1, Roma 2017.
- Esser K., Hillebrand W., Messner D., Meyer-Stammer J., *Systemic Competitiveness New Challenges to Business Politics, Economics*, vol. 59, Institute for Scientific Cooperation, Tübingen 1999.
- Fagerberg J., *International Competitiveness*, „The Economic Journal”, no. 98/1988.
- Fagerberg J., Srholec M., Knell M., *The Competitiveness of Nations: Why Some Countries Prosper While Others Fall Behind*, „World Development” 35, no. 10, 2007.
- Fagerberg J., *Technology and international differences in growth rates*, „Journal of Economic Literature”, no. 32(3), 1994.
- Fileke N.S., *The Uruguay Round of Trade Negotiations: An Overview*, „New England Economic Review”, May/June 1995.
- Fishlow A., *Foreign trade regimes and economic development: Brazil*, Paper presented at a conference in Bogota, Colombia 1975.
- Fitzpatrick S., *The Russian Revolution*, Oxford University Press, Oxford 1994.
- Flanders Investment & Trade Embassy of Belgium, *South African Retail Fact Sheet Apparel*, Gauteng 2016.
- Flett G.L., *Personality Theory and Research: An International Perspective*, Publisher: Wiley, New Jersey 2007.
- Fliess, B., Idsardi E., Rossouw R., *Export controls and competitiveness in African mining and minerals processing industries*, „OECD Trade Policy Papers”, no. 204, OECD Publishing, Paris 2017.
- Foltyński Z., *Teoria handlu międzynarodowego*, PWN, Warszawa 1970.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *Over 1 billion people are employed in world agriculture*, FAO, Johannesburg 2011.
- Forbes K.J., Warnock F.E., *Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment*, NBER, MIT –Sloan Scholl of Management, University of Virginia, Charlottesville 2011.
- Friedman J., *Urbanisation, Planning and National Development*, Beverly Hills California, London 1973.
- Galbraith J.K., *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*, PWE, Warszawa 1992.
- Gann L. H., Duignan P., *Colonialism in Africa*, Cambridge 1969.
- Garcia D., *Not yet a democracy: establishing civilian authority over the security sector in Brazil – lessons for other countries in transition*, „The World Quarterly”, vol. 35, no. 3, 2014.
- Gasiorek M. (and others), *Qualitative analysis of a potential Free Trade Agreement between the European Union and India, Annex 1: Analysis of trade and production structures and implications for non-tariff barriers, services and regulatory parts of an FTA*, Centre for the Analysis of Regional Integration at Sussex, Brighton 2007.
- Gavrov S., *Modernizacja imperium Rosji. Uaktualnienie do wzmocnienia imperium*, URSS, Moskwa 2004.
- Gawlikowski K. (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Przemiany polityczne i społeczne*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004.
- Geiss I., *Dzieje świata. Daty i kontekst historii powszechnej*, Wydawnictwo Książnica, Katowice 1997.
- Gelbras V., *Chinese Migration in Russia*, „Russia in Global Affairs”, vol. 3, no. 2, April-June 2005.

- Ghosh J.K., *Mahalanobis and the art and science of statistics: the early days*, „Indian Journal of History of Science”, 29(1), Calcutta 1994.
- Giambiagi F., Ronci M.V., *Fiscal Policy and Debt Sustainability: Cardoso's Brazil, 1995-2002*, International Monetary Fund, 2004.
- Gibbons J.H. (ed.), *Technology and East-West Trade*, DIANE Publishing, Washington DC 1983.
- Giddens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa 2004.
- Glapiński A., *Meandry historii ekonomii*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2012.
- Godlewska J., *Propagowanie zrównoważonego rozwoju gminy*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2006.
- Golka M., *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012.
- Gonzalez A., *Petroleum and it's Impact on Three Wars in Africa: Angola, Nigeria and Sudan*, „Journal of Peace, Conflict and Development”, Issue 16, November 2010.
- Gostomski E., Michałowski T., *Próby uregulowania sektora parabankowego na świecie*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica”, nr 6(317), 2015.
- Gostomski E., Michałowski T., *Rola Internetu w handlu międzynarodowym*, „Współczesna Gospodarka”, 5(3), 2014.
- Government of India, Ministry of Chemicals & Fertilizers Department of Chemicals & Petrochemicals Statistics and Monitoring Divisions, *Chemicals & Petrochemicals Statistics at a Glance: 2016*, New Delhi 2016.
- Góra J., *Globalne łańcuchy wartości jako narzędzie badania globalizacji*, „Organizacja i Kierowanie”, 2/2013 (155).
- Górak-Sosnowska K. (red.), *W stronę rozwoju. Drogi Azji i Afryki*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2009.
- Górka K., *Zasoby naturalne jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii”, nr 3(36), 2014.
- Grabowiecki J., *Abenomika – przełom czy kontynuacja w modelu społeczno-gospodarczym Japonii*, [w:] Molenowski E., Mroczek A. (red.), *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Wyzwania integracji i rozwoju*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015.
- Grabowiecki J., *Kierunki doskonalenia systemu planowania i zarządzania Związkiem Radzieckim*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 2, Lublin 1968.
- Grabowiecki J., Wykład 2. z przedmiotu „Rynki Wschodzące we współczesnej gospodarce”, studia doktoranckie na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2013.
- Grinberg D., *Geneza apartheidu*, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980.
- Grober U., *Deep roots - A conceptual history of „sustainable development” (Nachhaltigkeit)*, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Berlin 2007.
- Grupa Lizbońska, *Granice Konkurencji*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1996.
- Grzeszak A., *Trumponomika*, „Polityka”, nr 48 (3087), 2016.
- Guan Fu G., *Soviet and to the Third World, an analysis of its strategy*, „Soviet Studies”, vol. 35, no. 1, January 1983.
- Guangzhou A., Jefferson G.H., *A great wall of patents: What is behind China's recent patent explosion?*, „Journal of Development Economics”, vol. 90(1), September 2009.

- Guerreiro Osório R., Ferreira de Souza P.H.G., *Bolsa Família after Brasil Carinhoso: an Analysis of the Potential for Reducing Extreme Poverty*, Research Brief „International Policy. Center for Inclusive Growth”, 3/2013, no. 41.
- Guo R., *Understanding the Chinese Economies*, Academic Press, London 2012.
- Gupta R., *Impact of globalization on stock market development in India*, „Global Business Review” no. 12(1), January 2011.
- Haggett P., *Geography. A global Synthesis*, Prentice Hall, Harlow 2011.
- Hajder K., *Ewolucja amerykańskiego modelu rynku pracy*, „Przegląd Politologiczny”, nr 4/2012, Poznań 2012.
- Haley U.C.V., Haley G.T., *Subsidies to Chinese Industry: State Capitalism, Business Strategy, and Trade Policy*, Oxford University Press, New York 2013.
- Halizak E., *Ideowe problemy globalnego ładu liberalnego w gospodarce światowej – rola i znaczenie Washington Consensus*, [w:] Halizak E., Kuźniar R., *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Warszawa 2004.
- Hasketh T. (and others), *The effects of China's One-Child Family Policy after 25 Years*, „New England Journal of Medicine”, 353, no. 11, 2005.
- Hausner J., Paprocki W., *Firma – Idea oraz rozwój technologii a interwencjonizm*, Publikacja Europejskiego Kongresu Finansowego, Centrum Myśli Strategicznych, Sopot 2017.
- Heer P., *The 1978 Constitution of People's Republic of China*, „Socialist Law Review”, no. 4, 1978.
- Hicks N., *Failure of the Russian Democratic Reforms: The Democratization of the Big Bear*, University of South Florida, California 2003.
- Hirschmann A.O., *The Strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven 1958.
- Hofstede G., *Cultures and Organizations. Software of Mind*, McGRAW-Hill, New York 1997.
- House of Commons Foreign Affairs Committee, *British foreign policy and the 'Arab Spring'. Second Report of Session 2012-13*, London 2012.
- Hutchinson M., *The School of Salamanca: Reading in Spanish Monetary Theory*, Clarendon Press, Oxford 1952.
- Hymer S.H., *The international operations of national firms: a study of direct foreign investment*, Phd thesis, MIT, Cambridge 1960 [in:] Bortoluzzo M.M., Sakurai S.N., Bortoluzzo A.B., *Allocation of foreign direct investment across brazilian states*, „Estudos Econômicos”, 43(2), April/June 2013, São Paulo 2013.
- IBP, US-South Africa, *Economic and Political Cooperation Handbook*, International Business Publications, Washington DC 2016.
- International Labour Organization, *India Labour Market Update*, ILO Country Office for India, July 2016.
- Janasz K., *Kapitał w finansowaniu działalności innowacyjnej przedsiębiorstw w Polsce. Źródła i modele*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010.
- Jason K., Ruiz J., Chesley J., Titley S., *The Origin of Gold in South Africa*, „American Scientist”, vol. 91, November-December 2003.
- Jodko M., *Racjonalność ekonomiczna: Smith czy Keynes?* [w:] Skodlarski J. (red.), *Historia gospodarcza i historia myśli ekonomicznej a teoria ekonomii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008.
- Joyce P., *The Making of a Nation: South Africa's Road to Freedom*, Zebra Press Published, Cape Town 2007.
- Kahneman D., Tversky A., *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, „Econometrica”, XLVII, 1979.
- Kajdański E., *Chiny. Leksykon: historia, gospodarka, kultura*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2005.

- Kalina-Prasznic U. (red.), *Leksykon polityki gospodarczej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.
- Kaliński J., *Historia gospodarcza XIX i XX wieku*, PWE, Warszawa 2008.
- Kaliński J., *Zarys historii gospodarczej XIX i XX w.*, Wydawnictwo Efekt, Warszawa 2000.
- Kamińska-Szmaj I., *Słownik Wyrazów Obcych*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2001.
- Kapur I., Mensbrugge E., *External Borrowing by the Baltics, Russia and Other Countries of the Former Soviet Union: Developments and Policy Issues*, International Monetary Fund, WP/97/72, June 1997.
- Karp H., *Dziennikarze w Rosji Putina. W szóstą rocznicę śmierci Anny Politkowskiej*, „Moja Rodzina”, 10/2012.
- Katz M.N., *The Soviet Union and The Third World*, „Current History”, October 1986.
- Kawa K. (red.), *Chińska polityka zagraniczna i jej uwarunkowania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Keller W., Li B., Shiu C.H., *China's Foreign Trade: Perspectives From the Past 150 Years*, Princeton University, University of Colorado, CEPR, November 2010.
- Kelly D.A., Rajan R.S., Goh G.H., *Managing Globalisation: Lessons from China And India*, World Scientific Publishing, 2006.
- Kempny M., *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa PWN, Warszawa 1998.
- Kenez P., *Odkłamana historia Związku Radzieckiego*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2008.
- Kennedy C.M. (and others), *Optimizing land use decision-making to sustain Brazilian agricultural profits, biodiversity and ecosystem services*, „Biological Conservation”, vol. 204, Part B, 12/2016.
- Kindlerberg Ch., *The World in Depression*, University of California Press, California 1986.
- Kingstone P.R., Power T.J., *Democratic Brazil Revisited*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2008.
- Kirkland E., *Przemysł pełnoletni: biznes, praca i polityka publiczna*, Nowy Jork 1961.
- Kisiel-Łowczyk A.B. (red.), *Współczesna gospodarka światowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994.
- Knapińska M., *Rozwój gospodarczy w podstawowych miernikach makroekonomicznych*, Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze, nr 4, Zielona Góra 2016.
- Kobayashi-Hillary M., *Outsourcing to India*, Springer, New York 2006.
- Kohli A., *Coping with globalization: Asian versus Latin American strategies of development, 1980-2010*, „Brazilian Journal of Political Economy”, 32(4), 2012.
- Kołodko G., *Wędrujący świat*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.
- Komisja Europejska, *Polityka spójności i Polska*, marzec 2014.
- Kompa K., *Budowa mierników agregatowych do oceny poziomu społeczno-gospodarczego rozwoju*, [w:] Rydzewska J (red.), *Ekonomika i organizacja gospodarki żywnościowej*, Zeszyty Naukowe SGGW, nr 74, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2009.
- Kosiek T., *Zrównoważony rozwój - rozwiązanie czy ideologia?*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” seria: „Organizacja i Zarządzanie”, z. 85, nr 1943, Gliwice 2015.
- Kosowska K., Kosowski P., *Wpływ konfliktu gazowego z Ukrainą na zmianę polityki zewnętrznej Gazpromu*, „Rynek Energii”, nr 3 (118), 2015.
- Kostecki M.B., *Wybrane aspekty wzajemnych relacji Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską w świetle dokumentów prawn międzynarodowych*, „Studia Lubuskie”, nr 2/2006, PWSZ, Sulechów 2006.
- Kostera M., *Postmodernizm w Zarządzaniu*, PWE, Warszawa 1996.

- Kostkowska-Watanabe E., *Zmiany społeczne w Japonii w XIX i XX wieku*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2012.
- Kotler Ph., Jatusripitak S., Measincee S., *Marketing narodów*, Wydawnictwo PSB, Kraków 1999.
- Kovak B.K., *Local labor market effects of trade policy*, „American Economic Review”, 4(11)/2011.
- Kowalewska K., *Państwa Rady Współpracy Zatoki wobec „arabskiej wiosny”*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr III-IV (23-24), 2012.
- Kowalik T., *Systemy gospodarcze. Efekty i defekty reform i zmian ustrojowych*, Fundacja Innowacja, Warszawa 2005.
- Kozak M., Pyszkowski A., Szewczyk R., *Słownik rozwoju regionalnego*, PARP, Warszawa 2001.
- Kramer A.E., *Drought in Russia Ripples Beyond the Wheat Fields*, „The New York Times”, August 27, 2010.
- Krugman P., *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, „Foreign Affairs”, March 1994.
- Krugman P., Obstfeld M., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, PWN, Warszawa 1997.
- Krugman P.R., Obstfeld M., *Ekonomia międzynarodowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Księżyk M., *Ekonomia – podejście historyczne i prospektywne*, Wydawnictwo Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2012.
- Kugiel P., *Napięcia w relacjach Indie–Pakistan: konsekwencje międzynarodowe*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych”, nr 32 (1474), marzec 2017.
- Kuisong Y., *The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement*, „Cold War History” Journal, vol. 1, 1/2000.
- Kumaniecki K., *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, PWN, Warszawa 1954.
- Kuroń J., *Nadzieja i rozczarowanie. Pisma polityczne 1989–2004*, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa 2010.
- Kwiatkowski S., *Średniowieczne dzieje Europy*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007.
- Landes D.S., *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*, przekł. H. Jankowska, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2000.
- Landreth H., Colander D.C., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Lange O., *Dzieła*, t. 1, PWE, Warszawa 1973.
- Legiędź T., *Ewolucja ekonomii rozwoju*, „Gospodarka w praktyce i teorii”, 2013 nr 1 (32).
- Leśniewski M., *Miejsce Południowej Afryki w kształtowaniu koncepcji polityki imperialnej Wielkiej Brytanii, 1899–1914*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001.
- Lewis A.W., *Wzrost, wahania cykliczne 1870-1913*, PWN, Warszawa 1986.
- Lewis W.A., *Economic Development with Unlimited Supply of Labour*, „The Manchester School” 1954, 2 (22).
- Lipiński E., *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*, PWN, Warszawa 1981.
- Little J.M., *Economic Development. Theory, Policy and International Relations*, Basic Books Inc., New York 1982.
- Lösch A., *Gospodarka przestrzenna. Teoria lokalizacji*, PWE, Warszawa 1961.
- Lubbe A., *Imperium europejskie? Ekspansja Europy a powstanie gospodarki światowej*, PWN, Warszawa 1982.
- Ławniczak R., *Bariery pozataryfowe: narzędzia polityki handlowej i neoprotekcyjizmu lat siedemdziesiątych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1975.
- Łażniewska E., Deszczyński P., *Kompedium wiedzy o organizacjach międzynarodowych*, Warszawa 2011.

- Lukawer E., *Rola i rodzaje koordynacji w rozwoju gospodarczym*, [w:] Woźniak G., *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, z. 2, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
- Madaan D.K., *India's New Economic Policy - a Macro Study*, „Indian Journal Of Asian Affairs”, vol. 8/9, no. 1/2, 1995-1996.
- Maddison A., *Contours of the World Economy, 1-2030 A.D. Essays in Macroeconomic History*, Oxford University Press, Oxford – New York 2007.
- Mainwaring S., *Democracy in Brazil and the Southern Cone: Achievements and Problems*, „Journal of Interamerican Studies and World Affairs”, 37(1), 1995.
- Majozi T., Veldhuizen P., *The Chemicals Industry in South Africa*, „Global Outlook”, American Institute of Chemical Engineers, July 2015.
- Maksymow K., *Przeobrażenia polityczne i społeczne w Południowej Afryce - od apartheidu do czasów współczesnych*, „Forum Politologiczne”, t. 13, Olsztyn 2012.
- Malthus T.R., *An Essay on The Principle of Population*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Maralli A.A. (and others), *Rising as one: The Filipino nation towards the ASEAN Economic Community*, Local Government Academy, Manila 2015.
- Marciniak S. (red.), *Elementy makro- i mikroekonomii dla inżynierów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Marciniak S. (red.), *Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Marciniak W., *Rozgrabione Imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2001.
- Marczewska-Rytko M., *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, UMCS, Lublin 2010.
- Markiewicz M., *Internacjonalizacja juana chińskiego w kontekście kryzysu finansowego*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Oeconomica”, nr 273, 2012.
- Marks K., Engels F., *Dzieła*, t. 4, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1962.
- Marks K., Engels F., *Ideologia niemiecka*, Dzieła t. 3, Warszawa 1961.
- Marks K., *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, t. 1, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1951.
- Marszałek A., *Integracja Europejska – uwarunkowania ekonomiczne*, [w:] Sporek T. (red.), *Integracja i globalizacja w wybranych dziedzinach współczesnego życia gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2011.
- Mathieson S., Atwell D., *Between Ethnicity and Nationhood: Shaka Day and the Struggle over Zuluness in post-Apartheid South Africa*, [in:] Bennett D., *Multicultural States: Rethinking Difference and Identity*, Routledge, London 1998.
- Mau V.A., *Russia's Economy in an Epoch of Turbulence: Crises and Lessons*, Routledge 2018.
- Mautoux P., *Rewolucja przemysłowa w XVIII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957.
- Mazur G., *Regionalizacja światowego handlu – sprzeczność czy uzupełnienie układu wielostronnego?*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2012, nr 123.
- McCreadie K., *Adam Smith. Bogactwo Narodów. Współczesne interpretacje klasycznej ekonomii*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2012.

- McLuhan M., *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, WN-T, Warszawa 2004.
- Meier G.M., *The Old Generation of Development Economists and the New*, [in:] Meier G.M., Stiglitz J.E. (red.), *Frontiers of Development Economics: The Future in Perspective*, Oxford University Press, Washington D.C., Oxford, New York 2001.
- Meredith R., *Chiny i Indie. Supermocarstwa XXI wieku*, tłum. Falkowski W., Wydawnictwo Media Lazar, Warszawa 2009.
- Meredyk K., *Ekonomia ogólna*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007.
- Michoń P., *Ekonomia bez tortu. Porównania społeczne a wzrost gospodarczy i szczęście*, [w:] Bartkowiak R. i inni (red.), *Spoleczna granica wzrostu gospodarczego. Przyczynek do ekonomii szczęścia*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013.
- Miklaszewski S., *Kraje rozwijające się w światowym systemie gospodarczym*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007.
- Mikołajewicz Z., *Idea I praktyka zrównoważonego rozwoju*, [w:] Wilk K., Łyszczak M. (red.), *Gospodarka-przestrzeń-rozwoj*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, nr 1016, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- Milewski R., *Elementarne zagadnienia ekonomii*, PWN, Warszawa 1999.
- Ministry of Energy of the Russian Federation, *Energy Strategy of the Russian Federation until 2035*, Moscow 2014.
- Mińska-Struzik, E., Rozważania nad aktualnością tradycyjnej teorii handlu międzynarodowego, „Gospodarka Narodowa”, 1/2014.
- Misala J., *Historia rozwoju teorii i polityki konkurencyjności międzynarodowej*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2009.
- Misala J., *Mierniki konkurencyjności gospodarki: aspekty teoretyczne i wnioski dla Polski*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2001.
- Misala J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*, PWE, Warszawa 2011.
- Misala J., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna i międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej*, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2007.
- Misala J., Sołdaczuk J., *Historia handlu międzynarodowego*, PWN, Warszawa 2001.
- Misra S.K., Puri V.K., *India Economy – Development Experience*, Himalaya Publishing House, Mumbai-Delhi-Nagpur-Bangalore-Hydrabad 2000.
- Misztal P., *Wykorzystanie rankingów konkurencyjności do oceny konkurencyjności międzynarodowej gospodarek*, [w:] Noga M., Stawicka M.K., *Globalizacja a konkurencyjność w gospodarce światowej*, Wydawnictwo CeDeWu.pl, Warszawa 2008.
- Mitręga-Niestrój K., Puszer B., *Globalny kryzys finansowy a kraje BRIC*, CeDeWu, Warszawa 2013.
- Mokonyama M.T., Vilana M., Mpondo B., *Strategic role of transport in BRICS group of countries and lessons for South Africa*, SATC, CSIR International Convention Centre, Pretoria 2013.
- Molendowski E., *Czynniki determinujące pozycję konkurencyjną gospodarki - Polska na tle państw grupy wyszechradzkiej w okresie poakcesyjnym*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 49/2, 2017.

- Molendowski E., Polan W., *Handel wewnątrzgałęziowy – miernikiem międzynarodowej pozycji konkurencyjnej gospodarek*, „Gospodarka Regionalna i Międzynarodowa”, Studia i prace wydziału nauk ekonomicznych i zarządzania, nr 41, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015.
- Moosa I.A., *Foreign direct investment: theory, evidence, and practice*, Palgrave Macmillan, New York 2002.
- Moreira M.M., Nejberg S., *Trade liberalisation in Brazil: Creating or exporting jobs?*, „The Journal of Development Studies”, vol. 36(3).
- Mucha-Leszko B. (red.), *Współczesna gospodarka światowa. Główne centra gospodarcze*, UMCS, Lublin 2007.
- Munck T., *Europa XVII wieku 1598-1700. Państwo. Konflikty i porządek społeczny*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1998.
- Myrdal G., *Przeciw nędzy na świecie. Zarys światowego programu walki z nędzą*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 1975.
- Nacewicz-Twardowska A., *Partycypacja Polski w globalnych łańcuchach wartości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 498, 2017.
- Nag, B., *Trade liberalization and international production networks: Experience of the Indian automotive sector*, [in:] Mikic M., Pasha M. (ed.), *Fighting Irrelevance: The Role of Regional Trade Agreements in International Production Networks in Asia*, UNESCAP, Indian Institute of Foreign Trade, New Delhi 2011.
- Nazar S., *Wielkie poszukiwanie. Historia ekonomicznego geniuszu*, Wydawnictwo MT Biznes, Warszawa 2012.
- Nazmi N., *Economy Policy and Stabilization in Latin America*, Routledge, New York 2015.
- Ndiaye B., *Od Organizacji Jedności Afrykańskiej do Unii Afrykańskiej*, [w:] Żukowski A. (red.), *Z problemów społeczno-politycznych współczesnej Afryki Subsaharyjskiej*, t. 1, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2004.
- Nessel K., *Internacjonalizacja usług z perspektywy globalnych łańcuchów wartości*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 226, Katowice 2015.
- Noga M., *Makroekonomia*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2009.
- Nojszewska E., *Wprowadzenie do biznesu międzynarodowego*, WSiP, Warszawa 2002.
- Nordhaus W.D., Tobin J., *Is Growth Obsolete?*, [in:] *Economic Growth*, Wydawnictwo NBER, Columbia University Press, 1972.
- North D.C., *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, Princeton 2005.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- Nowak L., *Metodologia wyznaczania Wskaźnika Rozwoju Społecznego HDI*, [w:] Cellary W. (red.), *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego*, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, Warszawa 2002.
- Nunnenkamp P., Spatz J., *Determinants of FDI in developing countries: has globalization changed the rules of the game?*, „Transnational Corporations” 11(2), 2002.
- O'Donnell G., *Challenges to Democratization in Brazil*, „World Journal”, no. 5, 1988.
- Oczkowska R., *Międzynarodowa ekspansja przedsiębiorstw w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.

- Ohlin, B., *Interregional and international trade*, Harvard University Press, Cambridge 1933, [in:] Bortoluzzo M.M., Sakurai S.N., Bortoluzzo A.B., *Allocation of foreign direct investment across brazilian states*, „Estudos Econômicos”, 43(2), April/June 2013, São Paulo 2013.
- Oniszczyk W., *Czynniki zewnętrzne transformacji gospodarki Rosji: handel zagraniczny, kapitał zagraniczny, transfer technologii*, Wydawnictwo Semper, Warszawa 2002.
- Orłowska R., Żołądkiewicz K., *Globalizacja i regionalizacja w gospodarce światowej*, PWE, Warszawa 2012.
- Orłowski B., *Najkrótsza historia wynalazków*, PZSWiR, Warszawa 1993.
- Oughton C., Whittam G., *Competitiveness. EU industrial strategy and subsidiarity*, [in:] Devine P., Katsoulacos Y., Sugden R., *Competitiveness, Subsidiarity and Industrial Policy*, Routledge, London 1996.
- Ozawa T., *Foreign Direct Investment and Economic Development*, „Transnational Corporations” 1992, no. 1.
- Oziewicz E. (red.), *Procesy integracyjne we współczesnej gospodarce światowej*, PWE, Warszawa 2001.
- Patek A., Rydel J., *Najnowsza historia Świata*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997.
- Payne A., Phillips N., *Rozwój*, Wydawnictwo SiC!, Warszawa 2011.
- Pentecost E., *Macroeconomics. An Open Economy Approach*, Macmillan, London 2000.
- Perło D., Roszkowska E., *Zastosowanie wybranych metod klasyfikacji do analizy zrównoważonego rozwoju*, [w:] Panek E. (red.), *Wzrost gospodarczy. Teoria. Rzeczywistość*, Zeszyty Naukowe nr 176, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań 2011.
- Piasecki R., *Ewolucja teorii rozwoju gospodarczego krajów biednych*, [w:] Piasecki R. (red.), *Ekonomia Rozwoju*, PWE, Warszawa 2007.
- Pingali P.L., *Green Revolution: Impacts, limits, and the path ahead*, PNAS, vol. 109(31), USA 2012.
- Pinheiro-Alves E., Zambujal-Oliveira J., *The Ease of Doing Business Index as a tool for investment location decisions*, „Economics Letters”, vol. 117, no. 1, October 2012.
- Piskozub A., *Historia transportu*, Uniwersytet Gdański, Skrypty uczelniane, Gdańsk 1989.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wydawnictwo Pallotinum, Warszawa-Poznań 2000.
- Polit J., *Chiny. Historia państwa świata w XX wieku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004.
- Pomorski M., *Chiny: po kongresie. Wraca kult jednostki*, „Kurier Poranny”, 25.10.2017, nr 207 (8588).
- Porter M.E., *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001.
- Porter M.E., *The Competitive Advantage of Nations*, „Harvard Business Review”, 90211, 68, no. 2, March – April 1990.
- Porter M.E., *The competitive advantage of nations*, New York 1990.
- Prestowitz C., *Three billion new capitalists. The great shift of wealth and power to the East*, Basic Books, New York 2005.
- Pusch C., *In what condition is the state of the nation?*, „New African”, February 2015, Issue 547.
- Qiwei Ch., Ying J., *The state of the market and the contrarian strategy: evidence from China's stock market*, „Journal of Chinese Economic and Business Studies”, vol. 10(1), 2012.
- Radło M.J., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki*, [w:] Bieńkowski W., *Czynniki i miary międzynarodowej konkurencyjności gospodarek w kontekście globalizacji – wstępne wyniki badań*, Prace i Materiały nr 284, Instytut Gospodarki Światowej, Warszawa 2008.
- Raszkowski A., *Zestawienie kreatywności krajów na przykładzie Global Creativity Index*, [w:] Fiedor B. (red.), *Ekonomia*, Wydawnictwo Uniwersytetu we Wrocławiu, Wrocław 2012.

- Reich R., *Who Is Us?*, „Harvard Business Review”, no. 68(1), 1990.
- Reiljan J., Hinrikus M., Ivanov A., *Key issues in defining and analysing the competitiveness of a country*, „Faculty of Economics and Business Administration”, Working Paper, no. 1, University of Tartu, Tartu 2000.
- Rhodie N.J., Venter H.J., *Apartheid: A Socio-historical Exposition of the Origin and Development of the Apartheid Idea*, HAUM Published, Cape Town 1959.
- Rifkin J., *Schylek siły roboczej na świecie i początek ery postronkowej*, przekł. Kania E., Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003.
- Robbins L., *The Theory of Economic Development in the History of Economic Thought*, Macmillan, New York 1968.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Wydawnictwo im. Ossolińskich, Warszawa 1974.
- Rogoża J., Wiśniewska I., *Podsumowanie przemian polityczno-gospodarczych w pierwszej kadencji Władimira Putina*, „CES Studies”, nr 11/2003, Warszawa 2003.
- Romanow Z., *Historia myśli ekonomicznej w zarysie*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1997.
- Ronek G., *Wielka Brytania we Wspólnotach Europejskich i Unii Europejskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych”, t. 4(40), 2/2012.
- Rooyen J., Right H., *New White Power in South Africa*, New York 1994.
- Rosińska-Bukowska M., *Handel rolno-spożywczy UE-Rosja - efekty rosyjskich sankcji*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”, Problemy Rolnictwa Światowego, t. 15 (XXX), z. 1, 2015.
- Roszkowska E., *Wybrane modele negocjacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011.
- Rumiancew A., *Źródła i ewolucja „idei Mao Tse-tunga”*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1974.
- Rutkowski M., *Historia gospodarcza starożytności od czasów prehistorycznych do upadku cesarstwa wschodniorzymskiego. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999.
- Rybicki P., *Struktura społecznego świata*, PWN, Warszawa 1979.
- Rymarczyk J. *Teoretyczne aspekty międzynarodowej integracji gospodarczej*, [w:] Rymarczyk J., Wróblewski M. (red.), *Pozaeuropejskie ugrupowania integracyjne*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2006.
- Rymarczyk J., *Internacjonalizacja i globalizacja przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2004.
- Sakwa R., *The Soviet collapse: Contradictions and neo-modernisation*, „Journal of Eurasian Studies”, vol. 4(1), January 2013.
- Salvatore D. (ed.), *National Trade Policies*, Elsevier, Amsterdam 2014.
- Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2012.
- Scholte A., *Globalization: a critical introduction*, Palgrave Macmillan, New York 2000.
- Schumpeter J.A., *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, McGraw Hill, New York 1964.
- Schwab K., *The fourth Industrial Revolution*, „Foreign Affairs”, Science & Technology, December 2015.
- Scott R.B., *Capitalism. Its Origins and Evolution as a System of Governance*, Springer, New York 2011.
- Seers D., *The Meaning of Development*, Institute of Development Studies Communication no. 44, 1969.
- Shanahan M. (and others), *Climate change in Africa: a guidebook for journalists*, UNESCO, Paris 2013.
- Siebert H., *The Paradigm of Locational Competition*, Kiel Discussion Papers, no. 367, Kiel Institute of World Economics, Kiel 2000.

- Siggel E., *International Competitiveness and Comparative Advantage: A Survey and a Proposal for Measurement*, [in:] *Journal of Industry, Competition and Trade*, vol. 6, no. 2/2006.
- Sirojć Z., *Zarys historii gospodarczej powszechnej ze słownikiem podstawowych pojęć i terminów*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012.
- Skodlarski J., *Historia gospodarcza*, PWE, Warszawa 2012.
- Skopiec D.A., *Polityka kursu walutowego Chin jako czynnik globalnej nierównowagi płatniczej*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013.
- Skousen M., *Narodziny współczesnej ekonomii. Żywoty i idee wielkich myślicieli*, Wydawnictwo Fijorr Publishing, Warszawa 2012.
- Skrzypek A., *Druga smuta. Zarys dziejów Rosji 1985 – 2004*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2004.
- Sławik K., *Działalność gospodarcza. Kluczowe problemy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Reader Digest, Warszawa 1998.
- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Wydawnictwo De Agostini Polska, Warszawa 2003.
- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Smith A., *Bogactwo narodów*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa 1954.
- Smith W.C., Acuña C.H., Gamarra E. (eds.), *Theoretical and Comparative Perspectives for the 1990s*, Transaction Books, New Brunswick, USA 1994.
- Soldaczuk J., *Współczesna gospodarka światowa. Struktura, mechanizm, tendencje*, PWE, Warszawa 1987.
- South Africa's Mineral Industry 1991/1992*, Republic of South Africa's Department of Mineral and Energy Affairs, Minerals Bureau, Pretoria 1995.
- Spencer C. (ed.), *The Encyclopedia of World War I. A Political, Social, and Military History*, ABC-CLIO Tucker, Santa Barbara 2005.
- Sporek T. (red.), *Gospodarka Światowa w XXI wieku – mechanizmy i sprzężenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013.
- Sporek T. (red.), *Świat, Europa i Polska w dobie współczesnych przemian gospodarczych*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 2007.
- Spyra J., *Rola wojska w systemie politycznym Ameryki Łacińskiej*, [w:] Gawrycki M.F. (red.), *Dzieje kultury latinoamerykańskiej*, PWN, Warszawa 2009.
- Spyra J., *System konstytucyjny Brazylii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001.
- Stamenić S., Arnaudov M., *Challenges for NAFTA: renegotiation or disintegration*, „The Interview of International Affairs”, vol. 68, no. 1168, 11-12/2017, Belgrade 2017.
- Starzyk K., *Gospodarki wschodzące jako element przemian struktury gospodarki światowej*, „International Business and Global Economy”, 25/1, 2016.
- Starzyk K., *Zagraniczne inwestycje bezpośrednie w gospodarkach Azji i Pacyfiku*, Semper, Warszawa 2001.
- Stasch B., *Ewolucja metod oceny ryzyka kredytowego inwestowania w skarbowe papiery dłużne w czasie globalnego kryzysu finansowego na przykładzie wybranych krajów europejskich*, praca doktorska, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań 2017.
- Statistical Office of the United Nations, *International trade statistics 1900 – 1960*, MGT(62)12, May 1962.
- Statute of Westminster, 1931*, Published by Her Majesty's Stationery Office, London 1931.

- Steinbeck J., *Grona Gniewu*, przekładu A. Liebfelda, Prószyński i S-ka, Warszawa 2012.
- Stępień B., *Handel zagraniczny*, PWE, Warszawa 2012.
- Stiglitz J.E., *Globalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Stiglitz J.E., *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post – Washington Consensus*, UN University/World Institute for Development Economics, Helsinki 1998.
- Stone Ch., *Crime, Justice, and Growth in South Africa: Toward a Plausible Contribution from Criminal Justice to Economic Growth*, „CID Harvard University”, Working Paper, no. 131, August 2006.
- Strauss I., *Understanding South Africa's current account deficit: The role of foreign direct investment income*, „Africa Economic Brief”, vol. 6(4), 2015.
- Sułek M., *Programowanie gospodarczo-obronne*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2008.
- Szpak J., *Historia gospodarcza powszechna*, PWE, Warszawa 2007.
- Szulce H., Chwałek J., Ciechomski W., Mielczarczyk Z., *Ekonomika handlu*, Wydawnictwa SiP, Warszawa 2008.
- Szymański W., *Czy globalizacja musi być irracjonalna?*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2007.
- Taagepera R., *Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia*, „International Studies Quarterly”, 41 (3), September 1997.
- Tang R., *The Rise of China's Auto Industry and Its Impact on the U.S. Motor Vehicle Industry*, Analyst in Industrial Organization and Business, 2009.
- Tawney R.H., *Religia a powstanie kapitalizmu*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1963.
- The New Encyclopedia Britannica*, 15th Edition, vol. 4, Chicago 2003.
- Todaro M., Smith S., *Economic Development*, Pearson Education Limited, London 2009.
- Tokarska-Ołownia W., *Korzyści z eksportu w świetle tradycyjnych teorii wymiany międzynarodowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach”, nr 13, 2012.
- Trabold H., *Die internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft*, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, nr 5, Vierteljahreshefte zur Wirtschaftsforschung, Berlin 1995.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, art. 36, 2012/C 326/01, Dziennik Urzędowy C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390.
- Tripathi D., *The Oxford History of Indian Business*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Tunzelmann N., *Technology and Industrial Progress*, The Foundations of Economic Growth, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1995.
- Tynel A., Funk J., Chwałej W., Pazdan M., *Międzynarodowe prawo handlowe*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2003.
- United Nations, *International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid approved by the General Assembly*, Resolution 3068(XXVIII), UN, adopted 1973, in use from 1976.
- Uri P., *Bericht über der Wettbewerbsfähigkeit der Europäischen Gemainschaft*, Luxemburg 1971.
- Vernon R., *International Investment and International Trade in the Product Cycle*, „The Quarterly Journal of Economics”, 80(2), 1966.
- Walczak-Duraj D., *Podstawy współczesnej socjologii*, Wydawnictwo Omega-Praxis, Pabianice 2006.
- Waligóra K., *Wielokulturowość w przedsiębiorstwie: chińska ekspansja w Afryce*, [w:] Bernat T. (red.), *Zarządzanie przedsiębiorstwem we współczesnej gospodarce*, Szczecin 2013.
- Waligóra K., *Edukacja w państwach BRICS*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 2 (38), 2017.

- Waligóra K., *Integracja gospodarcza państw grupy BRICS - handel zagraniczny*, [w:] Sporek T., Czech A. (red.), *Zjawiska i procesy w globalnej gospodarce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2018.
- Waligóra K., *RIC – kooperacja czy rywalizacja?*, [w:] Marszałek-Kawa J., Stańco-Wawrzyńska A. (red.), *Współpraca, konkurencja czy rywalizacja? Oblicza stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Waligóra K., *Rola RPA w chińskim impulsie gospodarczym dla Afryki*, [w:] Bocian A.F. (red.), *Globalizacja - polityka – etyka*, t. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2013.
- Waligóra K., *Światowy kryzys gospodarczy początku XXI wieku: „New Deal” wg BRICS*, [w:] Bocian A.F. (red.), *Globalizacja – polityka – etyka. Tom 2*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.
- Waligóra K., Waligóra T., *Globalna współpraca Brazylii, Rosji, Indii, Chin i RPA - Bank Rozwoju BRICS*, [w:] Bocian A.F., Perlo D., Piątkowski P. (red.), *Podlasie - wizje przemian i rozwoju*, Fundacja Promocji Rozwoju Podlasia, Białystok 2016.
- Waligóra K., Waligóra T., *Przypadek rozwoju gospodarczego Japonii w teorii klucza lecących gęsi*, [w:] *Ekonomia Międzynarodowa*, Zeszyty naukowe SKN TIAL, nr 3, Łódź 2012.
- Wallerstein I., *Europejski Uniwersalizm. Retoryka Władzy*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2007.
- Wallerstein I.M., *Aufstieg und künftiger Niedergang des kapitalistischen Weltsystems. Zur Grundlegung Vergleichender Analyse*, [in:] Senghaas D. (ed.), *Kapitalistische Weltökonomie. Kontroversen über ihren Ursprung und ihre Entwicklungsdynamik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt and Mein 1979.
- Waugh D., *Manufacturing industries Geography: An Integrated Approach*, Nelson Thornes, 2000.
- Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, tłum. Baran B., Miziński J., Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010.
- Weresa M.A., *Systemy innowacyjne a konkurencyjność w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Prace i Materiały nr 311, Instytut Gospodarki Światowej, Warszawa 2012.
- Westernhagen N., *Systemic Transformation, Trade and Economic Growth: Developments, Theoretical Analysis and Empirical Results*, „Springer Science & Business Media”, 2012.
- Wieliczko B., *Polityka rolna Chin po 1978 r.*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”, Problemy Rolnictwa Światowego, t. 15 (XXX), z. 1, 2015.
- Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 10, PWN, Warszawa 1968.
- Więckowski H., *Polityka jednego dziecka i jej wpływ na strukturę demograficzną Chińskiej Republiki Ludowej*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1(25), 2014.
- Williamson J., *What Washington Means by Policy Reform*, [in:] Williamson J. (ed.), *Latin American Adjustment: How much has happened*, Institute for International Economics, Washington D.C. 1990.
- Wocheń K., *Ekspansja firm chińskich jako instrument realizacji polityki zagranicznej Państwa Środka. Rosnąca rola chińskich korporacji w wybranych regionach świata*, [w:] Pietrasiak M., Kamiński T. (red.), *China goes global. Rosnące znaczenie Chin na arenie międzynarodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Wolf M., *Will the Nation-states Survive Globalization?*, „Foreign Affairs”, no. 1(80), 2001.
- Worden R.L., Dolan R.E. (ed.), *China: A Country Study*. GPO for the Library of Congress, Washington 1987.
- World Bank, *Doing Business 2017*, 14th edition, Washington 2017, p. 195.

- World Bank, *Inequality and Economic Development in Brazil: A World Bank country study*, World Bank Publications, 2004.
- World Trade Organization, *Trade policy Review: Brazil*, WT/TPR/S/358, Genewa 2017.
- World Trade Organization, *Trade Policy Review: China*, WT/TPR/S/313, Genewa 2018.
- World Trade Organization, *Trade Policy Review: India*, WT/TPR/S/375, Genewa 2015.
- World Trade Organization, *Trade Policy Review: Russian Federation*, WT/TPR/S/345, Genewa 2016.
- World Trade Organization, *Trade Policy Review: South Africa*, WT/TPR/S/324, Genewa 2015.
- Wosińska W., *Oblicza globalizacji*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2008.
- Wójcik A.I., *Konfucjanizm*, [w:] Szymanowska B. (red.), *Filozofia Wschodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.
- Wróbel A., *Czynnik religijny w teorii i praktyce handlu zagranicznego – wybrane przykłady*, [w:] Solarz A.M. (red.), *Religia w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2012.
- Zacher L. (red.), *Spoleczeństwo informacyjne. Aspekty techniczne, społeczne i polityczne*, Transformacje, Lublin-Warszawa 1992.
- Zacher L.: *Trwały rozwój – utopia czy realna możliwość?*, „Problemy Ekorozwoju”, vol. 3(2), 2008.
- Zachorowska A., *Ryzyko działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2006.
- Zan Y., Jie C., *Housing Affordability and Housing Policy in Urban China*, Springer Publishing house, Heidelberg 2014.
- Zaorska A., *Korporacje transnarodowe. Przemiany, oddziaływania, wyzwania*, PWE, Warszawa 2006.
- Zhang Y., *China in International Society Since 1949: Alienation And Beyond*, Macmillan, Basingstoke 1998.
- Zientara B., *Historia powszechna średniowiecza*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1998.
- Ziewiec G., *Druga fala globalizacji (1950 – 1973)*, „Economic Studies”, nr 1 (LXVIII), Wydawnictwo PAN, Warszawa 2011.
- Zimny A., *Statystyka opisowa*, Państwowa Szkoła Wyższa w Koninie, Konin 2010.
- Znojek B., *Brazylia i jej międzynarodowe ambicje*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, nr 2 (60), 2011.
- Zorska A., *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, PWN, Warszawa 2000.
- Żmuda M., *Przyczyny wejścia Chińskiej Republiki Ludowej na ścieżkę przyspieszonego wzrostu gospodarczego*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2009.
- Żukowski A., *System konstytucyjny Republiki Południowej Afryki*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003.
- Żukrowska K., Janus J., Pokrywka Ł., *Transatlantyckie Partnerstwo Handlowo-Inwestycyjne. Sposób USA i UE na kształtowanie międzynarodowych stosunków gospodarczych*, Briefing Programowy, Instytut Kościuszkowski, Kraków 2013.
- Żukrowska K., *Konkurencyjność systemowa w procesie transformacji. Przykład Polski* [w:] Podedworny H., Grabowiecki J., Wnorowski H., *Konkurencyjno gospodarki polskiej a rola państwa przed akcesją do Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.

Źródła internetowe

- Babones S., *China's Constitutional Amendments Are All About The Party, Not The President*, forbes.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.forbes.com/sites/salvatorebabones/2018/03/11/chinas-constitutional-amendments-are-all-about-the-party-not-the-president/#57568a081615>, (stan na dzień: 24.07.2018 r.).
- Bajaj A., *Economic Planning in India. Structure and Process*, dostęp online, tytuł dostępu: www.jcdavdasuya.com/images/form/econo.pdf, (stan na dzień: 19.08.2018 r.).
- Baker P., *Putin's Kremlin Asserting More Control of Economy*, Washington Post, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A37580-2004Jul8.html>, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).
- Bank Światowy, *Metadane: Brazylia, Rosja, Indie, Chiny, Republika Południowej Afryki*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 24.07.2017 r.).
- Bank Światowy, *Metadane: eksport dóbr i usług*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 18.09.2018 r.).
- Bankier.pl, *Notowania: ropa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.bankier.pl/inwestowanie/profile/quote.html?symbol=ROPA>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).
- BBC News, *Profile: Luiz Inacio Lula da Silva*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-10841416>, (stan na dzień: 14.01.2018 r.).
- BBC UK, *Denmark 'happiest place on earth'*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/5224306.stm>, (stan na dzień: 17.06.2013 r.).
- Borkowska M., *Ford zwiększa produkcję w Indiach*, Portal Spraw Zagranicznych, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.psz.pl/141-indie/ford-wybiera-indie-do-produkcji-swoich-samochodow>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).
- BP, *Statistical Review of World Energy June 2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.bp.com/statisticalreview>, (stan na dzień: 04.02.2018 r.).
- Brito R., Brooks B., McCool G., *Brazilian president Temer denies reported new corruption allegations*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.reuters.com/article/us-brazil-corruption-temer/brazilian-president-temer-denies-reported-new-corruption-allegations-idUSKBN1HY25D>, (stan na dzień: 29.06.2018 r.).
- Brundtland G.H., *Our Common Future*, Report of the World Commission on Environment and Development, United Nations 1987, dostęp online, tytuł dostępu: http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf, (stan na dzień: 14.06.2013 r.).
- Burke J., *South Africa: murders surge by more than 7% in a year*, theguardian.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.theguardian.com/world/2018/sep/11/south-africa-murders-surge-by-more-than-7-percent-in-a-year>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).
- Byrnes R. M. (ed.), *South Africa: A Country Study*, GPO for the Library of Congress, Washington 1996, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.loc.gov/item/96048983/>, (stan na dzień: 22.04.2017 r.).
- Cairns Group, *O grupie Cairns*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://cairnsgroup.org/Pages/Introduction.aspx>, (stan na dzień: 27.08.2018 r.).
- Central Intelligence Agency, *Economy of Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/br.html>, (stan na dzień: 21.11.2017 r.).

- Central Intelligence Agency, *Economy of China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cn.html>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).
- Central Intelligence Agency, *Economy of India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).
- Central Intelligence Agency, *Economy of Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).
- Central Intelligence Agency, *Economy of South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sf.html>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).
- Central Intelligence Agency, *The World Factbook 2016 edition*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2078rank.html>, (stan na dzień: 05.01.2017 r.).
- Central Intelligence Agency, *The World Factbook: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/br.html>, (stan na dzień: 20.11.2016 r.).
- Central Intelligence Agency, *The World Factbook: China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/cn.html>, (stan na dzień: 22.11.2016 r.).
- Central Intelligence Agency, *The World Factbook: India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/in.html>, (stan na dzień: 21.12.2016 r.).
- Central Intelligence Agency, *The World Factbook: Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/rs.html>, (stan na dzień: 21.11.2016 r.).
- Central Intelligence Agency, *The World Factbook: South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/sf.html>, (stan na dzień: 20.12.2016 r.).
- China.org, *Ninth Five-Years Plan in Retrospect: China's Technological Progress*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.china.org.cn/95e/95-english3/15.htm>, (stan na dzień: 12.08.2017 r.).
- Chudhury D.R., *Doklam discussed, Pakistan skipped: Here's what happened at the 1 hour meet between Xi and Modi*, „The Economic Times”, dostęp online, tytuł dostępu: economictimes.indiatimes.com/articleshow/60372716.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).
- Ciesielski M., *Nowy apartheid – coraz mniej białych w RPA. Opowieść Bura*, forsal.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://forsal.pl/artykuly/1077046,nowy-apartheid-coraz-mniej-bialych-w-rpa-opowiesc-bura.html>, (stan na dzień: 24.03.2018 r.).
- Ciszek P., *Rosja i Chiny połączą się gazociągiem z Syberii*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/rosja-i-chiny-polaczyly-sie-gazociagiem-z,138,0,2341258.html>, (stan na dzień: 27.01.2018 r.).
- Constitution of The Union of Soviet Socialist Republics*, adopted at the Extraordinary Eighth Congress of Soviets of the U.S.S.R., December 5, 1936, dostęp online, tytuł dostępu: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/1936-en.pdf>, (stan na dzień: 24.08.2017 r.).
- Country Studies, *Brazil Trade Policies*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://countrystudies.us/brazil/80.htm>, (stan na dzień: 22.08.2017 r.).

- ET Bureau, *Political reform: To improve ease of doing biz*, „The Economic Times”, dostęp online, tytuł dostępu: http://articles.economictimes.indiatimes.com/2010-11-22/news/27593659_1_business-activity-global-practices-transparency, (stan na dzień: 18.10.2012 r.).
- European Chemical Industry Council, *Facts & Figures 2017: Asia chemicals production outpaces other regions*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://fr.zone-secure.net/13451/451623/#page=5>, (stan na dzień: 14.12.2017 r.).
- European Commission, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/competition/index_en.html, (stan na dzień: 02.10.2013 r.).
- Eurostat, *Bazy statystyk*, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Share_of_world_GDP,_2004_and_2014.png, (stan na dzień: 12.06.2016 r.).
- Eurostat, *Glossary: High-tech classification of manufacturing industries*, dostęp online, tytuł dostępu: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:High-tech_classification_of_manufacturing_industries, (stan na dzień: 30.09.2018 r.).
- Fabisiak R., *Technologię kopiuj, wklej*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pb.pl/3179817,54794,technologie-kopuj-wklej>, (stan na dzień: 16.06.2013 r.).
- Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Natomial Prices for Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNABRA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).
- Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Natomial Prices for South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNASAA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).
- Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Nomial Prices for India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNAINA632NRUG>, (stan na dzień: 29.12.2016 r.).
- Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Natomial Prices for China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNACNA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).
- Federal Reserve Bank of St. Louis Economic Research, *Total Factor Productivity AT Constant Nomial Prices for Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fred.stlouisfed.org/series/RTFPNARUA632NRUG>, (stan na dzień: 27.12.2016 r.).
- Filipiak A., Muszyński M., *To będzie jego ostatnia kadencja. Jaki pomnik postawi sobie Putin?*, forbes.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.forbes.pl/gospodarka/gospodarka-rosji-wychodzi-z-recesji-ale-wzrost-pkb-jest-kruchy/55py2vn>, (stan na dzień: 06.07.2018 r.).
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *China at a glance*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.fao.org/china/fao-in-china/china-at-a-glance/en/>, (stan na dzień: 06.02.2018 r.).
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, *South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/202>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).
- Forbes K., *Kapitał ucieka tylko z niestabilnych rynków*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/kapital-ucieka-tylko-z-niestabilnych-rynkow/>, (stan na dzień: 28.03.2018r.).

- Fortune Magazine, *Global 500*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://fortune.com/global500>, (stan na: 10.12.2017 r.).
- Gillespie S., *Diplomacy on a south-south dimension: The legacy of Mao's three-worlds theory and the evolution of Sino-African relations*, *Diplomacy on a South-South Dimension*, Intercultural Communication and Diplomacy, dostęp online, tytuł dostępu: www.diplomacy.edu/sites/default/files/IC%20and%20Diplomacy%20%28FINAL%29_Part8.pdf, (stan na dzień: 31.10.2017 r.).
- Global Firepower, *Countries Ranked by Military Strength in 2016*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.global-firepower.com/countries-listing.asp>, (stan na dzień: 10.01.2017 r.).
- Gordon M.R., *Russia Says Cost of Chechen War Far Exceeds Estimate*, The New York Times, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.nytimes.com/2000/01/25/world/russia-says-cost-of-chechen-war-far-exceeds-estimate.html>, (stan na dzień: 22.01.2018 r.).
- Goyal M., *How China beats India hollow in trade and dominates Indian homes, markets and economy*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/china-dominates-indian-homes-markets-and-economy-as-trade-deficit-widens/articleshow/59611452.cms>, (stan na dzień: 02.01.2018 r.).
- Gruszewski T., *Juan wychodzi z cienia, wchodzi do koszyka SDR*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/rynki-finansowe/yuan-wychodzi-z-cienia-wchodzi-do-koszyka-sdr/>, (stan na dzień: 30.09.2016 r.).
- Grzywa M., *Stany Zjednoczone... Arabii? Początki integracji w regionie Zatoki Perskiej*, www.politykaglobalna.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.politykaglobalna.pl/2012/04/stany-zjednoczone-arabii-integracja-w-regionie-zatoki-perskiej/>, (stan na dzień: 13.06.2013 r.).
- Gumede A., Mbatha A., *Why Land Seizure is back in new in South Africa*, [bloomberg.com](http://www.bloomberg.com), dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-01/why-land-seizure-is-back-in-news-in-south-africa-quicktake-q-a>, (stan na dzień: 30.03.2018 r.).
- Gupta T., *Asia's Five Most Corrupt Countries*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.forbes.com/sites/tanvigupta/2017/03/13/asias-five-most-corrupt-countries/#3af770b6a985>, (stan na dzień: 22.12.2017 r.).
- Guruprasad M., *Economics for Everyone - India's Foreign Trade Policy (FTP/EXIM)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.indiainfoline.com/article/news-top-story/economics-for-everyone-india%E2%80%99s-foreign-trade-policy-ftp-exim-115052500326_1.html, (stan na dzień: 20.08.2018 r.).
- Gustavo Hernández A., *Whatever Happened to UNASUR?*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.caracaschronicles.com/2018/03/06/whatever-happened-unasur/>, (stan na dzień: 20.06.2018 r.).
- Hiranandani V., *Disability, Economic Globalization and Privatization: A case study of India*, „Disability Studies Quarterly”, vol. 30, no. 3/4, 2010., dostępny online, tytuł dostępu: <http://dsq-sds.org/article/view/1272/1302>, (stan na dzień: 11.05.2018 r.).
- Hurun Report, *2017 Hurun Global Rich List*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.hurun.net/EN/HuList/Index?num=8407ACFCBC85>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).
- IANs, *India aspires to reach 3.5% of global trade by 2020: Nirmala Sitharaman*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.business-standard.com/article/economy-policy/india-aspires-to-reach-3-5-of-global-trade-by-2020-nirmala-sitharaman-116121700555_1.html, (stan na dzień: 15.01.2017 r.).

- Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística, *Quarterly National Accounts*, dostęp online, tytuł dostępu: https://ww2.ibge.gov.br/english/estatistica/indicadores/pib/pib-vol-val_201504_3.shtm, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).
- International Monetary Fund, *IMF Adds Chinese Renminbi to Special Drawing Rights Basket*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/09/29/AM16-NA093016IMF-Adds-Chinese-Renminbi-to-Special-Drawing-Rights-Basket>, (stan na dzień: 15.08.2018 r.).
- International Monetary Fund, *Press Release no. 99/35: IMF Approves Stand-by Credit for Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9935>, (stan na dzień: 21.01.2018 r.).
- International Monetary Fund, *Report for Selected Country Groups and Subjects (PPP valuation of country GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weo-data/weorept.aspx?pr.x=83&pr.y=10&sy=2016&ey=2020&scsm=1&ssd=1&sort=country>, (stan na dzień: 21.11.2016 r.).
- JKW., *Gdzie leży gospodarcze centrum świata*, Pb.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://week-end.pb.pl/2630258,42064,gdzie-lezy-gospodarcze-centrum-swiata>, (stan na dzień: 18.06.2014 r.).
- Johannesburg Stock Exchange, *Historical Market Data*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.jse.co.za/services/market-data/historical-data>, (stan na dzień: 04.11.2017 r.).
- Justice Ministry, *Restitution of land rights act*, no. 22/1994, 25 November 1994, dostęp online, tytuł dostępu: www.justice.gov.za/lcc/docs/1994-022.pdf, (stan na dzień: 12.03.2018 r.).
- Kaliński A., *Strefy gospodarcze w Chinach – eksperyment bez końca*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/strefy-gospodarcze-w-chinach-eksperyment-bez-konca/>, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).
- Kamp D., *Rethinking the American Dream*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.vanityfair.com/culture/2009/04/american-dream200904>, (stan na dzień: 12.01.2018 r.).
- Kapuściński R., *Lapidarium*, dostęp online, tytuł dostępu: http://cyfrotka.pl/ebooki/Lapidarium_I-ebook/p030482i030, (stan na dzień: 16.11.2016 r.).
- Kearney A.T., *The 2018 Foreign Direct Investment Confidence Index*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.atkearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index>, (stan na dzień: 10.09.2018 r.).
- Kellerman S., *The rainbow nation*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.dreamstoreality.co.za/the-rainbow-nation/>, (stan na dzień: 10.03.2018 r.).
- Komisja Europejska, *Instrumenty ochrony handlu. Środki antydumpingowe, antysubsydyjne i ochronne. Przewodnik dla eksporterów z UE*, dostęp online, tytuł dostępu: trade.ec.europa.eu/doclib/html/146713.htm, (stan na dzień: 15.09.2018 r.).
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady: Europejska strategia bezpieczeństwa energetycznego*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/itre/dv/comcom%282014%290330/comcom%282014%290330_pl.pdf, (stan na dzień: 26.12.2017 r.).
- Komisja Europejska, *Porozumienie w sprawie środków ochronnych*, Document 21994A1223(15), dostęp online, tytuł dostępu: [http://ec.europa.eu/assets/near/neighbourhood-enlargement/ccvista/pl/21994a1223\(15\)-pl.doc](http://ec.europa.eu/assets/near/neighbourhood-enlargement/ccvista/pl/21994a1223(15)-pl.doc), (stan na dzień: 15.09.2018 r.).

- Kottasova I., *Russia's arms sales rising while America's drop*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://money.cnn.com/2016/12/05/news/economy/arms-sales-russia-u-s-/index.html>, (stan na dzień: 12.12.2017 r.).
- Koziar J., *Nie ma gospodarki bez polityki gospodarczej państwa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.salon24.pl/u/ekonomiapolityczna/319355,nie-ma-gospodarki-bez-polityki-gospodarczej-panstwa-4>, (stan na dzień: 12.11.2015 r.).
- Kristensen H.M., Norris R.S., *Status of World Nuclear Forces*, Federation of American Scientists, dostęp online, tytuł dostępu: <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>, (stan na dzień: 01.02.2018 r.).
- Lai King E., *How China perceives South Africa as an investor destination*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.businesslive.co.za/bd/opinion/2017-01-04-how-china-perceives-sa-as-an-investor-destination-and-it-is-not-a-rosy-picture/>, (stan na dzień: 04.11.2017 r.).
- Leszczyński A., *Konsensus waszyngtoński po 20 latach. Spowiedź liberała*, „Gazeta Wyborcza”, wywiad z J. Williamson'em – twórcą Konsensusu Waszyngtońskiego, dostęp online, tytuł dostępu: http://wyborcza.pl/1,76842,7855340,Konsensus_waszyngtonski_po_20_latach__Spowiedz_liberala.html, (stan na dzień: 17.10.2012 r.).
- Lexology.com, *SIPO Releases Patent Statistics of China for 2016*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=1e7beec-ad63-4b21-8a99-7e5e67212cf5>, (stan na dzień: 22.12.2017 r.).
- Lian L.W., *Reforms lift Malaysia to 18th in doing business ranking*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pemuda.gov.my/903>, (stan na dzień: 18.10.2012 r.).
- Lidke R., *TTIP: interesy poszczególnych państw UE nie do pogodzenia*, polskieradio.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.polskieradio.pl/42/5351/Artykul/1661640,TTIP-interesy-poszczegolnych-panstw-UE-nie-do-pogodzenia>, (stan na dzień: 12.09.2016 r.).
- Łakoma A., *Węgry poparły rosyjski gazociąg, choć nie służy UE*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.rp.pl/artykul/99803-Wegry-poparly-rosyjski-gazociag--choc-nie-sluz-y-UE.html>, (stan na dzień: 27.01.2018 r.).
- Ma K., *The 11th Five-Year Plan: targets, paths and policy orientation*, National Development and Reform Commission, People's Republic of China, dostęp online, tytuł dostępu: http://en.ndrc.gov.cn/news-release/200603/t20060323_63813.html, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).
- Mallapur Ch., *India's Trade Deficit With China Up Two-Fold In A Decade To 2016-17; Can India Benefit From US-China Trade War?*, dostęp online: tytuł dostępu: <http://www.indiaspend.com/cover-story/indias-trade-deficit-with-china-up-two-fold-in-a-decade-to-2016-17-can-india-benefit-from-us-china-trade-war-17649>, (stan na dzień: 19.08.2018 r.).
- Mao Zedong, *Czerwona książeczka – wybrane fragmenty* [fragment przemówienia Mao Zedonga na Najwyższej Konferencji Państwowej (25 stycznia 1956 roku)], dostęp online, tytuł dostępu: www.blaszkowski.org/blog/dodatki/c0fc0ae91b88d64cd4666758348cc698.pdf, (stan na dzień: 21.07.2017 r.).
- Market Acces Map, *Short manual for using the classification of non-tariff measures*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.macmap.org/Content/NTM_classification_June_2008.pdf, (stan na dzień: 31.08.2018 r.).
- Minda A., *Kanada ogłasza cła odwetowe na produkty amerykańskie*, pap.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,1436501,kanada-min-spraw-zagranicznych-oglasza-cla-odwetowe-na-produkty-amerykanske.html>, (stan na dzień: 26.06.2018 r.).

- Ministerstwo Gospodarki, *Go Africa: RPA*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.goafrica.gov.pl/RPA/uczestnictwo_w_wielostronnych_organizacjach, (stan na dzień: 16.02.2018 r.).
- Ministerstwo Rozwoju RP, *Notka informacyjna o polsko-brazylijskich stosunkach gospodarczych*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.mr.gov.pl/media/28621/Brazylia_4_11_2016.pdf, (stan na dzień: 15.12.2016 r.).
- Ministry of Commerce and Industries in India, *Free Trade Agreements. Frequently Asked Questions*, dostęp online, tytuł dostępu: http://commerce.nic.in/trade/FAQ_on_FTA_9April2014.pdf?id=9&trade=i, (stan na dzień: 11.08.2017 r.).
- Ministry of Home Affairs, Government of India, *Census of India: 2001*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.censusindia.gov.in/2011-common/census_data_2001.html, (stan na dzień: 30.01.2018 r.).
- Ministry of International Trade and Industry of Malaysia, *ASEAN Economic Community (AEC)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://web.archive.org/web/20140820145429/http://www.miti.gov.my/cms/content.jsp?id=com.tms.cms.article.Article_b5e22087-c0a81573-aba0aba0-ab12873b, (stan na dzień: 4.10.2016 r.).
- MKOL, *Olympic Games: Sochi 2014*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.olympic.org/sochi-2014>, (stan na dzień: 27.01.2018 r.).
- Narodowy Bank Polski, *Przepływy kapitału w krajach rozwijających się w latach 2000-2011*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.nbp.pl/publikacje/przeplywy/przeplywy.pdf>, (stan na dzień: 10.10.2018 r.).
- Nogaj W., *Chiny blisko z Afryką*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.coslychacwbiznesie.pl/gospodarka/chiny-blisko-z-afryka>, (stan na dzień: 29.12.2015 r.).
- Nowak B., *Rosja dostarcza żywność dla całego świata*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://trans.info/rosja-dostarcza-zywnosc-dla-calego-swiata-56e18a36bfba0557610683e-15150>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *China: export*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/line/sitc/export/chn/all/show/1962.2016/>, (stan na dzień: 22.08.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *China: integrated circuits (imports)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/chn/show/8542/2015/, (stan na dzień: 30.05.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ind/>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *India: imports (gold & diamonds)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/ind/all/show/2015/, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Iron structures trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/hs92/7308/>, (stan na dzień: 30.05.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/>, (stan na dzień: 31.12.2017 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/>, (stan na dzień: 23.08.2018 r.).

- Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Citrus to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/0805/2015/, (stan na dzień: 22.09.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Fuel Wood to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/4401/2015/, (stan na dzień: 12.08.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Ferroalloys to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/7202/2015/, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Where does South Africa export Engine Parts to? (2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/zaf/show/8409/2015/, (stan na dzień: 26.05.2018 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Country profile: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Country profile: China*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Country profile: India*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ind/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Country profile: Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/rus/#Exports>, (stan na dzień: 22.12.2016 r.).
- Observatory of Economic Complexity, *Country profile: South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/#Exports>, (data dostępu: 22.12.2016 r.).
- Office of the United States Trade Representative, *The People's Republic of China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>, (stan na dzień: 23.11.2017 r.).
- Oficjalna strona internetowa IMD, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.imd.org/>, (stan na dzień: 10.11.2012 r.).
- Oficjalna strona internetowa MERCOSUR, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.MERCOSUR.int/>, (stan na dzień: 11.06.2014 r.).
- Oficjalna strona internetowa Międzynarodowego Funduszu Walutowego, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.imf.org/external/index.htm>, (stan na dzień: 15.06.2016 r.).
- Oficjalna strona internetowa Organizacji Narodów Zjednoczonych, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.un.org/en/>, (stan na dzień: 14.11.2012 r.).
- Oficjalna strona internetowa Państw Azji Południowo-Wschodniej, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.asean.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5, (stan na dzień: 15.06.2015 r.).
- Oficjalna strona internetowa Północnoamerykański Układ Wolnego Handlu, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.nafta-sec-alena.org/>, (stan na dzień: 16.07.2013 r.).
- Oficjalna strona internetowa rankingu „Doing Business” Banku Światowego, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.doingbusiness.org/rankings>, (stan na dzień: 29.08.2018 r.).
- Oficjalna strona internetowa Światowego Forum Ekonomicznego, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>, (stan na dzień: 11.09.2015 r.).

- Oficjalna strona internetowa UE poświęcona Strategii Europa 2020, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/europe2020/index_pl.htm, (stan na dzień: 12.09.2014 r.).
- Oficjalna strona internetowa UNASUR, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.UNASURsg.org/en>, (stan na dzień: 16.07.2015 r.).
- Oficjalna strona internetowa WB, dostęp online, tytuł dostępu: www.worldbank.org, (stan na dzień: 10.11.2012 r.).
- Oficjalna strona internetowa WEF, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.weforum.org/>, (stan na dzień: 10.11.2012 r.).
- OICA, *2016 Production Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.oica.net/category/production-statistics/2016-statistics/>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).
- Organisation for Economic Co-operation and Development, *Household savings*, [oecd.org](http://data.oecd.org/hha/household-savings.htm), dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm>, (stan na dzień: 24.07.2018 r.).
- Organisation for Economic Co-operation and Development, *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing, Paris 2017, dostęp online, tytuł dostępu: https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en, (stan na dzień: 12.09.2018 r.).
- Orłowski M., *Były prezydent Brazylii Lula da Silva skazany na 12 lat za korupcję, oddał się w ręce policji*, wyborcza.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wyborcza.pl/7,75399,23241119,byly-prezydent-brazyliai-lula-da-silva-skazany-na-12-lat-za.html?disableRedirects=true>, (stan na dzień: 18.04.2018 r.).
- Ortiz-Ospina E., Roser M., *International Trade. Published online on 2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://ourworldindata.org/international-trade>, (stan na dzień: 29.10.2017 r.).
- PAP, *Arabska Wiosna Ludów*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.wprost.pl/ar/229866/Arabska-wiosna-ludow/>, (stan na dzień: 11.06.2013 r.).
- PAP, *Chiny gonią światową czołówkę pod względem liczby zgłoszonych patentów*, „Puls biznesu”, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pb.pl/2571874,75647,chiny-gonia-swiatowa-czolowke-pod-wzglem-liczby-zgloszonych-patentow/>, (stan na dzień: 12.10.2012 r.).
- PAP, *MRiRW: Polski drób można już eksportować do RPA*, polskieradio.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.polskieradio.pl/42/273/Artykul/2176461,MRiRW-Polski-drob-mozna-juz-eksportowac-do-RPA>, (stan na dzień: 11.08.2018 r.).
- PAP, *Rosja: klasa średnia topnieje w oczach, ludzie biednieją*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1481729,Rosja-klasa-srednia-topnieje-w-oczach-ludzie-biednieja>, (stan na dzień: 28.01.2018 r.).
- PAP, *Seria dekretów Putina*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://gosc.pl/doc/1149331.Seria-dekretow-Putina>, (stan na dzień: 25.01.2018 r.).
- PAP, *Spadek bezrobocia pocieszeniem dla Obamy*, „Puls Biznesu” dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pb.pl/2675861,4033,spadek-bezrobocia-pocieszeniem-dla-obamy>, (stan na dzień: 12.10.2012 r.).
- Paraguassu L., *Six South American nations suspend membership of anti-U.S. bloc*, reuters.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.reuters.com/article/us-unasur-membership/six-south-american-nations-suspend-membership-of-anti-u-s-bloc-idUSKBN1HR2P6>, (stan na dzień: 11.05.2018 r.).

- People's Bank of China, *The 12th Five-year Plan for the Development and Reform of the Financial Industry*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.csrc.gov.cn/pub/csrc_en/newsfacts/release/201210/W020121010631355001488.pdf, (stan na dzień: 06.02.2018 r.).
- People's Daily Online, *The 19th National Congress of the Communist Party of China*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://19th.cpcnews.cn/english/index.html>, (stan na dzień: 03.12.2017 r.).
- Peoples's Daily, *Tenth Five-Year Plan*, dostęp online, tytuł dostępu: http://en.people.cn/zhuanti/Zhuanti_74.html, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).
- Pharmafile, *Top Pharmaceutical Markets 2016: China*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.pharmafile.com/news/511869/top-pharmaceutical-markets-2016-china>, (stan na dzień: 16.12.2017 r.).
- Polska Agencja Inwestycji i Handlu, *RPA: relacje gospodarcze z UE*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.goafrica.gov.pl/RPA/relacje_gospodarcze_z_UE, (stan na dzień: 02.11.2017 r.).
- Portal GoChina, *Wiodące branże produkcyjne*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.gochina.gov.pl/index/?id=fbd7939d674997cdb4692d34de8633c4>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).
- Portal Promocji Eksportu, *Gospodarka Brazylii*, dostęp online, tytuł dostępu: http://saopaulo.trade.gov.pl/pl/brazil/article/detail,515,Gospodarka_Brazylii.html, (stan na dzień 18.11.2016 r.).
- Proto E., Rustichini A., *GDP and life satisfaction: New evidence*, „VOX CEPR's Policy Portal”, dostęp online, tytuł dostępu: <http://voxeu.org/article/gdp-and-life-satisfaction-new-evidence>, (stan na dzień: 11.09.2016 r.).
- PWN, *Bantu*, Encyklopedia elektroniczna PWN, dostęp online, tytuł dostępu: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Bantu;3874159.html>, (stan na dzień: 17.02.2018 r.).
- Roy J., Banerjee P., Mahanta A., *The Evolution of Indian Trade Policy: State Intervention and Political Economy of Interest Groups*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.ipekpp.com/admin/upload_files/Report_3_54_The_2552084041.pdf, (stan na dzień: 06.10.2017 r.).
- Rukmini S., *Sanskrit and English: there's no competition*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.thehindu.com/data/sanskrit-and-english-theres-no-competition/article6630269.ece>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).
- Santiago Consensus*, ECLAC, Peru 2000, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/8/4968/ddr8i.pdf>, (stan na dzień: 22.06.2013 r.).
- Sarma Ch., *We are excited about making F-16 aircraft in India: Lockheed Martin Official*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.thehindubusinessline.com/economy/logistics/we-are-excited-about-making-f16-aircraft-in-india-phil-shaw-ceo-lockheed-martin/article9992134.ece>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).
- SIPRI, *International arms transfers*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending/international-arms-transfers>, (stan na dzień: 18.12.2017 r.).
- SIPRI, *The state of major arms transfers in 8 graphics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.sipri.org/commentary/blog/2017/state-major-arms-transfers-8-graphics>, (stan na dzień: 13.12.2017 r.).
- Słownik języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, dostęp online, tytuł dostępu: <http://sjp.pwn.pl/slownik/2473260/konkurencja>, (stan na dzień: 18.04.2013 r.).

- South Africa History Organisation, *United Nations and Apartheid Timeline 1946-1994*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.sahistory.org.za/topic/united-nations-and-apartheid-timeline-1946-1994>, (stan na dzień: 18.02.2018 r.).
- South African Government, *BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.gov.za/about-government/brics-brazil-russia-india-china-south-africa>, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).
- Sputniknews, *Rude Awakening for F-16, Gripen: India May Opt for Twin-Engine Fighter Jets*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://sputniknews.com/military/201711251059424956-f16-india-twin-engine/#comments>, (stan na dzień: 15.12.2017 r.).
- Stasiński M., *Brazylia sądzi władzę*, wyborcza.pl, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wyborcza.pl/1,75399,20727293,brazylia-sadzi-wladze.html?disableRedirects=true>, (stan na dzień: 6.01.2017 r.).
- Stolyarov G., Stubbs J., *Russia's crisis produces a paradox: surging luxury car sales*, reuters.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.reuters.com/article/us-russia-autos/russias-crisis-produces-a-paradox-surging-luxury-car-sales-idUSKCN0VB1NX>, (stan na dzień: 12.12.2017 r.).
- stooq.pl, *Kurs XAU/USD: 1968-2018*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://stooq.pl/q/?s=xauusd&d=20180316&c=50y&t=l&a=ln&b=0>, (stan na dzień: 19.03.2018 r.).
- Strategia Europa 2020*, strona internetowa Komisji Europejskiej, dostęp online, tytuł dostępu: http://ec.europa.eu/europe2020/index_pl.htm, (stan na dzień 18.09.2016 r.).
- Strategia Lizbońska*, z dn. 23 marca 2010 r., European Union Law, dostęp online, tytuł dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:c10241>, (stan na dzień: 28.09.2015 r.).
- Strona internetowa „Nowej Ekonomii”, dostęp online, tytuł dostępu: www.neweconomics.org, (stan na dzień: 11.06.2013 r.).
- Strona internetowa poświęcona Wskaźnikowi Szczęśliwości, dostęp online, tytuł dostępu: www.happyplanetindex.org, (stan na dzień: 12.06.2013 r.).
- Światowego Forum Ekonomicznego (WEF), *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 12.10.2018 r.).
- The Commonwealth, *Member Countries*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://thecommonwealth.org/member-countries>, (stan na dzień: 31.01.2018 r.).
- The Conference Board, *The Conference Board Total Economy Database*, November 2016, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.conference-board.org/data/economydatabase/>, (stan na dzień: 4.01.2017 r.).
- The Conference Board. Trusted Insights for Business Worldwide, *Growth of Labor Productivity per hour worked, percent change*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.conference-board.org/data/economydatabase/index.cfm?id=27762>, (stan na dzień: 28.12.2016 r.).
- The IFIs' Use of Doing Business to Eliminate Workers' Protection: Analysis of Doing Business 2008 and new country evidence*, ITUC/Global Union's – Washington Office, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/doing_business.pdf, (stan na dzień: 18.12.2012 r.).
- The State Council, The People's Republic of China, *China 12th Five-Year Plan review: All major targets fulfilled*, dostęp online, tytuł dostępu: http://english.gov.cn/news/video/2015/12/28/content_281475262177333.htm, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).

- The State Council, The People's Republic of China, *Major achievements during 12th Five-Years Plan (2011-2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://english.gov.cn/12thFiveYearPlan/>, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).
- The Statistic Portal, *Passenger car production in selected countries in 2016, by country*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.statista.com/statistics/226032/light-vehicle-producing-countries/>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).
- The Statistics Portal, *Leading export countries worldwide in 2016 (in billion U.S. dollars)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.statista.com/statistics/268184/leading-export-countries-worldwide/>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).
- Trading Economics, *Brazil balance of trade 1959-2018*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/brazil/balance-of-trade>, (stan na dzień: 18.08.2018 r.).
- Trading Economics, *India balance of trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/india/balance-of-trade>, (stan na dzień: 27.09.2017 r.).
- Trading Economics, *India weapons sales*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/india/weapons-sales>, (stan na dzień: 12.01.2018 r.).
- Trading Economics, *Russia Foreign Direct Investment - Net Flows*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://tradingeconomics.com/russia/foreign-direct-investment>, (stan na dzień: 22.01.2018 r.).
- Traktat o Unii Europejskiej*, C83, Tom 53, z dn. 30 marca 2010 r., dostęp online, tytuł dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:PL:HTML>, (stan na dzień: 17.06.2014 r.).
- Transparency International, *Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.transparency.org/country/RUS>, (stan na dzień: 19.01.2018 r.).
- Trusewicz I., *Rosja spłaciła dług ZSRR*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.rp.pl/Dane-gospodarcze/308229909-Rosja-splacila-dlug-ZSRR.html>, (stan na dzień: 16.01.2018 r.).
- TVPinfo, *Udziałowcy Jukosu nie dostaną gigantycznego odszkodowania od Rosji*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.tvp.info/24973243/udzialowcy-jukosu-nie-dostana-gigantycznego-odszkodowania-od-rosji>, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).
- Tygodnik Rolniczy, *Rolnictwo w Rosji przeżywa niesamowity rozkwit*, Tygodnik „Poradnik Rolniczy”, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.tygodnik-rolniczy.pl/articles/aktualnosci/_rolnictwo-w-rosji-przezywa-niesamowity-wzrost/, (stan na dzień: 22.11.2017 r.).
- U.S. Department States of Energy, *Energy Report: Brazil 2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=BRA>, (stan na dzień: 11.04.2016 r.).
- UNCTAD, *Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx>, (stan na dzień: 23.03.2018 r.).
- United Nations, International Trade Statistics Knowledgebase, *Harmonized Commodity Description and Coding Systems (HS)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://unstats.un.org/unsd/tradekb/Knowledgebase/50018/Harmonized-Commodity-Description-and-Coding-Systems-HS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).
- Watts J., *Operation Car Wash: Is this the biggest corruption scandal in history?*, theguardian.com, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/01/brazil-operation-car-wash-is-this-the-biggest-corruption-scandal-in-history>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

- WEF, *GCI Historical Dataset 2006-2015*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/downloads/>, (stan na dzień: 12.10.2018 r.).
- WEF, *Global Competitiveness Index: downloads*, dostęp online, tytuł dostępu: http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/downloads/?doing_wp_cron=1544365321.9594149589538574218750, (stan na dzień: 15.09.2018 r.).
- Wiking, *Rolnictwo na świecie*, Wydawnictwo Edukacyjne Wiking, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.wiking.edu.pl/article.php?id=271>, (stan na dzień: 21.11.2017 r.).
- Winiecki J., „*Nasz model może być inspiracją dla innych.*” *XIX zjazd Komunistycznej Partii Chin*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1724356,1,nasz-model-moze-byc-inspiracja-dla-innych-trwa-9-zjazd-komunistycznej-partii-chin.read>, (stan na dzień: 20.10.2017 r.).
- World Bank, *Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>, (stan na dzień: 12.05.2018 r.).
- World Bank, *Brazil: Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/sl.agr.empl.zs>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).
- World Bank, *Brazil: Population*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/brazil>, (stan na dzień: 22.09.2018 r.).
- World Bank, *Brazil: Population, GDP per capita*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/brazil>, (stan na dzień: 22.09.2018 r.).
- World Bank, *China: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).
- World Bank, *China: GDP (annual growth in %)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 06.02.2018 r.).
- World Bank, *China: GDP (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).
- World Bank, *China: GDP per capita (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, (stan na dzień: 27.07.2018 r.).
- World Bank, *China: GDP per employed*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 12.02.2018 r.).
- World Bank, *China: Gross fixed capital formation (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).
- World Bank, *China: Gross savings (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).
- World Bank, *China: Population growth (annual %)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).
- World Bank, *China: Population*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/region/chn>, (stan na dzień: 03.11.2018 r.).
- World Bank, *Country data: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/brazil>, (stan na dzień: 15.04.2017 r.).

- World Bank, *Country Profiles: Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/Views/Reports/ReportWidgetCustom.aspx?Report_Name=CountryProfile, (stan na dzień: 26.11.2017 r.).
- World Bank, *Countries indicators*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/>, (stan na dzień: 27.03.2018 r.).
- World Bank, *Doing Business 2008: Large Emerging Markets Reforming Fast; Egypt the Top Reformer, Eastern Europe Overtakes East Asia on Ease of Doing Business*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.worldbank.org/en/news/2007/09/26/doing-business-2008large-emerging-markets-reforming-fast-egypt-top-reformereastern-europe-overtakes-east-asia-ease-doing-business>, (stan na dzień: 19.10.2012 r.).
- World Bank, *Doing Business*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.doingbusiness.org/rankings>, (stan na dzień: 25.09.2018 r.).
- World Bank, *Employment in agriculture (% of total employment)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator>, (stan na dzień: 30.03.2018 r.).
- World Bank, *Employment in services (% of total employment) (modeled ILO estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS>, (stan na dzień: 04.02.2018 r.).
- World Bank, *Export of goods and services (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>, (stan na dzień: 21.12.2016 r.).
- World Bank, *Exports of goods and services (BoP, current US\$): Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).
- World Bank, *Exports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 02.11.2018 r.).
- World Bank, *Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 16.03.2018 r.).
- World Bank, *Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 20.03.2018 r.).
- World Bank, *GDP (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (stan na dzień: 01.02.2018 r.).
- World Bank, *GDP per capita (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, (stan na dzień: 10.08.2018 r.).
- World Bank, *GDP per capita, PPP (current international \$) – Russia*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=RU>, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).
- World Bank, *GDP per capita, PPP (current international \$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>, (stan na dzień: 02.11.2018 r.).
- World Bank, *GDP, PPP (current international \$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/region/world>, (stan na dzień: 03.11.2018 r.).
- World Bank, *GINI index (World Bank estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, (stan na dzień: 30.07.2018 r.).

- World Bank, *Gross domestic product 2016*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/download/GDP_PPP.pdf, (stan na dzień: 13.12.2017 r.).
- World Bank, *Imports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD>, (stan na dzień: 02.11.2018 r.).
- World Bank, *India: agriculture (percent of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/india>, (stan na dzień: 19.09.2018 r.).
- World Bank, *India: Imports of goods and services (current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/india>, (stan na dzień: 03.02.2018 r.).
- World Bank, *International Statistics Database: GDP per capita in current USD*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.google.pl/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktc_cd&hl=pl&dl=pl#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=ny_gdp_pcap_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:BRA&ifdim=region&tdim=true&hl=pl&dl=pl&ind=false, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).
- World Bank, *Merchandise trade (% of GDP) – China*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/TG.VAL.TOTL.GD.ZS?locations=CN&view=chart>, (stan na dzień: 31.10.2017 r.).
- World Bank, *Net trade in goods (BoP, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/country/china>, (stan na dzień: 07.02.2018 r.).
- World Bank, *Nominal GDP: World*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.google.pl/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktc_cd&hl=pl&dl=pl, (stan na dzień: 05.01.2018 r.).
- World Bank, *Population of Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=sp_pop_totl&hl=pl&dl=pl#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=sp_pop_totl&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:BRA&ifdim=region&hl=pl&dl=pl&ind=false, (stan na dzień: 28.09.2017 r.).
- World Bank, *Population*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, (stan na dzień: 02.12.2017 r.).
- World Bank, *Russian Federation: Poverty & Equity Data Portal*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://poverty-data.worldbank.org/poverty/country/RUS>, (stan na dzień: 20.09.2018 r.).
- World Bank, *Services, etc., value added (% of GDP) – India*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS?locations=IN>, (stan na dzień: 31.01.2018 r.).
- World Bank, *South Africa: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=ZA>, (stan na dzień: 24.08.2018 r.).
- World Bank, *South Africa: GDP per capita growth (annual %)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?locations=ZA>, (stan na dzień: 24.08.2018 r.).
- World Bank, *South Africa: indicators*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?locations=ZA>, (stan na dzień: 24.08.2018 r.).
- World Bank, *South Africa: Population, total*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=ZA>, (stan na dzień: 12.02.2018 r.).

- World Bank, *South Africa: Unemployment, total (% of total labor force) (national estimate)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=ZA>, (stan na dzień: 18.03.2018 r.).
- World Bank, *Statistics data: GDP*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (stan na dzień: 06.01.2018 r.).
- World Bank, *Tariff rate, applied, weighted mean, all products (%)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.WM.AR.ZS>, (stan na dzień: 28.09.2017 r.).
- World Bank, *Trade (% of GDP)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>, (stan na dzień: 28.12.2017 r.).
- World Bank, *Use of IMF credit (DOD, current US\$)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DIMF.CD?locations=BR&view=chart>, (stan na dzień: 11.06.2018 r.).
- World Bank, *World Development Indicators*, dostęp online, tytuł dostępu: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=BRA&id=556d8fa6&report_name=Popular_countries&populartype=country&ispopular=y, (stan na dzień: 22.12.2016 r.).
- World Economic Forum, *Global Competitiveness Report (2006-2017)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.weforum.org/reports>, (stan na dzień: 12.09.2018 r.).
- World Federation of Exchanges, *Monthly Reports: South Africa*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.world-exchanges.org/home/index.php/statistics/monthly-reports>, (stan na dzień: 10.03.2018 r.).
- World Integrated Trade Solution, *China: Product Group*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2015/TradeFlow/EXPIMP/Partner/USA/Product/sector/Show/Product%20Group;XPRT-TRD-VL;MPRT-TRD-VL;XPRT-PRDCT-SHR;MPRT-PRDCT-SHR;RCA;AHS-WGHTD-AVRG;MFN-WGHTD-AVRG;/Sort/XPRT-TRD-VL>, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).
- World Integrated Trade Solution, *South Africa Trade Summary*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/2016/TradeFlow/Export>, (stan na dzień: 02.11.2017 r.).
- World Integrated Trade Solution, *Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/1995/TradeFlow/EXPIMP/Partner/WLD/Product/all-groups#>, (stan na dzień: 01.01.2018 r.).
- World Integrated Trade Solution, *Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 06.01.2018 r.).
- World Integrated Trade Solution, *Trade Stats: Import (USD)*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/country-indicator.aspx?lang=en>, (stan na dzień: 07.01.2018 r.).
- World Integrated Trade Solution, *Trade Stats: Russian Federation*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/1996/Summary>, (stan na dzień: 28.08.2017 r.).
- World Integrated Trade Solutions, *Brazil Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/BRA>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).
- World Integrated Trade Solutions, *China Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).

- World Integrated Trade Solutions, *India Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IND>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).
- World Integrated Trade Solutions, *Reference Data*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/referencedata.html>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).
- World Integrated Trade Solutions, *Russia Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, (stan na dzień: 08.12.2017 r.).
- World Integrated Trade Solutions, *South Africa Trade Statistics*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ZAF>, (stan na dzień: 10.12.2017 r.).
- World Trade Integrated Solution, *China – trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2015/TradeFlow/Export>, (stan na dzień: 17.12.2017 r.).
- World Trade Integrated Solution, *South Africa – trade*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ZAF/Year/1992/TradeFlow/Import>, (stan na dzień: 01.11.2017 r.).
- World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 20.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: quantitative restrictions in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: tariff-rate quotas in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: countervailing in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *Brazil: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/GraphView.aspx?period=y&scale=ln>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *Brazil: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *China and the WTO*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/china_e.htm, (stan na dzień: 22.07.2018 r.).
- World Trade Organization, *China: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/GraphView.aspx?period=y&scale=ln>, (stan na dzień: 28.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *China: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 28.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *European Union: export subsidies in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

- World Trade Organization, *European Union: safeguards and special safeguards in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *India: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 27.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *Market access: special agricultural safeguards (SSGs)*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/negs_bkgrnd11_ssg_e.htm, (stan na dzień: 14.11.2017 r.).
- World Trade Organization, *Members and Observers*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, (stan na dzień: 03.10.2017 r.).
- World Trade Organization, *Russia Federation and the WTO*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/russia_e.htm, (stan na dzień: 24.01.2018 r.).
- World Trade Organization, *South Africa: export subsidies in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *South Africa: measures initiated and in force 2006-2017: Sanitary and Phytosanitary [SPS]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 29.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *State trading enterprises*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/statra_e/statra_e.htm, (stan na dzień: 14.09.2018 r.).
- World Trade Organization, *The Uruguay Round*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm, (stan na dzień: 01.12.2017 r.).
- World Trade Organization, *Trade Policy Reviews: Brazil*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/tp_e/tp140_e.htm, (stan na dzień: 12.03.2015 r.).
- World Trade Organization, *Trade Policy Reviews: Russian Federation*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/tratop_e/tp_e/tp445_e.htm, (stan na dzień: 18.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *United States: export subsidies in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *United States: safeguards and special safeguards in force 2006-2017*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).
- World Trade Organization, *USA: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/GraphView.aspx?period=y&scale=ln>, (stan na dzień: 28.08.2018 r.).
- World Trade Organization, World Tariff Profiles 2017, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization, International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, pp. 232-235.
- World Trade Organization, *World Trade Organization database*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://ptadb.wto.org/SearchByCountry.aspx>, (stan na dzień 30.06.2016 r.).
- World Trade Organization, *WTO Director-General: Roberto Azevêdo*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/dg_e/dg_e.htm, (stan na dzień: 12.09.2017 r.).
- Wskaźnik Zrównoważonego Rozwoju (SDI)*, dostęp online, tytuł dostępu: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/Wskazniki_SDI.pdf, (stan na dzień: 13.08.2013 r.).

XE.com, *XE Currency Charts: RUB to USD*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.xe.com/currency-charts/?from=RUB&to=USD&view=5Y>, (stan na dzień 13.12.2017 r.).

Yemeljanova T., Ежегодно объем потребительского кредитования в России удваивается, dostęp online, tytuł dostępu: <https://web.archive.org/web/20111021205725/http://bank.samaratoday.ru/showNews.php?id-News=741>, (stan na dzień: 26.01.2018 r.).

РБК 500: Крупнейшие компании России, dostęp online, tytuł dostępu: <https://www.rbc.ru/rbc500/>, (stan na dzień: 11.12.2017 r.).

Spisy tabel i wykresów

Tabela 1 Wybrane kategorie pomiaru konkurencyjności w modelach: WEF, IMD, WB	54
Tabela 2 Wpływ systemów wartości na systemy sprawowania władzy i systemy ekonomiczne	85
Tabela 3 Środki <i>antydumpingowe</i> w latach 2006-2017 – kraje BRICS, USA i UE i trzech adresatów sankcji o największej liczbie postępowań	251
Tabela 4 Zestawienie kategorii środków stosowanych przez BRICS oraz USA i UE (łącznie) wg klasyfikacji Światowej Organizacji Handlu za lata 2006-2017	258
Tabela 5 PKB w podziale na sektory gospodarki dla BRICS i USA w wybranych latach	265
Tabela 6 Pięciu największych partnerów Brazylii wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	330
Tabela 7 Pięciu największych partnerów Brazylii wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	331
Tabela 8 Pięciu największych partnerów Federacji Rosyjskiej wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1996*, 2000, 2005, 2010, 2015	334
Tabela 9 Pięciu największych partnerów Federacji Rosyjskiej wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1996*, 2000, 2005, 2010, 2015	335
Tabela 10 Pięciu największych partnerów Indii wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	337
Tabela 11 Pięciu największych partnerów Indii wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	338
Tabela 12 Pięciu największych partnerów Chin wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	342
Tabela 13 Pięciu największych partnerów Chin wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	343
Tabela 14 Pięciu największych partnerów RPA wg % udziału w eksporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	345
Tabela 15 Pięciu największych partnerów RPA wg % udziału w imporcie ogółem oraz pozostałe kraje BRICS w latach: 1995, 2000, 2005, 2010, 2015	347
Tabela 16 Wzrost/spadek wielkości eksportu BRICS, USA i UE względem eksportu światowego odpowiednio do pozycji zajmowanej w 1990 r.	372
Tabela 17 Wzrost/spadek wielkości importu BRICS, USA i UE względem importu światowego odpowiednio do pozycji zajmowanej w 1990 r.	374
Tabela 18 Indeks dywersyfikacji produktów HS dla BRICS oraz USA i UE za lata 2000-2014	379
Tabela 19 Czynniki endo- i egzogeniczne powodujące przepływy kapitału w krajach rozwijających się	382

Tabela 20 Pozycja Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA i USA w Global Competitiveness Index (2006-2017)	398
Tabela 21 Ranking Doing Business za 2018 r. - wybrane kraje	414
Wykres 1 Brazylijski Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)	124
Wykres 2 Procentowy udział działów gospodarki w brazylijskim PKB w 1990 r. i 2015 r.	125
Wykres 3 Bilans handlowy Brazylii w mld USD (lata 1995-2015)	126
Wykres 4 Produktywność czynników produkcji w Brazylii w latach 1990-2014	127
Wykres 5 Zmiana procentowa wydajności pracy na przepracowaną godzinę w Brazylii (lata 1990-2015)	128
Wykres 6 Rosyjski Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)	135
Wykres 7 Procentowy udział działów gospodarki w rosyjskim PKB w 1990 r. i 2015 r.	141
Wykres 8 Bilans handlowy Rosji w mld USD (lata 1995-2015)	142
Wykres 9 Produktywność czynników produkcji w Rosji w latach 1990-2014	142
Wykres 10 Zmiana procentowa wydajności pracy na przepracowaną godzinę w Rosji (lata 1993-2015)	143
Wykres 11 Indyjski Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)	156
Wykres 12 Procentowy udział działów gospodarki w indyjskim PKB w 1990 r. i 2015 r.	157
Wykres 13 Bilans handlowy Indii w mld USD (lata 1995-2015)	158
Wykres 14 Produktywność czynników produkcji w Indiach w latach 1990-2014	159
Wykres 15 Chiński Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)	171
Wykres 16 Bilans handlowy Chin w mld USD (lata 1995-2015)	172
Wykres 17 Procentowy udział działów gospodarki w chińskim PKB w 1990 r. i 2015 r.	173
Wykres 18 Produktywność czynników produkcji w Chinach w latach 1990-2014	174
Wykres 19 RPA: Produkt Krajowy Brutto (parytet siły nabywczej) w USD (lata 1990-2015)	184
Wykres 20 Bilans handlowy Republiki Południowej Afryki w mld USD (lata 1995-2015)	186
Wykres 21 Procentowy udział działów w PKB gospodarki Republiki Południowej Afryki w 1990 r. i 2015 r.	187
Wykres 22 Produktywność czynników produkcji w Republice Południowej Afryki w latach 1990-2014	188
Wykres 23 Zmiana procentowa wydajności pracy na przepracowaną godzinę w RPA (lata 2002-2015)	189
Wykres 24 Techniczne bariery w handlu BRICS, USA i UE (WTO, czerwiec 2018 r.)	247
Wykres 25 Liczba handlowych ograniczeń ilościowych stosowanych przez BRICS, USA i UE (WTO, czerwiec 2018 r.)	252
Wykres 26 Liczba kontyngentów taryfowych stosowanych przez BRICS, USA i UE (WTO, czerwiec 2018 r.)	253

Wykres 27 Eksport dóbr i usług w skali świata w latach 1979-2017 (Bilans płatniczy, w bieżących USD)	260
Wykres 28 Struktura eksportu i importu Brazylii (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r....	270
Wykres 29 Brazylia: zwierzęta żywe - eksport i import w latach 1995-2015.....	271
Wykres 30 Brazylia: produkty pochodzenia roślinnego - eksport i import w latach 1995-2015	272
Wykres 31 Brazylia: gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015	274
Wykres 32 Brazylia: minerały – eksport i import w latach 1995-2015.....	275
Wykres 33 Brazylia: paliwa – eksport i import w latach 1995-2015	275
Wykres 34 Brazylia: chemikalia – eksport i import w latach 1995-2015	276
Wykres 35 Brazylia: tworzywa sztuczne oraz materiały włókiennicze – eksport i import w latach 1995-2015.....	277
Wykres 36 Brazylia: skóry i skórki, drewno i artykuły z drewna – eksport i import w latach 1995-2015	278
Wykres 37 Obuwie, kamień i szkło i inne– eksport i import w latach 1995-2015.....	279
Wykres 38 Brazylia: metale nieszlachetne – eksport i import w latach 1995-2015.....	280
Wykres 39 Brazylia: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1995-2015	281
Wykres 40 Brazylia: transport – eksport i import w latach 1995-2015.....	282
Wykres 41 Struktura eksportu i importu Rosji (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1996 r. i 2015 r.....	283
Wykres 42 Rosja: zwierzęta żywe, produkty pochodzenia roślinnego i tłuszcze, artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1996-2015.....	285
Wykres 43 Rosja: paliwa – eksport i import w latach 1996-2015.....	286
Wykres 44 Rosja: minerały – eksport i import w latach 1996-2015	287
Wykres 45 Rosja: produkty chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1996-2015 ..	288
Wykres 46 Rosja: skóry i skórki, artykuły włókiennicze, obuwie – eksport i import w latach 1996-2015	289
Wykres 47 Rosja: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1996-2015.....	290
Wykres 48 Rosja: drewno, kamień i szkło, metale nieszlachetne – eksport i import w latach 1996-2015	291
Wykres 49 Rosja: transport – eksport i import w latach 1996-2015	292
Wykres 50 Rosja: różne – eksport i import w latach 1996-2015	293
Wykres 51 Struktura eksportu i importu Indii (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r.....	294
Wykres 52 Indie: zwierzęta, produkty roślinne, gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015.....	296
Wykres 53 Indie: minerały, paliwa, kamień i szkło – eksport i import w latach 1995-2015	297
Wykres 54 Indie: wyroby chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1995-2015	298
Wykres 55 Indie: skóry, obuwie, odzież – eksport i import w latach 1995-2015	300
Wykres 56 Indie: drewno, metale, różne – eksport i import w latach 1995-2015.....	301

Wykres 57 Indie: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1995-2015.....	302
Wykres 58 Indie: transport – eksport i import w latach 1995-2015	303
Wykres 59 Struktura eksportu i importu Chin (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r.....	305
Wykres 60 Chiny: zwierzęta, produkty roślinne i oleje, gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015	307
Wykres 61 Chiny: minerały, paliwa – eksport i import w latach 1995-2015.....	308
Wykres 62 Chiny: produkty chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1995-2015..	309
Wykres 63 Chiny: skóry, ubrania, obuwie – eksport i import w latach 1995-2015	310
Wykres 64 Chiny: drewno, metale, kamień i szkło – eksport i import w latach 1995-2015.....	312
Wykres 65 Chiny: maszyny i sprzęt elektryczny – eksport i import w latach 1995-2015	314
Wykres 66 Chiny: transport – eksport i import w latach 1995-2015	315
Wykres 67 Chiny: różne – eksport i import w latach 1995-2015.....	316
Wykres 68 Struktura eksportu i importu RPA (wg klasyfikacji HS 1988/92) w 1995 r. i 2015 r.....	317
Wykres 69 RPA: zwierzęta żywe, produkty pochodzenia roślinnego, gotowe artykuły spożywcze – eksport i import w latach 1995-2015	318
Wykres 70 RPA: minerały, drewno, kamień i szkło, metale – eksport i import w latach 1995-2015...	319
Wykres 71 RPA: minerały, drewno, kamień i szkło, metale – eksport i import w latach 1995-2015...	320
Wykres 72 RPA: paliwa – eksport i import w latach 1995-2015	321
Wykres 73 RPA: produkty chemiczne, tworzywa sztuczne – eksport i import w latach 1995-2015....	322
Wykres 74 RPA: skóry i skórki, odzież, obuwie – eksport i import w latach 1995-2015.....	323
Wykres 75 RPA: maszyny i sprzęt elektryczny, transport – eksport i import w latach 1995-2015	324
Wykres 76 RPA: różne – eksport i import w latach 1995-2015.....	325
Wykres 77 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Brazylia (lata 1995-2015)	332
Wykres 78 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Rosja (lata 1996-2015).....	336
Wykres 79 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Indie (lata 1995-2015).....	339
Wykres 80 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – Chiny (lata 1995-2015)	344
Wykres 81 Obrót towarami i usługami netto (BoP, obecny USD) – RPA (lata 1995-2015)	347
Wykres 82 Wykorzystanie kredytów z MFW w latach 1980-2016	362
Wykres 83 Stosunek eksportu do importu dla państw BRICS, USA i średniej dla świata w latach 1995-2015	366
Wykres 84 Udział państw BRICS oraz USA i UE w światowym eksporcie w latach 1960-2015.....	368
Wykres 85 Udział państw BRICS oraz USA i UE w światowym imporcie w latach 1960-2015.....	369
Wykres 86 Stosunek wartości eksportu dóbr konsumpcyjnych do dóbr kapitałowych w gospodarce światowej w latach 1995-2015	375
Wykres 87 Stosunek eksportu dóbr konsumpcyjnych do produkcyjnych (inwestycyjnych) w latach 1995-2015 dla BRICS i USA	377

Wykres 88 Stosunek importu dóbr konsumpcyjnych do produkcyjnych (inwestycyjnych) w latach 1995-2015 dla BRICS i USA	378
Wykres 89 Bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (% PKB) w latach 1995-2015 dla BRICS, USA, UE i świata.....	385
Wykres 90 Bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) w latach 1995-2015 dla Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA.....	387
Wykres 91 Stosunek wielkości wpływów bezpośrednich inwestycji zagranicznych netto (BoP, bieżące USD) Indii do Chin w latach 1995-2015.....	388
Wykres 92 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar I - instytucje) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	400
Wykres 93 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar II - infrastruktura) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	402
Wykres 94 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar III - środowisko makroekonomiczne) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	403
Wykres 95 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar IV - zdrowie i edukacja podstawowa) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	404
Wykres 96 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar V - edukacja wyższa) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	405
Wykres 97 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar VI - efektywność rynków towarowych) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	406
Wykres 98 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar VII - efektywność rynku pracy) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	407
Wykres 99 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar VIII – rozwój rynku finansowego) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	409
Wykres 100 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar IX – gotowość technologiczna) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	410
Wykres 101 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar X – wielkość rynku) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	411
Wykres 102 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar XI – złożoność biznesu) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	412
Wykres 103 Pozycja BRICS i USA w rankingu WEF (filar XII – innowacje) w edycjach 2006/2007 - 2015/2016 (siatka centylowa)	413

ANEKS

Aneks 1.1 – Zestawienie wybranych definicji konkurencyjności międzynarodowej i pojęć pokrewnych autorstwa/współautorstwa J.W. Bossaka powstałych na przestrzeni 30 lat (1984-2014)

Rok wydania	Definicja	Kluczowe elementy definicji
1984	„Gospodarka konkurencyjna to taka, która dostosowuje swoje cele społeczno-ekonomiczne oraz mechanizm funkcjonowania nie tylko do wewnętrznych warunków, ale również do uwarunkowań międzynarodowych; jednocześnie jest zdolna podjąć skuteczne działania, które nie tylko w twórczy sposób wykorzystują zmiany zachodzące w strukturze gospodarki światowej dla pobudzenia własnego rozwoju, ale będą także oddziaływać na zmiany warunków konkurencji w sposób zapewniający zwiększenie korzyści z udziału w międzynarodowym podziale pracy” ¹⁰¹⁸	<ul style="list-style-type: none"> - dopasowanie celów społeczno-ekonomicznych i mechanizmów funkcjonowania gospodarki do wewnętrznych i zewnętrznych (międzynarodowych) uwarunkowań, - zdolność do wyprzedzenia posunięć rywali i zajęcia jak najkorzystniejszej pozycji w gospodarce światowej, - zwiększenie korzyści z udziału w międzynarodowym podziale pracy,
2000	„Konkurencyjność kraju można określić jako takie kształtowanie się warunków instytucjonalnych, makroekonomicznych i warunków konkurencji oraz sprawności mechanizmu rynkowego, które budują podstawy ekonomiczne dla dynamicznego rozwoju kraju i przedsiębiorstw w warunkach zmieniającego się otoczenia” ¹⁰¹⁹	<ul style="list-style-type: none"> - turbulentne otoczenie, - umiejętność dopasowania gospodarki do warunków instytucjonalnych, makroekonomicznych, - dynamiczny rozwój kraju,
2004	„Konkurencyjność kraju bądź przedsiębiorstwa oceniamy przez porównanie osiągniętych korzyści z działalności gospodarczej z tymi, jakie uzyskują konkurenci. Podobnie jak wartość bieżąca przedsiębiorstwa oscyluje wokół wartości, tak konkurencyjność kraju związana jest z poziomem rozwoju i strukturą gospodarczą i waha się w granicach wyznaczonych przez ich względne koszty, jakość i innowacyjność oraz stan równowagi ekonomicznej.” ¹⁰²⁰	<ul style="list-style-type: none"> - porównanie wyników z konkurencją, - koszty, jakość, innowacyjność, stan równowagi ekonomicznej wyznaczają konkurencyjność danego kraju,

¹⁰¹⁸ Bossak J.W., *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania międzynarodowej zdolności konkurencyjnej gospodarki Japonii*, Monografie i Opracowania nr 153, Wydawnictwo SGPiS, Warszawa 1984, s. 38-39.

¹⁰¹⁹ Bossak J.W., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki polskiej – ujęcie instytucjonalne*, [w:] Grabowiecki J., Podedworny H., Wnorowski H., *Konkurencyjność gospodarki polskiej a rola państwa przed akcesją do Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000, s. 21.

¹⁰²⁰ Bossak J.W., Bieńkowski W., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna gospodarki i przedsiębiorstw. Wyzwania dla Polski na progu XXI wieku*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2004, s. 34.

2004	„Konkurencja gospodarcza jest rywalizacją podmiotów, mającą na celu osiągnięcie korzyści związanych z działalnością gospodarczą na rynku krajowym i międzynarodowym” ¹⁰²¹	- rywalizacja podmiotów, - celem działań - osiągnięcie korzyści związanych z działalnością gospodarczą,
2004	„konkurencyjność jest (...) pojęciem oceniającym podmioty gospodarcze uczestniczące w walce konkurencyjnej z punktu widzenia osiąganych korzyści w przyszłym zmieniającym się otoczeniu konkurencyjnym” ¹⁰²²	- walka konkurencyjna o korzyści osiągane w turbulentnym otoczeniu,
2006	„Konkurencyjny jest ten podmiot, który (...) zapewnia wyższą wartość dodaną dla klientów i inwestorów (...), kraj, który w warunkach konkurencji globalnej jest w stanie osiągać wyższe od średniej i ustabilizowane tempo wzrostu dochodu realnego per capita oraz skracać czas pracy i poprawiać jakość życia. Kraj, który osiąga równowagę bilansową i dodatnie cenowe terms of trade i umacnia realny efektywny kurs walutowy. Jednocześnie zapewnia względnie wysoką dynamikę wzrostu dochodów realnych per capita bez wzrostu zadłużenia zagranicznego. Kraj jest konkurencyjny, jeśli wpływ zagranicznych inwestycji z nadwyżką kompensuje deficyt obrotów bieżących i wraz z rozwojem potencjału produkcyjnego wzmacnia konkurencyjność podaży krajowej w stosunku do zagranicznej.” ¹⁰²³	- wyższa wartość dodana, - globalna konkurencja, - ustabilizowany wzrost dochodu realnego per capita przy skracaniu czasu pracy i wzrastającej jakości życia, - równowaga bilansowa, - dodatnie cenowe <i>terms of trade</i> , - umacniany realny efektywny kurs walutowy, - wysoka dynamika PKB per capita bez wzrostu zadłużenia zagranicznego, - wpływ zagranicznych inwestycji zagranicznych jest co najmniej równy deficytowi obrotów bieżących,
2006	„Konkurencyjność kraju jest syntetyczną łączną oceną tendencji zmian i poziomu rezerw dewizowych i stanu zadłużenia zagranicznego kraju, efektywnego realnego kursu walutowego, cenowych i czynnikowych (factorial) terms of trade, ULCE, efektywności typu TFP, dynamiki dochodów realnych per capita.” ¹⁰²⁴	- syntetyczna ocena tendencji zmian i poziomu rezerw dewizowych, stanu zadłużenia zagranicznego, efektywnego realnego kursu walutowego, cenowych i czynnikowych terms of trade, ULCE, TFP, dynamiki dochodów realnych per capita,
2006	„Przy ocenie konkurencyjności systemu gospodarczego istotne znaczenie mają także porównania wolności gospodarczej, przedsiębiorczości, jakości instytucji, własności, ryzyka atrakcyjności in-	- wolność gospodarcza i własność, - poziom przedsiębiorczości społeczeństwa, - jakość instytucji,

¹⁰²¹ Bossak J.W., Bieńkowski W., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 26.

¹⁰²² Bossak J.W., Bieńkowski W., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna...*, op. cit., s. 18.

¹⁰²³ Bossak J.W., *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2006, s. 129.

¹⁰²⁴ Bossak J.W., *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, op. cit., s. 130.

	westycyjnej, nadzoru korporacyjnego, zachowań podmiotów oraz różne czynniki pozaekonomiczne określające pozycję międzynarodową kraju. Ponadto przy jej ocenie istotnymi informacjami są dane porównawcze dotyczące poziomu i kierunku zmiany rocznego czasu pracy, poziomu bezrobocia, względnych rozpiętości dochodów i pokoju społecznego. ¹⁰²⁵	<ul style="list-style-type: none"> - ryzyko atrakcyjności inwestycyjnej, - nadzór korporacyjny, - zachowania podmiotów, - czynniki pozaekonomiczne, - zmiany rocznego czasu pracy, bezpieczeństwa, rozpiętości dochodów w społeczeństwie, bezrobocia,
2013	„konkurencja międzynarodowa (...) różni się od konkurencji lokalnej nie tylko zasięgiem, zakresem możliwych wyborów i alternatyw, intensywnością oraz odmiennością warunków instytucjonalnych, rynkowych, związanych z systemem podatkowym, finansowym, rynkiem pracy, kapitału, infrastrukturą, poziomem rozwoju, edukacji, preferencji, ale także polityki społecznej i ekonomicznej.” ¹⁰²⁶	- różnice między konkurencją międzynarodową a lokalną dotyczą: zasięgu, możliwych wyborów i alternatyw, intensywności, odmienności warunków instytucjonalnych, rynkowych, a także rynku pracy, poziomu edukacji, infrastruktury, rozwoju, polityki społecznej, podatkowej, ekonomicznej,
2013	„konkurencyjność międzynarodowa odnosi się nie do systemu i procesu rynkowego ale do kraju i podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. To kategoria oceniająca bieżącą rentowność i zdolność do tworzenia wartości...” ¹⁰²⁷	<ul style="list-style-type: none"> - konkurencyjność międzynarodowa dotyczy krajów i podmiotów prowadzących działalność gospodarczą, - pozwala na ocenę rentowności podejmowanych działań oraz zdolności do tworzenia wartości,

Źródło: opracowanie własne zgodnie z przypisami w tabeli.

¹⁰²⁵ Bossak J.W., *Systemy gospodarcze a globalna konkurencja*, op. cit., s. 130.

¹⁰²⁶ Bossak J.W., *Konkurencja i współpraca międzynarodowa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 125.

¹⁰²⁷ Bossak J.W., *Konkurencja i współpraca międzynarodowa*, op. cit., s. 168.

Aneks 3.3 – Cele indyjskich planów pięcioletnich na lata 2002-2017

Indie: plany pięcioletnie (10-12) w latach: 2002-2017

Numer planu i lata realizacji	Główne cele
10-ty; 2002-2007	<ul style="list-style-type: none"> - 8% wzrostu PKB rocznie, - zmniejszenie wskaźnika ubóstwa o 5% do 2007 r., - poprawa warunków płacowych i dużej liczby miejsc pracy wysokiej jakości, - zmniejszenie różnic między płciami w zakresie umiejętności czytania i pisania oraz płac o co najmniej 50% do 2007 r., - ok. 60% środków budżetowych do dyspozycji rządu centralnego, ok. 40% dla władz regionalnych i lokalnych.
11-ty; 2007-2012	<ul style="list-style-type: none"> - zwiększenie liczby osób uczących się w wieku 18-23 lat, - wzrost możliwości kształcenia na odległość, rozwój instytucji edukacyjnych w tym uczelni wyższych, wsparcie kierunków sprzyjających rozwojowi indyjskiej gospodarki (np. IT), - ograniczenie ubóstwa, - poprawa skuteczności funkcjonowania sektora społecznego, - poprawa jakości kształcenia na niższych szczeblach edukacji (m.in. poprzez zwiększenie liczby nauczycieli, ograniczenie liczby uczniów w klasach), - zmniejszenie nierówności między płciami (w dostępie do edukacji, na rynku pracy), - zmniejszenie wskaźnika dzietności do 2,1, - zapewnienie wszystkim obywatelom dostępu do wody pitnej do 2009 r., - zwiększenie efektywności rolnictwa oraz zapewnienie tempa wzrostu w rolnictwie, przemyśle i usługach o odpowiednio: 4%, 10% i 9%.
12-ty; 2012-2017	<ul style="list-style-type: none"> - zapewnienie 8% wzrostu PKB rocznie, - obniżenie ubóstwa o 10%, - zmniejszenie wskaźnika dzietności do 2,1, - zwiększenie poziomu wykształcenia społeczeństwa, poprzez poprawienie średniej liczby ukończonych klas szkoły (siedem), - przeprowadzenie inwestycji w infrastrukturę (9% PKB), szczególnie w przypadku „wąskich gardeł” transportowych, - realizacja inwestycji infrastrukturalnych przez sektor prywatny oraz w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, - zwiększenie powierzchni upraw z irygacją.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: NITI Aayog, *Reports and publications*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://www.niti.gov.in/documents/reports>, (stan na dzień: 18.07.2018 r.).

Aneks 3.4a – Cele chińskich planów pięcioletnich na lata 2000-2015

Wybrane cele z chińskich planów pięcioletnich na lata 2000-2015

W planach gospodarczych na trzy pięciolecia programowe (2000-2015) jako główne wyzwania/cele dominowały reformy związane z:^{1028,1029,1030}

- szacowaniem wzrostu gospodarczego (zarówno absolutnego jak i na osobę),
- zwiększania liczby mieszkańców miast (powyżej 50% w 2015 r.) poprzez przesunięcie bezrobotnych z obszarów wiejskich, zapewniając im pracę (warunkiem było utrzymanie nie większego niż 5% bezrobocia w miastach),
- kontrolowaniem stabilności cen, w tym wymiany międzynarodowej,
- wzmacnianiem międzynarodowej konkurencyjności Chin poprzez coraz nowocześniejszy przemysł,
- modyfikacją struktury gospodarczej w kierunku wzrostu efektywności wszystkich działów (z nastawieniem na przemysł i usługi) przy wzroście liczby pracowników w przemyśle i usługach a redukowaniu w rolnictwie,
- zwiększaniu liczby obiektów publicznych wspierających rozwój nowych technologii (np. parków naukowo-technologicznych),
- poprawą cyfryzacji społeczeństwa, w tym wiedzy w zakresie nowych technologii,
- zwiększaniem nakładów na B+R (do 2% rocznie),
- wzrostem poziomu skolaryzacji (do standardów państw rozwiniętych),
- zwiększeniem procentowego udziału lasów w powierzchni kraju (do 20% w 2010 r.) oraz stref zieleni w miastach (minimum 35%),
- stworzeniem i rozpowszechnieniem systemów: emerytalnego i zdrowotnego, w tym spółdzielczej opieki medycznej na wsiach (objęcie ok. 80% mieszkańców w 2010 r.),
- modelem redystrybucji dochodów aby minimalizować nierówności społeczne i zapewnić zrównoważony wzrost,
- (od ok. 2008 r.; realnie od 2010 r.) przesunięcie ciężaru wzrostu gospodarczego z systemu proeksportowego na konsumpcję wewnętrzną i rozwój obszarów miejskich i wiejskich,
- zapewnieniem wysokiej efektywności energetyki, w tym atomowej i odnawialnej.

¹⁰²⁸ Peoples's Daily, *Tenth Five-Year Plan*, dostęp online, tytuł dostępu: http://en.people.cn/zhuanti/Zhuanti_74.html, (stan na dzień: 10.02.2018 r.).

¹⁰²⁹ Ma K., *The 11th Five-Year Plan: targets, paths and policy orientation*, National Development and Reform Commission, People's Republic of China, dostęp online, tytuł dostępu: http://en.ndrc.gov.cn/news-release/200603/t20060323_63813.html, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).

¹⁰³⁰ The State Council, The People's Republic of China, *Major achievements during 12th Five-Years Plan (2011-2015)*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://english.gov.cn/12thFiveYearPlan/>, (stan na dzień: 11.02.2018 r.).

Aneks 3.4b – Etapy reform ChRL w latach 1978-2018

Etapy reform ChRL w latach 1978-2018

W ujęciu reformatorskim, okres dziejów ChRL od przełomu roku 1978 do czasów obecnych można podzielić na kilka etapów:

- odejścia od polityki Mao Zedonga, podczas którego w latach 1979-1984 przywrócono znaczną część praw jednostkom i zniesiono zapisy rewolucji kulturalnej; zlikwidowano rolny model komunizmu oraz rozpoczęto testy związane z dopuszczeniem kapitału zagranicznego do inwestycji na terenie Chin.
 - Kluczowym elementem była reforma rolna umożliwiająca zapewnienie samowystarczalności żywnościowej Chinom¹⁰³¹, ponieważ stabilny wzrost gospodarczy musiał być oparty na stabilności społeczeństwa, a tę gwarantowało zapewnienie realizacji podstawowych potrzeb. Reforma zakładała minimalną sprawność ekonomiczną uprawy, którą określano progiem obowiązkowych dostaw na potrzeby państwa. Rolnicy otrzymywali grunty, narzędzia i środki niezbędne do uprawy; ci którzy wywiązali się ze zobowiązań mogli ją dalej uprawiać. Rolnicy, którzy nie byli w stanie spłacić zobowiązań dostawami na rzecz państwa, tracili ziemię.
 - w 1980 r. powołano pierwsze specjalne strefy ekonomiczne (SSE) – obszary specjalnego przeznaczenia biznesowego, których celem było zachęcenie kapitału zagranicznego, do realizacji przedsięwzięć biznesowych na terenie Chin. Do głównych cech tych obszarów zaliczyć można: administracyjne wyłączenie z terytorium ChRL, oddzielenie barierą celną od pozostałej części Chin (produkcja w strefie traktowana jest automatycznie jako zagraniczna), podatek liniowy w wysokości 15%, prawo transferu zysków, możliwość taniej dzierżawy ziemi, brak obostrzenia odnośnie udziału kapitału obcego w spółkach (w ChRL maksymalnie 49% może stanowić kapitał zagraniczny w spółce mieszanej).
- przemysłowej reorganizacji, który zakładał zmniejszenie roli państwa w zakresie funkcjonowania przedsiębiorstw, przy wzroście wykorzystania rachunku ekonomicznego.¹⁰³² Większą rolę przypisano wydajności, a nie systemowi administrowania produkcji. Przedsiębiorstwa państwowe (w pewnym zakresie) uniezależniono decyzyjnie od władzy oraz dopuszczono do rywalizacji rynkowej podmioty prywatne. Dokonano reformy systemu tworząc nowe rodzaje spółek, które były lepiej dopasowane do absorpcji kapitału zagranicznego. Ważnym elementem liberalizacji okazała się giełda papierów wartościowych utworzona w 1990 r.¹⁰³³

¹⁰³¹ Żmuda M., *Przyczyny wejścia Chińskiej Republiki Ludowej na ścieżkę przyspieszonego wzrostu gospodarczego*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 94.

¹⁰³² Kowalik T., *Systemy gospodarcze. Efekty i defekty reform i zmian ustrojowych*, op. cit., s. 224.

¹⁰³³ Shenzhen i Shanghai Exchanges; Rząd ChRL zezwalając na obrót akcjami, stworzył silne obostrzenia i mechanizmy pozwalające mu w pełni kontrolować obrót. W październiku 1992 r. Rada Państwowa ustanowiła Komisję Papierów Wartościowych Rady Państwa jako organ regulacyjny wszystkich podmiotów prowadzących działalność w zakresie papierów wartościowych oraz Komisję Regulacji Papierów Wartościowych jako organ monitorujący Komisję Papierów Wartościowych Rady Państwa. W 1998 r. Reforma Rady Państwa połączyła te dwie organizacje w chińską Komisję Nadzoru Papierów Wartościowych (CSRC) bezpośrednio podległą Radzie Państwa (odpowiednik SEC w USA); więcej w: Chuntao L., Yun X., Xin X., *Influence of Chinese entrepreneurial companies' internationalization on independent innovation: Input incentive effect and efficiency improvement effect*, „China Journal of Accounting Research”, vol. 10(3), 2017, pp. 247-280.

- w kolejnym etapie oddzielano system partyjny od struktury zarządzania państwem, tak by na poszczególnych poziomach znaleźli się fachowcy, niezależnie od upodobań politycznych. W ten sposób planowano zapewnić decentralizację uprawnień, w tym umożliwić władzom regionalnym i lokalnym prowadzenie „eksperymentów gospodarczych” na wzór SSE. Na różnych szczeblach, w tym we wsiach przeprowadzono wybory, celem wyłonienia władz, z którymi identyfikowałaby się ludność.
- centralizacji władzy i tworzenie „cesarskiego jednowładctwa” (od 2018 r.); głównym elementem nowego systemu było konstytucyjne nadanie specjalnych uprawnień Sekretarzowi Generalnemu – Xi Jinping’owi,¹⁰³⁴ umożliwiających dowolne kształtowanie kraju wg własnej wizji rozwoju (podobnie do czasów Mao Zedonga); zmianą objęto również administrację likwidując dwusystem planistyczno-wykonawczy (dublowanie stanowisk partyjno-administracyjny; przedstawiciele partii tworzą wizję rozwoju, a administracja publiczna dostosowuje ją do warunków rynkowych – faktycznych potrzeb i możliwości).

¹⁰³⁴ w ramach zmian zlikwidowano kadencyjność Sekretarza Generalnego; więcej w: Babones S., *China's Constitutional Amendments Are All About The Party, Not The President*, op. cit., (stan na dzień: 24.07.2018 r.).

Aneks 4.2a – Taryfy importowe dla BRICS oraz USA i UE w 2015 r.

Brazil

Part A.1 Tariffs and imports: Summary and duty ranges

Summary		Total	Ag	Non-Ag	WTO member since	1995
Simple average final bound		31.4	35.4	30.8	Binding coverage: Total	100
Simple average MFN applied	2016	13.5	10.0	14.1	Non-Ag	100
Trade weighted average	2015	10.4	12.3	10.3	Ag: Tariff quotas (in %)	0.2
Imports in billion US\$	2015	170.8	8.6	162.2	Ag: Special safeguards (in %)	0

Russian Federation

Part A.1 Tariffs and imports: Summary and duty ranges

Summary		Total	Ag	Non-Ag	WTO member since	2012
Simple average final bound		7.6	11.0	7.1	Binding coverage: Total	100
Simple average MFN applied	2016	7.1	11.0	6.5	Non-Ag	100
Trade weighted average	2015	5.9	12.3	4.8	Ag: Tariff quotas (in %)	3.2
Imports in billion US\$	2015	172.9	24.8	148.2	Ag: Special safeguards (in %)	0

India

Part A.1 Tariffs and imports: Summary and duty ranges

Summary		Total	Ag	Non-Ag	WTO member since	1995
Simple average final bound		48.5	113.5	34.5	Binding coverage: Total	74.4
Simple average MFN applied	2016	13.4	32.7	10.2	Non-Ag	70.5
Trade weighted average	2015	7.6	38.0	5.6	Ag: Tariff quotas (in %)	0.9
Imports in billion US\$	2015	370.6	23.1	347.5	Ag: Special safeguards (in %)	0

China

Part A.1 Tariffs and imports: Summary and duty ranges

Summary		Total	Ag	Non-Ag	WTO member since	2001
Simple average final bound		10.0	15.7	9.1	Binding coverage: Total	100
Simple average MFN applied	2016	9.9	15.5	9.0	Non-Ag	100
Trade weighted average	2015	4.4	9.7	4.0	Ag: Tariff quotas (in %)	4.5
Imports in billion US\$	2015	1,529.1	108.2	1,420.9	Ag: Special safeguards (in %)	0

South Africa

Part A.1 Tariffs and imports: Summary and duty ranges

Summary		Total	Ag	Non-Ag	WTO member since	1995
Simple average final bound		19.0	40.4	15.7	Binding coverage: Total	96.1
Simple average MFN applied	2016	7.7	8.5	7.5	Non-Ag	95.5
Trade weighted average	2015	6.3	11.1	5.9	Ag: Tariff quotas (in %)	37.2
Imports in billion US\$	2015	78.9	6.0	72.9	Ag: Special safeguards (in %)	37.5

United States of America

Part A.1 Tariffs and imports: Summary and duty ranges

Summary		Total	Ag	Non-Ag	WTO member since	1995
Simple average final bound		3.4	4.8	3.2	Binding coverage: Total	99.9
Simple average MFN applied	2016	3.5	5.2	3.2	Non-Ag	99.9
Trade weighted average	2015	2.4	3.8	2.3	Ag: Tariff quotas (in %)	5.9
Imports in billion US\$	2015	2,137.8	118.5	2,019.3	Ag: Special safeguards (in %)	3.0

European Union

Part A.1 Tariffs and imports: Summary and duty ranges

Summary		Total	Ag	Non-Ag	WTO member since	1995
Simple average final bound		5.0	11.9	3.9	Binding coverage: Total	100
Simple average MFN applied	2016	5.2	11.1	4.2	Non-Ag	100
Trade weighted average	2015	3.0	7.8	2.6	Ag: Tariff quotas (in %)	13.2
Imports in billion US\$	2015	1,721.6	122.0	1,599.6	Ag: Special safeguards (in %)	23.0

Źródło: World Trade Organization, *World Tariff Profiles 2017*, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, pp. 55, 66, 82, 97, 144, 158, 177.

Aneks 4.2b – Brazylia: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów

Product groups	Final bound duties				MFN applied duties			Imports	
	AVG	Duty-free in %	Max	Binding in %	AVG	Duty-free in %	Max	Share in %	Duty-free in %
Animal products	37.8	5.4	55	100	8.3	6.5	16	0.2	1.7
Dairy products	48.8	0	55	100	18.3	0	28	0.2	0
Fruit, vegetables, plants	34.1	1.0	55	100	9.8	5.6	35	1.1	2.0
Coffee, tea	34.1	0	35	100	13.3	0	20	0.2	0
Cereals & preparations	42.9	0.8	55	100	10.7	14.7	20	1.6	1.5
Oilseeds, fats & oils	34.6	0.4	35	100	7.6	10.8	12	0.6	1.2
Sugars and confectionery	34.4	0	35	100	16.5	0	20	0.1	0
Beverages & tobacco	37.7	0	55	100	17.2	0	20	0.5	0
Cotton	55.0	0	55	100	6.4	0	8	0.0	0
Other agricultural products	28.8	7.9	55	100	7.7	8.9	14	0.5	14.6
Fish & fish products	33.6	3.8	35	100	10.4	3.9	16	0.7	14.9
Minerals & metals	32.9	0.6	35	100	10.1	6.4	20	17.6	42.0
Petroleum	35.0	0	35	100	0.1	97.2	6	9.4	99.6
Chemicals	21.1	0.4	35	100	8.3	0.8	18	18.7	3.6
Wood, paper, etc.	28.4	2.6	35	100	10.8	2.9	18	1.4	6.5
Textiles	34.8	0	35	100	23.3	0	35	2.6	0
Clothing	35.0	0	35	100	35.0	0	35	1.4	0
Leather, footwear, etc.	34.6	0	35	100	15.7	0.6	35	2.1	0.4
Non-electrical machinery	32.4	0.4	35	100	12.8	11.7	20	14.4	22.4
Electrical machinery	31.9	2.6	35	100	14.1	10.5	20	11.8	11.5
Transport equipment	33.1	0	35	100	18.2	11.1	35	10.4	12.8
Manufactures, n.e.s.	33.0	0.8	35	100	15.3	8.8	35	4.4	17.5

Źródło: World Trade Organization, *World Tariff Profiles 2017 - Brazil*, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, p. 55.

Aneks 4.2c – Rosja: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów

Product groups	Final bound duties				MFN applied duties			Imports	
	AVG	Duty-free in %	Max	Binding in %	AVG	Duty-free in %	Max	Share in %	Duty-free in %
Animal products	23.0	7.4	80	100	23.7	17.5	80	2.0	4.4
Dairy products	15.1	0	43	100	15.2	0	43	1.0	0
Fruit, vegetables, plants	8.4	0.2	15	100	8.2	4.8	15	4.2	4.6
Coffee, tea	6.3	4.2	13	100	5.9	20.8	13	1.4	42.3
Cereals & preparations	10.1	1.3	67	100	9.7	3.5	67	1.2	11.4
Oilseeds, fats & oils	7.1	8.2	25	100	6.7	16.9	15	1.5	76.4
Sugars and confectionery	11.1	0	44	100	10.4	0	44	0.3	0
Beverages & tobacco	22.5	0	233	100	22.8	4.4	233	1.8	5.3
Cotton	0.0	100.0	0	100	0.0	100.0	0	0.1	100.0
Other agricultural products	5.3	0	10	100	4.9	7.4	12	0.8	5.4
Fish & fish products	7.6	0	115	100	7.6	0.9	106	0.9	1.8
Minerals & metals	8.0	0.1	20	100	7.8	6.9	20	9.8	10.2
Petroleum	5.0	0	5	100	4.4	12.9	5	1.0	35.2
Chemicals	5.2	0.4	10	100	5.0	8.7	13	16.7	16.5
Wood, paper, etc.	8.0	5.0	15	100	8.7	6.4	16	3.0	8.4
Textiles	7.7	0	18	100	8.0	0.6	18	2.4	1.4
Clothing	8.6	0	20	100	7.5	0	20	3.2	0
Leather, footwear, etc.	6.2	0	15	100	6.2	9.9	15	3.1	7.3
Non-electrical machinery	5.8	7.9	15	100	2.8	67.4	16	19.4	72.6
Electrical machinery	6.2	23.3	15	100	4.6	44.7	17	11.9	69.9
Transport equipment	8.9	2.5	20	100	7.5	16.8	22	9.5	17.3
Manufactures, n.e.s.	8.4	7.9	20	100	8.1	21.0	20	4.9	45.9

Źródło: World Trade Organization, *World Tariff Profiles 2017 - Russia*, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, p. 144.

Aneks 4.2d – Indie: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów

Tariffs and imports by product groups									
Product groups	Final bound duties				MFN applied duties			Imports	
	AVG	Duty-free	Max	Binding	AVG	Duty-free	Max	Share	Duty-free
		in %		in %		in %		in %	in %
Animal products	106.1	0	150	100	31.1	0	100	0.0	0
Dairy products	65.0	0	150	100	33.5	0	60	0.0	0
Fruit, vegetables, plants	100.0	0	150	100	29.4	0.5	100	2.0	18.5
Coffee, tea	133.1	0	150	100	56.3	0	100	0.1	0
Cereals & preparations	115.3	0	150	100	31.3	15.4	150	0.1	33.3
Oilseeds, fats & oils	169.7	0	300	100	35.1	0.9	100	3.0	0.2
Sugars and confectionery	124.7	0	150	100	35.9	0	60	0.2	0
Beverages & tobacco	120.5	0	150	100	68.6	0	150	0.2	0
Cotton	110.0	0	150	100	6.0	80.0	30	0.1	99.9
Other agricultural products	104.8	0	150	100	22.3	13.6	70	0.5	4.5
Fish & fish products	100.7	0	150	11.1	29.9	0.1	30	0.0	6.3
Minerals & metals	38.3	0.4	55	61.3	8.2	0.1	15	34.1	0.1
Petroleum	-	-	-	0	4.2	16.7	5	18.9	94.4
Chemicals	39.6	0.1	150	89.0	7.9	0.4	10	10.9	2.0
Wood, paper, etc.	36.4	0	40	64.2	9.0	4.0	10	2.1	2.5
Textiles	27.1	0	70	69.9	11.7	0	90	1.4	0
Clothing	37.4	0	48	58.4	12.3	0	48	0.2	0
Leather, footwear, etc.	34.6	0	40	51.6	10.1	2.5	70	1.1	0.0
Non-electrical machinery	28.6	6.3	40	95.4	7.1	4.6	10	9.0	23.4
Electrical machinery	27.8	24.6	40	93.5	7.3	16.2	10	9.2	58.6
Transport equipment	35.7	0	40	70.0	19.3	3.7	100	4.0	2.0
Manufactures, n.e.s.	34.0	13.5	40	43.9	8.8	5.7	10	2.9	20.7

Źródło: World Trade Organization, *World Tariff Profiles 2017 - India*, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, p. 97.

Aneks 4.2e – ChRL: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów

Product groups	Final bound duties				MFN applied duties			Imports	
	AVG	Duty-free in %	Max	Binding in %	AVG	Duty-free in %	Max	Share in %	Duty-free in %
	Animal products	14.9	10.4	25	100	14.2	13.4	25	0.5
Dairy products	12.2	0	20	100	12.3	0	20	0.2	0
Fruit, vegetables, plants	14.8	4.9	30	100	14.8	4.9	30	0.7	1.4
Coffee, tea	14.9	0	32	100	14.9	0	32	0.1	0
Cereals & preparations	23.7	3.3	65	100	23.0	8.8	65	1.0	0.0
Oilseeds, fats & oils	11.1	7.1	30	100	10.9	9.1	30	3.1	0.0
Sugars and confectionery	27.4	0	50	100	28.7	0	50	0.1	0
Beverages & tobacco	23.2	2.1	65	100	23.5	2.1	65	0.4	9.4
Cotton	22.0	0	40	100	18.0	10.0	40	0.2	0
Other agricultural products	12.1	9.3	38	100	11.8	8.5	38	0.8	3.0
Fish & fish products	11.0	6.1	23	100	10.7	4.6	23	0.6	0.4
Minerals & metals	8.0	5.6	50	100	7.8	5.9	50	22.4	57.0
Petroleum	5.0	20.0	9	100	5.3	16.7	9	9.7	90.4
Chemicals	6.7	0.5	47	100	6.7	0.4	47	10.9	0.6
Wood, paper, etc.	5.0	22.3	20	100	4.5	35.7	20	3.0	84.6
Textiles	9.8	0.2	38	100	9.6	0	38	1.3	0
Clothing	16.1	0	25	100	16.0	0	25	0.3	0
Leather, footwear, etc.	13.7	0.6	25	100	13.5	0.6	25	1.5	1.2
Non-electrical machinery	8.4	7.9	35	100	8.2	9.2	35	8.9	39.8
Electrical machinery	8.9	25.8	35	100	8.9	24.7	35	21.4	86.0
Transport equipment	11.4	0.8	45	100	11.4	0.8	45	6.4	0.0
Manufactures, n.e.s.	12.2	15.2	35	100	12.1	10.3	35	6.5	20.0

Źródło: World Trade Organization, *World Tariff Profiles 2017*, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, p. 66.

Aneks 4.2f – RPA: kontyngenty taryfowe na koniec 2015 r. w podziale na grupy produktów

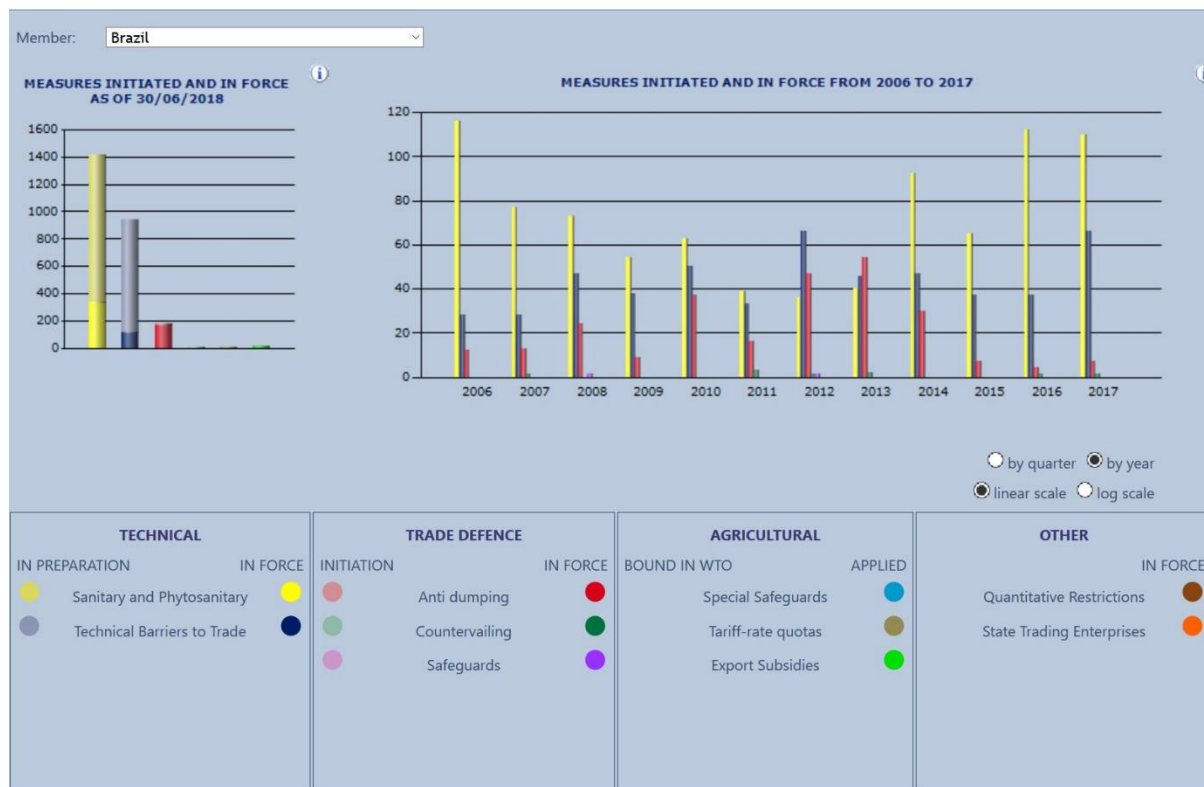
Tariffs and imports by product groups

Product groups	Final bound duties				MFN applied duties			Imports	
	AVG	Duty-free in %	Max	Binding in %	AVG	Duty-free in %	Max	Share in %	Duty-free in %
Animal products	41.7	24.2	160	100	10.9	60.6	82	0.9	43.2
Dairy products	93.2	0	96	100	5.9	23.8	18	0.2	11.8
Fruit, vegetables, plants	28.3	19.3	99	100	9.2	34.9	99	0.5	33.7
Coffee, tea	65.4	20.8	170	100	7.1	45.8	25	0.5	35.5
Cereals & preparations	47.0	5.4	597	100	9.0	39.7	101	2.0	43.6
Oilseeds, fats & oils	47.5	6.5	81	98.6	7.6	20.5	20	1.2	5.6
Sugars and confectionery	73.4	0	105	100	10.4	58.8	37	0.5	20.3
Beverages & tobacco	91.1	4.3	597	100	19.9	8.8	110	0.9	6.1
Cotton	60.0	0	60	100	4.4	66.7	15	0.0	5.0
Other agricultural products	11.9	54.8	72	100	2.2	85.5	25	0.8	80.6
Fish & fish products	18.5	50.0	37	3.2	6.3	62.7	30	0.5	72.1
Minerals & metals	11.7	16.1	30	96.0	4.0	71.6	30	10.2	78.0
Petroleum	-	-	-	0	0.6	55.6	15	15.6	63.8
Chemicals	12.4	6.4	30	99.6	2.3	83.2	20	13.0	80.1
Wood, paper, etc.	11.7	12.2	30	100	6.1	61.2	45	3.0	53.2
Textiles	22.3	3.1	30	99.2	17.1	18.1	486	2.3	16.0
Clothing	45.0	0	45	100	41.0	2.1	45	2.2	0.3
Leather, footwear, etc.	20.7	0	30	96.2	13.3	35.6	43	2.8	19.1
Non-electrical machinery	9.2	39.6	30	100	1.5	90.5	30	15.0	93.2
Electrical machinery	17.2	6.1	30	99.6	4.6	67.6	25	11.8	75.0
Transport equipment	18.3	17.5	50	100	6.1	65.7	30	11.2	29.2
Manufactures, n.e.s.	12.4	26.6	30	94.8	3.8	78.4	30	4.8	89.0

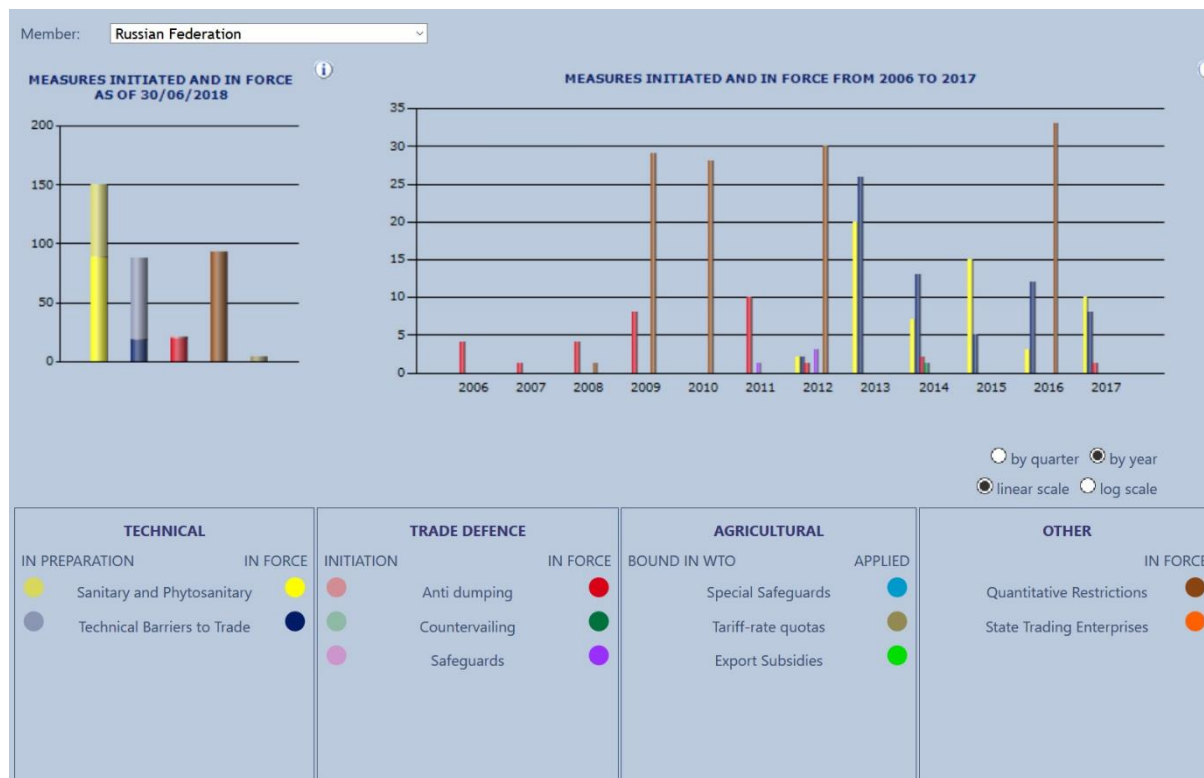
Źródło: World Trade Organization, *World Tariff Profiles 2017*, WTO ITC UNCTAD, World Trade Organization International Trade Centre and UNCTAD, Geneva 2016, p. 158.

Aneks 4.3a – Wykresy Światowej Organizacji Handlu dla Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE przedstawiające zainicjowane i obowiązujące procedury związane ze środkami pozataryfowymi w latach 2006-2017

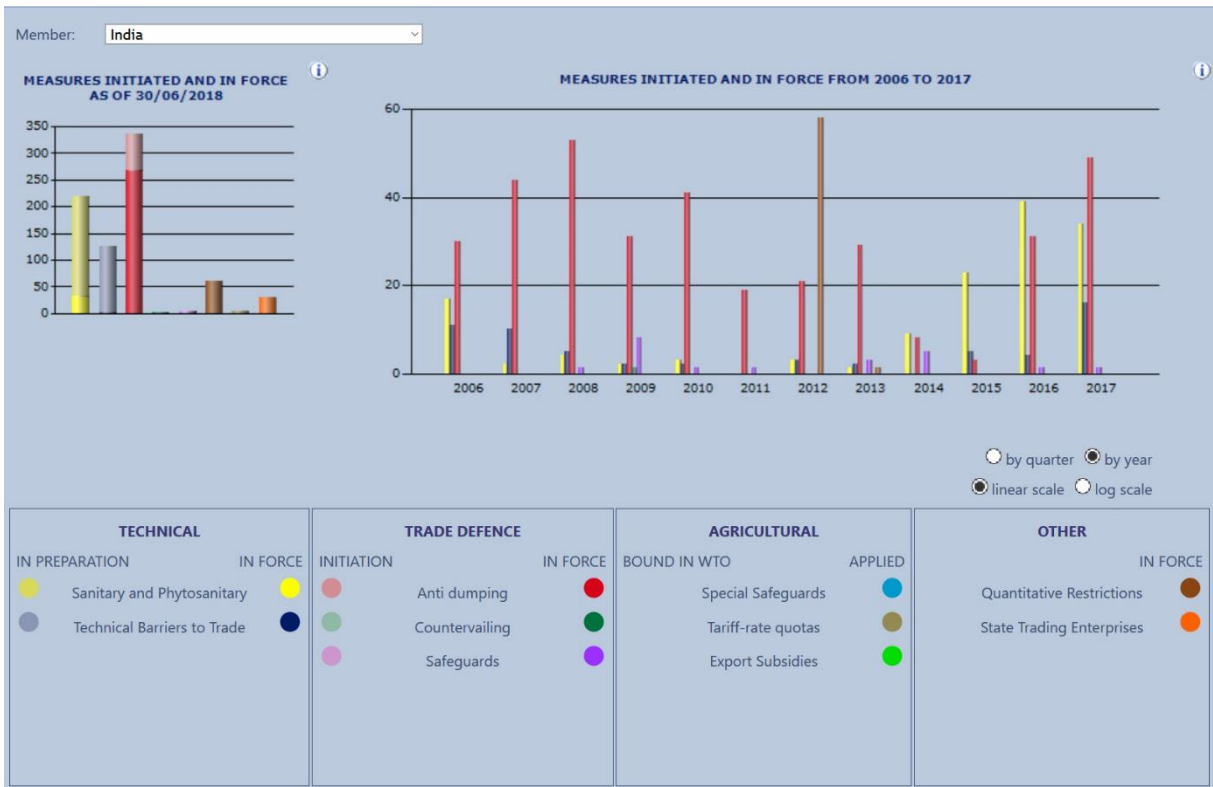
Brazylia

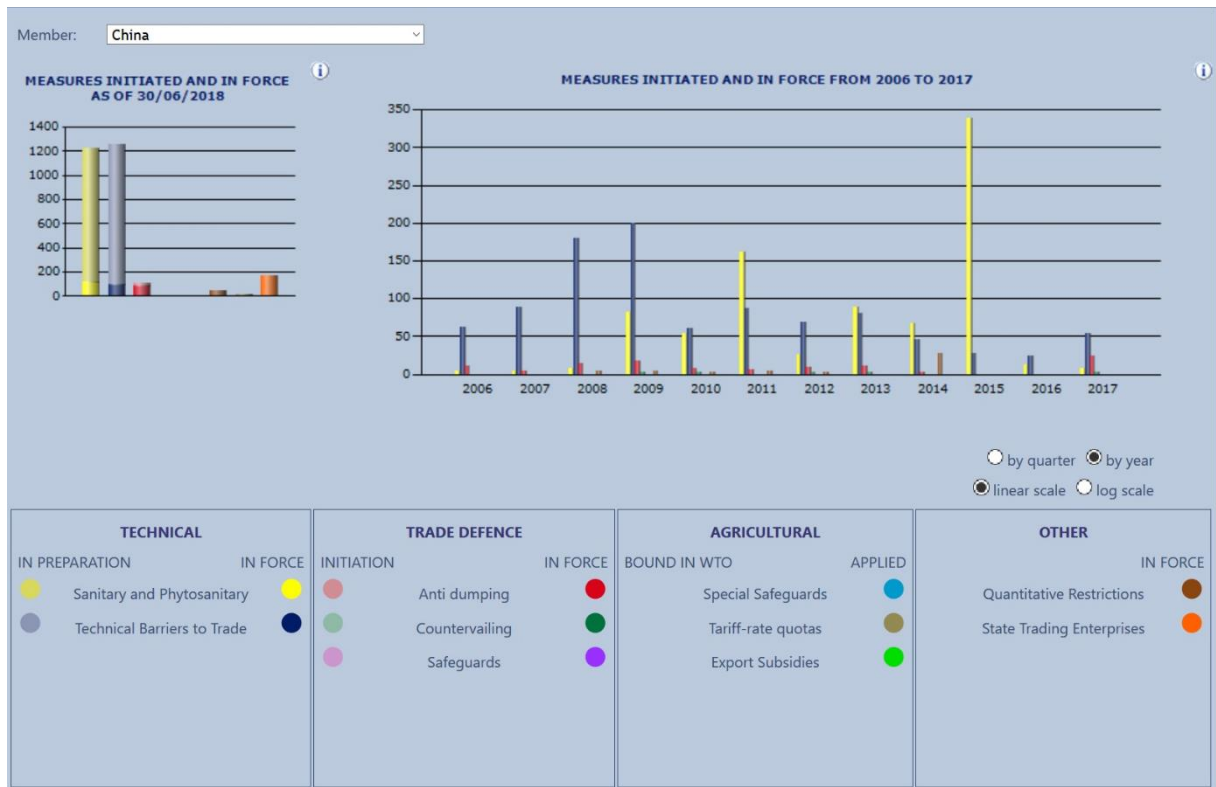
Rosja

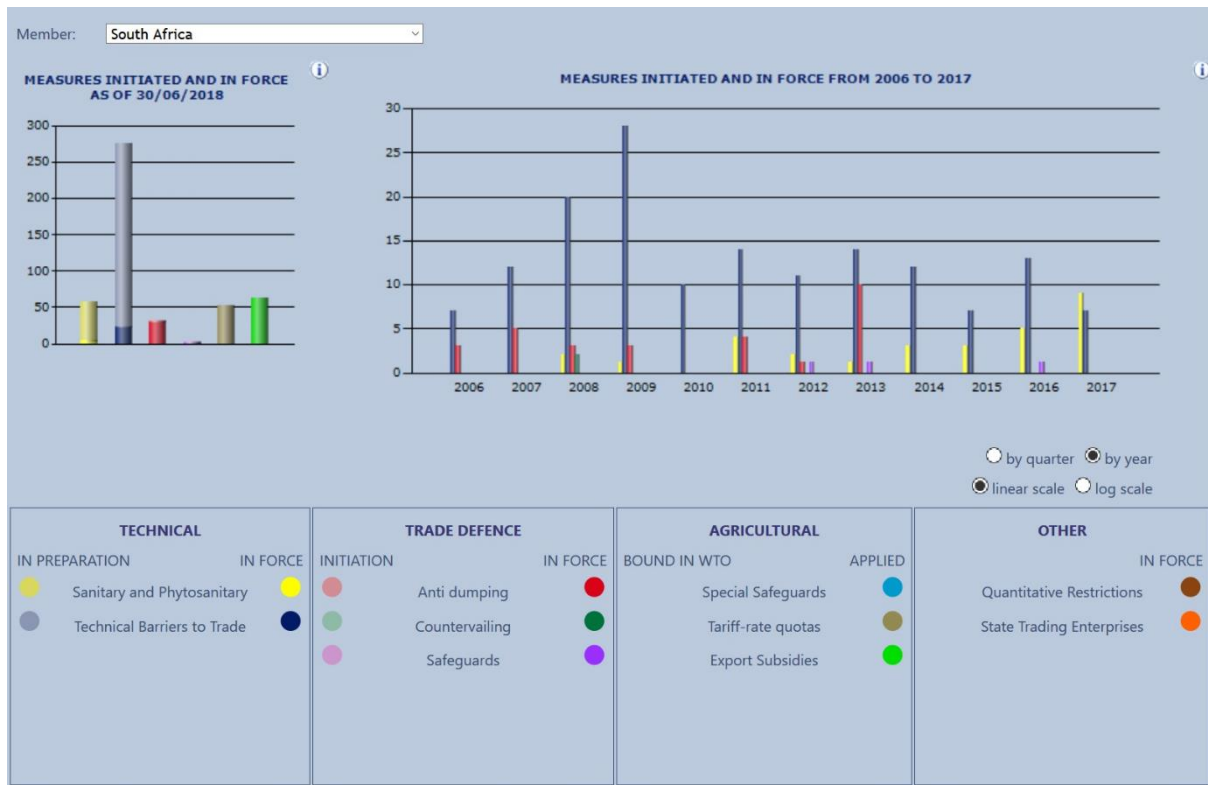
India

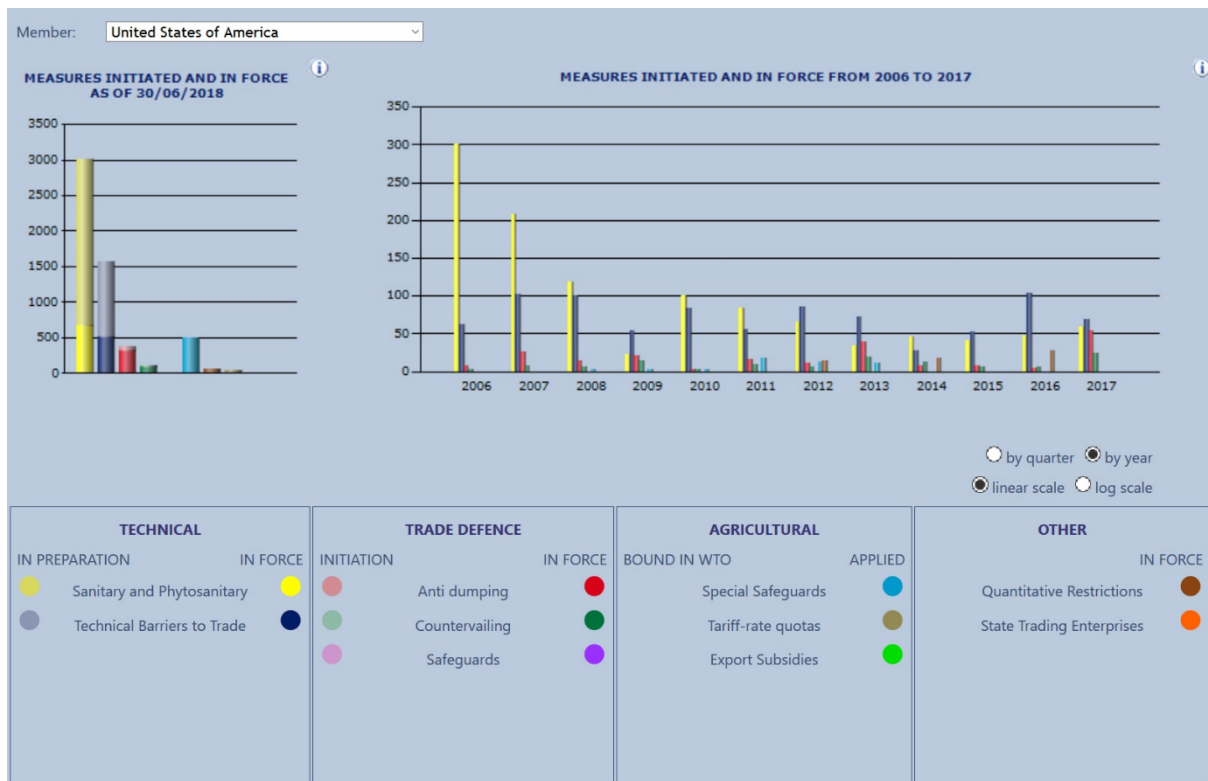
China

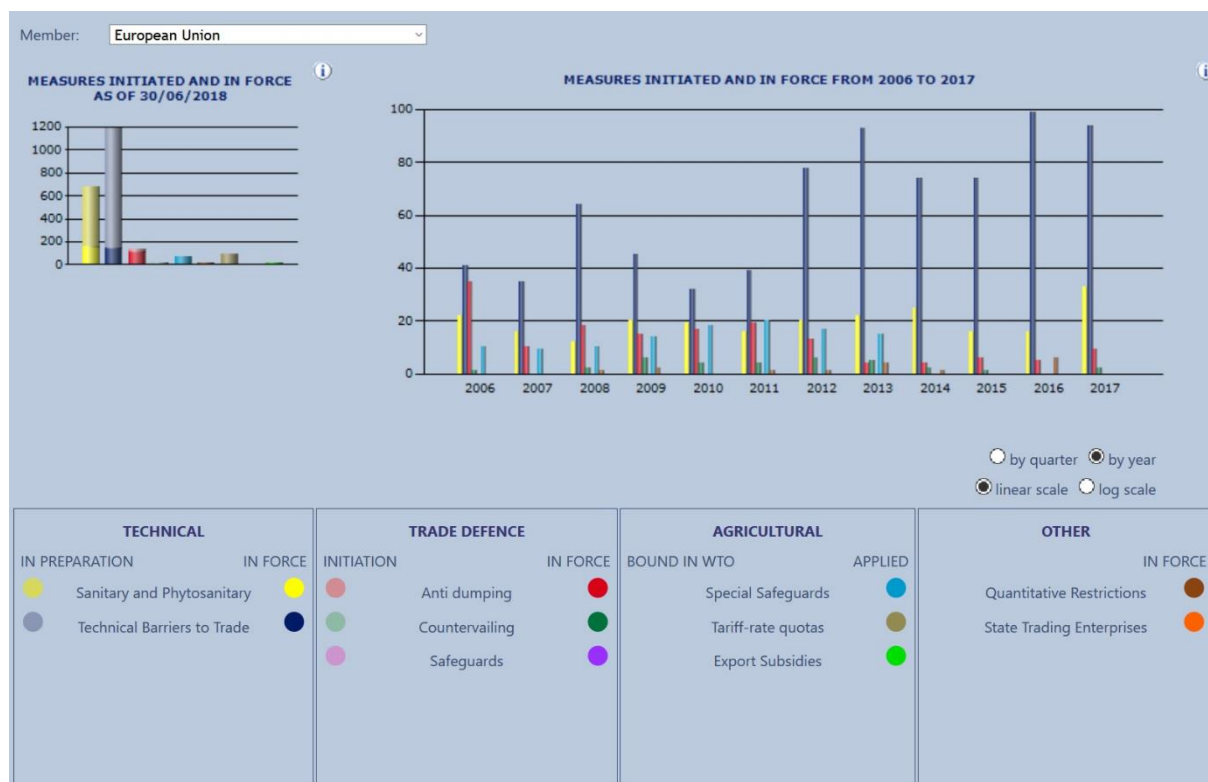
RPA

USA

UE

Źródło: World Trade Organization, *All WTO member countries: number of measures (Brazil, Russia, India, China, South Africa, US, EU)*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/GraphView.aspx?period=y&scale=ln>, (stan na dzień: 30.08.2018 r.).

Aneks 4.3b – Wybrane kategorie produktów objętych technicznymi barierami handlu przez: Brazylię, Rosję, Indie, Chiny i RPA oraz USA i UE

TBT, w tym: zawartość substancji szkodliwych dla zdrowia ludzkiego i środowiska, testy jakościowe, produkcja (technika i zasady, a także materiały), zasady działania (np. normy głośności dla odkurzaczy)

Brazylia	Rosja	Indie	Chiny	RPA	USA	UE
<ul style="list-style-type: none"> - peryferia motocyklowe (np. kaski), - produkty pochodzenia zwierzęcego, - oliwa i inne tłuszcze, - suplementy diety (np. witaminy), - produkty dla dzieci (m.in. łóżeczka i wózki), - baterie samochodowe, - gazowe źródła ciepła, - torby plastikowe, - wtyczki i przewody (sieciowe), - kuchenki elektryczne, - ogniwa słoneczne, - implanty (np. piersi), - urządzenia medyczne, - kosmetyki, - części do rowerów, - małe AGD (np. odkurzacze, roboty kuchenne, suszarki do włosów, piekarniki), - windy i inne urządzenia dźwigowe, - peryferia elektroniczne, 	<ul style="list-style-type: none"> - produkty alkoholowe i tytoniowe, - pojazdy kołowe (oraz części do nich), - cement i inne materiały budowlane, - produkty dla dzieci w tym zabawki, - olej palmowy, produkty z tłuszczu, - ziarna, - ryby i mięso, - produkty mleczne i przetwory, - produkty chemiczne i detergenty, - kosmetyki, - drobna elektronika i AGD, w tym lodówki, zmywarki, pralki i suszarki, - paliwa (w tym kołowe), - maszyny i urządzenia konstrukcyjne, - produkty medyczne, - maszyny i urządzenia w kolejnictwie, 	<ul style="list-style-type: none"> - napoje alkoholowe, - oleje roślinne i inne tłuszcze, - owoce, - żywność pakowana, - zabawki, - urządzenia elektroniczne i telekomunikacyjne, - stal i produkty ze stali, - kosmetyki, - części motoryzacyjne, 	<ul style="list-style-type: none"> - urządzenia komunikacyjne, w tym do nadawania i nagrywania, - komputery i szeroko rozumiana elektronika, - funkcjonowanie sieci zdalnej (Internetu w ramach systemów dostępu zdalnego), w tym urządzeń zabezpieczających oraz przechowujących dane, - wyciągarki, - urządzenia gaśnicze i środki ostrzegawcze, - urządzenia metalurgiczne, - papier (w różnej postaci), - traktory, - statki powietrzne i wodne, - produkty spożywcze, - kosmetyki, - pojazdy kołowe i części do nich (w tym zasady bezpieczeństwa, warunki dopuszczenia), 	<ul style="list-style-type: none"> - produkty z owiec, kóz, świń i krów, - opakowania (w tym normy pakowania i przepakowywania produktów), - ptactwo hodowlane i jaja, - warzywa i owoce (surowe i przetworzone), - pojazdy kołowe i części do nich, - urządzenia elektryczne i elektroniczne, - stosowanie środków chemicznych w uprawach, - urządzenia dostępne do sieci globalnej, - ryby, - urządzenia elektryczne i elektroniczne (np. standardy wtyczek), 	<ul style="list-style-type: none"> - urządzenia i zabawki dla dzieci, - pojazdy kołowe i części do nich, - leki i suplementy diety, - pestycydy w rolnictwie, - nabiał, - warzywa i owoce, - nasiona i sadzonki, - statki lotnicze i wodne, - urządzenia chłodnicze, - urządzenia elektryczne i elektroniczne, - napoje alkoholowe, - wyroby tytoniowe, - znakowanie żywności, - komputery i szeroko rozumiana elektronika, - produkty chemiczne, - kosmetyki, - biżuteria, - ubrania, - tłuszcze roślinne i zwierzęce, - baterie i ładowarki, 	<ul style="list-style-type: none"> - produkty spożywcze i suplementy diety, - baterie i akumulatory, - pojazdy kołowe i części do nich, - zawartość substancji chemicznych w produktach spożywczych, - stosowanie środków ochrony roślin, - kosmetyki, - środki chemiczne, - urządzeniu chłodzące, - pompy wody, - urządzenia elektryczne i elektroniczne, - produkty tytoniowe, - urządzenia i środki medyczne, - materiały i maszyny konstrukcyjne, budowlane, - napoje alkoholowe,

- drabiny metalowe,			czenia do ruchu, standardy produkcji i wykończenia), - paliwa i substancje ropopochodne, - sprzęt medyczny, - ubrania i materiały do ich produkcji -środki chemiczne (w tym zawartość w produktach), - napoje alkoholowe, -produkty rolne, w tym owoce, - produkty IT, ICT, - ubezpieczenia,			
---------------------	--	--	--	--	--	--

Źródło: World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: measures initiated and in force 2006-2017 [TBT]*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 22.08.2018 r.).

Aneks 4.3c – Przedmioty postępowań antydumpingowych w Brazylii, Rosji, Indiach, Chinach, RPA, USA i UE

ADP

Wybrane postępowania antydumpingowe w WTO w latach 2006-2017; kraj zgłaszający oraz przedmiot postępowania

Brazylia	Rosja	Indie	Chiny	RPA	USA	UE
Naczynia szklane do stołów Worki i torby z juty Lekki papier powlekany Ziemniaki mrożone SAPP Tektura powlekana Sól morską Kwas cytrynowy Elektryczne wentylatory stołowe Kłódki Czosnek, świeży lub chłodzony Magnesy i dyski ferrytowe z magnesami trwałymi Kolby próżniowe Granule i wlewki magnezu Szczotki do włosów Głośniki Oprawy optyczne Ręczne wciąganie do 3 ton bez dźwigni Korby jednoczęściowa Żyvice polichlorku winylu Opony (do pojazdów osobowych, ciężarowych)	Łożyska toczne (z połączeniem łożysk igiełkowych) Płaskie wyroby ze stali walcowanej na zimno z powłoką polimerową Obrobione na zimno rury i rury bez szwu ze stali nierdzewnej Sztuce ze stali nierdzewnej Kwas cytrynowy Krajowe wyroby rurowe ze stali bez szwu Dozowniki Pojazdy gaśnicowe Lekkie pojazdy użytkowe Opony do pojazdów użytkowych Elektrody grafitowe Niekóre stalowe rury Kute rolki robocze Bary i pręty Stalowe koła kolecyjne Mangan żelazokrzemu Rury i rurki bez szwu ze stali nierdzewnej Kąty stalowe walcowane na gorąco	Koks metalurgiczny o niskiej zawartości popiołu Produkty z juty Nadtlenek wodoru Wyroby płaskie walcowane na gorąco ze stopu lub stali niestopowej w zwojach o szerokości do 2100 mm i grubości do 25 mm oraz Wyroby walcowane na gorąco ze stopu lub stali niestopowej nie w zwojach o szerokości do 4950 mm i grubości do 150 mm Chloran sodu Witamina C Azotyn sodu -I Tlenek cynku-I Paracetamol Soda kaustyczna Witamina E Taśmy pomiarowe Melamina Nylonowa tkanina z opłotu Niekóre gumy chemiczne Politetrafluoroetylen-II (PTFE) Pentaerytrytol-II	Pulpa celulozowa Kauczuk chloroprenowy Skrobia ziemniaczana Kwas adypinowy Niekóre elementy łączące z żeliwa lub stali Poliamid-6 Optyczne rozpraszacze jednokierunkowe Papier fotograficzny Tektura Eter monobutylowy glikolu etylenowego i eter monobutylowy glikolu dietylenowego Niekóre rury i rury bez szwu ze stali stopowej do serwisowania w wysokich temperaturach i ciśnieniach Niebielone worki papierowe Stal elektryczna ze stali walcowanej na ziarno Poliamid 6, 6 Nonylofenol Sulfametoksazol Pirydyna Światłowodów jednomodowy	Zamrożone chipsy ziemniaczane Szpilki ogrodowe, szpadle, łopaty, grabie, widełki Płaskie szkło Czosnek Liny stalowe Sztynne PVC Zlewozmywaki ze stali nierdzewnej W pełni gwintowane śruby z łbami sześciokątnymi (śruby nastawne) Nieoprawione lustro Taczki Liny stalowe Zamrożone porcje kurczaka z kością Nieoprawione szklane lustro Płyta gipsowo-kartonowa Politereftalan etylenu (PET) Zamrożone porcje kurczaka z kością Cement Sztynne PVC	Sok cytrynowy Kwas cytrynowy i niekóre sole cytrynianowe Niekóre niepowlezione papiery Wyroby płaskie walcowane na gorąco Płaskie produkty ze stali walcowanej na zimno Blacha cięta na długość ze stali węglowej i stopowej Stalowe pręty wzmacniające beton Płyta ze stali nierdzewnej w zwojach Odlewy żeliwne Złączki rurowe ze stali stopowej Rury i rury bez szwu spawane Niekóre druty ze stopu stali Sprężyny z drutu stalowego sprężonego Emulsja kauczuku butadienowo-styrenowa Niekóre konserwowane grzyby Koks odlewniczy Czysty magnez w postaci ziarnistej	Biodiesel Spawane rury i rury z żelaza lub ze stali niestopowej Niekóre pręty i pręty do zbrojenia betonu Walcowane na gorąco wyroby płaskie z żeliwa, stali niestopowych lub innych stopów Karbidek wolframu i topionego węglu wolframu Rowery Krzem metalowy Złączki rurowe lub rurowe Segregatory ringowe Liny stalowe Kwas sulfanilowy Cyklaminyan sodu Sklejka Ręczne wózki paletowe Węglan baru Kwas trichloroizocyanurowy (TCCA) Mechanizmy dźwigniowe Ircha Elektrody wolframowe Deski do prasowania

<p>Opony rolnicze Strzykawki, z igłami lub bez igieł Elektrody grafitowe Kulkowe długopisy Obuwie Koce z włókien syntetycznych Stołowe naczynia szklane Wiskoza z dzianiny Rury Rury ze szwem ze stali Blacha ze stali nierdzewnej walcowanej na zimno, gatunki 304, 304L i 430 Nieorientowana stal krzemowa Rury bez szwu ze stali stopowej Ciężkie płyty Rury Paliwowe Do Rurociągów Naftowych i Gazowych, Bez Szwu Żelaznego (inne niż Żeliwo) Gumowe opony motocyklowe Podstawowe materiały ogniotrwałe Nici nylonowe Nowe gumowe opony rowerowe Wytracony dwutlenek krzemu Zastawy stołowe i naczynia kuchenne z</p>		<p>Włókno wiskozowe Przędza z włókna nylonowego Przędza częściowo zorientowana (POY) - III Rury z żeliwa sferoidalnego Palmitynian-II Kwas fosforowy - techniczny i spożywczy Peroksosiarczany (nadsiarczany) Płyty aluminiowe z dodatnim przesunięciem wstępnym Ceftriakson sodu Diklofenak sodowy Siarka Czarna Świetlówki kompaktowe (CFL) Cyfrowa, wszechstronna płyta do nagrywania (DVD-R) Opaski Nici przędzalniane Płyty wiórowe z włókien o średniej gęstości Maszyny do przetwórstwa tworzyw sztucznych Tkaniny lniane Prasa do utwardzania opon Płaskie wyroby walcowane na zimno ze stali nierdzewnej</p>	<p>Trzeciorzędowy butylohydrochinon Chlorek winylu Kauczuk chloroprenowy Papier do elektrolitycznego kondensatora Bisfenol-A Keton metyloowo-etylowy Aceton M-dihydroksybenzen lub rezorcynol Pirydyna Preforma z włókna optycznego Metakrylan metylu (MMA) Włókno poliakrylonitrylowe Wstęga ze stopu amorficznego na bazie żelaza (pasek) Żywica kopolimeru chlorku winylidenu i winylu Chlorek winylu Bisfenol-A Kwas adypinowy Kwas tereftalowy Włókno poliakrylonitrylowe Kopolimer poliformaldehydu Poliamid-6 Metakrylan metylu (MMA)</p>		<p>Stalowe płyty (ze stali węglowej) Nadmanganian potasu Chloropikryna Chlorek Baru Odlewy żeliwne Świece naftowe woskowane Stożkowe łożyska wałeczkowe Ciężkie narzędzia ręczne z uchwytami lub bez Złączki rurowe ze stali stopowej, stali węglowej Kwas sulfanilowy Niektóre podkładki sprężynujące spiralne Spinacze Kredki Niektóre produkty z papieru Niektóre produkty z papieru krepowanego Niektóre produkty z bibuły Świeży czosnek Czysty magnez Alkohol furfurylowy Alkohol tetrahydrofurfurylowy Glicyna Nadsiarczany Słodkowodna raki Rzepak Stalowe pręty wzmacniające beton Niektóre płaskie pro-</p>	<p>Peroksodisiarczany Żelazokrzem Kwas cytrynowy Glutaminian sodu Spawane rury i rury z żelaza lub ze stali niestopowej Owoce cytrusowe (mandarynki) Niektóre elementy złączne z żeliwa i stali Druty i skrętki PSC (niektóre druty przed i po obciążeniu oraz druty ze stali niestopowej) Walcówka Rury i rurki bez szwu, żelazne lub stalowe (niektóre) Folia aluminiowa Druty molibdenowe Glukonian sodu Aluminiowe koła jezdne (niektóre) Przędza poliestrowa (wysoka wytrzymałość na rozciąganie) Deski do prasowania Wyroby z włókna szklanego (niektóre włókna ciągłe) Papier drobny powlekany Melamina Włókna szklane (niektóre tkaniny o otwartych oczkach) Płytek ceramicznych</p>
---	--	---	--	--	---	--

<p>porcelany i ceramiki Szkło bezpieczne do chłodziarek i zamrażarek domowych Płytki ceramiczne Przezroczyste płaskie szkło Ceramiczne filtry piankowe Próżniowe rurki z tworzywa sztucznego do pobierania krwi Kwas adypinowy Rury miedziane z wewnętrznymi rowkami Aluminiowe płyty drukarskie Ferrytowy magnes segmentowy (łuk) Folie PET Wzmocniona tkanina powlekana PVC Lustra szklane nieoprawione Żywica PET Bezszwowe rury ze stali węglowej Płaskie pręty ze stopu Szkło bezpieczne dla pojazdów Drut ze stali PC Nici PC Przezroczyste płaskie szkło Folie PET mleko offsetowe aluminiowe płyty drukarskie Papiery szkliste</p>	<p>Oś przednia: belka i kierownica Włókna zszywek wi-skozowych Pasta z polichlorku-winylu (PVC) Żywica Włókna szklane Folie elastyczne z PVC Igły do maszyn do szycia Paranitroanilina Kulki do mielenia (z wyłączeniem kutyh kulek do mielenia) Cyfrowe płyty offse-towe Zwykły tynk gipsowy Meta-fenylenodia-mina Nadchloran sodu Obsady kół ze stopu aluminium Elektrody grafitowe o wszystkich średnicach Azotan sodu Napędy USB Flash Izolatory elektryczne Kalkulatory elektro-niczne Szkło arkuszowe Cytrynian sodu Walcowane na gorąco produkty płaskie ze stali nierdzewnej serii 304 Heksamina Gliklazyd</p>	<p>Kauczuk chloropre-nowy Kwas adypinowy Polisilikon klasy sło-necznej Destylatory Suszone ziarna</p>	<p>dukty ze stali węglo-wej walcowanej na gorąco Składane pudełka na prezenty Okucia do rur z żeliwa nierozłączne Alkohol poliwinylowy Węglan baru Żeliwo ciągliwe Refinowany brązowy tlenek glinu Torby na zakupy deta-liczne z polietylenu Stojące, metalowe stoliki do prasowania i niektóre ich części Wózki ręczne i nie-które ich części Drewniane meble do sypialni Niektóre kraby mro-żone i krewetki Płótno Diamentowe piły i ich części Poliestrowe włókno staplowe Heksametfosforan sodu Rury stalowe zespa-wane, okrągłe Rury prostokątne z cienkimi ścianami Laminowane worki tkane Niektóre nowe opony pneumatyczne</p>	<p>Rury i rury bez szwu ze stali nierdzewnej Kwas szczawiowy Grzejniki aluminiowe Folia aluminiowa w małych rolkach Produkty ze stali po-wlekanej organicznie (niektóre) Zastawa stołowa i na-czynia kuchenne Łączniki do rur ciągli-wych (MTF) Panele słoneczne (moduły fotowolta-iczne z krzemu krysta-licznego i kluczowe komponenty) Szkło słoneczne Płaskie wyroby wal-cowane na zimno ze stali nierdzewnej Ziarniste, płaskie wy-roby walcowane ze stali elektrotechnicz-nej (GOES) Acesulfam Potas (ACE-K) Pręty wzmacniające ze stali o wysokiej wytrzymałości Płaskie wyroby ze stali walcowanej na zimno Aspartam Niektóre produkty walcowane na gorąco Niektóre ciężkie płyty ze stali niestopowych</p>
--	--	---	---	--

<p>Lekki papier powlekany Blacha ze stali nierdzewnej walcowanej na zimno, gatunki 304, 304L i 430 Ziemniaki mrożone Etanoloaminy, gatunki MEA (monoetanolamina) i TEA (trietanolamina) Próżniowe rurki z tworzywa sztucznego do pobierania krwi Kwas adypinowy Elastomerowe rury gumowe Akrylan butylu Eter monobutyłowy glikolu etylenowego Ziemniaki mrożone aluminiowe płyty drukarskie Worki i torby z juty Żywica polipropylenowa Folie PET Elastomerowe rury gumowe Opony radialne do autobusów lub ciężarówek Żyvice polichlorku winylu Ferrytowe magnesy segmentowy (łuk) Wzmocniona tkanina powlekana PVC Elastomerowe rury</p>		<p>Albendazol Naczynia kuchenne z melaminy Acetylooctan metylu Chlorek metylenu Oczyszczony kwas tereftalowy (PTA) Rury bez szwu rury i profile drążone z żelaza Płytki porcelanowe / zeszkłone szkliwione / nieszkliwione Liniowy alkilobenzen Folia aluminiowa Osie do przyczep Koks metalurgiczny o niskiej zawartości popiołu Grzejniki aluminiowe, aluminiowe podzespoły chłodnicy w tym rdzenie Elastomerowa przędza z włókna ciągłego Odlewy wiatrowych generatorów prądu (wiatraków) Amoksycylina Nowe i nieużywane pneumatyczne opony radialne powyżej 16 cali stosowane w autobusach i ciężarówkach Chloran sodu Walcówka ze stopu lub stali niestopowej Teksturowane szkło</p>			<p>Elektrolityczny ditek manganu Wieszaki z drutu stalowego Surowe magnesy elastyczne Folie, arkusze i taśmy z tereftalanu polietyleny Lekki papier termiczny Azotan sodu Elektrody grafitowe o małej średnicy Okrągłe spawane austenityczne stalowe rury ciśnieniowe Stalowy pręt gwintowany Niektóre odkurzacze do pielęgnacji trawników i niektóre ich części Niektóre półki i regały do kuchni kuchennych Sprężyny z drutu stalowego sprężonego Niektóre kraty stalowe Wąskie, tkane wstążki Niektóre cegły węglowe Papier powlekany do drukowania wysokiej jakości grafiki za pomocą pras arkuszo- wych</p>	<p>lub innych stopów Włókna szklane (niektóre tkaniny o otwartych oczkach) Systemy elektrod grafitowych Kwas szczawiowy Mechanizmy segregatorów kołowych Rury i przewody z żeliwa sferoidalnego Rowery Cyklaminian sodu Glutaminian sodu Krzem metalowy Liny stalowe Złączki rurowe lub rurowe Lekki papier termiczny (LWTP) o gramaturze 65 gr / m2 lub mniejszej Segregatory ringowe Kwas cytrynowy Panele słoneczne (moduły fotowoltaiczne z krzemu krystalicznego i kluczowe komponenty) Złączki rurowe lub rurowe Włókna szklane (niektóre tkaniny o otwartych oczkach) Nawóz z azotanem amonu Rury i rurki bez szwu (lub żelazne lub ze stali niestopowej)</p>
---	--	---	--	--	--	--

<p>gumowe Żywice polichlorku winylu Folia z politereftalanu etylenu Podstawowe materiały ogniotrwałe Rury miedziane z wewnętrznymi rowkami Lustra szklane nieoprawione Estry octowe Rura przewodowa do 5 cali N-butanol Ciężkie płyty Żywica polipropylenowa Akrylan butylu N-butanol Lekki papier powlekany Drut ze stali powlekaanej cynkiem Rury ze szwem ze stali austenicznej Akrylan butylu Żywica PET Gumowe opony motocyklowe Nici nylonowe Opony, w rodzaju stosowanych w samochodach Opony radialne do zastosowania w autobusach lub ciężarówkach Folia z politereftalanu</p>		<p>hartowane, powleczone lub niepowlukane Pokryte farbą, wstępnie pomalowane płaskie produkty ze stopu i stali niestopowej Azotyn sodu II Aceton - I Płaskie wyroby walcowane na zimno ze stali nierdzewnej Melamina Monohydrat Cefadroxilu w postaci leku Polichlorek winylu (PCV) Chlorek metylenu Azotan sodu Elastyczny materiał polioliowy Fenol 2-Etyloheksanol Butanol Kauczuk styrenowobutadienowy Chloran sodu Pokryte farbą, wstępnie pomalowane płaskie produkty ze stopu i stali niestopowej Azotan amonowy Cyfrowa, wszechstronna płyta do nagrywania (DVD-R) Tkaniny lniane Przędza z włókna nylonowego</p>			<p>Niektóre sole fosforanowe potasu Rury i rurki bez szwu z miedzi Wytłoczki z aluminium Wielowarstwowe drewniane podłogi Optyczne środki rozjaśniające Wysokociśnieniowe stalowe cylindry Krystaliczne krzemowe ogniwa fotowoltaiczne, składane lub nie (w modułach) Wieże energetyczne Wyciągane zlewomywaki ze stali nierdzewnej Guma ksantanowa Drut stalowy z wstępnie sprężonego betonu Glutaminian sodu Produkty fotowoltaiczne z krzemu krystalicznego Węgiel i niektóre druty ze stopu stali Niektóre pojazdy osobowe i lekkie ciężarówki Półki ze stali nierdzewnej, pakowane w opakowania jednostkowe na sprzedaż Melamina Niektóre niepowlukane papiery</p>	<p>Żelazokrzem Spawane rury i rury z żelaza lub ze stali niestopowej Złącza rurowe i rurowe z żeliwa lub stali (niektóre) Płaskie wyroby ze stali walcowanej na zimno Walcowane na gorąco wyroby płaskie z żeliwa, stali niestopowych lub innych stopów Ditlenki manganu (niektóre) Krzem metalowy Panele słoneczne (moduły fotowoltaiczne z krzemu krystalicznego i kluczowe komponenty) Złącza rurowe i rurowe z żeliwa lub stali Płaskie wyroby walcowane na zimno ze stali nierdzewnej Rury ze spawania doczołowego ze stali nierdzewnej Ręczne wózki paletowe Włókna szklane (niektóre tkaniny o otwartych oczkach) Słodka kukurydza w ziarnach</p>
---	--	---	--	--	---	--

<p>etylenu Elastomerowe rury gumowe Próżniowe rurki z tworzywa sztucznego do pobierania krwi Żyvice polichlorku winylu Fenol Glikol etylenowy Akrylan butylu Żyvice polipropylenowe (PP) n-Butanol Lekki papier powlekania Etanoloaminy, gatunki MEA (monoetanolamina) i TEA (trietanolamina) Przezroczyste płaskie szkło float Próżniowe rurki z tworzywa sztucznego do pobierania krwi SAPP Kwas adypinowy Estry octowe</p>		<p>Włókna zszywek wi-skozowych Zwykły tynk gipsowy 2-Etyloheksanol Płyty pilśniowe o średniej gęstości Oczyszczony kwas tereftalowy (PTA) Azotan amonowy Jasne szkło Azotan amonowy Bezwodnik ftalowy Peroksosiarczany (nadsiarczany) Anhydryt ftalowy Wyroby płaskie walcowane na gorąco ze stopu lub stali niestopowej w zwojach o szerokości do 2100 mm i grubości do 25 mm Wyroby walcowane na gorąco ze stopu lub stali niestopowej nie w zwojach o szerokości do 4950 mm i grubości do 150 mm Wyroby ze stali płaskiej walcowane na zimno / na zimno ze stali lub stali niestopowej lub innej stali stopowej, o dowolnej szerokości i grubości, niepowleczone, powleczone Kauczuk butadie-</p>			<p>Wyroby ze stali odpornej na korozję Mieszanki fluorowęglowodorowe i ich komponenty Płaskie produkty ze stali walcowanej na zimno Myjnie Amorficzna tkanina krzemionkowa Kwas 1-hydroksyetylideno-1,1-difosforowy Saletra amonowa Arkusze z mosiądzu i taśma Nisko wzbogacony uran Standardowa (bezszwowa) lina i rura ciśnieniowa Azotan sodu Nieorientowana stal elektryczna Kwas sulfanilowy Drut ze stali nierdzewnej Folie, arkusze i taśmy z tereftalanu polietylenu Sprężyny z drutu stalowego sprężonego Zapałki towarowe Niektóre towary rurowe z krajów naftowych Wyroby ze stali odpornej na korozję</p>	<p>Łączniki do rur ciągłych (MTF) Bioetanol</p>
---	--	--	--	--	---	---

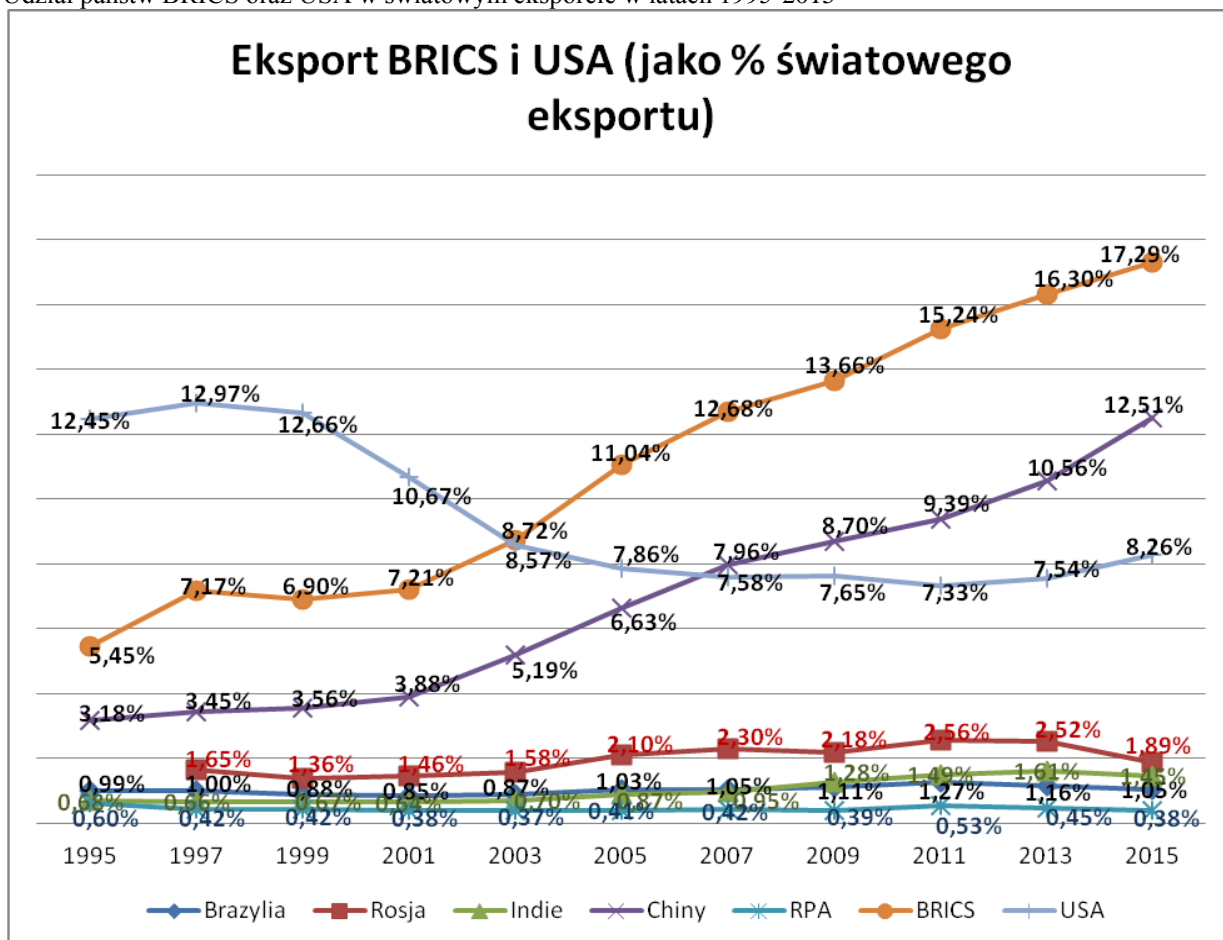
		<p>nowo-akrylonitrylowy Włókno akrylowe Soda kaustyczna-III Węglan potasu Przędza z włókna nylonowego Aceton - II Kwas fosforowy Koła ze stopu aluminium Chlorek etylenu Nadtlenek wodoru Nylonowa włóczka filamentowa Taśmy pomiarowe Cholek winylu (PVC) azotan amonu szkliwo pływakowe Opaski kablowe Maszyny do przetwórstwa tworzyw sztucznych lub wtryskarki Płyty uniwersalne [DVD] Tabletki czyszczące Płyta gipsowo-kartonowa Produkty ze stali nierdzewnej</p>			<p>Płaskie produkty ze stali walcowanej na zimno Spawane nierdzewne rury ciśnieniowe Pneumatyczne opony off-road Kołnierze ze stali węglowej Polietylenowe torby na zakupy Pistacje Turbiny młynowe Beton Drut stalowy Złączki rurowe z mosiądzu Cement portlandzki Rury o dużych średnicach Rury liniowe i ciśnieniowe pod 4.5 cala Produkty alkoholowe Stal nierdzewna nieutrwalona Wyroby płaskie ze stali walcowanej Płaskowniki ze stali walcowanej Stalowe belki do betonu zbrojonego Transformatory dużej mocy Gwoździe stalowe Miedź fosforowa Cynkowana stal węglowa Świeże pomidory Węgiel kamienny Produkty z płaskowników stalowych</p>	
--	--	--	--	--	---	--

					Ręczne magnesy Tkaniny tkane z tkaniną Środki rozjaśniające do soczewek stożkowych Czarne gwoździe stalowe Rury ze spiekanego stopu miedziowego Azot rolniczy Folia tereftalanowa Filety z ryb mrożonych Wielkie zamrożone krewetki	
--	--	--	--	--	---	--

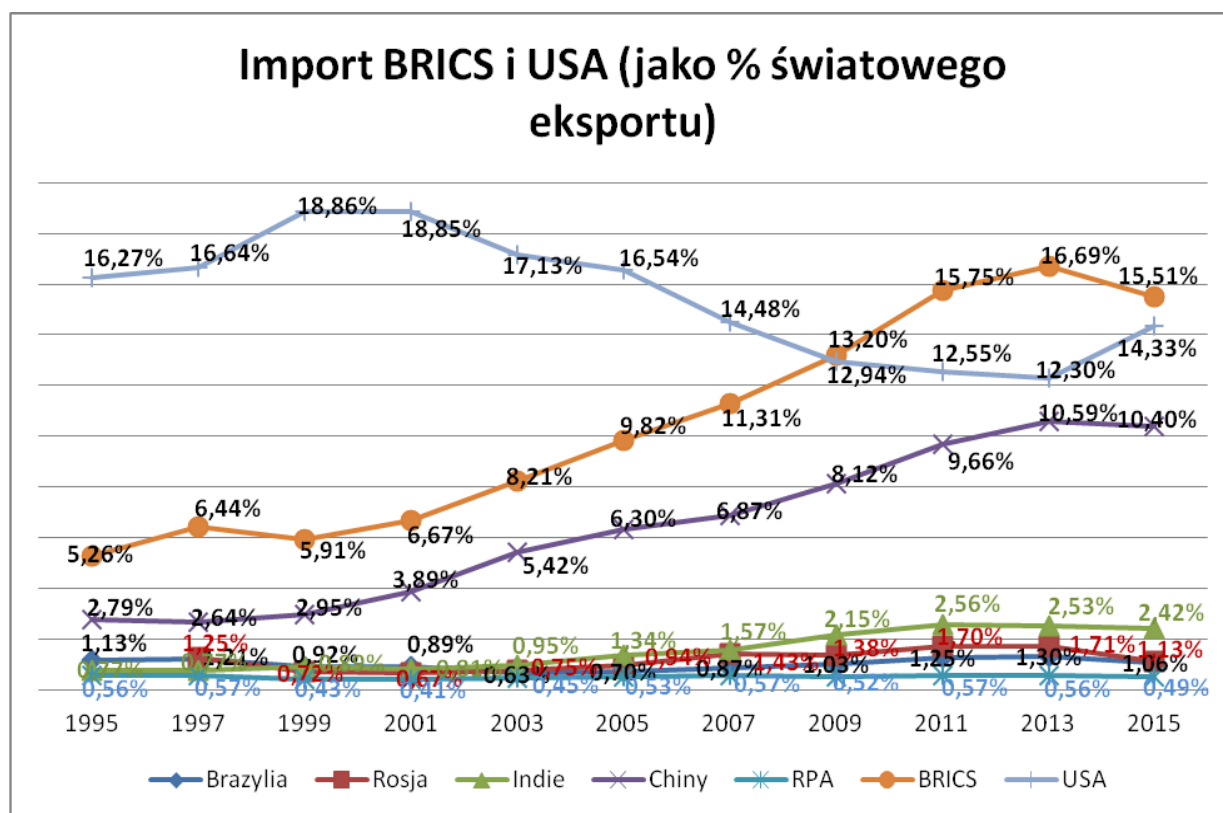
Źródło: World Trade Organization, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: measures initiated and in force 2006-2017*, dostęp online: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>, (stan na dzień: 22.08.2018 r.).

Aneks 5.1 – Wykresy przedstawiające udział w światowym eksporcie i imporcie państw BRICS i USA w latach 1995-2015

Udział państw BRICS oraz USA w światowym eksporcie w latach 1995-2015

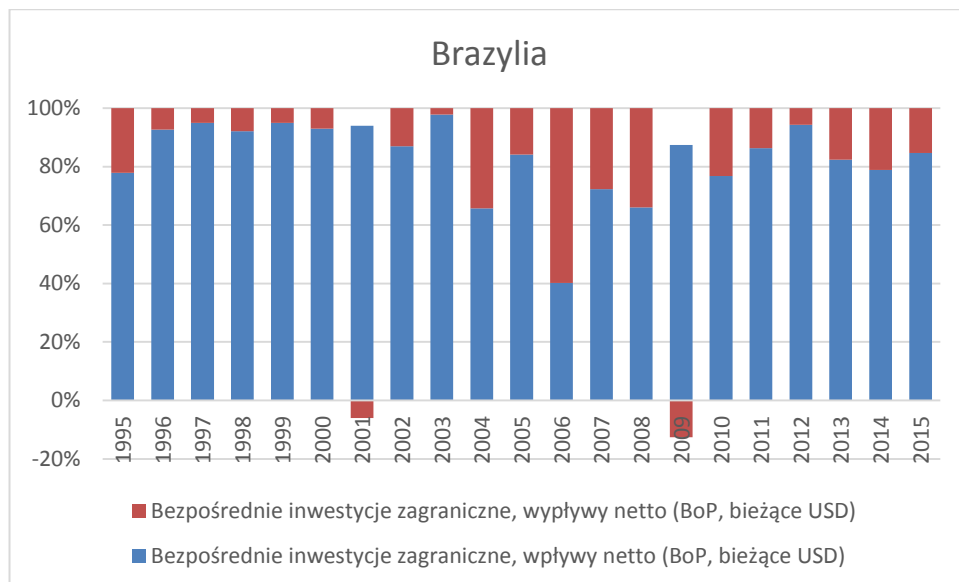
Udział państw BRICS oraz USA w światowym imporcie w latach 1995-2015

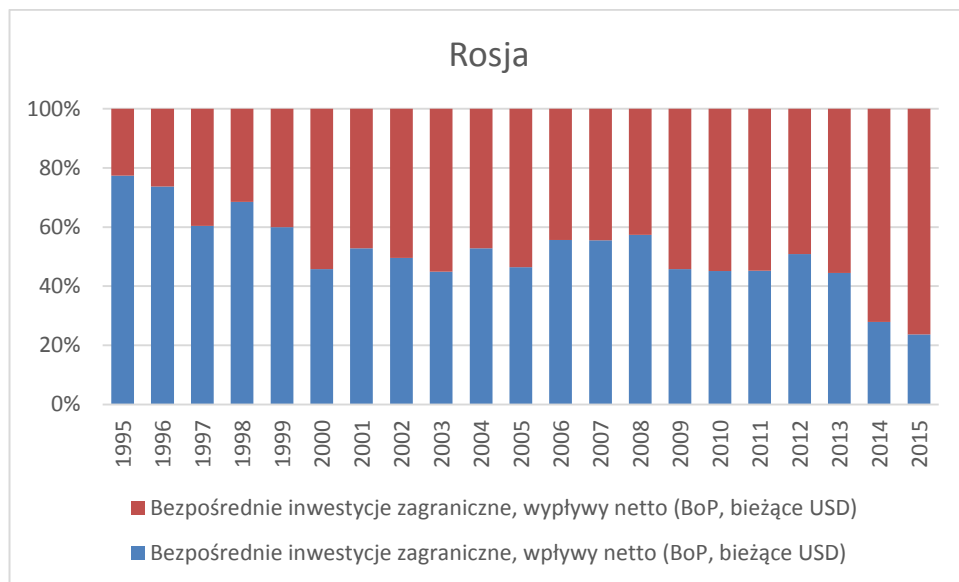
Źródło: aneks 5.1 opracowany na podstawie: *World Integrated Trade Solution, Trade Stats*, dostęp online, tytuł dostępu: <http://wits.worldbank.org/#>, (stan na dzień: 06.01.2018 r.).

Aneks 5.3a – Wykresy opracowane na podstawie baz danych Banku Światowego, dotyczące Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE przedstawiające: bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wpływy netto (BoP, bieżące USD) w latach 1995-2015 przyjmując sumę roczną obu kategorii jako 100%.

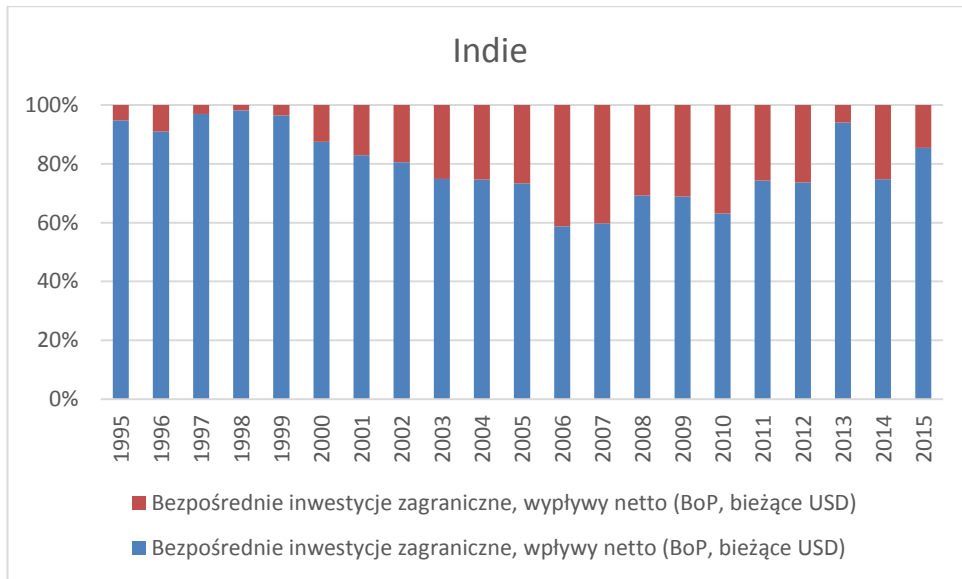
Brazylia

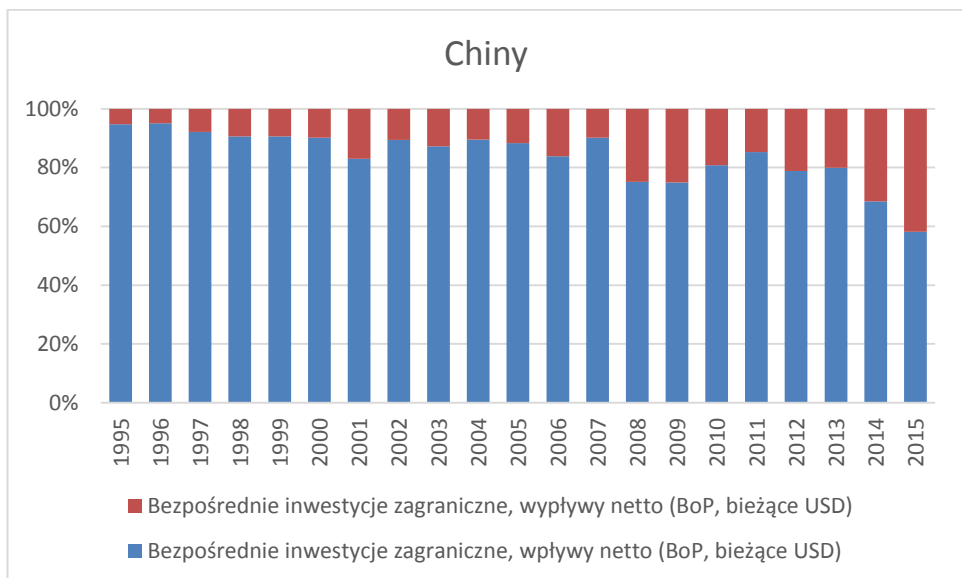
Rosja

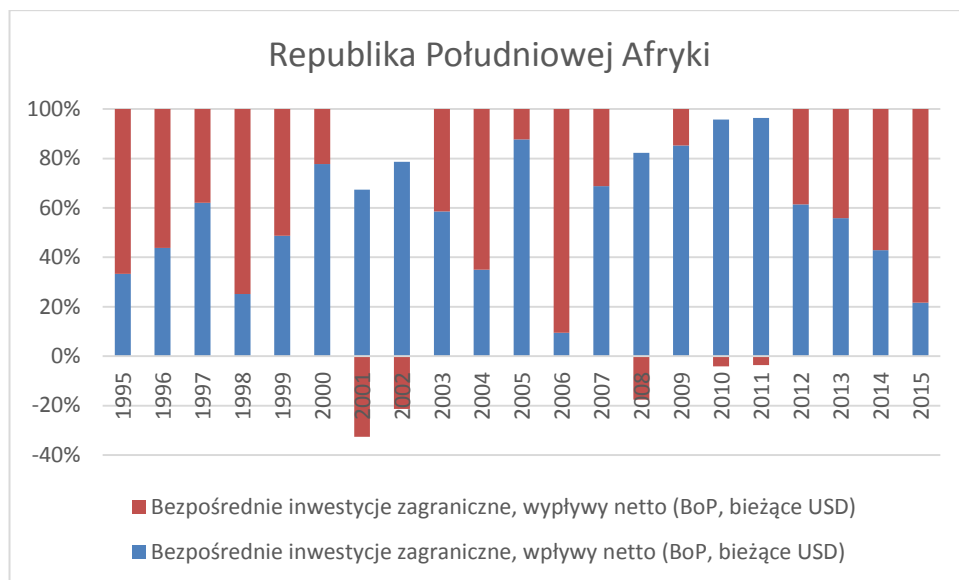
Indie

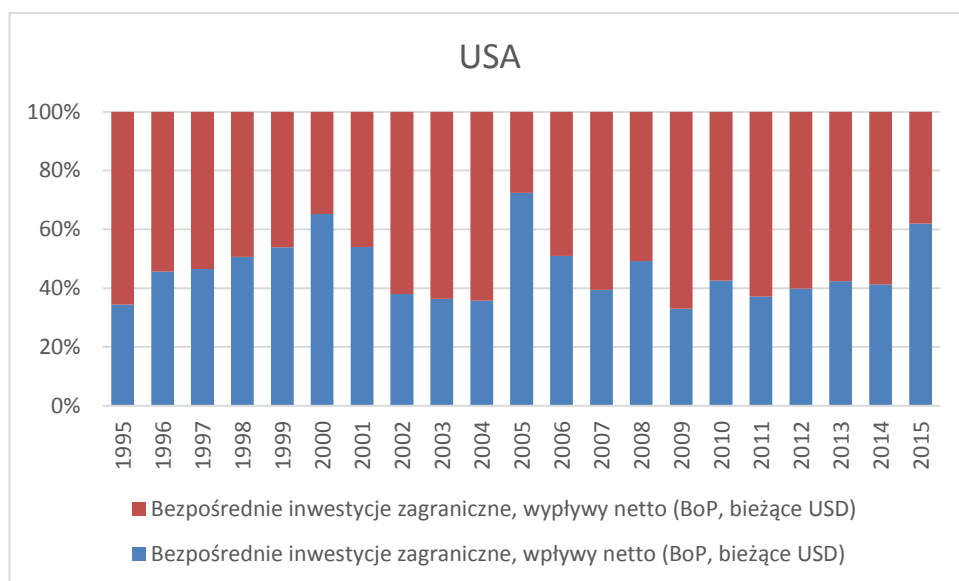
Chiny

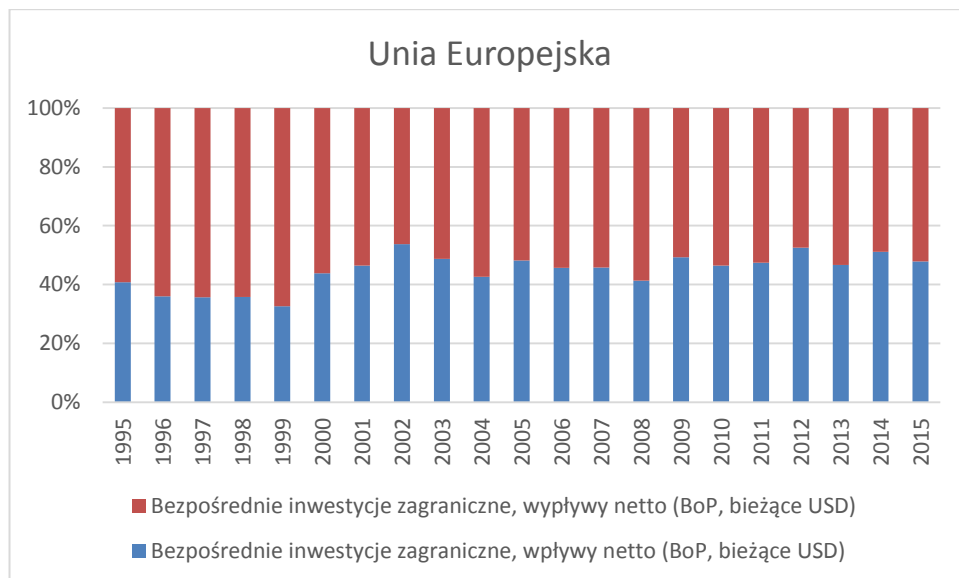
RPA

USA

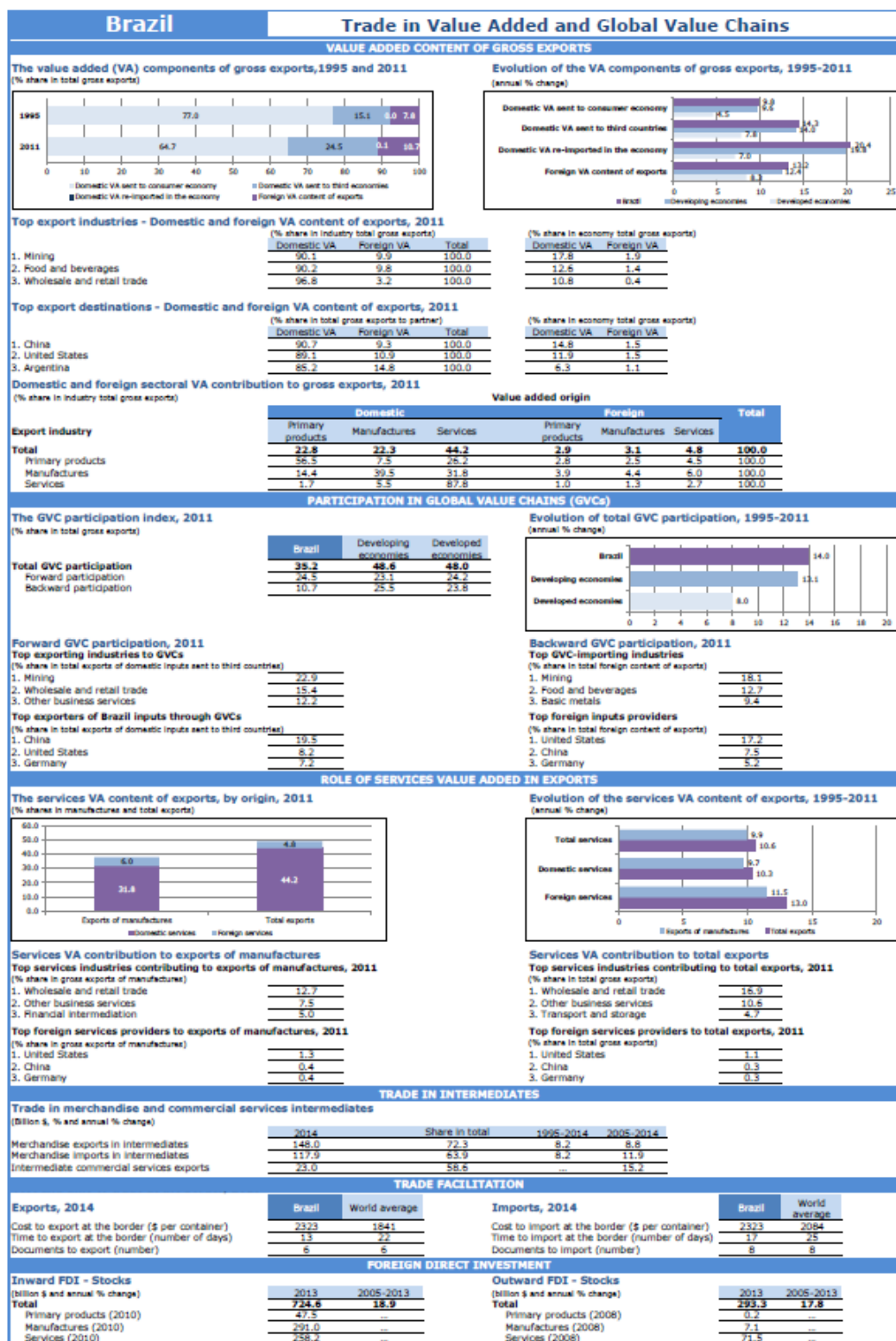
UE

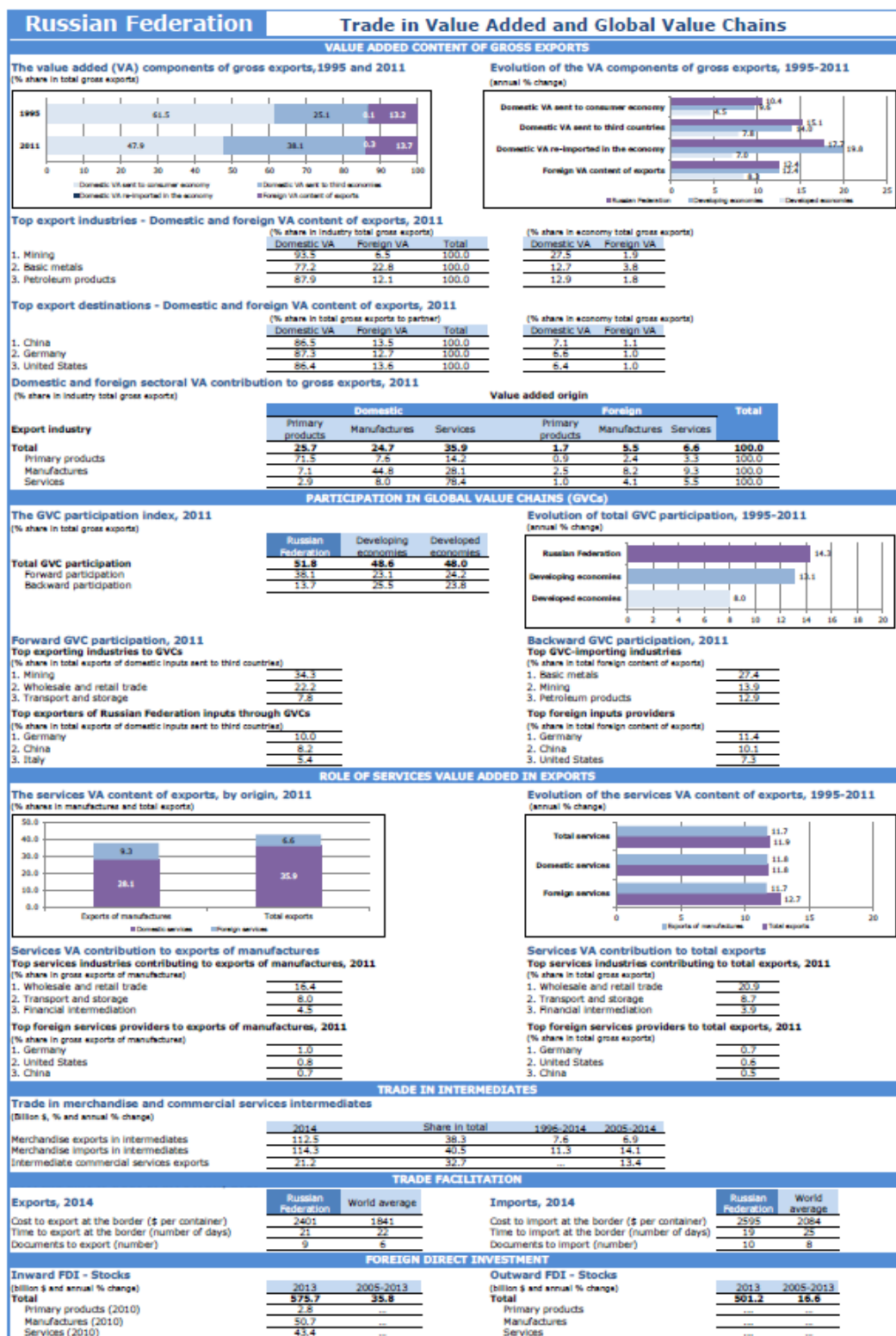

Źródło: aneks 5.3a opracowany na podstawie: World Bank, *Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, United States, European Union: Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) and Foreign direct investment, net outflows (BoP, current US\$) in 1995-2015*, dostęp online: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>, (stan na dzień: 20.03.2018 r.).

Aneks 5.3b – Zestawienia Światowej Organizacji Handlu dotyczące udziału w tworzeniu wartości dodanej oraz uczestnictwa kraju w globalnych łańcuchach wartości dla Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA i UE w latach 1995-2011

Brazylia

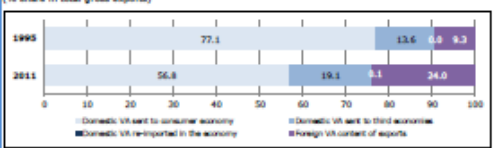

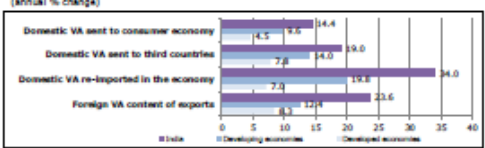
India Trade in Value Added and Global Value Chains

VALUE ADDED CONTENT OF GROSS EXPORTS

The value added (VA) components of gross exports, 1995 and 2011
(% share in total gross exports)

Evolution of the VA components of gross exports, 1995-2011
(annual % change)

Top export industries - Domestic and foreign VA content of exports, 2011
(% share in industry total gross exports)

Industry	Domestic VA	Foreign VA	Total
1. Wholesale and retail trade	98.4	3.5	100.0
2. Transport and storage	81.3	18.7	100.0
3. Petroleum products	43.4	56.6	100.0

Top export destinations - Domestic and foreign VA content of exports, 2011
(% share in total gross exports to partner)

Country	Domestic VA	Foreign VA	Total
1. United States	75.7	23.3	100.0
2. China	81.5	18.4	100.0
3. United Kingdom	78.8	21.2	100.0

Domestic and foreign sectoral VA contribution to gross exports, 2011
(% share in industry total gross exports)

Export industry	Domestic			Foreign			Total
	Primary products	Manufactures	Services	Primary products	Manufactures	Services	
Total	9.3	18.9	47.8	9.6	4.7	9.7	100.0
Primary products	84.5	3.2	5.5	1.5	1.3	2.8	100.0
Manufactures	9.5	33.5	20.9	16.2	7.0	12.9	100.0
Services	3.1	4.5	80.0	3.2	2.4	6.8	100.0

PARTICIPATION IN GLOBAL VALUE CHAINS (GVCs)

The GVC participation index, 2011
(% share in total gross exports)

Country	India	Developing economies	Developed economies
Total GVC participation	43.1	48.6	48.0
Forward participation	19.1	23.1	24.2
Backward participation	24.0	25.5	23.8

Evolution of total GVC participation, 1995-2011
(annual % change)

Forward GVC participation, 2011
Top exporting industries to GVCs
(% share in total exports of domestic inputs sent to third countries)

1. Wholesale and retail trade	18.7
2. Transport and storage	14.2
3. Other business services	9.7

Top exporters of India inputs through GVCs
(% share in total exports of domestic inputs sent to third countries)

1. China	14.7
2. Singapore	6.8
3. Germany	6.5

Backward GVC participation, 2011
Top GVC-importing industries
(% share in total foreign content of exports)

1. Petroleum products	25.8
2. Manufacturing nec	12.1
3. Transport and storage	9.1

Top foreign inputs providers
(% share in total foreign content of exports)

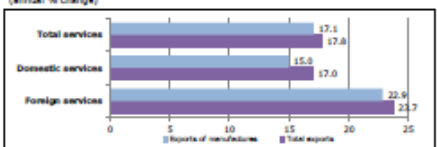
1. United States	9.2
2. Saudi Arabia, Kingdom of	8.8
3. China	6.5

ROLE OF SERVICES VALUE ADDED IN EXPORTS

The services VA content of exports, by origin, 2011
(% shares in manufactures and total exports)

Evolution of the services VA content of exports, 1995-2011
(annual % change)

Services VA contribution to exports of manufactures
Top services industries contributing to exports of manufactures, 2011
(% share in gross exports of manufactures)

1. Wholesale and retail trade	14.2
2. Financial intermediation	6.1
3. Transport and storage	6.0

Top foreign services providers to exports of manufactures, 2011
(% share in gross exports of manufactures)

1. United States	1.8
2. China	1.1
3. Germany	0.7

Services VA contribution to total exports
Top services industries contributing to total exports, 2011
(% share in total gross exports)

1. Wholesale and retail trade	19.7
2. Transport and storage	10.0
3. Other business services	6.9

Top foreign services providers to total exports, 2011
(% share in total gross exports)

1. United States	1.4
2. China	0.9
3. United Kingdom	0.6

TRADE IN INTERMEDIATES

Trade in merchandise and commercial services intermediates
(Billion \$, % and annual % change)

	2014	Share in total	1995-2014	2005-2014
Merchandise exports in intermediates	139.9	54.5	11.7	11.2
Merchandise imports in intermediates	212.6	74.8	13.2	13.0
Intermediate commercial services exports	103.0	66.2	---	12.7

TRADE FACILITATION

Exports, 2014

	India	World average
Cost to export at the border (\$ per container)	1332	1943
Time to export at the border (number of days)	17	22
Documents to export (number)	7	6

Imports, 2014

	India	World average
Cost to import at the border (\$ per container)	1452	2084
Time to import at the border (number of days)	21	25
Documents to import (number)	10	8

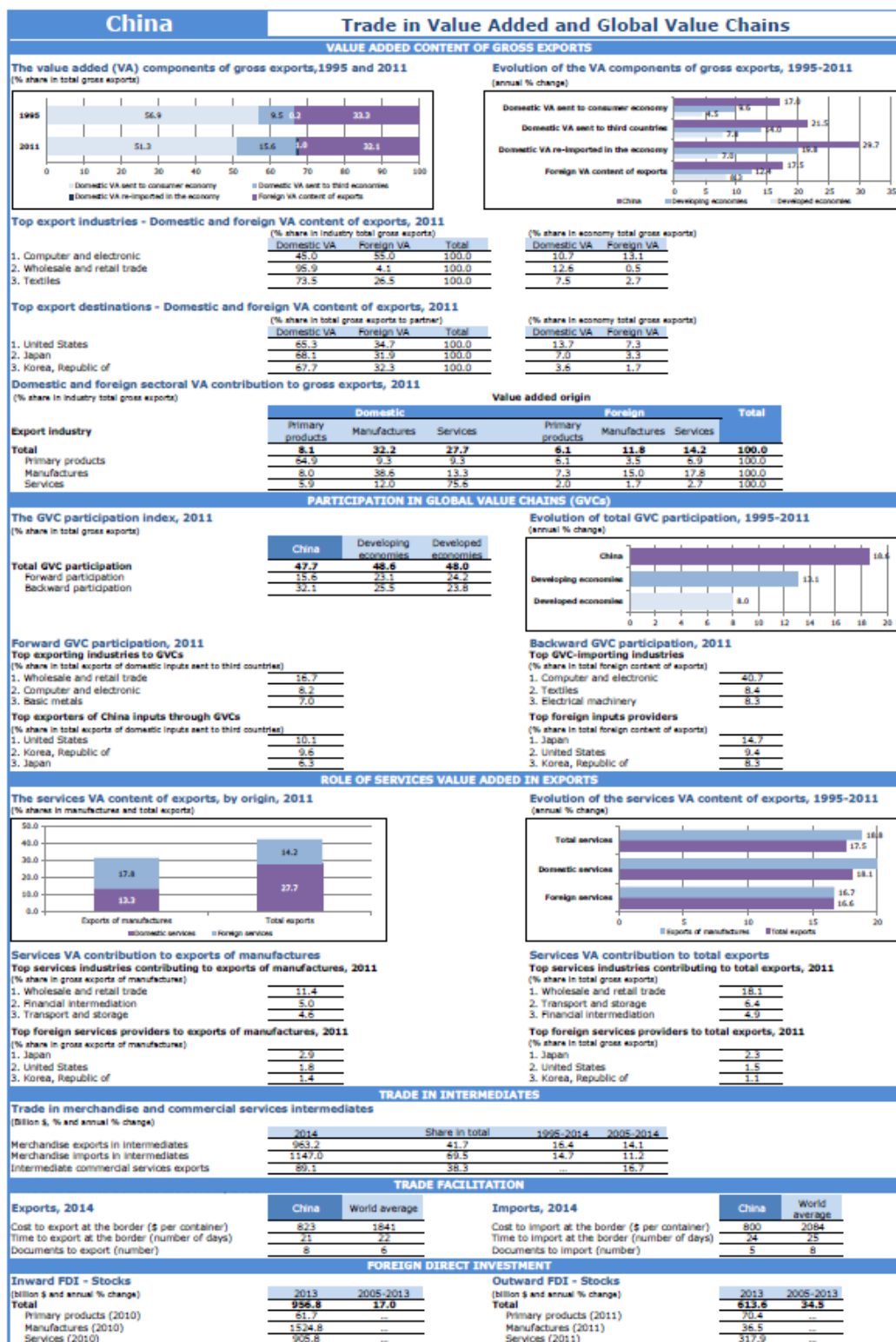
FOREIGN DIRECT INVESTMENT

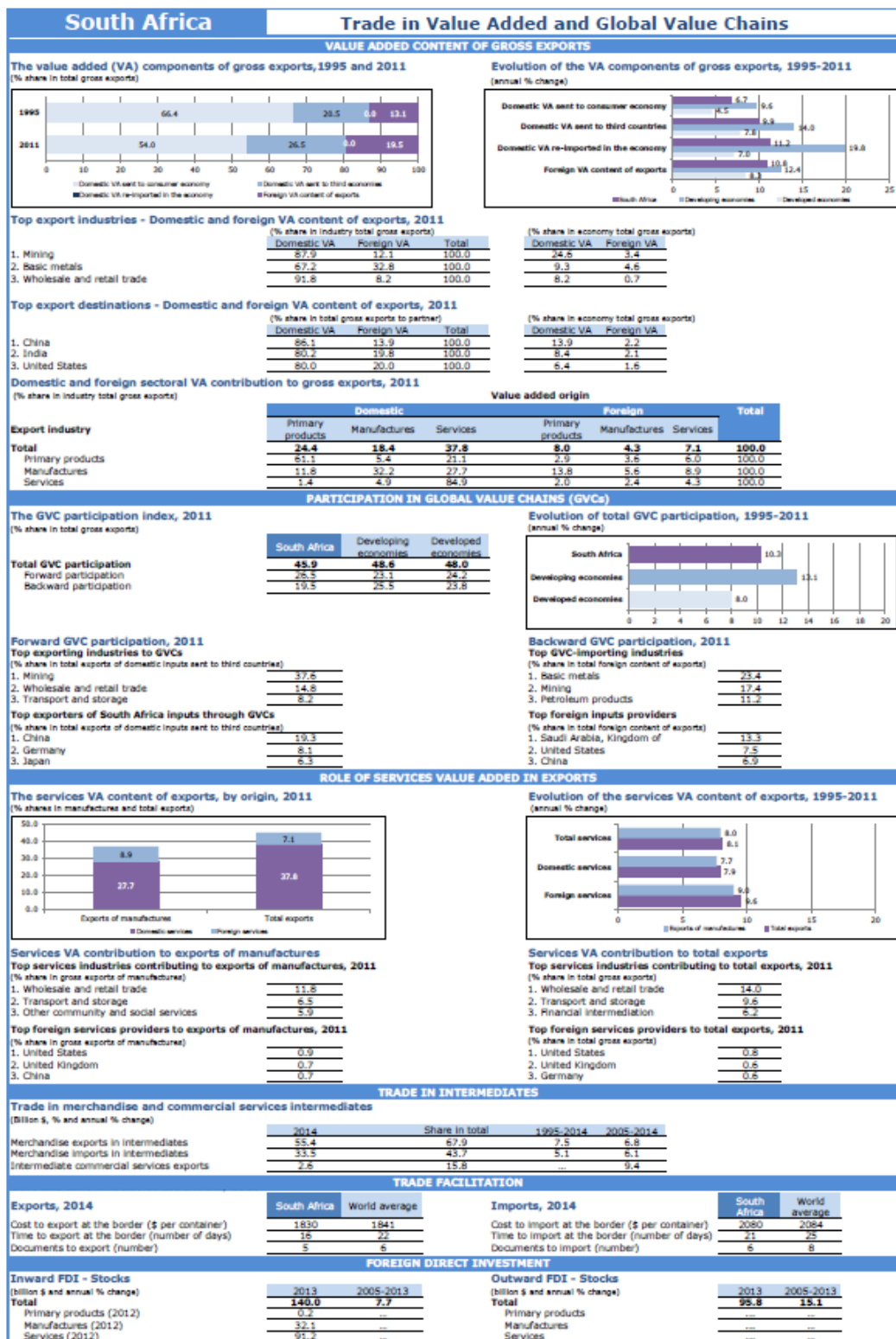
Inward FDI - Stocks
(billion \$ and annual % change)

	2013	2005-2013
Total	226.7	23.0
Primary products	---	---
Manufactures	---	---
Services	---	---

Outward FDI - Stocks
(billion \$ and annual % change)

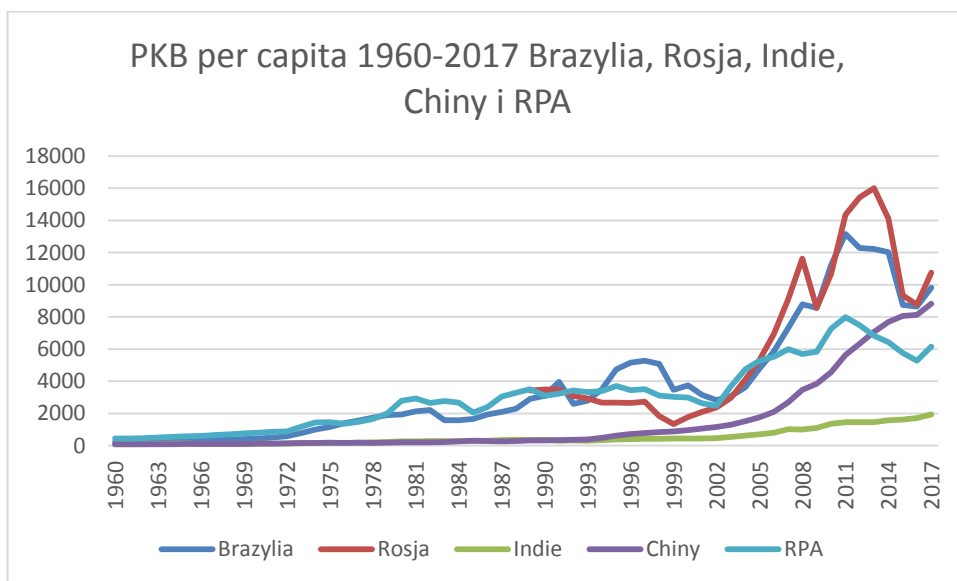
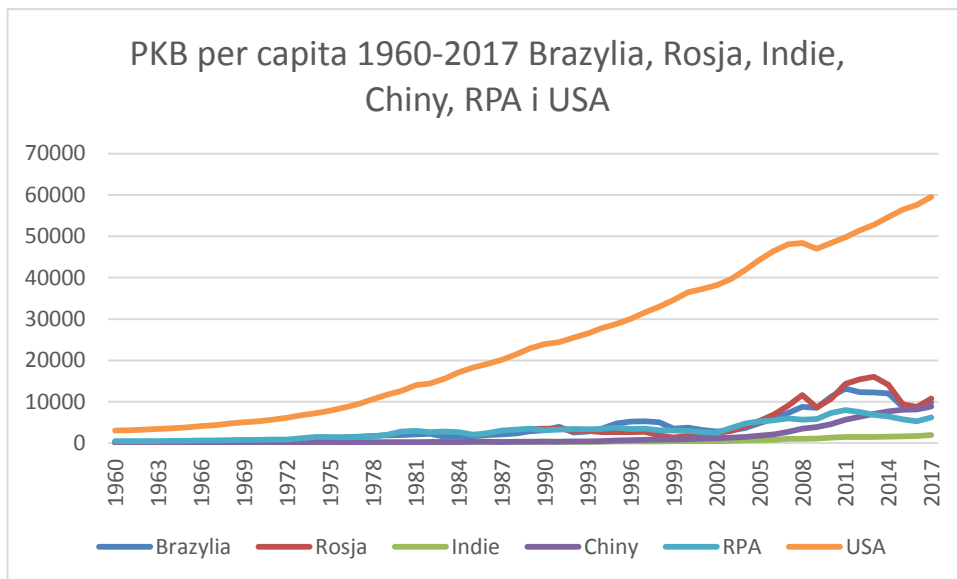
	2013	2005-2013
Total	119.8	36.9
Primary products	---	---
Manufactures	---	---
Services	---	---

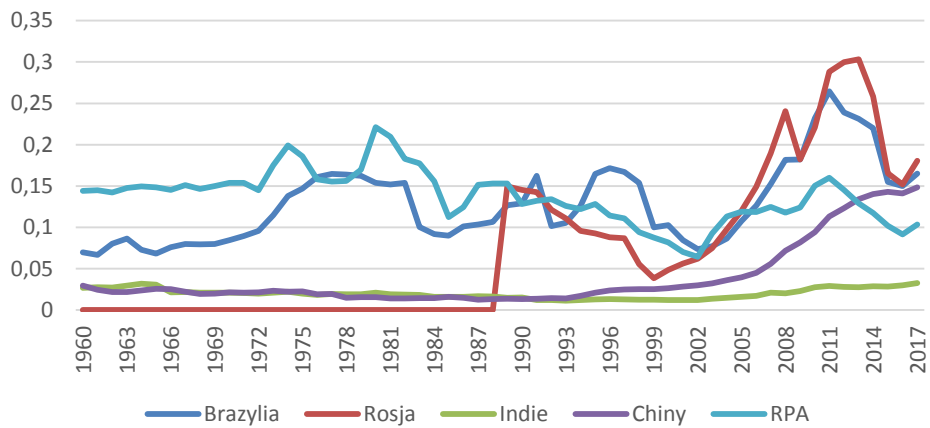

Źródło zestawień: World Trade Organization, *Trade in value-added and global value chains*, dostęp online, tytuł dostępu: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e, (stan na dzień: 24.09.2018 r.).

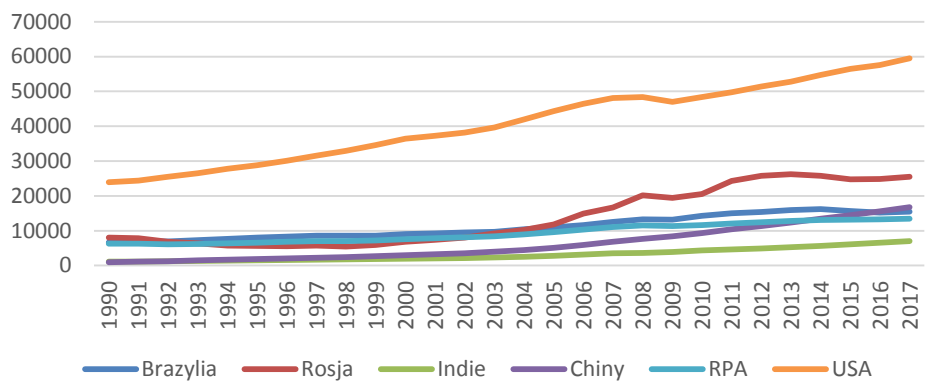
Aneks 5.5 – Wykresy – opracowania własne na podstawie danych PKB per capita Brazylii, Rosji, Indii, Chin, RPA, USA

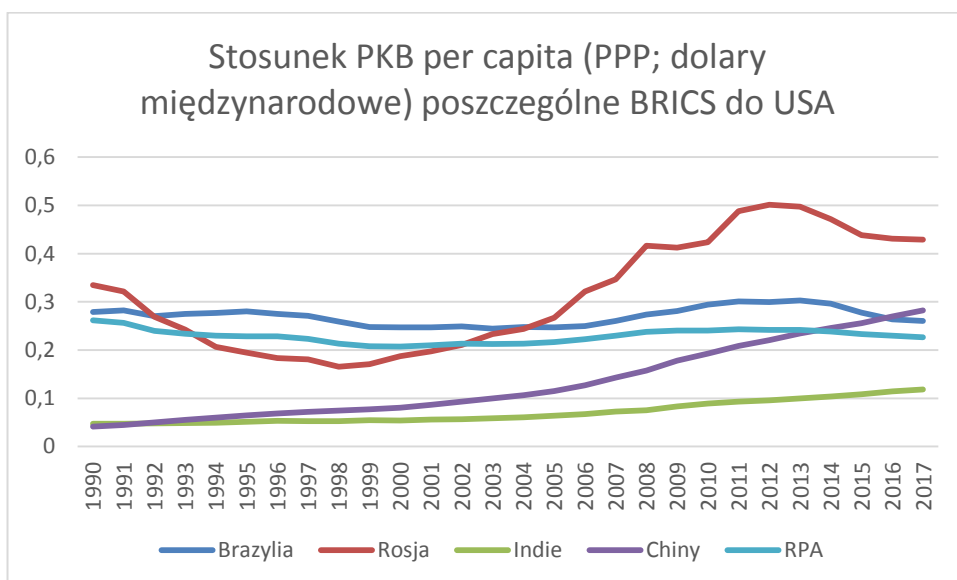
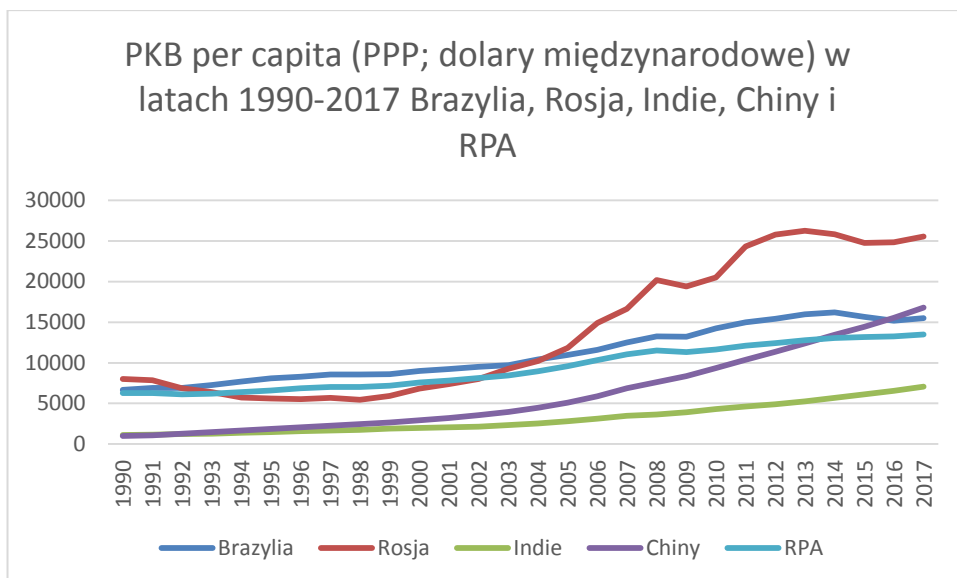

Stosunek PKB per capita w krajach BRICS do PKB per capita w USA w latach 1960-2017

PKB per capita (PPP; dolary międzynarodowe) w latach 1990-2017 Brazylia, Rosja, Indie, Chiny, RPA i USA

Źródło: aneks 5.5 opracowany na podstawie: World Bank, *GDP per capita*, dostęp online, tytuł dostępu: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>, (stan na dzień: 24.09.2018 r.).